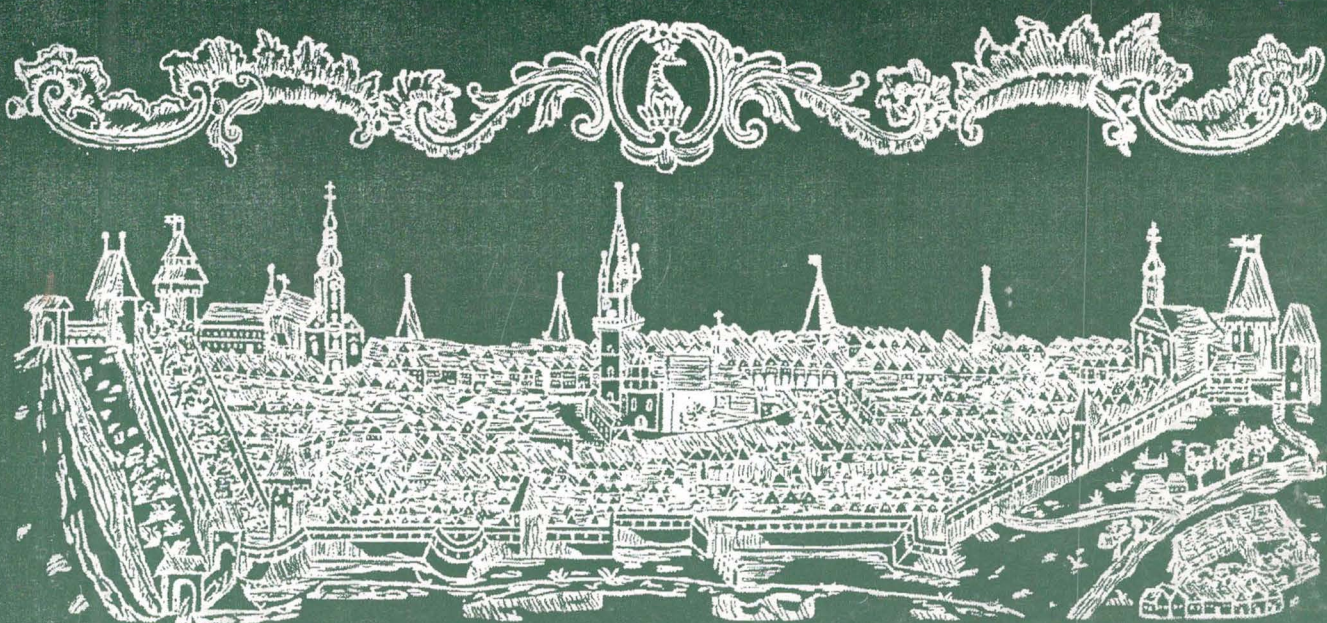

MUZEUL JUDEȚEAN BISTRIȚA NĂSĂUD

CLUSIUM

REVISTA BISTRITEI

**XII - XIII
1999**

REVISTA BISTRIȚEI

XII - XIII

1998 / 1999

CLUSIUM

1999

Colegiul de redacție:

CORNELIU GAIU, GHEORGHE MARINESCU,
MARIN POPAN, LUCIAN VAIDA,
DOREL VIDICAN

Coperta: MIRON DUCA
Desene: ELENA PANDEA

Orice corespondență referitoare
la publicația “Revista Bistriței”
se va adresa:

Toute correspondance sera
envoyée à l’adresse:

MUZEUL JUDEȚEAN
BISTRIȚA-NĂSĂUD
Str. Gral. Grigore Bălan nr. 19
4400 Bistrița
Tel/Fax: 063/211063

ISBN: 973-555-235-3

ISBN: 973-555-236-1

Tiparul la Imprimeria «ATLAS-CLUSIUM»

<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

CUPRINS

Abrevieri bibliografice	7
-------------------------------	---

SIMPOZIONUL “Familie și societate în Transilvania

EROS - CĂSĂTORIE - FAMILIE	9
---	----------

Eros între licit și ilicit	11
---	-----------

Edit SZEGEDI - <i>Cronicile familiale din Transilvania secolelor XVI-XVII. Idei preliminare pentru o nouă abordare a unui gen de frontieră</i>	11
--	----

Ionuț COSTEA - <i>Repere pentru o istorie a cuplului și a prostituției în Transilvania veacului al XVIII-lea. Studiu de caz: "Cronica Transilvaniei" de Georg Kraus</i>	15
---	----

Radu STATE - <i>Moralitate și imoralitate la familiile boierești din Țara Românească în perioada fanariotă</i>	23
--	----

Petre DIN - <i>Eros și Agape în producția culturală a secolului al XVIII-lea transilvănean</i>	27
--	----

Sorin MITU - <i>Imagini populare ale feminității în surse ardelenice de la începutul secolului al XIX-lea</i>	31
---	----

Demografia: metodă de reconstituire a familiei	35
---	-----------

Sorina BOLOVAN - <i>Considerații istorice și istoriografice privind demografia istorică</i>	35
---	----

Ioan BOLOVAN - <i>Considerații istorice și statistice privind căsătoria în Transilvania între 1851-1918</i>	45
---	----

Adriana Florica MUNTEAN - <i>Motivații ale căsătoriei în mediul rural transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	53
--	----

Dalia Carmen ȘTIRB - <i>Căsătoria și problemele vieții de familie în satele comunei Buciumi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	57
---	----

Roxana Alina OPRESCU - <i>Reconstituirea familiei din Așchileul Mare (jud. Cluj) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	63
--	----

Istorie și familie	73
---------------------------------	-----------

Radu MÂRZA - <i>Implicarea familiei în diplomație la Mihai Viteazul: practica trimiterii familiei proprii ca ostatică la partenerii politici</i>	73
--	----

Cornel JURJU - <i>Familia și rezistența anticomunistă din Munții României</i>	85
---	----

Claudiu PORUMBĂCEAN - <i>Familia Demian. Rolul și locul ei în societatea sătmăreană</i>	93
Valentin ORGA - <i>Atitudini ale femeii în rezistența anticomunistă</i>	97
SOCIETATEA: STRUCTURI ȘI DINAMICI	107
Arhitectură și habitat	109
Horea POP - <i>Arhitectură civilă și habitat în La Tène D în Depresiunea Șimleului</i>	109
Ovidiu ȚENȚEA - <i>Semnificația prezenței ceramicii de tradiție La Tène în Dacia romană</i>	123
Identitate și minorități	133
Peter WEBER - <i>O identitate distinctă printre românii ardeleni. Profesorul Grigore Moldovan (1845-1930)</i>	133
Adrian IVAN - <i>La Roumanie et ses minorités entre les deux guerres (Tableau historiographique)</i>	132
Călin MORA-VULCU - <i>Minoritățile naționale în discursul oficial în perioada 1948-1952</i>	145
Radu HRINIUC - <i>Românii americani între identitate etnică și asimilare. Considerații generale</i> ..	153
Vlad ȚOCA - <i>The image of The Jewish People in the "Tower of David Museum" in Jerusalem</i> ..	157
Realități politice în Transilvania după al II-lea război mondial	165
Marcela SĂLĂGEAN - <i>Statutul juridic, administrativ și politic al Transilvaniei de Nord, noiembrie 1944-martie 1945</i>	165
Dumitru Lucian TOLL - <i>Colectivizarea în comuna Pîncota. Studiu de caz</i>	175
Florin ABRAHAM - <i>Propaganda pentru susținerea colectivizării: metode, conținut și realități în comuna Mirșid, județul Sălaj</i>	183
Dorel VIDICAN - <i>Contribuția HCM 308/1953 la creșterea suprafețelor de teren destinate formelor de agricultură socialistă. Cazul raionului Beclean</i>	189
Corina BEJINARIU - <i>Timp festiv și coeziune comunitară. Studiu pe marginea unor însemnări</i> ..	197
Mituri, rituri, credințe populare	207
Sorin NEMETI - <i>Apuleius și complexul șchiopătăturii mitic și ritual. Studiu de psihologie istorică</i>	207
Irina NEMETI - <i>Parcae - Ursitoare. Studiu de mitologie contrastivă</i>	213

Camelia BURGHELE - *Hotarul satului. Receptarea valorilor multiple ale hotarului în societatea tradițională* 219

Olimpia FĂRCAȘ - *Descântătoarea în contextul social al satului tradițional* 229

STUDII ȘI COMUNICĂRI 233

Valeriu LAZĂR - *Un mormânt din faza timpurie a epocii bronzului, descoperit în Câmpia Transilvaniei* 235

Lucian VAIDA - *Sondajul arheologic de la Herina, jud. Bistrița-Năsăud* 239

Criastian GĂZDAC - *Circulația monetară în principalele așezări din Dacia romană (244-332)* .. 245

Corneliu GAIU - *Habitat și manifestări rituale în secolul IV p.Chr. la Archiud* 267

Diana BINDEA - *Câteva observații zooarheologice cu privire la gropile rituale descoperite la Archiud* 317

Vasile MIZGAN - *Câteva aspecte cu privire la cetatea medievală de la Ciceu (jud. Bistrița-Năsăud)* 329

Dorin Ioan RUS - *Evoluția meșteșugarilor la Reghin* 337

Aura POPA - *Imaginea Transilvaniei în istoriografia moldo-munteană (sec. XVII - 1716)* 347

Marius POPAN - *Școala istorică de la Göttingen și începutul cercetării istorice a sud-estului Europei (1770 - 1810)* 353

Nicolae SABĂU - *Pictura bisericii ortodoxe de lemn "Sf. Arhanghel Mihail" din Târgu Mureș* .. 363

Traian BOSOANCĂ - *Dionisie P. Decei, luptător pentru desăvârșirea unității naționale și consolidarea ei* 385

Simion COSTEA - *Ideea de unificare europeană în doctrina și acțiunea politică a lui Iuliu Maniu (1924 - 1937)* 391

Adrian ONOFREI - *Factori de influență politică în activitatea prefecturii județului Năsăud (1944 - 1947)* 403

Otilia BREZOVSKY - *Elita nobiliară maghiară în epoca comunistă* 413

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice.	Dacia (NS)	= Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I-XII (1924-1948). Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.	DIR, C	= Documente privind istoria României, C. Transilvania.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.	DolgCluj	= Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Éremés Régiségtárából, Kolozsvár.
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău.	EAA	= Enciclopedia dell'arte antica classica ed orientale, Roma.
AIIA	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca.	EphemNap	= Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
Aluta	= Aluta. Studii și comunicări. Sfântu Gheorghe.	FI	= File de istorie. Muzeul Județean Bistrița.
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Cluj.	FoliaArch	= Folia Archaeologica, Budapest.
ANRW	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New-York.	Fontes	= Fontes Historiae Daco-Romaniae, București.
Apulum	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia.	JRGZM	= Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz.
ArchHung	= Archaeologica Hungarica. Budapest.	Marisia	= Marisia. Studii și materiale. Muzeul Județean Mureș, Tg. Mureș.
ArchMéd	= Archéologie Médiévale, Caen.	Materiale	= Materiale și cercetări arheologice, București.
ArchMold	= Arheologia Moldovei, Iași.	Pontica	= Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Constanța.
AS	= Arhiva Someșană, Năsăud.	Potaissa	= Potaissa. Studii și comunicări, Turda.
Banatica	= Banatica. Muzeul Județean Caraș-Severin, Reșița.	RB	= Revista Bistriței.
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București.	RE	= Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart.
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române, București.	REF	= Revista de Etnografie și Folclor, București.
CAB	= Cercetări Arheologice în București. Muzeul orașului București.	REL	= Revue des études latines, Paris.
Carpica	= Carpica. Muzeul de Istorie și Artă, Bacău.	RIC	= H. Mattingly, E. A. Sydenham et alii, The Roman Imperial Coinage, London.
Crisia	= Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.	SA	= Sovetskaja Arheologija, Moscova.
Cumidava	= Cumidava. Muzeul Județean Brașov.		
DA	= Ch. Daremberg, Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, Paris, I-V (1877-1919).		

Sargeția	= Sargeția. Acta Musei Devensis, Deva.	SJ	= Saalburg Jahrbuch, Bad Homburg.
SCIV(A)	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.	SlovArch	= Slovenská Archeologia, Bratislava.
SCN	= Studii și cercetări de numismatică, București.	SympThrac	= Symposia Thracologica, București.
		Thraco-Dacica	= Thraco-Dacica, București.

I. EROS - CĂSĂTORIE - FAMILIE

1. EROS ÎNTRE LICIT ȘI ILICIT

CRONICILE FAMILIALE DIN TRANSILVANIA SECOLELOR XVI-XVII. IDEI PRELIMINARE PENTRU O NOUĂ ABORDARE A UNUI GEN DE FRONTIERĂ

EDIT SZEGEDI

În puținele studii referitoare la istoria literaturii din Transilvania secolelor XVI-XVII *cronicile familiale* sunt menționate alături de celelalte produse ale memorialisticii, care fiind un gen istoriografic și literar de "frontieră" înlocuia beletristica și în bună parte istoriografia propriuzisă.¹ Cronicile familiale împărtășesc astfel incertitudinea care planează asupra memorialisticii: literatură non-ficțională și formă primară a istoriografiei în același timp, riscă să fie tratate datorită înregistrării brute a evenimentelor ca simple "bănci de date" pentru reconstituirea trecutului.

Depășind istoria evenimențială prin lărgirea interesului istoric și pentru domeniile mai puțin spectaculoase, cronicile familiale pot fi cercetate și astfel decât ca simple curiozități sau izvoare pentru istoria socială.

Conținutul acestor cronici justifică o abordare mai serioasă din perspectiva istoriei istoriografiei. Din punct de vedere formal cronicile familiale sunt cronici (în sensul larg al termenului) redactate pe parcursul mai multor generații de membrii aceleași familii. Astfel ele ajung să cuprindă viața unei familii pe o perioadă foarte lungă, cum este cazul cronicii familiei Raus (1613-1653), *Album Oltardianum* (1526-1659) sau *Cronica despre faptele trecute ale lumii* a lui Borsos Sebestyén și *Memorialul* nepotului său Nagy Szabo Ferenc (1550-1653). Există însă și cronici familiale mai scurte ca de exemplu cronica familiei Benckner (1549-1596) sau cronica familiei Drauth (1638-1683).² O cronică mai puțin obișnuită (și mai târzie) reprezintă adnotările caracteristice ale lui Georg Ferdinand von Drauth (1706-1795), în care autorul cronicii reface istoria familiei sale pe trei generații: a bunicilor (părinții și socrii autorului), a părinților și a nepoților (copii autorului).³ Aceste adnotări calendaristice sunt importante și pentru impactul pietismului și a sentimentalismului de sorginte pietistă și iluministă precum și a evoluției interesului pentru familie.

Cronicile familiale conțin date referitoare la familie (căsătorie, naștere/botez/moartea copilului, căsătoria copiilor, nașterea nepoților, evenimente din viața rudelor, eventual cariera bărbaților din familie), consemnări ale evenimentelor locale și regionale, fenomene ale naturii. Câteodată mai conțin și scurte cronologii sau chiar reflecții asupra unor evenimente.⁴ Cronica familiei Benckner în schimb conține strict date referitoare la istoria familiei (în principal cele două căsnicii ale Apolloniei Benckner/Hirscher).

De fapt informațiile, de multe ori laconice privitoare la familie reprezintă tot o istorie, care pentru autori se întrepătrunde cu cea "oficială". Desigur, s-ar putea desprinde două istorii paralele: cea *exterioară*, a Transilvaniei, a orașului și cea *interioară*, a familiei. Pe parcursul cronicilor⁵ însă evenimentele familiale și cele politice sunt neierarhizate. Autorii știu să facă distincție între public și privat (există multe scrieri memorialistice fără mențiuni privitoare la familia autorului), însă pentru ei ca indivizi familia are o importanță apropiată carierei

¹ Bálint József, *Transilvania civitas primaria*, în Kolozsvári emlékirók, Budapesta, 1990, p.46, 49; Ștefan Sienerth, *Beiträge zur rumänisch-deutschen Literaturgeschichte*, Cluj Napoca, 1989, p.96; Adolf Arnbuster, *Vorarbeiten zu einer Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Historiographie*, în Südostdeutsches Archiv, XIX/XX (1976/1977), p.29; Veress Dániel, *Egy önkijejezési forma változásai*, în Emlékezetül hagyot írásk. Erdélyi magyar emlékirók, Kolozsvár Napoca 1983, p.5, 11; Vogel Sandor, *Elődök és kortársak* în George Kraus, *Erdélyi krónika 1608-1665*, Budapesta, 1994, p.14

² *Raussische Familienchronik*, în Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, (în continuare Quellen) vol.VI; *Album Oltardianum a vilagnak lett dolgairól*; Nagy Szabo Ferenc, *Memoriale*, în Erdélyi Történeti Adatok, vol.I; *Bencknerische Familienchronik*, în Quellen VI; *Drauthische Familienchronik*, în Quellen VI.

³ *Kalenderaufzeichnungen des Georg Ferdinand von Drauth (1706-1795)* în *Quellen VI*

⁴ cf. *Cronica* lui Borsos Sebestyén, passim, mai ales p.10-15 și *Memorialul*, passim

⁵ valabil mai ales pentru cronicile Borsos-Nagy-Szabo și *Album Oltardianum*

publice. Interesul pentru familie se adâncește pe parcursul secolului al XVII-lea. Pe lângă epitetele obișnuite, sau folosirea diminutivelor în cazul copiilor ca de exemplu *filioles/filiola*, pe parcursul secolelor XVI-XVII, apar și relatări mai ample despre viața membrilor de familie⁶, inclusiv al rudelor prin alianță, sau chiar scene din viața de familie. "Până aici am găsit eu, Nagy Szabo Ferenc din Târgu Mureș manuscrisul lui Borsos Sebestyen, pe care l-am scris pentru aducere aminte. După câte văd, a murit în anul 1584. Și eu îmi aduc aminte că ne-a luat pe mine și pe mătușa mea, Bekesoia, pe genunchi și ne-a dat covrigi. Când a murit aveam trei ani."⁷

De fapt căsătoria sau mai degrabă prima căsătorie, tratată ca eveniment crucial în multe scrieri, juca rolul unei inițieri în viața comunitară pentru bărbați (toate cronicile au fost scrise de bărbați)⁸, fie că-și asumau sau nu rol public. Căsătoria ca eveniment public a însemnat în aceeași măsură și intrarea în tradiția unei familii, aceea a soției. O adnotare din 1738 este relevantă, chiar dacă cronologic destul de târzie, prin chiar hiperbolizarea tradiției familiale a soției, devenită o adevărată instituție:

"După ce am salutat preaiubita mea patrie m-am logodit cu a mea păzitoare (Waterin) și asociată (Gesellin) Agnetha Veltzer sau Schwartz. Aceasta este născută Anno 1720, în ziua de 5 iunie. Domnul ei tată a fost domnul Martinus Weltzer alias Schawartz, un membru respectat al unei cinstite comunități de aici. Doamna ei mamă a fost Anna Agnetha născută Blasius. Domnul tatăl al tatălui, adică al ei bunic, a fost domnul Martinus Weltzer, candidum membrum communitatis, care a călătorit cu flota olandeză în Indiile Orientale și s-a întors după mulți ani cu o frumoasă experiență acasă primind și numele de Schwartz (negru), pentru că a fost printre oamenii negri. Doamna mamă a domnului tată, adică doamna bunică, a fost doamna Anna, născută Weiss, deci o nepoată al respectabilului vestitului circumspectului și preaînțeleptului domn Michael Weiss, prea meritosul domn jude orășenesc al Brașovului. Doamna ei mamă sau doamna bunică a doamnei ei mamă a fost Anna, născută Georg Draudt, al cărei domn tată a fost jude orășenesc și un tată a fost jude orășenesc și un tată al spectabilului vestitului și circumspectului preaînțeleptului domn Georg Draudt, jude orășenesc. Domnul bunic al doamnei mamă a fost Agnetha, fostă Gokesch, un membru al preanobilului magistrat al Brașovului. Domnul tată al acestei doamne Gokesch a fost Tit. Domn David Czack, idex Coronensis."⁹

Căsătoria însemna continuarea tradiției familiale, atât biologic cât și social și/sau cronistic, pentru că fiii sau ginerii duceau cronica mai departe, cu late cuvinte notau datele și evenimentele istoriei familiale. În cazul lui Nagy Szabo Ferenc scrierea memorialului seamănă într-adevăr cu documentarea pentru reconstituirea istorică: chestionarea martorilor "De-acum încep eu, Nagy Szabo Ferenc din Târgu Mureș, care sunt fiul lui Nagy Szabo János, de la Borsos Anna, fiica lui Borsos Sebestyen, cu ajutorul lui Dumnezeu scrierea mea despre câteva lucruri, măritul Dumnezeu să fie cu mine.

În anul 1580 - mi-a zis tatăl meu, Nagy Szabo János - că s-a căsătorit aici în Târgu Mureș și și-a luat ca soție pe fiica lui Borsos Sebestyen, doamna Anna.

În anul 1584 m-a născut Borsos Anna pe mine, Nagy Szabo Ferenc, în miercurea după Sf. Măria Mică. Așa mi-a spus mama."¹⁰ Compararea izvoarelor respectiv corectarea acestora, acordând prioritate și credibilitate experienței proprii: "Dar cum văd și citesc sunt ceva deosebiri, pentru că ceea ce este scris într-un Calendar, într-altul este altfel; chiar și în manuscris - ce înțeleg și știu bine cum a fost - văd lucruri scrise greșit, pe care, dacă Dumnezeu mă ajută, am să le îndrept. Pentru că eu știu - atunci când am fost de față.

Văd că se deosebește și față de scrierea bunicului meu Borsos Sebestyen. Aceasta merge până în anul 1584. Apoi am început să scriu ceva, ca un Memorial cu cele ce s-au întâmplat în orașul nostru și țara noastră, în jurul nostru..."¹¹

Atunci când intervine în textul bunicului său, își marchează propria părere în mod vizibil.¹²

În *Album Oltardianum* cel care continuă cronica notează moartea părintelui precum și că a preluat scrierea cronicii, cerându-se un ritual, care subliniază atât continuitatea cât și responsabilitatea pe care și-o asumă

⁶ Un exemplu interesant este relatarea vieții unui fiu al lui Gaspar Rauss, care a orbit în copilărie, reușind totuși să facă studii și să predea la gimnaziul din Brașov, respectiv să intre în slujba bisericii, căsătorindu-se de două ori, devenind tatăl a 11 copii, *Raussische Familienchronik*, and.1643, 1644, completare ulterioară (după 1710), p.29

⁷ *Memoriale*, p.36; la sfârșitul secolului al XVIII-lea apar descrieri mai ample, care dovedesc o implicare mai profundă a bărbaților în viața de familie: "Seara la șapte jumătate mi se naște de la singura mea fiică, Sara Agnetha Rosina, căsătorită Samuel Boltosch, cel de-al doilea nepot, un băiețel, în absența moașei, în mâinile mele; i-am legat și i-am tăiat cordonul ombilical și l-am dat soției mele să-l îngrijească, până vine moașa.", *Kalenderaufzeichnungen des Georg Ferdinand von Drauth*, and din 11 iunie 1795, p. 159.

⁸ Ar fi interesant să comparăm cu puținele scrieri memorialistice ale femeilor de la începutul secolului al XVIII-lea, ca de exemplu Bethlen Kata

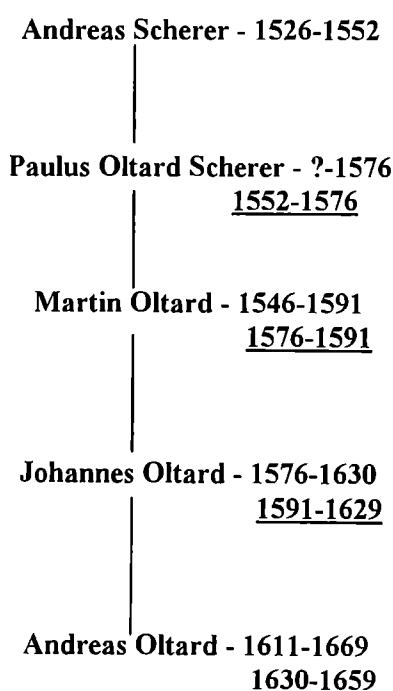
⁹ *Raussische Familienchronik*, p.37

¹⁰ *Memoriale*, p.39

¹¹ *Ibidem*, p.41

¹² Ca de exemplu: "N.b. aceasta am scris eu, Nagy Szabo Ferenc...", *Chronica*, p.17

continuatorul într-un mod aproape religios: “1552, die 2 Januarii hora matutina undecima, repetina apoplexia tactus, pie in Domino moritur Cibinii aetatis suae Anno LXII D. **Andreas Scherer** (subl.E.Sz.), parens meus optimus, et conscriptor harum paginarum, quas mihi continuandas reliquit. **Paulus Scherer Rasoris** m.p. [...] Eodem Anno (1576), die 2 Augusti moritur **pater noster** dilectissimus **Pulus Oltardus Scherer** Cibinensis Domus Monetariae ejatis Praefectus, qui Album hoc **avi nostri** curiose usque ad diem 17 Juli continuavit, quod jam mihi continuandum reliquintur. Martinus Oltardus, **Pastor Gross Prosdorffensis**, m.p. [...] moritur Mediae **Pater noster** amantissimus R.D.**Martinus Oltardus** Pastor Mediensis. Et Album hoc ex **consensu fratrum** devenit in manus meas, illud, favente Deo continuaturus. Mediae, die 29 Aprili 1591, **Johannes Oltardus**, m.p. [...] (1630) moritur R.D. **Johannes Oltardus** Probsdorffensis Pastor Cibiniensis, inopinatum Serenissimae D.Catharinae Brandeb. quae postquam in Comitiiis Mediensibus Principatu renunciasset, continuabitque **filius Andreas Oltardus**, in cujus possessorium tristi hoc anno devenit Album isthoc m.p.”¹³ Astfel, rezultă un “arbore genealogic” al cronicii, care la rândul său oferă datele unui arbore genealogic al familiei:

(N.B. Anii subliniați reprezintă anii între care au contribuit la cronică)

Aceste cronici se înscriu prin sublinierea continuității în tradiționalismul și chiar conservatorismul unei societăți confruntate, mai ales la sfârșitul secolului al XVI-lea și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cu criza politică permanentă. În acest context stabilitatea familiei și respectarea tradiției ei însemnau un factor de continuitate într-o epocă tulbură, în care amenința discontinuitatea. În aceeași măsură continuitatea acestor cronici asigurau și continuitatea în istoriografie, chiar la acest nivel de *istoriografie naivă*. Pe de altă parte, aceste scrieri sunt relevante pentru interesul acordat istoriei cunoaștere, prin încercarea de a nota acele evenimente, care meritau să fie salvate pentru memoria posterității. Împreună cu cronicile orășenești sau *Cronica popii Vasilie* din Șcheii Brașovului cronicile familiale se subsumează încercării de a “administra” memoria colectivă și individuală.

¹³ *Album Oltardianum*, p.22, 27, 32, 46

**THE FAMILY CHRONICLES FROM TRANSYLVANIA DURING
THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES.
PRELIMINARIES FOR A NEW APPROACH OF A FRONTERE GENRE
(Abstract)**

Overfulfilling the history of events by enlarging the historic interest also for not so spectacular fields, the family chronicles could be researched not only as simple curiosities or sources of information for social history.

These chronicles justify a most serious approach from historiographical point of view. Formally, those chronicles are written along generations in the same family. So they are dealing with family life during a long period of time, like *The Raus* (1613-1653), *Album Oltardianum* (1526-1659) or *Chronicle About Past Events Of The World* (Borsos Sebestyen) and *The Memorial* of his grandson, Nagy Szabo Ferenc (1550-1653). There are also shorter chronicles like Benckner's (1549-1596) or Drauth's (1638-1683). An almost unusual chronicle is that of Georg Ferdinand von Drauth (1706-1795); three generation are presented here: of grand parents (the author's parents and parents-in-law), parents and grandchildren (the author's children). These notes are important also for the impact of pity and mercy upon the human being and to underline the evolution of the interest for the family.

REPERE PENTRU O ISTORIE A CUPLULUI ȘI A PROSTITUȚIEI ÎN TRANSILVANIA VEACULUI AL XVII-LEA. STUDIU DE CAZ: CRONICA TRANSILVANIEI DE GEORG KRAUS.

IONUȚ COSTEA

Căutând mai departe decât bălării și fapte ale unor principii și potențați ai timpului, secolul al XVII-lea în Transilvania dezvăluie o lume populată de sentimente și instincte, clișee mentale și stereotipii comportamentale. Aici oamenii se iubesc și se urăsc deopotrivă. Bărbați și femei se iubesc, iar uneori se și păcălesc unii pe alții. Jocul dragostei își are propriile sale reguli. Se nasc astfel atitudini compatibile cu aceste norme, dar ni se semnalează și comportamente ce le ignoră. În paginile de față se va urmări conturarea unor repere ce colorează în veacul al XVII-lea spațiul dragostei, populat mai mult ca oricare altul de instincte și capricii. Ancheta pe care o propunem femeilor și bărbaților din acele timpuri se va mărgini în cazul de față la sondarea cronicii lui Georg Kraus. Fostul notar al Sighișoarei după ce-și desăvârșise educația în țară (Sibiu, Cluj) și la școli de renume ale Europei (Viena, Padova), va activa ca negustor la Sibiu până în 1646 când trebuie să se mute la Sighișoara. În mobilitatea pe care i-o permite această îndeletnicire ochiul său atent a văzut, iar urechea sa ascuțită a reținut fapte și întâmplări, atitudini și comportamente din lumea orașelor și a satelor, din aceea a aristocraților, orașenilor, țăranilor și a liber profesioniștilor. De asemenea relațiile sale pot fi suspectate de istorisirea unor evenimente care constituie adevărate locuri comune în epocă, fiind prezente în toate cronicile și însemnările călătorilor ce străbat Ardealul. Se nasc povești care de la o zi la alta și dintr-o localitate în alta, preluate, îmbogățite și spuse mai departe prind aura unor legende. Sondarea lor ar permite sesizarea unor norme sociale, surprinderea unor mecanisme colective ce aprobă sau sancționează anumite practici și comportamente. Limitarea excursului doar la *Cronica Transilvaniei* semnată de notarul sighișorean, nu ne permite emiterea unor concluzii la nivelul social global, ci doar avansarea unor ipoteze ce se cer confruntate și verificate cu alte izvoare. Desigur Kraus este într-o anumită măsură tributار timpului său și societății în care trăiește, societatea ce-i oferă un sistem operațional de valori, dar de asemenea el are propriile sale opțiuni. Întrebarea firească, deși generală, cât este de liber față de sistemul de valori sociale oferit de secolul al XVII-lea? Înainte de toate se impune evaluarea rolului social al celui care scrie. La acea oră scrisul nu era o expresie personală, decât, doar sub aspect stilistic, în alegerea unor modele, astfel rămâne încorsetat unor comandamente, unei coerțiii asumate de cronicar. Ca urmare textul funcționează ca o oglindă a societății, mai mult decât o reflectare a unei personalități. Textul întotdeauna va aproba și condamna nu în funcție de alegerea individuală a celui ce scrie, ci după măsura grupului social, a comunității căreia scriitorul, cronicarul, îi aparține. Nu avem de-a face cu opțiuni personale, ci sociale, colective. Din perspectivă socială trebuie avut în vedere că aparține mediului citadin iar sub raport confesional destinul său evoluează în cadrele luteranismului. Astfel evaluarea relațiilor dintre bărbat și femeie descrise de cronică poate conduce spre o tipologie socială. Confruntarea propriu zisă cu textul pune în evidență un model creștin, acceptat ca moral și fertil și o alteritate vizavi de acest comportament, imorală și condamabilă. Spațiul ardelean dispune de o complexitate sporită deoarece aici se întâlnesc o sumă de confesiuni acceptate de către lege: catolică, luterană, calvină și unitariană. De aceea Constituțiile Aprobate stipulează că: "Nici un preot al vreunei religii să nu îndrăznească să unească prin căsătorie, să divorțeze... persoanele dintr-o altă religie".¹ Confruntarea nu se întâlnește numai între un model religios și unul laic, ci și între diferitele modele religioase. Judecata stipulației din Constituțiile Aprobate evidențiază existența unor căsătorii interconfesionale din moment ce acum ele sunt interzise, dar mai importantă este sesizarea unor raporturi între bărbați și femei care chiar dacă de aici înainte nu se mai pot valida, ele vor exista, se vor perpetua. Legea obligă însă, pentru ca lucrurile să devină din ilicite licite, ca unul dintre cei doi să-și părăsească comunitatea schimbându-și religia. Legăturilor dintre bărbat și femeie care în plan social au drept corespondent căsătoria, singurele legături admise și încurajate, li se opun relațiile din afara căsătoriilor sau cele ce le preced. Fata este interzisă bărbatului până la o anumită vârstă, iar când devine femeie este interzisă bărbaților. Între normă și comportament se formează un clivaj, un spațiu de refugiu, comportamentul depășind în întindere norma. Într-unul din capitolele Constituțiilor Aprobate se va remarca: "Preacurvarii căsătoriți să fie pedepsiți cu moartea, iar cei necăsătoriți să nu fie pedepsiți cu amendă ci cu nuiua, și după aceea să fie îndatorați a se conforma (învățăturii) bisericii, dacă nu se vor căsători: dar dacă se

¹ *Aprobatae Constitutiones*, (traduse de Al. Herlea și colab.) în "Mitropolia Ardealului", XXI, 1976, nr. 7-9, p. 469

vor căsători să nu fie bătuți cu nuiaua, ci să fie obligați să se conformeze bisericii.”² La rândul ei societatea confruntată cu eludarea normei devine agresivă. Ea tinde să marginalizeze, să elimine sau să reconvertească pe cei care se opun acceptării regulilor sale. În intervalul desemnat de mariaj, norma este stabilită de către biserică, concurată și de supravegherea instituțiilor laice.

Modelul creștin, cel al bisericii catolice, se impune pe deplin în secolul al XIII-lea³ și va domina până târziu în timpul nostru⁴. Odată cu Reforma, noile teologii își vor defini propriile lor modele de mariaj, deosebite de cel catolic. Din perspectiva luterană, având în vedere apartenența religioasă a lui Kraus, căsătoria este monogamă, întemeiată pe consimțământul reciproc al celor doi parteneri, dar și divizibilă. Eliminată din rândul sacramentelor ea poate fi desfăcută în anumite condiții. Adulterul constituie o cauză ce poate duce la dizolvarea cuplului.⁵ Bigamia și legăturile extraconjugale sunt socotite ilicite. Cinstea casei va purta amprenta atât a bărbatului cât și a femeii.⁶ Sursele pe baza căra se desenează această alternativă luterană sunt cărțile sacre, apelul la Biblie, în sensul acelei “sola scriptura”. Pe de o parte avem Vechiul Testament care validează mariajul, nu condamnă plăcerea carnală și admite pentru bărbați relații extraconjugale ceea ce ne face să bănuim o anumită toleranță. În schimbul Noului Testament acordă un privilegiu celibatului și insistă asupra superiorității virginității. Castitatea este glorificată prin exemplul celibatului lui Cristos și a virginității Mariei. Căsătoria va fi admisă ca o formă de viață (Lebensform) și nu ca un rău necesar, ca o instituție impusă de Dumnezeu de la crearea luminii.⁷ Cei ce vor condamna căsătoria vor fi denunțați. Dificultatea principală provine însă de la stabilirea rolului actului sexual în cadrul mariajului. Necesară procreației actul conjugal este un bine, are o valoare pozitivă, contribuie la realizarea cuvântului Domnului, astfel devine periculos, dăunător. Sexualitatea din aceste motive va apare totdeauna ca o antiteză pentru sacru.⁸ În consecință, prostituatele deși tolerate, vor fi excluse din societatea creștină.⁹ Desfrâul este un păcat împotriva naturii, “în sine”, “ex natura”, fiind inclus în Decalog. Pe lângă procreare și realizarea unui mod de viață stabilit de divinitate, căsătoria mai are o valoare pozitivă: iubirea. Nu este vorba de o pasiune, ci mai degrabă de o formă spiritualizată a ei. Diferența dintre “iubirea pasiune” și “iubirea reținută” este tocmai un criteriu pe baza căruia se poate face deosebirea între iubirea din familie și cea din afara acesteia.¹⁰ În cadrul familiei imaginea Mariei va simboliza mult timp idealul feminin al soției, iar căsătoria dintre Iosif și Maria va reprezenta mariajul creștin exemplar.¹¹

Paralel cu aceste coordonate căsătoria va rămâne un angajament civil forjat de anumite strategii matrimoniale, strategii mai ușor de surprins la nivelul aristocrației. Chiar dacă se menține rezerva lui M. Sot că este prudent de a extrapola cazul căsătoriei princiare la ansamblul societății medievale¹², putem admite, nu numai în rândurile aristocrației, mariajul ca fiind un instrument pentru obținerea unor alianțe și satisfacerea unor jocuri de interese. În Montaillou ciobanii își au propriile calcule matrimoniale,¹³ și dacă s-a format deja un precedent, de ce nu s-ar mai repeta și în alte situații. Ascunzând uneori interese, căsătoria va urma calea și regulile impuse de biserică. Pentru Kraus, Transilvania în veacul al XVII-lea este populată cu bărbați și femei, pasiuni și instincte. Putere, dorință și violență. Înainte de toate să aruncăm o privire asupra femeilor făcând din capul locului

² *Ibidem*, p. 536; A. Pippidi, *Amour et société: arrierplan historique d'un problème littéraire*, în “Cahiers roumains d'études littéraires”, 1988, nr. 3, p. 10: Se poate observa și în cazul Principatelor o deosebire operată în plan moral între cei căsătoriți și celibatari.

³ M.Sot, *La genese du mariage chretien*, în vol. “Amour et sexualité en Occident”, Editions du Seuil, 1991, p.201; pentru mariajul ortodox a se vedea A.Pippidi, *op.cit.*, passim, iar pentru modelul calvin comparat cu cel ortodox cf.O.Ghita, *Din problematica morală la începuturile secolului al XVII-lea. Cazuri din Maramureș și Sătmăr*, în AIIA, XXVIII (1987-1988), p.468-469.

⁴ Jaques Le Goff, *Imaginarul medieval*, București, 1994, p.205

⁵ O.Funcke, *Le mariage*, Neuchatel - Paris, 1908, p.236-237

⁶ H.Wunder, *Der gesellschaftliche Ort von Frauen dergeshobenen Stade im 17 Jahrhundert*, în “Jurnal für Geschichte”, 1985, nr.2, p.32

⁷ *Ibidem*, p.35; Bernard M.G.Reardon, *Religious thought in the Reformation*, Londra - New York, 1981, p.85

⁸ M.Sot, *op.cit.*, p194; Bernard M.G.Reardon, *op.cit.*, p. 84 și 124: Când Luther afirma *totum hominem esse carnem* se reîntoarce la doctrina pauliană, dar o și depășește pe aceasta, implicând de acum atât “păcatele cărnii” cât și pe cele morale. La fel Melanchton când vorbește despre *carne* cuvântul nu va desemna numai “trupul”, ci toate tendințele și dispozițiile omului. Păcatul în teologia luterană este identificat ca fiind viciu.

⁹ Jaques Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*, vol.I, București, 1986, p.156.

¹⁰ Ph.Aries, *Liebe in der Ehe*, în vol. “Die Masken der Begehrens im Abendland”, (coord. Ph.Aries ș.a.), Fischer Wissenschaft, Frankfurt am Main, 1989, p.165

¹¹ J.L.Flandrin, *Le sexe et l'Occident*, Editions du Seuil, 1981, p.102; H.Wunder, *op.cit.*, p.34; Pe fondul unei propagande catolice îndereptate împotriva lui Luther, din tabăra luteranismului se vehiculează o biografie hagiografică a acestuia. Astfel familia sa alcătuită din soție și cei șase copii primește o conotație exemplară.

¹² M.Sot, *op.cit.*, p.201

¹³ E.Le Roy Ladurie, *Montaillon sat occitan de la 1294 până la 1324*, vol.I, București, 1992, p.360-390; cf. A.Pippidi, *op.cit.*, p.6-7 și 16-17.

precizarea că le privim prin ochiul unui bărbat. Locul lor este la “urciorul de oțet și de vatră”.¹⁴ Spațiul social feminin se împarte între casă și biserică, în timp ce bărbatul se validează în public, acționând ca negustor sau ca “om politic”. Drept urmare în predicile de înmormântare din lumea protestantă a secolului al XVII-lea viața femeilor este povestită după vârstele naturale: copilărie, tinerețe, căsătorie/maternitate, văduvie și caracterizată de la un capăt la altul de evlavie și răbdare. Ele nu au carieră publică, ele nasc, îngrijesc casa și se roagă lui Dumnezeu.¹⁵ Sunt admirate dacă sunt cinstite și virtuose; astfel devin parcă și mai frumoase. Ea trebuie de asemenea, pentru a fi apreciată, să apere virtutea de mamă, soție și fiică ce se răsfrânge peste cinstea bărbatului sau în percepția cercului de rude, a comunității vecinilor și grupului social, în general, în care este el integrat. În oglinda moralei creștine ele poartă în zâmbetul din colțul gurii încă o urmă a mălului interzis, a păcatului Evei. Necredincioase. Viclene. Fără minte. Pătimașe. Dar și afățătoare: Ele își “lasă descoperite ceafa și gâtul până la umeri. Își acoperă pieptul cu mari paftale rotunde de argint aurit și împodobite cu pietre scumpe, dar acestea sunt atât de grele încât dacă femeia sau fata se apleacă oricât de puțin i se dezgolește pieptul, trezind în cei de față sau rușine sau dorințe neîngăduite”.¹⁶ Acest mod de descriere, în termeni aproape identici, poate fi semnalat și la un alt călător ce străbate Transilvania la mijlocul secolului.¹⁷ Este în descriere de mai sus încă un semn al avansului pe care-l face pasiunea, dorința în fața reținerii instinctelor sexuale și iubirii propovăduite de biserică. Astfel desenat chipul femeii apare ca un joc de lumini și umbre, ele sunt și bune, dar și rele, cele de care trebuie să te ferești și pe care trebuie să le disprețuiești.

Episoadele povestite de cronicar au un evident caracter moralizator. O căsătorie eșuată și o viață necumpătată au împins-o pe Ecaterina, fosta soție a principelui Gabriel Bethlem să sfârșească în lipsuri și mizerie. Plecată la Viena, unde îmbrățișează catolicismul se va căsători cu un principe sărac, “care nu avea nici țară nici popor”, un împătimit al jocului de cărți, ce spera să-și însușească averea ei. Lipsa iubirii face ca dezastrul să fie mai apropiat și mai dureros. “...se spune că domnul și principele ei ar fi înjunghiat-o și omorât-o când i-ar fi cerut socoteală că juca zi de zi, totuși se pare că aceasta n-ar fi adevărat, iar cea înjunghiată ar fi fost o slujnică.” Soluția găsită la sfârșit ar putea izvorî dintr-o mare admirație pe care cronicarul o are față de Ecaterina, fosta principesă a Ardealului, și mai ales pentru că era nemțoaică. În argumentația sa, Kraus strecoară un cântec bătrânesc edificator pentru observația de mai sus: “Câte unul se însoară de dragul bogăției și-i pare rău mai apoi. Când averea s-a mâncat și dragostea s-a terminat”.¹⁸ Indiscutabil avem afirmată aici prezența unor strategii matrimoniale infirmate de adevărata relație dintre bărbat și femeie, iubirea, liberul consimțământ al celor doi. La fel de ilustrativ este acest citat pentru a sugera “forma mentis” construită pe tiparele creștine. Bogăția, puterea pământească nu pot motiva și asigura împlinirea supremă, iubirea, nefiind altceva decât un semn al elecțiunii divine. Când un mariaj este întemeiat pe iubire el va fi indestructibil și numai moartea va putea înălța un zid între soț și soția sa. Așa se întâmplă între Elisabeta Szalanczy și Arcațiu Barcsai ce se afla la Deva în momentul când primește vestea morții soției sale, veste ce i-a pricinuit o “mare mâhnire”.¹⁹ Tăcerea care domnește de obicei asupra iubirii din familie, secondată și de un anume orgoliu bărbătesc, de a nu vorbi cu plăcere despre sentimente, se sparge în momentele limită. Amenințarea morții dă arama pe față. Astfel procedează și Arcațiu Barcsai. O făcuse la sfârșitul secolului al XVII-lea și Saint-Simon care a lăsat prin testament ca sicriul său să fie legat cu un lanț de fier de cel al soției sale pentru ca și în moarte să fie împreună, cum au fost corpurile lor în viață.²⁰

Absența iubirii motivează comportamentul reprobabil al unei alte eroine. Diplomată, vicleană, femeia își îndepărtează soțul pentru a-și primi amantul: mai mult soțul este alungat iar averea sa prădată. Nimeni nu intervine să reglementeze litigiul pe calea legii. Explicațiile sunt însă limpezi: iubirea și lipsa acesteia. Astfel Maria Szoczi de Ramagyetz soția lui Ștefan Kun, deoarece “nu-l iubea, ea a uneltit cu Francisc Wesselenyi pe ascuns, fiind legată de el printr-o dragoste necinstită...”. Folosind o “viclenie femeiască” Maria își înduplecă soțul să plece la vânătoare spunându-i că avea o “poftă deosebită să mănânce vânat.” Evlaviosul său stăpân se străduiește să răpună un vânat bun, ca să astâmpere pofta de vânat a nevastei sale.” Se profilează la orizontul

¹⁴ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 16-8-1665*, București, 1965, p.461

¹⁵ H.Wunder, *op.cit.*, p.30-32; A.Pippidi, *op.cit.*, p.14; Subordonarea femeii se manifestă în acest secol și în spațiul celorlalte două țări române. Tot aici și în același interval de timp se impune ca valoare feminină virginitatea, soțul având posibilitatea să-și repudieze mireasa dacă nu este virgină, fapt ce, considera A.Pippidi, “sugerează că virginitatea femeilor nu a fost obligatorie” înainte acestei epoci” (p15).

¹⁶ *Călători străini despre țările române*, vol.V, București, 1973, p.49

¹⁷ *ibidem*, p.580

¹⁸ G.Kraus, *op.cit.*, p.84; A.Pippidi, *op.cit.*, p.16: În justiția Moldovei și a Țării Românești iubirea este o circumstanță atenuantă.

¹⁹ G.Kraus, *op.cit.*, p.330; A.Pippidi, *op.cit.*, p.19

²⁰ Ph.Aries, *op.cit.*, p.170-171

textului o parabolă cu reverberații din Cântarea Cântărilor: "a scăpat din pădure un cerb puternic, care era mai însetat de Maria lui decât de apa proaspătă. Acesta, este adevărat, însă se lăsa gonit nu de câini, ci de o dragoste necinstită. Nu căzu însă în plasă, ci sări noaptea peste gardurile cetății, până în patul nevestei lui Kun. Voluptoasa Maria... își împlini pofta de vânat în așa chip, încât se desfătă cu cerbul viu, îi dădui viața și-l hrăni. Este o pildă nemaipomenită de vânatoare destrăbălată." Coborând din acest plan abstract, populat de simboluri și subînțelesuri evenimentul s-a desfășurat simplu. După plecarea soțului la vânatoare, noaptea, sosește Francisc care ajutat de oamenii de pază, mituiți cu o sumă de bani, va intra în cetate. Maria "s-a bucurat mult de sosirea lui, la găzduit într-o încăpere minunată unde amândoi au petrecut noaptea singuri de tot. Las pe alții să judece dacă s-au rugat împreună lui Dumnezeu sau dacă au vorbit despre căsătoria lor viitoare și cum va fi ea." Se poate observa aici, într-o primă fază, dinamitarea normei prin amăgirea și înșelarea soțului. Dar lucrurile devin licite și și au motivația tocmai în reînscriserea pe traiectoria regulii sociale. Căsătoria va pune capăt desfrâului, o căsătorie după cum vom vedea fertilă, rodnică, izvorâtă din iubire. Disocierea între iubirea ilicită, necinstită și pătimașă a celor doi înainte de acordul preotului și iubirea licită, la fel de intensă ce urmează consimțământul reprezentantului bisericii coincide cu deosebirea pe care oamenii au observat-o în aproape toate societățile, iubirea din familie și cea din afara familiei.²¹ Ca urmare linia povestirii coincide cu cea a canoanelor exprimate de Constituțiile Aprobatae. A doua zi pe cei doi, Francisc și Maria, i-a cununat un preot evanghelic. Atunci sosește fostul soț, Ștefan, "pentru a-i aduce și el soției sale vânatul..." Poarta cetății o găsește închisă și păzită de soldați străini care-l goniră și-l sfătuiră să-și ducă vânatul în altă bucătărie.²² Învingător și învins, a trăit bucuria întoarcerii și a lucrului împlinit, dar a simțit în același timp dezamăgirea și amarul alungării; Ștefan, neavând încotro va pleca și după câțiva ani va contracta un mariaj cu o fată din secuime, întemeindu-și o familie, familie care mai funcționează în timpul când așterne pe hârtie Kraus toate cele întâmplate. De aceeași longevitate a iubirii se bucură și Francisc și Maria pe care cronicarul îi știe netulburați de nimeni.

Există desigur și alte mariaje eșuate, ratate, în schimb ele nu se bucură nici măcar de un "happy end", ca în cazul celor din cetatea Murany, ci sfârșesc prin condamnarea unuia sau altuia din eroi. În Sighișoara, la mijlocul deceniului cinci, Coloman Gottzmeister "era bănuț de călcarea căsniciei".²³ Soția acestuia, Ecaterina Ungleich rămăsese la rândul ei în două rânduri însărcinată prin relații extraconjugale. "Pastorul nu trebuia să treacă sub tăcere patima rușinoasă a soției domnului Coloman... călcarea căsniciei și uciderea celor doi copii...". Cazul devine important. Asupra femeii planează două delictе capitale: uciderea copiilor și pângărirea cinstei conjugale. De două ori păcătoasa Ecaterina va plăti cu viața. Interesante sunt și amănuntele prin care cronicarul descrie și exprimă cum se proceda în secolul al XVII-lea pentru a proba dacă o femeie este sau nu însărcinată. Astfel "poruncise ca femeia necredincioasă să fie apucată de sâni de o bătrână vrăjitoare... iar când a apărut laptele..."²⁴ semn al sarcinii, lucrurile se clarifică și "stricata de Colomanoaie" va trebui să cumpere tăcerea celor de față. Dacă, după cele povestite ca întâmplare la Murany, cronicarul nu are nimic de reproșat și corectat în mod direct în comportamentul eroilor săi, în cazul de față lecția de morală se desfășoară în deplinătatea sa. "Nu știu dacă cineva poate lăuda aceste fapte, va conchide el. Eu nu le pot lăuda."²⁵ Se poate surprinde, deși încă la nivelul unor exemple răzlețe, apariția unui gust pentru iubirea pasiune, iubirea poveste, potențată de ambianța burgheză de mai târziu. De asemenea relațiile lui Kraus pot fi considerate drept accidente sau incidente în evoluția cuplului, abateri de la regulă, luminând un spațiu exotic și șocant, dar care decupat dintr-un ansamblu dominant permite evidențierea unor posibile caracteristici ale acestuia. În toate cazurile însă relațiile stau sub incidența intenției moralizatoare în definirea unui comportament social.

Prin urmare căsătoriile eșuate, și nu numai ele, crează o masă feminină dispusă să-și încerce farmecele asupra bărbaților care, vom vedea, nu se vor da la o parte și nici nu se vor sfii să cadă în astfel de capcane. Nu de puține ori bărbații își au vina lor, impunându-se în unele cazuri cu forța. Privind cu atenție tabloul secolului astfel colorat, într-o parte a sa, printre cei proscrisi, făcând parte din rândul marginalilor descoperim prostituatele.²⁶ Femei care se vând. Femei destrăbălate. Ușuraticе. Desfrânate. Stricate. La Veneția în secolul al XVI-lea ele sunt în centrul aparatului diplomatic (curtezanelor),²⁷ în timp ce în orașele franceze în veacul al XV-lea beneficiază de

²¹ *ibidem*, p.169

²² G.Kraus, *op.cit.*, p.112

²³ *ibidem*, p.123

²⁴ *ibidem*, p.127

²⁵ *ibidem*, p.128

²⁶ Bronislaw Geremek, *L'image de l'autre: la marginal*, în "C.I.S.H. XVIe Congres international des sciences historiques", Rapports, I, Stuttgart, 1985, p.67-81

²⁷ A.Olivieri, *Erotik und gesellschaftliche Gruppen im Venedig des 16. Jahrhunderts: der Kurtisane*, în vol. "Die Masken...", p.121-129

stabilimente proprii.²⁸ În Transilvania ele apar, se înmulțesc, devin periculoase în situațiile limită. Secolul al XVII-lea are momentele sale de criză. De obicei le găsim însoțind oastea. Miile de bărbați înarmați adună în jurul lor un număr care uneori atinge ordinul miilor. În 1664 o astfel de armată era însoțită de "vreo mie de femei și muieri destrăbălate".²⁹ Numărul vorbește de la sine. E vorba de un obicei și nu e nevoie să mai insistăm cu alte exemple. Cu toate astea soldații nu rămân indiferenți nici la femeile din satele prin care trec. În Apold opt soldați de-ai lui Kemeny siluiesc o femeie care apoi nu mai este primită acasă de soțul ei, fiind alungată.³⁰ Altă dată trei soldați sunt suficienți pentru a reuși să necinstească sub privirile soțului neputincios pe femeia acestuia.³¹ Soldații pot lua totul: grâul, porumbul, animalele, nutrețul și nevasta. Teama pe care o răspândesc are efectul unei epidemii. Alături de soldații creștini, și poate mai rău decât aceștia, se poartă turcii care "s-au încumetat în unele locuri să pângărească cinstea caselor oamenilor",³² siluind femei și fete. Într-o periferie a Brașovului un bărbat încearcă să-și apere nevasta și este răpus. "Când însă cetățenii au văzut această învălmășeală și faptă rea, au prins o ceatare de turci."³³ După terminarea judecății dregătorii au poruncit să fie decapitați. Sentința a atras mânia căpeteniilor turcești și a adus comunității numeroase corvoade. Un alt caz se desfășoară în secuime. Soțul îi surprinse pe turc și femeia lui necredincioasă în "rușine" și-i străpunse cu o singură lovitură de sulită pe amândoi.³⁴ Fapta lui rămâne nepedepsită încă, mărturisește cronicarul. Omul își apăraseră cinstea. Dacă pentru femeia din marginea Brașovului lumea ar putea plânge, după soția secuului nu are nici un rost. Ea își merită soarta deoarece soțul său cunoștea "pornirea și pofta destul de mare a femeii spre desfrâu". Ea s-a antrenat în "jocul" turcului "nu fără voia ei". Un chip de bărbat dezvoltat de ambele relatări: bărbatul care-și apără cinstea, onoarea, casa. Și două chipuri de femei: cea care trebuie admirată și cea care nu merită decât disprețul. Concomitent se poate observa, urmărind narațiunea cronicarului, prezența unei iubiri fulgerătoare, care vine ca o lovitură: "Turcul aprinzându-se de o dragoste pătimașă", povestește Kraus. Suntem în fața stereotipului iubirii din afara cuplului probat și în cazul celor întâmplare la Murany.

Prezența unei prostituate o descoperim între prizonierii pe care-i aveau turcii pe când asediau la 1660 cetatea Orăzii. O unguroaică arestată, "femeie destrăbălată", "femeie de rând și ușuratică" a promis că dacă va fi pusă în libertate ea le va arăta turcilor unde va putea fi secată apa ce înconjură cetatea.³⁵

Fenomenul prostituției devine endemic în situații de criză. Vom insista asupra a două momente de adevărată isterie colectivă. Primul se petrece la Sibiu pe când principe al Ardealului era Gabriel Báthory. Cel care orchestrează este însuși principele. În trăsura sau călare, trufașul Bathory. "pentru a-și satisface poftele", străbătea de la un capăt la altul orașul "iar unde zărea pe soția unui bărbat cinstit care plăcea ochilor săi nerușinați o siluia". Este momentul pentru autorul cronicii de a lua antiteza surprinsă mai sus (femeie cinstită/necinstită). Pe de o parte avem femeia spișerului din Sibiu, "o femeie peste măsură de frumoasă, dar cinstită și virtuoasă" ce se opune poftelor principelui, iar în urma loviturilor pe care acesta i le aplica în curând va deceda. Avem definit aici elementul pozitiv al antitezei. La celălalt pol o undă de regret pare să umple sufletul cronicarului: "tot așa și între femeile cinstite s-au găsit și femei stricate, care s-au gătit cu toată grija cu cele mai frumoase haine și s-au plimbat prin fața ferestrelor principelui în sus și în jos, până au găsit ce căutaseră. Dacă n-au putut avea parte la timpul potrivit de domn, s-au mulțumit și cu slugile, care n-au făcut altceva decât domnul lor".³⁶ Cel de-al doilea moment s-a petrecut în 1663 în prezența armatei sultanului. Să dăm din nou cuvântul lui Kraus care a văzut el însuși cele petrecute: "câteva din femeile noastre destrăbălate, aflând de poftele urâte ale turcilor, și de aplecarea lor spre destrăbălare și desfrâu, multe asemenea ușuratică, femei măritate și fete, atât în oraș (Sighișoara) cât și din alte orașe străine și de la sate, au început să dea năvală la turci. Ele au rămas la turci cu veșminte schimbate și au fost întrebuințate de ei ca fiitoare. Când, însă în cele din urmă, alteța sa princiară și domnii s-au văzut că răul se lățește prea mult, iar năvala femeilor sporește zilnic și din ce în ce mai mult, Cuciuc pașa a fost rugat și amenințat că dacă nu va pune stavilă neastâmpărului și vieții zilnice destrăbate ale turcilor, precum dacă nu va porunci ca femeile desfrânate care se pripășiră să fie găsite și pedepsite, dieta va scrie și va înfățișa acestea toate, fără zăbavă, preaputernicului împărat. "În fața amenințării pașa admite căutarea și

²⁸ J. Rossiaud, *Prostitution, Sexualität und Gesellschaft in den französischen Städte des 15. Jahrhunderts*, în vol. "Die Masken...", p. 97-120

²⁹ G. Kraus, *op. cit.*, p. 114

³⁰ *ibidem*, p. 400

³¹ *ibidem*

³² *ibidem*, p. 510

³³ *ibidem*

³⁴ *ibidem*, p. 524

³⁵ *ibidem*, p. 367

³⁶ *ibidem*, p. 19

pedepsirea acestor femei destrăbălate. Orașul va asista la un spectacol impresionant: "un număr destul de mare de femei au fost aduse în piața orașului, unele fiind îmbrăcate în haine turcești iar altele în hainele lor. Ele au fost bătute cu nuiiele, apoi legate laolaltă cu funii lungi și alungate din oraș..."³⁷ Societatea încearcă să se opună și să se apere în fața acestui "microb" care să o erodeze, luând o amploare înspăimântătoare. Modalitatea prin care o face nu este decât o punere în practică a ceea ce hotărâse dieta și stipulau Constituțiile Aprobate! Mesajul moral este și în aceste două relatări izbitor. Folosirea antitezei în decantarea comportamentelor acceptate și recomandabile, de cele disprețuite și înjositoare este completată cu apelul la justiția divină, judecata supremă, secondată temporar de justiția oamenilor, coercitivă la rândul ei cu cei ce abandonează regulile.

Mergând mai departe se admite avansarea ideii că prostituatele se pot recruta din toate grupurile sociale: pot fi și femei de rând, dar și aristocrate: pot fi din lumea orașului, dar și din mediul rural: pot fi căsătorite, dar și fete: pot fi dintre cele certate cu legea, dar și dintre celelalte. De obicei ele însoțesc armatele, oștile, însă răsar ca ciupercile în situațiile limită. Ele se îmbracă și se aranjează cu multă atenție. Veșmintele sunt un semn prin care se disting. De asemenea comportamentul lor depășește normele firești: ele fac altceva decât ceea ce ar trebui să facă și cum cu siguranță precedează cea mai mare parte a femeilor. Între hainele și atitudini se conturează un chip, cel al prostituatelor. În toate cazurile ele se află sub oprobiul societății care le respinge și condamnă moral, aplicându-le pedepse corporale. Făcând parte dintre outside-uri ele sunt disprețuite și alungate.

Intervalul restrâns, insistența asupra unui singur izvor provenit dintr-un mediu citadin și luteran, confruntat cu complexitatea realității ardelene din veacul al XVII-lea și nu numai, nu îngăduie elaborarea unor concluzii ferme vizavi de "aventura cuplului". Plasându-se sub autoritatea bisericii și supravegherea statului, mariajul "conform cu legea lui Dumnezeu și a Țării",³⁸ permite sesizarea unor atitudini și comportamente mai puțin normale din punctul de vedere al acestor instituții. Dacă cronicarul amintește toate acele povești, cu siguranță n-o face dintr-o aplecare a sa spre picanteresc, ci dintr-o dorință moralizatoare, ca faptele înaintașilor, atât cele bune cât și cele rele să constituie un ghid pentru cititori.

Interogarea secolului al XVII-lea din perspectiva propusă întrezărește un nou orizont, dincolo de cei clasici, sondat prea puțin încă.³⁹ Investigația se află la începuturile sale, neputând releva prin urmare decât unele linii ale destinului, sugestii și ipoteze, în nici un caz concluzii imuabile. Cercetărilor viitoare - prin abordarea și a altor cronici sau tipuri de izvoare - le rămâne darul de a îngroșa pe alocuri aceste linii, definind adevărate trăsături, sau de a dovedi, cu siguranță, irelevanța altora.

BEMERKUNGEN ZU EHE UND PROSTITUTION IN SIBENBURGEN DES 17 JAHRHUNDERTS. FALLSTUDIEN: SIEBENBURGISCHE KRONIK VON GEORG KRAUS.

(Zusammenfassung)

Das Liebesspiel und die Befriedigung sexueller Instinkte von Männern und Frauen im Siebenbürgen des 17. Jh. haben ohne Rücksicht auf Namen und Stellung in allen gesellschaftlichen Kreisen den Rahmen des Gesetzlichen und Erlaubten überschritten. Die Erforschung einer solchen Problematik hat sich bisher nicht einer großen Aufmerksamkeit der rumänischen Geschichtsschreibung erfreut. In der einzigen Quelle, der staatlich lutherischen *Siebenbürgischen kronik*, wird nur ein Aspekt dieses Problems beleuchtet. Die Beziehungen zwischen den Geschlechtern waren von der Kirche beaufsichtigt und kontrolliert, doch die weltlichen Institutionen konnten auch mitreden. Die Debatten im Landtag (Diete) machen das deutlich. Zugleich wird ein Unterschied zwischen der zurückhaltenden Liebe in der Ehe und der leidenschaftlichen außerehelichen Liebe deutlich. Letztere überstrahlt alles. Eine große Schuld daran haben die Frauen, denen das Heim und die Kirche als einziger Lebensraum reserviert blieb. Ihre Darstellung haben negative Akzente gesetzt wie Schlaueit, Gerissenheit, Verschwendung, Leichtfertigkeit, aber auch positive Charakteristika wie Geduld und andere Tugenden. Schönheit als solche wurde

³⁷ *ibidem*, p.523

³⁸ *Aprobatae*..., p.522

³⁹ O.Ghita, *op.cit.*, p.467-474; A.Pippidi, *op.cit.*, p.4-27

nicht beachtet, weil sie außerhalb moralischer Erwägungen lag. Basis der Ehepaare sollte die Liebe zwischen Mann und Frau sein.

Gotteslasterung in Person waren Frauen als Prostituierte. Sie kamen aus allen sozialen Schichten und unterschieden sich durch Kleidung und Benehmen.

Die moralischen Akzente, die G.Kraus vorschlägt, werden durch Antithesen wie Ehre/Unehre, dem Gleichnis und dem Beispiel verstärkt.

Die Verwendung einer einzigen geschichtlichen Quelle über siebenbürgisches Leben im 17. Jh. erlaubt nicht die exakte Gegenüberstellung von Ehe und außerehelichen Verkehr. Es ist nur ein Schritt zu allgemeinen Aussagen.

MORALITATE ȘI IMORALITATE LA FAMILIILE BOIEREȘTI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA FANARIOTĂ

RADU STATE

Istoriografia românească a tratat secolul fanariot ca pe o perioadă de regres a societății românești, o perioadă în care corupția, fiscalitatea excesivă a domnilor fanarioți au făcut ca Țara Românească și Moldova să fie aduse în pragul dezastrului. Această opinie este doar parțial adevărată, pentru că, cel puțin în domeniul societății civile, secolul fanariot a adus profunde transformări. Un exemplu în acest sens este preocuparea fanarioților de a tipări coduri care să legalizeze realitățile cutumiare românești, să le actualizeze. În ceea ce privește moravurile, în timpul domniilor fanariote, în afară de lucrările istoricilor A.D.Xenopol și V.A.Urechia (lucrări apărute la sfârșitul secolului trecut),¹ nici un istoric nu a mai abordat acest subiect. Studiul de față are la bază în principal relatările călătorilor străini din secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, precum și documente interne relevante pentru problema abordată.

Începutul domniilor fanariote a însemnat o schimbare profundă în modul de viață și moravurile boierimii muntene. schimbare ușor de înțeles dacă ne gândim la modul de viață greco-oriental al bogatelor familii din Fanar. Se constată astfel la boierii munteni adoptarea stilului de viață luxos.

Înainte de a analiza moralitatea familiilor boierești cred că este necesar să facem câteva precizări în legătură cu anumite evenimente care au influențat evoluția moravurilor din *lumea bună* munteană. Este vorba de ocuparea Țărilor Române de trupelor ruse și austriece în timpul războaielor din 1769-1774, 1787-1792 și 1806-1812. Astfel, obiceiurile accidentale amintite în continuare au pătruns în Țara Românească prin filieră rusă, în consecință nu putem a-i considera răspunzători de aceasta numai pe fanarioți. Istoricii români consideră că în perioada fanariotă are loc o degradare a moravurilor românești. Este adevărat, dar să ne gândim că jocurile de noroc, balurile, petrecerile, aventurile amoroase erau întâlnite în acea vreme de la curtea regilor Franței până la cea a țarilor Rusiei. Sigur că înțelegem înverșunarea românilor în a considera acest secol unul de înflorire a moravurilor ușoare însă nu putem înțelege mirarea călătorilor străini care ar fi trebuit să fie obișnuiți cu aceste moravuri. În ceea ce privește luxul și înclinația spre lenevie este ceva normal ca un occidental să nu înțeleagă modul de viață oriental.

Iată ce spun călătorii străini despre modul de viață al boierilor munteni: F.G.Laurençon, un publicist francez care călătorește prin Țara Românească afirmă "... boierii afișează un mare lux în echipaje și în îmbrăcăminte și cheltuiesc mult pentru casa lor".²

Barthélemy Bacheville, căpitan în garda lui Napoleon, refugiat în Moldova în 1816: "...luxul boierilor este împins cât de departe este posibil; femeile sunt de o bogăție excesivă în toaletele lor; cașmirul de India și mătasea de Lyon le sunt indispensabile. Căleștile sunt de asemenea necesare. Viena expediază pe Dunăre mai mult de 800 în fiecare an".³ Xenopol găsește explicația acestui lux în înapoierea culturală a societății românești, fapt ce duce la etalarea unui lux orbitor, în încercarea boierilor de a se depăși unul pe celălalt.⁴ Nu ni se pare plauzibilă această explicație; și în secolul trecut societatea românească era la fel de înapoiată din punct de vedere cultural și totuși boierii români nu se întreceau în a-și etala bogăția. Mai degrabă încercarea lor de a rămâne în continuare membri ai Divanului (fapt ce le aducea evident numai foloase) îi făcea pe aceștia să imite fastul și luxul practicat de domnitorii și boierii fanarioți.

Să încercăm să prezentăm în continuare ocupațiile boierilor munteni în vremea fanarioților, "În afară de preumblări mai treceau boierii vremea și cu vizitele în care cucoanele primeau musafirii întinse pe divanuri, iar boierii stând turcește cu picioarele îndoite sub ei. Apoi cu balurile care luaseră un mare avânt, mai ales de la intrarea rușilor în Țările Române, în timpul războiului din 1769-1774. La mesele care se dădeau femeile părăsiseră vechiul obicei de a mânca separat, ci ambele sexe benchetuiău împreună".⁵ Boierii români erau

¹ vezi A.D.Xenopol, *Societatea și moravurile în timpul fanarioților*, în *Arhiva* tom I, 1889-1890, p.32-50; V.A.Urechia, *Societatea sub I.G.Caragea*, București, 1901

² F.G.Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris, 1822, p.30

³ Barthélemy, Bacheville, *Voyage des freres Bacheville*, Paris, 1822, p.209-210

⁴ A.D.Xenopol, *op.cit.*, p.44-45

⁵ *ibidem*, p.45

încălnați spre o viață ușuratică. lenevie și erau dezbinați.⁶ Se pare că la sfârșitul secolului al XVIII-lea boierii români erau mari amatori de jocuri. Charles Marie d'Yrumberry, conte de Salaberry, care a traversat Țara Românească în 1791 spune că "boierii iubesc foarte mult jocurile, chiar jocurile mari. Am văzut peste tot jucându-se faraon.⁷ Agentul Franței, Emile Gaudin sesizează și el pornirea boierilor și a soțiilor acestora spre jocurile de noroc.⁸ Iată cum îi vede Lois-Alexandre Andrault, conte de Langeron, devenit general în armata țaristă: "Aproape toți boierii au un spirit fin și agreabil... ei sunt plini de energie, lejeri, inconsecvenți, caustici, în veșnică mișcare, răzvrătiți și entuziaști".⁹ William Wilkinson afirmă că boierii aveau o aversiune pentru toate ocupațiile serioase.¹⁰ Suntem curioși care era părerea acestui călător englez despre atitudinea feudalității occidentale privind "ocupațiile serioase". Nu în toate privințele sunt însă așa de aspri în caracterizările lor. Astfel Laurençon îi vede foarte ospitalieri "față de străini, sunt mari și generoși".¹¹ De asemenea Auguste de Messence conte de Lagarde, emigrant francez, în trecere prin Țările Române în 1813 afirmă că "boierii instruiți vorbesc în general mai multe limbi. Nu este rar să-i vezi îmbinând greaca cu rusa cu germana și franceza".¹²

Datorită fenomenului pe care l-am menționat mai înainte (ocuparea Țării Românești de armatele ruse) are loc o depreciere a conceptului de familie în cadrul boierimii muntene. "Familii boierești erau foarte slăbite în urma invaziilor rusești și austriece. Procese destule de divorț, scandaluri în toată ziua".¹³ Într-adevăr mărturiile existente vin în sprijinul celor afirmate mai sus. Astfel beizadeaua Costache Caragea se desparte de Raluca Moruzzi, divorțul fiind argumentat de Mitropolit: "s-au produs motive de răceală, pe care pentru bunăcuviință le trecem sub tăcere".¹⁴ De fapt, purtarea lui Ioan Caragea și a fiului său Costache erau scandaloase, după cum Ion Ghica ni le descrie: "Lui Caragea îi plăceau femeile. Într-această privință purtarea lui și a fiului său era un scandal de toate zilele. Când pune ochii pe câte o nevastă trimitea pe bărbatul ei într-o slujbă îndepărtată; la trebuință îl și surghiunea, și atunci lua cu dânsul câțiva arnăuți și se introducea la femeia pacientului cu voie, fără voie. Beizadeaua Costache, tânăr frumos, nu avea altă ocupație decât de a căuta să scoată din fire pe cucoanele cele tinere și plăcute. El se înhăitase cu câțiva feciori de boieri și băteau mahalalele ziua și noaptea".¹⁵ Însă nu este un caz singular. În 1777 viitoarea doamnă de Witt scandalizează Bucureștiul prin numeroasele legături cu boierii români.¹⁶ De asemenea este cunoscută legătura dintre contele Lagarde și Catinca Slătineanu precum și cea dintre Alexandrina Ghica și contele d'Antraigues.

Infidelitatea nu era singura cauză a divorțurilor, un alt motiv putea fi zestrea, cum e cazul în divorțul pronunțat între Constantin Mavrocordat și Ecaterina, fiica stolnicului Antonie Ramadan, când soțul nu a primit dota soției.¹⁷ Maria Filipescu (sora lui Barbu Văcărescu) soția stolnicului Răducan era acuzată că "s-au alunecat cu alcătuirea cu alte obraze".¹⁸ Un alt caz celebru în epocă este cel al fetei lui Constantin Filipescu, care în timpul ocupației rusești din 1806-1812 își vinde fata generalului rus Miloradovich pentru a obține astfel postul de președinte al Divanului.¹⁹ În locul generalului Miloradovich este numit generalul Kutuzoff care văzând la un bal pe nepoata vistiernicului Varlam, soția lui Guliano, cere să-i fie prezentată. A doua zi Guliano duse el însuși pe femeia lui și o lăsă în iatacul lui Kutuzoff.²⁰ Ultimele două nu sunt decât exemple de moduri ale boierilor munteni de a parveni.

O altă relatare asupra moralității de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea ne-o dă M. Carra, secretarul prințului Grigore Ghica al III-lea: "Sexul frumos al acestei țări are prea multă aplecație la amor: exemple s-au văzut destule în timpul șederii trupelor rusești în Moldavia și România; fiecare ofițer, precum și fiecare soldat își avea amanta sa. Fete, femei, văduve toate fugeau de la casele lor și de prin

⁶ Laurençon, *op.cit.*, p.29

⁷ Salaberry, *Voyage a Constantinople, en Italie, et aux iles de L'Archipel, par L'Allemagne et la Hongrie*, Paris, f.a., p.115

⁸ V.A.Urechia, *Istoria românilor*, București, 1892, tom V, p.472

⁹ Langeron, *Jurnalul războaielor făcute în serviciul Rusiei la 1790 de generalul conte de Langeron*, în *Documente privitoare la istoria Românilor - colecția Hurmuzachi*, suplimentul I, vol III, p.75

¹⁰ William Wilkinson, *Voyage dans la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1831, p.129

¹¹ Laurençon, *op.cit.*, p.29

¹² Lagarde, *Voyage de Moscou a Vienne, par Kiev, Odesa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt*, Paris, 1824, p.324

¹³ V.A.Urechia, *Istoria românilor*, tom V, p.471

¹⁴ idem, *Societatea...*, p.96-104

¹⁵ Ion Ghica, *Scrisori către V.Alecsandri*, București, 1884, p.34

¹⁶ Langeron, *op.cit.*, p.92

¹⁷ V.A.Urechia, *-Societatea...*, p.96-104

¹⁸ idem, *Istoria românilor*, tom VI, p.429

¹⁹ Langeron, *op.cit.*, p.134

²⁰ A.D.Xenopol, *op.cit.*, p.48

orașele lor urmând după acești biruitori ai turcilor”.²¹ În primul rând pare a fi o exagerare în termenii relatării, apoi era un fapt normal în timpul unei ocupații militare.

Un element nou care apare în timpul fanarioților este prostituția. Astfel ea ajunsese la o așa extindere încât aga îi sugerase prințului să instituie o taxă de fiecare prostituată, taxă care i-ar fi dat prințului un venit de 100.000 piaștri.²² Cel mai vehement în apreciere este însă Emille Gaudin care spunea că: “nu mi-am lăsat soția în acest oraș (București - n.n.), unde domnește un lux neînfrânat, unde virtutea este un cuvânt necunoscut, unde destrăbălarea domină în aproape toate inimile.”²³

În ceea ce privește femeile din Țara Românească (desigur, cele din rândul boierimii) ele se bucură toate de aprecieri favorabile în ce privește frumusețea și farmecul lor.²⁴

În concluzie, în ciuda atâtor izvoare care mă pot contrazice în ceea ce voi susține, cred că evoluția moravurilor societății boierești din timpul epocii fanariote nu a însemnat o “decadență” a clasei conducătoare așa cum s-a încercat a se prezenta de către istoricii de până acum, ci o “europenizare” a acesteia. Încă o dată afirm că nu observ nici o diferență între moravurile din Țara Românească din secolul al XVIII-lea și moravurile de la curtea Bourbonilor. Apariția legăturilor extraconjugale, a luxului, a balurilor în stil francez era un semn al transformării societății românești, al trecerii ei spre perioada modernă și nu un semn al decadenței ei.

MORALITY AND IMORALITY IN LANDLORDS' FAMILIES DURING THE PHANARIOTS

(Abstract)

This approach reveals the manners of nobility from Țara Românească during the eighteenth century and first half of the nineteenth century. Taking into consideration the confessions of foreign travelers and the Romanian documents we tried to put to light a segment of nobility's everyday life. Luxury, infidelity, prostitution are usual phenomena in those documents, but they are considered to be related to the manners of nobility from Western Europe.

²¹ M. Carra, *Istoria Moldaviei și a Romanii*, București, 1857, p.153 (trad.N.T. Orășanu)

²² W. Wilkinson, *op.cit.*, p.129;

²³ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, tom V, p.472

²⁴ Laurencon, *op.cit.*, p.31; Salaberry, *op.cit.*, p.114-115; Lagarde, *op.cit.*, p.323-324; Langeron, *op.cit.*, p.75

EROS ȘI AGAPE ÎN PRODUCȚIA CULTURALĂ A SECOLULUI AL XVIII-LEA TRANSILVĂNEAN

PETRE DIN

Obiectul acestui studiu încearcă să ofere imaginea unei realități complexe, contradictorie în care sensibilitatea colectivă, prezentă și în paginile cărților, a înregistrat pulsul tranziției dinspre o societate tradițională bazată pe o iubire creștină, spre una modernă, al cărei univers intim a făcut posibilă apariția Erosului. Secolul al XVIII-lea găsește Țările Române foarte aproape de linia de hotar ce despărțea Europa Luminilor de “cealaltă Europă”, a despotismului oriental.¹ Lumea românească se înfățișează în plină preschimbare vizibilă mai ales în “mutație de sensibilitate”, în timp ce în planul socio-economic al activităților umane, schimbarea este mai lentă dar la fel de sigură. Ocupându-se preponderent de toate aspectele vieții umane, biserica nu a omis universul intim și sufletească al membrilor săi și al societății românești. Sensul iubirii propovăduit de biserică este unul creștin, al cărui mesaj cuprindea credința, nădejdea și mulțumirea sufletească. La aceasta se asociază și condițiile dure ale existenței, greutatea muncilor de fiecare zi și grijile și nevoile cotidiene care nu lăsau prea mult loc pentru afecțiune, tandrețe și enfuziuni sentimentale. Iubirea creștină, idee omniprezentă în discursul confesional a fost reiterată în catehisme (ca în Catehismul cel mare, Blaj, 1783, cu un capitol *Despre dragoste* și în câteva *Cuvinte de învățătură pentru dragoste*). Unul dintre acestea se constituie într-un veritabil elogiu al iubirii creștine: “O, fericită dragoste! Fericiti cei ce te arată și te iubesc și pe tine! O, fericită dragoste, dătătoare tuturor bunătăților! O, fericită dragoste! Fericit omul și de trei ori fericit cel ce te-a câștigat din curată inimă și ființă.”² În pofida acestui fapt, deși tinerii nu aveau un cuvânt hotărâtor în alegerea partenerului de viață, nu se poate nega existența în cultura țărănească a sentimentului (atât de tonifiant - Erosul) erotic.

Dar, în mediile populare, când se vorbește de dragoste, se vorbește despre ceva care “se face și nu despre ceva care se simte”.³ Apoi, accepțiunea lui “a face dragoste” era sinonimă cu cea de “a face curte”.⁴ Dincolo de aceste considerente suntem tentați să vedem că acest mod de cunoaștere umană nu se rezuma doar la discuții pur spirituale. Tinerii își manifestă afecțiunea reciprocă prin gesturi, atingeri, pișcături, strângeri de mâini, dar și prin dezmierdări și drăgălășenii care produceau senzații plăcute, deloc neglijabile.⁵

Specific societăților preindustriale este căsătoria precoce, excepție de la această regulă nefăcând nici spațiul românesc. Căsătoriile la o vârstă fragedă a fost una dintre problemele epocii, motiv pentru care legiuitorii au încercat să impună anumite limite de vârstă. În acest sens o prevedere bănățeană din 1787 admitea minim 16 ani pentru băieți și 12 ani pentru fete. Frecvența căsătoriilor contractate sub această vârstă se înțelege și dintr-o “Poruncă pentru nevrednică căsătorie” răspândită doi ani mai târziu în Transilvania, ce acuza faptul că “prea mulți tineri având 14-15 ani se căsătoresc cu fete de 10-11 ani, socotind că prin aceasta mai bine vor putea ține casa și economia ei, și nădăjduind că vor fi scăpați de recruție”⁶. Căsătoriile de acest gen excludeau din start orice semnificație erotică și, mai mult, aveau urmări nefaste în dezvoltarea partenerilor încă nematurizați. Încercând un semnal de alarmă asupra acestor consecințe, o foaie volantă din 1789, arată că această căsătorie nu numai sănătatea omului o slăbește și creșterea cea după fire o aprobește și împiedică doar încă și toată vrednicia bărbătească de la unii ca aceștia de unde urmează și însoțirii cei de obște ai statului celui omenesc mare pagubă și scăderi.⁷ Semnificativ sub aspectul tipologiei iubirii este un manuscris din 1742 ce conține 346 din care 56 erau acoperite cu pilde ce gravitau în jurul comportamentului erotico-sexual: Pentru omorârea poftelor; Pentru că iubitorii trupului nu vor moșteni împărăția cerului; Pentru un bărbat cu femeia care au păzit curăție până la sfârșit.⁸ Toate aceste pilde semnifică în fapt doctrina iubirii creștine ce conținea următoarele valori: credința, nădejdea și mulțumirea sufletească. Constituirea cuplului familial corespundea și unei crize erotice, la care făcea poate aluzie Petru Maior atunci când critica pe aceia “care numai pofta cea dobitocească vreau să se

¹ Șt.Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p.207

² Biblioteca Academiei Române, col.manuscrise, mss.rom 1600, f. 12v-16, apud Șt.Lemny, *op.cit.*, p.79

³ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne*, P.U.C., Cluj Napoca, 1997, p.179

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p.34

⁷ G.Potra, *O foaie volantă ardeleană*, apud Șt.Lemny, *op.cit.*, p.76

⁸ G.Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967, p.63-67

căsătorească.”⁹ Cu toate acestea mariajul rămânea, în esență, ceea ce a fost mai înainte: un acord de conviețuire întemeiat pe cerințele “economiei familiale”, o convenție realizată sub pavăza prescripțiilor sociale și a tranzacțiilor prealabile în care părinții aveau un rol hotărâtor. Imaginea “acordului” ce s-a manifestat la nivelul mentalităților este evidențiat și în scrisoarea unei femei din Moldova către soțul ei, aflat în Transilvania: “dau știre cum eu-s beteagă și de casă nu-s de a ține, iar tu, de-ți va trebui femeie, tu să-ți iai altă femeie: de mine să fii iertat pe veci și mă iartă și tu, că eu am bolnăvit: deci de acum mie bărbat nu-mi mai trebuiește până la moartea mea”.¹⁰

Dincolo de morala creștină, ambianța epocii era impregnată de inegalitatea dintre sexe în interiorul cuplului concretizată prin recunoașterea poziției privilegiate a bărbatului. Un exponent al acestei idei a fost și Petru Maior atunci când afirma: “adevărat bărbatul e cap muierii”, fiind obligat “cu milă să poarte grijă de ea”.¹¹ În sprijinul acestei idei “*Îndreptarea legii*” îngăduia bărbatului “să-și bată muiera cu pumnul sau palma aceea nu se chema că este vrăsmășie asupra ei”.¹² Perpetuate până târziu, în plin secol XVIII și dincolo de hotarul său, asemenea realități au făcut ca sensibilitatea să resimtă acut ambianța specifică a cuplului, și ca libidoul să funcționeze cu deosebire sub povara acoperișului familial. Dar criza era inerentă și ea s-a produs prin disocierea treptată a sexualității de procreație, prin triumful voluptății și abaterea de la liniile de conduită zonaționate de societatea medievală.¹³ Primele momente ale abaterii de la cursul tradițional al moralei sunt avorturile și nașterile ilegite, indicator al relațiilor preconjugale.¹⁴ Cu toate interdicțiile bisericești, practicile de abandonare a copiilor și avorturile au continuat să constituie o problemă în viața societății. Pravila de obște a lui Iosif al II-lea, din 1788 stipula: pentru “izgonirea și stârpirea rodului trupesc”, pentru vina “lepădării de prunc” se instituie “prinsoare vremelnică”.¹⁵ În ciuda măsurilor, în 1797, se constata un număr mare de avorturi în regiunea graniței Banatului.¹⁶ Cu toată opoziția față de abaterile de la morala creștină, lumea era nevoită în cele din urmă să tolereze nașterile ilegite, făcând dovada noilor orizonturi afective. Avorturile și nașterile ilegite erau și un simptom al relațiilor preconjugale ce subminau lent vechile structuri, încă puternice. Ele ne introduc în interiorul unei sensibilități ce trăia întru tentațiile erotice și senzuale, pe de-o parte, și constrângerile codului etic tradițional, ce interzicea raporturile dintre parteneri înaintea constituirii legale a cuplului, pe de altă parte. Procesul își are originea în condițiile ce au dus la realizarea mariajului la o vârstă fragedă și ca rezultat al convențiilor stabilite fără acordul cuplului. Era firesc, de aceea, ca maturizarea partenerilor să genereze cu timpul căutarea satisfacției erotice în raport cu propriile preferințe cel mai adesea în afara cuplului. Dorința de a iubi a resimțit acut noul pas al evidenței liniei erotice, finalizat prin biruința lui Eros - iubire și pasiune - și marginalizarea lui Agape, iubire creștină. Acest fapt nu este ușor de descifrat în spațiul transilvănean în pofida trecerii dinspre “Mica Europă” spre “Marea Europă”, după afirmațiile lui Chanu,¹⁷ care înnoiește sensibilitățile afective. Prudența manifestată în această comunicare este întărită și prin sugestia lui Virgil Cândea care afirma: “limbajul creației populare păstrează un val de taină peste conceptul de Agape și de pudoare peste cel de Eros în sensibilitatea tradițională românească”.¹⁸

Fenomen mult mai târziu, erotismul este la noi - conchidea el - un subprodus al modernizării, cu motivații exterioare așezării genuine a sufletului românesc.¹⁹ Dacă rațiunea a fost cea care a călăuzit viața oamenilor, tot rațiunea a fost cea care a făcut posibilă întâlnirea cultului rațiunii cu instalarea prograssivă a Erosului.²⁰ O dată cu manifestarea sentimentului și pasiunii umane la sfârșitul secolului al XVIII-lea, asistăm la înnoirea limbajului adecvat acesteia, întocmai ca în fenomenul general european, unde, după 1780 “dragostea începe să figureze printre motivele invocate de tineri în justificarea căsătoriei”.²¹ Nimic mai firesc în acest context ca erosul să se desprindă din paginile cărților și să străbată sufletele tinerilor făcând ca atmosfera secolului să fie mai respirabilă. Sugestiv în acest sens este un manuscris de la mijlocul secolului al XVIII-lea cu versuri erotice scrise dintr-o dragoste fierbinte pentru a sugera idila dintre o “leliță și un bădiță” în care dragostea însăși este definită drept

⁹ Școala ardeleană, ed. Florin Fugariu, București 1983, p.844

¹⁰ Nicolae Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, 1932, p.28-29

¹¹ Școala ardeleană, vol.II, p.845

¹² *Ibidem*

¹³ Michel Foucault, *Histoire de la sexualité*, vol.I, Gallimard, Paris, 1976, p.41

¹⁴ Pompiliu Samarian, *Medicină și farmacie în trecutul românesc*, vol.III, București, 1938, p.238

¹⁵ Școala ardeleană, vol.I, p.140

¹⁶ Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p.35

¹⁷ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol.I, București, 1986, p.34

¹⁸ Virgil Cândea, *Introducere la Denis de Raugemont, Iubirea și Occidentul*, București, 1987, p.XV

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ Cornelia Papacostea Danileopu, *Literatura în limba greacă din Principatele române*, București, 1982, p.194

²¹ Pierre Chaunu, *op.cit.*, vol.I, p.135

„garofița neramizată și diamantul neprețuit”.²² Drept urmare este clar că aventura sentimentală specifică noului secol a determinat un nou tip de discurs având în centru noțiunea de sentimente, pasiune, dragoste, care treptat va disloca universul intim, tradițional, bazat pe interes și respect creștin. Sursele care ne stau la îndemână atestă printre altele „delicte” în materie, „stricarea fecioriei”, „răpirea de fecioare”, sau chiar un fenomen care nu lasă nici un dubiu în privința noii aventuri intime și anume ibovnicia. Bastarzii erau o categorie aparte, destul de bine reprezentată, numiți „copii din flori” sau „feciorii de după gard”.²³ Fenomenul este o practică prezentă în viața comunităților rurale, astfel n-ar fi intrat într-o creației populare relevantă pentru starea moravurilor vremii:

„Vai de mine și de mine / Ce-mi fu a păți cu tine
Dară când pânza am bilit / Nu ești tu cel ce-ai veni?
Și m-ai luat cu cuvinte / Până ce m-ai scos din minte
Că cu minciuni el m-a luat / Și un galben mi-au giuruit
Până ce m-au amăgit / Și tot au zis că m-a lua”²⁴

Specific lumii rurale, erosul se finalizează în cele mai multe cazuri printr-o căsătorie și astfel adulterul - una dintre cele mai grave abateri de la prescripțiile „Sfintei Taine” a căsătoriei erau tot mai rar întâlnite tocmai datorită căsătoriei întemeiată pe dragoste și pasiune. „Preacurvia - explica *Filosofia cea lucrătoare* (Sibiu, 1800) care este când față legată cu căsătoria se împreună trupește cu alta și prin aceasta rănește dreptatea unei părți căsătorite și strică sfârșitul căsătoriei.”²⁵ Femeia vinovată pierdea zestrea și celelalte daruri primite de la bărbat fiind trimisă la mănăstire să-și plângă păcatele și în speranța că ea „se va înțelepți” - cum explică într-unul din numeroasele acte de despărțire.²⁶

Născută în afara convențiilor tradiționale, a căsătoriei cu deosebire, aventura lui Eros nu s-a terminat doar prin câștigarea unui alt loc în viața societății. Ea a sfârșit prin a înviora însăși viața de familie, aducându-i un suflu nou, un mai profund suport afectiv, o dată cu un început al afirmării demnității feminine. Intensa vehiculare a iubirii în spiritul pasiunii și al sfârșitului de secol al XVIII-lea românesc a alimentat din plin noile idealuri ce încolțeau în conștiințele vremii.

EROS AND AGAPE IN THE CULTURAL CONTEXT OF THE EIGHTEENTH CENTURY IN TRANSYLVANIA (Abstract)

This approach tries to reveal not only a complex reality but a contradictory one: the community sensibility moved from a traditional society based on Christian love to a modern one based on Eros. This study takes into consideration the two types of love: one based on the sacred ceremony of marriage and another beyond tradition.

By the end of the eighteenth century, love perceived as passion was an important part of emotional life.

²² Șt. Lemny, *op.cit.*, p.209

²³ Pompei Samarian, *op.cit.*, vol.III, p.238

²⁴ *Judecata vlădiciei*, în *Moldavia vodae Tragedia expressa*, ediție de Lucian Drâmba, Cluj, 1983, p.226-229

²⁵ *Școala ardeleană*, p.501

²⁶ V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol.II, București, 1982, p.24

IMAGINI POPULARE ALE FEMINITĂȚII ÎN SURSE ARDELENE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX

SORIN MITU

La 1819, Vasile Gergely de Ciocotiș, intelectual român de prin părțile Maramureșului, remarcă faptul că la ora respectivă ardelenii erau “urgisiți de părințele bunele datine, cari se lapadă de către /.../ toată nația”.¹ Iar bănățeanul Stoica de Hațeg găsea peste câțiva ani și o explicație a acestui nou spirit al vremii: “pricina — scrie el — sunt oamenii stricați cu libertate, egalitate /.../, fără domn, fără de liturghie”.² Cei doi observatori surprind în pagina scrisă emblema definitorie a epocii lor: schimbarea. Pentru că la cumpăna dintre veacurile XVIII și XIX, societatea românească din Ardeal traversa apele unor prefaceri fundamentale. Semnele noului se înfiripă timid sau eclatează spectaculos la nivelul structurilor social-economice, al instituțiilor, al evoluțiilor tehnicilor, în conștiința publică, în cultură sau ideologie. Dar transformările cu cel mai mare impact asupra destinului uman operau la un alt palier: cel al existenței concrete a indivizilor, al universului cotidian, în sfera mentalității, a comportamentelor, a sentimentelor și imaginarii. Ceea ce se schimbă de fapt acum sunt ritmurile vieții private, cotidiene.

Pentru a surprinde câteva secvențe ale acestui proces, este necesar să pătrundem pe verticala existențelor umane la nivelul gestului zilnic, al afectelor și sensibilității, iar pe orizontala societății la nivelul micro-grupal, către sat, familie și individ. La ce izvoare se poate însă apela pentru a însuși această lume a comunităților sătești, cunoscută îndeobște drept “lumea care tace” pentru istoric?³

Avem, în primul rând, elementele culturale care intră în lumea satului: literatura religioasă, în special cea omiletică, apoi bucurările, catehismele și manualele destinate învățământului elementar, urmate de calendare și de cărțile populare, de “învățătură” sau “înțelepciune”. Ne stau apoi la dispoziție intervențiile oficialităților laice sau ecleziastice în mediul comunității tradiționale, reglementările care se expediază în mod expres în direcția satului. O a doua categorie de surse cuprinde acele izvoare istorice, variate, cu caracter mai ales narativ (relatări, memorii, corespondență), care fixează fie observațiile detașate ale unor contemporani, fie propria lor experiență de viață — cazul amintirilor intelectualilor de origine rurală. În fine, în al treilea rând, putem cunoaște destul de nuanțat ceea ce iese din lumea satului, cu deosebire prin intermediul eșantioanelor de folclor databil, înregistrate și fixate în scris în perioada studiată. Această modalitate de analiză este poate cea mai sigură, deoarece ne pune într-un contact aproape direct cu o mărturie țărănească autentică, mult mai puțin filtrată de ecranul distorsionant al citadinului care o consemnează.

Pătrunzând în această intimitate, să ne oprim pentru început în lumea sentimentului. Plecând de la faptul că dragostea, ca permanență biologică, psihică și morală a existenței umane, îmbracă însă întotdeauna haina unei expresii culturale, atașabilă modelului de civilizație al unei comunități istorice, putem să ne întrebăm, în mod legitim din punctul de vedere al unor exigențe științifice, cum iubeau țărani ardeleni la începutul epocii moderne?

Dragostea pornește de la privire, așa că primul element pe care ni-l oferă un decupaj folcloric este cel al idealului fizic al feminității. Într-o piesă culeasă și publicată la 1768, de pildă, iubita e “frumoasă și lată-n șele”⁴ sau “în trup mândră și grasuță (...) și cu șele rotunduță”.⁵ La prima vedere, această imagine plină de concretețe ar sugera preferința pentru un tip de frumusețe rubensian, în acord cu clișeu idealului feminin țărănesc transmis până astăzi la nivelul expresiei comune: “albă, grasă și frumoasă”. Totuși, perspectiva epocii nu pare a fi cătuși de puțin exclusivă și adesea imaginea anterioară este amendată radical: “nu-i prea naltă, nici prea mică / oablă-n

¹ Vasile Gergely de Ciocotiș, *Omu de lume /.../, spre întribuințarea tinerimei românești*, Viena, Tip. D. Davidovici, 1819, p. 71

² Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, Timișoara, Facla, 1981, p. 311.

³ Pentru problemele și sursele studiului culturii populare din perspectivă istorică vezi Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le territoire de l'historien*, Paris, Gallimard, 1977, p. 159-166; Religion, culture et folklore dans la civilisation rurale; Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, Buc., Nemira, 1997, p. 7-22.

⁴ Text reproduș în Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte*, București, Monitorul Oficial, 1934, p. 22-23.

⁵ *Ibidem*, p. 20-21.

trup și subțirică.”⁶ Mai mult chiar, preferința pentru genul mignon sau cel împlinit se conciliază uneori într-o singură imagine contradictorie: “Ilele naltă și voinică / pari că-i trasă-ntr-o verigă.”⁷

Dacă sub acest raport părerile rămân împărțite, în ceea ce privește al doilea element al portretului feminin, anume tenul, acesta trebuie să fie întotdeauna cât mai deschis. Fără excepție, în toate textele de epocă analizate, mândra e “ca omătul albă-n piele” sau “ca ghiocu îi albuță”.⁸ Desigur, varietatea antropologică a satului ardelean și mai ales înfățișarea țărăncii arse de soare și vânt contraziceau flagrant un asemenea model marmorean. El se impune însă poate tocmai din acest motiv, prin contrast, ca un ideal arareori întâlnit.

În general, trupul ocupă un loc redus în economia portretului folcloric, limitat la ținută, talie și sâni, aceștia din urmă având funcția de a declanșa emoția erotică: “cu dragostea ei îs plin / când mă uit la țâțe-n sân.”⁹ Dar senzația pe care o transmite portretul folcloric, în pofida câtorva tușe carnale, nu este preponderent tactilă, ci vizuală. Atenția se concentrează în schimb asupra feței, într-o erotică a privirii unde ochii condensează întregul farmec feminin: “ochii negri-s, decât care / nu sunt mai frumoși sub soare”¹⁰ (cu rezerva că rima în enjambement și topica primei propoziții trădează influența livrescă asupra acestor versuri populare publicate la 1838). De obicei, gura nu e senzuală, ci e “mică” și desenată în linii delicate, cu “buzele subțirele”¹¹, epiderma e, bineînțeles, albă, dar obrajii trebuie să fie întotdeauna îmbujorați în contrast, semnificând emoția întâlnirii și candoarea, puritatea.

Cum se poate vedea, imaginea fizică a femeii în mentalitatea țărănească presupune o percepție rafinată și complexă, mergând de la corporalitatea senzuală până la spiritualizare și abstragerea ființei materiale în simbol. Desigur, nu trebuie omis nici faptul că modalitățile specifice de elaborare a acestui portret, respectiv regulile construcției folclorice, își pun și ele amprenta în sensul fasonării unei imagini ideale. Important din punct de vedere istoric e faptul că această imagine tradițională, țărănească, va contribui la cristalizarea altor două modele feminine, specifice unor mentalități moderne și unor niveluri de educație superioare, urbane.

Primul e cel ipostaziat de Ioan Barac la începutul secolului XIX, într-o manieră anacreontică anunțând preromantismul, în care femeia apare într-un halou preraphaelit, de o senzualitate suavă: “când încetișor se duce / păr în aer îi străluce”¹², iar ochii “privesc cu jinduire / ca a stelelor sclipire.”¹³ Modelul ulterior, propus de mentalitatea romantică, va duce mai departe acest proces de spiritualizare a personajului feminin, fetișizând privirea, absența, plecarea și chiar moartea iubitei, într-o relație neconsumată, de tip platonice.¹⁴ Rădăcinile îndepărtate ale acestei imagini, ca atâtea altele ale romantismului ardelean, stau însă în mentalitatea populară.

Lucrurile se complică atunci când ne apropiem de perspectiva morală asupra dragostei în sensibilitatea țărănească de la începutul epocii moderne. Chiar și numai în ceea ce privește mentalitatea tradițională, fără a mai vorbi de schimbările provocate de influența orașului și sub impactul modernității, normele sale sunt greu de precizat, deoarece ele glisează continuu în spațiul dintre morala creștină “oficială” și etosul popular. În etica ortodoxă, ale cărei precepte difuzate săptămânal din amvon marcau adânc mentalul popular, fidelitatea reprezenta nota definitorie a dragostei dintre bărbat și femeie, concepută între frontierele unei stricte monogamii. “Să nu râvnești la muicarea de-aproapelui tău” suna, în formularea din Catehismul lui Șincai (1783)¹⁵, binecunoscuta Poruncă a noua.

În plus, marcată de ideea păcatului originar, morala creștină concepea dragostea fizică, terestră, ca o relație vinovată, susceptibilă de a fi substituită printr-o spiritualizare ascetică, nu tocmai depărtată de ceea ce va fi idealul platonice al iubirii romantice. Astfel, în ediția din 1807 a *Florii darurilor* (best-seller al culturii populare românești) mai era încă aspru înfierată, în bună tradiție medievală, “dragostea răutății și a vicleniei, adică când iubește bărbatul pre muiare pentru oarecarea poftă.”¹⁶ Cu toate că — admite același text — “aceasta o fac cei mai mulți oameni.”¹⁷

⁶ *Ibidem*.

⁷ Nicolae Pauleti, *Scrieri*, ed. Ioan Chindriș, Buc., Minerva, 1980, p. 216.

⁸ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 20-23.

⁹ *Ibidem*, p. 25-26.

¹⁰ Major Györfy, Floarea, în “Foaie literară”, I, 1838, nr. 4, p. 32.

¹¹ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 25-26.

¹² Apud George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. Alexandru Piru, Buc., 1982, p. 74.

¹³ Ioan Barac, *Istoria prea frumosului Arghir și a prea frumoasei Elena*, Brașov, Tip. Herfurt, 1809; cf. Florea Fugariu (ed.), *Școala Ardeleană*, vol. I, Buc., Minerva, 1983, p. 765.

¹⁴ Vezi Philippe Ariès, *Omul în fața morții*, vol. II, Buc., Meridiane, 1996, p. 157-361.

¹⁵ Gheorghe Șincai, *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri*, Blaj, Tip. Seminarului, 1783, p. 58.

¹⁶ *Floarea darurilor*, Brașov, Tip. Henning, 1807, p. 12; cf. Florea Fugariu (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 728.

¹⁷ *Ibidem*.

Într-adevăr, cei mai mulți oameni își reglementau conduita după un îndreptar moral diferit, cel al mentalității tradiționale a satului. În ipostaza sa de la începutul epocii moderne, el pare, la o primă lectură, concordant cu morala creștină canonică. Idealul fidelității e prezent și aici: “bădiță cu ochi de rouă / nu ținea draguțe două / ci-i ținea numai una / cu care ti-i cununa.”¹⁸ Pentru că “cine iubește și lasă / deie-i Dumnezeu pedeapsă.”¹⁹

Dar registrul sentimental al mentalității țărănești cuprinde de fapt o gamă mult mai largă, în care dragostea liberă ocupă un loc privilegiat, în ambianța unui hedonism lipsit de complexe. Formule de tipul: “hai, mândro, să ne iubim, / de luat să nu gândim”²⁰, ori “io iubesc, mândra iubește / casa ni se pustiește”²¹ — sunt semnificative pentru această atmosferă morală lejeră. Iar infidelitatea conjugală generează un întreg folclor extrem de savuros, care îi atestă frecvența și încearcă să o legitimeze din punct de vedere moral. Femeia se destăinuie fără reținere că “de frica bărbatului / rupsăi furca patului / cu ficiorii satului” și chiar își justifică atitudinea: “nevasta care-i nevastă / slobodă-i să se iubească / și cu unu și cu altu / dacă i urât bărbatul.”²²

Cum se împacă însă o atare frivolitate cu rigorile moralei creștine? Uneori, țăranul rezolvă această tensiune printr-o infinită candoare: “și-asară fusei la fete”, ne mărturisește, însă “Dumnezeu sfântu mă ierte. / Pentru că le sărutai, / Dumnezeu m-o duce-n rai.”²³ În acest caz, el reușește să armonizeze, într-o viziune, ce-i drept, extrem de personală și relaxată, preceptele oficiale ale eticii ortodoxe cu exuberanța sentimentală specifică mentalității tradiționale.

Alteori, însă, hedonismul e aspru sancționat, după cum lasă să se înțeleagă binecunoscutele versuri: “măi, pretine, eu și tu / șohan n-om vide rai.”²⁴ În mod semnificativ, omul optează pentru condiția sa terestră, cu prețul pierderii Paradisului. Această alternativă dramatică rămâne însă o soluție extremă. Conștiința păcatului, a vinei, specifică mentalității catolice și medievale, lipsește cel mai adesea din sensibilitatea tradițională românească, iar divinitatea, departe de a fi o frână în calea dragostei, o privește cu un ochi amuzat și îngăduitor. Atunci când totuși apare o conștiință a vinei și a damnării, ea nu se exprimă în forme terifiante, omul nu imploră iertarea și nu caută ispășirea. Pierderea raiului, consecință a unei vicți trăite pe plac, e acceptată cu o seninătate gravă, la limită cu o lipsă de responsabilitate, dar și cu o înțelegere superioară a faptului că plăcerea trebuie plătită: “fire-ai raiule sănătos / noi om mer’ mai pă din gios.” Pe fondul acestei sfidări a sacrului de către profan (similară pe undeva revoltei luciferice din mentalitatea romantică), imaginarul țăranesc va balansa cu mare ușurință din spațiul miraculosului către o morală profană, lipsită de mari tensiuni și drame de conștiință.

Fără îndoială, încercarea de a explora istoria comunităților rurale la nivelul celor mai intime atitudini și mentalități - așa cum și-a propus și această grăbită incursiune — poate fi suspectată că oferă o imagine prea statică, încremenită în modele de morală și de comportament de o prea mare generalitate, străine de tensiunea evoluțiilor politice sau sociale. În realitate însă, această discrepanță provine din faptul că modalitățile de analiză evocate surprind niveluri și ritmuri diferite ale structurii și dinamicii sociale.²⁵ În timp ce istoria socială și politică a comunităților sătești înregistrează fenomenele plasate sub semnul evenimentului și al conjuncturii, istoria sentimentelor și a mentalităților e o istorie a duratei lungi, dând mărturie despre jocul permanențelor și al transformărilor, despre acele elemente ale existenței umane, poate cu mult mai importante, aflate la frontiera dintre lucrurile care se schimbă și cele care nu se schimbă.

¹⁸ Petre Ugliș-Delapecica, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, București, Edit. pentru Literatură, 1968, p. 147.

¹⁹ Nicolae Pauleti, *op. cit.*, p. 255.

²⁰ *Ibidem*, p. 276.

²¹ *Ibidem*, p. 258.

²² *Ibidem*, p. 219.

²³ Petre Ugliș-Delapecica, *op. cit.*, p. 147.

²⁴ Versurile citate și-au păstrat popularitatea până în vremurile noastre, dar ele datează dintr-o perioadă mult anterioară.

²⁵ O lucrare recentă care analizează mentalitățile rurale din Transilvania în epoca discutată este cea a lui Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1997.

**IMAGES OF WOMANHOOD ACCORDING TO TRANSYLVANIAN SOURCE
FROM THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY**
(Abstract)

The evolution of the society presumes changes at all levels. This approach tries to reveal some aspects of the changes at the level of concrete existence of people, of everyday life concerning mentalities, behaviour, feelings.

To put to light some sequences of this process it is necessary to gain insight into the everyday gesture, sensibilities and affections; on the other side it is necessary to understand the village, family and the individual. This study tries to present the way in which the woman's image is took into consideration in the popular literary sources of the beginning of the Twentieth century.

2. DEMOGRAFIA: METODĂ DE RECONSTITUIRE A FAMILIE

CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI ISTORIOGRAFICE PRIVIND DEMOGRAFIA ISTORICĂ

SORINA BOLOVAN

Repere privind întemeierea și dezvoltarea demografiei istorice

Istoria globală a unei civilizații se reconstituie din transformările apărute la diferite etaje, la nivelul ecologiei, al demografiei, al tehnicilor de producție și al mecanismelor schimbului, la nivelul repartiției puterilor și al situației organelor de decizie, în sfârșit, la nivelul atitudinilor mentale, al comportamentelor colective și al viziunii despre lume care guvernează aceste atitudini și dirijează aceste comportamente¹. Evenimentul istoric este rezultatul acumulărilor, este vârful unei piramide și nu trebuie să ne limităm la simpla înregistrare, ci trebuie să-l valorificăm în totalitatea sa. Pentru a ajunge în “vârful piramidei”, este necesar să parcurgem “treptele” ei, adică evenimentul trebuie descifrat în totalitatea sa, prin parcurgerea unor noi teritorii, prin apelul la alte discipline, devenite, în timp, complementare istoriei. Cercetarea interdisciplinară asigură elaborarea unor judecăți mult apropiate de adevărul istoric, astfel că cercetarea istorică se extinde asupra unor domenii ca demografia, statistica, sociologia, psihologia, literatura, arta etc. Trebuie să avem în vedere că dimensiunea istoriei este dată de individul care acționează, o istorie a colectivității se regăsește în studiul asupra individului, asupra umanității sale. L. Febvre a repetat cu insistență că istoria trebuie să fie problematizantă și să se ocupe de oameni, afirmând: “Istoria – știință a omului, știință a trecutului uman. Și nu știință a lucrurilor sau a conceptelor... Istoria – știință a omului și atunci faptele sale, da, sunt fapte umane; îndatorirea istoricului este să regăsească oamenii care le-au trăit...”² Faptele politice, militare sunt mai ușor de identificat, dar să regăsești oamenii, care au determinat împlinirea faptelor, este adevărata muncă a istoricului. Istoria de astăzi este totală și nu elimină nici faptele politice, nici faptele militare, se ferește doar de noțiunea de fapte izolate, de fapte “de ierbar” sau de laborator³. Perspectivele cercetării istorice se extind spre spații noi, iar istoricul își asumă, ca o datorie morală, descifrarea unor aspecte neglijate, dar deloc neglijabile. Demografia istorică, istoria mentalităților și sensibilităților umane a captat interesul cercetătorilor, cu toate dificultățile de metodă și de documentare. Comportamentul cotidian al individului, mutațiile pe care acesta le cunoaște la nivelul mentalității și sensibilității sale pot oferi explicații plauzibile faptelor “izolate”, faptelor “de ierbar”. Mai mult, motivele vieții (nașterea, iubirea, moartea etc.), formele traiului zilnic, relațiile interumane, atitudinile întregesc înțelesul unei epoci.

1. Orientări în istoriografia universală

În literatura de specialitate există o unanimitate de păreri în ceea ce privește constituirea în perioada postbelică a demografiei istorice, ca disciplină independentă în domeniul științelor sociale, emancipată de sub tutela atât a demografiei contemporane, cât și a istoriei tradiționale⁴. Cu toate acestea, termenul de “demografie istorică” a fost utilizat pentru prima dată cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice din 1933, unde J. Bourdon a prezentat o comunicare intitulată *Les méthodes de la démographie historique*. Expresia era însă sinonimă cu istoria populației, sens întâlnit, un an mai târziu, în lucrarea lui P. Fortunati⁵. Fără

¹ Apud G. Duby, “Istoria sistemelor de valori”, în vol. *Dimensiunea umană a istoriei*, coord. Al. Dușu, București, 1986, p. 140.

² Apud Al. Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986, p. 5.

³ Ph. Ariès, *Timul istoriei*, București, 1997, p. 258.

⁴ Jacques Dupâquier, *Introduction à la démographie historique*, Paris, 1974, p. 9; Louis Roman, “Sciences de l’histoire, démographie et démographie historique”, în *Analele Universității București, Istorie*, XXIX, 1980, p. 105; A se vedea și Ioan Bolovan “Repere privind constituirea demografiei istorice” în vol. *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu*, Cluj-Napoca, 1998.

⁵ J. Bourdon, “Les méthodes de la démographie historique”, în *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, Vol. 5,

îndoiială, asistăm la o primă încercare de clarificare metodologică și conceptuală, într-o perioadă în care numele lui A. Laundry, A. Sauvy, A.M. Carr-Saunders, F. Willcox dominau demografia. Același sens de istorie a populației îl atribuie și Roger Mols, la începutul deceniului șase⁶, într-o celebră lucrare de sinteză consacrată genezei medievale a orașelor europene și dezvoltării lor până în zorii epocii moderne.

Întemeierea la Paris, în anul 1945, a Institutului Național de Studii Demografice și apoi a revistei „Population”, în 1946, a marcat un moment extrem de important în geneza noii științe. Progresele acumulate de analiza demografică impuneau acum noi exigențe față de reconstituirea istoriei populației din perioada prestatistică sau din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când recensământurile nu ofereau încă o informație foarte diversificată. De aceea, pentru completarea datelor demografice, se impunea apelul și la alte izvoare, neutilizate până atunci. Exemplul cel mai concludent l-a oferit demograful Louis Henry, care, intenționând să măsoare fecunditatea naturală în secolele XVIII-XIX, pentru a o compara cu fecunditatea relativ scăzută din Franța contemporană, a cercetat registrele parohiale. Acestea erau conservate în arhive pentru aproape toate localitățile din Franța și i-au permis lui L. Henry să revoluționeze concepția despre fecunditate. Jacques Dupâquier aprecia metaforic că, astfel, „demografia a trecut din sfera fotografiei în cea a cinematografiei”.

Demografia istorică propriu-zisă s-a constituit ca o disciplină nouă abia la mijlocul deceniului șase și este conectată de numele demografului Louis Henry și al istoricului-arhivist Michel Fleury⁷. Aceștia au publicat în anul 1956 o lucrare în care propuneau o metodă modernă, inedită de despuiere și valorificare a registrelor parohiale de stare civilă⁸. Ei au încercat să evidențieze, în cadrul unei comunități rurale, toate datele oferite de registrele bisericești, de la numele de familie și botez, la reconstituirea familiilor pe baza fișelor referitoare la părinți și copiii lor, clasificate după trei categorii: nașteri, căsătorii și decese. Inovația metodologică permitea restituirea în întregime a vieții biologice a familiei, o instituție fundamentală a societății moderne, ce a devenit un microlaborator de observație atât pentru istorici, cât și pentru demografi. Astfel, încă de la apariția sa, demografia istorică se definește mai puțin prin obiectul său (populațiile din trecut), cât prin sursele sale (registrele parohiale) și prin metodele utilizate (microanaliza longitudinală). Prin „provocarea” unor surse neutilizate și introducând microanaliza bazată pe cuplarea datelor nominative, L. Henry și M. Fleury au făcut să progreseze cercetarea științifică spre zone total neglijate până atunci. O apreciere recentă asupra importanței metodei celor doi compara introducerea microscopului în biologie cu microanaliza longitudinală în demografie, aceasta din urmă oferind noi teme de cercetare, prin despuierea exhaustivă a registrelor parohiale de stare civilă⁹.

În perioada care a urmat, istoricilor și demografilor li s-au asociat sociologii și antropologii, care au extins considerabil perspectivele de abordare a comunității rurale și a familiei. Prima monografie din perspectiva demografiei istorice a apărut în anul 1958 (L. Henry, E. Gautier, *La population de Crulai, paroisse normande: étude historique*, Paris, 1958), numele micului sat din Normandia devenind celebru pentru demografii din întreaga lume. Ideea centrală a lucrării – reconstituirea familiilor – nu era nouă, doar sistematizarea și utilizarea computerelor erau o noutate (în 1907, istoricul german O.K. Roller a studiat satul Durlach pe baza listelor genealogice; în 1928, geneticianul W. Scheidt a întocmit un sistem de tabele genealogice pe baza registrelor parohiale ș.a.m.d.)¹⁰.

Tot mai mulți istorici au început să-și fundamenteze explicațiile folosind izvoarele demografiei istorice. J. Meuvret a utilizat registrele parohiale pentru a studia efectele crizei de subzistență, marile crize de mortalitate din epoca lui Ludovic al XIV-lea¹¹. Astfel, E. Gautier, J. Meuvret, P. Goubert, M. Reinhard au avut meritul de a continua organizarea demografiei istorice, creându-i o reputație internațională. Apariția, în 1960, a monumentalei lucrări a lui P. Goubert (*Beauvais et les Beauvaisiens de 1600 à 1730*, Paris, 1960) a marcat „victoria” deplină a metodei despuierii registrelor parohiale. Metoda folosită de autor i-a permis să surprindă până la detaliu comportamentul țăranilor din zona Beauvais, comportament legat de frecvența redusă a ilegitimității, raritatea celibatului, vârsta târzie de căsătorie, durata intervalului între nașteri etc. Lucrarea demonstrează ceea ce afirma cu tărie L. Febvre despre istorie ca știință a trecutului uman. *Dictionnaire de sciences historiques*, înregistrând

1935, p. 588-595; P. Fortunati, *Demografia storica*, Milano, 1934.

⁶ R. Mols, *Introduction à la démographie historique de villes de l'Europe du XIVe au XVIIe siècle*, vol. 1-3, Louvain, 1954-1956.

⁷ *Dictionnaire de sciences historiques*, sous la direction d'André Burguière, Paris, 1986, p. 185; Massimo Livi-Bacci, „New Dimensions for Historical Demography”, în vol. *Historiens et populations. Liber Amicorum Etienne Hélin*, Louvain-la-Neuve, 1991, p. 13.

⁸ M. Fleury, *Des registres paroissiaux et l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1956.

⁹ *Dictionnaire de sciences historiques*, p. 186.

¹⁰ *Ibidem*, p. 185.

¹¹ *Ibidem*, p. 186.

lucrarea ca un moment de consacrare a metodelor demografiei istorice, a ținut să precizeze că: “acești țărani francezi au intrat în istorie pe o cale nouă, alta decât cea a plângerilor, a dreptului seniorial, a impozitelor etc.”¹² În anul 1963 a fost înființată, la Paris, Societatea de Demografie Istorică și s-au pus bazele revistei “*Annales de démographie historique*”, publicație ce a îndeplinit, după 1965, un rol determinant în consacrarea internațională a noii discipline. Consacrarea demografiei istorice a deschis “apetitul” istoricilor spre cercetări ce le permiteau explicații și judecăți nebănuite. Literatura demografiei istorice franceze înregistrează, pe lângă personalitățile amintite, și alte nume de referință, ce au adus contribuții apreciabile la îmbunătățirea metodelor acestui nou domeniu al istoriei și au dat noi înțelesuri fenomenelor istorice. Fără o selecție anume, ne vom opri asupra câtorva studii și elaborări, deoarece nu putem să transformăm incursiunea noastră prin istoriografia problemei într-un dicționar. Remarcăm, în primul rând, un volum de studii ce reunește nume de referință în demografia istorică: *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, editat de J. Dupâquier, E. Hélin, P. Laslett, M. Livi-Bacci and S. Sogner. În acest volum, A. Burguière, prin studiul său “*Réticences théoriques et intégration pratique du remariage dans la France d’Ancien Régime dix-septième-dix-huitième siècles*”, explorând matricolele parohiale, relevă diferențele dintre atitudinea bisericii față de căsătorie (în particular, față de recăsătoria văduvelor) și atitudinea poporului. În Franța Vechiului Regim, recăsătoria nu era ceva neobișnuit, reprezentând 1/5 din totalul căsătoriilor; 50% dintre văduvi se recăsătoreau, față de 20% văduve recăsătorite. Recăsătoria a fost, în general, mai puțin dezaprobată de societatea franceză, atunci când a fost contractată în special pentru întovărire. M. Segalen, în studiul “*Mentalité populaire et remariage en Europe occidentale*”, ajunge la concluzii asemănătoare cu Burguière. În ceea ce privește toleranța populară față de recăsătoria bărbatului și reticența față de recăsătoria femeilor. Despuiera registrelor și monografiilor parohiale i-a permis identificarea mai multor cauze ce facilitează recăsătoria bărbaților mai des decât recăsătoria femeilor: mortalitatea feminină ridicată în primii 20 de ani de căsătorie (mai ales la nașteri); supravegherea strictă a femeilor în perioada de doliu (doi ani); femeile peste 40 de ani se recăsătoreau mai greu – în general, bărbații preferau să se recăsătorească cu fete tinere, ce nu au fost măritate și nu au responsabilitatea unei familii. Françoise Lautman (“*Différences ou changement dans l’organisation familial*”, în *Annales*, 1972) ne demonstrează că există o imagine ideală a familiei, care corespunde puțin realității, reafirmând opinia că familia tradițională este un mit. Comportamentul deviat (divorț, concubinaj) permite individului să găsească mijloace de supraviețuire, să scape din conformismul societății; în special divorțul apare ca o instituție asociată, tolerată de societate. Între 1970 și 1980 se constată o criză a istoriei cantitative, deoarece istoricii-demografi francezi renunță la “multiplicarea” cercetărilor și studiilor monografice de tipul Crulai. După 1980, situația se modifică și se constată o revigorare a studiilor rurale din punct de vedere al istoriei demografice, prin formule reînnoite, ce impuneau o colaborare apropiată între istorici, etnologi, demografi și chiar medici¹³.

După fundamentarea demografiei istorice ca știință de către specialiștii francezi, ea a fost adoptată, perfecționată și în afara Franței. În 1964, la Cambridge, o echipă de cercetare condusă de Peter Laslett și E.A. Wrigley a pus bazele unei prestigioase instituții: Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, reorganizată în 1974 ca unitate de cercetare independentă¹⁴. Anglia se afla într-o situație fericită de a avea conservate registre parohiale de stare civilă și alte documente cu caracter demografic încă de la începutul secolului al XVI-lea. Aceasta le-a permis specialiștilor să abordeze întreaga problematică a structurii familiei și a gospodăriei țărănești. Mai mult, prin așa-numita tehnică “back projection”¹⁵, istoricii demografi englezi au estimat și alte caracteristici ale populației Angliei pentru perioada prestatistică, făcând posibilă identificarea celor mai importante variabile demografice pentru durata lungă a istoriei țării, în strânsă conexiune cu mediul economico-social, politic și natural. La scurt timp după înființarea centrului de demografie istorică, doi reputați demografi de la această instituție au publicat o lucrare de referință, reluată și amplificată câțiva ani mai târziu¹⁶. *An Introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century* își propune și reușește să refacă, pe o perioadă de 300 de ani, situația demografică a societății engleze. Autorii, P. Laslett, E.A. Wrigley, W.A. Armstrong etc, reconstituie tabloul demografic al societății engleze, având ca argument major

¹² *Ibidem*.

¹³ Apud Antoinette Fauve-Chamoux, “Société rurale et comportement démographique différentiel: le cas de la France (XVIIe-XVIIIe siècles)”, în vol. *Modern Age – Modern Historian. In Memoriam György Ranki (1930-1988)*, edited by Ferenc Glatz, Budapest, 1990, p. 4.

¹⁴ Roger Schofield, “Group for the History of Population and Social Structure”, în *SSRC Newsletter*, No. 44, November, 1981, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 11.

¹⁶ *An Introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century*, by D.E.C. Eversley, P. Laslett and E.A. Wrigley, with contribution by W.A. Armstrong and L. Ovenall, London, 1966; E.A. Wrigley, R.S. Schofield, *The Population History of England, 1541-1871. A Reconstruction*, with contributions from R. Lee and Jim Oeppen, Cambridge, 1989.

transformările ample la nivel politic, economic, cultural (revoluția industrială, mercantilismul, Revoluția Engleză, formarea imperiului colonial etc.). Societatea engleză se reorganizează la nivel economic, politic, militar, cultural, dar înregistrează și modificări esențiale în privința comportamentului individului față de motivele majore ale vieții (naștere, căsătorie, moarte). Rezultatul unor cercetări minuțioase, lucrarea amintită a devenit un punct de referință pentru cercetătorii englezi și din întreaga lume. Acest model de radiografiere a societății pe o perioadă de 300 de ani a fost reluat de Lawrence Stone, în lucrarea sa *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, 1979. Mutațiile comportamentale ale individului față de familie, aranjamente maritale, tradiții, sentimente și sex sunt influențate de ritmul dezvoltării economice, politice, culturale dintr-o societate. Căsătoriile de conveniență, menajul într-o familie "nucleară", planificarea vieții familiale etc. îl situează pe individ într-o confruntare între tradiție și dorință. Autorul constată că în sec. al XVIII-lea se manifestă un interes din partea individului spre afecțiune și sex, încălcând principiile moral-tradiționaliste. Colin D. Rogers, John H. Smith, prin lucrarea *Local Family History in England. 1538-1914*, 1991, propun o interesantă modalitate de îmbinare între teorie și practică: prezentând, paralel cu o istorie a familiei, și metodologia teoretică a elaborării unei astfel de istorii. În reconstituirea istoriei familiei, trebuie să pornești de la genealogie, demografia istorică și istoria locală. Genealogia este necesară pentru informațiile despre legăturile genetice ale individului și poate oferi un plus de date despre caracterul individului, sentimente, motive, jocuri, aranjamente maritale etc. O istorie completă a familiei nu poate exclude demografia și istoria locală: demografia este o sursă inepuizabilă de informații găsite în registrele parohiale, civile sau militare, în registre de taxe și impozite, conscripții, recensământuri etc., iar istoria locală plasează familia într-un spațiu geografic, economic și politic.

Perfecționarea continuă a metodelor de lucru și investigare, diversificarea informației, colaborarea interdisciplinară au permis demografiei istorice să abordeze teme diverse și să emită explicații pertinente unor fenomene demografice situate în penumbră. Neil Smelser, prin studiul său "The Victorian Family" (în volumul *Family in Britain*, ed. by the British Family Research Committee, foreword by P. Laslett, London-Boston, 1982, p. 59-73), reconstituie dimensiunile și tipurile de familie din epoca victoriană. Sunt identificate trei mari modele familiale: familia aristocratică, familia clasei de mijloc (*the middle-class family*) și familia clasei de jos, lucrătoare (*the working-class family*). Acestea, la rândul lor, cunosc subdiviziuni familiale, în funcție de tipul afacerilor sau de ocupația capului de familie. Familiile clasei de mijloc sunt ierarhizate după profilul afacerilor (economice, financiare, comerciale) și prin averea deținută. Familiile clasei de jos sunt, de asemenea, repartizate pe diferite niveluri: familiile de medici, profesori, juriști etc. se situează la nivelul de sus al acestei clase (*high-status*), urmând familiile muncitorilor, țăranilor etc. Clasificarea familiei, bazată pe stratificare socială, îi permite autorului să observe trăsăturile generale și particularitățile fiecărui tip de familie identificat. S-a urmărit rolul familiei, tipul de relații dintre parteneri, educația copiilor și relațiile părinți-copii, integrarea cuplului în viața socială a comunității etc.

Problema ilegitimității a suscitat interesul istoricilor demografi, deoarece această deviere comportamentală oferă noi înțelesuri fenomenelor demografice majore, dar și noi sensuri în percepția mentalităților individuale și colective. Volumul *Bastardy and its Comparative History*, London, 1980, coordonat de P. Laslett, Karla Oosterveen și Richard M. Smith, reunește studii ale unor cercetători de renume din Marea Britanie, Franța, Germania, Suedia, S.U.A., Jamaica și Japonia, despre ilegitimitate și nonconformism marital. Volumul are meritul de a concentra rezultatele cercetărilor demografice din zone și culturi diferite ale lumii și oferă posibilitatea comparării deviațiilor comportamentale. Ilegitimitatea nu este un fenomen singular și specific unui teritoriu, unei perioade de timp sau unei anume colectivități, ci se manifestă în toate timpurile și societățile, prezentând, fără îndoială, caracteristici proprii, în funcție de timp și de spațiu.

Demografia istorică nu este o simplă contabilizare a numărului populației, a numărului de nașteri, căsătorii și morți. Așa cum s-a putut vedea, prin prezentarea noastră succintă, istoricii demografi își situează cercetările într-o interpretare complexă și urmăresc demitizarea istoriei menite să glorifice o societate, o epocă, o personalitate. Ei îndreaptă atenția spre om, deci spre cel ce determină și trăiește faptul istoric. Individul, făuritor și participant la evenimentul istoric, nu poate fi desprins de lumea în care trăiește, de viața și traiul lui zilnic, de atitudinea sa față de fenomenele majore ale vieții, de mentalitățile grupului în care trăiește, așa cum nici faptul istoric nu poate fi separat de înfăptuitorul său. Sursele principale de informații (registre parohiale, genealogii, monografii, recensământuri etc.) oferă istoricului posibilități infinite de interpretare, de înțelegere a evoluției societății în ansamblul său. După prelucrarea bazelor de date, istoricul poate pătrunde în cele mai ascunse intimități din viața individului. Edward Shorter, în *The Making of the Modern Family*, London, 1976 (în special capitolele "Man and Women in Traditional Society" și "The Two Sexual Revolutions"), remarcă egoismul bărbatului în relațiile sale cu femeia, cu soția sa. Femeia este cu totul subordonată îndatoririlor sale maritale

(menaj, sex, creșterea și educarea copiilor). Există o strictă demarcație între rolurile celor doi în ceea ce privește munca și sexul. Cele mai multe familii au fost întemeiate din interese materiale sau sociale și de aceea nu există afectivitate între soți, ci o izolare emoțională și o comunicare rece, distantă. În ceea ce privește sexul, autorul lucrării identifică, spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, o modificare importantă, explicată prin interesul tinerilor spre relații bazate pe iubire și afecțiune. Sporirea ilegitimității denotă existența unor relații sexuale în afara căsătoriei. Autorul este de părere că aceste relații au loc doar între tineri ce se iubesc, iar intervenția familiilor, a comunității împiedică întemeierea unei căsnicii ce ar avea un fundament de afecțiune. Căsătoriile aranjate reduc relațiile sexuale dintre parteneri la îndeplinirea rolului de reproducere și de perpetuare a numelui de familie, iar sexul bazat pe dragoste se consumă în afara căsătoriei.

Demografia istorică a înregistrat și în S.U.A., Canada, Germania, Italia etc. o extensiune fără precedent în ultimele două decenii. Universitatea din Montreal (Canada), care a lansat în anii '80 un amplu program de cercetare a populației franceze din Quebec, și Centrul de Studii ale Populației de la Universitatea din Princeton (S.U.A.) au devenit curând unele dintre cele mai prestigioase instituții specializate în demografie istorică¹⁷. *Demographic behavior in the past*, scrisă de John E. Knodel, este concepută după metoda inițiată de M. Fleury și L. Henry. Folosind un eșantion larg, de 14 localități din diferite regiuni ale Germaniei, autorul recompune tabloul demografic al societății germane din secolul al XVIII-lea până în secolul al XIX-lea (mortalitate, formarea familiei, destrămarea familiei, recăsătoria, fertilitatea familiei, contracepția, planificarea familială etc.). Cartea este o reușită deosebită, datorată examinării amănunțite a tuturor fenomenelor și deviațiilor demografice, fiind surprinse, fără excepție, toate aspectele legate de o istorie completă a familiei.

Este extrem de greu să faci o selecție cât mai reprezentativă pentru a ilustra amploarea înregistrată de demografia istorică pe plan mondial în ultimele decenii. O lucrare asupra căreia merită să zăbovim este *The European Family*, 1982, ce aparține istoricilor demografii, de origine austriacă, Michael Mitterauer și Reinhard Sieder. Lucrarea este valoroasă atât pentru demografia istorică, cât și pentru ceea ce numim istoria comparată. Autorii ne înfățișează o istorie a familiei din centrul și sud-estul Europei, de la familia germană (grupul domestic – *Hausgemeinschaft*) la familia sârbă (*zadruga*) și până în imensa Rusie.

În Ungaria, la sfârșitul deceniului trecut, cunoscutul demograf Andorka Rudolf a detaliat și a aplicat pentru câteva parohii metoda lui L. Henry și M. Fleury¹⁸, evidențiind aspecte interesante în ceea ce privește formarea familiei într-un spațiu geopolitic, economico-social și mental asemănător cu cel care face obiectul preocupărilor noastre: Transilvania între Revoluția de la 1848-1849 și Primul Război Mondial. De asemenea, concluzii apropiate de realitățile noastre găsim în spațiul central-european prin cercetările de demografie istorică ale specialiștilor polonezi, cehi etc.¹⁹

Congresul Internațional de Științe Istorice din anul 1995 de la Montreal a pus în discuție rolul istoriei, subliniind necesitatea reintegrării istoriei în umanitate. Se insistă pe colaborarea interdisciplinară și este solicitată dezvoltarea unor teme majore de cercetare. Noile tendințe în cercetarea istorică impun ca subiecte esențiale: familie, sex și putere; familie și sexualitate; lesbianismul de-a lungul istoriei; rolul grupurilor minoritare în evoluția istorică a unui stat; diaspora din perspectivă istorică; copilul în istorie; diferențele dintre sexe și influența acestor diferențe în transformările din societate etc. Aceste subiecte, după cum se poate observa, sunt probleme ale acestui sfârșit de secol și, pentru a înțelege nivelul de manifestare al lor, trebuie să li se cunoască originea istorică. În același timp, abordarea unor asemenea teme cu rezonanță în problematica vieții contemporane constituie, de fapt, și o pledoarie pentru întoarcerea istoriei spre trecutul umanității și desprinderea definitivă de înșiruirea faptelor glorioase.

¹⁷ John E. Knodel, *Demographic behavior in the past. A study of fourteen German village populations in the eighteenth and nineteenth centuries*, Cambridge, 1988; Arthur Imhoff, *Einführung in die historische Demographie*, München, 1977; Massimo Livi-Bacci, *A History of Italian fertility during the last two centuries*, Princeton, 1977; Domenico Demarco, "Les sources de la démographie historique en Italie", în *Populație și societate*, vol. III. *Izvoare de demografie istorică*, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980, p. 47-51; Etienne van de Walle, *The female population of France in the nineteenth century*, Princeton, 1974; Massimo Livi-Bacci, "New Dimensions for Historical Demography", p. 15.

¹⁸ Andorka R., *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*, Budapest, 1988. Mai recent, studiul "The Historical Demography of Proper Hungarian Village: Átány in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", în *Journal of Family History*, Vol. 19, No. 4, 1994, p. 311-331.

¹⁹ E. Cánova, P. Horska, "Collaboration des archives en R.S.T. avec des recherches démographiques", în vol. *Historisch-demographisches Mitteilungen*, red. J. Kovácsics, Budapest, 1981, p. 7-34; Pavla Horska, "La reconstruction des familles de l'époque prénatalité et l'histoire sociale. L'exemple de la Bohême", în vol. *Historien et populations*, Irena Gieysztor, "L'enregistrement paroissial en Pologne au XVIIe et XVIIIe siècles: illusions et espoirs démographiques", în *Populație și societate*, vol. III, p. 165-170; Idem, "Introduction à la démographie de l'ancienne Pologne (XVI-XVIII siècles)", în *Annales de démographie historique*, 1977, p. 357-381.

Demografia istorică, constituită inițial ca un domeniu complementar al istoriei, devine parte integrantă și inseparabilă de aceasta. Noua știință istorică este un suport ideal pentru toți istoricii și deschide noi teritorii de cercetare, cum ar fi cele ale mentalităților, sensibilităților, înstrăinărilor și alterităților umane. Epocile istorice sunt refăcute din perspective noi și nebanuite, ce folosesc la maximum valorile fiecărui timp. Istoriografia contemporană, prin deschiderea ei spre subiecte inedite, poate pune la îndoială prejudecata potrivit căreia "oamenii sunt sub vremuri și nu vremurile sub oameni". Noile rezultate ale cercetărilor întreprinse în ultimele decenii evidențiază rolul major al oamenilor în istorie și deci se poate spune că totuși "vremurile sunt sub oameni". Prin parcurgerea lucrării lui P. Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, nu putem să nu remarcăm noua imagine a istoriei Europei, pe care autorul ne-o înfățișează din perspectiva numărului oamenilor și a calității lor. Autorul se bazează, în primul rând, pe izvoarele și metodele demografiei istorice, motivându-și alegerea astfel: "demografia ajunge la esență, pentru că ea decurge din cel mai intim dintre gesturi, pentru că ea este motivată printr-o atitudine generală în fața vieții, orice teorie globală de demografie istorică poartă mărturia despre cei care o construiesc și, prin extensiune, despre cei care o folosesc drept un instrument de înțelegere și cercetare"²⁰. De asemenea, autorul pledează pentru importanța folosirii de către istoric a registrelor parohiale, despre care spune: "registrele parohiale au încetat să fie «gloata adormită» a vechilor arhive [...] Ele rămân cea mai bună și aproape unica sursă de documentare pentru istoria celor tumbi [...] Aceste registre sunt o sursă pentru istoria demografică, dar, și mai mult, sunt o sursă pentru o istorie globală..."²¹ În același spirit, de a reface istoria totală dintr-o perspectivă "neumblată", se înscrie amplul proiect inițiat de Ph. Ariès și G. Duby, *Istoria vieții private*. Lucrarea reunește cercetători de renume, ca: P. Veyne, P. Brown, M. Perrot, Lynn Hunt, Catherine Hal, D. Fabre etc. și propune o istorie a vieții private de-a lungul a două milenii, din antichitate și până în zilele noastre. Elaborarea este cu atât mai valoroasă, cu cât un asemenea proiect îndrăzneț a reușit să se finalizeze și chiar să introducă un concept nou: *viața privată*, definită de autori ca "o zonă de imunitate în care omul să se retragă, să se reculeagă... unde se destinde, se «face comod»... locul acesta este de ordin familiar domestic. Este și locul tainei..."²²

Cercetarea demografică permite istoricului să desprindă din trunchiul principal noi ramuri, cum ar fi istoria sexualității, istoria iubirii, istoria fricii, istoria păcatului, istoria vieții femeii etc. Bonnie S. Anderson și Judith P. Zinsser au elaborat o sinteză originală despre poziția și imaginea femeii de-a lungul mai multor epoci istorice: *A History of Their Own*, 1988. Această istorie a femeilor, scrisă dintr-o perspectivă feminină, nu este numai o prezentare a vieții ingrate a femeilor de-a lungul istoriei, ci și o evidențiere a contribuției femeilor la evoluția unei societăți dominate de puterea bărbaților. Autoarele se străduiesc să așeze valorile feminine lângă reușitele bărbaților, insistând asupra nevoii femeii de a-și elibera talentul, inteligența și puterea creatoare din anonimatul impus de lumea bărbaților. Condiția femeii o regăsim, dar din perspectivă teologică, și în lucrarea lui P. Evdokimov *Femeia și mântuirea lumii* (trad. București, 1995). Condiția femeii în societate a fost fixată – consideră autorul – de Biblie și de învățăturile Sfinților Părinți, însă a fost modificată de istorie. Bărbatul și femeia sunt făcuți pentru reciprocitate și comuniune în Dumnezeu, deoarece femeia este purtătoare a Duhului Sfânt (pnevmatoforă). Vina deteriorării condiției femeii este transferată de la scrierile biblice și ale Sfinților Părinți spre oameni și timpuri, ce au denaturat esența realității, după interese și scopuri de moment.

Altă temă ce a trezit interesul specialiștilor este cea a sexului și a sexualității de-a lungul istoriei, iar numeroasele lucrări pe această temă relevă intenția cercetătorilor de a pătrunde în viața intimă, ascunsă și tănuită de individ, pentru a înțelege cât mai profund comportamentul omului în societate. *Amor și sexualitate în Occident* (trad. București, 1994) este o carte fascinantă, ce tratează științific un subiect îndrăzneț și la a cărei elaborare au participat personalități franceze de seamă – istorici, specialiști în științe sociale, în medicină, în drept, în arheologie ș.a.m.d.: Ph. Ariès, J. Bottéro, A. Corbin, Paul Veyne și mulți alții. M. Foucault, prin cartea sa *Istoria sexualității* (trad. Timișoara, 1995), încearcă să descifreze gândirea morală privind activitatea sexuală și să identifice momentul în care sexualitatea a fost reprimată din comportamentul individului. Momentul reprimării sexului coincide cu dezvoltarea capitalismului, atunci când dreptul de a-l cunoaște și de-a vorbi despre el este înlocuit cu excesiva pudoare și prefăcătorie a societății burgheze. Tot mai mulți cercetători încearcă să reconstituie o istorie a iubirii, fie din perspectiva istoriei ideilor (Th. Laquer, *Corpul și sexul. De la greci la Freud*, E. Relgis, *Eros în cel de-al III-lea Reich*, Marcelle Tinayre, *Istoria iubirii*), fie dintr-o perspectivă teologică (P. Evdokimov, *Taina iubirii. Sfințenia unirii conjugale în lumina tradiției ortodoxe*, A. Thatcher, *Descătușarea sexului*, R.H. Bainton, *Sex, Love and Marriage. A Christian Survey*).

²⁰ P. Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, București, 1989, vol. I, p. 215.

²¹ *Ibidem*, p. 212-213.

²² *Istoria vieții private*, coord. Ph. Ariès și G. Duby, București, 1994, vol. I, p. 7

Înainte de a încheia această prezentare generală a istoriografiei mondiale ce-și propune cercetări și elaborări legate de momentele majore ale vieții, nu pot să nu amintesc o realizare excepțională a lui J. Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XIII-XVIII)* (trad. Iași, 1997). Lucrarea este o investigație a universului greșelii și a pesimismului ce a dominat până și perioada Renașterii. Principalul subiect este teama de Dumnezeu, culpabilizarea exagerată în temele pastorale. Autorul reușește să identifice păcatele, ce anume reprezintă ele și care sunt formele lor de manifestare. Pentru a realiza o clasificare a păcatelor, sunt analizate predicile consacrate greșelilor umane. În general, predicile aveau un motiv central, prin care se înfiera un anume păcat, dar incidental erau incriminate și alte comportamente vinovate. Delumeau recunoaște că ideal ar fi fost să cumuleze într-un corpus fiecare rând referitor la un păcat anume, dar acest lucru necesita o enormă investiție de timp și de aceea a ales un element de referință pentru identificarea categoriilor de păcate²³. După încheierea cuantificării, temele cele mai întâlnite (ocupând primul loc în clasificarea făcută) sunt: desfrâul, frumusețea fizică, toaleta feminină, dansurile și spectacolele, castitatea, căsătoria, văduvele. J. Delumeau are meritul de a face din păcat un "obiect istoriografic", de a realiza o istorie culturală a păcatului în Occident.

2. Orientări în istoriografia românească

La noi în țară, registrele parohiale de stare civilă au fost utilizate parțial, în deceniul patru al secolului nostru, de către echipele de monografiști coordonate de D. Gusti, cu intenția completării informațiilor referitoare la evoluția demografică a populației din satele cercetate²⁴. Evident, utilizarea registrelor parohiale s-a făcut dintr-o perspectivă unilaterală și cu o metodologie diferită de cea care a prezidat mai târziu la constituirea demografiei istorice. După consacrarea internațională a demografiei istorice, importanța registrelor parohiale de stare civilă din Transilvania, ca izvoare istorice și demografice, a fost semnalată constant de către L. Moldovan²⁵. Cu toate acestea, impactul științific nu a fost spectaculos.

Începuturile demografiei istorice românești sunt greu de identificat și nu se poate fixa un reper temporal în care cercetarea demografică devine un scop, un interes istoriografic. Fără îndoială, perioada interbelică a însemnat pentru istoriografia românească deschiderea spre noi zone de cercetare, spre noi teme și înțelesuri ale istoriei, spre îmbunătățirea tehnicilor și metodelor de studiere a istoriei. Înainte de a identifica preocupările pentru descifrarea fenomenelor demografice și fără a intra în prea multe detalii, se cuvine să evidențiem că, la sfârșitul secolului al XIX-lea (1892), se impulsionează întocmirea monografiilor sătești. Inițiativa aparține intelectualilor transilvăneni și, prin apelul publicat în "Familia", se cerea descrierea satului românesc, cu tot ceea ce îl caracterizează, insistându-se pe "numirile locale"²⁶. Nu e greu de înțeles scopul unei asemenea inițiative, într-o perioadă când trebuiau strânse cât mai multe date despre originea și vechimea neamului românesc. Din păcate, s-a păstrat și s-a recuperat un număr mic de asemenea monografii. La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, educarea poporului din punct de vedere etic, social, religios și sanitar, s-a impus ca o datorie morală și națională. Astfel, au fost redactate și publicate lucrări despre moralitate, despre starea de sănătate, vicii și despre multe alte probleme cu care se confrunta lumea satului românesc în acea perioadă. Un exemplu în acest sens sunt publicațiile lui Emanoil Elefterescu: *Higiena populară* (1892), *Necesitatea religiei în omenire* (1903), *Despre căsătorie. Influența plăcerilor și suferințele vieții familiare* (1909), *Mamă de familie* (1903), *Despre băuturi și relele alcoolismului în popor* (1903), *Despre răul concubinajului în poporul nostru* (1904). Nu e vorba, aici, de începuturile demografiei istorice; mai degrabă, asistăm la acumularea unei baze de date demografice, la crearea unui fond valoros de mărturii asupra fenomenelor demografice majore. Demn de remarcat este interesul pentru studiul satului, ce s-a manifestat puternic în epocă. Toate aceste mărturii, atâtea câte s-au păstrat, au o valoare semnificativă pentru recompunerea istoriei totale, pentru istoria demografică, istoria ideilor, istoria mentalităților și sensibilităților umane.

²³ J. Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XIII- XVIII)*, Iași, 1997, vol. II, p. 121-122.

²⁴ Roman Cressin, "Monografia comunei Șanț. Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei", în *Sociologie românească*, I, 1936, p. 15-24; Idem, "Mișcarea populației în comuna Șanț", în *Ibidem*, nr. 6, p. 7-18; Petre Râmneanțu, "Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Vărădia, jud. Caraș (I)", în *Buletin eugenic și biopolitic*, VI, 1935, nr. 7-9, p. 208; etc.

²⁵ L. Moldovan, "Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania", în *Revista arhivelor*, nr. 1, 1958, p. 159-185; Idem, "Registrele parohiale din Transilvania", în *Revista de statistică*, nr. 11, 1968, p. 52-60. Același autor a expus esența metodei lui L. Henry și M. Fleury, folosind însă doar o recenzie asupra lucrării, fără a avea acces direct la carte. Vezi L. Moldovan, "Registrele parohiale de stare civilă. Izvoare de date demografice", în *Populație și societate*, vol. II, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1972, p. 45-50.

²⁶ Apud I. Chelcea, *Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale*, Cluj, 1933, p. 7.

În perioada interbelică se conturează începuturile demografiei românești, chiar dacă nu asistăm la consacrarea sa deplină. Grupul de specialiști din jurul lui Dimitrie Gusti a valorificat pentru prima dată în interes științific datele din registrele parohiale. S-au impus metode, tehnici și mijloace de redactare a monografiilor sătești mult mai complexe și astfel registrele parohiale devin importante surse de cercetare. Roman Cressin publică în 1936, în revista "Sociologia românească", ancheta sa asupra satului Șanț: "*Monografia comunei Șanț. Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei*", anchetă ce se bazează pe informațiile din registrele parohiale. Este de invidiat rigoarea analizei, ce reface, fără omisiuni, întreg tabloul demografic al localității: ritmul natalității pe decade cuprinse între anii 1791 și 1910, ponderea la nașteri a băieților și fetelor, nașterile ilegite, mortalitatea, cauzele mortalității infantile și la adulți, vârsta la căsătorie, perioadele din an de celebrare a căsătoriei, ritmul căsătoriilor, fenomenele migrației etc. O contribuție substanțială la cercetarea fenomenelor demografice majore a avut și P. Râmneanțu, cu ancheta asupra comunei Vărădia: "Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Vărădia, jud. Caraș". Ancheta se remarcă prin aceeași precizie și meticulozitate, constatate și la ancheta asupra satului Șanț. Cauzele depopulării unor localități nu se limitau la fenomenul migraționist; și alte fenomene demografice au contribuit la reducerea populației: natalitatea scăzută, mortalitatea ridicată, căsătoriile exogame, fecunditatea și fertilitatea femeilor etc.

De asemenea, pentru perioada interbelică, trebuie să menționăm și activitatea medicilor în alcătuirea unor statistici demografice, ce le erau necesare, ca suport istorico-medical, în campaniile lor de combatere a epidemiilor, a focarelor de infecții, a nenumăratelor boli etc. Spre exemplu, dr. O.D. Apostol, medic secundar la Spitalul Militar Cluj, a publicat "Contribuțiuni statistico-demografice și note istorico-medice pentru o monografie a comunei Vâlcele – jud. Trei Scaune", care este rezultatul unei cercetări întreprinse asupra protocoalelor bisericești, păstrate în condiții bune între anii 1845 și 1924. Cu toate că autorul nu oferă o interpretare istorică a fenomenelor demografice, este lăudabilă meticulozitatea cu care au fost strânse datele și au fost efectuate statisticile pe decade.

Perioada interbelică nu a înregistrat o cercetare demografică spectaculoasă, dar a însemnat începutul unei noi abordări a istoriei, a definit și a conturat metodele unei noi științe a istoriei. Eforturile celor ce au adus în atenția istoricilor noi surse de documentare și interpretare sunt semnificative și merită din partea noastră o mai mare atenție. Din această succintă prezentare nu poate lipsi Xenia C. Costa-Foru, care a efectuat o cercetare asupra familiei, finalizată într-o lucrare deosebită: *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică* (1945). Autoarea a fost preocupată de sistematizarea unei metodologii a istoriei familiei, în paralel cu urmărirea traseului de formare a familiei. Sunt surprinse toate etapele formării familiei: scopul căsătoriei și criteriile de alegere, motivațiile căsătoriei, vârsta la care se încheie căsătoria, restricțiile legislative și cele ale "satului", realizarea căsătoriei, desfacerea căsătoriei etc. Nu sunt omise nici deviațiile (concubinaje, infidelitatea soților etc.). Fără a avea intenția de a minimaliza meritul cercetării întreprinse de autoare, trebuie să atragem atenția că lucrarea se limitează la formarea familiei și nu ia în studiu reconstituirea familiei.

O istorie a formării și reconstituirii familiei, a ciclului vieții familiale, are ca sursă principală de cercetare registrele parohiale. Importanța valorificării protocoalelor bisericești a fost evidențiată cu insistență și profesionalism de Liviu Moldovan, care și-a dedicat întreaga muncă de cercetare descoperirii și ilustrării importanței datelor din aceste registre. În studiile publicate, de-a lungul mai multor ani, a reconstituit istoricul protocoalelor, stabilind momentul în care înregistrarea momentelor fundamentale din viața oamenilor a devenit obligatorie pentru biserici, urmărind evoluția registrelor, de la simple listări la registre cu rubricaturi diverse²⁷. Despre starea registrelor parohiale din Moldova, despre modificările de-a lungul timpului și despre necesitatea utilizării registrelor parohiale în cercetarea demografică au mai scris Natalia Giurgiu și Ecaterina Negruți²⁸.

Deși nu s-au consemnat tentative de cercetare exhaustivă a registrelor parohiale, totuși, în puținele studii apărute, s-au valorificat informații variate despre mișcarea naturală a populației, căsătoria sau formarea familiei în satul românesc intra și extracarpatic²⁹. În septembrie 1977, prin eforturile profesorului Ștefan Pascu și ale

²⁷ L. Moldovan, "Instrucțiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscriptia) populației din Transilvania"; Idem, "Registrele parohiale din Transilvania"; Idem, "Registrele confesionale din Transilvania" – toate publicate în vol. *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, București, 1969, p. 189-206, 263-272, 273-303; Idem, "Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununărilor și înmormântărilor în Țările Române în sec. XVIII-XIX", în *Populație și societate*, vol. III, p. 137-142 etc.

²⁸ Ecaterina Negruți, "Les registres paroissiaux de Moldavie et leur importance comme source démographique", în *Populație și societate*, vol. III, p. 143-148; Gh. Ungureanu, "Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul organic (1803-1832)"; Idem, "Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Regulamentului organic (1832-1864)"; Idem, "Actele de stare civilă sub regimul Codului civil (1864-1944)", în vol. *Din istoria statisticii...*, p. 223-232, 233-247, 249-261.

²⁹ Natalia Giurgiu, "Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea", în *Populație și societate*, vol. I, sub red. Șt. Pascu, Cluj, <http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

Comisiei Internaționale de Demografie Istorică, s-au desfășurat la Cluj-Napoca lucrările unui colocviu internațional de demografie istorică, în cadrul căruia o secțiune a fost dedicată problemei registrelor parohiale. Inițiativa cercetărilor demografice la Cluj aparține profesorului Ștefan Pascu, care, participând la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Stockholm (1960), a conștientizat importanța demografiei istorice pentru istoria generală. Sub directa sa coordonare, a început un program de cercetare demografică și publicarea colecției *Populație și societate. Studii de demografie istorică* (1972-1980). Această colecție și-a propus să promoveze cercetările demografice din România și a reunit, în cele 4 volume, contribuții importante la elucidarea fenomenelor demografice din societatea românească. În același spirit al promovării cercetărilor demografice, la începutul anilor 1980, în București, la Facultatea de Istorie, s-a constituit Laboratorul de Demografie Istorică, prin acțiunea nemijlocită a lui Louis Roman, în cadrul căruia s-au prezentat comunicări ce concentrau rezultatele investigării fenomenelor demografice (H. Chirică, "Mișcarea naturală a populației în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în satul Șura Mică", M. Chiriță, "Starea civilă a comunei Bistreț, jud. Dolj" etc.)³⁰. Prin studiile lui Louis Roman – un excelent teoretician al demografiei istorice – suntem familiarizați cu problematica cercetării demografice, cu metodele și tehnicile de analiză a surselor demografice³¹. Cercetarea demografică a cunoscut și la Iași un interes deosebit, fiind promovată în mod special de istorici de marcă: Gh. Platon, D. Ciurea, Ecaterina Negruți. Lucrarea dnei Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, este o încercare reușită de tratare a problemelor demografice esențiale. Cunoașterea structurii demografice a satului românesc este în măsură să asigure un alt înțeles evoluției sociale. Cercetarea se bazează pe sursele esențiale ale demografiei: recensământurile, acte de stare civilă (dosarele parohiale sau matricole), statisticile, catagrafiile alcătuite de administrația rusă etc. Ținând cont de lipsurile pe care le prezintă izvoarele demografice pentru începutul secolului al XIX-lea în Moldova (și nu numai), lucrarea a fost finalizată cu succes și surprinde toate aspectele demografice majore (evoluția numerică, compoziția socială și etnică, structura familiilor, repartitia pe vârste, natalitatea, mortalitatea etc.) ale satului moldovenesc.³¹

Deceniul nouă a consemnat câteva tentative serioase de a impune în istoriografie noua direcție de cercetare. În acest context, un merit deosebit îi revine lui Simion Retegan, care, prin cercetările de istorie a satului românesc ardelean, a atras atenția asupra posibilităților multiple de explorare a registrelor parohiale de stare civilă³². Din păcate, demografia istorică a rămas în continuare la periferia cercetării științifice românești. În absența unui program constant și coerent de prelucrare și valorificare complexă a registrelor parohiale, ca în alte țări din vestul sau centrul Europei, aceste studii au trecut – în ciuda valorii lor – aproape neobservate³³.

Demografia istorică a fost ocolită de cercetarea științifică, deoarece presupune un volum enorm de muncă, cu o finalitate de durată și fără rezultate spectaculoase imediate. O altă explicație este legată de necesitatea existenței unor fonduri arhivistice cât mai complete, iar identificarea eşantioanelor celor mai reprezentative și integrale presupune timp. Cercetarea demografică ar fi mult simplificată prin folosirea calculatorului și a programelor speciale de demografie, dar cercetătorului român nu-i sunt încă accesibile întotdeauna mijloacele tehnice moderne de lucru. Cu toate acestea, în ultimii ani constatăm o apropiere considerabilă a cercetării de istoria demografică, chiar dacă este o apropiere tangențială și fără implicații majore în problematica demografiei.

1972, p. 115-137; Ecaterina Negruți, Ion Prelipeanu, "Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în sec. XIX și al XX-lea", în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, vol. 6-7, 1979-1980, p. 247-266; Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984.

³⁰ L. Roman, "Laboratorul de Demografie Istorică în anul universitar 1983-1984", în *Revista istorică*, 37, 1984, nr. 12, p. 1.234; Idem, "Laboratorul de Demografie Istorică în anul universitar 1986-1987", în *Revista istorică*, 40, 1987, nr. 11, p. 1.129.

³¹ Idem, "Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique", în *Analele Universității București*, XXIX, 1980, p. 99-109; idem, "Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu", în *Revista de istorie*, 42, 1989, nr. 4, p. 405-414; Idem, "Genealogia și demografia istorică", în *Revista de istorie*, 1991, nr. 3-4, p. 183-198.

³² S. Retegan, "Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (Solnocul Interior)", în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 166-173; Idem, "Un tată între fiii săi. Locul preotului în satul românesc din Transilvania de la mijlocul secolului al XIX-lea", în vol. *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. G. Bădărău, L. Boicu și L. Năstăsă, Iași, 1994, p. 387-396; A. Vári, "Ipostaze ale alterității: prostituție, sexualitate și imaginea femeii la Viena și Budapesta între 1890-1914", în *AIIC*, XXXV, 1996, p. 225-240.

³³ Ioan Crișan, "Aspecte privind evoluția demografică a localității Sănnicolau Român în a doua jumătate a sec. al XIX-lea", în *Crisia*, XV, 1985, p. 309-322; I. Bolovan, Sorina Bolovan, "Aspecte privind căsătoria în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea", în *Acta MP*, XII, 1988, p. 845-850; I. Maksai, I. Copil, I. Oprea, "Schimbări intervenite în comportamentul demografic al populației comunei Batos – jud. Mureș față de situația demografică din a doua jumătate a sec. al XIX-lea", în *Revista de statistică*, 28, 1979, nr. 5, p. 49-54; I. Opriș, "Endo și exogamia în satele Poienile Izei și Botiza", în *Alarmația*, 5-6, 1979-1981, p. 460-472; C. Todea, "Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei", în *Revista de statistică*, 22, 1973, nr. 6, p. 82-91.

După evenimentele din decembrie 1989, istoriografia românească și-a lărgit considerabil sfera de interes spre teme marginalizate sau mai puțin abordate anterior. În acest context, asistăm și la o "redescoperire" a registrelor de stare civilă, privite ca importante surse de demografie istorică³⁴. În cadrul Institutului de Istorie, al Universității "Babeș-Bolyai", al Arhivelor Naționale – Filiala Cluj și al Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca s-au lansat teme de cercetare, se elaborează teze de doctorat, lucrări de licență sau de perfecționare științifică pentru obținerea gradului I care fac apel, în primul rând, la aceste izvoare istorice. Este de așteptat, în perioada următoare, prin utilizarea calculatorului în demografia istorică³⁵, un progres mai amplu în privința cercetării și valorificării registrelor parohiale, inclusiv pentru confesiunile romano-catolică, reformată și mozaică. Registrele parohiale se păstrează la filialele județene ale Arhivelor Naționale și sunt accesibile tuturor celor interesați în cercetarea, prelucrarea și valorificarea lor, oferind nenumărate subiecte de reflecție istoriografică.

Apariția în ultimul timp a unor lucrări³⁶ ce conțin subiecte istoriografice cvasimarginalizate sporește încrederea că cercetarea evenimentelor majore din viața individului nu va rămâne în penumbra evenimentelor tradiționale ale istoriei. Noile tendințe de cercetare nu trebuie să excludă, să înlocuiască sau să nege temele consacrate ale istoriei și istoriografiei, ci trebuie să întregască și să sensibilizeze faptul istoric. Mutația înregistrată la nivelul istoriografiei contemporane românești este menită să pătrundă în "culisele" istoriei, să descopere și alte determinări ale evenimentelor. Trebuie să acceptăm că această mutație a fost pregătită de o întreagă istoriografie tradițională, căreia îi datorăm perfecționarea continuă a metodei.

HISTORICAL AND HISTORIOGRAPHICAL CONSIDERATIONS CONCERNING HISTORICAL DEMOGRAPHY

(Abstract)

The aim of this study is to underline some guiding marks concerning the initiation and evolution of the historical demography, revealing in the same time the orientation of universal historiography. This fieldresearch became important especially after 1989 when numerous and serious research project were initiated.

Lately a lot of studies concerning avoided subjects of historiography were published so we have reasons to believe that the most important movements in individual's life would not remain for sure-unknown for the large audience.

³⁴ Sorina și Ioan Bolovan, "Considerații demografice asupra localităților Brăișor și Iclod în a doua jumătate a secolului al XIX-lea", în *AHC*, XXX, 1990-1991, p. 267-279; Sorina Bolovan, "Aspects of the family life cycle in north-western mid 19th century Transilvanian villages", în *Transylvanian Review*, Vol. III, No. 1, Spring (1994), p. 101-107; Adriana Florica Muntean, "Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud. Cluj)", în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina Bolovan, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 135-143; Idem, "Divorce with the Orthodox Roumanians in the archpriest district of Turda in the second half of the 19th century", în *Transylvanian Review*, Vol. III, No. 1, Spring (1994), p. 108-113; Șarolta Solcan, "Registrul parohial de botezuri al bisericii reformate din Făgăraș, sursă pentru demografia istorică a secolului al XVII-lea", în vol. *Hrisovul*, I, 1995, p. 90-100; V. Leu, "Divorț în stil bănățean", în *Banatica*, 14, 1996, p. 251-263; Laura Stanciu, "Căsătorie, mortalitate și condiția femeii în viziunea Școlii Ardelene", în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 386-395.

³⁵ Irina Gavrilă, "Calculatorul în demografia istorică", în *Revista istorică*, serie nouă, tomul 6, nr. 11-12, 1995, p. 992.

³⁶ Șt. Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990; T. Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997; Simona Nicoară, T. Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj-Napoca, 1990; D. Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997; preot D. Man, *Maica Domnului. Chipul femeii în Noul Testament*, Cluj-Napoca, 1995; *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, coord. S. Mitu, Fl. Gogâltan, Oradea-Cluj, 1996 etc.

CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI STATISTICE PRIVIND CĂSĂTORIA ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE 1851-1918

IOAN BOLOVAN

Familia, instituție fundamentală a societății omenești, cu funcții multiple, are o determinare istorică reprezentând un produs al sistemului social, dezvoltându-se și evoluând în raport cu transformările din societate.¹

Una dintre multiplele coordonate care include și problematica concret istorică a familiei o constituie căsătoria, deoarece întemeierea și formarea familiei are loc numai în urma actului căsătoriei (de cele mai multe ori legală, concubinajul neavând proporții foarte mari). În general, elementele esențiale pentru cunoașterea modului de formare a familiei sunt: motivarea căsătoriei, scopul ei, criteriile de alegere ale partenerilor, perioada de încheiere etc.² În continuare vom expune doar câteva aprecieri pe marginea evoluției numărului de căsătorii din Transilvania între 1851-1918, a mișcării sezoniere a acestora, precum și considerații privind vârsta și statutul civil al celor ce se căsătoresc. Aprecierile noastre privesc fenomenul căsătoriei în ansamblu, studiile speciale în curs de elaborare sau cercetările viitoare vor aduce cu certitudine informații ample despre această problemă. Precizăm că prin *Transilvania* avem în vedere doar teritoriul fostului Mare Principat Transilvania, iar după reorganizarea administrativă din 1876, teritoriul a 16 comitate (așa-numita regiune Királyhágontul sau Erdély cu 15 comitate + comitatul Sălaj).

Tabel nr.1 Evoluția numărului căsătoriilor în Transilvania între 1851-1918

AN	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1865	1866
Nr.	20596	19143	16199	15997	16680	18147	17491	15637	16775	16075	17988

AN	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877
Nr.	22382	29932	26456	24831	23425	24045	25611	23821	24424	21947	19164

AN	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888
Nr.	19719	23853	21786	22364	21277	23264	22917	21538	21300	20865	21465

AN	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899
Nr.	19545	18790	21315	23240	21217	21030	18582	18831	18663	18292	22046

AN	1900	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Nr.	22641	26580	27456	30309	26146	26595	19929	9351	8046	9466	15289

Din tabelul nr.1 se observă că, dincolo de ani consecutivi cu un număr apropiat de căsătorii, s-au remarcat și ani în care numărul căsătoriilor fie a scăzut fie a urcat peste media obișnuită. Încă din a doua jumătate a secolului trecut demografia au stabilit corelații clare între variația anuală a căsătoriilor și cadrul socio-economic și politico-militar. Astfel s-au identificat ca și cauze cu influență sporită asupra numărului de căsătorii, epidemiile de holeră, războaiele în care monarhia a fost implicată, crizele economice, producțiile agricole etc. Bunăoară, în anii 1851-1852 când prețurile la cereale au fost mai scăzute s-au încheiat foarte multe căsătorii, iar în anii 1853-1855, ca urmare a holerei din 1855 și a războiului Crimeii, datorită lipsei și scumpirii cerealelor, numărul mariajelor a scăzut. De regulă, în toată monarhia, numărul maxim de căsătorii s-a înregistrat paralel cu

¹ Maria Voinea, *Familia și evoluția sa istorică*, București, 1980, p.9.

² Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Atitudini privind formarea familiei în societatea românească din nord-vestul Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAC XXIX, 1989, p.525.

producții agricole bune și implicit prețuri scăzute la cereale, fenomen demonstrat și pentru sfârșitul secolului al XIX-lea.³

Ca o constatare generală, între primii ani postrevoluționari și ultimii ani antebelici se remarcă sporirea numărului de căsătorii, lucru firesc în condițiile dinamicii populației Transilvaniei între cele două limite. Semnificativ în acest sens este și faptul că între 1900-1913, numărul căsătoriilor din provincie a sporit mereu de la 8,8‰ la 9,7‰. De altfel, nu numai că în anul 1911 s-au încheiat cele mai multe căsătorii (30.309), dar și anii anteriori ai acestui vârf și cei care au urmat până la declanșarea conflagrației au înregistrat un număr masiv de mariaje. Evident, în anii războiului s-au încheiat mult mai puține căsătorii, reflectând atât lipsurile materiale cât și mobilizarea pe front a bărbaților. Scăderile cele mai drastice ale numărului de căsătorii s-au observat în regiunile care au avut cel mai mult de suferit, respectiv comitatele de la poalele Carpaților Meridionali (Sibiu, Făgăraș).⁴ Un caz interesant îl reprezintă anul 1918 când s-au consemnat 15.289 de căsătorii. Deși nu suntem în posesia datelor privind repartizarea căsătoriilor pe luni, credem însă că o bună parte a lor s-au încheiat în lunile noiembrie-decembrie, când războiul luase sfârșit și oamenii s-au grăbit să reintre în ciclul demografic normal. O bună parte a soldaților care s-au întors de pe front au și contractat rapid căsătorii, fenomen lesne de înțeles nu numai din punct de vedere biologic, dar și ca un semn al dorinței lor de a uita de traumele războiului, de a întemeia familii care să dea vieții un alt sens.

În general, în societățile tradiționale, fluctuația sezonieră a căsătoriilor era mare, fiind influențată major de doi factori: a) respectarea normelor prescrise de biserică și care interziceau contractarea de căsătorii în timpul posturilor religioase (se mai acordau totuși dispense în situații excepționale); b) ritmul muncilor agricole, știut fiind că ocupația de bază a populației era agricultura.⁵

Tabel nr.2 Sezonalitatea căsătoriilor în Transilvania

AN	La 100 de căsăt.	IAN	FEB	MAR	APR	MAI	IUN	IUL	AUG	SEP	OCT	NOI	DEC
1865	%	20,8	22,3	2,5	4,3	9,3	4,3	4,2	3,2	4,6	8,6	13,4	2,2
1877	%	20,1	20	2,3	6,6	9,6	3	4,1	3	4,5	8,1	15,6	2,6
1885	%	17,6	19,4	2,8	6,7	11,6	3,2	3,5	3,1	4,4	7,2	17,5	2,7
1910	%	7,3	18,9	13	3,6	7,2	6,8	4,5	3,6	4,8	8,1	17,9	4,3

Surse: Tamás Faragó, "Seasonality of Marriages...", p.340; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, első évfolyam - tizenötödike évfolyam, Budapest, 1872-1889.

Pentru a ilustra tendințele în mișcarea sezonieră a căsătoriilor din Transilvania între revoluția pașoptistă și primul război mondial, am selectat câteva eșantioane anuale, reprezentative credem noi pentru a ilustra acest aspect (anii 1865, 1877, 1885 și 1910). La începutul intervalului se remarcă o anumită polarizare a căsătoriilor pe luni, respectiv februarie (22,3%) - ianuarie (20,8%), octombrie (8,6%) - noiembrie (13,4%) și o lună intermediară mai (9,3%). Această repartizare corespunde în linii mari toamnei târzii și sfârșitului de iarnă când nu prea existau restricții religioase și lucrările agricole erau încheiate. După ce toamna, spre finalizarea muncilor câmpului și iarna în timpul postului Crăciunului avea loc perfectarea legăturii matrimoniale, se putea trece la legalizarea căsătoriei în fața autorităților bisericești și mai apoi laice, și la desfășurarea ospățului, mai ales că se apropia campania agricolă de primăvară. Ori, realizarea unei căsătorii însemna și o întrerupere temporară a procesului muncii, ceea ce nu era prea ademenitor pentru țăranul ce trudea pe pământul său pentru a-și plăti impozitele către stat și pentru a asigura supraviețuirea familiei. Aceeași frecvență pe anotimpuri și pe luni se poate identifica și în mediul rural din Moldova de la mijlocul secolului trecut, dar și în Ungaria.⁶ Detașarea lunii mai (9,3%) față de celelalte luni de vară sau primăvară este explicabilă dacă avem în vedere că din punct de

³ Konek Sándor, *A magyar korona országnak legujabb népesedési mozgalmái*, Pest, 1868, p.9,22; Cornel Todea, *Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei*, în *Revista de statistică*, 22, 1973, nr.6, p.83.

⁴ *Ibidem*, p.85.

⁵ Tamás Faragó, *Seasonality of Marriages in Hungary from the Eighteenth to the Twentieth Century*, în *Journal of Family History*, vol.19, no.4, 1994, p.333.

⁶ *Ibidem*, p.340; Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984, p.76.

vedere religioasă tocmai trecuse postul Paștelui, iar din cel al lucrărilor agricole se ivise un scurt răgaz între muncile de primăvară și cele de vară care permiteau încheierea de căsătorii cu tot ceea ce ele implicau.

Așa cum rezultă din tabelul nr.2, la începutul secolului XX nu se mai conturează discrepanțe atât de mari ca la 1865 în ceea ce privește repartitia căsătoriilor pe luni. Deși se mențin câteva luni care cumulează un număr mare de mariaje (noiembrie, februarie, martie), totuși s-a produs o oarecare dispersie a căsătoriilor în restul lunilor. Frapează scăderea ponderii căsătoriilor din luna ianuarie de la 20,8% în 1865 la 7,3% în 1910 și creșterea celor din luna martie (de la 2,5% în 1865 la 13% în 1910). De asemenea, în luna mai s-a diminuat ponderea căsătoriilor cu 2%, crescând însă în iunie cu 2,5%, ceea ce, corelat cu tendințele de scădere în ianuarie și creștere în martie, sugerează două interpretări: fie au intervenit modificări în calendarul lucrărilor agricole⁷ fie s-a micșorat ponderea populației ocupate în agricultură și pentru care efectuarea de căsătorii într-o perioadă de intense lucrări la câmp nu reprezenta nici o problemă. Și această din urmă ipoteză este întărită și de creșterea populației urbane a Transilvaniei între 1850-1910, populația orășenească nemaifiind legată de “restricții” în privința realizării căsătoriilor în timpul lucrărilor câmpului.

Sporirea căsătoriilor în luna noiembrie și dublarea ponderii mariajelor din luna decembrie conturează apariția unui nou comportament mental și demografic. Într-o perioadă în care postul Crăciunului cenzurase din plin în secolul XIX încheierea de căsătorii, o breșă s-a realizat ca urmare a introducerii căsătoriei civile în anul 1894. Pe baza legilor XXXI-XXXIII din 1894, în Ungaria s-au înființat oficiile de stare civilă ale statului subordonate Ministerului de Interne, creându-se registre noi, mult mai complexe decât registrele parohiale de stare civilă. Statul a dorit ca prin legile din 1894 să pună capăt divergențelor care s-au manifestat între autorități și biserică, ori chiar între diferitele confesiuni vizavi de consemnarea fenomenelor demografice fundamentale și judecarea cauzelor matrimoniale.⁸ Fiecare cetățean era obligat să se înregistreze în actele de stare civilă ale statului, iar împlinirea ritualului religios îi rămânea doar ca o opțiune a propriei conștiințe. Biserica a protestat față de aceste măsuri ale statului care-i știrbeau autoritatea seculară, cerând preoților să vegheze ca sătenii să nu se limiteze numai la formalitățile laice, ci să îplinească și pe mai departe legea bisericească.⁹ În același timp, biserica s-a văzut nevoită să fie mai permisivă cu efectuarea căsătoriilor în timpul posturilor, astfel încât s-au acordat mai ușor dispense în luna decembrie.

Dincolo de evoluția sezonieră a căsătoriilor pentru întreaga Transilvanie sintetizată în tabelul nr.2, s-au manifestat variații locale influențate de mediul geografic, statutul socio-profesional și chiar religia locuitorilor.¹⁰ O astfel de evoluție sincronică, dar și cu oscilații lunare de la sat la sat o oferă analiza comparativă a 350 de căsătorii din satele Brăișor și Iclod între 1850-1880.¹¹

Tabel nr.3 Frecvența căsătoriilor din Brăișor și Iclod (%)

Localitatea	IAN	FEB	MAR	APR	MAI	IUN	IUL	AUG	SEP	OCT	NOI	DEC
Brăișor	8,7 %	50,7	9,5	2,4	1,6	3,9	0,8	-	0,8	5,5	15,8	-
Iclod	17,8	27,3	1,6	2,2	3,3	2,8	2,2	1,6	3	12,3	23,4	-

Surse: Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, Colecția *Registrelor parohiale de stare civilă*.

Semnificativ pentru modelul tradițional, arhaic, de fluctuație sezonieră a căsătoriilor este absența totală a mariajelor în luna decembrie: dimensiunile medii ale celor două localități, controlul și autoritatea deplină a

⁷ Specialiștii au constatat creșterea modernizării agriculturii la sfârșitul secolului al XIX-lea: “Apariția și răspândirea plugului de fier modern, a mașinilor de treierat și a celor de secerat au determinat transformări importante în cultivarea plantelor și au provocat schimbări în relațiile agrare... Durata secerișului, de pildă, s-a redus la jumătate în decurs de trei decenii. La fel s-a diminuat la un sfert durata treierii, numărul zilelor-muncă folosite micșorându-se cu 75%”. Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben Edélyben a századfordulón*, Bukarest, 1975, p.298.

⁸ Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania - izvoare de demografie istorică*, în *Revista arhivelor*, seria a III-a, vol.I, 1995, nr.1-2, Cluj-Napoca, p.51.

⁹ *Ca nici pe viitor să nu scape consistoriul din vedere dispozițiunea de a erua cauzele cari îndeamnă pe unii credincioși a se mulțumi numai cu căsătoria civilă*, cf. *Protocolul sinodului ordinar și extraordinar al arhiepiscopiei greco-orientale române ținut în anul 1906*, Sibiu, 1906, p.27.

¹⁰ Tamás Faragó, *Seasonality of Marriages...*, p.341.

¹¹ Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, *Fond Registre parohiale de stare civilă*, Brăișor 38, Iclod 126.

preoților asupra vieții matrimoniale a determinat respectarea cu sfințenie a postului Crăciunului. Un comportament similar a fost dezvăluit și pentru satul moldovean Horodnicul de Jos în prima jumătate a secolului trecut, ceea ce este reprezentativ pentru un orizont mental tradițional, situat sub cenzura morală a bisericii.¹² Surprinde de asemenea ponderea foarte mare a căsătoriilor din Brăișor în luna februarie (50.7%) și faptul că în luna martie s-au încheiat mult mai multe căsătorii decât în Iclod. Situat în zona premontană din jurul Huedinului, cu climă mai rece, Brăișorul a avut un calendar al lucrărilor agricole puțin diferit de Iclod situat pe valea Someșului.

Compoziția populației după statutul matrimonial sau starea civilă este rezultatul evoluției căsătoriilor, divorțurilor și deceselor unuia dintre soți și are o importanță deosebită din punct de vedere demografic, în strânsă conexiune cu repartizarea pe sexe și grupe de vârstă.¹³ În vederea observării tendințelor ce au caracterizat statutul matrimonial al populației Transilvaniei între 1850-1910, am cuantificat în tabelul nr.4 informațiile din recensământurile încheiate în epocă.

Tabel nr. 4 Evoluția statutului matrimonial al populației Transilvaniei între 1851-1910 (%)

AN	SEX	Necăsătoriți	Căsătoriți	Văduvi	Divorțați
1850	Bărbați	54,8	41,8	3,4	-
	Femei	48,9	41,9	9,2	-
	Populația totală	51,9	41,9	6,2	-
1857	Bărbați	56,9	39,8	3,2	-
	Femei	51,4	39,6	9	-
	Populația totală	54,1	39,8	6,1	-
1870	Bărbați	55,6	41,1	3,2	0,1
	Femei	49,7	41,3	8,8	0,2
	Populația totală	52,6	41,2	6	0,2
1890	Populația totală	50,5	42,8	6,5	0,1
1900	Populația totală	52,4	41	6,5	0,1
1910	Populația totală	52,6	40,7	6,4	0,3

Surse: Magyar Országos Levéltár, Fond EOKL, F.551 Statisztikai tabellák 1843-1865, 2 csómó, f.417; *Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen nach der Zählung vom 31 October 1857*, Wien, 1859; *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, Pest, 1871; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, I kötet, Budapest, 1902.

Un prim aspect interesant în legătură cu tabelul nr.4 îl reprezintă evoluția populației necăsătorite din Transilvania între 1850-1910. Dincolo de fluctuațiile înregistrate între diferite recensământuri, caracteristica generală a acestei categorii de stare civilă o reprezintă tendința de creștere a celibatarilor ajungându-se de la 51,9% în anul 1850, la 52,6% în 1910. Dacă asociem la asemenea tendință și faptul că în intervalul temporal studiat (mai ales între 1890-1910) s-a redus proporția populației căsătorite, avem confirmarea derulării în spațiul transilvan a tranziției demografice. Creșterea celibatului și evoluția spre o căsătorie târzie paralel cu micșorarea numărului persoanelor căsătorite sunt numai două cauze care au contribuit la scăderea fertilității în deceniile premergătoare primului război mondial nu doar în Transilvania, ci și la alte popoare din monarhia austro-ungară.¹⁴ În Vechiul Regat, între 1899-1912 s-a observat un fenomen invers de dominare a ponderii persoanelor necăsătorite de la 55,1% la 54,5%, concomitent cu saltul grupei căsătoriților de la 38,5% la 39,5%.¹⁵ În atari

¹² Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc...*, p.77; Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec.XVII-XX)*, Cluj-Napoca, 1997, p.130; Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1600-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997.

¹³ Vladimir Trebici, *Demografia*, București, 1979, p.89.

¹⁴ L.Fialova, P.Zdenek, P.Veres, *Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries*, în *Population Studies*, 44, March 1990, p.93.

¹⁵ Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României din 1899*, București, 1944, p.58; Petru Râmneanu, *Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice în com.Vărădia, jud.Caraș (I)*, în *Buletin eugenic și biopolitic*, VI, 1935, nr.7-9 p.204.

condiții, modelul demografic al societății românești extracarpatică se înscrie cu particularități proprii și o oarecare retardare în procesul tranziției demografice.

Datele care ne-au fost accesibile ne-au permis să reconstituim compoziția pe categorii de stare civilă atât a bărbaților cât și a femeilor doar pentru perioada 1850-1870. Diferențe notabile între cele două sexe apar la grupa populației necăsătorite și a celei văduve. Astfel, ponderea bărbaților necăsătoriți s-a menținut în cele două decenii cu circa 5-6% mai mare decât a femeilor, aspect explicabil atât prin numărul superior al nașterilor masculine cât și prin căsătoria mai timpurie a fetelor decât băieții.¹⁶ De asemenea, faptul că numărul bărbaților văduvi este mai mic cu aproape 6% decât al femeilor văduve este explicabil prin cel puțin două coordonate. Mai întâi, s-a demonstrat în subcapitolul referitor la structura mortalității din Transilvania pe sexe că a existat o supramortalitate masculină ce a generat un mare număr de văduve. În al doilea rând, numărul recăsătoririlor la văduvi este vizibil mai mare decât la văduve. Preponderent, bărbații s-au recăsătorit mai repede decât femeile și în nenumărate rânduri, atunci când văduvii nu aveau o vârstă prea înaintată (până pe la 35 de ani), ei contractau căsătorii cu fete june.¹⁷

În general, în mediul rural investigat, bărbații se recăsătoreau mai ușor și după o perioadă mai scurtă de timp decât femeile (văduve sau divorțate) deoarece nu se putea continua multă vreme munca câmpului și a celei din gospodărie de unul singur. Bărbatul, de regulă, nu ținea locul unei femei pentru nevoile cotidiene: bucătărie, spălat, creșterea copiilor, îngrijirea grădinii de zarzavaturi și a cotețului de păsări etc. De altfel, ca și în vestul Europei, un ansamblu de porecle lansat de comunitate lua în derâdere pe cei care-și pierdeau masculinitatea în muncile esențialmente feminine.¹⁸ Prin recăsătorie se reînchega grupul parental pe același loc de muncă în vederea realizării integrale a funcției economice a familiei. În arhivele ecleziastice există numeroase dispense de doliu solicitate de bărbați văduvi care-și motivează cererea prin faptul că nu se poate lucra corespunzător pământul “și se prăpădește gospodăria”, ori “copiii orfani au rămas pe drumuri” prin neglijare adecvată.¹⁹ Și în Moldova, la sfârșitul secolului al XIX-lea, numărul văduvilor reprezenta 4,2%, iar al văduvelor 9,9%, datorat nu atât mortalității mai ridicate a bărbaților, cât faptului că bărbații văduvi se recăsătoreau mai ușor decât femeile.²⁰

Statutul matrimonial al celor ce se căsătoresc reflectă nu numai posibilitățile de alegere a partenerului conjugal în cadrul acelorași grupe de vârstă la un moment dat, dar și anumite structuri mentale, cum ar fi raporturile între bărbați și femei în general, statutul bărbatului și al femeii în societățile tradiționale etc.

Tabel nr. 5 Statutul civil la căsătorie în Transilvania și Ungaria
(1865-1885)

		TRANSILVANIA			UNGARIA	
BĂRBAȚI	FEMEI	1865	1880	1885	1876-1880	1881-1885
Nec.	Nec.	73,2	72	75,5	73	76,5
Văd.	Văd.	10,2	10,4	8,6	11,3	9,2
Văd.	Nec.	11,1	9,5	7,9	10,2	9,1
Nec.	Văd.	5,5	5,7	5,2	4,8	4,2
Div.	Nec.	-	0,9	1,1	0,2	0,3
Nec.	Div.	-	0,8	0,9	0,2	0,2
Div.	Văd.	-	0,4	0,4	0,2	0,3
Văd.	Div.	-	0,3	0,4	0,1	0,2

Surse: Láng Lajos, *Magyarország népmozgalma 1880-1885*, Budapest, 1888, p.38; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1872-1886.

¹⁶ Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Atitudini privind formarea...*, p.531.

¹⁷ Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, *Fond Registre parohiale de stare civilă*, Apahida, 8/6, Brăișor 38 etc.

¹⁸ M.Segalen, *Mentalité populaire et remariage en Europe occidentale*, în vol. *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, ed. by J.Dupaquier, E.Hélin, P.Laslet, M.Livi Bacci and S.Sogner, Academic Press, London, 1981, p.69.

¹⁹ Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, *Fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla*, dosar 310/1857, f.3; dosar 418/1857; dosar 2414/1859 etc.

²⁰ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc...*, p.75.

Atât eşantioanele cronologice selectate pentru Transilvania, cât și media anuală pentru Ungaria între 1876-1885 lasă să se întrevadă câteva tendințe în privința statutului matrimonial al celor 2 parteneri la încheierea căsătoriei. Se remarcă în primul rând o ușoară tendință de creștere a căsătoriilor protogame (ambii soți se află la prima căsătorie): în Transilvania de la 73,2% în anul 1865, la 75,5% în anul 1885; în Ungaria, de la 73% pentru sfârșitul deceniului opt, la 76,5% pentru primii cinci ai deceniului nouă. O atare evoluție poate să sugereze, în opinia noastră, o mai mare libertate de mișcare a soților în a-și alege partenerul (ambii tineri necăsătoriți) atât în cadrul comunității cât și în satele învecinate.

Desființarea relațiilor feudale și construirea unui nou tip de relații economico-sociale a fost acompaniată și de o mai mare mobilitate socială a populației, în contextul care ne interesează această mobilitate a implicat și o creștere a numărului căsătoriilor exogame în primele decenii postrevoluționare.²¹ Din cercetările efectuate pe baza registrelor parohiale transilvănene s-a conturat clar o proporție mai mare a căsătoriilor exogame contractate de bărbați. Fetele, prin ocupația lor preponderent casnică, erau mai puțin expuse unui mariaj extern, unei "evadări" din orizontul secular rural (de regulă, fetele ce se căsătoresc în afara comunității sunt fie servitoare, fie orfane, sau cu o situație materială precară). Din 45 de căsătorii exogame consemnate la Iclod între 1859-1880, bărbații au provenit din exterior în 41 de cazuri, iar femeile în 4; la Asuajul de Jos, în intervalul 1858-1873 s-au efectuat 30 de căsătorii cu bărbați din alte sate și numai 8 în care femeile au venit în sat. Similitudini pot fi detectate și în spațiul românesc extracarpatic, de exemplu în satul moldovean Horodnicul de Jos, din 147 de căsătorii exogame între 1802-1847, în 134 de cazuri bărbații provin din alte sate și numai în 13 mariaje femeile sunt intruse.²²

O altă tendință reflectată în tabelul nr.5 este aceea a scăderii ponderii căsătoriilor între văduvi: în Transilvania de la 10,2% în anul 1865, la 8,6% în anul 1885; în Ungaria între 1876-1885 de la 11,3% la 9,2%. Aceași curbă descrescătoare se observă și pentru căsătoriile în care unul din parteneri este necăsătorit, iar celălalt este văduv. Pe de o parte, explicația unei asemenea evoluții este dată de reducerea generală a ratei de mortalitate și restrângerea în timp a numărului de persoane văduve. Pe de altă parte, reducerea mai consistentă a căsătoriilor dintre văduvi și fete necăsătorite de la 11,1% la 7,9% în Transilvania denotă oarecari mutații mentale în sfera "pieței matrimoniale". Aproape sigur, avem de-a face cu o "revoltă" a fetelor necăsătorite, un refuz din ce în ce mai mare al acestora de a accepta căsătorii "comandate" de părinți din interese materiale cu bărbați văduvi. Un atare comportament din partea sexului feminin constituie un posibil jalon pe lungul drum al procesului de emancipare a femeii din spațiul transilvănean în epoca modernă și contemporană.

Vârsta la căsătorie reprezintă o importantă variabilă demografică influențată de legislația bisericească și laică, de practicile și prejudecățile populare, de evoluția relațiilor socio-economice etc. În deceniul opt al secolului trecut, G.Barițiu remarcă foarte bine distribuția pe grupe de vârstă a celor ce se căsătoreau: "Până în anii din urmă, cei mai mulți tineri se însurau până la etatea de 24 de ani și cele mai multe tinere, de la 15 până la 20 de ani".²³ Într-adevăr, studiile asupra unor microzone din Transilvania în a doua jumătate a secolului trecut confirmă aprecierea lui G.Barițiu. Astfel, pentru perioada 1850-1870, în Apahida vârsta medie a bărbaților la prima căsătorie era de 24,9 ani și a femeilor de 20,8 ani; în Brăișor, între 1850-1880, bărbații aflați la prima căsătorie aveau în medie 24,2 ani și femeile 18,6 ani; în Bălan, în aceeași secvență temporală, vârsta medie a bărbaților se ridica la 24,4 ani, în timp ce a femeilor era de 21,1 ani; în Gilău, vârsta medie a bărbaților la primul mariaj era de 24 de ani, a femeilor de 19,4 ani, în Alunișu de 22 de ani și respectiv 19,6 ani etc.,²⁴ deci diferențe neglijabile în ansamblu care relevă o anumită constanță în satele investigate. În general, media de vârstă a bărbaților la prima căsătorie în toată Transilvania era de 23-25 de ani, din cauza rigorii legilor militare austriece care interziceau tinerilor încheierea de căsătorii înainte de a se fi prezentat de 3 ori la tragerea sorților pentru serviciul militar.²⁵ Din lotul de 100 de căsătorii încheiate în satul Gorenii între 1843-1890, circa 38% din bărbați s-au căsătorit între

²¹ Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Atitudini privind formarea...*, p.530.

²² *Ibidem*; Ecaterina Negruți, I.Prelipceanu, *Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în sec. XIX și XX*, în Suceava. *Anuarul Muzeului Județean*, 6-7, 1979-1980, p.265; Roman Cressin, *Monografia comunei Șanț. Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei*, în *Sociologie românească*, 1, 1936, nr.5, p.14 sq.

²³ Apud I.I.Adam, I.Puşcaş, *Izvoare de demografie istorică, vol.II, secolul al XIX-lea - 1914. Transilvania*, Bucureşti, 1987, p.272; și în Vechiul Regat la sfârșitul secolului al XIX-lea era consemnată o situație asemănătoare, bărbații căsătorindu-se între 21-25 de ani, iar femeile între 16-20 de ani, cf. Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p.59.

²⁴ Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Atitudini privind formarea...*, p.531; Adriana Florica Munteanu, *Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud.Cluj)*, în vol. Sabin Manuilă, *Istorie și demografie...*, p.139.

²⁵ Simion Retegan, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Interior)* în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N.Edroiu, A.Răduțiu, P.Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p.171.

21-23 de ani, 31% între 24-26 de ani și 10% între 27-29 de ani; la femei circa 20% se căsătoreau sub 17 ani, 31% între 18-20 de ani și 29% între 21-23 de ani (mai bine de jumătate din femei încheiau mariaje sub 20 de ani).²⁶

Fără îndoială, a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX a consemnat în Transilvania mutații semnificative în ceea ce privește fenomenul căsătoriei cu toate componentele ei principale: număr, mișcare sezonieră, structura populației pe grupe de stare civilă etc. Toate aceste elemente inedite care se manifestă în comportamentul matrimonial al populației provinciei reflectă procesul de modernizare a societății în general, de destructurare lentă a unor componente demografice ancorate până nu demult în tradiție și practici conservatoare.

STATISTICAL AND HISTORICAL CONSIDERATIONS CONCERNING MARRIAGE IN TRANSYLVANIA BETWEEN 1851-1918 (Abstract)

The paper-work tries to reveal a concrete historical facts about marriage: motivations, aims, criteria of selecting partners, ceremonies and so on.

The author underlines some aspects concerning the number of marriage ceremonies in Transylvania between 1851-1918 and also the periods of the ceremonies, age and social status of the couples.

The conclusion is that all the new aspects revealed by this study lead to the process of modernization, to the detach from tradition and conservative practices.

²⁶ I.Maksai, I.Copil, I.Oprea, *Schimbări intervenite în comportamentul demografic al populației comunei Batos - jud.Mureș față de situația demografică din a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în **Revista de statistică**, 28, 1979, nr.5, p.52 sq.

MOTIVAȚII ALE CĂSĂTORIEI ÎN MEDIUL RURALUL TRANSILVĂNEAN DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ADRIANA FLORICA MUNTEAN

"Strategiile familiale, (...), sunt mărturii complexe ale unor condiții economice și materiale, culturale și totodată ideologice"¹ spunea Alain Collomp. Mutațiile din sfera economicului și a ideologicului impun redimensionarea modelului tradițional, familia primind o nouă semnificație ce depășește aspectul de unitate economică "pe altarul căreia trebuie sacrificat totul"². Fenomenul rămâne însă circumscris în anumite limite cronologice și arii geografice. Teoretic, diferențele sunt determinate de frecvența căsătoriilor, vârsta partenerilor, motivațiile încheierii cuplului și ale disoluției lui; verticalizând, tranziția spre un nou model este inițiată de inovații comportamentale legate de noi norme de conduită și "divulgate de alterarea relațiilor din interior și de nevoia de evaziune în fața cuplului legal constituit"³, în esență, a adulterului și concubinajului, a relațiilor sexuale prenuptiale și ilegimitității, de o nouă dimensiune în percepția sexualității.

Statistic, cifrele ilustrează o abatere sensibilă de la modelul tradițional occidental. La nivelul comitatului Sătmar, prin eșantioanele analizate între 1850-1910⁴, au fost contractate 1897 de căsătorii, cu o densitate de 33,28 de mariaje pe an; căsătoria celibatarilor reprezintă 76,41% din total, ceea ce a văduvilor și a văduvelor 6,2%, a căsătoriilor mixte (vădov-celibatară) 5,8% și celibatar-văduvă 2,4%. Cea mai mare parte a bărbaților care contractează prima căsătorie se recrutează din grupa de vârstă 20-24 de ani, partenera lor având o medie între 19 și 20 de ani; cea de-a doua căsătorie se încheia de către bărbați între 37 și 51 de ani, iar de către femei între 34 și 41 de ani.

Motivațiile maritale impuse de către patronajul canonic al Bisericii asupra căsătoriei definesc în esență și principalele ei funcții: sacramentul, transmiterea averii, ordonarea activităților sexuale, locul și rolul femeii în ierarhia cuplului. Instituția matrimonială este potrivit dreptului canonic "un contract între un bărbat și o femeie prin care aceștia hotărăsc să-și împreuneze întreaga viață, să se dăruiască reciproc, exclusiv și pentru totdeauna. Căsătoria necesită o legătură sexuală și are ca scop ajutor între soți, procreerea și educarea copiilor. În același timp căsătoria apără de concupiscentă subordonând legăturile sexuale scopurilor lor firești"⁵. Strategiile maritale primesc, dintr-o atare perspectivă, o triplă motivație: căsătoria-procreație, căsătoria-legitimare a sexualității și căsătoria-alternativă a revitalizării economiei casnice. Acest registru justificativ și motivațional nu exclude afectivitatea, dar iubirea nu motivează singură încheierea mariajului. În schimb obligativitatea reprimării oricărei forme de sexualitate ce nu se supune economiei stricte a reproducerii subordonează și determină orice alt gen de motivație. Discursul ecleziastic, prin trimerile saturante la păcatul carnal, este cel ce va transforma căsătoria în expresia lăcită a sexualității, echivalentul unei datorii civice conștient asumată.

Problematizând sexul ca motivație majoră a mariajului Biserica scapă de sub control cuplul legal constituit. Etica sexuală a acestuia erodează, chiar și involuntar, morala creștină; dar, fără o demarcație clară între infracțiunile la regulile matrimoniale și deviațiile în raport cu procreația, granița dintre lăcit și ilăcit sexual al cuplului conjugal este foarte lăbilă. Așa încât, comportamentul sexual al cuplului conjugal intră sub incidența unor reglementări stricte. Relațiile sexuale maritale sunt interzise în timpul ciclului menstrual sau a sarcinii (cu atât mai mult când copilul mișcă), în timpul zilelor de post de peste săptămână, în posturile mari de peste an. Cuantificate, aceste zile nefaste însumează mai mult de o jumătate de an de abstenență. Realitatea comportamentelor dovedește însă, că această asceză impusă implică grupuri de indivizi și nu întreaga colectivitate. Descifrată statistic la nivelul unor localități din comitatul Sătmar⁶, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a constatat că fluctuația sezonieră a nașterilor variază în funcție de perioadele sexual prohibite. Abstenența din timpul postului Paștelui poate fi descifrată statistic prin cuantumul nașterilor din luna noiembrie, iar a celei din postul Crăciunului prin nașterile lunii iulie. La Botiz, din totalul nașterilor înregistrate între 1850-1910, 7,13% au avut loc în luna noiembrie și 9,94% în luna iulie, 272, respectiv 361 de cupluri

¹ Alain Collomp, *Familii. Locuințe și coabități, în Istoria vieții private*, vol. VI, București, 1995, p.256

² Philippe Ariès, *Pentru o istorie a vieții private, în Istoria vieții private*, vol. V, București, 1995, p.19

³ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, București, 1990, p.98

⁴ Arhivele Naționale Satu Mare, Colecția Matricole parohiale de stare civilă: Agriș, Aciua, Botiz, Adrian, Amați, Acăș

⁵ Matei Boilă, Ioan M. Bota, *Istoria dreptului canonic*, Cluj, 1993, p.162

⁶ Arhivele Naționale Satu Mare, Colecția matricole parohiale de stare civilă: Botiz, Aciua

întreținând relații sexuale în perioade interzise. Situația este asemănătoare și la Aciuia unde în luna noiembrie s-a înregistrat un procent de 8,5%, iar în luna iulie 10,74%, 80, respectiv 97 de cupluri făcându-și datoria conjugală. Practica ascezei rezistă și de această dată prin opusul ei: defulările colective din lunile următoare: 42,1% în luna august și între 24,8% și 18,9% în lunile decembrie și ianuarie la Botiz, 29,5% în august, între 32,2% și 23,6% în lunile decembrie și ianuarie la Aciuia.

Prohibițiile privind sexul și explozia discursivă din jurul lui impune la nivelul colectivităților norme de conduită specifice. Simptomatic, din punct de vedere moral profilactic, cererile de dispensă (de vârstă, de rudenie sau de doliu) sunt covârșitor argumentate pomind de la castitate și etică sexuală. Așa încât, expresii ca "temere de urmări mai rele", "copulare pre lege", "stricătorie de publică moralitate și viață fără de lege", "din frăgetate omenească trupește înpreunându-se" fundamentează motivații imbatabile în acordarea dispenselor de căsătorie. Ioan Bocșa și logodnica sa Anastasia din Larga de Lăpuș ar dori, ...a păși la statutul căsătoriei prin cununie sărbătorească cu scopul de a-și stăpâni focul amoarei reciproce și de a-și asigura fericirea, atât aceasta pământească cât și cea de după moartea eternă.⁷

Fără echivoc regulile imanente ale sexualității sunt descrise și folosite ca mijloc de presiune chiar dacă ele constituie virtuale infracțiuni morale. Mihai Dicu și Irina Bosor "...esprimaseră împrumutată dragoste, de unde suspiciu că dară susmenționata logodnică nu numai să fie deflorată ci togma deprognată de mirele seu Mihai mai încolo"⁸. În aceeași ordine de idei, parohul Olimpiu Barboloviciu cere dispensă pentru încheierea celei de-a cincea căsătorii "întrucât mirele este berbat robust de 48 de ani și posedă vigoarea puterilor sale fizice în măsură deplină; pentru aceea rămânând timp mai îndelungat în statutul veduvei ar fi espus păcatului incontinenței, prin care cădere și-ar macula numele cel bun al seu și al familiei sale"⁹.

Conceptual, ierarhia ecleziastică a motivației maritale este foarte bine stabilită: procreația subordonează sexualitatea; legitimarea sexului conjugal determină însă la nivelul percepției o inversare a priorităților: conștientizarea sexualității impune necesitatea căsătoriei. "Parinții mei – se confesa preotului Florica Moldovan – au început cu gura pre mine să mă mărit, întru acest lucru n-am greșit așa tare, că mie feciorașii-mi cam plăceau"¹⁰. În același sens, Simion Roman considera că "... ca nu cumva să-mi primejduiesc sufletul am judecat că va fi mai bine să mă însor decât să ard"¹¹.

Considerentele de ordin material sunt la fel de prezente în motivația maritală și constituirea cuplului. Astfel că, liberul consimțământ al partenerilor delimitează, de cele mai multe ori, motivații mult mai pragmatice: întregirea moșiei, creșterea copiilor rezultați dintr-o altă căsătorie sau tentația unei zestre bine reprezentate. Contractul de căsătorie încheiat între Ciubăncan Todor și Moroșan Maria stipula clar că viitorul soț se "îndatorește ca pe muieră sa și pe pruncii ei remași de la alt berbat să-i caute cu hrană și cu tote cele lipsă și ce ar cheltui ambi se știe..."¹² Pe de altă parte, viitoarea soție are obligația, prevăzută prin același contract, să "pornească la noua căsătorie cu tot bunul cât au fost remasă de la alt berbat, adecă carul și vacile și moșia slobodă întreagă"¹³. Preotul Macedon Pop argumentează o dispensă de rudenie cu o motivație identică "...cauzele afară de amorea cea mare ce se vede cu totu ar fi și căpătarea unor bunuri"¹⁴. Selecția maritală în sine se cristalizează din perspectiva acestor motivații economice. Pentru a se mărita o fată trebuie să fie înainte de toate voinică, sănătoasă, harnică și cu zestre: "... deși greșată și trecută bine de 24 de ani, mireasa orfană are zestre"¹⁵ își motivează preotul Periș dispensa de rudenie pentru doi dintre enoriașii săi. Din această perspectivă boala cronică, în special tuberculoza inspiră o adevărată teamă: familia atinsă devine suspectă, șansele de căsătorie ale copiilor fiind astfel compromise. Vasile Mureșan cere chiar anularea căsătoriei sale cu Cățcâoan Anişia pentru că "în loc de a-mi câștiga soție după asemănare-mi nimerii una nesănătoasă și slăbănoagă"¹⁶. Ca atare, frumusețea fizică feminină este valorizată numai prin aceste criterii economice.

Frecvența și densitatea medie a căsătoriilor încheiate în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea în comitatul Sătmar, demonstrează o ritmicitate ce implică obligativitatea morală. Așa încât, celibatul nu caracterizează și nu este acceptat de societatea tradițională; de aici categoriile celor care, din diferite motive,

⁷ Loc. cit., Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, 210/1861, f.1

⁸ Loc. cit., Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, 430/1861, f.6

⁹ Loc. cit., Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, 411/1861, f.4

¹⁰ Loc. cit., Fond Protopopiatul ortodox Turda, 1851, nenumărat

¹¹ Loc. cit., Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, 24/1851, f.221

¹² Loc. cit., Fond Protopopiatul ortodox Turda, 1850, nenumărat

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Loc. cit., Fond Protopopiatul ortodox Turda, 1869, nenumărat

¹⁵ Loc. cit., Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, 390/1861, f.1

¹⁶ Loc. cit., Fond Protopopiatul ortodox Turda, 1883, nenumărat

rămân necăsătoriți. "După credința multora – spunea S.Fl. Marian – aceștia sunt păcătoși, nefericiți, morți cu sufletul și cu trupul"¹⁷. Căsătoriile tardive, dintre feciori juni, între 45 și 50 de ani și fecioare june de 37 sau 51 de ani (reprezentând la nivelul eşantioanelor analizate o proporție de 3,15%) sunt ultime încercări de a evita marginalizările. "...atunci când din sensul fetelor trecute de etatea de 30 de ani, de unde din când în când se scapă un fecior și se faculțează la cununie, acest pas pentru o fată e într-adevăr scăpare de pierderea sufletului"¹⁸ conchidea preotul din Strîmtura, Basiliu Crăciun în finalul unei dizertații privind obligativitatea și necesitatea cununării unor fete "vergine", dar cam "scăpătate în etate"¹⁹.

Complexitatea și varietatea tipurilor de relații matrimoniale impun atitudini specifice de formare, organizare și comportament familial. Interferențele permanente dintre morala laică și ecleziastică, prejudecăți și percepții individuale impun căsătoria, ca motivație, criteriu specific, dar care la mijlocul secolului al XIX-lea depășesc materialul și biologicul, conștientizând sexualitatea, plăcerea sexuală.

MOTIVATIONS OF MARRIAGE IN RURAL TRANSYLVANIA DURING THE SECOND HALF OF NINETEENH CENTURY (Abstract)

This study reveals the motivations of marriage in the villages of Transylvania in the second half of the Nineteenth century. All data are analysed in a comparative manner.

The motivations required by the Church put to light also its functions: the sacred character of marriage, the dowry's transfer, sexual implications, woman's role in a couple and so on. For instance, due to the fast period imposed by the Church, births are numerous only in some periods of the year.

The complexity and variety of matrimonial relationships requires specific attitudes, family organization and behaviour. Permanent interferences between clerical and lay ethics, individual prejudices led to marriage but all motivations overtook - during the Nineteenth century - moral and biological reasons, encouraging sexuality, pleasure for sex.

¹⁷ S.Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1995, p.21

¹⁸ Loc. cit., Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, 216/1861, f.1

¹⁹ *Ibidem*

CĂSĂTORIA ȘI PROBLEMELE VIEȚII DE FAMILIE ÎN SATELE COMUNEI BUCIUMI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DALIA CARMEN ȘTIRB

Familia reprezintă celula fundamentală a societății omenești, dezvoltându-se și evoluând în raport cu transformările din societate. Familia exista doar după încheierea căsătoriei, aceasta fiind considerată un act fundamental, sacru, divin, irepetabil, o taină asemeni nașterii și morții. Conform dreptului roman, căsătoria reprezintă o legătură între un bărbat și o femeie, o unire pentru toată viața.

Am ales un studiu de caz pentru că în demografia istorică, cuantificarea datelor statistice pentru zone mai extinse teritorial, deși oferă cercetătorului o viziune generală asupra fenomenelor demografice majore, anulează particularitățile locale, variațiile regionale sau temporale.

Materialul folosit pentru întocmirea acestei lucrări îl constituie fondul arhivistic, care cuprinde registrele parohiale din doar trei sate ale comunei Buciumi, acestea conținând date complete referitoare la nașteri, căsătorii și morți pentru întreaga perioadă investigată:

- Parohia greco-catolică - Buciumi
- Parohia greco-catolică - Bogdana
- Parohia greco-catolică - Sângiorgiu de Meseș

Toate aceste fonduri arhivistice se află în Arhivele Naționale, Direcția Județeană Salaj, iar fondul cercetat se extinde pe perioada 1848-1914.

De asemenea, am consultat și fondul Protopopiatului greco-catolic Buciumi, dosarele referitoare la acte matrimoniale și procese de divorț, existente tot în Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sălaj.

Istoricul Louis Henry și demograful Michel Fleury publicau în anul 1956 o lucrare intitulată *Manual de despuiere a registrelor confesionale de stare civilă*, care propunea o metoda modernă, inedită de despuiere și valorificare a registrelor parohiale de stare civilă. Conform metodologiei consacrate de cei doi, prima operație tehnică care se execută este înregistrarea pe fișe separate a tuturor nașterilor, deceselor, căsătoriilor din intervalul temporar propus spre studiu. Apoi, se poate trece la valorificarea, cuantificarea și interpretarea datelor de pe fișele respective.

În mediul rural în general, căsătoria era motivată în primul rând prin obicei și tradiție, oamenii supunându-se de multe ori tradiției moștenite, obiceiul tinerilor de a se căsători cu tinere din satul lor.

Modul de formare a unei familii se bazează pe câteva elemente de bază: motivarea căsătoriei, scopul ei și criteriile de alegere (vârsta, interesele, etc).

De cele mai multe ori, tinerii sunt influențați în decizia lor de a se căsători de aspectul material. Unii părinți căutau pentru fiicele lor o "partidă bună", un flăcău care să aibă casă și pământ, pentru a le ști în siguranță din punct de vedere material, firește. Intervenția rudelor și a comunității în contractarea unei căsătorii sau încheierea unei căsătorii din interes material se repercutează negativ asupra relațiilor matrimoniale dintre cei doi soți, determinând adesea desfacerea căsătoriei. Numeroase sunt cererile de divorț în perioada studiată, care justifică actul că s-au căsătorit "cu sila".

În comunitatea rurală, scopul principal al căsătoriei era nevoia de a avea un tovarăș de viață pentru ajutor, bucurii sau suferință. Un scop al căsătoriei era și asigurarea continuității familiei și transmiterea averii unui moștenitor legal. Reiese clar de aici că relațiile afective bazate pe alegerea personală erau trecute în planul al doilea, în favoarea satisfacerii intereselor și necesităților materiale.

În continuare voi analiza evoluția căsătoriilor în trei din satele comunei Buciumi între anii 1863 –1900.

TABEL NR.1 Numărul căsătoriilor în Buciumi, Bogdana și Sângiorgiu de Meseș între anii 1863-1900

Localitate	1863-1870	1871-1880	1881-1890	1891-1900	1901-1910
Ani					
Buciumi	125	136	152	158	-
Bogdana	96	87	73	79	115
Sângiorgiu	-	43	41	72	30

Datele provin din: Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sălaj, Registre Parohiale de Stare Civilă (în continuare A.N., D.J.S., R.P.S.C.)

Așa cum rezultă din acest tabel, distribuția căsătoriilor în timp nu a fost deloc uniformă, evidențiindu-se decenii cu un număr mai mare de căsătorii, altele, în schimb cu o frecvență mai redusă. Și în satele din comuna Buciumi, ca de altfel în întreaga Transilvanie, a sporit numărul căsătoriilor în perioada imediat următoare revoluției pașoptiste, ceea ce se poate explica, probabil, prin declinul demografic din timpul revoluției de la 1848 și nevoia refacerii echilibrului demografic.

Interesant de urmărit este distribuția numărului căsătoriilor în funcție de anotimp.

TABEL NR.2 Mișcarea sezonieră a căsătoriilor în Buciumi, Bogdana și Sângeorgiu de Meseș în perioada 1863-1900

Localitate Lunile	ian	feb	mart	apr	mai	iun	iul	aug	sept	oct	nov	dec
Buciumi	30	271	75	6	33	26	8	14	25	72	-	-
Bogdana	32	139	21	7	19	14	3	5	19	24	51	1
Sângeorgiu	6	102	30	1	4	2	3	3	9	3	28	-

Datele provin din: A.N.,D.J.S.,R.P.S.C..

După cum reiese din tabelul de mai sus, căsătoriile erau mult mai frecvente toamna și iarna. Momentul căsătoriei era stabilit în funcție de ritmul muncilor agricole, de calendarul creștin, evitându-se perioada posturilor. Întreruperea, chiar și temporară a muncii câmpului, nu convenea țăranului, care trudea din greu pentru a-și asigura existența. De aceea, numărul cel mai mare de căsătorii se încheia, în general, în lunile februarie, martie și noiembrie, motivul principal fiind de ordin economic. De regulă, lunile de toamnă-iarnă erau perioade în care, atât recolta obținută, cât și timpul mai liber, asigurau condițiile de ritual și sărbătorire a căsătoriilor. În lunile de vară s-au încheiat căsătorii dar puține, așa cum se observă și în tabelul nr.2, probabil în puținele zile de răgaz între diferitele munci agricole.

Coeziunea familiei dura atâta timp cât rămăneau valabile și active relațiile afective dintre soți, în cazul în care ele existau, sau, în cazul familiilor întemeiate cu scopul satisfacerii unor interese materiale, cât acestea mai corespundeau cerințelor unuia sau altuia dintre soți.

Din momentul în care, în cadrul familiei, au apărut stări conflictuale, s-a ajuns, aproape inevitabil, la desfacerea căsătoriilor. Biserica și puterea civilă au acceptat divorțul cu o oarecare reticență. Până la desfacerea căsătoriei prin divorț exista o etapă intermediară, așa zisă "despărțire de pat și masă" timp de doi ani, timp în care se spera la împăcarea soților.

Motivele cele mai frecvente de divorț erau cele legate de agresivitatea partenerului, alcoolism, adulter sau concubinaj.

Cercetând fondul Protopopiatului greco-catolic Buciumi am găsit câteva cereri de divorț ale unor persoane din comună. Iată de exemplu, cazul Mariei Duma din localitatea Răstolțu Mare, căsătorită legal cu Suciș Ștefan, a fost nevoită să-și părăsească soțul datorită agresivității acestuia. Maria Duma a trăit singură timp de patru ani cu speranța ca soțul ei se va întoarce și se vor împăca, însă acesta "și-a adus în casă o servitoare", trăind cu ea nelegitim. La rândul ei, soția, după patru ani, și-a găsit și ea un individ, trăind în concubinaj timp de cinci ani, însă l-a părăsit și pe acesta tot din cauza agresivității lui și s-a întors în casa părintească. În aceste condiții, Maria i-a cerut lui Ștefan divorțul pe cale legală, fiind și așa despărțiți de nouă ani.

La întâlnirea dintre cei doi soți, 6 iulie 1895, s-a constatat că nu existau motive serioase pentru a se desface căsătoria celor doi. Soțul declara că era gata să-și primească înapoi soția legitimă în casă dar, având trei copii cu concubina să nu-i poată despărți pe aceștia de mama lor naturală. Cazul celor doi urma să fie decis de forurile competente.

Un alt caz de divorț este cel al Veronicăi Olar din Buciumi, care face apel la 11 noiembrie 1907, la "coratoratul" local pentru a obține divorțul de soțul ei Costan Olar, pe motiv ca "mă batjocorește și-mi risipește averea". Instanța respectivă nu era un for îndreptățit pentru a desface o căsătorie și chiar dacă ar fi fost nu s-a putut pronunța pentru anularea respectivei căsătorii pentru că motivele nu erau destul de serioase și, mai ales, că existau la mijloc patru copii. Soțul, Costan Olar, declara că soția sa "nu e limpede la minte", dar dacă "s-ar molcomi și ar asculta și s-ar supune bărbatului", el ar fi dispus să rămână căsătorit. În mod sigur, în satele comunei Buciumi au mai existat multe astfel de cazuri de divorț, însă lipsa documentelor m-a împiedicat să aduc și alte exemple.

În general, familia era rezultatul încheierii unei căsătorii legale, având acordul forurilor civile și bisericești. Însă o familie se putea constitui și în urma concubinajului, a conviețuirii ilegale a doi indivizi pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, având și copii și încercând să se integreze în comunitate.

Biserica și puterea civilă, chiar și comunitatea au manifestat o oarecare toleranță și înțelegere față de deviațiile comportamentale ale indivizilor, însă față de concubinaj au dovedit o intransigență totală. Biserica a făcut tot posibilul să împiedice concubinajele sau cel puțin să le reducă numărul. Anual, la episcopie trebuiau trimise rapoarte din fiecare parohie cu menționarea perechilor ce trăiau în concubinaj și dacă s-a făcut tot posibilul pentru a-i despărți sau căsători. Și în comuna Buciumi, la 11 martie 1870, s-a luat "un protocol pentru pedepsirea și stârpirea concubinajului". Iată câteva perechi care trăiau în concubinaj: Știrb Ștefan și Cure Paladie, Negrean Ștefan și Demle Marie, Știrbu Moise și Pece Marie, Ciupe Georgiu și Negrean Gafie etc.

Cauzele care au determinat pe unii indivizi să trăiască în concubinaj au fost multiple și variate. În general, sărăcia a fost un impediment în calea încheierii căsătoriei legale. La acestea se adaugă și împotrivirea părinților și a rudelor în alegerea unui partener, ceea ce a determinat, în multe cazuri, fuga acestora de acasă și conviețuirea lor nelegitimă.

O altă cauză a concubinajului se datora soldaților rezerviști care întorși în sat, răpeau fete și conviețuiau ilegal cu ele. Aceste tipuri de concubinaje erau cele mai atacate de preoții din satele transilvănene, care trimiteau numeroase sesizări autorităților militare și forurilor ecleziastice.

Se poate afirma că și în satele comunei Buciumi fenomenul concubinajului a avut o pondere destul de ridicată, deși în registrele parohiale de stare civilă pentru comuna Buciumi existente, sunt consemnate foarte puține astfel de cazuri. Stabilitatea cuplurilor care trăiau în concubinaj e dovedită și de numărul mare al nașterilor ilegite. Problema ilegitimității și necesitatea combaterii ei a fost permanent în atenția bisericii, a cărei propagandă s-a intensificat în vederea asigurării unei vieți în conformitate cu preceptele creștine. Nașterile ilegite erau reprobate nu doar de biserică, ci și de săteni, fiind considerate o abatere de la normele morale care guvernau viața comunității. Și în satele comunei Buciumi s-a înregistrat un număr destul de ridicat de nașteri ilegite, aceasta fiind expresia erodării moralității tradiționale a lumii satului, rezultatul inovațiilor care au intervenit după revoluția pașoptistă, a accentuării mobilității sociale. O importanță deosebită în cadrul modificărilor de mentalitate și comportament l-a avut lărgirea orizontului tradițional, o mai mare labilitate în relațiile dintre tineri.

TABEL NR.3 Evoluția nașterilor nelegitime în ansamblul natalității în perioada 1861-1900 în satele Buciumi, Bogdana și Sângeorgiu de Meseș

Localitate	1861-1870		1871-1880		1881-1890		1891-1900	
Ani	total	ilegitim	total	ilegitim	total	ilegitim	total	ilegitim
Buciumi	488	11%	524	6%	536	15%	506	13%
Bogdana	306	5%	282	7%	355	11%	309	9%
Sângiorgiu	151	4%	265	8%	250	17%	251	10%
Total	945	6,3%	1071	7%	1141	14,3%	1066	10,6%

Datele provin din : A.N., D.J.S., R.P.S.C.

Așa cum reiese din tabelul de mai sus, nașterile ilegite au fost mai numeroase în satul Buciumi, aceasta pentru că era cel mai populat sat de pe Valea Agrijului, dar, probabil, și datorită influenței pe care au avut-o celelalte naționalități care conviețuiau aici în număr mai mare ca în restul comunei. În celelalte două sate, Bogdana și Sângiorgiu de Meseș, numărul născuților ilegiti a fost mai mic. Un rol important trebuie să-l fi avut dimensiunile mai mici ale acestor sate, fapt ce a limitat relațiile amoroase dintre tinerii necăsătoriți din sat, mai ales că mulți dintre ei erau în legătură de rudenie unii cu alții. Aici probabil, respectul față de instituția căsătoriei și a familiei era sporit, iar comunitatea era mai atentă la comportamentul membrilor săi.

În general, la românii din Transilvania nașterile ilegite au fost inferioare, comparativ cu celelalte naționalități. Totuși, evoluția nașterilor ilegite în perioada studiată a fost într-o ascensiune continuă.

O problemă interesantă de analizat este vârsta soților la încheierea căsătoriei legale. Statul austriac a impus, pentru băieți, obligația de a nu se căsători până la 22 de ani, iar pentru fete minoratul înceta o dată cu căsătoria. În cazul în care unii tineri trebuiau sau doreau neapărat să se căsătorească și nu aveau vârsta prescrisă de lege, puteau cere dispensă, cu condiția ca băieții să nu fie mai mici de 14 ani, iar fetele de 12 ani. Cererile de dispensă trimise către episcopie trebuiau însoțite de o motivație foarte puternică a necesității încheierii căsătoriei.

Vârsta la care tinerii se puteau căsători era influențată și de canoanele bisericești și de mentalitatea comunității. În general, pentru fete vârsta optimă pentru încheierea primei căsătorii era considerată între 15-20 ani, în timp ce pentru bărbați între 18-30 ani. Biserica și legile juridice au admis, ca excepții motivate, posibilitatea încheierii căsătoriei la fete încă dela 12 ani, iar la băieți de la 15 ani. Media de vârstă a bărbaților la prima căsătorie în satele comunei Buciumi era de 26 ani, din cauza rigorii legilor militare austriece, care interziceau tinerilor încheierea de căsătorii înainte de a se fi prezentat de trei ori la tragera sorților pentru serviciul militar. Pentru femei vârsta medie la prima căsătorie era de 21 de ani. Bineînțeles au existat și excepții de la regulă. Astfel, în satul Buciumi, în anul 1874, a fost înregistrată o căsătorie între un văduv de 48 ani și o tânără de 26 de ani. Se observă clar că este o diferență de vârstă destul de mare, de 22 de ani, ceea ce mă face să cred că mireasa fie nu spera să găsească ceva mai bun, fiind la o vârstă destul de înaintată pentru acea epocă (atunci fetele se căsătoreau la vârste foarte fragede 16-18 ani), fie mirele avea o situație materială foarte bună, acesta fiind un motiv serios pentru încheierea unei astfel de căsătorii. Într-adevar, au fost puține astfel de cazuri, dar ele totuși au existat în toate cele trei sate ale comunei Buciumi pe care le-am studiat.

TABEL NR.4 Statutul soților la încheierea căsătoriei în satele Buciumi, Bogdana și Sângiorgiu de Meseș în perioada 1863-1900

LOCALITATE	june + jună	june + văduvă	văduv + jună	văduv + văduvă	Total
Buciumi	451	16	49	55	571
Bogdana	266	13	33	23	335
Sângiorgiu	160	10	15	6	191

Datele provin din: A.N., D.J.S., R.P.S.C.

Din acest tabel reiese clar că cele mai multe căsătorii, în toate cele trei sate s-au încheiat între tineri.

În ceea ce privește acest gen de căsătorie, aceasta era admisă de biserica ortodoxă sau unită. Cele mai frecvente căsătorii erau ale văduurilor cu tinere necăsătorite, așa cum rezultă și din tabelul de mai sus, diferențele de vârstă între aceștia puteau ajunge până la 20 de ani. Comunitatea era mai tolerantă față de recăsătoria bărbatului, decât cea a femeii, pentru că un bărbat nu putea ține locul unei femei pentru nevoile casnice, dar și pentru că nu se putea continua multă vreme munca la câmp de unul singur. Un bărbat văduv putea încheia mai ușor o nouă căsătorie decât o femeie văduvă. Înaintarea în vârstă, mai ales pentru femei, s-a dovedit a fi o piedică foarte serioasă în calea realizării unei familii. În general, vârsta de 40 de ani a constituit pentru femei un fel de barieră, atingerea sau depășirea ei diminuând sensibil șansele de căsătorie sau recăsătorie.

Un ultim aspect al căsătoriei îl reprezintă exogamia. Este sesizabilă, ca și în cazul recăsătoriei, "libertatea de mișcare" a bărbaților, mobilitatea geografică pe care aceștia o prezintă în problema încheierii unei căsătorii. Fetele, prin ocupația lor preponderent casnică, erau mai puțin expuse unui mariaj extern.

TABEL NR.5 Căsătorii exogame în satele Buciumi, Bogdana și Sângeorgiu de Meseș, între anii 1863-1900

Localitatea	Nr. total căsăt.	Căsăt. exogame	Mariaj extern feminin
Buciumi	571	111	12
Bogdana	335	98	20
Sângeorgiu	191	45	13

Datele provin din: A.N., D.J.S., R.P.S.C.

Și în cazul comunei Buciumi, din totalul căsătoriilor exogame, un număr foarte mic de femei își părăsesc satul natal pentru a se căsători în altă parte. În cazul unui mariaj extern, atât bărbații, cât și femeile, provin fie din satele aparținătoare comunei Buciumi, fie din localități foarte apropiate. Interesul personal și prejudecățile făceau ca aproape toți străinii care apăreau în cadrul comunității rurale să fie greu acceptați sau chiar respinși.

Acestea sunt doar câteva aspecte relevate de cercetarea arhivelor parohiale. Firește că aprofundarea cercetării poate evidenția noi și interesante probleme în reconstituirea demografică a realităților satului românesc din secolul trecut.

MARIAGGE AND THE FAMILY PROBLEMS IN THE VILLAGES AROUND BUCIUMI IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

(Abstract)

This approach tries to catch some of the multiple aspects of marriage and family life in Buciumi, Sângeorgiu and Bogdana villages in the second half of the Nineteenth Century, according to the data given by civil records of the three parishes.

Thus are revealed in a comparative view considerations about marriages, how many people got married, when, births data, social status of the couples, exogamic marriages and so on. The period of time the author had in mind is during 1863-1900.

All the data offer an image about the way marriage is viewed during that time.

RECONSTITUIREA FAMILIEI DIN AȘCHILEUL MARE (JUD.CLUJ) ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ROXANA ALINA OPRESCU

Prin natura obiectului ei de cercetare istoria este cea mai receptivă dintre științele umaniste la interesele și nevoile societății. Ea s-a îmbogățit permanent cu tot ceea ce societatea omenească a creat în cursul secolelor, străduindu-se să nu negligeze nimic din ceea ce ar putea interesa evoluția omului.¹

Studiul de față se înscrie pe linia cercetărilor de demografie istorică și are la bază un studiu de caz - Așchileul Mare, localitate situată în partea de nord a județului Cluj, la limita acestuia cu județul Sălaj.

Materialul folosit pentru elaborarea acestei lucrări îl constituie fondul arhivistic, care cuprinde registrele parohiale ale statului Așchileul Mare, fond ce se află la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, precum și bibliografia existentă pe tema propusă.

Istoria populației rurale transilvănene din secolul al XIX-lea și mutațiilor intervenite în interiorul comunităților și a familiilor țărănești sunt relativ puțin cercetate. De aceea reconstituirea demografică sistematică, locală și zonală, este în măsură să evidențieze realitățile complexe din lumea satului și să constituie suportul pentru sintezele monografice ulterioare.²

Pentru reconstituirea evoluției familiei din Așchileul Mare, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, am folosit metoda inițiată de demograful Luis Henry și istoricul Michel Fleury, de despuiere și valorificare a registrelor parohiale de stare civilă. Metoda consacrată de cei doi, presupune exploatarea nenominativă și nominativă a fișelor referitoare la nașteri, căsătorii, decese.

Exploatarea nominativă a fișelor, cea mai dificilă operație, presupune combinarea tuturor informațiilor din registrele parohiale, permițând reconstituirea evoluției biologice a unei familii.

În unele cazuri datele incomplete din registrele parohiale nu au permis să reconstituim în întregime evoluția unor familii.

În continuare voi încerca să analizez detaliat câteva aspecte referitoare la problematica reconstituirii familiei, folosind ca sursă și cele 13 anexe ce conțin date despre tot atâtea familii din Așchileul Mare în a doua jumătate a secolului trecut.

O familie se constituie doar în urma actului căsătoriei, aceasta nefiind doar o chestiune particulară a celor doi indivizi, ea interesa în egală măsură părinții, rudele, cât și întreaga comunitate. Exista tradiția înrădăcinată a căsătoriei cu persoane din același sat, fapt evidențiat și de cele 13 fișe de reconstituire. Cei care se căsătoreau cu feciori sau fete din alte localități nu erau priviți cu ochi buni, de aceea se evitau pe cât posibil căsătoriile în afara comunității.

Un alt element important în constituirea familiei îl reprezintă scopul căsătoriei, care este strâns legat de actul mariajului în sine. În mediul rural apare frecvent ca scop principal al căsătoriei nevoia de a avea o consoartă spre ajutor și petrecere, mângâiere și suferință comună. Cu alte cuvinte scopul declarat era împărțirea binelui și a răului, a bucuriei și tristeții în decursul vieții.³ Alături scopul căsătoriei era concentrat asupra continuității familiei de a avea urmași și a nu se stinge sângele.

Pentru încheierea unei căsătorii valide, trebuiau urmate mai multe etape, în conformitate cu prevederile legislative, bisericești și laice. O condiție esențială a încheierii căsătoriei era împlinirea vârstei corespunzătoare de către tineri. În codul civil general era sugerată vârsta optimă pentru încheierea căsătoriei, 18 ani pentru bărbați, 16 ani la femei.

Interesele militare ale statului austriac determină corectarea codului civil general, mai ales după 1850, când au fost desființate unele regimente grănicerești. Astfel legile militare impuneau ca vârstă minimă, la căsătorie, pentru bărbați 22 ani, după ce participaseră la cele trei trageri la sorți pentru armată.⁴

¹ E.Negruți, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, Iași, 1982, p.35

² Șt.Pascu, *L'actualité de la démographie historique*, în vol **Populație și societate**, vol III. Izvoare de demografie istorică, Cluj Napoca, 1980, p. 10

³ S.Bolovan, I.Bolovan, *Atitudini privind formarea familiei în societatea românească din nord-vestul Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAC, XXIX, 1989, p.526

⁴ S.Bolovan, *Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol **Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană**, Cluj Napoca, 1994, p.173

Pentru numărul de familii reconstituite din Așchileul Mare, vârsta medie a femeilor la prima căsătorie este de 19,8 ani, iar a bărbaților de 24,3 ani

Tabelul 1: vârsta medie a soților la căsătorie

LOCALITATE	PRIMA CĂSĂTORIE	
	BĂRBAȚI	FEMEI
AȘCHILEUL MARE	24,3	19,8

În secolul al XIX-lea, căsătoria la vârste timpurii era una din problemele epocii. Tinerii care doreau sau erau nevoiți să se căsătorească și nu aveau vârsta prevăzută de lege, trebuiau să ceară dispensă de la forurile ecleziastice și de la autoritățile militare.⁵ Legislația sugera vârsta minimă admisă pentru dispensă, la băieți nu trebuia să fie mai mică de 14 ani, iar la fete de 12 ani.⁶ Cererile de dispensă trimise către episcopie trebuiau însoțite de o motivație foarte puternică a necesității încheierii căsătoriei. Aceasta trebuia să includă acceptul părinților, declarația tinerilor că nu erau siliți la această căsătorie, un certificat medical în cazul fetelor, că erau suficient de dezvoltate pentru a duce greutățile unei vieți familiale. Cele mai multe dispense sunt pentru fete, fapt ce reflectă poziția ingrată a femeii obligată de timpuriu să-și asume responsabilități majore. Dacă din nefericire, fata era cea mai mare dintre frați, prin această căsătorie prematură i se transferau o parte din problemele familiei sale. De multe ori, din dispense răzbate clar faptul că viitorii soți acceptau susținerea familiei, chiar motivând că unirea lor are și acest scop.⁷

Un alt aspect important pe care l-am urmărit este distribuția celor 13 căsătorii în funcție de anotimp.

Tabelul 2.

LOCALITATEA	IAN.	FEB.	MAR.	APR.	MAI	IUN.	IUL.	AUG.	SEP.	OCT.	NOV.	DEC.
AȘCHILEUL MARE	-	6	-	-	1	-	-	-	-	-	1	5

Din tabelul 2 se remarcă același luni din an cu un număr ridicat de căsătorii: februarie și noiembrie. Explicația constă în regimul asemănător al muncilor agricole, din primăvară până în toamnă, care nu putea fi întrerupt pentru a se organiza nunți și petreceri decât în cazuri extreme.⁸ De asemenea căsătoriile erau interzise în "vremea sfinților", adică pe durata celor patru mari posturi de peste an, în zilele de miercuri și vineri, în ziua *Tăierii Capului Sf.Ioan Botezătorul* și în ziua *Sfinte Cruci*.⁹

În mediul rural, de regulă, există tradiția familiei cu mulți copii, case cu câte șase până la doisprezece copii, fenomen întâlnit și în Așchileul Mare.

Urmărind distribuția celor 57 de nașteri pe luni calendaristice, se poate observa o distribuție relativ echilibrată a acestora. Există luni cu un număr sporit de nașteri: ianuarie, februarie și aprilie, iar altele cu o frecvență mai scăzută: iulie și decembrie.

⁵ idem, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAC, Cluj, XXXV, 1996, p.215

⁶ *ibidem*

⁷ *ibidem*, p.216

⁸ I.Bolovan, S.Bolovan, *Considerații demografice asupra localităților Brănișor și Iclod în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAC, Cluj, XXX, 1990-1991, p.277

⁹ S.Bolovan, *Reconstituirea familiei în satul românesc din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Studiu de caz - Ardeva (j.Cluj)*, p.10

Tabelul 3.

LOCALITATEA	IAN	FEB	MAR	APR	MAI	IUN	IUL	AUG	SEP	OCT	NOV	DEC	TOTAL
AȘCHILEUL MARE	12 1	7	5	12	3	1	3	3	3	3	5	2	57

Din analiza vârstei femeilor căsătorite aflate la prima naștere, a rezultat o medie de 23,4 ani; aceasta ne indică faptul că a trecut destul de mult timp de la încheierea căsătoriei și până la prima naștere, rata medie fiind de 3.8 ani. Media de vârstă la toate nașterile este de 30,1 ani; vârsta minimă a femeilor la prima naștere este de 18 ani (Sima Maria), iar cea maximă de 43 (Pop Maria). Referitor la durata de timp la care a avut loc aceste nașteri, media este de 11.2 ani. Interesant este cazul Mariei Pop (vezi anexa nr.8), unde cele patru nașteri au decurs într-o perioadă de 18 ani.

Mărturiile contemporane sunt unanime că în familiile românești se nășteau atâția copii câți se puteau naște din punct de vedere biologic.¹⁰

Efectele acestei riguroase natalități erau însă foarte grav diminuate de cota înaltă a mortalității infantile, datorată: bolilor, alimentației necorespunzătoare, lipsei de igienă.¹¹ Din cele 57 de nașteri analizate, 17 copii au murit, din care 13 au fost sub un an de zile.

Au existat și familii care au avut nenorocul să le moară toți copiii: spre exemplu cazul familiei Cosma (vezi anexa 4)

Prin elementele prezentate putem avea o imagine mai clară asupra spectelor esențiale ale vieții de familie, în aceea perioadă, care sunt legate de cele trei mari momente din viața unui om: căsătoria, nașterea și moartea.

De asemenea evoluția familiei din Așchileul Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a avut aproximativ același curs cu cel al familiilor din toată Transilvania.

THE FAMILY IN AȘCHILEUL MARE (CLUJ COUNTY) IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY (Abstract)

The paper deals with the demographic history research and it is based on studying the family in Așchileul Mare, a village in the Northern part of Cluj County, near Sălaj County.

We tried to take into consideration a few aspects concerning family evolution in this village during the second half of the Nineteenth century. For this we used the method initiated by L.Henry and M.Fleury, meaning to take into account the parish registers of marriage.

¹⁰ S.Retegan, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (Solnocul Interior)*, în vol *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj Napoca, 1985, p.166

¹¹ *ibidem*, p.171

ANEXE

1. Fișa de reconstituire a familiei Turc

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Ture Ioan	Dumitraș Ana
Părinții	Gligor și Ana	Ioan
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileu Mare	Așchileu Mare
Data nasterii	1841	1845
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	25	21
Vârsta la moarte	59	-
Recăsătoriri	-	-

DATA		DURATA	
Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
18.11.1866	01.10.1900	34 ani	--

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	22 ani	11 luni	-	Nicolae	23.10 1867	-	-	-	-
2	25 ani	39 luni	28 luni	Maria	16.02 1870	-	-	-	-
3	27 ani	64 luni	25 luni	George	16.03 1872	-	-	-	-
4	30 ani	98 luni	34 luni	Teodosie	26.01 1875	-	-	-	-
5	32 ani	130 luni	32 luni	Simion	24.09 1877	-	-	-	-
6	35 ani	165 luni	35 luni	Maria	10.08 1880	-	-	-	-

2. Fișa de reconstituire a familiei Tămașiu

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Tămașiu Ioan	Prunean Ana
Părinții	-	-
Religia	Gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileu Mare	Așchileu Mare
Data nasterii	1845	1850
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	25 ani	18 ani
Vârsta la moarte	48 ani	-
Recăsătoriri	-	-

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
20.02.1868	23.11.1893	23 ani	-

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	20 ani	26 luni	-	Gavril	17.04 1870	12.10 1880	-	-	10,6
2	22 ani	55 luni	29 luni	Simion	01.09 1872	-	-	-	-
3	25 ani	83 luni	28 luni	Onițiu	15.01 1875	31.01 1875	-	-	16 z
4	27 ani	112 luni	29 luni	Maria	30.04 1877	01.02 1879	-	-	2,6
5	30 ani	148 luni	36 luni	Maria	30.04 1880	-	-	-	-
6	33 ani	180 luni	18 luni	Gavrilă	07.02 1883	-	-	-	-
7	34 ani	198 luni	18 luni	Simion	29.08 1884	-	-	-	-
8	36 ani	202 luni	22 luni	Onița	03.04 1886	-	-	-	-

3. Fișa de reconstituire a familiei Sârbu

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Sîrbu Ioan	Pop Ana
Părinții	-	-
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileu Mare	Așchileu Mare
Data nasterii	1842	1850
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	26 ani	19 ani
Vârsta la moarte	28 ani	-
Recăsătoriri	-	-

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
28.02.1869	11.04.1871	2 ani	-

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	20 ani	11 luni	-	Maria	04.01 1870	-	-	-	-
2	21 ani	27 luni	16 luni	Ioan	02.05 1871	03.05 1871	-	-	1 zi

4. Fișa de reconstituire a familiei Cosma

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Cosma Ioan	Cioban Ana
Părinții	-	-
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileu Mare	Așchileu Mare
Data nasterii	1848	1850
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	25 ani	23 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata căsătoriei
08.11.1873	-	-	-

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	25 ani	16 luni	-	Maria	22.03 1875	21.04 1876	-	-	1.1a
2	27 ani	42 luni	26 luni	Simion	26.04 1877	29.07 1877	-	-	3 l
3	30 ani	85 luni	43 luni	Onițiu	21.01 1881	15.02 1882	-	-	3 s
4	32 ani	113 luni	28 luni	Maria	14.04 1883	17.01 1884	-	-	8 l
5	37 ani	171 luni	58 luni	Maria	27.03 1888	28.03 1888	-	-	1 zi

5. Fișa de reconstituire a familiei Moldovan

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Moldovan Gavrilă	Oros Anița
Părinții	Ioan și Ana	Gavrilă și Veronica
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileu Mare	Așchileu Mare
Data nasterii	20.05.1855	1857
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	22 ani	20 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
12.02.1877	-	-	-

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	21 ani	19 luni	-	Maria	06.11.1878	-	-	-	-
2	24 ani	49 luni	30 luni	Simion	22.05.1881	-	-	-	-

6. Fișa de reconstituire a familiei Dumitrașcu

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Dumitrașcu Ioan	Pop Ana
Părinții	Gavril și Teodosie	Mîtru și Irina
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileu Mare	Așchileu Mare
Data nasterii	25.08.1855	25.04.1862
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	24 ani	17 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
05.11.1879	-	-	-

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	20 ani	26 luni	-	Nicolae	03.02.1882	-	-	-	-
2	22 ani	58 luni	32 luni	Onița	01.10.1884	-	-	-	-
3	28 ani	127 luni	69 luni	Floare	03.07.1890	-	-	-	-

7. Fișa de reconstituire a familiei Moceanu

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Moceanu Gavrilă	Tămașiu Ana
Părinții	Maria	Ioan și Anastasia
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nașterii	1855	1856
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	25 ani	24 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
14.12.1880			

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	25 ani	10 luni	-	Mitru	19.09 1881	21.02 1882	-	-	4,3 l
2	27 ani	33 luni	23 luni	Amalia	21.08 1883	18.01 1896	-	-	12,5 a
3	31 ani	72 luni	41 luni	Ioan	17.01 1887	-	-	-	-
4	33 ani	101 luni	29 luni	Victor	10.01 1889	-	-	-	-
5	39 ani	169 luni	68 luni	Onițu	18.02 1895	-	-	-	-

8. Fișa de reconstituire a familiei Pop

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Pop Georgie	Pop Maria
Părinții	Vasile și Ana	Simion și Maria
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nașterii	28.03.1859	16.10.1857
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	22 ani	24 ani
Vârsta la moarte	-	
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
28.10.1881			

C o p i i

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	25 ani	14 luni	-	Ana	12.02 1882	-	-	-	-
2	30 ani	68 luni	54 luni	Onița	28.04 1887	25.04.1896	-	-	8,9 a
3	39 ani	103 luni	35 luni	Maria	25.05 1890	-	-	-	-
4	43 ani	153 luni	50 luni	Onițu	09.07 1894	.05 1979	-	-	85,4 a

9. Fișa de reconstituire a familiei Todea

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Todea Gavrilă	Moldovan Maria
Părinții	-	-
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nasterii	1861	1868
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	23 ani	16 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Data

Durata

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
21.02.1884			

C o p i i

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	19 ani	37 luni	-	Maria	20.01 1887	-	-	-	-
2	21 ani	62 luni	25 luni	Onițu	02.04 1889	-	-	-	-
3	23 ani	85 luni	23 luni	Irina	17.03 1891	04.05 1891	-	-	3 s
4	25 ani	107 luni	29 luni	Ioan	10.01 1893	07 1971	-	-	77 a
5	27 ani	107 luni	29 luni	Simion	26.04 1895	28.04 1895	-	-	2 z
6	32 ani	193 luni	59 luni	Irina	11.03 1900	11.03 1900	-	-	-
7	34 ani	215 luni	22 luni	Simion	22.01 1902	-	-	-	-
8	35 ani	227 luni	12 luni	Irina	18.01 1903	-	-	-	-

10. Fișa de reconstituire a familiei Turcu

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Turcu Onițu	Turcu Onița
Părinții	Maria	Gavril și Maria
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nasterii	1861	28.05 1865
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	23 ani	19 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Data

Durata

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
25.05. 1884			

C o p i i

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	20 ani	15 luni	-	Gavrilă	25.08 1885	-	-	-	-
2	23 ani	55 luni	40 luni	Ana	01.12 1888	-	-	-	-
3	28 ani	99 luni	54 luni	Maria	10.07 1893	04.1975	-	-	81,11 ani

11. Fișa de reconstituire a familiei Prunean

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Prunean Ștefan	Tâmașiu Maria
Părinți	Ioan și Maria	Irina
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nasterii	18.03. 1864	24.08. 1869
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	23 ani	18 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

D a t a

D u r a t a

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
23.02.1887			

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	21 ani	56 luni	-	Ana	09.10 1891	-	-	-	-
2	23 ani	80 luni	24 luni	Ioan	04.10 1893	.05 1982	-	-	89 ani
3	26 ani	107 luni	27 luni	Indrei	03.01 1896	17.02 1896	-	-	6 s
4	28 ani	140 luni	33 luni	Onițiu	11.10 1898	-	-	-	-
5	30 ani	160 luni	20 luni	Amalia	06. 1900	-	-	-	-

12. Fișa de reconstituire a familiei Stanciu

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Stanciu Ioan	Cvianu Maria
Părinți	Ilie și Raveca	Onițiu și Nastasia
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nasterii	04.12. 1859	08.10. 1866
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	29 ani	22 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

D a t a

D u r a t a

Încheierea căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata căsătoriei
12.02. 1888			

C o p i i

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	24 ani	18 luni	-	Gavrilă	8.04 1890	08.06 1890	-	-	11
2	26 ani	40 luni	22 luni	Nastasia	01.02 1892	-	-	-	-
3	28 ani	68 luni	28 luni	Teodosiu	04.02 1894	14.06 1894	-	-	41
4	30 ani	90 luni	22 luni	Ioana	09.04 1896	-	-	-	-

13. Fișa de reconstituire a familiei Pop

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	Pop Simion	Sima Maria
Părinții	Onuțiu	George și Onița
Religia	gr.cat.	gr.cat.
Locul nașterii	Așchileul Mare	Așchileul Mare
Data nasterii	22.07. 1868	01.01. 1874
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorit
Vârsta la căsătorie	24 ani	17 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

D a t a

D u r a t a

Încheiere căsătoriei	Încetarea căsătoriei	Durata căsătoriei	Durata văduviei
04.11. 1890			

C o p i i i

Nr. crit	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Interval între nașteri	Prenume	Data			Vârsta la:	
					nașt.	morții	căsăt.	căsăt.	moarte
1	18 ani	18 luni	-	Onițiu	08.04 1892	-	-	-	-
2	28 ani	140 luni	122 luni	George	.01 1902	-	-	-	-

3. ISTORIE ȘI FAMILIE

IMPLICAREA FAMILIEI ÎN DIPLOMAȚIE LA MIHAI VITEAZUL: PRACTICA TRIMITERII FAMILIEI PROPRII CA OSTATICĂ LA PARTENERII POLITICI

RADU MÂRZA

În cei peste 150 de ani de preocupări sistematice în istoriografia românească consacrate lui Mihai Viteazul și epocii sale, s-a insistat pe o problematică nu foarte vastă (mai ales viața politică internă, diplomație sau relații externe), rămânând descoperite multe alte aspecte, în ciuda generozității unui material documentar abundent, edit în cea mai mare parte, dar insuficient explorat. Avem în vedere în acest sens, printre altele, problematica legată de viața de familie în preajma domnitorului Țării Românești. În studiul de față ne propunem să investigăm nu viața de familie a lui Mihai Viteazul în totalitate, căci ar fi un subiect de mari dimensiuni, ci un aspect foarte restrâns: implicațiile politicii lui Mihai Viteazul asupra familiei sale și, mai exact, condițiile politice în care Mihai Viteazul a fost nevoit să-și ofere familia ca garanție a bunăvoinței sau mai degrabă supunerii față de un factor politic sau altul.

Istoriografia problemei

Subiectul de față n-a prezentat un prea mare interes până în prezent, dovadă fiind modesta producție istoriografică dedicată lui. Există un singur studiu solid și cu caracter de sinteză, acela a lui Ștefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, publicat în volumul omagial dedicat lui Mihai Viteazul din 1975¹. Alături îi putem situa capitolul pe care C. Gane l-a consacrat aceluiași subiect, în lucrarea *Trecute vieți de doamne și domnite*², cu rezerva însă că, în ciuda unei documentații serioase, lucrarea lui C. Gane nu are un caracter științific, ci unul de popularizare, multe dintre afirmațiile sale ținând de livresc, iar nu de istorie. La aceste două lucrări se adaugă cartea lui Damian Todîța, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*³, o cercetare în care găsim numeroase sugestii, dar care este supusă liniei de interpretare a anilor '80⁴ și care conține multe afirmații forțate. În afară de lucrările prezentate mai sus, trebuie semnalate cele mai vechi ale lui Grigore Tocilescu⁵ și I.C. Filitti⁶, depășite însă în plan istoriografic. Au fost de mare folos paginile dedicate, în cărți sau articole, politicii externe a lui Mihai Viteazul de către Ilie Corfuz, Nicolae Iorga, Ion I. Nistor, Petre P. Panaitescu, Constantin Rezachevici, alături de care se situează, decisiv, izvoarele de epocă, fie că este vorba de cronică sau de corespondența diplomatică. În ceea ce privește pe aceasta din urmă, ea trebuie judecată prin prisma celor care au redactat-o, acordând o atenție particulară subiectivității mesajului ei.

Cercetând familia lui Mihai Viteazul, avem în vedere pe membrii ei cei mai apropiați voievodului: părinții, soția și copiii lui⁷. Dintre părinți o cunoaștem cu siguranță pe mama sa, întâlnită în documente ca Teodora și călugărită cândva între 1597 și 1602 la mănăstirea Cozia sub numele de Theofana. Tatăl lui Mihai Viteazul rămâne incert⁸, istoriografia sugerează numele domnitorului Pătrașcu cel Bun, dar el era de mult mort în perioada care ne interesează în acest studiu. Soția lui Mihai Viteazul a fost Stanca, născută la mijlocul secolului XVI și moartă la 1603, iar copiii lor s-au numit Nicolae Pătrașcu (aprox. 1584-1627) și Florica (aprox. 1585-

¹ În vol. *Mihai Viteazul*. Culegere de studii. Redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici. Ed. Academiei, București, 1975, p. 225-241.

² Vol. I, ediția II, Ed. ziarului "Universul", București, 1934, p. 141-158.

³ Ed. Albatros, București, 1982, 133 p.

⁴ Vezi chiar și titlul, care impune din start "continuitatea" dintre Pătrașcu cel Bun, Mihai Viteazul și Nicolae Pătrașcu.

⁵ *Familia lui Michaiu Vodă Viteazulu. Analysa critică*, Typographia Antoniu Mănescu, București, 1874, 20 p. și *Domna Stanca, socia lui Mihaiu Viteazul. Studiu istoric. 1560 - 1604*, București, 1877, 55 p.

⁶ *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, Scrisul Românesc, Craiova, 1934, 32 p.

⁷ Vezi trecerea în revistă la Șt. Andreescu, *op.cit.*

⁸ Vezi disputa istoriografică din anii '30 între N. Iorga și P.P. Panaitescu: N. Iorga, I. În *jurul lui Mihai Viteazul*, în *AARMSI*, s. III, t. XVIII, p. 153-172 (mai departe, prescurtat: *A.A.R.M.S.I.*) și P.P. Panaitescu, *În jurul lui Mihai Viteazul*. Răspuns d-lui N. Iorga, în *Revista Istorică Română*, VII, fasc. I-II, 1936, p. 1-31. Vezi de asemenea monografiile pe care cei doi istorici le-au dedicat lui Mihai Viteazul.

1628 sau 1629). Menționăm că Mihai Viteazul a mai avut un copil din flori cu Tudora din Târgșor, pe Marula (aprox. 1599-1647), care însă nu este menționată în documente în timpul vieții tatălui ei.

Este știut faptul că, pe parcursul unei domnii de opt ani, Mihai Viteazul s-a mișcat cu o mare ușurință pe valurile atât de nesigure ale diplomației. Trebuie subliniat faptul că a fost contemporan cu un mare moment de criză în relațiile dintre Habsburgi și Otomani, "lungul" război turcesc de 15 ani, care a complicat în mod spectaculos echilibrul politic regional. Mihai Viteazul fiind adesea pus în situația de a lupta, atât pe plan diplomatic cât și militar, pe cel puțin două fronturi. Această complexitate de jocuri diplomatice l-au obligat la o politică elastică, în care a trebuit să investească totul, inclusiv familia, iar în final chiar și viața.

Obligația de a trimite ostatic un membru al familiei (mai ales moștenitorul!) sau familia în întregime nu este o noutate în istorie, chiar și în cea românească ea fiind binecunoscută. Cazul familiei lui Mihai Viteazul este însă aparte prin faptul că avem la dispoziție o documentație foarte bogată, care permite o cercetare de adâncime a subiectului. Pentru claritatea demersului, vom urmări subiectul în discuție în funcție de partenerii diplomați ai lui Mihai Viteazul: Transilvania lui Sigismund Báthory (și a Stărilor!), Imperiul Otoman, Polonia cancelarului Zamoyski și Imperiul Habsburgic al împăratului Rudolf al II-lea. O parte consistentă a studiului nostru este dedicată trimerii membrilor familiei ca ostatici în Transilvania după ce Mihai Viteazul a pierdut controlul asupra acesteia, în urma bătăliei de la Mirăslău (18 septembrie 1600), în favoarea generalului imperial Basta și a Stărilor ardeleni. Deși privește la fel de mult relațiile cu Transilvania ca și cele cu Habsburgii, vom urmări acest aspect în mod separat, după ce vom fi atins informațiile documentare care preced toamna anului 1600.

Relațiile cu Transilvania

Un an după ce Mihai Viteazul ocupa tronul Țării Românești, în toamna anului 1594 avea loc revolta antiotomană de la București, strâns legată de reorientarea procreștină a principelui Transilvaniei care, în timp, va dezvolta pretenții de rege "dacic" și campion al Cruciadei și se va strădui să controleze politica externă a statelor românești vecine⁹. De aceea nu trebuie să surprindă că, în cadrul politicii sale de intermediere a relațiilor Țării Românești cu Apusul, în speță cu Habsburgii, el căuta să se asigure de obediența vasalului său, cu care a și semnat cunoscutul tratat de la Alba Iulia (20 mai 1595). În acest sens, unul dintre mijloacele cele mai sigure de îndepărtare a pericolului de "indisciplină" din partea lui Mihai Viteazul era cererea de ostatici.

În ciuda caracterului conspirativ pe care trebuia să-l aibă ridicarea antiotomană a Țării Românești, în cursul lunii octombrie 1594 la Roma și Praga se știa deja că voievodul muntean era atras în proiectele "cruciate" ale principelui Transilvaniei și că este dispus să-și trimită soția și copiii ca ostatici în Transilvania ca dovadă a bunelor sale intenții¹⁰. Era un simplu zvon, lansat dinspre Transilvania, de unde Apusul era asigurat că Țara Românească este sub control, deși domnitorul nu ar fi de încredere. Mihai Viteazul ar fi fost obligat la orientarea procreștină de boierii săi filoardeleni tocmai prin trimiterea ca ostatici a familiei în Transilvania. Câteva zile mai târziu, la Praga se știa că principele ardelean ar fi primit ca ostatici pe soția și fiul domnitorului¹¹, din nou pentru a se asigura de credința acestuia în vederea insurecției dar, ținând cont că suntem în fața unei știri trimisă dinspre Transilvania, este mare pericolul ca ea să fie deformată și să fie vorba de fapt de trimiterea familiei în Transilvania chiar la dorința lui Mihai Viteazul, pentru a-i asigura securitatea în zilele ridicării antiotomane.

Campania otomană în Țara Românească, din vara anului 1595, soldată cu lupta de la Călugăreni și ocuparea temporară a țării l-a determinat pe domnitor să-și trimită și de această dată familia în siguranță, în Transilvania, la Sibiu ("...trimite muierea, copiii cu tot ce avea mai scump la Sibiu")¹². Gr. Tocilescu consideră că familia s-a întors în Țara Românească în luna decembrie a aceluiași an¹³, fără a cita vreo sursă. Există însă un raport florentin care contrazice afirmația lui Gr. Tocilescu, ba chiar aduce o serie de completări interesante¹⁴: aflând că Mihai Viteazul a primit un ceauș turcesc pe care l-a tratat bine, arhiducesa Maria Christierna de Habsburg, soția principelui Transilvaniei¹⁵ "a

⁹ Din perspectiva acestei "confederații dacice" antiotomane, nu trebuie uitat domnitorul Moldovei, Aron Tiranul, care s-a situat însă pe un plan secund, lipsindu-i personalitatea lui Sigismund Báthory sau a lui Mihai Viteazul.

¹⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. III-2. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice, București, p. 395 (mai departe, prescurtat: Hurmuzaki, *Documente*): instrucțiuni papale către episcopul Visconti de Cervia, Roma, 3 oct. 1594. Vezi și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Ed. Militară, București, 1968, p. 131.

¹¹ Andrei Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, Cartea Românească, București, p. 142 (mai departe, prescurtat: A. Veress, *Documente*): Francesco Lenzone către marele duce de Toscana, Praga, 25 oct. 1594.

¹² Balhasar Walter, *Cronica* (ediție de Dan Simonescu), în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, III, 1959, p. 77.

¹³ Gr. Tocilescu, *Donna Stanca...*, p. 28-29.

¹⁴ A. Veress, *Documente*, V, p. 17: raportul lui Cosimo Capponi către secretarul Belisario Vinta, Alba Iulia, 2 mart. 1596. Vezi opiniile lui C. Gane, *op. cit.*, p. 147, care afirmă eronat că, după Călugăreni, Mihai Viteazul și întreaga sa familie s-au refugiat la Alba Iulia.

¹⁵ Mariajul lor este un alt subiect care ar merita atenția istoricilor, date fiind unele amănunte picante care abundă în documentele de

considerat prudent, ne spune raportul florentin, să-i rețină pe soția voievodului și pe fiul lor”, scuzându-se că așteaptă întoarcerea soțului (care participa la campania antiotomană din Țara Românească!), pentru a-și îndeplini mai bine obligațiile de gazdă. Aflăm astfel că, nu mult timp după lovitură dată Înaltei Porți prin alungarea din Țara Românească și luptele de la Giurgiu, Mihai Viteazul era obligat să reia legăturile cu turcii, care rămăneau în continuare un pericol care trebuia prevenit pe cale diplomatică. Deși contravine imaginii unui Mihai Viteazul eroic și intransigent față de turci, această informație pare reală, căci nu ar fi prima dată când el joacă pe două fronturi¹⁶. Ne interesează însă faptul că trimiterea în refugiu la Sibiu a familiei se transformă în cele din urmă în prizonierat sau, nuanțând, în “domiciliu obligatoriu” pe o perioadă mai lungă (din august - septembrie 1595 până în ianuarie - februarie 1596).

Referitor la domnia lui Sigismund Báthory, nu avem alte informații care să ateste implicarea familiei domnitorului muntean în activitatea diplomatică a acestuia. În ceea ce-l privește pe urmașul său la tronul ardelean, cardinalul Andrei Báthory, știm că, în contextul efortului de a-l convinge că nu pregătește nimic contra Transilvaniei¹⁷, Mihai Viteazul face ample declarații de fidelitate și se arată dispus să-și trimită familia la Alba Iulia¹⁸. În acest context trebuie să plasăm și informațiile publicate de Andrei Veress, fără a prezenta surse doveditoare, că Nicolae Pătrașcu, fiul și moștenitorul politic al lui Mihai Viteazul, ar fi studiat la colegiul iezuit de la Cluj¹⁹. Alte surse ne spun că Mihai Viteazul ar fi rugat pe principele - cardinal să înlesnească primirea fiului său la același colegiu ardelean²⁰.

Relațiile cu Înalta Poartă

În urma campaniei nereușite din 1595 turcii, luând în considerare “scrisorile de umilință” trimise de Mihai Viteazul și totodată epuizarea resurselor lor la Dunărea de Jos, păreau dispuși la conciliere, iar ca garanție intenționau să ceară ostatic pe Nicolae Pătrașcu²¹, după ce chiar Mihai Viteazul făcuse această ofertă în “scrisorile de umilință” mai sus menționate; aceasta confirmă concluziile noastre de mai sus, referitoare la politica “preventivă” a domnitorului Țării Românești față de turci.

Un alt moment semnificativ este primăvara anului 1598 când, în timpul unor relații pașnice cu Mihai Viteazul (anul 1597 fusese un an al negocierilor, fără operațiuni militare semnificative), la Constantinopol ajung zvonuri, întemeiate de altfel, referitoare la negocierile domnitorului Țării Românești cu Habsburgii, în vederea intrării sub suzeranitate imperială²². Dar, deși Țara Românească își plătea în cursul lunii mai 1598 tributul de 6.000 galbeni datorat Înaltei Porți, aceasta marcând voința lui Mihai Viteazul de păstrare, cel puțin temporar, a bunelor relații cu turcii²³, scrisorile turcești destinate domnitorului cereau imperativ, ca o confirmare a bunelor sale intenții, să repare fortificațiile Giurgiului și Rusciucului, să intre cu oaste în Transilvania (adică să infirme zvonurile!) și mai ales să-și trimită soția și fiul la Constantinopol²⁴. Într-o altă scrisoare, lui Mihai Viteazul i se promitea că, în schimbul trimerii fiului său la Constantinopol, va fi confirmat în scaunul Țării Românești, cu drept de succesiune²⁵.

În cursul campaniei din luna octombrie 1599 pentru cucerirea Transilvaniei, cândva între lupta de la Șelimbăr și intrarea în Alba Iulia, Mihai Viteazul trebuie să fi scris turcilor o nouă “scrisoare de umilință”, în care confirma fidelitatea față de sultan și-l asigura că a cucerit Transilvania pentru el; ca argument suprem, el se obliga, din nou, să-și trimită ostatici la Constantinopol fiul și soția și o parte din haraci²⁶.

În cel mai critic moment din cariera lui Mihai Viteazul, după înfrângerea de la Mirăslău (18 octombrie 1600), el pierde totul: cele trei țări stăpânite, familia și tezaurul. La scurt timp după detașamentele moldo - polone, în Țara

epocă.

¹⁶ Vezi, spre exemplu, primirea delegațiilor turcești de către Mihai Viteazul la Alba Iulia și Brașov, în Transilvania pe care declara că a cucerit-o pentru împăratul Rudolf al II-lea (1600) și controversatele “scrisori turcești” pe care acesta le-ar fi trimis turcilor chiar de la Praga (începutul anului 1601).

¹⁷ Deși noi știm că paralel cu efortul de a-l convinge de bunele sale intenții, Mihai Viteazul pregătea atacarea Transilvaniei.

¹⁸ Cf. Johann Christian Engel, în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, III. Editat de D.G.A.S. și B.C.S. Ed. Academiei, București, p. 68 (mai departe, prescurtat: *MVCE*). Astăzi este binecunoscut faptul că prin declarațiile sale domnitorului nu urmăreau decât să tragă de timp.

¹⁹ A. Veress, *Documente*, VII, p. IX; N. Iorga, *op.cit.*, p. 275, n. 5. Vezi și D. Todîța, *op.cit.*, p. 23-24.

²⁰ *Ibidem*, p. 35.

²¹ Aurel Decei, *Violenta dispută asupra lui Mihai Viteazul și a Țării Românești între Hogeia Sadeddin și muftiul Bostanzade, la 6 aprilie 1596*, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 299-313.

²² Aceste negocieri s-au concretizat prin semnarea la 9 iunie 1598 a tratatului de la Târgoviște între Mihai Viteazul și comisarii imperiali.

²³ Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*. Ediție îngrijită de Damaschin Mioc, Ed. Facla, Timișoara, 1976, p. 384.

²⁴ Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională. Documente externe*, vol. I. București, 1981, p. 58: sultanul Mehmed III către Mihai Viteazul, Constantinopol, 17-26 mai 1598.

²⁵ *Ibidem*, p. 62: Ahmed Pașa către domnitorul muntean, Vidin, 26-27 mai 1598.

²⁶ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*. Vol. I. Sec. XV - mijlocul sec. XVI. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet. Ed. Academiei, București, 1966, p. 397-398: cronică lui Mustafa Selaniki.

Românească pătrundeau și turcii, cu un propriu pretendent domnesc; totuși îi propun lui Mihai Viteazul, este de bănuit cu câtă seriozitate, ca în schimbul trimerii lui Nicolae Pătrașcu la curtea sultanului acesta să accepte încheierea unui tratat²⁷.

La sfârșitul exilului în teritoriile imperiale, în primăvara anului 1601, Mihai Viteazul a redactat "scrisorile turcești"²⁸, despre care cronicarul Szamosközy credea că au fost "pricina cea mare a morții lui Mihai vodă"²⁹. În acel moment, acesta avea bune perspective să restabilească controlul asupra Transilvaniei: scria turcilor ca să se asigure de nonintervenția lor în această provincie, pe care promitea să o readucă, alături de Țara Românească, sub stăpânire otomană. Ca dovadă, Mihai Viteazul propunea din nou trimiterea fiului său la Constantinopol, dar de această dată turcii ar fi trebuit "să-l ceară de la ardeleni (...) căci e ținut închis la Făgăraș"³⁰, unde era prizonierul lui Sigismund Báthory, alături de mama și sora sa. În legătură cu acest episod, la care vom reveni mai jos, menționăm că turcii revendicau în martie 1601 de la ardeleni pe Nicolae Pătrașcu³¹, dar ardelenii au refuzat, spunând că la venirea din teritoriile imperiale a fostului domnitor muntean "vor să-ți câștige pacea prin Pătrașcu-vodă"³². Un raport venețian din decembrie 1601 relatează despre încă o cerere otomană, adresată lui Sigismund Báthory, de "eliberare" a fiului și fiicei lui Mihai Viteazul, cerere la care s-ar fi opus mama lor, doamna Stanca ("che la moglie sia fatta tagliar in pezzi")³³.

Relațiile cu Polonia

Referitor la Polonia, avem o singură mențiune că Mihai Viteazul și-ar fi oferit fiul ca ostatic. Episodul se situează în primăvara anului 1600, când polonezii își simțeau amenințat controlul asupra Moldovei, pe care Mihai Viteazul intenționa să o atace (ceea ce a și făcut la mijlocul lunii mai). Documentul de care dispunem în acest sens este scrisoarea trimisă de regele Poloniei lui Mihai Viteazul, pentru a-l atenționa că țara sa va reacționa militar dacă Moldova va fi atacată. De asemenea, regele refuză propunerea domnitorului muntean de a-i trimite pe fiul său ostatic³⁴. Aceasta înseamnă că Mihai Viteazul procedase cu Polonia la fel ca și cu Andrei Báthory înainte de atacarea Transilvaniei, adică cu scrisori în care își declara bunele sale intenții și în care propunea să-l trimită pe Nicolae Pătrașcu la curtea regelui polon. Se dovedește astfel încă o dată caracterul pur speculativ al promisiunilor lui Mihai Viteazul, care nu dorea decât să abată atenția "partenerilor" diplomatici de la intențiile sale reale.

În legătură cu implicarea de către Mihai Viteazul a familiei sale în relațiile cu Polonia, putem menționa "proiectele" sale matrimoniale despre care se aflase la scurt timp după cucerirea Transilvaniei. Le cunoștea și rotmistrul polon Walawski, mercenar în armata lui Mihai Viteazul, care scria unchiului său Taranowski că Mihai "și-ar da bucuros fiica în Polonia după un om de frunte, unde și-ar însura de asemenea cu plăcere și fiul"³⁵. Trimiterea într-adevăr a fiului sau fiicei în Polonia în vederea căsătoriei ar fi însemnat voința reală a lui Mihai Viteazul de a avea relații bune cu Polonia căci, în ultimă instanță, și căsătoria era o formă de garanție, asemeni trimerii de ostatici! Anticipând politica ulterioară a lui Mihai Viteazul față de Polonia și Moldova, s-ar putea afirma că și aceste proiecte matrimoniale aveau un scop pur declarativ. Dar acest lucru este imposibil de stabilit cu siguranță, întrucât nu avem dovezi care să ateste atitudinea reală a voievodului muntean, devenit și principe al Transilvaniei, față de Polonia.

Relațiile cu Habsburgii

Referitor la relațiile lui Mihai Viteazul cu Habsburgii pe parcursul anilor, există patru momente când se fac referiri la trimiterea ca garanție a familiei domnitorului.

În perioada când se desfășurau negocierile care au precedat tratatul de la Târgoviște (9 iunie 1598), Imperialii continuau să aibă unele îndoieli în privința lui Mihai Viteazul, îndoieli sugerate dinspre mediile politice ardeleni sau

²⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 30: raport venețian, 1 nov. 1600. Vezi și N. Iorga, *op.cit.*, p. 376-377, n. 62.

²⁸ R. Constantinescu, *op.cit.*, p. 110-111, 226-227: Mihai Viteazul către marele vizir Ibrahim, Koéice, 14-23 dec. 1600 sau august 1601.

²⁹ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la Români. 1566-1608*, Institutul de Arte Grafice "Ardealul", Cluj, 1928, p. 149-150. Vezi și Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 255, 257-258 (corespondența lui Basta referitoare la "scrisorile turcești" ale voievodului), 278 (scrisoarea acestuia către Ibrahim Pașa).

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Este greu de explicat acest lucru, căci în acel moment Mihai Viteazul nu mai era un factor politic semnificativ care să trebuiască controlat prin ostatici.

³² Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 244-246: Bartholomeus Somogy către Mihai Viteazul, "ex castello Belenies", 23 mart. 1601.

³³ A. Veress, *Documente*, VI, p. 482.

³⁴ Ilie Corfus, *Corespondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia*. Culeasă din arhivele din Varșovia. Tiparul "Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1935, p. 9, 34-35. Vezi și P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Fundația Regele Carol I, București, 1936, p. 104-105. Pentru ansamblul acestor relații diplomatice, vezi excelenta sinteză a lui I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonia*. Cu documente inedite în anexe. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1937, 398 p.

³⁵ A. Veress, *Documente*, V, p. 337: din Alba Iulia, 14 dec. 1599. Vezi și I. Corfus, *op.cit.*, p. 53.

chiar de comportamentul domnitorului muntean, cunoscute fiind încercările acestuia de a menține bunele relații cu otomanii (pe parcursul anilor 1596-1598), ceea ce părea suspect Habsburgilor. De aceea se transmiteau la Praga sugestii de a fi cerut ca ostatic fiul lui Mihai Viteazul și ca acesta să fie obligat să accepte în preajma sa "oaste ungurească" (imperială, n.n.)³⁶. Aceasta pentru ca, amenințat de turci, el să nu fie tentat să treacă de partea lor sau să-și părăsească țara, după cum spunea chiar el.

După ce Mihai Viteazul cucerește Transilvania, Habsburgii încep să se îndoiască din nou în privința sa, având în vedere unele acțiuni care sugerau că domnitorul muntean cucerise Transilvania nu atât pentru împărat, după cum declara, ci pentru sine³⁷. Acestor îndoieli încearcă Mihai Viteazul să le răspundă prin soliile trimise la Praga, în care asigura pe împărat de fidelitatea sa și, ca întotdeauna, se arăta gata să-și trimită "în Ungheria moglie et figliuoli in poter di Sua Maesta"³⁸.

În primăvara anului următor, 1600, îndoielile habsburgice în privința lui Mihai Viteazul se mențin sau chiar sporesc. De data aceasta, din rândul lor venea propunerea ca Nicolae Pătrașcu "să fie trimis pentru un timp la Curtea Imperială"³⁹. Mihai Viteazul reacționa foarte enigmatic la această propunere, întrebând retoric "cine va rămâne în Țara Românească dacă fiul meu va pleca de-acolo". Iată că, atunci când nu-i convenea, el nu mai era dispus să-și trimită fiul ostatic la Habsburgi.

O a patra propunere de trimitere a familiei domnului muntean la Imperiali a avut loc în primăvara anului 1601, în contextul prezenței lui Mihai Viteazul la Praga. Paradoxal, aceste discuții aveau loc la scurt timp după ce în februarie familia sa, ostatică în Transilvania, trecea de sub tutela generalului imperial Basta sub cea a Stărilor ardeleni. Însuși Mihai Viteazul cerea ca familia sa să fie eliberată din mâinile ardelenilor și dusă în siguranță în teritoriile imperiale⁴⁰. "Avissi" din Praga vorbesc clar despre trimitere de ostatici ("für ein Geissel")⁴¹. Aceștia urmau să meargă la Praga sau, conform unei alte surse, la Curte trebuia să plece Nicolae Pătrașcu, care va fi tratat acolo ca persoană oficială, iar doamna Stanca să primească un domeniu în Silezia.

Privind în ansamblu problematica trimerii de ostatici la partenerii de relații diplomatice, constatăm că Mihai Viteazul a reușit să evite acest sacrificiu care, odată făcut, i-ar fi modificat semnificativ politica externă. În relațiile cu Transilvania principilor Sigismund și Andrei Báthory, cu Înalta Poartă, cu Polonia și, până în toamna anului 1600, cu Habsburgii, Mihai Viteazul a inclus frecvent *propunerea* de trimitere ca gaj a familiei sale, fără a fi aplicat-o vreodată. De asemenea, partenerii lui Mihai Viteazul în politica externă n-au reușit niciodată, cu o singură excepție la care ne vom referi mai jos, să-l oblige să-și trimită familia în prizonierat ca garanție a supunerii sale.

Familia lui Mihai Viteazul în Transilvania, ostatică a generalului Basta și a Stărilor ardeleni (1600 - 1602)

Spre sfârșitul carierei sale politice, Mihai Viteazul a fost pus în această situație. Este vorba de perioada de după lupta de la Mirăslău (18 septembrie 1600), când domnitorul muntean a fost înfrânt de efemera coaliție formată de Stările ardeleni cu generalul imperial Basta, coaliție care a fost creată expres pentru a elimina pe Mihai Viteazul de pe scena politică ardeleană⁴².

De la Mirăslău, acesta a coborât pe valea Mureșului, ajungând în Țara Bârsei, unde era mai aproape de Țara Românească și de unde aștepta sosirea detașamentelor lui Nicolae Pătrașcu. El trimitea de la Codlea o solie condusă de Ioan Szelestey în tabăra învingătorilor, Basta și Ștefan Csáky (24 septembrie 1600), solie care oferea din partea lui Mihai Viteazul familia acestuia drept cheazășie (a câta oară în ultimii șapte ani?) a fidelității sale pe viitor⁴³. Era vorba de

³⁶ R. Constantinescu, *op.cit.*, p. 62, 199-200: comisarii imperiali către Rudolf al II-lea, Alba Iulia, 28 mai 1598.

³⁷ Sau pentru turci, după cum declara acestora.

³⁸ A. Veress, *Documente*, V, p. 318: Cesare Florio către ducele de Modena, Praga, 6 dec. 1599.

³⁹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 35: raportul comisarilor către împărat, Alba Iulia, 3 apr. 1600. Raportul menționează scrisoarea din 13 martie, în care Pezzen făcea această propunere.

⁴⁰ *MVCE*, I, p. 644, 646: memoriile lui Mihai Viteazul către ducele de Toscana, 3 febr. 1601, respectiv către împărat, 10 febr. 1601.

⁴¹ A. Veress, *Documente*, VI, p. 339, 348: Praga, 18 martie, 7 aprilie 1601.

⁴² Aceasta se vede și din faptul că, după înfrângerea lui Mihai Viteazul și alungarea lui în Țara Românească, de unde el s-a îndreptat spre Viena și Praga, vechile animozități între Basta și Stări au reapărut, determinând nașterea unei noi coaliții, la fel de efemeră, între generalul Basta și Mihai Viteazul.

⁴³ Pentru această problemă, vezi pe larg la C-tin Rezachevici, *Mihai Viteazul, Basta și cetatea Făgărașului - un "tratat" puțin cunoscut (3 octombrie 1600)*, în *Revista istorică*, IV, 5-6, 1993, p. 502-503. Vezi și P.P. Panaiteșcu, *Mihai Viteazul*, Fundația Regele Carol I, București, 1936, p. 231; Alexander Randa, *Pro Respublica Christiana. Die Walachei im "Langen" Türkenkrieg den katholischen Universalmonarchen (1593-1606)*, Societatea Academică din

Pătrașcu și, spune documentul, “de mama și soața lui”⁴⁴. A doua zi, 25 septembrie, Mihai Viteazul primea un răspuns arogant din partea lui Basta și a Stărilor, de acceptare ca familia să fie trimisă, împreună cu tezaurul domnitorului, în tabăra aliaților⁴⁵. Cu aceeași ocazie, învingătorii și propuneau ca reședință a familiei sale Sibiuul⁴⁶, dar domnitorul avea să refuze, spunând că “nu vreau ca familia mea să ajungă captivă la sași”⁴⁷. În schimb el cerea Făgărașul⁴⁸, dar avea să fie refuzat, pe motiv că acesta era domeniul principesei Maria Christierna⁴⁹.

În 3 octombrie, solia din partea lui Basta și a Stărilor, condusă de Sebastian Thököly, se prezenta la Mihai Viteazul cu clauzele care trebuiau definitivitate sub forma unui tratat, ce avea să fie semnat ulterior: Domnitorul muntean se obliga să trimită patru boieri chezași (ei sunt nominalizați: Stoica vistierul, banul Udrea, Preda Buzescu și Sava armașul), să se întoarcă de urgență în Țara Românească (adică să părăsească Transilvania) și să-și trimită în câteva zile familia și tezaurul. În cele din urmă, familia sa primea ca reședință cetatea din Gilău, “pe care o poate stăpâni ca și cum ar fi fost a lor”⁵⁰.

Într-o scrisoare, însuși Basta face câteva precizări care ne permit să înțelegem mai bine situația: Mihai Viteazul cerea pentru “la moglie et filii (deci nu doar pentru Nicolae Pătrașcu, ci și pentru sora acestuia, Florica!, n.n.) habitatione in queste parti”⁵¹. Această formulă ne lasă să înțelegem că Mihai Viteazul nu își trimitea familia în prizonierat, în detenție, ci într-un soi de “domiciliu obligatoriu”, care presupunea un regim mai puțin strict decât prizonieratul. În continuare, Basta arată că domnitorul cerea de fapt ca familia sa să fie lăsată să meargă să se închine împăratului Rudolf al II-lea. Anticipând, trebuie remarcat că ambele lucruri s-au realizat, dar mult mai târziu: regimul suportat la Gilău a fost destul de permisiv și, după eliberare, în 1603, Nicolae Pătrașcu s-a putut prezenta într-adevăr în fața împăratului, când însă era prea târziu pentru justificări, tatăl său fiind mort.

În epocă, tratativele care au precedat momentul “3 octombrie” au fost interpretate în diverse moduri, unele bazându-se pe zvonuri, altele conținând informații care ne pot fi utile. La 13 noiembrie, un raport papal din Praga ne spune că, înfrânt de poloni în Țara Românească, Mihai Viteazul a solicitat sprijinul lui Basta, cerându-i un loc de refugiu în Transilvania și oferindu-și familia drept ostatică⁵². Considerăm că cele două informații pe care le oferă documentul trebuie corelate căci, gândindu-ne la mai vechile cereri ale lui Mihai Viteazul către Curtea Imperială de a i se atribui un loc de refugiu în Transilvania sau Ungaria Superioară⁵³, putem considera trimiterea familiei sale în Transilvania ca o formă de refugiu (ca în anii 1594 și 1595-1596), refugiu care, în caz de nevoie, putea fi înțeles și ca prizonierat. La 27 noiembrie, același corespondent din Praga transmite zvonul (“s’întinde”), dezmințit câteva zile mai târziu, că Mihai Viteazul însuși s-a pus la dispoziția lui Basta, împreună cu întreaga sa familie⁵⁴. Aceste surse, care ne transmit informații preluate indirect și deci trebuie acceptate cu circumspecție sporită, sugerează că Mihai Viteazul privea spre Habsburgi ca spre niște aliați (de care îl lega încă tratatul de la Târgoviște), făcând parcă uitat episodul “Mirăslău”; de aceea el le cere ajutorul când Țara Românească era amenințată de către poloni și moldoveni, apoi și de către turci și prin trimiterea familiei în Transilvania încearcă să-și dovedească credința față de împărat⁵⁵.

“Tratatul” de la 3 octombrie 1600, niciodată semnat, este primul moment când Mihai Viteazul, aflat într-o situație într-adevăr disperată, este obligat să-și pună efectiv familia la dispoziția inamicului. Lipsit de armata care i se dezintegrase după lupta de la Mirăslău, obligat la “cumințenie” prin sechestrarea familiei (la care știm că Mihai Viteazul

Roma, München, 1964, p. 269-270. Pentru stadiul istoriografiei la sfârșitul secolului trecut, vezi Gr. Tocilescu, *op.cit.*, p. 43-46.

⁴⁴ *MVCE*, V, p. 313: prezentarea soliei la Basta, tabăra de lângă Sibiu, 16/24 sept. 1600. Această formulare a încurcat pe unii istorici, neștiindu-se la cine se referă documentul, la mama și soția lui Mihai Viteazul sau ale lui Nicolae Pătrașcu. Astfel, Gr. Tocilescu sugerează în *op.cit.*, p. 50-51 că Nicolae Pătrașcu ar fi fost însoțit de soția sa Anca; dar istoriografia mai recentă arată că este vorba de soția și mama lui Mihai Viteazul.

⁴⁵ *MVCE*, V, p. 318: Basta către Mihai Viteazul, Sibiu, 25 sept. 1600; C-tin Rezachevici, *op.cit.*, p. 503; Ion I. Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania. 1 nov. 1599-19 aug. 1601*, în *A.A.R.M.S.I.*, s. III, t. XXVIII, p. 518-519.

⁴⁶ *MVCE*, V, p. 318: Basta către Mihai Viteazul, Sibiu, 25 sept. 1600.

⁴⁷ *MVCE*, V, p. 320-321: Mihai Viteazul către Basta, din tabăra de lângă Făgăraș, 27 sept. 1600. Vezi și C-tin Rezachevici, *op.cit.*, p. 503-504.

⁴⁸ *MVCE*, V, p. 320-321: Mihai Viteazul către Basta, tabăra de lângă Făgăraș, 27 sept. 1600.

⁴⁹ A. Veress, *Documente*, VI, p. 216-219: Stările ardeleni către Mihai Viteazul, tabăra de lângă Voila, 2 oct. 1600.

⁵⁰ *Ibidem*. Vezi și C-tin Rezachevici, *op.cit.*, p. 504-505.

⁵¹ A. Veress, *Basta György levelezése és iratai (1597-1607)*, vol. I. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909, p. 425: Basta către nuntul San Clemente, tabăra de la Vlădeni, 3 oct. 1600. Vezi I. Nistor, *op.cit.*, p. 520.

⁵² A. Veress, *Documente*, VI, p. 268: nuntul Filippo Spinelli către cardinalul Cinzio Aldobrandini, Praga, 13 nov. 1600.

⁵³ Vezi articolul IV din tratatul de la Târgoviște (9 iunie 1598), în *MVCE*, I, p. 187-190, 190-193 și Josef Macurek, *Michael der Tapfere und die böhmisch-schlesische Stände am Ende des XVI Jahrhunderts*, în *Revista Istorică Română*, II, 4, 1932, p. 346-353.

⁵⁴ A. Veress, *Documente*, VI, p. 273, 276.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 268, 273, 278; I. Corfuz, *Mihai Viteazul și Polonii*, p. 359: “ziarul” lui Klecki Bartosz, 1600; P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 231, citând o scrisoare a lui Mihai Viteazul către comisarii imperiali.

ținea foarte mult⁵⁶), lipsit de tezaurul care îi asigura, chiar dacă greu, independența financiară, domnitorul care între timp pierdea atât Transilvania, cât și Țara Românească, înceta să mai fie un pericol pentru ardeleni și generalul Basta⁵⁷. După ce pierdea și Țara Românească, pe care n-o putuse apăra la intrarea trupelor polone și moldovene ale lui Ieremia Movilă, Mihai Viteazul se îndrepta spre Viena și Praga, pentru a-și prezenta arhiducilor și Împăratului punctul său de vedere, pentru a se disculpa de acuzațiile lui Basta și ale ardelenilor și pentru a se pune în continuare la dispoziția Curții Imperiale. Pe noi ne interesează însă situația familiei sale, ajunsă în mâna generalului Basta.

După "tratatul" de la 3 octombrie, între Mihai Viteazul, generalul Basta și comisarii imperiali se desfășoară o corespondență foarte bogată cu privire la trimiterea concretă de către Mihai Viteazul a familiei sale. Pătrașcu avea să sosească independent de mama sa, astfel că și corespondența referitoare la cei doi membri ai familiei este separată.

Întârzierea cu care Mihai Viteazul proceda la trimiterea fiului său neliniștea din nou pe comisarii imperiali, care îl suspectau de tergiversări⁵⁸. Fără să respingem această acuzație, plauzibilă, sunt credibile și scuzele lui Mihai Viteazul, care arată insecuritatea drumurilor în Țara Românească, de unde trebuia să vină Nicolae Pătrașcu (turcii se aflau la București, iar polonii asediau Buzăul) și că de fapt el nu știe exact unde se află acesta, dar că a trimis pe clucerul Radu Buzescu să-l caute: fiul domnitorului urma să fie încredințat lui Deli Marcu, spre a fi trimis în Transilvania⁵⁹.

Nicolae Pătrașcu sosea în data de 16 octombrie 1600 în tabăra de la Leț a lui Ștefan Csáky⁶⁰, însoțit de Stoica vistier și mitropolitul Dionisie Rally, ultimul intenționând să ajungă la împărat. Din raportul comisarului Ungnád aflăm că Ștefan Csáky (care i-a primit pe fiul lui Mihai Viteazul cu toate onorurile - "und erzaigt im der Herr Chaki alle Eher") i-a adus pe ostatici în tabăra imperială, unde Ungnád avea ocazia să remarce că Nicolae Pătrașcu are o "privire pătrunzătoare", că e bine dispus și vesel (ceea ce rămâne deocamdată un mister pentru noi!), în timp ce Stoica este "mic de statură, gălăgios, își ține capul plecat". Este interesant "discursul" lui Nicolae Pătrașcu în fața comisarilor și a lui Csáky, în care el spunea că tatăl său i-a poruncit să se prezinte în fața lor și că el se încredințează împăratului, căruia vrea să-i servească. Tânărul domn al Țării Românești afirma cu tărie că "nu are nici un dușman și că nu se teme de nimeni", iar că "dacă tatăl său a păcătuit cu ceva, el nu are nici o vină; gândul lui este numai la Maiestatea Sa"⁶¹. De asemenea și boierul Stoica, însoțitorul lui Nicolae Pătrașcu, încerca să se dezvinovățească, afirmând că "el l-a sfătuit deseori pe stăpânul lui să facă ceea ce a făcut, dar acesta nu l-a ascultat", iar mitropolitul Rally se plângea de sărăcia în care a ajuns de pe urma acțiunilor lui Mihai Viteazul. Din tabăra imperială de la Ilieni, ostaticii au fost duși la Brașov (17 octombrie), unde Nicolae Pătrașcu trebuia să își aștepte mama, iar de acolo urmau să fie duși la Gilău⁶².

Doamna Stanca urma să sosească tot în tabăra lui Csáky de la Leț. Mihai Viteazul a întârziat trimiterea ei tot pe motive de securitate, căci drumurile puteau fi controlate de oamenii lui Sigismund Báthory, care se afla în zonă împreună cu armata moldo-polonă⁶³. Soția lui Mihai Viteazul sosea în 21 octombrie la Leț, iar a doua zi ea trebuia să fie trimisă la Ilieni, în tabăra comisarilor și a lui Basta. Ca și în cazul lui Nicolae Pătrașcu, și în privința Doamnei Stanca avem la dispoziție descrierea momentului sosirii: ea era însoțită de "nouă calești și mai multe care (în care se afla tezaurul lui Mihai Viteazul, n.n.) La trei care avea 18 cai minunați", părea obosită și modestă ("diemuetig und beschaiden"). Era îmbrăcată într-o blană de samur cu damaschin roșu, iar în fața ei era așezată o femeie bătrână (probabil camerista, n.n.). Spre deosebire de fiul său, se pare că doamna Stanca s-a plâns într-adevăr de purtarea soțului ei. "care duce o viață fără frică de Dumnezeu (...) e o minune că pământul nu l-a înghițit până acum, dar că ea i-a prezis anul acesta pieirea"⁶⁴. Ea întârzia însă o zi la Leț căci, ne spune Csáky, "era obosită de pe urma trecerii munților"⁶⁵.

Florica, fiica Stancăi și a lui Mihai Viteazul, sosea la Gilău mai târziu decât mama și fratele ei, abia pe 30 decembrie, trecând prin Alba Iulia⁶⁶. Din păcate, în privința călătoriei ei nu avem deloc informații.

⁵⁶ Vezi "avissi" despre evenimentele din Transilvania, Viena, 17 febr. 1601, în A. Veress, *Documente*, VI, p. 317-318.

⁵⁷ Acesta avea - mai mult sau mai puțin - acceptul Curții Imperiale în privința acțiunilor sale în Transilvania.

⁵⁸ *MVCE*, V, p. 328-330: rapoartele lui Ungnád către împărat, din Brașov și Pasul Buzăului, 6-7 oct. 1600.

⁵⁹ *Ibidem*, V, p. 330; *Ibidem*, I, p. 574-575: Mihai Viteazul către Basta și comisari, tabăra din Valea Crivovului, 12 oct. 1600. Tot acolo, Mihai Viteazul ruga pe Mihail Székely (deci pe un reprezentant al împăratului, dar nu pe Basta!) să ia sub protecție pe fiul său pe parcursul călătoriei și a șederii la Gilău.

⁶⁰ Rapoartele lui Ungnád către împărat, în *Ibidem*, V, p. 348, 351: Ilieni, 16 și 17 oct. 1600.

⁶¹ *Ibidem*, p. 351.

⁶² C-tin Rezachevici, *op.cit.*, p. 507-508. Autorul spune că ei au trecut și pe la Făgăraș, dar nu cunoaștem alte amănunte cu privire la traseul urmat și la durata drumului spre Gilău.

⁶³ P.P. Panaiteșcu, *Documente*, p. 133-134: Mihai Viteazul către comisari, din tabăra de la Teleajen, oct. 1600.

⁶⁴ Vezi corespondența dintre Ștefan Csáky, generalul Basta și comisari în *MVCE*, V, p. 357-365. Pentru descrierea sosirii, vezi reflectarea în "avissi" de la Viena, din 16 dec. 1600, în A. Veress, *Documente*, VI, p. 281.

⁶⁵ *MVCE*, V, p. 363.

⁶⁶ C-tin Rezachevici, *op.cit.*, p. 508.

Este interesantă situația creată în jurul mamei lui Mihai Viteazul, care și ea trebuia, conform "tratatului" de la 3 octombrie, să fie trimisă ostatică în Transilvania. Venirea ei trebuie să fi fost sigură, căci Doamna Stanca lăsa lui Csáky 200 de taleri, care să fie folosiți pentru cheltuielile de transport ale mamei lui Mihai Viteazul; tot ea spunea că aceasta urma să intre în Transilvania pe la Turnu Roșu⁶⁷. Este cert faptul că Teodora, devenită Theofana, călugăriță la mănăstirea Cozia, nu a ajuns niciodată ostatică în Transilvania. Izvoarele care urmăresc venirea pe rând a ostaticilor și șederea lor la Gilău și Făgăraș nu fac referiri la ea, la fel nici celebrul dialog purtat de ea cu Stanca la Cozia în 1602, nu atestă trimiterea ei ca ostatică⁶⁸. Cu titlul de zvon, menționăm știrea dintr-un raport al comisarului Ungnád (25 octombrie 1600), care spune că Mihai Viteazul s-ar fi retras cu fiica sa și cu mama lui la o mănăstire numită Argeș ("der Wallach soll sich mit seiner Tochter und Mutter zu einem Clossster Arges genanth nicht weith von dem Pass so gegen der Hermanstatt gehet retirirt")⁶⁹. Este greu de spus cât din această informație poate fi credibilă. Ipoteza este plauzibilă; în privința Floricai ar explica sosirea ei cu atâta întârziere în Transilvania.

Despre șederea familiei lui Mihai Viteazul la Gilău (aproximativ noiembrie 1600 - februarie 1601) avem știri cu mult mai puține decât cele care ne-au permis să urmărim amănunțit tratativele și trimiterea ei în Transilvania. Nicolae Pătrașcu⁷⁰ sosea la Gilău la sfârșitul lunii octombrie sau la începutul lunii următoare a anului 1600, după câteva zile el fiind urmat de mama sa. Florica sosea pe 30 decembrie. Prezența lor la Gilău trebuie înțeleasă nu ca un prizonierat; ea este mai degrabă un "domiciliu obligatoriu". Știm aceasta din scrisoarea adresată lui Mihai Viteazul de către fidelul său Nicolaus Senyey, care arată că imediat ce fostul domnitor s-a apropiat, venind dinspre Praga, de granițele Transilvaniei, "au sporit măsurile de pază", ba chiar "nici nu-i mai dădeau voie (lui Nicolae Pătrașcu, n.n.) să iasă să se joace"⁷¹. Să nu uităm că cetatea de la Gilău fusese dată viitorilor ostatici nu ca un loc de arest, ci ca unul "pe care să-l poată stăpâni ca și cum ar fi fost a lor"⁷². Documente contemporane nu vorbesc explicit despre felul șederii ostaticilor la Gilău dar, când ei trec sub autoritatea Stărilor ardeleni și sunt mutați la Făgăraș, se vorbește despre "arestare" și "temniță" ("gefangen zu nehmen"; "in Gefekhnus sein")⁷³, ceea ce înseamnă că despre aceste lucruri nu fusese vorba la Gilău. Nici chiar Mihai Viteazul nu percepea prezența familiei sale la Gilău ca un prizonierat, căci s-a arătat mâhnit când a aflat despre arestarea familiei sale, ba chiar că a plâns ca un copil ("wie ein Kind geweint haben")⁷⁴.

Statutul ostaticilor munteni se schimbă radical după întoarcerea lui Sigismund Báthory în Transilvania, la începutul lunii februarie 1601, revenire care a provocat ruperea definitivă a legăturilor dintre Stări, trecute de partea fostului principe și generalul Basta. Sigismund redevine pentru a treia oară principe, iar Basta este arestat, asemeni familiei lui Mihai Viteazul⁷⁵, care era în acest context mutată de la Gilău. Întâi a fost dusă la Cluj, unde dieta întrunită la 6 februarie i-a fixat ca loc de detenție cetatea Făgărașului care, nu întâmplător, era atribuită cu aceeași ocazie lui Ștefan Csáky⁷⁶. Cu alte cuvinte, familia domnitorului muntean devenea ostatica acestuia.

Ne lipsesc informații amănunțite despre șederea ostaticilor la Făgăraș (aproximativ februarie 1601 - septembrie 1602). Știm doar că fideli săi din Transilvania anunțau pe Mihai Viteazul că familia sa se află la Făgăraș, unde "masa și ținerea lor este cum se cade"⁷⁷ și că "atât Pătrașcu vodă, cât și ceilalți se află în bună sănătate"⁷⁸, informații laconice, insuficiente pentru a ne face o imagine veridică despre detenția ostaticilor munteni la Făgăraș. Dimpotrivă, un raport mantovan din Koéice relatează că prizonierii sunt tratați foarte prost de către Sigismund Báthory⁷⁹. Deducem că ei puteau avea anumite contacte cu exteriorul, căci același izvor ne spune că Nicolae Pătrașcu se interesa printr-un sol despre soarta tatălui său, sol care a fost în cele din urmă prins, iar Somogy dă de înțeles că putea trimite scrisori într-acolo⁸⁰. În favoarea afirmației de mai sus ar putea fi adus ca

⁶⁷ *MFCE*, V, p. 362.

⁶⁸ *Documente privind istoria României*. Seria B. Țara Românească, veac XVII, vol. I. Ed. Academiei, București, 1951, p. 65-66: act de danie, Cozia, 8 nov. 1602 (mai departe, prescurtat: *DIR*).

⁶⁹ *MFCE*, V, p. 371.

⁷⁰ Din suita lui știm cu siguranță că făcea parte Zaharia clucerul, care l-a însoțit pe parcursul întregii șederi la Gilău și Făgăraș - vezi dania lui Radu Șerban către Zaharia, în *DIR*, Seria B, veac XVII, vol. I, p. 54.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 247-248: scrisoare din Lapispatok, 28 mart. 1601.

⁷² A. Veress, *Documente*, VI, p. 216-219.

⁷³ *Ibidem*, p. 317-318, 324.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, 317, 324-327: C-tin Rezachevici, *op.cit.*, p.508.

⁷⁶ Vezi la A. Veress, *Documente*, VI, p. 234-236: diploma Stărilor dată lui Ștefan Csáky, Leț, 21 oct. 1600, prin care i se dă drept de stăpânire peste toate bunurile mobile și imobile ce va obține de la oamenii lui Mihai Viteazul.

⁷⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 246-248: scrisoarea lui Nicolaus Senyey, din Lapispatok, 28 mart. 1601.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 244-246: scrisoarea lui Bartholomeus Somogy, "ex castello Belenies", 23 mart. 1601.

⁷⁹ A. Veress, *Documente*, VI, p. 360: Antonio Costantino către ducele de Mantova, Koéice, 27 apr. 1601.

⁸⁰ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 244-246.

argument scrisoarea - memoriu trimisă de Nicolae Pătrașcu împăratului în 1602⁸¹, despre care s-a crezut că a fost scrisă în detenție, la Făgăraș⁸², dar lectura ei atentă arată că autorul ei era deja liber, asta înseamnă că scrisoarea era redactată în a doua jumătate a anului, curând după eliberarea familiei lui Mihai Viteazul de la Făgăraș.

Referitor la detenția familiei lui Mihai Viteazul la Făgăraș, avem o serie de documente contemporane, care ne interesează pentru zvonurile pe care le transmit. În primăvara anului 1601, se credea că ostaticii urmează să sosească la Bratislava⁸³ sau la Sătmăr⁸⁴; este foarte probabil ca aceste informații să aibă legătură cu discuțiile purtate de Mihai Viteazul la Curtea de la Praga, unde era vorba și de trimiterea familiei sale în siguranță, în teritoriile imperiale. Un "avissi" din Bratislava spune că generalul Basta se află sub cetatea Făgărașului, pentru a o cucerii⁸⁵, dar nu se face deloc referire la ostaticii munteni închiși acolo, iar un document asemănător, redactat la Roma, anunță că Basta a ocupat cetatea Hust, unde a găsit pe soția și fiul lui Mihai Viteazul, față de care s-a purtat foarte bine⁸⁶. Un raport papal contemporan spune că în oastea cu care Sigismund Báthory vroia să recucerească Transilvania, pierdută în urma luptei de la Guruslău, se afla și fiul lui Mihai Viteazul, "con una buona mano di soldati"⁸⁷, iar o lucrare istorică din secolul trecut prezintă o informație și mai departe de realitate, și anume că, după Guruslău, Mihai Viteazul intenționa să se îndrepte spre Moldova, pentru a-și elibera familia⁸⁸.

Această ultimă informație ne atenționează asupra unei realități interesante. După lupta de la Guruslău, se pare că Mihai Viteazul era hotărât să trimită un detașament sau să meargă personal la Făgăraș, să-și elibereze familia. Aflat în tabăra de la Câmpia Turzii, el a apucat să trimită 400 de călăreți (după alte surse, 1000 de husari), dar acesta pare să fi fost pretextul pentru care Basta a ordonat să fie asasinat, acuzându-l (și având toate motivele să-l suspecteze!) că vrea să se supună turcilor⁸⁹. Alte surse spun că Basta l-a chiar convins pe Mihai Viteazul să trimită înainte armata spre Făgăraș, putându-l omorî apoi fără riscuri⁹⁰. De remarcat faptul că acest "scenariu" era mai vechi, căci el este cuprins într-o scrisoare a lui Ieremia Movilă către cancelarul Zamoyski al Poloniei, în care se vorbește despre corespondența lui Mihai Viteazul cu turcii și că aceasta ar intenționa să-și recupereze familia, iar apoi să se supună turcilor⁹¹.

Despre felul în care a decurs detenția soției și celor doi copii ai lui Mihai Viteazul după moartea acestuia avem informații insuficiente, care ridică multe semne de întrebare. Nu cunoaștem izvoare care să ne vorbească despre o eventuală modificare a statutului ostaticilor după dispariția lui Mihai Viteazul. Ostaticii au rămas la Făgăraș până în luna august 1602. În acea perioadă trebuie datată scrisoarea - memoriu trimisă de Nicolae Pătrașcu împăratului⁹², în care se face referire la serviciile credincioase făcute de tatăl său împăratului și cauzei creștine. De aceea, împăratul este rugat să accepte venirea sa la Praga și să ordone lui Basta restituirea averilor luate tatălui său⁹³. Scrisoarea este cu siguranță redactată după eliberarea de la Făgăraș și ar putea fi mai precis datată făcându-se apel la data sugerată de N. Iorga (27 august 1602) pentru scrisoarea în care Basta intervenea pentru restituirea averilor confiscate lui Mihai Viteazul⁹⁴, act care poate să fi fost redactat în urma scrisorii - memoriu a lui Nicolae Pătrașcu.

La 28 septembrie, familia lui Mihai Viteazul se găsea la Brașov, unde a făcut o danie de pomenire "pentru sufletul părintelui nostru Mihail" bisericii Sf. Nicolae din Schei⁹⁵. Câteva săptămâni mai târziu, actul de danie al călugăriței Theofana de la Cozia, mama lui Mihai Viteazul, din data de 8 noiembrie 1602, atestă dialogul purtat de aceasta cu doamna Stanca și Florica, recent întoarse din Transilvania⁹⁶. Cu această ocazie, Theofana află despre

⁸¹ *Ibidem*, p. 328: alte elemente de date mai exactă lipsesc.

⁸² N. Iorga, *Legături descoperite de D.M. Beza, cu mănăstirile Meteorele din Tesalia. Cu o notă despre Nicolae Vodă Petrașcu, fiul lui Mihai Viteazul*, în *A.A.R.M.S.I.*, s. III, t. XVI, p. 78; D. Todîța, *op.cit.*, p. 70.

⁸³ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1146: știri din Bratislava, 7 febr. 1601.

⁸⁴ A. Veress, *Documente*, VI, p. 334: "avissi" din Praga, 12 mart. 1601.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 455: "avissi" din 11 sept. 1601.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 466: "avissi" din 6 oct. 1601.

⁸⁷ *Ibidem*, scrisoarea nuntului Filippo Spinelli către cardinalul Cinzio Aldobrandini, Praga, 8 oct. 1601.

⁸⁸ A. Kurz, *Dissertatoriul istoric...*, în *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, București, tom V, 1847, p. 296.

⁸⁹ A. Veress, *Documente*, VI, p. 462: relatare despre moartea lui Mihai Viteazul, Praga, sept. 1601. Vezi și *Ibidem*, p. 445, 451; Al. Randa, *op.cit.*, p. 299.

⁹⁰ *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*. Ediție critică întocmită de Constant Grecescu și Dan Simonescu, Ed. Academiei, București, 1960, p. 81.

⁹¹ A. Veress, *Documente*, VI, p. 374: Iași, sfârșitul lui mai 1601. Vezi și corespondența lui Basta cu Sigismund Báthory și arhiducele Mathias, în iunie 1601, referitoare la trădarea lui Mihai Viteazul în favoarea turcilor, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 255, 257-258; vezi și scrisoarea lui Mihai Viteazul către Ibrahim Pașa în *ibidem*, p. 278-279.

⁹² *Ibidem*, p. 328.

⁹³ Este sugestiv faptul că nu se fac referiri la moartea lui Mihai Viteazul și la felul în care aceste averi au ajuns la generalul Basta!

⁹⁴ N. Iorga, *Legături descoperite de D.M. Beza...*, p. 78.

⁹⁵ *D.I.R. Seria B. Sec. XVII*, vol. I, p. 60. Documentul dă de înțeles că această danie a fost împlinirea unei mai vechi dorințe a domnitorului.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 65-66.

moartea fiului ei și despre detenția norei și nepoților ei. De aceea, dania pe care ea o face, împreună cu doamna Stanca și Florica (și în numele lui Nicolae Pătrașcu!), este destinată pomenirii “roposatului Mihail vodă și pentru sănătatea fiului său Nicolei vodă”, rămas în Transilvania.

La 16 decembrie 1602, un “avissi” din Graz anunță că la Viena a sosit soția lui Mihai Viteazul, însoțită de fiul și fiica lor, pentru a solicita ajutorul împăratului⁹⁷. Ei urmau deci să se îndrepte spre spre Curtea Imperială de la Praga, pentru a-și susține revendicările în fața împăratului. La Praga a ajuns doar Nicolae Pătrașcu⁹⁸, mama și sora sa întorcându-se în Țara Românească. Prezența doamnei Stanca și a Floricăi la Viena a fost pusă la îndoială de istoriografia mai veche, având în vedere distanța cronologică scurtă între prezența lor la Cozia, Viena și apoi întoarcerea în Țara Românească⁹⁹.

În cele din urmă, de la Praga, Nicolae Pătrașcu a fost trimis la Graz, unde s-a aflat o vreme în serviciul arhiducelui Ferdinand¹⁰⁰. Cu titlul de epilog, menționăm izvorul citat de Alexander Randa, în care se afirmă că “fiul lui Mihai Viteazul se află aici (la Graz, n.n.) ca ostatic”, chiar dacă se afla în serviciul arhiducelui Ferdinand și primea o pensie lunară de 100 de florini din partea împăratului Rudolf al II-lea¹⁰¹.

Un document contemporan complică și mai mult înțelegerea situației familiei lui Mihai Viteazul după eliberarea de la Făgăraș: un “avissi” din 3 iunie 1602 relatează că boierii Moldovei intenționează să-și supună țara împăratului, cerând să le fie trimis ca domn Nicolae Pătrașcu, care se află în preajma lui Basta¹⁰². Trecând peste informațiile incorecte pe care ar purta să le conțină știrea, este posibil ca documentul de față să ateste faptul că Nicolae Pătrașcu era liber în cursul lunii mai 1602, după care s-a aflat în apropierea generalului Basta. În plus, această mențiune ar fi prima care să ateste că Nicolae Pătrașcu a fost considerat de către Habsburgi drept pretendent pentru tronurile Țărilor Române, situație care s-a repetat în viitor.

Izvoarele mai sus prezentate ne permit, în ciuda caracterului lor lacunar, să reconstituim traseul parcurs de familia lui Mihai Viteazul după eliberare: Brașov (28 septembrie) - Cozia (8 noiembrie: doar doamna Stanca și Florica; Nicolae Pătrașcu era în Transilvania) - Viena (înainte de 16 decembrie: doamna Stanca, însoțită de Nicolae Pătrașcu și Florica, întoarse din Țara Românească). La Viena, drumurile membrilor familiei lui Mihai Viteazul s-au despărțit, fiul acestuia îndreptându-se spre Praga, iar apoi spre Graz (unde a ajuns cândva în cursul anului 1603), iar mama și sora sa spre Țara Românească.

Concluzii

Privind în ansamblu problematica trimeriei de ostatici în timpul lui Mihai Viteazul, constatăm că aceasta nu marchează, oricare ar fi partenerii diplomatici, o stare conflictuală, ci confirmă existența unor relații încordate sau a unui armistițiu și atenționează asupra marilor momente de criză la nivel diplomatic. Pe de altă parte, trebuie observat că inițiativele de acest fel ale lui Mihai Viteazul nu au fost niciodată altceva decât speculații: el nu a intenționat niciodată să-și dea familia ca garanție, ci doar să abată atenția partenerilor diplomatici de la intențiile sale reale sau să îndepărteze un pericol imediat. Din fericire, singura excepție de la această regulă, “tratatul” de la 3 octombrie 1600 și prizonieratul familiei domnitorului în Transilvania sunt cunoscute grație unui material documentar bogat, care clarifică numeroase aspecte care cel mai adesea rămân ascunse datorită caracterului lacunar al documentelor sau chiar al inexistenței lor.

În ceea ce privește prezența familiei lui Mihai Viteazul în Transilvania ca ostatici, trebuie făcută o diferențiere clară între episodul “Gilău”, în care ea a suportat un regim permisiv de “domiciliu obligatoriu” din partea generalului Basta, și episodul “Făgăraș”, când ea a suportat un regim sever de detenție, de data aceasta ca prizonieră a Stărilor ardelene și a principelui Sigismund Báthory.

O viitoare analiză a ansamblului relațiilor diplomatice ale lui Mihai Viteazul poate primi numeroase sugestii din separarea *solicităților* de ostatici din partea partenerilor și a *propunerilor* lui Mihai Viteazul de a-și trimite familia drept ostatică.

⁹⁷ A. Veress, *Documente*, VII, p. 92: “avissi” din Graz, 16 dec. 1602.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 188: “avissi” din Praga, 22 dec. 1603.

⁹⁹ Vezi opiniile istoricilor mai vechi: Gr. Tocilescu, *op.cit.*, p. 50-51 și Gh. Șincai, care încearcă greșit să corecteze pe Heveneshi, afirmând că în timp ce Nicolae Pătrașcu se afla la Viena, mama și sora sa au fost robite de tătari: *Opere*, II, *Hronicul Românilor*, Tom II, Ediție îngrijită de Florea Fugariu. Note de Manole Neagoe. Ed. pentru Literatură, București, 1969, p. 383-384.

¹⁰⁰ A. Veress, *Documente*, VII, p. 188; Vezi și N. Iorga, *op.cit.*, p. 79; Șt. Andreescu, *op.cit.*, p. 234-235; D. Todîța, *op.cit.*, p. 77.

¹⁰¹ Al. Randa, *op.cit.*, p. 385, n. 22.

¹⁰² A. Veress, *Documente*, VII, p. 45: “avissi” din Graz, 3 iunie 1602.

**FAMILY IMPLICATION IN DIPLOMACY DURING THE REIGN OF MIHAI VITEAZUL:
THE TRADITION OF SENDING THE PROPER FAMILY AS A HOSTAGE
TO THE POLITICAL PARTNERS**

(Abstract)

This approach deals with the diplomatic relationships of Mihai Viteazul and the role of the family in the commitments' guarantee. This idea is taken into consideration since 1594, when in Bucharest took place the rebellion against the Ottomans and the country's commitment to the crusader plans of the Transylvanian prince, up to its decay, when the prince Mihai Viteazul was killed by general Barta.

The year of 1599 is underlined because it is the year when Mihai Viteazul tried to counterbalance the relationships with West Europe by approaching to the Ottomans. All these tricks allowed him to postpone everytime the sending of his family (mother, wife, son) as hostages to his diplomatic partners.

FAMILIA ȘI REZISTENȚA ANTICOMUNISTĂ DIN MUNȚII ROMÂNIEI

CORNEL JURJU

Rezistența anticomunistă militarizată de la sfârșitul anilor '40 ar putea fi înțeleasă ca o ripostă spontană, puțin organizată, a societății românești împotriva structurilor politico-economice și sociale ale comunismului de tip stalinist, aflat în plin proces de expansiune și aprofundare. Punctul de plecare pentru acest model violent de opoziție este detectabil în perioada ce a urmat alegerilor din 1946 care, prin rezultatul oficial, au creat premisa substituirii pluralismului politic românesc în favoarea comuniștilor susținuți și pilotați de la Moscova. Adjudecarea exclusivă a fenomenului politic, pe parcursul anilor 1947-1948, de către o forță politică minoritară, cum era cazul P.M.R., a așezat principalele curente politice din România în imposibilitatea unei exprimări normale, instituționalizate și le-a împins spre soluții extreme, inclusiv violente. Așa se și explică de ce grupurile de rezistență din munții României, în marea lor majoritate s-au coagulat în jurul unor nuclee definite politic și alcătuite din membri sau simpatizanți ai Partidului Național Țărănesc, ai Mișcării Legionare sau ai Partidului Național Liberal.¹

Frustrărilor de ordin politic li s-au adăugat la scurt timp cele economice, generate, în principal, de către politica naționalizărilor forțate la care, puterea comunistă din România a recurs masiv începând cu vara anului 1948. Valul naționalizărilor în înțelesul său larg, dacă luăm în calcul mediul rural, a lovit mai cu seamă în pătura înstărită a satelor românești, în "chiaburime" pentru a utiliza un concept tipic pentru arsenalul ideologic al vremii. Din acest considerent, mișcarea de rezistență a găsit un puternic suport în acest mediu social, atât sub aspectul unei contribuții efective, cât și al unei solidarizări mai mult ori mai puțin tacite.

Mișcarea de rezistență a profitat și de o conjunctură istorică favorizantă, derivată în special din perioada de timp scurtă care trecuse de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Pe lângă avantajul simplificării modalității de procurare a armamentului², absolut necesar unei activități paramilitare, proximitatea războiului păstra intactă, în mintea celor care făcuseră războiul pe frontul de est, amintirea deprimantă a realităților din patria comunismului mondial. În plus, duritatea vieții de pe front trebuie să fi făcut mai ușor acceptabile rigorile unei activități subversive cu toate riscurile pe care aceasta le presupunea.

Alt factor responsabil în procesul cristalizării grupurilor de rezistență, după opinia noastră, a constat din eroarea de calcul, funcționabilă în societatea românească pe verticală și, deopotrivă, pe orizontală, și care estima fragilitatea regimului proaspăt instaurat în România. Bazându-se pe un astfel de pronostic optimist, nu au fost puțini cei care au ales calea refugiului pe munte cu gândul că vor aștepta acolo câteva luni, în cel mai rău caz câțiva ani, până la prăbușirea comunismului. Conform aceleiași judecăți naive, sumare, dispariția comunismului trebuia să se producă printr-o acțiune militară de amploare a S.U.A. în Europa Centrală și de Est, inclusiv în România³. Pe fondul acestor proiecte aproape fanteziste ale mentalului public, în perioada respectivă "venirea americanilor" a luat forma unui adevărat mit național, la care s-a raportat un larg segment al societății românești, în primul rând cei angajați într-o rezistență anticomunistă activă.

În sfârșit, este interesant de semnalat că plecarea pe munte, cu excepțiile de rigoare, nu s-a realizat în baza unui plan prestabilit, fiind mai degrabă o decizie determinată de hărțuierile la care, anumite categorii de persoane au fost expuse de către Miliție sau Securitate⁴. Astfel, o percheziție la domiciliu sau tentativa unei arestări eșuate din varii motive a precedat în numeroase cazuri constituirea grupului de rezistență.

Odată angrenată în structura unor grupări izolate, mișcarea de rezistență și-a făcut simțită prezența până la sfârșitul anilor '50 și începutul deceniului următor⁵. Eforturile angajate pentru suprimarea grupărilor de rezistență au avut un caracter continuu în acest interval de timp, cunoscând intensități maxime între anii 1948-1953 și apoi, după o perioadă de liniște aparentă, între anii 1957-1960. Acest parcurs s-a aflat într-o certă

¹ Ion Gavrilă Ogoranu, *Rezistența armată anticomunistă din Munții României*, în *Analele Sighet I*, Editura Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 103, 104.

² Ioan Victor Pica, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, Editura Arhipieleag, Sebeș, 1993, p. 115.

³ Constantin Dinu Vasiliu, *Munții Bucovinei, primii munți în flăcări*, în *Memoria*, nr. 10/1994, p. 107.

⁴ Ioan Victor Pica, *op. cit.*, p. 108.

⁵ Ștefan Bellu, *Pădurea răzvrătită*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1993, p. 4.

rezonanță cu dinamica de evoluție a puterii de la București, care încă mai era conectată transformărilor înregistrate la nivel de bloc.

Din punct de vedere spațial, grupurile de rezistență au preferat regiunile submontane și montane⁶ care, fiind împădurite erau mai greu accesibile Securității și care, din pricina caracterului difuz al satelor de munte românești, ofereau condiții superioare de aprovizionare și deci de supraviețuire. Mai putem adăuga că acest model violent de opoziție nu a cunoscut o repartizare uniformă în spațiul montan al României, existând câteva zone cu o activitate mai efervescentă precum: Munții Făgărașului, Munții Banatului, Munții Vrancei și Munții Apuseni.

După această discretă insinuare spre cauzele generale ale rezistenței anticomuniste din munți, ne vom apropia în continuare de problematica aflată în atenția studiului nostru și anume de funcțiile pe care familia și le-a asumat în perimetrul rezistenței anticomuniste din România. Demersul nostru nu își propune o tratare exhaustivă a subiectului, lucru de altfel dificil de realizat între limitele unui studiu precum cel de față și având în vedere stadiul de moment al cercetării în domeniu din România. Tocmai de aceea, vom căuta să definim rolul familiei, ca și componentă importantă a rezistenței anticomuniste, într-un câmp de analiză strict delimitat în care vor intra grupuri provenite din patru zone: zona Huedinului, zona Făgărașului, zona Banatului de Sud și zona Zarandului. Între limitele acestui cadru tematic, ne vom referi la familie într-o dublă ipostază: familia ca factor activ al rezistenței anticomuniste și familia ca structură a comunității rurale solidară cu mișcarea de rezistență.

Vom începe prin a afirma că familia, cu precădere cea rurală s-a dovedit un nucleu social cu merite apreciabile în fenomenul istoric al rezistenței anticomuniste. Am putea chiar afirma că multe dintre grupurile prezente în munți și-au datorat existența aproape exclusiv unor familii în jurul cărora s-au încheat și care au reprezentat o veritabilă coloană vertebrală în viața mai lungă sau mai scurtă a acestora. Un exemplu elocvent pentru observația noastră îl constituie grupul "Șuşman" care s-a format în Munții Vlădeasa (zona orașului Huedin), începând cu anul 1948. În starea sa inițială, grupul a fost alcătuit din cei patru membri ai familiei Șuşman în frunte cu Teodor Șuşman (senior) și trei dintre fiii acestuia: Teodor Șuşman (junior), Traian Șuşman și Visalon Șuşman. Familiei Șuşman, într-o etapă imediat următoare, i s-a alăturat familia Jurju, adică Mihai și Lucreția Jurju precum și Oneț Roman, fratele vitreg al lui Mihai Jurju. Pe lângă cele două familii, grupul "Șuşman", care a activat în regiunea Huedinului până în anul 1958, și-a completat efectivul prin câteva persoane care au aderat în mod individual: Ioan Ciota, Gheorghe Mihuț și Nuțiu Bortoș.⁷ Un grup al familiilor ar putea fi considerat și grupul "Arnăuțoiu-Arsenescu", a cărui rază de acțiune a fost situată în Munții Făgărașului. Din componența acestui grup au făcut parte nu mai puțin de trei familii: familia Arnăuțoiu, familia Jubleanu și familia Chirca. Pondera principală în cadrul grupului, nu neapărat în funcție de dimensiunea numerică, a fost deținută de către familia Arnăuțoiu de la Nucșoara prin frații Toma și Petre, care au fost însoțiți pe munte și de către Maria Plop, servitoarea lui Petre Arnăuțoiu.⁸ În timpul șederii pe munte, mai exact în 1956, numărul membrilor familiei Arnăuțoiu s-a ridicat la patru prin noul născut, fetița Ioana Arnăuțoiu: "Am continuat să stăm în bordei - povestește Toma Arnăuțoiu la interogatoriul Securității - și în ziua de 22 mai, orele 8³⁰, terorista Maria Plop a născut un copil de sex feminin căruia i-am dat numele Ioana și pe care l-am crescut".⁹ Se mai poate adăuga, tot cu referire la poziția familiei Arnăuțoiu în cadrul grupului, că Toma Arnăuțoiu a fost unul dintre lideri alături de Gheorghe Arsenescu, iar din a doua parte a anului 1949, când din grup s-a desprins facțiunea Arsenescu, Toma Arnăuțoiu a rămas liderul incontestabil al grupului. Familia Jubleanu, cu anumite intermitențe determinate de unele neînțelegeri, s-a constituit și ea într-o parte integrantă a grupului "Arnăuțoiu-Arsenescu". Din această familie au provenit Titu și Maria Jubleanu precum și fiul acestora, Constantin, care după vara anului 1951, când mama sa a fost împușcată mortal iar tatăl lui a fost arestat de către Securitate, a rămas împreună cu frații Arnăuțoiu până în 1958.¹⁰ Cea de-a treia familie, formată din Ion și Elena Chirca și fiii acestora, Gheorghe și Eugen, a îndeplinit un rol nu tocmai pozitiv în istoria grupului de la Nucșoara. După ce a contribuit la scindarea grupului, petrecută în vara anului 1949, din cauza conflictelor sale cu frații Arnăuțoiu, în toamna aceluiași an, în condiții de șantaj, Ion Chirca a acceptat să colaboreze cu Securitatea pentru prinderea celor două facțiuni desprinse din grupul inițial: "În noaptea de 5 octombrie - precizează un raport al Securității - a fost răpit numitul Gheorghe Chirca, fratele lui Ion Chirca și-n urma prelucrării cu acesta s-a putut sta de vorbă cu dezertorul Ion Chirca... În urma lămuririi acestuia, și-a luat angajamentul în urma căruia ne-a dat pe bandiții

⁶ *Ibidem*.

⁷ Interviu cu Vasile Moldovan.

⁸ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *Luptătorii din Munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucșoara. Documente ale anchetei, procesului, detenției*, Editura Vremea, București, 1997, p. 47.

⁹ *Ibidem*, p. 315.

¹⁰ *Ibidem*, p. 268.

Constantin Popescu zis Mănoagă, Ciolan Nicolae și Benone Milea... Tov. Maior Milea a mai luat contact o singură dată cu Ion Chirca care și-a luat angajamentul că ne dă pe banditul Arsenescu și celălalt grup format din frații Arnăuțoiu, Titu Jubleanu și fiul său și Maria Plop”.¹¹ Această ultimă misiune a rămas la stadiul de proiect, deoarece Ion Chirca a fost împușcat la revenirea în bordei de către Gheorghe Mămăligă, care, rănit fiind nu s-a putut deplasa la punctul în care restul membrilor grupului au fost arestați de către Securitate. Familia, poate la dimensiuni mai reduse a îndeplinit anumite sarcini și în cazul grupurilor “Col. Uță” și “Spiru Blănaru” care au acționat în partea de sud a Banatului, un alt centru semnificativ al rezistenței anticomuniste românești. De pildă, formarea grupului, condus pentru scurt timp de col. Uță a fost pregătită din perioada anterioară alegerilor din 1946 când, în localitatea Domașnea (județul Caraș-Severin), s-au înjghebat primele structuri de rezistență în jurul membrilor P.N.Ț. de aici, în principal al fraților Duicu. Mai mult, grupul “Col. Uță”, în starea sa incipientă a fost alcătuit exclusiv din domășneni, între care s-au remarcat doi dintre frații Duicu - Ioan și Nistor - cărora li s-a adăugat ulterior și cel de-al treilea frate, Petru Duicu. Colonelul Uță a apărut abia în 1948 când grupul era constituit, reușind în scurt timp să se impună în calitate de lider al acestuia împreună cu Ion Duicu. După aproximativ un an de zile, deci în primăvara lui 1949, col. Uță și frații Duicu s-au despărțit din nou pentru a se face mai greu urmăriți de către trupele Securității, care se aflau deja pe urmele lor. La puțină vreme după acest moment, col. Uță și o parte a apropiaților săi au fost identificați de către Securitate și împușcați mortal, în timp ce frații Boieru, cum mai erau cunoscuți Duiculeștii în regiune, și-au continuat activitatea până în 1950, când au fost descoperiți în locul numit Baltă.¹² Alți doi frați, de această dată Ion și Petru Berzescu din Teregova (județul Caraș-Severin) au fost membri ai grupului “Spiru Blănaru”. Cei doi au luat parte la acțiunile importante ale grupului cum ar fi atacul de la Jandarmeria din Teregova, bătălia de la Pietrele Albe din februarie 1949 etc. Pe parcursul acestui din urmă incident, Ion Berzescu și-a adus un aport semnificativ în condițiile în care în posesia lui s-a aflat singura pușcă mitralieră de care dispunea grupul. Tot Ion Berzescu a fost membru al unui comitet compus din cinci persoane care îndeplinea un rol consultativ pe lângă cei doi lideri ai grupului: avocatul Spiru Blănaru și notarul Gheorghe Ionescu. Frații Berzescu s-au numărat și printre persoanele apropiate lui Spiru Blănaru, lângă care au rămas până în martie 1949, când Spiru a fost prins în localitatea Feneș. La puține zile după drama din Feneș, din care Petru Berzescu a scăpat cu șansă, aveau să fie prinși și frații Berzescu, de această dată în Teregova.¹³

Chiar dacă provin din zone diferite, motivația care a stat la baza integrării familiilor prezentate mai sus în mișcarea de rezistență are un caracter relativ unitar, caracter care nu exclude, însă, anumite fluctuații în ce privește ponderea pe care un factor sau altul o are în configurația cauzală generatoare de atitudini contestatate concrete.

În primă instanță putem constata că aceste familii s-au individualizat în comunitățile de proveniență printr-o stare materială bună, întemeiată pe o proprietate funciară aflată între 10 și 30 de hectare, pe un șeptel diversificat și consistent numeric, dar și pe mici afaceri în domeniul comercial sau forestier. Familia Șuşman deținea o grădină de câteva hectare, între 400 și 500 de familii de albine, se ocupa cu comercializarea semifabricatelor din lemn, produse cu utilaj propriu, având, în plus, un magazin sătesc în localitatea Răchițele.¹⁴ O familie cu stare bună și cu un larg prestigiu comunitar a fost familia Arnăuțoiu din Nucșoara. Ioan Arnăuțoiu, tatăl lui Toma și al lui Petre, era învățător în Nucșoara și avea o proprietate de pământ cel puțin medie, câtă vreme în documentele Securității este denumit “chiabur”. Toma Arnăuțoiu fusese ofițer în Armata Regală Română și avea o proprietate de cca. 25 de hectare, iar fratele său deținea 6 hectare de pământ¹⁵ și, putem deduce, o gospodărie bine organizată, atâta timp cât și-a permis să țină o servitoare, pe Maria Plop. Din familii respectabile, cu proprietăți mijlocii de până la 10 hectare, proveneau și frații Duicu și Berzescu din Domașnea și respectiv Teregova.

Beneficiare ale unor condiții de viață superioare și înzestrate cu un deosebit simț al proprietății, aceste familii nu puteau adopta o altă poziție decât de împotrivire față de un regim care se definea pe sine ca adept al proprietății socialiste și, în consecință, mare adversar al proprietății private și al diferențierii sociale. Putem înțelege, așadar, că între statul comunist și exponenții societății rurale tradiționale din România s-a produs din start un clivaj ideologic generator de conflict, conflict ce a luat forme tot mai acute din momentul în care efectele procesului de stalinizare a societății românești s-au resimțit în mod nemijlocit și în lumea satelor. Ar fi nimerit să

¹¹ *Ibidem*, p. 260-261.

¹² Interviu cu Petru Duicu.

¹³ Interviu cu Ion Berzescu.

¹⁴ Interviu cu Vasile Moldovan.

¹⁵ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *op. cit.*, p. 595.

precizăm în acest punct că un motiv important pentru care, spre exemplu, familia Șuşman a intrat în rezistență, după cum ne spune Vasile Moldovan, a constat tocmai în naționalizarea semifabricatelor din lemn și a tehnologiei specifice, pe care această familie le avea în exploatare în localitatea Răchițele: "O intrat în conflict cu regimul pentru că i-o confiscat prima dată materialul ăla lemnos pe care l-o avut".¹⁶

Pe lângă situația materială bună, familiile care au intrat în rezistența anticomunistă erau profund atașate sistemului politic interbelic ale cărui valori reușiseră să le asimileze și pe care le doreau permanentizate. Teodor Șuşman, între războaie, îl cunoscuse personal pe Regele Ferdinand și îndeplinise în repetate rânduri funcția de primar în comuna Răchițele.¹⁷ Frații Arnăuțoiu erau membri ai Partidului Național Țărănesc, Toma Arnăuțoiu îndeplinind chiar funcția de secretar al organizației comunale de tineret.¹⁸ Membri ai aceluiași partid erau și frații Ion și Nistor Duicu din Domașnea¹⁹, iar frații Berzescu erau simpatizanți declarați ai Mișcării Legionare.²⁰ Drept urmare, procesul de disoluție a sistemului politic interbelic, inaugurat prin instalarea la putere a guvernului Groza în 6 martie 1945, s-a dovedit total impopular pentru această categorie de familii, apropiindu-le de soluția unei rezistențe anticomuniste care s-a conturat tot mai clar pe parcursul anilor 1947-1948.

Și totuși, cu toată această predispoziție pentru rezistență, pasul decisiv spre acțiuni concrete își are originea în provocările la care "forțele de ordine" au recurs cu o tot mai mare insistență după 1946. Spre exemplu, familia Șuşman a plecat pe munte după ce Șuşman Teodor (senior) a fost privat temporar de libertate, fiind deținut în stare de arest la Postul de Jandarmi din Călățele.²¹ Familia Jurju a intrat în rezistență deoarece era suspectată de legături cu membrii familiei Șuşman, Mihai Jurju fiind chiar arestat din această cauză.²² O situație asemănătoare poate fi întâlnită și în cazul fraților Duicu, aceștia, Ioan și Nistor, părăsindu-și domiciliul în momentul în care Jandarmeria a încercat să-i aresteze: "Și-o venit Miliția să-i aresteze, niște jandarmi erau atunci și ei or fugit".²³

Prezența familiei în diferite grupuri de rezistență, prin doi sau mai mulți reprezentanți, ar putea fi înțeleasă în mod suplimentar prin valorificarea particularităților psihologice specifice familiei, remarcabile îndeosebi prin gradul înalt de solidaritate pe care îl impun și întrețin între membrii acestei structuri sociale. Conform opiniei noastre, credem că această solidaritate tipic familială ne poate lămuri asupra acelor cazuri în care mai mulți membri ai aceleiași familii au intrat în rezistență, chiar dacă luate în particular nu toate aceste persoane ar fi arătat disponibilitate pentru acțiuni concrete de rezistență împotriva comunismului. Cu alte cuvinte, considerăm că au fost situații în care părăsirea domiciliului și acceptarea în mod implicit a statutului de "partizan" s-a făcut dintr-un sentiment de fraternitate pentru soțul, fiul, sau tatăl care au luat în prealabil decizia angajării într-un conflict deschis cu autoritățile comuniste.

Desigur, au existat și cazuri atipice care au depășit sfera motivațională pe care am căutat să o elucidăm mai sus. Vom aminti aici doar exemplul familiei Chirca de la Nucșoara, care a fost angrenată în activitatea grupului "Arnăuțoiu-Arsenescu" în mod, am putea spune, întâmplător câtă vreme Ioan Chirca era fugăr pe munte încă din 1931.²⁴ Fără a fi pe deplin lămurii asupra motivelor pentru care I. Chirca și-a părăsit domiciliul, încă din anii '30, putem preciza că acesta este considerat în documentele Securității, fără alte explicații, drept dezertor.

Odată cristalizate, aceste grupuri de rezistență au avut pe mai departe o dinamică de evoluție influențată de factorul numit familie. Așa după cum s-a putut observa și până aici grupurile de rezistență, din punct de vedere numeric s-au aflat într-o permanentă mobilitate, urmând, în mod normal, tendința divizării în subgrupuri pe criteriul apartenenței familiale. După ce a acționat o perioadă într-o formulă unitară, grupul "Șuşman" s-a divizat între cele două familii. Familia Șuşman, împreună cu alți câțiva membri ai grupului, a rămas cantonată în apropierea Huedinului, în timp ce familia Jurju a trecut în județul Bihor.²⁵ Experiența sciziunilor, într-o formă chiar mai amplă, a fost traversată și de către grupul "Arnăuțoiu-Arsenescu". O primă scindare și cea mai importantă, s-a produs la puțină vreme după formarea grupului, în vara anului 1949 și la baza ei au stat neînțelegerile, care deveniseră cronice, dintre familia Chirca și frații Arnăuțoiu. Dacă subgrupul în care se afla

¹⁶ Interviu cu Vasile Moldovan.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *op. cit.*, p. 595.

¹⁹ Interviu cu Petru Duicu.

²⁰ Interviu Ion Berzescu.

²¹ Interviu cu Vasile Moldovan.

²² *Ibidem*.

²³ Interviu cu Petru Duicu.

²⁴ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *op. cit.*, p. 260.

²⁵ Interviu cu Vasile Moldovan.

familia Chirca și-a încetat existența în toamna anului 1949 în urma trădării lui I. Chirca, cealaltă fracțiune, desprinsă din grupul inițial a rezistat până în 1958, trecând în acest interval prin câteva scindări temporare, produse între familia Arnăuțoiu și familia Jubleanu. Divizarea grupului “Col. Uță”, chiar dacă s-a petrecut în condiții de risc sporit s-a conformat criteriului familial, frații Duicu rămânând împreună până în ianuarie 1950 când grupul a fost descoperit.²⁶ La rândul lor și frații Berzescu au rămas nedespărțiți până în momentul în care au fost prinși, supraviețuind sciziunilor repetate produse în sânul grupului “Spiru Blănaru”, în lunile februarie-martie 1949.²⁷

Această dezagregare a grupului inițial pe structura celulelor familiale a fost posibilă din cauza tensiunilor acumulate la nivel de grup pe fondul unui acut sentiment de insecuritate și a unor condiții de viață extrem de precare. În plus, obsedanta problemă a trădării a amplificat suspiciunile reciproce, a căror depășire a fost căutată în medii umane cât mai restrânse și deci controlabile, iar din acest punct de vedere familia devenea cadrul cel mai potrivit și cel mai credibil.

Rezistența anticomunistă a lăsat urme dintre cele mai grave, din momentul descoperirii grupului, în destinul familiilor care și-au asumat o astfel de opțiune. De fapt, familiile angajate în rezistență au făcut obiectul unui adevărat proces de exterminare întreținut prin numeroasele condamnări la moarte, prin decesele înregistrate pe parcursul detenției sau prin împușcarea mortală în timpul conflictelor cu trupele Securității, Miliției și Armatei. Cei rămași în viață, mulțumită conjuncturii sau a unei poziții marginale în viața grupului au fost victimele unor condamnări substanțiale, a deportărilor, iar după eliberare s-au confruntat cu obstrucțiile poliției politice și ale administrației. Cu Securitatea pe urmele sale și aflat într-o perioadă de acută dezorientare pentru că fusese obligat să se despartă de fiii săi iar soția sa se prăpădise în condiții neclare, Teodor Șuşman s-a împușcat în 1951 în podul unui grajd din Răchițele. Șapte ani mai târziu, deci în 1958, doi dintre fii săi, Teodor și Visalon, și-au găsit sfârșitul tot într-un grajd, de această dată din localitatea Traniș, incendiat de către Securitate. Traian Șuşman, care a făcut parte din grup a fost prins în 1949 și apoi condamnat, iar copiii mai mici ai familiei Șuşman, Emil și Romulica, au fost deportați în zona localității Fetești, de unde nu li s-a mai permis să revină în satul natal.²⁸ Cealaltă familie a grupului Șuşman a avut parte de un deznodământ la fel de dramatic. Mihai Jurju, a fost rănit mortal, în timpul unui conflict cu Securitatea, iar Lucreția Jurju și Oneț Roman au fost arestați. Dacă Lucreția Jurju a supraviețuit închisorii reușind să-și refacă parțial viața după eliberare, Oneț Roman a fost condamnat la moarte și executat.²⁹ Un tratament extrem de agresiv i-a fost rezervat familiei Arnăuțoiu din Nucșoara. După ce au fost prinși în urma unei trădări petrecută în luna mai a anului 1958, la data de 18 iulie 1959 cei doi frați Arnăuțoiu au fost executați în baza unei sentințe judecătorești prin care erau condamnați la moarte.³⁰ Maria Plop, condamnată la muncă silnică pe viață, Ioan Arnăuțoiu, condamnat la 18 ani temniță grea și Lucreția Arnăuțoiu, mama lui Toma și a lui Petre, condamnată la 10 ani muncă silnică, au decedat pe parcursul detenției. Din familia Arnăuțoiu rămânea în viață numai fișta Ioana Arnăuțoiu, ei revenindu-i misiunea de a duce mai departe tradiția și memoria unei familii aruncată prematur și arbitrar în zona interzisă a istoriei comunismului. Pentru familia Jubleanu consecințele angajării în rezistența anticomunistă au fost la fel de grave. Maria Jubleanu, așa cum am mai arătat a murit în 1951 prin împușcare, fiul său, Constantin Jubleanu având aceeași soartă în 1958 după ce a refuzat să se predea împreună cu frații Arnăuțoiu. Mai neclară este situația lui Titu Jubleanu. Acesta a fost arestat în 1951 și a rămas închis până în anii 1958-1959 când a fost condamnat la moarte în “Lotul Arnăuțoiu” fiindu-i apoi, după câte se pare, comutată pedeapsa la muncă silnică pe viață. Această confruntare cu comunismul, flagrant de inegală și lipsită de speranțe a lăsat urme dintre cele mai drastice asupra familiei Duicu de la Domașnea. Ioan și Nistor au fost împușcați pe munte iar Petru Duicu a fost arestat și condamnat în procesul de la Timișoara din poziția de “cap de lot”. Samoilă Duicu, cel de-al patrulea frate, deși a rămas acasă a fost condamnat la trei ani de închisoare fiindu-i apoi impus domiciliu forțat în Moldova. Ca și cum nu ar fi fost suficient, prin beciurile Securității, unde i-a fost administrat tratamentul tipic anchetelor comuniste, a fost târâtă și mama celor patru feciori căreia i s-a cerut, nici mai mult nici mai puțin, decât să-și trădeze propriii fii.³¹

Fiind prin excelență produsul comunității sătești, grupurile de rezistență și-au asigurat în permanență suportul necondiționat al acesteia, exprimat frecvent prin intermediul familiei rurale, țărănești care s-a aflat mereu

²⁶ Interviu cu Petru Duicu.

²⁷ Interviu cu Ion Berzescu.

²⁸ Interviu cu Vasile Moldovan.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *op. cit.*, p. 717.

³¹ Interviu cu Petru Duicu.

alături de "partizani". O astfel de solidarizare s-a realizat pe un fundal comun al temerilor și previziunilor legate de un viitor incert, cât și datorită unor relații speciale preexistente (de rudenie, prietenie, vecinătate) între familiile comunitare și grupurile de rezistență atomizate din comunitate.

Similar cazurilor analizate anterior și aceste familii erau beneficiarele unor situații stabile din punct de vedere material, dublate de un respect deosebit pentru proprietatea privată și drept urmare erau extrem de sensibile la zvonurile referitoare la socializarea proprietății în general și a celei funciare în particular. Ioana Lăzărescu din Teregova, al cărei soț a fost arestat pentru colaborare cu grupul "Spiru Blănuș" exprimă în felul următor această stare de spirit: "Îi uram... fiindcă era legea asta să-ți ia pământul, să-ți ia vitele, să treci la colectiv. Zăcea: *Părinții mei au muncit o viață-nțreagă și eu am muncit până la vârstă asta și acuma să vină comuniștii să-mi ia tot!*"³² Împingând analiza noastră spre o altă zonă, putem observa că familiile din această categorie erau afiliate unor convingeri politice destul de bine fixate și orientate aproape în exclusivitate către partidele tradiționale: "Lor nu le-o plăcut comuniștii, ei or vrut să fie liberi, să nu fie supuși. Ei așe o ținut tot la țărâniști, el și socru-meu [Ioan și Petru Colțan arestați în "Lotul Spiru Blănuș -n.n.]"³³. Merite apreciabile la întreținerea relațiilor comunitate - grup de rezistență au avut și legăturile de prietenie, vecinătate sau rudenie. Avem aici un foarte bun exemplu în familia Neag din Răchițele, care, datorită prieteniei cu familia Șușman, s-a aflat cu consecvență în apropierea grupului "Șușman": "Eu am fost prieten cu Todoru lui [Teodor Șușman junior], cu fecioru' lui, că o fost cu un an mai mic ca mine... Și am fost acolo, că io acolo jos îs născut. Și apoi meream seara pe la vecini, mai nu știu ce. No, am fost prieten cu Todoru ala"³⁴

Așadar, măcar sub aspect motivațional putem considera că și aceste familii erau pregătite pentru o rezistență activă iar dacă au rămas într-o stare inertă acest lucru este explicabil prin faptul că au fost mai protejate de instigările structurilor represive care, în ultimă instanță, au reprezentat un factor determinant al rezistenței anticomuniste. În plus, pentru familiile din această categorie, care au constituit o adevărată anticameră a rezistenței anticomuniste, poate fi sesizat gradul mai redus de politizare, motiv pentru care, cel puțin într-o primă etapă, au prezentat un interes mai scăzut pentru Miliție și Securitate.

Rămase în comunitatea sătească, dar având certe afinități pentru rezistența anticomunistă, așa după cum s-a putut observa, aceste familii s-au menținut în proximitatea grupurilor de rezistență pe care le-au sprijinit cu informații, alimente și adăposturi. De fapt, acest sprijin generos din partea comunității are darul să ne lămurească măcar în parte asupra longevității unor grupuri care, în câteva cazuri, au rămas în activitate până la 10 ani. Grupul "Arnăuțoiu", pe parcursul a nu mai puțin de șapte ani a beneficiat de serviciile familiei preotului Ion Constantinescu din Poinărei. Ajutorul primit a constat din alimente, îmbrăcăminte, un aparat de radio și chiar armament.³⁵ Grupul de rezistență "Ioan Bogdan" de la Gurahonț (județul Arad), cu o viață efemeră de altfel, a fost găzduit la domiciliul familiei Motorca până în aprilie 1949, când a fost identificat de către Securitate.³⁶ Familia Lăzărescu i-a adăpostit în mai multe rânduri pe membrii grupului "Spiru Blănuș" la un sălaș din apropierea Teregovei: "Soțul meu nu o fost pe munte [în sensul că nu a făcut parte din grup -n.n.]. Acuma să vă spun eu: mâncare la partizani am mai dat, că noi stăteam acolo la sălaș și or venit într-o noapte mulți. Și apoi cum să lași omul flămând? Le-am făcut mâncare și le-am dat și or plecat... Le-am făcut colesă caldă, cu brânză, cu cârnaț, cu lapte... Ei or plecat da' or venit de mai multe ori până când i-o prins".³⁷ Nicolae Neag își amintește că în temeiul bunelor sale relații cu familia Șușman, i-a ajutat în repetate rânduri cu alimente pe cei din grupul "Șușman": "În relații bune am fost [cu familia Șușman -n.n.]. Le-am dus de mâncare de aia am fost arestat".³⁸ Alături de Nicolae Neag, legături cu grupul "Șușman" a avut și soția sa. Ana Neag mărturisește că fiind cu vacile la pășunat pe munte s-a întâlnit cu membrii grupului cărora le-a oferit sau lăsat, în locuri prestabilite, lapte proaspăt: "Și apărură așe în calea mea și văzui că fusă unu' Todor și unu', altu îl chema Mihai Gheorghe. Fusă ei doi. Da' io aveam vacile cu lapte. Le-am pus lapte și le-am dat lapte așe că n-o văzut pruncii. S-o dus în drumul lor, n-o stat".³⁹

Colaborarea cu grupurile de rezistență a atras numeroase prejudecii pentru familiile aflate în această postură. Membrii acestora, în scopul achiziționării informațiilor necesare despre grupurile de rezistență au făcut obiectul de șantaj al Securității sau au avut de suportat privațiuni temporare de libertate care făceau abstracție de

³² Interviu cu Ioana Lăzărescu.

³³ Interviu cu Ana Colțan.

³⁴ Interviu cu Nicolae Neag.

³⁵ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *op. cit.*, p. 537.

³⁶ Interviu cu Igna Darău.

³⁷ Interviu cu Ioana Lăzărescu.

³⁸ Interviu cu Neag Nicolae.

³⁹ Interviu cu Ana Neag.

prezumția nevinovăției. Apoi, o dată cu căderea grupurilor, familiile care le-au susținut au fost atinse masiv de valul arestărilor concretizate, în general, prin pedepse cu închisoarea fără să fie însă exclusă pedeapsa capitală, aceasta în funcție de gradul de pericolozitate al grupului care a făcut obiectul colaborării. S-ar mai putea spune că, la acest nivel, arestările i-au vizat în principal pe bărbați, problemele familiei și ale gospodăriei rămânând în sarcina femeilor și aceasta în condițiile unei administrații ostile. Din familia Motorca (Gurahonț) au fost arestați Ioan Motorca și fiul acestuia, Ilie, fiecare având de ispășit peste patru ani de închisoare. Arestarea celor doi a fost însoțită de prejudicii materiale semnificative între care amintim incendierea grajdului familiei Motorca cu ocazia operațiunilor întreprinse de Securitate pentru capturarea grupului.⁴⁰ Nicolae Neag a fost arestat în noiembrie 1951 pentru legături cu grupul "Șuşman" și a fost condamnat la patru ani de închisoare. În timpul detenției, soția și cei patru copii ai săi s-au lovit de numeroase probleme fiindu-le impus un adevărat regim de izolare de restul comunității din Răchițele: "N-avea voie un vecin să vie să-mi taie lemne sau să-mi facă ceva".⁴¹ Din familia Colțan a fost arestat în 1949 Ioan Colțan și după un an tatăl acestuia în vârstă de 60 de ani. Ioan Colțan a fost condamnat la 8 ani de închisoare iar tatăl său la 6 ani. Ana Colțan, mamă a unui copil de un an și jumătate, împreună cu soacra sa au fost nevoite să lucreze cele 10 hectare de pământ și să plătească mai mulți ani cotele aferente. Pe deasupra, cele două femei au trăit cu angoasa deportării în Bărăgan, familia Colțan fiind inclusă în rândul "chiaburimii": "Se tot auzea că vine și ne ia și ne duce, o stat trenu-n gară, auzeam și noi... că vin să ne ducă pe toți de acasă în Bărăgan. Ne-o ferit Dumnezeu și nu ne-o dus".⁴² Într-o situație practic identică s-a aflat familia Lăzărescu, tot din Teregova. În 1949, din această familie au fost arestați Ioan Lăzărescu, condamnat la 8 ani de închisoare și tatăl său care a primit cinci ani de închisoare. Despărțită peste noapte de soț, Ioana Lăzărescu a fost nevoită să-i crească singură pe cei doi copii, să achite cotele sau să presteze zile de muncă voluntară în "folosul obștesc" la pădure sau întreținerea drumurilor publice etc.⁴³ Familia Constantinescu din Poinărei, acuzată tot pentru colaborare a avut de suportat pedepse mult mai drastice. Preotul I. Constantinescu a fost condamnat la moarte⁴⁴ și executat împreună cu frații Arnăuțoiu iar soția sa, Justina Constantinescu, a fost condamnată la 15 ani muncă silnică.⁴⁵

În concluzie, am putea spune că familia, ca entitate social-economică și politică a îndeplinit rolul unui factor fundamental în rezistența anticomunistă, atât prin contribuție sa efectivă, cât și printr-o atitudine solidară cu cei care și-au asumat riscul unor acțiuni concrete împotriva comunismului. Funcția familiei a fost redimensionată și de mediul în care s-a mișcat rezistența anticomunistă, anume unul extrem de ostil și care, tocmai de aceea, recomanda un grad cât mai mare de coeziune între membrii componenți, ori această nevoie de solidaritate putea fi cel mai bine satisfăcută în cadrul familiei. De fapt, cazurile grupurilor de rezistență care cuprindeau mai mulți membri proveniți din aceeași familie și care, în mod individual, probabil ar fi arătat puțin interes rezistenței anticomuniste, sunt explicabile tocmai prin nivelul superior de solidaritate existent în structura unei familii în comparație cu alte modele de coabitare socială.

Lista cu martorii intervievați* :

1. Ion Berzescu - Născut la 1 aprilie 1918, localitatea Teregova; studii: șapte clase primare; religie: ortodoxă; profesie: tâmplar; familia a avut o proprietate funciară de 15 iugăre. A fost legionar și a făcut parte din grupul "Spiru Blănaru". A fost arestat în 13 martie 1949, condamnat la 15 ani de închisoare cu confiscarea averii și eliberat în 9 martie 1961. La data realizării interviului, în 1998, avea domiciliul stabil în localitatea Teregova, județul Caraș-Severin.
2. Ana Colțan - Născută la 2 august 1927, localitatea Teregova; studii: școala primară; religie: ortodoxă; profesie: casnică; s-a căsătorit cu Ion Colțan în 1941. La data realizării interviului, în 1998, avea domiciliul stabil în localitatea Teregova, județul Caraș-Severin.
3. Igna Darău - Născut la 12 mai 1920, localitatea Cil; studii: școala primară; religia: ortodoxă; profesia: agricultor; a avut o proprietate funciară de 17 iugăre. A fost legionar și a făcut parte din grupul "Ioan Bogdan"

⁴⁰ Interviu cu Ilie Motorca.

⁴¹ Interviu cu Nicolae Neag.

⁴² Interviu cu Ana Colțan.

⁴³ Interviu cu Ioana Lăzărescu.

⁴⁴ Ioana Raluca Voicu - Arnăuțoiu, *op. cit.*, p. 707-709.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 739

* Interviuurile folosite pentru realizarea acestui studiu se găsesc în arhiva audio a Institutului de Istorie Orală din Cluj Napoca.

de la Iosășel, județul Arad. A fost arestat în aprilie 1949 și condamnat la 10 ani de închisoare. La data realizării interviului, în 1998, avea domiciliul stabil în localitatea Cil, județul Arad.

4. Petru Duicu - Născut la 17 octombrie 1927, localitatea Cornereva, județul Caraș-Severin; studii: șapte clase primare; religie: ortodoxă; profesia: agricultor; familia sa a avut o proprietate funciară de 6 hectare. A fost simpatizant al Partidului Național Țărănesc și a făcut parte din grupul "Col. Uță". A fost arestat în ianuarie 1950 și a fost condamnat la 25 de ani de închisoare. La data realizării interviului, în 1998, avea domiciliul stabil în localitatea Domașnea, județul Caraș-Severin.

5. Ioana Lăzărescu - Născută la 14 ianuarie 1924, localitatea Teregova; studii: șase clase primare; religie: ortodoxă; profesia casnică; s-a căsătorit în 1940 cu Ioan Lăzărescu. La data realizării interviului, în 1998, avea domiciliul stabil în localitatea Teregova, județul Caraș-Severin.

6. Vasile Moldovan - Născut la 25 septembrie 1921, localitatea Răchițele; studii: șapte clase primare; religia: greco-catolică până în 1948, actualmente ortodox; profesia: agricultor; a fost arestat în 1954 pentru colaborare cu grupul "Șușman" și a făcut șapte ani de închisoare la care s-au mai adăugat trei ani de domiciliu obligatoriu. La data realizării interviului, în 1997, avea domiciliul stabil în localitatea Răchițele, județul Cluj.

7. Ilie Motorca - Născut la 27 iulie 1929, localitatea Gurahonț, județul Arad; studii: cinci clase primare și patru secundare; religie: ortodoxă; profesie: agricultor; a avut o proprietate funciară de 15 iugăre. A fost arestat în 1949 și condamnat la 4 ani de închisoare pentru colaborare cu grupul "Ion Bogdan". La data realizării, interviului, în 1998, avea domiciliul stabil în localitatea Iosășel, județul Arad.

8. Nicolae Neag - Născut în 1922, în localitatea Răchițele; studii: două clase primare; religia: greco-catolică până în 1949, după aceea ortodoxă; a fost arestat în 1951 și condamnat la 4 ani de închisoare. La data realizării interviului, în 1997, avea domiciliul stabil în localitatea Răchițele, județul Cluj. Printre martorii noștri, după cum s-a putut observa s-a aflat și Ana Neag, soția lui Nicolae Neag.

FAMILY AND THE RESISTANCE AGAINST COMMUNISM IN THE ROMANIAN MOUNTAINS

(Abstract)

The first part of the study is dealing with the causes that generated the resistance against the communism in Romania beginning with the second period of the 40s until the beginning of the 60s. Here are some of them: the substitution of the Romanian political system during the interwar period by the communism regime; the forced nationalization in the economic field; the illusion of Romanian liberation by the democratic western power (such as USA).

From spatial point of view, the armed resistance against communism at the end of the Second World War preferred the Romanian mountains and hills, where they could have found superior condition for feed, hide and habitate. This kind of resistance was rather dizorganized (small groups up to 40 people).

In the second part of this approach the author tried to reveal the role of the family as a social, political and economic structure as a cell of the fight against communism. The family is regarded as an activ factor of the resistance and also as a cell of the rural community integrated in the resistance movement. From this perspective, the study is concerned about the resistance in Huedin, Făgăraș, Southern part of Banat, Zarand and neighbourhood.

The conclusion is that the family played a very important part in the resistance movement against communism. The members of the resistance group had to be very united so this solidarity was necessary to be found between the family members.

FAMILIA DEMIAN. ROLUL ȘI LOCUL EI ÎN SOCIETATEA SĂTMĂREANĂ

CLAUDIU PORUMBĂCEAN

În decursul ultimelor secole, în societatea sătmăreană s-au afirmat câteva mari familii românești, printre care amintim aici familia Anderco de Homorod, Rednic, Doboși, Dragoș ș.a. Alături de acestea se înscrie și marea familie a Demianilor, care își are rădăcinile în satul Negreia, comuna Șișești, comitatul Satu Mare (azi în județul Maramureș). Cel mai vechi descendent atestat fiind Demian Alexa, născut în anul 1770.

De-a lungul anilor, familia Demian crește atât ca număr cât și ca importanță pentru societatea sătmăreană, în rândurile sale regăsindu-se nume de rezonanță ale vieții politice, culturale și social-economice, de la lideri ai mișcării naționale, primari, președinți de partid sau parlamentari, până la preoți, profesori, muzicieni, avocați, medici ș.a.

O mare parte din datele prezentate în această lucrare ne sunt oferite de cronică genealogică a familiei, întocmită în anul 1976 la Baia Sprie de către avocatul Victor Demian.¹ Printr-o scrisoare adresată unei verișoare primare, acesta explică modul în care a întocmit genealogia și care este motivația sa. *"Dragă Marița, Conform celor promise, vă trimit alăturat cronică familială - Demian - precum mi-ai cerut-o.*

Cuprinde tot ce memoria mea a păstrat. Date documentare nu am. Cu ocazia naționalizării din 1948 (confiscările făcute de securitate - n.n.) am fost privat de toate bunurile mele, inclusiv archiva familială.

Dar ceea ce am consemnat este mult prea suficient pentru ca nepoții și urmașii lor să-și poată forma o idee despre predecesorii familiei.

Tuturor vă urez mult bine, Victor.

Baia Sprie - septembrie 1976"

După cum am menționat mai sus, cel mai vechi descendent al familiei este **Demian Alexa**, care a trăit între anii 1770-1860, în satul Negreia, având ca ocupație agricultura, pomicultura și creșterea vitelor.² Descendenții săi au fost doi băieți: Atanasie și Teodor. Aceasta reiese din genealogia consemnată de Victor Demian, dar în realitate credem că aceștia sunt nepoții săi, dat fiind anii de naștere consemnați.

Demian Atanasie, (1845-1923), urmează studiile la Baia Mare, absolvind apoi teologia la Blaj. Timp de 18 ani a funcționat ca profesor secundar la Gherla, obținând gradul de profesor emerit de teologie. Din 1886 a condus parohia greco-catolică din Negrești-Oaș, devenind protopop și arhidiacon onorar. În aprilie 1919 a fost urmărit de gardiștii lui Bela Kun, pe motivul că a intervenit la C.N.R. din Baia Mare pentru a salva comuna de soldații unguri fapt pentru care a fost nevoit să se ascundă până la sosirea armatei române. Din căsătoria sa cu Luiza Bud (decedată la 25 ian.1924) au rezultat 7 copii 3 băieți (Iosif, Titus, Cecil) și 4 fete (Eufrosina, Mărioara, Elena, Irina). Se stinge din viață la Negrești la 29 aprilie 1923.³

Demian Iosif devine paroh și protopop onorar în Firiza, loc unde va păstori și fiul său, Iosif jr.

Demian Cecil îmbrățișează și el cariera ecleziastică, funcționând ca paroh și apoi protopop tractual în Negrești, ajungând în cele din urmă profesor de teologie la Gherla.⁴

Datele despre cel de-al treilea băiat, **Demian Titus**, sunt foarte puține, el funcționând ca preot în comuna Trip. Acesta a avut doi băieți: Atanasie, medic chirurg în Satu Mare și Emil care va deveni notar în Tășnad. Primul a decedat în 1952, iar al doilea în 1954.

Pe cealaltă ramură, se pomește de la **Damian Teodor**, care avut două fete (Frăsina și Ana) și doi băieți (Gheorghe și Atanasie).⁵

Demian Gheorghe, gospodar-agricultor, a avut 5 fete, cea mai mică (Silvia) devenind soția lui Benea Arion. Învățător în Baia Sprie, viitor primar al acestei localități în perioada interbelică.

Demian Atanasie (1859-1929)⁶ a trăit și activat în bună parte în satul Negreia, apoi în Tăuții de Jos. A absolvit patru clase elementare, o clasă de liceu și un an de școală profesională. Această școlarizare (deși redusă)

¹ *Cronică familiei Demian*, aflată în arhiva personală a autorului

² *loc.cit.*, p.1

³ *ibidem*

⁴ *ibidem*

⁵ *ibidem* p.2

⁶ *ibidem*

plus calitățile sale native l-au ajutat să-și fondeze o gospodărie mai avansată decât mica gospodărie țărănească. S-a ocupat de agricultură și pomicultură dar în special de creșterea și comercializarea vitelor. A ajuns să dețină o suprafață de cca 100 ha teren agricol și a luat în arendă vaste terenuri și munți pentru pășune, având mari cirezi de vite, cai, porci și oi.

A fost căsătorit de patru ori, având nu mai puțin de opt copii.

Despre Demian Atanasie, fiul său Victor își amintește că "era un om rațional și logic, judeca și numai după aceea acționa. Avea o voință de fier. Nereușitele nu l-au descurajat ci l-au îndârjit și mai mult. Muncea cu râvnă și multă tenacitate. Era sociabil cu vaste legături de cunoștințe".

Beneficiind de o asemenea avere - ceea ce i-a conferit o poziție privilegiată în societate, Atanasie Demian se implică în mișcarea națională devenind chiar unul dintre liderii săi din zonă.⁷ Pentru exemplificare facem din nou apel la genealogia familiei, de unde cităm: "An de an o serba (ziua onomastică la 17 februarie - n.n.) cu largă ospitalitate. Erau prezenți țăranii fruntași, învățătorii și preoții comunelor din jur. De la aceste onomastici nu lipsea nici preotul Dr. Vasile Lucaciu din Șișești, care era flacăra românismului în acele ținuturi. Onomasticile erau în același timp și întruniri național-politice. Se discutau evenimentele trecute și perspectivele de viitor după directivele date de Dr. V. Lucaciu. A colaborat strâns cu aceștia pentru a menține și răspândi conștiința românească."

Ca atare conducerea P.N.R. l-a designat în 1892 membru în delegația care avea menirea să prezinte împăratului la Viena, *Memorandul românilor din Transilvania*.

Ajuns la Viena, Atanasie Demian, este pus în fața unui fapt care avea să scoată în evidență concepția sa față de ideea de familie în spiritul tradiției românești. Figura sa a fost remarcată de un bogat industriaș austriac, acesta fiind impresionat de îmbrăcăminte originală, de fizicul său impunător, cu "înfățișarea unui patrician din Roma antică." Austriacul i-a propus să se căsătorească cu unica lui fiică, oferindu-i în schimb greutatea sa în aur fără a fi nevoit vreodată să lucreze." Vastele lui uzine și fabrici asigură o existență fără orice muncă. Oferta a fost respinsă, cu motivarea că este căsătorit și are copii. Austriacul stăruie. Pentru soția și copiii de acasă le instituie câte o rentă viageră, fiecăruia în parte. Sumalitatea, plătită lunar urmând să o stabilească chiar tata. Oferta a fost respinsă și în această variantă. Ar fi însemnat trădare față de neamul românesc, denigrarea ființei sale și a conștiinței sale de român."⁸

Printre mijloacele aplicate pentru a menține conștiința românească a fost și înființarea de școli românești la sate. Atanasie Demian a convins locuitorii satului Negreia (în totalitate românesc) de necesitatea unei școli cu predare în limba română. Prin contribuția voluntară și "conștiința românească" s-a construit în sat o școală cu locuință corespunzătoare pentru învățător, și s-a stabilit un buget pentru întreținerea școlii și salariul dascălului. În aceste condiții primul învățător în noua școală din Negreia a fost domnișoara Rusu Aurelia.

În legătură cu acest episod, menționăm însemnările făcute de Victor Demian, deoarece evenimentul nu are doar o valoare istorică ci și una sentimentală. "Era (învățătoarea Rusu Aurelia - n.n.) o fată tânără de 21 de ani, prezentabilă, înaltă, zveltă cu înfățișare impunătoare, foarte dărză și energică. A venit din comuna Rășinari (Sibiu), locul de baștină a poetului Octavian Goga. Mare decepție de ordin sentimental o determinase să se refugieze din Rășinari tocmai în Negreia, localitate neînsemnată, primitivă, ascunsă între dealuri și păduri. Afecțiunea dintre feciorul popii din Rășinari (Octavian Goga) și dascălița din Rășinari (Rusu Aurelia) a naufragiat. Unul era în plină ascensiune literară, cu orizonturi noi, perspective înalte, societăți distinse, onoruri... Celălalt era lipsit de toate acestea. Ruptura a fost inevitabilă. Unul s-a înălțat, iar celălalt s-a scufundat prin refugiul său la mare depărtare, în satul propășit - Negreia. Scopul era vădit: uitarea. Adecă a părăsi mediul care evocă mereu afecțiunea distrusă și atrage vâlul uitării asupra trecutului. A reușit oare refugiul ei în uitare? Nu cred. Dovadă e că a refuzat toate cererile în căsătorie. Deși a avut multe cereri, a rămas nemăritată. Așa ceva nu face decât unul care nu poate uita. Denotă o fidelitate nestrămutată până la moarte. E ceva impresionant.

Ne vizita adesea acasă. Avea o voce splendidă și cânta mereu. Eram copil mic de 5-6 ani. Încă atunci am reținut unul din textele cântecelor ei pe care îl cânta des:

Din pieptul meu a-și vrea să scot

Inima, cu dor cu tot.

S-o așez în pieptul tău

Ca să simți precum simt eu.

⁷ Pentru mișcarea națională sătmăreană vezi pe larg *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848-1918*, ediție îngrijită de V.Ciubotă, B.Dulgău, D.Radosav și S.V.Marinescu, București, 1989; D.Radosav, V.Ciubotă, *1918 în Sătmărean*, Cluj Napoca, 1996

⁸ *Cronica familiei...*, p.8-9

Cântecul se sfârșea cu batista dusă la ochi. Ștergea lacrimile vărsate de o inimă ce nu poate uita. Atunci ca și copil, nu puteam înțelege de ce plânge cineva care cânta atât de frumos.

Iată cum, prima școală românească din Negreia, zidită din impuls național-românesc, este legată de o idilă sentimentală.

El - feciorul popii din Rășinari, poetul consacrat de mai târziu, eternizează afecțiunea lor prin poezia *Dăscălița*.

Regret mult că n-am făcut școala la catedra domnișoarei Rusu Aurelia. Tata ne-a dat să facem școala elemntară în orașul Baia Sprie. Această fată tânără s-a remarcat în suferința ei, prin o tragedie foarte dureroasă, purtată toată viața cu o demnitate impunătoare. Aș dori să mă pot lăuda cu ceva ce am învățat în școala acestei fete. Prin durerea ei adâncă, purtată cu atâta noblețe, raportată la poetul Octavian Goga, devine și ea oarecum o personalitate proeminentă. Aș vrea să am ceva de la ea. Dar nu pot. Doar reamintirile acum istorisite.”⁹

Revenind la familia Demian, ne vom opri asupra a doi dintre băieții lui Atanasie. Este vorba de Adrian și Titu Demian.

Demian Adrian, moștenește pasiunea familiei pentru frumos, pentru cultură și tradiție românească. Îmbrățișează cariera de muzician, devenind un foarte apreciat dirijor, compozitor și nu în ultimul rând directorul Conservatorului de Muzică din Satu Mare. Valoarea sa este recunoscută de mai mulți specialiști în domeniu, fiind considerat “unul dintre cei mai mari dirijori ai Sătmarului din perioada interbelică, mare iubitor al muzicii corale, inițiator al multor acțiuni ce au determinat o substanțială creștere calitativă a corurilor din județ.”¹⁰

În 1921 este ales la conducerea “*Reuniunii de cântări Vasile Lucaciu*”, cor pe care îl va conduce aproape două decenii și cu care va reuși să prezinte în 1935 opereta “*La Șezătoare*” de Tiberiu Brediceanu, ceea ce demonstrează valoarea artistică la care a ajuns. În paralel, a condus și corul Liceului “*Mihai Eminescu*”. La 4 septembrie 1936, Adrian Demian lansează un apel tuturor corurilor din județ pentru a se înființa “*Asociația de coruri țărănești din Sătmar*”, fiind prima organizație de acest gen din istoria mișcării corale locale, al cărei președinte a fost ales în unanimitate.

Așadar, Adrian Demian este acela care a organizat concursuri, instruiți de dirijori, manifestări cultural-artistice, concerte corale etc, sub egida binefăcătoare a *Astrei*.

Vicisitudinile istorice ale anilor 40 îl obligă să se retragă la Arad, unde va locui până la sfârșitul vieții.

Demian Titu, fiul lui Atanasie, este ultimul membru al familiei la care ne oprim. Născut la 7 septembrie 1896 în satul Negreia, Titu este una din cele mai reprezentative personalități ale Sătmarului. Absolvent al Facultății de Drept din Cluj (1923) și doctor în științe juridice, va practica avocatura la Satu Mare, devenind membru în diferite societăți și asociații, consilier juridic al băncii “*Casa Noastră*” și al Fabricii de vagoane “*Unio*”, decan al Baroului Avocaților Satu Mare ș.a.¹¹

Pe lângă activitatea sa profesională, Titu Demian a rămas cunoscut contemporanilor săi și parțial urmașilor, prin faptul că a luat parte activ la viața politică a orașului și județului Satu Mare, în calitate de membru al P.N.Ț. Pentru perioada 1936-1947 funcționează ca vicepreședinte și apoi președintele organizației județene. În intervalul 12 iunie 1932-18 decembrie 1933 ocupă funcția de primar a orașului Satu Mare, înregistrând realizări notabile.

Din 1944 este ales președinte al UDR, fiind simbolul opoziției anticomuniste din zonă, pentru ca la alegerile parlamentare din noiembrie 1946 să fie ales în Parlament în ciuda fraudei electorale. Odată cu desființarea P.N.Ț, Titu Demian a fost arestat și mutat cu domiciliu obligatoriu la Cluj, unde va înceta din viață la 29 aprilie 1958. Întreaga avere i-a fost confiscată în momentul dislocării (10 august 1949) lăsând în urmă doar o fiică, Maria, căsătorită Zaharescu, actualmente cercetătoare în București, la Academia Română.

În ciuda marginalizării la care a fost supusă de către regimul comunist, familia Demian și-a câștigat o poziție de necontestat în societatea sătmăreană, dând acesteia valori umane de o certă valoare, de numele său legându-se momente de referință din viața politică, social-economică și culturală de pe aceste meleaguri.

⁹ *ibidem*, p.9-11

¹⁰ V.Băințan, *Arta corală din Maramureș*, Baia Mare, 1982, p.60-61

¹¹ Cl.Porumbăceanu, *Figuri ilustre sătmărene (II). Dr.Titu Demian (1896-1958)*, în “Satu Mare. Studii și Comunicări”, XIII, 1996, p.215-218

**THE DEMIANS. THE PLACE AND THE ROLE OF THEM
IN THE SOCIETY OF SATU-MARE**

(Abstract)

This approach reveals the manners of the nobility from Țara Românească during the Eighteenth century and first half of the Nineteenth century. Taking into consideration the confessions of foreign travelers and the Romanian documents we tried to put to light a segment of nobility's everyday life. Luxury, infidelity, prostitution are usual phenomena in those documents, but they are considered to be related to the manners of the nobility from Western Europe.

ATITUDINI ALE FEMEII ÎN MIȘCAREA DE REZISTENȚĂ

VALENTIN ORGA

Dacă de-a lungul veacurilor concepția despre femeie și despre rolul ei în societate a evoluat, eternul feminin s-a rânduie printre mituri și s-a confundat cu creațiile artiștilor și poezilor. Realitatea, în permanentă schimbare îi hărăzește femeii roluri tot mai diferite, mai dinamice, plasate pe o scală valorică ce culisează de la femeia casnică sau virtuoasă prin credința ei, la personajul politic, chiar determinant (regine, prim-miniștri etc.)

Încercăm, în cele ce urmează, să surprindem câteva clișee ale prezenței femeilor în mișcarea de rezistență anticomunistă, ale atitudinilor acestora în timpul acelor vremuri tulburi din istoria României. Materialul folosit este în cea mai mare parte constituit din interviurile realizate de cercetătorii Institutului de Istorie Orală din Cluj Napoca în Munții Rodnei (1997- grupul "Garda Albă"), în Munții Banatului (1998 - grupurile conduse de col.Uță, comandorul Domășneanu, S.Blănaru), în zona Huedin (1997-1999 - grupurile Capotă -Dejeu, Potra-Gheorghiu. Șuşmanilor). Bogatul material existent ar permite o analiză complexă din perspectivă psihosocială a comportamentului feminin pentru fiecare zonă în parte. Ne mărginim în această fază, așa cum am mai precizat, doar la a puncta câteva aspecte ale acestei probleme.

Ocuparea militară a României de către Armata sovietică, impunerea treptată a controlului sovietic (combinat cu jaful) și în economie, precum și măsurile antisociale a stârnit un val masiv de convulsii în rândurile populației, care au culminat cu accente dramatice concretizate în lupta armată în munți.¹ Astfel, s-au organizat grupuri de rezistență în zona Munților Făgăraș ("Vulturii Carpaților" - cu I.Mogoș, I.Gavrilă, N.Mazilu: "Haiducii Muscelului" - cu Gh.Arsenescu și frații Arnăuțoiu),² în zona Banatului (grupurile conduse de col.Uță, c-dor Domășneanu, S.Blănaru),³ în regiunea Olteniei (frații Carlaonț, D.Totir, N.Trocan, grupul maiorului L.Dimitriu sau al lui Tr.Marinescu, cel al căpitanului Gr.Brănești ș.a.),⁴ în Bucovina (Macoviciuc, Cenușă, Vatamaniuc, Motrescu, Arnăutu ș.a.)⁵ ș.m.a.

Numărul lor este însă mult mai mare, iar cei amintiți sunt doar exponenții unei mișcări de rezistență națională îndreptată împotriva abuzurilor noilor autorități. Fenomenul a angrenat un număr mare de români, aparținând tuturor categoriilor sociale, indiferent de apartenența politică sau religioasă. Rezultatul rezistenței directe sau indirecte a fost pe lângă mii de victime, sute de mii de oameni care au umplut închisorile sau care au fost deportați or li s-au stabilit domiciliu forțat departe de casă.

Activitatea grupurilor din munți s-a întins pe o perioadă de 12 ani (1946-1958). Atât cei hăituiți de trupele Securității, cât și cei care înfruntând riscurile i-au susținut oferindu-le provizii și chiar adăpost, sperau cu insistență în venirea salvatoare a americanilor.

Conflictele sociale determină sau intensifică disturbări psihologice, dar care se manifestă diferit de la mediul urban la cel rural, de la intelectual la omul simplu din popor. La fel, și femeia trece prin puternice frământări interioare, având reacții diferite, de la resemnare și refugiu în credință, la gesturi decisive de înfruntare a restricțiilor și prejudecăților sau chiar a morții. Prin urmare, într-o perioadă de transformări, care periclita integritatea și liniștea căminului, care atentau la existența familiei și la siguranța personală, femeia își dobândește individualitatea, treptat, devenind parte activă. Supusă hărțuieilor, asumându-și rolul "capului de familie" (atunci când soțul a fost plecat sau arestat), aceasta nu mai este preocupată de propria-i poziție, ci de problemele comunității în care trăia. Câmpul de manifestare, redus până nu demult la problemele domestice, devine dintr-o dată mult mai larg, cu o mai mare responsabilitate. Prin acțiunile și atitudinile ei în situații devenite dramatice pentru o societate în ansamblul ei, putem spune că femeia a rupt blestemul care o apăsa de veacuri, de a nu putea participa la expediții războinice⁶, egalând superioritatea rolului bărbatului prin atitudinea ei.

Siguranța morală, considera M.Niel, este asigurată pentru femeia care se sacrifică pe altarul valorilor "familiei", în timp ce conștiința sa este împăcată că își îndeplinește "datoria", așa cum îi este propovăduită de

¹ Gh.Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1994, p.135

² C.Ionițoiu, *Rezistența armată anticomunistă în Munții României*, București, Gândirea Românească, p.44

³ *ibidem*, p.23

⁴ *ibidem*, p.6

⁵ I.Gavrilă Ogoranu, *Rezistența armată anticomunistă*, în *Analele Sighetului*, I, 1995, p.101

⁶ Simone de Beauvoir, *Al doilea sex*, București, 1998, p.111

autoritățile civile, religioase etc.⁷ Prin urmare, noile situații create îi impuneau asumarea, până la revoltă, a apărării posibilității îndeplinirii acestor îndatoriri.

Satul, datorită principalei îndeletniciri (agricultura), având o categorie socială majoritară (țărani) este asociat cu un loc de conservare a tradițiilor, unde progresul își face loc cu mare greutate, un loc idilic și armonios. În acest cadru tradițional, femeia se afla mereu în umbră, definindu-se în raport cu bărbatul și în funcție de el depinzând de munca la câmp pe care o presta alături de acesta.

Ne-am oprit asupra lumii satului în special datorită faptului că solidaritățile acesteia sunt mai durabile și se manifestă într-o măsură mai liberă, lipsită de prejudecăți. Țăranul este mai ușor de înduplecat de suferința umană și mai admirativ față de actele de curaj, chiar atunci când acestea aparțin străinilor. Fenomenul rezistenței are imens de multe exemple de asemenea manifestări de solidaritate, de umanitate, unele costând vieți sau ani mulți de temniță. Pe de altă parte satul a fost în fapt, mai degrabă "vecin" cu pădurea.

Agresiunea exercitată asupra satului românesc produce mutații esențiale în raporturile interumane și afirmări ale unor atitudini care, în condițiile unei vieți normale erau greu de anticipat în cazul femeilor.

Un prim caz asupra căruia ne-am oprit este cel al bătrânei din Brăișor, Onița Cătaș, născută în 1904. Casa sa se învecina cu cea în care se ascundea medicul veterinar Iosif Capotă⁸, iar relațiile sale cu gazdele acestuia (Iustina Chiului și mama ei, Irina) erau foarte bune. Aflând de prezența lui și de situația în care se găsea, de fugă, știindu-l încă de multă vreme ca un om foarte bun, Onița mergea tot mai des în vizită la acestea și ducea de mâncare pentru oaspetele lor. Deși Capotă era modest în pretenții, "Numai pită și hiribe (cartofi - n.n.) să-mi dați", ospitalitatea țăranului chiar și în acele vremuri grele era la mare cinste, căci, Onița îi ducea de mâncare, cum își amintește aceasta "când tăiam galițe. Aveam vacă de muls și-i duceam lapte."⁹

Ajutorul acesteia femei nu s-a oprit aici. Deși era conștientă de riscul de a se vedea cu un "proscris", dat fiind faptul că doctorul fusese căutat deja de Securitate și în satul lor, având exemplul soțului ei, care refuzase să meargă să vorbească cu acesta, Cătaș Onița merge chiar mai departe și acceptă să răspândească manifestele multiplicat de Capotă. "M-o mânat și pe mine să-i țin manifeste (...) Am fost odată la *Fechetău*¹⁰ (...) Când nu mă vede nime, țâpam câte una pe jos". Mulțumirea era de fiecare parte, dar mai ales a doctorului: "Așe bine-i păre când venem să-i spun: «O citit omenii și le păre bine că se schimbă regimul (comunist -n.n.)»"¹¹

Încrederea pe care o avea în ceea ce făcea Capotă nu se limita doar la o complicitate, ci putem spune că era mai mult, o asumare a acțiunii acestuia. Dovadă că ea a încercat să-l convingă pe fiul său, muncitor în Oradea, revenit în vizită în sat, să-l întâlnească pe doctor și să stea de vorbă cu el. Devine astfel un intermediar în încercarea fruntașului țăranist de recrutare de noi membri pentru ideile sale. Este sigur faptul că inițiativa nu a plecat de la femeie, dar cert este că ea a insistat pentru respectiva întâlnire. "Gheorghe a' meu n-o vrut să meargă, că l-a prinde (pe Capotă -n.n.) și l-o aresta și pe el". La mijloc a fost poate și interesul său de mamă, dornică să-și vadă fiul urcat în ierarhia socială, dacă luăm în considerare promisiunea făcută de Capotă: "Că l-a pune în serviciu mare dacă s-a schimba regimul."¹²

Bătrână, la 94 de ani, Cătaș Onița era apăsată de remușcarea că fiul său a avut de suferit din cauza ei. Sugestiv este reproșul fiului său pe care ea însăși l-a reprodus: "Tu m-ai făcut, că m-ai mânat la el!" N-a fost un reproș care să-i despartă cu ură, relația lor fiind una normală dintre mamă și fiu. În fața conștiinței Cătaș Onița se justifică: "Eu am crezut că fac bine." Nu regretă faptul că s-a întâmplat ce s-a întâmplat cu ea, ci doar că fiul său a fost închis. Nu regretă, căci a ajutat un om care "o vrut binele la țări". Pentru ea, Capotă "om bun o fost" și "o știut de tăte cele", amintindu-și că "îi păre tare bine că s-a schimba regimul".¹³

⁷ Margaret Niel, *Drama eliberării femeii*, București, 1974, p.86

⁸ Iosif Capotă era medic în Huedin și conducea organizația locală a P.N.Ț. În urma măsurilor pe care noile autorități începuse să le ia împotriva fruntașilor locali ai partidelor democratice, ca unul care se pronunțase deschis împotriva comuniștilor, urma să fie arestat. Avertizat din timp, acesta fuge și încearcă să se ascundă în mai multe sate din zona Munților Vlădeasa. Bucurându-se de o mare apreciere și de un prestigiu deosebit din partea țăranilor din zonă, ajunge după o perioadă în satul Brăișor, unde stă ascuns mai multă vreme. El are discuții cu mai mulți bărbați din sat, cărora le întreține trează conștiința și-i îndeamnă să se organizeze în caz de nevoie, la venirea americanilor, să contribuie la răsturnarea regimului. În aceeași credință el multiplica la o mașină de scris manifeste pe care unii dintre cei mai siguri și mai curajoși vizitatori ai săi le răspândeau ori le lipeau pe garduri. Este descoperit de Securitate și arestat. Cu această ocazie mai mulți săteni sunt arestați sub diferite învinuiri și condamnați la ani grei de închisoare. Capotă împreună cu medicul Dejeu sunt împușcați la scurt timp după proces.

⁹ Mărturia Oniței Cătaș

¹⁰ Târgul de la Negreni, care are loc în luna noiembrie a fiecărui an.

¹¹ Mărturia Oniței Cătaș

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

Durerea condamnării pe viață pe care a primit-o i-a fost accentuată de durerea faptului că odată cu ea au mai fost arestați fiul și încă doi frați ai săi: "Cât am fost io de năcăjâtă. Băiatul meu în pușcărie, eu în pușcărie, frații mei amândoi în pușcărie. Tot timpul am plâns."¹⁴ Natura sa de femeie a făcut-o să plângă nu doar pentru propria-i soartă, sau pentru a fiului său, ci pentru a întregii familii năpăstuite.

Multe dintre femeile rămase acasă după arestările soților lor, pentru participare sau complicitate la actele de rezistență împotriva comunismului, și-au găsit refugiu în lacrimi. Deși anchetate și cel mai adesea bătute ori intimidare prin amenințări grotești, ele nu și-au plâns numai durerea fizică sau teama, ci soarta pe care au avut-o soții și mai ales pentru grija familiei. Disperarea situației ajunge să le scoată din acea stare de acceptare a sorții și de refugiare în plâns și rugăciune. Aceste femei, închise în universul lor de lucruri și de rutină, neavând decât cultul datoriei, devin agresive atunci când, nu doar propria existență este periclitată, ci existența familiei și gospodăriei. Floarea Mititeanu din Rebra, înainte de a deveni agresivă, a trecut prin disperarea gestului sinucigaș: "Eu n-am ce să fac, decât să-mi iau copiii și să mă duc pe linie și să mă calce trenul cu copii cu tot. Eu nu mai pot din două mâni să-mi cresc copiii, să-mi țin bărbatu', să plătesc un plug, să plătesc o coasă."¹⁵ Aceasta, anchetată până atunci în repetate rânduri pentru plecarea soțului în munți, alături de căpitanul Leonida Bodiu¹⁶, devine temătoare căci în sat se răspândise zvonul că odată arestați bărbații fugiți, va urma arestarea femeilor: "Acum am terminat cu bărbații și începem cu muierile."¹⁷ Hăituită de autoritățile civile și muncită de gândul "că mă arestează și îmi rămân copii pe drumuri", Floarea Mititeanu are un moment de revoltă. Șicanată de un activist local, Emil Mureșan, "un țigănoi", care o amenința că îi va lua casa ori lucruri din casă răbufnește: "Da n-o vrut să mă lase în pace. Atunci m-am enervat și când o mai venit i-am spus: «Ști ce, ieși afară că cu ce am în mână îți dau în cap că-s în casă la mine!» Mi-am luat inima în dinți «Și dacă mai vi să știți că pun o oală de apă fierbinte și te opăresc. Să mă închidă, da știu că nu mai ești om în veci!»"¹⁸ Era un mare curaj, o asemenea amenințare la adresa unui activist, care printr-un denunț sau o mărturie (cel mai adesea mincinoasă) o putea da pe mâna Securității.

O atitudine identică are și Saveta Rus din Rebra, hărțuită de același personaj. Rămasă fără soțul, arestat din aceeași cauză, anchetată ea însăși pentru faptul că l-a întâlnit pe Leonida Bodiu, cu care era rudă, aceasta izbucnește chiar în fața procurorului: "Cine mai intră în casa me să mai ie ceva, că mă tot amenință că-mi iau casa să facă grădiniță, eu încă, să fiu afurisită de n-am să-i iau cu săcurea."¹⁹ Riposta identică față de secretara comunistă a Primăriei a fost în măsură să o înspăimânte pe aceasta. Anunțând-o că vine să culeagă, toamna, din grădina lucrată de Rus Saveta, secretara este amenințată: "Domnă, fă bine și dute cu Dumnezeu, că eu m-am jurat că cine mai vine să intre în grădina și-n casa me, îl tau cu săcurea. Eu am arat, eu am căpălit, eu îl culeg." Este sugestivă, pentru felul în care a fost tratată, lipsa de indulgență, de iertare față de persoana secretarei: "să trăiască acuma, atâta aș bate-o, să o ducă cu salvarea de la mine."²⁰ Aceeași poziție o are și în fața președintelui E. Mureșan, pe care îl atenționează în legătură cu intenția greșită de a-i confisca casa: "S-a judecat bărbatu meu, cu confiscarea averii, ce-i pe el întâbulat. El nu are nimic, numai ce-i pe el. Ce-i al femeii și al părinților nu-i confiscat." În cele din urmă, profitorii au dat în spate: "Am cules eu și nimeni n-o mai venit."²¹

Memoria Savetei Rus nu poate uita și ierta tratamentul aplicat ei de anchetatoarea care s-a ocupat de ea: "Dacă aș vede-o pe o domnă, ea mi-a dat bătăi, aș bate-o chiar dacă aș intra în închisoare." Ea își amintește că pe o altă femeie, Raveica Cârțu, au bătut-o până a înnebunit; au legat-o de păr la căpriori (grindă) și au maltrat-o.²²

Ca o notă, merită să amintim aici și soarta unei tinere fete Domnica Burdeț, liceeană la Năsăud. Tatăl său a fost unul dintre apropiații lui Bodiu. Acesta venea des în casa lor. Bărbat chipeș, căpitanul ar fi putut constitui o atracție pentru tânăra fată, la fel cum și aceasta putea să-l atragă. Existența unei idile reiese din mai multe

¹⁴ Unul dintre ei, aflat în bune relații cu Capotă, l-a adus în sat pentru a-l găzdui

¹⁵ Mărturia Floarei Mititeanu

¹⁶ Leonida Bodiu, ofițer în Garda Palatului Regal, în urma unui proces judecat în stare de libertate, se refugiază în zona Munților Rodnei, de unde era de loc. Cunoșcând transformările ce au avut loc în societatea românească, dar și încercările de organizare a unei rezistențe armate, începe să contacteze mai mulți cunoscuți pentru constituirea unui nucleu de rezistență, pe care îl numește "Garda Albă". Urmărit de autoritățile comuniste este prins și împușcat împreună cu alți doi localnici, care se manifestaseră ca opozanți vehemenți ai noului regim. Încă înainte de a fi arestat, sunt prinși mai mulți localnici, în special tineri, din Rebra, Rebrîșoara și alte sate din zonă.

¹⁷ Mărturia Floarei Mititeanu

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Mărturia Savetei Rus

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*

declarații, fără însă a însemna mai mult. Arestată și învinuită că ar fi fost amanta lui Bodi, Domnica este închisă mai mulți ani de închisoare, în timp ce tatăl său a fost împușcat în timpul procesului. Dintre cei intervievați, toți susțin că în urma analizelor și controlului la care aceasta a fost supusă, s-a dovedit că legătura celor doi nu a depășit stadiul unui flirt. Pentru vina că a fost plăcută de Bodi sau pentru aceea că tatăl său făcea parte din "complot". Domnica Burdeț a făcut 7 ani de închisoare. În 1949 aceasta avea 16 ani, ceea ce face cam greu de crezut o asemenea legătură. În sentința Tribunalului din Cluj, aceasta era acuzată că la cunoscut pe Bodi în 1946 și a întreținut corespondență cu acesta până în toamna anului 1948.²³

Curajul altor femei a mers mult mai departe. Au fost cazuri de reprezentante ale sexului slab, care au urcat în munte alături de tații, soții sau amanții lor. Așa a fost cazul Anișoarei Horescu, cumnată a legioanarului Spiru Blănuș și fiică a lui Nicolae Horescu, care și-a urmat tatăl în Munții Banatului. Aceasta era studentă în anul II la istorie-geografie, la Universitatea din Cluj și s-a implicat în mișcările de protest ale studenților de aici. Mai mult, ea a fost călăuză pentru un grup de opozanți ai regimului. Căutată de Securitate, aceasta reușește să fugă la grupul condus de cumnatul său S. Blănuș.²⁴ Stă în munți până la căderea grupului. Pentru ea plecarea a fost soluția pentru a scăpa de urmărire. Fugise desculță, în cămașa de noapte: "Parcă văd și-acum cum am străbătut calea până la sălaș. Era plin de spini. Tata și Spiru mi-au înfășurat picioarele în batiste Sătenii ne-au adus haine pentru noapte. Era frig. Pe mine mă ocroteau ca pe un copil. Eram singura femeie. Stăteam în umbra lor, mai ales când aveau loc înclăstări între partizani și militari."²⁵ Chiar și în aceste condiții riscul era mare. Era un pericol în fiecare moment, căci în timpul ciocnirilor, scopul nu era neapărat de a-i captura vii pe fugari. Iată cum descrie Anișoara Horescu unul dintre momentele cele mai critice ale grupului: "În pădurile Teregovei ne-am înghebat niște barăci, pe malul Timișului. Le-am acoperit cu frunze uscate. Atunci a plecat Spiru la Teregova și ne-am despărțit în două tabere. Teregovenii au coborât spre Teregova, iar ai noștri s-au întors spre Rusca. Atunci a fost cel mai grav moment al confruntării cu armata. Au și murit mulți. Pe Marișescu l-au împușcat în picior. Ninsese mult. Se făcuse ger. Am înnoptat într-o colibă din lemn. Ziua următoare, Spiru a hotărât să plece cu Berzescu, să se întâlnească cu ceilalți. Eu am rămas cu tata și cu Petre Berzescu. Atunci, în confruntarea cu armata, Caraiman a fost ucis, iar Spiru rănit la picior. Ninge fără milă. Aproape înotam în zăpezi. Lângă Cornereva, în pepiniera Ocolului Silvic, ne-am oprit, plini de spaimă, după ce am aflat că Spiru a fost luat și Caraiman omorât. Presimțiri cumplite au pus stăpânire pe noi. Ni se pregătea sfârșitul. De cei din Teregova ne-am despărțit și am pornit-o înapoi spre Domașnea. Satul era înconjurat. Armata mișuna. Până-n capul satului am mers târâș prin zăpadă. (...) La scurt timp după ce pe Spiru îl condamnaseră la moarte și toți ai noștri au fost ridicați într-o noapte, tata și cu mine ne-am predat. Ce rost mai avea să-i chinuim și pe alții din sat?"²⁶ Anișoara este închisă pe o perioadă de 7 ani, din care cea mai mare perioadă a făcut-o la Măleș, la secret.²⁷ Avea 22 de ani. Când s-a eliberat împlinise 29.

Un caz asemănător este cel al Lucreției Jurj²⁸, care își urmează soțul fugit în munți unde se alătură grupului constituit în jurul Șușmanilor.²⁹ Mihai Jurj era pădurar în Răchițele. Cei doi se căsătoresc în 1947. Suspectat că îi ajută pe fugari, acesta este urmărit și se încearcă arestarea lui. Reușește să scape, dar autoritățile o arestează pe soția sa și pe tatăl acesteia supunându-i unei anchete. Lucreția îi aprovizionase cu mâncare și împreună cu Jenica, fiica lui Teodor Tăușaru le dădea de veste de prezența securiștilor cu ajutorul tulnicului.³⁰ Ea este eliberată în speranța că îi va conduce la fugari. Aceasta profită de situație și reușește să ajungă la grup, păcălind vigilența urmăritorilor. Rămâne alături de restul grupului până la prinderea lor.

Din toamna anului 1950 începe haiducia, o fugă și o hărțuire permanentă, ce vor dura până în 1954. În acești 4 ani, limitele rezistenței umane - morale și fizice - au fost împinse mult peste obișnuit. Ne gândim la lunile de zile dormite în zăpadă, pe cetină de brad și cu Biblia în loc de pernă, sau la "infinitele" clipe de teroare

²³ Copia sentinței se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj.

²⁴ *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, coord. M. Milin, p. 6-7, 12; D. Magheți, *Spiru Blănuș. Portret din fragmente salvate*, Timișoara, 1998, p. 20

²⁵ D. Magheți, *op. cit.*, p. 20

²⁶ *Ibidem*, p. 21

²⁷ Mărturia Mariei Blănuș

²⁸ În anul 1992 apare în ziarul clujean NU un articol intitulat: *Singura mea crimă e că mi-am urmat soțul*, semnat de Dan Cureanu. Acesta se bazează pe mărturiile Lucreției Jurj.

²⁹ Teodor Șușman fusese primar în Răchițele (plasa Huedin). El se pronunță deschis împotriva comunismului, dar mai ales împotriva noilor reprezentanți locali ai puterii comuniste. Este arestat, dar apoi eliberat, după care pentru a evita alte neplăceri fugă în munți, urmat fiind apoi la scurt timp de fiii săi. Lor li se alătură mai mulți localnici. Șușman tatăl se sinucide în centrul localității Răchițele, în timp ce doi dintre băieții săi rezistă încă mulți ani, până în 1958, când înconjurați de trupele armate mor într-o șură aprinsă. Soția și ceilalți doi copii au fost arestați și închiși.

³⁰ Mărturia Lucreția Jurj

provocate de fiecare foșnet care putea însemna oricând, moartea. Cu toate acestea, în cei patru ani, nimeni nu a fost bolnav, nici măcar de un simplu guturai.

“Dacă nu reușeam să ne stabilim într-un loc, care să fie sigur mai multe zile, scormoneam zăpada sau pământul, fiecare cât să încapă singur. Noi le spuneam «catacombe» acestor găuri. Până ce trecea pericolul eram adăpostiți. Foc puteam face numai noaptea, fiindcă ziua riscam să fie reperați. Nici noaptea nu era sigur, dar aveam deja dexteritate de a face foc aproape fără fum. Ziua trecea citind Biblia în așteptarea soțului, care ținea permanent legătura cu ceilalți fugari. Deși locuiam alături de sălbăticiunile pădurii, de ele nu ne era frică. Ne era frică de oameni. Când locurile erau sigure nu aveam probleme cu hrana, oamenii de încredere ne dădeau tot ce aveau în casă, iar dacă nu ne puteam mișca, vânăm.”³¹

Mărturia Lucreției Jurju este un document despre viața de zi cu zi a partizanilor și nu doar a sa. Descrierea sentimentelor care o încercaseră în acele momente este ilustrativă pentru trăirile oricărui alt partizan. Din multe încercări din care au scăpat, trei le consideră miraculoase: în ‘51 în apropierea comunei Feriu, în ‘52 când străbat fără să știe o zonă supravegheată și când sunt prinși într-o văgăună. În acest din urmă caz următorii lor se aflau foarte aproape. Strânseseră tot mai mult cercul. Soldații erau atât de mulți încât, deși distanța dintre ei nu era mai mare de cinci-zece metri, reușeau să formeze un lanț viu ce acoperea o distanță de câțiva kilometri. În aceste condiții, le părea imposibil să mai scape. Încercarea disperată reușește, dar cu prețul pierderii a doi dintre camarazi. Rămân patru: cei doi soți și frații Șuşman. Se refugiază într-o grotă, unde așteaptă soldații. La un moment dat, comandantul trimite unul în recunoaștere. Iată cum descrie acele interminabile clipe, Lucreția Jurj: “Nu am să-l uit niciodată, îi vedeam ochii albaștri și îi simțeam răsuflarea, fiindcă ajunsese la jumătate de metru de mine. Era clar că ne văzuse, deși era semiîntuneric. În acele momente, care mi s-au părut ani, cu toate că, probabil, trecuseră doar câteva secunde, așteptam cu mâinile pe trăgaci să tragă el primul. Nu mai respiram și inimile ni se opriseră în loc. Nu a tras, poate de frică că ar muri el, dar poate și din spirit de umanitate. A raportat comandantului că nu este nimic. Acesta i-a ordonat să descarce un încărcător în locurile unde nu are vizibilitate. A executat ordinul, dar a avut grijă să nu ne atingă. Așa am scăpat.”³²

După o perioadă, datorită unor neînțelegeri apărute între Mihai Jurj și cei doi frați, neînțelegeri care se datorau într-o oarecare măsură și prezenței Lucreției, aceștia se despart.³³ Pe soții Jurj³⁴ îi găsește toamna anului 1953 în zona cătunului Dealul Boții, unde primeau ajutoare și informații de la Oneț Roman Jurju din Răchițele (fratele lui Mihai). Acesta, trădat, este folosit de Securitate pentru a ajunge la fugari. Reușesc totuși să scape. Vor fi prinși în cele din urmă în august 1954 lângă Sudrigiu. Ea își amintește că a fost lovită cu patul armei în cap și își mai revine doar la sediul miliției din Beiuș. Soțul este rănit în cap. De la sediul miliției sunt despărțiți, Mihai Jurj fiind dus la Spital. Acesta va muri. Lucreția Jurj și Oneț Roman sunt judecați. Lucreția este condamnată la muncă silnică pe viață, în timp ce cumnatul său va fi executat la Beiuș (1955). La ultimul cuvânt la care a avut dreptul, Lucreția a spus: “Nu vă e rușine, singura mea crimă e că mi-am urmat soțul. Mai bine mă condamnați și pe mine la moarte.”³⁵ Închisă, va face greva foamei pentru a afla dacă soțul său mai trăiește. Dar în zadar.

Actul său a fost deopotrivă unul de curaj și de credință față de soț. A preferat, după prima anchetare să fugă la soțul său, fiind încredințată că situația se va îndrepta și nu va mai fi nevoită să îndure chinurile unei noi anchete. “Toți eram încredințați că situația nu putea dura mult timp astfel, așteptam ca țările apusene să ne elibereze...”³⁶ Această solidaritate este percepută pozitiv și de ceilalți membrii ai comunității. Mărturiile culese de la diverși martori (cu precădere indirecti), se desprinde ideea potrivit căreia cei doi conveniseră ca în cazul unei situații limită să-și ia viața reciproc. Astfel că femeia trebuia să tragă prima, iar apoi, bărbatul fiind mai rezistent să facă la fel. Ajunși în această situație, se pare că doar Lucreția a reușit să tragă, fără a lovi mortal, după care au fost prinși. Cert este că cei doi și-au trăit doar 7 ani din căsnicie, din care cea mai mare parte hăituiți.

O situație mai aparte o reprezintă cazul Minei Ilieș (n.Neag) din Răchițele, care a fost implicată într-o oarecare măsură în cazul “grupului Șuşman”. Aceasta a copilărit cu Teodor Șuşman, fiul cel mare al fostului primar, cu care, își amintește ea, “am păscut vitele împreună”. Ajunși la vârsta adolescenței între cei doi se înfiripă o idilă, curmată de decizia acestuia de a-și urma tatăl în pribegie. Datorită legăturii dintre cei doi, de care știa întreaga comunitate, Mina este anchetată. După această primă experiență va părăsi satul ajungând la Reșița pe șantier, însoțită de o prietenă. Pentru a-și pierde urma se stabilește la Văliug și de aici în Muntele Semenic.

³¹ Mărturia Lucreția Jurju; vezi și NU, nr.73/ 1992

³² Mărturia Lucreției Jurj

³³ Informația este datorată mai multor persoane intervievate în legătură cu activitatea Șuşmanilor. Cunoscându-i foarte bine pe Șuşmănești, declarația în acest sens a Minei Ilieș (n.Neag) merită reținută.

³⁴ Cei doi frați mor în 1958

³⁵ Mărturia Lucreției Jurj

³⁶ *Ibidem*

După mai bine de un an și jumătate se întoarce acasă. Cei doi se reîntâlnesc fără prea mare greutate: "mergeam după zmeură și-i întâlneam". O fire mai curajoasă, cu aplecare spre aventură, Mina continuă să îl vadă periodic pe Teodor Șuşman. Declarația ei este revelatoare în acest sens: "până când o murit am știut de ei". Chiar și după ce s-a căsătorit, cu un milițian, aceasta a continuat să îl întâlnească pe Teodor Șuşman.³⁷ Chestionată în legătură cu unele dintre momentele de istorie ale grupului răspunsurile ei sunt întărite de dezvăluirea sursei "de la bandă": "cum vă povestesc eu, așa îmi povesteu ei mie".³⁸ Intimitatea de care se bucura în raport cu cel puțin o parte a grupului (cu cei doi frați) a făcut-o părtaşă la această aventură. Era foarte bine informată despre actele săvârșite de aceștia. Așa de pildă în legătură cu "atacul" casierilor de la Stâna de Vale ea ne spune: "Am știut de Bortos, cel care i-a condus când or dat lovitura la casierii de la Stâna de Vale, da din gura me nu s-o auzit nimic, măcar că o venit apoi veterinar la noi în sat."³⁹ Deși a fost anchetată în repetate rânduri, "n-am atâta păr pe cap de câte ori m-o dus la cercetare", ea a știut să spună doar atât cât să nu o inculpe, ori să nu fie considerată trădătoare. Interesantă este situația în care fratele ei a fost condamnat la 10 ani închisoare pentru nedenunțare, ea aflând doar la proces de implicarea lui. Faptul că nici unul nu știa de celălalt că este implicat, constituie o dovadă a modului în care funcționa conspirativitatea în comună.

Poziția sa în rețeaua oamenilor de încredere era una sigură, căci aici își găsește adăpost pentru o perioadă mai lungă Roman (Oneț) Jurju, fratele lui Mihai Jurju. De asemenea, Teodor Șuşman îi arată locurile unde ascuseseră "prada" după devalizarea unor cooperative din zonă. Faptul că a fost o prezență consistentă în economia evenimentelor o dovedește și confruntarea la care este supusă după capturarea Lucreției Jurju.⁴⁰

Firea ei, lipsită de prejudecăți a scăpat-o din încurcături. Anchetată la Huedin, de către un ofițer, Mina povestește cum a scăpat de acesta: "O zăs cătă mine anchetatorul: «Tu, fir-ai a dracului, că n-ai nici rușine, nici frică în tine, fostu-țo Șuşman drăguț?» Fost - i-am răspuns eu. «Și ficiorii?» - Și! «Datu-le-ai la tăți?» - Dat și-o mai și rămas!" Acest gen de răspuns l-a demobilizat pe anchetator. Profitând de un moment de neatenție a fugit din birou, până la col. Nedelcu, pe care îl cunoscuse de mai multă vreme, căruia îi relatează ce gen de întrebări i s-a pus. "Domnu colonel m-ai dat la omul ăla să mă ancheteze și uite ce mă întreabă el." Nemulțumit de turnura pe care o luase ancheta, acesta îi pune punct. Într-o situație asemănătoare este pusă cu ocazia altei cercetări. Ancheta se desfășura în internatul de băieți a școlii din Huedin. Aici, ofițerul anchetator (Gașpar) "în loc să mă întrebe ce-l interesează pe el - își amintește Mina Ilieș - s-a apucat să alerge după mine prin cameră. Zic: «Vezi geamul ăsta, pe acolo trec cu pantoful!» A renunțat."⁴¹

După toate peripețiile avute, Mina a scăpat doar cu aceste anchete, nefiind condamnată. După ascultarea povestirii vieții ei, nu mai surprinde afirmația: "Pe de-o parte nu-mi pare rău că m-or purtat atâta, că batăr mi-or deschis un pic ochii și o școală a vieții, că numai la vaci și la oi am stat toată viața mea."⁴²

Au existat, cum e și firesc, cazuri în care plecarea în munți a fost determinată și de alte considerente, cum ar fi cele de natură pur personală. Dar, și aceste excepții s-au integrat în cele din urmă în sistemul mai mult sau mai puțin complex al rezistenței din zona respectivă. Așa de pildă s-a întâmplat cu Dumitru Mutașcu (zis Fus) din Verendin.⁴³ Acesta, deși căsătorit și cu familie (avea peste 45 ani) intră în conflict cu noul primar (susținut de comuniști), din cauza unei femei-adulterine din sat. Soțul acesteia, profitând de lipsa de popularitate a lui Fus, datorată intransigenței sale în cele două calități pe care le avea oficial în sat, împins și de primar, încearcă să se răzbune pentru infidelitatea soției. În final, acesta este rănit de foc de armă de către Fus. Arestat și închis la Lugoj, Mutașcu fuge împreună cu un alt personaj devenit celebru, domășneanul Gheorghe Șerengău, pedepsit pentru crimă.⁴⁴ Cei doi se refugiază în munți, unde existau deja organizații de partizani, intrând în grupul condus de colonelul Uță.⁴⁵ La scurtă vreme îi va urma și femeia în cauză, numită de săteni Boboanța (Matei după numele soțului). Femeie măritată, ea a ales varianta de a-și urma iubitul: "O avut bărbat bun, o trăit bine, numai i-o

³⁷ S-a căsătorit în 1954 cu sergentul major Ilieș, care a venit în Răchițele în 1953 ca ajutor de șef de post. Acesta a fost detașat în 1955 la Reghin. Mina nu îl va urma, vizitându-l însă des.

³⁸ Mărturia Minei Ilieș

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*

⁴² *Ibidem*

⁴³ Dumitru Mutașcu era agent agricol și instructor militar pentru comună.

⁴⁴ Mărturiile lui Petru Popescu și Ioan Gaiță din Verendin

⁴⁵ Colonelul Uță a fost prefect regal al județului Caraș. Se retrage în munți pentru a organiza rezistența armată împotriva noilor autorități. El încearcă să realizeze un front comun, ținând legătura cu grupul comandorului Domășneanu, cu cel al lui Spiru Blănuș sau cu teregovanii conduși de notarul Ionescu. Are legături și cu organizația PNȚ Lugoj. Este rănit într-o ambuscadă și este capturat de Securitate. Va fi executat în Pădurea Verde, la Timișoara.

trăbuit Fus.⁴⁶ Aceasta va face parte din grup până la căderea lui Uță. Rolul ei consta în a pregăti mâncarea pentru partizani. Se pare că între unii membri ai grupului și Fus au apărut divergențe din cauza ei. Probabil că statutul ei dobândit încă din sat, ca femeie ușoară, dar și abținerea la care erau constrânși bărbații o puteau transforma în obiect de dispută.⁴⁷

După căderea lui Uță și uciderea altor partizani, grupul se dăstramă. Fus, Șerângău și Boboanța rămân împreună, continuând să se ascundă. După câțiva ani, în care puțini au mai știut de cei trei, pădurarul din Ocolul silvic Teregova anunță Securitatea că o femeie s-a prezentat la el și i-a cerut să cheme autoritățile pentru a-l prinde pe Fus. Aceasta era Boboanța. Sosite la fața locului, trupele de Securitate îl găsesc pe Fus înjunghiat. După declarațiile Boboanței și ale altor martori sosiți în acele momente la fața locului, Șerângău "a dat cu securea în Fus după neînțelegeri". Ea s-a înțeles cu acesta să-l dea prins.⁴⁸ Neînțelegerile dintre cei doi au avut, după unele păreri, drept cauză tocmai persoana ei.⁴⁹ Conform spuselor lui Ioan Gaiță din Verendin, care a aflat de la un jandarm alături de care a fost internat mai târziu în spital, și care fusese de față la prinderea lui Fus, acesta din urmă era tăiat la burță, fără însă a fi mort. Acesta îi povestise că puteau să trăiască în acea ascunzătoare 5-6 ani fără să fie găsiți.⁵⁰ Au fost prinși în 1954, la Cleatu Popei în Semenici.⁵¹

Cu tot gestul său, Boboanța a fost condamnată la 15 ani închisoare. După eliberare s-a întors în sat trăind într-o relativă izolare. Părerea despre modul în care arăta aceasta diferă: bărbații⁵² o descriu ca fiind "întă, frumușică. Era ca lumea, subțirică, dezghețată"⁵³; femeile, dimpotrivă o considerau "o muiere slabă, înaltă. Nici oăchii nu-i stăteau bine în cap. Umbla îmbrăcată țăărănește". Diferența din felul în care au perceput-o femeile, diferit de bărbați, se datorează poate și faptului că aceasta se încurcase cu alții, motiv pe care lumea satului, mai ales cea feminină, îl trecea mai greu cu vederea.

Acest personaj feminin are mai degrabă caracter negativ, prin comportamentul său. Prezența sa în mișcarea de rezistență se datorează unor slăbiciuni omenești. Este de reținut că rolul său a fost unul de dezagregare, la început în comunitatea din care făcea parte, apoi parțial în cadrul grupului de partizani, pentru ca în final să devină subiect de dispută între cei doi camarazi. Dealtfel, ultima parte a aventurii celor trei, după capturarea col. Uță, activitatea lor, a fost doar una strictă, de conservare a libertății lor și așa destul de mărginită.

Un personaj deosebit de controversat, prezent în mișcarea de rezistență din zona Huedinului, a fost Raluca Ripan. Aflată în acei ani în Săcuieu (plasa Huedin), ca dascăliță, aceasta locuia în gazdă la familia Potra. Între aceasta și Aurel Potra s-a stabilit, conform unor mărturii, o relație de concubinaj.⁵⁴ Ultimul intră în legătură cu un grup de patru legionari sosiți din București, pentru a organiza în zonă un punct de rezistență. Conducătorul acestui grup a fost căpitanul de marină Gheorghe Gheorghiu Mărăști.⁵⁵ Atrasă în această mișcare conspirativă, datorită relației dintre cei doi, Raluca Ripan s-a arătat interesată de preocupările din grup. Se pare că ea a cusut drapelul organizației autointitulată *Credință, Cruce și Spadă*.⁵⁶

După cele câteva acțiuni ale grupului de rebeli, Securitatea se alertează și începe urmărirea. Sunt arestați toți cei implicați, mai puțin Raluca Ripan. Acest fapt ridică semne de întrebare pentru mulți dintre cei în cauză, sau pentru membrii familiei acestora. Suspiciunea plană în aceeași măsură și asupra preotului Mereu care fusese arestat cu puțin timp înainte ca suspect. Nu vom intra în amănunte, căutând să elucidăm cazul trădării, ci reținem

⁴⁶ Mărturia Anei Mutașcu

⁴⁷ Mărturia lui Petru Popescu

⁴⁸ Mărturia lui Petru Popescu

⁴⁹ Mărturiile lui P. Popescu, M. Șerengău, If. Busuioc ș.a.

⁵⁰ Mărturia lui Ioan Gaiță

⁵¹ *Rezistența anticomunistă...*, p. 189

⁵² Încercând să depistez cât mai mulți martori care să ne relateze despre evenimentele din acea vreme am avut ocazia să discut cu mai mulți bătrâni din Verendin, care își mai aminteau de Boboanța, percepția lor fiind însă diferită.

⁵³ Mărturia lui Petre Popescu

⁵⁴ Mărturia lui Ioan Gordan din Bologna

⁵⁵ Acesta a înflințat aici gruparea "*Credință, Cruce și Spadă*" (sau după alții "*Cruce și Spadă*"). Sprijiniți de A. Potra, bun cunosător al zonei, aceștia și-au construit mai multe adăposturi. Ei au atras de partea lor mai mulți săteni din Săcuieu. Printre acțiunile lor s-a numărat și atacul la un depozit de alimente de la Sâncrai, pe care a vrut să-l incendieze, dar au renunțat, amenințând doar că dacă cerealele adăpostite acolo nu vor fi distribuite țăranilor le vor da foc. Se încearcă atragerea unui număr cât mai mare de sprijinitori ai acțiunii lor. Este organizată o adunare, la care participă mai mulți locuitori din satele din zonă, după unii 30-40, după alții în jur de 60. La câteva zile după aceasta încep arestările. Toți cei arestați au fost închiși pe perioade mai mari sau mai mici de timp. În zonă urmau să vină și alți legionari din București, dar au fost arestați în gară în Huedin. În privința trădării există mai multe păreri, aceea potrivit căreia ar fi trădat Raluca Ripan, o a doua care îl inculpa pe preotul Mereu și o alta în care se susține că trădarea s-a produs încă de la București.

⁵⁶ Mărturiile lui Ioan Gordan (din Bologna) și Traian Pașca (din Săcuieu)

doar mărturiile unor participanți direcți la acele evenimente.⁵⁷ Păreră este unanimă, că aceasta a trădat, căci dascălița era căsătorită (sau era în relații de rudenie) cu un procuror din Cluj. Prin acesta ea ar fi fost contactată de Securitate.⁵⁸ Faptul că nu a fost arestată este motivat de unul dintre săteni, prin explicația că Potra și-ar fi înscenat plecarea în munți cu grupul ca pe o răpire, pentru a-și proteja familia și iubita, dar și prin aceea că el a declarat că Raluca nu era implicată în complot, neștiind prin urmare nimica.⁵⁹

Surprinderea multora dintre cei implicați a fost mare atunci când, reveniți din închisoare au aflat că personajul feminin implicat în acțiunea subversivă ajunsese în poziții importante în ierarhia universitară (este pentru un mandat Rector al Universității clujene). Pentru mulți dintre aceștia cariera de savant de renume mondial, titlul de academician aveau ca punct de pornire "momentul Săcuieu". Era greu de acceptat, într-o societate în care femeile aveau de luptat în primul rând cu prejudecățile existente despre satul lor, că o femeie putea ajunge și altfel la aceste performanțe.

Este greu de stabilit adevărul în condițiile în care avem de navigat între subiectivismul mărturiilor orale ale țăranilor din Săcuieu și între biografiile contrafăcute ale demnitarilor din perioada comunistă. Reținem doar participarea, chiar și pasivă, la evenimente, pe fondul unei legături amoroase cu unul dintre liderii grupului. În numele acestei legături fiecare din cei doi au riscat: ea prin adeziunea (limitată?) la acțiune, el prin acoperirea și declarația favorabilă ei.

După parcurgerea unor exemple de participări la evenimentele acelor ani tulburi din istoria României, din rândurile femeilor, nu ne vom grăbi să tragem concluzii de pe urma cărora să dăm verdicte, ci ne mărginim să ne expunem o părere personală, ca punct de plecare în aprofundarea subiectului. Femeile plecate în munți, n-au făcut-o în ideea emancipării în fața bărbatului printr-o adoptare a comportamentului masculin, ci într-o măsură identică de solidarizare cu soțul, tatăl, iubitul și din nevoia propriei salvări. Gestul acestora nu a fost, ceea ce Mathilde Niel numea, "protestul viril" al femeii, printr-o încercare de apropiere a valorilor masculine,⁶⁰ ba chiar a fost o urmare a bărbatului, ca femeie în înțelesul sintagmei "la bine și la rău".

Făcând parte dintr-o societate tradiționalistă, care prin moravuri și organizare socială excludea femeia din viața profesională și politică, limitând promovarea femeii, reprezentantele sexului slab au manifestări ce le aduc la același nivel al comportamentului masculin; vor deveni pentru perioade mai lungi sau mai scurte stâlpii familiilor lor, fiind nevoite să țină gospodăria, să crească copiii și să îngrijească bătrânii; vor urca alături de bărbați în munți, învățând să mănuiască arma ori vor suporta bestialitatea anchetelor, iar mai apoi rigorile închisorilor comuniste.

Putem considera că pentru mai bine de un deceniu are loc o defeminizare a femeii: pe de o parte impusă de politica de represiune, iar pe de altă parte acceptată. În primul caz intră femeia simplă care își are aria de manifestare limitată: închisoare sau munca la câmp, în gospodărie pentru întreținerea copiilor, a părinților, aflată în așteptarea (uneori zadarnică) revenirii soțului închis. Este de fapt o dublă aservire a femeii, în câmpul muncii și în lupta cotidiană pentru supraviețuirea familiei.⁶¹ De partea cealaltă se situează femeile înregimentate principiilor comunismului stalinist: după modelul Anei Pauker sau Suzanei Părvulescu. Tunsura scurtă și îmbărcăminte atât de apropiată de cea masculină erau o repudiare a feminismului. Bărbătoasele "tovarășe" de partid și/sau de viață, nu erau doar o ficțiune: portretele lor se etalau cu ostentație pe toate zidurile, biografiile lor eroice și asexuale erau propuse drept exemplu, soliditudinea lor militantă, care nu recunoștea decât o singură familie, cea a partidului, ar fi trebuit să stârnească emulația ambelor sexe: a bărbaților, provocându-i, a femeilor, oferindu-le un model. Aici, propaganda comunistă venea și cu alte exemple demne de urmat de femeia comunistă, care s-a sacrificat pentru idealurile marxist-leniniste, în fața plutoanelor de execuție (Donca Simo, Tereza Ocsko, Ada Marinescu, Lili Paneth, Elisabeta Naghi)⁶² sau a celor înrolate în Divizia "Tudor Vladimirescu".⁶³ Modelul unei egalități mecanice a sexelor - revendicată mai degrabă pentru femei decât de femei - este deja instalat în discursul "mobilizator" al anilor '50, cu eroizarea femeilor practicând profesii tradițional masculine, de la siderurgie și muncă în subteran la chirurgie și științe experimentale.⁶⁴

⁵⁷ În ziarul clujean NU a apărut un articol care o incrimina pe Raluca Ripan, atât ca participantă la o organizație legionară, cât și ca trădătoare. Ultimul ei act fiind considerat punctul de plecare în cariera ei viitoare.

⁵⁸ Mărturia lui Gh.Paşcalău, Tr.Paşca (ambii din Săcuieu) și Ioan Gordat (Bologa)

⁵⁹ Mărturia lui Tr.Paşca

⁶⁰ M.Niel, *op.cit.*, p.172

⁶¹ Z.Petre, *Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin*, în *Miturile comunismului românesc* (red.L.Boia), București, 1995, p.32

⁶² vezi vol. *Luptători pentru pace, socialism și fericirea poporului*, București, 1955, vol.I

⁶³ C.Ucrain, *În numele patriei*, București, 1957, p.15

⁶⁴ Z.Petre, *op.cit.*, p.26

În ciuda principiilor enunțate de ideologia comunistă în privința egalității între sexe, defeminizarea femeii va continua și în anii de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate.

WOMEN IN THE MOVEMENT AGAINST COMMUNISM

(Abstract)

Woman had an important part in the movement against communism. A lot of women were present in the mountains (Anișoara Horescu, Maria Matei, Lucreția Jurj) within the resistance groups or as victims of the resistance movements, as wives, daughters, sisters of those implicated (Onița Cătaș, Saveta Rus, Domnica Burdeț). Their attitudes were different but equal from the point view of the importance.

SOCIETATEA: STRUCTURI ȘI DINAMICI

ARHITECTURĂ ȘI HABITAT

ARHITECTURĂ CIVILĂ ȘI HABITAT ÎN LA TÈNE D ÎN DEPRESIUNEA ȘIMLEULUI

HOREA POP

Studiul de față caută să pună în discuție descoperiri mai vechi sau mai noi, efectuate în jumătatea vestică a județului Sălaj (pl. I/1). zonă cunoscută sub numele de Depresiunea Șimleului.

Foarte bine conturată din punct de vedere geografic, depresiunea este marcată de formațiuni geologice care închid accesul în interior este vorba de Munții Meseș, Munții Plopiș, Măgura Șimleului, Dealurile Sălajului¹ (pl.2). Principalele "porți" de intrare în depresiune, care se situează toate pe văile unor cursuri de apă, au fost blocate în epoca dacică prin ridicarea unor fortificații cu rol strict militar-strategic (Marca, Stârciu, Moigrad-Poguior, Șimleu). Pe lângă rostul militar, respectivele fortificații serveau cu siguranță și la supravegherea comerțului cu sare care tranzita aceste regiuni încă din preistorie (pl.2).

Tocmai din aceste considerente în regiunile străbătute de cursul superior și mijlociu al Crasnei și Barcăului, deci în Depresiunea Șimleului, se constituie în epoca dacică clasică, foarte probabil, o uniune tribală care-și avea nucleul în complexul de fortificații și locuiri de pe Măgura Șimleului, un microsystem defensiv foarte riguros articulat (pl.I/1).

Investigațiile arheologice sistematice din ultimii zece ani permit emiterea afirmațiilor de mai înainte și completează substanțial cercetările mai vechi privind acest spațiu în sec. I îH - sec. I dH.

Vizând mai ales aspectele militare, mai ușor de surprins, studiile și rapoartele mai vechi au adus totuși însemnate contribuții privind repertorierea descoperirilor de acest gen din această zonă și încercarea de a aborda și aspecte mai sensibile cum ar fi spiritualitatea. Ne referim, firește, la cercetările efectuate între anii 1958-1959 pe Măgura Moigradului, unde a fost identificată o necropolă dacică de incinerare după afirmațiile de atunci ale descoperitorilor.²

Concentrarea atenției specialiștilor mai ales asupra unor astfel de aspecte, alături de cele ale arhitecturii militare și asupra descoperirilor de tezaur dacice de monede sau podoabe (pl. 2), a permis neglijarea altor fragmente de civilizație dacică locală nu lipsite de importanță. Ne referim la arhitectura civilă, temă pe care căutăm să o abordăm în următoarele rânduri.

După cum este cunoscut, principalele puncte cu descoperiri La Tène D din Depresiunea Șimleului, care s-au bucurat de o atenție sporită din partea specialiștilor sunt Marca - *Cetate* investigată³ sistematic de S. Dumitrașcu și V. Lucăcel în anul 1972; Moigrad-Măgură, care a beneficiat de cercetări arheologice în anii 1958-1959 executate de un colectiv condus de regretatul M. Macrea,⁴ iar apoi între anii 1984-1994 de un colectiv coordonat de către Al.V. Matei de la MIAZ⁵ (pl. 3). Cea de-a treia localitate este Șimleu-Silvaniei care se bucură recent de cercetări arheologice sistematice începute în anul 1992 și continuate în fiecare an de atunci. în punctele *Cetate* și *Observator* de un colectiv format din dr. M. Rusu, I. Bejinariu și autorul acestui studiu.

Cercetările mai vechi de la Șimleu-Silvaniei⁶ (Al.V.Matei 1978 - *Uliul cel Mic* și *Observator*)⁷, insuficient valorificate, au evidențiat, însă, necesitatea unei abordări de mare anvergură a acestui ansamblu de locuiri și fortificații dacice identificate pe complexul de dealuri Măgura Șimleului.

¹ I. Mac. P.D. Idu, în *Geografia României*, IV, 1992, p.39 - 47

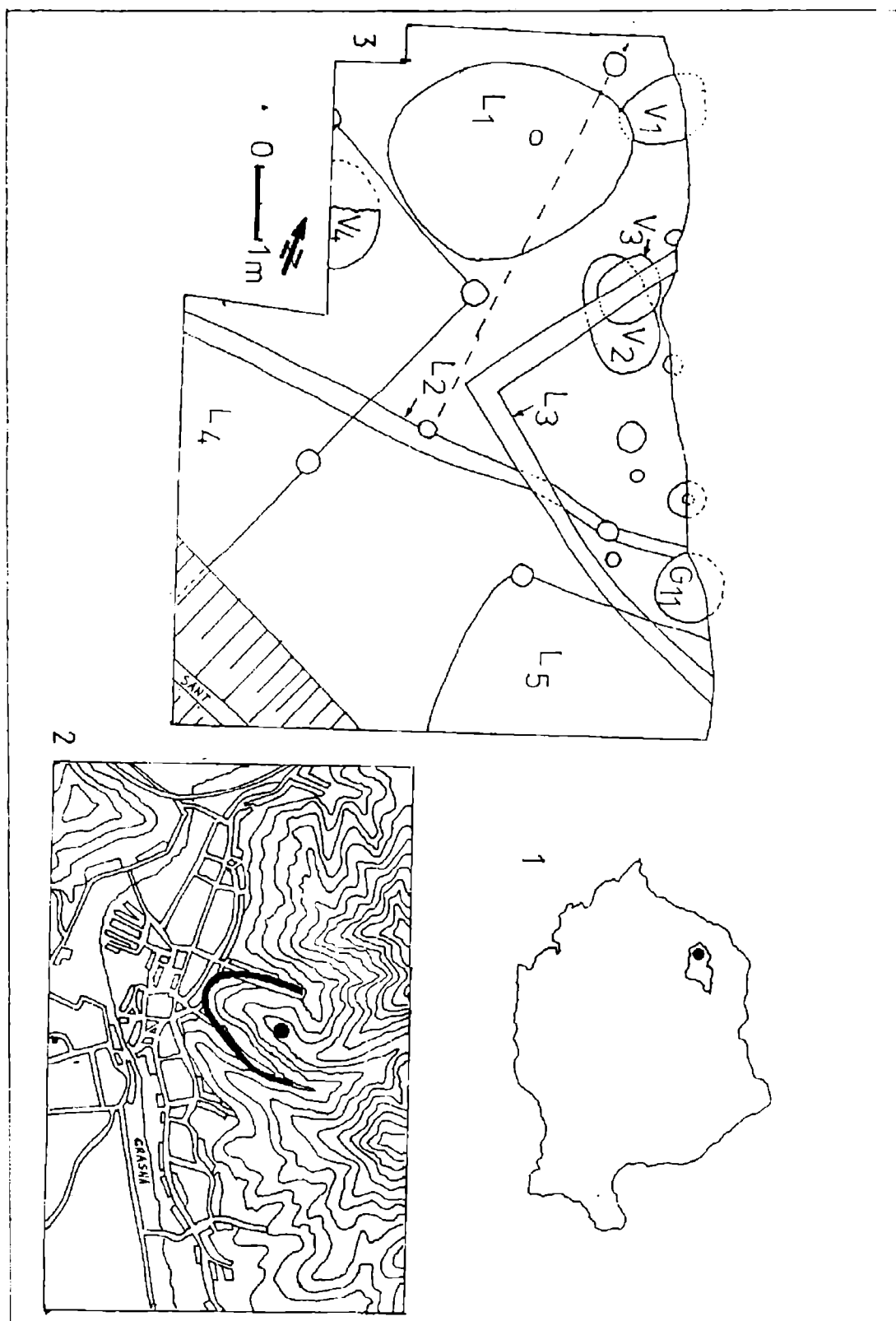
² M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, VII, 1960, p.361-391; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, în *Materiale*, VIII, 1962, p.486-504

³ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974

⁴ vezi nota 2 supra

⁵ Al.V. Matei, în *ActaMP*, X, 1986, p.126-128; Al.V. Matei, C. Stoica, în *ActaMP*, XII, 1988, p.158-160; H. Pop, în *ActaMP*, XVII, 1993, p.91-105; Al.V. Matei, H. Pop, în *ActaMP*, XVIII, 1994, p.111-114; idem, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Satu-Mare, 1994, p.50-51; idem, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Cluj-Napoca, 1995, p.55.

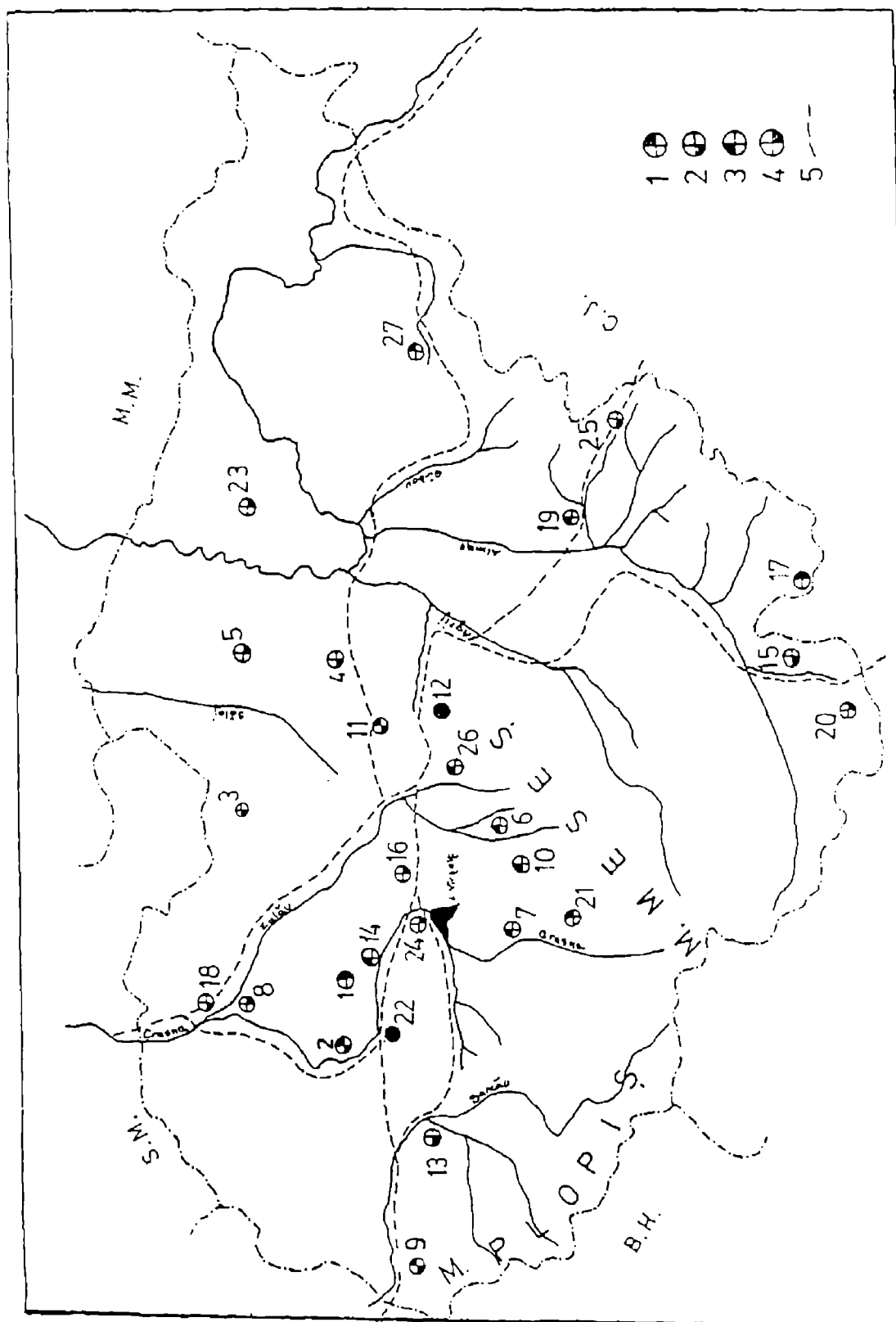
⁶ M. Moga, în *SCIV*, I, 1950, p.131-135

PLANȘA 1: *fig. 1* - Dispunerea jud. Sălaj pe harta României. Punctul negru reprezintă Depresiunea Șimleului.

fig. 2 - Planul orașului Șimleu-Silvaniei și o parte a Măgurii Șimleului. Linia întărită reprezintă conturul așezării civile dacice de la poalele dealului Cetate, iar punctul negru fortificația dacică de pe mamelonul superior al dealului.

fig. 3 - Șimleu-Silvaniei, Cetate 1993, caseta 1 de pe terasa I, plan (L=locuință, V=vatră, G=groapă)

PLANȘA 2 : Jud. Sălaj cu descoperirile de epocă dacică; 1: fortificații; 2: tezaure; 3: descoperiri izolate; 4: așezări; 5: drumul antic al sării (vezi anexa 1).

În urma atâtor ani de importante și bogate descoperiri arheologice privind civilizația dacică clasică în Depresiunea Șimleului (pl. 2), devin scadente micromonografiile fiecărui sit în parte, singura publicată fiind cea care vizează cetatea dacică de la Marca, apărută în anul 1974⁸

Abordarea gradată a fiecărui aspect al civilizației dacice locale devine o necesitate în elaborarea monografiilor scadente.

Un astfel de aspect este arhitectura civilă⁹, cea mai frecvent întâlnită și mai diversă e totuși cea mai puțin abordată. Pentru acest demers am luat în discuție câteva localități pe al căror teritoriu există puncte cu astfel de descoperiri. Este vorba de Moigrad cu punctul *Măgură* (pl. 3), apoi Șimleu-Silvaniei cu *Măgura Șimleului* (pl. 1/2, 1/3, 4, 5, 6) și Marca cu punctul *Cetate*.

În cele ce urmează vom face o prezentare a acestui tip de descoperiri ce vizează arhitectura civilă dacică începând cu *Măgura Moigradului*.

Cunoscută în literatura istorică de specialitate datorită descoperirilor cu necontestat caracter ritual - cultic, interpretate inițial ca monumente funerare, *Măgura Moigradului* se conturează tot mai mult ca o mare așezare dacică fortificată în cadrul căreia (ca și-n cazul altora) se pot identifica și complexe ritual-cultice de necontestat, pe lângă numeroasele elemente specifice unei așezări civile. Astfel, începând cu anul 1958 au fost descoperite 195 gropi dacice, 42 vetre de foc, 3 locuințe adâncite, 9 cuptoare și 28 așa zise "platforme de ceramică". Este foarte posibil ca datorită condițiilor specifice anumite cuptoare mai prost conservate, să fi fost luate în calcul ca vetre de foc ceea ce însă nu schimbă fundamental datele problemei. Un alt amănunt este faptul că din cele 195 gropi dacice descoperite, 2 sunt gropi de stâlp care țin foarte probabil de locuințe dispuse în apropiere.

În ceea ce privește așa zisele "platforme cu ceramică" optăm pentru identificarea acestora cu locuințe de suprafață. Aceste "platforme cu ceramică" au ca inventar vase sparte pe loc, lipitură de perete arsă și nearsă, oase arse și nearse, alte obiecte specifice vieții cotidiene (cute, obiecte din fier, obiecte pentru modelat ceramica, rășnițe, etc.). Conturul lor este neregulat; adesea suprapun o vatră de foc și frecvent gropi.¹⁰ Tocmai de aceea le considerăm locuințe de suprafață construite pe tâlpi din lemn datorită nivelului ridicat al rocii vulcanice specifice *Măguri Moigradului*; tâlpi care nu au mai lăsat urme detectabile arheologic decât atunci când s-au adâncit în roca locală moale la suprafață.

Cercetările mai vechi din 1958-1959 au vizat mai ales zona de est-sud-est a platoului care are un perimetru de peste 1 km și o suprafață de 7 ha, aflat la o altitudine maximă de 514 m (pl.3).

În general locuințele adâncite de pe *Măgura Moigradului* au un plan circular și penetrază în stâncă cca. 0,30 - 0,40 m până la 0,70 m. Acoperișul este în două ape, sprijinit pe doi stâlpi, diametral opuși, aflați în interiorul construcției, stâlpi care se adâncesc chiar 0,60 m sub nivelul de călcare din interior. Diametrul locuințelor este variabil de la 2 la 3,5 m. Nici o locuință de acest tip nu are vatră în interior.

Acest tip de complex are ca inventar ceramică, oase, mici unelte și pietre căzute de pe acoperișul realizat foarte probabil cu paie și a fost constatat numai pe latura estică și sudică a platoului, deocamdată, spre deosebire de locuințele de suprafață care sunt prezente atât pe latura estică și sudică, cât și în zona nord - nord-vest, mai expusă vânturilor.

La Marca, în punctul *Cetate*, într-o fortificație cu rol preponderent militar, care bara accesul în Depresiunea Șimleului dinspre vest pe valea Barcăului (pl.2), a fost descoperită o construcție mare de tip baracă destinată locuirii garnizoanei permanente ce staționa în mica fortificație. Descoperitorii care au publicat rezultatele săpăturii în 1974, nu ne dau suficiente amănunte privind planul construcției, sistemul de realizare al acesteia. Știm doar că respectiva construcție avea vatră de foc, era podită cu lut aplicat direct pe micaștului muncelului, că avea un inventar bogat mai ales în ceramică și că această construcție realizată din lemn și lut bătut, neadâncită, a fost distrusă prin incendiere.¹¹ Un recent sondaj de foarte mică amploare a descoperit o fază mai veche a acestei barăci, care n-a fost incendiată, lătuiala acesteia păstrându-se nealterată și neincendiată direct pe rocă.¹²

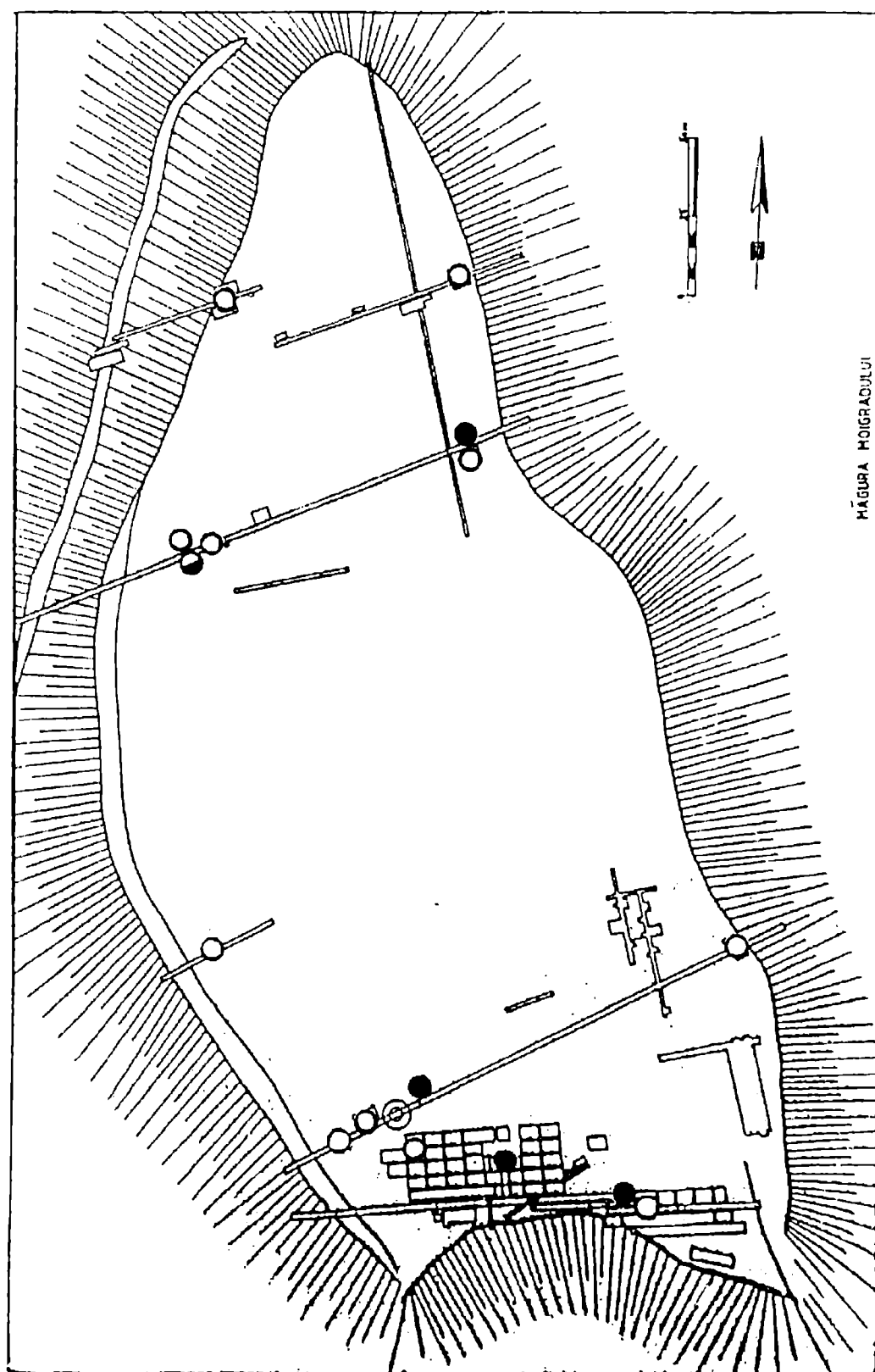
⁸ vezi nota 3 supra

⁹ vezi monografiile I.Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară*, Cluj-Napoca, 1983; D.Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984

¹⁰ Gropile suprapuse pot avea un caracter cultic destinate dăinuirii construcției ori erau simple gropi de provizii dispuse sub locuință, fiind astfel protejate de precipitații; vezi exemple la Cătelu Nou (V.Leahu, în *CAB I*, 1963, p.27-28, idem *CAB II*, 1965, p.56; M.Macrea, I.Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p.23-24). De altfel majoritatea acestor gropi nu sunt contemporane cu locuințele care le suprapun, ținând de primul orizont cronologic deci de manifestările ritual - cultice din incinta sacră identificată pentru a doua jum. a sec.II îH - sec. I îH.

¹¹ S.Dumitrașcu, V.Lucăcel, *op.cit.*, p.8-10; I.Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară*, p.24-25

¹² Sondaje executate în anul 1992, rezultatele fiind comunicate la sesiunea anuală a MIAZ - noiembrie 1993

PLANȘA 3 : *Măgura Moigradului* : planul general al săpăturilor; cercurile pline - locuințe din primul orizont; cercurile umplute pe jumătate - locuințe din orizontul II; cercurile simple - locuințe din orizontul III. Complexele figurate au fost descoperite în campaniile 1984 - 1995.

Alte noi verificări ar aduce un plus de informații privind tipul, rolul și organizarea internă a unei astfel de construcții.

Șimleu-Silvaniei a ajuns să fie cunoscut în literatura istorică de specialitate datorită tezaurelor de obiecte de aur din sec.V descoperite pe teritoriul său în anii 1797 și 1889, dar mai apoi prin apariția, în ultima sută de ani a cel puțin 5-6 tezaure de monede și podoabe dacice din argint.¹³ Acest fapt, cât și cercetările arheologice de teren, au determinat executarea unor sondaje, verificări în anumite puncte situate la nordul orașului pe Măgura Șimleului.

Un prim punct este *Uliul cel Mic*, unde în anii 1945 - 1947 au fost descoperite accidental 5-7 gropi rituale cu un bogat inventar constând în podoabe din argint și bronz, arme, unelte, ceramică¹⁴. Drept urmare în anul 1949 M.Moga execută un sondaj în punctul situat în partea vestică a Măgurii și descoperă "o locuință izolată, două morminte și două gropi", fără a da alte amănunte¹⁵.

În anul 1978 Al.V.Matei de la MIAZ efectuează 6 secțiuni de verificare în punctul amintit identificând 4 gropi și o locuință amenajată în panta accidentată (35°-40°) cu podina sprijinită, suspendată parțial (zona dinspre vale) pe stâlpi din lemn. Alte amănunte nu ni se mai dau privind planul locuinței. Starea precară de conservare a împiedicat probabil efectuarea unor observații în acest sens.

Suntem informați că pe *Uliul cel Mic*, în epoca dacică clasică a existat o mică așezare fortificată natural datorită pantelor foarte accentuate¹⁶. Așezarea civilă dacică, identificată ipotetic de către S.Dumitrașcu cu antica Dacidava menționată de Ptolemeu¹⁷, se află dispusă semicircular în jurul și la poalele dealului *Cetate*¹⁸, care nu este altceva decât o ramificație foarte avansată spre sud a Măgurii Șimleului (pl. 1/2). Numeroase puncte (cca.20) ale acestei așezări civile au apărut în timp punând-o în evidență pe o suprafață destul de mare (prin vetre, cuptoare, terase cu urme de locuințe adâncite sau de suprafață, gropi menajere sau rituale etc.).

Fosta așezare civilă dacică a fost suprapusă în ultimul secol de trei străzi a căror lungime totalizează peste 1,5 km. De-o parte și de alta a acestor străzi încă se mai pot observa terase amenajate în epoca dacică, multe dintre ele fiind acoperite de alunecări de teren. Spațiul mare acoperit de vechea așezare dacică sugerează o comunitate destul de numeroasă, greu însă de apreciat în actualul stadiu de cercetare.

Dealul *Cetate* pe care și la baza căruia s-a dezvoltat așezarea civilă dacică a devenit primul obiectiv al proiectului de cercetare arheologică sistematică demarat în anul 1992 care vizează cercetarea exhaustivă a principalelor situri arheologice de pe *Măgura Șimleului*.

Limitându-ne doar la aspectele legate de arhitectura civilă dacică vom pomeni principalele descoperiri de acest tip efectuate în punctul *Cetate* în cursul ultimilor ani.

În anul 1992 (în secțiunea S1) este identificată o circumvalație ovală dacică în jurul mamelonului superior al dealului cu diametrul de 80 x 60 m. Palisada este simplă, prevăzută cu șanț în față și cu drum de rond acoperit, sprijinit la exterior de palisadă și spre interior pe o talpă din lemn aflată la 4 m de fortificația propriu-zisă. Sub acest acoperiș a apărut un cuptor cu groapă de deservire utilizat de garnizoana, se pare, permanentă a fortificației. Talpa din lemn din spatele palisadei nu este mai groasă de 0,10 - 0,15 m și se adâncește în steril 0,15 - 20 m (pl.5).

În afara acestei fortificații, pe șaua de legătură a dealului cu restul *Măgurii*, a fost identificată în cursul a trei ani 1992, 1993 și 1995 o parte a unei amenajări pentru locuit sau pentru alte activități cotidiene. Este vorba de o construcție care se adâncește în steril 0,50 - 0,60 m și care are o latură surprinsă pe 11 m (pl.4). Umplutura construcției (L1 / 92) suprapune 4 gropi (2 rituale și 2 de provizii). Un colț al acestei construcții a fost surprins în zona de sud unde prezintă 3 stâlpi groși de 0,15 - 0,2 m care se adâncesc 0,2 - 0,5 m în steril. Colțul nordic a fost surprins în anul 1995 când s-a constatat că pe latura de est a construcției erau prezente trei urme de stâlpi cu caracteristicile celor descrise anterior. Din întreaga suprafață a amenajării au fost cercetați 20 mp fără a se constata vreo compartimentare. Umplutura este foarte bogată în materiale ceramice. Au fost descoperite fragmente de lipitură de vatră rulate. Vatra surprinsă în caseta C2/1995 suprapune perfect gura gropii tronconice G8 și constituie, deocamdată, singura instalație de foc din locuința descrisă. Această amenajare se află la marginea sudică a șeei de legătură.

¹³ Al.V.Matei, *op.cit.*, p.17-20, 23-25, 27-31, 38-40; E.Chirilă, Al.V.Matei, în *ActaMP*, X, 1986, p.95-118

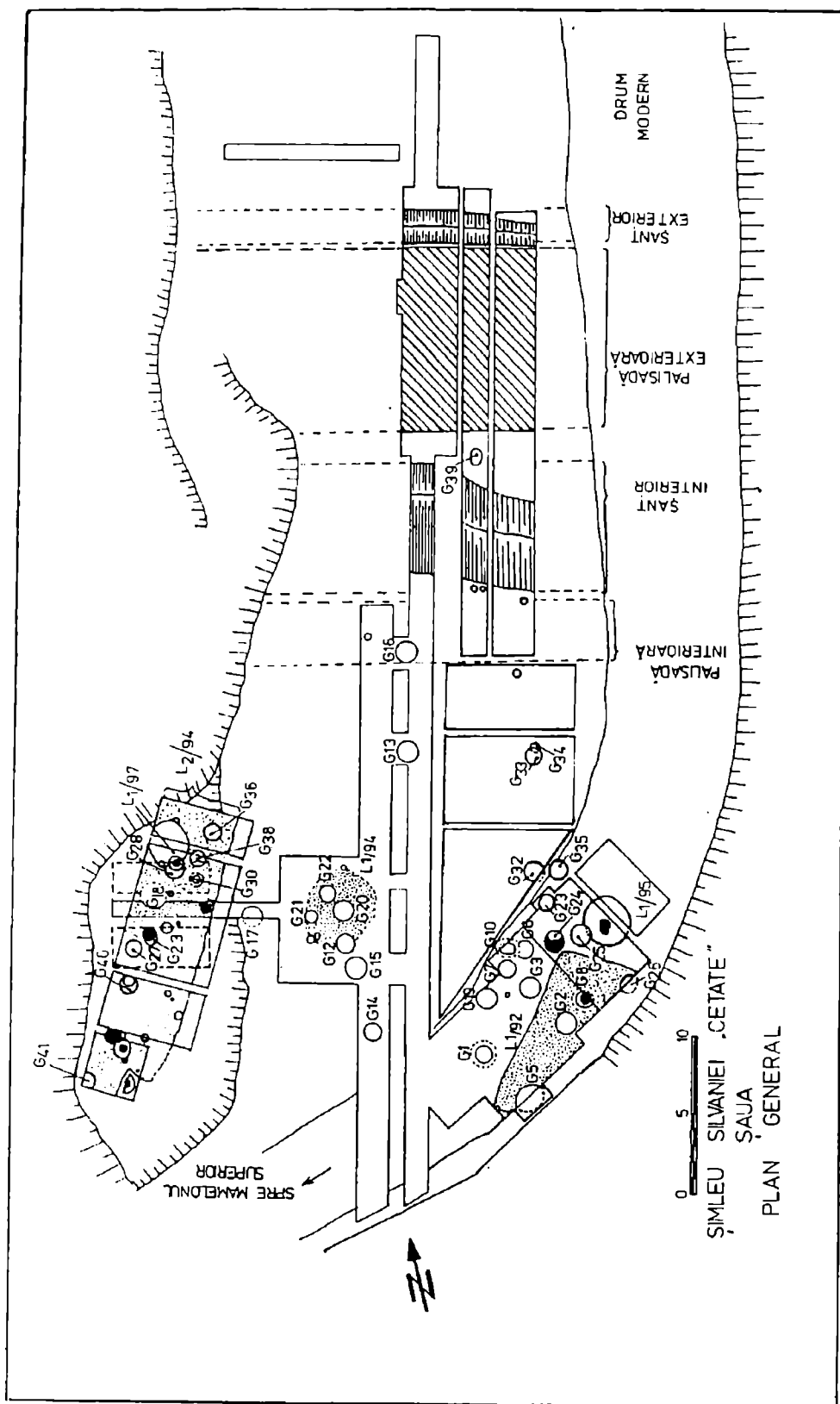
¹⁴ Z.Szekely, *Materiale din campania de săpături arheologice din 1949*, București, 1951, p.43-74

¹⁵ M.Moga, *op.cit.*, p.131-135

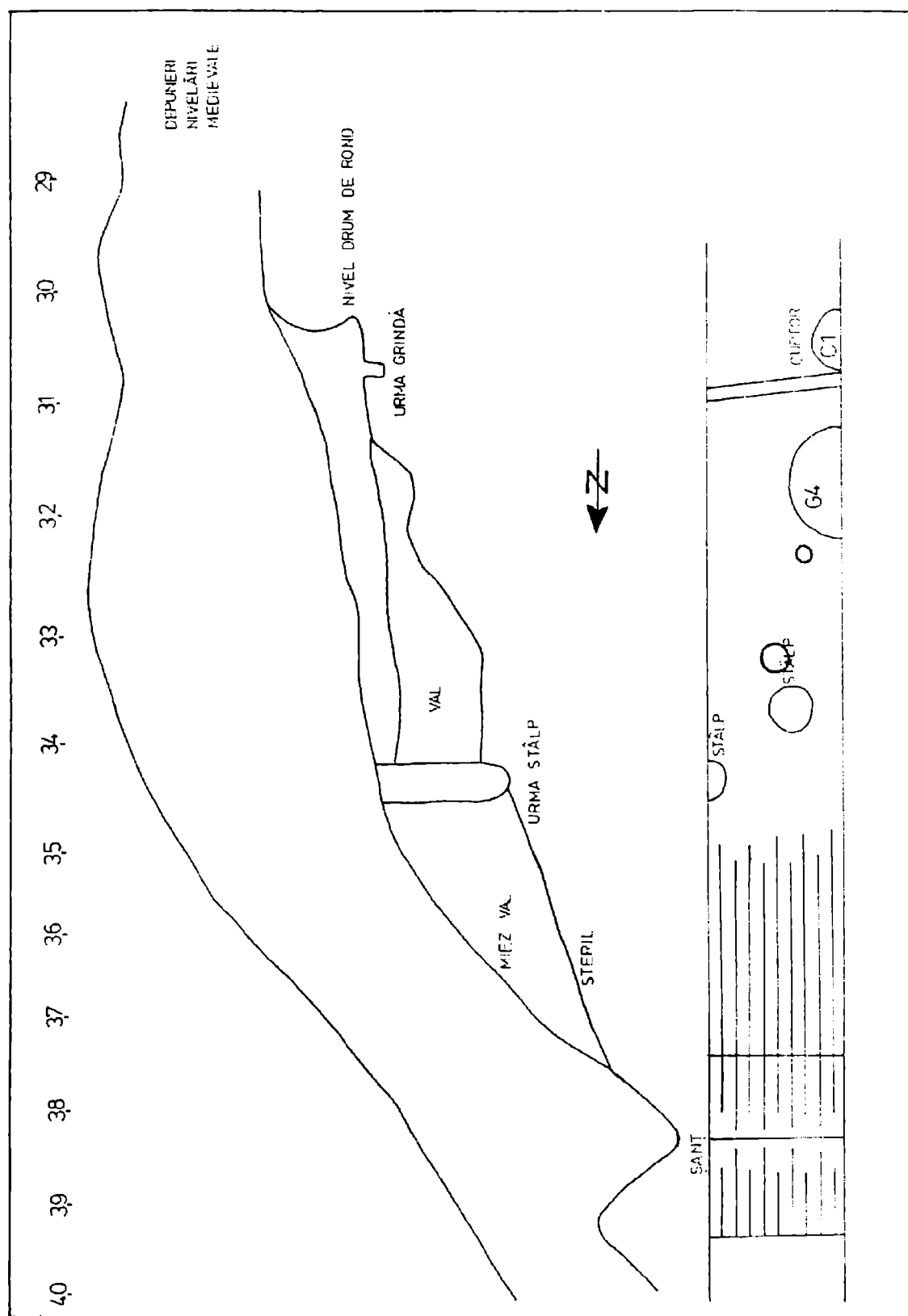
¹⁶ vezi nota 7 supra

¹⁷ S.Dumitrașcu, în *Crisia*, I, 1971, p.39-46

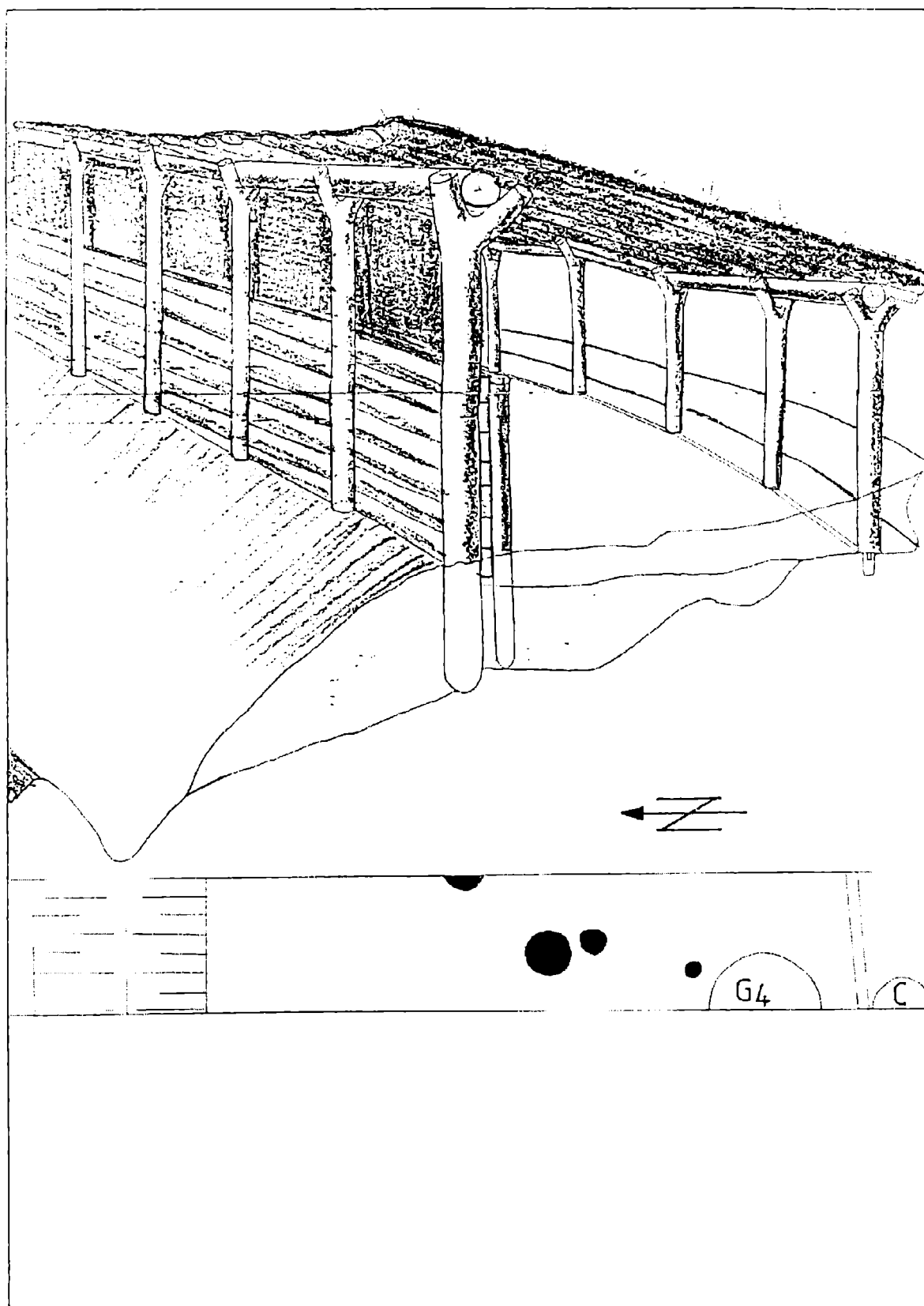
¹⁸ H.Pop. în *ActaMP*, XVI, 1992, p.129-138

PLANȘA 4 : Șimleu-Silvaniei, Cetate - șaua de legătură; planul general al săpăturilor 1992-1997; (G=groapă, L=locuință, cercurile pline= vetre de foc, cercurile pline înscrise în cerc= cuptoare, spațiile punctate= locuințe, cercurile mari=locuințe circulare adâncite).

PLANȘA 5: Șimleu-Silvaniei, *Cetate* 1992, secțiunea S1, plan și profil al fortificației cu drum de rond acoperit.

PLANȘA 6 : Propunere de reconstituire a fortificației cu drum de rond acoperit,
cu locuire în spatele palisadei.

În anul 1993 a fost cercetată parțial o terasă situată la nord-est de fortificația amintită înainte, chiar lângă aceasta în exterior, amenajată în panta dealului. Terasa a fost distrusă parțial de amenajarea unui drum, din ea păstrându-se cca. 190 mp.

În urma săpăturilor efectuate în toamna anului 1993¹⁹ au fost dezveliți cca. 72 mp din suprafața păstrată a terasei constatându-se o serie de faze în amenajarea dacică a acesteia (pl. 1/3).

Faza (1) s-a păstrat o vatră de foc (V1) și câteva fragmente ceramice dintr-o locuință de suprafață.

(2) este construit un bordei (L1) care taie această vatră și care are diametrul de 2,7 x 3,4 m, adâncindu-se 0,5 m în sterilul locului. Bordeul este prevăzut cu stâlp central, având în umplutură o mare cantitate de ceramică și oase. Acoperișul său era probabil conic. Pe baza unei aplici romane de curea descoperite în umplutura bordeiului, acesta se poate data la mijlocul sec. I dH.

(3) terasa este extinsă înspre deal și se ridică o construcție de mari dimensiuni (L2) compartimentată. Sunt identificate două încăperi fiecare dotată cu vatră de foc (V2, V3, V4). Una din încăperi are un inventar foarte bogat în ceramică, piese din fier, argint sau bronz. Pe vatră (V2) sunt semințe de mei și boabe carbonizate de mazăre. Inventarul datează această fază în sec. I dH, la mijlocul acestuia. O incendiere a construcției aduce cu sine o reamenajare a vetrei din încăperea bogată în materiale arheologice (V3). Sistemul de construcție al locuinței este specific reliefului. Înspre pantă se află talpa din lemn prevăzută din loc în loc cu stâlpi, talpa fiind îngropată într-un șanț lat de 0,20 - 0,30 m, adânc de 0,30 - 0,40 m săpat în rocă. Stâlpii se adâncesc până la -0,5 - 0,6 m, lungimea tălpii surprinse și păstrate este de 8 m.

(4) terasa se îngustează și este construită o altă locuință cu talpă îngropată (L3) care taie vechea amenajare și al cărei colț este surprins în săpătura arheologică. Această construcție este prevăzută și cu o groapă în interior săpată în micașist (G11).

(5) o reamenajare a terasei aduce cu sine săparea unor locuințe adâncite cvasipoligonale cu stâlpi în colțuri (L4, L5).

(6) se construiește circumvalația cu diametrul de 80 x 60 m, cu drum de rond acoperit. Pământul și roca scoase la săparea șanțului sunt aruncate peste terasa descrisă anterior.

(7) fortificația este dezafectată (probabil când este construit ultimul val de pe șaua de legătură care extinde aria locuibilă protejată). Peste circumvalație este amenajat un cuptor de mari dimensiuni (diametru 1,8 - 2 m) surprins în campania din anul 1992.

În primăvara anului 1994 au fost reluate cercetările arheologice pe șaua de legătură sondându-se cele două valuri cu șanț care taie șaua și spațiul din spatele valurilor (pl.4).

Pe o terasă situată la marginea nordică a șei a fost identificată o construcție de suprafață (L2 / 94) al cărei plan și funcționalitate a putut fi stabilit abia în urma extinderii investigațiilor arheologice din anii 1995 și 1997 (pl. 4). Construcția este realizată prin îndreptarea pantei în care s-a efectuat o adâncire de cca. 0,30 - 0,40 m. Latura dinspre pantă a fost surprinsă pe 18 m deocamdată, cea opusă (de aprox. 7 m) fiind foarte probabil alunecată datorită pantei. În umplutură a fost descoperit un bogat material ceramic și metalic sugerând ideea că respectiva construcție nu a fost altceva decât un mare șopron-atelier metalurgic. Nu s-a constatat o compartimentare poate tocmai datorită specificului activităților ce se desfășurau în spațiul protejat de un acoperiș masiv sprijinit pe o rețea de stâlpi surprinsă în săpătură. Construcția a suferit o reamenajare, ambele faze aparținând sec. I dH. Totodată s-a observat că cele două faze sunt contemporane sau ulterioare cu o serie de complexe arheologice specifice caracterului construcției (3 cuptoare, 3 vetre de foc, 9 gropi menajere și rituale). Un tezaur de 54 denari romani îngropat în podina primei faze a atelierului o datează, după ultima monedă (Tiberius 14-37 dH) la mijlocul sec. I dH. Cea de-a doua sfârșește la începutul sec. II dH în timpul războaielor daco-romane.

Tot în punctul *Cetate* au mai fost identificate trei construcții circulare amenajate pe șaua de legătură. Una dintre acestea este un șopron circular cu diametrul de 5 m (L1 / 94) dispus pe latura de nord a șei. El proteja patru gropi (G12, G20, G21, G22), având acoperișul în două ape sprijinit pe doi stâlpi diametral opuși, îngropați 0,60 m în sterilul locului, situați la marginile construcției.

Celelalte amenajări sunt două locuințe adâncite în roca locală 0,60 - 0,70 m, având diametrul de 3 m. Inventarul lor este sărac și doar una este prevăzută cu vatră de foc la reamenajarea locuinței din C2/95. Cealaltă prezintă doi stâlpi groși, diametral opuși, care se adâncesc în rocă 0,60 - 0,70 m sprijinind în trecut acoperișul în două ape al bordeiului din C1-2 / 1997, care credem că era numai o locuință sezonieră.

¹⁹ Rezultatele au fost comunicate la *A XXVIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Satu-Mare, 12-15 mai 1994, publicate în *Cronica cercetărilor arheologice - campania 1993*, p.64

În vara anului 1994 au debutat cercetările arheologice la cota maximă a *Măgurii Șimleului* (*Observator*-597 m) unde au fost identificate urmele unor fortificații dacice care refolosesc amenajrile mai vechi hallstattiene.

În interiorul fortificației dacice s-a constatat o grupare a gropilor de provizii care cu timpul devin gropi menajere. Singura locuință dacică apărută se află la cca. 30 m distanță de această grupare. Locuința este de suprafață, identificată incomplet. Este amenajată direct pe stâncă, fiind lutuită. Vatra este cruțată în micășist. Inventarul este destul de sărac. Locuința este prevăzută cu două cuptoare dintre care unul deține și groapă de deservire. În spațiul investigat s-a observat și o compartimentare a construcției, dar în actualul stadiu de cercetare este greu de precizat câte încăperi au existat și ce dimensiuni au avut. Structura de rezistență a locuinței era fixată pe o talpă din lemn lată de 0,20 m îngropată într-un șanț adânc de 0,15 - 0,20 m unde talpa nu se sprijinea direct pe rocă. Un mare șopron care proteja o serie de gropi de provizii a fost adosat locuinței pe latura sa sudică, dar nici acestuia nu i s-au putut stabili încă limitele din motivele enunțate anterior. Conform inventarului întregul complex se poate data în sec I îH. Tot în punctul *Observator*, în exteriorul fortificației dacice, dar în imediata ei apropiere, pe o terasă inferioară ca altitudine, rezultată din colmatarea șanțului hallstattian, a fost identificată o construcție de suprafață, probabil circulară?, având în centru o încăpere absidată sau rotundă realizată din stâlpi groși de 0,20 - 0,30 m, dispuși la 0,50 m distanță între ei. Inventarul ceramic bogat este însă fragmentar, dar piesele metalice (o paftă fragmentară din fier și un vârf masiv de sulită tot din fier) datează construcția în sec I îH, dar nu ne oferă indicii privind caracterul acesteia. Situată la extremitatea nordică a secțiunii S1 / 1994 construcția a fost sondată pe cei 2 m lățime ai săpăturii neputându-i-se reconstitui deocamdată, planul, investigarea acesteia urmând a fi continuată în campaniile viitoare.

În aceeași secțiune magistrală S1 / 1994 de 226 m lungime, care a căutat să sondeze platourile superioare de la *Observator*, pornind pe direcția S-N de la cota maximă a *Măgurii Șimleului* (597 m), a apărut, între m. 214 - 216, o "locuință" adâncită 0,30 - 0,40 m de la nivelul de călcare dacic, în umplutura târzie a șanțului hallstattian pe care a fost amenajată și construcția descrisă anterior. Locuința (bordeul) surprinsă parțial pare să aibă o formă ovală cu diametrele de 3 și respectiv 2,8 m, deținând o treaptă interioară ce coboară între 0,05 și 0,20 m. Nu s-au descoperit urme de stâlpi sau vreo instalație de foc. Credem că avem de-a face cu un adăpost sezonier databil în sec. I îH anterior probabil construcției amintite mai sus.

Enumerarea principalelor descoperiri încadrabile în categoria arhitecturii civile dacice, efectuată până aici, oferă în final un lot de cca. 48 locuințe. Dintre acestea 10 sunt adâncite, iar 38 sunt de suprafață.

(I) Criteriul constructiv aplicat oferă astfel o imagine privind tipurile mai frecvente de locuințe specifice zonei investigate.

A Categoria locuințelor adâncite este reprezentată de exemple relevante de la Moigrad și Șimleu. Acest tip de locuințe cunoaște patru subtipuri:

(1) locuințe circulare cu stâlp central (deci cu acoperiș conic) întâlnite într-un singur caz la Șimleu- "Cetate"-1993. Acest complex se datează în prima jum. a sec. I dH.

(2) locuințe circulare cu doi stâlpi situați diametral opus în interiorul construcției, realizând un acoperiș în două ape. Acest subtip apare frecvent numai la Moigrad²⁰ și se datează în a doua jumătate a sec. II - sec I îH.

(3) locuințe adâncite patrulate cu stâlpi în colțuri reprezentate printr-un caz la Moigrad în 1984 unde a fost cercetată o astfel de locuință cu laturile de 4,10x3,5m care se adâncește în rocă 30-40cm²¹ Acest subtip îl mai întâlnim și la Șimleu- "Cetate"-1992, 1993 și 1995 în trei cazuri databile în a doua jumătate a sec. I dH.

(4) locuințe circulare cu stâlpi exteriori: în trei cazuri la Șimleu, datate mai larg în intervalul sec. I îH - I dH.

B. Locuințele de suprafață cunosc cinci subtipuri și-n funcție de sistemul de construcție:

(1) locuințe amenajate în pantă, parțial suspendate pe stâlpi. Este cazul construcției de la Șimleu - punctul *Uliul cel Mic* (1978), databilă probabil în sec. I dH.

(2) locuințe amenajate direct pe sol cu baza sprijinită pe tălpi din lemn sau/și stâlpi. Este cazul descoperirilor de la Marca, Moigrad (1958-1959, 1988, 1991, 1992, 1994), Șimleu - așezarea civilă și Observator 1994²² (32 cel puțin). Unele locuințe de acest tip sunt prevăzute cu tălpi îngropate sau semiîngropate cum au apărut la

²⁰ I.Glodariu, Fl.Costea, *Așezarea dacică de la Șercaia*; ms.

²¹ Analogii la Slimnic, I.Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p.20, 26, 27, 35, 36, fig. 6, 7, 20, 26, 35-41, 44

²² I.Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară*, p.15-17

Șimleu-Cetate 1993. Sistemul constructiv de acest gen a fost utilizat datorită amenajărilor în pantă într-o rocă moale care se exfoliază cum este micașistul. Două dintre locuințele de acest tip sunt compartimentate²³ (pl.1/3). Datarea acestui tip constructiv acoperă întreg sec. I dH și începutul celui următor.

(3) "locuințe" (sau locuire pe palisadă cu drum de rond acoperit, de tipul celui întâlnit la Șimleu-Cetate-1992-1993) (pl. 5-6) databil în a doua jum. a sec. I dH.

(4) "șopron" circular cu stâlpi (cazul Șimleu - Cetate 1994 și *Observator* 1996, primul datat în sec. I dH, iar cel de-al doilea în cel anterior).

(5) "șopron" poligonal cu stâlpi (cazul atelierului de la Șimleu - Cetate și *Observator* - locuința compartimentată). Datarea exemplurilor acestui subtip este identică cu cea de la subtipul precedent.

Cercetările de teren au relevat și o serie de 39 descoperiri (vetre, cuptoare, urme de locuințe, terase) care se pot încadra în tipuri de construcții civile neprecizabile deocamdată, dar care contribuie din punct de vedere cantitativ la actualul demers.

(II) În funcție de caracterul sitului investigat putem constata o altă subîmpărțire a cazurilor enumerate.

(1) în fortificații cu rol strict militar le întâlnim la Marca și Șimleu

(2) în incinte sacre cum e cazul Moigradului și a Șimleului - *Uliul cel Mic*.

(3) în așezări nefortificate - cum este cazul Șimleului - așezarea civilă dacică de pe teritoriul orașului și Bădăcin - *Cornet*.

(4) în acropolă fortificată ca în cazul Șimleu - Cetate și *Observator*.

(III) O altă tipologie poate fi făcută în funcție de poziția complexului în cadrul tipului de relief local. Astfel avem:

(1) locuințe pe înălțimi la Moigrad, Marca, Șimleu - Cetate, *Observator*, *Uliul cel Mic* (majoritatea). Bădăcin.

(2) locuințe de șes - numai în cazul așezării civile de pe teritoriul orașului Șimleu.

Nu este întâmplător numărul mai mare al locuințelor de suprafață specific zonelor deluroase sau montane, determinismul geografic punându-și amprenta și-n cazul concepției arhitectonice ale comunităților dacice din Depresiunea Șimleului. Este adevărat că dintre așezările de șes doar cea de la Șimleu a putut fi mai bine delimitată și investigată prin cercetări de suprafață²⁴ dar și-n acest caz predomină locuințele de suprafață amenajate pe terase practicate în pantele dealurilor, dar în preajma văilor cu debit constant. Astfel de surse de apă cu debit constant trebuie că au existat și-n cazul așezărilor fortificate (sau reședințelor fortificate) de la Moigrad *Măgură*²⁵ Șimleu *Cetate* și *Observator*²⁶ fără de care nu era justificată prezența unei comunități la o altitudine atât de mare, doar din considerente de ordin militar-strategic.

În cazul acestor trei exemple s-a constatat existența unei concepții de sistematizare a așezării menită a utiliza judicios spațiul fortificat și de a crea cele mai bune condiții de conviețuit pe timp de pace sau război.

Astfel la Șimleu în punctul *Cetate* s-a observat succesiunea de amenajări ale aceleiași terase în scopul utilizării cu maximă eficiență a fiecărui metru pătrat de loc construit (pl.1/3).

În același punct, pe șaua de legătură, în spatele valurilor protectoare s-a constatat o grupare a complexelor de-o parte și de alta a zonei celei mai înalte a șei care era probabil utilizată ca și cale de acces dinspre exterior prin așezare spre mamelonul superior (pl.4).

O asemenea concepție a fost sesizată tot la Șimleu - punct *Observator* unde avem de-a face cu o fortificație dacică situată la o cotă mai înaltă.

Acestei fortificații cu rol strict militar (probabil una de refugiu) îi este adosată o alta cu suprafață mai mare, amenajată în spații întinse și relativ drepte, ateliere și gropi grupate la o oarecare distanță de zona locuințelor, aceasta și datorită pericolului pe care îl reprezenta focul pentru construcțiile civile.

O concepție vizibilă despre sistematizare a construcțiilor în perimetrul așezării o întâlnim și la Moigrad pe *Măgură* (pl.3).

²³ *ibidem*, p.17-19

²⁴ H.Pop, *op.cit*

²⁵ Sursa de apă care alimenta cisterna romană amenajată pe Măgură cu siguranță avea un debit constant și înaintea cuceririi romane, dar cu siguranță că existau și alte surse de apă la o altitudine inferioară protejate de șanțul săpat în acel sector; Al.V.Matei, în *ActaMP*, X, 1986, p.126-128

²⁶ Măgura Șimleului este bogată și acum în surse de apă situate în apropierea punctelor fortificate în epoca dacică sau chiar în perimetrul protejat de acestea.

Suprafața utilizată în epoca dacică reprezintă doar două treimi din întreaga arie a platoului *Măgurii* care măsoară 70.000 mp. Așadar cei 45.000 mp utilizați în cei 200 ani dinaintea cuceririi romane sunt reprezentați mai ales de marginile platoului mai ferite de vânturi datorită altitudinii ceva mai reduse față de culmea dealului.

Din cei 70.000 mp ai platoului au fost cercetați sistematic, începând cu anul 1958 doar 3.730,35 mp (5,32 %). În acești 3.730,35 mp au fost identificate cele 195 gropi (dintre care 2 sunt de stâlpi), cele 42 vetre, 9 cuptoare, 3 locuințe adâncite și 27 locuințe de suprafață. Prelucrarea materialului pe complexe închise (gropi, locuințe) a permis stabilirea unei cronologii specifice sitului și o repartizare a acestora în funcție de datarea asigurată. Astfel au putut fi încadrate cronologic toate locuințele și doar 111 gropi și 9 vetre și cuptoare. Pentru cel mai vechi orizont (a doua jum. a sec. II - sec. I îH) avem 4 locuințe (una de suprafață și trei adâncite) și 80 gropi (deci un raport de 1 loc. / 20 gropi nefiresc unei așezări civile). Cel de-al doilea orizont pare mai degrabă o perioadă de început a celui de-al treilea și face trecerea de la cel dintâi, situându-se la pragul dintre sec. I îH și sec. I dH. Pentru acesta avem o locuință și 6 gropi. Cel de-al treilea orizont cronologic ocupă restul intervalului până la cucerirea romană de la începutul sec. II dH. În această perioadă situația se schimbă în sensul că platoul *Măgurii Moigradului* va fi utilizat ca așezare fortificată și nu ca incintă sacră precum în secolul precedent pentru care constatăm locuințe modeste sezoniere. În cel de-al treilea orizont raportul locuințe - gropi se schimbă și avem astfel 26 locuințe de suprafață cărora le corespund doar 25 gropi (deci un raport de 1 loc. / 0,9 gropi).

Un calcul pentru întreaga suprafață locuibilă (45.000 mp), luând în considerare o statistică bazată pe datele oferite de complexe dateabile, ar da cifre greu de acceptat: 1338 gropi, 373 locuințe, 506 vetre de foc, 108 cuptoare (48 locuințe și 965 gropi pentru orizontul I, 12 locuințe și 72 gropi pentru orizontul II, 313 locuințe și 301 gropi pentru orizontul III). Per total raportul locuințe / gropi ar fi de o locuință / 3,5 gropi, un raport firesc unei așezări LaTène²⁷. Dacă am lua în discuție un număr de 5 membri / familie am avea 240 locuitori pentru orizontul I, 60 pentru cel de - al doilea și 1.625 locuitori pentru orizontul III, deci o comunitate de 1.925 locuitori pentru intervalul cronologic a doua jum. a sec. II îH - înc. sec. II dH.

Actualul stadiu al cercetărilor împiedică deocamdată trasarea unor concluzii definitive, datorită caracterului de sondaj al investigațiilor arheologice, atât în cazul sitului de pe *Măgura Moigradului*, unde sunt necesare săpături exhaustive pe microzone reprezentative, cât și în cazul așezărilor și fortificațiilor de la Șimleu-Silvaniei, unde cercetările sistematice de mare anvergură sunt abia la început.

Putem, însă, afirma că în Depresiunea Șimleului pentru cei 150 ani dinaintea erei noastre civilizației dacice locale îi sunt specifice mai ales construcțiile civile adâncite de mici dimensiuni cu inventar modest și doar în acropole sunt constatate construcții mai pretentioase, de suprafață, compartimentate, prevăzute cu instalații de foc (vetre sau/și cuptoare) și chiar cu șoproane pentru protejarea gropilor de provizii. Acestea din urmă cunosc o mare răspândire și o sensibilă creștere numerică în următorul interval de timp până la cucerire chiar dacă mai persistă cele adâncite, modeste. Dezvoltarea pe verticală, dar și pe orizontală a construcțiilor civile dacice nu sunt altceva decât o consecință a schimbărilor majore survenite în sânul societății care cunoaște o perioadă de apogeu nemaîntâlnit. Este, cu siguranță, o reflectare a standardului înalt atins de civilizația dacică, a unor noi cerințe și a unei noi viziuni privind viața cotidiană.

Chiar dacă s-au făcut unele progrese sensibile în cercetarea acestor puncte și în abordarea temei alese aici, concluziile nu sunt și nu pot fi complete fără investigarea și tratarea așezărilor civile dacice nefortificate, insuficient cunoscute nu numai în Depresiunea Șimleului.

După cum s-a putut observa arhitectura civilă dacică din cele câteva puncte cunoscute în Depresiunea Șimleului nu face excepție de la tipologiile consacrate²⁸ cu mici și rare excepții situate însă, nu în ultimul rând, prin importanța și locul lor în cadrul descoperirilor de acest gen din zona investigată.

²⁷ Pentru analogii privind probleme de demografie vizând epoca dacică vezi V. Crișan, în *ActaMN*, 26-30, I/1, 1989-1993, p. 79-89.

²⁸ I. Glodariu, *op. cit.* p. 9-41

CIVIL ARCHITECTURE AND HABITAT IN *LATÈNE D*
IN DEPRESSION OF ȘIMLEU
(Abstract)

This study takes into consideration old and new historical discoveries in the Western part of Sălaj district, known as Șimleu Depression.

The archeological investigation of the last ten years fully complete the former researches regarding this region considering the period between the first century A.C. and the first century A.D. Whether the former studies were concerned especially of military aspects, easier to observe, this purpose we took into consideration the excavations of Moigrad (*Măgura*), Șimleu Silvaniei (*Măgura Șimleului*) and Marca (*Cetate*).

As a conclusion Dacian civil architecture is not one of the known typology.

ANEXĂ
LISTA DESCOPERIRILOR DACICE DE PE TERITORIUL JUDEȚULUI SĂLAJ

1. BĂDĂCIN	14. PERICEI
2. CEHEI	15. PETRINDU
3. CHILIOARA	16. RECEA
4. CUCEU	17. RUGINOASA
5. DOMNIN	18. SĂRMĂȘAG
6. FETINDIA	19. SÂMPETRU ALMAȘULUI
7. HOROATU CRASNEI	20. STANA
8. LOMPIRT	21. STÂRCIU
9. MARCA	22. ȘIMLEU SILVANIEI
10. MESEȘENII DE SUS	23. VĂDURELE
11. MIRȘID	24. VÂRȘOLT
12. MOIGRAD	25. VOIVODENI
13. NUȘFALĂU	26. ZALĂU
	27. ZALHA

SEMNIIFICAȚIA PREZENȚEI CERAMICII DE TRADIȚIE LATÈNE ÎN DACIA ROMANĂ

OVIDIU ȚENȚEA

Semnificația prezenței ceramicii lucrate cu mâna și a aceleia de tradiție Latène, lucrată la roată, în siturile arheologice de pe teritoriul Daciei romane a constituit punctul de pornire a numeroase studii care au avut în vedere problematica ridicată de atestarea autohtonilor în provincia romană. În istoriografia românească semnalarea acestui tip de artefact a constituit un argument important în sprijinul teoriei continuității elementului autohton în provincia Dacia. Concluziile, odată formulate în acest sens¹, au fost reluate și interpretate de mai multe ori, atât în studii de analiză pe material, cât și în unele de sinteză².

Este interesant de observat cum o problemă de arheologie pură poate căpăta numeroase conotații, în funcție de curentele culturale și ideologice de la care cercetătorii în cauză se revendică, mai mult sau mai puțin³.

Astfel, în cursul anilor '50, unele cercetări arheologice au avut ca principal obiectiv identificarea așezărilor slave din Transilvania. În acest context, materialul ceramic lucrat cu mâna, descoperit în castre sau așezări romane, este considerat ca fiind de factură slavă⁴. După ce aceste considerații primesc unele corecturi de rigoare⁵, interpretarea materialului în cauză va continua să fie, în mod liniar, aceea a atestării autohtonilor în diferite puncte cercetate de pe teritoriul provinciei. Terminologia utilizată este împrumutată în mod automat din cea folosită pentru ceramica preromană, anticipând, într-un anume fel, concluziile studiului. În acest fel, din punct de vedere tehnic și arheologic, aceste concluzii au rămas la un nivel strict teoretic, demonstrația științifică nedepășind stadiul unui început în domeniu⁶. Faptul se datorează, pe de o parte cantității reduse de material ceramic lucrat cu mâna care a fost publicat sistematic, iar, pe de altă parte, faptului că dintre aceste studii foarte puține sunt acelea care analizează materialele într-o manieră care s-a dorit exhaustivă. În cele mai multe cazuri studiile care se referă la ceramica lucrată cu mâna, descoperită pe teritoriul Daciei romane, au ca principal scop punerea în circulație a unui lot de materiale, fără a se depăși, în acest fel, stadiul unei repertorii dublate de anumite informații stratigrafice necesare stabilirii unei evoluții a formelor sau a unor diferențieri în funcție de tipul de pastă sau de ardere raportate la cronologia sitului. Aceste efecte sunt datorate tratării globale a ceramicii de acest tip ca aparținând autohtonilor daci. Ori, s-a putut observa din numeroasele studii asupra cărora vom reveni, că tipul ceramic în cauză este identificat în mai multe niveluri arheologice, având forme și decoruri mai mult sau mai puțin variate, tipuri diverse de pastă și de ardere putând fi asociate cu diferite tipuri de artefacte databile în sine. Analiza unor astfel de materiale asociative poate oferi indicii în legătură cu apartenența etnică a purtătorului.

Concluziile care se impun în urma unor astfel de studii trebuie să coroboreze atât datele tehnice amintite, cât și informațiile de ordin geografic și istoric, care țin de situl în care s-au descoperit astfel încât, concluziile să reiasă din analiza materialului și nu dintr-un șablon care ar indica "o nouă atestare a autohtonilor ...".

Situația de la care pornește studiul nostru nu este tocmai de invidiat deoarece, după cum aminteam mai sus, materialul în discuție, destul de numeros cantitativ, nu conține adeseori suficiente elemente definitorii pe care să le putem utiliza în scopul analizării problematicii în cadre mai largi. Astfel, pentru multe dintre siturile în care a apărut, ceramica lucrată cu mâna este amintită în treacăt, doar în contextul general al discuției întregului material arheologic din situl respectiv. Mai rare sunt cazurile în care se precizează exact locul de descoperire, poziția stratigrafică și eventualele materiale asociative. Studiile în care s-au publicat forme întregi sau întregibile grafic, pentru a se putea efectua o clasificare a tipurilor de vase și o analiză a influențelor reciproce dintre ceramica lucrată cu mâna și cea lucrată la roată, sunt destul de puține.

¹ C. Daicoviciu, *La Transilvania nell' antichità*, București, 1943.

² N. Gudea, I. Moțu, în *ActaMP* 12 1988 p. 229 n. 5, cu un scurt istoric al problematicii.

³ Semnificativă pentru vremea sa este afirmația lui I. Paulovics, care lansându-se în polemica continuității sau a discontinuității autohtonilor în Dacia romană, considera că cercetările își pierduseră la acea vreme obiectivul - *sine ira et studio* - deoarece arheologii români căutau "dovezi întâmplătoare pentru propaganda continuității românești". Deși valabilă în unele cazuri, afirmația istoricului ungur nu rezolvă fondul problemei (I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala*, Cluj, 1944, p. 115).

⁴ M. Rusu, în *Materiale*, 2, 1956, p. 687.

⁵ M. Macrea și colab., în *Materiale*, 5, 1959, pp. 455-456.

⁶ Vezi discuția din D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, pp. 136-154.

Drept urmare, concluziile cu caracter istoric, de fapt rezultatul firesc al unor studii de asemenea factură, sunt destul de limitate ca interpretare. Ceramica lucrată cu mâna a fost semnalată în toate castrele și așezările aferente acestora, fie că este vorba de cele dispuse pe *limes*, fie că ne referim la cele din interior. Descoperirile de acest gen nu sunt, așadar, întâmplătoare, datarea lor făcându-se, în general, fără nuanțări. Majoritatea concluziilor care finalizează studiile dedicate ceramicii "dacice", pe baza asocierii cu materialul arheologic de factură romană, se opresc asupra încadrării cronologice în secolele II-III.

În ceea ce privește prezența ei în mediul militar, M. Macrea considera că aceasta provine de la populația dacică folosită la construirea castrelor⁷ sau că această populație ar fi fost adusă din mediul dacic. C. Daicoviciu susținea că ceramica provine de la militarii daci recrutați în trupele romane⁸; din acest moment încetățenindu-se teza recrutării locale a autohtonilor, bazată tocmai pe argumentul prezenței ceramicii lucrate cu mâna în mediile militare, iar în funcție de semnalarea acesteia într-un nivel arheologic mai timpuriu sau mai târziu, se estimează data de la care se poate vorbi de recrutare locală. D. Protase se îndoia, însă, de această ultimă posibilitate, sugerând proveniența ceramicii din mediul rural dacic⁹.

Un evident pas înainte îl prezintă studiul lui N. Gudea și I. Moțu cu privire la ceramica modelată cu mâna descoperită, în special, în castrele Daciei Porolissensis. Autorii pornesc de la unele observații privind modul deficitar al cercetărilor și publicării ceramicii "de factură dacică" din castre, propunând unele criterii viabile de analiză și metode de investigare a materialului arheologic, creând un posibil model pentru cercetările viitoare, dar rămânând, în mare parte, la un nivel teoretic¹⁰.

Vom încheia succinta prezentare a istoricului cercetărilor, amintind demersul foarte recent al lui M. Negru, care și-a propus să studieze ceramica "dacică" din Dacia romană, cu specială privire asupra Olteniei. Rezultatele în privința interpretării materialului sunt limitate datorită operării cu un număr restrâns de fragmente ceramice (folosește doar formele întregi), neținând seama decât arareori de contextul arheologic și de concluziile care se puteau formula acolo unde acest lucru era posibil. Considerând, în bloc, ceramica lucrată cu mâna și cea lucrată la roată, de tradiție Latène, ca fiind dacică, autorul nu rezolvă polemicile din jurul chestiunii în cauză, finalizându-și incursiunea prin formularea unor concluzii "consacrate", care nu reies neapărat din analiza propriului material¹¹.

Fără a avea pretenția de a oferi o analiză a întregului material arheologic publicat sau a aceluia avut la dispoziție, vom încerca să oferim, în cele ce urmează, o imagine cât mai nuanțată, asupra ceramicii de tradiție Latène atestată în provincie (vom insista asupra aceleia lucrate cu mâna, care constituie, de altfel, majoritatea), referindu-ne cu precădere la Dacia Porolissensis și Dacia Apulensis. Nu vom exclude situațiile din Dacia Malvensis și Scythia Minor, încercând să stabilim, pe cât posibil, analogii cu provincii învecinate Daciei și chiar cu unele mai îndepărtate.

Scopul inițial al studiului a fost acela de a ridica anumite probleme ținând de metodologia pe care o considerăm adecvată abordării acestui subiect, în paralel cu o posibilă reactualizare a situației, având în vedere o serie de studii de referință apărute în ultima vreme, care au atins, în parte, chestiunile în discuție.

Pe măsură ce am parcurs situațiile oferite de analiza materialului în diferitele sale ipostaze, am putut constata că o simplă reactualizare a temei, raportată la actualul stadiu al cercetărilor, ar fi fost sortită eșecului, în momentul formulării concluziilor cu caracter general, dacă nu am fi zăbovit și asupra discuțiilor legate de onomastică, viață economică sau de apartenența etnică a unor necropole. Dacă am reușit să oferim unele interpretări corecte, considerăm că asumarea riscului de a sintetiza subiectul legat de ceramica de factură Latène din Dacia romană nu a fost fără finalitate.

Vom încerca să luăm în discuție materialul în cauză, realizând o analiză a lui în funcție de zona de proveniență, de reperele cronologice și de posibilele influențe venite și dinspre coloniști sau dinspre *Barbaricum*.

În funcție de strategiile politice și economice ale Romei, se poate observa în Dacia, după cucerirea ei, conturarea unor zone de interes maxim. Luând în calcul factorul economic și militar, putem diferenția o zonă militarizată în vecinătatea *limes*-ului, în special în Dacia Porolissensis și zona alutană, cu accent pe colțul sud-estic al Transilvaniei. O zonă puternic urbanizată, datorită vecinătății regiunii aurifere și, implicit, datorită intensei colonizări, desfășurate încă din timpul împăratului Traian, este zona Apulum, Ampelum, Micia, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Tibiscum. Ne vom referi aici și la *territoria* orașelor Drobeta, Romula, Potaissa sau

⁷ M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1, pp.282-295; opinii inacceptabile astăzi, cunoscând cine anume construia castrul, modul și timpul afectat acestei operațiuni.

⁸ C. Daicoviciu, în *Istoria României. Compendiu*, București, 1970, p.193.

⁹ D. Protase, *op. cit.*, pp.152-153.

¹⁰ Gudea, Moțu *op.cit.*

¹¹ M. Negru, *Ceramica autohtonă din Dacia romană. Cu privire specială la Oltenia*, Diss. [București, 1998].

Porolissum. O a treia, denumită convențional zonă, ar fi centrul și estul Transilvaniei, mai slab colonizată și militarizată.

Concluziile pe care le vom formula, după un studiu mai amănunțit al materialului ceramic în cauză, vor avea de suferit, în mod evident, datorită lipsei unei istorii economice a Daciei romane; ultima sinteză în domeniu fiind, în unele puncte,¹² depășită.

Lipsa unor studii monografice solide, pentru materialul ceramic, face ca unele dintre formulările noastre să poată părea lipsite de soliditate.

Zonele rurale (centrul și sudul Transilvaniei)

În mediul rural, coloniștii au fost implantați în comunități compacte, printre autohtoni și (sau) în zonele ocupate de autohtoni, cum ar fi zonele de graniță (Cașolț, Calbor) sau cele miniere¹³.

În majoritatea așezărilor numite daco-romane nu au fost întreprinse cercetări arheologice de amploare¹⁴.

Situația din zona sudică a Transilvaniei este relativ bine cunoscută pentru perioada premergătoare cuceririi romane. Majoritatea¹⁵ așezărilor rurale cartate, însă, sunt cunoscute din periegeze sau sondaje. Aceste așezări au fost masate în imediata apropiere a Oltului, în stânga acestuia, și în zona cuprinsă între Munții Cibinului și cele două Târnave.

O dată cu constituirea *limes*-ului alutan, în zona castrelor Hoghiz, Cincșor, Feldioara, *Caput Sternarum* populația este evacuată. În acest mod se poate explica încetarea locuirii în așezările dacice din zonă și, probabil, în acest fel, se poate argumenta apariția unor așezări noi în partea centrală a Transilvaniei. Atestarea așezărilor daco-romane, în majoritatea lor, este realizată prin periegeze sau sondaje sumare. Luând în considerare criteriul disocierii ceramicii romane lucrate la roată, cu cea lucrată cu mâna, s-a determinat, în numeroase cazuri, caracterul daco-roman al respectivei așezări (ex. Ungra și Hălmeag în Țara Făgărașului, Săcădate, Bradu, Tâlmăciu, Bungra, Cristian, Bogatu Român, Păuca în sudul Transilvaniei). Reiterând aserțiunea conform căreia prezența ceramicii lucrate cu mâna, în nivelul arheologic roman, atestă, în mod implicit, prezența autohtonilor, concluziile, la care s-a ajuns în urma săpăturilor sistematice din mai multe așezări rurale din zonă, nu puteau fi altele: Boarta¹⁶, Cașolț¹⁷, Obreja¹⁸, Ocna Sibiului¹⁹, Roșia²⁰, Lechința de Mureș²¹.

Dintre aceste așezări este evidențiată, prin cercetările arheologice, dezvoltarea evidentă, după cucerire (deci continuitatea autohtonilor în zonele respective), a așezărilor de la Slimnic, Ruși și Șura Mică²².

În toate aceste așezări, cantitățile de ceramică lucrată cu mâna sunt destul de însemnate. Ceramica de tradiție Latène are, în siturile menționate, trăsături extrem de asemănătoare cu aceea descoperită în majoritatea provinciei, anume: pastă grosieră, puțin aspectuoasă, arsă neuniform; formele vaselor fiind puțin variate și influențate de modelele romane. Decorul apare pe puține vase, fiind realizat din brăuri alveolare sau crestăte, valuri sau linii ondulate, butoni simpli, cu sau fără alveole.

Zona rurală din centrul și estul Daciei a fost intens colonizată, încă din perioada traiană, preponderent cu celți norico-pannoni, în curs de romanizare²³. Citându-l pe J. Fitz, A. Husar susține că în arealul norico-pannonic monumente funerare de tipul celor descoperite la Șeica Mică și Șura Mică sunt atribuite exclusiv aristocrației tribale. Așadar, în sudul și estul Transilvaniei, am avea de a face cu comunități din Noricum, care vin în Dacia împreună cu aristocrația lor tribală: acestora din urmă aparținându-le monumentele cu pricina. Situația ar fi, oarecum, similară grupurilor de illiri și dalmatini, stabiliți în zonele miniere ale Apusenilor.

Faptul că, în săpăturile efectuate de Th. Năgler la Șeica Mică, nu s-a găsit ceramică lucrată cu mâna²⁴, iar la Micăsasa, conform autorului, în săpăturile din ultimii ani nu s-au descoperit decât puține fragmente de acest

¹² V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929.

¹³ I. Glodariu, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 122.

¹⁴ Glodariu 1977, pp. 98-99; Protase 1980, pp. 136-154; I. Mitrofan, în *ActaMN*, 9, 1972, pp. 141-162.

¹⁵ Glodariu 1977, p. 102.

¹⁶ S. Dumitrașcu, I. Togan, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1971, pp. 9-15.

¹⁷ M. Macrea, în *SCIV*, 7, 3-4, pp. 609-610; Protase 1980, p. 46.

¹⁸ D. Protase, *Problema continuității în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, pp. 42-44, 68-69, 123; D. Protase, în *ActaMN*, 8, 1971, pp. 135-159.

¹⁹ D. Protase, în *Apulum*, 7/1, 1968.

²⁰ N. Lupu, în *Apulum*, 5, 1968, pp. 445-450.

²¹ D. Protase, V. Lazăr, M. Grozav, în *Apulum*, 25, 1988, pp. 194-195 fig. 9-10.

²² Glodariu 1977, p. 107; I. Glodariu, în *Studii dacice* (coord. H. Daicoviciu), Cluj-Napoca, 1981.

²³ A. Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Diss., [Cluj-Napoca], 1998, p. 53.

²⁴ Glodariu 1977, p. 106.

gen²⁵, se datorează, în mod evident, influenței marilor ateliere de olari de la Micăsasa și, nu în mod obligatoriu, faptului că autohtonii lipsesc din acea zonă. Un fenomen interesant, ținând de producția ceramică de aici, este reprezentat de descoperirea în zona cuptoarelor sau în interiorul acestora, a unor fragmente de ceramică lucrată cu mâna, asociate cu ceramica comună de factură romană²⁶. Decorul acestei categorii ceramice este reprezentat de brăuri alveolare sau șiruri de alveole²⁷ sau de striuri²⁸. Remarcabile, în discuția noastră, sunt vasele lucrate la roată, decorate cu brâu alveolar sau cu șir de alveole²⁹. Situații similare au fost întâlnite în centrul de olari de la Cristești³⁰, la Porolissum³¹, Napoca³², Gilău³³ etc. Preluarea unor motive decorative, aparținând repertoriului ceramicii dacice, de către diverse ateliere de olari, se constituie în parte a unui proces de aculturație din care fac parte, ca emițători și receptori, în același timp, atât modelele tipic romane, realizate la roată, cât și cele aparținând perioadei preromane. Nu credem că, la acest nivel, mai există posibilități de determinare a etnicului "utilizatorului". Totuși, aceste exemple de utilizare a unor elemente de decor "dacice", în centrele de olari, sunt destul de puține. Este de presupus că produsele ceramice lucrate cu mâna sunt rezultatul unei "industrii casnice". Aceasta avea o importanță sporită în zonele rurale mai sărace, care se comportă, pe anumite segmente de producție-schimb, ca niște cvasi-autarhii. S-a putut observa, din studii efectuate în alte provincii ale imperiului, că volumul de ceramică grosieră lucrată cu mâna, folosit în anumite așezări, este invers proporțional cu cantitatea de ceramică de import sau de bună calitate, produsă în marile *officinae* ale provinciei³⁴. Această ceramică nu era destinată schimbului, folosindu-se la scară locală. Ar mai fi de amintit aici că, în marea lor majoritate, oalele lucrate cu mâna au fund plat, ceea ce pledează pentru folosirea lor la gătit, fapt subliniat și de extrem de frecventele urme de ardere secundară pe care le prezintă fragmentele ceramice în cauză. Este de presupus că în unele dintre acestea s-a gătit un anume fel de mâncare, lucru care ar putea explica răspândirea lor relativ uniformă.

Tot în legătură cu raportarea la atelierele ceramice, se poate observa că în preajma acestora are loc un fenomen de "inhibiție", legat de producerea ceramicii lucrate cu mâna. În special în jurul marilor orașe, care, de la sine înțeles, sunt deservite de centre de olari, precum și în zonele limitrofe marilor ateliere ceramice, producția ceramicii lucrate cu mâna este mai redusă³⁵. Considerăm, făcând apel la logica istorică, că acest fenomen se datorează, în primul rând, costurilor mai reduse cu care ceramica putea fi procurată în aceste zone, având în vedere lipsa unor adaosuri comerciale sau a unor cheltuieli de transport sau de vamă. Nu vom încerca să mutăm interpretarea ceramicii lucrate cu mâna, dinspre semnificațiile etnice înspre cele pur economice, însă, considerăm că o sugestie în acest sens, venită pe fondul argumentelor enumerate mai sus, este binevenită. Datorită stadiului cercetărilor în domeniul ceramicii, de la noi, nu vom putea observa aria de răspândire a produselor diferitelor *officinae* din Dacia, neputând stabili, prin urmare, eventualele zone de demarcație între acestea. Cert este că, au existat mai multe ateliere de olari, ca Micăsasa, Cristești, Apulum, Ampelum, Romula, Porolissum - pentru a da doar câteva exemple - în care s-a produs ceramică lucrată cu mâna sau lucrată la roată în manieră tradițională. Latène, alături de *terra sigillata*, ceramică ștampilată și ceramică fină uzuală. Fenomenul nu a primit, încă.

²⁵ I. Mitrofan, *Așezarea romană de la Micăsasa*, Diss., [Cluj-Napoca], 1993, pp. 125-126 pl. 53; M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Geoceanu, C. Păcurariu, în *Marisia*, 8, 1978.

²⁶ Mitrofan *op.cit.*, p.66, 125, pl. 53/5,9. Descoperiri similare s-au făcut la Slăveni (Gh. Popilian, în *Oltenia*, 3, 1981, p. 30 pl. 8), Tibiscum (D. Benea, în *Potaissa*, 3, 1982, p. 27), Buridava-Stolniceni (Gh. I. Petre, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 147 fig. 2/1), Cristești (A. Filimon, în *Revista de preistorie și antichități naționale*, II-IV, 1940, pp. 92-94). În cazul de la Buridava, prezentat mai sus, Gh. Bichir (în *SCIVA* 40, 1, 1989, p. 46) consideră că este neconformă cu realitatea părerea potrivit căreia în cuptorul nr.1 au fost arse împreună (Gh. I. Petre *op.cit.*, p. 156, idee acceptată și de O. Floca și colab., *Micia. Grupul de cuptoare pentru ars ceramica*, Deva, 1970, p. 46) vase lucrate la roată și vase lucrate cu mâna, la fel vasele arse oxidant sau inoxidant, adică întreaga ceramică adunată din zona cuptorului. Potrivit lui Gh. Bichir, vasele lucrate la roată nu erau arse în aceeași șarjă cu cele lucrate cu mâna, fapt care nu schimbă prea mult datele problemei, deoarece ne interesează faptul că acestea, din urmă, au fost produse sau utilizate în aceste ateliere de olari.

²⁷ Fragmente lucrate cu mâna, decorate cu brâu alveolar și butoni, au fost descoperite într-un bordei situat în partea sudică a așezării (Blăjan și colab. *op.cit.*, p.61 p l. XXXI/1-5.)

²⁸ Mitrofan *op.cit.*, pl. 53/7-9,12.

²⁹ Mitrofan *op.cit.*, pl 53/10-11.

³⁰ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, pp. 157-158, V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al jud. Mureș*, Târgu Mureș, 1995, p. 105.

³¹ N. Gudea, *Porolissum I. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, (= *ActaMP*, 13), Zalău, 1989, p.952 pl. XCVII/28; N. Gudea, *Porolissum II. Vama romană*, 1996, p. 325 pl. XLI/3,7,8,10.

³² Informație amabilă V. Voișian.

³³ F. Marcu, O. Tentea, în *Römer und Barbarien an den Grenzen des römischen Dakiens* (= *ActaMP*, 21), (Hrsg. N. Gudea), 1997, p. 268 pl. XVI/3: b) inedit.

³⁴ Willem J. Van Tent, în *Rei Cretariae Romanae Fautorum. Acta* (= *RCRFA*), 25/26, 1987, p. 363.

³⁵ G. Popilian, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et Mésie Inférieure*, I, Timișoara, 1997, pp. 7-20; Gh. Popilian, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, pp. 279-286.

interpretări satisfăcătoare, în afară de cea a atestării autohtonilor în zona respectivă. Este posibil ca utilitatea vaselor de care vorbim să ne scape după cum aminteam mai sus.

Interesante sunt polemicele purtate în jurul problematicii necropolelor de la Sopor de Câmpie³⁶ și Obreja³⁷.

Primul care a formulat obiecții în legătură cu atribuirea acestor necropole autohtonilor a fost K. Horedt. Acesta considera că, la Sopor de Câmpie, este vorba de admigrări din *Barbaricum*, în a doua jumătate a secolului al III-lea³⁸, considerând, apoi, că aceeași situație se regăsește și la Obreja³⁹. Pe aceeași poziție cu K. Horedt se situează C. Opreanu, care operează o diferențiere între cimitirele de la Sopor de Câmpie, Obreja, pe de o parte, și Locusteni, pe de altă parte. Primele două le datează ca începând după încheierea războaielor marcomanice, iar începutul necropolei de la Locusteni îl datează în prima jumătate a secolului al II-lea, adică începând cu domnia lui Hadrian⁴⁰. Ținând cont de piesele de factură barbară, analizate în cele două studii amintite, considerăm că este îndreptățită atribuirea, măcar în parte, a acestor necropole, unor grupuri de barbari colonizați de romani în Dacia. Prin urmare, parte din urnele funerare "de tradiție dacică" (mai ales cele cu semne "tamga"), trebuie atribuite acestora din urmă, fapt care nu schimbă prea mult datele problemei puse în termenii continuității autohtonilor în provincia romană Dacia.

Prin analogie, o situație asemănătoare poate fi în necropola de la Iacobeni, dată fiind situarea în vecinătatea celei de la Sopor de Câmpie⁴¹. Deși autorii includ necropola de la Iacobeni în grupul necropolelor Sopor de Câmpie-Obreja, vasele cu aspect globular, prezente aici, pe post de urne, au bune analogii în Raetia și Pannonia⁴².

În legătură cu stăpânirea romană în zona sud-estică a Transilvaniei, există o întreagă serie de polemici care, însă, nu constituie obiectul studiului nostru. Interesante pentru noi pot fi, eventual, stabilirea datei cuceririi de către romani a acestei zone, datarea elementelor de fortificații și a materialelor aferente, precum și apartenența sa la Dacia Apulensis sau Malvensis. Imediat după cucerire, această zonă nu a fost colonizată, asemeni sudului Moldovei și estului Munteniei, indicând, poate, o anumită stare de provizorat⁴³. O dată cu atacul roxolan din 117/118 au fost părăsite castelele de la Drajna de Sus, Târgșor, Mălăiești și Rucăr. Pentru noi sunt interesante cazurile de la Drajna de Sus⁴⁴ și Rucăr⁴⁵, întrucât în locurile indicate a fost publicată ceramica lucrată cu mâna. Datarea acestor castele este extrem de precisă, putându-se opera în viitor un material destul de variat și bine datat. Interesant, în cazul Drajnei de Sus, este un vas lucrat cu mâna, care are figuri antropomorfe⁴⁶, cu analogii în zona renană⁴⁷. Râșnov, Bologa, *vicus Samum* (databil începând cu sfârșitul secolului II - inedit). În cazul *castellum*-ului de la Rucăr apariția ceramicii de tradiție Latène, bogat ornamentată, trebuie legată de prezența cohorții II Flavia Bessorum, recrutată din mediul tracic. Soldații sau însoțitorii acestora au adus, foarte probabil, olari sau tipuri de vase tradiționale. O situație interesantă o oferă castrul de marș (probabil) de la "Drumul Carului". Materialul ceramic este publicat însă, destul de laconic⁴⁸. Aici s-a descoperit un vas de cult cu imaginea lui Cernunos, fapt care este legat de prezența unor militari de origine celtică (galli).⁴⁹

Într-un studiu privind persistența populației dacice în sud-estul Transilvaniei, Z. Szekely indica descoperirea unor fragmente ceramice în castelele de la Brețcu și Olteni, fără a oferi date suplimentare⁵⁰. Publicarea rezultatelor cercetărilor din castrul de la Brețcu a fost făcută de N. Gudea, care amintea existența

³⁶ D. Protase, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu* (= OmCD), Cluj, 1960, pp. 455-456; D. Protase, în *Materiale*, 8, 1962, pp. 527, 536, 532 fig. 5/1-4; D. Protase, în *DaciaNS*, 8, 1969, pp. 291-317; D. Protase, *Un cimitir dacic de epocă romană la Sopor de Câmpie*, București, 1976.

³⁷ Protase *Problema continuității*, pp. 43-44; D. Protase, I. Milea, în *ActaMN*, 6, 1969, pp. 525-530.

³⁸ K. Horedt, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 538; K. Horedt, în *SCIV*, 24, 2, 1973, pp. 305-307.

³⁹ K. Horedt, *Siebenbürgen im Spätromischer Zeit*, Bukarest, 1982, pp. 43-56; contra Protase 1976, pp. 83-87 și Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, pp. 101-103.

⁴⁰ C. Opreanu, în *EphemNap*, 7, pp. 120-130; C. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998, p. 103.

⁴¹ Protase, Milea *op.cit.*, p. 527 fig. 4,5.

⁴² E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche keramik von Pannonien*, Budapest, 1942, p. 96, pl. XIV/14,15; XXXVIII/8; XLII/12,14.

⁴³ I. Bogdan-Cătăniciu, în *ActaMN*, 1969, p.478; Z. Szekely, în *Cumidava*, 4, 1970, pp. 49-54.

⁴⁴ Gh. Ștefan, în *Dacia*, 11-12, 1945-1947, p. 131-133.

⁴⁵ I. Bogdan-Cătăniciu, în *ActaMN*, 22-23, 1985-1986, p. 201-211.

⁴⁶ Ștefan 1945-1947, p. 131, fig. 13.

⁴⁷ E. Gose, *Gefäßstypen der römischen keramik Rheinland*, 1976, pp. 44-45, tabel 51-52, fig. 522-525.

⁴⁸ F. Costea, în *Cumidava*, 14, 1989, pp. 4-7; F. Costea, în *Cumidava*, 15-19, 1990-1994, pp. 36-54; Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 1995.

⁴⁹ Fl. Costea, în *EphemNap*, 3, 1993, p.137; A. Husar 1998, p.151.

⁵⁰ Szekely 1970, p. 53.

„ceramicii dacice”: aceasta fiind prezentată strict statistic, fără a da informații cronologice⁵¹; ele fiind oferite foarte succint de M. Macrea⁵².

Polemici privind datarea unor fragmente lucrute cu mâna a suscitât cazul castrului de la Râșnov. Acestea au fost publicate ca fiind ceramică dacică⁵³.

Considerăm că pe bună dreptate D. Protase afirma că acestea aparțin, în parte, culturii Schnekenberg, „la ca acasă în zona respectivă”⁵⁴. Unul dintre autorii studiului respectiv revine asupra problemei, opt ani mai târziu, susținând că anterior nivelului de cultură roman din castrul de la Râșnov nu se află urme ale unei locuiri în epoca bronzului⁵⁵.

Se pare că zona sud-estică a provinciei a fost foarte slab populată, întrucât semnalările unor așezări rurale sunt rarissime⁵⁶. Explicația acestui fapt ar putea fi transformarea zonei într-un spațiu militar, în exclusivitate, cum pare să fi fost inițial Dacia Porolissensis.

Mediul militar. Descoperirile de ceramică lucrată cu mâna în caste sunt net superioare din punct de vedere cantitativ. Acest lucru este pus, în primul rând, pe seama cercetărilor, mult mai avansate pe acest segment al arheologiei romane provinciale.

În general, ceramica de această factură este identificată în toate nivelurile fortificațiilor și pe aproape întreaga suprafață cercetată a acestora⁵⁷. Nu vom insista aici asupra înșirării tuturor atestărilor, pentru că acest lucru ar necesita un spațiu prea amplu, iar concluziile care s-ar fi putut trage, pentru fiecare exemplificare în parte, nu ar fi diferit prea mult de la un caz la altul. Este interesant de urmărit, trecând peste ipoteza recrutării locale timpurii, care este relația dintre tipurile de vase de acest gen, tipurile de decor și etnicul trupei care a staționat în castrul respectiv; încercându-se realizarea unor analogii cu ceramica comună din țara de origine a trupei. S-a observat că există o relație între onomastica unor soldați, numele trupei și zona de proveniență a acesteia⁵⁸.

Se observă, dacă luăm în calcul cele mai relevante exemple: Buciumi⁵⁹, Bologa⁶⁰, Porolissum⁶¹, Gilău⁶², Rucăr⁶³, Râșnov⁶⁴, Tibiscum⁶⁵, că se pot face numeroase diferențieri între formele vaselor, decoruri, compoziția pastei, temperatura de ardere, evoluția formelor etc.

Cecetările din *vici* militari ar trebui să completeze imaginea despre artefactele din castru, astfel încât, să se poată observa o eventuală relație între cele două sau să se identifice o posibilă confecționare în *figlinae*-le *vicus*-ului. Acest fapt va rămâne de domeniul proiectelor deoarece cercetările arheologice sunt puțin extinse în această direcție. Rezultate notabile au oferit săpăturile de la Brâncovenești⁶⁶ sau cele din *vicus Samum*⁶⁷, precum și cele de la Tibiscum⁶⁸ sau Enoșești-Acidava⁶⁹.

Pentru situația din Dacia Porolissensis - o provincie parcă special creată ca un *task-force* militar, care desparte iazigii de roxolani - N. Gudea și I. Moșu observau că „ceramica lucrată cu mâna de factură dacică” este abundentă și în castele acesteia, în special în nivelul arheologic corespunzător secolului III⁷⁰. Faptul este oarecum paradoxal dacă ne gândim că formele ceramice de tradiție Latene, care au suferit o puternică influență din partea

⁵¹ N. Gudea, în *ActaMP*, 4, 1980, pp. 255-265.

⁵² M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1, 1951, p.293.

⁵³ N. Gudea, I Pop, *Castrul roman de la Râșnov-Cumidava*, Brașov, 1970.

⁵⁴ Protase 1980, p. 147 n.22.

⁵⁵ Gudea, Moșu 1988, p. 229 n. 5

⁵⁶ F. Costea, în *Cumidava*, 4, 1970, pp. 26-47; F. Costea, în *Marisia*, 15-22, 1985-1992, pp.55-68; Costea 1995.

⁵⁷ Gudea, Moșu 1988, p. 230.

⁵⁸ Adela Paki, *Populația din Dacia de Nord în lumina izvoarelor epigrafice*, Diss., [Cluj-Napoca, 1998].

⁵⁹ N. Gudea, în *SCIV*, 21, 1970, pp. 299-311; N. Gudea, *Castru roman de la Buciumi*, Cluj, 1972.

⁶⁰ N. Gudea, în *ActaMN*, 6, 1969, pp. 503-509; N. Gudea, în *Apulum*, 15, 1977, pp. 169-261.

⁶¹ Gudea 1989, pp. 501-504, 950-953; Gudea 1996, pp. 56-57, 224-225, 325, 330-331.

⁶² Marcu, Țentea 1997, pp. 221-268.

⁶³ Bogdan-Cătănescu 1985/1986, pp. 201-211.

⁶⁴ Gudea, Pop 1970, pp. 14, 57-58.

⁶⁵ P. Rogozea, în *Tibiscus*, 7, 1988, pp. 165-179.

⁶⁶ D. Protase, A. Zrinyi, *Castrul și așezarea civilă de la Brâncovenești*, Târgu-Mureș, 1994.

⁶⁷ D. Isac, Adriana Isac, F. Marcu, O. Țentea, în *Cronica cercetărilor arheologice arheologice. Campania 1997*, Călărași, 1998, pp. 14-15.

⁶⁸ Doinea Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Timișoara, 1994.

⁶⁹ C. Preda, Aurelia Grosu, în *Arhivele Olteniei*, serie nouă, 8, 1993, pp. 43-55. Ceramica lucrată cu mâna a fost publicată de M. Negru, I Ciucă, în *Arhivele Olteniei*, 12, 1997, pp. 23-29.

⁷⁰ Gudea, Moșu 1988, p. 230.

ceramicii romane în faza Latene 2B și 2C⁷¹, se mențin într-o formă aproximativ neschimbată sub influența directă și nemijlocită a atelierelor romane. Sunt cunoscute câteva cazuri de preluare a unor forme din cele lucrate la roată și invers (prin prezența unor elemente de decor dacice pe vasele lucrate în *officinae* romane - amintite anterior). Este evident că avem de a face, în unele zone, cu preluarea reciprocă a unor forme sau modele, fiind vorba de un fenomen de aculturație. În cazul preluării unor elemente de decor dacice de către diferiți olari romani, fenomenul poate fi înțeles nu numai ca o adaptare a vaselor respective pentru gustul dacilor aflați prin împrejurimi⁷², ci și ca o trăsătură, în sine, specifică ceramicii provinciale din Dacia.

Dacă încercăm să urmărim o evoluție tipologică a acestor forme ceramice lucrate cu mâna, din castrul de la Gilău, se poate observa un prim element de discontinuitate, anume prezența începând cu finalul fazei Gilău II (databilă de la 117/118 până undeva dincolo de mijlocul secolului II)⁷³, a vaselor decorate cu brâu alveolar sau simplu, dispus deasupra diametrului maxim al vasului, precum și prezența decorului cu alveole pe buza vasului și cu butoni simpli, aplicați, prin presare, pe umărul vasului⁷⁴. Tot acestei faze îi aparține un fragment de ceașcă cu alveole în jurul bazei⁷⁵, tip ceramic care va evolua în perioada următoare, Gilău III - databil în secolul III⁷⁶. Cunoaștem douăsprezece cești de acest fel. Tot în faza Gilău III sunt semnalate vase borcan, într-o formă "neevoluată".

Acest aspect de "retardare" poate fi explicat printr-un aport de daci liberi, în ale căror zone *extra-provinciam* formele ceramice s-au menținut mai puțin alterate de influența romană. Afirmăm acest lucru, bazându-ne și pe observațiile făcute într-un studiu asupra ceștii dacice cu alveole la bază de către C. Opreanu⁷⁷. Luând în discuție ceștile amintite, de la Gilău, C. Opreanu stabilește proveniența lor, pe baza multiplelor analogii de perioadă "romană târzie" cu situații din Moldova sau Muntenia, susținând că ceștile cu alveole la bază din castrul de aici aparțin unei faze postromane, inexistentă însă la Gilău⁷⁸. Credem că este vorba de o *receptio* de barbari care au presat granița în decursul războaielor marcomanice⁷⁹.

O situație arheologică relativ asemănătoare cu cea discutată anterior pare să fie întâlnită în *vicus Samum*. În urma campaniilor de săpături arheologice dintre anii 1995 și 1998 s-a putut observa că dezvoltarea locuirii, în parte cercetată a așezării, suferă o mutație interesantă. Dacă în nivelul timpuriu roman (sunt identificate până acum două faze principale ale locuirii) clădirile aveau planuri rectangulare destul de riguroase, în a doua fază locuirea se va face în bordeie, cărora le corespund platforme de pietriș și câteva fântâni. Înlocuirea în această din urmă fază a început numai devreme de 177-180⁸⁰, adică după războaiele marcomanice, continuând cu siguranță sub Severus Alexander, din timpul căruia datează o monedă descoperită în nivelul de folosire al pietrarului unui bordei. Putem presupune, așadar, că dezafectarea clădirilor din faza I și locuirea în bordeie ar putea indica, de asemenea, o *receptio* de barbari proveniți probabil din Țara Lăpușului, dacă ținem seama de orientarea porții *praetoria* "întotdeauna spre dușmani". Probabil că aceștia au beneficiat de subsidii importante, fapt indicat de materialul arheologic bogat care a fost descoperit în bordeie: *terra sigillata*, sticlă, fibule, ceramică de bună calitate etc; pe lângă produse "specifice" (ceramică lucrată cu mâna, coarne și oase retezate și șlefuite)⁸¹. Urmează ca analiza detaliată a materialului arheologic și continuarea cercetărilor să aducă informații suplimentare.

Putem admite prezența unor barbari, după războaiele marcomanice, în zonele militare, care să fi utilizat parte din ceramica uzuală lucrată cu mâna, ceramică ce constituie obiectul studiului de față.

Pentru perioada imediat următoare cuceririi, este de presupus că parte din ceramica lucrată cu mâna a fost confecționată, comandată sau utilizată de către soldații recrutați în provinciile învecinate, unde producerea unor astfel de vase ceramice a continuat, de asemenea, în perioada romană⁸².

⁷¹ Conform cronologiei avansate de I. Glodariu, *Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997.

⁷² Glodariu 1997, p. 125.

⁷³ D. Isac, Al. Diaconescu, C. Opreanu, în *Potaissa*, 2, 1980, pp. 29-54; D. Isac, S. Cociș, în *EphemNap*, 5, 1995, pp. 106-108.

⁷⁴ Alarcu, *Țentea* 1997, p. 268 pl. XVI/1-7.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 266 pl. XIV/2.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 266 pl. XIV/1.3-7, p. 267 pl. XV/1-6.

⁷⁷ C. Opreanu, în *EphemNap*, 3, 1993, pp. 235-260.

⁷⁸ În castrul roman de la Gilău nu a fost semnalată existența unei faze post romane (Marcu, *Țentea* 1997, p. 240) și nici a unor artefacte databile în această perioadă, cum ar putea fi anumite tipuri de fibule sau ceramica neagră lustruită.

⁷⁹ C. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998, p. 114.

⁸⁰ Isac și colab. 1998, p. 14.

⁸¹ *Ibidem*, p. 15.

⁸² Pentru Pannonia (Inferior și Superior): Bonis 1942, pl. I-XV; O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslavencima delu provincije Donje Panonije*, Beograd, 1981, pl. 2-5; G. Kabackieva, *RCRFActa*, 35, 1997, pp. 33-40; Noricum: E. Schindler Kaudelka, *RCRFActa*, 35, 1997, pp. 116-15; V.V. Perko, *RCRFActa*, 35, 1997, pp. 165-172.

Chiar dacă situația Daciei nu este cu totul asemănătoare unor regiuni din Britannia, se poate face o paralelă în ceea ce privește producția de ceramică. P. Salway, și nu numai el, considera că în Britannia existau două piețe: „una servea direct necesitățile armatei, cealaltă era pentru populația civilă. Armata aducea cu ea un stoc. Cu ea sau puțin după ea, veneau și câțiva olari, dar sunt foarte curând folosiți olari locali”⁸³.

La rândul ei, Vivian Swan observa că, în timp ce marea industrie ceramică era concentrată spre satisfacerea nevoilor armate, piața civilă era aprovizionată de atelierele localnicilor. Acestea produc vase de bucătărie adesea influențate de tradiția din Latène-ul local și multe continuă să fie modelate cu mâna, sau în parte cu mâna, pe durata întregii epoci romane⁸⁴. Referindu-se la sosirea armatei la Yorkshire, Vivian Swan arată că armata avea puține posibilități de a alege: să importe ceramică de pe continent sau din sud-estul Britanniei sau să-și deschidă propriile *figlinae*, folosind soldați olari sau contractori, ori să încurajeze indigenii să-și îmbunătățească și să-și extindă producția lor. Dintre toți, numai ultimii puteau fi beneficiarii pe termen lung. Faptul că militarii au ales toate trei opțiunile „este o dovadă a pragmatismului și a adaptabilității romane”⁸⁵.

Ceramica autohtonă s-a putut menține, pe de altă parte, deoarece, probabil, a existat o cerere în acest sens.

Este probabil ca prezenței ceramicii lucrate cu mâna, existente în castre, în forme foarte diverse, să nu-i fie suficientă o singură interpretare, ci mai multe posibilități coroborate în funcție de reperul cronologic: la început ar putea fi vorba de influența gustului soldaților, mai târziu de contactele cu autohtonii și, în unele cazuri, cu barbarii. Elemente ale acestor cazuri trebuie aplicate în funcție de situația arheologică dată.

Zonele urbane. Au ca principală caracteristică existența marilor *officinae*, care produc un fenomen de inhibiție în rândul producătorilor de ceramică lucrată cu mâna, după cum am văzut mai sus, în cazurile așezărilor de olari de la Micăsasa și Cristești. Ceramica produsă în atelierele respective trebuie să fi surclasat, în mod evident, producția de ceramică lucrată cu mâna prin randement, calitate, cantitate și preț. Totuși, într-o primă fază, ceramica lucrată cu mâna este atestată la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁸⁶, Tibiscum⁸⁷ și Napoca⁸⁸. Dezvoltarea acestor orașe aduce cu sine și dispariția ceramicii lucrate cu mâna, fapt explicabil prin efectele economice benefice produse de dezvoltarea lor. Acest fenomen se petrece invers decât cel derulat în castre, unde numărul de fragmente ceramice lucrate cu mâna sporește în fazele târzii ale fortificațiilor. Ceramica lucrată cu mâna, atestată în aceste niveluri timpurii ale orașelor, a fost considerată, pe baza asocierii cu alte artefacte și prin raportarea la rezultatele cercetărilor onomastice, ca fiind, în mare parte, de factură norico-pannonică. S-a afirmat acest lucru datorită prezenței pe pereții vaselor a striurilor⁸⁹.

Un alt tip de vase, cu numeroase analogii în mediul norico-pannonic, sunt cele globulare⁹⁰, cum sunt cazurile de la Gilău⁹¹, Iacobenii⁹², Tibiscum⁹³, Sarmizegetusa⁹⁴, Porolissum⁹⁵. Se poate observa, așadar, că acest tip nu oferă diferențe prea mari între mediul urban și cel rural sau militar.

Trebuie operate distincții foarte atente în privința atribuirii, *in corpore*, a ceramicii cu striuri populației celtice din vestul imperiului. Sunt suficiente câteva analogii cu vase din mediul dacic preroman⁹⁶, pentru a fi mai prudenți în această direcție. Suntem convinși de faptul că cercetările arheologice viitoare, dublate de studii ale diferitelor categorii de artefacte, în domeniul onomasticii și al vieții spirituale, va aduce clarificările viitoare.

În concluzie, am putea spune că o analiză cu caracter monografic a ceramicii lucrate cu mâna se poate realiza, cu rezultate fructuoase, în condițiile în care se vor putea defini anumiți indicatori, cum ar fi: raporturile

⁸³ P. Salway, *Roman Britain*, Oxford, 1987, p. 641.

⁸⁴ Vivian Swan, apud. *Salway 1987*, p. 642.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ A. Ardeț, în *Thraco-Dacica*, 12, 1991, p. 138 și urm.

⁸⁷ Benea 1980, pp. 27, 31 fig. 10/1-4; Rogozea 1988, pp. 165-179.

⁸⁸ S. Cociș, V. Voișian, Adela Păci, M. Rotea, în *ActaMN*, 32/1, 1995, pp. 636-637.

⁸⁹ Ardeț 1991, p. 140 fig. 3/A-E, p. 141 fig. 4/C-D, fig. 5/A-C; Rogozea 1988, p. 169 pl. III/2, p. 173 pl. VII/5; Husar 1998, pl. III-V.

⁹⁰ Brukner 1981, T 78 - T 81, T 88; Bonis 1942, XVIII/10-11; O. Urban, *Das Gräberfeld von Kapfenstein (Steinmark) und die Römischen Hügelgräber in Österreich*, München, 1981, p. 35; M. Grünwald, *Die Gefäßkeramik des legionslagers von Carnuntum (Der römische limes in Österreich 29)*, taf. 88/1-4; Eva Bonis, *Die Spätkeltische Siedlung Gellerthege-Taban*, Budapest, 1969, p. 188 și urm.

⁹¹ Marcu, *Țentea 1997*, pl. VII-IX.

⁹² Vezi nota 41.

⁹³ Rogozea 1988, p. 169 pl. III/2, p. 170 pl. IV/2,3.

⁹⁴ Ardeț 1991, fig. 3-5.

⁹⁵ Gudea 1989, pp. 326-331 pl. XLII-XLVII 1-19, cu observația că unele dintre acestea prezintă aspectul de vas globular datorită reconstituirii grafice.

⁹⁶ Vezi I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 210, pl. CVII/9, CVIII/9,10.

exacte dintre ceramica lucrată cu mâna și cea lucrată la roată - de producție locală, raportul dintre numărul importurilor și cel al produselor locale, după ce s-au stabilit principalele centre de producție și aria de difuzare a produselor acestora⁹⁷. Apoi, varietatea formelor, a decorurilor și a tipurilor de pastă, influențele pe care le-a suferit aceasta dinspre ceramica confecționată în marile ateliere romane, dinspre cea de tradiție Latene, adusă de coloniști sau de barbari, începând cu sfârșitul secolului al II-lea. O cercetare sistematică, de detaliu, a întregii cantități de ceramică lucrată cu mâna, este singura posibilitate care ar putea contura grupuri distincte de ceramică. Asupra acestora din urmă se va putea discuta în legătură cu apartenența etnică a utilizatorilor acestora.

Ceramica lucrată cu mâna și cea realizată la roată de factură Latene trebuie interpretată în mod diferențiat, ca produs al mai multor vectori. Utilizatorii acesteia pot veni din mai multe medii etno-culturale, astfel încât, atribuirea ei, în bloc, populației autohtone nu este în spiritul adevărului științific. "Iconoclasmului" multor interpretări de până acum, nu trebuie să i se contrapună o negare în totalitate a caracterului dacic al unor forme ceramice de acest fel, cu toate că tentațiile unor analogii sau asocieri, cu diverse tipuri de materiale, sunt multiple.

În mediile urbane, deci în apropierea marilor *officinae*, ea se găsește sporadic din motivele enunțate mai sus. În mediile militare identificarea ceramicii de această factură poate avea mai multe explicații: cea din nivelele timpurii poate fi apanajul coloniștilor sau al soldaților, mai târziu putându-se vorbi de schimburi comerciale cu dacii și chiar de *receptio* de barbari - în special în zona de *limes*.

Analogiile cu situația existentă în Moldova și Muntenia sunt multiple, discutarea în amănunt a acestora ar trebui să constituie obiectul unor studii speciale. Trebuie amintit, însă, că fragmentele "suspectate" că aparțin unor populații, stabilite în special în vecinătatea castrului de pe *limes*, au analogii în prima fază a culturilor carpice⁹⁸ și Chilia-Militari⁹⁹ și nu în faza a doua a acestor culturi, când produsele ceramice sunt mai evolute. Cele mai frecvente forme ceramice sunt, ca și în cazul Daciei, vasul borcan și ceașca dacică, celelalte forme sunt, simptomatice, de proveniență romană sau influențate de acestea¹⁰⁰.

Prezența "ceștii dacice", asociată cu ceramica de tradiție Latene, care constituie obiectul studiului de față, indică apartenența etnică a acesteia. În aceste cazuri putem afirma că este vorba de atestarea unor daci din interiorul sau, mai degrabă, din exteriorul provinciei. Formele cele mai des întâlnite sunt cele cu o toartă, aplicată sub înălțimea buzei, precum și cele fără toartă, numite, în unele cazuri, "cupe". Unii cercetători au susținut că acest tip de ceașcă are legătură cu "cătuia sarmatică fără toartă"¹⁰¹, afirmând în concluzie că acest vas nu este cu siguranță dacic. Inițial, se considera că acest tip de vas apare abia în prima jumătate a secolului al III-lea p. Chr., pe baza unei descoperiri de la Sopor de Câmpie¹⁰². Acest tip apare, însă, mai devreme, în a doua jumătate a secolului I p. Chr., fiind atestat în câteva așezări dacice preromane, într-un număr ceva mai mic decât formele "clasice": așa cum se poate observa din descoperirile de la Arpașu de Sus, Slimnic¹⁰³ și Căpâlna¹⁰⁴. Cu toate acestea, V. Ursachi susține că ceștile fără toartă, descoperite în așezarea deschisă și pe acropolă la Brad, apar încă din secolul I a. Chr. continuând și în ultimul nivel, datat în secolele I-II p. Chr.¹⁰⁵ Interesant este cazul reprezentat de ceștile decorate cu alveole de jur împrejurul bazei. Acestea au fost studiate mai recent, cum am arătat mai sus, de către C. Opreanu, care, în demonstrația sa, se baza, în primul rând, pe descoperirea acestora în unele castru (în special în castrul de la Gilău), din așezarea de la Suceag, zona de sud-est a Transilvaniei, termele așezării civile de la Stolniceni-Buridava și din câteva așezări din Muntenia¹⁰⁶. La Gh. Bichir acest tip de ceașcă îl întâlnim în varianta A/2C. Printre siturile unde este atestată această variantă este și Gilăul, unde ceștile sunt datate de autor în secolul IV¹⁰⁷. În concluzie, C. Opreanu susține că aceste cești apar cândva, în secolul al III-lea în Muntenia (aspectul Chilia-Militari), prin evoluția ceramicii geto-dacice lucrate cu mâna, iar în spațiul transilvan se datează în secolul IV¹⁰⁸. După cum aminteam mai sus, în cazul castrului de la Gilău ele se datează în epoca romană¹⁰⁹.

⁹⁷ P. Tyers, *Roman Pottery in Britain*, London, 1966.

⁹⁸ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 63.

⁹⁹ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 30.

¹⁰⁰ Bichir 1973, pp. 64-65; Bichir 1984, pp. 31, 33.

¹⁰¹ Protase 1960, p. 193, nr. I; M. Babeș, în *SCIV*, 22, 1971, p. 38, n. 86.

¹⁰² Protase 1960, p. 193.

¹⁰³ Glodariu 1981, p. 156, fig. 3/53.

¹⁰⁴ I. Glodariu-V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 67, fig. 28/5, 6, 16, 18; fig. 29/1, 5, 15.

¹⁰⁵ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 162, fig. 68/1-33, fig. 263/1-10.

¹⁰⁶ C. Opreanu 1993, p. 235-260.

¹⁰⁷ Bichir 1984, p. 32.

¹⁰⁸ C. Opreanu 1993, p. 254.

¹⁰⁹ vezi nota 79

Analogiile sunt multiple și necesită, cum am spus, o tratare separată¹¹⁰. Este interesant faptul că în Dacia romană nu întâlnim analogii pentru ceramica lucrată la roată, de factură barbară, ceea ce indică o presupusă colonizare în grupuri mici realizată pe o arie mai largă (justificabil și din rațiuni de ordin strategic). Putem presupune, așadar, că relatarea lui Cassius Dio¹¹¹ poate avea anumite justificări arheologice privitoare la colonizarea de către guvernatorul Scribonianus a unui număr de 12 000 de barbari care presau după anul 180 frontierele Daciei.

Soldatii, după cum am văzut își pot produce, ei înșiși, anumite cantități de ceramică în *officinae*-le militare. Iată de ce pledăm pentru o interpretare care să aibă în vedere, în primul rând, implicațiile economice și apoi pe cele care țin de semnificațiile etnice ale subiectului. Considerăm că ceramica lucrată cu mâna descoperită în castele de la Drajna de Sus, Rucăr și Mălăiești nu este de tradiție dacică.

În mediile rurale, lucrurile trebuie privite cu mai multă prudență, deoarece existența unor fragmente ceramice lucrate cu mâna nu atestă, în mod automat, prezența elementului autohton. Este evident, însă, că prezența acestui tip de artefact se leagă de existența autohtonilor, dar informațiile de acest gen trebuie coroborate cu materialele asociative databile în sine. Aici intervine și o problemă ținând de stadiul cercetărilor, deoarece argumentele de ordin statistic, ținând de folosirea unor "produse absolut specifice, în cele peste 500 de așezări rurale cunoscute"¹¹², se bazează, în mare parte, pe observații făcute în urma unor periegeze sau a unor sondaje. Necesitatea unor studii care să se bazeze, în primul rând, pe evoluția tipologică a ceramicii, în funcție de cronologia sitului respectiv este evidentă¹¹³.

Realizarea unui repertoriu al principalelor forme ceramice de tradiție Latène din Dacia romană, precum și prelucrarea celorlalte tipuri de artefacte în mod sistematic; apariția unei noi istorii economice a Daciei romane ar putea să confere acestui tip de studiu mai multe elemente de sprijin, astfel încât, rezultatele cercetărilor de acest gen să ofere răspunsurile atât de necesare unor întrebări care se reformulează periodic.

THE POTTERY SIGNIFICANCE IN THE *LA TÈNE* TRADITION IN ROMAN DACIA (Abstract)

This subject was very disputed in the Romanian historiography and it was the pretext of some new ideas concerning the theory of continuity in Dacia after the Romans retrieve.

A lot of studies - older or newer - according to this subject dealt with the hand manufactured pottery, but the archeological interpellations were of less importance (a relative chronology, the revolution of shape etc.) Most of the times the conclusion were inspired by the clichés of the theory of continuity: "a new proof of the Dacian existence in the Danubian space...". Some studies had as an aim methodologies, but only from theoretical point of view.

This study gave a special look to the pottery discovered in Dacia up to the Carpathians (Superior Dacia). The proofs were analysed in different manners; according to the type of community where they were discovered and from the point of view of its utility: for the Dacians (according to shape and garments), Romans (specific forms. Kammstriche and Besenstricht garments, the name of the community, provenience) and for the people from Barbarricum (the ruins of Gilău and those of vicus Samum are analysed in this paper-study).

For a better look of the archeological fact the author indicates his own study published in: *Romer und Barbaren an den Grenzen des Römischen Daukiens* (Acta Musei Porolissensis, XXI, Zalău, 1997 - N. Gudea, pp.221-268

¹¹⁰ Bichir 1973, pp. 258, 271 pl. XLII și urm; Bichir 1984, pl. XI-XII; Gh. Bichir, în *ActaMP*, 21, pp.785-800; E. Ivanovits, în *ActaMP*, 21, p. 730; Maria Lamiova-Schmiedlova, în *ActaMP*, 21, p.758; I. Ioniță, în *ActaMP*, 21, 1997, pp. 879-905; V. Mihăilescu-Bârliba, în *ActaMP*, 21, pp.844-845, 852-853;

¹¹¹ Cassius Dio, LXXII, 3, 3.

¹¹² Glodariu 1997, p. 124.

¹¹³ Glodariu 1981, pp. 146-163.

IDENTITATE ȘI MINORITĂȚI

O IDENTITATE DISTINCTĂ PRINTRE ROMÂNII ARDELENI PROFESORUL GRIGORE MOLDOVAN (1845-1930)

PETER WEBER

Istoriografia românească a consacrat numeroase pagini vieții și activității unor remarcabile personalități culturale și politice românești din Transilvania care și-au pus talentul și devotamentul în slujba propriului neam într-o perioadă istorică dominată de patimi și contradicții cum a fost cea cuprinsă între 1867 și 1918. Multitudinea de lucrări științifice axate pe fenomenul identității naționale în ciuda calității lor analitice, nu s-au putut desprinde de o perspectivă de evaluare a sistemului de valori identitare, perspectivă dominată de un pronunțat discurs autojustificativ. În acest cadru de idei, pentru lucrarea de față ierarhia valorică a ideologiei naționale nu reprezintă altceva decât una dintre viziunile posibile asupra realităților sociale¹.

Deși asupra personalității profesorului Grigore Moldovan stăruie încă anonimatul, o reorientare a istoriografiei noastre spre o abordare multifactorială a identității românești de-a lungul secolului XIX și începutul secolului XX poate oferi din acest punct de vedere o viziune completă asupra acestui fenomen. Un început promițător în acest sens este reprezentat de cartea lui Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, care oferă un bun punct de plecare în abordarea acestui subiect. Scoaterea din anonimat a profesorului Grigore Moldovan, personalitate academică și publică incontestabilă, ne poate dezvălui o latură mai puțin cunoscută a unei filosofii politice și a identității naționale românești din perioada dualismului care, deși avea la bază atașamentul și dragostea de neam, a desconsiderat forma de luptă națională ca instrument absolut în afirmarea și propășirea națională românilor din Transilvania și Ungaria.

Grigore Moldovan s-a născut la Gherla în 1845 într-o familie modestă de români. Clasele primare le-a frecventat la școala din orașul natal, apoi și-a continuat studiile la Gimnaziul romano-catolic din Cluj. Următoarea treaptă a formării sale intelectuale a fost Facultatea de Drept a Universității "Ferencz József" din Cluj, timp în care a beneficiat de bursele oferite de către ASTRA studenților români merituosi. După terminarea studiilor universitare, Grigore Moldovan a activat ca inspector școlar în comitatul Turda-Arieș. Timp de zece ani cât a activat în acest domeniu a reușit să refacă învățământul din comitat, care ajunsese într-o stare deplorabilă, înființând 42 de școli de stat, 15 școli comunale și grădinițe de copii. În 1876, ca o recunoaștere a meritelor sale în domeniul învățământului, a primit titlul onorific de consilier regal. În 1886 este numit profesor și șef al Catedrei de limba și literatura română al Universității "Ferencz József" din Cluj. Pentru perioada anului universitar 1902-1903 devine decanul Facultății de Filosofie, ca apoi, în perioada anului academic 1906-1907 să ocupe funcția de *rector magnificus*. A continuat să predea la universitatea maghiară din Cluj până la desființarea ei în 1919. S-a ocupat constant de editarea unor scrieri cu caracter științific și publicistic² atât în limba română dar mai ales în limba maghiară, militând pentru o cunoaștere reciprocă româno-maghiară mai temeinică și împotriva a ceea ce considera că dăunează bunei înțelegeri dintre români și maghiari. Într-o primă parte a activității sale de cercetător etnograf, Grigore Moldovan a publicat mai multe studii cu privire la folclorul și obiceiurile românilor din Țara Moșilor, a cules cântece și proză populară românească pe care a tradus-o în limba maghiară pentru a demonstra bogăția folclorului românesc și aportul acestuia la cultura patriei sale. Dar etnograful G. Moldovan nu s-a limitat la o simplă prezentare și traducere a folclorului poporului său ci s-a dovedit a fi și un îndrăzneț analist atât al caracterului popular românesc cât și al societății românești din Ungaria acelor timpuri, în ansamblul ei³.

Pe măsură ce tensiunile dintre stat și mișcarea națională română s-au amplificat, G. Moldovan a considerat necesară intervenția sa pentru ca eforturile pe care le întreprinsese în direcția apropiării celor

¹ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1996, p.6.

² Bálint István János, *Grigore Moldovan kolozsvári egyetemi rektor emlékezete în Erdélyi Magyarország*, an VIII, nr.30, p.35.

³ Vezi scrierile sale: *Koszorú a román népköltészet virágából*, Aiud 1897; *Román népdalok és balladák*, Cluj 1872.

două popoare să nu fie compromise. Însă așa cum vom vedea, luările sale de poziție au fost net defavorabile acelor care puneau sub semnul întrebării constituționalitatea regimului din Ungaria, ducând o politică națională etnocentrică, revendicativă. După ce și-a făcut cunoscute propriile puncte de vedere în ceea ce privește originea și locul românilor ardeleni în cadrul statului existent la acea dată, angajându-se în polemici dure cu personalități cunoscute ale mișcării naționale, Grigore Moldovan a căzut în dizgrația acestora. Astfel ajunge să fie etichetat drept “renegat”, acuzație făcută la adresa sa de către Onisifor Ghibu, la care G. Moldovan a răspuns în paginile gazetei de limbă română pe care o redacta: “mai bine ne-am tăia mâna și ne-am scoate limba decât să vorbim fals și jignitor despre poporul român”⁴. Dealtfel acuzația nu era întemeiată din moment ce G. Moldovan nu și-a negat niciodată naționalitatea română. Acest termen este definit “o persoană care s-a lepădat de credința sa, care a renunțat la convingerile sau părerile anterioare, care a trădat grupul, asociația sau partidul căruia i-a aparținut.”⁵ Or G. Moldovan n-a avut niciodată alte convingeri, altă credință și nu a avut de ce anume să se lepede. Cu toate acestea, el continuă să fie considerat și astăzi un “maghiar” sau în cel mai bun caz, un român “renegat”.

Tipul de conștiință identitară care i-a definit personalitatea ni se decodifică treptat pe măsură ce intrăm în analiza concepțiilor sale despre originea, caracterul, starea și rolul social, dar și politic, al românilor ardeleni. Astfel un rol de bază în procesul formării acestui tip de conștiință identitară l-a avut concepția despre originea și trecutul propriului său neam. Grigore Moldovan, având posibilitatea să consulte, să confrunte și să constate care dintre cele două teorii istoriografice (cea a continuității respectiv cea imigraționistă) se potrivea cel mai bine opticii prin care el vedea poporul român, el și-a însușit-o pe cea privitoare la originea sud-dunăreană. Argumentele istorice binecunoscute ale acestei teorii el le secondează cu argumente etnografice (asemănări între baladele populare românești și cele bulgărești, etimologia cuvântului mocan<muka, în albaneză=oaie,etc.). În viziunea sa, faptul că românii au reușit să înfrunte vitregia atâtor vremuri, s-ar datora numeroaselor încrucișări de sânge latin, albanez, slav și grecesc, iar românilor le prezice pentru vremurile ce vor veni “un loc de frunte” în peninsula Balcanică⁶.

În privința unor teorii istorice a căror evidentă netemeinicie putea fi constatată chiar și numai prin logica lucrurilor, Grigore Moldovan nu a evitat să se pronunțe, mai ales când era vorba despre populația Munților Apuseni, care constituia chiar obiectul său de studiu. Astfel, teoria istoricului maghiar Hunfalvi János, expusă în *A magyar Birodalom Földrajza* (1886), conform căreia, pe baza unor similitudini onomastice și etnografice dintre moți și secui, moții ar fi de origine secuiască, o considera mult exagerată și fantezistă. În acest sens, G. Moldovan a arătat că moții – cu unele trăsături specifice – sunt și au fost la fel de români ca și alți români, din Macedonia până în Bucovina, și că o colonizare sporadică cu secui a ținuturilor din Apuseni nu a putut modifica specificul românesc al moților⁷. Pentru a găsi rădăcinile adversității românilor față de unguri, G. Moldovan recurge din nou la scrisul istoric, îmbrățișând viziunea conform căreia Regatul Sfântului Ștefan i-a primit cu multă bunăvoință pe români, însă pe măsură ce numărul lor a început să crească tot mai evident, instituțiile medievale ale Transilvaniei conduse de către cele trei stări au fost nevoite să adopte măsuri și legi împotriva unei religii și a unui “popor străin”⁸. Așadar, secolele de iobăgie ale populației românești își găsesc parțial o explicație în această legislație medievală “preventivă”. Un moment decisiv în confruntarea româno-maghiară este considerat anul 1848 când patria (Ungaria istorică) le-a oferit “tuturor fiilor ei” desrobirea socială și emanciparea civilă. Însă această patrie generoasă văzută alegoric ca o mamă bună a avut o viață scurtă: “Noi ne-am renăscut la 1848 și ce păcat că în acel moment ne-am ucis mama”. Continuând în aceeași formulă alegorică, G. Moldovan îi identifică pe cei care prin dezbinare au menținut adversitatea între români și maghiari: “Ajunși pe mâna părintelui vitreg (Austria) primul nostru cuvânt către mama noastră a fost o înjurătură pentru a-i șterge amintirea. Pe noi nemții ne-au crescut în ură față de maghiari. Înclinația noastră înăscută de a-i urî pe unguri au cultivat-o cu dibăcie”⁹. Această constatare este una generalizată la masa întregului corp național românesc, însă la o analiză mai detaliată a corpului național românesc apare o diferențiere gradată pe care G. Moldovan o redă făcând o distincție esențială între poporul de rând și intelectualitate. Astfel, folosind cifre simbolice, la poporul de rând “din o mie de oameni 990 sunt răbdători și blajini...din instinct sunt fideli în mod inconștient, fără habar despre treburile constituționale. Opt din o mie fac pe deșteptii, iar doi care au intrat în contact cu cei învățați de la care primesc tot felul de sarcini devin, inconștient de cauză, agitatori. Poporul de rând, ca masă, aparent este bun,

⁴ Erdély magyar egyeteme (Universitatea Maghiară a Ardealului) Cluj 1941, p. 300

⁵ DEX al limbii române, București 1975.

⁶ Moldovan Gergely, *Alsófehér vármegye román népe*, Aiud 1897, p. 6.

⁷ Moldovan Gergely, *A románság*, vol. I, Becicherecul Mare, 1896, p. 57.

⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 465.

⁹ Moldovan Gergely, *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*, Cluj 1894, p. 9.

moravurile, înclinațiile din cauza obiceiurilor vechi nu sunt tocmai cele mai bune, dar poporul e bine intenționat. Cu puțină bunăvoință îl poți câștiga de partea ta. Cu ungurul și cu alte nații trăiește în bunăînțelegere: nu-i place să se confrunte cu străinii. Cu inteligenția lucrurile stau tocmai pe dos. Din o sută, cinci sunt agitatori pe față, cincizeci cred orbește totul, nu gândesc și își însușesc de-ndată fie și cea mai mare prostie dacă-i publicată în românește. sunt mereu nemulțumiți, sprijină orice manifestare antipatriotică, se solidarizează cu agitatorii, le salută acțiunile și îi aplaudă. Treizeci își țin gura din cauza slujbei pe care o au dar se uită cu un ochi spre agitatori. Zece, fără a avea vreun motiv, fac agitație, așa ca-n sport, că la noi așa e «chic» dacă se face văzut ca bun român. Doi, în speranța câștigării unor facilități fac pe constituționalii ca apoi cu prima ocazie să se dea de partea agitatorilor. Doar unul cutează să vorbească deschis despre constituționalismul ungar. Iar să scrie împotriva politicii agitatorilor cutează numai unul.¹⁰

Așadar, G. Moldovan și-a dat seama că el este o *rara avis* a intelectualității românești din Ungaria dualistă. iar societatea românească nu va putea fi atrasă prin ideile sale spre constituționalismul ungar și spre ideea de stat național unitar ungar datorită caracterului și specificității ei organizatorii: “Doar pentru că românii de rând prin sistemul lor specific al autonomiilor se află sub influența inteligenței, dar și pentru că față de stăpânii lor de același sânge au mai mare încredere, putem afirma cu convingere că ei nu vor putea fi despărțiți de ea (de intelectualitate, n.n.) nici azi și nici în viitor.” Cu oarecare autoironie G. Moldovan reflectă asupra a ceea ce noi am numi astăzi cu o tentă peiorativă, spirit de turmă: “Noi suntem așadar una. Și la bine și la rău. Suntem ca și turma de oi din care chiar de s-ar rătăci vreo oaie, ... la prima chemare a turmei oaia revine, se reintegrează în ea. Din această turmă a noastră e destul să meargă unul în față și toți îl urmărim. Și dacă căpetenia sare-n lăntână, toți sărim după el. Noi suntem solidari. Poporul va urma totdeauna politica pe care i-a creat-o inteligența sa. Poporul nu va face altă politică.”¹¹ Subordonarea tuturor componentelor culturii naționale ideologiei mișcării naționale este considerată ca un factor care dăunează formării mentale a românilor deoarece estompează spiritul autocritic. “La noi în știință nu există divergențe de păreri, ci doar credința colectivă. Toată meseria învățaților noștri este de a-i întări în credința lor pe toți și de a lovi în cei care se îndoiesc.”¹²

El însuși se lansează într-o dispută cu Ioan Slavici, contestând de pe pozițiile etnografului definițiile acestuia din lucrarea *Die Rumänen in Ungarn...* despre caracterul închisat al moșilor. G. Moldovan afirmă tocmai contrariul, bazându-se pe cercetările de pe teren pe care le-a întreprins cu mare interes în Țara Moșilor. Cu ocazia unei asemenea călătorii în jurul Câmpeniului și-a propus să sondeze părerile localnicilor cu privire la răscoala lui Horea de la a cărei desfășurare se împlinise o sută de ani. Concluziile sale au fost că în timp ce poezii români scriu ode și marșuri despre răscoala lui Horea, imaginea lui la moți, chiar după o sută de ani, era una realistă, lipsită de elemente mitice sau legendare. Răspunsul birăului comunei Certeia pare concludent în acest sens: “Cum să laud io lumea lu’ Horea când primu’ lucru a lui Horea când a coborât de la Albac, a fost să ia cei doisprezece boi a lu’ moșu meu fără să zică măcar mulțam”... Transformarea în mit a lui Horea, Cloșca și Crișan se va face treptat prin mijloace mai mult educative și ideologizante. Astfel stau lucrurile și cu amintirea lui Avram Iancu, cu care subiecții intervievați de către Moldovan erau contemporani. Despre A. Iancu profesorul Moldovan constată că “el nu a urât alte nații, e considerat om drept, nepărtinitor și de aceea amintirea lui la poporul român va fi trăinică. Numele lui este acolo, pe buzele poporului român, în credința sa populară.”¹³

Pătrunderea unor elemente mentale urbane în lumea satului românesc dar și evoluția regimului politic spre un aparent constituționalism, fac simțite schimbări treptate în societatea românească transilvană. “Românul de azi” - în viziunea profesorului Moldovan - se diferențiază de cel de ieri în unele aspecte, în altele însă își păstrează trăsăturile specifice. “Azi, când poporul român beneficiază de toate drepturile cetățenești se scutură tot mai mult de acele înclinații care au fost urmările vechilor stări.” Epitetele atribuite românilor “din țară” sunt următoarele: dragoste de neam, solidar, tradiționalist, muncitor, curat, inimos, omenos, răzpunător, puțin suspicios, iubitor de casă¹⁴. Aceste trăsături ale imaginii de sine stabilite de către G. Moldovan se concentrează prioritar în sensul demontării imaginilor străine, mai cu seamă a celei maghiare care era predominant negativă. G. Moldovan s-a simțit dator să demoleze sau măcar să îndrepte această percepție negativă a românilor de către maghiari, condiție sine qua non pentru apropierea dintre cele două popoare. Strădanii asemănătoare întâlnim la mijlocul secolului la Josif Many și George Bariț care de asemenea sesizau lipsa unei cunoașteri reale între români și maghiari, fapt ce putea facilita izbucnirea unor conflicte interetnice¹⁵.

¹⁰ *Ibidem*, p. 17.

¹¹ *Ibidem*, p. 18.

¹² *Ibidem*, p. 27.

¹³ Moldován Gergely, *A románság*, vol. I, p. 57.

¹⁴ Moldován Gergely, *A románok in Az Osztrák-magyar Monarchia irásban és képekben*, vol. XX, p. 416.

¹⁵ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 69.

În ceea ce privește activitatea politică a profesorului Moldovan, ea s-a concretizat prin luări de poziție și articole cu caracter politic. Crezul său politic a stat sub semnul ideii de stat național unitar ungar în care românii, ca și celelalte naționalități, ar fi fost datori să se integreze națiunii politice ungare și să activeze de pe această platformă "națională" pentru interesele generale ale patriei lor, Ungaria. În viziunea sa, multiethnicitatea putea fi perfect compatibilă cu ideea de stat național. Formula *stat național plurietnic* nu era deloc un paradox. Apartenența la națiunea ungară nu însemna abandonarea naționalității cu toate componentele sale, ci o formulă de asociere politică colectivă a tuturor naționalităților pentru consolidarea constituționalismului și asigurarea unei bunăstări generale. Dat fiind faptul că maghiarii erau egali în număr cu toate celelalte naționalități reunite, (fără croații din Croația autonomă) și pentru că ei au fost cei care au pus bazele unui stat durabil în perimetrul Bazinului Carpatic, G. Moldovan considera că limba lor este îndreptățită să fie cea oficială iar caracterul unitar al statului trebuie asigurat prin însușirea de către locuitorii țării a culturii și a spiritualității maghiare fără ca naționalitățile să o abandoneze pe cea proprie¹⁶. În viziunea sa, pentru crearea statului modern trebuiau adoptate măsuri care să asigure cetățeanului țării o reală egalitate a șanselor, adică anularea reminiscentelor regimului habsburgic în Transilvania, cum ar fi legea electorală, codul civil sau regulamentul presei... La nivelul administrației comitatense, G. Moldovan propune un sistem just de numire a comiților care să se bazeze pe capacitate și nu pe considerente de origine socială: "Maghiarul să nu dorească să devină impunător printr-o trufie domnească, cu rangul și originea sa." O altă propunere se referă la revizuirea învățământului prin etatizarea preparandiilor, motivând această măsură prin necesitatea ca și cadrele didactice aparținând naționalităților să fie la fel de bine pregătite ca și maghiarii, fără a omite latura ideologică a acestei măsuri: "eliberarea" viitorilor învățători de influența "dușmanilor statului național". G. Moldovan arată că "nu se pune problema ca inteligența să se maghiarizeze ci să fie adusă în situația în care statul îi va putea trata just și pe acești cetățeni." Învățarea limbii maghiare este considerată o condiție sine qua non pentru ca naționalitățile să aibă posibilitatea de a se ridica la nivelul intelectualității maghiare, totodată prin etatizarea învățământului confesional statul va trebui să asigure școlarizarea în limba maternă, dar limba maghiară va continua să aibă un rol major¹⁷.

Grigore Moldovan a fost un intelectual conservator și de aici opoziția sa față de soluțiile constituționale radicale care puteau provoca fisuri periculoase în edificiul statului ungar. El se pronunță împotriva liberalismului exagerat perceput ca o lărgire a posibilităților de acțiune anticonstituționale. Liberalismul ca doctrină politică este necesar dar va trebui să i se definească limitele¹⁸ pentru ca statul unitar se va putea menține doar printr-un liberalism moderat. Votul universal, catalogat drept "vlăstar sălbatic al liberalismului" va duce în mod evident la destrămarea "statului național ungar." G. Moldovan crede că acesta poate fi introdus doar acolo "unde sentimentul național a străpuns întreaga societate până în măduva oaselor."¹⁹

Regatul României pentru G. Moldovan însemna un stat vecin de care Ungaria trebuie să se apropie mai mult, să-l cunoască mai bine²⁰. Dar România va trebui să pună capăt "agitațiilor daco-românești". O eventuală unire sau anexiune a românilor din Ungaria de către România este considerată o periclitare a însăși naționalității române din Ungaria. "Noi vedem asigurat viitorul elementului românesc doar în statul ungar. Cu istoria în mână putem să dovedim că România a gemut mereu sub tot felul de influențe, abandonându-și nu odată limba și naționalitatea. Noi nu ne putem încrede în România și *prietenii ei*, nu putem să experimentăm cu existența noastră ca naționalitate."²¹

Pentru noi poate însemna un paradox. Adică românilor ardeleni, uniți într-un stat național cu Regatul României li se va știrbi mai mult conștiința de neam, limba, tradițiile decât în Ungaria despre a cărei politică de maghiarizare se făcea mult caz în Europa. Numai că Grigore Moldovan, la sfârșitul secolului trecut nu-și putea închipui o altă *Dacoromânie* decât una tutelată de către Rusia, or realitățile din Basarabia erau mult prea crunte pentru a putea fi acceptate chiar și numai parțial pentru întreg spațiul românesc.²² Cât despre maghiarizarea românilor, Moldovan nu o considera un fenomen real ci mai degrabă unul artificial, pus pe seama mișcării naționale. "Pe corifeii naționalităților îi supără nu atât tendințele de maghiarizare ci imensa cheltuială alocată pentru siguranța statului național ungar care le împiedică acțiunile de subminare a statului."²³ El arată că în condițiile unei puternice conștiințe de neam la români este o imposibilitate asimilarea etnică a românilor, "ceea ce

¹⁶ Moldován Gergely, *A románság*, vol. II, p. 551.

¹⁷ *Ibidem* p. 486.

¹⁸ *Ibidem* p. 595.

¹⁹ *Ibidem* p. 527.

²⁰ Moldován Gergely, *Politikai szédélés...* p. 44.

²¹ Moldován Gergely, *A románság*, vol. II, p. 456.

²² Moldován Gergely, *Politikai szédélés...* p. 37.

²³ *Ibidem*, p.35.

nu își propune nimeni.” “Noi dorim unirea naționalităților cu națiunea maghiară doar în sens politic. Asta dorește și națiunea maghiară.”²⁴

Iată deci alternativa identitară pe care a oferit-o un intelectual român din Transilvania la sfârșitul secolului trecut și prima parte a secolului nostru. Noi, astăzi putem constata că istoria ulterioară l-a infirmat pe Grigore Moldovan. În multe privințe, putem însă descoperi și confirmări parțiale ale gândirii sale în cei peste optzeci de ani, de la 1918 încoace. Adoptând o gândire politică plasată pe linie moartă, G. Moldovan s-a scufundat în anonimatul istoriei naționale. Triumful principiului de naționalitate a anulat pur și simplu valabilitatea multor concepții despre stat și națiune susținute de către Grigore Moldovan. O soartă asemănătoare au avut și ideile lui A.C. Popovici de la începutul secolului. Valoarea operei lui Grigore Moldovan este dată de sinceritatea și particularismul gândirii sale. “Dragostea mea de neam nu a trebuit să o reneg pentru a rămâne pe drumul dreptății și să nu mă pun în slujba himerei românimii care este acum la modă. Sunt convins că pentru un popor e mai benefic adevărul decât inducerea în eroare. Dealtfel pentru trecutul nostru de un mileniu și jumătate nu trebuie să ne sfiim. Că în spatele nostru nu vedem lungul șir de fapte mărețe, să nu ne rușinăm. Că limba, credința noastră a devenit un loc de sedimentare pentru popoarele balcanice în detrimentul elementelor originare latinești, nu trebuie să ne pară rău. Nici un popor nu și-a păstrat puritatea sa. Gloria cea mai mare a poporului va rămâne faptul că după o mie și cinci sute de ani de furtuni și primejdii, cu jugul servituții în spate, a renăscut înmulțindu-se și prinzând putere, în timp ce ca neam se poate dezvolta liber și depinde doar de istețimea sa ca suferințele trecutului să le poată uita în fericirea unui viitor promițător.”²⁵

**AN ALTERNATIVE OF TRANSYLVANIAN PERSONALITY.
PROFESSOR GRIGORE MOLDOVAN (1845-1930)
(Abstract)**

Although Roumanian historiography was concerning about lives and activities of a lot of cultural and political Transylvanian personalities, due to ideological reasons some of those who did not agree to the nationalist fight during the dualist period were neglected. Such a personality was professor Gr. Moldovan, the head of Language and Literature Department of Franz Josef University of Cluj, a former Rector of University.

Also having the same devotion and deep love for the country, Gr. Moldovan did not agree to the national fight of the Romanians from Transylvania and Hungaria for their assertion. He was a conservative personality whose political philosophy was devoted to the Throne and to the integrity idea of the “Hungarian national state”, including the Romanians from Transylvania. For these reasons he was regarded with disgrace by the Romanians. He tried to rehabilitate himself publishing a lot of articles in “Hungaria” magazine, whose editorials were written by himself. His personality was based on the concepts of the Romanians origin, character, social and political status of them. The fields of his activity were history and ethnology. His studies took into consideration the South Danubian origin of the Romanians and he underlined the common traditions of the Romanians and Hungarians from Transylvania.

²⁴Moldován Gergely, *A románság*, vol. II, p. 518.

²⁵Moldován Gergely, *Alsófehér vármegye románsága*, p. 7.

LA ROUMANIE ET SES MINORITÉS ENTRE LES DEUX GUERRES

(Tableau historiographique)

ADRIAN LIVIU IVAN

1. Système de protection des minorités à la S.D.N.
2. La Roumanie et les traités des minorités.
3. Historiographie roumaine quant à la question des minorités de Transylvanie.

1. Système de protection des minorités à la S.D.N.

Parmi les multiples questions issues de la Première Guerre, celle qui a retenu l'attention des historiens et des hommes politiques, par son actualité, ainsi que par les nombreux conflits dont elle a été cause, c'est certainement celle des minorités.

La naissance des nouveaux Etats nationaux (Pologne et Tchécoslovaquie) et l'agrandissement des autres (Roumanie, Serbie etc.) ont fait triompher pour beaucoup de peuples de l'Europe Centrale et de l'Est, le principe des nationalités.

En même temps, les arrangements territoriaux décidés à la Conférence de Paix de 1919, ont permis une réduction massive des minorités de 60 millions à quelque 20 à 25 millions sans résoudre ce problème.¹

Néanmoins des millions de Allemands (Haute Silésie, Sudettes etc.) et de Hongrois (Transylvanie, Slovaquie et le Royaume de Serbes, Croates et Slovènes) sont restés en dehors de leurs Etats nationaux.

Pour protéger ces minorités et les autres la S.D.N. a mis en fonction un système de protection.

Si bien que, assez restreint, quant à sa portée, le système de protection des minorités de race, de langue et de religion, gérée par la S.D.N. était conçu à garantir au niveau international les droits des minorités dans quelques pays vainqueurs : Roumanie, le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Tchécoslovaquie, la Grèce et la Pologne ou vaincus : l'Autriche, la Bulgarie et l' Hongrie etc.

Ce système reposait à la fois: sur les traités des minorités qui comprenaient les droits et les garanties quant aux minorités: droit à la nationalité, droit à la vie, à la liberté individuelle et de culte, autonomie culturelle et religieuse, autodétermination, égalité des droits civils et self-government; et sur une certaine procédure instituée par la S.D.N.²

Cette procédure sociétaire, destinée à organiser "dans le cadre des traités le recours des minorités à la S.D.N., par voie des pétitions" et à " assurer l'examen à ces pétitions par un organe approprié " comportait les étapes suivantes:

- Décision du Secrétariat général sur la recevabilité des pétitions.
- Communication des pétitions au gouvernement intéressé pour observations.
- Communications aux membres du Conseil des pétitions avec les observations du gouvernement intéressé.

-Examen de la pétition et des observations du gouvernement par trois (ou exceptionnellement cinq) membres du Conseil désignés par le président (Comité des Minorités), afin de permettre aux membres du Conseil de décider s'il y avait lieu pour eux de signaler à l'attention du Conseil l'infraction ou danger d'infraction au traité faisant l'objet de la pétition.

-Négociations entre le Comité des minorités et le gouvernement intéressé. Si ces négociations aboutissaient à un résultat que le Comité considérait satisfaisant, la question était close. Dans le cas contraire, les membres du Comité demandaient l'inscription à l'ordre du jour du Conseil.

¹ Azcarate, Pablo de, *La Société des Nations et la protection des minorités*, Genève, 1969, p.11

² Girasoli, Nicola, *National Minorities, Who Are They?*, Budapest, 1995, pp. 15-17

- Le Conseil examinait la question suivant sa procédure ordinaire, à savoir : désignation d'un rapporteur individuel ou collectif, négociations entre le rapporteur et le gouvernement, présentation et discussion du rapport au sein du Conseil, et enfin, résolution de ce dernier

2.) La Roumanie et les traités des minorités

La Roumanie, en accomplissant son unité nationale, selon le principe des nationalités, a acquis un agrandissement territorial jamais vu dans son histoire.

Elle avait compté parmi les pays successeurs de l'empire Austro-Hongrois.

Cet agrandissement territorial lui a apporté à cote d'une population roumaine majoritaire dans les nouveaux territoires un pourcentage pas du tout négligeable d'autres peuples.

Pour protéger ces minorités, les Grandes Puissances vainqueurs ont demandé aux Etats de l'Europe Centrale et Orientale des engagements quant aux minorités restées sous leur responsabilité.

Ces engagements ont été codifiés par des traités signés entre ces Etats et les Grandes Puissances mentionnées.

Après le refus de Ionel Brătianu d'accepter les traités de Paix, le général Constantin Coanda, sur l'instruction du nouveau Président du Conseil roumain, Alexandru Vaida Voievod, a signé les traités de Paix avec l'Autriche et la Bulgarie.

Parallèlement, il a signé un traité garantissant la protection internationale des minorités qui résidaient à l'intérieur de ses frontières. (19 décembre 1919).³

Par le dernier traité, la Roumanie s'était engagée d'accorder aux minorités des droits spéciaux parmi lesquels : Le droit d'option (art 4, 5), le droit d'user librement de leur langue maternelle, non seulement dans les relations privées, mais aussi dans le commerce, les réunions publiques, les assemblées culturelles, la presse et les publications de toutes sortes, les tribunaux, dans les écoles primaires (8, 9), la possibilité de recevoir une part de budget (art.10) et l'autonomie scolaire et religieuse pour les communautés sicules et saxonnes e Transylvanie (art.11).⁴

Les hommes politiques roumains se sont confrontés à un grand dilemme : d'une part, ils ont dû accomplir leur tâche nationale, la création d'une structure éconómico-administrative unitaire au niveau du pays entier, et d'autre part ils ont essayé d'harmoniser la nouvelle législation aux exigences du traité des minorités.

A partir de cette réalité, on pourrait dire que les gouvernements de Roumanie ont ignoré plusieurs fois la situation des minorités, ce qui peut expliquer leurs réactions.

A notre avis, il faut mentionner le fait qu'il y avait beaucoup initiatives législatives formellement favorables aux minorités, mais qui en leur application ont été déficitaires.⁵

La réaction des responsables politiques roumains a été influencée plusieurs reprises par la politique révisionniste pratiquée par le gouvernement hongrois.

Cela peut expliquer parfois l'agressivité du gouvernement roumain face à la minorité hongroise de la Transylvanie, sans pouvoir excuser son attitude négative en général quant aux minorités.

Les législations socio-économiques mises en place entre les deux guerres, parmi lesquelles la réforme agraire et administrative, ont engendré aussi beaucoup des mécontents, en constituant une véritable source des conflits entre l'Etat roumain et ses minorités.

Le processus des "optants" et du régime de Sicules portée devant la S.D.N. est convaincant du ce point de vue.⁶

3. Historiographie roumaine quant à la question des minorités. (Cas de la Transylvanie)

L'historiographie roumaine concernant les minorités pourrait être divisée en deux parties, en suivant les deux périodes majeurs dans l'histoire contemporaine de la Roumanie : la période comprise entre les deux guerres et les temps du régime communiste.

³ Mouton, René, Marie. *La Société des Nations et la protection des minorités, Le cas de la Transylvanie (1920-1928)*, Paris, 1969, p.1212.

⁴ *Extrait du Traité entre les Etats Unis d'Amérique, l'Empire britannique, la France, L'Italie, le Japon et la Roumanie.*

⁵ Boteni, Viorica. *Les minorités en Transylvanie*, Paris, 1938, pp.59-60.

⁶ Mouton, René, Marie, op. cit., p. 530.

On mentionne tout d'abord qu'il y a une historiographie étrangère concernant les minorités en Roumanie entre les deux guerres mondiales.

On peut citer le nom de Pablo de Azcarate, l'ancien directeur de la Section des minorités à la S. D. N. qui a écrit un livre ciblé sur la protection de minorités, en pressant la situation des Hongroises et Sicules en Transylvanie.⁷

A notre avis il s'agit d'un livre qui associe les connaissances d'un participant à l'objectivité d'un scientifique.

Une thèse du doctorat bien faite sur la protection des minorités en Transylvanie a été élaborée par un universitaire de Grenoble, René Marie Mouton.⁸

L'historien a analysé la période comprise entre 1920 et 1928, son travail bénéficiant d'une réelle appréciation scientifique, surtout en ce qui concerne les sources archivistiques utilisées.

On pourrait mentionner le livre de Raymond Pearson qui a étudié l'évolution des minorités en Europe Centrale et Orientale.⁹

L'auteur a remarqué les carences du système de protection des minorités en citant en ce sens là les affirmations de Pablo de Azcarate, qui a reconnu qu'il y avait des moments d'injustice quant au fonctionnement du système sociétaire, surtout concernant les minorités.¹⁰

Stephen Fischer-Galati, l'auteur d'origine juive qui était né en Roumanie a fait des recherches pointues sur l'histoire des minorités. Il a publié à Washington un « Bibliographique Guide » sur l'historiographie quant à la Roumanie.¹¹ L'historien a aussi sélectionné une bibliographie quant aux minorités de Roumanie entre les deux guerres et d'après, pour le livre coordonné par Stéphan M. Horak : « Eastern European National Minorities 1918-1980 ».¹²

En ce qui concerne l'historiographie roumaine on va présenter tout d'abord la période comprise entre les deux guerres. On peut distinguer premièrement entre les études juridiques sur la question et deuxièmement sur l'historiographie proprement dite.

Les conflits issus entre l'Etat roumain et ses minorités ont retenu l'attention des juristes roumains. Coparticipants à l'élaboration de la législation sur les minorités, les juristes ont partagé en général la logique du gouvernement roumain qui reposait sur des arguments inspirés de la pensée titulescienne¹³ concernant la défense d'Etat unitaire roumain.

La littérature juridique roumaine comptait parmi ses auteurs noms comme celui de George Sofronie, spécialiste en droit international et professeur à l'Université « Regele Ferdinand » de Cluj. Il a étudié la protection des minorités en Transylvanie en ayant des avis pertinents sur ce problème.¹⁴

En suivant l'exemple de George Sofronie, un nombre assez grand de juristes roumains ont élaboré des thèses de doctorat sur la question en cause. On pourrait citer parmi eux : Radu Budisteano¹⁵ avec « La condition juridique des minorités ethniques selon les dernières traités de Paix » et « Un capitol nou în dreptul public et privat » (« Un chapitre nouveau dans le droit public et privé »), Radu Meitani¹⁶ avec « La protection des minorités », Alexandre Cornelius Rudesco,¹⁷ « Etude sur la question des minorités de race de langue et de religion : la protection, la crise du problème, son avenir, (doctrine et jurisprudence) », Radu Cernea¹⁸ avec « La Roumanie et le révisionnisme », Viorica Boteni¹⁹ etc.

⁷ de Azcarate, Pablo, *Protection des minorités*, op. cit.

⁸ Mouton, René, Marie, op. cit.

⁹ Pearson, Raymond, *National Minorities in Eastern Europe 1848-1945. Themes. Comparative History.*, Hong, Kong, 1983, p.273

¹⁰ *Ibidem*, p. 145.

¹¹ Fischer-Galati, Stephen A. *Rumania : A Bibliographic Guide*. Washington, DC, 1963, p.75.

¹² Horak, Stephan M., ed. *Eastern European National Minorities 1918-1980. A Handbook*, Colorado, 1985, p.353.

¹³ Titulescu, Nicolae, *Homme d'Etat roumain connu pour son activité à la S.D.N. et pour ses qualités de juriste manifestées surtout dans le processus des « Optants »*

¹⁴ Sofronie, George. *Protecțiunea minorităților de rasă, de limbă și religie sub regimul Societății Națiunilor (La protection de race, de langue et de religion à la S.D.N.)* Oradea, 1930, p.136 et idem *Contribuțiuni la reconstituirea a dreptului minorităților (Les contributions à la reconstruction du droit des minorités)*, Bucharest, 1936, p.59.

¹⁵ Budisteano, Radu. *La condition juridique des minorités ethniques selon les dernières traités de Paix*, Paris, 1927, p.215 et idem *Un capitol nou în dreptul internațional public și privat (Un chapitre nouveau en le droit public et privé)*, Bucharest, 1928, p.60.

¹⁶ Meitani, Radu *La protection des minorités : état actuel et vues d'avenir*, Bucharest, 1930, 160 p.

¹⁷ Rudesco, Cornelius-Alexandre. *Etude sur la question des minorités de race, de langue et de religion: la protection, la crise du problème, son avenir (doctrine et jurisprudence)*, Genève, 1929, 184 p.

¹⁸ Cernea, Radu. *La Roumanie et le révisionnisme*, Paris, 1930. 103 p.

¹⁹ Boteni, Viorica. op. cit.

Les ouvrages mentionnés la dessus reposent sur une argumentation juridico-historique qui s'inspire et qui soutien la primauté historique roumaine en Transylvanie en critiquant parallèlement le système de protection des minorités mis au pied par la S. D. N.

Ils soutiennent aussi l'équidistance de la législation roumaine considérée favorable aux minorités. Pour soutenir la thèse de la majorité roumaine en Transylvanie, les auteurs ont toujours fait recours aux recensements hongrois de 1910 et roumain de 1930.

Quant à l'historiographie roumaine d'entre les deux guerres, cela a été influencé par la même orientation subjective engendrée par l'attitude partisane en ce qui concerne la primauté d'intérêts nationaux.

Il s'agit d'une historiographie engagée dans l'effort d'hommes politiques de renforcer la structure étatique constituée en 1918 : la Grande Roumanie. Il y a beaucoup d'articles la dessus mais tous sans exception partagent la même pensée. A notre avis est inutile de le citer là.

On va nous concentrer l'attention sur les études de Silviu Dragomir, l'historien roumain le plus connu quant à la question des minorités. Les deux livres de Silviu Dragomir intitulés «The Ethnical Minorities in Transylvania»²⁰ et «La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques»²¹ avouent un effort scientifique considérable, en utilisant des archives très riches. Malheureusement, l'objectivité de ces études a été viciée par l'engagement de Silviu Dragomir au service de la propagande officielle : la défense de l'Etat unitaire.

La même opinion dégage l'étude de Onisifor Ghibu sur les minorités religieuses de Roumanie et en particulier de Transylvanie.²²

Le régime communiste a mis l'historiographie dans son service. Dans une première période du régime, on évitait se parler des minorités, parce que, le Parti Communiste Roumain s'assumait la tâche «d'harmoniser» les rapports entre la majorité et les minorités.

L'historiographie a été totalement influencée par les idées marxisto-staliniennes concernant la lutte de classe et la conquête du pouvoir par le prolétariat. Les nouveaux gouvernants ont rejeté tout l'argument de l'historiographie ancienne.

L'historiographie du régime Gheorghe Gheorghiu-Dej et Ceaușescu se distinguait par la dimension nationale qui a été assumé par le régime communiste. Cella a rendu possible la naissance d'une nouvelle génération d'historiens.

Ceux-ci ont emprunté les idées de la génération de l'entre les deux guerres quant à la question des minorités en ajoutant les idées de nouveaux dirigeants communistes.

Les suggestions de Nicolae Ceaușescu concernant les nationalités cohabitantes et sur l'harmonie qui devait régner entre celles-ci et la majorité on peut les trouver exprimées partout en la nouvelle historiographie.

Le livre de Janos Demeter, Eduard Eisenburger et Valentin Lipatti intitulé «Sur la question nationale en Roumanie. Faits et Chiffres»²³ est un témoignage évident en ce sens là. La même orientation a eu aussi l'étude de Gall Ernő en «Dimensiunile conviețuirii. Studii despre națiune și naționalitate» (Les dimensions de la cohabitation. Etudes quant à la nation et la nationalité).²⁴

Les historiens comme : Horváth Andor²⁵, Banyai, Ladislau²⁶, Barcan, M. et Millitz A.²⁷, Miko Imre²⁸ et Mihai Iacobesco²⁹ ont cultivé la même type d'historiographie officielle qui ne peut pas résister à une critique objective.

A la fin du régime communiste une nouvelle historiographie s'était constituée. Elle a renoncé aux idées marxistes mais pas du tout à la pensée d'une Grande Roumanie, ce qui pouvait mécontenter les minorités, surtout la minorité hongroise de la Transylvanie.

Les nouvelles recherches sur les minorités en Roumanie ont été soutenues par une nouvelle institution mise en place en Transylvanie.

²⁰ Dragomir, Silviu, *The Ethnical Minorities in Transylvania*. Geneva, 1927, p.129.

²¹ idem, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, Bucharest, 1934, p.281.

²² Ghibu, Onisifor, *Politica religioasă și minoritară a României (La politique religieuse et minoritaire de la Roumanie)*. Cluj, 1940, p.107.

²³ Demeter, Janos. et al. *Sur la question nationale en Roumanie. Faits et Chiffres*. Bucharest, 1972, p.325.

²⁴ Gall, Ernő, *Dimensiunile conviețuirii. Studii despre națiune și naționalitate*, Bucharest, 1978, p.450.

²⁵ Horváth, Andor et Kaesir, Maria. *Haz szülőföld, Nemzetiség. A Hét évkönyve*, Bucharest, 1978, p.293.

²⁶ Banyai, L., *Pe făgașul tradițiilor frățești*. Bucharest, 1971, p.286.

²⁷ Barcan, M. et Millitz, A., *Naționalitatea germană din România*. Bucharest, 1977, p.144.

²⁸ Miko, Imre., *A csendes Petőfi utca*, Kioszvar-Napoca. 1978, p.172.

²⁹ Iacobesco, Mihai., *România la Societatea Națiunilor*, București, 1982, p.342.

Il s'agit de Centre d'Etudes Transylvanians qui représente la nouvelle génération d'historiens roumains de Transylvanie.

On peut citer parmi eux : Sorina et Ioan Bolovan³⁰ connus par leurs études sur la démographie en Transylvanie , Gheorghe Iancu³¹ avec son livre concernant l'activité du Conseil Dirigeant en Transylvanie (la nouvelle édition dans la langue française et anglaise) et quelques articles sur les minorités de Transylvanie à la S.D.N.³²

On peut mentionner aussi Vasile Pușcaș et Nicolae Edroiu³³ avec leur étude sur la minorité hongroise de Roumanie etc.

En lisant ces études on pourrait décortiquer deux idées , a notre avis , très importantes : d'une part on pourrait affirmer que l'historiographie roumaine d'aujourd'hui est restée fidèle à l'historiographie de l'entre deux guerres mondiales en essayant de la justifier et d'autre part elle risque d'être mise au service d'intérêt d'État, ce qui pourrait réduire son objectivité.

³⁰ Bolovan , Sorina et Ioan, *Sabin Manuilă. Studies on the historical Demography of Romania*, Center for Transylvania Studies , Cluj-Napoca, 1992, p.165 et Bolovan , Sorina., «Contributions Regarding Transylvanian's Ethnic et Religion Structure in 20-th Century», in *Transylvania Review*, vol.III, nr.3.,pp 83-96.

³¹ Iancu, Gh., *The Ruling Council.The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920*, Cluj-Napoca, 1995, 285 p.

³² Idem. «Informations concernant le problème des minorités nationales de Roumanie dans les documents de la Sociétés des Nations (1923-1926) », in *Transylvania Review*, Cluj, 1992, nr. 1, pp.29-55 et «Vorläufige Betrachtungen hinsichtlich Rumäniens and die Frage der nationalen Minderheiten (1918-1928) », in *Transylvania Review* , 1992, nr. 2 pp. 63-81.

³³ Edroiu, Nicolae et Pușcaș, Vasile. *Les Hongrois de Roumanie*, Cluj, 1995.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ÎN DISCURSUL OFICIAL ÎN PERIOADA 1948-1952

CĂLIN MORAR-VULCU

În prezenta lucrare vom încerca o privire de ansamblu asupra conținutului discursului deținătorilor puterii cu referire la așa-numita "problemă națională" într-o perioadă care are drept limită cronologică superioară anul 1952. Pentru început, vom efectua o serie de precizări referitoare la câteva caracteristici ale procesului politic din România sfârșitului deceniului cinci și începutul deceniului șase, apoi ne vom referi la unii termeni, ca "stat", "națiune", "popor" așa cum apar ei în discursul oficial al perioadei, pentru a delimita un teren conceptual căruia i se subsumează discursul referitor la minorități. În continuare, vom încerca să identificăm câteva dintre formulele mai frecvent folosite la nivel oficial în legătură cu minoritățile naționale, iar apoi să discutăm re poziționarea problemei minorităților în cadrul discursului oficial, prin prisma evoluțiilor ce au loc în 1952.

Conceptele, principiile, realitățile instituționale și sistemul relațional la care statul se raportează și prin care funcționează trebuie apreciate în funcție de realitatea că, după 1945, dar mai ales după 1948, în România este implantat un sistem politic totalitar, exportat în întreaga zonă central-est-europeană (devenită pentru observatorii occidentali "the Eastern Bloc") de către U.R.S.S. Statul român suferă modificări fundamentale ale parametrilor existenței sale atât ca subiect/actor al relațiilor internaționale, cât și ca ansamblu instituțional-normativ care își exercită autoritatea asupra unui teritoriu și a unei populații.

Ca orice regim politic modern, cel existent în România propune și el o viziune proprie asupra realității și un mod de transformare a acesteia după un model de acțiune dual: *distrugerea* opozițiilor (materiale și simbolice) și *crearea* noii realități. Deseori se subliniază faptul că ideologia furnizează sistemului politic *unicul* mod de a defini, explica, înțelege și evalua realitatea existentă, în baza unei grile proprii de lectură a acesteia, precum și de a procura, pe baza unor presupuneri/ipoteze teoretice, cheia oricărei evoluții viitoare. Așadar, ideologia dublează actele Puterii ghidându-le și justificându-le. Așa se întâmplă în cazul proiectului de transformare socială pus în practică de regim, proiect care includea atât prefacerea "bazei economice" a societății (prin măsuri de genul "transformării socialiste a agriculturii", planificării de stat, etatizărilor, industrializării accelerate, etc), cât și stimularea suprastructurii acesteia.¹ În materie de comunicare socială, această situație s-a exprimat printr-un flux de comunicare unisens, dinspre elita conducătoare spre mase (sau, dacă preferăm, dinspre centru spre periferie). Limba discursului devine astfel un mijloc de definire a realității (deduse ideologic), iar discursul este un instrument de putere. Acțiunea de transformare pornește din locul simbolic ocupat de elita conducătoare (centru) înspre periferie și implică, după cum spunea Samuel N. Eisenstadt, transformarea totală a "simbolurilor identității colective ale societății și stabilirea unei noi ordini sociale".² Elita politică a unificat întreg câmpul discursiv prin eliminarea oricăror posibili emițători alternativi (contraelite, grupuri de opinie independente). De aceea, subcâmpurile discursului (propaganda, presa, legislația) sunt în mod relativ egal relevante pentru poziția oficială.

În efortul lor de creare a realității conform preceptelor ideologice, comuniștii produc, inițial ca model teoretic (trecând apoi la ceea ce considerau că înseamnă aplicarea sa practică) o concepție radical nouă despre stat și societate (sau în termenii epocii "orânduire de stat" și "orânduire socială"). Noul cadru conceptual este construit îndeosebi într-un interval ce cuprinde ultimii ani ai deceniului cinci și primii ani ai deceniului șase, pe măsura "monolitizării" regimului politic din România. Formal, perioada poate fi delimitată de Constituțiile din 13 aprilie 1948 și 24 septembrie 1952, însă această delimitare nu trebuie luată *stricto sensu*; nu o considerăm elocventă, din punctul de vedere al relevanței elementelor folosite ca "puncte terminus" (constituțiile). Așa cum spune Zygmunt Brzezinski, pentru comuniști, o constituție nu este un aranjament juridic de norme care organizează și limitează puterea și care exprimă anumite norme societale, ci o reflectare a realității și un mijloc

¹ Totuși, un amendament este necesar: o serie de autori, printre care Kenneth Jowitt remarcă absența "ideologiei practice"¹ în cazul acțiunii elitei politice comuniste din România. Aceasta se traduce printr-o preluare (uneori neselectivă) fie a dogmei marxist-leniniste "pure" (în măsura în care se poate vorbi de așa ceva), fie a exemplului sovietic în materie, însă frecvent defazat temporal (adică asincron cu ceea ce se produce în U.R.S.S.) Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, 1971, p. 7

² H.D. Laswell, D. Lerner, C. Easton Rothwell, *The Comparative Study of Elites*, Hoover Institute Studies, series B: elites, no. 1, January 1952, p. 10; S.N. Eisenstadt, "Center-Periphery Relations in the Soviet Empire: Some Interpretive Observations" in A.J. Motyl (ed), *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities*, Columbia University Press, pp. 206, 214

pentru transformarea ulterioară a societății.³ Așadar, aceste două constituții sunt marcaje orientative, de punctare nu atât a evoluției prin codificarea ei, ci mai degrabă a discursului oficial despre această evoluție. Din punctul de vedere al subiectului nostru, considerăm aceste acte utile în măsura în care ne furnizează indicii în privința atitudinii Puterii vis-à-vis de minoritățile naționale, indicii ce pot fi decelate mai exact dacă le privim integrate concepției generale a deținătorilor puterii despre stat și societate.

Această concepție se concretizează pentru prima dată la nivel formal în Constituția din 1948. Adoptată la 13 aprilie, aceasta urma să fie fundamentul constituțional al noului stat, în care puterea politică aparținea în exclusivitate P.C.R. (din 1948, P.M.R.). În fapt, Constituția din 1948, precum și următoarele nu erau decât manifestări ale unui palier de acțiune al ideologiei. În 1948 România (Republica Populară Română) este definită ca "stat popular, unitar, independent, suveran"⁴ (cel puțin o parte din aceste atribute erau inexistente). Diferența față de formula "stat național", existentă în Constituțiile din 1923 și 1938 (și ea un produs al unui discurs ideologic) este evidentă. Dacă cele două constituții interbelice se situau ferm în interiorul "paradigmei naționale", nu același lucru se poate spune despre cea din 1948.⁵ După negarea explicită a principiului statului național, textul constituției identifică sursele puterii în stat. Deținătorul primar al puterii nu mai este *națiunea*, ci *poporul*⁶, iar Republica Populară Română a luat ființă "prin lupta dusă de *popor* în frunte cu *clasa muncitoare*, împotriva fascismului, reacțiunii și imperialismului" (s.n.)⁷. Nu este clar care era conținutul noțiunii "popor". Acest fapt îi conferă termenului un caracter ambiguu, care se pretează foarte bine noului tip de discurs oficial (modular, polimorf, adaptabil), în care accepțiunea alocată oficial termenilor se poate modifica conform necesităților (este vorba despre așa-numita metodă a manipulării denotative, care variabilizează conținutul noțiunii). Folosirea acestui termen marchează decisiv trecerea de la "paradigma națională" la un model statal gândit în termenii marxism-leninismului, ai internaționalismului proletar (echivalent, de fapt, cu subordonarea totală față de U.R.S.S.), cu alte cuvinte, de la națiune (ca mod de identificare/solidarizare colectivă, presupunând în teorie, un anumit sistem relațional între membrii acestei "comunități imaginate") la *popor*, o categorie nedefinită, care nu încerca în momentul respectiv să definească vreun mod specific de identificare colectivă și care se referea mai degrabă la corpul populațional.

Modelul teoretic de tratare a problemelor naționale enunțat în România în perioada postbelică este rezultatul unei scheme explicative derivată din filosofia marxist-leninistă a evoluției sociale. Comuniștii recunoșteau existența unei solidarități verticale, transcendente clasei, între membrii națiunii, ceea ce se traduce prin formula "solidaritate națională între exploatat și exploatator"⁸. În ecuație intră relația dialectică "bază-suprastructură" văzută într-o evoluție stadială: fiecare ipostază a suprastructurii este determinată de stadiul de dezvoltare al forțelor de producție, împinse înainte în virtutea "legilor dezvoltării sociale". Categoria "națiune" este atribuită în primă instanță, stadiului "orânduiri burgheze". Cum această orânduire urmează să fie lichidată (să nu uităm că avem de-a face cu o viziune istoricistă, care descoperise sensul real în care se mișca societatea și legile conform cărora se întâmpla acest fapt) orice alt pandant al său, începând cu baza economică și terminând cu cultura și celelalte manifestări ale suprastructurii era menit să dispară, laolaltă cu modul specific de identificare colectivă. Traducând această sumă de ipoteze în termenii teoriei "luptei de clasă", ideologii comuniști percepeau burghezia ca pe o clasă care, în timpul orânduiri patronate de ea, realizase realmente o solidaritate *de clasă*, peste diferențierile naționale (pe care le instrumentaliza în scopul satisfacerii propriilor interese de clasă și, totodată, în scopul obturării "conștiinței de clasă" a proletariatului). Exploatarea burgheziei și moșierimii (observăm criteriul "clasă") îi erau supuși în trecut "muncitorii și țăranii români și maghiari"⁹ (observăm criteriile "clasă" și "naționalitate"). Proletariatului îi revenea sarcina ca, odată dispunând de conștiința de clasă, să realizeze o solidaritate ce transcende limitele naționalului, anulându-l totodată în timp. Acest deziderat urma să fie realizat după ce proletariatul prelua puterea prin mijloace revoluționare. Teoretic se preconiza unificarea substanțială a clasei muncitoare, de unde să rezulte un proletariat universal, pentru care granițele politice să nu

³ Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Harvard University Press, 1971, p. 77

⁴ *Constituția Republicii Populare Române*, ediția a VI-a, Editura de Stat, 1949, p. 7.

⁵ Un element comun mai tuturor abordărilor teoretice ale națiunii ca construcție istorică și culturală este că aceasta se află într-o relație specială cu statul modern. Binomul stat-națiune este o componentă principală a ceea ce se numește "paradigmă națională". Pe lângă aceasta, conținutul "paradigmei naționale" ar mai include așa-numita *nation-building policy*, cu accent pe apartenența etnică la națiunea română (care a inclus, printre altele, un anumit tip de tratare a minorităților naționale) etc.

⁶ "În Republica Populară Română întreaga putere emană de la popor și aparține poporului"

⁷ *Constituția RPR*, p.7, art. 2

⁸ *Patriotismul și internaționalismul proletar. Lupta pentru rezolvarea democratică a problemei naționale în România*, Ed. P.M.R. (în continuare, *Patriotismul și internaționalismul...*), p. 8.

⁹ Gh.Gheorghiu Dej, *Poziția P.C.R. față de curentele șovine și revizioniste*, ed. P.C.R. 1946, p.7

mai însemne nimic (vezi vechea lozincă marxistă "Proletari din toate țările, uniți-vă!"). Aceasta era o primă etapă pe drumul edificării unei societăți fără clase. Pe măsură ce societatea urma să evolueze în această direcție, era inevitabil ca statul să dispară ca formă suprastructurală istorică revolută care nu-și mai putea justifica existența. De ce? Deoarece un cadru statal constă, dintr-o anumită perspectivă, în exercitarea autorității unui corp politic asupra unei populații și a unui teritoriu strict delimitat prin frontiere, iar inutilitatea frontierelor așa cum am văzut mai sus, urma să fie evidentă în momentul solidarizării universale a proletariatului.

Așadar, marxism-leninismul venea în contradicție la nivel principial cu existența solidarităților naționale. Ținând seama de toate acestea, observăm că în discursul oficial are loc o "deconstrucție" a națiunii. Totuși, deconstrucția nu este totală. Chiar dacă termenul "națiune" dispăre, rămân licți oficial termeni din familia sa lexicală (care trimit implicit tot la "paradigma națională"), spre exemplu, în titulatura noului legislativ (Marea Adunare Națională). Apoi, dacă ne îndreptăm atenția asupra peisajului propagandistic, observăm că uneori *poporul* este un simplu substitut pentru vechiul termen "națiune" (în privința intensiunii celor doi termeni). Alteori este folosit ca desemnând grupul etnic român, așa cum reiese din des utilizata expresie "colaborarea poporului român cu naționalitățile conlocuitoare"¹⁰. De cele mai multe ori însă, noțiunea de "popor" apare în textele de propagandă în conjuncție cu un derivat al noțiunii "muncă". Rezultatul este "poporul muncitor", care nu este altceva decât noul construct social preconizat de oficialități și promovat în defavoarea vechiului tip de identificare colectivă, națiunea.

Se poate pune întrebarea dacă demontarea discursivă a națiunii este urmată de un construct similar și coerent. Apariția și vehicularea sintagmei "popor muncitor" nu constituie un semnal (moment) decisiv (în cadrul comunicării elită politică-societate) în sensul trecerii efective la o reconfigurare reală a solidarităților în societate. Din perspectiva actualității, nepersistența "poporului muncitor" ca simbol viabil aduce un argument în favoarea acestei aserțiuni¹¹. Situația trebuie apreciată în funcție de prioritățile elitei politice românești la momentul respectiv. Credem (ca și Jowitt) că în această perioadă elita politică românească nu era în primul rând interesată de crearea unei comunități politice, ci de o transformare a societății prin industrializare și celelalte procese conexe (colectivizare, etc). Afirmatia lui Eisenstadt, amintit mai sus este valabilă, însă trebuie nuanțată în sensul sugerat de Jowitt¹² și permanent raportată la succesiunea cronologică a diferitelor faze de evoluție politică din România. De fapt, încă din 1952 începe să apară formula "națiune socialistă", care va cunoaște o intensă folosire mai târziu. Cariera îndoielnică a sintagmei "popor muncitor" ca denominator al unei eventuale comunități politice care să se substituie națiunii are probabil printre cauze și mica relevanță pe care o avea această formulă pentru societate.

Prioritatea transformării (breakthrough) societății față de crearea unei noi comunități politice (care ar fi inclus, inevitabil, și politica vis-à-vis de minoritățile naționale) este evidentă. "Penetrarea" (= transformarea) societății a constat într-o strategie clară, axată pe economic, care conținea etape bine stabilite (etatizare, reforme monetare, cooperativizare, industrializare, etc) ce pot fi localizate în timp relativ ușor. În cazul fundamentării comunității politice (de gen "națiune", "popor muncitor") atitudinea regimului nu se concretizează într-un program comparabil cu transformarea prin industrializare, ci este caracterizată prin ambiguitate. Așadar, problema comunității politice (și implicit și cea a minorităților) este o variabilă care se poziționează în funcție de condiționarea externă a existenței elitei politice românești (U.R.S.S.) și de prioritățile elitei politice românești (sau ale unor grupuri din interiorul acesteia).

Pe măsură ce națiunea dispăre, se vorbește tot mai mult și mai insistent de naționalitățile conlocuitoare. Însuși textul Constituției din 1948 continuă folosirea acestei terminologii impuse oficial prin legile 86, 629 și 630 din 1945¹³. Din punct de vedere al prevederilor referitoare direct la minoritățile naționale, Constituția din

¹⁰ Vezi de ex. M. Frunză, I. Bălănescu, *Cu privire la problema închegării națiunii socialiste în RPR, Lupta de clasă*, seria a V-a, an XXXII, nr. 2-3, feb-mar. 1952

¹¹ În condițiile campaniei furibunde lansate împotriva Bisericii Unite, Biserica Ortodoxă accentuează în propria-i presă pe comunitatea națională a românilor ("neam"), așa cum se observă în următorul pasaj, apărut în 1949 în revista Patriarhiei, "Ortodoxia": (...) pentru apărarea ortodoxiei, trebuie apelat la sentimentul național al poporului" (*Ortodoxia*, an I, nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1949, p. 31). După cum se observă, acest mesaj nu consonează cu discursul oficial, deși emitentul este în ultimă instanță tot elita conducătoare. Se pot decela cu ușurință considerentele tactice din care a fost făcută această concesie; totuși, însăși ușurința cu care se utilizează simultan două discursuri de semn contrar este un indiciu al inexistenței unei atitudini clar definite (scopuri, mijloace) a elitei în problema națională

¹² Kenneth Jowitt, *op.cit.*, passim

¹³ Virgiliu Târău, *Le probleme national dans la politique du Parti Communiste entre 1944-1945*, *Transylvanian Review*, vol. V, nr. 4/1996; Călin Morar-Vulcu, *Regimul minorităților naționale în România (23 august 1944-1945)*, *Acta MN*, 34, II.

1948 nu face decât să preia câteva principii existente în “Statutul Naționalităților” fără a le dezvolta prin prevederi speciale¹⁴.

Privit prin prisma surselor oficiale, peisajul legislativ și instituțional al abordării problemei minorităților naționale este destul de sărac după 1948. Remarcăm doar prevederile Constituțiilor și crearea, printr-o decizie a Preșidenției Consiliului de Miniștri, din 11 mai 1949 a unui departament pentru problemele naționalităților conlocuitoare de pe lângă Consiliul de Miniștri.¹⁵ Această instituție avea atribuții similare cu cele ale fostului Minister al Naționalităților (ulterior Subsecretariatul de Stat al Naționalităților Conlocuitoare - vezi art. 1). Prin decizia citată mai sus, se reconfirmă faptul că textele legislative pe baza cărora se va acționa în privința minorităților rămân Statutul Naționalităților și Constituția.

Politica regimului în privința minorităților naționale este definită ca “rezolvare democratică a problemei naționale”¹⁶, formulă în care textele propagandistice abundă. Deși problemei naționale partidul îi consacră în mod special o ședință a Biroului Politic al Comitetului Central, finalizată printr-o rezoluție (decembrie 1948)¹⁷, discursul oficial este ambiguu în privința modului și sensului în care această soluționare ar urma să fie efectuată. Pentru a-l sugera, propaganda face apel la imaginea unei axe evolutive (căreia îi sunt alocați determinanți etici), al cărei pol negativ/rău este politica față de minorități a regimului burghezo-moșieresc”. În sens pozitiv, această axă nu are un punct terminal clar reprezentat, însă în această direcție un ghid permanent este exemplul U.R.S.S.. În acest cadru, intervine foarte frecvent comparația între situația minorităților din România interbelică și cea de după instaurarea regimului comunist. Minoritățile naționale erau supuse în trecut unor politici de oprimare dusă de către exploatatori. În noul stadiu de evoluție istorică (citește “în noul sistem politic implantat în zonă de U.R.S.S.”) burghezia, principala piedică din calea “poporului muncitor” a dispărut, iar situația actuală a minorităților naționale contrastează vădit cu cea interbelică (egalitate, posibilități largi de folosire a limbii materne, învățământ în limba maternă). Similarități cu acest mod de abordare găsim în China: “(...) când imperialiștii au invadat China (...), transformând-o într-o țară semifeudală și semicolonială, existența minorităților noastre a fost fără excepție serios amenințată”¹⁸.

Afirmăm mai sus că discursul oficial este ambiguu în privința indicării modalităților de rezolvare a problemei naționale. Un termen mult vehiculat în epocă în legătură cu problema minorităților este cel de “egalitate”. Una dintre formele pe care acest termen le îmbracă este accepțiunea în care este folosit în unele texte legislative (i.e. “egalitatea tuturor indivizilor în fața legii”-spre exemplu în Constituția din 1948, art. 16). Însă formula pe care se bazează propaganda și care este văzută ca o primă etapă (obligatorie) în rezolvarea “problemei naționale” este cea de “egalitate în drepturi între naționalitățile conlocuitoare și poporul român”. Uneori, aceste drepturi sunt “civile și politice”¹⁹, alteori “economice, politice și culturale”²⁰. Nu este greu de observat că se contrapun astfel cel puțin două grupuri definite pe criterii non-proletare. Aici propaganda nu reușește să clarifice îndeajuns maniera în care două minorități naționale (sau două grupuri naționale) dețin și exercită drepturi egale în domeniul economic, politic sau cultural. Probabil că Puterea voia să codifice astfel existența unor drepturi colective pentru minorități²¹, însă în acest mod, termenul “egalitate” nu este adecvat, întrucât drepturile colective sunt, prin definiție, destinate doar unor grupuri de indivizi (au adresabilitate specificată). Ele exced, așadar, simpla egalitate în drepturi a tuturor indivizilor, iar despre grupurile (minoritățile care dețin fiecare câte un set de drepturi colective) nu se poate afirma că sunt egale în drepturi (așa cum se poate afirma despre “indivizi egali în drepturi”). Formula “egalitatea în drepturi a naționalităților conlocuitoare cu poporul român” extinde abuziv

¹⁴ “În RPR se asigură naționalităților conlocuitoare dreptul de folosire a limbii materne și organizarea învățământului de toate gradele în limba maternă. Administrația și justiția în circumscripții locuite și de populații de altă naționalitate decât cea română, vor folosi oral și în scris limba naționalității respective, sau din altă naționalitate, care cunosc limba populației locale”. *Constituția RPR (1948)*, ed. a VI-a, 1949, p. 12.

¹⁵ Colecția de legi, decrete, hotărâri și decizii (în continuare C.L.D.H.D.), XXVII, 1949, p. 65.

¹⁶ Gh.Gheorghiu-Dej, *Poziția P.C.R.*, p.30

¹⁷ *Rezoluția Biroului Politic al C.C. al P.M.R. în chestiunea națională, decembrie 1948*, în Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al P.M.R., Editura P.M.R., 1951

¹⁸ Wang Feng, *The Great Victory in our nationalities policy*, în: Alvin Rubinstein (ed.), *Communist Political Systems*, Prentice Hall, 1966, p. 215.

¹⁹ *Trei ani de aplicare a Statutului Naționalităților*, Subsecretariatul de Stat al Naționalităților, București, 1948 (în continuare, *Trei ani de aplicare...*).

²⁰ *Patriotismul și internaționalismul...*; spre exemplu, drepturi economice.

²¹ În acest sens, este interesantă remarcă lui Yuri Slezkine: “Ostili fără a face compromisuri drepturilor individuale, deliberat și consistent [bolșevicii, n.n.] au promovat drepturi de grup care nu coincideau cu cele ale proletariatului”. Deși Slezkine se referă la U.R.S.S., afirmația sa este valabilă și pentru România. Yuri Slezkine, *The U.S.S.R. as a Communal Apartment or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism*, *Slavic Review*, vol. 53, nr. 2, 1994, p. 415

conținutul noțiunii “egalitate în drepturi” spre “egalitate în drepturi colective”, ceea ce este un nonsens. Rațiunea din care această formulă a fost utilizată pare să fie una propagandistică. Pe de altă parte, formula era, de fapt, validarea ideologică a existenței minorităților naționale. Comuniștii au căutat să fundamenteze teoretic această validare prin extinderea artificială a impulsului de egalizare socială conținut de ideologia comunistă asupra ariei naționale.

Așadar, nici măcar ceea ce transpare din discursul oficial nu seamănă cu “poporul muncitor” preconizat în modelul teoretic. Diferențele naționale există încă și sunt validate oficial; singura modificare este că naționalitățile conlocuitoare sunt declarate egale de către partidul clasei muncitoare. Pentru a încerca să sugereze apropierea de modelul teoretic, oficialitățile cultivă asiduu ideea “înfrățirii” devenită de-a dreptul dogmă, de fapt un model propagandistic care se bazează pe formula “înfrățirea poporului român cu naționalitățile conlocuitoare”. Se observă astfel tendința de creare, sau cel puțin de sugerare a unei omogenități a corpului social, peste delimitările naționale recunoscute oficial. Scopul și caracterul acestei înfrățiri este pus în lumină de o frază din broșura *Patriotismul și internaționalismul proletar* (1949): “construind socialismul și eliminând exploatarea, el (proletariatul. n.n.) rezolvă și problema națională punând bazele *conviețuirii frățești a oamenilor muncii de toate naționalitățile* (s.n.)”.

Aplicarea practică a politicii față de minorități nu este lipsită de dificultăți, după cum recunosc chiar autoritățile. De regulă, textele propagandistice referitoare la problema națională sunt axate pe două coordonate: 1. Evocarea succeselor noii politici; 2. Identificarea opozițiilor pe care acestea le întâmpină, precum și indicarea “căii juste de soluționare a lor”. În anul 1948, într-o etapă incipientă de construire a noii societăți se recunoștea că principalele piedici izvorăsc din puternica rezistență a forțelor reacționare (burghezie, chiaburi), rezistență care se traduce prin existența naționalismului, deghizat sub multiple forme, dar având permanent aceleași cauze: dușmanul de clasă, imperialismul (anglo-american) și agenții săi, printre care și Vaticanul²². Una dintre formele de manifestare a naționalismului este “teoria unității naționale” a diverselor minorități “unitatea maghiară” sau “unitatea evreiască”, acesta din urmă fiind socotită o diversiune instrumentată de burghezia reacționară evreiască și de militanții sioniști²³.

O altă caracteristică a discursului oficial referitor la minorități este polarizarea sa. Într-un articol apărut în *Slavic Review* Yuri Slezkine trata, printre altele, statutul grupului etnic rusesc în cadrul statului sovietic în timpul N.E.P.-ului și până la jumătatea deceniului patru. Slezkine observa că, spre deosebire de alte minorități, rușii nu aveau drepturi speciale, pentru că, potrivit viziunii oficiale, ei avuseră astfel de drepturi, însă le folosiseră prost înainte (în timpul Imperiului Țarist). “Un rus putea beneficia doar de pe urma faptului că era proletar; un non-rus și de pe urma faptului că era un non-rus”²⁴. Ceea ce remarcă Slezkine era de fapt existența unei polarizări în discursul și acțiunea elitei sovietice în problema națională. În binomul ruși-neruși, ultimii erau clar mai avantajați. Și în România polarizarea există, deși la alte dimensiuni și în alți termeni, pe care dorim să-i precizăm. În cazul României nu se pune neaparat problema existenței unui binom cu polii “român-neromân”. Odată cu estomparea oficială a “națiunii” (care era înainte identică cu grupul etnic român) în câmpul discursului referitor la problema națională românii ocupă un loc marginal (de unde acuzațiile privitoare la caracterul antinațional al regimului comunist incipient). Totuși, grupul etnic românesc nu este într-o poziție inferioară altor grupuri etnice sau minorități naționale, așa cum ar putea sugera o prea extinsă analogie cu remarcă citată mai sus. Restul grupărilor etnice nu constituie un pol unitar; polarizarea se remarcă mai cu seamă aici, prin spațiul deosebit alocat minorității maghiare în cadrul economiei discursului și acțiunii puterii. Printr-o relativă absență se remarcă minoritatea germană, care, după episodul deportărilor în U.R.S.S., lipsește aproape total din discursul oficial, paralel cu depozedarea sa de drepturi²⁵ și cu persecuțiile abătute asupra sa²⁶. Dacă germanii, sârbii, evreii și chiar rușii sau ucrainenii sunt menționați uneori²⁷, o absență notabilă din toate referirile oficiale sunt țiganii, care nu sunt amintiți oficial decât în recensăminte.

Evoluții semnificative la nivelul discursului oficial apar în 1952. Parametrii de funcționare ai statului român sunt redefiniți odată cu Constituția din 1952, text care consacră trecerea la stadiul de “democrație

²² *Rezoluția Biroului Politic...*, pp.36-40

²³ *Ibidem*, pp.40-41

²⁴ Yuri Slezkine, *loc.cit.*, p.434

²⁵ William Totok, *Situația minorităților privită din perspectivă istorică*, în Gabriel Andreescu (ed.), *România versus România*, Clavis, 1996, p.74

²⁶ “Șvabii bănățeni au îndurat un dublu calvar: abia întorși din U.R.S.S. din deportare, au fost trimiși cu domiciliul forțat în Bărăgan, lăsați sub cerul liber fără adăpost”. Renate Gockler-Timoșenco, *Retragerea germanilor din istoria română*, în *ibidem*, p.164

²⁷ *Rezoluția Biroului Politic*

populară” (în 1952 acest termen este prezent explicit,²⁸ spre deosebire de Constituția din 1948). Regimul de democrație populară era una dintre cele două forme ale dictaturii proletariatului (cealaltă fiind U.R.S.S.). Clasele “condamnate de istorie” erau depozitate de sursele puterii lor (economice, politice, etc) și erau în curs de a fi distruse de alianța dintre cele două clase neantagoniste, după cum erau catalogate oficial proletariatul și țărănimea. Reflectând deci, stadiul de evoluție la care România ajunsese, Constituția din 1952 trasează ca principală sarcină statului construcția socialismului (vezi art. 13). Acest obiectiv urma să fie îndeplinit prin exercitarea de către stat a trei funcții principale: funcția de zdrobire a claselor răsturnate, funcția de apărare și funcția de organizare economică și cultural-educativă.²⁹ După cum se observă, statul era departe de a se “vesteji”, așa cum prevedeau teoreticienii marxist-leniniști (Lenin).

Nu este întâmplător faptul că această afirmare și teoretizare a funcțiilor statului în România consonează cu contribuțiile pe care Stalin le aducea în aceeași perioadă “patrimoniului” ideilor marxist-leniniste. Referindu-se la relația bază-suprastructură, Stalin accentua asupra faptului că statul, deși era un element suprastructural, nu era doar o reflexie pasivă a bazei, ci contribuia din plin la transformarea și consolidarea acesteia.³⁰ Odată cu redefinirea rolului statului, Stalin se ocupă și de problema națională. Combătând teoriile lingvistului sovietic N.I.Marr, Stalin nega caracterul de clasă al limbii, afirmând că acesta nu este o parte componentă a suprastructurii sau bazei, ci este o categorie aparte, care le transcede, aparținând întregii națiuni, întregii societăți. Cu alte cuvinte, clase și ideologii merg și vin, însă etnicitatea (exprimată prin limbă) rămâne³¹ ca una dintre esențele existenței sociale.

Iată o masivă derogare de la principiile universaliste ale marxism-leninismului, pe care putem să o punem în legătură cu un alt indiciu: puseele antisemite ale lui Stalin din ultima parte a vieții sale, mai ales după ce evreii din Uniunea Sovietică salutară entuziast crearea Statului Israel (1948). Printre repercusiunile acestor pusee se numără (în Europa de Est) valul de epurări pentru care este emblematic cazul Slansky. În România, Gheorghiu-Dej anihilează, cu acceptul lui Stalin (în 1952) fracțiunea Pauker-Luca-Georgescu (ai cărei membri, întâmplător sau nu, aparțineau unor minorități naționale). Competiția între diferitele grupuri din interiorul elitei politice românești ajunge să aibă astfel și o componentă națională, chiar dacă aceasta nu era definitorie.

Constituția din 1952 redefineste după cum am văzut, preconizatul design social, în termenii alianței muncitorimii cu țărănimea; totodată asistăm la câteva mutații ce intervin în problema minorităților. Drepturile codificate în constituția din 1948 și anterior acesteia sunt reconfirmate, însă o modificare semnificativă se produce la nivelul terminologic. Revine tacit (dar oficial), în uz formula “minorități naționale” după o perioadă (1945-1952) în care fusese exclusă din spațiul public. Această revenire, spre deosebire de mai toate gesturile Puterii, nu este motivată și fundamentată ideologic (cum a fost, spre exemplu, impunerea formulei “naționalități conlocuitoare”). Dacă lărgim câmpul de observație la spațiul lagărului socialist, observăm că în masa de constante ale discursului oficial, cauzate de “înghețul ideologic”, chestiunea minorităților, (sau “chestiunea națională”) se desprinde ca o variabilă (vezi cele arătate mai sus în legătură cu Stalin).

Constituția din 1952 nu rămâne semnificativă doar prin această spectaculoasă modificare terminologică, ci și prin câteva prevederi cu impact efectiv. Printr-o suită de articole (18, 19, 20, 21, 57, 58) se înființează și se reglementează funcționarea unei noi unități administrative, Regiunea Autonomă Maghiară (în continuare R.A.M.), concretizându-se astfel una dintre afirmațiile existente în preambulul Constituției: “În Republica Populară Română se asigură autonomie administrativă și teritorială populației maghiare din raioanele secuiești, unde ea formează o masă compactă”. R.A.M. apare în cadrul unui program de reorganizare administrativă a teritoriului României început în 1950. Iată câteva date statistice referitoare la această regiune. R.A.M. avea nouă raioane (numărul acestora crescând la 10 prin adăugarea, în aprilie 1956, a raionului Cristuru Secuiesc³²) și o suprafață de 13500 km²³³. După datele furnizate de recensământul din 1956, pe teritoriul acestei regiuni locuiau 731361 locuitori, dintre care 77,59 % (adică 567509) maghiari³⁴. Raportat la numărul membrilor minorității maghiare, în R.A.M. locuiau 35,7 % din aceștia.

În legătură cu apariția acestei unități teritoriale administrative, la nivelul oficial se furnizează invariabil același set de explicații și motivații. Crearea R.A.M. este considerată o “treaptă mai înaltă a rezolvării problemei

²⁸ art. 16 al Constituției din 1952: “Regimul de stat al Republicii Populare Române este regimul democrației populare, care reprezintă puterea oamenilor muncii”

²⁹ Leonte Răutu, *Statul de democrație populară și funcțiile lui*, Editura P.M.R., 1952, p. 7

³⁰ Zbigniew Brzezinski, *op.cit.*, p. 106

³¹ Yuri Slezkine, *loc.cit.*, p. 449

³² prin legea 4 din 5 aprilie 1956

³³ *Anuarul statistic al R.P.R.*, 1959, p. 64

³⁴ *ibidem*.

naționale”³⁵ Înscriindu-se printre “necesitățile acestei “rezolvări democratice”, apariția R.A.M. va strânge “legăturile de prietenie dintre poporul român și celelalte naționalități”³⁶, întărind astfel statul de democrație populară³⁷

Noua organizare teritorială, începută în 1950, prelua denumirile unităților administrative direct din nomenclatorul sovietic. Așa cum observă Kendi Erich³⁸, odată cu crearea R.A.M. devine neclar dacă statul român are un caracter “unitar”, proclamat astfel în articolul 17 al Constituției din ’52, sau federativ³⁹, odată ce este preluat modul de organizare administrativă a unui stat federal, U.R.S.S.. Totuși, R.A.M. este un caz mai degrabă aparte; ea este singura regiune care conține în titulatură termenul “autonomă”, termen care implică existența unei îndreptățiri la acest mod de diferențiere față de un anumit centru. Care era criteriul pe baza căruia se opera această diferențiere? Prin crearea acestei unități administrative se crează explicit (mai explicit decât în cazul altor regiuni), o legătură între teritoriu și populație, pe o bază care nu funcționa în cazul celorlalte circumscripții administrative: apartenența națională/etnică. În timp ce celelalte regiuni aveau denumirile neutre ale unor zone geografice (Arad, Bacău, Baia-Mare etc.), R.A.M. iese în evidență tocmai prin încercarea individualizării teritoriale a unui grup etnic, procedeu caracteristic politicii minoritare sovietice⁴⁰. Dacă în U.R.S.S. existau o multitudine de minorități naționale care beneficiau (*de jure*) de teritorii strict circumscrise, în cazul României trebuie să ținem seama de ceea ce aminteam mai sus în privința “polarizării” discursului și acțiunii în problema minorităților (minoritatea maghiară era polul de referință al acestora). În afara minorității maghiare nici o alta nu beneficia de măsuri asemănătoare.

Apariția R.A.M. este o evoluție spectaculoasă mai ales la nivelul discursului, nivel care trebuie însă privit cu precauție. Iată, spre exemplu, problema autonomiei R.A.M. Deși termenul “autonomie” apare deseori atât în Constituția din 1952, cât și în numeroasele texte propagandistice ce o însoțesc, nu se depășește simpla sa enunțare, lipsind prevederile care să statueze concret dimensiunile autonomiei R.A.M. În schimb, sunt prezente prevederi care nu fac decât să transforme regiunea într-o circumscripție administrativă ca oricare alta, deși se deosebea la prima vedere de acestea (și intenția legislatorului era să facă această deosebire evidentă). Articolul 20 al Constituției din 1952 statuează obligativitatea legilor R.P.R., hotărârilor și dispozițiilor organelor *centrale* ale statului pe teritoriul R.A.M. Așa-zisa putere locală era deținută de un Sfat Popular, cu nimic deosebit prin structură sau obligații de cel al celorlalte regiuni, iar regulamentul de funcționare al R.A.M. este elaborat de acest Sfat Popular și supus spre aprobare Marii Adunări Naționale a R.P.R. (art. 21). Iată deci o aplicare a binecunoscutului principiu leninist al “centralismului democratic”⁴¹, care face ca autonomia enunțată să fie condamnată din start să mascheze uniformitatea administrativă și cel mai pur centralism. Cam în același timp (august 1952) în China începe aplicarea unui program de partid privind implementarea autonomiei regionale pentru naționalități. Nu e de mirare că prevederile care statuau autonomia diferitelor unități administrative locuite de naționalități sunt foarte apropiate de cele existente în România: “Organele autonome ale unei regiuni autonome vor fi edificate în acord cu principiile de bază ale centralismului democratic”⁴² sau “organul autonom al unei regiuni autonome poate să dezvolte economia regiunii în acord cu *sistemul economic unificat* și planul pentru construcția economică a statului (s.n.)”⁴³. În legătură cu înființarea R.A.M. ar mai fi de soluționat o chestiune: în apariția R.A.M., U.R.S.S. a fost doar un model sau și un impuls? În cazul în care regimul de la București a avut inițiativa în apariția acestei regiuni, acest fapt trebuie încadrat într-o eventuală re poziționare a locului minorităților naționale în concepția oficială. Că o asemenea re poziționare există, ne-o dovedește reutilizarea

³⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport asupra proiectului de Constituție*, în idem, *Articole și cuvântări*, ediția a III-a, Editura de Stat, 1952, p.649; C.I.Gulian, *Crearea Regiunii Autonome Maghiare, o nouă etapă în rezolvarea problemei naționale în România*, în *Lupta de clasă*, seria a V-a, anul XXXII, nr.10, oct.1952, p.60

³⁶ *Crearea Regiunii Autonome Maghiare, un nou succes al politicii naționale marxist-staliniste a Partidului*, Editura P.M.R., 1952, p.5

³⁷ C.I.Gulian, *loc. cit.*, p.62; Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport asupra...*, p.693; idem, *Statul de democrație populară, instrumentul construirii vieții noi*, Editura P.M.R., 1952, p.17

³⁸ Kendi Erich, *Minderheitenschutz in Rumänien*, R.Oldenbourg Verlag, München, 1992, p.48

³⁹ Aluzii la federalizare întâlnim în presa Uniunii Populare Maghiare din 1946: “(...)prin conviețuirea pașnică româno-maghiară pe pământul Ardealului, vom obține prin respectul reciproc, bazele acelei politici de pace, care, pe urmele lui Kossuth și Bălcescu, va duce la federalizarea popoarelor noastre”. *Buletin Informativ* (editat de secția de presă a Uniunii Populare Maghiare), an.1, nr.3, 31.10.1946, p.2

⁴⁰ Donald L. Horowitz remarcă faptul că una dintre principalele metode ale U.R.S.S. de a calma conflictul etnic și de a elimina tensiunile era împărțirea și reîmpărțirea teritoriului., Donald L. Horowitz, *How to Begin Thinking Theoretically About Soviet Ethnic Problems*, in A.J.Motyl (ed.), *op.cit.*, p.18

⁴¹ Învățătura stalinistă cu privire la autonomia regională pune un deosebit accent pe strângerea legăturilor centru-regiune, dintre organele puterii de stat locale și oamenii muncii din regiunea autonomă respectivă”, C.I.Gulian, *loc.cit.*, p.62

⁴² *Policy towards nationalities of the People's Republic of China*, Foreign Languages Press, Peking, 1953, p.5

⁴³ *ibidem*, p.7

termenului "minorități naționale". În 1945 această formulă era exclusă din cauză că (aceasta este motivația oficială) "denota un complex de inferioritate, evocând reminiscențele unui trecut de opresiune și inegalitate"⁴⁴. Probabil că revenirea la această formulă în 1952 voia să sugereze și să rigidizeze o clară diferențiere numerică între o majoritate și diferitele minorități naționale. În cazul celei maghiare putem interpreta revenirea formulei sus-amintite punând-o în legătură cu apariția R.A.M., regiune care producea o strictă localizare a unei minorități naționale care nici măcar nu trăia în întregime (sau cel puțin în cea mai mare parte) acolo. Afirmarea spectaculoasă a așa-zisei autonomii a acestui ansamblu teritoriu-populație într-un peisaj hipercentralizat pune în umbră faptul că maghiari, sau alți minoritari existau, și încă în proporții destul de mari, în alte zone ale țării; în cazul maghiarilor, în zona Cluj și de-a lungul frontierei vestice a României). Toate acestea ne fac să concluzionăm că între cele două inovații majore existente în constituția din 1952 în privința minorităților 1. Revenirea la termenul "minorități" și 2. Enunțarea principiului autonomiei teritoriale pe criteriul apartenenței naționale (dar, *nota bene*, doar pentru o singură minoritate) există o legătură destul de strânsă. Această legătură se vedește cu mai mare claritate dacă introducem în discuție principiul "egalității naționalităților conlocuitoare cu poporul român". Noțiunea "minoritate" exprima o inegalitate (fie ea numai numerică), de care regimul, conform propriilor precepte, trebuia să se ferească. Inegalitatea este tacit exprimată prin apariția R.A.M., în două sensuri: 1. Doar o naționalitate conlocuitoare beneficiază de autonomie, dar nu și celelalte (deci, inegalitate între minorități); 2. Chiar și această naționalitate conlocuitoare era o *minoritate*, statutul acesta fiind clar evidențiat de faptul că ocupa un teritoriu clar circumscris, egal, din punct de vedere al suprafeței, cu doar 5,67 % din teritoriul țării.

Ideologia comunistă prezidează la construcția unei *Weltanschauung* proprie, dihotomizată. Lumea se împarte în "noi" și "ei", acestor două grupuri fiindu-le atașate categoriile etice bine/rău. Inițial, categoriile "noi" și "ei" erau definite conform criteriului fundamental de funcționare a ideologiei: clasa ("noi" = proletariatul; "ei" = burghezia). Apoi, pe măsură ce comuniștii avansează spre puterea politică, cele două sfere cunosc numeroase redefiniri: ideologia dovedind o remarcabilă flexibilitate "dialectică", le anexează noi teritorii: "noi" nu mai înseamnă doar proletariet, ci se extinde asupra altor părți ale ipoteticului edificiu social vizat de comuniști (proletariat, țărănime muncitoare, intelectualitate progresistă, cu alte cuvinte, poporul muncitor). În această situație, pentru "ei" funcționează procedeul definiției prin eliminare ("cine nu e cu noi, e împotriva noastră"). Este probabil că în acest stadiu, diferențierea dintre "noi" și "ei" consta în prezența, respectiv absența funcției "muncă", atribuită arbitrar de Putere. Solidaritatea grupului "noi" este centrată oficial pe această funcție, celelalte criterii (limbă, apartenență etnică, etc.) fiind declarate neimportante. Din perspectiva subiectului nostru, această situație se reflectă în formula "oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate". Prin apariția formulei "naționalitate conlocuitoare", minorităților naționale le este alocată o anumită poziție în interiorul grupului "noi" (însă și aici diferențiat, conform logicii "polarizării"). După uzul, timp de șapte ani a acestei formule, revenirea în 1952 a termenului "minorități naționale" (coroborată cu concluziile în legătură cu apariția R.A.M., înfățișate mai sus) semnifică începutul trecerii minorităților naționale din cadrul grupului "noi" înspre grupul "ei".

NATIONAL MINORITIES IN THE OFFICIAL DISCOURSE DURING 1948-1952

(Abstract)

This approach is dealing with the discourses of those having the power concerning the "national problem" up to 1952. The introduction presents the characteristics of the political process in Romania at the end of the 50's and first years of the 60's, explaining terms as "state", "nation", "people" used in the political discourse in this period, to delimitate the discourse referring to minorities. The study is revealing, then, the impact of the year of 1952 upon the minorities problem in the discourses.

The concepts, principles, realities and systems the state is related to are to be connected to the fact that, after 1945 (1948) in Romania was established a totalitarian political system, exported to the whole Central and Eastern Europe (known as the "Eastern Block". This system had, as a model, the Sovietic one. The Romanian state suffered a lot of changes at the internal level and also external one.

⁴⁴ *Trei ani de aplicare...*, p.5

ROMÂNII-AMERICANI ÎNTRE IDENTITATE ETNICĂ ȘI ASIMILARE. CONSIDERAȚII GENERALE

Radu Hrinuic

În abordarea acestui subiect delicat am pornit de la premisa prezentării câtorva aspecte generale legate de emigrația românească în Statele Unite ale Americii de la începutul secolului și până în 1989. Vastitatea subiectului m-a determinat să abordez o problemă mai puțin dezbătută în istoriografia românească și anume aceea a mecanismelor de asimilare a emigranților existente în societatea americană.

Pornind însă de la un scurt istoric al emigrației românești în Statele Unite, este necesară o ordonare cronologică a acestui fenomen, ținând seama de cauzele care au determinat emigrarea și rezultatele acestora. O primă etapă și foarte importantă în istoria emigrației românești o constituie perioada cuprinsă între sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX și încheierea primului război mondial. Acest segment al emigrației românești este acoperit aproape în întregime de țărani transilvăneni ce se aflau sub ocupație străină, determinați fiind de persecuțiile politice și religioase, dar mai cu seamă de condițiile economice precare. Pe de altă parte, Radu Toma, surprinde și o problemă demografică, susținând că sporul demografic și surplusul de mână de lucru neabsorbită a determinat acest deșeu al emigrației.¹ Fără îndoială a existat și o motivație de ordin subiectiv concentrată în formula "țara tuturor posibilităților", acel "promised land" spre care se îndreptau milioane de emigranți din întreaga Europă. America începutului de secol XX a cunoscut o puternică dezvoltare economică, asigurându-i ascensiunea în scurt timp în rândul marilor puteri ale lumii. Românii transilvăneni și nu numai (unguri, șvabi, sași) au ales această formulă pentru a-și asigura un câștig substanțial în cel mai scurt timp posibil, pentru ca ulterior, la întoarcerea în țară să-și poată cumpăra pământul necesar unui trai lipsit de greutate. Această tendință s-a concretizat în sintagma "Mia și banii de drum", reprezentând la acea vreme o imensă realizare din punct de vedere financiar. Însă istoriografia americană a reușit să surprindă foarte bine portretul psihologic al emigrantului la începutul secolului XX, acel țaran simplu și neștiutor de carte, ajuns într-o lume nouă și strănie, unde toate lucrurile capătă noi simboluri, care trăiește noi percepții, vede lumea din alt unghi, acela al omului singur, dezorientat, nesigur pe soarta sa, în contradicție flagrantă cu condiția sa socială în satul natal. Oscar Handlin vorbește despre dezrădăcinarea țaranului care a trăit în relație directă cu natura, în sânul ei, cu concepțiile sale despre lume și viață, acea solidaritate aparte între specii și lucruri. În acest nou univers, America nu a fost un tărâm venit în continuarea celui de acasă, nefiind în acord cu viziunea sa. În astfel de momente, omul simplu simte singurătatea în toată această masă de oameni concentrată în orașe ce trăiesc prin fabricile existente. Au acum sentimentul că și-au pierdut lumea lor, cu tot ceea ce știau despre ea, călătorind uneori sperând să găsească un loc asemănător cu satul lor natal, căci durerea dezrădăcinării îl macină și este dezamăgit de căutări fără noimă. În orașe se destramă acea comuniune între om și natură, anotimpurile nu mai sunt la fel, iar ei se simt frustrați și mânați de hazard. În aceste momente cel mai important refugiu este Biserica, credința și speranța, ducând o politică agresivă de apărare și conservare împotriva străinii "LUMI NOI".¹ Contrar afirmațiilor făcute de presa americană tributară curentului anti-imigraționist, emigrația românilor transilvăneni a avut un caracter familial și nu individual, ceea ce schimbă imaginea "tradițională" despre emigrantul român în America de la începutul secolului XX, asimilat cu o persoană izolată, aptă de muncă fizică, fără aspirații sociale și lipsită de preocuparea de a-și adapta viața proprie la condițiile din țara de instalare. Însă românii stabiliți în America au construit o bază solidă pentru mobilitatea ulterioară a grupului etnic, ceea ce contestă acea arbitrară catalogare a diferitelor grupuri etnice în "bune și rele".² În sprijinul acestei afirmații dovezile sunt fără tăgadă: românii au înființat în Statele Unite, pe lângă bisericile românești omniprezente, un număr foarte important de societăți de înțajitorare, creând astfel o infrastructură ce avea ca scop preservarea elementelor etnice și tradiționale în comunitățile românești din America. După primul război mondial un număr important de emigranți români s-au întors la casele lor în Transilvania, trăind speranța unui nou început în Patria Mamă, dar pe de altă parte cei rămași în America și-au continuat existența în țara adoptivă în cadrul comunităților deja bine încheiate.

¹ Radu Toma, *Românii în America – Românii în cele două Americi: o experiență etnică și istorică*, p. 6 Editura Globus, București, 1996.

¹ Oscar Handlin, *The uprooted*, Grosset & Dunlop Publisher, 1951, p. 94-116

² Radu Toma, *op.cit.*, p.10-11

S-a scris o întreagă istorie ce relevă importanța acestor societăți în viața românilor-americani, unele dintre ele dăinuind până astăzi, dar în același timp nu poate fi ignorat fenomenul de asimilare care s-a aflat în antiteză perpetuă cu această tendință de păstrare a individualității etnice. Dar, despre acest fenomen vom vorbi puțin mai târziu.

Pentru a da o notă de inedit acestei lucrări, m-am gândit că ar fi interesant de prezentat punctele de vedere ale unor români-americani ce surprind aspectele emigrației dintr-o altă perspectivă, în interviurile pe care le-am realizat în toamna anului trecut în Statele Unite. Principala mea preocupare a fost aceea de a surprinde elementele ce constituie motivația și mecanismele emigrării după 1945 cât și dinamica relațiilor în cadrul comunităților românești, această mare familie românească de peste ocean supusă unui sistem social nou și foarte interesant. Elocventă în acest sens este depoziția lui Alexandru Nemoianu, ca istoric al Romanian-American Heritage Center "Valerian Trifa" din Jackson (Michigan): "Emigrația românească după 1945 are cel puțin două etape principale: una este a celor care au venit imediat după război și care sunt recunoscuți și între românii-americani, așa-zii D-P (displaced persons), adică după război, un număr mare de oameni din Europa s-au aflat dizlocați, trăind fără cetățenie, fără țară, în diferite părți din Germania, Franța și Italia. În aceste condiții, Congresul american a votat o lege care așa se și numea "D-P Act", prin care, ca un act de grație, de specială generozitate li s-au îngăduit câtorva sute de mii de oameni să intre în S.U.A.. Până atunci legile de imigrație după 1921-1923 erau extrem de stricte. Între cei care au intrat în S.U.A., au fost și cca. 15-20.000 de români. Aceștia au făcut o schimbare extrem de mare în psihologia și caracteristicile comunității româno-americane. Adică comunitatea româno-americană era formată până la acea dată dintre cei care veniseră imediat după primul război mondial, și dintre urmașii lor, la vremea respectivă încă foarte tineri. Aceștia erau în marea lor majoritate oameni cu o educație rudimentară sau chiar fără educație, în cea mai mare parte din Ardeal, Banat și Bucovina. Înspre sfârșitul anilor '30, de fapt procesul începuse încă mai devreme, acești oameni au început să-și dea seama că nu mai sunt români, nici măcar români în America, fiind români-americani care este cu totul altceva. Venirea grupului de care vorbeam, acești D-P, au schimbat încă mai mult caracteristicile acestui grup. Adică ce s-a întâmplat: spre deosebire de imigranții români veniți la începutul veacului, cei veniți după cel de-al II-lea război mondial, erau oameni foarte bine educați și extrem de motivați politic, s-au încă mai lamurit: extrem de anticomuniști. Ei s-au declarat în stare de ostilitate deschisă cu autoritățile comuniste din România. Această îmbinare între comunitatea românilor-americani constituită aici între 1900-1947, și care devenise nu o comunitate de români în America, ci o comunitate de români-americani, și această motivație ideologică anticomunistă a celor veniți după 1945, au stabilit caracterul specific al comunității româno-americane, caracter pe care îl păstrează până în ziua de azi. Ei sunt cei care au venit atunci. Lor li s-au mai adăugat în anii '60-'70-'80 rudele celor deja stabiliți în S.U.A., care au putut să plece din România după ce începuse o anumită destindere și după ce sub presiunea guvernului și administrației americane, autoritățile comuniste au trebuit să îngăduie acestora să plece din țară să-și reîntregească familiile în S.U.A.. Au mai fost o categorie a celor care au reușit să defecteze sistemul comunist și să plece din țară sub anumite forme, fugarii, fie în excursii, fie trecând Dunărea înot, fie trimiși în misiuni și refuzând să se mai întoarcă în țară. Dintre ei o parte s-au alăturat structurilor românilor-americani, iar o altă parte au rămas fie izolați, fie s-au topit în marea masă americană renunțând să mai aibă vreo legătură cu comunitatea românilor-americani. Dar așa cum spuneam, această comunitate a românilor-americani este susținută prin Instituții specifice, biserici de diferite denominații, cei mai mulți fiind ortodocși dar cărora li se alătură Uniții (greco-catolicii) și în ultimul timp tot mai mulți neo-protestanți. În plus mai existau societăți fraternală, societăți de într-ajutorare și un număr foarte mare de ziare românești care păstrează caracterul comunității, așa cum spun ei nu sunt români în America ci sunt români-americani, adică parte a națiunii americane, păstrând modelul existențial românesc, adică înțelegerea existențială a rostului vieții, respectiv a diferențelor între bine și rău.

I: Care ar fi disfuncționalitățile la nivelul comunității româno-americane și de unde provin ele?

R: Ceea ce văd eu ca disfuncționalitate, vorbind despre românii-americani, sunt ceea ce la un moment dat am caracterizat ca fiind grupurile periferice ale comunității românilor-americani. Adică în ceea ce înseamnă chiar dacă nu înseamnă majoritate numerică, dar ceea ce înseamnă majoritate semnificativă, românii-americani sunt o parte a națiunii americane, păstrând trăsături distincte, care înseamnă în principal, după părerea mea, înțelegerea românească a vieții, modelul existențial românesc. Disfuncționalitățile apar în legătură cu acele grupuri ale românilor-americani și aici întâlnim două cazuri; probabil că sunt mai multe, dar două cazuri principale exemplific: 1) îl reprezintă acei români care simplu spus au eșuat în S.U.A., fără să fie pregătiți în nici un fel să înfrunte duritatea și asprimea vieții americane. Îi găsim mai ales în marile orașe și în special în New-York. Sunt oameni care trăiesc izolat, la marginea societății și sistemului american și ca orice grup care trăiește la marginea

unui sistem au parte în principal de părțile rele ale sistemului și mai puțin de părțile lui bune. Întotdeauna grupurile care se plasează la periferia unui sistem mare, mai ales a unui sistem copleșitor cum este sistemul american, aceasta este moștenirea pe care și-o capătă, adică părțile rele ale sistemului și mai puțin părțile lui bune. Sunt oameni care trăiesc izolați, trăiesc între ei, sunt hăituiți de coșmarele lumii din care au venit și în același timp trăiesc la marginea unui sistem uriaș pe care nu-l înțeleg și de care sunt mereu înfrânți, sunt oameni care se consideră în continuare hăituiți fie de organizații secrete din România sau din S.U.A., sunt oameni care sunt înclinați să creadă în culte și nu de puține ori susținători fervenți și partizani pasionați a-i farfuriilor zburătoare. La extrema opusă se află grupul pe care eu l-am numit al așa-zișilor “elitiști”, grup de români ajunși în S.U.A. prin burse sau profesori în schimb și care s-au închis în sine, constituindu-se într-un fel de elită care a ales să disprețuiască și să nu aibă legături cu masa românilor-americani. Părerea mea este că acești oameni, în covârșitoarea lor majoritate au excepționale credențiale cărturărești, sunt profund bolnavi sufletește. Boala, eu cred, constă în următorul fapt: sunt oameni care pentru a putea pleca din țară au făcut o serie de compromisuri, iar odată ajunși în S.U.A., au ales modul cel mai prost de a exorciza aceste tare sufletești și anume aruncând asupra poporului român tot ce cred ei a fi rău cu puțință, și mai cu seamă considerând că poporul român este vinovat pentru consecințele celui mai dramatic flagel pe care l-a cunoscut lumea vreodată – comunismul. Părerea mea este că o parte dintre acești elitiști vor reuși să-și regăsească echilibrul sufleteș și mintal, dar nu-mi fac nici iluzii pentru că o parte dintre ei vor continua să trăiască din compromis în compromis până la sfârșitul zilelor lor”.²

După ce am văzut care sunt principalele elemente ale emigrației românești ar fi interesant de urmărit interacțiunea societății americane în viața emigranților și a comunităților acestora pornind de la conceptul de modificare și transformare în timp a generațiilor în așa-numitul “melting pot” american. Se pare că în S.U.A. exista un conflict puternic între generații în cadrul acelorași familii, cu predilecție cele care cuprind și copiii din prima generație. Acești tineri sunt mai nerăbdători cu obiceiurile bătrânilor și cel mai adesea nu le mai respectă. Ei au alte preocupări și alte deschideri și încearcă să-și creeze propriul stil de viață după modelul american. Diferențele dintre emigranți și prima lor generație de copii sunt interesante, deoarece se crează primele discrepante între moștenirea etnică transmisă și mesajul recepționat, dar persistă încă acele deprinderi comune grupului, însă la a treia generație de copii în privința păstrării limbii și a obiceiurilor ei sunt mult mai independenți și abordează stilul de viață american. Își resping rădăcinile, tradițiile, se căsătoresc după voie în afara comunității.³

O altă problemă deosebit de stringentă pentru emigranți a reprezentat cunoașterea limbii engleze, fapt ce a determinat importante transformări în cadrul familial și comunitar, deschizând drumul spre o asimilare mai rapidă și eficientă. Cunoașterea limbii engleze reprezenta un avantaj deosebit în ocuparea unor slujbe importante în cadrul comunității și implicit ridicarea nivelului de trai. Unii dintre emigranți au învățat limba la locul de muncă în așa-numitele campanii de educare organizate de întreprinderi sau chiar de către stat. La acestea s-au mai adăugat școlile speciale finanțate de guvern pentru învățarea limbii engleze.⁴ Acestea au întâmpinat o puternică opoziție din partea emigranților, dar după două generații au triumfat. De la începutul anilor 1940 engleza a început să câștige teren, iar în comunitățile de emigranți învățământul în această limbă devenise obligatoriu. Concomitent apar segregările etnice iar o mare parte din membrii comunităților devin independenți și se depărtează, abordând stilul de viață american și renunțând la tradiții căsătorindu-se în afara comunității, ceea ce a dus inevitabil la ruperea legăturilor și angrenarea lor în societatea americană propriu-zisă.⁵ Sociologii și antropologii au descris procesul și rezultatul întâlnirilor etnice prin termenul de asimilare și cel de aculturație⁶ Într-o definiție dată aculturației aceasta ar cuprinde acele fenomene care rezultă din întâlnirea continuă, la prima generație, între membrii a două grupuri distincte având culturi diferite, rezultând schimbări ulterioare ale culturii originale, la unul sau la ambele grupuri. Pe de altă parte asimilarea este un proces de interpenetrare și fuziune, în care persoane și grupuri capătă memoria, sentimentele și atitudinile altor persoane (nativii) împărtășind cu ei experiențele și istoria lor, intrând astfel și fiind încorporați într-o viață culturală comună⁷. Asimilarea în mod normal se desfășoară mult mai rapid când aceste contacte sunt primare, când sunt mai intime și mai intense, în aria relațiilor de atingere (adică în cercul familial și în grupurile intime plăcute). Contactele secundare facilitează acomodarea dar nu promovează atât de bine asimilarea, contactele de aici fiind externe și izolate.

² Conform depoziției lui Alexandru Nemoianu

³ Philip Taylor, *The distant magnet*, Eyre & Spottiswoode Publisher, London, 1971, p. 257-258

⁴ *Ibidem*, p. 265

⁵ *Ibidem*, p. 267-268

⁶ Gordon Milton, *Assimilation in American life*, New-York, Oxford University Press, 1967, p. 61

⁷ *Ibidem*, p. 62

Cercetătorii americani sunt de părere că asimilarea nu se obține, ci se afirmă din momentul în care emigrantul funcționează în cadrul comunității fără a o prejudicia și fără un comportament discriminatoriu.⁸ Apare deja și termenul de "host society", care desemnează titulatura de gazdă și elementele ce decurg din această calitate, locul în care au loc o serie de influențe între autohtoni și emigranți în ceea ce privește limba, obiceiurile, mâncarea, arta, recreația, tehnici economice, etc.

Făcând o generalizare a mecanismului rezultă că, dacă asimilarea structurală s-a produs, fie simultan sau mai târziu decât aculturația, toate celelalte tipuri de asimilare vor veni de la sine în mod natural. Realizarea unei astfel de asimilări aduce după sine dispariția grupului etnic ca entitate separată și evaporarea valorilor distinctivă.⁹

Această lucrare s-a dorit a fi o prezentare succintă și punctuală a câtorva aspecte legate de emigrație și asimilare în universul fascinant al LUMII NOI, într-o formulă ce are la bază individul, ca entitate, și comunitatea sau familia mare, în cadrul căreia își desfășoară existența, ambele fiind supuse unor schimbări și transformări perpetue.

Romanian-American People Between Ethnic Identity and Assimilation General Consideration. (Abstract)

This approach tries to reveal general issues concerning Romanian immigration and assimilation problems in the United States of America, which haven't been debated upon so much. In this work I started by writing a short Romanian immigration history in the United States of America, considering those facts that made this happen as well as its results. There are three significant periods of Romanian immigration to U.S.A., the first and the most important is that between the late 19th century and the early 20th century, the end of the First World War, to be more specific. During this first period Romanians, most of them Transylvanian peasants immigrated to the "Promised Land" because of political and religious persecutions they had to experience and because of their economic problems. After 1918, marking the second period of this process, a part of those immigrants returned to Romania in order to start a new life, those who remained in the U.S.A. continued their life inside Romanian communities well consisted at that time. As for the InterWar period, Romanian immigration was not so strong as it was during the first period because of American immigration laws (restrictions). In order for my work to be complete, for the third immigration period I used a part of an interview recorded with Alexandru Nemoianu, a researcher at the Romanian-American Heritage Center "Valerian Trifa" in Jackson (Michigan). He made an interesting description of Romanian immigrants in the U.S.A., which I thought to be useful to mention as it represents a Romanian-American point of view.

In the final part of my work, I underlined some important aspects of the assimilation and acculturation process, which were and are unavoidable in American society. American historiography named this process "MELTING POT", where cultures and civilizations seem to mix together, inevitably adopting the American life style.

⁸ *Ibidem*, p. 63

⁹ *Ibidem*, p. 81

THE IMAGE OF THE JEWISH PEOPLE IN THE "TOWER OF DAVID MUSEUM" IN JERUSALEM

VLAD ȚOCA

The aim of this paper is to analyze the ways in which the exhibition, catalogue and related items of the *Tower of David Museum of the History of Jerusalem* present the image of the Jewish people throughout its history in Jerusalem.

The museum is housed in what traditionally is called the "Tower of David". The named site is actually the ancient citadel of Jerusalem, built, rebuilt and remodeled throughout the ages since it was built in the 2nd century BCE. The picture or the profile of the citadel and especially its skyline with the minaret of the mosque built by the Turks -long thought to be the original tower erected by king David-was and still is one of the images that symbolize Jerusalem's Old City and Jerusalem itself. This image of the citadel appears already in the 19th century books and graphics as one of the main symbols of Jerusalem. In the first half of the 20th century in certain posters on different topics, ranging from those meant to encourage the Diaspora Jews' coming in Palestine to commercials, the "Tower of David" takes a central place in shaping the idea of Jerusalem. This fashion in poster art and tourist commercials is still going on today. In the time of the division of Jerusalem, from 1949 to 1967, photographs showing the barbed wire border between Israel and Jordan pictured most often the "Tower of David" as the best known landmark of the city¹. The logo of the Museum itself and other materials and giveaways show the minaret rather than other elements of the citadel.

Since the days of the British Mandate in Palestine, when the citadel lost its role as a military stronghold, the "Tower of David" complex has been transformed into a historical site and a cultural center shortly after the conclusion of W.W.I. Exhibitions, shows and other cultural events took place in the ancient incint. After Israel's War of Independence and the city's partition, the cultural activities in the citadel ceased for 19 years.

After the city's reunification in 1967, the decision was made to set up Jerusalem's City Museum in the Citadel. Extensive excavations followed by complex preservation and restoration work took place on the spot, preceding the opening of the Museum's first stage on Jerusalem Day in 1983. The completed exhibition halls were opened six years latter, and in 1991 a special wing was inaugurated in the Crusader's Hall destined for housing temporary exhibitions displaying distinctive aspects of Jerusalem's life and culture.

The declared aim of the Museum is to picture the history of Jerusalem through the ages and the contributions of the various religious and ethnic groups that had lived here. Therefore, I thought it would be interesting to examine the ways in which the image of the Jewish People is pictured, in relation with the history of the city and the other cohabiting groups, in the Museum's exhibition. The present paper is based on the material of the Museum's permanent exhibition and the catalogue to purchased there. From the museographical point of view, the exhibition is a fine work and perhaps from this point of view one of the best permanent museal displays in Israel. Using a rather reduced amount of exhibits, a synthetic picture of Jerusalem's history is created. The exhibits' small number, replicas in their majority, is compensated by the presence of a large number of pictures and dioramas and a generous display of all kind of media, and last but not least written explanations very dense in information, written in Hebrew, Arabic and English. As it will be seen, it comes out that the exhibits are an auxiliary for the text. In fact, the visit to the Museum is thought to be made in the company of a guide (the museum provides guided tours), or by the help of the catalogue that can be purchased at the entrance or the "easy guide" (an electronic device provided with a speaker that tells the story of each exhibit as the visitor walls through the museum's halls) to be rented at the entrance. If all the above are missing the visit can be made in the same manner by carefully reading all the explanations annexed to the panels of the exhibition. The material displayed is divided into thirteen parts corresponding to as many periods in the city's history, spread in several rooms in the Citadel. Before seeing the exhibition, the visitor is invited to watch a 14 minute animation film created by the Italian artist Emanuelle Luzzati, meant as an introduction. The film presents in a humorous manner the history of Jerusalem. Animated characters drawn in a friendly manner are acting all major events in the city's history.

The permanent exhibition of the museum was drafted, roughly, throughout the decade of the 1980's. The revised catalogue was published in 1992, with a second edition in 1996. Some incongruences are noticeable

¹ See *Lichiot im HaHalom*, Israel Museum, Jerusalem, 1986.

between the catalogue and the explanatory text in the exhibition, as it will be pointed out when the case. There are some main features noticeable both in the exhibition and in the catalogue. First is the idea of Jerusalem as a capital and as a national symbol throughout time, sometimes this appears a little forced. Then is the presence of the Jews in a way or another in or around the city in different historical periods. In a sometimes anachronistic way the image of the Jewish people is presented according to the standard of the "New Jew" proclaimed by Zionist propaganda and the pioneer settlers of Palestine in the beginning of the 20th century, though the strong ties with the tradition of Judaism is stressed. The "New Jew's" attributes were braveness, heroism, his dedication as a fighter for the motherland. On the other hand the exhibition stresses the strong ties that were maintained with the tradition of Judaism.

But since, as we learn from the catalogue, the museum is meant to be a place where "Jews, Christians and Muslims, from Israel and abroad" are invited to come in contact and understand the many aspects of Jerusalem's multimillennial history, the tone in the Museums explanatory panels and catalogue tends and as a whole succeeds in being impartial and keeping emotions away. Although in a not fully scientifically way, given the largely tourist destination of the museum, the general picture of the history of Jerusalem is remarkably accurate, with though, some inexactitudes mostly related to technical aspect that were at the time of the conception of the exhibition, or still are the object of disputes in the world of scholarship.

The exhibition is reconstructing rather few elements of the history of Jerusalem and it's people, by selecting from the deeds, life scenes, or artifacts created by the city's inhabitants or temporary visitors the most significant ones. I will therefore not search for traces of misinterpreting of history, or rewriting of it which is all but not present. My aim is to analyze briefly what results does a such selection of the material have on ones perception of Jerusalem's historical evolution and it's people. More precisely for what kind of image of the Jewish people living in Jerusalem, and not only, according to our contemporaries does this selection create.

I will not insist much on the introductory film, because being made by an artist it is much personalized, creating a distorted history of Jerusalem. The narration in Hebrew, with Arabic and English subtitles, goes in the same tone like the film, actually summarizing all that is shown more broadly in the museum's exhibition. The story telling starts from the laying of the first stone of the Canaanite city of Jebus (Salem), followed by it's conquering by king David "when the romance of the Jewish people began" in Jerusalem. Then we see king Solomon building the First Temple, and after that the unfortunate capture of the city and it's people exile to Babylon, when Jerusalem remained for over fifty years "lonely like a widow". And so the saga of the Holy City goes on, narrated in this metaphorical fashion, focusing mainly on battles, massacres, and successive conquerings through the ages.

The first section of the exhibition, following the chronological order of history, is the one dealing with the Canaanite period. Like for all other sections when approaching a new period, a map related to it can be found, showing Jerusalem and the land of Israel. The map related to the Canaanite period has the title "Canaan-A Bridge Between Cultures-A Buffer Between Empires". It is showing the land of Canaan (Palestine) in between the empires of the Fertile Crescent, and as part of the latter. It can be seen in this title, the map itself and the explanatory text, a picture of the promised land of the Jewish people. This is roughly the same picture as the one offered by the Jewish historiography of the last century and a half. This land seen so, is the place where historians say the Jewish people crystallized as a nation, and implicitly formed it's character according to the given conditions. But although, as we are reminded by the quotation from the Bible in the explanatory text it is a "land of milk and honey", and a part of the Fertile Crescent, having the chance of receiving beneficial cultural influences from all neighboring regions, it is still a buffer between empires, a place where powerful unfriendly forces were endangering life in the land. Those who were to settle here were to become daring defenders of the land in order to survive in the region. Among other exhibits of the section that relate to the earliest mentioning of Jerusalem, there is one depicting the first legendary relation of the Jewish people to the city. In is about Abraham meeting "Malchi-Zedek king of Jerusalem..."(Genesis 14:18). It consists of a fiberglass panel showing the two men together in the fashion of Assyrian low reliefs. This is a rather protochronistic entry, meant to show the most ancient links existing the Jewish people and Jerusalem.

The next period on the scale of time is the First Temple period, or as written in the catalogue: "The Monarchy-The First Temple Period (1000-586 BCE)". This section is granted great importance within the economy of the exhibition. From historical point of view this period is not so largely documented in comparison with many of the later periods. Though its importance and meanings for the early history of the Jewish people is emphasized by the relatively large number of panel displayed here. From this moment in time begins the history of the Jewish people in Jerusalem, and in a way also that of Jerusalem in a more strict historical sense. It represents

also the beginning of stately history of the Jews, as expressed also by the motto of the section on a panel, quoting from the Bible: "As the kingdom was finally established" (1 Kings 2:12).

The very first panel, illustrated with a picture of the mosaic in the Beth Alpha synagogue showing the sacrifice of Isaac on Mount Moriah, is dealing with *Jerusalem [as a] Capital of the Kingdom of Israel*. The text attached to this panel tells us about the founding of Jerusalem by king David who "made Jerusalem the political center of the people of Israel", and about his successor, king Solomon who built the Temple on Mount Moriah, "which became the symbol of national unity". It can be seen from this example, and others in this and the following sections, how ancient history is dealt with. Although the information is accurate, from the ways the historical data are used, echoes of the 19th century national history, positivism and Marxism are easily recognizable. Notions such as national unity, political center of a people as a whole, placed in such distant times like antiquity are main features of all the above mentioned historical schools, and are more and more regarded by modern scholarship as obsolete and anachronical. These concepts appeared much later in time in the ways we know them today, in modern times. Social cohesion and collective conscience in ancient and medieval times were based chiefly on other means than they do today. In early historical periods determinant factors for the mentioned social phenomena originated in religious, tribal or gentile relations and later by antithesis to the other, and much less or at least not in ways we understand them today as ethnicity and nationality. This way of seeing national consciousness in distant historical epochs, has been developed under the influence of Enlightenment in the 19th century Europe, in order to back up the national awakening that struck the continent. It was not meant to be a rewriting of history. It was just the way in which Romanticism and later, positivism saw at the time development of nationhood, considering that the phenomena had very early roots. This style of historiography, is still fashionable everywhere in the world, although efforts are made among scholars to replace this view. The stronghold of this historiographical approach are first of all school textbooks, popular history books, television shows, all of which are an important part of popular culture. This approach is always reemphasized in times when new regimes are established, because of its characteristic of creating a historical filiations between the past and the present throughout the epochs, thus creating a legitimization for the very existence of the new rule. In recent times for example it has strongly reemerged in the countries of Eastern Europe after turning down of the communist regimes in the area. This fashion of writing history has been adopted by Jewish scholars in the last century, and later was largely supported by the Zionist movement², under the influence of the historiographies of the different European cultures. In this way the heroic past of the Jewish people has been recovered by means not inherited through the Talmudic and rabbinical tradition. The idea of national unity and consciousness spread out, as did the idea of Jerusalem as the eternal capital of the land of Israel and its people, and the idea of Jewish resistance to external factors throughout the ages. All these became major features in Jewish and later Israeli historiography and culture, emphasize falling on one or another aspect according to different determinants. But this is not the object of the present paper. Keeping in mind these features of historiography and modern and contemporary culture, I would try to see to what extent the influence of these facts is to be felt in the conception of the Tower of David Museum's exhibition and catalogue.

It was shown that Jerusalem is seen as the "capital of the people of Israel", or as later referring to the time of king Hezekiah, when Jerusalem as the capital of the kingdom of Judah "regained its position as the national and religious center of *"the entire [Jewish] people"* (emphasize added). It undoubtedly was the center of Judaism, but its symbolizing national unity is questionable in the ancient times. It is not seen only as that but also as a dream city, a magnificent citadel built by the efforts of its inhabitants. In the explanation of the diorama depicting the City of David, the visitor is told that "on the ruins of Jebus... [king David] built a splendid citadel". Not denying the fact that in those times the building of a walled city was a major achievement, there should be noted the persistence of the myth of the great citadels of the Bronze Age. Despite the fact that many of these cities had imposing public buildings, like Jerusalem had had its Temple, their size would rarely exceed that of a modern village. But this myth had been long time applied and by many it still is in the case of other legendary walled cities in Mesopotamia, Asia Minor and Greece, showing them as magnificent citadels. This distortion of perspective is due usually to the fact that modern people tend to relate the cities of the period with much later elements of those particular sites usually still standing to this day or by misinterpretation of sources of the time. To be sure, the diorama depicting the city of David shows Jerusalem as a small sized walled-in city.

In this section there are some panels that present material that actually goes beyond the boundaries of Jerusalem, talking about the Jewish state and "nation" as a whole. The first of them, named *"From Egypt to Euphrates"* is showing the ways in which "king David extended his overlordship" within the above mentioned

² See Bernard LEWIS, *History, Remembered, Recovered, Invented*, Princetown University Press, Princetown, NJ, 1975.

boundaries. From the other panel *Trade under king Solomon*, that is like the previous a map with stylized figures, we learn that “king David transformed his kingdom into an empire” and that afterwards, “under his son Solomon it became a thriving commercial nation with Jerusalem at its center. This is, in fact, the picture of the golden age of the Jewish state that has had a long career in the rabbinical tradition and then taken over by the Romantic literature and historiography, its image being alive to our days. Here, together with the idea of the state’s glory and its people’s heroism (also pictured in the diorama showing the Assyrian unsuccessful siege of 701 BCE), it is to be noted the concept of nation-empire, that comes together with the same myth mentioned above. It was often used in Romantic and even positivist historiography and belletristic in the 19th century but is also surviving today, although it is considered obsolete by modern historians.

Among the other panels in this section depicting daily life scenes, images of the Temple, objects and maps, another one is particularly worth analyzing. Its title is “*Ideas that Inspired Mankind*”. It deals with the prophets active in Jerusalem in the First Temple period, and about their ideas. It is underlined that these prophets were living in Jerusalem which was the religious center of the kingdom. These prophets “censored the immorality of the rulers and of the people. Their discourse contained a universal ethical message destined to ring around the world [...] The belief in One God, the brotherhood of man and in the rule of law, and the vision of eternal peace, were among these ideas conceived in Jerusalem which were to inspire mankind for all time”. The message comes out clearly. The justified claim of paternity of Judaism for some of the major ideas of mankind is reminded. What is important to be noted here is the emphasize put on Jerusalem which is not only as shown before a political, religious and commercial capital, but also a spiritual center that spread its light far beyond the temporal boundaries of the Jewish state. A place where ideas of universal value came to life.

The story of the First Temple period with the “*Destruction and Exile*” illustrated by a fiberglass cast inspired by the Assyrian low reliefs of the time, titled “*Galut Babel*” (“The exile to Babylon”). A map also illustrates the ways of the exile. The text tells about the destruction of the city and about the exile of its population, and that Jerusalem was left to lay in ruins for over fifty years. Although it comes natural that the Temple itself has been destroyed, not a word is describing explicitly its destruction neither in the exhibition nor in the catalogue. In the same manner will be treated, as shall be seen, the destruction of the Second Temple.

The next periods on the scale of time, and on the suggested route of the exhibition are those of the “*Return to Zion*” and of the “*Second Temple Period*”. Within the economy of the exhibition they take two rooms. The smaller one is presenting the first period, and the larger one, respectively, the second period. In the catalogue the period is divided in three periods, more appropriate to the facts, though. Here the first has the same title “*Return to Zion*”, but with a subtitle: *Early Second Temple Period*. The second is the “*Hellenistic and the Hasmonean Age*”, and the third is “*From Herod to the Destruction of the Second Temple*”. For this section a difference is to be noted between the text in the exhibition and that of the catalogue. While the later is giving a more distant and clear record of the historical events, the exhibition text is more subjective about the facts it is relating to, and thus putting an emphasize on different aspects of the period, creating in this way a sometimes mythical image of the past.

The room of “*The Return to Zion*” has, like the previous section, a motto that reads: “Come, let us build the wall of Jerusalem” (Nehemiah 2:17). As the room is entered, three large fiberglass casts are to be seen, made in the fashion of the Persian low reliefs of the time. These are respectively named “*By the rivers of Babylon*”, “*The Declaration of Cyrus*” and “*The Return to Zion*”, depicting the Jewish people’s dwelling and their return from Mesopotamia. On the opposite wall there is a map of the ways followed by the Jews in their return to their homeland. In the explanation the one of the first things mentioned is the rebuilding of the Temple (the same in the catalogue), although as shown above no clear mention of its destruction has been made. This and the restoration of the laws of Moses made again Jerusalem to play “the role of religious center of Judea”. In the catalogue this is seen as a more complex process of “social and political reform based on a return to religion” made under the auspices of Ezra the Scribe and Nehemiah.

Most of the material presented in this section depicts Jewish life outside of the borders of Jerusalem and even of Palestine, the point of Israelites’ willingness to return to their homeland is stressed. Even if the panels have no explanation other than their titles, the episode of the exile to Babylon and its symbolical meanings, such as suffering but not denying one’s identity, is thought to be known by nearly everyone visiting the museum. The story of this episode has long ago crossed the borders of Jewish tradition and culture, if only to keep in mind the great influence it had in the Italian movement of the Risorgimento, by the so called “Hymn of the Exiled” from Giuseppe Verdi’s opera “Nabucco”. The titles of the panel themselves “*By the Rivers of Babylon*” and “*Return to Zion*” form phrases that circulated in recent time in the spheres of popular culture, due to for example some

popular disco music tune in vogue at the time the exhibition was created. The strong symbolic meaning of these panels is bound to easily hit its target. The idea of the Jewish people's endurance and suffering comes out clearly to the visitor, used to and previously exposed in a way or another to these symbol. On this background, the image of a newly built Jerusalem, walled and with a new Temple, and Judaism renewed and strengthened (as seen in the diorama showing the signing of the Covenant in front of the Temple by "all (emphasize added) Jews living in Jerusalem) appears like a great achievement, with certain heroic connotations. The idea of Jerusalem being the center of Jewish life is once again emphasized, and its value as a symbol added.

The next room in the exhibition is dealing with "*The Second Temple Period*" as a whole. Although its motto is "*Jerusalem-A Metropolis for All Countries*" (Ancient Jewish Sages), and it tries to depict a multitude of aspects Jewish life in Jerusalem is a central issue.

The influence of Hellenism is described as a very powerful one. It was especially to be felt among the upper classes, that adopted the Hellenised customs and "even names". At its peak this influence was to be felt even among some priests that "would leave the Temple to go to see the games". Young Jews are to be seen wrestling in the Gymnasium. But it is stressed that the "majority of Jews clung faithful to their traditions".

Jewish resistance was once more to be experienced, as the Maccabean revolt sparked out, provoked especially by the "radical changes" performed by the Seleucid leaders. "The Hellenisation of the city and religious persecutions provoked the Hasmonean (Maccabean) revolt". It culminated with the recapture of the Temple and the beginning of the Hasmonean rule that brought with it "a 80-year period of political independence in Jerusalem". About the capture of the Temple and its subsequent desecration there is no mention neither in the exhibition nor in the catalogue's text, exactly like in the case of the destruction of the First Temple. The issue of the Jewish resistance to oppressors and any external effort to alter their tradition, will be from here on very important for the ages to come. It has been strongly dealt with in historiography and literature, being one of the main features of the Jewish history and related literature.

The next subsection of this period is that of "*Jerusalem in Herodian Times*". It is pointed out from the beginning that Jerusalem was a capital and remained so even after Herod's death - this latter information is then contradicted by another to be found in the exhibition, while the catalogue does not make such a statement. It is about an inscription from Caesarea shown in the exhibition, in which Pontius Pilate the Roman governor of Judea is mentioned in relation with the activity of Jesus of Nazareth. Here the explanation of the inscription says that although the official residence of the Roman governors of Judea was Caesarea, "they often came to Jerusalem especially on festive occasions". We are not told what those special occasions were.

Here we find, though the only mention of the destruction of the Temple, after which "the Jewish life in Jerusalem came to an end". But because in the panels that depict the capture and destruction of Jerusalem this information does not appear, although self-understood, the actual fact of the destruction of the temple does not become strongly pictured. On the other hand the information about Jerusalem being a capital then contradicted but not very clearly is due to leave the visitor the impression that the city's role as a capital remained unaltered. Herod's role in building Jerusalem anew and making it a splendid city is strongly emphasized. Throughout the pictures and dioramas the image of Jerusalem as "the Golden City" is created. A strong accent is put on the profound character of Jewish life and manners in Jerusalem, despite the strong Greco-Roman influence, that is almost not discussed. The images of cult objects and ritual bathes (mikveh), or of the wall of Temple's incint, repeatedly appear as individualized exhibits or in the film screened here. Many images from houses of the time also complete the image. The panel "*No Entry*" reminds us that Jews were still having control of their religious and internal problems. It is an inscription in Greek (presented in the exhibition in a replica), concerning the entry in the sacred precincts of the Temple. Thus, a Gentile entering there "was solely responsible for his subsequent death", we learn from the Hebrew, Arabic and English translation of the text. The message was made clear in its time as it is in the context of the exhibition. In connection with the activity of Jesus of Nazareth we find out, indirectly, about Jewish resistance in Roman times. The panel, like the others, is composed of two parts. The large one, above, carries a picture, diorama, animation or a film is screened, with the adjacent explanatory text. Below, a small and narrow panel shows archaeological finds, maps and a text related to the subject together with a trilingual explanatory text. In the case of the panel about Jesus of Nazareth, showing a triptych from a 8th century manuscript, the small panel below shows the photograph of an ossuary of a crucified Jewish man, then two of loculi and of a tomb with a rolling stone of the Sanhedrin from Adullam and the inscription of Caesarea that has been previously mentioned. The association between Jesus of Nazareth and the crucified man and the hypogeous tombs, is not striking since in the legend created around Jesus' person, his crucifixion and burial in such a tomb with rolling stone are central elements. Again we have a relation to what supposedly is a well known symbol. The

suffering of Jesus during his crucifixion and his subsequent death are stories well known even outside Christian culture. Crucifixion as a suppression method used by the Romans or others, is known by many, again from different features of popular culture as for example the classic American cinematographic super-production "*Spartacus*" or recent post modern video clips. The explanation annexed to the photograph of the ossuary tells about crucifixion as a common punishment for rebels, and that "thousands died crucified in revolt against the Romans". No reference to any specific revolt is made, creating premises for imagining a continuous action. Thus the presence of this "sword of Damocles" above the Jews' heads and in relation with these symbols, Jewish resistance and revolt appears in a different light. It is not my purpose to argue that these association were made intentionally or not. Although associating facts to such powerful symbols might produce subliminal links in the minds of the visitors.

This section concludes with a diorama and two low reliefs picturing the destruction of Jerusalem. This moment represents the beginning of Jewish Diaspora. No specific mention is made here about the destruction of the Temple. But the enslavement of the survivors and the Romans carrying sacred objects out of the Temple are shown (replica from the Arch of Titus, scale 1:1). The section ends with an enlarged copy of a Roman coin issued after the year 70 CE, having written on it the words "Judea Capta". It is a typical representation of a captured province: a woman weeping; in this case, under a palm tree.

After the destruction of Jerusalem, the Romans and then the Byzantines prohibited the Jews to enter the city. Although there have been specific dates or special occasions when they were permitted to return. Their presence has been felt in a way or another in the coming centuries. For the coming periods it is therefore little known about Jewish life in Jerusalem or around. After Jerusalem's destruction, the Roman domination became more pregnant and a new city was built on it's ruins. This late Roman period and the following, the Byzantine period are, compared to the previous sections very condensed and briefly reviewed. For the coming sections of the exhibition I will focus on the picture of the Jewish presence in Jerusalem.

The new Roman city named Colonia Aelia Capitolina is pictured as a pagan city. Like in the previous sections, the most important architectural achievements are shown. The main temples, the Forum, the Cardo, are all mentioned. Again it is interesting to see how the construction of the Temple of Jupiter on the Temple Mount is omitted. Only in the catalogue there is an explanation adjoining a stylized picture presenting Jerusalem in Roman days, where the edifice is mentioned, without any relation to when and how it has been erected on Mount Moriah on the site of the Second Israelite Temple.

Then Bar Kochba's revolt is shown in a diorama presenting a cave where the rebels are manufacturing weapons and minting coins. One of these coins is pictured below. Coins were always a sign of sovereignty and Bar Kochba's coins very often have been represented as a symbol of Jewish resistance and independence. The explanatory text of the diorama also tells that the aim of the revolt has been in "restoring Jewish sovereignty in Jerusalem". With the coin a facsimile of a letter of Bar Kochba is exhibited. Sharing the same room with the late Roman period is the Byzantine period. The major part of the material here deals with the shaping of Jerusalem as a Christian city, about its new buildings and the new aspects of life here. A brief note tells about the plans of rebuilding the Temple in the days of Julian the Apostate. The diorama "*Lamenting the Destruction*" shows how the Jews came on the site of the destroyed Temple every year on Tisha B'Av, the only day they were permitted to return into the city. Lamenting the destruction of the Temple on Tisha B'Av is a custom perpetuated until today.

On one of the walls of this section there is written a text from the Tanhuma Midrash: "the land of Israel is in the center of the world and Jerusalem is in the center of the land of Israel". This text here seems a little bit out of context, since no explanation is given. The intrinsic message of the text is clear but I could not find any further links with the rest of the material here except that this Midrash has been written in the 4th century, that is in the Byzantine period.

In the next section, of the Islamic period there is another diorama depicting Jewish life in relation to Jerusalem: "*Succoth on the Mount of Olives*". It shows a Jewish religious ceremony taking place on the Mount of Olives facing the Temple Mount. The gatherings, we learn from the explanation, were attended by many pilgrims "mainly on the seventh day of Succoth, the Feast of the Tabernacles". On these occasions the spiritual leaders were appointed. Also at these gatherings "the Jewish calendar was reaffirmed and the communities were called to contribute to the Jewish institutions in Jerusalem". No further mention of what these Jewish communities were. The continuity of Jewish live in Jerusalem, and important feature in Jewish historiography and culture is clearly stated here.

The Crusader section of the exhibition does not include any mention of Jewish activity in Jerusalem since they have been slaughtered and the survivors expelled from the city upon the arrival of the European Christians. But it is mentioned that Jerusalem became once again a capital "for the first time since Jewish sovereignty" ended.

After the reconquest of Jerusalem by Saladin, the Jews were allowed to return in the city, and "they were joined by immigrants from Maghreb, France and Yemen", and more, "in response to Saladin's call three hundred rabbis from France and England arrived in the city. This point in history is seen as the beginning of the return of the Jews from the Diaspora. A not very large panel in the exhibition is showing these facts.

In the exhibition, Jews are not mentioned but briefly in the Mameluke and Early Ottoman periods. They appear once in each of these sections, in dioramas showing the different types of residents of Jerusalem in the respective period. In the catalogue, in the Ottoman period chapter there is a paragraph dealing with the Jewish community of Jerusalem. The 15th and 16th centuries marked the community's true consolidation, although tradition attributes to Nahmanides in 1267 the renewal of the Jewish community in Jerusalem. The 15th century contouring of the community took place due to the "influx of Jews who had been expelled from Spain". We learn that "by the end of the end of the Mameluke period there were three active Jewish communities in the city: the local residents, known as "mustarabim" because they were Arabic-speakers; Ashkenazi Jews; and Spanish deportees. The common language of all three groups was Hebrew". Although it is true that these communities were present in Jerusalem in that period, some of them were merely represented by just a few members, and the total number of the Jewish residents did not exceed 300 souls. The remark that Hebrew was the common language for the Jewish community is rather anachronical, this phenomena was due to take place later in time.

The last but one section of the exhibition is that of the "End of the Ottoman Period and the British Mandate". The material exhibited here is very dens. Some of the central elements of this section are modernization and growth, as can be seen also from the motto inscribed on one of the walls: "Jerusalem shall be inhabited as villages without wall" (Zechariah 2:4). The city's importance across the boundaries of the country is stressed, and the growing interest for it, are shown in panel titled: "*Distinguished visitors to Jerusalem*" (showing heads of states and princes), "*Pilgrims and Tourists*", "*Explorers and Scholars*", and "*Links to the World*" (relating about the opening of foreign consulates and their respective postal services), etc. Modernization of the infrastructure, roads, railway are also presented.

The introduction of the new Jewish (Hebrew) culture is largely depicted. New press for Hebrew literature and the whole family of Hebrew newspapers issued at that time, as other cultural and national institutions.

Two large panels are dealing with the growth of the Jewish population of Jerusalem, that now becomes a majority. One of them is showing the population growth on the scale of time, while the other shows the spread compared to the other ethnic and religious groups within the city.

The image of the "New Jew" is present. Everywhere in this section the new way of life of the Jewish community is emphasized. It is clearly shown by presenting the Old Yishuv (settling-Hebrew) and the New Yishuv in opposition. The Old and the New Yishuv are pictured in a mixed media animated composition showing different aspects of their life. We learn that the Old Yishuv community was about one fifth of the whole population of the city, consisting mainly of Sephardic Jews. Their "life was centered around the synagogue and they were rarely productive". On the other hand the New Yishuv that began after the 1880's and consisting mainly of Ashkenazi Jews that started massively to dwell outside the city walls. Although many were traditional Orthodox "a new modern and more nationalistic community appeared [...] which strove to create a productive society based on innovative educational principles". A growth in quality is suggested with the arrival of the newcomers. These communities, old and new, were living in uneasy conditions. The "New Jew" largely popularized by the Zionist movement's propaganda was supposed to be an active character that would not give back even thought facing the most difficult conditions. This image had a strong European flavor in the description of the hero, and was much indebted to the culture related to the European socialist movement. This "New Jew" was destined to establish the Jewish state in the land.

As the British Mandate was established, "Jerusalem became once again the capital of the entire country". The Jewish National Institutions were set in Jerusalem. But living conditions were still far from being peaceful since bloodshed occurred "due to Arab resistance to the Jew's aspirations to establish a National Home and Jewish State in Eretz Israel". A film screened in this room tells the story of Jerusalem from the beginning of the British Mandate in Palestine to the creation of the state of Israel. The image of the New Jew clearly appears here: hardworking, building the "Garden suburbs" and infrastructure, and other important sites as the Hebrew University on Mount Scopus and the residences for the National Institutions: enduring, resisting the unfair British

White Paper or fighting them; heroic, in the siege of Jerusalem in 1948-1949 and other battles; and also kind-hearted and thirsty for culture.

The last section is very small. It bares the motto of David ben Gurion saying on the 10th of December 1949 that "Jerusalem is an integral part of the State of Israel and its eternal capital". The section deals with the War of Independence and the reunification of Jerusalem. With this the history of Jerusalem and its people ends, with the fulfillment of a dream. The dream of the Jewish people.

From the whole material presented in the Tower of David Museum of the History of Jerusalem the image of the Jewish people appears strongly individualized. This picture of the Jewish people throughout the ages seems to be a rather immobile one, the main characteristics of this people seem to be everlasting and transmitted from one generation to another. The image presented in the exhibition suffers strong influences and is altered by the inference of clichés borrowed from tradition, historiography, popular culture and even propaganda. Though it is roughly conform to the image that can be otherwise received in most Jewish and Israeli milieus today. This exhibition is in a way a mirror of these milieus.

REALITĂȚI POLITICE ÎN TRANSILVANIA DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

STATUTUL JURIDIC, ADMINISTRATIV ȘI POLITIC AL TRANSILVANIEI DE NORD, NOIEMBRIE 1944-MARTIE 1945

MARCELA SĂLĂGEAN

Lovitura de stat de la 23 august 1944, care a dus la sfârșitul războiului dintre România și Națiunile Unite, a fost rezultatul cooperării principalelor partide politice românești, cărora li s-au adăugat comuniștii, cooptați cu scopul asigurării bunăvoinței Uniunii Sovietice. Chiar dacă toate aceste formațiuni politice nu vedeau în același mod evoluția viitoare a României, ele se aflau în consens în privința renunțării la alianța cu Hitler.

Convingerea că Germania va pierde războiul și că România va trebui să se desprindă de aceasta s-a făcut simțită încă de la sfârșitul anului 1942, dar mai ales din 1943, odată cu pierderea de către germani a inițiativei strategice pe frontul din Rusia. Cu toate acestea, conducătorii de atunci ai țării au amânat mereu ruperea alianței cu Berlinul în speranța încheierii unui armistițiu avantajos cu Națiunile Unite. Evoluția ulterioară a evenimentelor și situația de pe front de la începutul verii lui 1944 au impus însă adoptarea unor soluții rapide din partea factorilor politici de la București, soluții care să preîntâmpine transformarea teritoriului românesc într-un teatru de război. În aceste condiții, formarea unei coaliții îndreptate împotriva Germaniei și, implicit, împotriva regimului militar al mareșalului Antonescu s-a impus de urgență și s-a efectuat cu destulă dificultate datorită rezervelor justificate cu care principalii lideri politici priveau colaborarea cu partidul comunist.

Deoarece în cursul tratatelor de ieșire a României din războiul împotriva Națiunilor Unite occidentalii îi sfătuiseră pe reprezentanții români să se adreseze Moscovei în vederea încheierii unui armistițiu, național-țărăniștii și liberalii au fost nevoiți să-i accepte pe comuniști în alianța anti-Antonescu. Astfel, în iunie 1944, s-a format Blocul Național Democrat, care-i cuprindea, pe lângă liberali și țărăniști, și pe reprezentanții social-democraților și pe aceia ai comuniștilor, alianță care a format fundamentul politic al loviturii de la 23 august 1944.¹ Dar cei care au crezut că în urma evenimentelor de la 23 august România avea să revină la regimul democrat aveau să își vadă curând speranțele înșelate. Acțiunea de la 23 august 1944 a însemnat, pe lângă ieșirea din coaliția nazistă, intrarea României în sfera de influență sovietică. Perioada de după 23 august a fost una dintre cele mai dramatice pentru poporul român, în care, prin forța Armatei Roșii și cu concursul comuniștilor, s-a instaurat un regim politic și economic care a aservit România marelui imperiu de la Răsărit.

Printre cele mai importante obiective ale guvernului generalului Constantin Sănătescu, constituit în chiar seara zilei de 23 august 1944, s-au numărat reglementarea statutului juridic internațional al României în situația nou creată și eliberarea teritoriului național ocupat de Ungaria în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940. În jurul acestor obiective, guvernul a desfășurat o intensă activitate diplomatică, atât în perioada premergătoare semnării Convenției de armistițiu cât și după aceea.

În dimineața zilei de 29 august 1944, o delegație guvernamentală română s-a deplasat la Moscova în vederea discutării proiectului Convenției de armistițiu. Departele însă de a lua parte la discuții și consultări, în ziua de 10 septembrie 1944 delegația română i s-a pus la dispoziție textul armistițiului, redactat în forma sa finală. Acesta cuprindea 20 de articole și șase anexe² prin care se definea statutul juridic internațional al României până la semnarea tratatului de pace. În cuprinsul convenției au fost prevăzute clauze de ordin militar, politic, economic, financiar, administrativ și teritorial, dar, în ansamblu, din analiza textului convenției semnat la 12 septembrie 1944, se putea observa că România nu era tratată ca o țară care ieșise din războiul antisovietic prin voința sa

¹Gunter Klein, *Începuturile rezistenței antisovietice în România (23 august 1944 - 6 martie 1945)*, în *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p.298.

²*România- marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente.*, vol.I, coordonator Marin Radu Mocanu, București, 1994, pp. 310 - 314.

proprie, fără nici un sprijin din afară și care s-a alăturat fără rezerve la coaliția Națiunilor Unite.³ Din punct de vedere al operațiunilor militare, imediat după proclamația Regelui din seara zilei de 23 august 1944, armata română s-a alăturat trupelor sovietice în războiul antihitlerist. Astfel, în cursul lunilor septembrie și octombrie, armata română a luptat pentru eliberarea județelor transilvănene răpite statului român în august 1940 iar apoi, alături de Armata Roșie a luat parte la continuarea războiului pe teritoriile Ungariei și Cehoslovaciei.

Prin prevederile sale, Convenția de armistițiu era departe de ceea ce ar fi trebuit să însemne un armistițiu de natură să consfințească o stare de încetare a operațiunilor militare. Clauzele sale politice, teritoriale, militare și economice indicau un document dictat de Moscova, acceptat de guvernele de la Washington și Londra, prin care România devenea mai mult decât o sferă de influență sovietică.⁴ Ea devenea, de fapt, o țară ocupată.

Convenția de armistițiu considera nul arbitrajul de la Viena, și în conformitate cu acest document, la 10 octombrie 1944. Regele a promulgat legea nr. 487 prin care se decreta înființarea Comisariatului român pentru administrarea regiunilor eliberate ale Transilvaniei⁵, comisariat care urma să reprezinte autoritatea guvernului român în acest teritoriu. Pe lângă Comisariat s-a constituit și un comitet cu rol consultativ căruia îi revenea responsabilitatea de a lua decizii în toate problemele importante care priveau administrarea părții de Nord a Transilvaniei. Membrii acestui for consultativ au fost numiți de guven. Din comitet făceau parte: Dr. Emil Hațieganu, Dr. Petru Groza, Dr. Sabin Manuilă, Dr. Teodor Roxin, Iosif Jumanca, Dr. Silviu Pop, Valer Ghiroiașiu și Dr. Simion Nemeș.⁶ La comisariat urmau să se întocmească o serie de proiecte de decrete-legi și decrete, menite să readucă această provincie în teritoriul de drept al statului român și să înlăture efectele legislației maghiare. Astfel, printre primele proiecte de decrete-lege întocmite și prezentate guvernului au fost:

- Decretul - Lege pentru reglementarea cetățeniei locuitorilor din Transilvania de Nord;
- Decretul - Lege pentru modificarea legii de organizare judecătorească, prin care se înființează instanțele judecătorești, în teritoriul eliberat;
- Înlocuirea cărților funciare distruse în urma operațiunilor militare;
- Extinderea legislației române asupra Transilvaniei eliberate;
- Anularea efectelor ordonanței ungare 1440/1941 M.E. etc.⁷

În acel moment statutul Transilvaniei părea rezolvat, dar lucrurile nu au stat întrutotul așa deoarece o dată cu înaintarea trupelor româno-sovietice în teritoriul transilvan au început să apară o serie de incertitudini și dificultăți provocate de sovietici, care nu permiteau comisariatului să-și exercite autoritatea.⁸ Astfel că, deși eliberarea Transilvaniei se realizase în mare parte prin forțe proprii, la data de 25 octombrie 1944, când unitățile

³Ion Suța, *România la cumpăna istoriei. August '44*, Editura Științifică, București, 1991, p. 296

⁴Nicolae Ciachir, *Marile puteri și România (1856- 1947)*, Editura Albatros, București, 1996, p.324.

⁵*Art. I.* - Se înființează un comisariat pentru administrarea Transilvaniei eliberate, chemat să reprezinte autoritatea guvernului român în teritoriile eliberate și să apere interesele populației din aceste teritorii; *Art. II* - Comisariatul Transilvaniei va fi condus de un înalt comisar, care va avea gradul și retribuțiunea unui ministru, precum și răspundere ministerială. Înaltul comisar va fi ajutat de un secretar general și de o cancelarie provizorie; *Art. III* - Pe lângă comisariat va funcționa un comitet prezidat de înaltul comisar, care-și dă avizul în mod obligatoriu asupra tuturor problemelor de interes general ce cad în competența comisariatului; *Art. IV* - Înaltul comisar are atribuțiuni proprii care derivă din aplicarea prezentei legi și este un executant al hotărârilor luate de guvern; *Art. V* - Înaltul comisar va putea lua în numele guvernului român, orice măsură în cadrele legii țării, în vederea reînălării a administrației române în teritoriile eliberate. Acolo unde s-au creat situații noi prin legiurile ocupanților, care prin efectul decretului- lege de față se consideră abrogate, înaltul comisar va putea decide asupra normelor dde urmat prin deciziuni și ordonanțe. Toate măsurile luate de înaltul comisar în baza acestui articol se vor face sub rezerva ratificării guvernului; *Art. VI* - Orice instituție, organizație cu personalitate juridică sau întreprindere particulară de orice fel, va putea funcționa numai pe baza unei autorizații date de înaltul comisar; *Art. VII* - Toate numirile, înaintările și detașările de personal de toate gradele și din toate funcțiile publice, precum și aplicarea sancțiunilor disciplinare, se vor face de către comisariat. El va putea da deciziuni pentru reîntegrarea în funcțiuni a tuturor funcționarilor care aveau drepturi legale la data de 30 august 1940 pe teritoriile eliberate. Aprecieră oportunității reîntegrării oricărui funcționar este un atribut al comisariatului. Toate numirile noi făcute de înaltul comisar se consideră provizorii, urmînd ca definitivarea să se facă la data ce se va stabili de guvern, de către organele și după normele prevăzute în legile organice și în codul funcționarilor publici, ținându-se seama de nevoia utilizării tuturor elementelor utilizabile și disponibile care sunt actualmente încadrate în bugetul statului; *Art. VIII* - Bugetul de cheltuieli al comisariatului va fi acoperit din credit extraordinar deschis de ministerul finanțelor; *Art. IX* - În fiecare localitate autoritățile vor proceda la înscrierea tuturor locuitorilor membri ai comunelor. Listele de înscriere vor servi ca lucrări pregătitoare la recunoașterea cetățeniei române. Listele se vor păstra într-un exemplar la primării și un exemplar la comisariat, care le va trimite în Capitală spre păstrare și prelucrare statistică; *Art. X* - Durata funcționării comisariatului se va stabili prin jurnal de consiliu de miniștri; *Art. XI* - Guvernul este autorizat de a stabili normele de aplicare ale prezentului decret - lege; *Art. XII* - Toate legile și regulamentele contrarii dispozițiilor din prezentul decret - lege sunt și rămân abrogate."

⁶*Tribuna Ardealului*, an V, nr1155, 31 octombrie 1944, p.1

⁷*Universul*, an 61, nr.310, 15 noiembrie 1944, p.3

⁸Claudiu Porumbăceanu, *Situation administrative et politique du departement de Satu- Mare du 25 octobre 1944 au mois de mars 1945*, în *Transylvanian Review*, vol. IV, nr. 4, Winter 1995, p.86

românești au încheiat eliberarea teritoriului național și au continuat ofensiva dincolo de hotare, refuzul sovietic de a acorda României suveranitatea efectivă asupra acestui teritoriu devenea tot mai clar. De fapt, încă din momentul semnării armistițiului s-a putut observa că, în ceea ce privește soluția adoptată privind Transilvania de Nord, în recunoașterea dreptului legitim al României asupra teritoriului național răpit în urma Dictatului de la Viena, în formularea din convenție referitoare la Transilvania apăruse o nuanță care lăsa loc unor numeroase incertitudini. Conform articolului 19 al Convenției de armistițiu, „Guvernele Aliate socotesc hotărârea Arbitrajului de la Viena, cu privire la Transilvania, ca nulă și neavenită și sunt de acord că *Transilvania sau cea mai mare parte a ei să fie restituită României, cu condiția confirmării prin Tratatul de Pace*.”⁹ Astfel, începând din octombrie 1944 s-a putut auzi frecvent, atât din partea sovieticilor cât și a comuniștilor din țară, următorul laitmotiv: „Transilvania va fi predată României numai în condițiile instaurării unei democrații adevărate”¹⁰, aprecierea a ceea ce înseamnă sau nu democrația adevărată urmând a fi făcută, în orice caz, într-un cu totul alt loc decât Bucureștiul.

Situația politică internă se va schimba radical în luna noiembrie 1944. Demisia primului ministru Constantin Sănătescu a dat rușilor și comuniștilor speranța într-o preluare rapidă a puterii. Însă decizia Regelui de a-i solicita tot generalului Sănătescu formarea noului guvern a dus la spulberarea speranțelor rușilor, cu toate că în noul guvern comuniștii ocupau mai multe portofolii. Din acel moment, Transilvania a devenit cu adevărat un mijloc de șantaj, fiind clar că revenirea Transilvaniei la România era posibilă numai dacă Regele accepta un guvern comunist, lucru care în acel moment nu s-a întâmplat. Astfel că, din așa zise rațiuni de securitate și pentru a stopa și preveni o serie de incidente interetnice, Stalin a instaurat în Nordul Transilvaniei administrația militară sovietică.

Relevant asupra situației administrativ-politice din regiune este un raport din noiembrie 1944 adresat Generalului Constantin Sănătescu, Președintele Consiliului de Miniștri, din care reiese că autorităților române nu li s-a permis să-și îndeplinească atribuțiile și în multe locuri nici măcar n-au fost admise, că rușii numesc prefecți și mai ales primari, și că neprimirea autorităților române se datorează unor cauze politice, cauze care s-ar putea rezolva prin intervenția guvernului român.¹¹

Retragerea administrației românești a avut un impact negativ atât în rândurile populației cât și în ale politicianilor. Aceasta cu atât mai mult cu cât, pe lângă retragerea autorităților civile, rușii cereau și dezarmarea formațiunilor armate alcătuite din voluntari ce acționau în Ardeal. Ca o reacție față de pretențiile rușilor, în ședința Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1944, Constantin Sănătescu a ridicat problema administrației Transilvaniei de Nord. Și, în ciuda încercărilor lui Petru Groza, Gheorghe Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu de a justifica actul sovieticilor, majoritatea participanților la ședința Consiliului de Miniștri i-au relevat adevăratele motivații, ca și implicațiile sale politice pentru viitor.¹²

Față de situația nou creată, în lunile care au urmat actului de la 23 august, până la 6 martie 1945, cei doi prim-miniștri români, Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, au cerut în repetate rânduri înlăturarea administrației impuse de sovietici și reinstalarea reprezentanților administrației românești în Transilvania de Nord, fără a obține însă vreun rezultat. De exemplu, în 14 noiembrie 1944, guvernul român adresează Comisiei Aliate de Control un memoriu prin care protestează împotriva pretențiilor sovieticilor de retragere a autorităților administrative românești. S-a specificat că instituirea administrației românești nu contravine articolului 17 al Convenției de armistițiu (o zonă de 50 - 100 km. față de linia frontului) și nici articolului 19, întrucât chiar condiția confirmării prin Tratatul de pace a acestui acord obligatoriu înseamnă că prin acel tratat urmează să se confirme o stare de fapt și de drept actuală, creată prin arătatele dispozițiuni ale Convenției de armistițiu. În consecință, guvernul român ruga Comisia Aliată de Control “să binevoiască a examina și stabili, cât mai curând posibil, modalitatea în care urmează a se realiza această restabilire, reclamată urgent nu numai de cele mai însemnate interese ale statului român, ci și de situațiunea extrem de grea în care se găsește populația acestor ținuturi”.¹³

Răspunzând guvernului român, în data de 20 noiembrie 1944, mareșalul Malinovski afirma următoarele: “Convenția de armistițiu prevede că, chestiunea Transilvaniei va fi soluționată prin Tratatul de pace, când se va hotărî dacă partea cea mai mare, sau Transilvania întreagă va intra în compunerea statului român. Prin urmare, până la semnarea Tratatului de pace nu este posibil a se reînființa în Transilvania administrația românească.”¹⁴

⁹România- Marele Sacrificat al celui de- al doilea război mondial. Documente, vol.I, Coordonator Marin Radu Mocanu, București, 1994, p.313

¹⁰Victor Frunză. Istoria stalinismului în România, Editura Humanitas, București, 1990, p.165

¹¹Claudiu Porumbăceanu. op. cit, p.87

¹²Nicolae Ciachir, op. cit., p.330

¹³Titus Podea: Transilvania, Editura Fundației Culturale Române, București, p.228

¹⁴Ibidem

Dar lucrurile nu au stat tocmai așa, deoarece, la doar două zile de la instalarea guvernului Groza, acesta solicita acordul Moscovei pentru restabilirea administrației românești în Transilvania, acord pe care l-a primit câteva zile mai târziu.

Nici reacțiile liderilor partidelor politice românești nu întârzie să apară în urma acestei încălcări a Convenției de armistițiu. Printr-o scrisoare din 16 noiembrie 1944, Iuliu Maniu i se adresează lui Vișinski menționând că, deși limita frontului a depășit cu mult distanța de 100 km. de la frontiera dintre Transilvania și Ungaria, administrația acestei provincii a fost numai parțial încredințată guvernului român.¹⁵ Tot lui Vișinski îi parvine și un memoriu redactat de liberali, prin care sunt aduse acuze sovieticilor.¹⁶

Concomitent, Iuliu Maniu i se adresează și lui B. Berry căruia îi semnalează intențiile Uniunii Sovietice în legătură cu România.¹⁷ Berry, la rândul-i, informează guvernul american asupra faptului că poporul român își manifestă neliniștea vis-a-vis de retragerea administrației civile românești și că în rândul populației stăruie sentimentul că sovieticii împiedică revenirea întregii Transilvanii sub autoritatea statului român. De asemenea, semnalează și scrisoarea generalului Vinogradov adresată primului ministru Constantin Sănătescu, prin care rușii interzic instalarea oficialităților administrative românești în Transilvania, cer ca regimentul de jandarmi care acționează în Transilvania să fie dizolvat iar oamenii să fie transferați din Transilvania și comandantul acestui regiment să fie adus în fața Curții Marțiale sub acuzația de instigare împotriva Armatei Roșii.¹⁸ Conform prevederilor rusești, aceste cereri trebuiau satisfăcute până cel târziu în 17 noiembrie 1944.

Interzicerea instaurării, sau acolo unde a fost cazul, retragerea administrației civile românești din Transilvania și impunerea unei administrații subordonate intereselor rusești, a însemnat, de fapt, menținerea unei stări de nesiguranță, cu consecințe extrem de negative asupra provinciei.

După trecerea frontului și mai ales după înlăturarea funcționarilor români, s-a instaurat un haos administrativ. Pe lângă faptul că lipsea o autoritate centrală conducătoare și funcționari de profesie, în retragerea lor alături de armatele germano-maghiare, unii funcționari au lăsat primăriile într-o stare deplorabilă. Baniile comunale în numerar, jurnalele de casă, precum și registrele administrative au fost furate sau distruse. În unele localități, deveniseră de negăsit chiar și registrele de stare civilă și foile cadastrale comunale.¹⁹ Mare parte din arhive au fost devastate și nimicite.²⁰ Rușii au impus în cadrul prefecturilor și primăriilor funcționari improvizați recrutați pe baza simpatiilor politice declarate. De exemplu, subprefectul din Cluj era dentist iar primarul din Tg-Mureș un fost funcționar superior al Ministerului de Externe Ungar.

Imediat după instalarea în fruntea prefecturilor a persoanelor acceptate de ruși, print-un decret al fiecărui prefect în parte, au fost numiți pretorii de plasă, iar apoi notarii și primarii comunelor. Multe dintre persoanele care au fost însărcinate cu conducerea administrației locale au fost recrutate dintre aceia care deținuseră funcții și în cursul celor patru ani care au urmat Dictatului de la Viena. Toți au fost însă aprobați de comandamentul militar sovietic.

În săptămânile care au urmat, pe lângă fiecare prefectură, notariat și primărie au fost numiți ofițeri ai armatei sovietice care aveau în principal menirea de a supraveghea și îndruma aplicarea întocmai a hotărârilor Convenției de armistițiu. Astfel prin ordinul nr. 972811/1944 al Marelui Stat Major se făcea cunoscut faptul că, în conformitate cu articolul 18 din Convenția de armistițiu, Comisia Aliată de Control va delega, în orașele reședință de județ, ofițeri sovietici împuterniciți, împreună cu colaboratorii lor, "având atribuțiunea de a aplica condițiunile Armistițiului pe teritoriul județului respectiv".²¹

Principalele atribuții ale acestor ofițeri delegați erau:

- să controleze și să asigure conservarea bunurilor evacuate de pe teritoriul Uniunii Sovietice și existente în momentul respectiv pe teritoriul județelor. (de exemplu, materiale din dotarea unor fabrici și uzine, locomotive, vagoane, tractoare, automobile, monumente istorice, opere de artă etc);
- să controleze organizarea recepției bunurilor militare aparținând Germaniei și sateliților ei;
- să controleze introducerea și răspândirea literaturii, periodicelor și altor publicații, reprezentanților teatrale și cinematografice;

¹⁵ 23 August 1944. *Documente 1944- 1945*, vol. III, Editura Stiințifică și Enciclopedică, București, 1985, doc.1013.

¹⁶ *Ibidem*, doc.1014

¹⁷ *Dreptatea*, an II, seria 2 nr.127, 28 ianuarie 1945

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Arhivele Statului Bistrița (în continuare Arh. St. B-ța), Fond "Prefectura Județului Năsăud," Dos. 48/1944

²⁰ Arhivele Statului Cluj, (în continuare Arh. St. Cj.), Fond "Inspectoratul de Poliție" Cluj, Dos. 159/1944, și Arh. St. B-ța, *fond cit.*, Dos. 48/1944

²¹ Arh. St. B-ța, Fond "Legiunea de Jandarmi Năsăud", Dos. 10/1944- 1945

- să stabilească, conform indicațiilor Comisiei Aliate de Control programul de activitate al stațiilor radiofonice, poștei, telegrafului și să execute un control efectiv asupra lor.²²

De asemenea, s-a mai prevăzut înființarea în fiecare județ, pe lângă Prefectură, a unei comisii care trebuia să urmărească respectarea îndrumărilor primite de la Comisia Aliată de Control în vederea îndeplinirii hotărârilor Convenției de armistițiu. Comisia era compusă din: - Prefectul județului - ca președinte, iar ca membri: Comandantul Garnizoanei, Șeful Serviciului Economic Județean, Administratorul Financiar, Comandantul Centrului de Exploatare Județean, Comandantul Cercului Teritorial, Delegatul Camerei de Comerț și Industrie, Delegatul Camerei Agricole, Delegatul Camerei de Muncă și, acolo unde exista, Inspectorul Industrial.²³

Încercând să înlăture, pe cât posibil, haosul din administrație, sovieticii au acceptat în data de 22 noiembrie 1944 și în județele nord-transilvănene aplicarea unui ordin al Ministrului Afacerilor Interne din 3 noiembrie 1944, prin care se înființau Consilii de Colaborare și Sfaturi comunale. Acestea s-au dovedit a fi extrem de utile în condițiile în care s-a constatat că primăriile, preturile și prefecturile erau lipsite de concursul organelor dependente de celelalte ministere. De exemplu, primarii nu prea știau ce fac organele sanitare, agricole, școlare, bisericești, veterinare etc, și nici acestea de activitatea primăriilor și prefecturilor, lipsindu-se astfel de sprijinul reciproc. Nu de puține ori, au fost întâlnite cazuri când între acțiunile acestor foruri apăreau evidente contradicții.²⁴

Cu alte cuvinte, lipsea o coordonare pe plan orizontal a autorităților administrative de pe același teritoriu. Membrii acestor consilii și sfaturi nu erau aleși, ci numiți pe baza consultării locuitorilor. Ei nu aveau un rol politic în administrație, nu puteau reprezenta populația locală, menirea lor fiind exclusiv tehnică, de coordonare a acțiunilor autorităților locale.²⁵

Totodată, pentru bunul mers al administrației, în județele cu populație mai numeroasă și în orașele mari, în decembrie 1944 s-a hotărât să se reînființeze postul de secretar general al municipiului și județului, secretar care era direct subordonat prefectului. De exemplu, în județul Cluj, acest post a fost ocupat de Vasile Pogăcean (viitorul prefect al județului începând din data de 22 decembrie 1944, în urma demisiei lui Teofil Vescan).²⁶

De asemenea, ca un prim indiciu al vremurilor care vor veni, atât pe lângă prefecturi cât și pe lângă primării s-a instituit câte o comisie de epurare, numită "Comisia de purificare", care, conform ordonanței nr. 295/1944 a Comisiei Aliate de Control, "va suspenda în mod provizoriu pe toți acei funcționari care se dovedesc a fi contrari legilor democratice".²⁷

În fapt, încă de la instalarea sa, Comandamentul militar sovietic, prin comandanții numiți în fiecare județ, s-a comportat extrem de autoritar, organele administrative județene primind ordine de la acestea. Girând în primul rând toate deciziile prefecților, comandantul militar sovietic aplica implicit în practică ordinele primite de la organele sale superioare. Astfel, s-a constatat, mai întâi cu o anumită discreție, apoi tot mai evident, instalarea în posturile de conducere a unor oameni cu vederi de stânga. Și, deoarece unele acțiuni ale anumitor primari și prefecți (ca de exemplu cele ale lui Teofil Vescan - prefectul din Cluj, Teodor Sbârcea - prefectul din Năsăud sau ale prefectului din Satu-Mare, membru marcant al Partidului Național Țărănesc din regiune) nu corespundeau întotdeauna intereselor Uniunii Sovietice, aceștia au fost siliți să-și părăsească funcțiile. Însă, odată cu instalarea în funcții a personalităților care inspirau încredere rușilor, s-a acordat o autoritate și o autonomie mult mai largă prefecturilor - toată activitatea publică, socială, administrativă, economică, financiară, sanitară și edilitară desfășurându-se de atunci mai mult pe baza ordonanțelor date de prefecți. De asemenea, numirea salariaților publici a devenit una din atribuțiile exclusive ale prefectului, care putea, de asemenea, epura după bunul său plac pe orice persoană din administrație pe care o considera drept "element reacționar".²⁸

În ceea ce privește ordinea și siguranța publică, în toamna lui 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei a dispus reinstalarea legiunilor sale în județele din Nordul Ardealului, pe măsură ce acestea erau eliberate de sub ocupația hortică. Însă comandamentul militar sovietic a interzis instalarea acestor legiuni, silindu-le să se retragă, iar acelor pe care le-au lăsat pe loc le-a interzis să-și exercite atribuțiunile un timp mai îndelungat, obligându-le să se pună la dispoziția Comandantului General al Etapelor. Așa a fost cazul Legiunilor de Jandarmi Satu-Mare, Sălaj și Maramureș.²⁹ Cele retrase din Ardealul de Nord, până la reinstalarea pe acest teritoriu, au funcționat pe

²² Arhivele Statului Mureș (în continuare Arh. St. Ms.), Fond "Prefectura Județului Mureș", Dos. 24/1945

²³ *Ibidem*

²⁴ Arhivele Statului Oradea (în continuare Arh. St. Oradea), Fond "Inspectoratul Județean al Jandarmeriei Oradea", Dos. 2/1944-1945

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Tribuna Ardealului*, an V, Nr. 1187, 15 decembrie 1944, p. 4

²⁷ *Universul*, an 61, nr. 324, 1 decembrie 1944, p. 3

²⁸ Arhivele Statului București (în continuare Arh. St. Buc), Fond "Inspectoratul General al Jandarmeriei", Dos. 35/1945

²⁹ Arh. St. Oradea, *Fond. cit.*, dos. 10/1944-1945

raza unor legiuni din alte județe ale țării. De exemplu, în Legiunea de Jandarmi Prahova, au fost cantonate majoritatea efectivelor Legiunii de Jandarmi Trei Scaune care au fost dislocate mai apoi în Valea Călugărească, zonă considerată în acel moment foarte sensibilă din punct de vedere polițienesc. Mici efective de soldați și ofițeri din această legiune au fost repartizate în zonele industriale unde se credea că vor fi posibile lansări de parașutiști și acțiuni de sabotaj.³⁰ Legiunea de Jandarmi Mureș a fost inițial dislocată în județul Râmnicu-Sărat, iar câteva săptămâni mai târziu în județul Putna, luând locul Legiunii de jandarmi Ciuc care primise o misiune în județul Bacău în regiunea carboniferă Comănești.³¹

Conform unui ordin al Marelui Stat Major, s-a hotărât ca legiunile retrase din Ardealul de Nord să funcționeze din punct de vedere administrativ ca formațiuni aparte, depinzând numai din punct de vedere polițienesc de legiunile în raza cărora se aflau dislocate. Efectivele acestor legiuni au putut fi folosite de "legiunile gazdă" în misiuni importante ale poliției, în posturi de control, patrulare, etc., neadmițându-se ca jandarmii ardeleni să fie transferați la posturile teritoriale pentru completarea eventualelor lipsuri. "Legiunile gazdă" aveau obligația de a ajuta legiunile retrase pe teritoriul lor în operațiunile de cazare și aprovizionare.³²

După retragerea unui important număr de legiuni, întreg teritoriul Transilvaniei de Nord era lipsit de o autoritate serioasă însărcinată cu asigurarea ordinii publice. Deoarece jandarmerie organizată nu exista, orașele erau împânzite de polițiști dubioși, iar la sate, pentru menținerea ordinii și paza comunelor s-au constituit gărzi comunale după modelul celor din 1918, înarmate însă cu puști primite de la armata sovietică.³³

Apoi, după impunerea controlului în administrația publică, sovieticii și-au îndreptat atenția spre asigurarea ordinii publice prin crearea unor organe polițienesti subordonate intereselor lor. Astfel, în a doua jumătate a lui noiembrie și în cursul lui decembrie 1944, prefecturile, cu acordul sovieticilor, au emis o serie de ordonanțe prin care se hotăra înființarea jandarmeriei județene. Normele de funcționare a jandarmeriei județene au fost stabilite printr-un regulament special. Cu recrutarea personalului necesar a fost însărcinat Comandantul jandarmeriei care funcționa pe lângă prefectură. Persoanele care doreau să facă parte din jandarmerie trebuiau să îndeplinească următoarele condiții: 1)- să fie în vârstă de 25- 40 de ani; 2)- să fie cetățeni cinstiți, nepătați prin condamnări de drept comun; 3)- să nu fie cuprinși în organizații politice; 4)-să cunoască foarte bine limbile română și maghiară; 5)- erau preferați cei fără greutatea familială, ca să poată fi repartizați în orice garnizoană a județului; 6)- cei recrutați trebuiau să semneze un angajament în scris prin care acceptau să execute serviciul în localitatea hotărâtă de comandament.³⁴ În ceea ce privește drepturile bănești acordate jandarmilor, acestea s-au acordat în parte și în toamna și iarna lui 1944, dar au fost reglementate abia în cursul lunii ianuarie 1945 când, printr-o ordonanță, s-a stabilit ca șeful poliției județene va primi un salariu lunar de 1000 Pengö; subșeful de poliție 800 Pengö; șeful biroului județean 700 Pengö; comisarii 600 Pengö; gardienii publici, secretarii, casierii, traducătorii, etc 400 Pengö.³⁵ În județul Cluj, documentele menționează că unii gardieni primeau un salariu lunar care se putea ridica până la 600 Pengö.³⁶

Dar, începând din 26 decembrie 1944, pe baza unui protocol semnat cu Comisia Aliată de Control a început reducerea efectivelor unităților de jandarmi care existau în Ardealul de Nord (vezi anexa). Acest protocol a stârnit mânia și protestul multor subunități, ofițerii acestora manifestându-și teama față de viitoarele epurări și nemulțumirea că majoritatea nu și-au primit drepturile bănești în ultimele luni. Și soldații erau nemulțumiți din cauza faptului că erau concentrați timp îndelungat, fiind departe de familiile lor care trăiau în mare parte în mizerie și fără mijloace de trai.³⁷

Din păcate, nici după instaurarea la putere a guvernului condus de Petru Groza soarta jandarmeriei române din Nordul Transilvaniei nu s-a îmbunătățit, sovieticii obstrucționând revenirea imediată în teritoriu a detașamentelor de ordine publică românești, după data de 13 martie 1945, când aceștia au consimțit instaurarea administrației românești în Ardealul de Nord. Pe de altă parte, nici guvernul Groza nu s-a arătat interesat să susțină revendicările organelor de ordine publică de a se reinstala imediat în Transilvania de Nord, întrucât întoarcerea lor îi putea stânjeni programul de introducere a oamenilor săi de încredere în aceste instituții.³⁸

³⁰ Arh. St. B-ța., Fond "Legiunea de Jandarmi Năsăud", Dos.2/1944- 1945

³¹ Ibidem

³² Ibidem

³³ Arh. St. B-ța. Fond "Prefectura județului Năsăud", Dos.48/1944

³⁴ Ibidem

³⁵ Arh. St. B-ța. Fond. "Poliția de Reședință Bistrița", Dos.1/1945

³⁶ Arh. St. Cluj, Fond, "Inspectoratul de Poliție Cluj", Dos.

³⁷ Arh. St. Oradea, Fond cit, Dos.40/1944- 1945

³⁸ Dumitru Șandru, *Jandarmeria română. 1944- 1945* în Arhivele Totalitarismului, an II, nr.3/1994, p.229

Un moment important pentru județele Transilvaniei de Nord l-a reprezentat încheierea Convenției de armistițiu între Națiunile Unite și Ungaria. Semnată în ultima parte a lunii ianuarie 1945, convenția stipula, în al doilea său articol, că "Ungaria acceptă și se obligă să evacueze toate trupele și autoritățile oficiale maghiare din teritoriile Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României în interiorul frontierelor maghiare existente la 31 decembrie 1937 și se obligă să anuleze toate dispozițiile legislative și administrative, referitoare la anexarea sau încorporarea acestor teritorii"³⁹, ceea ce însemna de fapt anularea arbitrajului de la Viena, eveniment transmis de către agenția A.F.I. în ziua de 25 ianuarie.

Imediat după această dată se întesesc apelurile adresate Uniunii Sovietice de către liderii național-tărăniști și liberali, pentru cedarea Transilvaniei de Nord. Liberalii publică în organul lor de presă "Viitorul" un program de refacere a județelor din Nordul Transilvaniei.⁴⁰ Chiar și programul de guvernare al Frontului Național Democrat, publicat în 29 ianuarie 1945, cuprdea dispoziții privitoare la revenirea Transilvaniei de Nord în structurile administrativ-politice ale statului român, precum și măsuri privind integrarea naționalităților conlocuitoare și stoparea și prevenirea incidentelor interetnice.⁴¹ Față de programul F.N.D.-ului, liberalii au acuzat public, la începutul lui februarie 1945, printr-un comunicat, pe acele formațiuni politice care foloseau problema Transilvaniei de Nord și repatrierea prizonierilor români drept "instrumente de propagandă de partid".⁴²

De fapt, până la instaurarea guvernului Petru Groza, acțiunile propagandistice ale comuniștilor și simpatizanților lor din Ardealul de Nord n-au avut prea mare ecou, ei reprezentând mai mult o minoritate maghiaro-evreiască. Profitând însă de funcțiile deținute în aparatul administrativ și polițienesc, aceștia au reușit, prin măsurile luate, să influențeze mersul activităților politico-administrative. Nici Frontul Plugarilor n-a avut mai mare succes. Constatările pentru această perioadă sunt asemănătoare acelor referitoare la comuniști, cu deosebirea că Frontul Plugarilor a acționat mai mult în mediul rural (desfășurând o propagandă legată de problema agrară), iar Partidul Comunist în rândul muncitorimii urbane.⁴³ De fapt, majoritatea acțiunilor stângii politice din mediul rural au avut, în acea perioadă, un caracter destul de limitat datorită puternicei influențe a Partidului Național Țărănesc.

Retragerea administrației civile românești și introducerea administrației militare sovietice - în care erau cuprinși de multe ori funcționari incapabili și venali - a avut consecințe nefaste și asupra altor sectoare, cum ar fi: justiția, învățământul, sistemul sanitar, situația economică etc.

Justiția era cu totul dezorganizată. Lipsa judecătorilor, abrogarea vechilor legiuri românești, fără a se introduce altele în locul lor, a creat un haos poate chiar mai mare decât în administrație. Fiecare județ se ghida după legi diferite, alegerea fiind de cele mai multe ori impusă de bunul plac al prefecților. Tribunalele erau improvizate, la fel ca și judecătoriile. Abia în decembrie 1944 au fost redactate o serie de reguli necesare referitoare la jurisdicția civilă, reguli de care s-a început să se țină seama din ianuarie 1945. Astfel, sistemul judecătoresc a fost organizat prin crearea a câte 3-5 judecătorii în fiecare județ (în reședințele de județ și în orașele principale) și un tribunal, ca instanță supremă. La judecătorii s-a aplicat principiul instituției judecătorului unic iar la tribunal a completului de judecată.⁴⁴ În unele județe - Năsăud, Cluj, Satu-Mare, de exemplu - au fost aduse unele inovații în materie civilă, penală, comercială și procedurală. Astfel, la tribunal, în caz de divergență a completului de judecată, se desemna imediat, prin tragere la sorți, un al treilea judecător și procesul se rezolva chiar în aceeași ședință. Numai în cazuri excepționale se judeca în termen de 10 zile.⁴⁵ De asemenea și judecarea contravențiilor s-a organizat pe baze noi, trecând în competența judecătorilor polițienești. Împotriva contravenientului era emis un mandat penal atacabil cu opoziție numai pentru nevinovăție. Contestațiile se judecau în termen de 15 zile de instanța care emisese mandatul, iar sentința putea fi atacată cu apel numai pentru micșorarea pedepselor. Hotărârile puteau fi atacate în timp de trei zile de la comunicarea în scris la notarul localității unde trăia acuzatul. Hotărârea instanței a doua a judecătoriei era executorie, dacă pedeapsa pronunțată era amendă bănească până la 500 Pengö, iar dacă amenda era mai mare, sau pedeapsa pronunțată era închisoare polițienească sau confiscare de bunuri, hotărârile instanței apelative puteau fi atacate cu recurs la tribunal.⁴⁶

³⁹ 23 August 1944, Documente... doc. nr.1108

⁴⁰ Tribuna Ardealului, an VI, nr. 1215, 24 ianuarie 1945, p. 4

⁴¹ Ibidem, nr. 1220, 29 ianuarie 1945; și "23 August 1944. Documente... doc. nr.1123

⁴² Ibidem, vol IV, doc. nr. 1209

⁴³ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 248-253

⁴⁴ Arh.St. Buc., Fond "Ministerul Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat", Dos. 22/1944- 1945

⁴⁵ Ibidem

⁴⁶ Ibidem

În județul Mureș, spre deosebire de alte județe, au intrat în vigoare o serie de modificări tranzitorii, câteva reguli referitoare la jurisdicția civilă, precum și câteva norme de drept procedurale și de organizare.⁴⁷ Astfel, la Tg.-Mureș, Reghin, Miercurea Nirajului, Sângiorgiul de Pădure și Teaca continuau să funcționeze judecătoriile de ocoale. La Tg.-Mureș funcționa Tribunalul și Curtea de apel. Procesele de drept patrimonial, care nu intrau în competența Tribunalului, fără deosebire de valoarea lor bănească, aparțineau de judecătoriile de ocol (cu condiția, totuși, ca valoarea procesului să nu depășească 10.000 Pengö). Hotărârile judecătorilor de ocoale și a Tribunalului puteau fi atacate numai o singură dată, urmându-se procedura stabilită prin lege. Hotărârile Curții de Apel nu puteau fi atacate. În caz de nevoie, judecătoriile tribunalelor puteau să-și dezbată cauzele și în cadrul judecătoriilor de ocoale, consilierii Curții de Apel puteau dezbate la Tribunal, iar în senatele Tribunalului, alcătuite din trei membri la prima instanță, puteau fi cuprinși și din judecătoriile de ocoale. La fixarea fiecărui termen, instanțelor judecătorești li s-a solicitat să țină cont de greutatea de comunicație și transport ale vremii, pentru ca cel citat să aibă timp suficient pentru a se prezenta în fața instanței. Era interzisă trimiterea prin poștă a dispozițiilor sau citațiilor judecătorești. În procesele de divorț, prezența persoanelor sau persoanei martore la căsătorie nu era necesară, iar în cele care priveau proprietatea imobiliară era suficient dacă părțile prezentau certificate emise de primăriile comunale sau orașenești în locul certificatelor obținute de la notarii publici.⁴⁸

În timpul acestei perioade s-au acordat două amnistii și grațieri. La 1 februarie 1945 s-a interzis urmărirea în curs și s-a iertat pedeapsa condamnaților pentru însușirea pe nedrept a obiectelor și bunurilor din patrimoniul instituțiilor publice sau a populației absenteiste sau deportate, dacă acestea s-au restituit proprietarilor sau au ajuns pe orice cale la dispoziția autorităților. La 6 martie 1945 s-au iertat pedepsele pentru delictul silvice și s-au sistat procedurile în curs. Despăgubirile civile s-au redus la jumătate.⁴⁹

Este de remarcat, în același timp, că după 1 februarie 1945 a început o epocă de persecuții îndreptate mai ales împotriva conducătorilor și aderenților Partidului Național Țărănesc sau a celor de confesiune greco-catolică. De exemplu, în Oradea au fost arestați 14 intelectuali. Dintre aceștia, doi - canonicul greco-catolic Gavrilă Stan, rectorul Academiei Teologice, și avocatul Eugen Chiș - după ce au fost ținuti în arest mai multe zile, au fost transportați pe teritoriul Ungariei, fără a se mai ști mai apoi nimic de soarta lor. În Năsăud a fost arestat dr. Dumitru Nacu, fost deputat și prefect înainte de 1940, refugiat după dictat și întors acasă la începutul lui 1945. În Satu-Mare au fost arestați dr. Augustin Mircea, notar public, și dr. Virgil Codreanu, avocat, iar în Maramureș s-a înălsprît regimul de teroare și presiunile la adresa românilor, pentru ca aceștia să facă declarații favorabile unirii Maramureșului cu Ucraina.⁵⁰

În ceea ce privește sectorul sanitar și sistemul de învățământ, situația era deplorabilă, autoritățile neputând rezolva dificultățile acestor sectoare. Situația sanitară era deosebit de grea. Medicii erau foarte puțini, farmaciile erau în majoritate închise, medicamentele se găseau greu; nu exista, cu excepția județului Cluj,⁵¹ o organizație sanitară propriu zisă, care să poată face față greutateilor momentului. Mai mult, diferitelor boli și malnutriției li s-au adăugat și accidente cauzate de plasarea minelor și grenadelor în zonele în care s-au desfășurat operațiunile militare, mulți răniți și mutilați neputând fi salvați datorită lipsei chirurgilor, pansamentelor, protezelor și altor lucruri necesare. Din păcate, și în domeniul sanitar, interesele politice au început să se facă simțite. Astfel, în județul Cluj și-a început activitatea "Comisia de epurație a Colegiului Medical", care urmărea strângerea de informații referitoare la trecutul politic al medicilor. Cei care ofereau aceste informații trebuiau să le trimită sub semnătură, într-un plic închis, la sediul Serviciului Sanitar al Municipiului de pe strada Vlahuță nr. 1.⁵² Acest act a permis comiterea a numeroase abuzuri, s-au creat suspiciuni între medici renumiți, precum și între personalul medical și celelalte categorii de lucrători din spitale, ceea ce a avut efecte negative asupra bunei funcționări a serviciului medical.

În domeniul învățământului, prima grijă a autorităților a fost aceea de a pune mai întâi școlile primare în stare de funcționare. Acestea se confruntau cu enorme dificultăți legate de lipsa profesorilor și învățătorilor, lipsa de localuri și material didactic etc. Totodată, situația din Transilvania de Nord era mult mai complexă și mai complicată decât în restul țării deoarece aici regimul maghiar suprimase aproape în totalitate învățământul

⁴⁷ Arh. St. Ms., Fond "Prefectura Județului Mureș", Dos. 5/1944

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ion Mureșan; *Situația social-politică și economică a județului Năsăud în timpul administrației militare sovietice. (13 octombrie 1944 - 12 aprilie 1945)*, în RB, VII, 1993, p. 266 - 276

⁵⁰ Ioan Lăcustă: *Viața românească s-a refugiat la sate*, în Magazin istoric, an XXIX, nr. 2, februarie 1995, p. 26

⁵¹ *Tribuna Ardealului*, an V, nr. 1165, 12 noiembrie 1944. La 6 noiembrie 1944 s-a format un Colegiu Medical care a ales un comitet provizoriu, condus de dr. Elisabeta Constantinescu-Neuman, dr. Csogor Ludovic și dr. Liviu Telia, colegiu care a funcționat până spre sfârșitul anului 1946.

⁵² Arh. St. Cj. Fond "Inspectoratul de Poliție Cluj", Dos 46/1944-1945; și "Tribuna Ardealului", an V, nr. 1179, 5 decembrie 1944, p. 4

românesc. După eliberare, abia s-au putut înjgheba un număr cât de cât acceptabil de școli primare, și aceasta în mare măsură cu concursul locuitorilor care au reparat clădirile și au contribuit la realizarea unui sumar material didactic. Cu toate aceste eforturi, în Transilvania de Nord abia în luna decembrie a anului 1944 s-a reușit reînceperea cursurilor.⁵³ În marile orașe, populate în majoritate de maghiari, aceștia și-au păstrat școlile organizate de ei, românii nebeneficiind decât de puține localuri. De exemplu, în Tg-Mureș, din nouă școli secundare doar una era rezervată învățământului în limba română.⁵⁴ Dar eforturile populației și chiar ale autorităților de a asigura funcționarea sistemului școlar s-au văzut zădărnice și de nemulțumirea existentă în rândurile puținilor dascăli care funcționau atunci, nemulțumiri legate de faptul că salariile erau foarte mici, și acestea fiind primite de foarte multe ori cu mare întârziere. Apoi, profesorii erau deseori solicitați la efectuarea diferitelor lucrări administrative.⁵⁵ Din păcate, la fel ca și printre medici, și în rândurile profesorilor au început să apară suspiciuni, epurări și conflicte interetnice. Acestea din urmă s-au accentuat mai ales după reîntoarcerea refugiaților care nu își mai puteau ocupa locurile avute la catedre înainte de august 1940, deoarece, între timp, fuseseră titularizați profesori și învățători maghiari care nu puteau fi înlăturați.⁵⁶

Evacuarea forțată a autorităților din Nordul Transilvaniei a creat dificultăți nu numai în administrație, justiție, pază și ordine, economie, etc, ci și în ceea ce privește integritatea teritorială și siguranța statului. Astfel, România a rămas fără fruntarii în zona învecinată cu Ungaria. Traseul frontierei fixat la Trianon se dovedea inexistent, lipsind grănicerii și autoritățile vamale. Astfel, în România pătrundeau mari cantități de monedă străină, care, la preschimbare, loveau moneda națională.⁵⁷ De asemenea, prin desființarea frontierei impusă de Dictatul de la Viena, în spațiul românesc pătrundeau mereu cetățeni străini care nu puteau fi supuși unui control vamal riguros.⁵⁸

Statutul Transilvaniei de Nord n-a mai suferit nici o modificare până la instaurarea guvernului Groza. Pentru că avea nevoie de un capital politic, problema Ardealului și cea a reformei agrare fiind foarte potrivite în acel moment - la 8 marie 1945, printr-o scrisoare adresată lui Stalin, Președintele Consiliului de Miniștri și Ministrul Afacerilor Externe solicita instalarea administrației românești în Transilvania de Nord. Stalin comunica în chiar ziua următoare consimțământul guvernului sovietic privind instaurarea administrației românești, nu în virtutea dreptului suveran al României asupra acestui teritoriu, ci ca o recompensă oferită guvernului Groza. Că întreaga acțiune a fost, de fapt, o formă de șantaj politic reiese și din faptul că aceleași prevederi ale Convenției de armistițiu invocate de sovietici în noiembrie 1944 pentru instaurarea administrației militare sovietice în Nordul Transilvaniei, erau menționate de Stalin în scrisoarea din 9 martie 1945 adresată lui Groza.⁵⁹

În ceea ce privește protestele anglo-americanilor, care-l acuzau pe Stalin că a luat această decizie fără consultarea lor, generalul Susaikov le-a declarat că: "Transilvania n-a fost redată României, ci tot ce s-a întâmplat a fost că administrația românească a fost abilitată să intre în Nordul Transilvaniei pentru a o administra, și se așteaptă decizia Conferinței de pace."⁶⁰

În tot acest timp, reinstaurarea administrației românești în Ardealul de Nord a fost sărbătorită cu mult entuziasm și bucurie, în cadrul unor adunări publice la care reprezentanții guvernului și ai partidului comunist au fost nelipsiți.

⁵³ *Tribuna Ardealului*, an V, nr 1187, 12 decembrie 1944 și nr.1194, 19 decembrie 1944.

⁵⁴ Arh.St.Ms, Fond "Prefectura Județului Mureș", Dos.1/1944

⁵⁵ *Tribuna Ardealului*, an V, nr.1175, 24 noiembrie 1944, p.4 și nr 1186-1187, 14 - 15 decembrie 1944, p.2

⁵⁶ *Ibidem*

⁵⁷ Dumitru Șandru, *Regimul cetățeniei locuitorilor din Nordul Transilvaniei*, în "Sovietizarea Nord- Vestului României. 1944- 1950", Satu- Mare, 1996, p.65- 70

⁵⁸ *Ibidem*, p.71

⁵⁹ *România. Viața politică în documente. 1945*, Coordonator I. Scurtu, Arhivele Statului, București, 1994, p.197- 198

⁶⁰ Nicoleta Franck, *O înfrângere în victorie*, Humanitas, București, 1992

ANEXA. Situația trupelor de jandarmi din Nordul Transilvaniei la 26 decembrie 1944

Nr. crt.	Denumirea Formațiunii	Ofițeri	Subofițeri	Trupă	Total
1	Legiunea de Jandarmi Trei-Scaune	4	126	107	237
2	Legiunea de Jandarmi Odorhei	4	106	94	204
3	Legiunea de Jandarmi Ciuc	4	105	95	204
4	Inspectoratul de Jandarmi Cluj	12	33	49	94
5	Legiunea de Jandarmi Cluj	4	202	148	354
6	Legiunea de Jandarmi Someș	4	185	139	328
7	Legiunea de Jandarmi Năsăud	4	157	123	284
8	Legiunea de Jandarmi Mureș	4	194	146	344
9	Inspectoratul de Jandarmi Oradea	12	33	49	94
10	Legiunea de Jandarmi Bihor	4	328	257	589
11	Legiunea de Jandarmi Sălaj	4	260	179	443
12	Legiunea de Jandarmi Satu-Mare	4	213	153	370
13	Legiunea de Jandarmi Maramureș	3	134	111	148

**JUDICIAL, ADMINISTRATIVE AND POLITIC STATUS
IN NORTHERN PART OF TRANSYLVANIA
(Abstract)**

The study reveals the problems related to the uncertain status of Transylvania before P. Groza Government. So it is obvious to present the people's way of living in this region and especially the status of the office worker. Of a major importance is the context of the replacement of Russian administration by the Romanian one. For this approach we took into consideration the archives from Bucharest, Cluj, Bistrița, Oradea, Tg. Mureș.

COLECTIVIZAREA ÎN COMUNA PÎNCOTA

- studiu de caz -

DUMITRU LUCIAN TOLL

Prezenta lucrare este un studiu de caz despre colectivizarea în comuna Pîncota (1949-1962) cu un punct inițial în reforma agrară din 1945. Ne-am propus o încercare de reconstituire a procesului în sine, în timp, cu o conturare a caracteristicilor esențiale care s-ar putea extinde la nivelul unor comunități sociale asemănătoare sau s-ar putea nuanța. Încercând să surprinzi evoluția istorică a satului românesc de după 1945, cel mai la îndemână și cel mai comprehensiv moment ar fi o analiză a colectivizării. Apare mare parte din instrumentarul metodologic al unui alt tip de putere politică. După o perioadă de tatonări, cunoscând și influența externă sovietică, pornește să realizeze ceea ce oricare tip de putere încearcă, extensiunea în societate. Însă preceptele comuniste, ce se pretind științifice, în cazul extinderii la sat (o necesitate stringentă) nu par atât de sigure ca-n cazul acțiunii asupra muncitorului. De aceea e foarte interesantă manifestarea ideologiei comuniste, a metodelor și a efectelor sale precum și schimbările survenite în funcție de condițiile locale.

Istoricii regimului comunist promovau ideea unei colectivizări îmbrățișată cu bucurie de țăran, realizată pentru fericirea sa. Astăzi se vorbește doar de respingerea colectivizării, de metodele dure folosite de regim fără alt scop decât spolierea țăranului. Fenomenul trebuie privit pe fondul carențelor structurale ale sistemului social și politic interbelic; țăranul a avut cel puțin o doză de colaborare moștenită dintr-o istorică acomodare. Am folosit surse orale și scrise. În ceea ce le privește pe primele, acestea au oferit unele puncte de sprijin în demersul de a găsi surse scrise sau au constituit puncte de pornire în construirea diferitelor ipoteze de lucru. Ele pot fi viciate de istoria oficială sau de evenimentele trăite după evenimentul evocat.

Zona Aradului face parte dintr-un spațiu geografic și de civilizație asemănător cu Banatul clasic. O componentă demografică importantă, populația șvăbească, era prezentă compact până la Sîntana-Pîncota, în zonele cele mai nordice. „Prelungirea” Banatului până la Pîncota mai poate fi susținută și din punct de vedere folcloric: e vorba de un amestec al specificului Crișanei cu cel al Banatului.

Câmpia, în Arad, ocupă o poziție centrală în cadrul Câmpiei de Vest, având totodată, două axe principale: cea nordică (Valea Crișului Alb) și cea sudică (Valea Mureșului). Între acestea nu mai apar artere hidrografice individualizate ci numai brațe părăsite, zone de înmlăștinire¹. Localitățile au o fizionomie specifică celor de câmpie. Solurile brune de pădure apar în vestul culoarului depresiunii Crișului, zona Pîncota-Măderat-Agrișul Mare, cu precipitațiile de 600-650 mm anual. Textura orizontului superior e în general lutoasă iar culoarea brună-cenușie e datorată conținutului moderat de humus. În condiții bioclimatice normale, solurile brune capătă însușiri cernoziomice². Așadar, Pîncota pare mai apropiată de valea Crișului Alb, cu niște caracteristici ale solului ce nu sunt cele mai bune din zonă, totuși găsindu-se într-un județ apreciat ca fertilitate a solului printre primele în țară.

Din punctul de vedere al organizării administrativ-teritoriale, până la Constituția din 1948 exista: județ, plasă, comună, când se introduce principal și regiunea; e eliminat principiul individualității și inalienabilității teritoriului. Pîncota făcea parte din plasa Șiria (zona podgoriilor). Legea numărul 5 din 1950 pentru raionarea administrativ-economică a țării împărțea România în 28 de regiuni (în zona care ne interesează erau regiunile Arad - fostul județ -, cu unele mici rectificări, Bihor, Timișoara, Severin)³. În expunerea de motive a legii se spunea că se urmărea asigurarea dezvoltării industriale și agricole pentru scopul construirii socialismului și ridicării nivelului de trai al oamenilor muncii; pentru a înlesni cât mai mult apropierea aparatului de stat de poporul muncitor, pentru a contribui cât mai temeinic la asigurarea rolului conducător al clasei muncitoare și la întărirea alianței clasei muncitoare cu țăranimea. Depășind criptarea ideologică, observăm că partidul vrea să-și asigure pârgii eficiente pentru realizarea obiectivelor politice. Una este asigurată de schimbările în împărțirea administrativă (a regiunilor și raioanelor) în funcție de necesitățile politice. Raionul vine din spațiul sovietic, înlocuind plasa. E mai întins. Are un Sfat Popular supus autorităților omologului regional. Partidul are preemțiune asupra acestora deși sunt de luat în seamă și inițiativele locale, raionale și regionale în afara partidului.

¹ Ion și Valeria Velcea, Octavian Mîndruț, *Județul Arad*, Ed. Academiei R.S.R., 1979, p. 31;

² Tudoran Petru, *Zona depresionară a văii Crișului Alb (depresiunea Zarand și Brad -Hălmaგი, studiu fizico-geografic)*, lucrare de doctorat. 1977, p. 139-140;

³ *Ibidem*.

Pîncota făcea parte din raionul Arad, la limita sa nordică, învecinându-se cu raionul Ineu. Regiunea Arad va exista până în 1956. Atunci dispare regiunea Severin, fiind alipită la Timișoara. Regiunea Arad e împărțită între Timișoara și Oradea, raionul Arad, implicit și Pîncota, trecând la prima. În țară se remarcă o restrângere a numărului regiunilor la 15 în 1956⁴. Mai târziu, Timișoara va deveni Banat iar Oradea - Crișana. Partidul pare a fi găsit soluția: gruparea regiunilor în funcție de unitatea trăsăturilor mentale și civilizaționale pentru a putea să aplice o metodologie eficientă pentru extinderea sectorului de stat - comunizării - la nivelele tuturor unităților teritoriale precum și a controlului eficient de la centru asupra acestora. În 1961 apar 18 regiuni (se adaugă Argeș, Brașov, Dobrogea)⁵.

Zonele din vestul țării vor furniza mereu probleme partidului. În 1951 sunt deportați 10.000-15.000 sârbi din Banat în Bărăgan⁶, aceasta putând fi pusă-n legătură cu relațiile blocului sovietic cu Iugoslavia lui Tito. În ceea ce-i privește pe șvabi, existența lor s-a desfășurat între evacuări, deportări și confiscări. Deși ajunge, în 1955, să nominalizeze Timișoara ca cea mai slabă regiune la colectivizare, Aradul era în aceeași situație deși statisticile nu spun mare lucru.

Urmărind situațiile statistice se observă că populația Pîncotei se menține la un număr constant. În 1910 existau 5.607 indivizi dintre care 1.067 se ocupau cu agricultura și grădinăritul, 685 munceau în industrie, în comerț și credit - 158, transporturi - 53, servicii publice - 72, zilieri - 286, servitori - 109, restul fiind întreținuți⁷. La recensământul din 1930 situația se prezintă astfel: 5.235 de oameni din care 2.183 români, 1.177 germani, sârbi, croați, sloveni - 12, 140 de cehi și slovaci, 126 de evrei, 272 țigani, 1.287 unguri, 31 nedeclarați, 2 polonezi, 1 rus după neam. După limba maternă: 2.446 vorbeau româna, 1.759 maghiara, 933 germana, 66 - ceho-slovaca, 1 - țigăneasca etc.⁸. Se impun câteva observații legate de diferențierile între cei doi indici. Limba română probabil că e vorbită și de mulți țigani iar creșterea limbii maghiare se datorează folosirii sale în primul rând de către evrei. Situația ocupațională este asemănătoare cu cea din 1910, cu deosebirea că dispare categoria „servitori”. În general românii dețin ponderea cea mai mare a ocupării în agricultură iar șvabii în industrie (și-n ateliere etc.). Aceștia din urmă aveau gospodării destul de solide, având și o importantă cantitate de pământ. Cultivarea intensivă a grădinilor era practică în special de șvabi, fiind o ocupație ce va lua amploare după 1944 și-n timpul colectivizării, dar mai ales după realizarea procesului respectiv. Deși populația șvăbească era avută, relațiile sale cu celelalte segmente etnice și sociale nu au provocat tensiuni, existând un anumit respect din partea celorlalți. Situația maghiarilor era asemănătoare cu a românilor. Există un anumit dispreț față de maghiari din partea românilor pentru dezinteresul lor față de acumularea pământului, văzut ca o valoare fundamentală de către români. Așadar evoluția înstăririi era una lentă, fără salturi, raportându-se la niște principii comune în comunitate. Lipsa unor surse de potențial conflict de interese era dată și de diversificarea ocupațională, de accesibilitatea pe piața muncii.

Prin reforma agrară din 1945 au fost împrăștiți 350 de îndreptății cu câte 3,17 de ha după ce au fost expropriate 983 de ha. Pîncota avea 4.343 de ha ca și suprafață, din care 3.161 de ha erau arabile, 130 - fânețe naturale, 218 - pășuni (islaz), 115 - pădure, 357 - vii altoite și 273 de teren neproductiv⁹. Au existat 10 șvabi acuzați de „colaborare cu hitleristii”, fiindu-le confiscate pământurile, unii fiind deportați. În 1948 biserica ortodoxă avea aproximativ 35 de ha teren arabil, biserica reformată avea 14 ha, cea romano-catolică doar 12 ha (deși avea aproximativ 2.000 de credincioși în 1938). Puțin pământ mai avea sinagoga și școala. În recensământul din 1948 se precizează că nu existau forme de muncă în comun. De asemenea, se sublinia că „nu se muncește la alții”, semn că partidul nu-și putuse implementa încă ideologia luptei de clasă. Existau 8 întreprinderi „industriale”, una dintre ele fiind fabrica de mobilă, devenită după 1945 „Răsăritul”. Aceasta avea o veche tradiție, fiind înființată la sfârșitul secolului al XIX-lea. Numărul muncitorilor crește la 700 în 1953 iar în 1966 ajunge la 1.440¹⁰. Dacă ar fi să ne încredem în statisticile propagandistice ale partidului, în 1954 producția industrială era cu 240% mai mare decât în 1948 (ar fi plauzibil datorită situației din 1944 ce marca o scădere datorată războiului). Cert este că fabrica va reprezenta un centru al propagandei pro-colectivizare, fiind chiar numită „nașul” G.A.C.-ului de către localnici. De altfel „ajută” cu trimiterea de activiști și-n alte localități. Mai existau, la 1948, 140 de ateliere de meseriași (mai ales șvabi care se reînnoiesc și-și fortifică gospodăriile prin

⁴ *Buletinul Oficial*, 1956, M.A.N., Legea pentru modificarea articolului 18 și 19 alineatul 2 și a articolului 50 din Constituția R.P.R., 29 martie, p. 66;

⁵ *Breviarul Statistic al R.P.R.*, 1961, Direcția Centrală de Statistică;

⁶ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Ed. Litera, p. 217;

⁷ *Népszámlálása* (1910), Budapest, 1912, p. 678;

⁸ *Ibidem*, p. 679;

⁹ Arhivele Naționale Arad, Inventarul primăriei nr. 316, dosar 50, p. 16, recensământul din 1948;

¹⁰ A.N.A., *fondul Primăriei*, Monografia Pîncotei, dosar 325, p. 26, 1966;

aceste îndeletniciri, după ce le fusese confiscat pământul și trecut o parte în G.A.S. iar casele le vor fi fost confiscate, fiind lăsați să trăiască în ele împreună cu „chiriași”). În 1956 sunt retrocedate casele confiscate ale șvabilor cu intenția mărturisită de a-i atrage în G.A.C., deși pare curioasă această tactică a partidului¹¹ în condițiile în care aceștia nu aveau pământ și în care se respinseseră cereri de intrare în această structură a celor fără pământ. Probabil că se dorea infuzarea cu o imagine de seriozitate a G.A.C.-ului.

Revenind la 1948, situația gospodăriilor agricole, în septembrie se prezenta astfel: până la 1 ha existau 104 familii, de la 1-3 ha - 359 familii, 3-5 ha - 242 de familii, 5-10 ha - 58 de familii, 10-20 ha - 17 familii, 20-50 ha - 3 familii¹². Este vorba de 783 de gospodării din totalul de 1.476. Restul o reprezentau șvabii și cei care-și vânduseră pământul primit la reforma din 1945. Existau și familii care aveau pământ sub formă de „ogrezi” (câte 11 ari) primite în intravilan (câteva sute de ha) pentru a-și construi case și care nu l-au folosit în acest mod. Așadar era o situație echilibrată în distribuția pământului. Revista „Problemele economice” publica în același an o situație asemănătoare la nivelul țării¹³. În Pincota, o comună care nu avea nici un sat, nu existau proprietăți peste 50 de ha iar peste 10 hectare nu aveau pământ decât 20 de familii. Era foarte greu să adune pământ mult de la persoane puține pentru a încropi un nucleu colectivizat. Nici nu se avea în vedere o astfel de metodă. Țărănimea cu pământ puțin era greu de atras pentru că li se stărnise pofta de pământ în condițiile în care se putea acumula pământ de către aceștia; exista o asemenea posibilitate, țiganii recent împroprietăriți vânzându-și-l în timp.

În 1949 începe oficial colectivizarea. Sunt confiscate proprietățile bisericilor, pământul bisericii ortodoxe trecând la G.A.S cu excepția a 4,6 ha la care avea dreptul de uzufruct preotul. Se fac presiuni asupra sa, și unele mișcări tactice într-un timp de destructurări și încheșări a unui nou sistem administrativ-teritorial. Șefii Sfatului Popular sunt schimbați destul de des (unii la 1-2 luni). Preotul predă pământul primăriei pentru a face cu el ce s-a făcut cu cealaltă parte (preluat de G.A.S.) sau altceva¹⁴. Pare a fi o lovitură dată comunității: unul dintre simbolurile comunei a renunțat la pământ fisurând unitatea sa. Să fie o slăbiciune personală sau una a bisericii? Oricum, au mai existat cazuri de renunțare la pământ, în favoarea G.A.S.-ului, tocmai din perspectiva că se rămânea cu uneltele și animalele. Renunțările nu erau dese până la jumătatea deceniului când propaganda partidului e îndreptată împotriva acestor evaziuni.

Așadar până în 1951-1952, partidul detectează partea mai slabă a comunității. Acțiunile sunt slabe și datorită slăbiciunii P.M.R.-ului. Agitatorii pornesc la muncă. Fabrica „Răsăritul” este un centru al acestora. Multe nume maghiare sunt printre aceștia, semn că acest segment etnic este bine reprezentat în partid. Organizația P.M.R. a Sfatului Popular era slabă, în toamna lui 1952 fiind trimis un element tânăr, cu scopul de a dinamiza localitatea. Va rezista până-n 1956. Adeziunile la structura colectivistă se fac greu.

Aradul a avut unul din primele G.A.C.-uri din țară, în Zăbrani, o localitate ce avea în componență o majoritate șvabească, în iunie 1949. După ce în nordul județului izbucnesc răscoale în august, aceste localități vor fi integrate Bihorului. Ritmul înființării G.A.C.-urilor va fi foarte slab. În 1951 se constituie doar 3 G.A.C.-uri¹⁵. În anul 1957 se realizează o rubrică în „Flacăra Roșie”, „Pe drumul înfloririi regiunii noastre”, apreciindu-se că în 1952 s-au realizat 107 întovășiri, doar în octombrie apărând 7 noi G.A.C.-uri¹⁶. Este anul când „deviatorii de dreapta” au fost înfrânți după ce-n 1951 au fost demascați că au părăsit linia partidului și că au obligat țărani să intre în G.A.C.-uri folosind forța. Soluția ar fi fost întovășirile, o formă intermediară. Propaganda se intensifică în „Flacăra Roșie”. Se afirmă că producția din sectorul individual ar fi fost jumătate decât în sectorul socialist. Un calcul simplu pe baza datelor statistice culese din arhivele „purecheate” arată că situația nu e chiar așa. E vorba de o inițiativă a puterii locale din Arad, aflată în spatele altor regiuni la colectivizare și la „realizarea planului la colectivizare”. Partidul stabilise „integrarea agriculturii în planul unic de dezvoltare economico-socială a țării”. În 1950 se stabilise la planul de 5 ani. Agriculturii îi revenea foarte puțin pentru dezvoltare. Este simptomatică evoluția numărului S.M.A.-urilor în regiunea Banat: 11 (1950); 15 (1951); 19 (1952); 24 (1956), rămânând același număr până în 1964¹⁷ deși acestea ar fi trebuit să fie, teoretic (în concepția lui Dej), vârful de lance al procesului. Totuși, Banatul era pe locul al 3-lea în țară după București și Dobrogea, ca număr. În viitor va trebui făcută o analiză comparativă cu Dobrogea deoarece Dej pare frustrat, cel puțin după 1955, de încetineala procesului din Banat, regiune dată ca exemplu negativ în comparație cu Dobrogea.

¹¹ A.N.A., *inventarul comitetului județean P.C.R.*, fond 7, dosar 96 (documentele organizației de bază G.A.C.), p. 35;

¹² A.N.A., *fondul Primăriei*, dosar 315, fila 33;

¹³ Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 220;

¹⁴ A.N.A., *fondul Primăriei*, dosar 15, fila 9;

¹⁵ „Flacăra Roșie”, Arad, 20 nov. 1952, pag. 3;

¹⁶ Idem, 22 nov. 1952;

¹⁷ „Agricultura României” (1944-1964), p. 16;

În Arad conducătorii locali par a fi învățat lecția comunismului: supralicitarea în momentele critice până la fals grotesc. În propaganda oficială aceasta este de înțeles, dorindu-se să se prezinte o putere invincibilă care se bazează pe știință. Grav este că același fals apare și-n documente neoficiale. Într-un proces verbal al Sfatului Popular raional Arad¹⁸ se afirmă aceeași superioritate a sectorului socialist (poate chiar oficialii au căzut în capcana propagandei). Comitetele executive din 12 comune (din 32 ale raionului) sunt acuzate că s-au lăsat influențate de chiaburime și alți dușmani, nedeplinindu-se nici măcar planul la colectare. Pîncota era printre cei nominalizați. Lipsurile celor 21 de G.A.C.-uri înființate până-n 1952 ar fi fost date de strecurarea în ele a chiaburilor și a salariaților ce doreau să scape de pământ. Ultima parte a observației este corectă. Este vorba de un cerc vicios. Mai ales tinerii părăseau tradiția fiind și o supapă pentru a scăpa de presiunea ideologică.

În acest an, 1952, avem de-a face cu o activitate prodigioasă de întocmire a listelor de chiaburi. Industrializarea creează noi locuri de muncă mai bine plătite. E vorba de o cointerensare în direcții unde câștigurile materiale erau consistente. E creată o alternativă țaranului și se produce în tot raionul. De obicei sfaturile populare făceau exces de zel și îngrămădeau nenumărate „cereri de chiaburi” către „organul superior”. Pîncota trimite în 19 iunie 1952 un tabel cu 159 de chiaburi (576, 58 de ha), semn că a existat și o presiune de la raion. Ceea ce este hilar, este motivația încadrării în această categorie pentru fiecare caz. Apar în această categorie socială frizeri fără pământ, cârciumari, un individ care vinde băutură clandestin, chiar și cei „foști exploataatori”¹⁹. Apar țărani fără pământ sau cu pământ până la 10 ha. Este dificil de tras concluzii. Este clar, însă, că definiția inițială a „chiaburului” suferă o extensiune. Conducerea raională mai scurtează această listă. Însă rămân alte cazuri greu de explicat. Începea, în acest an, organizat, în raionul Arad o escaladare a „luptei de clasă” prin încadrările cu tentă politică. Mai trebuie amintit, în această campanie pro-colectivizare din 1952 că un punct al propagandei era cultivarea de plante pentru prima dată (bumbacul) sau extinderea cultivării orezului. Aceasta era, sub masca introducerii noului în agricultură, o asaltare a mentalității tradiționale despre cum se face agricultură. Diversiunea va spori ca importanță în timp în mijloacele de propagandă.

După ce este identificat punctul slab al comunității, lipsa de interes a ȝiganilor față de pământ, legătura lui slabă sufletește cu pământul, se trece la acțiune pentru constituirea unui nucleu colectiv. Imaginea ȝiganilor în comună, înainte de 1944 nu era una prea bună. Chiar și autoritățile nu vedeau în ei decât niște vagabonzi și cerșetori, în cel mai bun caz fiind priviți ca niște „muzicieni de petreceri”. Toate segmentele de populație îi vedeau pe ȝigani ca elementul cel mai instabil. După reforma agrară imaginea ȝiganilor se deteriorează și mai mult. Imaginea despre ei se formează ca o nevoie de legitimare a propriului comportament față de pământ, și cum pământul nu stătea mult în proprietatea lor, vânzându-l (deși legea nu permitea), imaginea li se obturează.

Într-un referat al biroului raional de partid trimis biroului regional se prezenta situația comunei și a nucleului colectiv. Se spunea că existau în comună 224 de țărani fără pământ, 471 - săraci, 62 - mijlocași și 126 - chiaburi; 863 români, 437 maghiari, 152 germani și 147 sârbi și slovaci. Nu sunt prezenți evreii, explicația fiind că nu aveau pământ și se ocupau cu activitățile comerciale. Se remarcă formularea „maghiari”, „germani” etc. până la constituția din 1952 și înfrângerea „grupului antipartinic” erau „de naționalitate...”, apoi „naționalități conlocuitoare”, la nivelul propagandei. Sfârșitul anului pare unul de tranziție în această privință. În ceea ce îi privește pe ȝigani, erau socotiți în categoria „români”, un prim pas spre o asimilare a lor în categoria „majoritarilor”. Partidul vedea în ei niște elemente docile pe care le putea contrapune, activizându-le, românilor și maghiarilor fără pământ sau cu pământ puțin. Aceștia ar fi trebuit să supraliciteze, integrându-se în noua structură. Fiind încurajați pentru o integrare etnică, ȝiganii vor face acest lucru permanent din punct de vedere formal. Se continuă documentul: existau 3.169 de ha teren arabil și 214 ha vii (teren de care partidul era interesat). Existau în organizația de bază 56 membri, 44 fiind fără pământ. Era nevoie de țărani pentru extinderea partidului. În nucleul G.A.C.-ului ar fi fost 21 de români, 15 maghiari și 4 germani. Mai multe indicii spun, însă, că majoritatea „românilor” erau ȝigani. Astăzi funcționează, privind evenimentul respectiv, convingerea că ȝiganii au spart unitatea comunei, chiar un început al teoriei „ȝapului ispășitor” (din partea românilor dornici de a stăpâni pământ după 1990). În acest nucleu, proporția maghiarilor era mare. Ca segment etnic, ei erau activi în organizația P.M.R. a fabricii, fiindu-le lesne să-și convingă con-etnicii.

Un sociolog de origine maghiară din Transilvania afirma că „socialmente, structura națională a celor trei minorități [maghiară, germană, evreiască] este mult mai modern compartimentată, drept care prezintă o cultură mai dezvoltată atât material cât și spiritual, contribuind într-o măsură mai mare decât proporționalitatea lor numerică, la îmbogățirea materială și spirituală a țării prin tradițiile democratice progresiste de stînga mai

¹⁸ A.N.A., fondul Sfatului Popular Raional Arad (comitetul executiv, dosar 6), 1952, fila 110-119;

¹⁹ A.N.A., fond Comitetul Județean P.C.R. nr. 7, dosar 28, fila 38;

bogate...²⁰. Aplicând-o la cazul nostru, constatăm: 1) structura socială a șvabilor și evreilor este cea mai modernă și mai flexibilă (maghiarii se apropie de români); 2) nu existau „tradiții democratice de stânga mai bogate” care ar fi îmbogățit comuna; 3) maghiarii și țiganii par a dobândi acum o experiență de stânga, depășindu-i pe ceilalți. Traectoria țiganilor se explică prin constatarea că nu erau o comunitate (și cu niște valori permeabile). Cea a maghiarilor apare ca urmare a dorinței de afirmare politică ce nu le-a fost la îndemână înainte de 1944. Se adaugă o neidentificare a dorinței lor de progres individual cu proprietatea asupra pământului, nefăcând o pasiune pentru viața legată de pământ.

În decembrie se înființează o întovărășire și nu un G.A.C. cum era prevăzut inițial. Fabrica „Răsăritul” predă 25 hectare plus niște clădiri iar Sfatul Popular predă două clădiri confiscate după 23 august 1944 de la șvabi pentru a avea sediu²¹. În total, noua structură, avea 70 de ha de pământ la 40 de persoane, 4 cai, 3 căruțe, 2 pluguri și o mașină de sfărâmat porumb. Sunt dislocați 4 țărani săraci (2 ha), 27 mijlocași (34,29 de ha) și 3 „chiaburi” (18,71 ha!). Se stabilește necesitatea atragerii de țărani mijlocași pentru atelaje. În mod misterios întovărășirea se transformă în G.A.C. (probabil că printr-o hotărâre a adunării generale) la începutul lui 1953. E posibil ca biroul regional să nu fi acceptat, inițial, înființarea G.A.C.-ului, organizându-se o întovărășire. În Monografia Pîncotei se afirmă că în 1952 s-a înființat întovărășirea „Dezrobirea” alcătuită din 45 de familii și 95 de ha. fiind mai mulți țigani, iar în decembrie același an s-a format „C.A.P.”-ul. Președintele Sfatului Popular din vremea aceea apreciază că n-a existat și o întovărășire și un G.A.C. în același timp ci „tovărășia a evoluat în G.A.C.”. Cu toate acestea documente ulterioare pomenesc de Dezrobirea (fără a apărea în nici un fond arhivistic documente directe - procese verbale). S-ar putea ca respectiva structură să fi rămas formată exclusiv din țigani dar mai mult pe hârtie, reactivată în unele momente. Ceea ce este important e că de acum G.A.C.-ul va încerca să devină un model propagandistic față de comună în legătură cu calea spre socializare a agriculturii și spre comunism.

Anul 1953 va marca o scădere a presiunii asupra comunei explicabile și din perspectiva transformărilor din blocul sovietic. În cadrul G.A.C.-ului figurile de femei vor apărea foarte active. În rândurile tradiționale pare a fi bulversată de cererea ca „și femeile să fie antrenate în munci de răspundere”. Această încercare de activizare politică a femeilor va fi o constantă și în viitor, o posibilă cale de persuadare a „capului familiei” precum și un element care să-i fie dator. Pe de altă parte apar respingeri de cereri pentru a intra în G.A.C. precum și supralicitări „tovărășești” ale zilelor ce trebuiau să se muncească într-un an²². Activitatea partidului era slabă. În noiembrie 1953 e întocmită o nouă listă de chiaburi, numărul lor scăzând la 35 (și un fost proprietar de restaurant). Țăranii din exterior vor privi cu circumspecție colectivul. Presiunea economică asupra lor (cotele) nu pare în această perioadă insuportabilă. Se adăugau peregrinările unui fost student la Politehnica din Timișoara, Adrian Mihuțiu în zonă. Avea rude în Pîncota și era cunoscut de unii ca „împotrivindu-se regimului”. Trecerea sa dintr-o localitate în alta le dovedea celor mai îndrăzneți și mai crânceni că mai existau posibilități de subterfugii în fața presiunii statului. În 1954 se pare că la Sfatul Popular din Moroda, o localitate învecinată din raionul Ineu, s-a manifestat împotriva măsurilor abuzive de strângere a cotelor. Nu pare a se fi împotrivit colectivizării ci doar unor măsuri abuzive. În Pîncota și Măderat peregrinările lui par a fi avut un ecou în rândul foștilor legionari. Unii îl considerau un „coate-goale”. E vorba de foști condamnați într-un proces de colaborare cu el. Sunt anchetați 69 de oameni din care aproximativ 30 sunt condamnați. Fusese prins în noiembrie 1956, împușcat în picior, după ce ucisese un om al Securității în Măderat. E condamnat la moarte și executat. Este de studiat impactul gesturilor și acțiunilor sale asupra Securității și asupra colectivizării din Pîncota-Măderat. Din relatările martorilor direcți și a celor indirecți Securitatea organiza acțiuni de capturare a sa dar erau șovăielnici în acțiunile lor „de frica lui Mihuțiu”²³. Este prezentă aici o reminiscență a „mitului haiducului” revalorificat în perioada interbelică de legionari, dovadă a caracterului singuratic al românului și a aprehensiunii sale inconștiente față de acțiune. Mai mult decât de Mihuțiu, securiștilor credem că le era teamă de nesiguranța structurilor locale de putere care nu puteau să controleze comunitatea (exemplu: un milițian din Măderat „juca dublu” informându-l pe Mihuțiu despre viitoarele raiduri ale Securității).

În 1954 frământările din interiorul G.A.C.-ului sunt semnificative. Maghiarii domină în comitetul de conducere. Recolta este slabă dar colectivității sunt „îndrumați tovarășește” „să nu-și arate necazul în comună” cu privire la rezultatele slabe. Este cerut avansul în produse deși planul nu s-a realizat. „Se plănuiește” chiar o petrecere cu care femeile nu sunt de acord, dovedind, credem noi, că „nu au dezmințit încrederea ce le-a acordat-o

²⁰ Tóth Sandór, *Quo vadis, Românie?*, 1990, p. 33;

²¹ A.N.A., fond C.A.P. „Răsăritul” Pîncota, dosar 1, f. 12

²² Idem, dosar 2, f. 16;

²³ Interviu cu țărani în legătură cu Mihuțiu;

partidul". Munca de îndoctrinare era destul de slabă. Din când în când se organizează câte o ședință „pentru alungarea dușmanului de clasă”, „magazionerul cumpărând colectivității cu băutură”²⁴. Oamenii trebuiau ținuti în contact cu metodele comuniste ale luptei de clasă, colectivul fiind în acest sens o școală. Se realizează chiar și planuri săptămânale dar salvarea vine din iertarea de cote. Vine chiar un tovarăș de la raion care le apreciază munca: spune că trebuie nu numai întărit colectivul ci și lărgit. Tovarășii de la raion vizitează chiar gospodării țărănești prospere, conduși de președintele Sfatului Popular. Aceștia se întrebă cum să convingă să intre în G.A.C. un țăran care câștigă foarte mult din grădinărit. Colectivității sunt puși în gardă că nu este voie să spună că gospodăria colectivă nu este bună, aceasta făcând-o doar chiaburii. Se încearcă mărirea disciplinei. Nu e voie nici să se dea „în parte” pământul deoarece ar fi vorba de o exploatare, semn că aceasta se întâmpla în comună.

În octombrie 1954 conducerea solicită ca inginerul de la S.M.T.-ul Aradul Nou să-i ajute să facă planul. Se discută și despre posibilitatea înființării unui mic S.M.T. local în cadrul G.A.C.-ului. În toamnă fuseseră aduși 40 de soldați pentru recoltatul porumbului. Situația era gravă lipsind mâna de lucru și interesul celor care veneau totuși la muncă. Se încearcă cointerесarea membrilor prin promisiunea unor credite de la bancă (6.000 de lei de membru /an). Această lipsă a mâinii de lucru din comună va deveni o constantă. Într-o ședință a consiliului de conducere din februarie 1955 se constată că nici 50% din plan n-a fost realizat²⁵ și că participarea la muncă este foarte slabă. O posibilă cauză este prezența între cei 40 de membri (numărul rămâne constant) a maghiarilor și țiganilor ca majoritate. Fabrica „Răsăritul” ajunsese la 700-800 de salariați, dar acum era destul de slab prezentă în acțiunea de stabilizare și dezvoltare a G.A.C.-ului. Pe lângă aceasta, cei care se angajau în fabrică sau în industrie în general își păstrau pământul. Dar încet-încet intervine o eroziune a modelului tradițional de păstrare (de acumulare nu mai putea fi vorba) a pământului, cotele contribuind la aceasta într-o societate obișnuită în perioada interbelică să plătească foarte puțin statului.

La începutul lui 1956 președintele Sfatului Popular intervine într-o ședință a adunării generale și cere să nu se mai respingă cererile de intrare în colectiv deoarece astfel nu se putea îndeplini planificarea la colectivizare a lui Dej²⁶. Până în septembrie 1957 va fi o perioadă de căutări și restructurări în organizația de bază a comunei și în conducerea Sfatului Popular. În ianuarie 1956 apare și o atractivizare pentru membri G.A.C.-ului prin stabilirea normelor la 7-8 ore /zi. În iunie se va ajunge, pe hârtie, la 43 de ore /săptămână. Este solicitat să participe la adunările generale și directorul fabricii „Răsăritul” tocmai pentru o mai bună circulație a propagandei în comună și pentru un ajutor material. Se remarcă din partea celor din G.A.C. un anume conservatorism în aprobarea cererilor de intrare. Nu erau doritori să împartă veniturile cu cei ce nu aduceau pământ. Această atitudine se va păstra până în 1958 în ciuda presiunilor autorităților locale. Uneori apare și un conflict în privința puterii. Sunt respinse cererile unor „foști exploatare”, oportuniști, care vroiau să se integreze și să participe la conducere.

Anul 1956 cuprinde și câteva divergențe între organizația de partid a G.A.C.-ului și organizația de bază a Pîncotei. Prima îi reproșă celei de-a doua neimplicarea în acțiunile colectivului²⁷. E identificată o nouă posibilă sursă de membrii: șvabii (care primiseră casele înapoi prin Decretul 81). Biroul organizației Pîncota stabilește că din 1955 până în 1956 intraseră 23 de familii în G.A.C. iar în întovărășirea „Dezrobirea” nu intrase nimeni. Se pare că într-adevăr existau probleme (exemplu: nu erau plătite cotizațiile). Se stabilește să fie adăugate 100 de ha la G.A.C. și 100 de ha la întovărășire. Se încerca, deci, o unire a colectivizării din poziția statică în care se afla. Se intensifică propaganda organizată: e repartizat un membru de partid pe lângă Căminul Cultural pentru conferințe cu caracter agricol care să convingă țăranii că sunt necesare metode avansate agrotehnice în agricultură²⁸. E vorba de ultima acțiune a șefului Sfatului Popular înainte de a fi schimbat. De acum organizațiile de partid par mai coordonate. Într-un referat din februarie 1957 către comitetul raional, al comitetului comunal de partid și al „organizațiilor de bază subordonate”, se evaluează situația din comună în perspectiva constituirii unei noi întovărășiri. Motivele celor care „șovăiau” să intre în noua structură erau: dacă li se dă pământul intrat în întovărășirea formată din țigani; vor intra la toamnă; dacă mai intră 5 oameni sau vecinii. Se mai temporiza prin exprimarea dorinței de a se sfătui cu nevasta. Referatul constată că țiganii sunt un exemplu rău. De acum și linia oficială a autorităților va evita țiganii. Sunt cooptați „mijlocașii” care au unelte și dorința de a munci în agricultură. Se stabilește că vor trebui convinși „cetățenii” (un termen inferior) din perimetrul proiectat pentru comasare precum și să se țină evidența salariaților din industrie care posedă pământ, pentru „a-i face să-și bage

²⁴ A.N.A., C.A.P. „Răsăritul”, dosar 8, 1954, f. 11;

²⁵ Idem, dosar 10, 1955;

²⁶ Idem, dosar 11, f. 18;

²⁷ A.N.A., comitetul județean P.C.R., fond 7, dosar 96, f. 39;

²⁸ Idem, fond 7, dosar 94, f. 64;

pământul în întovărășire”²⁹. Partidul își dă seama că e nevoie de o presiune continuă pentru a face să evolueze colectivizarea. Țăranii trebuiau să fie lăsați să-și expună părerile tocmai pentru a stabili o comunicare ce permitea modificarea tacticii.

În 8 iunie 1957 G.A.C.-ul face o cerere către omologul său din Dorobanți (o localitate de lângă granița cu Ungaria, semn că existau în tot raionul probleme în privința mâinii de lucru) pentru 30 de brațe de muncă pe o săptămână retribuind munca la valoarea din Dorobanți, asigurând și transportul. Din 1956 vine constant în G.A.C.-ul din Pîncota Ciuculete, șeful secției G.A.C. și întovărășiri care avea faima unui zbir. Acesta coordonează activitatea de înființare a întovărășirii.

După ce în 1956 raionul Arad a fost împărțit în 2 părți, desprinzându-se un teritoriu ce formează raionul Pecica-Rovine, în 1957 se remarcă o activitate febrilă de colectivizare în ceea ce a mai rămas din raionul Arad. În Pîncota, după ce se stabiliseră niște raporturi de subordonare directă între „Dezrobirea” și Sfatul Popular (președintele întovărășirii „Țigănești” trimitea raporturi de activitate)³⁰, intră în G.A.C. și unii din vechea întovărășire³¹. În 3 septembrie ia ființă întovărășirea (cea plănuită) „23 August”, formată din 52 de familii cu 94 de ha și o majoritate românească. S-a creat o breșă în unitatea comunității românești. Se amestecau persoane care vroiau să scape de presiunea propagandistică și care sperau că e o structură temporară, putând să-și păstreze animalele și uneltele, cu cele care aveau copii la școală sau în fabrici (și unde condiția rămânerii era ca pământul familiei să fie în „colectiv”).

În propaganda pro-colectivizare au fost angrenați și profesori, împlinindu-se unul din punctele tehnicilor propagandei, mărturia, adică a avea o persoană respectată sau detestată care să afirme că o idee sau un program sunt bune sau rele. Din septembrie urmează o sarabandă a „realizărilor” în colectivizarea raionului. De acum se trece la folosirea conceptului „cooperativizare”. Se fac chemări la întrecerea în agricultură. Se prezintă situația din alte regiuni. E promovată imaginea țăranului individual care are ca motive pentru intrarea în întovărășiri faptul că producția e mai mare în sectorul socialist, lucrul cu utilaje moderne și impozitele mai mici plus munca de lămurire a agitatorilor. Partidul forțează și în 19 octombrie apare o nouă întovărășire, „7 Noiembrie” (122 de familii și 360 de ha)³². Pare o acțiune de circumstanță ce nu era așa de bine pregătită. Pîncota era ultima din raion la însămânțări, cu doar 7% în 22 octombrie. Se menține pe ultima poziție. Cererile trebuiau depuse la întovărășirea în perimetrul căreia aveai pământul. Astfel, deși țăranii se fereau de „Dezrobirea”, semn că încă aveau speranțe că pământul va fi al lor, li se trimit cererile aici.

Existau critici de la G.A.C. la adresa organizației comunale că nu se luau măsuri suficiente pentru a veni în partid și muncitori și țăranii (doar 2+2 din 19) ci doar funcționari³³. Biroul organizației de bază comunale nu ar fi respectat instrucțiunile Comitetului Raional ca agitatorii și activul să fie confirmat de Adunarea generală. Se plâng și despre stabilitatea sediului organizației de bază al G.A.C.-ului.

Deși raionul se laudă cu realizări deosebite, în plenara comitetului raional de partid se spune că doar 2/3 din întovărășiri au hotărât să lucreze în comun și să-și alcătuiască un fond obștesc. Președintele comitetului executiv din Pîncota relatează că „s-au alcătuit grupe de agitatori dintre cetățenii care au intrat într-o formă cooperatistă și cu ajutorul muncitorilor de la fabrică”³⁴. Într-o foaie volantă, omniprezentul Ciuculete afirmă în 23 noiembrie că Pîncota era în proporție de 90% cooperativizată (62 de familii în G.A.C. - 212 ha și 1.122 de ha în cele 3 întovărășiri)³⁵. O mai mare atenție la detalii i-ar fi indicat că Pîncota avea peste 2.000 de ha. Se afirmă în 3 decembrie că Pîncota e complet cooperativizată³⁶ după ce au apărut momente de tipul: într-o singură oră s-au depus 18 cereri, momente prezentate ca într-o atmosferă festivă. La începutul lui 1958, din punctul de vedere al propagandei oficiale raionul Arad era cooperativizat, adică se găsea într-o structură de socializare a agriculturii tot pământul.

În ceea ce privește „23 August”, pare mai individualizată și mai bine organizată comparativ cu „7 Noiembrie”. Cu toate acestea în primăvara lui 1958 apar cereri de a lucra fiecare întovărășit pe locul lui³⁷. Conformarea țăranilor la principiile muncii colectiviste nu se realizează. Dar se reușise să se creeze „3 active fără de partid” în cele 3 întovărășiri, o extindere a „mâinii invizibile” a ideologiei comuniste. Chiar secretarul

²⁹ Idem, fond 7, dosar 110;

³⁰ A.N.A., Sfatul popular Raional Arad (pr. vb. nr. 36 al com. exec. al comunei Pîncota), dosar 7, f. 95;

³¹ „Flacăra Roșie”, 6 septembrie 1957, p. 1;

³² Idem, 20 oct., p. 1

³³ A.N.A., comitetul județean P.C.R., fond 7, dosar 110

³⁴ „Flacăra Roșie”, 21 nov., p. 3;

³⁵ „Foaie volantă pentru Pîncota”, 23 nov. 1957 (fondul „Flacăra Roșie”);

³⁶ „Flacăra Roșie”, 3 dec. 1957;

³⁷ A.N.A., fond C.A.P. Pîncota, dosar 13, f. 19.

partidului raional participase la o ședință locală. Se cere intensificarea propagandei vizuale și o întâlnire a G.A.C.-ului, ceea ce se va și realiza pe parcursul lui 1958. Ciuculete este foarte activ începând din toamna lui 1958. Acum scopul este trecerea întovărășiților în G.A.C. Până în toamna lui 1958 s-a dispus ca țăranul întovărășit să culeagă recolta de pe locul său dar de la începutul lui 1959 se folosesc metode violente pe lângă cele propagandistice: sunt chemați sau aduși la Sfatul Popular oamenii, mai ales seara, și în colaborare cu Securitatea erau „plimbați” cei îndârjiți în jurul comunei noaptea spunându-li-se că sunt duși la închisoare. Își fac cereri între 8-17 februarie 1959, 210 capi de familie. Partidul dă indicații ca cererile să nu cuprindă condiții. Totuși, nu se grăbește colectivizarea. Se lucrează sistematic. E împărțită localitatea pe sectoare și sunt rotite echipele de agitatori din 5 în 5 zile.

În G.A.C. vin foarte des instructori teritoriali de la P.M.R. Arad. Se afirmă că în scurt timp comuna va fi colectivizată³⁸. Un semnal negativ vine de la comitetul regional de partid Timișoara către comitetul raional Arad. În G.A.C.-ul Pîncota nu se participă la munci, unii valorificându-și grădinile (exemplu: ardei)³⁹. Se semnalează nemulțumirile din G.A.C. pentru că sunt cumpărate oi de la unii, în timp ce de la alții sunt confiscate. Se pare că nu lipsea corupția, sub masca interesului partidului de a-i convinge pe bogați.

În 1959 se ajunge la 570 de membri. Începând din 1960 interesul principal al organizației locale de partid care reflectă linia raională, se îndreaptă spre mărirea producțiilor la hectar. Pentru grâu își propuseseră o producție medie de 2.000 kg/ha, iar pentru porumb 3.500 kg/ha⁴⁰. Din păcate pentru ei abia după 1965-1966 se vor apropia de asemenea producții. În 1962 se ajunge la 916 membri cu 1.653 de ha teren arabil și 86 de ha vii, de pe versantul dealului de către comună. Are loc o distrugere a vechilor vii și o sădire a altor vii într-un loc mai îndepărtat. Motivul oficial: nu erau rentabile fiind cultivate la arac. Motivul nemărturisit, după săteni, era că se dorea distrugerea amintirilor unui timp ce se dorea cât mai îndepărtat. Așadar atenția de care au beneficiat sătenii din 1957 până în 1961 a dus la modificarea substanțială a fizionomiei agriculturii locale. Un alt timp se deschidea în fața lucrătorilor pământului care nu mai puteau fi definiți „țărani”. Numărul șvabilor și maghiarilor va scădea mereu fiindcă o caracteristică locală, lipsa de forță de muncă, va duce la o imigrare din alte locuri (organizată sau nu).

Așadar, ținând cont de caracteristicile locale, s-a realizat colectivizarea-comunizarea. Principiile comuniste devin atotcuprinzătoare în condițiile unei singure surse de propagandă începând din 1956 și a întăririi regimului din 1957-1958. Era un lucru firesc cedarea în fața presiunii autorităților (și fizică), care vin cu noua ideologie dinamică a progresului, a modernizării economice. Faptul inedit a fost retransarea în alte activități (industriale, comerciale etc.) care lasă colectivul cu o lipsă cronică de forță de muncă.

COLLECTIVIZATION IN PÂNCOTA

(Abstract)

This approach is a study about collectivization in Pâncota (Arad district), in 1949-1962, having its base in the agricultural reform (1945). We tried to give an image of the process itself, step-by-step, giving the essential features up to the whole social community. The Romanian village after 1945 was confronted with collectivization, which was another political power having the exemple of the Sovietic influence. The communist ideas (pretended to be scientific) were not or quickly accepted by the villagers.

The neighbourhood of Arad has geografical and social similitudes with Banat district. The "svabs" were living there, up to the Northern parts (Sântana-Pâncota). This extension is based also on folklore point of view.

³⁸ A.N.A., comitetul județean P.C.R., fond 7, dosar 127, f. 169-174;

³⁹ A.N.A., C.A.P. Pîncota, dosar 16, p. 38;

⁴⁰ A.N.A., comitetul județean P.C.R., fond 7, dosar 159, f. 15.

PROPAGANDA PENTRU SUSȚINEREA COLECTIVIZĂRII: METODE, CONȚINUT ȘI REALITĂȚI ÎN COMUNA MIRȘID, JUDEȚUL SĂLAJ

FLORIN ABRAHAM

Propaganda politică este un fenomen dominant al sec. al XX-lea după opinia lui Jean-Marie Domenach. În ierarhia de puteri a totalitarismului modern, ea ocupa un rol de prim rang, căci prin ea se asigura adeziunea și mobilizarea cetățenilor, angajarea lor în restructurarea radicală a vechilor regimuri. Propaganda de tip leninist a fost modalitatea de acțiune persuasivă prezentă și în statele democrației populare. În concepția leninistă, propaganda are un sens foarte larg (de la agitație până la educație politică) și devine cureaua de transmisie, mijlocul esențial de expresie care atrage masele în partid. Propaganda de tip bolșevic (extinsă și în lagărul socialist) are două expresii esențiale: *revelația politică* și *cuvântul de ordine*. Acesta din urmă dă un aspect combativ și constructiv propagandei. Pentru a propaga revelația și cuvântul de ordine, bolșevismul a distins două categorii de agenți: propagandiști și agitatori (Plehanov). Propagandistul inculca mai multe idei unei singure persoane sau unui număr restrâns de persoane. Agitatorul induce o idee unei mase întregi de persoane. Propagandistul se manifesta prin scris, agitatorul prin voce¹. În realitate, distincția nu este atât de tranșantă, ajungându-se la o complementaritate a rolurilor. Propaganda este o acțiune de convingere cu argumente non-violente: spre deosebire de acestea sunt mijloacele punitive: închisoare, Canal, deportare. Utilizarea violenței fizice, trimiterea în închisori sau la Canal sunt mijloace punitive, dar folosirea amenințării cu acestea, a imaginii Canalului sau a diverselor locuri de reclusiune deși utilizează o *violenta mascată*, fac parte din arsenalul aparatului propagandistic². Dar acestea nu sunt folosite decât în subsidiar, se deduc ca o consecință a manifestării luptei de clasă.

În analiza funcțională a fenomenului propagandistic în perioada regimului comunist se pot decela mai multe paliere. Aceste nivele sunt centrate pe organizarea administrativ-politică a statului, cu nivelul *central*, cel *regional* și apoi cel *local*. Modelul propagandistic de urmat este stabilit la nivel central de unde se transmite pe cale ierarhică, de sus în jos. De la nivelul local trebuie să vină feed-back-ul, efectul concret, realizarea colectivizării. Rezultatele, efectele semnificative, intră în circuitul ierarhic, acum însă de jos în sus, unde sunt analizate și răspunsul se concretizează fie în acte cu caracter juridic (legi, decrete, hotărâri), fie în informații care primesc o formă propagandistică (fapte demne de a fi model sau acțiuni dușmănoase, ale dușmanului de clasă). De la palierul central (presa periodică, broșuri, dispoziții juridice) informația parvine la nivelul zonal (regiune, raion, județ) unde aspectele locale capătă o pondere mai mare. Cele două nivele converg în palierul local, aici hotărârile luate la nivel central sunt aplicate prin intermediul organelor de la nivel zonal, care au și rol de control. Tot aici, factorul individual este cel care dă o coloratură aparte unui fenomen deloc omogen³.

Grupurile vizate de propagandă nu sunt mase inerte supuse unui adevărat "viol" psihic, ci elementele unui binom: colectivitate (grup, clasă, națiune) și propaganda, care se influențează reciproc, aflându-se într-un raport de interdependență⁴. Dar sunt două nivele ale propagandei: a celei oficiale care vorbește atât de realizări cât și de aspectele negative sub forma criticii. Cum exista un filtru politic în selectarea informației apare un al doilea palier: cel al realității cunoscute prin zvonuri, știri cu circulație subterană, al experiențelor personale. În acest nivel interacționează propaganda și contra-propaganda. Dar acest nivel ține de domeniul necuantificabilului iar reconstituirea lui este principial imposibilă. Se pot doar extrage părți din aceasta realitate prin metodele istoriei orale, dar din aceste informații trebuie privite ca o expresie a subiectivității unui moment dat.

În cercetarea fenomenului propagandistic comunist românesc trebuie să pornim de la premisa că nu orice model istoric agresat împinge la opunere nemijlocită. Dacă vom considera democrația interbelică model de organizare politică, este clar că desființarea modelului nu a fost niciodată considerat ca o pierdere vitală. Lumea

¹ Jean-Marie Domenach, *La propagande politique*, 1973, p.22-25;

² Florin Abraham, *Studiu de caz privind propaganda pro-colectivizare în comuna Somes-Odorhei (1946-1950)* în "Sovietizarea în Nord-vestul Romaniei (1944-1950)", Satu Mare, 1996, p.211;

³ *Ibidem*, p.211;

⁴ Mihail. E. Ionescu, *Puterea cuvântului*, București, 1984, p.8;

satului nu s-a identificat niciodată cu acest model și nu l-a considerat propriu și esențial⁵. Această informație este importantă pentru a înțelege vectorul atitudinii lumii rurale. Dacă aceasta lume s-a opus colectivizării nu a făcut-o pentru că a regretat regimul politic interbelic nici din adeziunea pentru vreun principiu abstract de proprietate, ci pentru că intrarea în gospodăria colectivă însemna saltul în necunoscut iar pe țărani puțin îi interesa promisiunea de progres tehnologic și raționalizare a producției. Economia țărănească (cel puțin cea mică și mijlocie) este una de subzistență în care lipsește ideea unui profit în sine, specifică economiei capitaliste.

În bagajul atitudinal al lumii rurale postbelice se regăsesc efectele unei stări de spirit cvasiunanime în perioada interbelică: antirusismul și antibolșevismul. Pe parcursul anilor dintre cele două războaie mondiale guvernanții de la București au dezvoltat și susținut un discurs antibolșevic, în general, iar în lumea satelor a fost propagată ideea ca puterea sovietică, prin înființarea colhozului, nu urmarea decât să reducă standardul de viață al țăranului rus. Chiar în campania electorală a alegerilor din noiembrie 1946 partidele istorice utilizau lozincă "Jos dictatura comunistă. Fiecare vot dat lui Groza este o cărămidă pentru colhoz"⁶.

Principalele metode și scopuri ale acțiunii propagandistice se regăsesc în rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949. Prin punctul 13 se stabilea că: "propaganda și agitația de partid și îndeosebi presa de partid trebuie să demaște în fața milioanei de țărani săraci și mijlocii chipul veninos și hrăpăreț al chiaburilor, să cultive ura de clasă împotriva elementelor capitaliste de la țară și să arate limpede pe înțelesul fiecărui țăran sărac și mijlocăș că singura cale de a scăpa de exploatare, mizerie și stare culturală înapoiată este trecerea pe calea reconstrucției socialiste a agriculturii. Avem datoria să ducem în mod sistematic o largă acțiune de lămurire care să înlăture complet orice atmosferă de teamă față de gospodăriile agricole colective, să arătăm avantajele imense ale gospodăriei agricole colective în Uniunea Sovietică și metodele sovietice de organizare și muncă"⁷.

Prima perioadă a colectivizării (1949-1953) este dominată de propaganda modelului sovietic. Identificarea structurii colectiviste ca o soluție de rezolvare a dificultăților economice trebuie să fi constituit principala miză a campaniei de vizualizare a modelului sovietic. Țărănimea, îndeosebi segmentele sărace, cu loturi mici de pământ, regăsea în confortul viitoarei participări colhozice șansa unei complete reabilitări economice. Șansa de a se muta într-o locuință salubă, de a cumpăra un aparat de radio, o bicicletă sau chiar o motocicletă se oferea țăranimii în schimbul unui simplu gest de adeziune la o nouă formă de organizare a muncii în agricultură. Impactul acestui model sovietic nu poate fi înțeles decât prin plasarea informațiilor de natură economică și socială în subsolul confuz al adeziunii la o viață care, prin toate canalele de comunicație promitea abolirea mizeriei și un trai îmbelșugat⁸.

În etapa 1956-1962 folosirea metodelor violențe este dezavuată. Politica de susținere financiară a G.A.C. și T.O.Z. nu era suficientă pentru a realiza, iar modelul colectivist, chiar dacă oferea rezultate pozitive nu era suficient prin sine însuși în a induce o stare de spirit din care să rezulte o cooperativizare din inițiativă proprie. În aceste condiții propagandei îi revenea un rol cu adevărat esențial în realizarea colectivizării. Referirile la modelul sovietic sunt în această perioadă mai rare, se face apel la realitatea proprie.

Regimul comunist își propunea crearea "omului nou". Calea de realizare a acestui scop era educarea în spirit comunist. Sarcina aceasta revenea propagandistilor și activiștilor fie de profesie fie recrutați din administrație și învățământ. Acestora li se cerea un permanent efort, trebuind să realizeze mobilizarea satelor pentru diferite munci agricole sezoniere calea cea mai frecventă fiind chemarea la întrecerea socialistă. O altă misiune pentru propagandiști și agitatori era de a realiza culturalizarea satelor. Acțiunea de colectivizare propriu-zisă este precedată de o perioadă în care teoretic țăranimea trebuia să ia cunoștință de avantajele sistemului colectivist.

La nivelul Sfatului popular raionale sunt create secțiuni culturale care au misiunea de a coordona și verifica activitatea de agitație și propagandă din localitățile raionului. În cadrul satelor, sarcina aducerii la cunoștință a deciziilor regimului revenea activului de partid care colabora cu responsabilii cercurilor de citit din căminele culturale și a colțurilor roșii din gospodăria colectivă.

Lumea rurală începe acum să fie ritmată de conferințele de la căminele culturale. Fiecare anotimp are o specificitate de acțiune. Într-o circulară trimisă Sfatului popular din raionul Zalău⁹ se cerea ca pe lângă fiecare camin cultural să se organizeze un corp de conferențieri care să activeze marțea, vinerea și sâmbăta. Pentru ca

⁵ Mihai Gheorghiu, *loc. cit.*, p.46;

⁶ Gheorghe Onisoru, *Propaganda și contra-propaganda: tema colhozului (1944-1949)*, în "Analele Sighet", II, p.35;

⁷ *Legislația G.A.C. și T.O.Z.*, 1956, p.202;

⁸ Claudiu Degeratu, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic: "Ridicarea neconținută a nivelului de trai"*, în "Arhivele Totalitarismului", anul II, nr 1-2/1994, p.80;

⁹ A.N.S., *Fond "Primăria Mirșid"*, dosar nr 15, filele 200-201;

munca acestora să fie eficientă se cerea cel puțin 60% din populația muncitoare a satului să participe la serile culturale iar conferințele să fie urmate de discuții. Pentru mobilizarea populației urma a se cere concursul organizației de partid și a celor de masă. Erau stabilite conferințele ce urmau a fi susținute, acestea fiind standardizate la Ministerul Propagandei. Dintre titlurile acestora spicuim: "Importanța transformării socialiste a agriculturii", "Organizarea muncii în colhoz" etc.

Începerea campaniei de primăvară se face în urma unei directive de la centru: o circulară a Sfatului popular raional Zalău¹⁰ indica citirea în cercurile de citit a articolului de fond din "Scânteia", din 27 martie 1952. După citire trebuiau să urmeze discuții din care să reiasă datoria patriotică a fiecărui țăran muncitor de a contribui la îndeplinirea neîntârziată a planului de însămânțări.

De obicei erau trimise indicații amănunțite pentru o durată mai lungă, corespunzătoare unui ciclu agricol: "în tot timpul campaniei agricole de primăvară toate mijloacele și forțele unităților culturale vor fi concentrate asupra intensificării culturilor de cartofi, porumb și sfeclă de zahăr.

1° se va organiza prelucrarea și studierea pe capitole a H.C.M. cu privire la însămânțările de primăvară.

Popularizarea se va face în șezătorile culturale, serile culturale iar în cercurile de citit se va studia pe capitole:

5° se vor organiza audiții colective la radio în fiecare marți la orele 18 și ori de cate ori se vor da emisiuni cu sfaturi agro-tehnice;

6° țăranii muncitori din sectorul particular, colectivității, membrii ai întovărășirilor care au aplicat metode agro-tehnice înaintate vor fi antrenați să vorbească despre succesele lor, în cadrul șezătorilor culturale, a serilor culturale și cu ocazia desfășurării concursurilor;

8° în fiecare luni dimineața caminele culturale vor da informare telefonică¹¹.

Ceea ce surprinde la aceste indicații este stabilirea până la detalii a acțiunilor de întreprins, modul eficient în care sunt concepute acestea. Dar acest mod de a da indicații pare să vină în întâmpinarea unei realități: gradul redus de instrucție al agitatorilor. Bibliotecarul din Popeni (un sat al comunei Mirșid) a fost numit în acest post după absolvirea a patru clase elementare¹². Pentru a stimula activitatea căminelor culturale sunt realizate concursuri între acestea. La 6 august 1950¹³, căminul cultural din Mirșid trebuia să organizeze o astfel de întrecere, asigurându-se o primire fastuoasă echipelor din comunele învecinate. Iar ca întrecerea să aibă cu adevărat priză, era emisă sugestie ca după concurs să se țină o chermize, noul nume al horei satești.

Unul din țelurile declarate ale colectivizării era modernizarea agriculturii. Iar pentru introducerea "metodelor agro-zootehnice științifice avansate la lucrarea pământului se înființează cercuri agro-zootehnice pe lângă toate caminele culturale, case de citit și colțuri roșii din gospodăriile colective". Acestea se numesc cercurile Miciurini¹⁴.

Agitația vizuală din gazeta de perete, panouri, colțuri roșii sunt alte metode frecvent utilizate. De exemplu, pentru campania de treieră trebuiau afișate opt lozinci mobilizatoare de genul "Înainte cu toate forțele noastre la bătălia pentru strangerea recoltei"¹⁵. Dar sunt și forme mai elaborate de propagandă, sub forma unor expoziții de pliante volante ce urmau a fi prezentate în caminul cultural pentru o săptămână. În deschiderea expoziției se va ține o conferință cu caracter agricol din care să rezulte "superioritatea gospodăriilor agricole colective față de întovărășiri"¹⁶.

Până acum am urmărit în linii mari tipul de acțiuni propagandistice care prin decizia factorilor raionali trebuiau să aibă loc și în comuna Mirșid. Dar care era situația de fapt, cât și cum se îndeplineau din aceste planuri? Fără a putea răspunde cu precizie, se pare că ne aflăm în plină confirmare a unei teorii a formelor fără fond sau a acțiunilor planificate, uneori chiar raportate ca îndeplinite fără a avea însă loc, a unei discrepante între plan și realitate. Urmările pentru factorii locali de decizie sunt critici și autocritici, muștrări și apoi destituiri.

Într-un raport asupra învățământului agro-zootehnic din 21 ianuarie 1962¹⁷ se arată că lecțiile nu s-au ținut din două motive: absența cursanților (deși cursurile sunt obligatorii pentru toți colectivității) și chiar absența

¹⁰ *Idem*, dosar nr 27;

¹¹ *Idem*, dosar nr 38;

¹² *Drum Nou (în continuare D.N.)*, organ al Comitetului Raional Zalău al P.M.R. și al Sfatului Popular Raional, seria a III-a, nr 307, an 1957;

¹³ 13. A.N.S., Fond "Primăria Mirșid", dosar 15, fila 48;

¹⁴ *Idem*, dosar nr 38;

¹⁵ *Idem*, dosar nr 15;

¹⁶ *Idem*, dosar nr 111, fila 16;

¹⁷ *Idem*, dosar nr 113, filele 25-28;

lectorului care a fost transferat în altă comună. Un raport de peste opt luni, din 29 august 1962¹⁸ ne prezintă aceeași situație: colectivul de conferențieri este organizat, însă activitate nu are aproape deloc, s-au ținut puține conferințe de popularizare, singurele au fost cu ocazia sărbătorilor naționale. Program artistic a fost în Mirșid la data terminării anului școlar și cu ocazia sărbătorii zilei de 23 august, cand s-au organizat întreceri între colectiviști. Reacția față de această stare a activității culturale este decizia de a-i obliga pe toți directorii de cămin cultural să realizeze în mod concret sarcinile cuprinse în planuri. Această situație nu este în Mirșid numai în 1962, ci are rădăcini mai vechi. De exemplu, în 1957 este relatată în presă¹⁹ situația căminului cultural din Mirșid: cele două aparate de radio stau nefolosite din cauza defecțiunilor, la bibliotecă în afară de cărți și broșuri nu se găsesc reviste.

Învățământul politic în lumea satelor era foarte important din punctul de vedere al conducerii partidului. Prin învățământ se crează conștiința socialistă iar viitorii membrii de partid erau tocmai cei care trebuiau să asigure formarea viitoarelor nuclee cooperatiste. Situația și în acest domeniu este proastă în satele comunei Mirșid: la cursul seral din Firminiș (propagandist Chendea Alexandru) în afară de primele două lecții ținute în noiembrie 1956 nu s-a mai ținut nici o altă lecție, iar în Moigrad s-au ținut trei lecții. Rezultatele slabe se datoresc și lui Maghiaru Gheorghe, instructor teritorial care a neglijat sprijinirea cercurilor și cursurilor de partid din comună²⁰. Aceeași stare de lucruri o găsim și peste un an, când același propagandist Chendea Alexandru din Firminiș a dovedit o atitudine pasivă la seminariile permanente, nu a participat la discutarea problemelor decât foarte puțin²¹.

La Congresul al II-lea al P.M.R. care relansează acțiunea de colectivizare, denumită de acum cooperativizare, Gheorghiu-Dej critică aparatul de propagandă: lipsa principală care se manifesta în conținutul propagandei de partid și al muncii ideologice în genere este dogmatismul, însușire bucherească, necreatoare a învățăturii marxist-leniniste²². Manifestările pe care le criticase sunt însă prezente în aparatul propagandistic. Dovada: situația din Mirșid.

Se realizează modificări în conținutul propagandei. Accentul în strategia propagandistică se mută acum asupra demonstrării superiorității economice a formelor colectiviste, a unor venituri mai mari obținute de țărani cooperativizați. Gheorghiu-Dej în Raportul la Congresul al II-lea al P.M.R. realizează comparația dintre veniturile obținute de două familii din Urziceni cu număr egal de membrii de familie și suprafațe aproximativ egale dar cu profituri mai mari pentru țăranul colectivist²³.

Acest exemplu constituie un model regăsit în structura sa în toate publicațiile sau vehiculele propagandistice: "îtovărășii din satul Pria, comuna Cizer au obținut anul acesta 550 kg. grâu la hectar mai mult decât țăranii muncitori care si-au lucrat pământul de unul singur"²⁴.

Aceasta noua orientare propagandistică se înscrie în direcția retoricii liberului consimțământ, în intenția de a demonstra că gospodăria colectivă este cu *adevărat* viabilă. În paralel s-a produs o transferare a centrului de greutate a muncii de transformare socialistă a agriculturii în organizația de bază satească. Prin aceasta se urmărea o eficientizare a acțiunii de colectivizare. Dacă în prima perioadă de colectivizare exemplele erau generale și spectaculoase, trecerea în sfera cazurilor punctuale, deși banale, vroia să demonstreze că acțiunea este posibilă și că nu mai pot fi admise scuze. Demonstrația îi viza atât pe țărani cât și pe factorii de decizie locali.

Dacă în prima fază a colectivizării, țăranii erau duși în vizite în diferite colhozuri din U.R.S.S., iar la venire erau amplu popularizate impresiile acestora; ei jucau rolul "martorilor" pentru veridicitatea informațiilor propagandistice, în etapa a doua de colectivizare, devine o practică frecventă în a realiza vizite în gospodăriile model din zona învecinată. În acest sens, peste 160 de țărani din diferite comune ale raionului Zalău, printre care și cei din Mirșid au vizitat gospodăriile colective din Românași și Crasna²⁵. Aceste călătorii de studiu și convingere au două finalități: într-o primă etapă sunt facute cu scop persuasiv și de un grup care să fie destul de credibil dar și de important din sat (30-40 de oameni) iar după constituirea unor nuclee cooperatist-colectiviste de a constitui un exemplu de organizare.

Cooperativizarea unui sat întreg este un motiv de mândrie pentru Sfatul popular raional. Acest prim sat complet cooperativizat al raionului Zalău, "în întâmpinarea marelui octombrie" este Păușa din comuna Românaș

¹⁸ *Ibidem*, filele 244-254;

¹⁹ D.N., nr 316, an 1957;

²⁰ D.N., nr 304, an 1957;

²¹ D.N., nr 374, an 1958;

²² Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, p.146;

²³ *Ibidem*, p.98;

²⁴ D.N., nr 325, an 1957;

²⁵ D.N., nr 297, an 1957;

și evenimentul este sărbătorit și printr-un articol scris în ziarul raional *Drum Nou* de vicepreședintele Sfatului popular raional Gârjoabă Ilarie²⁶. Gospodăriei colective din comuna Românaș, care a fost cu adevărat un model de performanță colhozică, i se face o largă publicitate. Ea a fost locul multor întruniri tovărășești iar președintele G.A.C. Românaș, Mastan Ruvin era foarte prezent în presă, scriind articole care au fost publicate chiar în ziarul regional, "Făclia"²⁷.

Una din caracteristicile propagandei comuniste este foarte marea diversitate a presei. Propaganda are un aport constant de informații și specialiștii comuniști alimentează revelația politică printr-un flux continuu de știri din toate sectoarele profesionale și sociale. Fiecare celulă funcționează ca o antenă de informație și ziarele beneficiază de o mulțime de "corespondenți populari" plasați la toate nivelele de activitate din țară²⁸. O metodă propagandistică foarte prezentă în paginile ziarelor este aceea de a prezenta sub formă de flash-uri informative trimise de corespondenții locali, imagini ale celor ce s-au remarcat în diferite sate: "de câteva zile, pe ogoarele comunei Mirșid a început prașila I. Țăranii muncitori Moș Gheorghe, Herțe Ioan, Ungurușan Vasile și alții din Mirșid, îndată ce porumbul de pe ogoarele lor a dat două-trei frunze, i-au și făcut prima prașilă. Pilda acestora a fost urmată și de alți țărani care au ieșit la prașit"²⁹. Această metodă este utilizată de ziarele cu circulație locală care puteau prezenta în paginile lor asemenea exemple foarte punctuale. Succesele propagandei prin individualizare sunt relative. Pentru eroii relatărilor jurnalistice pozitive desigur ca era onorantă prezența în paginile ziarelor, aceasta ducea la creșterea prestigiului social, dar este controversabil faptul că aducea și o sporire a competiției pentru muncă.

Această direcție propagandistică (encomionul fruntașului) este legată dialectic de cealaltă direcție: lupta contra chiaburilor (demonizarea chiaburilor). Propaganda urmează un dualism maniheic, imanent ideologiilor totalitare. Dacă în prima etapa a colectivizării referirile la chiaburi ocupa un loc foarte important, trecerea la faza a doua de colectivizare aduce o edulcorare a acestui tip de propagandă, referirile la chiaburi au mai mult un rol de avertisment, de semnal decât o metodă de propagandă. O metodă propagandistică frecvent utilizată a fost bombardarea cu/de informații statistice care aparent sunt reflectarea netrucată a realității. Exemplele de cifre se refereau prin comparația atât la producție cât și la dinamica colectivizării. Un tip aparte de propagandă este cea prin contagiune. Are un caracter nedirecționat, difuz și constă în impulsul oferit de evenimentele petrecute într-o zonă geografică limitrofă. Știm de acest tip de sugestie atât prin surse controlabile (ziare, eventuale procese verbale ale unor ședințe care discuta evenimentele din zona vecină) cât și prin informații recuperabile prin istoria orală. Satul Gârcei este un sat vecin cu Mirșid-ul. În presa găsim aspre critici la adresa stării de lucruri din G.A.C. Gârcei. Acest exemplu a avut o influență asupra locuitorilor din Mirșid nu atât prin informațiile din presă, cât prin starea de lucruri existentă. Se realizează o contra-propagandă nu atât intenționată cât prin răul exemplu oferit de o astfel de gospodărie colectivă. Dar mai probabil este influența reciprocă a celor două colectivități umane.

Recepția informațiilor din ziare era asigurată într-un grad minim de abonarea din oficiu a căminelor culturale cu principalele ziare centrale și raionale. Dar diseminarea informațiilor era o problemă, din moment ce cercurile de citit nu prea aveau activitate iar cititul presei nu prea stătea în obiceiul țăranului. În aceste condiții, o informare oficială se putea face prin intermediul radioului, care erau în acea epocă puține la număr. Purtătorii de informații mai puteau fi salariații în întreprinderile urbane. Informarea cea mai frecventă în satul românesc rămânea în continuare modelul tradițional oficializat prin cutumă: zvonul.

Presa oferea o imagine contradictorie asupra lumii rurale, în cazul nostru al comunei Mirșid. Contează foarte mult cine scrie: dacă era un ziarist de la ziarul local, dacă scria activistul de partid sau erau trimise informații de la conducerea locală sau un corespondent popular. Sunt cazuri când în presa anumiți oameni sunt lăudați dar în același timp în ședințele locale era criticat. Iată un exemplu de ceea ce înseamnă obiectivitatea unui corespondent local: țăranii din satul Popeni au terminat de însămânțat toate culturile din epoca I. Se remarcă Fechete Gavril și Fechete Vasile iar corespondentul este Fechete Augustin³⁰. Acesta este tipul de reclama al propriei familii.

Într-o argumentație ideologică, presa are rolul de a *reflecta*, în sensul realismului socialist (care, în fapt, oferă o imagine virtuală a realității), starea societății. Este utilizată (auto) critica unor aspecte negative ale realității pentru a crea impresia de veridicitate a relatărilor. Soluțiile oferite pentru rezolvarea problemelor în

²⁶ D.N., nr 330, an 1957

²⁷ "Făclia", organ al Comitetului Regional Cluj al P.M.R. și al Sfatului Popular Regional, nr 3846, anul 1959 (XIV);

²⁸ Jean-Marie Domenach, *op.cit.*, p.27

²⁹ 29. D.N., nr 363, an 1958;

³⁰ "Făclia", nr 3865, an 1955

comunism sunt ideologice: cu ajutorul propagandei trebuie realizate "sarcinile" economice (colectivizarea este văzută și ca o problemă economică, de creștere a producției). Propaganda este o *metasoluție*: ea nu identifică problemele reale, ci caută să rezolve crizele prin mobilizare, nu creează politici raționale ci propune cicluri de reluare a efortului. În presă, care este principalul vehicul propagandistic, ziaristii sau corespondenții, deși constată realitățile, soluțiile oferite sunt clișeizate, sunt stereotipuri: slaba activitate de cooperativizare este pusă pe scama slabei activități a aparatului propagandistic sau administrativ, iar mai apoi a conducerilor, întovărășirilor sau a gospodăriilor colective.

O întrebare este esențială: care au fost efectele propagandei? A fost aceasta crezută sau nu? Lumea rurală a rămas și în perioada comunistă pasivă politic. Cu toate eforturile puterii comuniste de a o activa, în sensul câștigării aderenței, rezultatele au fost disproporționate de mici în raport cu eforturile. Implicarea țărănimii a fost slabă, aceasta reducându-se la evenimentele majore din lumea satului. Pentru a explica această situație, introducem conceptul de *comportament stimulat*: la acțiunea dinamizatoare se răspunde cu o participare relativ însemnată, dar când eforturile propagandistice directe asupra comunităților rurale scad în intensitate, aceasta reintră în pasivitate.

Un răspuns generalizant la chestiunea credibilității mesajului propagandistic este imposibil de oferit. Credibilitatea este rezultatul interacțiunii a doi factori: conținutul specific al mesajului propagandistic și ariile de interes ale diversilor subiecți, segmente ale societății. Este o certitudine în a afirma că propaganda a avut efecte. Chiar și cei mai sceptici dintre subiecții vizați de propagandă au fost afectați de persuasiunea subliminală asociată mesajelor propagandistice.

Contradicția creată între mesajul propagandistic și realitate a dus la forjarea unor comportamente oscilante, la folosirea limbajului dublu: un tip de limbaj în spațiul public și un altul în spațiul privat. Dar îndemnul permanent la acțiune au dus și la angajamente sincere față de obiectivele regimului. Mesajul propagandei comuniste nu a fost unul *a priori*, fals ci și-a păstrat forța persuasivă până în momentul în care a devenit evident falimentul său.

PROPAGANDA FOR COLLECTIVIZATION: METHODS, CONTAINING, REALITIES IN MIRȘID (SĂLAJ)

This study tries to reveal the propaganda made by communist authorities in Sălaj district for the benefit of collectivization. According to the sources, it was like an "order" adapted by the district authorities and the villages were forced to join it.

The village of Mirșid is a good example in this respect. The time proved the contradiction between propaganda and reality. As consequence, it was a double behaviours and language: a privat one and a public one.

CONTRIBUȚIA HCM 308/1953 LA CREȘTEREA SUPRAFETELOR DE TEREN DESTINATE FORMELOR DE AGRICULTURĂ SOCIALISTĂ. CAZUL RAIONULUI BECLEAN

DOREL VIDICAN

Acțiunea de colectivizare a agriculturii declanșată oficial în 1949, la mai bine de doi ani de la cucerirea puterii politice de către PCR, a făcut parte dintr-un scenariu bine înșusit de către comuniștii români de la autorii lui, mult mai experimentații tovarași sovietici. Potrivit acestui scenariu, eliminarea structurilor economice, sociale și politice de factură burgheză, trebuia făcută pe etape, fiecare etapă având "obiective" bine precizate. Astfel, în primăvară anului 1949, PCR se afla la finele unei asemenea etape, aceea a cuceririi puterii politice, prin înlăturarea brutală din viața politică a țării a oricărei forme de opoziție, lucru care i-a permis să treacă la o nouă etapă, aplicarea modelului sovietic asupra proprietății, care va fi radical transformată.

Deși decizia politică de transformare socialistă a agriculturii s-a luat abia la Plenara CC a PMR din 3-5 martie 1949¹, iar Decretul 319 din același an² a fixat cadrul juridic al colectivizării, acțiuni de constituire a sectorului agricol socialist pot fi depistate încă din 1945. Acest lucru permite încadrarea cronologică a acțiunii de constituire a suprafețelor de teren necesare funcționării noilor forme ale agriculturii socialiste: Gospodării Agricole de Stat, Întovărășiri și Gospodării Agricole Colective între 1945-1962, ele fiind rezultatul aplicării în timp a reformei agrare din 1945, a Decretului 83/1949, a HCM 308/1953 și a Decretului 115/1959.³

Bazele primei forme de organizare a agriculturii socialiste, aceea a GAS, au fost puse în 1945. Prin reforma agrară din acest an au fost expropriate 1.109.000 ha de teren, din care 825.000 ha s-au dat țăranilor, iar 243.000 ha au fost preluate de stat, constituind embrionul agriculturii socialiste de stat.⁴ După cum s-a văzut peste ani, împărțirea de teren țăranilor a avut ca principal scop câștigarea voturilor acestora, ulterior ei neprimind nici un sprijin în cumpărarea de inventar agricol, în timp ce statul înființa, imediat după câștigarea alegerilor din noiembrie 1946, Regia Autonomă a Exploatărilor Agricole, Zootehnice a Industriilor Agricole și a Mașinilor - REAZIM -care era înzestrată cu⁵: 266 de ferme care aveau aproximativ 60.000 ha, 127 de centre agricole cu aproximativ 4.332 ha, 127.297 ha de pământ arabil și pășuni, 30 de pepiniere de aproximativ 2.224 ha, 17.000 de capete de animale de rasă, 211 centre de mașini agricole (3.135 de tractoare, 2.000 de batoze și 5.000 de semănători), plus bunuri aflate în posesia altor ministere.

La rândul ei, Legea 203 din iunie 1948, impunea controlul strict al statului asupra vânzărilor particulare de pământ, care primea dreptul de preempțiune la cumpărarea acestuia, fapt care a permis extinderea sistemului GAS.⁶ Aceasta politică de acumulare a fost continuată prin Decretul 83/1949, care a dus la lichidarea oricărei proprietăți moșierești rămasă după reforma agrară.⁷ Potrivit articolului doi din respectivul decret, au făcut obiectul exproprierii pământurile cu tot inventarul viu, mort și clădiri, instalații agricole, produsele agricole, precum și creanțele, titlurile și participările decurgând din exploatările moșierești.⁸

Dacă până la această dată în opera de transformare socialistă a agriculturii statul comunist i-a avut în vedere doar pe moșieri, începând cu Plenara CC a PMR din 3-5 martie 1949 s-a declanșat planul de colectivizare a agriculturii, plan care semnifică începutul naționalizării pământurilor tuturor celor care mai dețineau o

¹ Gheorghe Gheorghiu - Dej, *Sarcinile Partidului Muncitoresc în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărăimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii. Raport la ședința plenară a C.C. a P.M.R. din 3-5 Martie 1949 în*

"Articole și Cuvântări", Editura pentru literatură politică, București, 1953, p.303.

² Buletinul oficial" din 1 august 1949.

³ "Monitorul oficial" din 23 martie 1945; "Buletinul oficial" din 2 martie 1949; "Monitorul oficial" din 30 martie 1959

⁴ Nicolae Constantinescu, *6 Martie 1945 - Zina în care a început distrugerea satului românesc în '22"*, An IX, nr. 11, 17-23 martie 1998.

* Aceste centre de mașini agricole au la bază hotărârea comuniștilor de a impune în legea de reformă agrară și prevederea confiscării tuturor utilajelor și animalelor de pe moșiile expropriate, ele devenind, în timp, centre de închiriere a mașinilor agricole pentru asociațiile socialiste din agricultură, jucând un rol de baza în opera de colectivizare a agriculturii (vezi: Keith Hitchins, *Romania 1866-1947*, București, 1996, p. 572).

⁵ *Ibidem*; vezi: presa din 13 decembrie 1946.

⁶ Monitorul oficial" din 23 iunie 1948.

⁷ "Buletinul oficial" din 2 martie 1949..

⁸ Vezi pe larg: Dumitru Șandru, *Decretul 83/1949 în "Arhivele Totalitarismului"*, I, nr. 1/1993, pp. 133-145.

asemenea proprietate individuală, indiferent de suprafața ei. Prin aceasta era inaugurată cea de-a doua formă de proprietate existentă în agricultura socialistă, proprietatea cooperatistă, concretizată în constituirea Întovărășirilor Agricole și CAP (numite în epocă Gospodarii Agricole Colective).⁹

Această primă fază a colectivizării, care durează până în anul 1957, se caracterizează printr-o acumulare cât mai mare de capital, autoritățile comuniste trecând la elaborarea a numeroase legi, decrete și HCM care aveau drept scop creșterea fondului funciar și imobiliar aflat sub administrarea noilor structuri colectiviste, dublat de o erodare a autonomiei proprietarilor de pământ.

În spiritul celor afirmate mai sus, Decretul nr. 151/1950 pentru comasarea și circulația bunurilor agricole permitea reunificarea într-o singură tarla a loturilor celor înscriși în întovărășiri prin schimburi de terenuri. Proprietarii care dețineau teren în tarlaaua respectivă și refuzau să intre în întovărășire primeau teren în altă parte, la mare distanță de sat, și, de cele mai multe ori, de calitate inferioară.

În continuare, anul 1953 aduce HCM 308, prin care erau trecute în proprietatea statului terenuri aparținând fie unor persoane individuale, fie unor persoane juridice, iar prin Decretul 70, din același an suprafețele intrate în posesia statului erau mărite prin includerea terenurilor părăsite și nelucrate.¹⁰

Articolul 2 al HCM 308 preciza că "vor fi permise de către stat, terenurile pentru care se vor pune cereri și acte de trecere a pământului în proprietatea statului de către muncitorii și funcționarii din instituțiile și întreprinderile de stat, din organizațiile economice și de masă, care neocupându-se efectiv cu agricultura, nu-și pot lucra pământurile",¹¹ în timp ce art.7 preciza unde se vor depune aceste cereri: "funcționarii din mediul rural, pensionarii, meseriașii, elevii, studenții și liber profesioniștii, precum și alte categorii de cetățeni, parohiile și așezămintele care au în proprietate terenuri agricole pe care nu sunt în stare să le lucreze din cauza funcțiunilor pe care le îndeplinesc și doresc să treacă aceste pământuri în proprietatea statului, pot face cereri de trecere a pământurilor la Comitetele Executive ale Sfaturilor Populare comunale și orașenești pe raza cărora se găsesc terenurile lor".¹²

Așadar, hotărârea viza în totalitate cetățenii angajați la oraș în diferite activități, dar mai ales pe cei care reprezentau elita satelor: preoții, învățătorii, funcționarii de la primării, precum și pe pensionarii aparținând acestor categorii, cărora dat fiind că se bucurau de o reală influență în lumea satelor, fiind modele de urmat pentru țăranul simplu, autoritățile comuniste căutau să le taie orice sprijin economic, pentru ai transforma în simpli ampluați aflați la discreția lor. Chiar dacă hotărârea face referire la faptul că, vor trece în proprietatea statului doar pământurile pentru care s-au făcut cereri de bunăvoie, ne este lesne să ne imaginăm ce presiuni și ce șantaje s-au făcut asupra acestor oameni pentru a renunța la pământul moștenit din tată în fiu: amenințarea cu pierderea slujbei, a pensionarilor cu suspendarea plății pensiilor, cu eliminarea copiilor din școli și facultăți, a preoților cu închisoarea.^{**}

Cele afirmate mai sus se oglindesc destul de clar în niște *Instrucțiuni pentru aplicarea Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 308* purtând parafa "strict secret", în care se spunea că "funcționarii și muncitorii trebuiesc lămuriiți (ș.n) că în cererile lor este necesar să se treacă întreaga suprafață ce posedă, în afară de terenul admis în jurul casei pentru grădina de zarzavat".¹³ Or ambiguitatea acestui termen de "lămuriri" putând lăsa loc oricărui abuzuri ale tovarășilor cu conștiința înaintată.

În mărinimia lui, statul uzurpator nu uită să ofere o răsplată celor cărora le-a furat pământurile, introducând prevedera de la art. 14,¹⁴ potrivit căreia "muncitorii și funcționarii din întreprinderi, instituții, organizații economice și de masă, precum și pensionarii ale căror cereri de trecere a pământului în proprietatea

⁹ Gheorghe Gheorghiu - Dej, *op.cit* p.261

¹⁰ *Hotărâre cu privire la terenurile pentru care s-au făcut cereri de trecere în proprietatea statului, precum și la terenurile părăsite*, p.3 (document xerocopiat aflat în posesia autorului).

¹¹ *Ibidem*, p.4.

¹² *Ibidem*, p.5.

^{**} De altfel, preoții nici nu erau îndreptățiți să facă cereri de trecere a "clejilor" bisericești în proprietatea statului, deoarece ele aparțineau de drept comunității satești, ei beneficiind de produsele obținute pe acest pământ pe perioada funcționării lor ca preoți în localitatea respectivă. Cu toate acestea autoritățile comuniste au înlocuit dreptul de folosință cu cel de proprietate, silindu-l să cedeze terenul statului.

¹³ *Instrucțiuni pentru aplicarea Hotărârii Consiliului de Miniștri nr.308 din 1 februarie 1953* p.10 (document xerocopiat aflat în posesia autorului).

¹⁴ *Hotărâre cu privire la terenurile pentru care s-au făcut cereri de trecere în proprietatea statului, precum și la terenurile părăsite*, p.6.

***Decretul nr. 3 din 1949, care nu a fost publicat niciodată în "Monitorul oficial", excludea de la împărțirea cartelelor de alimente o seamă de categorii sociale, deoarece se considera că aveau mijloace de subzistență obținute de pe pământul pe care-l dețineau. În realitate, ei plăteau pentru acest pământ cote atât de mari încât nu le mai rămăneau cereale nici pentru însămânțările din anul următor, dar mite să le ajungă pentru traiul de zi cu zi.

statului au fost aprobate, pe baza comunicărilor de aprobare vor primi cartele (de alimente n.a) în conformitate cu prevederile Deciziei Ministerului Comerțului Interior.”¹⁵

Totodată, hotărârea nu scăpa ocazia de a se răfui cu dușmanul de clasă, chiaburul, pe care nici mai mult nici mai puțin îl leagă de glie, considerând că nu trebuiau să se primească cereri de trecere a pământului în proprietatea statului de la chiaburi, aceste tendințe trebuind considerate ca “încercări de sabotare a producției agricole și sustragere de la îndeplinirea obligațiilor pe care le au față de stat”.¹⁵ Totuși, se admiteau cereri ale chiaburilor care erau în imposibilitatea de a-și lucra pământul fiind “invalidi, bătrâni, văduve și care nu au alți membri de familie să-l lucreze”¹⁶

Acest lucru a dus la o situație paradoxală, așa cum vom vedea mai jos, când oameni suferinzi de diferite boli și aflați în imposibilitatea de a lucra pământul vor înainta o întreagă documentație cerută de autoritățile comuniste pentru a le fi primit pământul la stat, iar acestea să le refuze cererile în marea lor majoritate. Singura explicație plauzibilă este aceea că, pe măsură ce experimentul sovietic înlocuia economia rurală a țării, comuniștii își dădeau seama că structurile colectiviste care erau alimentate din belșug cu credite, înzestrate cu terenuri și imobile și dispunând de forță de muncă subsalarizată erau inefficiente economic. Atunci, pentru a se putea asigura hrană celor de la orașe, s-a trecut la sistemul cotelor, care erau adunate în cea mai mare parte de la chiaburi, impuse progresiv. Or admitând cereri de cedare a pământului de către chiaburi, comuniștii nu i-ar mai fi putut situa pe aceștia în formula luptei de clasă, potrivit căreia, chiaburii ar fi sabotat colectivizarea. Acest lucru mai dovedește și dependența sistemului centralist și planificat de micul producător agricol, față de care autoritățile comuniste nu ar fi recunoscut niciodată ineficiența “colectivei”, deoarece prin aceasta s-ar fi știrbit mitul puterii invincibile “partidul nu greșește niciodată”.

Pentru a ne face o imagine asupra modului cum s-a aplicat HCM 308/1953 și care au fost consecințele aplicării ei în timp, în continuare ne vom referi la cazul raionului Beclean, lucru care ne va permite creionarea unei situații la nivelul întregii țări.

Raionul Beclean, situat la vremea respectivă în regiunea Cluj, cuprindea un număr de 102 comune și sate.¹⁷ În ce privește structura satelor pe naționalități, aici avem localități cu populație majoritar românească, localități cu populație majoritar maghiară, precum și câteva sate în care procentul populației săsești este considerabil. Din punct de vedere confesional, cultele existente aici sunt cele ortodox, reformat și romano-catolic.

Din dosarul nr. 163/1953 existent la Arhivele Naționale Bistrița în Fondul Raionului Beclean - Camera Agricolă, cuprinzând acte de trecere în proprietatea statului a unor terenuri, reiese că și-au cedat terenul statului un număr de 75 de funcționari. Suprafața cedată se ridică la aproximativ 273 ha.¹⁸

Bisericile, aparținând cultelor ortodox, reformat și romano-catolic, au fost nevoite la rândul lor să-și cedeze sesiile parohiale printr-o cerere făcută de preot în numele instituției, care, așa cum am arătat mai sus, nu era îndreptățit să facă acest lucru. Suprafața de teren provenită de aici, așa cum rezultă din situațiile centralizate existente la nivelul Raionului, s-a ridicat la 387 ha (vezi tabelul de mai jos). Credem că suprafața a fost însă cu mult mai mare deoarece în situațiile centralizate au fost omise unele biserci (de exemplu Biserica ortodoxă din Căianu-Mic, Dobric, etc.).

¹⁵ *Ibidem*, p. 5.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ “Buletinul oficial” nr.150 din 1952.

¹⁸ Arhivele Naționale Bistrița, *Fondul Raionul Beclean - Camera Agricolă*, f.23-27.

Tabel cu terenurile proprietate bisericească trecute în posesia statului conform HCM 308/1953¹⁹

Nr. crt.	Instituții	Categ. proprietarului	Suprafața preluată în ha	Nr. trupuri	Satul
1	Biserica rom.-cat. Matei	Instituție	1,22	3	Moruț
2	Biserica ortod. Chiraleș	Instituție	7,12	4	Sânmihaiu de Câmpie
			2,17	2	Șirioara
3	Biserica ortodoxă Șieu Odorhei	Instituție	0,80	6	Agrișul de Sus
			27,84	4	Șieu Sfântu
			4,42	8	-
4	Biserica reformată Matei	Instituție	27,01	2	Fântânele
			21,31	27	-
5	Biserica reformată Șieu Odorhei	Instituție	12,75	5	Șieu Odorhei
6	Biserica reformată Nușeni	Instituție	13,60	4	Malin
7	Biserica ortodoxă Spermezeu	Instituție	15,90	13	Păltineasa
8	Biserica ortodoxă Măluț	Instituție	10,73	8	Beclean
9	Biserica ortodoxă Figa	Instituție	22,34	4	Beclean
10	Biserica reformată Chiochiș	Instituție	12	3	Chiochiș
11	Biserica ortodoxă Manic	Instituție	1	1	Manic
12	Biserica reformată Strugureni	Instituție	5,70	3	Strugureni
13	Biserica ortodoxă Beudiu	Instituție	18,63	3	-
14	Biserica reformată Vița	Instituție	15,31	2	-
			1,05	1	-
15	Biserica ortodoxă Chețiu	Instituție	17,47	3	-
16	Biserica reformată Bozieș	Instituție	33,64	3	-
17	Biserica ortodoxă Bozieș	Instituție	11,48	4	-
18	Biserica ortodoxă Vermeș	Instituție	5,74	3	-
			4,25	2	-
19	Biserica ortodoxă Coasta	Instituție	3,41	3	-
20	Biserica ortodoxă Cristur	Instituție	16,59	5	-
21	Biserica ortodoxă Lechința	Instituție	0,43	1	-
22	Biserica ortodoxă Bungard	Instituție	7,51	5	-
23	Biserica ortodoxă Matei	Instituție	20,60	8	-
24	Biserica ortodoxă Rusul de Jos	Instituție	25,62	8	-
	Total		387		

Dacă încercăm o cuantificare a suprafețelor de teren care au fost cedate de către pensionari, invalizi și chiaburi, acest lucru se dovedește imposibil. Această situație a fost determinată de faptul că, așa cum rezultă din actele existente, ca o mare parte din cererile aprobate la nivel de comună și raion au fost refuzate de Comisia Regională Cluj, condusă de vigilantul Keseru Iosif, care nota sec pe spatele actului de trecere în proprietatea statului "comisia regională respinge". Acest lucru nu a împiedicat însă trecerea lor în rândul celor care și-au cedat terenurile, în situațiile centralizate, întocmite la nivelul Raionului Beclean.

În lipsă de alte date rezultă că un număr de 64 de chiaburi²⁰ și un număr de 25 de pensionari, invalizi și mijlocași²¹ au făcut cereri de cedare a terenului. Cu o parte din membri familiei arestați și trimiși la închisoare sau canal, cu copiii dați afară din școli și voința la pământ, situația acestor oameni din categoria chiaburilor,

¹⁹ Tabelul a fost întocmit pe baza datelor de la Arhivele Naționale Bistrița, *Fond cit.*, f. 28-30.

²⁰ Idem, f. 38-39; 41-42.

²¹ Idem, f. 31-33, 35-37, f. 40.

pensionarilor și invalizilor (considerați în marea lor parte tot chiaburi) este de-a dreptul dramatică. Ei aproape că implorau în cererile lor autoritățile comuniste să le ia pământurile pentru a putea scăpa de regimul înrobitor al cotelor.

Prezentăm pe larg cazul cetățeanului Partenie Cherebețiu din comuna Chiochiș care, după ce funcționase ca notar în comuna respectivă, de unde și ieșise la pensie, se găsea în anul 1953 cu pensia tăiată, suferind de hernie și trebuind să facă față regimului cotelor, își cedează pământul statului.²²

Către.

Comitetul Executiv al Sfatului Popular Chiochiș

Subsemnatul Partenie Cherebețiu domiciliat în comuna Chiochiș cu onoare predau statului din averea mea toate imobilele situate în afară de vatra satului, adică extarvilanul de sub Nr. topografice și mărimile mai jos arătate:

Nr. topografic 347-349 în mărime de 1 iugher 1045 stânjeni

Nr. topografic 1007, 1008, 1013 în mărime de 867 stânjeni

[.....]

Total: 10 iughere 1373 stânjeni.

Precum și cazanul de fierț rachiu în mărime de 200 de litri în stare degradată care de 6 ani nu funcționează.

Aceasta din cauză că sunt om în etate de 65 de ani inapt de munci și înafară de aceasta conform certificatului Nr. 127/1952 a Circ. Sanitară Chiochiș sufăr de hernie[indescifrabil] și nu am aparținători sau rude la care aș putea da locul să-l lucreze.

Chiochiș, la 18 februarie 1953

Luptăm pentru pace

Parteniu Cherebețiu

Sfatul Popular al Comunei Chiochiș

Comitetul Executiv

Nr. 351/1953

Certificat comunal,

Noi, Președintele Comitetului Executiv al Sfatului Popular al comunei Chiochiș, Raionul Beclean, Regiunea Cluj, certificăm oficios că Cherebețiu Partenie locuitor din comuna Chiochiș, Raionul Beclean, Regiunea Cluj, conform actelor prezentate de numit de la data de 15 februarie 1919 a ocupat funcțiunea de notar până la data de 30 aprilie 1947 de la care dată până la data de 31 ianuarie 1950 a primit pensie în calitate de pensionar când la 31 ianuarie 1950 i s-a sistat dreptul de pensie.

Numitul de la data sistării dreptului de pensie până în prezent s-a ocupat cu agricultură, numitul are doi copii din care una fată maritată și locuiește în altă comună iar un băiat este elev la Școala Comercială Tehnică din Cluj.

Drept pentru care am eliberat prezentul certificat la cererea sus numitului înregistrată sub numărul de sus pentru ai servi și la nevoie.

Chiochiș la 30 Martie 1953

*Președinte
ss indescifrabil*

*Secretar
ss indescifrabil*

Iată și răspunsul autorităților, care fără îndoială, a fost determinat de încadrarea cetățeanului respectiv în categoria chiaburilor.

²² Idem, f. 180-182

COMITETUL EXECUTIV AL SFATULUI POPULAR

al Comunei Chiochiș

Raionul Beclean Regiunea Cluj

CĂTRE.

Cherebețiu Partenie

Comuna Chiochiș

Str. Nr.

Raionul Beclean Regiunea Cluj

La cererea Dvs. înreg. Sub Nr.195 din 21 Febr. 1953, vă facem cunoscut că nu s-a aprobat trecerea în proprietatea Statului a terenului la care ați renunțat, așa că rămâneți răspunzător de îndeplinirea planului de cultură și a celorlalte obligațiuni

PREȘEDINTELE COMITETULUI EXECUTIV

AL SFATULUI POPULAR

ss indescifrabil

Secretar,

ss indescifrabil

La teren vor renunța și cei care l-au primit odată cu reforma agrară, față de care PCR se arătase mărinimos la vremea respectivă, pentru ca după câțiva ani să fie supuși abuzurilor și nedreptăților. Iată cazul unui bătrân din comuna Lechința.²³

Tov. Președinte

Subsemnatul Joldiș Macavei, locuitor în Com. Lechința, Raionul Beclean, Reg. Cluj, respectuos vin a vă ruga următoarele:

În baza HCM Nr. 308 din 1 Febr. 1953, vă rog să binevoiți a-mi aproba trecerea în proprietatea Statului, suprafața de 2,16 ha teren pe care-l posed în comuna Lechința, primit prin reforma agrară din 1945.

Subsemnatul solicit aceasta pentru că sunt om bătrân de 70 de ani și bolnăvicios, nu posed atelaje și animale de muncă și deci nu pot să-l muncesc în bune condițiuni nu am nici membri de familie care să-l muncească deoarece în vara anului trecut în timp ce eram plecat pentru un scurt timp la munte Sfat. Popular mi-a luat casa din strada gării în care locuiam și-a predat-o CFR - lui. Subsemnatul la întoarcere am fost nevoit să locuiesc pe la rude cum locuiesc și în prezent.

Lechința 16 februarie 1953

Luptăm pentru pace

Joldiș Macavei

Și exemplele ar putea continua, ele nefăcând altceva decât să întărească regula.

Indiferent câte din aceste cereri au fost aprobate sau respinse, semnificativă este starea în care a fost adus proprietarul de pământ în România, care începe să vadă în deținerea unei asemenea proprietăți un mijloc de a-și îngreuna viața cu cote apăsătoare, plus alte invective care îi erau adresate în virtutea dreptului la proprietate.

Pentru a nu rămâne pustii, HCM prevedea și ce se va întâmpla cu terenurile, arătând la art. 17 că ele vor fi date spre cultivare țăranilor muncitori aflați în întovărășiri agricole cu pământ puțin, apoi țăranilor cu gospodării mici și mijlocii care au posibilități de lucru și se vor asocia în scopul cultivării unor suprafețe de acest gen și, în ultimul rând, țăranilor muncitori, individual.²⁴ Condițiile acordării acestor terenuri spre cultivare ni se par destul de avantajoase pentru țărani, la vremea respectivă, deoarece ele nu erau supuse cotelor și impozitelor,

²³ Idem, f.163.

²⁴ Hotărare cu privire la terenurile pentru care s-au făcut cereri de trecere în proprietatea statului, precum și la terenurile părăsite, p. 6.

**** Incepand cu anul 1953 apar semnalele unei relaxări a sistemului de colectare, o Hotărâre a Consiliului de Miniștri și una a P.M.R. prevăzând îmbunătățirea mecanismelor de contractare și achiziție a produselor cerealiere și vegetale (vezi și: *Documente cu privire la politica agrară a P.M.R.*, Editura Politică, București, 1965, p.217).

țărani asociați primind în medie 50% din producția obținută, în timp ce întovășirile primeau 60%, cu condiția să fi respectat planul de cultură.****

În timp, aceste pământuri au avut diverși proprietari, o parte au fost folosite la împrumutarea din 1953²⁵, iar cea mai mare parte a lor au trecut în anul 1960 în posesia CAP-ilor și IAS-ilor.

Situația existentă la nivelul Raionului Beclean în urma aplicării HCM 308/1953 permite, credem noi, tragerea unor concluzii valabile la nivelul întregii țări:

- toți funcționarii și muncitorii care au vrut să-și mențină slujbele și-au cedat terenurile;
- bisericile tuturor cultelor existente în țară au încetat cu această dată să mai dețină orice fel de proprietate funciară (cu excepția cimitirelor);
- se constată un număr mare de cereri de cedare a pământului din partea chiaburilor, pensionarilor și invalizilor din cauza situației disperate la care i-a adus regimul cotelor. Totuși numărul celor care au primit aprobări nu a putut fi prea mare.

HCM 308/1953 CONTRIBUTION TO LAND AREAS INCREASE, MENT FOR SOCIALST AGRICULTURE ASPECTS. THE CASE OF BECLEAN AREA (Abstract)

During the collectivization proces of Romanian agriculture an important point was the elaboration and aplication of HCM 308/1953. Due to this standard certificate those fields, that had belonged to particular or juridical persons, were passed on state property, including fields that had been abandoned or not tilled.

But this decision contained another aspect: a share constraint for a large number of land owners. This share system was to impoverish, for good, all those considered to be the regime's enemies.

The fact that many of these land owners tried to give in their land, not being able to pay their taxes, stands as a proof to this share regim purposes; their approach was rejected.

The present research illustrates exactly this situation of Beclean area.

²⁵Actele care au reglementat aceasta minireformă au fost Decretul nr. 444/1953 ("Buletinul oficial" din 28 octombrie 1953) și H.C.M. 3.522/1953 (Colecția de Hotărâri și Dispoziții ale Consiliului de Miniștri al R.P.R., an II, nr. 66, p. 1118-1119).

TIMP FESTIV ȘI COEZIUNE COMUNITARĂ

Studiu pe marginea unor însemnări

CORINA BEJINARIU

"Sărbătoarea e o horă gravă de comuniuni cu toată realitatea... e o comuniune cu transcendentul; e o comuniune cu *societatea*; e chiar o comuniune cu lumea animală și vegetală și e, în sfârșit, o comuniune cu tine însuși prin conținerea sau topirea contradicțiilor, decepțiilor revendicărilor."¹

Pornind de la această schițare a ariei semantice a *festivului* am considerat oportună încercarea de a surprinde impactul modernității asupra regimului sărbătorii într-o lume în care tradiția și progresul coexistă în forme mai mult sau mai puțin tensionate. Demersul nostru și propune nu doar analiza sărbătorii înțeleasă ca acel moment de ruptură în cotidian în care individul se "simte aproape de cele sfinte", ci o analiză extinsă la nivelul unei trăiri comunitare a festivului, care presupune comunicare și coeziune de grup. Este evident că, prin natura ei, sărbătoarea reclamă un context religios, o referință evenimentială precum și anumite norme de comportament. Când aceste resorturi sunt afectate fie că este uitată, fie își pierde eficacitatea.

În spațiul românesc s-a vorbit adesea de o mare *densitate sărbătorească*; numeroase lucrări axate îndeosebi pe studiul mentalităților pun în discuție această problemă, încercând diverse explicări².

Fenomenul poate fi înțeles dacă se are în vedere faptul că la nivelul mentalității tradiționale "timpul sacru, timpul care rămâne prin excelență, timpul controlat de biserică este timpul sărbătorii"³. Astfel, comunitatea separată normal în indivizi și grupuri mici familiale sau profesionale își găsește expresia colectivă în manifestările ce caracterizează momentele în care festivalul irupe în cotidian. Din punct de vedere istoric regimul sărbătorii a suferit modificări, existând permanent tendința de a fi adaptate la specificul vremii; astfel, prima consecință a acestui fenomen a fost clasificarea sărbătorilor în două categorii: creștine și păgâne (cele necanonice). Desigur, este foarte greu de realizat încadrarea fiecărei sărbători în una dintre aceste două categorii, după cum este la fel de dificilă investigarea raporturilor dintre semnificațiile profunde ale sărbătorilor păgâne și cele creștine; studiile de specialitate relevă, însă, faptul că, îndeosebi pentru Transilvania secolelor XVII-XIX, biserica a încercat în permanență fie reducerea sărbătorilor necanonice, fie adaptarea lor la dogmă. Dincolo de numeroasele presiuni exercitate asupra timpului sacru al țărânului român de diverși factori (biserica, statul) rămâne faptul că această *densitate sărbătorească* exprimă "nevoia spirituală de a colora și valorifica timpul"⁴ precum și diverse modalități de eliberare efemeră de constrângerile existenței cotidiene.

Dacă pentru satul tradițional sărbătorile au constituit cea mai puternică formă de manifestare a solidarității, fiind caracterizate de o vitalitate greu de înțeles pentru sensibilitatea modernă și postmodernă, nu același lucru îl putem constata referitor la perioada în care regimul comunist, prin aplicarea unor măsuri neconforme cu principiile de organizare a acestei lumi, a generat un fenomen de alterare a trăirii festivului. În genere, declinul sărbătorii nu a constat neapărat numai în reducerea numărului de sărbători ci, mai ales, în denaturarea specificului lor; astfel, pentru societatea postmodernă introducerea unor sărbători convenționale înlocuite de la o zi la alta a însemnat o nivelare a modului de celebrare a sărbătorii. În acest context, trăirea festivă s-a concretizat în repaos sau muncă suplimentară, precum și în puerile evadări în mijlocul naturii. Se justifică, deci, identificarea declinului sărbătorii în acea *impotență festivă* ce caracterizează omul de azi spre deosebire de acea capacitate festivă specifică societăților tradiționale⁵.

Fenomenul de degradare a regimului sărbătorii a fost secondat în permanență de modificările intervenite la nivelul organizării socio-economice a satului tradițional. Reconfigurarea structurală a comunităților rurale datorată, într-o primă fază, pătrunderii unor elemente de progres îndeosebi în domeniul "culturii materiale" a determinat treptat adaptarea complexului de manifestări spirituale la specificul vremurilor noi. Referitor la acest proces de ajustare a diverselor obiceiuri și practici cu rezonanță festivă, eminentul sociolog D.Gusti sublinia

¹V., Băncilă, *Duhul sărbătorii*, București, Ed.Anastasia, 1996, p.67

²Referitor la această problemă vezi: T., Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997; Aurel Răduțiu, *Timp de muncă și zile de sărbătoare în Transilvania (sec.XVII-XVIII)*, în *Civilizația medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985; Ioan Toșa, *Zile de sărbătoare finite și zile de lucru în calendarul popular de la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în *ActaMP*, XX, 1996

³Teodor Nicoară, *op.cit.*, p.62

⁴Vasile Băncilă, *op.cit.*, p.66

⁵*Ibidem*, p.81

faptul că instituția obiceiului posedă o elasticitate unică: atunci când cuprinsul acestuia "nu mai corespunde cu progresul social și cultural, când scopul lui e perimat sau în contradicție sau prea primitiv față de progresul societății, atunci obiceiul se adaptează la propășirea socială, adică își schimbă cuprinsul, își dă alt cuprins, se transformă, se metamorfozează..."⁶. Este evident, însă, că printr-un astfel de proces de metamorfozare obiceiurile și momentele festive corespunzătoare lor își pierd din semnificațiile originare, consecința cea mai frecventă fiind desacralizarea contextului lor și, implicit, accentuarea aspectului spectacular.

Ceea ce s-a petrecut, însă, la nivelul satului tradițional românesc în perioada regimului comunist nu se explică numai prin preluarea unor noi tehnici de lucru, sau prin dezirabilitatea unui standard de viață apropiat celui urban. Pe fondul unor profunde modificări operate la nivelul statutului social al țăranului s-au conturat noi modele de percepere și trăire a festivului. Din nefericire în literatura de specialitate se regăsesc puține încercări de investigare a mutațiilor structurale produse în interiorul comunităților rurale în perioada ulterioară instalării puterii comuniste, iar acest fapt este cu atât mai regretabil cu cât această perioadă a însemnat practic dezagregarea resorturilor specifice satului românesc. Paradoxal, cei care au manifestat interes (care au avut însă și posibilitatea publicării rezultatelor investigațiilor efectuate în timpul regimului comunist) au fost specialiști străini. Cercetătoarea americană Gail Kligman a publicat o serie de lucrări referitoare la unele obiceiuri tradiționale (îndeosebi din Maramureș) în care abordează și aspecte legate de transformările intervenite în structura vieții sociale a comunităților rurale⁷. Extrem de interesante sunt și preocupările sociologului Claude Karnoouh asupra mentalității tradiționale. Subliniind faptul că "astfel de studii de caz realizate de cercetătorii străini asupra fenomenului folcloric autohton au mai apărut în ultimele decenii" D. Pop consideră că ele suplineau "o carență impusă de politica culturală a vechiului regim, preocupat să ascundă și să falsifice, pe cât posibil, realitatea satului românesc și a culturii lui contemporane"⁸.

Însă transformările fundamentale (datorate unor factori politici, economici și sociali) care au afectat lumea satului ne obligă la o reexaminare, o reevaluare a ceea ce reprezintă astăzi mediul rural. Datorită acestui fapt, în studiul de față ne-am propus o analiză comparativă a modalităților de percepere și reprezentare a timpului social (în contextul mai larg al duratei festive) specifice satului contemporan regimului comunist; numai o asemenea perspectivă ne oferă posibilitatea de a surprinde alterarea trăirii comunitare a festivului, dublată de alienarea caracteristică urbanului. Ceea ce reprezintă un real câștig pentru investigarea propusă este materialul pe care îl supunem spre dezbatere și anume caietele cu însemnări zilnice ale unui simplu țăran din localitatea Aluniș (jud. Sălaj). "Cronicile" lui **Alexa Pașca** (așa cum și le autointitulează), constituie un material extrem de important (și interesant) pentru înțelegerea modului în care satul (în genere) și oamenii au fost afectați de un regim ce nu a ținut cont de esența acestei entități socio-economice: *proprietatea individuală*. Ceea ce sporește valoarea acestor însemnări este faptul că autorul lor nu se oprește la simpla consemnare evenimentială, ci, în numeroase pagini întreprinde o veritabilă analiză a timpului său (respectiv, după propria-i exprimare) "a vremilor care ne bat"⁹. Deși aspectele abordate în paginile caietelor sale sunt multiple, de la realitățile economice ale perioadei la care se referă până la consecințele acestora în planul manifestărilor spirituale, am considerat oportună dezbateră opiniilor autorului cu privire la degradarea trăirii festive și a elementelor ce caracterizau sărbătoarea de altădată. Remarcabil este faptul că autorul "cronicilor" a sesizat fenomenul de dezintegrare a fondului tradițional specific ritualurilor calendaristice și celor din ciclul vieții. Evident că "exigențele industrializării rapide și ale modernizării au afectat negativ structura familiei, diviziunea muncii, relațiile dintre sexe și în multe cazuri, pattern-urile de locuire"¹⁰, însă cauza fundamentală asupra căreia A. Pașca insistă în caietele sale este colectivizarea forțată și privarea țăranului de dreptul la proprietate individuală; iată ce nota în anul 1978: *colectivizarea așa cum s-a făcut și s-a practicat a fost o mare greșală fiind că a zdruncinat însuși [sic!] viața țărănească și aducându[-]o la starea de a munci cum a muncit cu sute de ani înainte. simțindu[-]să din punct de vedere psihic din nou slugă cu stăpâni care îi dictau ce să facă*. Starea de spirit generată de aplicarea acestei măsuri aberante de către regimul comunist și care s-a repercutat asupra celorlalte compartimente ale vieții sociale este caracterizată extrem de simplu: *odată cu colectivizarea a încetat și voia bună din sat, oamenii și mai ales tineretul pleacă toți pe la orașe și fabrici, în sat rămân numai bătrâni și femeile, dar au început să plece și din ele pe la lucrări; au început să apară căși pustii...*" Spirit comprehensiv, autorul însemnărilor a surprins una dintre cele mai grave consecințe ale desființării proprietății asupra pământului în condițiile în care agricultura a

⁶D. Gusti, *Curs de etică*, în **Opere**, vol. II, București, Ed. Academiei, 1969, p. 279

⁷Dintre lucrările sale la noi a apărut *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Ed. Polirom, Iași, 1998

⁸D. Pop, *Cercetarea vieții folclorice românești din ultimele patru decenii și arhivele noastre de folclor*, în REF, nr. 2/1990, p. 139

⁹Vezi fragmente din aceste însemnări în **Limes**, Zalău, 1998, nr. 2/3, 4.

¹⁰G. Kligman, *op.cit.*, p. 57

fost nu numai principala sursă de venit, ci a fost ocupația în care se originează o serie de credințe, ritualuri, unele adoptate și trecute prin filtru creștin altele rămase la "liziera sentimentului religios"¹¹. Această consecință majoră a afectat structura comunității și a constatat în migrarea masivă îndeosebi a tineretului spre mediul urban; în plan secund s-a produs un alt fenomen cu efecte la fel de nocive asupra tradițiilor din lumea satului: transformarea unui important număr de locuitori în navetiști. Concret, navetarea bărbaților la oraș a dus la feminizarea agriculturii, fapt ce s-a repercutat nu numai asupra calității și cantității muncii, dar, sub aspectul organizării sociale, și asupra structurii relațiilor de familie; astfel bărbații prin pierderea contactului cu treburile zilnice ale satului își pierd autoritatea în comunitate sau chiar în familie. Dar fenomenul navetiștii nu a fost prezent numai în cazul bărbaților ci și al femeilor: rupte de îndeletnicirile tradiționale acestea vor renunța treptat la diverse practici sociale specifice: de exemplu, activitățile desfășurate de regulă în cadrul șezătorii nu mai constituiau prilejuri de consolidare a coeziunii comunitare. Prin natura ei, șezătoarea reprezenta cadrul afirmării opiniei publice a satului, având în același timp un rol important în reglementarea relațiilor maritale și în pregătirea tinerilor pentru integrarea în comunitatea adulților, întrucât "maturii sânt cei care supraveghează practicarea și transmiterea corectă a tradiției folclorice ceea ce înseamnă că o parte din secvențele șezătorii ar fi putut avea altădată funcții rituale precise"¹².

Putem înțelege, astfel, cât de profund a afectat măsura deposedării țăranului de pământ resorturile și relațiile comunităților rurale și putem înțelege de ce A. Pașca scria că: *în orice caz acum se vede clar că proprietatea aduce progres individului care o are și țării; fără proprietate țărănească niciodată nu va merge lucru bine oricât de conștient ar fi un om totuși altfel lucrează când știe că e stăpân și asta aduce progres...* În ceea ce privește modul în care aceste fenomene au influențat regimul sărbătorii autorul însemnărilor insistă asupra ideii că *veselia nu mai era aceea [sic!] care era înainte când oamenii aveau pământul lor și erau liberi-liberi că nu mai trebuiau să se scoale și să plece pe șantiere. Mâncare, beutură, haine frumoase precum și case frumoase sunt din belșug dar pacea și liniștea au dispărut aproape complet....* Se regăsește în această formulare un alt aspect extrem de important ce caracterizează viața socială a satului după instalarea puterii comuniste: este vorba despre faptul că proprietatea socialistă asupra pământului a determinat orientarea comunităților rurale spre bunuri de consum, nepermițând investirea în valori de durată. Veniturile acumulate sunt canalizate spre asigurarea exclusivă a confortului material concretizat în achiziționarea de aparatură modernă (televizoare, congelatoare, aragaze, mașini de tricatat), respectiv în mobilier luxos sau vestimentație nouă. În asemenea condiții este evident că fondul tradițional al unor elemente specifice altădată satului a fost compromis; interiorul caselor și-a schimbat configurația, îmbrăcămintea a devenit una de împrumut. Astfel, s-a născut o adevărată competiție, etalarea ostentativă a bunurilor acumulate (îndeosebi în contextul unor ritualuri) devenind emblematică. Consecința unei asemenea situații constă într-o "reconstrucție continuă a valorilor legate de statut și a modurilor de prezentare a sinelui. Pare că toată lumea trebuie să-și anunțe modernitatea. Din ce în ce mai mult, identitatea pare a se defini dramatic, prin obiecte"¹³.

Contaminarea comunității rurale datorată multiplelor influențe venite dinspre urban s-a făcut adeseori prin preluarea fără discernământ a unor elemente străine și neconforme cu mentalitatea specifică satului. Dintr-un anumit punct de vedere acest fenomen este justificat; evoluția societății în genere presupune la un moment dat reșezarea sistemului de valori (inclusiv a celor morale, întrucât, la rândul, ei morala este corelată dat-ului istoric). De altfel, Claude Karnoouh aprecia că "în nici o parte din Europa (și nici altundeva) tradiția țărănească nu a putut rezista desfășurării lumii urbane, industriale, comerciale și socialiste"¹⁴. Dar, în spațiul românesc impactul lumii urbane asupra celei rurale a fost extrem de brusc și s-a desfășurat într-un timp foarte scurt, grefat fiind pe fondul unor erori comise de clasa politică a vremii. De aici au derivat aspectele negative ale "modernizării" satului pe care A. Pașca le condamnă extrem de virulent în caietele sale. Remarcabil este faptul că el a intuit la vremea respectivă drama care se petrecea la nivelul satului românesc; în anul 1983 consemna următoarele: *"viața oamenilor era atât de searbădă din punct de vedere spiritual și mai ales din punct de vedere Românesc că îți venea să zici Doamne de ce mai trăiesc să văd această decădere a poporului meu (...) știu că acest drum pe care mergem astăzi duce la distrugerea sufletului nostru românesc și de-abia ne-am emancipat ca popor și deja și pierim"*.

În numeroase pagini autorul însemnărilor insistă asupra apatiei generale ce caracteriza viața satului în perioada la care se referă. Marile sărbători creștine nu mai aveau aceeași rezonanță festivă de altădată,

¹¹D. Radosav, *Sentimentul religios la români*, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p.306

¹²N. Bot, *Șezătoarea în zona Năsăudului*, în AMET, Cluj, 1969, p.310

¹³G. Kligman, *op.cit.*, p.46

¹⁴C. Karnoouh, *Românii. Tipologie și mentalități*, Ed. Humanitas, București, 1994, p.117

remarcându-se tendința spre izolare în cadrul familiei; de pildă, cu o oarecare ironie, autorul semnalează faptul că *nu se mai colindă la ferestre ci pe holuri sau în verande care erau 'nchise cu uși și cu geamuri*. De asemenea, încercarea regimului de a inocula un mod de viață lipsit de valorile creștine a determinat desacralizarea semanticii colindatului, conferindu-i (cel puțin în cazul copiilor) o motivație mercantilă: *colinzi s-au auzit foarte puține dominând ceva piese cu Irozi destul de slabe și fără un farmec oarecare, interesul era de a câștiga bani greșită treabă dar de vreme ce nui nime cine să-i educe în direcția frumosului a păstrării frumoaselor noastre obiceiuri nici chiar Părinții [sic!]*. Și de aici decurge întrebarea firească asupra șanselor și perspectivelor satului de a-și păstra tradițiile: *și ne gândim acum ce va fi atunci când la rândul lor această generație de copii vor deveni la rândul lor Părinți oare vom mai avea noi cine să întrețină vie această frumoasă viață care a fost? categoric Nu! [sic!]*

Raportându-se la prezentul acelor ani A.Pașca o face rememorând cu nostalgie modul în care erau celebrate sărbătorile în timpul tinereții sale, subscriind tendinței general-umane de a idealiza trecutul; de altfel, "totdeauna pe vremea tinereților, mai ales dacă acestea sunt undeva departe, în timp, lumea era mai lume. oamenii erau mai oameni, iernile, ierni, verile, veri și toate lucrurile erau la locul lor"¹⁵. Mai mult însă, fiind un spirit religios recunoscut în sat pentru intransigența sa față de orice abatere de la morala creștină (a fost mulți ani cantorul satului și îndrumătorul corului bisericii, asupra căruia își îndreaptă adeseori criticile sale) putem înțelege de ce condamnă prezentul, întrucât "sentimentul religios este, cu preeminență, un sentiment al trecutului și, pornind de aici, trecutul înseamnă adevărata credință, iar a trăi în chip religios este echivalent cu a păstra trecutul"¹⁶. Dar, dincolo de aceste motivații observațiile sale critice referitoare la modul în care erau ținute sărbătorile religioase, precum și cele care privesc degradarea obiceiurilor conțin mult adevăr.

Unul dintre aspectele care explică modificările intervenite în regimul sărbătorii este imixtiunea puterii politice în complexul manifestărilor spirituale, îndeosebi a acelora care reclamau un context religios evident. Nerecunoașterea oficială a unor sărbători, precum și impunerea unui volum de muncă mult prea mare (necesar celebrilor raportări de producții record) a împiedicat celebrarea lor în spiritul tradiției. Transformarea intenționată a duminicilor în zile de lucru este aspru condamnată de autorul însemnărilor: *acum putem spune că Duminicile au ajuns nu zile de repaus și odihnă ci zile de clacă pentru că aproape nu era Duminică în care poporul să nu fie chemat la lucru doar atât că uneori nu mergeau oamenii de și uneori riscau câte ceva... De altfel acum a ajuns poporul ca și pe vremea iobăgiei când se spune că aproape toate zilele lucrătoare era silit omul să lucreze pentru stăpâni și era silit să-și facă lucrurile lui numai deabia [sic!] în zilele de sărbătoare; acum era tot cam așa cu deosebire că nu era atâta silă directă dar indirectă era tot același lucru...* Evident că prin aceste măsuri se încerca oarecum îndepărtarea de biserică, dar nu numai a adulților ci și a elevilor, având în vedere necesitatea educării lor materialist-dialectice. Imediat după instaurarea regimului comunist a existat o perioadă în care imperativele ateismului erau extrem de prezente în viața socială; a fost perioada în care se "fabricau cărți" (sau se traduceau asemenea cărți) menite să discrediteze dogma creștină, ritualistica bisericească¹⁷; ulterior, s-a înregistrat o oarecare deschidere și înțelegere întrucât acestor sărbători le era permanent reliefat substratul precreștin, de esență folclorică, ori folclorul era "considerat a reprezenta o moștenire a vitalității creatoare a poporului român"¹⁸ putând fi folosit ca argument al prezenței noastre arhaice în aceste teritorii. Un asemenea moment de deschidere a clasei politice este consemnat de A.Pașca; în anul 1972, referitor la Bobotează nota: *sărbătorirea acestei zile a fost mai mult în biserică întrucât (...) obiceiurile vechi dispăruse, și mai ales că această sărbătoare nu mai era recunoscută de oficialități ca sărbătoare cu repaus... În ultimul timp sa făcut însă un frumos și mare pas spre umanitate din partea conducerii de stat a căror membri erau pătrunși și ei de frumusețea acestor sărbători și obiceiurile și datinile frumoase ale moșilor și strămoșilor noștri, așa că vacanța de iarnă a școlarilor se dădea în așa fel încât să curpindă toate aceste sărbători. Deci iată că după mulți ani de luptă (că așa am putea spune) a poporului pentru păstrarea obiceiurilor sale strămoșești sa ajuns la această armonizare spirituală dintre interesele politice și cele ale poporului din punct de vedere sufleteș.* [s.n.]

În mediul rural colectivizarea a avut repercursiuni inclusiv asupra profilului moral al țăranului, determinând manifestarea unor atitudini neconforme moralei creștine; datorită sistemului de recompensare a muncii extrem de nefavorabil pentru țăran, s-a ajuns adeseori la situații în care furtul din așa numitul "avut obștesc" devenise aproape o competiție. Mai mult chiar, spune A.Pașca *în această țărănime intrase o*

¹⁵S. Ioniță, *Creștinism țărănesc. Practici religioase la Crăsani-Ialomița*, în *Revista de cercetări sociale*, nr.3/1996, p.37

¹⁶D. Radosav, *op.cit.*, p.220

¹⁷A se vedea de exemplu "broșurele" precum: D.I.Sidorov, *Despre sărbătorile, posturile și ritualurile creștine*, Ed.Militară, București, 1960; V.I. Prokofiev, *Apariția religiei și a credinței în Dumnezeu*, Ed.Militară, București, 1960

¹⁸G.Kligman, *op.cit.*, p.20

neîncredere totală între ei însuși, ceea ce a făcut să se nască o frică de a nu-l fura celălalt, așa că de aceia atunci când știau că se începe undeva recoltatul **nu mai țineau cont că-i Duminecă sau sârbătoare sau altceva ci toți lăsau totul și mergeau** [s.n.] ai fi zis că ce conștiinți sunt, dar din păcate acest lucru îl făceau mai mult de frica ca nu cumva altul să ia dintr-alui, [sic!] sau cu interesul de a mai ciupi ceva din așa numitul avut obștesc care obicei îl aveau aproape toți... Desigur, situându-ne pe o poziție obiectivă trebuie să facem mențiunea că furtul nu a constituit un obicei încetățenit numai în perioada regimului comunist¹⁹, dar autorul condamnă latura meschină a acestei porniri: dorința de îmbogățire rapidă și fără eforturi mari. Or, asemenea atitudini sunt cu atât mai grave cu cât ele se manifestă într-un timp sacru în care curățenia morală devine o condiție a trăirii sârbătorești. Pe de o parte, A.Pașca încearcă o justificare a furtului văzută în funcționarea dezastruoasă a sistemului economic la toate nivelele sale și concretizată în mediul rural printr-o slabă și insuficientă recompensare a țăranului în raport cu necesitățile sale, cu volumul de muncă prestată, dar, pe de altă parte, el consideră că s-a ajuns la o exagerare de către oameni, care, în goana lor după câștig nu mai aveau simțul măsurii și respectul față de "cele sfinte". Faptul că se fura exact în momentul în care la biserică se desfășura liturghia este o dovadă a degradării morale și, în special, a sentimentului religios amplificată în ultimele două decenii ale regimului comunist când *era o mare frică de foame de și nu era cazul dar lăcomia și egoismul erau la culme, dacă nu ar fi fost frânați puțin oamenii s-ar mânca unii pe alții. Nu mai erau respectate nici Duminicile dar nici nopți nu mai aveau liniște, era o fugă continuă după cele necesare trupului, cât privește respectul nu se respecta nimic erau mai rău cași* [sic!] *animalele, căutau numai să aibă de toate nu conta pe ce cale... Căuza acestor decăderi, spune autorul, nu erau chiar oamenii ci sistemul nostru economic care era dezastruos mai ales în agricultură unde clasa țărănească era foarte exploatată. Nu știa bietul țăran nici odată* [sic] *ce va primi pentru munca sa și atunci căuta pe ori ce cale să-și câștige existența, de aici s-a înstăpânit urâtul obicei a furtului de care unii abuzau.*

Este foarte importantă sublinierea autorului cu privire la interesul tot mai evident al oamenilor pentru asigurarea confortului material, adică celor "necesare trupului" (subliniere care certifică accentuarea apetitului consumatorist, consecință a pătrunderii elementelor specifice culturii de tip mass media), în detrimentul preocupărilor spirituale. În paginile caietelor sale el revine mereu cu consemnări asupra vieții religioase, considerând biserica singurul factor care a reușit, într-o oarecare măsură, să păstreze nealterată coeziunea comunității. Biserica este locul în care chiar și cei stabiliți la oraș se regăsesc la marile sărbători sau ritualuri din ciclul vieții, contribuind periodic la restabilirea legăturilor familiale și, implicit, a celor comunitare. Astfel, la Crăciunul anului 1972 nota: *acuma sa* [sic!] *arătat că nu bogăția și nici belșugul nu face Adevărata fericire pe pământ, pentru că de și* [sic!] *aceste nu au lipsit la acest crăciun din contră au fost destul de abundente totuși aceste sărbători au fost destul de searbede, doar în biserică sa văzut că viața mai pulsează încă, fiind rămas singurul loc unde oamenii sau mai văzut unii pe alții laolaltă* [sic!] Dar, în condițiile unui regim care a încercat sistematic, prin diverse modalități, îndepărtarea oamenilor de credință, este evident că biserica nu mai avea aceeași pondere în viața socială. Deși "biserica, promotoare a mesajului biblic, agregă comunitatea din punct de vedere confesional și social"²⁰ intervenția și orientarea ateistă a clasei conducătoare a supus viața religioasă a comunităților rurale (și nu numai) la numeroase presiuni. Ca urmare, statutul preotului în colectivitatea satească a fost grav deteriorat și, în condițiile unor restricții severe, vocația acestora a fost pusă adeseori la îndoială. În anul 1976, referitor la acest aspect, A.Pașca scria: *în ceia* [sic!] *ce privește credința și viața morală în aceste timpuri să vedea o mare decădere, lumea tindea mai mult spre cele lumești și materiale decât spre frumusețile vieții spirituale, însuși biserica cu slujitorii iei să supuneau întru totul intereselor politice și materiale de cât de a ținea sus cu toată tăria problemele morale și ducerea poporului spre idealism și Dumnezeu. Preoțimei îi era frică să susțină adevărul, toți lucrau numai pe ocolite, de și pericolul nu era chiar așa de mare ca să nu îndrăznească să spuie adevărul, însă comoditatea era se vede mai presus decât Dumnezeu, este adevărat că adevărul era prigonit de și se spunea că omul are drept să exprime adevărul ori în ce moment dar acesta era urmărit dar nu chiar în așa fel ca să-i pericliteze viața, ci numai atât era oprit ca cel ce vede adevărul -pentru că nu toți îl văd - să nu îl propovăduiască prea tare ca să supere pe cei ce nu le place acest adevăr, și de aceștia erau mulți. Degradarea vieții religioase s-a produs în genere din exterior, dar, așa cum subliniază autorul în caietele sale, au existat și în interiorul comunității conflicte care au dus la acest fenomen. Consemnând atmosfera din timpul slujbelor religioase el face uneori referiri la impactul bisericii asupra sensibilității umane, fiind singurul loc care mediază detașarea de constrângerile cotidiene și înălțarea din marasmul preocupărilor*

¹⁹Referitor la acest fapt D.Stoica și C.Lazăr consemnează: "vițiul cel mai răspândit între români a fost și în trecut ca și astăzi furătura" (Schiță monografică a Sălajului, 1908, p.69)

²⁰D.Radosav, *op.cit.*, p.197

mercantile: *la biserică a fost popor mult ceva măreț să vedea în toată această atmosferă care a arătat că de și modernismul și mașinismul a schimbat întrucâtva viața noastră țărănească și Românească, totuși nea mai rămas în noi această scânteie a credinței noastre strămoșești care în anumite momente izbucnește în flacăra măreată care ne luminează sufletele.* Biserica este percepută în scrierile sale nu numai ca factor de coeziune socială ci și ca fundament al tradiției, obstacol împotriva alienării specifice culturii de tip mass media.

De aceea, se dovedește extrem de intransigent față de manifestările care conturbau măreția acestor momente precum și față de măruntele disensiuni între membri comunității care afectau crearea unui cadru înălțător trăirii sărbătorești: este vorba despre criticile aduse corului bisericii, care, din diverse motive (mărunte, de altfel) nu reușea întotdeauna să-și îndeplinească menirea, deși se pare că înregistrase o recunoaștere extra-comunitară a valorii sale: *la biserică au fost oameni destui chiar și câțiva streini dar corul nu sa putut întruni să cânte pentru că lipseau soprane multe cred că unele dintre ele care de și erau cele mai bune cântărețe dar de și le dăduse Dumnezeu acest dar ele erau prea materialiste, prea înguste la minte ca să poată înțelege că a face parte dintr-un cor e o mare demnitate și așa sufletul lor era sec inima lor nu era destul de legată de cele mărete de cele cerești și se complăceau mai mult în lucruri lumești și fără de valoare înaltă (un proverb spune că cel ce e născut să se târască nu poate să zboare așa că și aceste cântărețe și cântăreți din cor de și aveau glas bun se pare că nu sunt născute pentru măreț și pentru Frumos).* Și mai critice sunt consemnările sale cu privire la participarea tinerilor la viața religioasă a comunității; de altfel, manifestările acestora în diverse ipostaze constituie tema predilectă în numeroase pagini, fapt ce demonstrează interesul autorului pentru toate aspectele existențiale. Vom reveni în cele ce urmează asupra fragmentelor în care este vehement criticată atitudinea tinerilor, dar aici merită consemnat ceea ce nota autorul la sărbătorile pascale ale anului 1983: *ceia [sic!] ce a întunecat puțin această frumoasă sărbătoare a fost comportarea unor tineri care mai bine nu ar fi venit la biserică și din păcate nu au fost puțini în urma lor rămânând în turnul și podul bisericii o mulțime de capete de țigări încât ne-am întrebant că de ce au mai venit la biserică, ca să o profaneze? Acest lucru se datorește educației tâmpite care să face azi tineretului din punct de vedere moral...*

Am păstrat intenționat pentru final analiza considerațiilor autorului referitoare la generația tânără, întrucât în contextul acestei probleme sunt vizate mai multe aspecte care explică modificările intervenite la nivelul mentalităților din lumea satului, de altfel, latura cea mai conservatoare a existenței cotidiene. Cauzele schimbărilor de atitudine sunt multiple, pomind de la o educație al cărei fundament nu mai era constituit pe valorile tradiționale, până la tendința de preluare fără discernământ a numeroase influențe străine de spiritul locului. În genere, "modernitatea aduce triumful unor valori pozitive, dar, în același timp ascunde numeroase pericole și anti-valori, de unde necesitatea permanentă a menținerii spiritului critic vis-a-vis de progresele sale"²¹; în cazul satului românesc nu a existat un echilibru între specificitate, tradiție, originalitate, și modernizare, asimilare și deschidere spre alte tipuri de sisteme axiologice. Acest fapt a determinat suprapunerea forțată a unor elemente noi pe tipare tradiționale, sau chiar abandonarea unor manifestări conturate de-a lungul timpului în favoarea altora, care nu conțineau acel nucleu de specificitate caracteristic spiritualității rurale. Fenomenul de alterare a obiceiurilor, practicilor și a modalităților de trăire festivă a fost intuit la vremea respectivă de A. Pașca în formele sale cele mai profunde: pentru specialistul de astăzi care își îndreaptă atenția spre cultura folclorică, observațiile autorului "cronicilor" sunt confirmate de situația actuală a acestei culturi. El a sesizat perfect faptul că ceea ce se întâmpla atunci la nivelul comunităților rurale (nu numai la cea care se referă) însemna practic sfârșitul satului tradițional: într-o exprimare simplă avertiza asupra pericolului disoluției satului românesc prin dezagregarea structurilor sale specifice (familiale, sociale, spirituale). De altfel acest proces a fost inevitabil, întrucât "în condițiile răspândirii culturii de tip mass media, cultură prin excelență consumatoristă, se vehiculează nu numai valori culturale, ci și un întreg comportament social nou"²².

Impactul societății urbane prin cele două fenomene subliniate anterior (migrarea spre oraș și navetarea, ambele datorate ofensivei industriale, pe de o parte și falimentării agriculturii, pe de alta) s-a repercutat în primul rând asupra generației tinere și de vârstă medie, aceștia constituind categoriile cele mai mobile și deschise spre elemente de noutate, elemente de suprafață într-o primă fază. Dar "procesul de integrare socială la viața urbană adică de acceptare a statuturilor citadine, de schimbare a pozițiilor deținute în producție și de îndeplinire corectă a rolurilor, de formare a personajelor și de armonioasă integrare a lor într-o personalitate, se face greu, treptat și deseori cu eșecuri dureroase"²³. În ce măsură a fost afectat regimul sărbătorii în urma acestui fenomen vom vedea

²¹S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 163

²²Gh. Șișeștean, *Forme tradiționale de viață țărănească*, vol. editat de CCVTCP Sălaj, 1998, p. 108

²³H.H. Stahl, *Status-uri, roluri, personaje și personalități*, în *Sociologie generală. Probleme, ramuri, orientări*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 130

în cele ce urmează, axându-ne tot pe materialul surprins de A. Pașca în caietele sale. În consemnările sale referitoare la marile sărbători creștine revine aproape obsedant ideea apatiei generale ce caracteriza trăirea sărbătorească, instaurată pe fondul renunțării la unele obiceiuri specifice acestor momente, care, altădată, facilitau comunicarea între membrii comunității și constituiau modalități de autoreglare a diverselor raporturi: economice, sociale, morale etc.

El rememorează cu nostalgie vremurile în care festivalul era trăit la maximă intensitate și însemna un factor de coeziune socială: sărbătoarea Nașterii Domnului, cea a sfârșitului de an constituiau tot atâtea prilejuri de organizare a tradiționalei hori ("joc" după denumirea din zonă); dar, îndeosebi în ultimele două decenii ale regimului comunist tineretul a renunțat la această formă de manifestare socială, substituind-o cu "balurile și discotecile moderniste". În anul 1971 consemnând modul în care a fost celebrat Crăciunul, autorul nota: *ceia [sic!] ce da aspectul cel mai monoton al satului a fost lipsa tradiționalei hori care în ultimii ani lipsea aproape cu desăvârșire, datorită în special lipsei de tineret care în urma colectivizării agriculturii a părăsit satul în masă plecând la diferite școli și meserii pentru a scăpa (după cum se spunea) de munca pe brazda colectivului unde existența omului nu era asigurată. Astfel tineretul se transforma treptat întrun [sic!] tineret modernist nu atât din punct de vedere cultural cât mai mult adoptând unele obiceiuri de tip mahalagist limitându-se mai mult la adoptarea modei exagerate din punct de vedere a îmbrăcăminteii care mai ales la partea femeiască abia ajungea să acopere părțile rușinoase a corpului iar tineretul de parte bărbătească umblau netunși cu perciuni până sub barbă iar în față părul acoperind ochii aproape complet, iar în ceea ce privește petrecerea și jocul lor se limitau mai mult la baluri nocturne, cu jocuri împrumutate de la diferiți străini - bine înțeles că nu din cele culte și cu demnitate - ci un fel de jocuri care imitau mai multe mișcări animalice și de tip țigănesc.* [s.n.] Desigur, virulența criticilor sale poate fi oarecum justificată ținând cont de obișnuitul conflict între generații, care se manifest în general vis-a-vis de acceptarea unor influențe străine cum ar fi cele în vestimentație. Pătrunderea mass mediei, contactul cu un nou tip de "look" precum și cu noi forme de socializare (discotecile) au determinat în rândul tinerilor dezirabilitatea unui alt standard de viață care nu putea fi însă pliat pe structurile tradiționale existente la nivelul satului. Este extrem de relevantă remarcă lui Cl. Karnoouh cu privire la "această goană după blue-jeans sau T-shirts pe care am întâlnit-o chiar și în cele mai îndepărtate cătune din Carpații românești, unde locuitorii nu duc lipsă de îmbrăcăminte rezistentă și funcțională, confecționată după procedee mai mult sau mai puțin tradiționale"²⁴. Evident că hora sau jocul (fiind reglementat de reguli stricte de organizare, presupunând o vestimentație adecvată contextului ei tradițional) nu putea constitui un cadru propice pentru afișarea și manifestarea unor comportamente împrumutate. Pornind de la ideea că "hora constituia atributul masculinității, ținând de autoritatea publică a bărbaților"²⁵ se poate înțelege de ce, A. Pașca nota în anul 1977: *de fapt nu le plăcea pentru că muzica populară cere anumite vigoare o mișcare plină de viață, mai mult suflet pe care această nouă generație care crește acum nu le mai avea, nefiind astfel capabili de a executa aceste mișcări, pe care le cere adevărata muzică și dans popular. Astfel ei se dădeau la o muzică ușoară adusă de prin cine știe ce mahalale a orașelor din țările străine care nu cereau decât o mișcare de leneși cu anumite forme care arată mai mult animalism și pornografie care ucidea orice demnitate și cinste în sufletul omului transformându-l în animal și pe care din păcate nimeni nu se silea să le combată nici școala (pentru că însuși învățătorii și profesorii erau atinși de acest putregai venit din păcate tocmai din țările civilizate)* [s.n.] și nici biserica. Preoții fiind cu toți sau aproape toți legați mai mult de salar ca și de biserică, la fiecare (...) le era frică să nu-și piardă pâinea dacă ar îndrăzni ceva ce ar contraveni mersului înainte și care nu era destul de limpede.

Renunțarea la organizarea jocului în cadrul diverselor sărbători a influențat negativ inclusiv gradul de coeziune comunitară, întrucât acesta reprezenta o modalitate de comunicare publică (prin formulele versificate care însoțeau hora); de asemenea, reproducând organizarea ierarhică a relațiilor sociale, jocul constituia o coordonată a timpului social întrucât marca sfârșitul perioadei de post care precedă Crăciunul și Paștele, când putea fi reluată curtea ritualizată și controlată²⁶. Având o asemenea pondere în viața comunității, substituirea jocului cu variantele împrumutate din societatea urbană a stârnit reacții de refuz și dezaprobare în rândul celor care considerau acest fenomen social absolut definitoriu pentru identitatea colectivității rurale. Importantă este sublinierea autorului însemnărilor potrivit căreia mai ales în ultimul timp omul și în general oamenii pierd din ce în ce din vitalitatea lor nu mai sunt veseli cum erau oarecând nu vezi la ieii un curaj o sete de a se veseli și

²⁴Cl. Karnoouh, *op.cit.*, p.52

²⁵G. Kligman, *op.cit.*, p.47

²⁶Pentru semantica multiplelor valențe ale jocului vezi și R. Vulcănescu, *Fenomenul horal*, Ed.Arhetip, București, 1995.

chiar dacă vezi undeva un om ce pare vesel este numai în aparență. o stare de apatie se observă peste tot pare că sunt la închisoare. numai acolo am mai observat așa ceva.

Împărtaşind o viziune perfect sămănătoristă, A.Pașca avertizează asupra pericolului pe care îl reprezintă degradarea valorilor tradiționale pentru formarea tineretului în spiritul unui patriotism sănătos: *tinerimea s-a domnit sau mai bine zis sa tâmpit cu tâmpenii a timpului de azi încet încet tot ce a fost frumos pierde și în locul lui rămân niște ființe fără nici o conștiință sau patriotism și dacă stai de vorbă cu ei rămâi mirat că ei nici nu știu ce e aceia dragoste de patrie și de frumusețile ei sunt complet lipsiți și de cel mai mic sentiment patriotic.*

Nelipsite din criticile sale sunt și aspectele care surprind pătrunderea mass mediei și variantele pe care aceasta le oferă pentru timpul festiv. Este condamnată izolarea în fața televizoarelor, cu atât mai mult cu cât programele oferite nu corespundeau, în mare parte, doleanțelor membrilor comunității, conținând elemente mai puțin accesibile sensibilității populare. Inacceptabil pentru autor este însă faptul că acest asalt al mass mediei asupra regimului sărbătorii s-a produs prin încercarea de a se substitui manifestărilor tradiționale specifice momentelor festive din viața comunității: *dacă trecem cu privirea înapoi cu numai 10-15 ani vom constata că sărbătorile anului nou de atunci erau mult mai vesele, însuși școlile prin învățători de atunci căutau să dea acestei sărbători un fast deosebit prin serbările cu program cultural și artistic organizate în seara de 31 Dec. a anului care se sfârșea urmate de petrecerea cu joc și voie bună până spre ziuă a tuturor locuitorilor care doreau să ia parte.... Acum toate acestea au dispărut complet fiind înlocuite de izolarea oamenilor acasă în fața televizoarelor unde se dădeau diferite programe de cele mai multe ori foarte plictisitoare datorită cărora mulți rămâneau cu dureri de cap și nervi..[s.n.]. Oameni mai în vârstă au stat mai mult fiecare la casa lor privind programul la televizor, care din an în an devenea tot mai sărac atât în muzică cât și celelalte nu mai erau programate atâtea momente vesele ca și altă dată, prea mult balet operă și muzică ușoară, parcă de ale ne arde nouă celor ce formăm majoritatea poporului. În loc să mai auzim ceva care să ne pătrundă la suflet și să ne mai descrețească fruntea, ne zdruncinau sufletul cu zdrăngăneala lor modernă.*

Am încercat, în studiul de față, o sumară analiză a mutațiilor funcționale și structurale intervenite în contextul mai larg al culturii tradiționale, fără a epuiza însă întreaga problematică abordată de A.Pașca în "cronicile" sale. Intenția noastră a fost aceea de a surprinde fenomenul degradării vieții spirituale în manifestarea ei cea mai specifică: trăirea festivă. Pentru o asemenea întreprindere a fost necesară identificarea cauzelor multiple care au generat acest fenomen, cauze care țin de toate compartimentele existenței umane: economic, social, politic, religios. Numai privite într-o strânsă interdependență putem înțelege situația la care s-a ajuns concretizată într-o perspectivă destul de dramatică pentru ceea ce considerăm a fi tradițiile satului românesc. Materialul folosit în analiza noastră (pe care am încercat să-l redăm în forma originală, păstrând stilul autorului pentru a surprinde plasticitatea exprimării, dar și puterea de sugestie a formulărilor sale) prezintă extraordinarul avantaj de a fi fost consemnat exact în perioada la care ne-am referim, cu nuanțele de amărăciune și revoltă atât de caracteristice regimului comunist (dar atât de rar exprimate la vremea respectivă). Preocupările autorului pentru toate aspectele existenței cotidiene denotă, pe lângă un talent nativ, o capacitate deosebită de comprehensiune nu numai a evenimentelor, ci, inclusiv, a funcționării unui sistem economic, a implicării politicului în viața spirituală a satului. Referitor la acest ultim aspect merită redat, în final, un fragment care ilustrează modul în care creația folclorică a fost alterată de "indicațiile venite de sus"²⁷: *dela noi au fost duși la București grupul de femei ... pentru a fi înregistrate și transmise la televiziune cu ceva colindă zisă colindă veche dar de fapt era o colindă formată acuma de casa de cultură din Zalău ceva așa cam politic dar tot nu a fost pe placul cuiva că se pare că nu a fost pomenită ceva persoană (adecă lăudată îndeajuns) și au fost duse a doua oară să o mai cânte după ce a mai fost peptănată puțin. A doua oară femeile au mers cu multă voie bună dar înjurând că așa-i obiceiul nostru când suntem săcâți prea mult.[s.n.]*

Dincolo de analiza noastră rămân aceste însemnări cu valoare de document al vremii, care demonstrează încercarea autorului nu doar de a trăi vremurile ci și de a le înțelege: nimic nu justifică mai bine scrierile sale decât propriile-i cuvinte: *eu scriu aicea acestea ca un țaran simplu doar sufletul îmi vorbește și îmi dictează ce să scriu... am căutat să scriu numai adevărul curat, atât cât mi-a fost posibil. Cert este faptul că lectura acestor caiete ne oferă șansa unui contact direct cu o lume care este amenințată cu pierderea propriei identități, o lume a cărei imagine a fost, adesea, deliberat falsificată.*

²⁷ Referitor la impactul economiei socialiste (prin măsurile sale adeseori absurde) asupra creației folclorice vezi D.Pop, *Cercetarea vieții folclorice românești din ultimele patru decenii și arhivele noastre de folclor*, în REF, nr.2/1990. Îmi rezerv plăcerea de a reda aici "clogiul găinii", creație culeasă de autor din Băsești (jud.Maramureș) în anul 1970, și care a apărut ca o reacție ironică la inițiativa regimului ce viza plata în natură a diverselor produse industriale (în acest caz este vorba de petrol): "Țucu-ți ... tău, găină,/ Că din... ne dai lumină, / Slavă poporului rus./ Că sonda-n ... ț' o pus!" (p.137)

**SOCIAL TIME AND COMMUNITARY COHESION.
A STUDY ON MARGINAL NOTES
(Abstract)**

The aim of this approach is to reveal structure and mentality changing determined by the communist system within the village; on the other hand we want to bring to light the importance of a paper having the value of a historical document, belonging to a peasant from Aluniș, Sălaj district.

Taking notes about the reality of the last two decades of the communist regime, analysing the impacts of this system upon the community he belongs to, Alex Pașca realized a cycle of "chronicles of Aluniș village" (he himself entitled so); his notebooks are precious not only as a simple reading but offer to the specialists an important source of documentation. What is really valuable is the fact that the author does not stop at a descriptive level but offer a very analysis of time, of the "times that conjure us". The aspects he offers are multiple revealing the great interest and preoccupation even living in a general apathy, a direct consequence of the victory of the communist regime. Moreover, his notebooks are an act of courage because they are referring to a system based on annihilation of any disputable react.

To emphasize once again the importance of the aspects mentioned before we considered necessary to insert some excerpts of these chronicles. without interfering; the author's words are very suggestive revealing a real talent. To take into consideration the consciousness and intransigence of the analysis: he presents human short-comings, negative habits and so on, all of them as a consequence of the changing of traditional mentality.

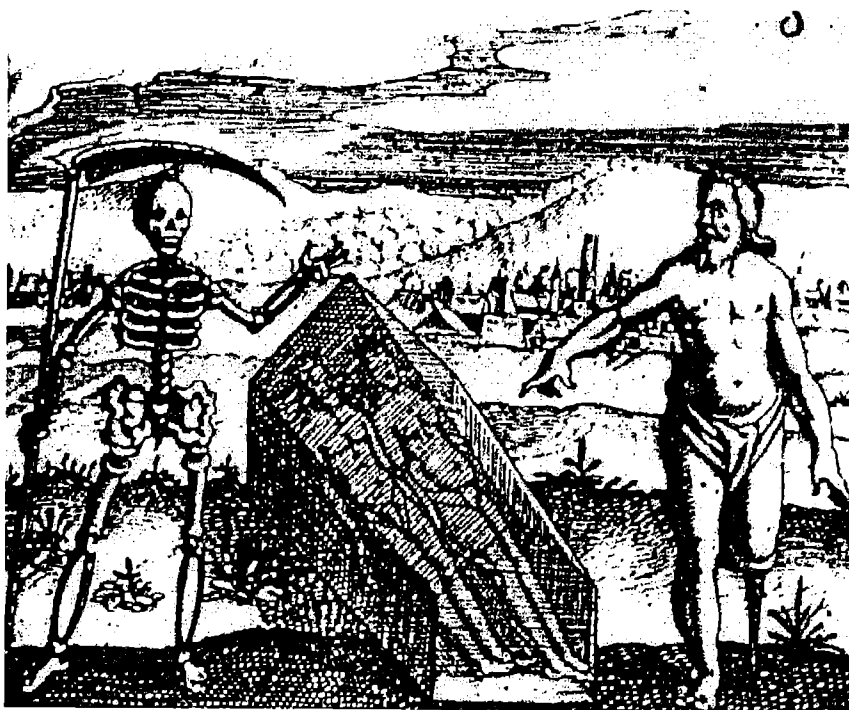
MITURI, RITURI, CREDINȚE POPULARE

APULEIUS ȘI COMPLEXUL ȘCHIOPĂTATULUI MITIC ȘI RITUAL. STUDIU DE PSIHOLOGIE ISTORICĂ

SORIN NEMETI

În ultima jumătate a secolului se face simțită nevoia stringentă de adâncire a înțelegerii noastre istorice: soluțiile vizează completarea instrumentarului istoricului cu conceptele, metodele și descoperirile celorlalte științe sociale: un loc important ocupă psihologia modernă.¹ Uzitarea cuceririlor psihologiei în studiul lumii grecești, prin analizele lui Jean-Pierre Vernant, P. Vidal-Naquet, Marcel Detienne, Paul Veyne, etc., au redimensionat cunoașterea antichității clasice devansându-se reperele stabilite de mitologia și literatura comparată. "Întoarcerea la greci" din perspectiva psihologiei istorice se impune, în opinia lui J.-P. Vernant, din mai multe motive: documentația referitoare la Grecia este mai extinsă, mai diferențiată și mai elaborată decât pentru alte civilizații, iar operele pe care le-a creat Grecia sunt destul de "diferite" de cele care constituie propriul nostru univers spiritual, pentru a ne da, o dată cu sentimentul distanței istorice, conștiința unei transformări a omului.² Acestea sunt avantajele ce au determinat și facilitat "revoluția" pe care psihologii istorici au realizat-o prin studiile asupra lumii grecești. Situația se prezintă net diferit pentru epoca de maximă înflorire a civilizației greco-romane, epoca Principatului, deși, aparent, beneficiază de aceleași avantaje. În literatură se întâlnesc doar rare aluzii la calitatea locuitorilor lumii greco-romane, psihologia locuitorilor Imperiului fiind circumscrisă pornind de la o serie de pseudo-argumente lingvistice, limbajul fiind considerat de Lucien Febvre "un mod cardinal de acces al socialului către individ."³ Aprecieri ca acelea lui L. Febvre⁴ sau ale escistului Jose Ortega y Gasset⁵, incredibil de generalizatoare și simplificatoare dau măsura felului cum s-au aplecat oamenii de știință moderni, din perspectiva psihologiei istorice, asupra antichității greco-romane târzii.

Mai ales în studiile de literatură comparată apare și o altă atitudine: tratarea anticului conform principiului că "omul este totdeauna egal cu sine", și aplicarea asupra acestuia a categoriilor noastre psihologice de azi, căzându-se astfel în cea mai insidioasă capcană ce îl pândește pe investigatorul trecutului: *anacronismul*. Împotriva anacronismului, comis adeseori inconștient, se va dezvolta acest studiu axat pe un pasaj referitor la

¹ William L. Langer, *Următoarea temă*, în *Echinox*, 3-4-5, 1995, p.8

² Jean-Pierre Vernant, *Mit și gândire în Grecia antică*, București, 1995, p.21

³ Lucien Febvre, *Histoire et psychologie*, în *Combat pour l'Histoire*, Paris, 1956, p.207-220

⁴ Idem, *Comment reconstituer la vie affective d'autrefois? La Sensibilité et l'Histoire*, în *Combat pour l'Histoire*, Paris, 1956, p.211-238

⁵ Jose Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, București, 1994, p.24-25

ent, se va dezvolta acest studiu axat pe un pasaj referitor la pastophorul Asinius Marcellus din romanul antic *Metamorfoze sau Măgarul de aur* al scriitorului Apuleius din Madaura.

În interpretarea operelor autorilor antici suntem deseori victima unor clișee, a unor veritabile locuri comune. Unul din poncifele frecvent întâlnite este acela că autorii antici care tratează sau ating subiecte legate de religiile de misterii folosesc un limbaj aluziv, enigmatic, iar sub descrierile lor se ascund chei majore ale misterele în care erau inițiați, chei a căror dezvăluire explicită era prohibită. Această interpretare modernă decurge parțial din chiar textele autorilor antici : “Aș spune, dacă mi-ar fi permis s-o spun, ai afla dacă ți-ar fi îngăduit să asculți. Dar ar fi o crimă deopotrivă de mare și pentru urechile și pentru limba care s-ar face vinovate de o indiscreție și de o curiozitate atât de sacrilege”⁶. În ciuda acestor avertismente, Apuleius descrie experiența lui inițiată în termeni enigmatici și vagi: rezultatul este dificultatea de a interpreta această *synthema* isiacă, considerată, pe rând, o înscenare, o aluzie la invulnerabilitatea mistului sau o călătorie extatică⁷. Dilema lui Apuleius - cum să dezvăluie neinițiaților conținutul misterele și în același timp să nu comită un sacrilegiu - este identică cu cea atribuită de autorii Zoharului maestrului tenait din secolul al II-lea e.n., Rabi Simeon ben Yohai : “Rabi Simeon începu să plângă strigând : *Vai, mie, dacă revelez aceste mistere, și vai mie dacă nu le revelez!*”⁸

Analizând opera lui Apuleius în cheie “misterică” se descoperă că diverse pasaje, aparent fără conținut religios, deghizează mituri și rituri egiptene ale cultului sincretist al Isidei din epoca Antoninilor. Gilbert Durand descriind scenariul ritual al inițierii misterice isiace susține că “mistul îl întrupa pe Seth Răul, deghizat în măgar, care era insultat și maltratat...”⁹. Care este oare drumul parcurs de autorul modern : dinspre un ritual isiac egiptean spre tribulațiile lui Lucius măgar descrise în *Metamorfoze*, sau invers? Anca Filipescu vădește apetență pentru idei similare: Seth se deghizează într-un măgar roșcat, metamorfoza în asin fiind o transpunere romanească a unui rit inițiat în cursul căruia se simula o astfel de transformare¹⁰. În pasajul referitor la călcarea peștilor în picioare pentru că erau de calitate inferioară, Eugen Cizek citește ritualul isiac al pedepsirii peștilor pentru că devoraseră parțial trupul sfârtecat al lui Osiris, aruncat în mare¹¹. Este sigur că adevărurile indicibile sunt prinse și transmise în expresii ambigue, că sunt deghizate în formulări paradoxale, dar trebuie stabilit câte dintre identificări se datorează imaginației noastre și câte din descifrările moderne suprapun intențiile anticului. Eugen Cizek crede (despre *Metamorfoze*) că : “...întregul roman asumă o semnificație isiacă profundă, care se cerea decriptată”¹². Să nu procedăm cu Apuleius așa cum procedează Vasile Lovinescu cu textele lui Ion Creangă, să nu căutăm descoperirea intenționalității în deghizarea unor teme mistice din partea autorului acolo unde sunt, poate, doar exemple ale vehiculării unor teme și a unei simbolistici comune, larg răspândite în epocă. Că unele din aceste teme sunt prezente în operă și că autorul nu era capabil să descifreze decât parțial un conținut mitic și ritual incomprehensibil în epocă, o voi demonstra în continuare și o voi argumenta prin analiza unui scurt pasaj referitor la preotul claudicant din cartea a XI-a a *Metamorfozelor*.

Cine este “Lucius” Apuleius Madaurensis, care este portretul acestui autor antic așa cum a fost schițat prin studiile de literatură comparată? Se știe că a trăit în secolul al II-lea, în epoca de maximă înflorire a Imperiului Roman: s-au avansat mai multe date asupra perioadei exacte a vieții lui : 114 - 185 (190)¹³, 125 - 170¹⁴, 125 - 164 (190)¹⁵. Este originar din colonia romană Madaura (actualul Mdaourouch), tatăl său fiind magistrat municipal. A urmat o școală publică la Carthagina, apoi aproximativ zece ani a călătorit prin Grecia, Orient și Roma. Se reîntoarce la Madaura iar în timpul unei călătorii în Egipt se căsătorește cu văduva Pudentilla, cu zece ani mai în vârstă decât el, și se stabilește la Oea (actualul Tripoli). Este acuzat de magie de către rudele acesteia și se apără cu succes în celebrul proces de la Sabratha. După proces se mută la Carthagina unde primește importante funcții

⁶ Lucius Apuleius, *Măgarul de aur*, București, 1968 (trad. și note I. Teodorescu), p.305

⁷ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, II, București, 1991, p.267-268; I. P. Culianu, *Psihanodia*, București, 1997, p.37-38

⁸ Zoharul (*Cartea Splendorii*), București, Ed. Antet (fără an), p.7

⁹ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, București, 1977, p.380-381

¹⁰ Anca Filipescu, *Isis-Domina și aleșii ei - philosophi platonici*, în *Culegere de studii de civilizație romană*, București, 1979, p.56-57

¹¹ E.Cizek, *Istoria literaturii latine*, II, București, 1994, p.661

¹² *ibidem*

¹³ V.Betolaud, *Apulee - de sa vie et de ses ouvrages*, în *Oeuvres complètes d'Apulee*, Paris, 1891, XIV-XVII

¹⁴ N.I.Niculita, *Prefață. Tabel cronologic*, în Lucius Apuleius, *Măgarul de aur*, București, 1968, XXV-XXVI

¹⁵ E.Cizek, *op.cit.*, p.652-653

sacerdotale (preot al lui Aesculap), biografia lui pierzând din consistență de prin 170 e.n.¹⁶ Apuleius nu a fost doar autorul unui roman aparent facil, burlesc, cu pasaje licențioase, ci un “filosof celebru, prințul oratorilor africani și care a exercitat asupra spiritelor timpului său o influență considerabilă”¹⁷. Este autorul unor opere oratorice (*Apologia, Florides*), al unor tratate filosofice (*De Platone et eius dogmate, De Deo Socratis, Περὶ κόσμου, Περὶ ερμηνείας*), al romanului *Metamorfozele sau Măgarul de aur*, al unor imnuri și “poeme de toate genurile”. Probabil în ultima parte a vieții sale Apuleius a scris *Metamorfozele*: cu siguranță înainte de 197, data morții lui Albinus, despre care știm că trăia în mijlocul amuzamentelor literare și al “fabulelor milesiene-punice” ale compatriotului său Apuleius. (SHA, Julius Capitolinus, Clodius Albinus, 12, 12). *Terminus postquem* este indicat de pasajul din *Florides* (X, 40), unde Apuleius, amintind diversitatea producțiilor sale nu face nici o aluzie la roman (pasajul este datat în timpul domniei comune a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, începând din 161). Nicole Fick, analizând comparativ fluctuațiile prețului măgarului, concluzionează că *Metamorfozele* au fost redactate sigur după 167, și probabil în timpul sau după puseul inflaționist de la sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius (din 175 e.n.)¹⁸. Această încercare de restrângere a datării, oricum speculativă prin natura ei, este pusă sub semnul întrebării și de aserțiunile unor autori care susțin că nu a existat inflație în timpul domniei lui Marcus Aurelius și că procesul inflaționist a izbucnit doar în secolul al III-lea e.n.¹⁹

Din operele și biografia lui Apuleius se degajă impresia că a fost un “adevărat aventurier, al antichității, un Cagliostro al timpului său” (E.Cizek), “un Jean Cocteau ante litteram dublat de un Cagliostro” (R. Martin), “o ființă ciudată, foarte reprezentativă pentru timpul său, pe care însă îl și depășește” (J. Bayet), în final, “un om al contrastelor și al contradicțiilor” (P.Vallette). Filosof, profesând un platonism mediu, retor și romancier, este interesat de științe și de magie, s-a inițiat, în același timp, în mai multe culte misterice. Acesta este autorul, al cărui discurs intelectual “rezidă într-o dezbatere isiacă și platoniciană asupra condiției umane”.²⁰

Romanul nu este biografia deghizată a lui Apuleius, în călătoriile lui Lucius nu trebuie descoperite rutele călătoriilor reale ale lui Apuleius, iar sub pasajele aparent banale din roman nu se ascund întotdeauna conținuturi mistice și esoterice, ritualuri deghizate ale religiei misterice a zeiței sincretiste Isis. Prin analiza comparată a unui pasaj din *Metamorfoze* vom stabili că nu în toate cazurile putem descoperi intenția autorului de a sugera publicului său, cunoscător, revelațiile cărora caracterul misteric al cultului le interzicea dezvăluirea. Pasajul este din cartea a XI-a, adevărat manifest al isianismului, deci apariția lui ar indica faptul că Apuleius era conștient de conținutul lui simbolic. După o analiză pe trei paliere vom arăta că Apuleius și contemporanii săi erau doar parțial conștienți de semnificația simbolică a preotului claudicant.

După inițierea în misterele Isidei, zeița apărută în vis îl anunță pe Lucius că trebuie să fie introdus și în misterele “invincibilului Osiris”. În noaptea următoare are un alt vis care îl edifică și îl convinge să urmeze o nouă inițiere: “...în noaptea următoare am văzut în vis pe unul dintre preoți îmbrăcat într-un veșmânt de în, care, purtând tirsuri, frunze de iederă și unele obiecte ce nu trebuiau pomenite, le-a depus chiar în camera mea; apoi, ocupând scaunul unde ședeam eu de obicei, mi-a comunicat ordinul de a pregăti ospățul, care trebuia să aibă loc înainte de admiterea mea în această credință. și, evident, ca să-mi dea posibilitatea de a-l recunoaște după vreun semn, mi-a arătat că schiopăta ușor de piciorul stâng, al cărui călcâi era puțin sucit înăuntru. O astfel de manifestare a voinței divine mi-a risipit orice umbră de îndoială și numaidecât, după ce am adresat zeiței rugăciunile de dimineață, cu cea mai mare grijă, am căutat să văd care dintre toți preoții mergea la fel cu acela din visul meu. Și nu mi-a trebuit mult timp ca să-l găsesc, căci printre pastofori am zărit îndată pe unul care, în afară de indicul piciorului, semăna exact la statură și înfățișare cu apariția mea nocturnă, despre care am aflat mai târziu că se numea Asinius Marcellus, nume care nu era deloc străin cu revenirea mea la chipul omenesc”.²¹

¹⁶ P.Vallette, *Introduction*, în Apulee, *Apologie, Florides*, Paris, 1924, V-XVII; V.Betolaud, *op.cit.*, V-XVI; E.Cizek, *op.cit.*, p.652-656; Gh.Vlăduțescu, *Filosofia în Roma antică. Forme de gândire și evoluții*, București, 1991, p.218-222; N.I.Niculiță, *op.cit.*, V-XXIII; J.Bayet, *Literatura latină*, București, 1972, p.673

¹⁷ V.Betolaud, *op.cit.*, V

¹⁸ N.Fick, *Le magie dans les Metamorphoses d'Apulee*, în *RÉL*, 63, 1985, p.133 (nota 1), p.140

¹⁹ S.Mrozek, *Les prix dans les mines d'or de Dacie au IIe siècle de n.è.*, în *Apulum*, IX, 1971, p.451

²⁰ E.Cizek, *op.cit.*, p.659

²¹ Apuleius, *Metamorfoze sau Măgarul de aur*, București, 1996, [trad. și note I.Teodorescu, ediție revăzută de I.Acsan], p.275; *Oeuvres complètes d'Apulee* (trad. V. Betolaud), Paris, 1891, I, p.399: “Is, ut agnitionem mihi scilicet certo aliquo sui signo subministraret, sinistri pedis talo paululum reflexo, contabundo clementor incedebat vestigio. (...) Et illico deae matutinis perfectis salutationibus, summo studio percontabar singulos ecqui vestigio similis, ut somnio? Nec is defuit. Nam de Pastophoris unum conspexi statim, praeter indicium pedis, caetero etiam statu atque habitu examussum nocturnae imagini congruentem”...

În acest pasaj apare, deci, un preot al Isidei care șchioapătă de piciorul stâng. Pentru a decripta sensul pasajului preotul trebuie pus în relație cu alte personaje mitologice din antichitate legate prin referirea la defecte de mers : șchiopătat, târrea unui picior rănit, călcâi vulnerabil, mersul cu un picior desculț (monosandalismul), poticnirea, saltul într-un picior etc. Fenomenul a fost semnalat de C. Levi-Strauss la analizarea mitului lui Oedip, când separă în coloana a patra sensurile numelor proprii ale personajelor masculine : Oedip "picior umflat", Laios "strâmb", Labdacos "șchiop", care evocă toate o dificultate de a merge bine.²² Lărgind cadrul și urmărind izomorfismele profunde, Carlo Ginzburg definește și explică fenomenul transcultural al șchiopătatului mitic și ritual, realizând un impresionant (nu însă și complet) corpus. Exemplele se întind din antichitate până în epoca modernă și sunt răspândite în spațiu din Grecia până în China. Se pot distinge trei categorii principale: 1) personajele cu defecte de mers, 2) monokrepizii și 3) oamenii înjumătățiți, pentru tema noastră fiind relevante exemplele primelor două categorii - claudicanții și monokrepizii. Defecte de mers întâlnim la zei ca Saturn, înfățișat uneori cu picior de lemn și descris de Lucian din Samosata drept un bătrân bolnav de gută, Zeus căruia Typhon îi taie venele de la mâini și de la picioare sau Dionysos "Zeul cel Șchiop" care, în plus, apare în fresca de la Villa dei Misteri încălțat cu o singură sandală. Impresionantă este pleiada eroilor cu defecte de mers: Oedip "picior umflat", cu gleznele străpunse, Telephos rănit la piciorul stâng de Ahile, Odisseu străpuns de o așchie de la spița unei roți în picior (sau după alt mit moare lovit în picior de o săgeată a lui Telegonos), Ahile cu călcâiul vulnerabil, Filoctet mușcat de un șarpe de picior, etc. Defectele de mers abundă în alte spații geografice și în alte epoci : Iacov rămâne șchiop după lupta de la pâraul Yabboq, osetinul Soslan este invulnerabil cu excepția călcâiului sau a soldului, Amirani are un genunchi cu rotulă de lup, regele danez Handing revine șchiop dintr-o călătorie sub pământ, etc. Tot în relație cu complexul șchiopătatului mitic și ritual trebuie pus și monosandalismul: Iason se prezintă în fața lui Peleas încălțat cu o singură sandală, Perseus primește de la Hermes o singură sandală, Didona, în pragul sinuciderii își smulge o sandală, Empedocle lasă în urma sa o singură sandală de bronz, platenii descriși de Tucidee, fii lui Testios la Euripide și soldații lui Caeculus din Eneida lui Vergilius sunt încălțați la un singur picior. Ecouri ale acestui rit se simt și în basmele de tipul Cenușăreasa unde personajul feminin poartă un singur pantof.²³

Aplicând o analiză atentă fiecărei situații, Carlo Ginzburg elucidează relațiile dintre aceste personaje și stabilește semnificația simbolică a claudicației și monosandalismului: enunțul său are valoare de axiomă:

"Oricine se duce sau se întoarce de pe lumea cealaltă...este însemnat printr-o asimetrie legată de mers."²⁴

Cu alte cuvinte, defectul de mers sau monosandalismul indică o legătură permanentă sau temporară cu lumea morților, în anumite cazuri făcându-se trimitere directă la inițiere (majoritatea inițierilor comportând, de fapt, o moarte rituală)

Cunoșteau anticii adevărata semnificație a acestui conținut simbolic? Ce valoare are apariția acestei structuri mitice în roman pentru Apuleius în planul narativ, imediat? "...Ca să-mi dea posibilitatea de a-l recunoaște după vreun semn, mi-a arătat că șchiopăta ușor de piciorul stâng...". Șchiopătatul este, deci, la un prim nivel al analizei, un semn de recunoaștere; Apuleius o spune lămurit : *indiciu pedis*. Însă, în lumina celor spuse mai sus despre fenomenul transcultural al șchiopătatului mitic și ritual, putem să presupunem și un mobil ascuns pentru care Apuleius a introdus pasajul cu preotul șchiop. Șchiopătatul este prezent în legătură cu acele personaje care mediază între două lumi, a viilor și a morților, în legătură cu personaje ce au avut o "experiență la limita morții" și, mai ales, în legătură cu personaje ce au suferit o inițiere (și majoritatea ritualurilor inițiatice presupun în scenariul lor o moarte simbolică, cu excepția, poate, a inițierilor eroice)²⁵. Nu cred că vom cădea în capcana anacronismului dacă vom susține că Apuleius a introdus deliberat acest pasaj cu preotul claudicant în visul lui Lucius, pentru că el cunoștea, ca inițiat în mistere, nucleul simbolic al fenomenului: monosandalismul și șchiopătatul semnalizau în epocă relația cu inițierea. Mărturie stau statuia tânărului inițiat în Misterele Eleusine ce se păstrează la Palazzo dei Conservatori, încălțat cu o singură sandală, Dionysos cu o singură sandală din Villa dei Misteri, Hermes Monokrepidul²⁶ sau personajul cu o singură sandală reprezentat pe kraterul de la Derveni²⁷. La un al doilea nivel al analizei putem afirma că Apuleius înțelege parțial semnificația șchiopătatului, punându-l în legătură cu inițierea (în definitiv, Asinius Marcellus, un pastofor al Isidei "a atins țărmlurile morții, călcând pragul Proserpinei" și a "revenit purtat de-a lungul elementelor"). Șchiopătatul era pentru Apuleius doar un

²² C.Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, București, 1978, p.257-269

²³ C.Ginzburg, *Istorie nocturnă. O interpretare a sabatului*, Iași, 1996, p.233-299

²⁴ *ibidem*, p.254

²⁵ M.Eliade, *Nașteri mistice*, București, 1995 ; A.v.Gemep, *Riturile de trecere*, Iași, 1996, p.89, 141-143, 145 etc.

²⁶ C.Ginzburg, *loc.cit.*

²⁷ *E.L.I.*, Suppl.II, 1994, s.v.Derveni (P.Themelis), p.369

indicator al inițierii: situându-ne la un al treilea nivel al analizei susținem că Apuleius nu cunoștea semnificația profundă, primară, reală, a defectului de mers, pentru că nici un antic nu o cunoștea. Tucidide (III. 22. 2) ne spune că platecii "purtau arme care nu-i îngreuiuau și aveau numai piciorul stâng încălțat, *ca să le ofere sprijin împotriva noroiului*".²⁸ Soldații lui Caeculus, fiul lui Vulcan și întemeietorul Praenestei, "piciorul stâng îl aruncă / Gol spre dușman, iar cel drept și-l acoper cu piele / de bivol" (Virgilius, Aeneida, VII, 677-689).²⁹ Euripide, în tragedia pierdută Meleagru, ne spune că "fiii lui Thestius au piciorul stâng gol, celălalt în sandale, *ca să fie sprinteni la fugă: aceasta-i lege pentru toți etolienii*".³⁰ Aristotel, tratându-l pe Euripide ca ignorant, spune în cartea a II-a a Poeticii (azi pierdută), că nu piciorul stâng, ci pe cel drept îl purtau etolienii gol: "or, tocmai dimpotrivă, obiceiul etolienilor era să poarte încălțăminte numai la piciorul stâng, cel drept rămânând gol. *Aceasta-mi pare mai potrivit, ca să fim sprinteni la fugă*".³¹ Macrobius, analizând pasajele lui Euripide, Aristotel și Virgilius găsește o altă explicație pentru monosandalism: "Citind că hernicii...sînt coborîtori din pelasgi...[Virgilius] ...a atribuit hernicilor...veche colonie a pelasgilor - acest obicei, despre care aflase că l-ar fi avut etolienii".³² Întreaga antichitate, de la Euripide la Macrobius, filosofi și literați, își probează neputința de a descifra acest conținut mitic și ritual al cărui reflex este monosandalismul și șchiopătutul, conținut care încă din secolul al V-lea î.e.n. era incomprehensibil.³³ Este astfel limpede că Apuleius nu avea acces la acest nivel de semnificație la care noi, modernii, am ajuns datorită cuceririlor mitologiei comparate, structuralismului și psihologiei abisale.

În concluzie: la primul nivel semnalat de noi, cel narativ, șchiopătutul preotului ca semn de recunoaștere este, fără îndoială, un artificiu literar. Al doilea nivel al analizei relevă o trimitere explicită la inițiere, cu intenția manifestă a autorului de a face mesajul descifrabil de către cunoscători, de către cei ce, în epocă, citeau romanul ca pe o carte reprezentativă a platonismului isiac. Adâncind analiza la cel de-al treilea nivel sesizăm că lui Apuleius îi scapă semnificația profundă, nu mai discernem intenționalitatea. Construcția literară (nivelul 1) și mistic - filosofică (nivelul 2) sunt devansate de cea inconștientă (nivelul 3): asistăm la manifestarea unei structuri de gândire mitică (arhetip), căreia Apuleius nu-i cunoaște toate implicațiile și semnificațiile.

Deși putem decela între aceste trei niveluri, nu putem spune tranșant în ce măsură Apuleius era conștient de conținutul mitic al visului cu preotul claudicant fără riscul de a comite un grav anacronism: nu putem cuantifica intențiile autorului antic. Trebuie spus că Apuleius nu gândea în termeni cartezieni și că întregul său univers era racordat la rețeaua mitologică și filosofică a antichității. Pentru că "universul simbolic nu este altceva decât universul uman în întregime", iar procesul de gândire mediată, de aprehensiune prin mijlocirea unui semn este propriu lui Homo sapiens³⁴. Apuleius se exprimă prin intermediul acestui caz limită al cunoașterii indirecte care este simbolul. Care este cezura între semnificat și semnificant rămâne de stabilit în fiecare caz dat. Trebuie, deci, să glosăm cu prudență pe marginea textelor antice, să nu căutăm înțelesuri esoterice acolo unde nu există.

Ilustrația - imagine înfățișând în centru o scenă de *mortificatio* cu Sol și Luna doborâți de moarte după *conjunctio*, iar ca personaje secundare personificarea Morții și un personaj schiop: - extrasă din Johann Daniel Mylius, *Philosophia reformata continens libros binos*, Frankfurt, 1622 (după C.G.Jung, *Psihologie și alchimie*, II, București, 1996, p.161, fig.223)

²⁸ Thucydides, *Războiul peloponezic*, București, Ed. Științifică, 1966 [trad. și note N.I. Barbu], p. 318

²⁹ P. Vergilius Maro, *Aeneis*, București, I.a., [trad. G. Coșbuc], p. 134-135

³⁰ În Macrobius, *Saturnalia*, București, 1961, [trad. și note Gh. Tohăneanu], V, XVIII, 16-17, p. 268

³¹ În Macrobius, *Saturnalia*, V, XVIII, 13-16, ed. cit., p. 268

³² Macrobius, *loc. cit.*

³³ C. Ginsburg, *op. cit.*, p. 241

³⁴ G. Durand, *Figuri mitice și chipuri ale operei. De la mitocritică la mitanaliză*, București, 1998, p. 22-23

APULEIUS AND THE CIRCUMSTANCE OF MITHIC AND RITUAL HOBBLE
AN HISTORICAL PSYCHOLOGY APPROACH
(Abstract)

Starting by an apparently unknown excerpt from Apuleius-*Metamorphoses* (XI), we took into consideration the hackneyed motif, the common place in the specialized literature, according to which the antique authors who treated subjects linked to religions of misteries used an misterious language, full of allusions. Beyond all of these the keys of the misteries are to be founded by those initiated. It is possible that the unspeakable truths are transmited in ambiguous ways or paradoxical formulas. It is important how much of these interpretations are given by the modern researchers and how much belongs to the author. Taking into consideration that Apuleius lived at the border of Greek and Roman worlds of Second and Third centuries, we consider that our study is dealing with a new field: historical psychology, as William L. Langer states.

Our analysis reveals three levels: at the first one (narrative) the priest's hobble as a sign of recognition is, no doubt, a literary artifice. The second level reveals a sending to initiation and at the third level one can realize that Apuleius missed the deep semnification, the purposefulness is no more discernable. The literary level (1) and mystical-philosophical one (2) are outrun by the level of unconsciousness (3): so, there is a structure of mythical thinking (archetype) but Apuleius did not know all the semnifications and consequences.

PARCAE - URSITOARE. STUDIU DE MITOLOGIE CONTRASTIVĂ

IRINA NEMETI

Acest studiu își propune o analiză comparată care vizează două figuri mitologice din spații culturale și temporale diferite: Moirai - Parcae, divinitățile destinului din panteonul greco-roman și Ursitoarele, zânele soartei din mitologia românilor. Demersul nostru se integrează deci într-un domeniu științific de frontieră - acela al etno-istoriei iar ca problematică - în istoria permanențelor.

Schemele metodologice folosite provin în cea mai mare parte din structuralism și mitologia comparată¹. Metoda de bază utilizată este cea "contrastivă" - numită astfel și teoretizată de Georges Charachidzé, caracterizându-se în principal prin îmbinarea și completarea structuralismului cu contribuțiile mitologiei comparate. Mitologia contrastivă se distinge prin abordarea nu doar a similitudinilor perfecte ci și a contrastelor, comparația fiind datoare să apeleze și la asimetrii, reflexii deformate, opoziții și goluri².

Permanențele la care se referă lucrarea de față se plasează între spiritualitatea romană și cea românească, moștenitoare genetică a celei dintâi. În sens mai restrâns, analiza va urmări credința în destin și în divinitățile destinului la romani și români. Filiația existentă între *Parcae* și *Ursitoare* a fost semnalată deja de mai mulți autori : E. D. O. Sevastos, L. Șăineanu, S. F. Marian, M. Bărbulescu, V. Kernbach, I. Evseev, Al. Diaconescu, C. Opreanu³.

Sursele utilizate sunt eterogene : izvoare literare și arheologice - pentru a reconstitui credințele antice, basme, descântece, invocări, texte funebre și ceremonii rituale specifice spiritualității românești.

Pe teritoriul Daciei romane credința în Parce este atestată de o inscripție funerară descoperită la Gherla⁴, patru pereți de *aedicula* funerară provenind de la Potaissa, Ampelum și Apulum⁵ și un vas antropomorf descoperit la Napoca⁶. Acestor piese li se adaugă încă două, atribuirea imaginilor respective Parcelor fiind însă incertă. Pe veșmântul Hekatei de la Salinae sunt figurate, alături de alte personaje, două zeițe alături de un copil, interpretate de M. Gramatopol ca reprezentând două Parce⁷. O altă posibilă imagine este redată pe o tăbliță aparținând repertoriului Cavalerilor Danubieni: cele trei Parce sau Matres sunt reprezentate în bust, așezate fiind pe mici baze rectangulare⁸. Toate piesele amintite nu au un caracter votiv clar ceea ce i-a îndreptățit pe D. Isac și M. Bărbulescu să susțină că Parcele sunt mai probabil integrate într-un sistem de credințe funerare decât într-un cult⁹.

Credința în Ursitoare este documentată de creații folclorice și ceremonii rituale în toate zonele locuite de români¹⁰.

¹ C. Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, București, 1978; G. Dumézil, *Mit și epopee*, București, 1993; G. Dumézil, *Zei suverani ai indo-europenilor*, București, 1997; M. Meslin, *Știința religiilor*, București, 1993; J. Martin Velasco, *Introducere în fenomenologia religiilor*, București, 1997.

² G. Charachidzé, *Prometeu sau Caucazul. Încercare de mitologie contrastivă*, București, 1988.

³ Elena D. O. Sevastos, *Literatura populară*, II, București, 1990, p. 187; L. Șăineanu, *Basmele române în comparație cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, București, 1895, 781-782; S. F. Marian, *Nașterea la români*, București, 1995, p. 102; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj - Napoca, 1984, p. 218; V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1995, p. 684; I. Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, 1998, p. 475; Al. Diaconescu - C. Opreanu, *Cîteva puncte de vedere în legătură cu evoluția societății autohtone în epoca daco-romană târzie și în perioada migrațiilor în AILA Cluj*, XXIX, 1988-1989, p. 571-597.

⁴ I. I. Russu, *Notes Épigraphiques I în Dacia*, XI-XII, 1945-1947, p. 269-270.

⁵ M. Jude - C. Pop, *Monumentele sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972, p. 12-13; O. Floca, V. Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană în BCMI*, XLII, 1973, p. 15; D. Isac - M. Bărbulescu, *Atestări ale Parcelor pe teritoriul Daciei romane în ActaMN*, XIII, 1976, p. 181-182; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 179; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 206-217; V. Wollmann - I. T. Lipovan, *Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior - Ampelum (II) în Potaissa*, III, 1982, p. 96; V. Moga, *Monumente romane inedite din Apulum*, XXXV, 1998 (sub tipar);

⁶ Isac - Bărbulescu, *op. cit.*, p. 179-181; I. Tîgăra, *Necropolele de la Potaissa în Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 203-204; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 200;

⁷ M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, București, 1982, p. 132; E. Petersen, *Der Reliefschmuck der Hekate von Hermannstadt în AEM*, Wienn. V. 1811, p. 193-196;

⁸ D. Tudor, *CMRED*, I, Leiden, 1976, p. 65; F. Chapouthier, *Les Cavaliers Danubiens în Revue des Étude Anciennes*, XLI, 1, 1939, p. 65-68;

⁹ Isac - Bărbulescu, *op. cit.*, p. 177-189;

¹⁰ A. Fochi, *Datini și eresuri populare la sfârșitul secolului al XVIII - lea*, București, 1973, p. 349-350; I. Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an*, București, 1997, p. 209-210; M. Olinescu, *Mitologie românească*, București, 1944, p. 239-240; V. Kernbach, *op. cit.*, p.

Parcele și Ursitoarele sunt divinități / personaje mitologice care se disting printr-o atribuție principală: patronarea destinului, ele fiind în mitologia greco-romană și în cea românească protagonistele scenelor mitice referitoare la destin, soartă, noroc. În jurul lor se agregă un întreg sistem format din alte divinități și personaje mitologice, ceremonii rituale, tabu-uri, gesturi magice, secvențe temporale specifice¹¹.

Etimologia numelor lor trimite în ambele cazuri spre activitățile economice și magice specifice: torsul și țesutul, care implică stăpânirea "firelor" de lână, în sau a firului destinului uman și cosmic. Κλωθω este "Torcătoarea", numele ei impunându-se în forma plurală, pentru a denumi întreg grupul Moirelor : Κλωθης - "Torcătoarele"¹². Numele "Ursitoarea" s-a format de la verbul "a ursi" - a hotări soarta omului, derivat din "a urzi" - a țese (verbe de origine latină, formate din "ordior" - a țese). Ca și în cazul antic numele ei s-a impus devenind generic pentru întreg grupul: "Ursitoarele"¹³.

Hotărârea destinului este deci similară cu "țeserea" lui. Stăpânirea destinului, implicit a timpului este în mai toate mitologiile, atributul Marii Zeițe. Fusul este unul din atributele ei preferate, alături de coarnele lunare cu care adesea se confundă. Marile Zeițe chtonico-lunare sunt inventatoarele torsului și țesutului. Sunt maestre ale folosirii firelor, nodurilor și legăturilor care servesc "legării" și farmecelor, fiind zeițe magiciene prin excelență. Firul, prima legătură artificială, reprezintă agregarea într-o "legătură magică"; în general "a lega" este similar cu "a vrăji", "a fermeca", acțiunea de a lega fiind fundamental magică¹⁴. Nodul simbolizează legăturile temporale, condiția umană legată de conștiința timpului și "blestemul morții". Instrumentele torsului și țesutului simbolizează universul și devenirea. A roti fusul, a învârti vârtelnița implică înscrierea acțiunii și a persoanelor care o săvârșesc într-un cerc magic aflat în raport cu cosmosul și elementele sale precum și cu lumea subpământeană, a spiritelor celor morți. Firul "leagă" sufletele vrăjite prin practicile magice, destinul omului prin hotărârea divinității, lumea viilor și lumea morților. Numeroase interdicții privind torsul și țesutul în zilele în care se eliberează morții, urmăresc împiedicarea revenirii sufletelor strămoșilor - fără puțință de întoarcere, firul fiind o posibilă cale de acces între lumi¹⁵. Asimilate scurgerii timpului cosmic, aceste activități se leagă de ritmurile generative ale pământului, implicit de fertilitate. Sărbătorile ce vizează fertilitatea gliei precum și primăvara în general, cunosc de asemenea interdicția torsului și țesutului pentru a nu se deregla evoluția firească a creșterii și rodirii, căci a toarce, a țese, poate însemna o accelerare a scurgerii timpului. Aceste tabu-uri sunt atestate și în antichitatea clasică precum și în folclorul popoarelor romanice¹⁶.

Numele Parcelor și Ursitoarelor derivă din substantive comune care provin din verbe ce denumesc acțiunile specifice ale divinităților. Clotho - se traduce "Torcătoarea", Lachesis - "Ursitoarea". Atropos - "Fatalitatea". *Fata* e format din *fas* - cuvântul divin, voința divină referitoare la viitor. *Nona* și *Decuma* sunt nume ce semnifică lunile a noua și a zecea, iar *Morta* semnifică moartea. *Parca* vine de la *parcere* - a zămisli, a naște¹⁷.

La români, în mod similar, se numesc cel mai adesea - Ursitoarea, Soarta, Moartea. Ca și în cazul Parcei Clotho, al cărui nume devine generic pentru întregul grup, Ursitoarea își impune numele, care la plural (Ursitoarele) va deveni cel mai frecvent din grup. Soarta - este numele celei care rostește evenimentele vieții omului, iar Moartea este cea care hotărăște moartea omului. Aceasta din urmă este numită și șchioapa, atunci când prezintă acest defect de mers specific celor ce cunosc destinul. Numele Urse, Ursoaice, Ursoni nu a primit încă o explicație suficient de convingătoare existând mai multe posibilități interpretative. Se poate face o apropiere de constelațiile Urselor, stelele fiind integrate în complexul mitic al destinului. Asemănarea numelui

648-649: S. F. Marian, *op. cit.*, p. 95-99; T. Papahagi, *Din Folclorul Romanic și cel Latin. Studiu comparat*, București, 1923, p. 122; Florica Lorinț - Mariana Kahane, *O ipostază a ursitoarelor în credințe și ceremonialuri în Folclor Literar*, II, 1968, 180-181; R. Vulcănescu, *Mitologia română*, București, 1985, 164-165; T. Burada, *Opere*, III, București, 1978, p. 124-125; I. Evseev, *op. cit.*, p. 475-476; Antoaneta Olteanu, *Metamorfозele sacralului. Dicționar de mitologie populară*, București, 1998, 340-342; E. Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, 1997, 163-168; C. S. Timoc, *Povești populare românești*, București, 1988, p. 226-232;

¹¹ *DA*, II, 1, Paris, 1896, p. 1016-1021 (J. A. Hild); *RE* XVIII, 4, Stuttgart, 1949, c. 2449-2495 (F. Heichleim); *LexMyth*, II, 2, Leipzig, 1894-1897, c. 3040-3102 (Drexler); F. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 14-51; *idem, Recherches sur le Symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 353-379; I. Evseev, *op. cit.*, p. 475; A. Fochi, *op. cit.*, p. 349-350; S. F. Marian, *op. cit.*, p. 102;

¹² *DA*, II, 1, p. 1017

¹³ A. Fochi, *op. cit.*;

¹⁴ M. Eliade, *Imagini și simboluri. Eșeu despre simbolismul magic-religios*, București, 1994, p. 143-144; M. Eliade, *Nașteri mistice*, București, 1995, p. 59-63;

¹⁵ Silvia Ciubotaru, *Implicații arhaice ale torsului în Anuarul de Folclor*, V-VII, 1987, p. 267; N. Both, *Cânepa în credințele și practicile magice românești în AMET*, 1971, p. 287;

¹⁶ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 267-269; T. Papahagi, *op. cit.*, p. 122-124;

¹⁷ *DA*, II, 1, p. 1016-1020;

“urs” cu “a ursi”, “Ursitoare” ar fi putut duce la integrarea animalului în acte prezente în timpul ritual aferent Ursitoarelor, precum și la formularea numelui discutat. Se pune însă întrebarea dacă numele nu provine dintr-un scenariu mitologic care însuma efectiv animalul personalității divine a patroanelor destinului, mitologia greco-romană cunoscând numeroase apropierea, metamorfozări, dedublări urs - divinități feminine¹⁸.

Formarea acestor nume din substantive comune se datorează existenței unui tabu privind rostirea numelui lor. Cei vechi credeau că a rosti numele unei divinități înseamnă a-ți impune voința asupra ei, ori a o invoca; tocmai de aceea numele multor divinități nu se rostește. Acesta este și cazul divinităților destinului pentru că a le pronunța numele sacru putea însemna a avea în putere chiar destinul.

Numele “Mire” le-a fost dat sub influența numelui neogrec - Moirai, folclorul grecesc conservând figurile mitologice, inclusiv numele Moirelor antice¹⁹.

Parcele și Ursitoarele sunt divinități cu caracter colectiv fiind reprezentate sau imaginate de obicei în grup: trei, cinci, șapte, nouă, douăsprezece, mai rar una sau două; numărul preferat este, însă, trei. Ele formează o triadă divină, fiecare asumându-și un moment din drama mitică a destinului. Într-un plan mai larg, cele trei Parce sau Ursitoare prezidează cele trei momente de trecere esențiale din viața omului: nașterea, căsătoria, moartea, pe care tot ele le-au hotărât în prealabil fiecărui om²⁰.

Moirai - Parcae reprezintă voința divină și sunt asociate lui Zeus - Jupiter care este și el stăpânul destinului. Ursitoarele sunt “slugile lui Dumnezeu”, “femei sfinte care îndeplinesc voința lui Dumnezeu”²¹. Relația lor cu forța divină supremă stă însă sub semnul ambiguității. Uneori ele îndeplinesc voința lui Zeus - Jupiter / Dumnezeu. În alte contexte mitice, însă, ele au puterea absolută asupra sorții, ceea ce conferă caracterul imuabil al hotărârilor lor, nici oameni, nici zei neputând să o schimbe²².

Zeiele greco-romane ale soartei erau bineînțeles nemuritoare. În cazul Ursitoarelor gândirea populară a explicat nemurirea lor integrându-le în povestea lui Alexandru Macedon în care se spune ca ele ar fi băut apa vieții dobândind astfel viață fără sfârșit²³.

Legende care vorbesc despre originea lor le indică drept personaje primare, aparținând perioadei “începuturilor”. Moirele sunt (în unele variante) fiicele lui Kronos, surori cu Eriniile și Aphrodita Urania, toate acestea incluzându-le în primele generații de zei. Ursitoarele sunt introduse în scenariul poveștii lui Alexandru Macedon, personaj mitic al vârstei primordiale ca și regele Ioan, posesorul apei vie - simbol al unui paradis pierdut, legat de asemenea de nostalgiile originilor. Acest aspect al divinității se datorează calității lor de stăpâne ale timpului. Ele țin timpul, îl derulează rotind fusul, învărtind vârtelnița, îl agregă țesându-l. Și toate acestea pentru că au fost acolo dintru început, când timpul tocmai a început să se nască.

Și unele și altele sunt divinități lunare. Moirele depind de forțele lunare iar orficii considerau că fac parte din Lună. Apropierea lor de Tyche-Fortuna, Hekate, Artemis, Hera, subliniază acest aspect²⁴. Printre numele proprii ce li se acordă Ursitoarelor figurează și Sânziana, personificarea Lunii, sora Soarelui²⁵. Stăpânirea timpului le conferă conotații cosmice ceea ce le include în categoria divinităților lunare. Fusul - atribut specific este confundat cu cornul Lunii. Magia - pe care o prezidează, are ca timp specific de desfășurare noaptea, “timpul Lunii”. Ciclurile generative, fertilitatea câmpurilor și femeilor - vegheate de Parce și Ursitoare, sunt determinate de ciclurile Lunii. Momentele din viața omului pe care ele le patronează, stau de asemenea sub semnul Lunii.

Comună este și patronarea lumii femeilor. Ca toate divinitățile de acest tip, Parcele și Ursitoarele prezintă un caracter contradictoriu ce însumează virginitatea și maternitatea. Sunt fecioare caste, condiție impusă de esența lor oraculară dar totodată sunt divinitățile nașterii, protectoarele copiilor și eroilor²⁶.

Sunt și divinități ale fertilității și fecundității. Legate de lună, naștere, căsătorie - procreare, moarte, au ca principale domenii de competență și fertilitatea, maternitatea, moartea, magia, nu doar timpul și destinul.

¹⁸ M. Olinescu, *op. cit.*, p. 239; T. Frâncu, I. A. Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București, 1888, p. 147; Marianne Mesnil, Assia Popova, *Etnologul între Șarpe și balaur. Eseuri de mitologie balcanică*, București, 1997, p. 245-269; C. Ginzburg, *Istorie nocturnă. O interpretare a sabatului*, Iași, 1995, 97-118; Alina Creangă, *Rituri ale nașterii. Ursitoarele în Echinox*, 7-8-9, 1998, XXX, P. 6-7;

¹⁹ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 781-782; Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, p. 75;

²⁰ S. De Angeli, *Problemi di iconografia romana : dalle Moire alle Parche in Actes du colloque international Religion, Mythologie, Iconographie*, Palais Farnese, 1991, p. 107-120;

²¹ *DA* II, I, p. 1017; A. Fochi, *op. cit.*, p. 350; T. Pamfile, *Mitologie românească*, București, 1997, p. 17

²² *DA* II, I, p. 1017; T. Pamfile, *op. cit.*, p. 25;

²³ T. Pamfile, *op. cit.*, p. 16;

²⁴ J. Ferguson, *The religion of the Roman Empire*, London, 1970, p. 87; M. Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, 1992, p. 117; C. G. Jung, K. Kerényi, *Copilul divin - fecioara divină. Introducere în esența mitologiei*, București, 1994, p. 174-244;

²⁵ M. Coman, *Sora Soarelui*, București, 1983, p. 7-10; D. Stăncescu, *Sora Soarelui. Basme culese din popor*, București, 1970;

²⁶ *DA*, II, I, p. 1017; S. F. Marian, *op. cit.*, p. 97-103;

Această situație caracterizează în general Marile Zeițe cu competențe htonico-lunare multiple. Treptat, funcția lor a fost precizată accentuat la nivelul nașterii și destinului, celelalte aspecte devenind secundare²⁷. Parcele sunt asociate divinităților ce patronează fertilitatea. Ursitoarele sunt identificate cu Ielele și Cosânzeana - personaje mitice stăpâne ale acelorași funcțiuni. Integrarea lor în complexul hoațelor de lapte și de vite subliniază acest caracter²⁸.

Alături de prezidarea destinului, calitatea lor oraculară se exprimă și prin faptul că se arată oamenilor în vis pentru a prevesti²⁹.

Sunt zeițe magiciene, stăpâne ale firelor magice. Practicile menite să ducă la aflarea "ursitei" precum și tabu-urile legate de ele, au conotații magice³⁰.

Ele prezidează momentele "de trecere" din viața omului și sunt invocate în riturile acestora. Apariția lor este pregnantă în mitologia și ritualurile nașterii. Inițial, Parcele erau divinitățile nașterii care veneau la câteva zile după nașterea unui copil, pentru a-i ursi viitorul. Ursitoarele sunt și ele așteptate în nopțile de după nașterea unui copil, pentru a-i croi ursita. Ursitoarea toarce firul vieții, Soarta îi hărăzește viața, iar Moartea i-o curmă. Situația este similară în cazul mitologiei clasice³¹.

Parcele sunt asociate cu alte divinități care intervin în fenomenul nașterii: Juno, Artemis - Diana, Ilithia. La rândul lor, Ursitoarele sunt asociate cu Ielele. Aceste apropieri sunt relevante și pentru legătura pe care Parcele și Ursitoarele o au cu creșterea copiilor, cu educarea și inițierea lor. În general aceste personaje au un caracter inițiativ, căci fiind divinități omnisciente ele presupun în mod obligatoriu o componentă inițiativă.

Ursitoarele hotărăsc momentul căsătoriei, felul acesteia, ursitul. Parcele mijlocesc căsătoriile zeilor și oamenilor, fetele ce urmau să se căsătorească jertfindu-le părul lor. Părul, simbol feminin prin excelență, e similar firului, elementul constitutiv al legăturilor. Tocmai de aceea tot ceea ce implică firul precum și instrumentele torsului și țesutului vor fi legate nu doar de destin și magie ci și de sexualitate și feminitate³².

Sunt divinități infernale purtând nume ce trimit la domeniul morții: Moros, Morta, Moartea³³. Parcele sunt asociate cu divinități funeste: Hermes, Persephone, Hekate, Nemesis³⁴. La fel, Ursitoarele sunt asociate cu Zorile, Zânele Zori³⁵. Aspectul funerar trimite din nou la Lună, astru unde își află liniștea spiritele morților. Tabu-urile torsului și țesutului se aplică și nopții, moment când luna își revărsă lumina iar sufletele morților ar putea urca pe firul tors, până în lumea celor vii. Interdicția există și pentru perioadele când sunt comemorați morții, motivul fiind același³⁶. Ursitoarele sunt onorate prin ofrande și la "pomana mortului" numită și "comandare" de la latinescul *comendatio*. Într-un colț al mesei se pune mâncare pentru ele, întocmai ca pe "Masa Ursitoarelor" pregătită la naștere. Toate acestea se bazează pe similaritatea naștere-moarte, ca momente de trecere, situate la granița dintre cele două lumi, a viilor și a morților. Sufletele copiilor vin din lumea unde se duc sufletele morților; de aceea moartea e simbolizată prin termeni din domeniul nașterii³⁷. Tot aici ar mai fi de inclus un amănunt încărcat cu semnificații profunde: a treia Ursitoare, numită cel mai frecvent Moartea, poartă uneori și numele Șchioapa (nume care apare și în cazul Ielelor). Rolul acestei Ursitoare Șchioape este foarte important în procesul ursirii, ei revenindu-i decizia finală, care nu mai poate fi schimbată. Infirmitatea ei nu este întâmplătoare și trebuie interpretată în contextul șchiopătului mitic și ritual³⁸. Șchiopătul îi indică pe cei inițiați, pe cei care au călătorit în lumea morților, pe prezicători. Ursitoarele au un pronunțat caracter inițiativ pentru că ele cunosc viitorul, stăpânesc timpul datorită acestei calități de *a ști* și totodată, din acest motiv, ele sunt prezicătoare. Străjuind la granița dintre viață și moarte, ființă și neființă, lor le revine patronarea trecerilor în lumea umbrelor precum și venirea sufletelor din neant printre oameni.

Parcele sunt fiicele lui Kairos. Ca și Parcele, Ursitoarele indică momentele oportune din viața omului, arbitrarul, precum și momentele ce se înserează în timpul kairotic nominalizate prin expresiile "i-a sosit vremea", "i-a sosit ceasul".

²⁷ M. Eliade, *Arta de a muri*, Iași, 1993, p. 168;

²⁸ T. Papahagi, *op. cit.*; T. Burada, *op. cit.*, p. 127;

²⁹ W. F. Otto, *Zei Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*, București, 1995, 279; A. Fochi, *op. cit.*, p. 353;

³⁰ M. Olinescu, *op. cit.*, p. 242; Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 267-273;

³¹ S. De Angeli, *op. cit.*, p. 107-110; S. F. Marian, *op. cit.*, p. 101; D. Mioc, *Elemente de etnografie și folclor la cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg în Revista de etnografie și folclor*, XVIII, 4, 1973, p. 299-310;

³² G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, București, 1998, p. 95-100;

³³ G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Paris, 1966, p. 482; W. F. Otto, *op. cit.*, 277; M. Olinescu, *op. cit.*, 239;

³⁴ S. De Angeli, *op. cit.*, p. 105-106

³⁵ N. Both, *Contribuții la cântecul zorilor în AMET*, VI, 1962-1964, P. 463-486;

³⁶ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 267-273;

³⁷ M. Coman, *Bestiar mitologic românesc*, București, 1991, p. 59; A. Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, 1995, p. 48-55, 108-131;

³⁸ C. Lévi Strauss, *op. cit.*, p. 258; C. Ginzburg, *op. cit.*, 233-274;

Și din punct de vedere iconografic Parcele și Ursitoarele sunt foarte asemănătoare. Ele sunt reprezentate ori descrise, în cele mai multe cazuri, ca fiind trei fete frumoase, înveșmântate în haine albe, purtând cununi sau diademe. Uneori însă Ursitoarele sunt prezentate și ca femei bătrâne. Această situație nu este foarte frecventă și apare cu precădere în sursele de factură mai recentă fiind probabil rezultatul influențelor din literatura cultă ori a contaminării cu alte personaje cu caracter colectiv din folclorul românesc. Tinerețea lor este susținută și de identificarea lor cu Ielele - Zânele care sunt de asemenea descrise ca tinere fecioare³⁹.

Ipostaza caracteristică este aceea de "torcătoare", reprezentate fiind torcând cu fusul și fuiorul. Alte atribute - care însă nu concordă - sunt sorții vieții, sulurile, globul, bagheta și foarfeca⁴⁰. Comună este și ipostaza de divinități scriind destinul. Parcele erau numite, din acest motiv, *Fata Scribunda* și aveau o uriașă arhivă în care se păstrau tăblițele cu destinele oamenilor. Ursitoarele scriu și ele destinele într-o carte numită "Cartea Ursitoarelor"⁴¹.

Cele două divinități sunt, deci, asemănătoare, atât în ceea ce privește imaginea lor, cât și în structurile interne care le compun personalitatea. Similitudinile se datorează asemănărilor generale care există între mitologiile indoeuropene dar mai ales se bazează pe o relație de filiație existentă între spiritualitatea romanică și folclorul românesc. Suprapunerea nu este perfectă, semnalându-se și unele diferențe între cele două divinități, ceea ce nu infirmă ideea mai sus menționată căci aceste diferențe constituie elemente secundare care nu se referă la structura divinității.

Analiza comparată a divinităților antice și a personajelor mitice românești trebuie dublată de o comparație operată în interiorul folclorului european în general și a celui romanic în special. În toate mitologiile de sorginte indoeuropeană (și nu numai) apar divinități ale destinului reprezentate cel mai adesea ca divinități feminine cu caracter colectiv. În spațiul european le întâlnim atât la popoarele romanice cât și la germani, slavi, neogreci, maghiari.

Ursitoarele românilor se aseamănă cel mai bine cu personajele mitice romanice de acest fel : Feés, Fate, Fadas. Toate sunt zâne tinere și frumoase formând triada destinului. Zâne torcătoare și țesătoare, ele prezidează nașterea pruncilor și împlinirea soartei lor. Ceea ce este specific ariei mitologiei romanice, distinctiv față de folclorul celorlalte popoare europene, este identificarea Zâne - Ursitoare precum și caracterul lor complex de divinități ale nașterii, căsătoriei și morții⁴². Imaginea lor se realizează subsumându-și structura Parcelor clasice, acestea fiind contaminate la rândul lor cu Matroanele celtice⁴³. Acesta este prototipul care poate fi recunoscut în descântecele și basmele occidentale care le pomenesc pe "les trois Marie" sau pe "bunele doamne"⁴⁴. Practicile rituale care se grupează în jurul imaginii lor sunt de asemenea similare: ofrande la naștere și înmormântare, interdicția de a toarce în timpul anumitor momente calendaristice, dovedirea pregătirii fetelor pentru căsătorie prin tors etc.⁴⁵

Asemănătoare până la identitate sunt și Ursitoarele neogrecilor, formate și ele pe structura personajului Moirai - Parcae, conservând chiar numele Moirai, precum și numele individuale: Clotho, Lachesis, Atropos. Ele vor influența nașterea divinităților destinului la slavii sudici (Naracniți, Orisnice, Usude, Suienițe, Stretya, Sudjenice, Sudnice) precum și Ursitoarele românilor din sudul Dunării⁴⁶.

³⁹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 341-343; L. Șăineanu, *Ielele, Dânsule, Vântoasele, Șoimanele, Măiestrele, Milostivele, Zânele. Studiu de mitologie comparativă*, București, 1886, p. 19-27; G. Săulescu, *Descântece în Analele Academiei Române*, II. VII, II, București, 1883, p. 268-336; A. Oișteanu, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, București, 1989, p. 81-201; P. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905, p. 51-65; I. Mușlea, O. Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu*, București, 1970, p. 207-218; G. F. Căușianu, *Superstițiile poporului român*, București, 1914, p. 90-228; T. Capidan, *op. cit.*, p. 21, 75; E. Pătruț, *Folklor de la românii din Serbia în Anuarul Arhivei de Folklor*, VI, 1942, p. 354; E. Petrovici, *Note de folklor de la românii din Valea Moravei în Anuarul Arhivei de Folklor*, VI, București, 1942, p. 61-68; E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, București, 1925, p. 83; A. Rațiu, *Românii de la est de Bug*, București, 1994, p. 70-168;

⁴⁰ S. De Angeli, *op. cit.*, p. 108-128; V. Kernbach, *op. cit.*, p. 648

⁴¹ Mariana Iorinț, Florica Kahane, *op. cit.*, p. 180; I. Calvino, *Fioravante și frumoasa Isolina*, București, 1973, p. 67-74; *Povești corsicane*, București, 1910, p. 32-39; Al. Popescu-Telega, *Asemănări și analogii în folclorul român și iberic*, Craiova, 1927, p. 55-66; *Paloma Blanca. Basme hispanice*, București, 1975, 6-37; *Romancero. Vechi balade spaniole*, București, 1976, p. 149; D. Delarue, *Le conte populaire français*, I, Paris, 1957, p. 270-274; T. Bulfnich, *Legende carolingiene*, București, 1945, 72-89, 108-173, 329;

⁴² *DA*, II, I, p. 1020; S. F. Marian, *op. cit.*, p. 101;

⁴³ P. M. Duval, *Les dieux de la Gaule*, Paris, 1993, p. 55-67; *EAA*, III, Roma, 1960, p. 143-144 (C. Caprino);

⁴⁴ C. Ginzburg, *op. cit.*, p. 113-130; S. Reinach, *Orpheus. Histoire generale de religions*, Paris, 1925, p. 173;

⁴⁵ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 122; T. Pamfile, *op. cit.*, 334-335; D. Delarue, *op. cit.*;

⁴⁶ T. Pamfile, *op. cit.*, p. 28-29; Anca I. Ionescu, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea credințelor populare ale slavilor*, București, 1978, p. 115; H. A. Senn, *Paralele românești în folclorul universal în Anuarul de Folklor*, III-IV, 1983, p. 71-85;

Ursitoarele prezente în folclorul germanic, baltic și slav au un cu totul alt profil mitologic. În general sunt descrise ca babe urâte și bătrâne, ipostaza de divinități torcătoare fiind mai frecventă doar în folclorul germanic⁴⁷. Atribuțiile lor se limitează la ursirea noilor născuți lipsindu-le caracterul de personaje ale celor trei mari momente de trecere din viața omului. Ursitoarele vechilor slavi erau secundantele unui zeu - stăpân al soartei. În intervalul secolelor VI-XI slavii sudici vor introduce în mitologia lor numeroase figuri divine preluate de la populațiile din Peninsula Balcanică printre care și divinitățile destinului. Ulterior, până în secolele XV, XVI le vor transmite pe cale livrescă și slavilor vestici și răsăriteni⁴⁸. În mitologia baltică funcția ursirii revine unei zâne-vaci care mai târziu (sec.XVIII-XIX) în urma influențelor și alterărilor suferite se va multiplica sub forma unei triade - Laimas⁴⁹.

Asemănările cele mai numeroase și cele mai apropiate pentru Ursitoarele românești provin din universul mitic al popoarelor romanice, ceea ce constituie un argument în plus pentru susținerea unei relații de filiație între personajele românești și cele romanice. Situația este similară și în cazul celorlalte popoare neolatine, fiind o caracteristică a folclorului romanic: personajele mitice care își asumă stăpânirea destinului se formează pe baza modelului antic Moirai -Parcae.

GODESS OF DESTINY. A CONTRASTIVE MITHOLOGICAL STUDY SUMMARY

This approach is based on a ethnologic and historic frame and it deals with the history of permanence. The main idea we took into consideration is that the Romanians as Romanic people has a Romanic spirituality whose roots have to be searched in the classic Antiquity. On this purpose we are concerned about the similarities between the classic Gods of Destiny and the Fates in the Romanian folklore. The main method used is the so-called "contrastive" one (states G.Charachidze), combining structuralism and the comparative view.

⁴⁷ V. Kernbach, *op. cit.*, p. 447; H. A. Senn, *op. cit.*, p. 76;

⁴⁸ A. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna, 1923. p. 174-191; V. Kernbach, *op. cit.*, p. 543; A. I. Ionescu, *op. cit.*, p. 115;

⁴⁹ M. Eliade, *Istoria religiilor și culturile "populare"* în *Anuarul Arhivei de Folclor*, VIII-IX, 1991, p. 41; J. A. Greimas, *Despre zei și despre oameni*, București, 1997, p. 166-170.

HOTARUL SATULUI. RECEPTAREA VALORILOR MULTIPLE ALE HOTARULUI ÎN SOCIETATEA TRADIȚIONALĂ

CAMELIA BURGHELE

Ideea de *hotar*, *limită*, *mărginire* trebuie să fi apărut în mentalitatea colectivă cu foarte mult timp în urmă, înainte chiar de conturarea și cristalizarea ideii de proprietate. "Ceva *este* în măsura în care are hotare. Actul *hotărârii* este actul ontologic suprem"¹, căci o lume a ființării nu poate exista într-un spațiu al neașezării în forme, într-un spațiu al indeciziei și al haosului. Ca reper pe scara evoluției umanității, *punerea între hotare* înseamnă ieșirea din haos și intrarea în cosmos (înțeles ca spațiu ordonat, univers bine delimitat), adică întâiul pas dinspre natură spre cultură. Situat la îngemănarea dintre cele două stări primordiale, haos și cosmos, microcosmul uman - lumea, satul, casa - resimte organic în prezența hotarelor tocmai acel semn al predominanței ordinii asupra haosului. Mai mult, în societatea tradițională "omul nu se comportă ca un spectator pasiv la acest spectacol cosmic, ci participă activ, cu mijloace mitico-rituale, la regenerarea cosmosului uzat și la restabilirea ordinii cosmice care este temporar (uneori ciclic) disturbată"². Printre aceste manifestări se numără și acele acte magico-ritualice care se performează la hotare și care statuează în mod clar caracterul de excepție al hotarelor, ca barieră (uneori chiar unica barieră) în fața intruziunii elementelor malefice, care ar putea disturba ordinea creată prin marcarea teritorială. Manifestări magico-mitice de tipul alungării răului la hotar prin incantații ritualice, procesiunile de ploaie sau abandonarea cămășii ciumei, finalizate la granița dintre sate, judecarea răufăcătorilor la hotare pentru a nu pângări spațiul consacrat din interiorul satului, sugerează amprenta specială lăsată în mentalitatea mito-folclorică de preexistența unor limite spațiale instauratoare de ordine.

"Apariția hotarului într-o astfel de lume echivalează cu actul de naștere al ființei. Abia o dată cu apariția lui se poate vorbi de cele ce sunt: de ape, pământuri, ceruri, planete, de plante, animale și oameni - de *lucruri*. Un lucru *este*, în mod absolut, câtă vreme persistă în hotarul lui, și el încetează să fie, o dată cu încetarea acestuia"³. Nu trebuie decât să ne gândim, de exemplu, la ceea ce a însemnat *limesul* roman în antichitate și felul în care aceasă noțiune a influențat spațiul cucerit de romani, influență ce se resimte și în zilele noastre prin încercuirea unui teritoriu al latinității.

Din moment ce actul de naștere al ființei se suprapune mental peste cel al mărcării hotarelor, este firesc ca între cei doi termeni să se stabilească o legătură indestructibilă. Un demers lingvistic încercuiește și mai profund lucrurile: "Termenul de *hotărâre* - ni se spune într-un excelent demers științific inițiat de Romulus Vulcănescu - a fost interpretat de istoricii vechiului drept consuetudinar românesc numai în accepția sa etimologică, ca un derivat din conceptul agrimensural *hotar*. În accepția sa primară, *hotărârea* desemna pentru majoritatea cazurilor rezultatul proceselor relative la fixarea hotarelor și a hotărnicilor. Cercetările etimologice complexe efectuate în ultima vreme ne relevă însă și un alt sens, relativ la tehnica unor rituri juridice străvechi: *judecata la hotare* ca o acțiune ce ținea de magia juridică a locurilor marginale"⁴. Consultând și Dicționarul Universal al Limbii Române, observăm valorizarea deosebită a ambelor sensuri ale termenului: "*hotărî*, *hotărâsc* - a pune hotar, a delimita (...): a stabili decizia, verdictul sentința, a destina, a menii (...)"⁵. *Hotărâre* se cheamă, deci, și a pune hotare, dar desemnează și o activitate specific umană, aceea de a lua decizii. Legătura dintre cele două aspecte lingvistice consolidează deci o punere în abis a alăturării *ființă* - *hotar*.

Aprofundând, cele două ipostaze - tranzitivă și intransitivă - ale verbului în cauză reliefează și acea capacitate, specifică doar ființei, de a hotărî nu numai lucrurile ce-l înconjoară, ci a se hotărî, în cele din urmă, pe sine însuși: "După cum a *hotărî* ca *fapt de a da hotare* se poate raporta fie la mine, fie la ceva din afara mea, se pot distinge următoarele moduri ale hotărârii: 1. a hotărî în privința sa (= a se hotărî); 2. a hotărî în privința unui lucru; 3. a hotărî în privința cuiva; 4. a hotărî în privința multora"⁶. Într-un proces de îndelungată decantare nu numai în plan lingvistic dar și în cel ontologic, omul a luat așadar asupra sa unele din atributele acestei

¹ Gabriel Liiceanu, *Despre hotar și hotărâre*, în *Viața Românească*, nr 2/1990, p. 15

² Andrei Oișteanu, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, București, 1989, p. 12

³ Gabriel Liiceanu, *op.cit.*, p.5

⁴ Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, 1970, p. 192 - 193

⁵ Lazăr Șăineanu, *Dicționar Universal al Limbii Române*, București 1996, p. 177

⁶ Gabriel Liiceanu, *op.cit.*, p. 17

întreprinderi primordiale, transferând o serie de calități din matricea marcării teritoriale, cadastrale, funciare, într-un registru personal: instaurarea hotarului, ca marcă a ordinii și ca prim semn al identității de sine, asupra ființei însăși, căpătând astfel poate pentru prima oară conștiința propriilor limite, a propriilor hotare: "În măsura în care, în toate aceste cazuri, hotărârea implică crearea permanentă a hotarului, modularea lui la nivelul libertății, se poate vorbi, acum pentru prima oară, de o plasticitate a hotarului. Ne modelăm pe noi și ceea ce este diferit de noi, luăm și dăm forme prin lumea nesfârșită de proiecte din care se alcătuiește viața noastră. Cu fiecare proiect și cu fiecare act împrăștiem în jurul nostru hotare. Ne hotărâm, hotărâm și ne lăsăm hotărâți"⁷.

Pe aceeași scară a devenirii umane, conturarea ideii de posesie a clarificat mult lucrurile. Prin marcarea unui anumit spațiu, prin trecerea lui formală într-un ansamblu bine definit sau prin parcurgerea lui fizică, omul a putut să-și subordoneze - cel puțin teoretic - spațiul, să-l ia în stăpânire. Mai mult, potrivit unei mentalități populare bine cristalizate, omul a avut dintotdeauna un sentiment de angoasă în fața necunoscutului; un spațiu o dată luat în posesie - chiar dacă mai ascunde încă în el teritorii abisale sau spații neguroase - devine o categorie ontologică a familiarului: prin numire și luare în stăpânire, spațiul devine o entitate controlabilă în bună măsură. Se impune așadar, într-o anumită etapă a evoluției umane, marcarea, limitarea spațiului, și, prin aceasta, închiderea lui simbolică. Pentru că spațiul închis devine mult mai ușor de supravegheat și, paradoxal, mult mai deschis cunoașterii. Mai ușor de apărut, el conferă individului acea securitate pe care o visează, generic, de la izgonirea din Eden. "Ceea ce caracterizează societățile tradiționale este opoziția pe care ele o subînțeleg între teritoriul pe care îl locuiesc și spațiul necunoscut și nedeterminat care îl înconjoară: primul este Lumea, (mai exact *lumea noastră*). Cosmosul; restul nu mai este Cosmos, ci un fel de *altă lume*, un spațiu străin, haotic, populat de larve, de demoni, de *străini*"⁸. În prelungirea acestei idei, fixarea, amplasarea și marcarea hotarelor a avut, în conștiința omului din popor, un ecou socio-economic și cultural aparte.

Hotărnicirea devine astfel, în ordine ontologică, pretextul consacării spațiului. O dată luat în stăpânire printr-o hotărnicire simbolică, spațiului i se atribuie calități speciale, ce țin de o anumită sacralitate. Beneficiind din plin de o localizare privilegiată, în interior, *intra muros*, spațiul sortit consacării se ordonează și se geometrizează în raport cu un centru simbolic și cu o limită exterioară. Documentele din secolul trecut vorbesc mult despre astfel de consacări: "Când se întemeia un sat, cel dintâi om bătea un par în pământ. În jurul parului se făceau casele": "Vatra satului se înconjură cu o brazdă; nimeni n-avea voie să-și pună casa înafara brazdei"; "La întemeierea unui sat se adunau oamenii la locul unde era fixată biserica. Se făcea slujbă și se sfințea locul satului viitor. Ciobanii satului pregăteau apoi masa. După masă, toți jucau jocul bătut, de la un loc de locuință la altul, zicând că au bătut parii satului"⁹.

Reflexul mitologic este extrem de bogat în mărturii despre eroii eponimi: cea mai cunoscută pare a fi ceremonia întemeierii Romei, despre care scrierile antice abundă în relatări. Ridicarea unei brazde exterioare care să delimiteze granițele viitorului oraș de către Romulus, dar și pedepsirea exemplară a lui Remus, care, luând gestul de întemeiere în derâdere a sărit batjocoritor această limită simbolică, profanând-o, sugerează nu numai calitatea de ceremonial dată *hotărârii*, dar și caracterul profund magic atribuit *hotarului*.

Privită dintr-o perspectivă mai largă, aria semantică a noțiunii de hotar acoperă cel puțin două sfere; așa cum remarcă toți cei care au studiat fenomenul și istoria așezărilor umane în spațiul românesc¹⁰, *hotar* se numește și granița efectivă a satului, linia de demarcație între două sau mai multe sate, dar și suprafața rămasă dintr-un sat în afara vetrei propriu-zise a satului¹¹. Perspectiva aceasta duală conferă hotarului un prestigiu unic, pentru că *hotarul* ca limită materială ultimă a satului este umanizat și apropiat imaginativ de locuitorul satului prin *locurile din hotar*, adică ceea ce în zona Meseșului înseamnă *pământurile, țarinile, holdele*¹². "Hotarul este

⁷ *ibidem*

⁸ Mircea Eliade, *Sacru și profanul*, București, 1992, p. 29

⁹ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului 19, București, 1976, p. 137 - 138*

¹⁰ Meriți amintiri aici Romulus Vulcănescu, *Structura așezărilor*; Romulus Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*; Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*; Andrei Oișteanu, *Mythos și Logos*; H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*; P. H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*.

¹¹ Pentru exemplificare: H.H.Stahl, P.H.Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, București, 1959, p. 11: "hotarul este granița care desparte un sat de altul, dar și toată suprafața cuprinsă între aceste hotare"

¹² Între anii 1997 - 1998 am inițiat o cercetare de teren în mai multe sate de pe teritoriul județului Sălaj, încercând să acopăr o zonă cât mai vastă (adică porțiuni și din zona etnografică Meseș, și din zona etnografică Sălaj - conform delimitării teritoriale sugerate de Ioan Augustin Goia în lucrările sale). La baza acestei anchete a stat un chestionar -- rezultat prin alăturarea mai multor chestionare tematice - alcătuit în așa fel încât el să servească cel mai bine scopului propus, adică adunarea unui material cât mai bogat, care, prelucrat, să poată da o imagine globală asupra ceea ce a însemnat sau înseamnă în această zonă organizarea magică a spațiului, mergând concentric, dinspre hotare, spre locurile cele mai marcate magic din interiorul satului sau a casei. Ancheta a scos la iveală o multitudine de credințe și practici magice legate de această temă - unele specifice acestei zone, și, deci, extrem de valoroase pentru

o prelungire a satului (vatra) și ține de spațiul comunal. Comunitatea satului se întinde dincolo de vatra sa, până în hotar¹³ sau, pentru a prelua o formulare (frecvent citată) aparținând unui informator a lui Ernest Bernea, "hotaru e așa, ca o-ngrădire ce cuprinde satu-ntreg. Hotaru nost e satu nost"¹⁴. O interesantă completare de "arheologie lingvistică" face Andrei Oișteanu, care subliniază că, în mentalitatea arhaică, hotarul care delimitează locuirea devine localitatea însăși: "Mulți dintre termenii care desemnează localitatea au ca rădăcină sau sunt înrudiți cu termeni care desemnează hotarul: vezi relația dintre alb. *fsat*, rom. *sat* (vechi rom *fsat* în Psaltirea Scheiană) și lat. *fossatum* = "șană, brazdă înconjurătoare"; dintre sl. *grad*, rus. *gorod* ("oraș"), și vechi sl. *gradu* = "zid, îngrăditură", rus. *ograditi* = "a îngrădi" (de unde și rom. *gard*, grădină, etc.); dintre celt. *dunum* ("ora"), engl. *town* ("oraș") și germ. *zaun* = "gard"; dintre lat. *urbs*, *urbis* ("oraș") și *urbo*, *are* = "a trasa brazda de împrejmuire", pe de o parte, și *orbis* = "cerc", pe de altă parte; dintre rom. *ora* și grec. *hora* = "terenul agricol din jurul localității".¹⁵

Definit astfel ca noțiune semantică, *hotarul* se integrează în perspective tot mai largi: văzut prin prisma socialului, el este un spațiu unificator, căci toți indivizii stabiliți între aceleași hotare au conștiința apartenenței de neam și măsura unui orizont comun, traductibil, în perspectivă cognitivă, într-un *weltanschauung* relativ identic: văzut ca spațiu economic, hotarul joacă un rol covârșitor în viața țaranului simplu: aici se găsesc locurile de muncă, pământul arabil sau țarina, fără de care omul satului nu și-ar putea câștiga existența; ca formă de proprietate, *hotarul* configurează apoi o dimensiune comunitară, căci fânețele, pădurile, pășunile aparțin în sens larg, tuturor.

Toate aceste virtuale taxonomii, care pot aborda noțiunea de *hotar* din varii perspective dau, însă, problemei, doar valențe sociologice. Privit astfel, ca spațiu economic, comunitar sau social, *hotarul* încercuiește un spațiu apropiat, familiar, confortabil, cultural, ce prefigurează oarecum spațiul și mai intim al curții sau al casei. Ecurile de poetică a spațiului¹⁶ surprind tocmai această organizare graduală, succesivă de cercuri concentrice în care locuirea se realizează plenar, iar integrarea umanului în cadrul material se consumă organic. O lărgire a perspectivei spre literatură - mai ales spre cea transilvană, ar putea aduce numeroase exemple¹⁷.

Hotarul închide între limitele sale satul întreg, adică atât vatra, cât și locuințele izolate, și pentru că hotarul devine astfel o prelungire spațială - dar și mentală - a satului, omul, în virtutea apartenenței sale naturale la sat, resimte o trainică consubstanțialitate și cu hotarul acestuia. Hotarul se constituie astfel într-o limită a ceea ce constituie condiția cotidiană a omului simplu, limită ale cărei pârgii sunt activate instantaneu de orice tip de violare, știrbind, astfel, încrederea omului în forța proteguitoare a hotarelor. Delimitarea aceasta - fie concretizată într-o îngrădire fizică, fie sugerată doar printr-un semn convențional - instituie deci un orizont mental, repercutat în conștiința individului: dincolo de hotar e necunoscutul, e străinătatea. "Hotarul închide o lume apropiată și deschide una necunoscută. Cine-l trece pierde, deci, încrederea și liniștea ce-o avea înainte"¹⁸, filozofează Ernest Bernea. Totul se reduce, gnoseologic vorbind, la un joc între *dincolo* și *dincoace*. Iar granița bine statuată între cei doi termeni-cheie ai imaginarului colectiv este, în sfera spațiului, *hotarul*. Este deci firesc ca, în credința populară, el să fie investit cu puteri magice, care să-l supradimensioneze axiologic. Într-o lucrare din tinerețe, P.H. Stahl surprinde exact acest caracter dual al hotarului, care glisează extrem de facil dinspre social spre magic, păstrându-și intactă marca individualizantă, aceea de limită: "*Les traces, une fois établis, acqueraient le caractère de frontières magiques: à l'intérieur, où vit le groupe humain, se trouve l'espace que la frontière doit protéger. l'ensemble du groupe villageois, la frontière est défendue par tout le groupe*"¹⁹

conturarea unei imagini individualizante a zonei, altele, regăsite și în bibliografie, deci integrând această regiune într-un circuit mai vast - dar a demonstrat, din păcate, și o anume schimbare de mentalitate a țaranului, datorată modificării profunde a condițiilor de existență din lumea satului. Valori tradiționale - spirituale sau materiale - au fost înlocuite cu altele, moderne, care nu se pliază însă perfect pe vechile tipare, lăsând în suspensie aspecte care altădată jalonau mentalitatea satească și lăsând cercetătorului un gust amar, cel al unei crize profunde în care se zbate satul contemporan. Nedorind însă o dramatizare, trebuie spus că oamenii rememorează cu plăcere momente din trecut, probând cu succes acea memorie culturală proprie lumii arhetipale, neuitând însă să sublinieze, în final: "dar asta se făcea demult, când eram noi tineri, că acum..." Ascultându-i pe bătrânii de la țară, ai impresia că doar atât a mai rămas din viața satului de altădată: plăcerea de a povesti a oamenilor simpli...

¹³ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, 1997, p. 39

¹⁴ idem, p. 40

¹⁵ Andrei Oișteanu, *Mythos și logos*, București, 1997, p. 161

¹⁶ H. Bachelard, *La poetique de l'espace*; Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*; A. Rapoport, *Pour une anthropologie de la maison*.

¹⁷ Ne gândim aici mai ales la scrierile lui Ioan Slavici, Liviu Rebreanu, Pavel Dan

¹⁸ Ernest Bernea, *op. cit.* p. 40

¹⁹ P.H. Stahl, *L'organisation magique du territoire villageois roumain*, în "L'homme, revue française d'anthropologie", XIII, nr.2, Paris 1973, p. 151

Amănuntul surprins de autorul citat - acela că hotarul era păzit de toți sătenii - devine foarte important în context: la fel se petreceau lucrurile cu trasarea hotarelor; toate lucrările scrise pleacă de la ideea preexistenței lor. Acestea au fost marcate incipient în vremuri imemorabile iar forma și perimetrul au fost transmise urmașilor pe cale orală; ulterior, ele au fost refăcute, sub atenta observație a întregii comunități, rezultatul definitiv făcând obiectul unor menționări exprese în acte oficiale. Faza inițială s-a pierdut însă; documentele abundă de hotare trasate mai recent, "după vechile hotare", "după bătrânele hotare din vechime" sau "cu toate vechile hotare pe unde au fost din vecii vecilor":

"Hotarele le știam noi, că o fost oameni bătrâni care o știut unde o fost și după ei o rămas urmași".²⁰

"Pământurile și hotarale le știm dă la părinți și dă la bătrâni".²¹

"Când m-o dus tata în hotar mi-o arătat că p-aici o fost hotaru ala vechi, pă care l-o știut și el dă la bătrâni lui".²²

O refacere de astfel de granițe, performată în scopul consfințirii lor scrise ori din pricini litigioase era, de bună seamă, dificilă. De aceea, obiceiul pământului spunea că la acest proces trebuie să participe tot satul, apelându-se astfel, salutar, la memoria colectivă. Cel investit cu puterea de a trasa hotarul mergea acolo însoțit de toți sătenii, de obicei într-o zi anume aleasă, și refăcea, pas cu pas, întreg traseul. "Cunoașterea întregului traseu aparținea, deci, satului, în totalitatea sa. Nu exista om care să știe întregul hotar, dar întregul hotar este știut de satul întreg"²³. Procesul acesta de hotărnicire, ca tehnică agrimensurală, era deci destul de clar: el se realiza pas cu pas, din semn în semn, până când se refăcea traseul inițial, lucru posibil doar în condițiile în care se beneficia de memoria întregii comunități.

Dimensiunile magice ale întreprinderii conturează în acest punct o matrice bogată de sensuri arhetipale. Marcarea limitelor se încarcă cu valențe ritualice, pentru că este vorba de o *re-facere* simbolică a frontierelor arhetipale, proces care, implicând umanul, conferă individului senzația unei puteri speciale, aproape demiurgice. Nu numai că individul - sau satul întreg - participă astfel la refacerea ordinii primordiale, dar se parcurge, pas cu pas, un traseu închis, care desparte categorii ontologice de o mare profunzime în mentalitatea arhaică: cunoscutul de necunoscut, familiarul de străin, posesiunea de nonposesiune. Trăsăturile pot continua, apoi, în perechi antinomice, diferențiindu-se specific la nivele tot mai adânci: "Spațiul *inter muros* este centrat și mărginit (hotărât), cultivat și cultural, locuit și ordonat, într-un cuvânt este un spațiu cosmizat (în sensul pitagoreic al conceptului Kosmos = univers bine orânduit. Pentru mentalitatea tradițională, ca și Haosul față de Cosmos, spațiul *extra muros* se definește prin negarea atributelor spațiului antinomic : el este ne-centrat și ne-mărginit (ne-hotărât), ne-cultivat (locus in-cultus) și ne-cultural, ne-locuit și ne-ordonat, într-un cuvânt, un *spațiu ne-cosmizat*".²⁴ În fapt, este o refacere a procesului mitic de tragere a brazdei, eveniment central al scrierilor eponime, la toate civilizațiile Europei. Astfel, "când se înființa un sat se trăgea o brazdă în jurul lui (...) ca să nu se apropie de el nici o răutate, să nu treacă de el boala sau ciurma, să nu cotopească nimeni pământul"²⁵.

Luarea în stăpânire se realiza, deci, prin reiterarea unui arhetip, prin performarea unui act ritualic care, prin participarea întregii colectivități căpăta valențe ceremoniale. Ideea de ceremonial este sugerată și de manifestările festive declanșate de această ocazie, manifestări performate la limita dintre magic și religios, analog sărbătorilor din lumea satului.

Primele semne de hotar au fost sugerate de însăși geografia locuirii: dealuri, culmi, ape, păduri, râpe, povânișuri, dâmburi sau trecători care au delimitat natural anumite locuri de altele:

"Între Ceaca și Valea Hranei curge pârău Muncelului. Între Ceaca și Hășmaș este o cruce de piatră foarte, foarte veche, Crucea Roșie, sămn de hotar de când ne știm"²⁶

"Cătă Sâmpetru îi on pârău, cătă Sânmihai îi Piatra Dracului, cătă Miluani îi on hitan, on copac mare, lângă Dâmbu Hârtopii, și acela-i hotaru nost"²⁷

"Între Valcău și Iaz îi Râpa lui Ghenci, pă unde umblă noaptea strâgoii. Hotaru cătă Ratovei îi până la Pădurea Bradii"²⁸

²⁰ inf. Souca Reghina, Racăș

²¹ inf. Anica Gordea, Hida

²² inf. Ludovica Gui, Valcău de Jos

²³ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958, I, p. 117-118

²⁴ Andrei Oișteanu, *op. cit.*, p. 158-159

²⁵ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 137

²⁶ inf. Lucreția Ceaca, Ceaca

²⁷ inf. Anica Gordea, Hida

²⁸ inf. Ludovica Gui, Valcău de Jos

"Dân Marin, câtă Vălcău te duci până la Râpa Marcului, câtă Fizeș până la Pășune Fizeșului, câtă Crasna, până la Pădure Filereștilor".²⁹

Ulterior au apărut semne puse de mâna omului. Dintre ele, cele mai vechi trebuie să fi fost pietrele de hotar, pomii de hotar (*înfierați* sau *încrucțiți*), stâlpii de hotar (*înfierați* sau *îmbourăți* cu stema bourului Moldovei), iar apoi troițele de hotar³⁰. Despre momentul îndepărtat cronologic al unei mărci primordiale cu pietre, moment aureolat de mitologie, se vorbește mult în literatura istorică: Xenofon nota că "În Moesia, grâнарul zeiței Ceres, câmpurile erau separate de pietre, ceea ce dovedește munca familială sau individuală a ogoarelor tribale", iar Galen amintește în *De simplicis* de pietrele de hotar trace din Sciția, de pe marginea Pontului Euxin".³¹

Pietrele acestea de hotar jucau un rol aparte în ritualul jalonării frontierelor; dincolo de valențele lor agrimensurale, ele aveau o valoare sacră, simbolică, menținută în timp. Încărcate de "mistere și incantații", ele nu puteau fi deloc confundate cu pietrele comune. Mai mult, pietrele de hotar jucau rolul unor indicatoare de direcție; prin forma și amplasarea lor, ele indicau sensul parcurgerii frontierelor în așa fel încât închiderea spațiului să fie corectă. În urma unor multiple informații de teren, H.H. Stahl descrie o astfel de piatră de hotar, ca fiind o piatră mare, cu trei sau mai multe muchii, și cu o față mare, lată, numită *pravăț*, așezată în așa fel încât pravățul să indice direcția în care, mergând cu piciorul, se ajunge la o a doua piatră, unde operația de descifrare a sensului se repetă³². Pietrele de hotar realizau deci adevărate hărți terestre, care, decodificate corect, reliefau o incintă închisă și bine delimitată. Găsirea sensului corect de parcurgere devenea importantă nu numai pentru simplificarea și clarificarea procesului, ci avea și rațiuni juridice, căci hotarul trebuia stabilit astfel încât să nu taie un alt hotar, iar părțile rezultate să nu se suprapună, ocolindu-se astfel posibilele litigii.

Alături de pietre, des întrebuițate erau țărșii sau stâlpii - de unde și denumirile regionale ale acțiunii, acelea de *stâlpire* - sau copacii crestați sau însemnați (acestor semne, cu valoare preponderent juridică, Romulus Vulcănescu le-a dedicat un capitol întreg³³). Troițele, adevărate "coloane ale cerului" în viziunea aceluiași cercetător, "delimitează hotarele dintre moșiile sătești ca zone de separare rituală a puterii fizice și morale a comunității sătești"³⁴, având o pronunțată valoare magică.

Hotarele o dată fixate, conturau adevărate dimensiuni emblematice. Configurația lor se imprima adânc în memoria posesorului, dar și a colectivității: "bătrânii trăgeau de cap pe cel mai tânăr din cei de față ca să țină minte cum și când s-a așezat acel hotar, apoi le dădeau bani de argint"³⁵. Și pentru că tradiția creștină spune că orice început trebuie sfințit de preot, aceeași sursă amintește: "Preotul citește molifta, iar oamenii stau cu mâna întinsă pe pietrele ce se vor înfige, apoi jură că nu le vor atinge niciodată"³⁶. Performarea ritualului creștin sporește valoarea intrinsecă a pietrei de hotar, căci astfel ea devine substitutul cărții sfinte pe care se jura în cazuri extreme. Intruziunile cultice nu elimină însă dimensiunile magice protectoare ale momentului. Numeroase informații menționează obiceiul îngropării de cărbuni sau tăciuni sub pietrele de hotar, ca semn al jurământului și luării în posesie. Cărbunii - reminiscențe palpabile ale focului sacru, marcă a metamorfozelor terestre sau ingredient nelipsit din descântecele tainice cu rol apotropaic - aveau probabil menirea să asigure contagiunea hotarelor cu ceva din sacralitatea focului sau să anihileze posibilele acțiuni răuvoitoare.

Pentru spațiul de la poalele Meseșului se pot cita variate semne de hotar, a căror perenitate a lăsat amprente nu numai materiale în viața cotidiană a țăranului, dar s-au constituit, în timp, în adevărate "embleme" tacite pentru ideea de hotar. *Pietrele late, dolmele, răzoarele, duleauăle, țareapii, țărșii, mejiile, mnezuniile, mezurele, răchițele, florile de soare, pozdările de cânepă ori tufele de păducel, spini, ruji sau sânjer*, selectate pentru rezistența lor în timp, sunt automat asociate acum în memoria colectivă a satului tradițional cu utilitatea lor ancestrală: cea de mărginire, de trasare a unei limite. O astfel de utilitate bine delimitată, oarecum specializată și fixată în temporalitate slujește benefic și scopului juridic al amplasării lor: acela de a fi respectate în mod tacit de către întreaga comunitate, fără o avertizare prealabilă. Or, situarea acestor însemne de hotar în orizontul cultural al societății, asigurându-li-se rezistența în timp prin transmiterea din generație în generație în interiorul acestui orizont cultural, face posibilă realizarea acestui deziderat în comunitățile sătești: respectarea regimului juridic al hotarelor.

²⁹ inf. Viorica Chirilă, Marin

³⁰ despre vechimea lor vorbește Nicolae Iorga în *Istoria românilor prin călători străini*, București 1928

³¹ cele două mărturii sunt citate de Romulus Vulcănescu în *Coloana cerului*, București, 1972, p. 81-82

³² H.H.Stahl, *op cit.*, p. 116

³³ Romulus Vulcănescu, *Etmologie juridică*, București, 1970, cap. "Semnele juridice populare", p. 117-166

³⁴ Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972, p. 161

³⁵ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 128

³⁶ *ibidem*

Siguranța cu care vorbesc oamenii despre aceste semne de hotar, chiar dacă puțini dintre ei au mai asistat la astfel de mijloace de hotărnicire, este sugestivă.

Abordând într-un alt context "practicile de întemeiere", Ion Ghinoiu arată că prin "bătutul parului" la întemeierea vechilor așezări "adăpostul devenea sacru"³⁷, inițiind acea "consacrare" a locului de care vorbea P.H. Sthal. Bateria țăruiului în țarină sau fixarea pietrei de hotar nu fac decât să extrapoleze această acțiune la hotarele satului, conservând astfel întreaga încărcătură magică a momentului.

Vorbind despre valențele multiple ale hotarului în conștiința țaranului român, nu trebuie uitată încă o dimensiune: cea juridică. Obiceiul pământului, legea nescrisă a comunității satești considera hotarul o instituție de drept cutumiar fără de care nu se puteau rezolva multe aspecte litigioase. Hotarul era perceput, de aceea, el însuși ca un semn juridic, ce nu se supunea bunului plac al fiecăruia în ceea ce privește modificarea lui. Consfințit în fața comunității satești sau în prezența locuitorilor a două sate vecine, în fața preotului și ulterior a notarului, hotarul trebuia respectat. Nerespectarea lui, mutarea pietrei de hotar sau depunerea unor mărturii false în problema restabilirii granițelor atrăgeau după sine nu numai judecăți aspre, dar și oprobiu public.

Cealaltă accepțiune a ideii de hotar, ca moșie a satului și ca spațiu comunitar generează și ea multiple reprezentări mentale. Întâi de toate, practica agricolă a arătat oamenilor că de-a lungul hotarelor sunt locuri mai bune, rodnice, mănoase, și altele mai rele, sărace și sterpe. Dihotomia s-a extins însă, și dintr-o viziune tipică magiei protectoare, țaranul deosebește locurile bune și locurile rele și din punctul de vedere al încărcăturii lor cu sens. Ne găsim aici în plină "geografie mitologică a țaranului român", când orice element al peisajului poate fi potențat magic și încărcat cu valoare simbolică, așa cum reliefa Lucian Blaga viziunea arhetipală românească asupra spațiului (*Elogiul satului românesc*). Drumețul neavizat nu le percepe, căci ele nu sunt marcate distinct, dar oamenii locului le cunosc și le respectă potențialul magic.

Locurile bune sunt considerate, în general, locurile unde pământul este efectiv cultivat - deci ogoarele prin excelență rodnice și mai ales consacrate anual prin stropirea simbolică cu aghiazmă, de Rusalii, sau prin alte practici magice protectoare asupra cărora vom reveni în continuare, spațiile din jurul răstignirilor și a troițelor de hotar, profund marcate de amprenta religiosului și anumite "enclave" sălbatice, virgine, nepângărite de prezența unor ființe fabuloase din folclorul local sau chiar de oameni, zone care amintesc de o mitologie a unui spațiu arhetipal, de început de lume, prielnice rodirii unor plante miraculoase, multe dintre ele având un rol profilactic special în coordonatele medicinei populare sau a descântecelelor, altele dovedindu-se de o mare eficacitate în combaterea strigoilor sau a altor duhuri necurate:

*"Înainte dă Rusalii meream la hotar s-aducem rug să-l punem la poieți, da nu era bun numa rug dăn hotaru cel mai dă dăparte, că acolo nu s-auzeu cocoșii"*³⁸

*"Culegeam rug dăn hotar, de unde nu cântă cocoșii, că locu unde nu cântă cocoșii îi ferit dă strâgoi și dă iele, că unde cântă cocoșii, acolo umblă și strâgoii"*³⁹

De un ecou mult mai pregnant în memoria satului s-au dovedit a se bucura - probabil prin pitorescul și emoția indusă de rememorări succesive, uneori din generație în generație - *locurile rele*. Puternic potențate negativ, conturând o sferă propice magicului și fabulosului, cu multiple conotații folclorice, *locurile rele* erau, în mentalitatea tradițională, spații imaginare care au găzduit la un moment dat evenimente fantastice, cu protagoniști malefici - jocul ielelor, cearta strigoilor sau a strigoaicelor, metamorfoza unor oameni în strigoi, lupi sau câini - locuri dosnice pângărite de oameni - prin săvârșirea unor crime sau a altor nedreptăți și fărâdelegi, ascunderea unor comori în scopuri necurate, performarea unor acte rituale de magie neagră - ori colțuri naturale care, prin forma lor, sugerează lăcașul unor ființe supranaturale: gropi și râpe, pârâuri repezi, coaste povârnite acoperite cu spini.

Interesant este că, în mentalitatea colectivă a locuitorilor din zona cercetată, aceste locuri, chiar dacă predispuse oarecum "natural" maleficului sunt, teoretic, inerte. Ele sunt activate magic în momente aleatorii, nefaste și neștiute dinainte, când un anume resort mental, cu rădăcini arhaice în sensibilitatea țărănească se pune brusc în mișcare, suprapunându-se peste un tipar spațial, umplându-l cu sens. Ne aflăm în fața unei manifestări spirituale proprii imaginarului colectiv din această zonă etnografică, un fenomen ce face - în opinia noastră - pereche antinomică cu *consacrarea* unui spațiu ales, în concepție eliadescă. Căci dacă acea consacrare însemna atribuirea unui sens sacral unui spațiu privilegiat, astfel încât el să fie apoi propice instaurării umanului acolo în toate manifestările sale, de această dată asistăm la umplerea cu sens malefic a unui spațiu marginal, lipsit de puritate fie printr-o pângărire umană prealabilă, fie printr-una naturală. Este deci o consacrare *a rebours*,

³⁷ Ion Ghinoiu, *Casa românească. Plecarea și sosirea sufletelor* în Ethnos nr. 1/1992, p. 74

³⁸ inf. Reghina Souca, Racâș

³⁹ inf. Lucreția Ceaca, Ceaca

resimțită oarecum ca un pol de echilibru față de spațiile valorizate pozitiv, un soi de spațiu tenebros care poate îngloba manifestări spirituale oarecum necontrolate, stihiale, primitive.

Generic, conotațiile negative ale acestui gen de spațiu pot fi activate prin călcatul, în necunoștință de cauză, în *urmă rea*, un substitut imaginar al unei porți deschise spre o lume a maleficului fabulos⁴⁰:

*"Urma rea și un loc în care să fac fuioare de vânt și vârtejuri și acolo trebuie să-ți faci cruce și nu-i bine să calci acolo. că dacă calci, te iluiește dracu' și te poartă, îți ia mințile și te pune să faci rele. Când ajunși în locurile rele dă-n hotar, poți călca în urmă rea. Așa îi părau Butușoaii, în Trei Stani, că acolo-și face dracu joc și face balamuc și dacă nimerești și calci în urma aia a diavolului, te poartă toată noaptea."*⁴¹

*"Odată, când s-o dus Dăniloia la temeteu uo dus străgoii că o călcat în urmă re, și nu s-o-ntors până când o cântat cocoșii. Uo purtat toată noapte pân spini. Că poți călca așe, câteodată, în urmă re, ș-atunci te poartă năcuratu' până când cântă cocoșii."*⁴²

*"În hotar sânt locuri rele, unde umblă duhuri năcurate și te poartă toată noaptea. Așe-i aicea la noi ulița Bozni, că acolo mulți o pătit de i-o purtat așe, și o zâs că o auzât tăta noapte heghezi."*⁴³

*"La râpa Marcului, acolo, cătă Strâmtori, is niște tăuri și s-auze hegheadă. S-o și pus acolo răstânire, că acolo-i loc cu străgoi. Și-n iasta parte, în pășune dă la Fizeș, mi s-o părut că văd un uom mare cât on brad și-mi tăt făceam cruce că m-am temut că-i străgoi. Atunci nu trăbă și zăci nimic că-ți ie graiu. Tăt acolo pă pășune Fizeșului o văzut și Dăniloiaie două lumini, două albețe, da' nu s-o putut apropie dă iele că tăta noaptea uo purtat pân râpe și pân spini. Că așe-i când calci în urmă re"*⁴⁴

*"Acolo în hotar, cătă Vălcău, este o râpă afundă, râpa Marcului, unde zăceu bătrânii că sânt străgoi care umblă noaptea, că acolo-i loc tare rău"*⁴⁵

*Pă drumu' cătă Iaz este o râpă, râpa lui Ghenci, care n-are fund, și d-acolo ies străgoii. Da' străgoii să preumblă da roata pă lângă râpă, că să văd acolo urme dă copite. Si dacă te prinde p-acolo noaptea, și calci înt-o urmă dă copită d-aceie, că ace[ia]-i urmă re, atunci să suie în spate la tine și te călăresc tăta noapte pân spini și pân ruji, dă nu mai iești bun dă nimica dimineața. Trăbă și-ți faci cruce când te duci p-acolo, că acolo s-o pus răstânire și te poți închina"*⁴⁶

Acea investire cu substanță magică a hotarului care face ca linia de demarcație să joace în viața țăranului rolul unei adevărate instituții socio-magice determină, deci, o serie de dihotomii: nu numai că locurile din hotar sunt bune sau rele în funcție de umplerea tiparelor cu sens pozitiv sau negativ, dar efectul se repercutează indirect și asupra "componentelor" lor; *rugul* luat din enclavele nepângărite ale hotarului are efect apotropaic, dar în zone lipsite de o puritate ritualică crește, de exemplu, *bureana urii*, des folosită în incantațiile sau practicile răuvoitoare: *"În hotar crește bureana urii, dă să folosește la vraciuri. Ace[ia] dacă o iei dă-n hotar și lovești pă cineva cu ie, în veci nu mai îi uom, că nici bureana nu să uită-n veci la soare"*⁴⁷. Deseori, pământurile satului erau marcate prin tufe de *sânger*, roșiatică, inconfundabile cu alte plante - și folosite tocmai de aceea ca marcă de hotar: *"Cu sânger dacă lovești iosagu', tăt să umple dă sânje și să betejește"*⁴⁸ cred, însă, țăranii.

Chiar și pământul luat din anumite suprafețe din hotar, la momentul oportun, poate servi consumării unor acte de magie: *"Pă Drongoaia u-am văzut io când o mârș în hotar, îmbrăcată în haine negre, și o luat într-on canceu țărănă dă unde o stat popa când o sfințit apa, la Rusalii, în fața restenirii; că ducea țărăna asta acasă și făcea vraciuri, că era moașe"*⁴⁹.

⁴⁰ în mentalitatea populară, conceptul acesta de *urmă rea* trebuie pus probabil în legătură cu cel de *ceas rău*. Încercând să vedem în ce măsură se mai uzează de descânțece într-o terapie magică în satul sălăjean, am obținut o serie de informații despre un misterios *ceas rău*, în care poți să te afli independent de voința ta și să faci lucruri grave, de exemplu să deochi pe cei din jurul tău, provocându-le diverse maladii (care nu se pot remedia, evident, decât tot magic). Ni s-a părut atunci interesant accentul special pus pe ideea incapacității organice a omului de a se opune acelui moment nefast; "tot omu deoache-ntr-un ceas - ni s-a spus atunci - da nu știe când". Cred că cei doi termeni ai ecuației - *urma rea* și *ceasul rău* - ar merita să fie puși în relație, în încercarea de a decupa aceea secvență din mentalitatea colectivă care să reliefeze cât de mult credea țăranul în puterea destinului de a-i influența viața. Omul, cu puterile sale limitate, nu poate interveni la un astfel de nivel. Singura încercare de ocolire a acestor manifestări nefaste vine dinspre învățătura creștină: repetarea semnelor sfintei cruci.

⁴¹ inf. Lucreția Ceaca, Ceaca

⁴² inf. Anica Gordea, Hida

⁴³ inf. Mărie Blaga, Fizeș

⁴⁴ inf. Ioan Chirilă, Marin

⁴⁵ inf. Mărie Huluban, Marin

⁴⁶ inf. Ludovica Gui, Vălcău

⁴⁷ inf. Huluban Mărie, Marin

⁴⁸ inf. Mihai Șandor, Marin

⁴⁹ inf. Reghina Souca, Racăș

Magia, se știe, pentru a se putea manifesta plenar în variatele-i formule, are nevoie de un cadru spațio-temporal aparte, care să-i furnizeze acel climat special, propriu desfășurării ritului. Un astfel de loc ocupă, în acel cadru, hotarul, luat în accepțiunea sa de limită, de demarcație între două lumi diferite: "magia se practică la hotarul dintre sat și ogor, pe pragul casei, lângă cămin, în cimitir (...)"⁵⁰. Mentalitatea populară a reținut din matricea vastă a accepțiunilor semantice ale noțiunii de *hotar* atât seme pozitive - pe care le-a cuplat automat cu manifestări de magie benefică, închipuind hotarul ca limită exterioară, la demarcația căreia să se oprească toate manifestările malefice care ar putea amenința cu penetrarea graniței dinspre exterior și ar putea astfel pângări sau altera lumea satului - dar a reținut într-o și mai mare măsură semele negative - dintre care *a despărți și departe de casă* ocupă un loc central. Făcând, momentan, abstracție de orice diferențieri spațiale succesive, hotarul are, întâi de toate, calitatea de a despărți, iar printr-un mecanism simplu al gândirii empirice, aplicând legea similarității (teoretizată de Frazer și preluată în toate cercetările de magie), această calitate se poate transfera și asupra umanului, despărțind, de exemplu, destinele:

"*Vraciurile și legămintele să fac între hotară ori între țarini, așa zăcea Onișoia ce bătrână*"⁵¹. *Ea lua urma și merea între hotară. După ce le lua urma, merea între hotară și le făcea acolo vraciuri că zăcea să să dăspartă uomu dă femeie cum să dăspărțesc hotarele și să nu să vază cum nu să vede țarina una cu alta și hotaru unu cu altu*".⁵²

"*Întră hotare-s mai dă leac dăscântecele, că acolo făcea și Onișoia, merea între hotară și acolo dăscânta și acolo îngropa capu dă ghină*".⁵³

"*Dacă era cineva beteag rău, atunce Onișoia lua on cocoș, îl băga su postavă și-i tăie capu. Așe mi-o făcut și mie. Da' capu-l tăie întră hotară, acolo unde să dăspărțesc țarinile, că acolo umblă năcuratu'. Și-o îngropat acolo în hotar capu' cocoșului și dup-aceie și cocoșu mort, că zăce că așe-l plătește pă năcuratu' și așe scoate rău' dâu uoamini*".⁵⁴

Celălalt semn, al depărțării de casă, face ca hotarul să fie mai slab potențat magic pe o scară valorică imaginată de mentalitatea colectivă. Intervine aici, din nou, acea organizare internă, de spații precis ordonate, a universului satului tradițional. Fără să detaliem, se știe că într-o concepție arhetipală primul univers al omului este totuși, casa, văzută ca un *centrum mundi*, sau, lărgind orizontul, vatra satului. Ele joacă, ca spații consacrate prin excelență, rolul de Centru, prin care trece o *axis mundi* imaginară, în funcție de care se organizează apoi orizonturile de cunoaștere și de percepție ale individului. Valorizarea magică maximă a unui astfel de spațiu trebuie văzută ca un reflex natural al însăși ideii de Centru, și, deci, de topos protejat de un maximum de frontiere - unele naturale, altele instituite prin procedee magice. Din Centru, organizarea spațială se realizează în valuri concentrice spre exterior⁵⁵, într-un soi de *pattern* mental, trecându-se prin cercurile concentrice ale curții, grădinii, țarinilor, pășunilor, fânețelor, hotarelor, încărcătura magică diminuându-se spre exterior tocmai în ideea unei protecții maxime a Centrului. Este firesc, deci, ca spațiul din hotar și hotarul propriu-zis să fie resimțite ca locurile cele mai indicate pentru alungarea răului și înmagazinarea lui sau pentru consumarea unor acte malefice, pângărirea acestui spațiu având un efect mai slab repercutat asupra centrului.

Perceput ca o dimensiune spațială aparte, aflat prin excelență la limită, limitând spații mult mai largi, constant distanțate de Centru, hotarul servește, oarecum ideatic, la încorporarea răului latent, pe care performerii specializați ai unor ritualuri magice îl pot exterioriza, alunga și izola departe de Centru. De aici - multitudinea de practici magice care se pot consuma la hotare, darși resimțirea hotarului ca spațiu potențat magic, unde acte ce privesc individualul sau socialul se pot desfășura nestingherite.

⁵⁰ Henri Hubert, Marcel Mauss, *Teoria generală a magiei*, Iași, 1996, p. 60

⁵¹ Această vrăjitoare cunoscută în mai multe sate din bazinul Crasnei era deosebit de temută și de căutată pentru descântecele, vrăjitoriile și practicile de magie neagră pe care le cunoștea. În momentul efectuării anchetei femeia murise de mai mulți ani, dar oamenii ezitau încă să vorbească sau vorbeau cu reținere despre ea.

⁵² inf. Măria Huluban, Marin

⁵³ inf. Ana Chirilă, Marin

⁵⁴ inf. Viorica Chirilă, Marin

⁵⁵ Viziune dezvoltată nu numai de filozofie - Lucian Blaga, Mircea Eliade - dar și de etnologie: Valer Butură, *Cultura spirituală românească*; Andrei Oișteanu, *Mythos și Logos*; H.H. Stahl, *L'organisation magique du territoire villageoise romain*.

THE VILLAGE BORDER. THE PERCEIVE OF THE “BORDER” NOTION IN THE TRADITIONAL SOCIETY

(Abstract)

According to the concentric structure, in the ancient time it was considered that traditional village, having its sacred places-Hearth, Farm, Church, Cemetery, Well-is defended from magic point of view by mischievous spirits or malefic appearances; this “built” concentric barriers, larger and larger, that seemed to be real shields against the dark Unknown. The first circle is constituted by gardens and fences between village and land, the second (i.e. of the land) for tilled lands, meadows, hay fields, forests and the third, of the barriers between villages. Essential for the traditional village thinking, those representations had an influence on the spiritual profile of the traditional society, generating new customs, traditions, beliefs and practices. In such a context this approach tries to give sense to the notion of “border”; for such a purpose we appeal to information from Sălaj district.

The magic size of the border is very important in the traditional mentality. The border is like a “magic barrier” stated Paul-Henri Stahl to protect the spaces within. So it is regarded as a “storeland” capable to store the Dark, because here are “send” in a symbolic way, the diseases, the evil eye, ghosts.

This approach is a kind of a preamble to a more complete study based on interviews in Sălaj district, in order to reveal the whole magic dimension of border.

DESCÂNTĂTOAREA ÎN CONTEXTUL SOCIAL AL SATULUI TRADIȚIONAL

OLIMPIA FĂRCAȘ

Nici unui timp nu i-a lipsit magia. De la începuturile lumii, ea a însoțit pașii omului pretutindeni. În umbra religiilor, uneori chiar în interiorul lor, magia poartă un crâmpel de sacru, de transcendent, un crâmpel din ceca ce depășește ființa pământească, pentru a-i vorbi despre supranatural și pentru a-i oferi certitudinea, speranța sau iluzia că poate acționa eficient asupra lumii invizibile.¹

Adânciți în obscuritate, locuitorii acestor meleaguri au fost dominați de teamă, de imposibilitatea de a-și apăra sănătatea. Miraculosul și superstițiile aveau rolul predominant în explicarea bolilor. Oamenii foloseau mijloace magice de tratament corespunzătoare acestei concepții.

Se pare că biserica și oamenii au început să acorde mai multă atenție Diavolului decât lui Dumnezeu. Potrivit bisericii, răul era prezent pretutindeni. Frumosul era rău, fericirea și plăcerea erau păcate, sexul era sinonim cu răutatea fiind ultima plăcere lăsată de Diavol pentru a ademini bărbatul în păcat. Dar Diavolul avea un partener activ în misiunea de corupere: *femeia*.

Din înalta ei demnitate de dătătoare și păstrătoare a vieții și binelui, femeia a decăzut la nivelul răului social - ea a devenit o ființă necurată cu care bărbatul trebuia să se împreuneze pentru perpetuarea speciei. Toată problema procreației era considerată dizgrațioasă, ba chiar dezagustătoare. Această atitudine nesănătoasă față de problemele sexuale a dus la teama de femei.

Legătura lor cu credința magică este de maximă importanță ca și cunoștințele despre vindecare, ierburi..... Prin urmare descântătoarele sau vrăjitoarele satului, cum mai erau numite, sunt cele care cultivau pentru săteni plantele medicinale, ierburile, fiind în primul rând medicii satului, dar și înțeleptele comunității. Totodată, datorită răului pe care-l puteau provoca prin proferarea farmecelor, erau considerate unele ale Diavolului, oamenilor inspirându-le teamă.

Prin tradiție ele erau fie singuratiche, fie se alăturau mai degrabă unui grup pentru celebrarea unor sărbători, pentru a învăța una de la alta sau pur și simplu în scopuri practice. Existau cazuri în care puterea descântecului nu avea efect decât dacă era făcut de mai multe descântătoare, ceea ce presupunea existența comuniunii de ritual. Toată cunoașterea se baza pe memorare și, ca să nu se piardă, ea trebuia transmisă altor persoane din generația următoare.

În Aluniș (jud.Sălaj) se descântă "de când îi lumea, azi mai puțin" zice o informatoare. Circulă în sat descântece contra bolilor de dragoste, pentru boli de vite precum și descântece care au drept scop să dăuneze omului: luarea laptelui de la vaci și deocherea cuiva.

Cel ce descântă trebuie să fie o femeie bătrână și curată. De deochi poate descânta oricine. Celui care descântă i se plătește pentru ca descântecul să fie "de leac, de folos". În momentul descântării se păstrează anumite reguli. Cel ce descântă trebuie să stea cu fața întoarsă spre geam sau perete. În timp ce descântă nu se vorbește în casă. Nu se descântă în zile de post (lunea, miercuri, vinerea), duminică și în alte zile de sărbători religioase. Se descântă înainte de răsăritul soarelui "pentru a desface farmece", ziua și după asfințit. De "deochi" se descântă în orice moment al zilei. Cel care descântă trebuie să "bolborosească" cuvintele pentru a nu fi înțeles de cei din jur. Dacă este înțeles descântecul nu-și mai face efectul. Pentru descântat se folosesc formule magice și diferite obiecte. Cel mai des întrebuințate obiecte sunt: apa "neîncepută" adusă proaspăt de la fântână, cuțitul, secura, mătura, cărbunii, funinginea, cociorve, pieptenele, usturoiul, ouă clocite, busuiocul, mărăguna și albină.

În descântece întâlnim fapte mitologice, personificări ale binelui și răului.

Răul este adus de: strigoi, muroaie, hududura de pădure, dar și de fată, femeie curată sau necurată, bărbat curat sau necurat. În acest caz în descântece întâlnim formule de blestem la adresa acestora: "De cumva și deochiat / De fată curată, necurată, / De femeie curată, necurată, / De bărbat curat, necurat, / Crepe-i coasta, / Margă-i sângele. / Pe ulița satului, / Înaintea juratului, / Cu ochi de mure, / Cu inimă de strigoi."²

¹ Muchembled, R., *Magia și vrăjitoria în Europa*, București, Editura Humanitas, 1997.

² Maria Cornoș, Aluniș, 74 ani.

Elementul creștin este prezent în unele descântece prin Maica Domnului: "Maica Sfântă să-i deie leac", dar din unele lipsește cu desăvârșire. De altfel, în Aluniș biserica interzice descântatul. Cu toate acestea femeile l-au practicat și l-au transmis din generație în generație.

Descântecele care circulă mai des prin Aluniș sunt: descântece contra bolilor la oameni (de deochi, de moimă, de mărin, de spăriet sau de plâns rău), descântece contra bolilor la animale (luarea laptelui și întorsul lui), de dragoste și de făcut rău.

Descântec de deochi

Aluneșenii zic că poate fi deocheat atât omul, cât și un animal de lângă casă. Atunci când nu-i deocheat tare, descântă o femeie sau un bărbat, sau "cine știe", dar atunci când "e deochi mare descântă tri femei sau patru bărbați și cinci femei". De deochi se descântă în orice "ceas al zilei". Pentru a se descânta se ia apă "neîncepută", nouă cărbuni care se pun în apă, numărându-i invers: 9, 8, 7, ..., 1, pentru a pieri deochiul. Apoi cel deocheat bea de trei ori din apă, se unge pe frunte, pe umerii obrazilor și pe piept. Descântecul se spune de nouă ori, numărând pe degete invers: 9, 8, ..., 1.

Exemplu:

"Ceas bun, / Ceasul lui Dumnezeu / Mă luai pe cale, pe cărare, / Mă întâlnești cu nouă nurori / Cu nouă strigoi. / -- Unde mereți voi / Nouă nurori, nouă strigoi? / -- Merem la _____ / Sângele să-i bem, / Carnea să-i mâncăm, / Zi de moarte să-i lăsăm. / -- Mereți în Marea Roșie / La breanul cu șorțul de aur, / Sângele să-i beți, / Carnea să-i mâncați, / Zi de moarte să-i lăsați".³

Informatoarea Maria Iluț ne relatează: "de diochi descânt cu apă neîncepută, cu nouă cărbuni pe care-i pun în apă și-i număr de la nouă înapoi și cu un cuțit. Cu cuțitul fac sămne deasupra apei când zăc vorbele. Din apă bea de trei ori și să unje cu ea pă frunte, pă obraji și pă piept. Să zăce de nouă ori și să numără pă jejețe tât de la nouă înapoi."

Descântec de moimă.

Moima este o bubă la încheietură. Pentru ca descântecul să aibă efect, să treacă o moimă, se pregătește mai întâi o fiertură de "zamă" sau "scai" în lapte dulce. Aceasta se pune pe moimă. Cu cuțitul se fac semne în formă de cruce și se zice descântecul, repetând de nouă ori. De moimă se descântă numai înainte de răsăritul soarelui, pentru a pieri moima o dată cu răsăritul acestuia.

Exemplu:

"Moimă mare, / Moimă mică, / Moimă cât un fir de mac, / Să pieie, / Să răspieie, / Ca roua de soare / Și scoptitul sub picioare. / Și _____ să rămâie / Curat și luminat, / Ca Maica Sfântă] ce l-a lăsat, / Din ceasul de-amu, și din sfânta zi de astăzi, / Descântecul mare, / Leacul de la Dumnezeu".⁴

Descântec de mărin

Mărinul este "o roșăță pe picior, care ustură rău". Se descântă cu "cociorva" care se învârtește deasupra, zicându-se descântecul de nouă ori. Nu se descântă "de mărin" în zilele de post, de sărbătoare sau duminică. Răul, în timp ce se descântă, încalcă pe "cociorvă" și pleacă în târg de unde s-ar întoarce, dar nu mai are putere.

Exemplu:

"Mărinul îi de o zi, / Mărinul și de două zile, / / Mărinul și de nouă zile, / Pe cociorvă-ncalcă, / Și la târg se-aleargă. / Când la târg ajungea, / Târgul se spârgea, / Mărinul se-ntorcea, / Mărinul rău se supăra, / În Marea Roșie se-arunca, / Să pieie, să despieie, / Ca roua de soare / Și scoptitul sub picioare".⁵

Descântec de spăriet sau de plâns rău

Acest descântec este bun pentru copii mici care se sperie pentru că îi lasă mama lor singuri în casă. Se folosesc la descântat: pieptene, paie din mătură și un cuțit. Paiele se aprind iar în timp ce acestea ard, se învârtește pieptenele și cuțitul deasupra copilului care se așează cu fața în jos. Se zice descântecul de nouă ori. După descântat, pieptenele și cuțitul se pun în leagăn pentru a-l apăra pe copil de hududură de pădure". Răul este alungat în loc neumbat, unde nu sunt animale domestice, dar unde nici nu se muncește.

Exemplu:

³ Florica Mureșan, Aluniș, 85.

⁴ Maria Pinte, Aluniș 77 ani.

⁵ Florica Mureșan, Aluniș, 85 ani.

"Te du în codrii pustii, / Unde cocoșii nu cântă, / Unde marhă nu răjesc, / Unde pruncii nu dănțuiesc."⁶

sau

"Hududură de pădure, / Bagă-te afund în pădure, / Nu veni la pruncul meu, / Să-i dai plâns din plânsul tău. / Nici răs din răsul tău, / Nici hrană din blidul tău, / Nici cu lingura ta, / Că cu focul arde-te-oi, / Și cu maiu bate-te-oi. / Cu săcurea tăia-te-oi."⁷

Descântec de luat și întors laptele de la vite

Cu toate strădaniile noastre nu am putut afla descântecul cu ajutorul căruia se ia laptele de la animale. Informatoarele au evitat să vorbească despre el, negând categoric că-l cunosc. Am găsit doar un descântec prin care se aduce laptele la vaci.

Pentru a se întoarce laptele se descântă cu următoarele obiecte: sare, făină de porumb, coajă de pâine, usturoi. Acestea se amestecă în timp ce se zice descântecul. Se descântă după asfințitul soarelui. După ce se zice descântecul de nouă ori, vasul cu obiectele de mai sus se pune pe marginea fântânii și se lasă până dimineața pentru a cădea roua pe ele. Dacă obiectele sunt rouate înseamnă că laptele s-a întors la vacă. Dimineața se dă vacii să mănânce, iar usturoiul se pune la ușa grajdului pentru a nu se mai întoarce răul la vacă.

Pentru a nu pieri laptele la vacă se mai practică și alte obiceiuri. Astfel, prima masă după ce vaca fată vițelul este compusă din: "mălai copt, usturoi, ceapă, grâu, curechi, hrean, morcovi, napi, picioic". În timp ce vaca mănâncă, gazda "dezbrăcată în pielea goală" cu "locul vacii într-o cârpă" o încojoară de nouă ori și îngroapă "locul". Astfel se credea că nimeni nu-i va mai putea lua laptele.

Exemplu:

"Să luare Viola / De luni de dimineață, / Mândră și frumoasă, / Grasă și lăptoasă, / În câmpul cu mană, / În câmpul cu iarbă, / Cărarea o călcat, / Roua o scuturat, / Frunză bună o mâncat, / Iarbă dulce o păscut, / Apă dulce o băut, / Și-o făcut trupul ca lutul, / Ujerul ca răcitoarele, / Șătele ca carăbiștele, / De untuț de groștior, / Multișor și bunișor, / Gros ca aluatul, / Galbân ca ceara, / Dulce ca miera, / Se-nțâlnise cu nouă muiori, / Nouă strigoi, / Calea i-o cuprins, / Mana i-o stins, / Se-ntoarsă la stâpană, / S-o mulgă, / Părul o înțepoșat, / Pielea o-negrit, / Gura o răjit, / Nime-n lume n-o auzit, / Numal Maica Sfântă, / Din poarta cerului, / De-a dreapta Tatălui, / Maica Sfântă o-ntrebat: / -- Violă mândră și frumoasă, / Ce râjești și mujești? / -- O, Marie, Maică Sfântă, / Cum n-oi răji și muji, / Mă luai de dimineață / / / / Laptele și groștiorul / Mi l-o luat. / -- O, Violă, mândră și frumoasă, / Grasă și lăptoasă, / Nu răji, nu muji, / Io de cornul drept lua-te-oi, / La fântână duce-te-oi, / Bine hrăni-te-oi, / Bine adăpa-te-oi, / Să-ți vie laptele, / Cum vin văile, / Să izvorască, / Cum izvorăsc izvoarele, / Să crească cum cresc holdele, / De la Paști până la Rusale, / Ca si-on fir de mac, / În patru crăpat, / A altuia nu-mi trebe, / Al tău să nu rămâie, / De-i în vecini, / Să vie prin gard și spini, / De-i în țară să vie peste 99 de hotară, / Descântecul de la mine / Și leacul de la Dumnezeu."⁸

Descântecul de dragoste

Pentru a-i veni iubitul, fata se adresează mătrăgunei, care se fierbe în lapte dulce. În timp ce se amestecă în vas se zice:

"Mătrăgună, mătrăgună, / Mărită-mă-n astă lună, / De nu-n astă în cealată, / Nu mă lăsa să fiu tăt fată, / Mătrăgună, mătrăgună, / Du-te la el și-i spune, / Că fetele-s ca broaștele, / Și numa io îs luminoasă, / Pentru el aleasă, / Și n-aibă odihnă a odihni, / Nici somn a dormi, / Nici mâncare a mânca, / Nici de băut a bea, / Până ce-a veni să mă ia."⁹

Se descântă spre seară, la asfințitul soarelui. Fiertura se aruncă în drum, spre a-l îndrepta pe flăcău înspre casă.

Pentru ca fetele să aibă păr lung se spălau pe cap cu amestec de busuioc, mentă, cimbrisor și un mănunchi de fân luat din ieslea cailor. Se credea că așa vor avea părul ca și cozile cailor.

Nu pentru toate bolile descântau femeile din Aluniș. Pentru unele boli foloseau plante sau fierturi din amestec de plante. De fapt plantele sunt prezente în viața omului din Aluniș de la naștere și până la moarte "pentru alinarea sufletului, pentru frumusețe, ca leacuri". Astfel, pentru cei bolnavi de "hârtică" se fierbea vâsc;

⁶ Maria Pinteș, Aluniș, 77 ani.

⁷ Florica Mureșan, Aluniș, 85 ani.

⁸ Aluniș, Maria Moldovan, decedată.

⁹ Pinteș Maria, Aluniș, 77 ani.

pe tăietura de seceră se pune frunză de "obiala pământului"; pentru "ulcior la ochi" se fierbea "romaniță"; pentru "stânsură la burtă" fierbeau "coarne".

Acceptarea magiei presupune nu numai schimbarea atitudinii față de magie, înseamnă totodată schimbarea unui întreg mod de viață. Lumea are un înalt nivel spiritual, dar nu în sens religios, adică există o recunoaștere și un respect pentru aspectul spiritual al vieții, fără a se manifesta însă o formă clară, fiecare individ încercând să-ți găsească propriul drum prin hățișul de învățături spirituale.

Se pare că oamenii nu mai caută "un Dumnezeu" care să le spună ce să facă, să-i ajute la nevoie, să-i pedepsească pentru faptele rele, sau să-i uite ei caută de fapt toate aceste lucruri în ei înșiși, găsesc divinitatea în sinea lor și devin responsabili de sine.

THE "SHE-EXORCIST" IN THE SOCIAL CONTEXT OF TRADITIONAL VILLAGE

(Abstract)

Magic was present through the world in any time. From the beginning of the world magic is guiding people everywhere. Being - sometimes - a part of religion, magic is sacred, it is supreme and superior in excellence, it is above human beings; yet it offers to the people possibility of hope or to make the illusion of an invisible world.

That is why in the Context of traditional village, "she-exorcist" ("doftoroaia") has a certain role. This study tries to reveal the importance of the "she-exorcist" in Aluniș village (Sălaj) and how she is perceived by the community.

STUDII ȘI COMUNICĂRI

UN MORMÂNT DIN FAZA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI, DESCOPERIT ÎN CÂMPIA TRANSILVANIEI

Valeriu LAZĂR

Cu prilejul săpăturilor efectuate la Zau de Câmpie, jud. Mureș, în punctul topografic “Dispensarul medical uman”, a fost descoperit, în secțiunea săpată din spatele dispensarului, în 26 august 1998, un mormânt de înhumatie.

Punctul topografic amintit este situat pe o întinsă terasă inferioară a Pârâului de Câmpie, pârâu care taie comuna de la est la vest în mod aproape egal. Terasa are o ușoară pantă, cu coborâre spre pârâu.

Scheletul, aflat în poziție chircită, a apărut la -03,65 m, într-un strat granulos, steril arheologic, strat de culoare cenușiu-neagră, în partea nord-vestică a secțiunii, și a avut orientarea V-E (fig. 2). El aparține unui adult.

Sub mormânt era un strat de gresie și marnă verzuie, umedă, care pătrundea în N-E secțiunii până la -1,63 m, stratul suprapunând o pânză freatică (izvor de apă).

Inventarul mormântului era constituit din trei vase, toate dispuse în semicerc lângă capul decedatului. Alte obiecte de inventar nu au fost găsite.

În zona apropiată mormântului, în nord-vestul pantei, au apărut, în peretele secțiunii, între -1,40 - 1,57 m, numeroase oase mari, de bovine. Tot în zona apropiată, în punctul “La bufet” este o așezare Turdaș. În spațiul casetei mormântului, acesta a fost însă izolat, ca datare cronologică și culturală.

Cele trei vase (de mici dimensiuni) ale mormântului au pereții relativ groși, parțial lustruiți, friabili, culoarea cenușiu-neagră, cu nuanțe cărămizii, ceea ce denotă arderea lor incompletă. Miezul pereților este constituit din lut nisipos, cuarț alb și mică.

Tipologic, vasele ar putea aparține unor amfore și castroane. Vasul cel mai mic (fig. 3 / 1), găsit la capul decedatului, între cele două, este o amforetă. De culoare cenușie, cu nuanțe cărămizii, vasul are înălțimea de 5 cm, diametrul gurii 6-7 cm, a fundului, ușor scobit, de 5 cm, iar diametrul maxim al corpului de 8 cm. Buza îi este ușor teșită în afară, iar sub buză are două torți, dispuse simetric.

Celelalte vase (fig. 3 / 2,3) pot fi considerate, prin formă, castroane cu marginea în formă de pâlnie (Trichtererrand). Și ele au dimensiuni relativ mici (fig. 3 / 2: înălțimea 12 cm; diametrul buzei 15 cm; diametrul fundului 7 cm; diametrul maxim 17 cm; fig. 3 / 3: înălțimea 11,5 cm; diametrul buzei 12 cm; diametrul fundului 7 cm; diametrul maxim 14 cm).

Piesele au culoarea cenușie-neagră, cu nuanțe cărămizii. Ca formă - buza ușor evazată în exterior, gâtul scurt, arcuit, corpul bitronconic, fundul ușor scobit.

Primul castron (fig. 3 / 2) are, ca decor, pe diametrul maxim, un buton în relief, aplatizat, perforat orizontal. Al doilea castron (fig. 3 / 3) are același decor, dar neperforat.

Prin structura pastei și forma lor, vasele mormântului (și mormântul chiar dacă nu este în cistă din piatră) aparțin fazei timpurii a epocii bronzului, probabil culturii Brașov-Schneckenberg (faza A). Pentru “amforetă” avem analogii în descoperirile lui A. Prox de la Cheile Râșnovului (Valea Cheii)¹ de la Dealul Șprengului (Gesprengberg) și Valea Cheii², pe care le datează în faza timpurie a culturii (A).

Dacă admitem datarea mormântului de la Zau de Câmpie - “Dispensarul medical uman” în faza timpurie a epocii bronzului și îl atribuim, cu probabilitate, culturii Brașov-Schneckenberg, atunci descoperirile acestei culturi cresc în spațiul județului Mureș, ca număr, cu încă două: mormântul prezentat (Zau de Câmpie) și un alt mormânt de înhumatie, de copil, îngropat, cu inventar, în cutie de piatră, descoperit la Șincai - “Cetatea păgânilor”, în 1996 (inedit; aici al doilea mormânt), mormânt de copil pe care îl vom prezenta cu alt prilej.

Până în prezent, se cunosc, în spațiul județului Mureș, 13 localități cu descoperiri (probabile sau sigure) Brașov-Schneckenberg (fig. 1). Unele provin din morminte (Bahnea, Țiptelnic-Band, Șincai, Zau de Câmpie), altele din așezări (Bateș, Cuci, Goren-Batoș, Morești, Nadeș, Sângeorgiu de Mureș, Șincai, Târgu Mureș, Torba, Voievodeni)³.

¹ A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941, p 19, fig. 2

² idem, p. 23, fig. 7.8.9

³ O prezentare în sinteză, V. Lazăr, *Antichități ale județului Mureș (AJM)*, Tg. Mureș, Ed. “Ardealul”, 1998, pl. XXIV, p 56,57; idem, *Repertoriul arheologic al județului Mureș (RAJM)*, Tg. Mureș, Casa de editură “Mureș”, 1995, pl. XI, p 343 (cu trimiteri la localitățile cu descoperiri, unde acestea sunt prezentate în detaliu).

Inventarul descoperirilor, sărăcăcios, constă din unelte din piatră (cuțite curbe, din gresie calcaroasă) și ceramică, exprimată în puține forme tipologice (străchini, amforete, castroane), motiv care împiedică o nuanțare cronologică satisfăcătoare a acestor descoperiri în cadrul epocii (culturii).

A GRAVE FROM THE EARLY PHASE OF THE BRONZE EPOCH, DISCOVERED IN THE PLAIN OF TRANSYLVANIA (Abstract)

The author is presenting a grave of intremment discovered in August 1998, with the occasion of the systematic diggings at Zau de Câmpie, in the topographic point "The Human medical health unit".

On the basis of the inventory (fig. 2, 3), the author places the grave in the early phase of the bronze epoch and he ascribes it to the Brașov-Schneckenberg (phase A) culture.

The new discovery enhances to 13 the number of the localities from the Mureș county, which has revealed such, archeological testimonies (vestiges) settlements or graves.

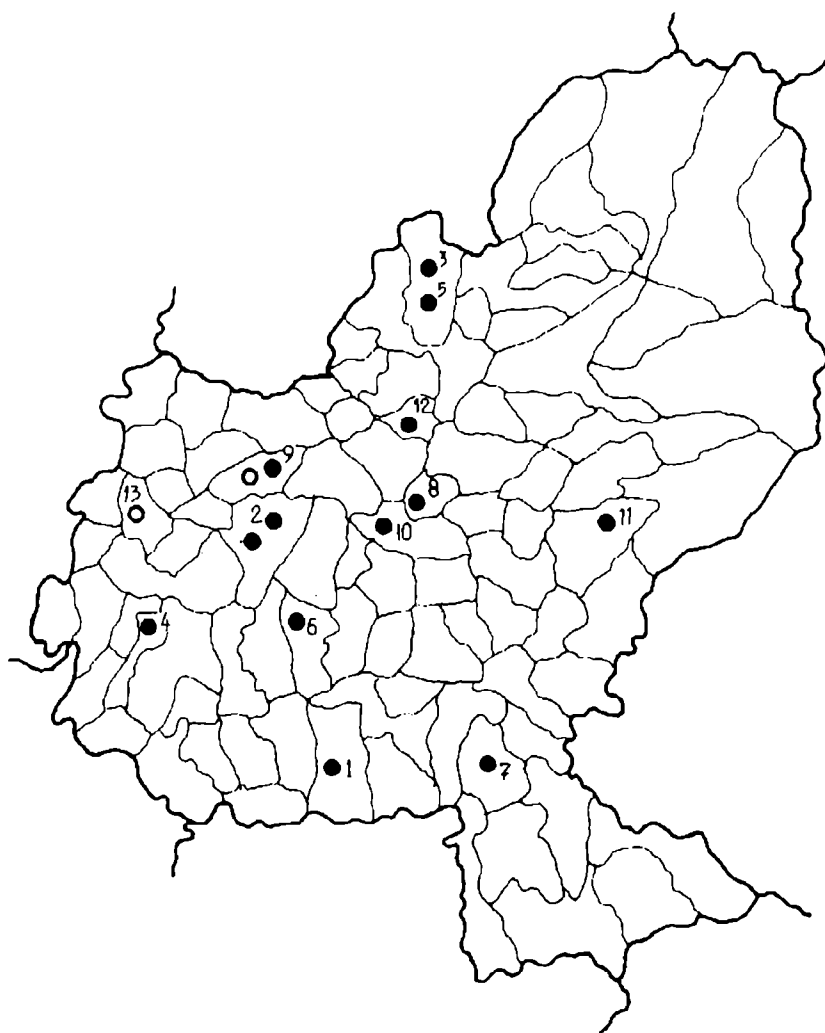

Fig. 1. Harta descoperirilor de tip Schneckenberg din județul Mureș: 1. Bahnea; 2. Țiptelnic (Band); 3. Batoș; 4. Cuci; 5. Goren (Batoș); 6. Morești (Ungheni); 7. Nadeș; 8. Sângeorgiu de Mureș; 9. Șincai; 10. Târgu Mureș; 11. Torba; 12. Voivodeni; 13. Zau de Câmpie. (Descoperiri: vechi ●, noi ○)

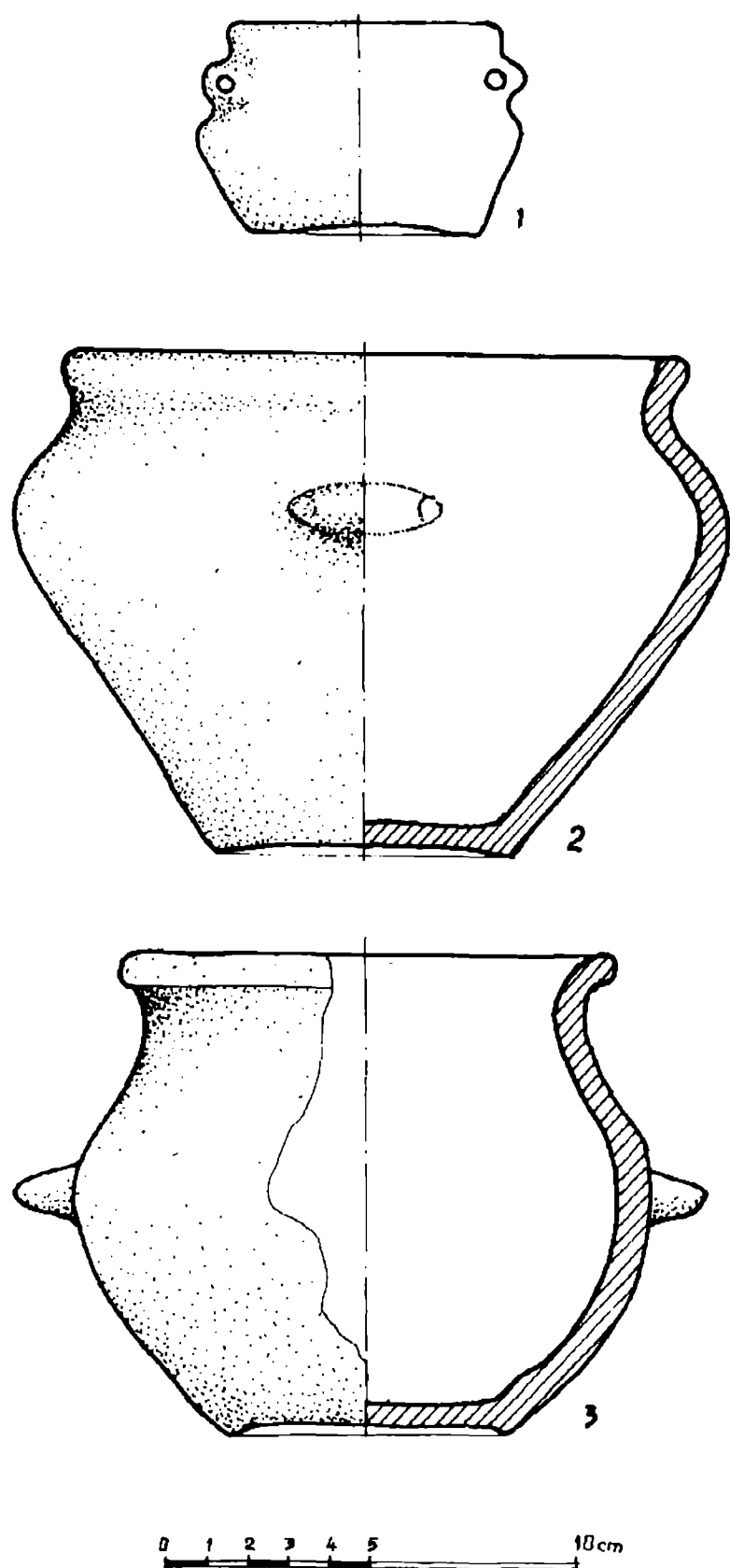

Fig. 2. Zau de Câmpie - "Dispensarul uman" - inventarul mormântului

Fig. 3. Zau de Câmpie - "Dispensarul uman" - inventarul mormântului

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA HERINA

(com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud)

Lucian VAIDA

Cercetările de la Herina, desfășurate în luna septembrie 1997, au avut ca punct de pornire unele descoperiri de la sfârșitul deceniului șase, aparținând lui Șt. Dănilă, directorul de atunci al muzeului din Bistrița, care ne informa despre existența la punctul numit "Dealul Morii" a unei așezări din prima vârstă a fierului dar și despre apariția unor vestigii Noua și de epocă Latène.¹ Existența ceramicii Noua a fost confirmată și în urma unor cercetări de suprafață, de dată mai recentă, efectuate în același punct². Locul se află situat în partea de sud-vest a localității, la aproximativ 600 m de șoseaua Bistrița-Reghin, în imediata apropiere a drumului ce duce la Lechința.

Investigațiile de pe Dealul Morii, pe un teren denivelat folosit ca pășune, au avut în primul rând caracterul unor sondaje de control, în vederea obținerii unor date suplimentare despre locuirea de aici și succesiunea civilizațiilor dar și în speranța identificării unei așezări Latène.

Au fost trasate mai multe secțiuni, orientate toate E-V și dispuse pentru verificarea unui spațiu cât mai mare la distanță apreciabilă între ele. S1 (4 x 1 m) deschisă în zona cea mai înaltă a sitului nu a oferit nici un fel de material arheologic. Apariția rocii vii la adâncimea de 30 cm a determinat abandonarea sa. S2 (4 x 1,5 m) deschisă la cca 40 m mai jos de prima, spre est, în panta dealului, a putut fi adâncită până la 70 cm. Puținele fragmente ceramice s-au dovedit aparținând culturii Noua. În alte două secțiuni (S3 și S4) trasate mai departe pe aceeași direcție au fost găsite doar câteva cioburi atipice.

S5 deschisă la cca 100 m spre nord de secțiunea cu numărul doi a dat cele mai multe vestigii determinând prelungirea acesteia, întinderea totală măsurând 9 x 2 m. Materialul arheologic, în primul rând ceramic, a fost cules de pe toată suprafața secțiunii, grosimea totală a straturilor de cultură apropiindu-se de 1 m, surprinzându-se următoarea succesiune stratigrafică:

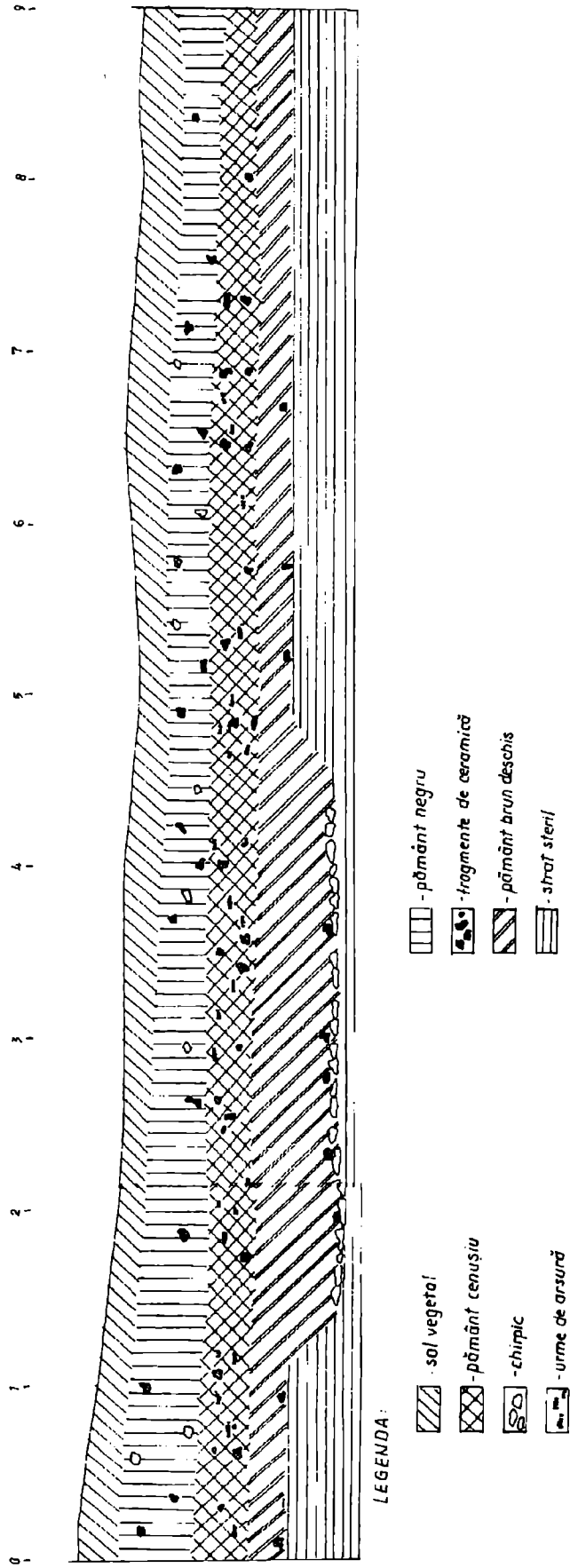
Peste stratul steril constând dintr-un pământ lutos de culoare brun închis se suprapune un nivel de cultură neolitic. A fost surprinsă parțial o locuință adâncită, marcată de un strat compact de chirpic de la prăbușirea pereților. Fragmentele ceramice culese, de culoare cenușie sau în diferite nuanțe de roșu, sunt lucrate din pastă fină, de bună calitate. Au fost recuperate părți dintr-un vâscior întregibil, cu corpul globular, de culoare roșie-maronie și decorat în partea superioară cu două proeminențe perforate lateral și plasate simetric. (pl. II/ 2). Aceluiași nivel îi aparține un alt vas de mici dimensiuni, de aceeași culoare, având forma unei farfurioare cu fundul rotunjit și prevăzut în interior cu o proeminență ascuțită, ridicată din pasta moale înainte de ardere (pl. II/ 1). Considerăm că piesa reprezintă un opaiț, ținând cont și de faptul că pe interior pereții sunt afumați în partea de sus, rolul proeminenței amintite fiind de a fixa și susține fitilul. Deși elementele necesare încadrării culturale nu sunt foarte numeroase, se poate aprecia că locuința de la Herina aparține unei faze timpurii a neoliticului, respectiv culturii Criș.

În continuare urmează un strat de cultură Noua, cenușiu la culoare, cu pigmentație de cărbune. Materialul arheologic a fost alcătuit în totalitate din ceramică fragmentară aparținând unor vase de uz comun, în majoritate arse inoxidant. Unele au atât pe exterior cât și pe interior sau numai pe exterior un slip de culoare maronie. Decorul este sărac constând în incizii sub forma unor linii subțiri trase pe exteriorul unora dintre fragmentele găsite. Un singur ciob are ca decor un mic buton aplatizat.

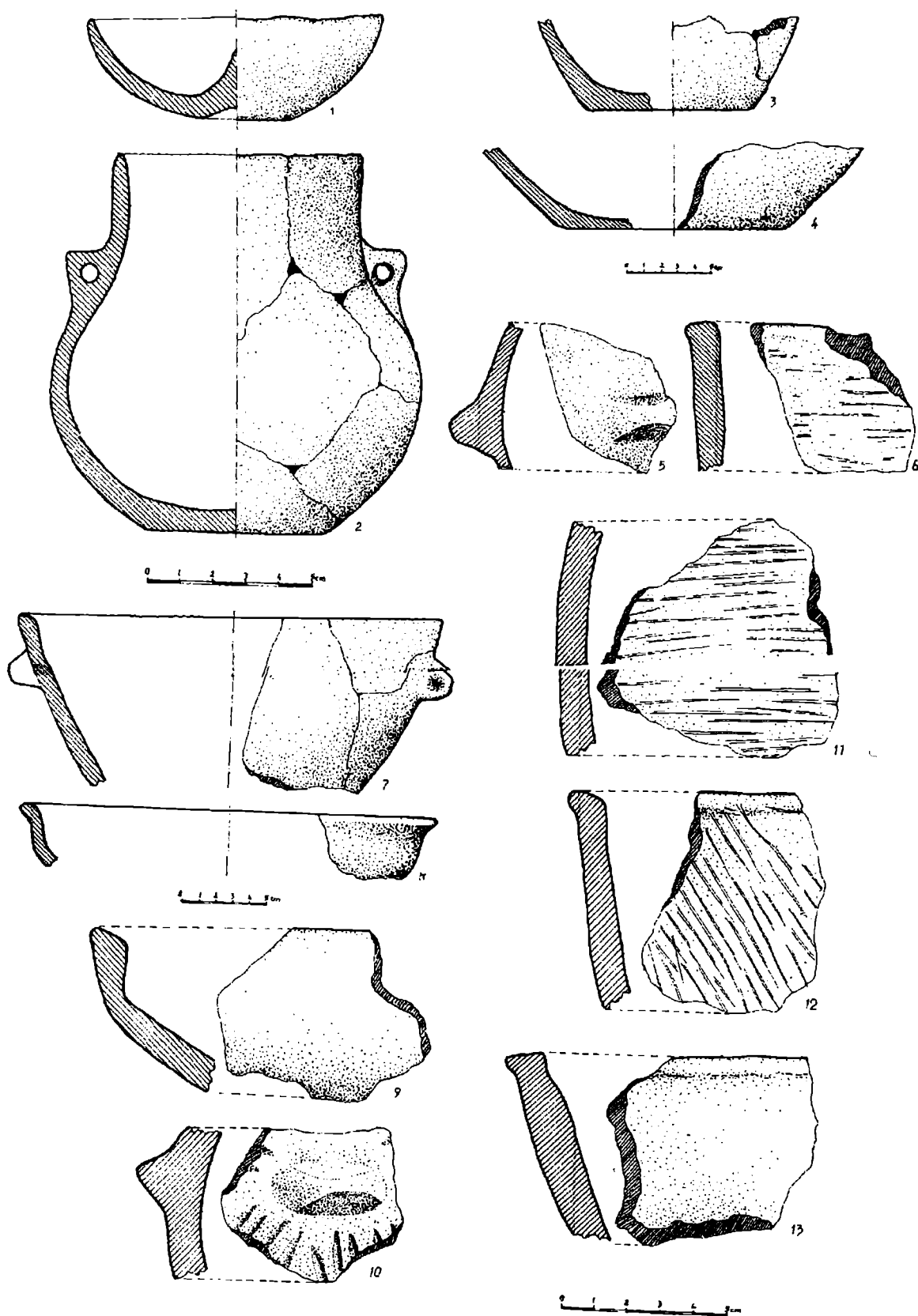
Locuirea Noua este suprapusă de un nivel hallstattian aflat într-un strat de pământ negru. Și de această dată materialele au constat aproape în exclusivitate din fragmente ceramice, acestora adăugându-li-se câteva oase de animale și bucăți de chirpic. Lipsesc în totalitate uneltele sau piesele de metal. Ceramica este lucrată în general din pastă grosieră având în compoziție cioburi pisate și pietricele dar nu lipsește nici ceramica lucrată din pastă omogenă, bine arsă, uneori cu pereții lustruiți. Culoarea diferă în funcție de ardere de la roșu cărămiziu la brun gălbui dar și nuanțe apropiate de negru.

¹ Șt. Dănilă. *File de istorie*, I, 1971. p 64; idem, IX, 1970, p 442

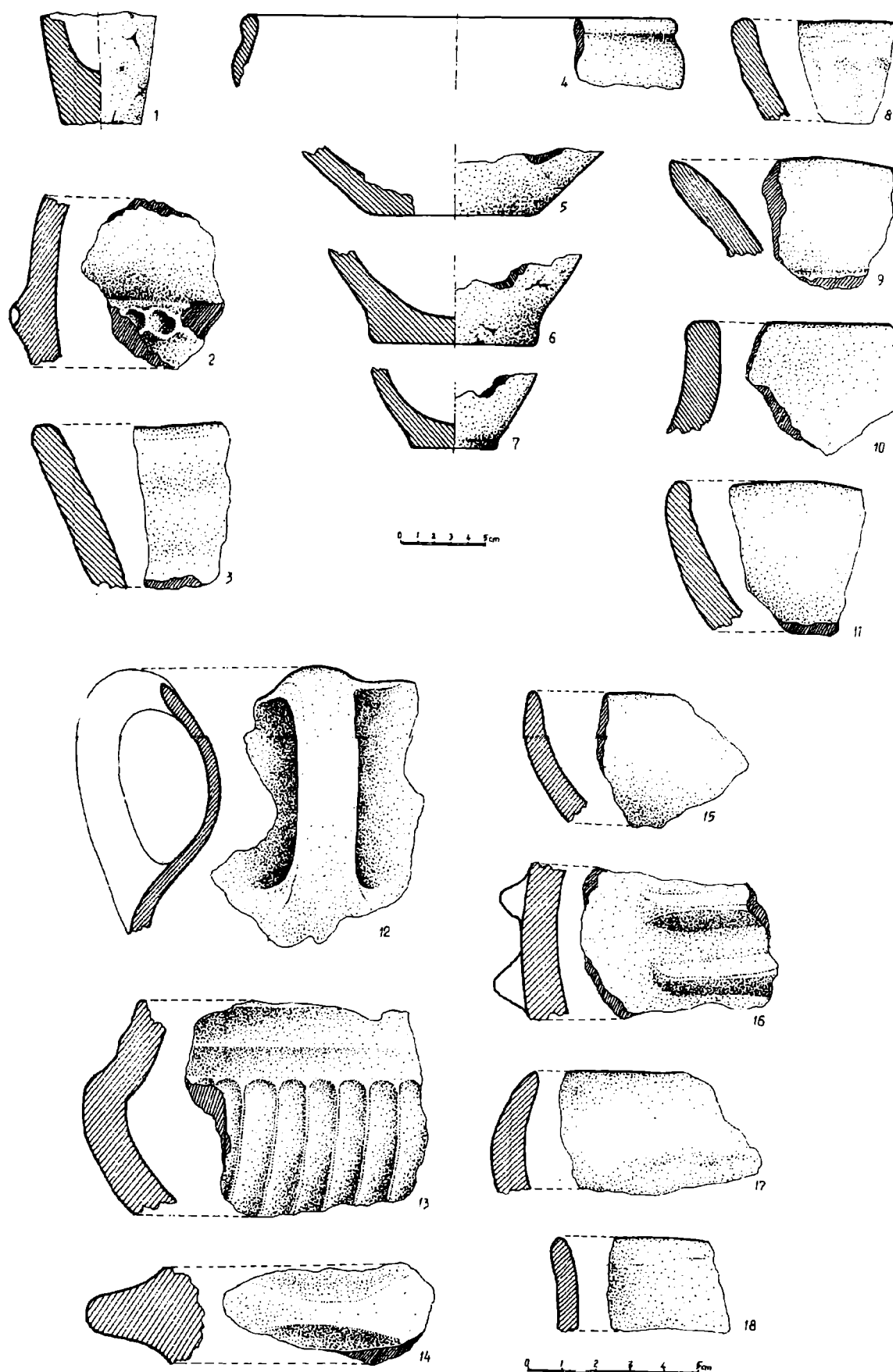
² Gh. Marinescu, *RB VII*, 1993, p 7, pl. XI, fig. 1-5

Planșa I. Herina "Dealul Morii" - profil SI

Planșa II. 1-5 ceramică neolitică; 6-13 ceramică aparținând culturii Noua

Planșa III. 1-3 ceramică Nouă; 5-18 ceramică hallstattiana timpurie; 4 fragment ceramic Latene

În aceeași secțiune a fost identificat și singurul fragment ceramic Latène. Este vorba de o buză de strachină, de culoare cenușie, lucrată la roată, fără a putea fi încadrată într-un nivel arheologic definibil, reprezentând totuși un indiciu pentru o așezare situată undeva în apropiere (pl.III/ 4).

Ulterior sondajelor de la Herina am avut surpriza să constatăm că într-un alt articol Șt. Dănilă indica locul de descoperire a ceramicii celtice ca fiind situat la cca. 800 m spre nord de Dealul Morii³. Faptul nu ne determină să ne îndoim de buna credință și profesionalismul lui Șt. Dănilă iar amplasarea așa numitelor "fragmente lucrate la roată de tip celtic" în două puncte diferite se datorează probabil unei greșeli involuntare. În ce ne privește suntem convinși de existența vestigiilor celtice la Herina urmând ca ele să fie identificate totuși pe teren. Menționăm că localitatea se află în același perimetru al descoperirilor celtice bistrițene, în imediata apropiere la Galații Bistritei⁴ și Dipșa⁵ dezvelindu-se complexe funerare specifice. O lamă de sabie, provenită chiar din teritoriul Herinei, a fost considerată de asemenea celtică dar piesa reprezintă o descoperire izolată fără măcar să se cunoască exact punctul de unde aceasta a fost recuperată⁶.

Acestea sunt constatările majore ce se pot desprinde în urma sondajelor de la Herina. Cu tot caracterul limitat al săpăturilor stațiunea nu apare lipsită de importanță. De un real interes se dovedește îndeosebi materialul arheologic neolitic, reprezentând o noutate la Herina adusă cu această ocazie. Vestigiile găsite îmbogățesc și completează repertoriul arheologic al județului Bistrița-Năsăud putând constitui totodată puncte de reper pentru orientarea viitoarelor cercetări.

LE SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE DE HERINA

(Résumé)

Les fouilles archéologiques entreprises au mois de septembre 1997 à Herina (com. Galații Bistriței, département de Bistrița-Năsăud) au lieu-dit "Dâmbu Morii" ont mis au jour des niveaux d'habitation propres à des périodes différentes: néolithique, la culture Noua et le premier âge du fer. Le seul fragment en céramique Latène trouvé, n'appartient pas à un horizon archéologique définissable. Les vestiges étaient composés presque tous des fragments en céramique appartenant à des types de vases propres aux époques respectives. Le matériel néolithique présente un intérêt réel et représente à la fois une nouveauté à Herina, mise au jour à cette occasion.

³ Șt. Dănilă, *File de istorie*, III, 1974, p 456

⁴ R. Harhoiu, *Materiale*, 1979, p 321-323

⁵ Vl. Zirra, *File de istorie*, III, p 138-161

⁶ Șt. Dănilă, *File de istorie*, I, 1971, p 64

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN PRINCIPALELE AȘEZĂRI DIN DACIA ROMANĂ¹ 244 - 332

CRISTIAN GĂZDAC

Principalul scop al acestei lucrări este de a surprinde, în măsura posibilităților, aspectul circulației monetare în principalele așezări romane din Dacia din timpul domniei lui Filip Arabul și până la revenirea temporară a dominației romane la Dunărea de Jos în timpul lui Constantin cel Mare în anul 332. Acest interval a fost ales tocmai pentru a putea observa din punct de vedere numismatic implicațiile crizei economice din Imperiul roman din secolul III precum și care a fost impactul abandonării Daciei asupra circulației monetare. După cum este știut, moneda era la vremea respectivă obiectul care circula cel mai mult, care nu ținea seama de barierele politice sau istorice. De aceea trebuie observat dacă pe plan numismatic se poate constata o cădere a circulației monetare la Aurelian și ce se întâmplă ulterior.

Lucrarea de față este în cea mai mare parte o abordare tehnică, care prin cumularea informațiilor numismatice și utilizarea metodelor statistice încearcă extragerea unor comentarii și concluzii istorice atât pentru fiecare așezare importantă din Dacia romană cât și la scara întregii provincii.

Au fost luate în considerare doar descoperirile izolate care exprimă în fapt ceea ce circula la o anumită dată pe piața monetară. Tezaurele care conțin monete de la emitenții din perioada care ne interesează ca și cele care se încheie în acest interval cronologic vor face subiectul unui alt studiu. Trebuie să menționez că nu am avut posibilitatea să adun materialul monetar din toate așezările romane, întrucât acesta nu este publicat la ora actuală.

Ca metodologie am utilizat metoda folosită de către Jenő Fitz pentru circulația monetară în Pannonia și în provinciile vecine². Pentru a avea o cât mai bună situație a circulației monetare am întocmit listele monetelor emitenților din perioada 244 - 332 pe așezări (vezi tabelele II-VI) după care s-a realizat tabelul centralizat al descoperirilor izolate (vezi tabelul I). În continuare am stabilit coeficientul de intrare pe an pe emitenți, pentru întreaga perioadă (244 - 332) și pentru fiecare așezare (vezi tabelele VIII-XII), iar apoi centralizat (vezi tabelul I). Indicele circulației monetare a fost calculat prin împărțirea coeficientului de intrare pe an al fiecărui emitenț la cel de intrare pe an pentru întreaga perioadă. Ca și în cazurile mai sus amintite, calculul s-a făcut pe fiecare așezare (vezi tabelele VIII-XI), iar apoi centralizat (vezi tabelul VII). Reprezentările grafice ale valorilor indicilor arată variația valorii acestora (vezi pl. 1-10). Utilizarea indicilor de circulație monetară permite comparația între diferite așezări din aceeași perioadă, demonstrând dezvoltări și regresii locale³.

Comparația perioadelor pe emitenți diferiți este influențată, din punct de vedere monetar, de deprecierea monetară continuă și de faptul că aproape la fiecare emitenț modurile de efectuare a diferitelor plăți se schimbă⁴. Punctul de plecare al analizei circulației monetare l-a constituit domnia lui Filip Arabul când în Dacia circulația monetară cunoaște o mare revigorare⁵. După cum se poate observa din tabelul cu indicele circulației monetare, valoarea indicelui pentru domnia lui Filip Arabul este cel mai mare (tab. I, pl. 1). Căderea indicelui sub Decius și Trebonianus Gallus reprezintă nu atât o secvență economică cât mai degrabă o depreciere monetară accentuată care atinge limita de jos sub Valerianus, când inflația este totală și putem afirma că indicele exprimă acum o perioadă economică dificilă. Situația este identică cu cea înregistrată în Pannonia⁶. Domnia lui Gallienus reprezintă o ultimă încercare de revigorare a circulației monetare, știut fiind faptul că Gallienus deschide atelierele de la Siscia și Smyrna, aruncând pe piață masive emisiuni de antoninieni depreciați⁷. După momentul Gallienus curba indicelui cunoaște o descreștere, dar mai lentă, comparativ cu cea din perioada 244 - 260. Perioada domniilor lui Claudius al II-lea și Aurelian prezintă o circulație monetară constantă datorită deschiderii de noi monetării (Serdica, Tripoli, Lyon), precum și reformei monetare a lui Aurelian care restructurează sistemul divizionar monetar⁸.

¹ Țin să mulțumesc în mod deosebit dlui. cercet. dr. Radu Ardevan pentru sprijinul acordat la elaborarea acestei lucrări.

² J. Fitz, *La Pannonie sous Gallien*, (Latomus, 148, 1976), p. 18-41.

³ *op. cit.*, p. 20.

⁴ Ch. Howgego, *Coin circulation and the integration of the Roman economy*, în *JRA*, 7/1994, p. 6.

⁵ M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Cluj-Napoca 1994, p. 134.

⁶ J. Fitz, *loc. cit.*, p. 18.

⁷ J. P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris 1969, p. 478.

⁸ *op. cit.*, p. 479.

Abandonarea oficială a Daciei aduce cu sine o scădere, ce poate fi observată începând cu Decius și Trebonianus Gallus, a indicelui circulației monetare care își continuă curba descendentă până la Dioclețian, când atinge nivelul cel mai de scăzut al limitei inferioare a valorii indicelui circulației monetare. Odată cu revenirea lui Constantin cel Mare la Dunărea de Jos, în urma încheierii tratatului cu goții în 332 se observă o revigorare a circulației monetare, determinată totodată de reforma monetară constantiniană care aduce din abundență pe piață moneda mărunță de bronz.

În continuare vom analiza circulația monetară în diferite așezări din provincia Dacia:

APVLVM⁹ (Tab. II.1, Tab. VIII.1, Pl. 2)

Dacă indicele domniei lui Filip Arabul (636) corespunde cu aproximație cu cel al provinciei, în cazul domniilor lui Decius (703) și Trebonianus Gallus (691) asistăm la o creștere a circulației monetare, urmată de o adevărată prăbușire a acesteia dar care se menține peste curba indicelui general (Valerianus 138). Atât pentru domnia lui Gallienus (152) cât și pentru cea a lui Claudius II (127) indicele localității, deși descendent, rămâne superior celui general. Aceste lucru nu face decât să confirme că până aproape de părăsirea Daciei, la Apulum viața economică s-a dezvoltat în condiții normale¹⁰. Momentul Aurelian pare să fi afectat destul de puternic circulația monetară la Apulum, indicele localității (14) trecând mult sub nivelul indicelui general. Faptul că există însă monete de la Aurelian, nu este un argument cert că acestea au ajuns în Dacia în timpul domniei acestuia. Pentru perioada 275 - 284 lipsesc monetele, iar pentru domnia tetraharilor se observă indicele cel mai scăzut (3), pentru ca în ultima perioadă a secvenței cronologice studiate să apară o ușoară revigorare a circulației monetare (9).

POTAISSA¹¹ (Tab. IV.1, Tab. X.1, Pl. 3)

La Potaissa, sub Filip Arabul indicele circulației monetare atinge nivelul maxim (850), depășind cu mult cel general (647). Explicația dată de către M. Bărbulescu este pusă pe seama introducerii în circulație a emisiunilor "**PROVINCIA DACIA**"¹².

Spre deosebire de Apulum, la Potaissa pentru perioada domniei lui Traianus Decius, Trebonianus Gallus și Valerianus constatăm o cădere puternică (212, 147, 37) care este sub media circulației în provincie. La fel se întâmplă și sub Gallienus, când deși indicele localității arată o ușoară creștere, nu depășește media provinciei. În schimb, perioadele următoare studiate indică o circulație ușor peste medie cu o lentă scădere sub Claudius II (82) și Aurelian (78). Curba descreșterii indicelui circulației monetare se accentuează în perioada 275 - 284 (36) și tetraharhi (22) pentru a urca din nou sub Constantin (54). Situația de după părăsire, când indicele localității depășește media este explicată prin faptul că majoritatea monetelor post-aureliene s-au găsit în așezarea civilă¹³.

VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA¹⁴ (Tab. VI, Tab. XII, Pl. 4)

Momentul Filip Arabul se detașează net de restul punctelor de reper luate în calcul, indicele (1127) fiind net peste media provinciei. Sub Decius (364), Gallus (273) descreșterea este foarte puternică pentru ca ea să ajungă la cel mai jos nivel sub Valerianus (51), iar sub Gallienus ca o caracteristică a situației generale a provinciei indicele crește, depășind ușor media provinciei (113). Ca și la Apulum nu sunt monete care să aparțină perioadei 275 - 284, iar sub Dioclețian indicele localității (16) se situează puțin sub media provinciei. Pentru perioada 302 - 332 se cunosc la Ulpia Traiana Sarmizegetusa două monete de la Galerius a căror indice (13) este sub media generală. Această ultimă situație se poate explica fie prin lipsa descoperirilor pentru această perioadă, fie prin pătrunderea mai târzie a monetelor, întrucât sunt atestate monete mai târzii, precum și un tezaur încheiat cu monete de la Valens/Valentinianus¹⁵.

⁹ J. Winkler, *Circulația monetară la Apulum*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 222-225; V. Pavel-Popa, *Descoperiri monetare imperiale la Alba Iulia între anii 1957-1980*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 126-144; V. Pavel, V. Moga, *Descoperiri monetare în castrul de la Apulum*, în *Apulum*, XXXII, 1993, p. 251-256.

¹⁰ J. Winkler, *loc. cit.*, p. 240.

¹¹ J. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1973, p. 147; M. Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul sec. III*, Potaissa, II, 1980, p. 61-188; M. Bărbulescu, *Potaissa-studiu monografic*, Cluj-Napoca, 1994, p. 131.

¹² M. Bărbulescu, *Potaissa-studiu monografic*, Cluj-Napoca, 1994, p. 134.

¹³ *ibidem*, p. 176.

¹⁴ J. Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 117-136; R. Ardevan, C. Găzdac, monedele provenite din forul coloniei în *Annexe numismatique* din monografia forului (manuscris); monedele provenite în urma perieghzezi româno-americane din anul 1995 (inedite).

¹⁵ J. Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 117.

POROLISSVM¹⁶ (Tab. IV.2, Tab. X.2, Pl. 5)

Momentul Filip Arabul face notă aparte în cadrul circulației monetare din Dacia. Indicele indică valoarea cea mai mare din provincie (1322), fenomen interesant fiind faptul că grosul monetelor este dat de cele provenite din colonia Viminacium (30 piese) și cele de tipul "**PROVINCIA DACIA**" (6 piese). Sub Decius are loc o adevărată prăbușire, indicele (169) coborând chiar cu mult sub media provinciei. Deși acesta pare să arate o revigorare sub Trebonianus Gallus, aceasta poate fi pusă pe seama hazardului descoperirilor de monedă - 3 piese Trebonianus Gallus față de 2 Decius. O dovadă în acest sens ar fi și faptul că monete de la Valerian nu au fost încă descoperite, în timp ce indicele din timpul domniei lui Gallienus este contrar mediei provinciei, având nivelul cel mai scăzut la Porolissum (20). Ușoarele creșteri ale indicilor din timpul lui Claudius II și descreșteri în timpul lui Aurelian reprezintă în fapt situația de declin a centrului militar și economic de la Porolissum. Totodată se remarcă faptul că perioadele 275 - 284 și 284 - 305 nu sunt atestate prin monete la Porolissum. Monetele lui Constantin ajung puține la Porolissum (5 piese), ceea ce determină un indice (32) aflat sub media provinciei.

La Porolissum, ca și în cazul Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, comerțul cu antichități menționat încă de timpuriu a afectat serios stabilirea cât mai exactă a circulației monetare a acestui mare complex roman¹⁷. Altfel este inexplicabil ca un centru cu numeroase trupe militare, punct vamal și centru urban să dea o cantitate atât de mică de monedă (52 de piese pentru perioada studiată).

GHERLA¹⁸ (Tab. III.1, Tab. IX.1, Pl. 6)

Această așezare romană prezintă un specific aparte în cadrul studiului întrucât datorită stadiului precar al cercetării, este dificil de făcut un comentariu numismatic, situația monetară fiind extrem de săracă pentru această perioadă (26 piese).

Ca și în cazul altor așezări romane momentul Filip Arabul se situează peste media provinciei (965). În opinia lui R. Ardevan, domnia lui Filip Arabul este doar o excepție, deoarece după anul 235 circulația monetară se diminuează, pentru ca după 249 să asistăm la o adevărată prăbușire¹⁹. Acest lucru se reflectă prin lipsa monetelor de la Decius, Trebonianus Gallus și Valerianus, iar sub Gallienus, indicele localității (41) este sub media provinciei pentru ca la Aurelian (138) să constatăm o depășire a mediei. Retragera aureliană nu a însemnat o schimbare imediată a vieții economice²⁰, indicele localității înregistrând o scădere treptată în perioadă 275 - 284 (76) și sub Diocletian (14) pentru ca odată cu Constantin să crească ușor peste media provinciei.

Se poate afirma că odată cu plecarea garnizoanei se face simțită într-o așezare care nu a avut un caracter urban. Așezarea civilă a continuat să existe și în secolul IV, monetele de la Dioclețian și Constantin provenind de pe teritoriul așezării civile²¹.

SUCIDAVA²² (Tab. V.2, Tab. XI.2, Pl. 9)

Spre deosebire de restul așezărilor, indicele din timpul domniei lui Filip Arabul este mult sub media provinciei (94). Acest aspect indică faptul că așezarea nu ar fi avut un rol economic foarte important în această perioadă, lucru dovedit și de lipsa monetelor de la Decius și Trebonianus Gallus, pentru ca sub Valerian indicele localității să aibă valoarea cea mai scăzută din toată perioada studiată (16). Odată cu sfârșitul administrației romane în Dacia, importanța Sucidavei ca punct de legătură cu restul Imperiului crește foarte mult, situație care se poate observa și în creșterea indicelui localității sub Gallienus (147) pentru ca la Aurelian acesta să cunoască un adevărat salt (541). Marea creștere a indicelui corespunzător domniei lui Aurelian se poate explica prin dezvoltarea traficului în zonă datorită abandonării provinciei precum și circulației acestor monete după părăsirea Daciei atât la sud cât și la nord de Dunăre. Indicii perioadei 275 - 284 și Dioclețian indică o scădere treptată,

¹⁶ J. Winkler, *Despre circulația monetară la Porolissum*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 218; V. Lucăcel, *Catalogul colecției de monede antice ale Muzeului din Zalău*, 1968; E. Chirilă, *Descoperiri antice la Porolissum (II)*, în *ActaMP*, V, 1981, p. 273-275; N. Gudea, *Porolissum*, în *ActaMP*, XIII, 1989, p. 820-821; idem, *Câteva date despre circulația monetară la Porolissum*, în *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991 (1991), p. 155-174.

¹⁷ E. Chirilă, *Câteva date despre circulația monetară la Porolissum*, în *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991 (1991), p. 154, n.8.

¹⁸ R. Ardevan, *Circulația monetară la Gherla*, în *EphemNap*, III/1993, p. 113-115

¹⁹ *op.cit.*, p. 113.

²⁰ *op.cit.*, p. 117.

²¹ *ibidem*

²² D. Tudor, *Sucidava (II)*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940 (1941), p. 393-398; idem, *Sucidava (III)*, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947 (1948), p. 202; Gh. Poenaru-Bordea, *Descoperiri monetare din cetățuia romano-bizantină de la Sucidava cu specială privire asupra perioadei 260-328 în campania 1966-1971*, în *SCN*, VI, 1975, p. 69-106.

explicabilă printr-o perioadă mai slabă din punct de vedere economic și monetar la scara întregului Imperiu²³. Odată cu revenirea lui Constantin la Dunărea de Jos viața economică se revigorează fapt ce poate fi sesizat și în circulația monetară care înregistrează pentru perioada 305 - 332 o creștere puternică (121).

DIERNA²⁴ (Tab. II.2, Tab. VIII.2, Pl. 8)

Ca și în cazul Sucidavei perioada provinciei apare reflectată în circulația monetară ca un segment slab de circulație monetară, situat sub media provinciei. Astfel indicele circulației monetelor lui Filip Arabul este foarte scăzut (98). Acest fapt este considerat o posibilă consecință a atacului carpilor din timpul domniei acestui împărat²⁵. Saltul din timpul lui Trebonianus Gallus (247) este pus pe seama scurtei și grele păci după înfrângerea romanilor la Abrittus, precum și a necesarului de monedă în urma tezaurizării monetei de argint²⁶. Dealtfel sub Valerian și Gallienus indicele localității coboară din nou (46, 20). După abandonarea provinciei, Dierna devine prin poziția sa de port la Dunăre o punte de legătură cu lumea Imperiului, vad comercial între nordul și sudul Dunării. Ca urmare importanța economică crește, fapt dovedit și de situația circulației monetare. Astfel perioada 275 - 384 are cel mai ridicat indice (108) dintre toate localitățile luate în calcul și deși scade sub Dioclețian (62), indicele se menține net peste media localităților. O precizare care se impune este aceea că monetele din vremea lui Dioclețian sunt grupate în jurul anilor 295/296, moment care reflectă construirea *quadriburgus*-ului²⁷, restul perioadei dioclețiene este slab reprezentat monetar - perioada 284 - 294 - și lacune pentru perioadele 300 - 301, 304 - 305²⁸. Perioada constantiniană reprezintă o confirmare a importanței localității în epocă, indicele perioadei (187) 305 - 332 fiind mai mare decât pentru perioada 244 - 275. Cea mai intensă pătrundere a monetei constantiniene având loc între anii 313 - 324, pentru ca circulația monetară să fie afectată pentru perioada 324 - 330 de atacurile goților în urma cărora se încheie *foedus*-ul din 332²⁹.

PRAETORIVM³⁰ (Tab. V.1, Tab. XI.1, Pl. 7)

Circulația monetară la Praetorium este caracterizată printr-o continuitate monetară pe întreaga perioadă studiată. Prezența monetară sub Filip Arabul are un indice (214) sub media provinciei, dar începând cu Decius (357) și Trebonianus Gallus (357) indicele localității atinge media generală pentru ca sub Valerian (150), Gallienus (179), Claudius II (179), Aurelian (143) să urmeze fluctuațiile indicelui la nivelul provinciei dar la o valoare superioară acestuia. Situat mai departe de linia Dunării decât Dierna și Sucidava, se poate observa scăderea indicelui monetar sub Aurelian odată cu părăsirea garnizoanei de către trupă, dar situația continuă să fie normală înregistrându-se chiar o ușoară creștere în perioada 275 - 284 (153). Scăderea indicelui localității sub Dioclețian (14) poate avea drept cauză stadiul cercetărilor, golurile monetare fiind suplinate prin materiale arheologice databile³¹. Odată cu epoca constantiniană, corespunzător cu fenomenul general la nivelul fostei provincii și la Praetorium circulația monetară cunoaște o nouă perioadă de avânt (39). Dealtfel la Praetorium s-au constatat lucrări de refacere la castru în perioada constantiniană³², fortificația pare să fi avut un important rol strategic în zonă în secolul IV³³.

ORLEA³⁴ (Tab. III.2, Tab. IX.2, Pl. 10)

Momentul Filip Arabul constituie punctul cel mai ridicat (225) din cadrul circulației monetare din această așezare dar mult sub media provinciei. După cum se poate observa din reprezentarea grafică și valoarea indicilor, indicele localității nu depășește media provinciei. Dealtfel circulația este foarte fragmentară, lipsind monetele din timpul lui Trebonianus Gallus, Valerian, Claudius II. Această lacună monetară își poate găsi explicația în faptul că

²³ E. Chirilă, N. Gudea, *Economie, populație și societate în Dacia intracarpatică în primul secol după abandonare (275 - 380)*, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 131.

²⁴ M. Chițescu, Gh. Poenaru-Bordea, *Contribuții la istoria Diernei în lumina descoperirilor monetare din săpăturile arheologice din 1967*, în *BSNR*, LXXV-LXXVI, 1981-1982, p. 169-208.

²⁵ *op. cit.*, p. 191.

²⁶ *op. cit.*, p. 188.

²⁷ *op. cit.*, p. 193; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București 1982, p. 94.

²⁸ M. Chițescu, Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*, p. 193.

²⁹ *ibidem*, p. 196.

³⁰ N. Gudea, *Monedele din castrul roman de la Mehadia*, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 147-152.

³¹ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București 1993, p. 81.

³² N. Gudea, *Monedele din castrul de la Mehadia*, p. 150 (vezi și supra n. 29).

³³ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *op. cit.*, p. 81.

³⁴ J. Winkler, *Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 181-183.

la 251 - 253 așezarea a fost distrusă³⁵. Slaba circulație monetară se menține și după abandonarea provinciei, lucru firesc într-o așezare care în secolul IV este apreciată ca având un modest caracter rural³⁶. În ceea ce privește monedele din timpul lui Constatin nu putem face o apreciere reală, întrucât datorită condițiilor de publicare³⁷ nu s-a putut delimita cu exactitate care dintre ele se încadrează în intervalul 306-332.

CONCLUZII

În primul rând se impune observația că circulația monetară la scara provinciei apare completă fără a exista perioade de hiatus după cum o arată indicele general.

Momentul Filip Arabul, care constituie și punctul de plecare în studierea acestei perioade, reprezintă pentru Dacia o ultimă încercare de redresare a circulației monetare cuprinsă deja de criză. Soluția înființării unei monetării în Dacia fiind doar ceva de moment. Destinată injectării de monetă în provincie monetăria de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa își pune amprenta asupra indicelui circulației monetare³⁸. Dealtfel a fost demonstrat faptul că principalul scop al monetărilor provinciale era de a aproviziona cu monetă zonele limitrofe³⁹ (vezi și tabelul XIII și planșa 11). O observație care se impune este aceea că emisiunile provinciale din timpul lui Filip Arabul, atât cele emise la Viminacium cât și cele de la Ulpia Traiana par să fi fost destinate Daciei intracarpatică, unde există numărul cel mai mare de trupe și totodată cele mai mari centre urbane: Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum, Potaissa. Pentru așezările provinciei dinafară arcului carpatic, Sucidava, Dierna, Praetorium, Orlea indicele circulației sub Filip Arabul este mult sub media provinciei.

Caracterul vremelnic al soluției lui Filip Arabul se poate observa în căderea puternică a circulației monetare sub Decius, Trebonianus Gallus și Valerian. Această prăbușire a circulației monetare nu este însă specifică doar Daciei ci ea poate fi întâlnită la nivelul întregului Imperiu. Perioada 253 - 260 este considerată cea de declin monetar accelerat⁴⁰, pentru ca la anul 260 antoninianul să cunoască cea mai scăzută valoare⁴¹. Sub Gallienus se încearcă o redresare a circulației monetare la nivelul Imperiului⁴², când se deschid monetăriile de la Siscia, Smyrna și Mediolanum⁴³. Această politică monetară a fost interpretată de unii autori ca fiind îndreptată spre armată pentru asigurarea fidelității acesteia⁴⁴. Cert este că în Dacia se observă o ușoară revigorare a circulației monetare care este departe de atinge indicii de circulație din vremea lui Filip Arabul. Sub Claudius II asistăm la o cădere lentă, explicabilă prin faptul că pe de o parte inflația la scara Imperiului atinge nivelul maxim, iar pe de altă parte victoriile lui Claudius II contra goților redau încrederea în monedă.

Trebuie observat însă că pentru Dacia domnia lui Claudius II reprezintă un regres, în timp ce în Pannonia, dacă până acum circulația monetară a fost asemănătoare cu cea a Daciei, perioada 268 - 284 este o una de revigorare și consolidare⁴⁵. Totodată în cele două Moesii moneta lui Claudius II se găsește din abundență⁴⁶, în timp ce în Dacia este foarte rară (16 piese din descoperiri izolate în așezări - vezi tabelele I și VII). Aceste situații, ne îndreptătesc să credem că cel puțin din punct de vedere financiar, Dacia scapă de sub controlul Imperiului cândva spre sfârșitul domniei lui Gallienus.

Sub Aurelian prima impresie arată o circulație monetară constantă, comparativ cu cea din timpul lui Claudius II, dar această impresie se datorează indicelui foarte mare de la Sucidava, restul așezărilor, cu excepția celei de la Orlea, prezintă o scădere a indicelui circulației monetare sub Aurelian (vezi planșele 2 - 10). Reforma sistemului monetar făcută de Aurelian în toamna lui 274, când moneta de bronz are iar credibilitate⁴⁷ a putut avea efecte ulterioare asupra Daciei.

³⁵ M. Chițescu, Gh. Poenaru-Bordea, *loc.cit.*, p. 191.

³⁶ J. Winkler, *Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 186.

³⁷ *ibidem*, p. 204.

³⁸ R. Ardevan, *Monetăria provincială de la Sarmizegetusa*, în *BSNR*, (sub tipar).

³⁹ Ch. Howgego, *op.cit.*, p. 12-16.

⁴⁰ J. Fitz, *op.cit.*, p. 18.

⁴¹ *op.cit.*, p. 19.

⁴² *ibidem*; L. de Blois, *The policy of the emperor Gallienus*, Leiden 1976, p.93.

⁴³ L. de Blois, *op.cit.*, p. 98.

⁴⁴ J. Fitz, *loc.cit.*

⁴⁵ S. Dusanic, *Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior*, în *ANRW*, II/6, 1977, p. 93; B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde. I. Das II u. Z. III Jahrhundert (101 - 284)*, în *ANRW*, II/6, 1977, p. 142.

⁴⁶ Reforma monetară a lui Aurelian introduce un nou sistem al monetei de bronz compus din monete de 8 ași, 4 ași, 2 ași; pentru moneta de argint se introduc monetele de 5 și 2 denari (J. P. Callu, *op.cit.*, p. 479).

⁴⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București 1969, p. 328-329, consideră că există o ruptură în circulația monetară de la Aurelian la Constantin cel Mare.

Perioada imediat următoare abandonării provinciei, 275 - 284, apare ca o lentă scădere a circulației monetare. Contrar părerii unor autori⁴⁸ nu se poate vorbi despre un hiatus între circulația monetară din timpul provinciei și cea ulterioară abandonării ei de către armată și administrația romană. O scădere a circulației monetare după 275 este firească în condițiile în care armata, cea mai mare consumatoare de monedă, nu mai este prezentă în Dacia. În favoarea existenței unei legături între cele două perioade s-au pronunțat de altfel o serie de autori⁴⁹. Circulația monetară pe teritoriul fostei provincii este continuă dar cunoaște o scădere sub Diocletian (vezi Pl. 1), aceasta și în condițiile trecerii spre o economie naturală. Campaniile lui Constantin cel Mare împotriva goților au ca rezultat încheierea unui *foedus* cu aceștia în anul 332 care va asigura liniștea în zonă până la revolta lui Procopius din anul 364⁵⁰. Totodată, acest eveniment din 332 marchează revenirea stăpânirii romane la nordul Dunării, fapt ce se reflectă în revigorarea circulației monetare care va cunoaște în perioadele ulterioare o puternică dezvoltare.

O altă problemă este cea a locului de emisie a monedelor⁵¹. Cum era și firesc marea majoritate a monedelor sunt emise de către monetăria centrală din Roma. Pe locurile următoare se situează monetăriile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Viminacium care se diferențiază net prin cantitate de restul atelierelor monetare (vezi tabelul XII). Acestea sunt urmate apoi de monetăriile din zonă: Siscia, Thessalonic, Heracleea, Ticinum, Antiochia, Nicomedia. Acest fapt indică o penetrație mai mare monetăriilor orientale în Dacia, mai ales în timpul lui Constantin. Astfel că monetăriile occidentale sunt slab reprezentate: Mediolanum - 2, Lugdunum - 1, Arelate - 1.

Putem constata pe baza analizei, că circulația monetară din principalele așezări din Dacia este continuă atât pe durata provinciei cât și după părăsire dar la un nivel mai scăzut. Cert este faptul că vechile centre urbane continuă să fie locuite și după retragere, multe dintre monedele de bronz din secolul IV apar mai ales în vechile centre din timpul provinciei. Dacă pe perioada provinciei orașele din Dacia intracarpatică au cunoscut o dezvoltare mai mare a vieții economice, în schimb la sfârșitul secolului III și începutul secolului IV așezările din sud, datorită poziției din imediata apropiere a Imperiului vor cunoaște la rândul lor o intensă viață economică.

În același timp se impune continuarea studiului circulației monetare în așezările Daciei romane prin adăugarea altor centre cum ar fi Napoca, Tibiscum, Drobeta, Romula care ar da astfel posibilitatea unei imagini complete la scara întregii provincii Dacia.

ABSTRACT

An English version will be published in *Carnuntum Jahrbuch* 1999 (forthcoming).

ABREVIERI

Nominale:

ant = antoninian
hs = sestert
dp = dupondius
AE = bronz (fără nominal specific)

Monetării:

A = Antiochia
Al = Alexandria
Aq = Aquileia
Ar = Arelate
C = Cyzikus
Cp = Constantinopol

H = Heracleea

L = Lugdunum

M = Mediolanum

N = Nicomedia

PMS = Viminacium - Provincia

Moesia Superior

PD = Provincia Dacia

S = Siscia

Th = Thessalonika

Ti = Ticinum

Tr = Treveri

⁴⁸ K. Horedt consideră perioada 276 - 305 ca o diminuare a circulației monetare datorită cantității mici de monedă (apud C. Preda, *Circulația monedelor postauréliene în Dacia*, în *SCIVA*, 26, 3, 1973, p. 443; D. Protase constată inexistența unui hiatus monetar între 271 - 305, precizând aceeași frecvență scăzută a monedei din această perioadă (D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București 1966, p. 186; C. Preda constată chiar o frecvență mare pentru perioada Aurelian - Constantin cel Mare, considerând capetele de pod din stânga Dunării ca important factor în continuarea pătrunderii monedei în Dacia (C. Preda, *op.cit.*, p. 443, 445, 456).

⁴⁹ I. Barnea, O. Iliescu, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁰ Menționăm că această problemă am analizat-o doar în măsura în care am putut stabili atelierul monetar, multe dintre piese au fost publicate fără precizarea atelierului monetar.

⁵¹ E. Chirilă, *loc.cit.*, p. 133.

Tab. I: Tabel cu monetele emitenților pe așezări

AȘEZAREA EMITENT	APV- LVM	DIERNA	GHERLA	ORLEA	POROL ISSVM	POTAISSA	PRAE- TORIVM	SVCI- DAVA	VLPIA TRAIAN A	Total
1. Filip Arabul	138	3	14	10	39	130	3	4	31	372
2. Traianus Decius	61	-	-	2	2	13	2	-	4	84
3. Trebonianus Gallus	57	3	-	-	3	9	2	-	3	77
4. Aemilianus	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3
6. Valerianus	42	2	-	-	-	8	3	1	2	58
7. Gallienus	53	1	1	2	1	19	4	10	5	96
8. Postumus	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
9. Victorinus	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
10. Tetricus	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2
11. Quintillus	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
12. Claudius II	11	-	-	-	1	3	1	-	-	16
13. Aurelian	3	-	1	2	1	11	2	23	-	43
14. Tacitus	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
15. Probus	-	5	1	1	-	4	2	3	-	16
16. Carus	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
17. Carinus	-	1	1	-	-	3	2	1	-	8
18. Diocletian	2	1	1	2	-	10	1	4	2	23
19. Maximianus	1	2	-	-	-	8	-	-	-	11
20. Constantius Chlorus	-	-	-	3	-	6	-	-	-	9
21. Galerius	1	9	-	-	-	1	-	2	2	15
22. Maximinus Daza	-	2	-	-	-	1	-	-	-	3
23. Maxentius	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
24. Licinius	-	6	-	4	-	8	-	3	-	21
25. Constantin I	10	19	6	53?	5	27	3	23	-	146
Total	38	54	26	79	52	270	25	75	49	1012

APULUM

Tab. II.1

EMITENT	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	94 (2A)	5	1	2	3	33 (3hs, 4dp, 1as)	-	138
2. Traianus Decius	59	-	-	-	2	-	-	61
3. Trebonianus Gallus	55	-	-	-	1	1dp	-	57
4. Aemilianus	3	-	-	-	-	-	-	3
5. Valerianus	42 (1L)	-	-	-	-	-	-	42
6. Gallienus	53	-	-	-	-	-	-	53
7. Claudius II	11	-	-	-	-	-	-	11
8. Aurelian	3	-	-	-	-	-	-	3
9. Diocletian	-	-	-	-	-	-	2	2
10. Maximianus	1	-	-	-	-	-	-	1
11. Galerius	-	-	-	-	-	-	1	1
12. Constantin I	-	-	-	-	-	-	10	10

DIERNA

Tab. II.2

EMITENT	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	3(1A)	-	-	-	-	-	-	3
2. Trebonianus Gallus	1	-	-	-	2hs	-	-	3
3. Valerianus	1(M)	-	-	-	1hs	-	-	2
4. Gallienus	1	-	-	-	-	-	-	1
5. Probus	5 (3S, 2C)	-	-	-	-	-	-	5
6. Carinus	1T	-	-	-	-	-	-	1
7. Diocletian	-	-	-	-	-	-	1Tr	1
8. Maximianus	-	-	-	-	-	-	2S	2
9. Galerius	-	-	-	-	-	-	9 (1Aq, 4Th, 3H, 1C)	9
10. Maximinus Daza	-	-	-	-	-	-	2 (1S, 1Th)	2
11. Licinius I	-	-	-	-	-	-	6 (1S, 2H, 1C, 2Al)	6
12. Constantin I	-	-	-	-	-	-	17 (1Tr, 1Ar, 3Ti, 7S, 2Th, 1Cp, 1N, 1L)	19

GHERLA

Tab. III.1

EMITENTUL	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	3	1	-	-	-	10	-	14
2. Gallienus	1	-	-	-	-	-	-	1
3. Tetricus II	1	-	-	-	-	-	-	1
4. Aurelian	1	-	-	-	-	-	-	1
5. Probus	1	-	-	-	-	-	-	1
6. Carinus	1	-	-	-	-	-	-	1
7. Diocletian	-	-	-	-	-	-	1	1
8. Constantin I	-	-	-	-	-	-	6	6

ORLEA

Tab. III.2

EMPEROR	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	5	-	-	-	2	3	-	10
2. Traianus Decius	2	-	-	-	-	-	-	2
3. Gallicus	2	-	-	-	-	-	-	2
4. Aurelian	2	-	-	-	-	-	-	2
5. Probus	-	-	-	-	-	-	1	1
6. Diocletian	-	-	-	-	-	-	2	2
7. Constantius Chlorus	-	-	-	-	-	-	3	3
8. Licinius I	-	-	-	-	-	-	4	4
9. Constantin I							53??	

POTAISSA

Tab. IV.1

EMPEROR	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	39	—	-	-	-	-	91	130
2. Traianus Decius	11	-	-	-	-	-	2	13
3. Trebonianus Gallus	7	-	-	-	-	-	2	9
4. Valerianus	6	-	-	-	-	-	2	8
5. Gallienus	7	-	-	-	-	-	12	19
6. Postumus	-	-	-	-	-	-	1	1
7. Victorinus	-	-	-	-	-	-	1	1
8. Tetricus	-	-	-	-	-	-	1	1
9. Claudius II	1	-	-	-	-	-	2	3
10. Quintillus	-	-	-	-	-	-	1	1
11. Aurelian	5	-	-	-	-	-	6	11
12. Tacitus	-	-	-	-	-	-	2	2
13. Probus	-	-	-	-	-	-	4	4
14. Carus	-	-	-	-	-	-	1	1
15. Carinus	-	-	-	-	-	-	3	3
16. Diocletian	-	-	-	-	-	-	10	10
17. Maximianus	-	-	-	-	-	-	8	8
18. Constantius Chlorus	-	-	-	-	-	-	6	6
19. Galerius	-	-	-	-	-	-	1	1
20. Maximinus	-	-	-	-	-	-	1	1
21. Maxentius	-	-	-	-	-	-	2	2
22. Licinius	-	-	-	-	-	-	8	8
23. Constantin I	-	-	-	-	-	-	27	27

POROLISSVM

Tab. IV.2

EMPEROR	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	1	-	-	2	30	6	-	39
2. Traianus Decius	2	-	-	-	-	-	-	2
3. Trebonianus Gallus	3	-	-	-	-	-	-	3
4. Gallienus	1	-	-	-	-	-	-	1
5. Claudius II	-	1	-	-	-	-	-	1
6. Aurelian	1	-	-	-	-	-	-	1
7. Constantin I	-	-	-	-	-	-	5	5

PRAETORIUM

Tab. V.1

EMPEROR	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	2	-	-	-	-	1hs	-	3
2. Traianus Decius	-	-	-	2	-	-	-	2
3. Trebonianus Gallus	1	-	-	-	1	-	-	2
4. Valerianus	1	-	-	-	1	1	-	3
5. Gallienus	-	-	-	4	-	-	-	4
6. Claudius II	-	-	-	1	-	-	-	1
7. Aurelian	-	-	-	2	-	-	-	2
8. Probus	-	-	-	2	-	-	-	2
9. Carinus	-	-	-	-	-	-	2	2
10. Diocletian	-	-	-	-	-	-	1	1
11. Constantin I	-	-	-	-	-	-	3N	3

SUCIDAVA

Tab. V.2

EMPEROR	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	1	-	-	-	1	2	-	4
2. Valerian	-	-	-	1	-	-	-	1
3. Gallienus	-	-	-	10	-	-	-	10
4. Quintillus	-	-	-	1	-	-	-	1
5. Claudius II	-	-	-	16	-	-	-	16
6. Aurelian	-	-	-	23	-	-	-	23
7. Probus	-	-	-	3	-	-	-	3
8. Carinus	-	-	-	-	-	-	1	1
9. Diocletian	-	-	-	-	-	-	4	4
10. Galerius	-	-	-	-	-	-	2	2
11. Licinius	-	-	-	-	-	-	3	3
11. Constantin I	-	-	-	-	-	-	23	23

VLPIA

Tab. VI

EMPEROR	ant	hs	dp	as	PMS	PD	AE	Total
1. Filip Arabul	5 (1A)	2	-	-	5 (3hs)	19 (5hs, 1dp)	-	31
2. Traianus Decius	3 (1A)	1	-	-	-	-	-	4
3. Trebonianus Gallus	-	-	-	-	1	2	-	3
4. Valerianus	1M	-	-	-	-	1hs	-	2
5. Gallienus	2	-	-	-	-	3	-	5
6. Diocletian	-	-	-	-	-	-	2 Ti	2
7. Galerius	-	-	-	-	-	-	2 C	2

Tab. VII: Tabel cu indicele circulației monetare în perioada 244-332

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADA)	NR. PIESE	COEF. INTRARE/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	372	74,4	647
2. Traianus Decius	249 - 251	84	42	365
3. Trebonianus Gallus	251 - 253	80	40	348
4. Valerianus	253 - 260	58	8,28	72
5. Gallienus + Postumus	260 - 268	97	12,12	105
6. Claudius II + Victorinus + Quintillus	268 - 270	18	9	78
7. Aurelian + Tetricus	270 - 275	45	9	78
8. Tacitus + Probus + Carus + Carinus	275 - 284	27	3	26
9. Diocletian+Maximianus +Galerius	284 - 305	40	1,90	17
10. Galerius +Constantius Chlorus +Maximinus+ Maxentius +Licinius + Constantin I	305 - 332	191	7,07	61
	244 - 332	1012	11,5	100

APULUM

Tab. VIII.1

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF./AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	138	27,6	636
2. Traianus Decius	249 - 251	61	30,5	703
3. Trebonianus Gallus	251 - 153	60	30	691
4. Valerianus	253 - 260	42	6	138
5. Gallienus	260 - 268	53	6,62	152
6. Claudius II	268 - 270	11	5,5	127
7. Aurelian	270 - 275	3	0,6	14
8. Diocletian + Maximinianus	284 - 305	3	0,14	3
9. Constantin I + Galerius	303 - 332	11	0,40	9
	244 - 332	382	4,34	100

DIERNA

Tab. VIII.2

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	3	0,6	98
2. Trebonianus Gallus	251 - 253	3	1,5	246
3. Valerianus	253 - 260	2	0,28	46
4. Gallienus	260 - 268	1	0,12	20
5. Probus + Carinus	275 - 284	6	0,66	108
6. Diocletian + Maximianus + Galerius	284 - 305	8	0,38	62
7. Constantin I + Galerius + Licinius + Maximinus Daza	305 - 332	31	1,14	187
	244 - 332	54	0,61	100

GHERLA

Tab. IX.1

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	14	2,8	965
2. Gallienus	260 - 268	1	0,12	41
3. Aurelian + Tetricus	270 - 275	2	0,4	138
4. Probus + Carinus	275 - 284	2	0,22	76
5. Diocletian	284 - 305	1	0,04	14
6. Constantin I	305 - 332	6	0,22	76
	244 - 332	26	0,29	100

ORLEA

Tab. IX.2

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	10	2	225
2. Traianus Decius	249 - 251	2	1	112
3. Gallienus	260 - 268	2	0,25	28
4. Aurelian	270 - 275	2	0,4	45
5. (Probus)	275 - 284	1	0,11	12
6. Diocletian	284 - 305	2	0,09	10
7. Constantius Chlorus + Licinius + Constantin I	305 - 332	60	2,22	249
	244 - 332	79	0,89	100

POTAISSA

Tab. X.1

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	130	26	850
2. Traianus Decius	249 - 251	13	6,5	212
3. Trebonianus Gallus	251 - 253	9	4,5	147
4. Valerianus	253 - 260	8	1,14	37
5. Gallicenus+Posturnus	260 - 268	20	2,5	82
6. Claudius II+ Victorinus + Quintillus	268 - 270	5	2,5	82
7. Aurelian + Tetricus	270 - 275	12	2,4	78
8. Tacitus + Probus + Carus + Carinus	275 - 284	10	1,11	36
9. Diocletian + Maximianus	284 - 305	18	0,66	22
10. Galerius + Constantius Chlorus + Maximinus + Maxentius+ Licinius + Constantin I	305 - 332	45	1,66	54
	244 - 332	270	3,06	100

POROLISSVM

Tab. X.2

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	39	7,8	1322
2. Traianus Decius	249 - 251	2	1	169
3. Trebonianus Gallus	251 - 253	3	1,5	254
4. Gallienus	260 - 268	1	0,12	20
5. Claudius II	268 - 270	1	0,5	85
6. Aurelian	270 - 275	1	0,2	34
7. Constantin I	306 - 332	5	0,19	32
	244 - 332	52	0,59	100

PRAETORIVM

Tab. XI.1

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	3	0,6	214
2. Traianus Decius	249 - 251	2	1	357
3. Trebonianus Gallus	251 - 253	2	1	357
4. Valerianus	253 - 260	3	0,42	150
5. Gallienus	260 - 268	4	0,5	179
6. Claudius II	268 - 270	1	0,5	179
7. Aurelian	270 - 275	2	0,4	143
8. Probus + Carinus	275 - 284	4	0,44	157
9. Diocletian	284 - 305	1	0,04	14
10. Constantin I	306 - 332	3	0,11	39
	244 - 332	25	0,28	100

SVCIDAVA

Tab. XI.2

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	4	0,8	94
2. Valerianus	253 - 260	1	0,14	16
3. Gallienus	260 - 268	10	1,25	147
4. Claudius II + Quintillus	268 - 270	1	0,5	59
5. Aurelian	270 - 275	23	4,6	541
6. Probus + Carinus	275 - 284	4	0,44	52
7. Diocletian	284 - 305	4	0,19	22
8. Galerius + Licinius + Constantin I	305 - 332	28	1,03	121
	244 - 332	75	0,85	100

VLPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

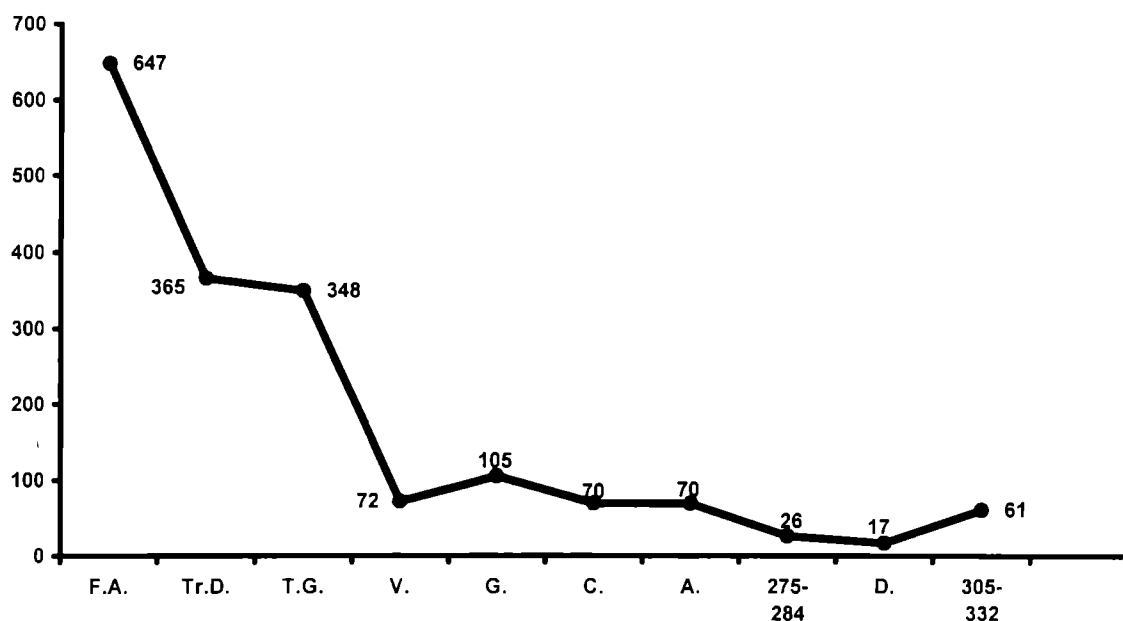
Tab. XII

EMITENT	ANI DE DOMNIE (PERIOADĂ)	NR. PIESE	COEF/AN	INDICE
1. Filip Arabul	244 - 249	31	6,2	1127
2. Traianus Decius	249 - 251	4	2	364
3. Trebonianus Gallus	251 - 253	3	1,5	273
4. Valerianus	253 - 260	2	0,28	51
5. Gallienus	260 - 268	5	0,62	113
6. Diocletian	284 - 305	2	0,09	16
7. (Galerius)	305 - 332	2	0,07	13
	244 - 332	49	0,55	100

Tab. XIII: Tabel cu emisiunile monetărilor (altele decât Roma)

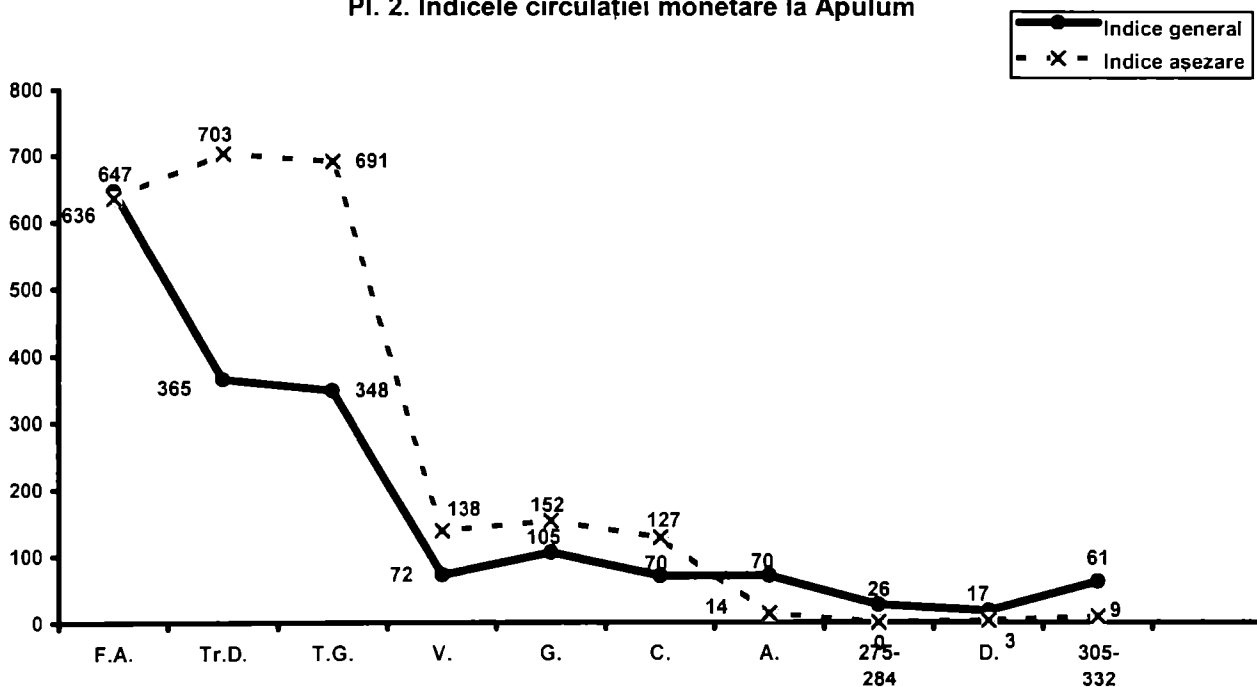
MONETĂRIA EMITENT	PD	PMS	A	Al	Aq	Ar	C	Cp	H	L	M	N	S	Th	Ti	Tr	TOTAL
1. Filip Arabul	74	39	4														117
2. Traianus Decius		2	1														3
3. Trebonianus Gallus	3	5															8
4. Valerianus	1	1								1	2						5
5. Gallienus	3																3
6. Probus							2						3				5
7. Carinus															1		1
8. Diocletian															2	1	3
9. Maximianus													2				2
10. Galerius					1		1		5					4			11
11. Maximinus Daza													1	1			2
12. Licinius				2			1		2				1				6
13. Constantin I						1		1		1		4	7	2	3	1	20
TOTAL	81	47	5	2	1	1	4	1	7	2	2	4	14	7	6	2	186

Pl. 1. Indicele general al circulației monetare în Dacia

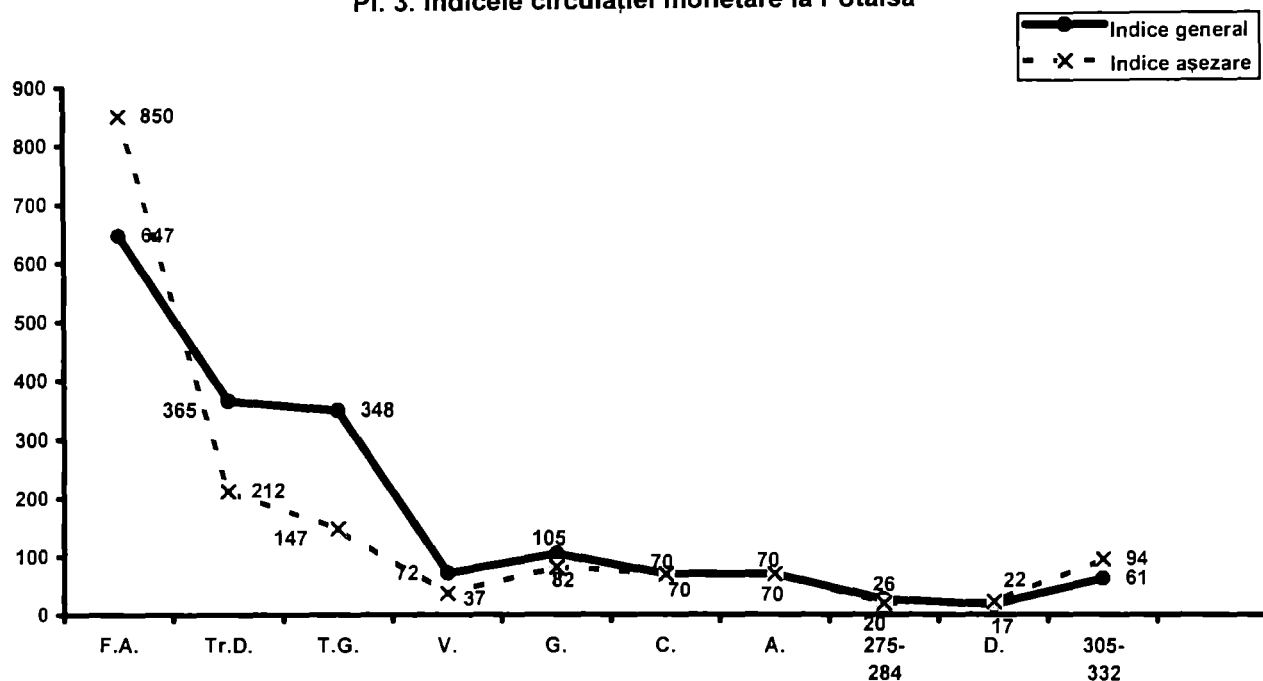
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

Pl. 2. Indicele circulației monetare la Apulum

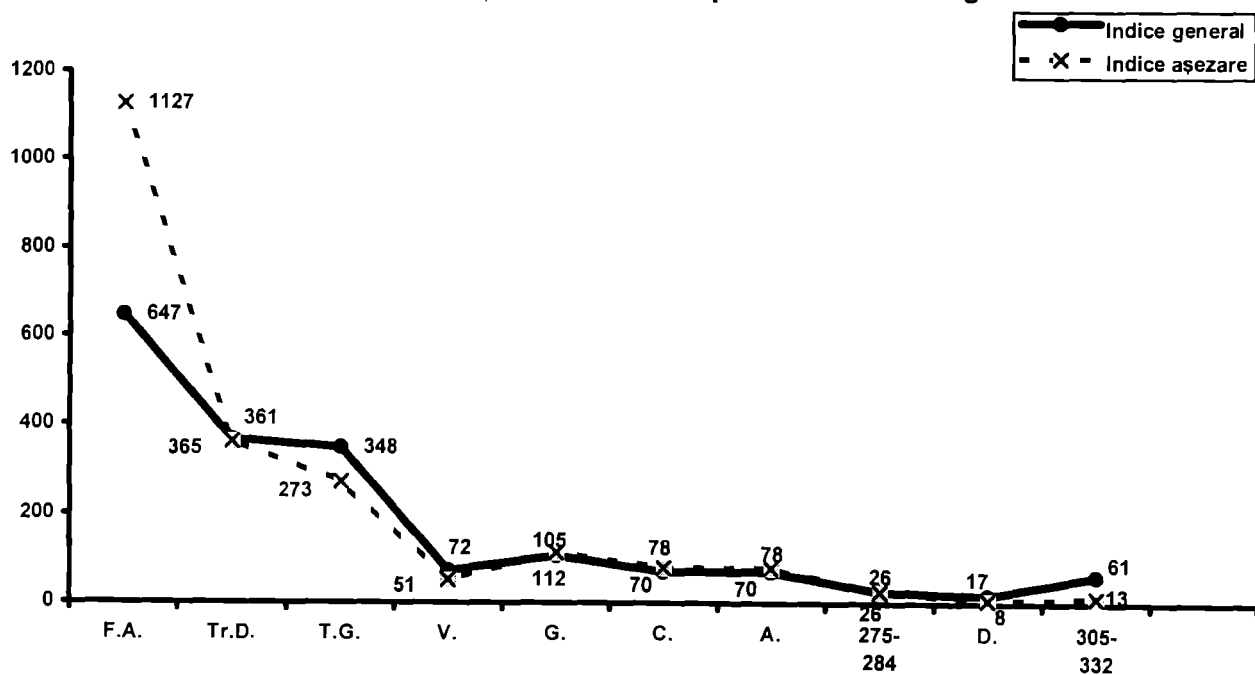
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

PI. 3. Indicele circulației monetare la Potaisa

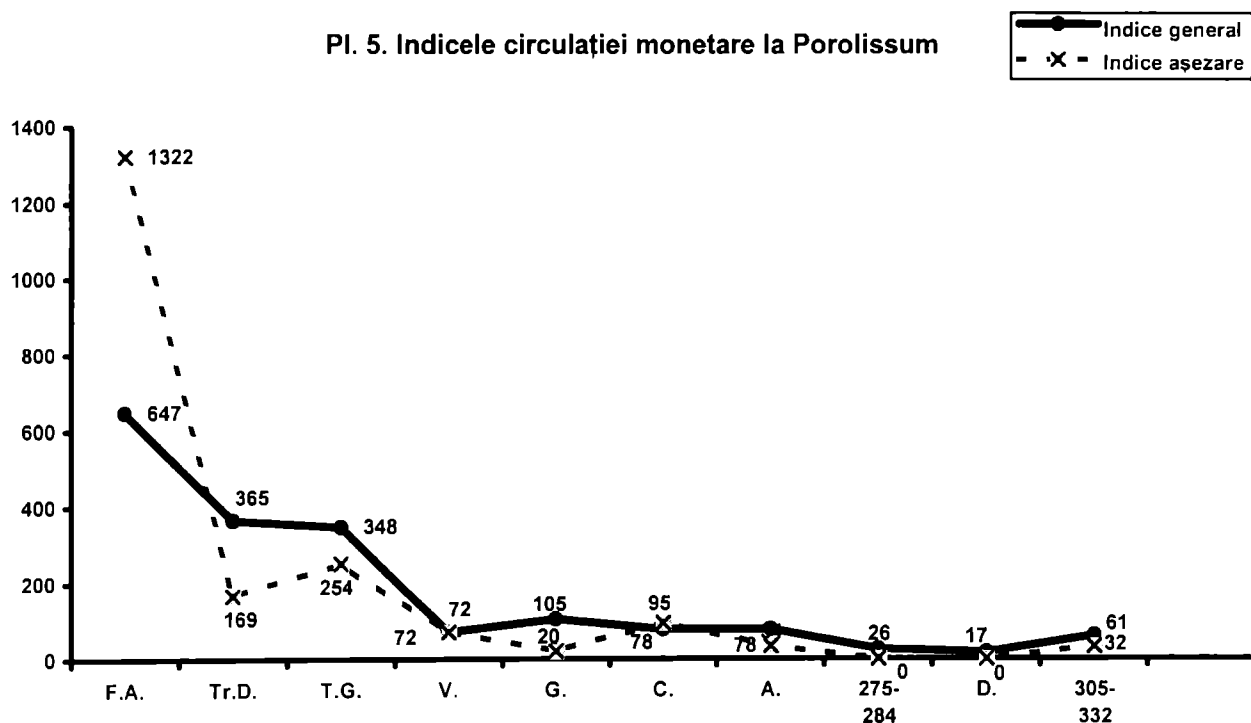
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

PI. 4. Indicele circulației monetare la Ulpia Traiana Sarmizegetuza

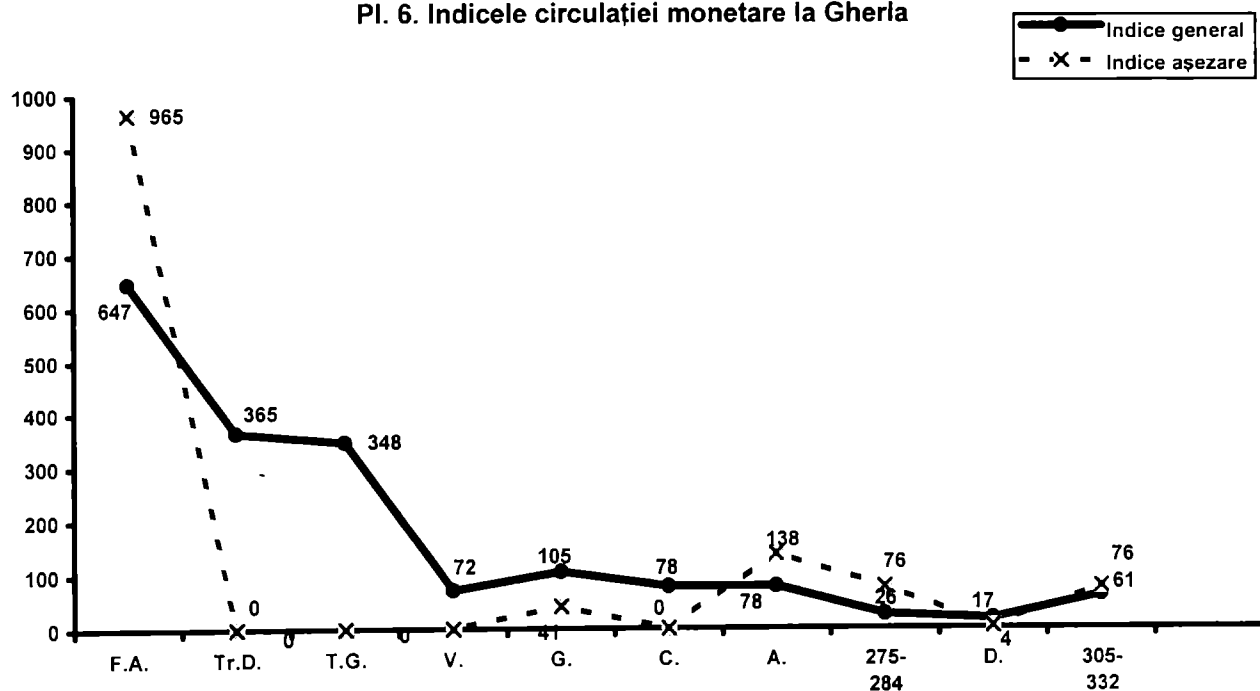
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

PI. 5. Indicele circulației monetare la Porolissum

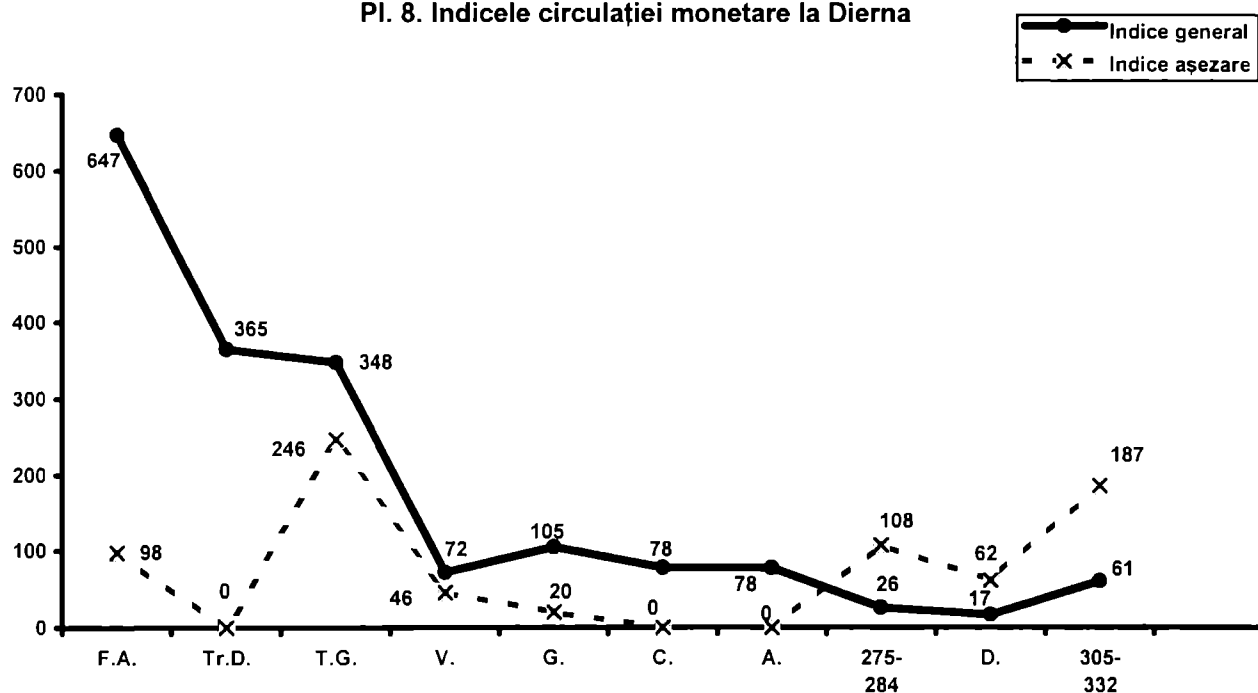
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

PI. 6. Indicele circulației monetare la Gherla

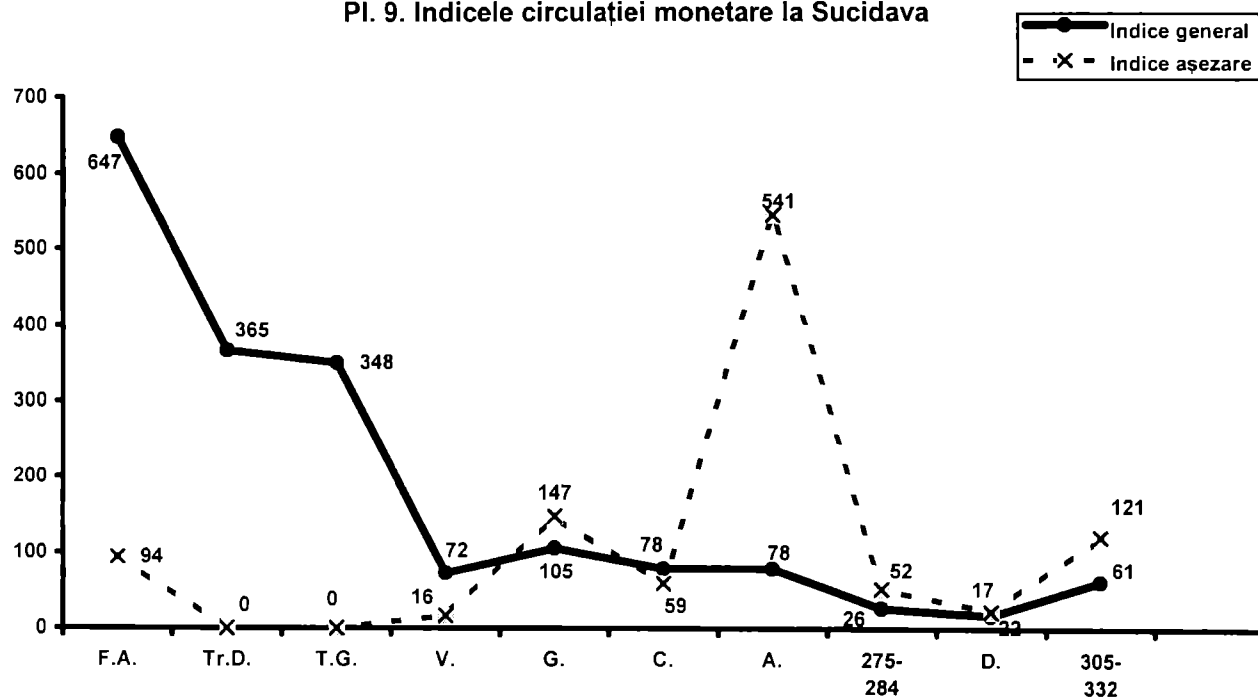
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

Pl. 8. Indicele circulației monetare la Dierna

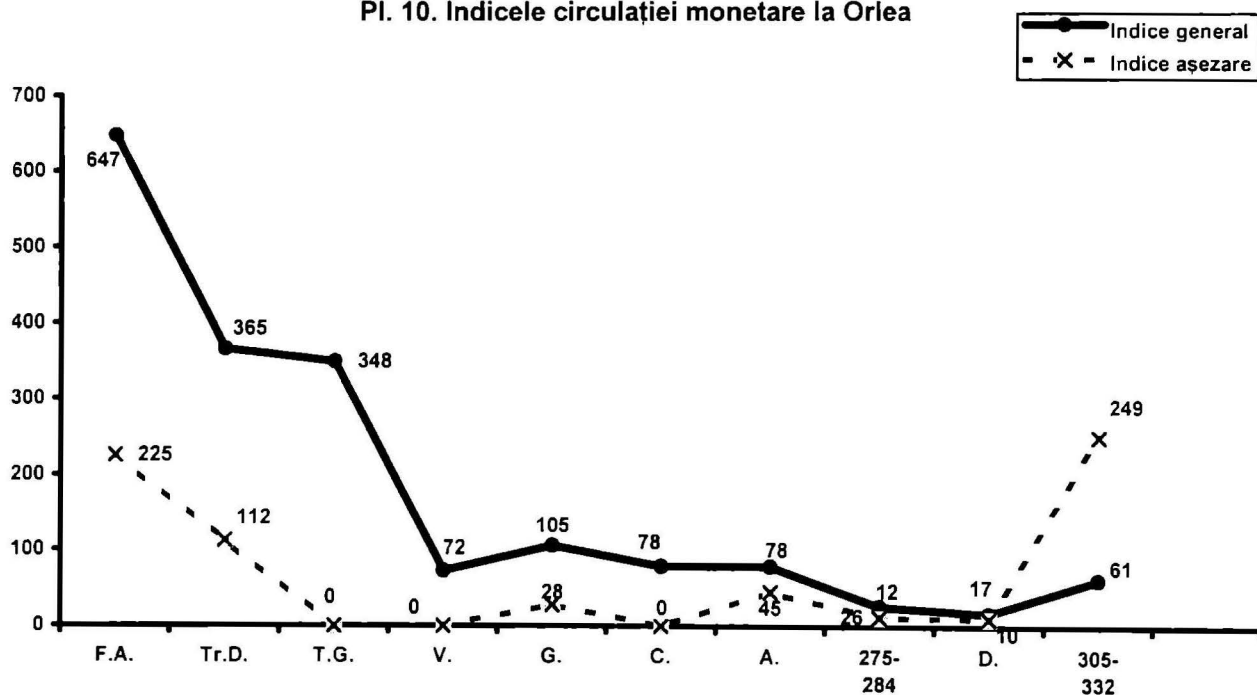
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

Pl. 9. Indicele circulației monetare la Sucidava

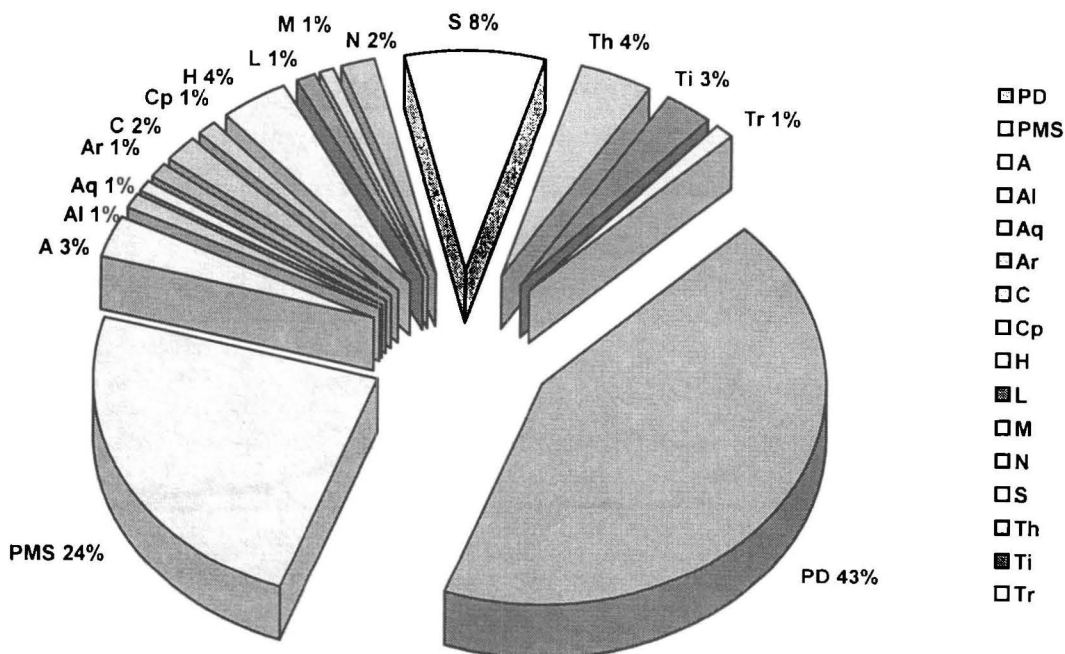
F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus;
G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

Pl. 10. Indicele circulației monetare la Orlea

F.A. = Filip Arabul; Tr.D. = Traian Decius; T.G. = Trebonianus Gallus; V. = Valerianus; G. = Gallienus; C. = Claudius II; A. = Aurelian; D. = Dioclețian.

Pl. 11. Ponderea Monetărilor (altele decât Roma)

HABITAT ȘI MANIFESTĂRI RITUALE ÎN SECOLUL IV p. Chr. LA ARCHIUD

CORNELIU GAIU

În vara anului 1964, cu ocazia unor lucrări agricole, în punctul "Hânsuri" din hotarul localității Archiud s-a găsit o brătară din bronz de factură celtică. Sondajul arheologic întreprins de colectivul șantierului Archiud "Fundătura" au dus la degajarea a două gropi în apropierea cărora a fost găsit cel puțin un mormânt celtic de incinerare¹. Cercetările au fost continuate în următorul an² prin investigații spre piciorul pantei, unde au fost reperate vestigii ale unei așezări din secolul IV, din care au fost cercetate un număr de 3 locuințe și o groapă de provizii. Materialele arheologice recuperate au fost considerate, la vremea respectivă, urme ale prezenței unei comunități de daci liberi, pătrunse în spațiul fostei provincii după retragerea aureliană³. Cercetările au fost reluate la "Hânsuri" de către Vlad Zirra, în anul 1977, cu scopul de a lămuri problema înmormântărilor celto-dacice și continuate, apoi, de către muzeul din Bistrița⁴. În urma acestor cercetări au fost scoase la lumină vestigii aparținând mai multor epoci.

Pe botul terasei mediane au fost cercetate: un cimitir aparținând culturii Noua⁵ cu 24 de morminte, o necropolă birituală celto-dacică din care au fost săpate un număr de 7 morminte (necropola a fost în mare parte distrusă de complexe epocilor următoare sau de lucrările agricole), un "câmp de gropi" cu caracter funerar sau cultic datând din secolul IV p. Chr., un cimitir din secolul VII și un grup de locuințe feudale (secolul XII). Pe pantele dealului și de-a lungul piciorului pantei s-au găsit două morminte de incinerare în ciste de piatră aparținând grupului de la sfârșitul epocii bronzului, două morminte halstattiene târzii (sec. VII a. Chr.), alte câteva locuințe aparținând așezării sondate în anul 1965 și un grup de morminte din cimitirul de epoca migrațiilor aflate la 140-150 m spre S-V de restul necropolei.

Locul pe care au apărut aceste vestigii este situat la nord-vest de localitate, cu aproximativ 2 km în aval de intrarea în sat (fig. 1). Spre vest terenul respectiv este mărginit de pârâul Archiudului care, în zona respectivă, a fost barat de un dig, în spatele căruia s-a format un iaz, care acoperă, acum, fâneața mlăștinoasă de la poalele dealului. Spre est, dealul se prelungește în culmea înaltă, orientată N-S, aflată la intersecția dintre dealurile Șieului și Câmpia Transilvaniei. Spre sud și spre nord-vest limitele sitului arheologic sunt fixate de torenții care ferestrează de la est spre vest această culme.

Cu această ocazie dorim să abordăm orizontul de secol IV p. Chr. atât pentru valoarea și importanța vestigiilor aduse la lumină, cât și pentru a corecta și întregi imaginea despre o stațiune încadrată, în lipsa materialului publicat, atât de diferit de-a lungul anilor. Trebuie să precizăm de la început că între așezarea, ale cărei urme au fost sondate pe o lungime de 400-450 m, nu urcă pe platoul în care au fost săpate gropile cu caracter cultic, distanța între cele două zone fiind de la câteva zeci de metri la mai multe sute de metri.

Pe terasa, care are aspectul unui platou alungit orientat sud-est-nord-vest, sub stratul de humus actual, urmează un strat brun-gălbui, compact, care atinge spre botul terasei 1,20 - 1,50 m grosime, iar pe creastă marna gălbui-vineție se află la doar 0,40 - 0,50 m adâncime. Ceva mai diferită apare stratigrafia la poalele pantei unde, sub stratul arabil, se găsește un nivel de pământ negru cu urme de depuneri arheologice care atinge în extremitatea sud-vestică a sitului o grosime de 0,45 - 0,50 m, sub care se constată același lut compact brun-gălbui, steril. În stratul din care coboară gropile locuințelor nu se înregistrează materiale din alte epoci, singurul nivel de locuire fiind cel din secolul al IV-lea. Vestigii care să aparțină așezărilor reprezentate de celelalte grupuri de morminte de la "Hânsuri" par să se grupeze pe pantele cu expunere sudică de la nord-vest, în dreptul localității Budurleni.

¹ Șt. Dănilă, *Două morminte de incinerare daco-celtice descoperite la Archiud*, în AS, 2, 1974, p 477 sqq. Mormântul ce cuprindea o urnă lucrată cu mâna și o strachină lucrată la roată alături de mai multe obiecte de podoabă, era depus la 0,45 m. În vecinătatea acstuia se afla o groapă de formă circulară cu diametrul de 1,80 m și adâncimea de 0,80 m care a fost considerată, ca și o altă aflată la câțiva metri (diametrul = 1 m, adâncimea = 0,80 m), din cauza urmelor de arsuri remarcate pe fundul gropii, ca și groapă în care fusese ars scheletul. Cercetările ulterioare au demonstrat că cele două complexe aparțineau la două orizonturi diferite: unul celtic și altul din secolul IV p. Chr.

² Cercetările arheologice au fost efectuate de către D. Protase din partea Institutului de Arheologie din Cluj și Șt. Dănilă de la Muzeul din Bistrița (Șt. Dănilă, FI, 3, 1975. P 462)

³ Pentru atribuirea acestui grup dacilor liberi din vest opta D. Protase, SCIV 23, 1972, 4, p 595; idem, *Autohtonii în Dacia*, București 1980, p 220; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p 167 pune vestigiile de la Archiud "Hânsuri" pe seama unui grup de carpi ajunși în spațiul intracarpatic.

⁴ Săpăturile au fost efectuate de către Gh. Marinescu și semnatarul acestor rânduri în perioada 1977 - 1984, 1988 și 1992.

⁵ Gh. Marinescu, *Thraco-Dacia* 7, 1986, 1-2, p 46-58

A. Așezarea

Locuința 1, de formă rectangulară, cu colțurile accentuat rotunjite, avea dimensiunile de 4,80 x 3,2 m. Podina locuinței era situată la 0,55 m de la nivelul actual al solului. Umplutura locuinței era formată dintr-un lut puternic pigmentat, cu chirpic și amprente de nuiele. Pe podina neamenajată se aflau fragmente ceramice, oase de animale.

Inventarul cuprindea fragmente ceramice cenușii din pastă fină, provenind de la oale, străchini și căni cu o toartă; vase din pastă cenușie nisipoasă; o buză de chiup cu buza lată trasă spre înăuntru; fragmente de oale cu fund drept sau inelar și buze subțiate, îngroșate, rotunjite și teșite, cu urmă de șanțuire la interior. Ceramica lucrată cu mâna provine de la vase brun-roșcate din pastă omogenă, fără elemente decorative. Proportia între categoriile ceramice este de aproximativ 44% ceramică lucrată cu mâna, 24,8 % cele din pastă cenușie fină, iar restul de 31,2 % o formează ceramica zgrumțuroasă.

Locuința 2, delimitată prin suprafața acoperită de chirpic, avea dimensiunile de 4 x 3,65 m cu podina la 0,60 m de la nivelul actual. Locuința n-a avut podina amenajată și nici vatră de foc. În umplutura locuinței puține fragmente ceramice lucrate la roată și cu mâna. Ceramica cenușie lucrată la roată, cu cele două specii: fină și zgrumțuroasă, este preponderentă, fiind formată din oale, chiupuri și căni. Fragmentele lucrate cu mâna se reduc la 2-3 fragmente de borcane și de la o cătuie miniaturală.

Locuința 3, dezvelită numai în parte, era de dimensiuni mari, apreciabilă doar pe baza suprafeței de răspândire a chirpicului. Sub podina locuinței cobora o groapă de provizii, în formă de butoi, cu diametrul de 1,40 m și adâncimea de 1,60 m.

Inventarul locuinței se restrângea la câteva fragmente ceramice din pastă cenușiu negricioasă, săpunoasă și din pastă zgrumțuroasă, cenușiu deschisă. Remarcăm un gât de amforă și o căniță cu nervură sub buză (pl. VIII / 3,4).

O secțiune trasată în apropiere de locuința 2 a interceptat o vatră delimitată de pietre și arsură situată la 0,60 m și care aparținea probabil unei locuințe de suprafață greu de conturat.

Inventarul găsit în jurul vetrei este format din mai multe fragmente de chiup cenușiu-zgrumțuros decorat cu benzi de linii în val pe buză și pe umăr, căniță din pastă cenușie fină cu decor lustruit în rețea pe gât (pl. VIII / 2), cătuie dacică cu alveole în jurul bazei (pl. VII / 9).

Locuința 5, dezvelită în apropierea zonei în care s-au făcut cercetările din 1965, era o locuință a cărei dimensiuni au fost stabilite numai pe baza răspândirii materialului ceramic. Locuința de suprafață cu dimensiunile de aproximativ 3,60 x 3,20 m, adâncimea podinei de 0,50 m.

În umplutura locuinței s-au aflat puține fragmente ceramice provenind de la oale cenușii zgrumțuroase lucrate la roată (pl. IX / 1-3); fragmente de chiup (pl. IX / 15) și străchini lucrate din pastă fină sau zgrumțuroasă. Inventarul metalic era format dintr-o fibulă din bronz cu piciorul întors pe dedesubt (pl. X / 2); un vârf de lance din fier (pl. X / 5) și un cuțitaș din fier cu muchia curbă (pl. XI / 5).

Locuința 6, De formă rectangulară având dimensiunile de 3,80 x 3,10 m cu podina situată la 0,80 m, fără vatră, fără amenajări a podinei.

În umplutura și pe podina locuinței s-au recoltat fragmente ceramice cenușii lucrate la roată și fragmente de vase lucrate cu mâna. Repertoriul de forme cuprinde oale (pl. XIII / 4; XIV / 1; LV / 1,4), străchini din pastă cenușie zgrumțuroasă (pl. XIII / 1,4-6; XII / 5) și din pastă cenușie negricioasă fină (pl. XII / 1-4, 6). Ceramica lucrată cu mâna se reduce la vase tronconice (pl. XIV / 3,4) și oale-borcan, cărămizii sau cenușii negricioase, având ca ingrediente cioburi pisate sau pietricele. Ceramica cărămizie nisipoasă cuprinde fragmente de la un număr de 5 vase reprezentând 9% din totalul vaselor găsite în locuință. Ceramica cenușie zgrumțuroasă forma 28% din întreg, iar cea lucrată cu mâna 36,4 %.

Locuința 7, a avut dimensiunile de 4 x 3,40 m și adâncimea de 1,40 m. De formă rectangular-rotunjit bordeiul avea amenajat pe latura estică un cuptor din lespezi de gresie cu laturile de 0,80 x 1 m. În gura cuptorului s-au găsit mai mulți suporturi de frigare de formă piramidală din pastă insuficient arsă.

Din umplutura bordeiului provin fragmente de chiup cenușii nisipoase decorate pe umeri cu o bandă de linii în val; perete de chiup cărămiziu nisipos; oale lucrate din pastă cenușie fină și zgrumțuroasă; fragmente de străchini și cană, cenușii negricioase cu decor lustruit (pl. XV / 5).

Vasele lucrate cu mâna cuprind oale cu gura largă și buza subțiată, cărămizii negricioase cu cioburi în pastă (pl. XV/3), borcane din pastă compactă cu fundul sub formă de talpă și buza îngustă și subțiată (pl. XV / 2,4,6).

În intervalul dintre locuințe s-au dezvelit gropi în formă de căldare sau de butelie cu diametre cuprinse între 1,4 și 1,85 m și adâncimi situate între 1,10 și 1,70 m.

În **groapa 1/ 1965** au fost aruncate fragmente ceramice, oase de animale și coarne de bovidu. Categoriile ceramice remarcate erau formate din chiupuri cenușii; un fragment de ceașcă dacică și un urcior cenușiu-negricios din pastă fină lucrat la roată căruia îi lipsește gura și toarta (pl. VIII /1). În două dintre gropile dezvelite în extremitatea sudică a așezării, erau depuse chiupuri cenușii zgumțuroase - într-una conservându-se doar partea inferioară, în cealaltă tot vasul.

În stratul de cultură au fost recoltate, alături de numeroase fragmente ceramice de același tip cu cele din complexe închise, numeroase gresii pentru ascuțit ace din os și cuțite sau unelte din fier, o fibulă din fier cu piedica laterală (pl. X / 3) și o monedă emisă de Valens (375-378).

B. Morminte

M 1- triplu, înhumație; groapă de plan oval cu dimensiunile de 1,65 x 1,35 m, a cărei fund se adâncea la -1,60 erau dispuse, la adâncimi diferite, trei schelete umane. Fundul gropii era pigmentat cu fire de cenușă și cărbune, provenind de la o purificare rituală a gropii.

Scheletul 1 era depus, la -0,35 m, în poziția ghemuită, culcat pe partea stângă, cu capul sprijinit de bordura gropii și mâinile aduse spre față.

Inventar: în zona bazinului era depus un cuțit din fier cu un singur tăiș (L=17,6 mm: l=8 mm fig.XV/1).

Scheletul nr. 2 așezat în decubit dorsal în marginea estică a gropii era dispus la -0,50 m în poziția întinsă cu scheletul ușor arcuit având brațele întinse pe lângă corp.

Inventar: un nit de fier (fig. XV/ 2) lângă tâmpla stângă; un ac de păr (?) din fier (fig. XV/ 3) lângă cotul brațului drept.

Scheletul nr. 3 depus la -0,70 m, în dreapta scheletului nr. 2, în decubit dorsal cu mâna dreaptă pe lângă corp și stânga pe abdomen.

Inventar: la nivelul genunchiului stâng ofrandă de animal. În umplutura gropii fragmente dintr-un vas Latène lucrat cu mâna provenind dintr-un mormânt celtic distrus, pereți de chiup cenușiu-negricios din pastă nisipoasă.

M 2- înhumație, groapă de formă circulară săpată în formă de căldare (diametru = 1.60 m; ad.= 1,15 m) în care era depus, la 0,60 m un schelet de adult în decubit dorsal cu mâinile aduse pe abdomen, era ușor arcuit datorită formei gropii. Orientare: NNE-SSV. Groapa avea fundul acoperit cu un strat de cenușă și arsură.

Inventar: cataramă din fier cu verigă rotundă și spinul îndoit (fig. XV / 4)

M 3- înhumație, depus la -0,60 m într-o groapă de formă circulară cu fundul albiat și acoperit de un strat superficial de arsură. Scheletul de matur (lungime schelet = 1, 80 m) era depus pe spate cu mâinile împreunate pe bazin pe marginea vestică a gropii.

Inventar: în regiunea craniului erau depuse o cană din pastă roșcat-portocalie fină, cu gura trilobată (fig.XVI / 1); un pahar de sticlă de formă conică cu decor fațetat (fig.XVI / 2); cuțitaș din fier cu un singur tăiș (fig. XVI / 5); câteva cuie din fier (fig.XVI / 6-8) alături de ofrandă din oase de oaie. Lângă umărul drept s-a găsit o scoabă din fier (fig.XVI / 4), la nivelul soldului drept o cataramă de fier cu veriga ovală (fig.XVI / 3) iar lângă gamba piciorului stâng resturile unui tub din os și trei ace de fier.

M 5- înhumație , schelet depus într-o groapă de formă ovală cu diametrele de 1,20 x 1,50 m la -0,90 m; orientare NNE-SSV; adâncimea gropii - 1,10 m; pe fundul gropii era așternut un strat de arsură și cărbune. Scheletul așezat pe spate cu mâinile pe corp, picioarele arcuite cu extremitățile corpului ridicate pe malul albiat al gropii, din care cauză calota craniană a fost dusă de plug. În zona cotului stâng s-au găsit câteva fragmente ceramice cenușii lucrate la roată.

M 7-înharmație. Într-o groapă în formă de căldare cu diametrul de 1,30 și adâncimea totală de 0,90 m era așezat, la -0,40 m, un schelet de copil slab conservat, depus în poziție ghemuită, culcat pe partea stângă. Orientare E-V. Fundul gropii era acoperit de un strat de cărbune și arsură. Fără inventar (pl. XV).

M 9-triplu, înhumație. Într-o groapă de formă circulară având diametrul de 1,60 m și adâncimea de 1,80 m, pe fundul căreia era presărată cenușă și cărbune au fost depuse, la adâncimi diferite trei schelete umane.

Scheletul nr. 1: la adâncimea de 0,40 m, în axul N-S al gropii, era așezat un schelet de bărbat în poziție întinsă cu capul spre dreapta, coloana vertebrală arcuită din cauza dimensiunilor gropii, Mâna dreaptă pe lângă corp, stânga adusă pe bazin.

Scheletul nr. 2: sub primul schelet, la 0,70 m era depus un schelet de femeie cu brațele ridicate și picioarele îndoite de la genunchi și strânse spre dreapta.

Scheletul nr. 3: în marginea de vest a gropii, la 0,25 m schelet de copil mic slab conservat și distrus de lucrările agricole.

La picioarele scheletului nr. 1 era depus, culcat pe partea stângă, cu capul spre vest, un schelet de câine. Fără inventar (fig. XVII / M9).

M 10- înhumăție. Într-o groapă circulară cu diametrul de 1,60 m și adâncimea de 1,50 m în a cărei umplutură au fost găsite împrăștiate, la adâncimi variate, resturile unui mormânt de incinerare de factură celtică, la -0,25 m s-au conservat fragmente de tibie și femur de la un schelet de înhumăție împrăștiat probabil de lucrările agricole.

Prezența unui fragment ceramic lucrat la roată din pastă cenușie zgrumțuroasă asigură contemporaneitatea acestei gropi cu cele anterioare.

M 18-înhumăție, orientat NV-SE, adâncimea de depunere -0,65. Scheletul așezat într-o groapă de formă circulară cu diametrul de 1,50 m și adâncimea de 0,65, avea craniul aplecat spre stânga, coloana vertebrală contorsionată, brațul stâng pe lângă corp, îndoit de la cot spre exterior, brațul drept dislocat și trecut pe sub trunchi, picioarele flexate de la bazin (fig. XVIII).

Inventar: la nivelul genunchilor măregele din carneol, poliedrice și tubulate (fig. XVIII / 3-15); pe abdomen o cataramă de argint cu placă dreptunghiulară (fig. XVIII / 2); sub torace o fibulă de argint cu semidisc și picior romboidal (fig. XVIII / 16) alături de un lanț de fier cu verigi rotunde (fig. XVIII / 1); pe lobul occipital o verigă masivă din bronz (fig. XVIII / 17). În marginea estică a gropii era depusă o ceașcă tronconică din pastă cărămizie lucrată cu mâna (fig. XVIII / 18). În umplutura gropii s-au găsit mai multe fragmente dintr-un vas de factură celtică aparținând unui mormânt distrus la săparea gropii din epoca migrațiilor.

M 19- dublu, înhumăție (fig. XVIII / M19); scheletele aveau așezate în umplutura unei gropi de formă circulară cu diametrul de 1,60 m și adâncimea de 1,70 m. Fundul gropii era acoperit cu o crustă de arsură rezultată din arderea unor materiale ușoare (paie, stuf).

Scheletul nr. 1, matur, femeie; depus pe marginea vestică a gropii, la -0,50 m de la suprafața actuală a solului, culcat spre stânga având brațele îndoite, cel drept dus spre abdomen, stângul adus spre față. Scheletul culcat spre stânga, arcuit pe circumferința gropii.

Inventar: pe umărul drept o fibulă de fier cu piedică laterală (fig. XIV / 6).

Scheletul nr. 2, matur, bărbat, depus la 1m, culcat pe spate cu capul înclinat spre dreapta, brațele îndoite și duse spre mijlocul gropii, brațul stâng petrecut pe sub schelet. Picioarele puternic flexate urmând forma gropii. În umplutura gropii au apărut câteva fragmente ceramice cenușii lucrate la roată.

M 20-înhumăție. Schelet de matur, bărbat, depus pe spate în poziție întinsă cu mâinile pe lângă corp, craniul pe stânga; orientare NNE-SSV; groapa de formă circulară cu diametrul de 1,95 m, săpată în formă de căldare cu adâncimea de 1,25 m; scheletul depus la -0,60 m.

Inventar: pe humerusul drept un castron cenușiu-negricios din pastă zgrumțuroasă (fig. XVII / 1) și un vas roșcat lucrat cu mâna. Pe bazin o cataramă de fier cu veriga ovală.

M 29-dublu, înhumăție; într-o groapă de formă rotundă (diametrul = 1,85 m, adâncimea = -1,20 m) erau dispuse, pe marginile de vest și de est ale gropii, scheletele a doi indivizi.

Scheletul nr. 1, matur, bărbat depus la -0,30 m în poziție întinsă cu mâinile pe lângă corp, craniul și partea superioară a toracelui au fost distruse de lucrările agricole.

Inventar: la nivelul bazinului o cataramă de fier cu verigă ovală (fig. XVII / 3) și un cuțitaș din fier (fig. XVII / 2).

Scheletul nr. 2, matur, femeie, dispus în decubit dorsal, craniul culcat pe stânga, mâinile pe lângă corp, oasele palmei drepte așezate sub bazin, corpul arcuit pe coarda gropii. Adâncimea de depunere -0,40 m.

M 57-înhumăție; groapă în formă de căldare (diametrul = 1,20 m, adâncimea = 1m) cu strat de arsură pe fund. Schelet de copil depus la -0,75 m, orientat NE-SV, întins pe spate, brațele îndoite aduse pe bazin.

În stânga scheletului uman era depus, cu capul la picioarele scheletului de copil, orientat SV-NE, un schelet de câine culcat pe partea dreaptă (fig. XIX / M57).

Inventar: în regiunea gâtului câteva măregele tubulare din pastă de sticlă albastră cu ochiuri galbene sau cu decor filetat și o mărgică discoidală albastră deschis (fig. XIX / 1-3).

M 59-dublu, înhumăție; groapă de formă circulară (diametrul = 1,80 m, adâncimea - 1,10 m); fig. XIX / M59.

Scheletul nr. 1, matur, bărbat, adâncimea de depunere -0,90 m, depus în decubit dorsal în axul gropii, orientare NE-SV, în poziție întinsă cu o mână pe lângă corp, cealaltă adusă pe bazin.

Inventar: cataramă ovală din fier așezată pe bazin (fig. XIX / 7) și un manșon de fier lângă femurul stâng (fig. XIX / 9).

Scheletul nr. 2 a aparținut unui copil, depus în dreapta primului schelet, adâncimea de depunere -0,80 m, în poziție întinsă pe spate cu mâinile pe lângă corp.

Inventar: în zona gâtului o mărgea tubulară din pastă neagră cu încrustații galbene (fig. XIX / 8), o alta discoidală din pastă negricioasă (fig. XIX / 4), o mărgeică discoidală din pastă brun-roșcată (fig. XIX / 5) și un pandantiv din argint cu tortiță (fig. XIX / 6).

M 60-triplu, înhumație; groapă de formă circulară (diametrul = 1,70 m, adâncimea = 1,30 m) săpată în formă de căldare, fundul acoperit de un strat subțire de arsură.

Scheletul nr. 1, matur, bărbat, așezat la -0,60 m, în marginea vestică a gropii, cu capul spre nord, corpul puternic contorsionat, picioarele îndoite de la genunchi, brațul stâng dislocat din umăr și petrecut pe sub torace.

Inventar: pe femurul stâng o cataramă din fier cu veriga ovală (fig. XIX / 10).

Scheletul nr. 2, femeie, depus la -1 m, sub scheletul bărbatului, așezat în poziție chirchită culcat pe partea stângă cu brațele aduse spre față.

Scheletul nr. 3, copil, așezat pe marginea de nord-est a gropii, la -0,60 m adâncime, depus pe spate, în poziție întinsă cu mâinile pe lângă corp, orientare NV-SE.

M 62 - înhumație; schelet de matur depus în gura unei gropi rotunde (diametrul = 1,30 m, adâncimea = 1,50 m), orientare NE-SV, adâncimea de depunere -0,30 m. Scheletul a fost deranjat de lucrările agricole păstrându-se în situ doar oasele bazinului, femurele și partea inferioară a brațelor. Fără inventar (fig. XX / M62).

M 78 - dublu, înhumație; groapă în formă de căldare (diametrul = 1,90, adâncimea = 1,40 m) cu fundul marcat de un strat subțire de arsură (fig. XX / M78).

Scheletul nr. 1, matur, bărbat, depus în marginea estică a gropii, cu capul la est, corpul puternic contorsionat depus pe conturul gropii cu bazinul situat la -1,20 m și craniul și labele picioarelor la -0,90 m.

Scheletul nr. 2, femeie, aruncat cu capul spre NV în mijlocul gropii, Mâinile aduse pe abdomen, picioarele îndoite de la genunchi și aduse cu labele sub oasele bazinului. Scheletul avea capul căzut spre fundul gropii la -1,30 m și picioarele, la nivelul genunchilor, la -0,80 m.

M 79- înhumație; groapă în formă de căldare (diametrul = 1,90 m, adâncimea = 0,90 m), schelet de matur, probabil femeie, dispus în axul gropii la 0,60 m adâncime depus pe spate cu corpul la nord, brațele îndoite din coate și aduse spre bărbie, trunchiul făcând un unghi de 90° cu oasele picioarelor. Fără inventar (fig. XX / M79).

M 81- înhumație; groapă rotundă (diametrul = 1,60 m, adâncimea = 1,40 m) în care a fost depus, la -0,95 m adâncime, un schelet de copil în poziție chirchită, culcat pe partea stângă. Fără inventar (fig. XX / 81).

C. Gropi rituale

Groapa 1; rotundă, dg = 1,60 m, ad. max. = 1 m; pe marginile gropii câteva pietre pe care, și în jurul cărora s-au aflat câteva fragmente ceramice din pastă cenușie zgumțuroasă. Pe fundul gropii cărbune și arsură.

Groapa 2; rotundă, dg = 1,60 m, ad. max. = 1,90 m. În umplutura gropii 2 fragmente ceramice cenușii iar pe fundul gropii resturi de cărbune și cenușă.

Groapa 3; rotundă, dg = 1,30 m, ad. max. = 1,10 m; fundul gropii acoperit cu urme "cerc" de cenușă și cărbune. Fără inventar.

Groapa 4; rotundă, dg = 1,70 m, ad. max. = 1 m, în formă de căldare. În umplutura gropii, la 0,50 m, un castron negricios-roșcat, zgumțuros, lucrat la roată (fig. XX / 1). Pe fundul gropii "cerc" de cenușă și arsură.

Groapa 5; rotundă, dg = 1,20 m, ad. max. = 1,10 m; pe fundul gropii un strat de cenușă și arsură. Fără inventar.

Groapa 6; rotundă, dg = 1,90 m, ad. max. = 1,20 m; în formă de căldare, în umplutură 2-3 fragmente de ceramică cenușii zgumțuroase, fundul acoperit de "cerc" de arsură.

Groapa 7; rotundă, dg = 1,60 m, ad. max. = 1,40 m; cu urme de arsură, fără inventar.

Groapa 8; rotundă, dg = 0,85 m, ad. max. = 0,75 m; fundul acoperit cu un strat de cenușă și arsură. Fără inventar.

Groapa 9; rotundă, dg = 1,55 m, ad. max. = 1,40 m; pe fundul gropii urme de cenușă și cărbune.

Groapa 10; rotundă, dg = 1,60 m, ad. max. = 1,20 m; cu fundul marcat de cenușă.

Groapa 11; rotundă, dg = 1 m, ad. max. = 1,40 m; în formă de căldare, în umplutură și pe fund urme de cărbune și arsură. În gura gropii, la -0,45 m era depus un schelet de pisică. Fără inventar.

Groapa 12; rotundă, dg = 0,70 m, ad. max. = 0,90 m, urme de cenușă și arsură. Fără inventar.

Groapa 13; rotundă, dg = 1,45 m, ad = 1,40 m; pereții arcuiți, urme de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 14; rotundă, dg = 1 m, ad. max. = 1,70 m, fundul acoperit cu arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 15; rotundă, dg = 0,60 m, ad. max. = 0,45 m, fundul acoperit cu arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 16; rotundă, dg = 0,50 m, ad. max. = 0,65 m, fundul acoperit cu arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 17; rotundă, dg.=1,0 m, ad.max.=0,60 m, fundul acoperit cu urme de arsură, fără inventar.

Groapa 18; rotundă, dmax.=1 m, ad=1,15 m; pe fund urme de cărbune și arsură, fără inventar.

Groapa 19; rotundă, dmax.=1 m, ad=1,10 m; pe fund urme de cărbune și arsură, fără inventar.

Groapa 20; rotundă, dmax.=1,40 m, ad=0,90 m; pe fund urme de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 21; rotundă, dmax.=1,60 m, ad=1,50 m; pe fund strat superficial de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 22; rotundă, dmax.=1,65 m, ad=1,40 m; pe fund strat de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 23; rotundă, dmax.=1,30 m, ad=1,10 m; pe fund "cerc" de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 24; rotundă, dmax.=1,60 m, ad=1,40 m; pe fund urme de cenușă. În umplutura gropii un fragment ceramic cenușiu și un schelet de câine așezat cu capul spre nord.

Groapa 25; rotundă, săpată în formă tronconică cu fundul albiat, dmax.=1,40 m, ad=1,15 m; fundul acoperit cu un "cerc" de arsură. Fără inventar.

Groapa 26; rotundă, dmax.=1,50 m, ad=1,20 m; fundul gropii marcat de "cercul" de arsură. Inventarul gropii cuprindea un fragment de vas din pastă ciment decorat cu bandă în val (pl.), un corn ce berbec și 3 fragmente de oase de bovidu.

Groapa 27; rotundă, dmax.=1,50 m, ad=1,80 m; fundul acoperit cu un "cerc" de arsură. Fără inventar.

Groapa 28; rotundă cu pereții arcuiți în formă de butoi, dmax.=1,20 m, ad=1,15 m; pe fundul gropii urme de arsură pe care erau depuse partea posterioară din scheletul unui câine.

Groapa 29; rotundă, dmax.=1,60 m, ad=2,10 m; fundul gropii acoperit cu un strat de cenușă și arsură. În umplutura gropii un singur fragment ceramic.

Groapa 30; rotundă, dmax.=1,60 m, ad=1,70 m; pe fundul acoperit cu un "cerc" de arsură, inventar: o cutie din gresie, pentru ascuțit.

Groapa 31; rotundă, dmax.=1,20 m, ad=0,80 m; pe fund "cerc" de arsură și cărbune, fără inventar.

Groapa 32; rotundă, dmax.=1,90 m, ad=2,10 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură și cenușă. În groapă un fragment de os de bovidu.

Groapa 33; rotundă, dmax.=1,20 m, ad=0,90 m; urme de arsură pe fundul gropii, fără inventar.

Groapa 34; rotundă, dmax.=1,40 m, ad=1,65 m; pe fundul gropii arsură și cenușă. Un schelet de câine depus pe partea stângă la -0,60 m. În groapă o toartă de vas lucrat la roată.

Groapa 35; rotundă, dmax.=1,70 m, ad=1,90 m; pe fundul gropii arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 36; rotundă, dmax.=1,90 m, ad=2,10 m; fundul gropii acoperit de "cercul" de arsură. În umplutura gropii fragmente de oase de bovidu și porc.

Groapa 37; rotundă, dmax.=1,60 m, ad=1,90 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură. Inventar: o scoabă din fier.

Groapa 38; rotundă cu pereții arcuiți, dmax.=1,70 m, ad=1,20 m; urme de cenușă în umplutura gropii și mai puțină pe fund. Inventar: castron cenușiu negricios, nisipos cu fundul tăiat drept, corp bitronconic, buza lătită (fig. XXIV / 3), castron cenușiu roșcat din pastă fină, bitronconic cu decor lustruit (fig. XXIV / 1), oală din pastă zgrumțuroasă brun-negricioasă lucrată la roată (fig. XXIV / 2).

Groapa 39; rotundă, dmax.=1,42 m, ad=1,10 m; fundul gropii acoperit de "cerc" de arsură. În marginea de est a gropii au fost depuse, la adâncimi diferite două schelete de câine. Primul a fost găsit în gura gropii la -0,30 m, așezat pe partea dreaptă cu capul spre sud. Cel de al doilea schelet zăcea, la -0,70 m culcat pe partea dreaptă cu corpul spre nord. Sub schelet un fragment ceramic cenușiu, lucrat la roată.

Groapa 40; rotundă, dmax.=1,35 m, ad=1,10 m; pe fund un strat superficial de cenușă și arsură. La -0,70 m era depus un schelet de câine culcat pe partea stângă cu capul adus pe spate.

Groapa 41; de formă ovală-rectangulară, pereții tăiați drepti, fundul ușor albiat. Dimensiunile =1,60 x 1,70 x 1,15 m. Pe fund un "cerc" de arsură cu diametrul de 0,80 m.

Groapa 42; rotundă, dmax.=1,90 m, ad=0,80 m; fundul gropii acoperit de "cerc" de arsură. La -0,60 m erau dispuse oase din scheletul unui animal, probabil câine. În umplutura gropii fragmente dintr-un castron cenușiu-negricios decorat prin lustruire (fig. XXV / 8).

Groapa 43; rotundă, dmax.=1,45 m, ad=0,90 m; pe fundul gropii urme de arsură și cenușă. Fără inventar.

Groapa 44; rotundă, dmax.=1,50 m, ad=1,35 m; pe fundul gropii resturi de arsură, fără inventar.

Groapa 45; rotundă, dmax.=1,20 m, ad=1,40 m; pe fundul gropii și la -0,70 m straturi superficiale de arsură și cenușă, inventar: două fragmente ceramice lucrate la roată.

Groapa 46; rotundă, dmax.=1 m, ad=0,40 m; pe fundul gropii strat superficial de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 47; rotundă, dmax=1,35 m, ad=1 m; pe fundul gropii urme de arsură și cenușă. În umplutura gropii un fragment de vas de factură celtică.

Groapa 48; rotundă, dmax=1 m, ad=0,80 m; pe fundul gropii urme de arsură.

Groapa 49; circulară, dmax=1,35 m, ad=0,80 m; fără inventar.

Groapa 50; cilindrică, dmax=1,20 m, ad=1,80 m; pe fundul albiat cenușă și cărbune.

Groapa 51; rotundă, dmax=1 m, ad=0,80 m; pe fundul gropii în marginea de vest cenușă și arsură în strat superficial. Fără inventar.

Groapa 52; rotundă, dmax=1,50 m, ad=1,70 m; pe fundul gropii acoperite cu "cercul" de arsură, un perete de vas negricios-roșcat lucrat la roată.

Groapa 53; rotundă, dmax=1,50 m, ad=1,30 m; în groapă urme de foc și un schelet de iepure depus incomplet.

Groapa 54; rotundă, dmax=1,50 m, ad=1,60 m; pe fundul gropii strat superficial de arsură. În umplutura gropii câteva fragmente de vase unele de factură celtică, provenind de la un mormânt distrus și altele din pastă cenușie zgrumțuroasă, romane târzii.

Groapa 55; rotundă, dmax=1,50 m, ad=1,30 m; fără urme de arsură și fără inventar.

Groapa 56; rotundă, dmax=1,10 m, ad=1 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură, în umplutură fragmente din două oale lucrate la roată, una cenușie zgrumțuroasă, cealaltă cenușie fină cu suprafața neagră.

Groapa 57; rotundă, dmax=1,60 m, ad=1,60 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură, în umplutură câteva fragmente ceramice, unele de factură celtică altele romane târzii.

Groapa 58; rotundă, dmax=1,60 m, ad=2,60 m; pe fundul gropii urme de arsură și părți dintr-un mormânt de incinerare celtic distrus la săparea gropii. O parte din inventarul mormântului s-a păstrat în situ, depuse la -0,45 m în spațiul dintre gropile G57 și G58. În umplutura gropii mici fragmente de la două vase cenușii zgrumțuroase lucrate la roată.

Groapa 59; rotundă, dmax=1,40 m, ad=0,55 m; pe fundul gropii strat superficial de arsură. În umplutura gropii fragmente dintr-o oală lucrată la roată din pastă cenușie zgrumțuroasă (fig. XXV / 2) și un fragment din peretele unui vas de provizii maroniu roșcat.

Groapa 60; rotundă, dmax=1,60 m, ad=0,80 m; în umplutura gropii câteva mici fragmente ceramice cenușii și cărămizii cu suprafața neagră, nisipoase.

Groapa 61; rotundă, dmax=1,80 m, ad=2 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură, fără inventar.

Groapa 62; rotundă, dmax=1,40 m, ad=1,60 m; în umplutura gropii, la 0,70 m s-a găsit o fibulă din fier, fragmentară probabil de tipul celor cu piciorul întors pe dedesubt.

Groapa 63; rotundă, dmax=1,50 m, ad=1,40 m; în umplutura gropii urme de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 64; rotundă, dmax=1,25 m, ad=0,80 m; la -0,35 m, aproape de gura gropii "cerc" ce arsură, fără inventar.

Groapa 65; rotundă, dmax=1,45 m, ad=0,90 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură, fără inventar.

Groapa 66; rotundă, dmax=1,40 m, ad=1,30 m; în strat urme de cărbune și arsură iar pe fundul gropii două fragmente de oase de bovid.

Groapa 67; rotundă, dmax=2,20 m, ad=1 m; la -0,80 m erau depuse părți dintr-un schelet de câine.

Groapa 68; rotundă, dmax=1,30 m, ad=2,50 m; pe fundul gropii urme de arsură, fără inventar.

Groapa 69; rotundă, dmax=1 m, ad=0,90 m; fără inventar.

Groapa 70; rotundă, dmax=1,40 m, ad=1,20 m; pe fundul gropii "cerc" de cenușă și un schelet de pasăre, probabil răpitoare.

Groapa 71; rotundă, dmax=1,30 m, ad=0,80 m; pe fundul gropii urme de arsură. Fără inventar

Groapa 72; rotundă, dmax=1,70 m, ad=1,20 m; fără urme de arsură și fără inventar.

Groapa 73; rotundă, dmax=2 m, ad=1,80 m; pe fundul gropii erau așezate câteva pietre dispuse pe marginile gropii și urme de arsură; în gura gropii, la -0,30 m, era așezat, pe conturul gropii un schelet de câine, culcat pe partea stângă.

Groapa 74; rotundă, dmax=1,40 m, ad=1,70 m; în umplutura gropii oase de incinerare, fragmente de fier și ceramice dintr-un mormânt celtic distrus și 2-3 fragmente ceramice de factură romană târzie.

Groapa 75; rotundă, dmax=1,40 m, ad=1,60 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură, fără inventar.

Groapa 76; trapezoidală cu laturile de 1,56 x 1,40 x 1,00 x 0,74 m, adâncimea de 1,05 m, cu fundul alveolat. Marginile și fundul gropii erau marcate de un strat gros de arsură și cărbuni de lemn. Pe fundul gropii erau așezate mai multe lespezi de piatră, inventarul gropii se reduce la un străpungător din fier cu mânerul lățit (fig. XIV / 9).

Groapa 77; trapezoidală având dimensiunile de 1,00 x 0,84 x 0,95 x 1,05 m, adâncimea gropii de 1 m. Marginile gropii erau marcate de bârne carbonizate iar fundul era acoperit de un strat consistent de arsură și mai multe lespezi de piatră. Inventar: un vâscior lucrat la roată din pastă nisipoasă brun-vineție, un pumnal din fier, două oase de porc.

Groapa 78; rotundă, dmax=1,30 m, ad=1,85 m; din umplutura gropii provin câteva fragmente ceramice mărunte cenușii și roșcat-negricioase, zgrumțuroase, lucrate la roată.

Groapa 79; rotundă, dmax=1,45 m, ad=1,80 m; fără inventar.

Groapa 80; rotundă, dmax=0,70 m, ad=0,50 m; fundul albiat cu "cerc" de arsură, fără inventar.

Groapa 81; groapă de formă cilindrică, dmax=1,60m, ad=1,50 m; fără inventar.

Groapa 82; rotundă, dmax=1,30 m, ad=0,60 m; fără inventar.

Groapa 83; rotundă, dmax=1,20 m, ad=1,10 m; pe fundul gropii strat superficial de arsură, fără inventar.

Groapa 84; rotundă, dmax=1,60 m, ad=1,70 m; din umplutura gropii provin 2 fragmente ceramice cenușii zgrumțuroase, lucrate la roată.

Groapa 85; rotundă, dmax=1,30 m, ad=0,80 m; fundul gropii acoperit de un strat de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 86; rotundă, dmax=1,50 m, ad=0,95 m; pe fundul gropii "cerc" de arsură. Inventar: un fragment dintr-o strachină cenușie cu nisip fin în compoziție, decorată pe umeri cu o linie în val lustruită, lucrată la roată (pl.)

Groapa 87; de formă tronconică cu fundul albiat, dmax=1,30 m, ad=1,50 m; pe fundul gropii un strat subțire de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 88; rotundă, dmax=1,30 m, ad=1,10 m; pe fundul gropii urme de cărbune și arsură, fără inventar.

Groapa 89; rotundă, dmax=1,20 m, ad=0,90 m; pe fundul gropii ușor albiat urme de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 90; rotundă, dmax=1,20 m, ad=1,10 m; fundul gropii marcat de "cercul" de arsură. În umplutura gropii, la diferite adâncimi, oase umane incinerate, un fragment dintr-o brătară de fier și fragmente ceramice de factură celtică provenind de la un mormânt celtic distrus la săparea gropii.

Groapa 91; rotundă, dmax=1,80 m, ad=2,60 m; fundul gropii era acoperit de un strat superficial de cenușă și arsură, pe peretele sudic al gropii s-a găsit un schelet de pasăre.

Groapa 92; rotundă, dmax=1,40 m, ad=0,90 m; fundul albiat al gropii era acoperit de un strat ușor de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 93; rotundă, dmax=1,60 m, ad=1,90 m; pe peretele sudic al gropii la -1,48 m au fost depuse un os de cerb și oscioare de pasăre iar pe fundul gropii a fost așezată o căldare de lemn cu cercuri și toarta din fier (fig. XXV / 7) precum și un fragment de vas din pastă ciment.

Groapa 94; rotundă, dmax=2 m, ad=2 m; la adâncimea de -1,5 m strat superficial de arsură și cenușă, la -1,70 m pe malul sudic al gropii s-au găsit oase de pasăre. Inventar: fragmente din partea superioară a unei oale din pastă cenușiu-vineție cu nisip cu bobul mare (fig. XXV / 1), fragment de vas cenușiu deschis, lucrat la roată, cu fund inelar.

Groapa 95; rotundă, dmax=1,70 m, ad=2,30 m; la -1,60 m "cerc" de arsură și cenușă; în umplutura gropii fragment ceramic roșcat cu pietricele și o fusaiolă bitronconică.

Groapa 96; rotundă, dmax=1,10 m, ad=1,30 m; spre fundul gropii urme de arsură, fără inventar.

Groapa 97; rotundă, dmax=1,80 m, ad=1,90 m; în umplutura gropii 2-3 fragmente ceramice lucrate la roată.

Groapa 98; groapă în formă de pungă cu dmax=1,55 m, ad=2,04 m; fără arsură, fără inventar.

Groapa 99; rotundă, dmax=1,80 m, ad=2,50 m; fundul gropii acoperit de un strat superficial de cenușă și arsură. În umplutura gropii oase umane și o ceașcă provenite de la un mormânt Noua distrus la săparea gropii.

Groapa 100; rotundă, dmax=1,80 m, ad=2,30 m; la -1 m un os de cerb iar pe fundul gropii era depus un schelet de câine culcat pe partea dreaptă. În umplutura gropii perete de vas cenușiu relativ fin, aparținând probabil unui vas Krausengefäss.

Groapa 101; groapă în formă de pungă cu dg=0,60 m, dmax=1,10 m, ad=1,60 m; fundul gropii acoperit cu un strat subțire de cenușă și arsură; în umplutura gropii s-au găsit fragmente de la două vase cenușii lucrate la roată și un cuțit din fier.

Groapa 102; rotundă, dmax=1,80 m, ad=1,75 m; umplutura gropii cuprinde câteva mici fragmente cenușii și cenușiu negricioase lucrate la roată, pe fundul gropii strat superficial de cenușă și arsură.

Groapa 103; rotundă, $d_{max}=1,40$ m, $ad=1,10$ m; umplutura gropii cuprinde câteva fragmente ceramice cenușii lucrate la roată.

Groapa 104; rotundă, în formă de căldare; $d_{max}=1,20$ m, $ad=0,80$ m; fără inventar.

Groapa 105; rotundă, în formă de căldare; $d_{max}=2,20$ m, $ad=1,90$ m; în umplutura gropii fragmente dintr-un vas bitronconic lucrat cu mâna, un castron și un vas carafă lucrate la roată-Latène, iar pe fundul gropii un castron fragmentar de factură romană târzie.

Groapa 106; rotundă, $d_{max}=1,50$ m, $ad=0,90$ m; fără inventar.

Groapa 107; în formă de clopot; $dg=1,40$ m, $ad=1,10$ m; pe fundul gropii era așezat un umbo de scut din fier (fig. XXVI).

Groapa 108; rotundă cu fundul albiat, $d_{max}=1,40$ m, $ad=1,10$ m; fără inventar

Groapa 109; rotundă, $d_{max}=1,20$ m, $ad=0,90$ m; fără inventar

Groapa 110; rotundă, $d_{max}=1,30$ m, $ad=1$ m; pe fundul gropii urme de cenușă și arsură și oase de pasăre.

Groapa 111; rotundă, $d_{max}=1,70$ m, $ad=1,30$ m; fără inventar.

Groapa 112; rotundă, $d_{max}=1,80$ m, $ad=2$ m; pe fundul gropii strat superficial de cenușă și arsură, în umplutura gropii s-a găsit un fragment de vas și o brățară din bronz fragmentară provenite dintr-un mormânt celtic distrus.

Groapa 113; rotundă, $d_{max}=1,90$ m, $ad=2,50$ m; pe fundul gropii un strat superficial de arsură și cenușă, fără inventar.

Groapa 114; rotundă, $d_{max}=1,25$ m, $ad=0,80$ m; fără inventar.

Groapa 115; rotundă, $d_{max}=1,90$ m, $ad=1,58$ m; în umplutura gropii un os de animal.

Groapa 116; rotundă, $d_{max}=1,25$ m, $ad=0,95$ m; fără inventar.

Groapa 117; groapă de formă cilindrică cu fundul albiat, $d_{max}=1,60$ m, $ad=1,50$ m; pe fundul gropii strat subțire de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 118; rotundă, $d_{max}=1,30$ m, $ad=1,10$ m; fără inventar.

Groapa 119; rotundă, $d_{max}=1,10$ m, $ad=0,75$ m; pe fundul gropii strat superficial de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 120; rotundă, $d_{max}=1,50$ m, $ad=1,40$ m; fără inventar.

Groapa 121; rotundă, $d_{max}=1,60$ m, $ad=1,70$ m; pe fundul gropii strat subțire de cenușă și arsură, în umplutura gropii fragmente dintr-un vas carafă de factură celtică.

Groapa 122; rotundă, $d_{max}=1,80$ m, $ad=1,60$ m; în umplutura gropii fragmente dintr-un vas cenușiu lucrat la roată specific secolului IV.

Groapa 123; rotundă, $d_{max}=1,76$ m, $ad=1,85$ m; fără inventar.

Groapa 124; rotundă, $d_{max}=2,20$ m, $ad=2,45$ m; pe fundul gropii urme de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 125; rotundă, $d_{max}=1,55$ m, $ad=1,70$ m; pe fundul gropii strat superficial de arsură, fără inventar.

Groapa 126; rotundă, $d_{max}=1,60$ m, $ad=1,80$ m; fără inventar.

Groapa 127; rotundă, $d_{max}=1,80$ m, $ad=2,10$ m; pe fundul gropii strat subțire de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 128; rotundă în formă de căldare, $d_{max}=1,40$ m, $ad=1,35$ m, aproape de fundul gropii, la $-1,20$ m un strat subțire de cenușă; în gura gropii era depus cu gura în jos, un castron cenușiu fin lucrat la roată (fig. XXIV / 5), la $-0,85$ m s-a găsit un cuțit din fier iar pe fundul gropii s-a găsit o oală cenușie lucrată la roată, căreia îi lipsește gura (fig. XXIV / 4).

Groapa 129; în formă de căldare, $d_{max}=1,40$ m, $ad=2$ m; fundul gropii cu urme de cenușă, la $-0,70$ era depus un schelet de câine culcat pe partea dreaptă cu capul spre nord iar pe fundul gropii oase de bovid.

Groapa 130; rotundă, $d_{max}=1,60$ m, $ad=1,65$ m; fără inventar.

Groapa 131; rotundă, $d_{max}=1,80$ m, $ad=1,70$ m; fără inventar.

Groapa 132; rotundă, $d_{max}=1,80$ m, $ad=2,10$ m; fără inventar.

Groapa 133; rotundă, $d_{max}=1,20$ m, $ad=1,80$ m; fără inventar.

Groapa 134; rotundă, $d_{max}=1,20$ m, $ad=0,95$ m; pe fundul gropii resturi de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 135; rotundă, $d_{max}=1,60$ m, $ad=1,70$ m; pe fundul gropii resturi de cenușă și arsură, fără inventar.

Groapa 136: rotundă, dmax=1,50 m, ad=2 m; fără inventar.

Groapa 137: rotundă, dmax=1,50 m, ad=0,90 m; fără inventar.

Groapa 138: rotundă în formă de căldare, dmax=2 m, ad=1,90 m; pe fundul gropii arsură și cenușă, în groapă au fost depuse: un schelet parțial de câine, oase de bovidu și ovicaprine.

Așezarea ocupa o fâșie îngustă de la baza pantei. Chiar dacă o parte dintre locuințe au fost distruse de torenți sau de lucrările agricole, iar săpăturile arheologice, în acest perimetru, au avut mai degrabă un caracter exploratoriu, se poate susține ideea distribuției la oarecare distanțe a acestora în cadrul așezării. Numărul redus de locuințe se poate explica și prin durata relativ scurtă a habitatului la "Hânsuri". Limitele cronologice ale așezării pot fi fixate cu oarecare larghețe în intervalul secolului al IV-lea. Pentru aceasta dispunem de o serie de repere aflate atât în locuințe cât și în gropile și mormintele de pe platou.

Din cele opt locuințe identificate și cercetate integral sau doar în parte, șase erau locuințe de suprafață, celelalte două fiind bordeie. Cele dintâi au putut fi delimitate cu destulă greutate, forma și dimensiunile fiind stabilite pe baza suprafeței acoperite de chirpic și a răspândirii materialului arheologic. Conform acestor observații locuințele de suprafață aveau o formă ovală cu latura lungă pe axa S-N. Aceeași orientare o păstrează și locuințele de tip bordei care aveau groapa de formă rectangulară cu colțurile rotunjite care se adâncea la 1,10 - 1,40 m de la nivelul actual de călcare. Suprafața locuințelor varia între 12 și 15 m². O singură locuință (3 / 1965), dezvelită doar în parte printr-o casetă de 5 x 5,60 m, pare să fi avut dimensiuni mai mari.

În toate cazurile podeaua locuințelor era reprezentată de lutul bătătorit, fără fășială sau alte amenajări. Nici la locuințele de suprafață, nici la cele adâncite n-au fost surprinse urmele unor stâlpi care să susțină elevația. S-ar părea că aceasta se sprijinea pe tălpi de lemn, sau era construită din chirpic și împletituri de nuiele. O altă explicație este dată de ridicarea pereților din bârne sau loadbe așezate pe orizontală care se sprijineau pe tălpi puse direct pe pământ sau pe lespezi de piatră. Ampretele de nuiele, de pe chirpicul fășuit, dovedesc o structură ușoară perpetuată, ca tip constructiv, încă din epocile preistorice. Acoperișul realizat din materiale ușoare, paie, papură sau trestie, puse pe scheletul din lemn se încheia, în funcție de planul locuinței, în două, într-o singură apă, sau țuguat. Cenușa ușoară, remarcată pe suprafața unora dintre locuințe, argumentează asemenea reconstituire. Urmele accesului în locuințe n-au fost surprinse. Putem doar presupune că intrarea se făcea prin latura dinspre pantă, pe latura mai îndelung expusă la soare, fie pe latura lungă, fie pe cea mai îngustă.

La Archiud "Hânsuri" s-a constatat că cele mai multe dintre locuințele dezvelite erau lipsite de instalație de foc. Astfel de situații s-au consemnat în numeroase așezări fie din această epocă, fie din altele mai timpurii sau mai târzii⁶. Dacă în anumite cazuri se poate aprecia că respectivele complexe nu reprezintă locuințe și că avem de-a face cu anexe gospodărești sau adăposturi pentru animale⁷, în cele mai multe cazuri inventarul și aspectul construcției dovedesc că este vorba de locuințe la care, fie că vetrele au fost distruse de lucrările agricole, fie existau "vetre portabile" instalate în locuințe. O vatră de foc a fost surprinsă în SX / 1965. Situată la 0,60 m de la nivelul actual de călcare, ea apărea sub forma unei aglomerări de gresii și de arsură de formă circulară. În jurul acesteia s-au găsit o cană fină, decorată pe gât cu un decor în rețea realizat prin lustruire (fig. III / 2), o ceașcă dacică fără toartă și o alta cu alveole la bază (fig. IV / 3), mai multe fragmente de chiup cenușiu și fragmente de oale lucrate cu mâna. Aceasta, fie că aparținea unei locuințe de suprafață greu de conturat, fie era o vatră deschisă situată în afara locuințelor. În bordeiul I / 1981 era amenajat, pe peretele sud-estic, un cuptor de formă rectangulară mărginit de lespezi de gresie așezate pe cant⁸. În gura cuptorului s-au aflat mai mulți suporți de frigare, de formă piramidală și conică, lucrați din pastă grosieră, insuficienți arși⁹.

În apropierea locuințelor se găseau o serie de gropi de provizii săpate în formă de căldare sau de pungă în umplutura cărora au apărut fragmente de vase, oase de animale, bucăți de rășniță, cenușă și cărbune. Prin modul în care au fost săpate, aceste gropi nu diferă prea mult de gropile de pe platou, pe care le socotim ca

⁶ D. Protase, *Banatica* 1, 1971, p 100-101; M. Marcu, *Thraco-Dacica* 6, 1985, 1-2, p 189; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p 10-11; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p 43; Gh. Baltag, în *Revista Muzeelor* 2, 1982, p 44; C. Cosma, *Așezări și tipuri de locuință în spațiul Transilvaniei intracarpatic în secolele V - VI d. Chr.*, în *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea-Cluj, 1995-1996, p 41.

⁷ D. Protase, *Banatica* 1, 1971, p 101; C. Cosma, op.cit, p 43

⁸ Un cuptor similar a fost găsit într-o locuință dacică preromană la Slimnic (I. Glodariu, op.cit, p 29, fig 7) dar ele se răspândesc în perioada prefeudală unde cunosc o largă răspândire (C. Gaiu *RB* 7, 1993, p 106-107, fig. 111/b-c); L. Bărză, *Dacia* NS 38-39, 1994-1995, p 245, fig. 4/a-b).

⁹ Piese asemănătoare în jurul vetrelor au fost semnalate într-o serie de locuințe chiar dacă asupra utilității lor s-au exprimat opinii diferite. Rostul lor ar fi fost de a înmagazina și menține căldura în locuințe. Unele dintre piese au fost socotite greutăți pentru războiul de țesut. La Archiud poziția lor în jurul vetrei exclude o astfel de atribuire. C. Preda, *Materiale* 7, 1961, p 213; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V - XI e.n.*, Iași, 1978, p 18.

având un caracter cultic. Diferențele sunt marcate de conținutul unor asemenea gropi. Dacă cele de pe platou sunt, în cea mai mare parte, curate, în jurul locuințelor, gropile au un inventar mai variat, determinat de umplerea lor într-un interval mai lung sau mai scurt de la abandonare. Într-una dintre gropi era depozitat un chiup cenușiu, a cărui gură a fost parțial rasă de lucrările agricole, dând un anume indiciu asupra modului în care erau depozitate proviziile în aceste gropi. După adâncimea gropii rezultă că vasul era doar parțial îngropat, sau cel mult cu gura la nivelul de călcare. În altele proviziile se puteau depozita direct în groapă, fie așezate pe împletituri de nuiele, dar pentru acestea ne lipsesc dovezi directe, la fel cum nu s-au găsit nici resturi ale produselor care s-au păstrat în ele. Știrile antice (Tacitus, *De origine et situ Germanorum* XVI, 3; Varro, *Res. rus* I, S7, 2) și cele etnografice arată că astfel de gropi serveau mai ales pentru păstrarea cerealelor. Sub podeaua locuinței 3 / 1965 se adâncea o groapă în formă de căldare, folosită pentru depozitarea proviziilor. Astfel de amenajări în spațiul unor locuințe se cunosc în numeroase așezări din această epocă.

Gropile situate pe platou, amplasate la o anumită distanță de gospodării, formează un "câmp de gropi"¹⁰ care se întinde pe coama terasei. Doar spre capătul vestic aceasta coboară pe panta dealului. În linii generale acest "câmp" de gropi a fost dezvelit în totalitate, prin săpăturile arheologice, fiind identificate un număr de 156 de gropi la care mai trebuie adăugate cele două gropi dezvelite în anul 1964 și alte câteva, pentru care ne lipsesc datele, din săpăturile lui VI. Zirra. Nu excludem posibilitatea ca unele gropi să fi avut un rol menajer aparținând așezărilor contemporane sau celei feudale timpurii - însă ne lipsesc orice elemente pozitive în acest sens.

Cea mai mare parte a gropilor aveau în plan o formă rotundă sau ovală care se contura relativ ușor în stratul de marnă aflat la 40-50 cm de la suprafața solului. Altele, aflate spre capătul vestic și sud-vestic, au putut fi semnalate la adâncimi mai mari din cauza aspectului uniform al solului. Diametrele acestora aveau la gură între 0,75 și 2 m. Adâncimea la care coboară varia de la 0,6 m la 2,5 m.

După formă pot fi clasificate astfel:

- a) **Gropi cilindrice**, nu prea numeroase în "câmpul" de gropi de la "Hânsuri".
- b) **Gropi în formă de butoi**, cu diametrul maxim în zona mediană, cu gura și fundul gropii mai înguste.
- c) **Gropi în formă de căldare**, cu gura largă și pereții albiți.
- d) **Gropi în formă de butelie**.

Spre o margine a platoului, în preajma unui grup de locuințe feudale, au fost găsite două gropi (G76 și G77) de formă rectangulară cu laturile inegale, conturate la 0,80 m cu fundul albiat, acoperite cu un strat puternic de arsură, aflat la 1 - 1,05 m adâncime. Marginile erau marcate de urmele unor bârne carbonizate. Pe fundul gropilor erau așezate lespezi de piatră. În prima s-a găsit un străpungător din fier cu tija lătită¹¹ (fig. XIV / 9) iar în cea de-a doua un vâscior din pastă zgumțuroasă și un cuțit din fier. Cele două complexe au mai degrabă aspectul unor vetre de foc, încât catalogarea lor în categoria gropilor rămâne neclară, mai ales că n-au fost sesizate decât la nivelul bazei.

Un număr important de complexe (70%) aveau fundul marcat de un strat subțire de cenușă și arsură provenind de la o purificare rituală a gropilor. Unele gropi aveau în partea mediană un fel de pungă în care era adunată cenușa curată fără bucăți de oase sau de alte materiale. Focul era făcut direct în groapă, unde erau arse materiale ușoare (paie, ierburi) așa cum indică consistența și aspectul stratului de cenușă. Doar în puține cazuri pereții dinspre fundul gropilor au suprafața înroșită dar care nu poate fi echivalată cu o eventuală ardere a pereților în vederea asigurării unei hidroizolații, ca în cazurile semnalate la unele gropi de provizii din alte stațiuni¹² și nici ca simplă activitate de ecologizare a sitului¹³.

Gropile de la Archiud au pereții destul de uniformi, fără să prezinte urme de lutuire sau amprente de la anumite amenajări, atestate într-o serie de gropi menajere¹⁴ aflate în situri din această epocă. Conținutul gropilor concură de asemenea la includerea acestor gropi în categoria gropilor cu o funcționalitate cultică¹⁵. După criteriile pe care le stabilește Valeriu Sârbu¹⁶ se poate vorbi de gropi cu o semnificație cultică în următoarea

¹⁰ În accepția lui V. Sârbu, *Istros* 4, 1985, p. 102, noțiunea se referă la aglomerările de gropi din afara așezărilor, dar nu departe de acestea și care au avut un caracter cultic, sens în care îl preluăm și noi.

¹¹ R. Harhoiu, *Dacia NS* 34, 1990, p. 180

¹² Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, București, 1973, p. 25

¹³ V. Sârbu, *Dava getică de la Grădiște, județul Brăila I*, Brăila, 1996, p. 14

¹⁴ D. Protase, *Acta MN* 8, 1971, p. 140; A. Bejan, D. Benea, *Banatica* 8, 1985, p. 195-196, pl. II

¹⁵ Asupra caracterului și semnificației unor asemenea complexe în mediul geto-dacic au fost formulate diverse ipoteze: R. Vulpe *SCIV* 2, 1951, p. 196-197; M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 30 sqq; I.H. Crișan, Ziridava. Arad, 1978, p. 79-83.

¹⁶ V. Sârbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997, p. 45

rele situații: a) atunci când în gropi au fost depuse schelete sau părți de schelete umane; b) s-au practicat înhumări de animale; c) au fost depuse grupuri de figurine antropo și zoomorfe; d) s-au depozitat unelte, arme, piese de podoabă sau vase întregi ori sparte în situ; e) gropile conțin resturi de vetre sau urme de foc. Și în privința semnificației ori caracterului acestor depuneri s-au exprimat poziții extrem de diferite - de la includerea lor în cadrul descoperirilor cu caracter funerar¹⁷, până la a le considera simple gropi menajere în care diversele depuneri sunt accidentale. Analiza efectuată asupra unor grupe de descoperiri, care în unele cazuri au inclus și analize osteologice, au descoperit că nu se poate vorbi de morminte în cazul unor complexe din care lipsesc oasele umane¹⁸.

Descoperirile de la Archiud "Hânsuri" întrunesc caracteristicile enumerate pentru a le putea cuprinde în categoria gropilor cu caracter de cult și asupra cărora vom reveni. Mai există și alte elemente care susțin o asemenea atribuire și care exclud caracterul lor profan. Avem în vedere gruparea acestora pe un loc dominant în raport cu așezarea, ceea ce ar putea sugera existența unei zone sacre în care se practicau diverse ritualuri și sacrificii. Umplutura, în general, curată a gropilor, cu multe dintre ele lipsite de inventar arheologic (vezi anexa I), ca și descoperirea, într-o serie de gropi a unor materiale provenind din morminte Noua sau celtice distruse, arată că umplerea lor s-a realizat cu același lut scos la săpare, imediat după ce ritualul a fost săvârșit. Lipsa unor supra-puneri sau întretăieri de gropi poate sugera că locul era marcat prin anumite semne distincte pe teren, la fel cum poate fi doar opera hazardului. Fără să se poată degaja o foarte clară aranjare a gropilor pe platoul de la "Hânsuri", dispunerea lor pare să indice mai multe grupări cu morminte, depuneri de animale și gropi cu fundul ars.

Într-un număr de 18 gropi au fost depuse schelete umane din care în 3 gropi (16,6%) erau depuse câte trei schelete, în alte 4 gropi (22,2%) au fost înhumați câte doi indivizi, restul de 11 (61%) conțineau câte un singur schelet. Fără a dispune de o expertiză antropologică, doar pe baza configurației oaselor, în mormintele multiple s-au înregistrat alăturări de schelete de bărbat și femeie, bărbat-femeie-copil, bărbat și copil ceea ce duce la concluzia că în cadrul acestei comunități erau practicate sacrificiile umane.

În cele 18 gropi din această categorie au fost depuse un număr de 28 de schelete dintre care 13 bărbați, 7 femei, 4 copii și alte 4 pentru care, în lipsa unei analize antropologice, este dificil să ne pronunțăm. Poziția scheletelor și modul în care au fost dispuse cadavrele în cadrul gropilor pare să reflecte anumite reguli rituale, chiar dacă acestea pot fi cu dificultate urmărite. Analizând depunerile de schelete umane în gropi circulare din mediul geto-dacic, Mircea Babeș¹⁹ le pune pe seama accidentalului, socotind gropile respective ca simple amenajări domestice abandonate în care au fost aruncate, între altele, stârvuri și cadavrele unor jertfe umane. Fără a exclude o asemenea explicație, aceasta nu dă răspuns la o serie de aspecte care au fost înregistrate în zeci de situri, care acoperă un segment cronologic bine delimitat și care acoperă spațiul întreaga arii a civilizației geto-dacice²⁰. Cele mai multe dintre scheletele de la Archiud "Hânsuri" au fost așezate la gura sau jumătatea superioară a gropilor, aspect consemnat și în unele descoperiri mai vechi. Doar în două cazuri (M18 și M55) cadavrele au fost așezate pe fundul gropii. Dacă groapa ar fi reprezentat un simplu loc de depozitare a cadavrului atunci nu ar avea sens ca acesta să fie așezat practic la suprafața solului, când groapa era deja colmatată. Scheletele, în cazul cimitirului de la Archiud, au fost depuse întregi nefiind sesizate, prin observații arheologice, urmele unor tratamente violente aplicate persoanelor sacrificate. Cazul unor gropi (M29 și M62) în care anumite părți ale scheletului lipsesc își găsesc explicația prin adâncimea la care au fost depuse, părțile lipsă fiind împrăștiate de plug²¹. S-au constatat, în schimb, o serie de contorsionări și dezarticularea unor părți din schelet, care se pot datora fie unui tratament violent aplicat defuncțiilor, fie urmarea practicii de expunere a cadavrelor²² și înhumarea acestora după ce ligamentele s-au descompus. Forma gropii poate să fi contribuit la determinarea unor anumite poziții ale scheletelor, altele sunt, în mod evident, urmarea tratamentului aplicat cadavrului. În M1 două dintre schelete au fost depuse pe coarda gropii, iar cel de-al treilea în poziție adunată, cu genunchii aduși la piept; în M78 scheletul de bărbat era dispus cu oasele arcuite pe circumferința gropii, iar cel de femeie cu capul aruncat spre centrul gropii, cu picioarele înălțate de-a lungul pereților, cu labelle aduse sub bazin.

¹⁷ M. Macrea, M. Rusu, *Dacia NS* 4, 1960, p 201 sqq; D. Berciu, *Buridava dacică*, București 1981, p 120 sqq; S. Dumitrescu, *Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980*, Oradea 1994, p 138 sqq.

¹⁸ M. Babeș, *SCI/A* 39, 1988, I, p 4 sqq; V. Sârbu, *Istros*, p 106-107.

¹⁹ M. Babeș, *op.cit.*, p 15

²⁰ V. Sârbu, G. Florea, *op.cit.*, p.43, înregistrează un număr de 35 de stațiuni cu înmormântări în contexte nefunerare care sunt atribuite unor practici care implicau sacrificii umane în mediul geto-dacic.

²¹ Dimensiunile și forma gropii, ca și mărimea scheletului au determinat ca în unele complexe, capul și extremitățile picioarelor să fie ridicate pe pereții gropilor și să fie mult mai expuse distrugerilor.

²² Despre astfel de practici vezi V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați 1993, p 33-34.

Anumite diferențieri pot fi sesizate între gropile cu schelete multiple și cele cu un singur schelet. În gropile cu un singur schelet acesta era dispus în poziție întinsă (M2, M3, M5, M20) cu mâinile pe lângă corp, cu o mână pe lângă corp și cealaltă așezată pe bazin. Scheletele din M7 și M8 erau depuse în poziție chircită culcate pe partea stângă cu capul la est. În M 18 oasele scheletului erau ușor flexate, cu coloana vertebrală arcuită; în M79 oasele picioarelor făceau un unghi drept față de trunchi, iar mâinile erau aduse spre cap. În gropile cu mai multe schelete se întâlnesc situații în care acestea erau depuse unul sub altul, înhumându-se mai întâi femeia și apoi bărbatul (M9, M60), sau pe marginile gropii, în poziție întinsă (M29, M59) sau arcuită după circumferința gropii (M19).

Din cauza formei gropilor și a posibilităților de dispunere a cadavrelor în interiorul lor, nu se poate stabili o regulă strictă în privința orientării scheletelor, dar se poate constata o anumită preferință pentru dispunerea acestora pe direcția N-S, cu unele deviații pe direcțiile NE-SV sau NV-SE. Există însă și cazuri în care, în mormintele duble sau triple, scheletele erau așezate unul cu capul la N și celălalt la S. Dar, în majoritatea gropilor cu înhumări de oameni, se poate distinge o dispoziție care reflectă așezarea lor intenționată și nu o aruncare întâmplătoare a acestora într-o groapă de factură domestică. Prin orientare, mormintele de la Archiud "Hânsuri", concordă cu regulile grupului Sântana de Mureș-Cerneahov²³, de care le apropie atât tipologia cât și dispunerea inventarului funerar. Însă forma gropilor și tratamentul aplicat defuncțiilor diferă în mod evident și aici legăturile ce se pot formula cu categoria descoperirilor de schelete umane în contexte nefunerare din mediul geto-dacic sunt frapante. Chiar dacă verigile intermediare dintre cele două grupe de descoperiri lipsesc, sau rămân greu de urmărit, aceste elemente și altele, pe care le vom descrie mai jos, atrag atenția, dacă nu asupra unei continuități de credințe și obiceiuri rituale, cel puțin asupra unor practici similare. Nu este de înlăturat posibilitatea ca cercetări viitoare să permită stabilirea unei filiații între cele două grupe, destul de depărtate în timp. Grupul de la Archiud prezintă desigur și o serie de elemente distincte. Dacă în descoperirile geto-dacice înhumările de copii acoperă un segment important în această categorie de complexe (38% din numărul de persoane înhumate), la Archiud "Hânsuri" se constată o preponderență a scheletelor de bărbați. Și mai trebuie subliniat că în toate gropile în care au fost așezate mai mult de un cadavru, apar schelete de bărbați. Astfel în 4 gropi (M9, M19, M29 și M78) au fost depuse câte un cadavru de bărbat și unul de femeie, într-un caz (M59) a fost așezat un bărbat și un copil, iar în altul (M60) se găseau un schelet de bărbat, unul de femeie și altul de copil. O astfel de asociere sugerează posibilitatea ca la moartea capului familiei să fie sacrificați unii din membri ai acesteia (de preferință soția). Spre o astfel de ipoteză conduc atât o serie de dovezi arheologice²⁴, cât și referirile din texte antice²⁵ care fac trimitere la asemenea practici atât la geto-daci cât și la alte populații antice. Alături de această ipoteză trebuie să luăm în calcul și alte posibile scenarii, mai ales că spectrul manifestărilor rituale de la Archiud "Hânsuri" este mult mai larg și majoritatea gropilor cu depuneri de oase umane cuprind doar câte un singur cadavru. Dacă se exclude ipoteza unei necropole organizate și dispunerea mormintelor în spațiul "câmpului de gropi" conduce spre o astfel de concluzie, trebuie să presupunem că avem de-a face cu ritualuri cultice în care erau incluse și sacrificii sau practici de expunere / descompunere a cadavrelor²⁶.

Intercon condiționările dintre practicile rituale care includ sacrificii de oameni și de animale sunt exprimate, în cadrul grupului de la Archiud, atât de existența unor gropi separate cu schelete de oameni sau de animale, cât și de cazurile în care, în aceeași groapă, au fost depuse alături cadavre umane și animale. Astfel în M9, care conținea trei schelete umane, la picioarele cadavrelor a fost așezat un schelet de câine, iar în M57 alături de scheletul de copil, în dreapta acestuia, era un schelet de câine, orientat în sens invers. În mai multe gropi au fost găsite schelete sau resturi osteologice de mamifere sau păsări. Dispunerea acestora cunoaște o mare diversitate de situații legate de practici și manifestări variate. În unele gropi au fost înhumate animale întregi, în altele au fost găsite doar fragmente osteologice de la 1-3 specii diferite²⁷. Ca și în cazul gropilor cu schelete umane, animalele înhumate sau resturile osteologice au fost depuse, sau au fost aruncate, în majoritatea cazurilor, în umplutura gropilor. Repartiția pe specii a animalelor în umplutura gropilor de la Archiud se

²³ I. Ioniță, *ArhMold* 4, 1966, p. 223. Preponderența orientării scheletelor pe direcția N-S a fost semnalată și pentru grupul de înhumări în gropi circulare din perioada geto-dacică. V. Sârbu, *Istros* 4, 1985, p. 103.

²⁴ Idem, *Credințe*, p. 34

²⁵ Ștefan de Bizanț "Lexicon de nume de popoare" în *Fontes* 2, p. 337, "obiceiul dacilor: înjunghie soția pe mormântul bărbatului"; Pomponius Mela, *Descrierea pământului* II, 2, 19-21, în *Fontes* 1, p. 389 "Ele (femeile) doresc din cale afară să fie ucise peste cadavru bărbatilor morți și să fie îngropate împreună"

²⁶ Astfel de practici sunt atestate atât de izvoarele scrise cât și printr-o serie de descoperiri arheologice sau analogii etnografice care au fost trecute în revistă de către V. Sârbu. *Credințe*, p. 37 sqq. În cadrul descoperirilor arheologice nu se poate face distincția clară între "violența criminală" și cea pură "sacrificială".

²⁷ Analiza zooarheologică a inventarelor gropii de la Archiud. D. Bindea, *Câteva observații zooarheologice cu privire la gropile rituale descoperite la Archiud*, în prezentul volum.

prezintă extrem de diferențiat. Câinele a fost depus în 13 complexe, fiind reprezentat printr-un număr de 14 exemplare (în groapa nr. 39 zăceau la adâncimi diferite două schelete, unul depus pe dreapta cu corpul la nord, cel de-al doilea culcat tot pe partea dreaptă, dar cu capul la sud). Cele mai multe exemplare au fost îngropate întregi (M9, M57, G24, G34, G39, G40, G73, G100, G129), iar câteva au fost depuse doar parțial (G28, G42, G67 și G138). În general câinii au fost depuși întregi și în celelalte descoperiri în care au fost semnalati²⁸, la Arhiud fiind înregistrate cele mai multe situații (28,5%) în care au fost înhumate doar părți din schelet. Acest fapt se poate explica prin consumarea unei părți de animal în cadrul banchetului ritual²⁹.

Inconsecvența în ceea ce privește poziția și orientarea scheletelor nu face decât să sublinieze că, în această privință, nu funcționau reguli rituale stricte, cu toate că la Arhiud "Hânsuri" majoritatea scheletelor de câini zăceau depuse pe partea stângă. Aceeași observație este valabilă și pentru celelalte stațiuni în care au fost identificate înhumări rituale de câini³⁰. Prezența câinelui în depuneri funerare sau în așezări, este atestată în variate arii culturale, din neolitic până în epoca feudală³¹. Cele mai apropiate, cronologic, sunt descoperirile din aria culturii carpice și a dacilor liberi din Muntenia în care depunerile rituale de câini ocupă 51% din totalul animalelor înhumate descoperite. Depistarea unor înhumări de câini în mediul daco-roman târziu³² și în aria culturii Sântana de Mureș³³ dovedește rolul deținut de acest animal în simbolistica rituală, ca mesager sau însoțitor, al celui decedat.

Depunerea, în umplutura uneia dintre gropi, a unui schelet de pisică rămâne, deocamdată, ca o descoperire singulară. Celelalte specii semnalate se regăsesc și în complexe cu semnificație cultică din alte descoperiri. Iepurele, prezent printr-un exemplar depus parțial în G53, este semnalat în puține descoperiri³⁴. În cinci gropi (G70, G91, G93, G94, G110) au fost depuse păsări pentru care nu putem preciza dacă aparțin unor specii domestice sau sălbatice. Prezența lor în contextele funerare sau cultice nu a fost prea numeroasă, iar cele mai multe au apărut în cimitire de incinerare³⁵. Într-o serie de gropi au apărut fragmente osteologice izolate provenind de la animale de talie medie sau mai mare. Unele s-ar putea să fi ajuns întâmplător în groapă, fie de la banchetul ritual, fie chiar din ofranda mormintelor Noua sau celtice distruse. Pentru altele însă, așezate la fundul gropii, pe stratul de arsură, depunerea lor intenționată, în timpul unor manifestări cu caracter ritual, apare destul de evidentă, iar prezența în umplutura gropilor a unor fragmente aparținând unui singur exemplar al aceleiași specii, de regulă din părțile mai puțin valoroase din punct de vedere alimentar, arată caracterul de ofrandă al acestor depuneri. Cele mai frecvente sunt resturile osteologice de bovine, identificate într-un număr de 7 gropi (G11, G24, G32, G66, G74, G129 și G138), depuse singure sau în asociere cu alte specii, precum și în gropile cu schelete umane înhumate. Porcul a fost depus în două dintre gropi (G36 și G77), iar oaia într-un singur caz (M3). Pe lângă resturi osteologice provenind de la specii domestice a fost semnalată și prezența unor specii sălbatice, respectiv cerbul prezent în trei dintre gropi (G93, G95 și 100).

Observațiile efectuate la Arhiud "Hânsuri", purificarea prin foc a gropilor, înhumarea unor schelete umane sau animale, depunerea de vase sau arme în groapă, placarea cu pietre a depunerilor, confirmă faptul că avem de-a face cu manifestări cultice sau ritualuri magice legate de credințele și obiceiurile comunității respective. Multe dintre aspectele semnalate în acest loc se regăsesc, așa cum s-a văzut, într-o serie de descoperiri arheologice geto-dacice și ale dacilor liberi, încât, trebuie să ne punem problema dacă între respectivele grupuri

²⁸ V. Sârbu, *ArhMold* 16, 1993, p. 96 înregistrează în mediul geto-dacic și al dacilor liberi un număr de 41 exemplare din care 38 (92,7%) depuse întregi. La repertoriul întocmit de către autorul amintit mai pot fi adăugate exemplarele descoperite la Homicieni (BC)(E. Petrișor, *SympThrac* 8, 1990, p. 199), Bârlad - Valea Seacă, Zorleni, Fântânele și Banea (VS)(V. Palade, *Carpica* 23/1, 1992, p. 197 sqq) și încă un exemplar descoperit în anul 1977 la București "Militari" (M. Neagu, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1997*, Călărași 1998, p. 11 și pl II).

²⁹ În general se consideră că acest animal nu era utilizat în alimentație, însă analizele zooarheologice consemnează prezența sa nu doar în depuneri funerare sau rituale ci și în așezări (C. Hrișcu, L. Bejenaru, M.Șt. Udrescu, în V. Sârbu și colab., *Așezări din zona Câșcioarele-Greaca-Prundu. Mileniile I î. Hr. - I d. Hr.*, Brăila, 1996, p. 135).

³⁰ M. Șt. Udrescu, M.E. Rebreanu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, 1986, p. 200-201.

³¹ H. Behrens, *Die neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettefunde der Alten Welt*, Berlin, 1964; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 135-145; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 83-84; V. Sârbu, *ArhMold* 16, p. 106-107.

³² Stolniceni-Vâlcea. (Gh. Bichir, *Thraco-Dacica* 9, 1988), p. 105-106; Ostrovul Corbului. (P. Roman și colab., *Materiale* 17/1, 1992, p. 104). Timișoara. (D. Berea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara 1966, p. 154) și Stupini "Fântănele Arhiudului" (cercetările noastre 1998).

³³ Gh. Bichir, *SympThrac* 8, 1990, p. 202; idem, *Carpica* 23/1, 1982. Sacrificarea unor câini este înregistrată și în cadrul cimitirului I de la Bratei [L. Bârbu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (Cimitirul I de la Bratei)*, București, 1973, p. 20-21] și într-o serie de cimitire Sântana de Mureș-Cerneahov (I. Ioniță, *ArhMold* 4, C. Gaiu, *RB* 9, 1995, p. 151).

³⁴ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 137-142

³⁵ V. Sârbu, *ArhMold* 16, p. 96; idem, *Credințe*, p. 48. Oase de pasăre au fost sesizate în numeroase necropole aparținând culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, unde apar ca ofrandă.

poate fi stabilită o filiație directă, dacă avem de-a face cu o resurcitare, în anumite condiții, ale unor obiceiuri și credințe străvechi, sau dacă acestea reprezintă manifestări și practici rituale cu totul independente. Desigur că nu se poate exclude cu totul nici posibilitatea ca unele dintre descoperiri să se adreseze unor manifestări cu caracter profan. Urmărirea unei continuități între manifestările de la Archiud și cele din mediul geto-dacic apare destul de greu de întreprins, verigile de legătură dintre ele fiind prea puține sau lipsind în totalitate. Analizând grupul de descoperiri de schelete umane în gropi rituale, V. Sârbu³⁶ ajunge la constatarea că acestea încetează în preajma cuceririi romane și pune acest fenomen pe seama distrugerii clasei sacerdotale care "patrona" aceste sacrificii. Unei asemenea concluzii i se opun câteva descoperiri, e adevărat puține, care susțin că astfel de practici nu au încetat cu totul. Cercetările lui Dinu Rosetti de la București "Tei" au dus la descoperirea, prin anii 1929-1930, unui schelet de copil, depus într-o groapă circulară, orientat NV-SE. În inventarul gropii se găseau fragmente ceramice de factură dacică și romană, alături de o monedă de la Septimius Severus iar în jurul gâtului scheletului un șirag de mărgelă. Tot acolo, într-o altă groapă, a fost depusă o calotă craniană, cenușă și oase incinerate având ca inventar fragmente din fier și bronz și bucăți de sticlă. Groapa era suprapusă de un bordei în care au apărut, între altele, un piepten din os și o monedă de la Valens. Într-o a treia groapă se găsea, de asemenea, o calotă craniană, iar inventarul cuprindea o fibulă din fier și un ac de bronz. Neidentificarea inventarelor și lipsa altor descoperiri contemporane a făcut ca majoritatea cercetătorilor³⁷ să privească cu neîncredere descoperirile de la București "Tei". Tot acolo atrage atenția și o altă groapă în care a fost depozitat un schelet de câine³⁸, descoperire care aparține orizontului Chilia-Militari. În așezarea de la Dulceanca a fost descoperită o groapă de formă circulară în care a fost depus un schelet de copil în poziție șezândă. Inventarul gropii mai conținea oase de animale și partea inferioară a unei căni negre-cenușii lucrate la roată. Complexul a fost datat în secolul al III-lea³⁹ și aparține aceluiași orizont al dacilor liberi.

La Săbăuani - Neamț săpăturile din punctul "Izlaz" au identificat o așezare din sec. II-III din care au fost cercetate mai multe locuințe și gropi de provizii. Într-una din gropile de formă circulară a fost găsit un schelet, culcat pe partea stângă, cu picioarele dispuse pe diametrul gropii iar corpul arcurit pe conturul acesteia. Lângă laba piciorului s-au aflat "două mărgelă de sticlă de formă dreptunghiulară"⁴⁰.

Un sondaj arheologic efectuat la Voevodeni (Mureș)⁴¹ a dus la descoperirea, în cadrul unei așezări daco-romane, a unei gropi circulare cu diametrul de 1,60 m în care zăcea un schelet de copil, cu oasele slab conservate depus în poziție întinsă cu mâinile pe lângă corp, orientat NE-SV și fragmente din calota craniană a unui alt individ, de data aceasta un matur. Inventarul funerar era alcătuit din două mărgelă din pastă de sticlă - una în formă de pepene, cealaltă albastră cu decor pictat - o verigă și un manșon din tablă de bronz. În umplutura gropii s-au aflat și o serie de fragmente ceramice cenușii-negrice de factură romană târzie. Atribuirea acestui mormânt orizontului Sântana de Mureș, propusă de către autorul cercetării, rămâne destul de nesigură, din cauza caracterului restrâns al săpăturii și a situației statigrafice neclare.

În regiunea Tisei superioare, în stațiunea de la Zastavnoe, au fost descoperite două gropi piriforme în care s-au practicat înhumări⁴². Într-una din gropi era depus, pe fundul gropii, un schelet orientat E-V, cu picioarele adunate și mâinile așezate pe abdomen. În umplutura gropii a mai apărut un os de bovid și un fragment de chiup. În cea de-a doua groapă zăcea un schelet de ovid, dispus în umplutura gropii, deasupra unui strat de lut ars. Complexele de aici au fost datate în secolele II-IV fiind socotite gropi de provizii cu schelete în poziție secundară.

Scheletul unui nou născut a fost depus într-o groapă de formă circulară cu diametrul de 1,20 / 1,05 m la Foeni (Timiș)⁴³. Scheletul zăcea în poziție întinsă culcat pe partea dreaptă, cu fața în jos. În umplutura gropii au apărut fragmente ceramice, o bucată de râșniță și un fragment de corn de cerb, pe baza cărora mormântul a fost datat în secolul al IV-lea e.n.

În necropola de factură Sântana de Mureș de la Bârlad "Valea Seacă" au fost găsite mai multe gropi circulare în care au fost depuse craniile de copii și schelete întregi semnalând ritualuri distincte față de restul necropolei. Ele au fost explicate, de către autorul cercetărilor⁴⁴, prin persistența în mediul autohton a unor ritualuri specifice lumii geto-dacice.

³⁶ V. Sârbu, *Credințe...*, p. 36.

³⁷ D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 142; V. Sârbu, *Credințe...*, p. 93-94.

³⁸ D. V. Rosetti, *Bucureștii de odinioară*, București, 1959, p. 29-30.

³⁹ S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din sec. III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 50-51, fig. 34-35.

⁴⁰ V. Ursachi, *Carpica* 1, 1968, p. 160.

⁴¹ M. Petică, *Marisia* 8, 1978, p. 82 sqq., pl. LIX-LXI.

⁴² V. Kotigorovosko, *Zona Tisei Superioare în perioadele La Tène și romană*, București 1995, p. 116, fig. 68.

⁴³ M. Munteanu, *Thraco-Dacica* 17, 1-2, 1996, p. 257-260.

⁴⁴ V. Palade, *Carpica* 23/1, p.

După cum se poate constata, depunerea de schelete în gropi de formă circulară nu a încetat cu totul după cucerirea romană, dar ele cuprind, aproape în exclusivitate doar morminte de copii, la care regulile funerare normale erau, de multe ori, înlocuite prin practici rituale separate⁴⁵. Caracterul izolat și mediile culturale diverse în care astfel de practici au fost înregistrate, nu permit stabilirea unei linii de continuitate și trebuie privite cu rezerva unor ritualuri excepționale care se sustrag normei. Urmărirea fenomenului pe mai departe poate să aducă o serie de precizări și să contureze o imagine mai nuanțată asupra mentalului colectiv și a universului de credințe și manifestări magice ale populațiilor care se găseau în spațiul carpatic în aceea vreme.

Contextele în care apar gropi cu schelete umane și înhumări de animale sunt destul de diverse - așezări, fortificații, necropole, spații de cult - fapt care a dus la interpretarea lor diferită. Trebuie să remarcăm, însă, că cele mai multe din înhumări s-au depus în gropi de formă circulară, motivând interpretarea lor ca manifestări cu caracter ritual.

Acolo unde au fost așezate doar fragmente osteologice dispersate era vorba de simple ofrande oferite ca dar zeului, sau în beneficiul celor morți, pentru a opri revenirea lor în lumea de aici și a asigura liniștea celor rămași în viață⁴⁶. Făcând distincția între ofrandă și sacrificiu Mauss și Hubert subliniau că orice ofrandă poate deveni sacrificiu cu condiția distrugerii "trebuie să numim sacrificiu orice jertfă, chiar vegetală, de fiecare dată când ofranda, sau o parte din ea este distrusă"⁴⁷. Pe o poziție oarecum diferită se situează Mircea Eliade care considera ofrandele drept forme târzii și desacralizate ale sacrificiului. Chiar distruse, consacrate, ele nu se mai pot ridica la valoarea și eficiența sacrificiului uman sau animalier⁴⁸. Cei mai mulți cercetători consideră că între jertfa umană și cea de natură animală există o continuitate în timp, cea din urmă constituindu-se într-un substitut al sacrificiului uman, succesiunea nu este general valabilă și obligatorie și cele două au coexistat în timp, lucru confirmat de dovezile arheologice și de știrile scrise.

Sacrificiul a jucat un rol major în sistemul de ritualuri ale populațiilor antice fiind socotit "experiment fondator al întregii civilizații umane", "o mediere între sacrificator și divinitate"⁴⁹. Orice sacrificiu are loc în anumite circumstanțe și cu scopuri bine determinate, existând atât sacrificii permanente, legate de ciclurile agrare sau ritmurile naturii și altele cu caracter ocazional. Scopurile acestor ritualuri erau extrem de diverse și putea îndeplini în același timp, o mare varietate de funcții, existând sacrificii de expiere, de comunicare, de venerație, de recunoștință, de înduplecare, de fundare, etc⁵⁰. Diversitatea scopurilor urmărite dă naștere la modalități diferite de manifestare. Pentru atingerea scopului era nevoie să se realizeze o comunicare între lumea sacră și lumea profană prin intermediul unei victime. De obicei mesagerul, victima, trebuie să se afle într-o anumită relație cu divinitatea⁵¹, transmiterea unui mesaj, comuniunea cu zeul, răscumpărarea unei greșeli, nu putea fi intermediată de orice ființă ci doar de una agreată sau care era socotită pură. De asemenea, în cazul sacrificiilor umane trebuia jertfită o ființă care să nu fie nici foarte apropiată nici foarte îndepărtată comunității pentru a nu dezlănțui un lanț de răzbunări⁵². În multe cazuri erau sacrificate ființele cele mai dragi (soție, mamă, copil). În anumite spații istorice cel preferat era copilul, pentru puritatea acestuia.

Pentru ca jertfa să fie eficientă trebuiau respectate anumite prescripții rituale referitoare la locul, data și modalitățile în care se desfășura ceremonia, în caz contrar s-ar fi produs o simplă moarte violentă, sau ar fi produs efecte malefice. Locul sacrificiului mijlocea relația sacrificator-divinitate și era fie un loc consacrat, fie unul care devenea sacru printr-un ritual de purificare. În acest ritual focul purificator⁵³ căpăta un rol esențial. Probabil că astfel se explică prezența în gropile de la Archiud "Hânsuri", dar și în alte complexe cu schelete înhumate, a urmelor de foc. În alte interpretări focurile rituale sunt atribuite cultului solar, în care focul este o invocare a astrului în vederea asigurării căldurii pentru oameni și plante⁵⁴.

Cu toate că în ritualurile sacrificale sau magice victima are doar rolul de mediator și numai în anumite cazuri acestea se confundă cu divinitatea, jertfirea anumitor specii poate semnala ceva din mitologia respectivei populații. Utilizarea de preferință a câinelui în ritualurile geto-dacilor și a dacilor liberi nu are legătură cu zona

⁴⁵ M. Munteanu, *op.cit.*, p 258.

⁴⁶ N. Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, Editura Polirom, Iași 1998, p 138.

⁴⁷ M. Mauss, H. Hubert, *Eseu despre natura și funcțiile sacrificiului*, Editura Polirom, Iași 1997, p 53.

⁴⁸ M. Eliade, *Drumul spre centru*, Editura Univers, București 1991, p 427.

⁴⁹ R. Girard, *Violența și sacrul*, Editura Nemira, București 1995, p 12 și 141.

⁵⁰ V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București 1985, p 617

⁵¹ M. Mauss, H. Herbert, *op.cit.*, p 81.

⁵² N. Gavriluță, *op.cit.*, 157.

⁵³ G.J. Frazer, *Creanga de Aur*, vol V, Editura Minerva, București 1980, p 43-44

⁵⁴ I. Chiroiu, *Vârstele timpului*, Editura Meridiane, București 1988, p 131; M. Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, Editura Paideia, București 1998, p 105-108.

economicului sau sentimentalului⁵⁵, fiind o reflectare a universului mitologic al acestei populații⁵⁶. În credința populară câinele avea un rol ambivalent, fiind socotit mai ales un apărător al turmelor, ogoarelor și casei împotriva spiritelor malefice⁵⁷, dar având și rolul de însoțitor al omului sau mesager pentru divinitate.

Materialul arheologic provenind din așezarea și “câmpul de gropi” de la Archiud “Hânsuri”, fără a fi extrem de bogat, este destul de divers cuprinzând : ceramică, ustensile și piese de port, arme, monede, obiecte de podoabă. Aceasta reflectă într-o anumită măsură ocupațiile și manifestările comunității respective. Practicarea agriculturii este afirmată mai ales de prezența gropilor de provizii și a numărului mare de fragmente de chiup în locuințe și în jurul acestora, fără să deținem date despre plantele cultivate și uneltele utilizate în cultivarea pământului. Pentru creșterea animalelor, materialul faunistic oferă informații despre prezența bovinelor, ovinelor și porcinelor.

Vânatul este relevat prin resturi osteologice de cerb, mistreț și iepure.

Fusaiiolele, greutatea pentru războiul de țesut sau numărul mare de gresii pentru ascuțit ace din os arată că, în economia casnică, diversele îndeletniciri legate de confecționarea îmbrăcăminții erau prezente. Resturile de plumb, găsite în umplutura uneia dintre gropile dezvelite în așezare, dovedesc că prelucrarea metalelor nu era o îndeletnicire absentă.

În ce privește inventarul ceramic de la Archiud “Hânsuri” el este inegal repartizat. În “câmpul de gropi” au fost găsite fie vase întregi depuse ca ofrandă, fie insignifiante fragmente, aruncate în timpul banchetului ritual. Ceramica ocupă, în inventarul așezării, rolul preponderent, aflată însă, în cea mai mare parte, în stare fragmentară. În funcție de tehnica de lucru și aspectul pastei se pot diferenția mai multe categorii:

A. Ceramica lucrată la roată ocupă între 65% și 90% din totalul inventarului ceramic, diferind de la o locuință la alta. Prin forme și tehnologie olăria dovedește o bună stăpânire a meșteșugului chiar dacă, tipologic, asistăm la o restrângere a numărului de forme. Ceramica roșie de factură romană este practic inexistentă, cu excepția a unu-două fragmente găsite în strat și a unei fusaiiole lucrate dintr-un perete de oală (fig. V / 6).

Ceramica zgrumțuroasă ocupă un procent de 35%-40% din totalul materialului ceramic fiind constatată atât în așezare cât și în gropile de cult. În funcție de ingredientul întrebuintat la modelare se poate distinge o categorie de vase care conțin în pastă firișoare de nisip relativ uniforme, și o alta în a căror compoziție intră nisip cu bobul mare și chiar pietricele care conferă o suprafață accidentată și o tectonică neregulată a pereților. Cele mai multe vase din această categorie au fost arse într-un mediu reducător, ceea ce le conferă o suprafață cenușie cu nuanțe de la cenușiu albicios, la cenușiu închis. Dar nu lipsesc nici vasele arse la cărămiziu-negricios sau brun într-o proporție redusă. Repertoriul de forme se reduce la prezența oalelor, străchinilor, vaselor de provizii și eventual al cânilor.

Oala este o formă oarecum standardizată având în vedere, întrebuintarea ei la gătit și pentru păstrarea hranei. Singura formă este cea de oală fără toartă, cu fundul tăiat drept, desprins cu sfoara sau lopățica de pe disc, unele cu inel de susținere. În funcție de tectonica pereților se poate departaja două variante: una cu pereții puternic bombați și umerii proeminenți, gâtul scurt și buza evazată și o alta cu corpul arcuit, umerii prelinși și gura îngustă (fig. VI / 10-11). Oalele au buza mai înaltă sau mai scundă cu marginile rotunjite sau tăiate oblic. Altele au buza îngroșată și rotunjită sau dimpotrivă subțiată, la fel cum nu lipsesc nici cele cu buza prevăzută cu o șanțuire pentru fixarea capacului (fig. X / 1; XI / 4). Pe unele exemplare se întâlnesc linii drepte orizontale incizate dispuse pe umerii sau pe corpul vaselor (fig. IV / 8; VII / 2-3; XII / 1,5).

Vasul de provizii (Krausengefass) a fost găsit în mai toate locuințele și gropile de provizii de la “Hânsuri”, de cele mai multe ori sub forma unor fragmente din pereți și din gura vasului. Fragmente de chiup au fost înregistrate și în umplutura câtorva dintre gropile de cult de pe platou (G 100). Cele mai multe au pereții cenușii sau cenușii-negricioși, dar sunt și exemplare din pastă cărămiziu-negricioasă. La unele exemplare, pe umerii vaselor era dispus un decor format din benzi de linii în val, trasat cu pieptenul, sau cu un alt instrument rigid, motivul fiind reluat, în unele cazuri, și pe buza vasului. Aceste recipiente erau utilizate pentru depozitarea produselor solide, dar probabil și a unor lichide, fiind îngropate în pământ sau păstrate în interiorul locuințelor. Înălțimea lor se situează între 0,5 și 0,80-0,90 m și aveau de obicei fundul îngust cu pereții groși, corpul pântecos cu umerii mai înalți sau mai căzuți, buza lată cu profilul în formă de T. Unele variante au buza trasă mai puternic spre interior și mai scurtă în afară, altele au, dimpotrivă, buza trasă mai mult spre exterior, cu marginea dreaptă, sau ușor înclinată.

⁵⁵ Gh. Bichir. *Cultura carpică*, p 140.

⁵⁶ V. Sârbu. G. Florea, *op.cit.*, p 100-101.

⁵⁷ R. Vulcănescu. *Mitologie română*, București 1987, p 531-533; M. Coman, *Bestiarul mitologic românesc*. Editura Fundației Culturale Române. București 1996, p 66-72.

Chiupurile se găsesc atât în olăria romană și romană târzie, cât și la dacii liberi din Muntenia și nord-vestul țării, după cum nu lipsesc din repertoriul olăriei Sântana de Mureș-Cerneahov⁵⁸. Lipsește în schimb din olăria carpică⁵⁹, cultură în care s-a încercat includerea descoperirilor de la Archiud "Hânsuri".

Străchinile lucrate din pastă zgrumțuroasă sunt mai slab reprezentate decât exemplarele din pastă fină și, tipologic, nu se deosebesc de cele mai îngrijit lucrate din pastă fină.

Exemplarele apărute sunt de formă bitronconică cu umărul bine marcat, cu partea superioară verticală și buza ușor răsfrântă și îngroșată (fig. XI / 6; XIII / 5), cu o nervură care marchează umărul vasului. Alte exemplare au umărul rotunjit, gura largă, buza rotunjită și îngroșată (fig. XI / 5).

O variantă distinctă o reprezintă strachina cu partea superioară scurtă, cu profilul în formă de S și umărul accentuat (fig. XI / 1).

Străchini lucrate din pastă cenușie zgrumțuroasă au fost semnalate în mediul daco-roman târziu⁶⁰ și în aria descoperirilor de factură Sântana de Mureș⁶¹.

Cana este reprezentată printr-un singur exemplar (fig. VIII / 2), decorat pe gât cu o linie în val dispusă între două linii orizontale incizate.

Ceramica lucrată din pastă fină reprezintă mai puțin de 20% din cantitatea materialului ceramic. Formele cele mai frecvente le reprezintă oala, strachina, cana, urciul, dar au fost înregistrate și exemplare de amfore și vase de provizii.

Oala este prezentă prin numeroase fragmente de la exemplare cu fundul inelar ori plat, corpul globular, gâtul scurt, gura largă, cu buza ușor îngroșată și rotunjită (fig. V / 2, 8-9; IX / 7). Există, de asemenea vase cu buza scurtă, neîngroșată și teșită; oale cu gâtul scurt buza lățită spre exterior (fig. X / 3); oala cu marginea trasă în afară, orizontală față de pereți. Vasele sunt lucrate din pastă cenușie, uneori cu paiete de mică în compoziție, având suprafața omogenă, fină.

Decorul acoperă mai ales umerii vaselor, delimitat de nervuri în relief sau de caneluri orizontale și este realizat prin lustruire. Motivele înregistrate constau dintr-o rețea de linii verticale ori dispuse oblic (fig. IX / 5,7), sau din linii orizontale în zig-zag (fig. IV / 10; V / 8).

Străchinile sunt frecvente în cadrul acestei categorii ceramice, cuprinzând o mare varietate de tipuri multe dintre acestea fiind comune și categoriei lucrate din pastă nisipoasă:

-strachina bitronconică cu umărul profilat sau rotunjit, jumătatea superioară dreaptă, cu buza ușor îngroșată și rotunjită (fig. XIII / 2,5). La jumătatea distanței dintre buză și umăr, apare o nervură în relief.

-strachină cu corpul bitronconic, gura mai îngustă cu buza lățită și rotunjită (fig. XIII / 4) uneori cu un prag la mijlocul părții superioare (fig. XVII / 1).

-strachină bitronconică cu jumătatea superioară mai scundă, gura largă, cu buza simplă sau îngroșată, rotunjită (fig. VI / 13; fig. XI / 1,5; fig. XIII / 1,6).

-strachină cu gura largă, corp puțin adânc, tronconică cu buza rotunjită, gura largă, umărul profilat (fig. VII / 4; fig. XI / 3).

Un castron tronconic, cu fundul inelar și buza rotunjită, decorat sub buză cu două linii incizate (fig. X / 10), din pastă cenușie fină, se aseamănă cu un exemplar provenind din necropola de la Cipău - Gârle⁶².

Cănille sunt apariții rare în cadrul ceramicii de la Archiud "Hânsuri". Remarcăm un exemplar miniatural cu fundul inelar, corpul piriform, gâtul înalt cu două nervuri sub buză (fig. III / 2). Pe gâtul vasului, delimitat de două nervuri, era dispus un decor în rețea, realizat prin lustruire⁶³. O cană cu gura îngustă prevăzută cu o nervură sub buză (fig. III / 4), își află bune analogii în olăria de la Bratei⁶⁴. Lipsesc însă cănille cu pereții drepecți în formă de halbă caracteristice culturii Sântana de Mureș - Cerneahov.

O cană cu gura trilobată din pastă cărămiziu-roșcată, provine din M3 (fig. XVI / 1). Vasele din această categorie sunt destul de rare în cadrul culturii Sântana de Mureș, fiind cunoscute doar în arealul vestic al acestei culturi⁶⁵, unde a fost preluată din lumea romană.

⁵⁸ I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică*, București 1969, p 184-186; I. Berciu, *Apulum* 5, 1965, p 599-615; K. Horedt în *Festgabe K. Tackenberg*, Bonn 1974, p 165; S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, 1993, p 160-161.

⁵⁹ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București 1984, p 35.

⁶⁰ L. Bâzu, *op.cit.*, p 38-39; Gh. Baltag, R. Harhoiu, M. Petică, *Marisia* 11-12, 1981-1982, p 58, pl 23 / 7-8.

⁶¹ Z. Szekely, *Aluta* 1, 1969; M. Marcu, *Cumidava* 5, 1971, p 47; idem, *Thraco-Dacica* 6, 1985, 1-2, p 190, fig. 3 / 8-9.

⁶² N. Vlăsa, *SCIV* 16, 1965, 3, p 507, fig. 7 / 1.

⁶³ O cană asemănătoare a fost găsită la Săbăuani-Neamț, într-un context carpic, dar forma ca atare nu se regăsește în cadrul acestei culturi. V. Ursachi, *Carpica* 1968, p 162 și p 164, fig. 39 / 1.

⁶⁴ L. Bâzu, *op.cit.*, pl 12 / 10.

⁶⁵ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p 131; Gh. Diaconu, în *Odobescu, Opere II*, București 1976, p 1059; M. Nicu, S. Tau, *Materiale* 14, Tulcea 1980, p 396, fig. 13 / 9; V. Palade, *DaciaNS* 24, 1980, p 244.

Urciorul este reprezentat prin câteva fragmente lucrate din pastă cenușie, unele cu angobă metalică. Starea fragmenară nu permite reconstituirea formelor. Acestea au corpul globular și gâtul înalt și îngust (fig. III / 1); unele au fost decorate cu benzi verticale lustruite (fig. VI / 14). Un fragment provine de la un urcior sau o cană decorată cu fațete (fig. VIII / 1) care imită recipientele metalice de epocă romană târzie. Ele apar în etapa târzie a culturii Sântana de Mureș⁶⁶ și în descoperirile de factură hunică⁶⁷ de la sfârșitul secolului IV și prima jumătate a secolului V.

Amfora, documentată la Archiud "Hânsuri" printr-un singur fragment de la gura unui vas (fig. III / 3) și prin 1-2 mânuși care pot aparține aceleași forme ceramice, a fost găsită în puține descoperiri din secolul al IV-lea. Prezența acestui tip de vas într-o serie de așezări din sud-vestul Transilvaniei a fost pusă pe seama unei prezențe carpice în aceste locuri⁶⁸. Vase de aceeași factură au fost găsite în mai multe morminte din cimitirul I de la Bratei, forma fiind considerată o perpetuare a amforei romane⁶⁹. Spre deosebire de Bratei unde acest tip ceramic apare transpus atât în pastă zgrumțuroasă cât și în pastă fină, în celelalte descoperiri au fost găsite numai amfore din pastă cenușie fină⁷⁰.

Ceramica lucrată cu mâna acoperă un segment reprezentativ în cadrul olăriei de la Archiud "Hânsuri". Vasele din această categorie sunt lucrate în cea mai mare parte, dintr-o pastă omogenă brun-roșcată sau brun-negricioasă. Apare și o categorie, lucrată dintr-o pastă grosieră, cu cioburi pisate în compoziție, cu pereții neuniformi și profilul asimetric. Sub aspectul formelor ceramica lucrată cu mâna cuprinde oale-borcan, cățui și capace. Cea mai mare parte a veselor din această categorie sunt lipsite de decor.

Oalele au fundul gros, uneori sub formă de talpă, corpul mai bombat sau mai alungit, gâtul scurt și buza evazată (fig. IX / 2,4,6; fig. XII / 2), rotunjită sau teșită. Apare și oala tronconică cu pereții oblici și gura largă, cu buza scurtă și subțiată (fig. IX / 3).

Fragmentele provenind de la vase cu pereții drepți și marginea rotunjită aparțin, cel mai probabil, unor capace (fig. XII / 3-4), la fel cum ar putea aparține unor străchini sau cățui. Ele sunt forme comune înregistrate în mai toate așezările daco-romane, în cele aparținând dacilor liberi sau ale culturii Sântana de Mureș.

Cățuia este reprezentată printr-un exemplar miniatural aparținând tipului de ceașcă dacică cu toartă și alte două fragmente cu alveole la bază (fig. IV / 3,9), din varianta A / 2C din tipologia stabilită de către Gh. Bichir⁷¹ pentru acest tip de vas. Forma este una de veche tradiție dacică chiar dacă varianta de cățuia fără toartă este întâlnită și în alte spații culturale din aceeași vreme. Cățuia cu alveole la bază a fost socotită drept una din piesele directoare pentru grupul cultural Sfântu Gheorghe care ar ocupa zona de est a Transilvaniei, în care tradiția dacică ar fi fost mai puternică și romanizarea mai puțin profundă, la care s-au adăugat o serie de aporturi culturale și etnice de factură carpică și cerneahoveană⁷². Însă, aria de răspândire a amintitei categorii ceramice depășește cu mult spațiul acestui areal cultural, cum a fost el delimitat, cuprinzând atât zona vestică a provinciei romane, cât și teritoriile ocupate de dacii liberi de la sud și vest de Carpați, precum și Scythia Minor⁷³. Mult mai puțin clară este prezența acestui tip ceramic în cadrul culturii carpice⁷⁴, majoritatea descoperirilor de la est de Carpați aparțin culturii Sântana de Mureș - Cerneahov și culturii tumulilor carpatici⁷⁵.

Pornind de la premiza datării în secolul al IV-lea a cățuii cu alveole la bază în descoperirile intracarpate și a prezenței mai timpurii în aria culturii Chilia - Militari, C. Opreanu⁷⁶ a emis ipoteza, pornind

⁶⁶ Gh. Diaconu, *Tirșor. Necropola din sec. III-IV e.n.*, București 1965, p. 84, pl. 26 / 1,4; M. Marcu, *Thraco-Dacica* VI, 1-2, p. 193, fig. 6 / 1; I. P. Gereta, E. A. Haritonov în *Mogil' niki Cernjahovscoi kul'tury*, Moscova 1979, p. 136-141; V. V. Kropotkin, *SA* 3, 1973, p. 240-243; M. Kazanski, *ArchMed* 22, 1992, p. 198.

⁶⁷ I. Bona, *Ahunok és nagykirályai*, Budapest, 1993, p. 23, fig. 20.

⁶⁸ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, București 1966, p. 108 și p. 125-126; Gh. Marinescu, N. Mirițoiu, *DaciaNS* 31, 1-2, 1987, p. 117.

⁶⁹ L. Bâzu, *op.cit.*, p. 39-40 și p. 45, pl. X / 1 și pl. XVI / 5,9. Autoarea atrage atenția asupra datării târzii a amforei cu nervură sub buza, tip în care se înscriu majoritatea exemplarelor transilvănene.

⁷⁰ Z. Szekely, *Aluta* 1, 1969.

⁷¹ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia*, p. 31-32.

⁷² K. Horedt, *Siebenbürgen in spätromischer Zeit*, Bukarest, 1982, p. 70 sqq.

⁷³ Repertoriul întocmit de C. Opreanu, *EphemNap* 3, 1993, p. 258-259, la care se adaugă descoperirile de la Lazuri (Gh. Lăzin, *RB* 9, 1995, p. 145-147, fig. 1 / 1) Suplacu de Barcău, Oradea-Salca (D. Ignat, S. Bulzan, *ActaMP* 21, 1997, p. 507, pl. 9 / 12) și Ocnița, jud. Bistrița-Năsăud (C. Gaiu, *RB* 8, 1994, p. 50, pl. IV / 4) înregistrează un număr de 55 de stațiuni în care au fost găsite piese din această categorie.

⁷⁴ Gh. Bichir, *Geto-Dacii din Muntenia*, p. 31-32; idem, *Thraco-Dacica* 9, 1988, 1-2, p. 108-110, semnalează un singur exemplu la Bănărești, la care s-ar putea adăuga încă o piesă de la Răcăciuni, jud. Bacău (I. Marin, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 95, nr. 115 și p. 117, fig. 7) dar unde materialul ilustrat indică un aspect târziu de factură cerneahoviană.

⁷⁵ Gh. Bichir, *Thraco-Dacica* 9, 1988, p. 108-110.

⁷⁶ C. Opreanu, *op.cit.*, p. 254-255.

de la o sugestie lansată de profesorul Horedt, originii sud-carpătice a acestei forme ceramice. Pătrunderea acesteia în Transilvania s-ar datora, în această ipoteză, unei migrări a populației dacice din Câmpia Română, ca urmare a pătrunderii goților la sud de Carpați. Ipoteza este invalidată atât de gruparea celor mai numeroase descoperiri (cca 62%) în spațiul intracarpatic, cât și de cronologia acestor descoperiri. Cea mai timpurie descoperire provine dintr-o locuință dacică din secolul I p. Chr., de la Ciceu-Corabia⁷⁷, încât trebuie să socotim nașterea acestui tip de vas în Dacia preromană. La Histria un exemplar a fost găsit în nivelul de secol II⁷⁸, iar analiza materialului ceramic de la Gilău^{79 79} a dovedit prezența cătușii cu alveole la bază începând cu faza a II-a a castrului, adică undeva la mijlocul secolului II. Rezultă așadar, că cel puțin o parte din exemplarele descoperite în castre sau așezări aparțin epocii provinciale și că piesele de acest tip nu pot asigura datarea tuturor complexelor în epoca daco-romană târzie. Pe de altă parte, prezența lor într-o serie de stațiuni, până la sfârșitul secolului IV sau începutul secolului al V-lea, este un argument convingător pentru supraviețuirea tradiției dacice în perioada romană și romană târzie.

Pahare de sticlă. În M3 a fost depus un pahar de sticlă de formă conică a cărui dimensiuni au putut fi stabilite doar pe baza amprenteii sale în lut (fig. XVI / 2). A fost lucrat în sticlă transparentă de culoare alb-verzuie. Sub buză erau dispuse două linii orizontale adâncite, după care erau mici alveole circulare care se repetă și sub fundul vasului; corpul vasului era decorat cu registre de alveole în formă de fagure.

Acest tip de pahar se întâlnește în depunerile funerare de factură cerneahoveană, dar și la populațiile germane din Europa centrală și de nord, unde se datează la sfârșit de secol IV și în secolul V⁸⁰.

Pe fundul uneia din gropi a fost depusă o *găleată de lemn* cu cercurile și toarta din fier. Recipientul avea o formă tronconică, mai îngust la gură și mai larg la bază (fig. XXV / 7). Toarta era lucrată dintr-o bară de fier torsionată, care se prindea de vas prin urechiușe în formă de ancoră. Piese de acest tip au apărut în puține descoperiri funerare din Transilvania⁸¹, cu unele replici în lut din aria culturii Sântana de Mureș⁸². Apariția lor în Transilvania se datorează unei influențe venite din nord, în cadrul culturii Prezeworsk aceasta este una din piesele directe, depusă cu precădere (85%) în morminte⁸³, fiind cunoscute din faza C2 până în D, în funcție de forma torții și a urechiușii de prindere au fost stabilite mai multe serii tipologice. Piesele cu cercuri din fier și ataș în formă de ancoră, serie în care se încadrează și exemplarul de la Archiud, sunt răspândite mai ales în aria grupului Dobroden, care se datează în faza C3 și D1⁸⁴.

Podoabe și piese de port

Fibulele găsite la Archiud "Hânsuri" provin atât din așezare, unde au fost descoperite o fibulă din bronz și o alta din fier, și din necropolă, unde două morminte M18 și M19 aveau ca piese de port fibule, de argint, respectiv din fier. O fibulă (?) din fier fragmentară provine din umplutura uneia dintre gropi (G74) (fig. XIV / 4).

Fibula din bronz (fig. XIV / 3) cu piciorul întors pe dedesubt, găsită în L1 / 1982, are resortul scurt, cu butoni la capete, arcul de secțiune romboidală și piciorul în formă de plăcuță trapezoidală. În lumea romană târzie acest tip de fibulă se datează în a doua jumătate a secolului IV⁸⁵.

Cele două fibule din fier cu arcul de secțiune rectangulară, piciorul scurt și lățit, cu piedica laterală și resortul scurt, cu coarda trecută pe dedesubt (fig. XIV / 5-6) sunt rare în aria culturii Sântana de Mureș⁸⁶, nefiind familiare nici lumii romane târzii. Un exemplar de același tip a fost găsit în așezarea I de la Bratei⁸⁷, unde a fost datată la începutul secolului V. Cronologic ele se încadrează în orizontul C3, dar apare și în descoperirile din faza D1⁸⁸.

⁷⁷ Cercetări inedite 1977 Gh. Marinescu, C. Gaiu. Așezarea de aici încetează odată cu ocuparea Daciei de către romani.

⁷⁸ C. Scorpan, *Pontica* 3, 1970, p. 153.

⁷⁹ O. Țentea, F. Marcu, *Acta MP* 21, 1997, p. 239-241 și p. 242.

⁸⁰ G. Rau, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 3, 1972, p. 135-136, p. 166-167, fig. 35 / 5, le datează la sfârșitul secolului IV și începutul secolului V. În tipologia lui E. Straume această formă se înscrie în Tipul VII și se datează la sfârșitul orizontului C3 și în D1. E. Straume, *Glaser mit Facettenschliff aus skandinavischen Grabern des 4 und 5 Jahrhunderts n. Chr.*, Oslo, 1987, p. 36, Taff 7. Karte 4; N.P. Sorokina, *SA* 4, 1971, p. 85 sqq., fig. 1 / 9, include această variantă în tipul 3, pe care-l datează în jurul anului 400.

⁸¹ Ciurbrud (jud. Alba) și Ocnita (jud. Bistrița-Năsăud). A. Dankanits, I. Fezenczi, *Materiale* 6, 1959, p. 614; Gh. Marinescu, Șt. Dănilă, *FI* 4, 1976, p. 27, pl. 7; C. Gaiu, *RB* 9, 1995, p. 155; Bratei (L. Bâzu, *op.cit.*, p. 58).

⁸² B. Mitrea, C. Deculescu, *SCIV* 17, 1966, 3, p. 545, fig. 6 / 11; Z. Szekely, *Aluta* 1, 1969, pl. 21 / 5; I. Ionită, *Studia Gotica*, 1972, p. 99.

⁸³ J. Szydlowski, *Przegląd Arch* 25, 1977, p. 103-110.

⁸⁴ *ibidem*, fig. 4 și 5; idem, *SJ* 42, 1986, p. 70-82.

⁸⁵ D. Bojovic, *Rimske fibule Singidunum*, Beograd 1983, p. 72, pl. 32 / 317; O. Bozu, G. ElSusi, *Banatica* 9, 1987, p. 265, fig. 14 / 7.

⁸⁶ E. Benkő, *A középkori Keresztúr - Szék régészeti topográfiája*, Budapest, 1992, p. 163, pl. 16 / 2-4.

⁸⁷ L. Bâzu, *Dacia NS* 38-39, 1994-1995, p. 225, fig. 16 / 12.

⁸⁸ M. Schulze, *Antiquitas* 19, 1977, Taf. 10, 144 Af. 1b, harta 15 și Taf. 27.

Din mormântul 18 provine o fibulă din argint de tipul celor cu cap semicircular și picior romboidal considerată una din piesele directe ale culturii Sântana de Mureș-Cerneahov. Acest tip de fibulă se încadrează în general în grupa C3, care se datează în a doua treime a secolului IV⁸⁹. În funcție de dimensiuni și forma piciorului au fost stabilite mai multe variante⁹⁰ care permit datări mai nuanțate. Exemplarul de la Archiud "Hânsuri" (fig. XVIII / 6) avea resortul dublu, terminate la capete și la cap cu butoni semisferici, iar piciorul avea lățimea maximă în jumătatea inferioară. La capete arcul este decorat cu un fir perlat. Prin lungime (8,7 cm) și alte detalii constructive, piesa se încadrează într-o variantă târzie, care aparține grupei D1⁹¹, cele mai apropiate analogii fiind cele de la Valea Strâmbă, unde datarea este asigurată și prin monede de la Grațian (376-383) și Tizadob-Sziged⁹².

Fibula a fost găsită împreună cu o *cataramă* de argint cu veriga ovală și placă rectangulară (fig. XVIII / 2) pentru care cea mai apropiată analogie se găsește tot în tezaurul de la Valea Strâmbă. Alte câteva cataramă din fier (fig. XVI / 3; fig. XVII / 3; fig. XIX / 4) sau bronz (fig. XIX / 7) cu veriga ovală, fără placă, au partea pe care se fixa spinul mai îngustă și partea anterioară îngroșată. Spinul, de secțiune ovală sau aplatizat, are capătul mobil alungit și îndoit peste veriga cataramă. Piesele de acest tip sunt frecvente în descoperirile de factură Sântana de Mureș⁹³, fiind date în secolul IV, chiar până spre sfârșitul acestui secol, dacă ținem seama de forma alungită a spinului.

În două dintre morminte au fost găsite diferite tipuri de *mărgelă*. Într-unul din morminte, M18, acestea erau grupate lângă genunchiul stâng (fig. XVIII), în mormântul dublu M59 mărgelălele formau un șirag la gâtul scheletului de copil. Acestea erau lucrate din pastă de sticlă, cornalină și chihlimbar, dar și dintr-o bucată de tablă din bronz înfășurată circular. Mărgelălele lucrate din sticlă sunt de formă discoidală (fig. XIX / 1,2) sau tubulară (fig. XIX / 5). În mormântul 18 erau mărgelăle poliedrice fațetate din cornalină (pl XVIII / 6-15) și discoidale lucrate din chihlimbar (fig. XVIII / 3-5). Toate aceste tipuri de mărgelăle se găsesc în numeroase morminte cerneahovene și în mediul roman târziu cu datări din C3 până în D1⁹⁴.

Asociat cu mărgelălele în M59 se găsea și un *pandantiv* rectangular din foiță de argint de slabă calitate (fig. XIX / 3). Astfel de pandantivi, purtați ca amulete, fie de formă rectangulară, fie în formă de lunulă, au fost descoperiți în numeroase necropole de tip Sântana de Mureș-Cerneahov⁹⁵, dar aria lor de răspândire este mult mai largă⁹⁶, fiind semnalati din epoca romană până în secolul XI-XII⁹⁷. În cadrul culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, apar, lucrați din aur, argint și bronz din C2 până în D.

⁸⁹ Gh. Diaconu, *Dacia NS* 17, 1973, p 257 sqq.

⁹⁰ J. Werner, *SlovArch* 7, 1959, p 422 sqq; K. Horedt, *SCIV* 18, 1967, 4, p 575 sqq.

⁹¹ J. Tejral, în *Anziger des Germanischen Nationalmuseums*, 1987, p 20 sqq; idem, în *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, Krakow, 1992, p 236-238; V. Bierbrauer, *JRGZM* 37, 1990, p 548-550.

⁹² Z. Szekely, *FoliaArch* 5, 1945, p 96, pl 1; E. Istvanovits, *ActaArch* 45, 1993, p 117-119, fig. 6 / 7.

⁹³ Gh. Diaconu, *Târgșor*, 1965, p 108; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 1966, p 144-145; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București 1980, p 55-60, pl XXVI-XXVIII; E. Istvanovits, *op.cit.*, p 124-129, fig. 19.

⁹⁴ I. Kovacs, *DolgCluj* 3, 1912, p 312, fig. 85 / 3; Gh. Diaconu, *Târgșor*, p 96, pl LXXXVII / 2 și CV / 1; M. Schulze - Dorrlamm, *ArchKorespbl* 16, 1986, p 347-355.

⁹⁵ K. Horedt, *Siebenburgen...*, 1982, p 147.

⁹⁶ J. Werner, *Bonner Jahrbuch* 188, 1988, p 264 sqq, fig. 15 și 16 cu harta de răspândire a acestor tipuri de antichități.

⁹⁷ K. Horedt, *Siebenburgen...*, p 137-143.

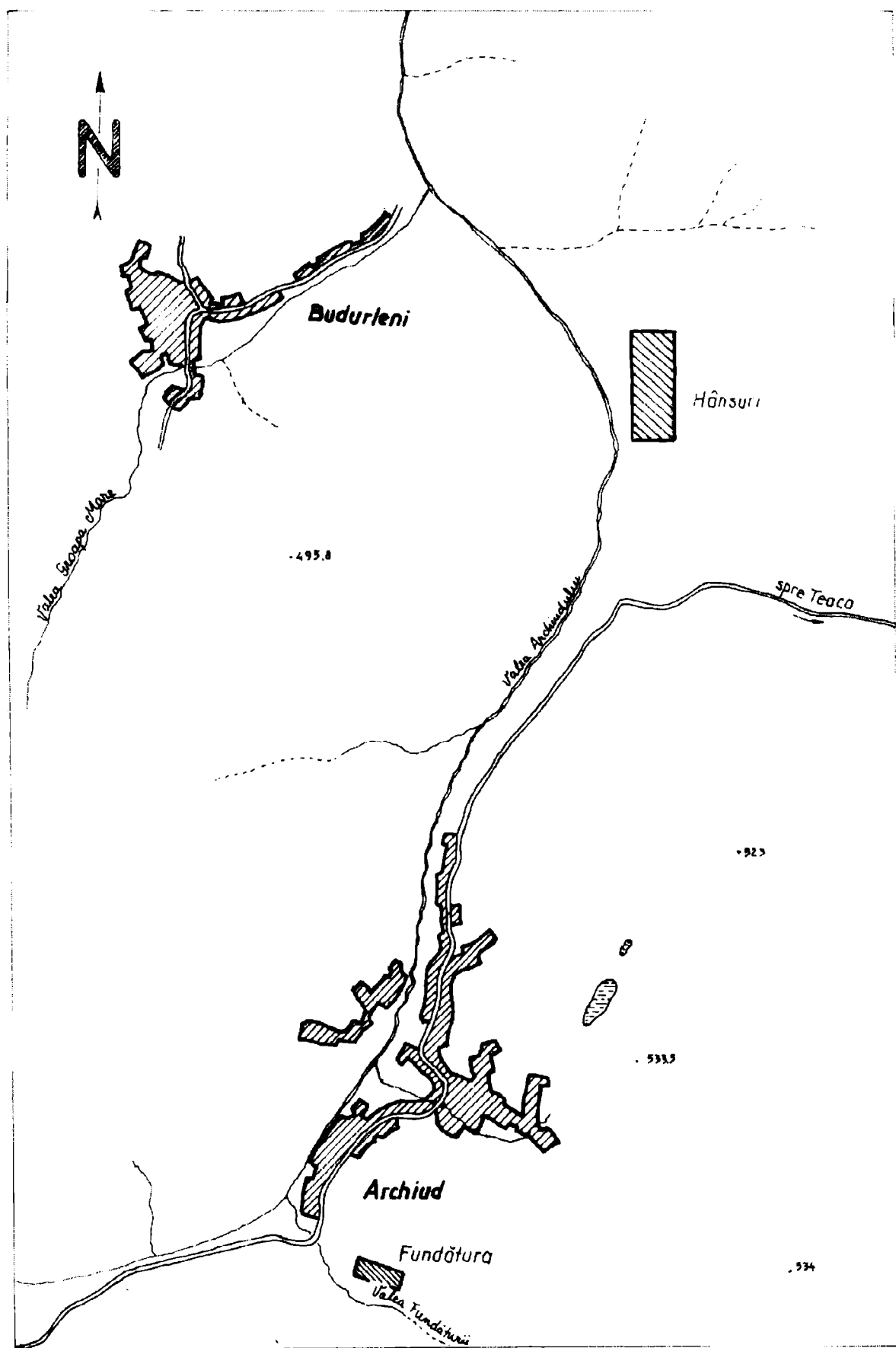

FIG. I - Archiud "Hânsuri" - Plan de situație.

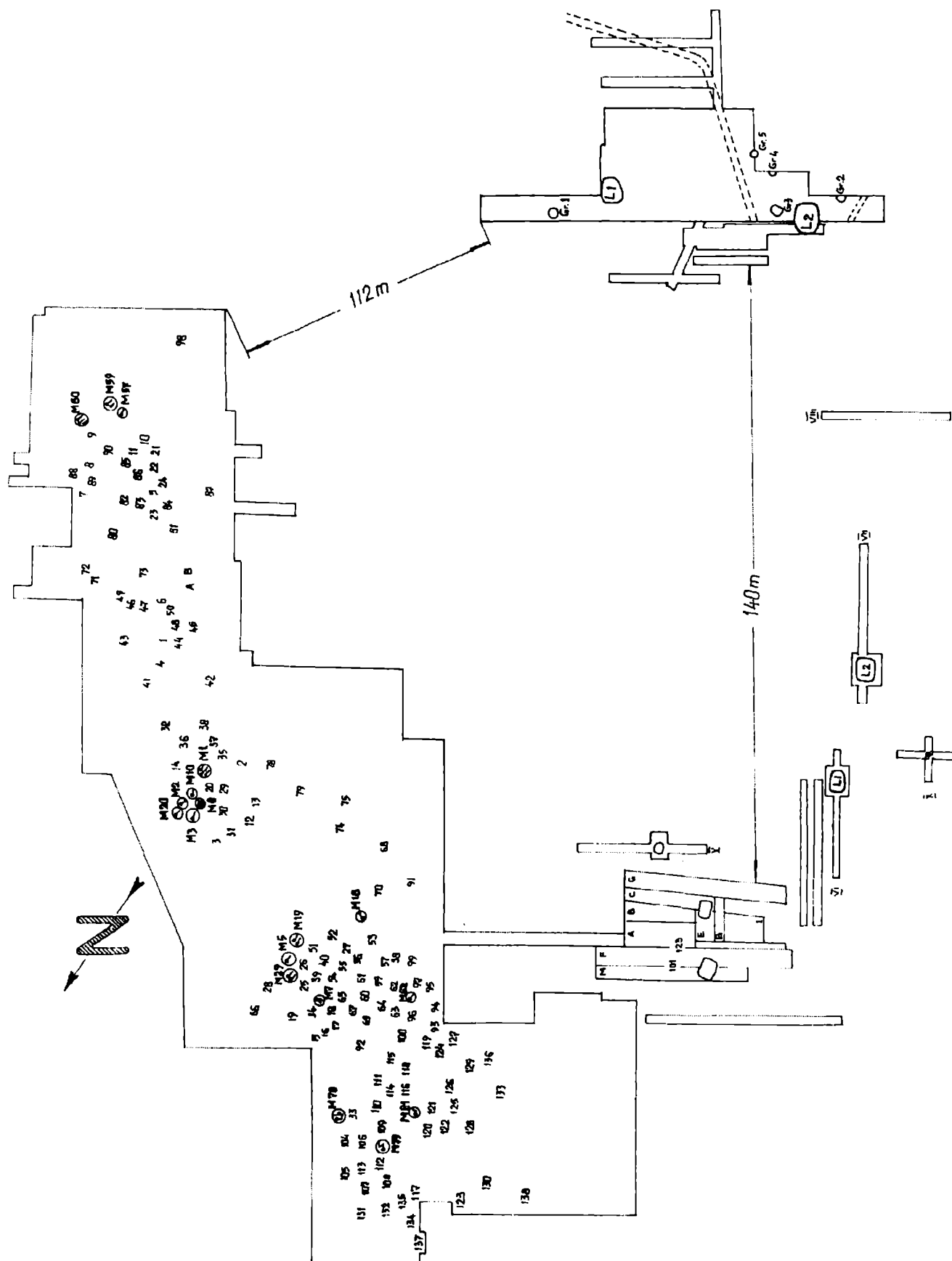

FIG. II - Planul săpăturilor arheologice de la Archiud "Hânsuri".

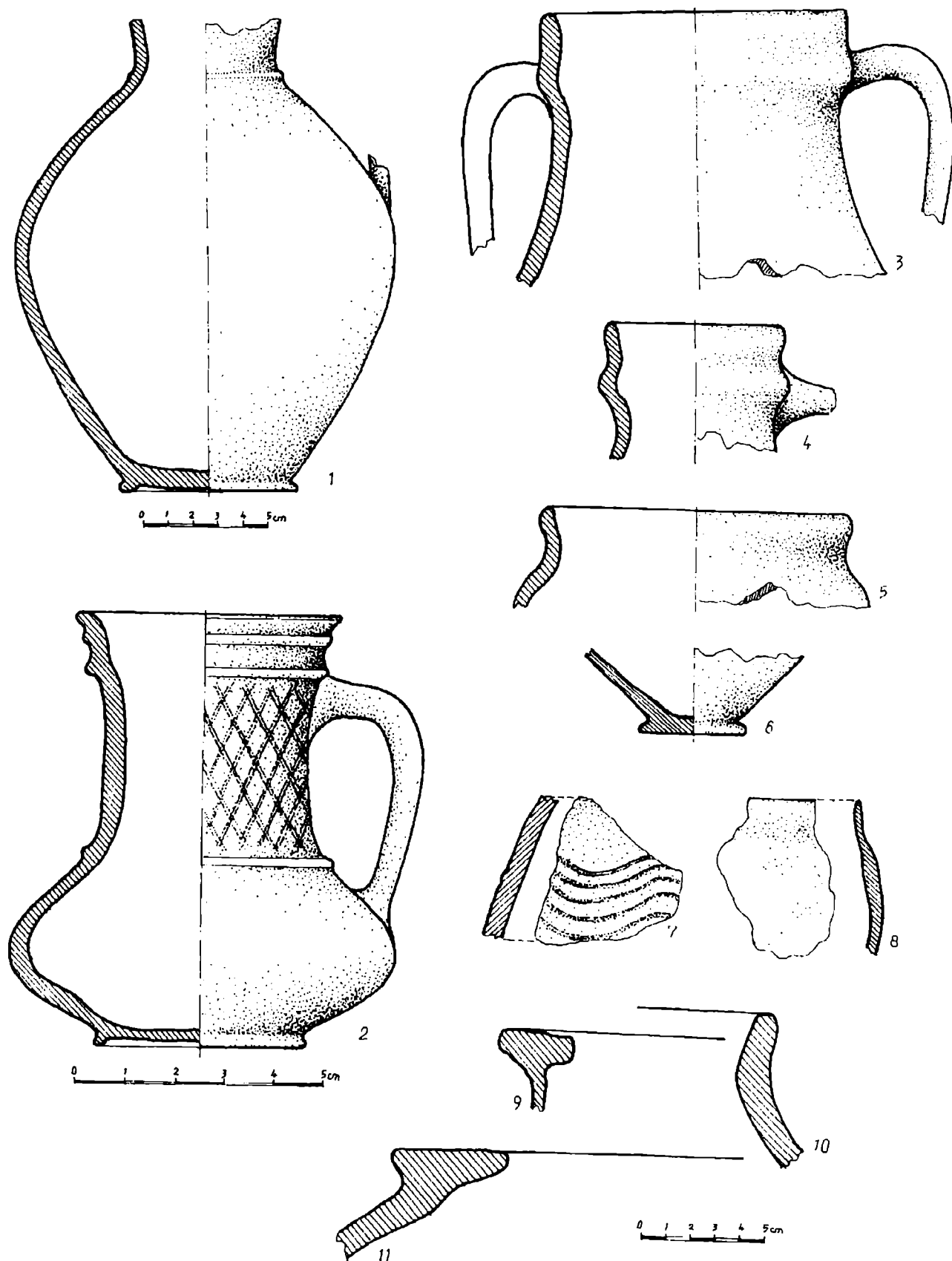

FIG. III - Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie fină (1-4) și ceramică zgrumțuroasă (5,7,9,11) lucrată la roată și cu mâna (8,10).

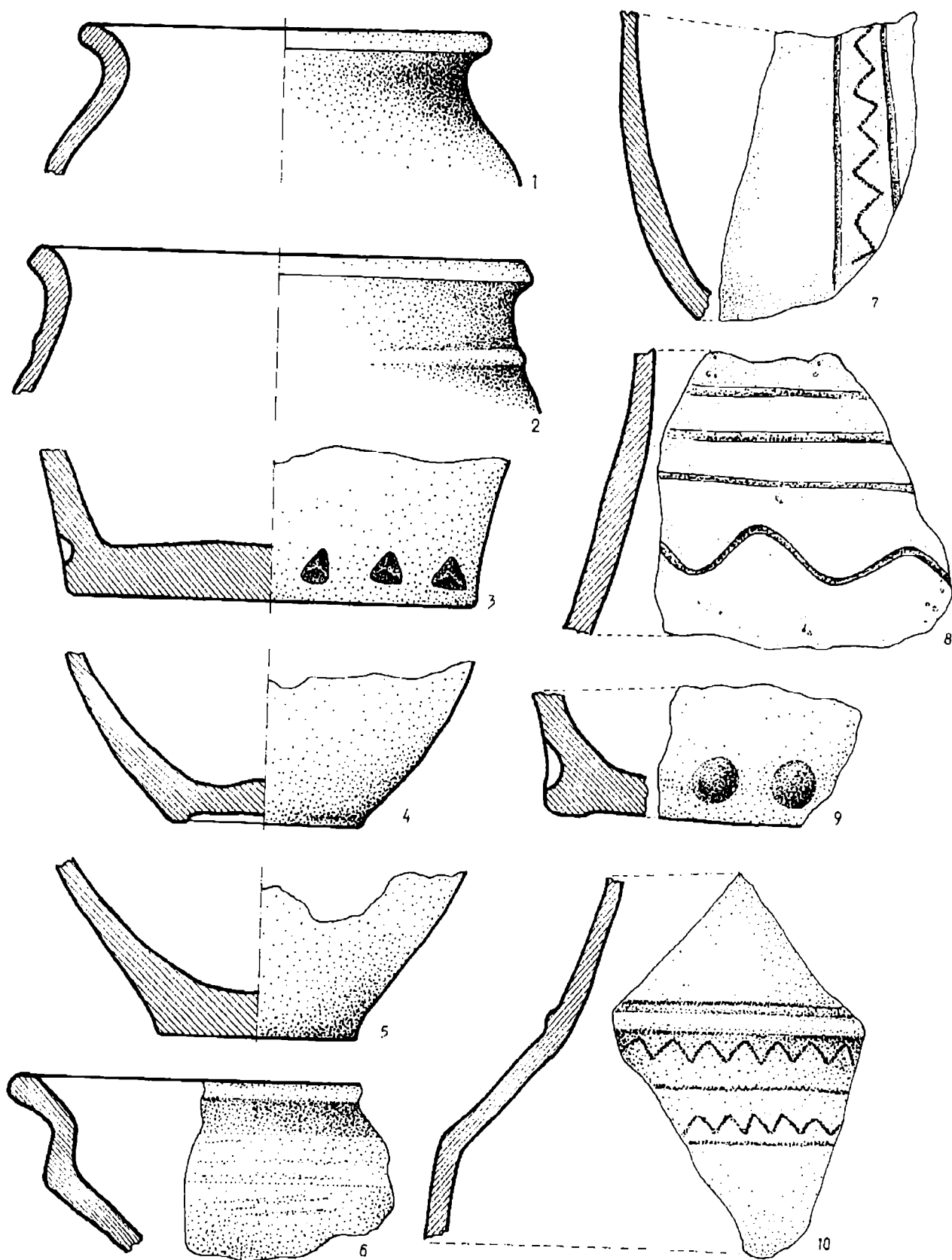

FIG. IV - Archiud "Hânsuri"- ceramică lucrată la roată și cu mână (3.9) din L1(1-6) și L2 (7-10).

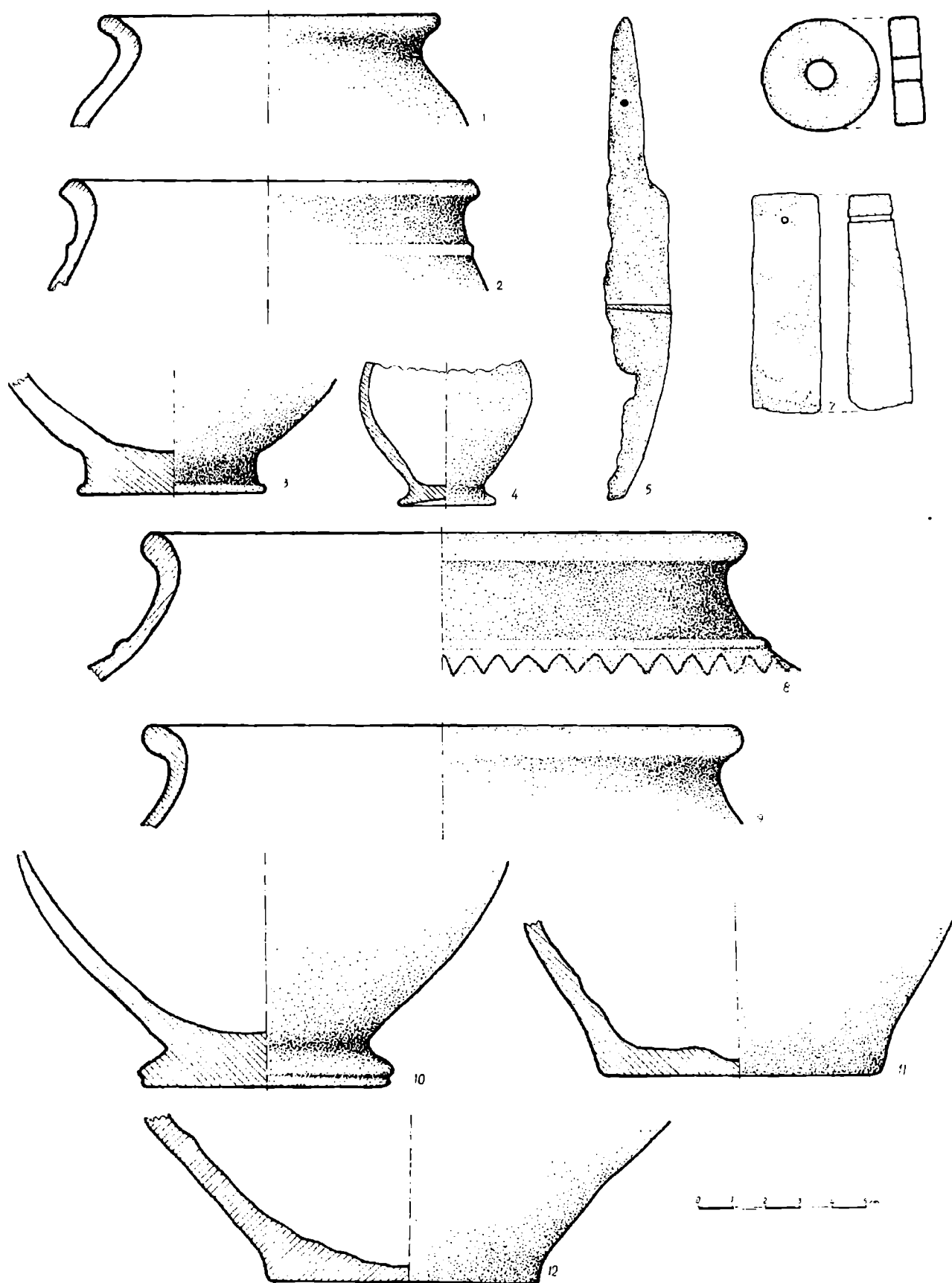

FIG. V - Archiud "Hânsuri"- ceramică, cuțit din fier (5), gresie (7) din L3.

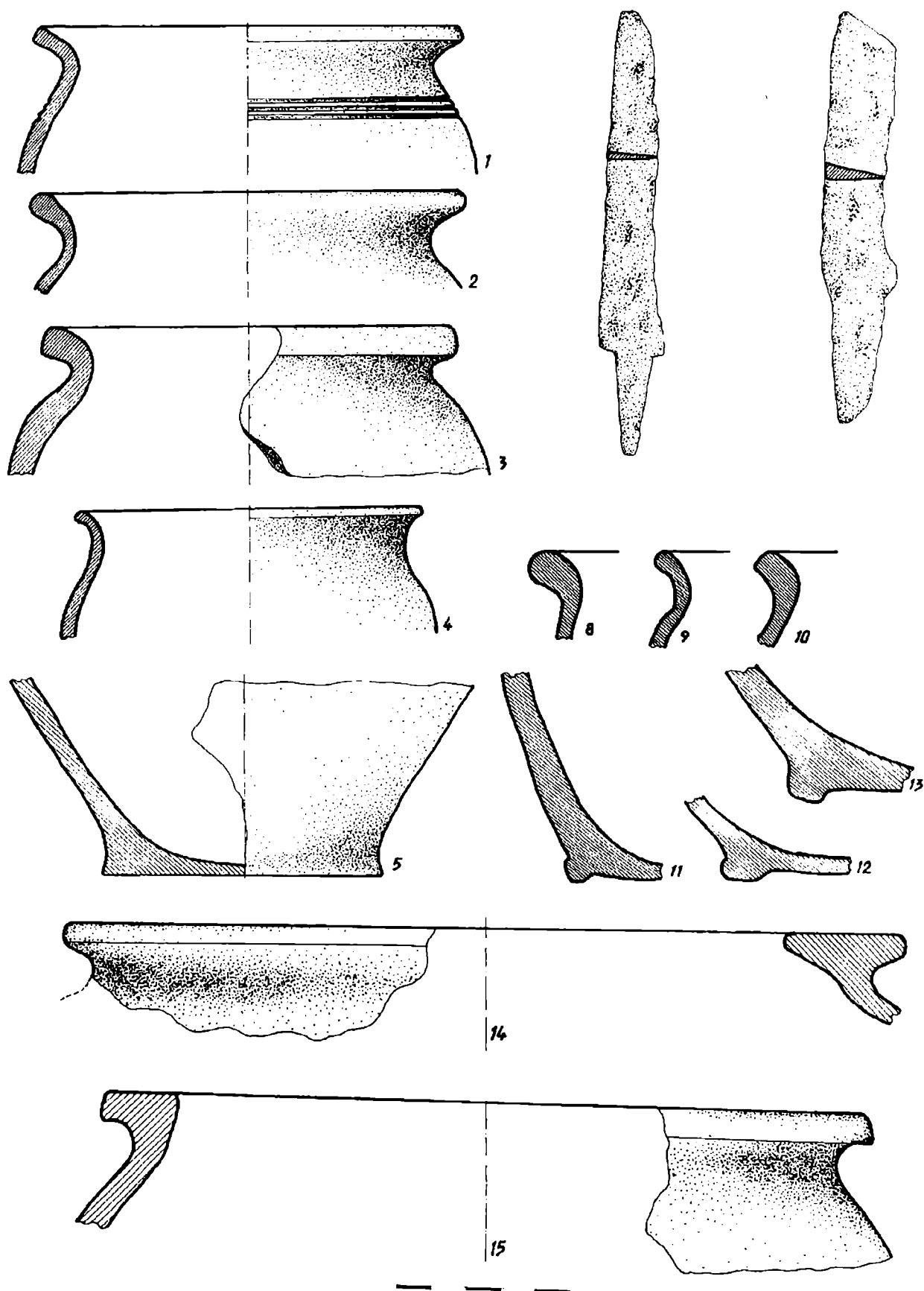

FIG. VI - Archiud "Hânsuri"- ceramică și cuțitase din fier din L4.

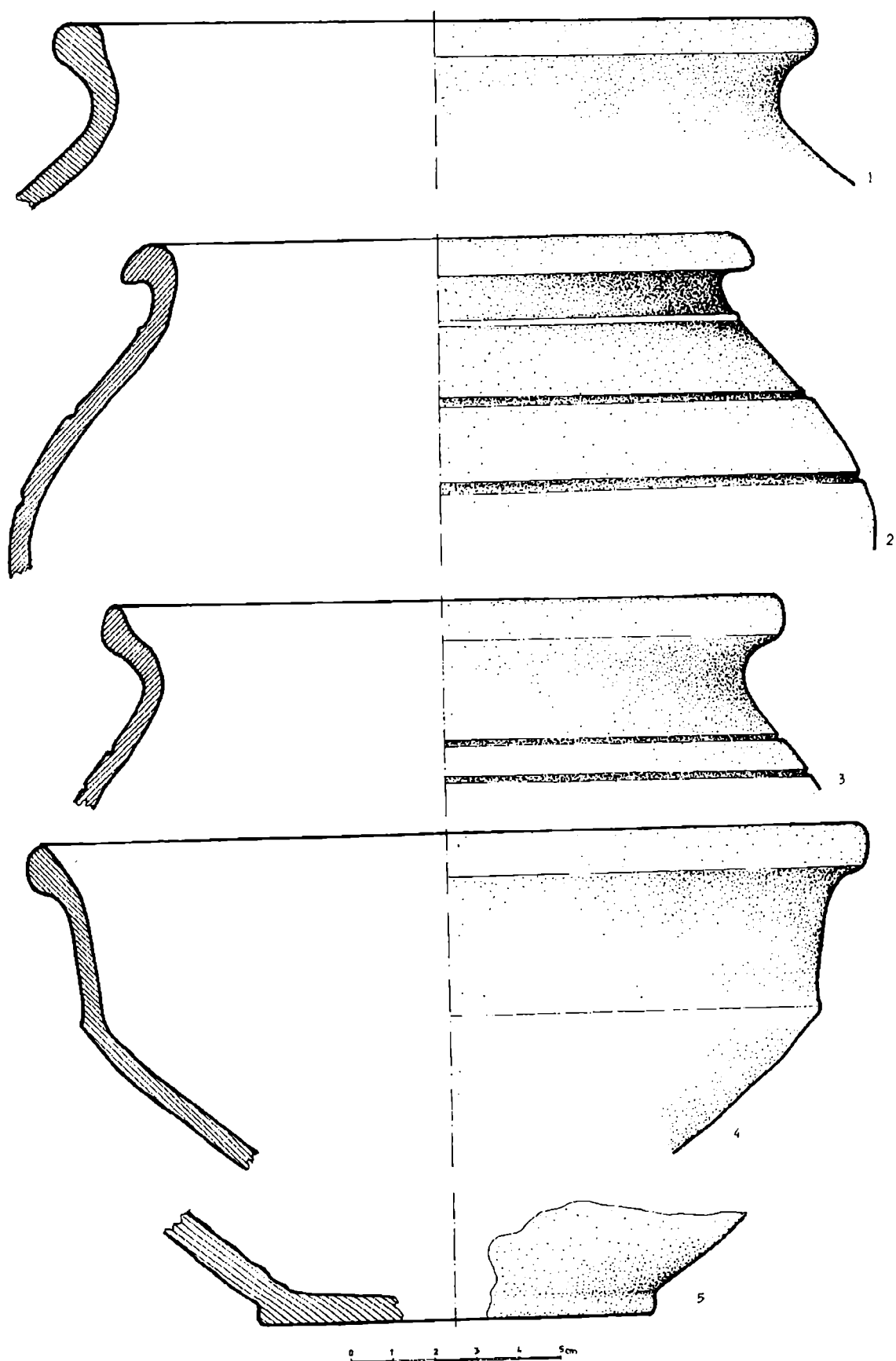

FIG. VII - Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie zgrumțuroasă din L5.

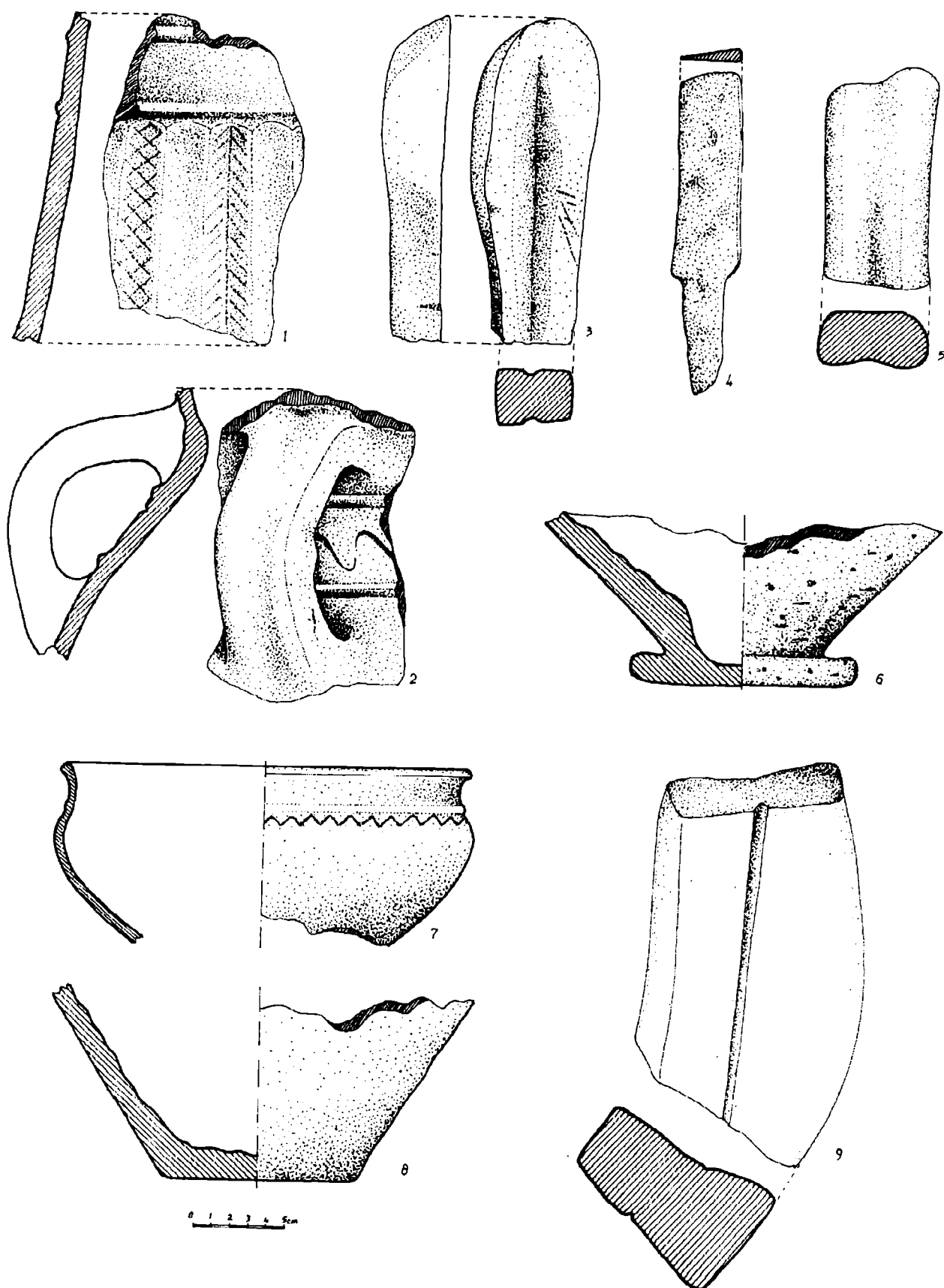

FIG. VIII - Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie fină (1,7) și ceramică zgrumțuroasă (2,6,7), cuțit din fier (4), pietre de ascuțit (3,9) din L5.

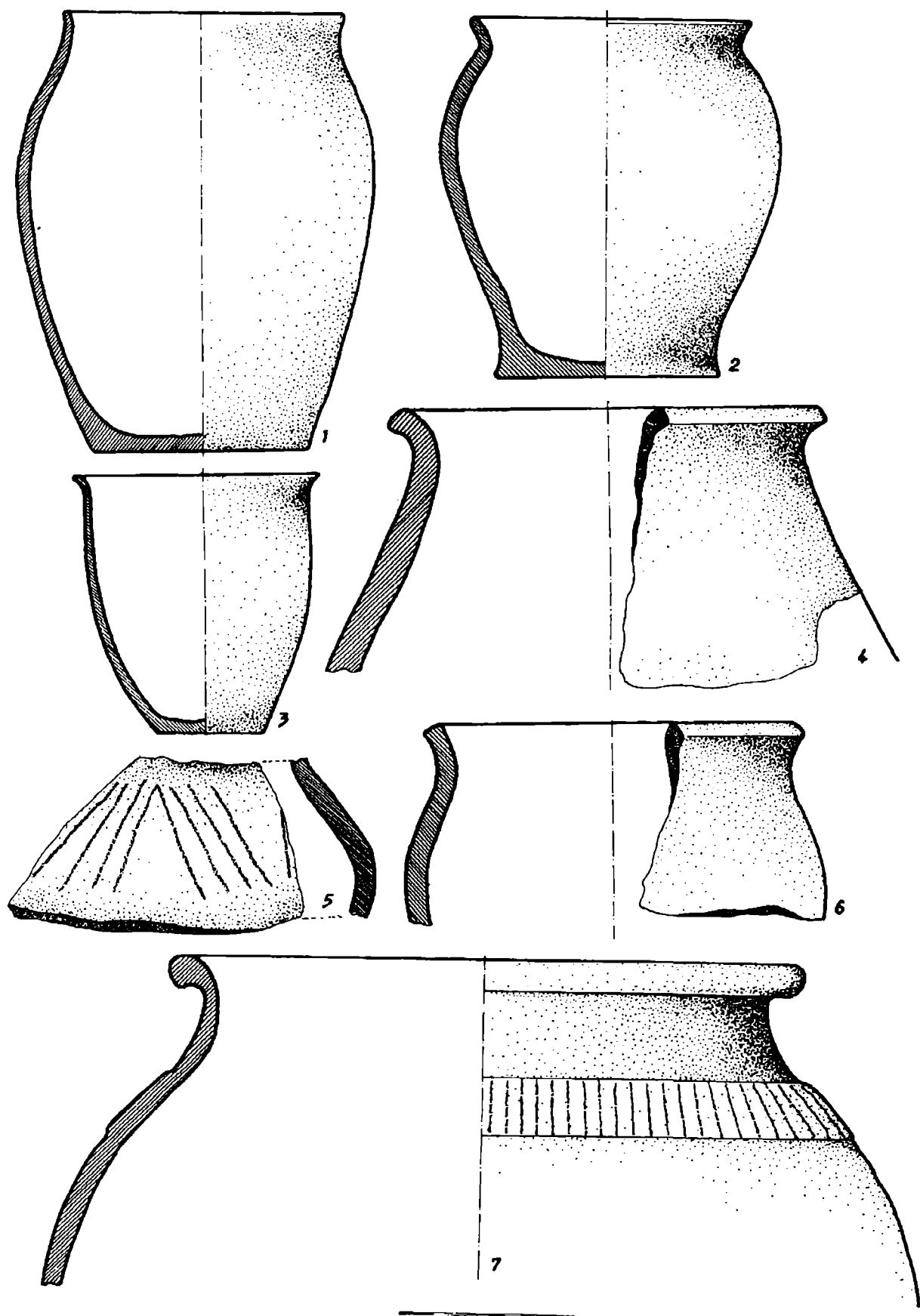

FIG. IX - Archiud "Hânsuri"- ceramică lucrată cu mâna (1-4,6) și ceramică cenușie fină (5,7) din L6.

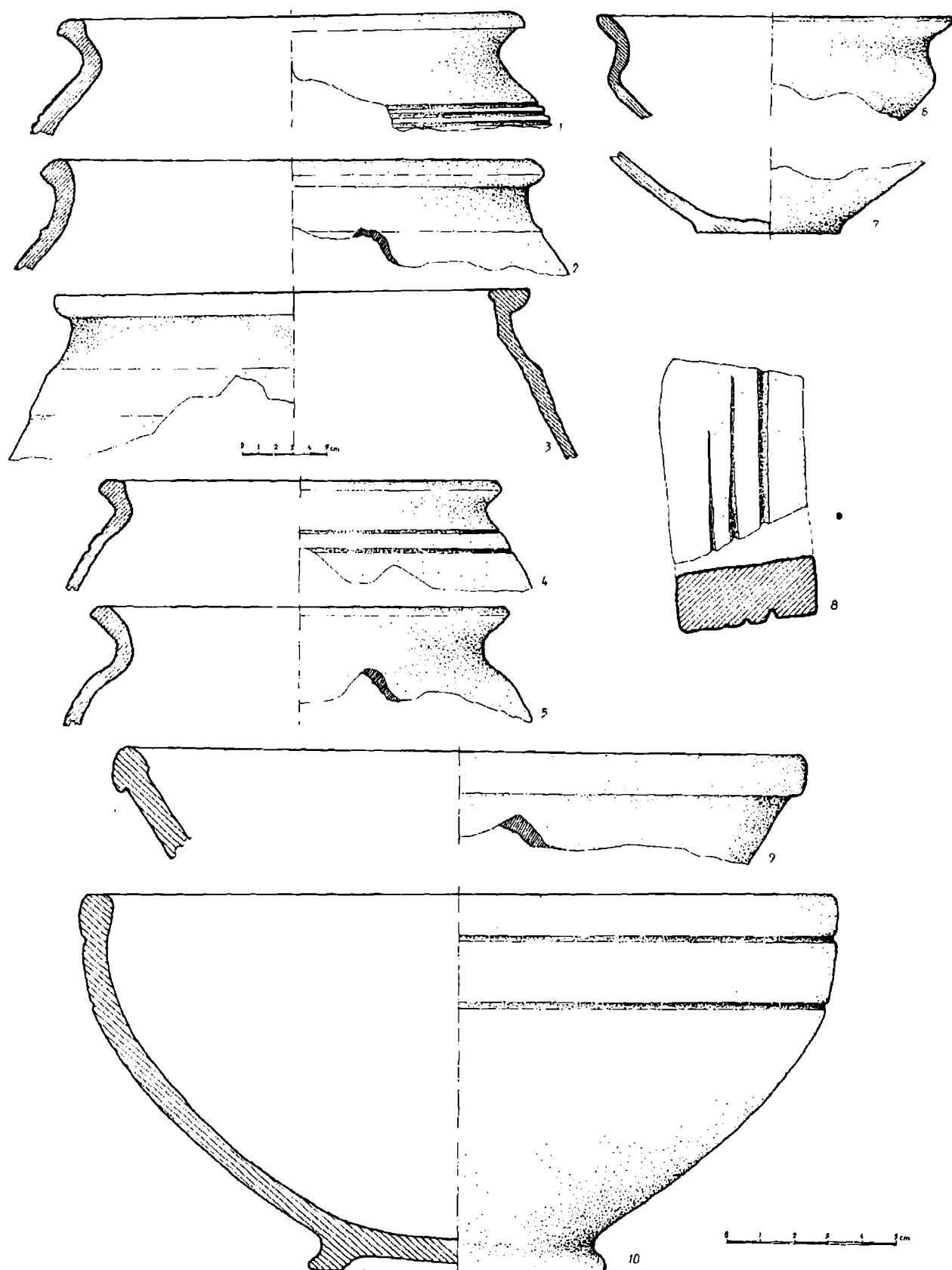

FIG. X - Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie fină (3,9,10) și ceramică zgrumțuroasă (1,2,4-7) și gresie de ascuțit (8) din L7.

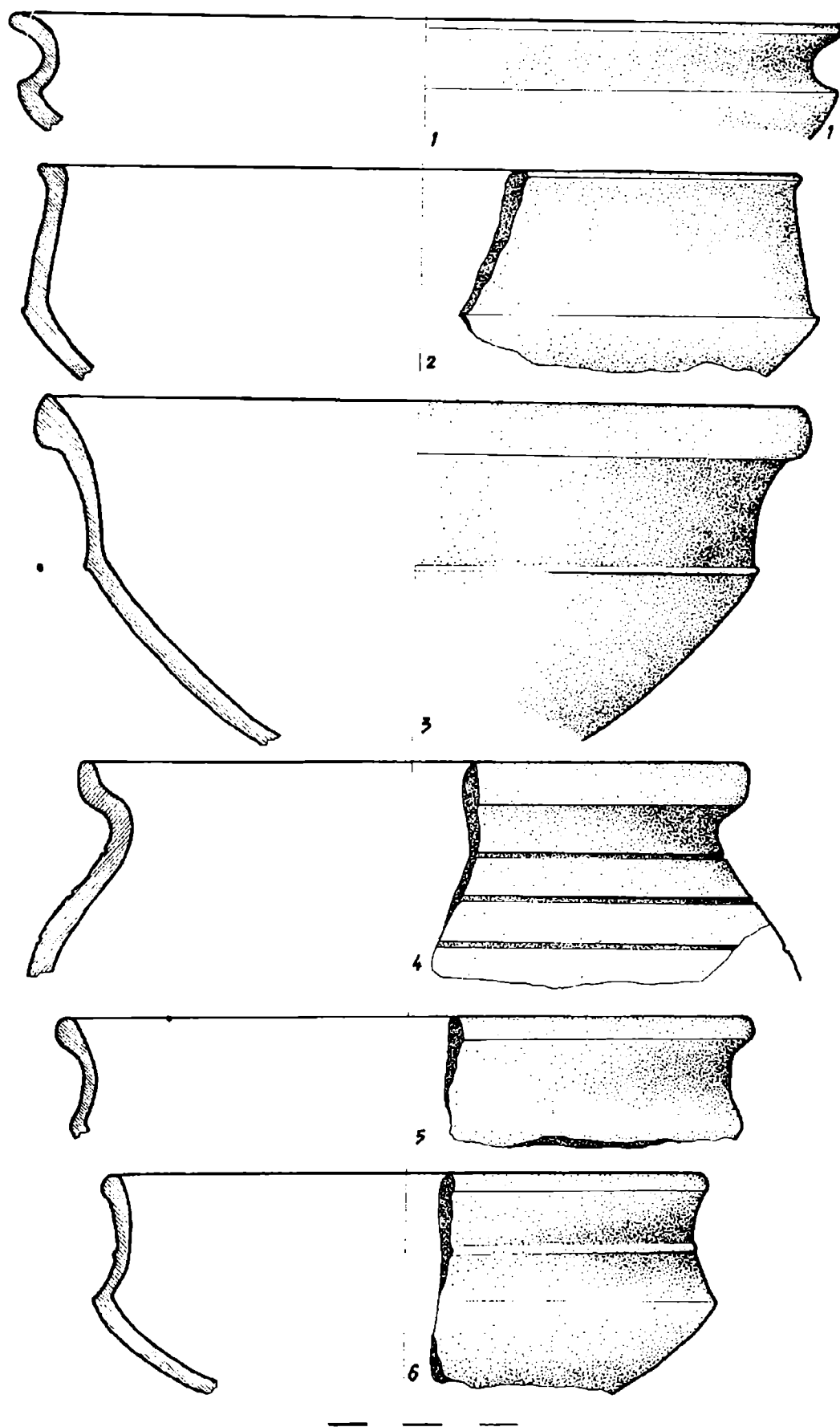

FIG. XI - Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie fină (1-3) și ceramică zgrumțuroasă (4-6) din L7.

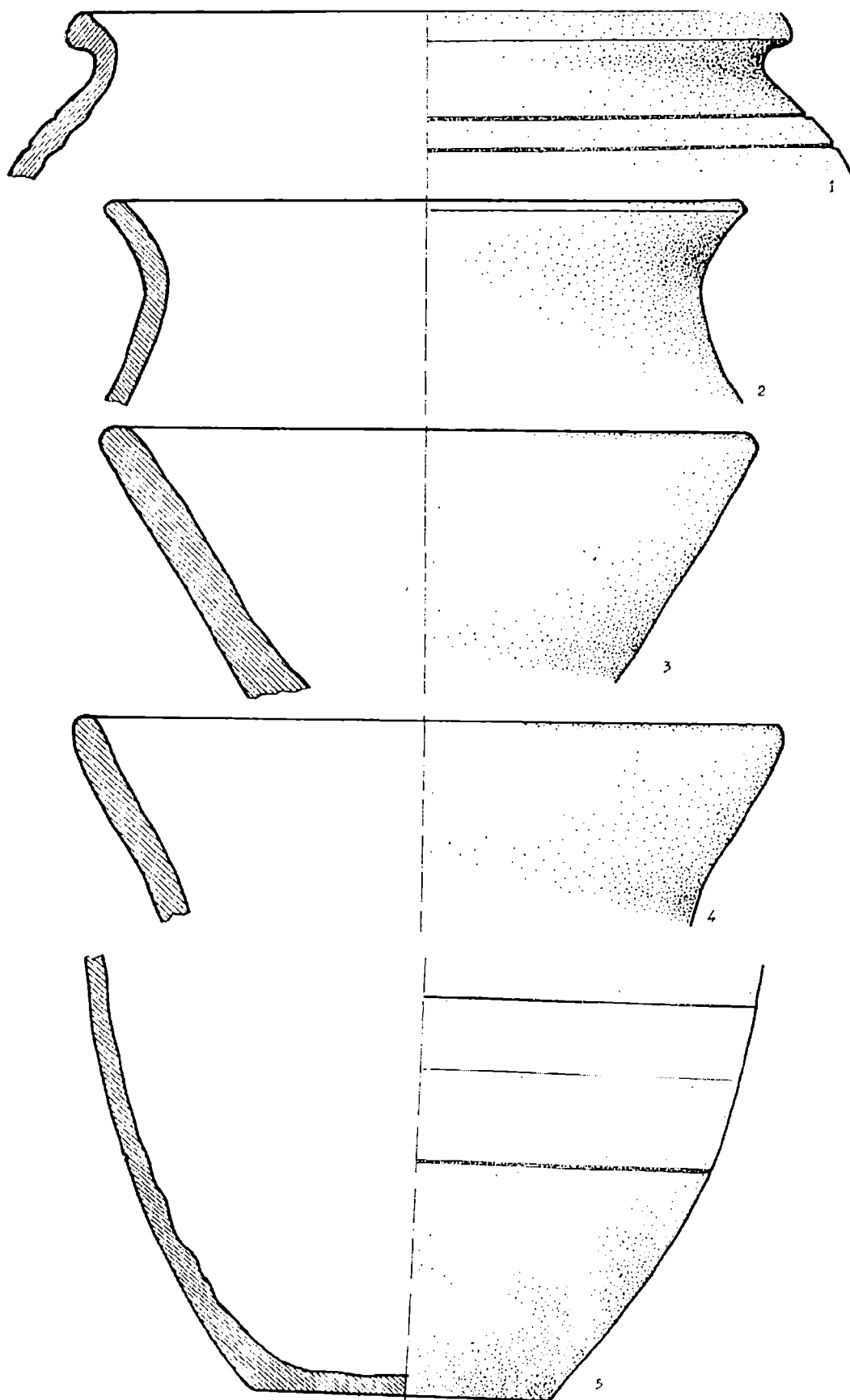

FIG. XII - Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie zgrumțuroasă lucrată la roată (1,5)
și ceramică brun-cărmizie lucrată cu mâna (2-4) din L7.

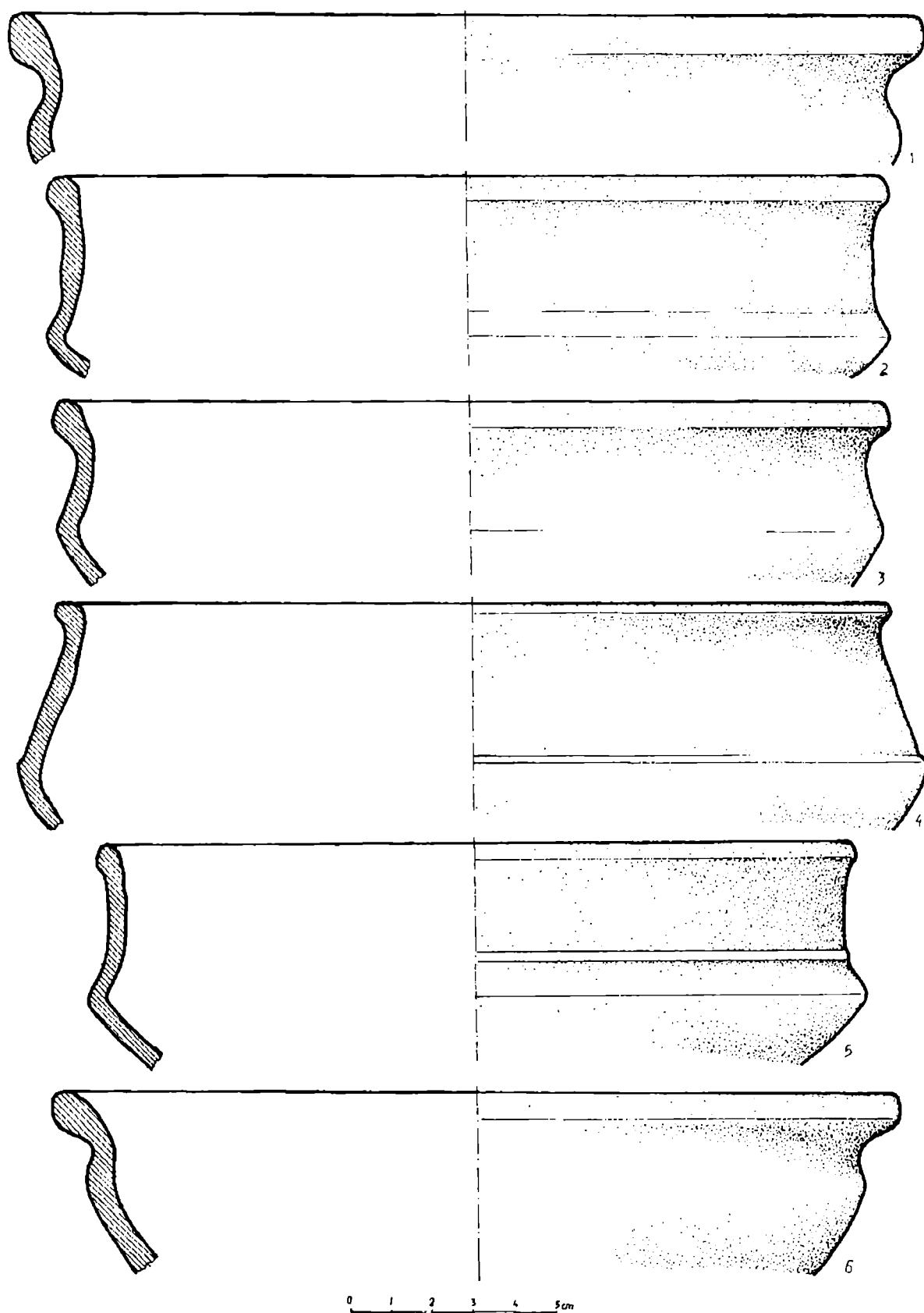

FIG. XIII - Archiud "Hânsuri"- ceramică Archiud "Hânsuri"- ceramică cenușie fină (1-4,6) și ceramică zgrumturoasă (5) lucrată la roată din L7.

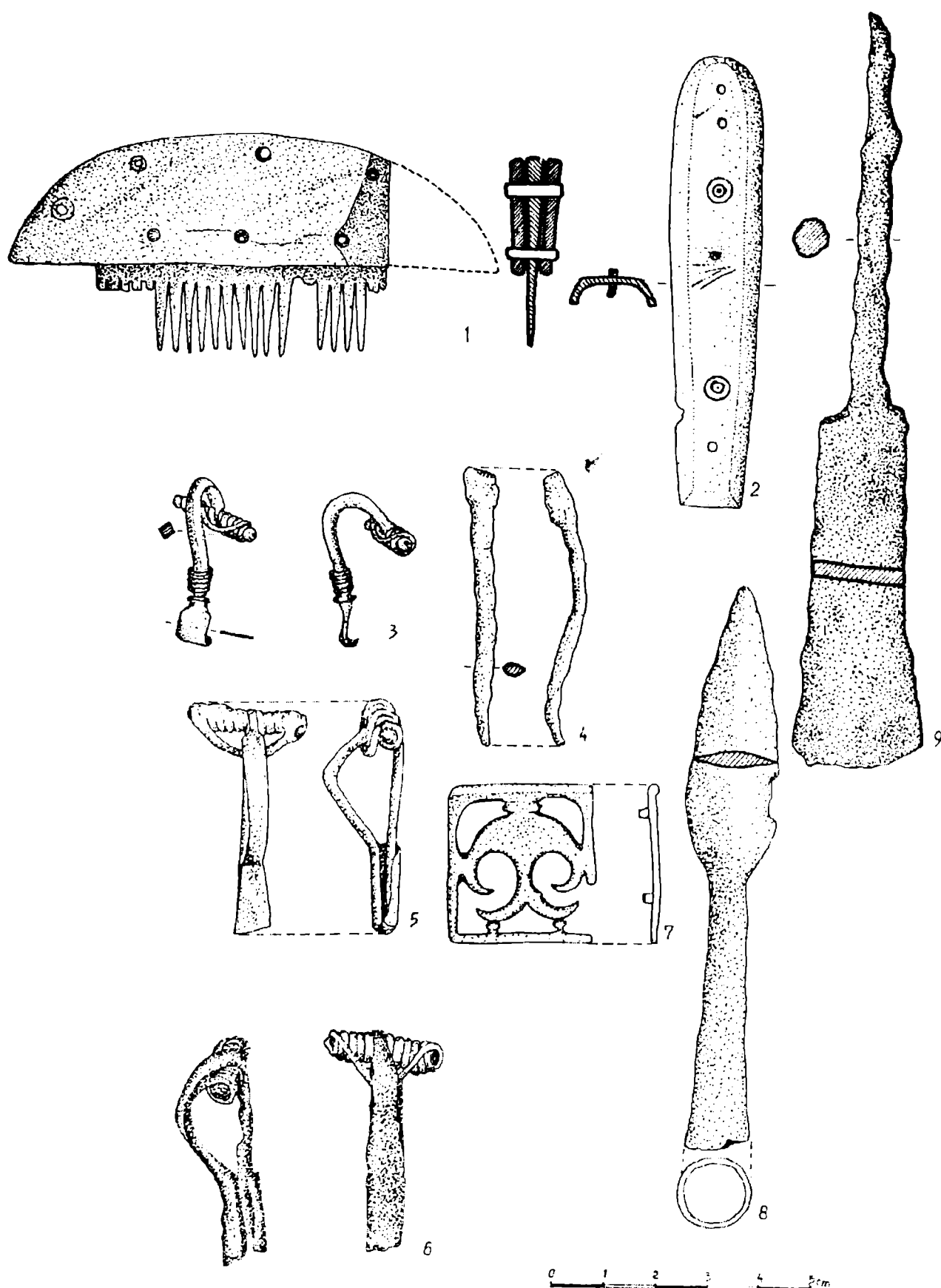

FIG. XIV - Archiud "Hânsuri"- piepten din os (1), fibulă de bronz din L5 (3), fibule din fier (4-6), aplică din bronz (7), mâner de cuțit (2) și vârf de lance din fier (8).

<http://cimec.ro> / <http://complexumuzealbn.ro>

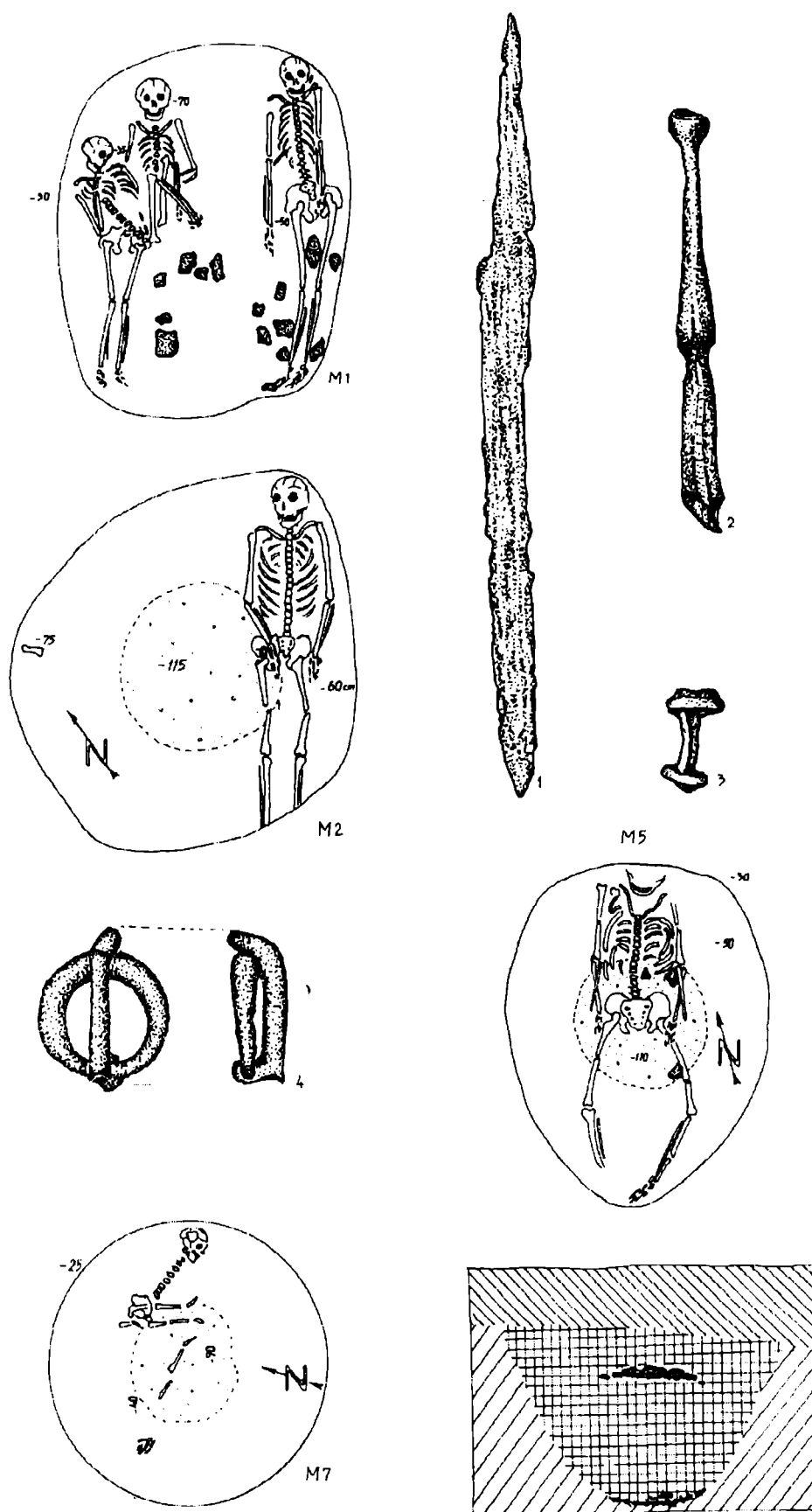

FIG. XV - Planul și inventarele mormintelor M1 (1-3), M2 (4), M5 și M7 de la Archiud "Hânsuri".

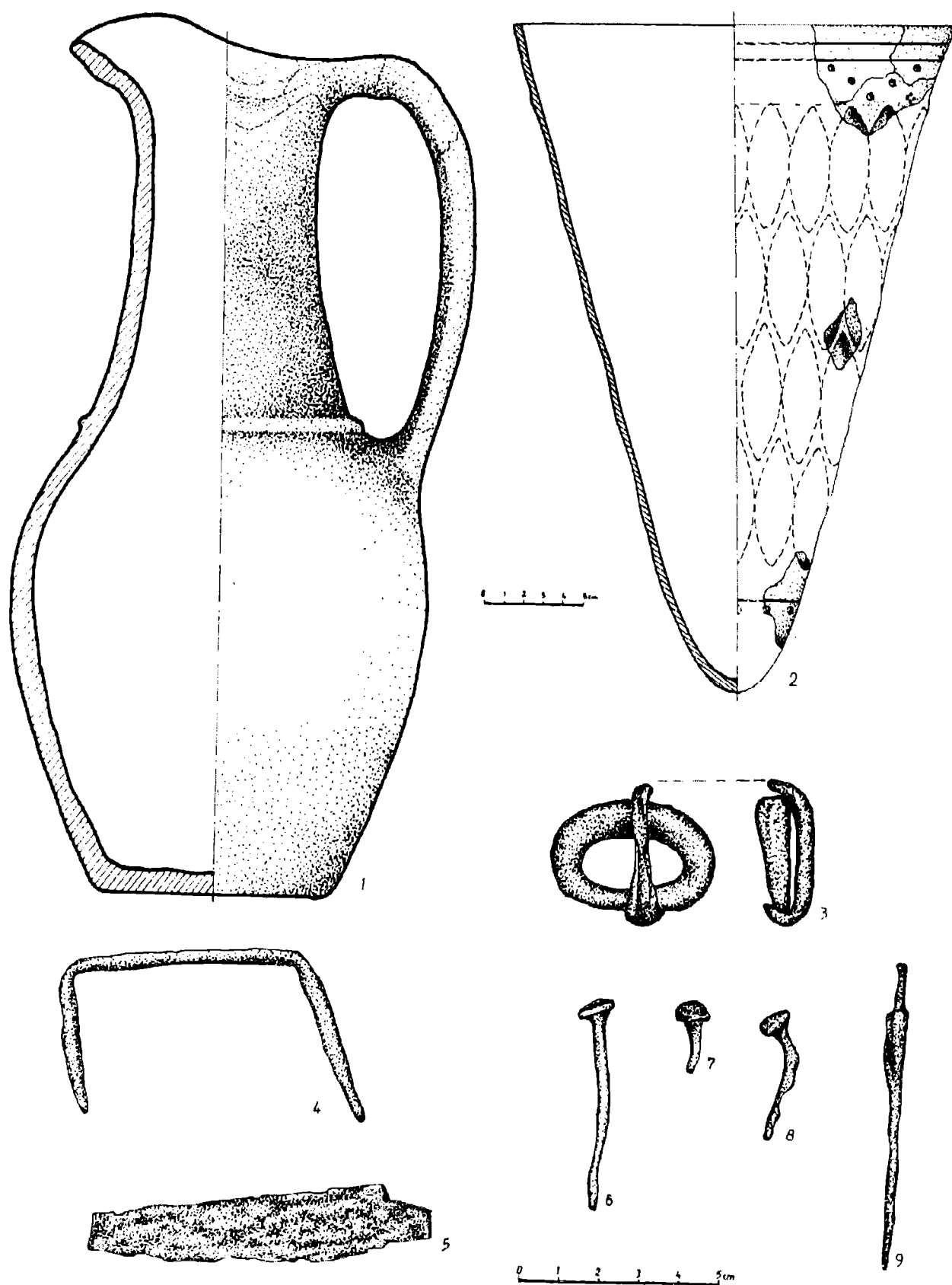

FIG. XVI - Cană cu gura trilobată (1), pahar de sticlă (2), cataramă (3), scoabe, cuie și cuțit din fier din M3.

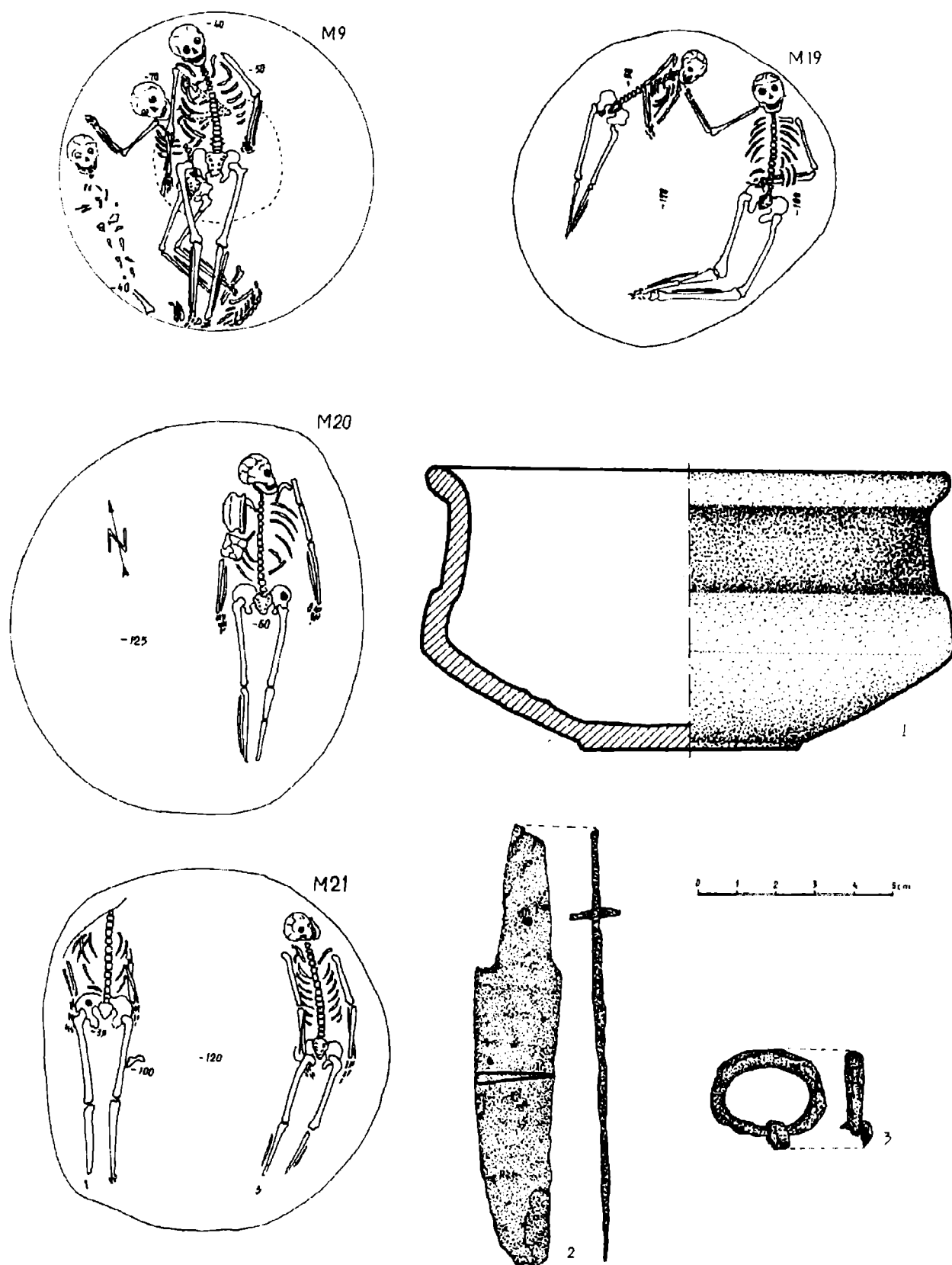

FIG. XVII - Planul mormintelor M9, M20 și M21 de la Archiud "Hânsuri".

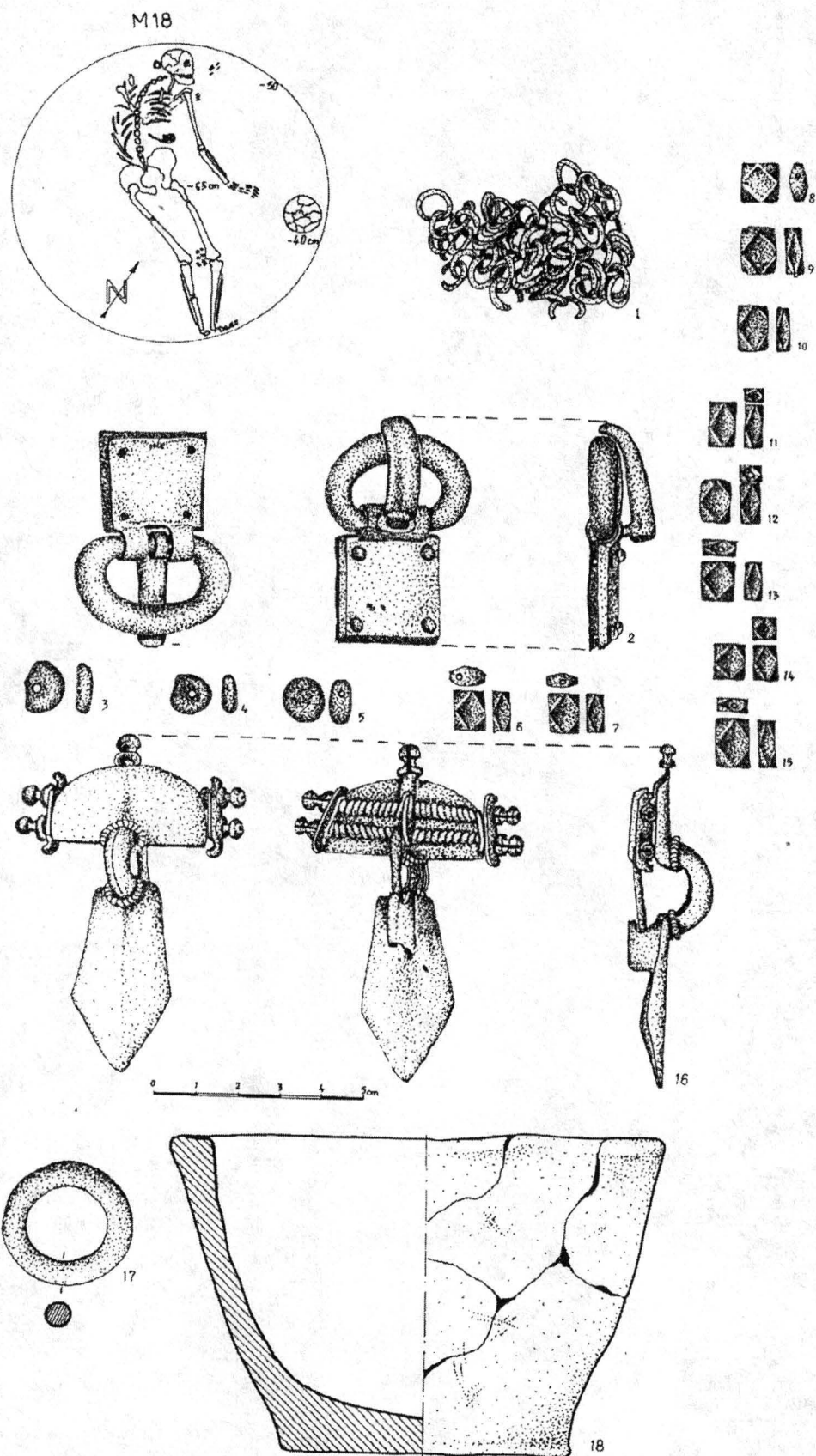

FIG. XVIII - Archiud "Hânsuri"- planul și inventarul mormântului M18; 1-fragment de cămașă de zale din fier; 2 -cataramă din argint; 3 -15 mărgelă din chihlimbar și carneol; 16- fibulă din argint; 17 -verigă din bronz; 18 -vas brun-cărămiziu lucrat cu mână.

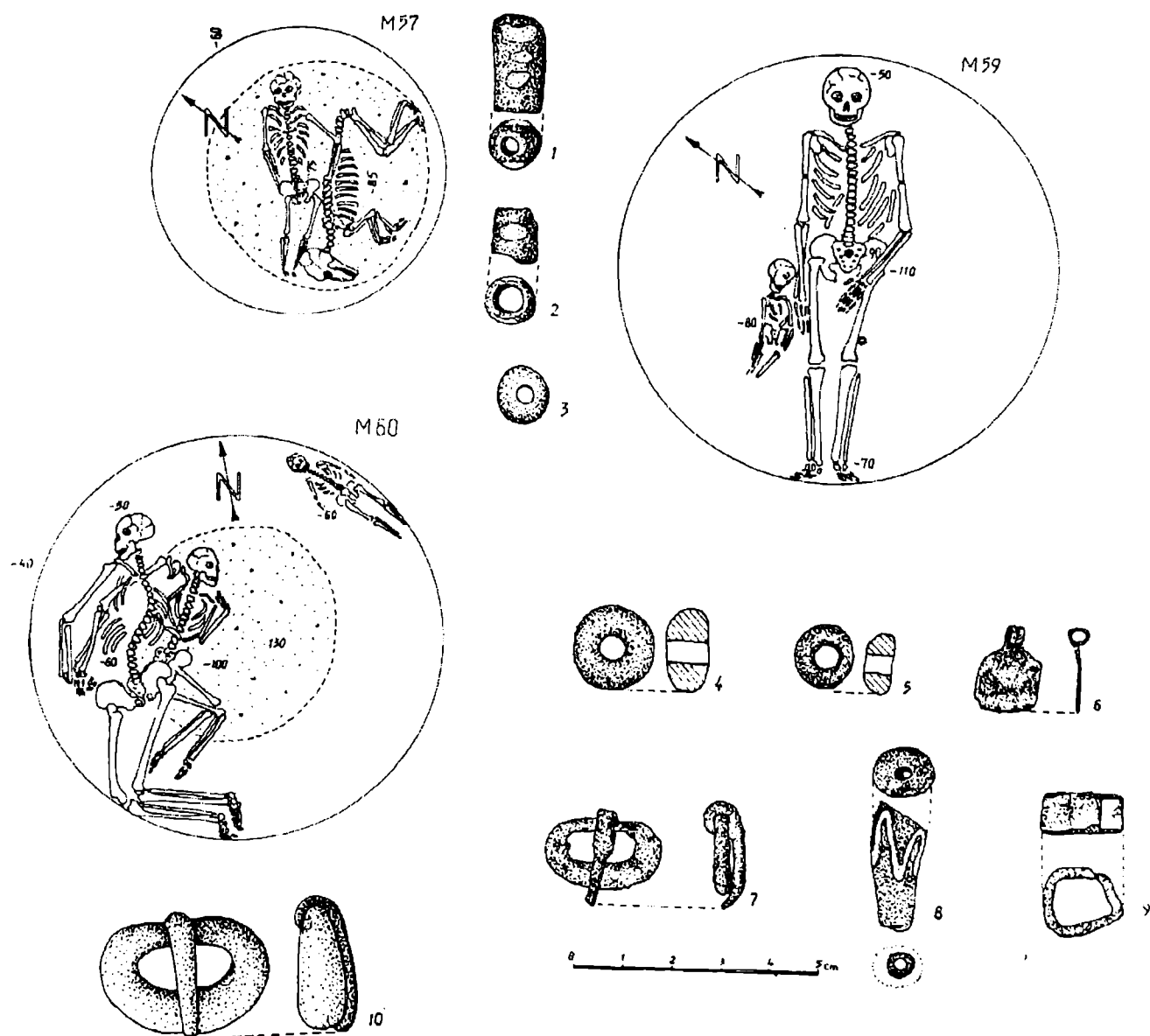

FIG. XIX - Planurile și inventarele mormintelor M57, M59 și M60 de la Archiud "Hânsuri".

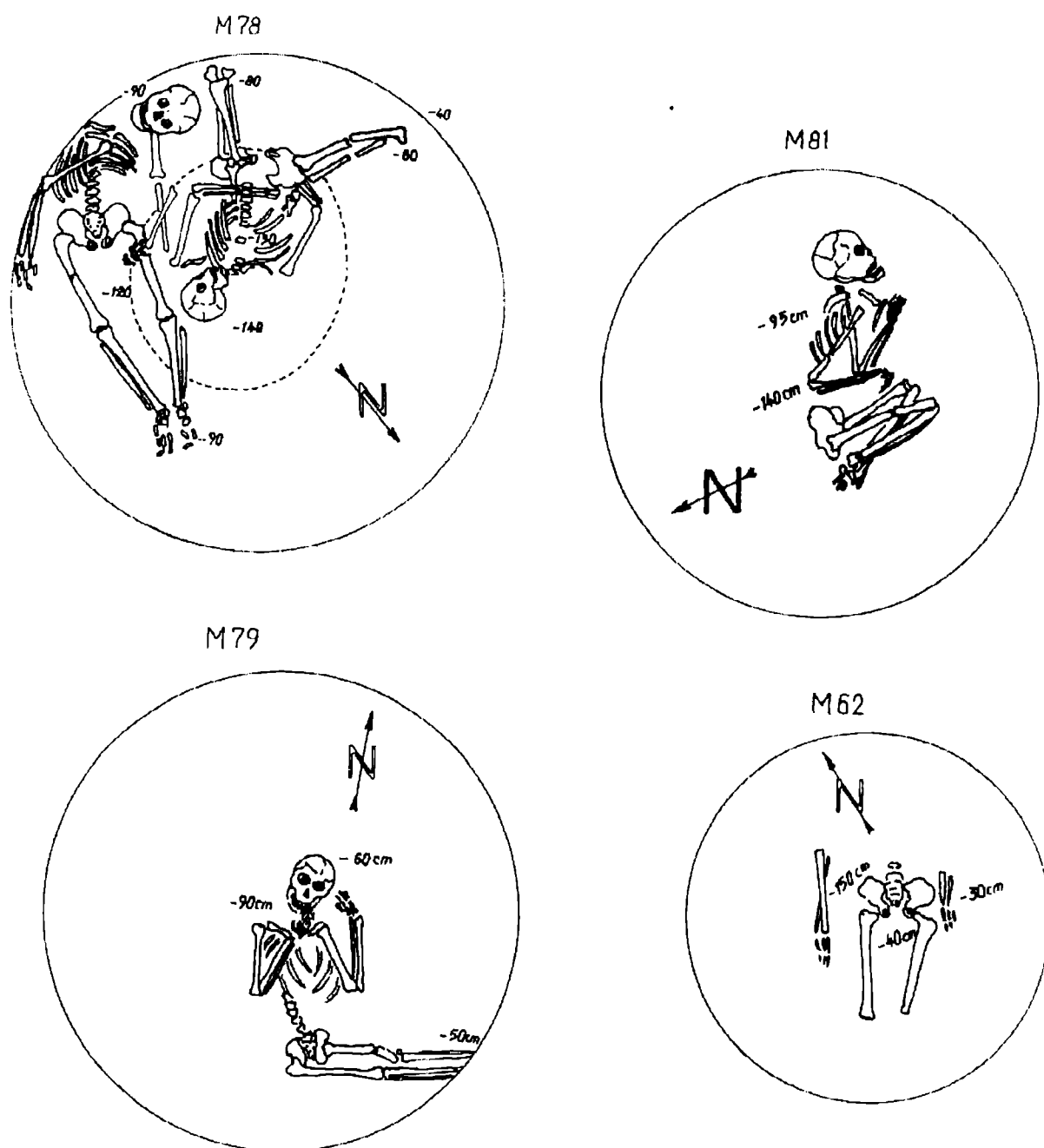

FIG. XX - Planul mormintelor M62, M78, M79, M81 de la Archiud "Hânsuri".

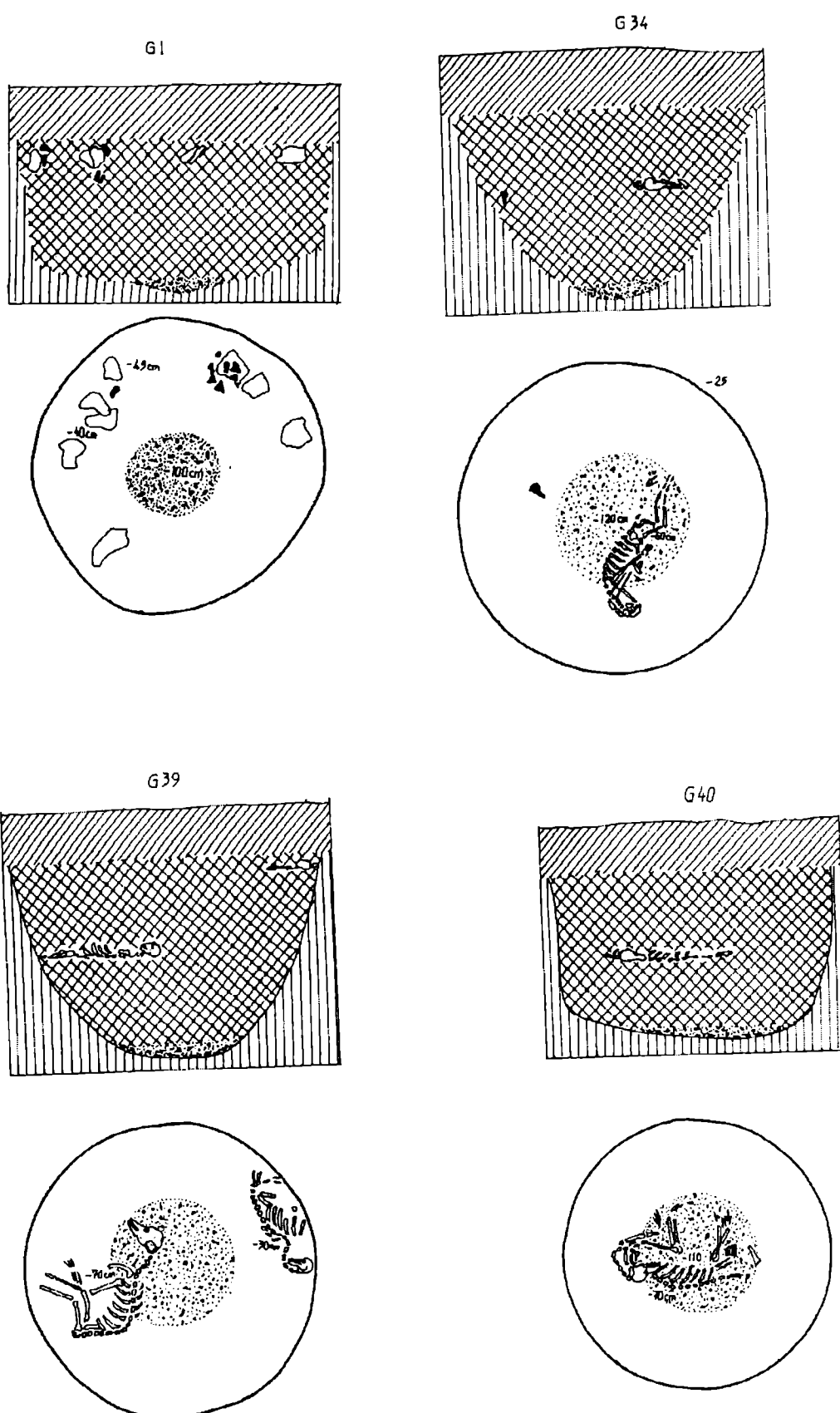
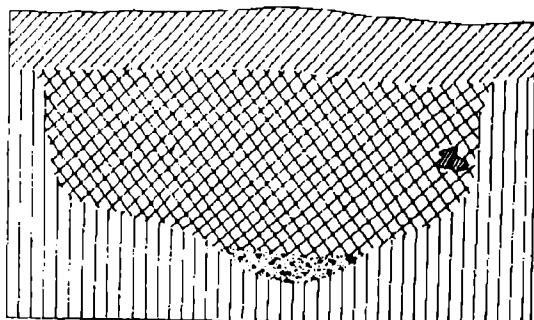
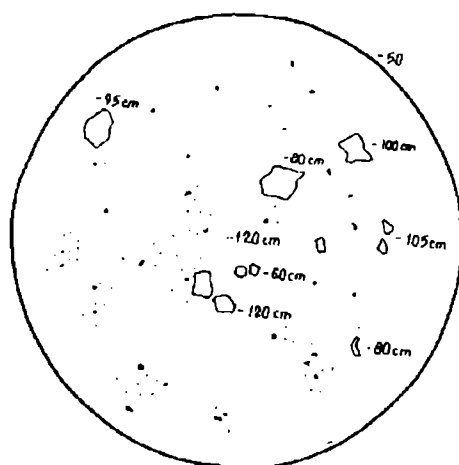
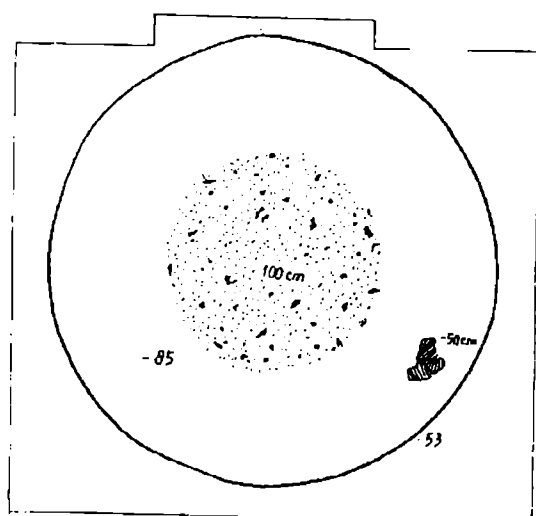
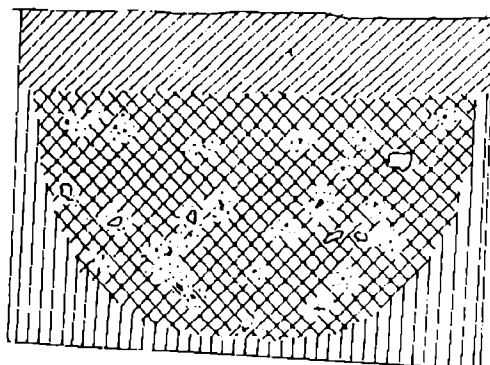

FIG. XXI - Planurile și profilele gropilor G1, G34, G39 și G40 de la Archiud "Hânsuri"

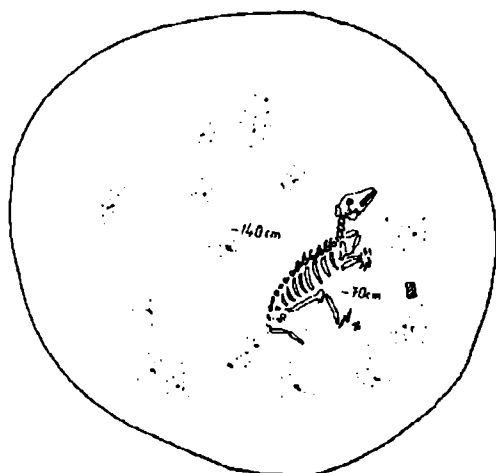
G4

G38

G24

G73

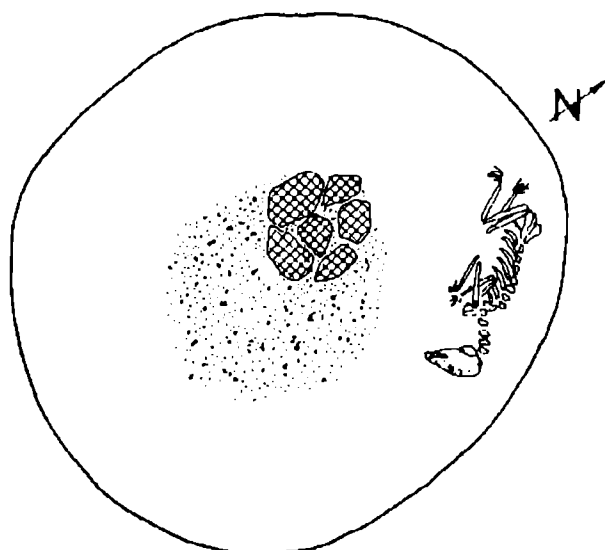
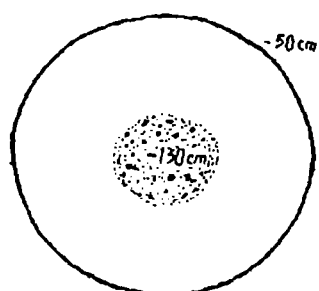
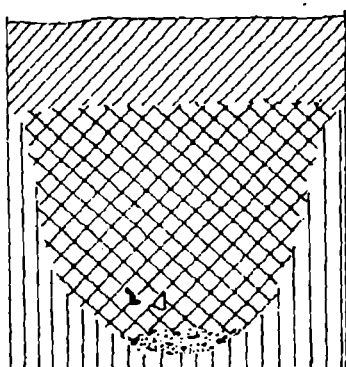

FIG. XXII - Planul gropilor G4, G24, G38 și G73 de la Archiud "Hânsuri".

<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

G2

G 101

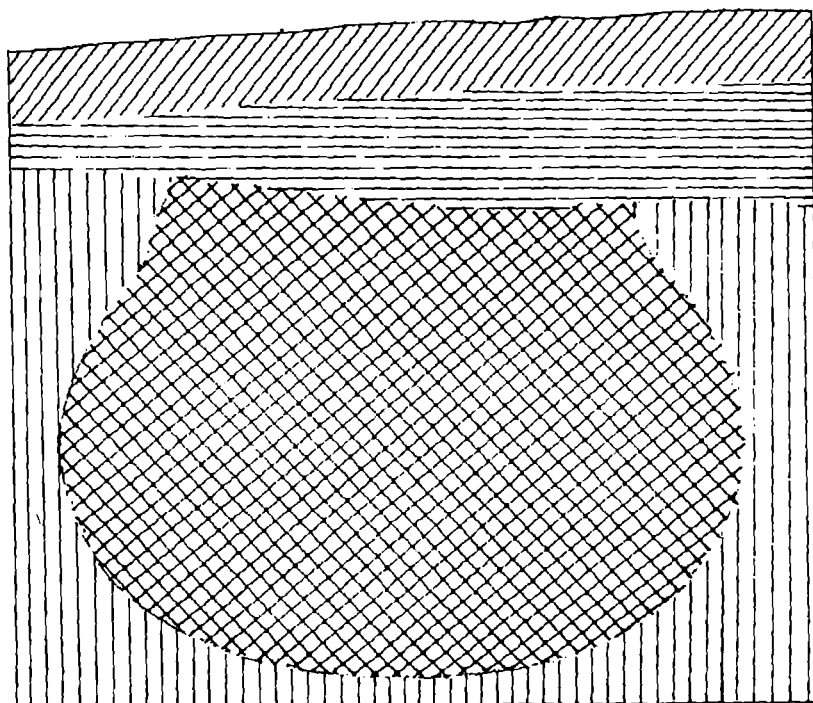

FIG. XXIII - Archiud "Hânsuri" - profilul gropilor G2 și G101.
<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

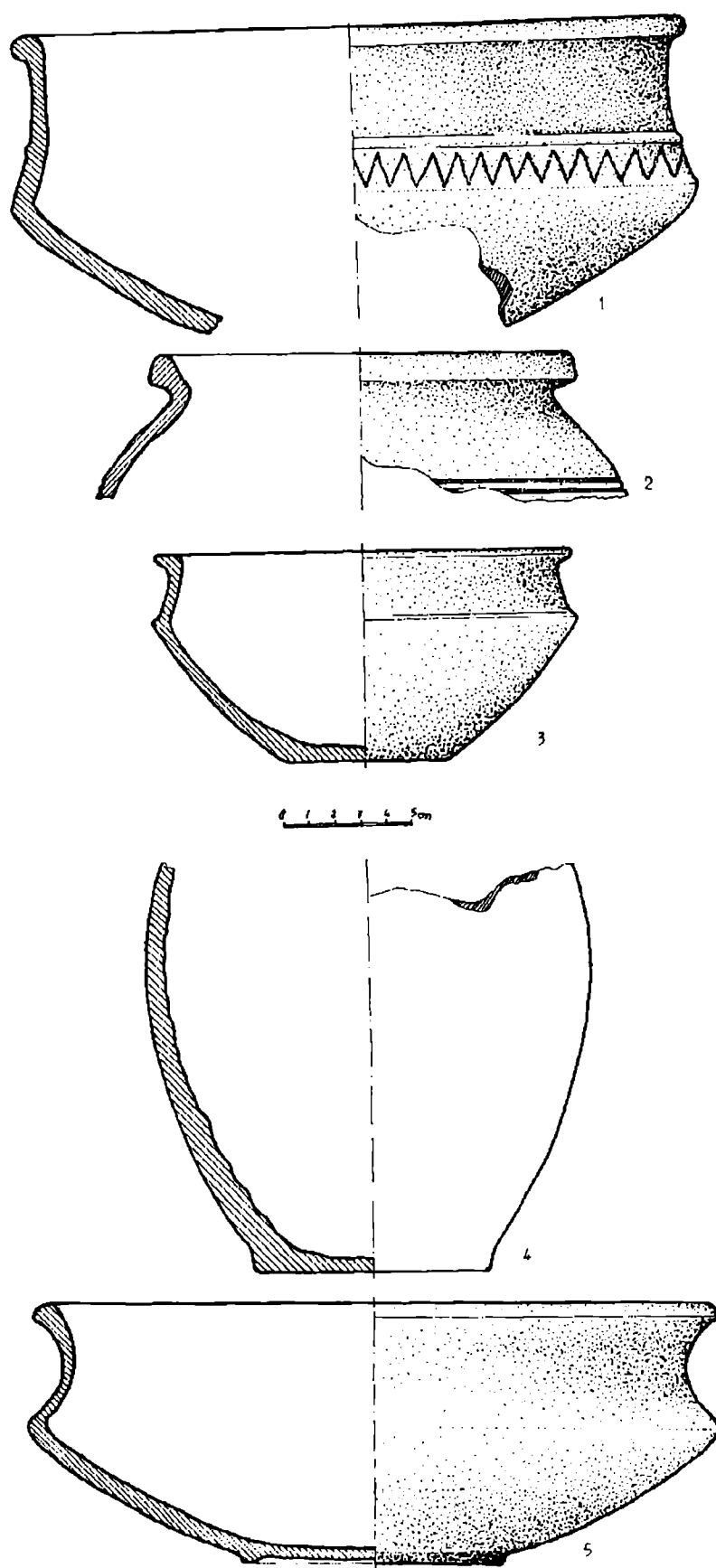

FIG. XXIV - 1-3 -inventarul gropii G38; 4 -G128; 5 -G122.

<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

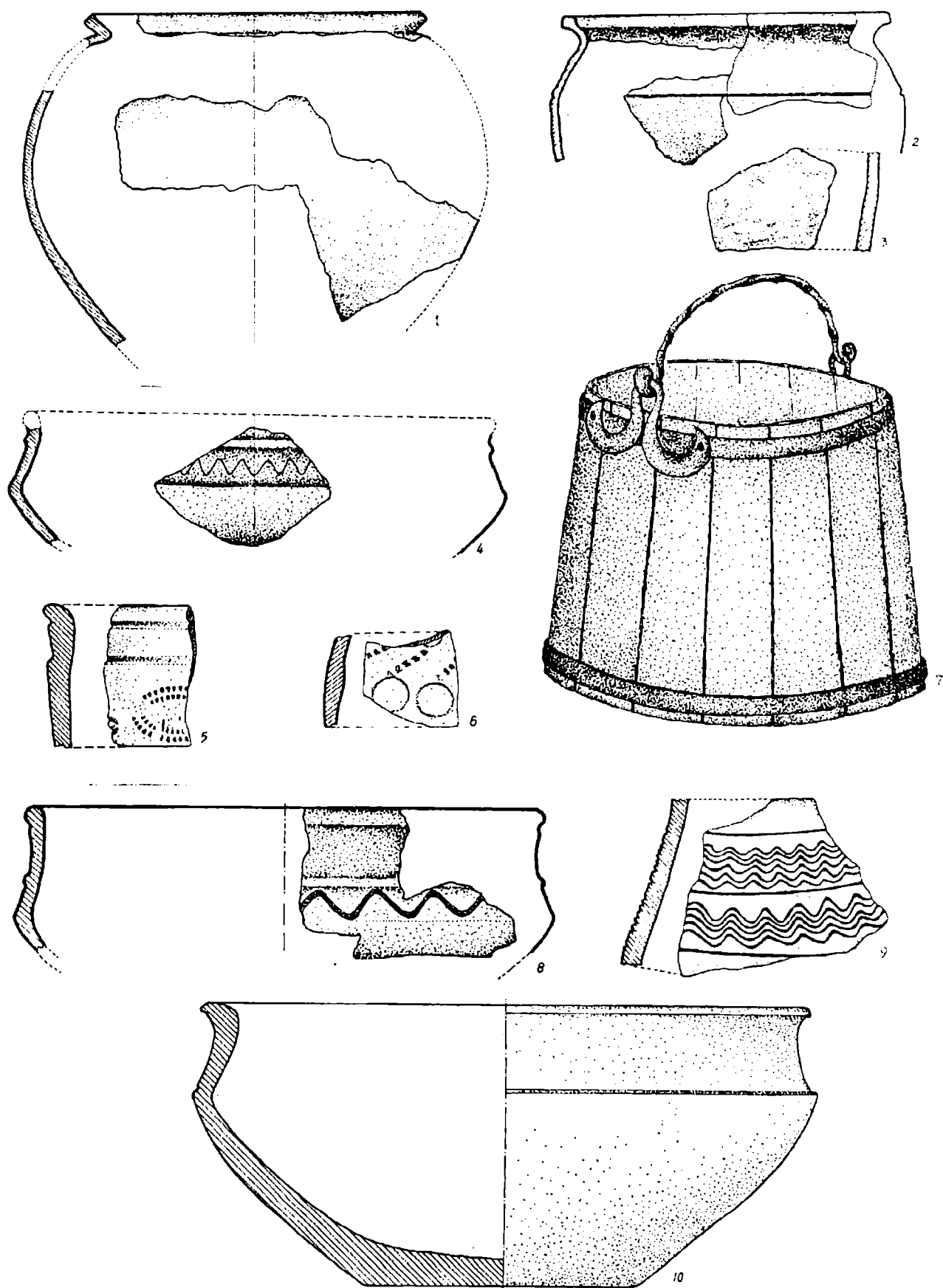

FIG. XXV - Inventarul G26 (9), G42 (8), G59 (2-3), G86 (4), G93 (7), G94 (1).

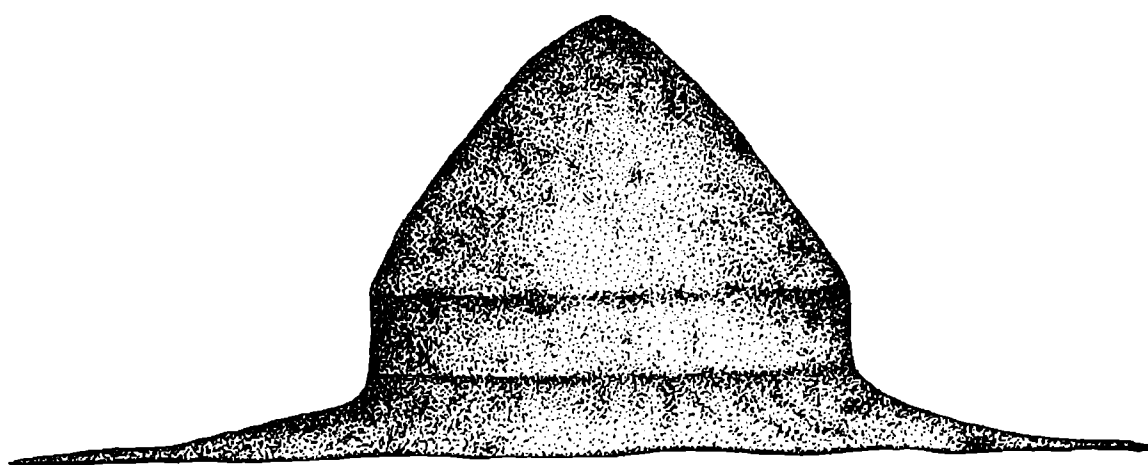
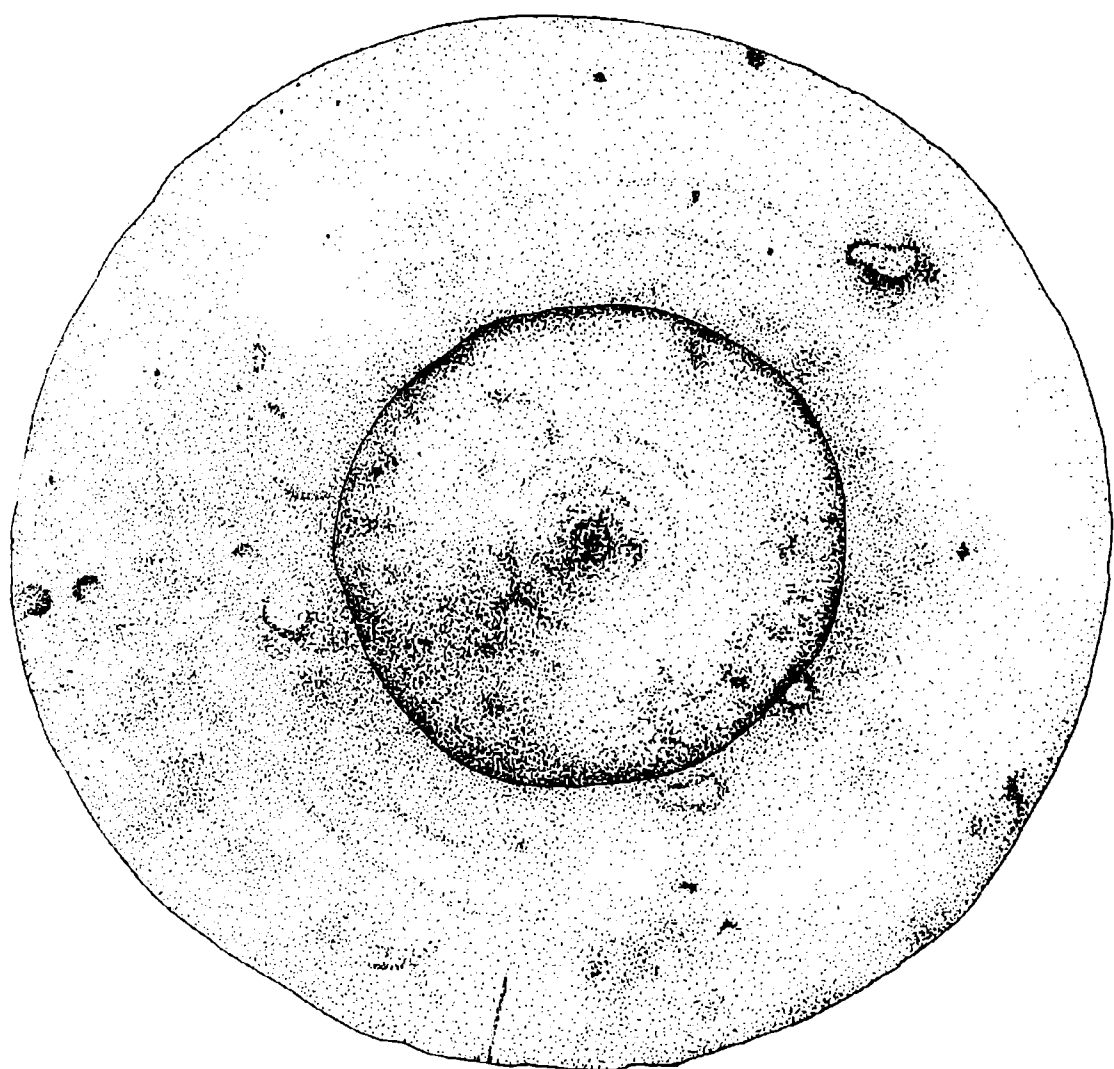

FIG. XXVI - Umbo de scut din fier din G1.
<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

O aplică din bronz cu rama rectangulară și corpul traforat în formă de ancoră (fig. XIV / 1) a fost găsită în stratul de cultură din așezare. Este o piesă de factură romană, iar apariția ei la "Hânsuri" are caracter de relicvă, fără relevanță cronologică.

Între piesele din os se remarcă un tub pentru ace, depus ca ofrandă în M3 și un *piepten* descoperit în așezare. Tuburile de ace sunt depuneri obișnuite în necropolele cemeahovene, atât în morminte de femei cât și de bărbați. Pieptenul este de tipul celor lucrați din trei plăci cu mâner semicircular. Exemplarul găsit la Archiud are bolta joasă și plăcile prinse cu nituri din bronz (fig. XIV / 1). Tipologic el se înscrie în tipul I, a cărui cronologie acoperă a doua jumătate a secolului III și prima jumătate a secolului IV, dar nu lipsesc nici din descoperirile din a doua jumătate a secolului IV⁹⁸. Pieptenul de la Archiud, cu bolta mânerului joasă, se datează după mijlocul secolului IV.

Armele sunt extrem de rare în descoperirile din această vreme. La Archiud "Hânsuri" au fost găsite: un vârful de lance în locuința L1 / 1988 și un umbo de scut în G107.

Vârful de lance, lucrat din fier, cu tubul lung și îngust, lama lungă de secțiune ovală, filiformă (L=22 cm; ; raportul dintre lamă și tub 1:1), este o piesă de factură romană dar se găsește și în lumea gotică. Datarea piesei de la "Hânsuri", în a doua jumătate a secolului IV, este susținută de fibula de bronz cu piciorul întors pe dedesubt găsită în aceeași locuință. În același orizont cronologic arme au mai fost semnalate în puține așezări: Pădureni, Chilieni, Sfântu Gheorghe-Bedehaza și Reci în estul Transilvaniei și la Iași-Nicolina în Moldova⁹⁹.

Umbo de scut, depus, pe fundul gropii G107, are o bordură lată și calota cilindro-conică joasă (fig. XXVI). Astfel de arme au fost găsite în puține descoperiri, de regulă așezate în morminte, cu rol de protejare a mortului de spiritele malefice. Tipologic umboul de la Archiud se încadrează în tipul Zielsing K1 a cărui datare acoperă perioada C3 - D1¹⁰⁰. K. Godlowski datează grupul mormintelor cu arme din Europa centrală mai larg în perioada C2 - C3. În aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov umbouri de scut au fost găsite în puține locuri, prezența lor fiind pusă pe seama unei componente taifalice, identificată în cadrul acestei culturi¹⁰¹. Tipul de umbo prezent și la Archiud se consideră că provine din lumea germanică, cu toate că apariția unor piese de acest tip în zona nord-pontică, dateate în secolele I-II, nu exclude filiația lor din această regiune¹⁰².

O altă piesă, originară tot din spațiul nordic, este străpungătorul din fier cu mâner lățit apărut în G76 (fig. XIV / 9). Astfel de piese au fost identificate și în necropolele de la Târgșor și Bratei¹⁰³. Cele mai numeroase exemplare au fost găsite în cadrul grupului Dobrodzien¹⁰⁴, grup care se datează în faza finală a culturii Przeworsk. Aceeași datare târzie C3/D1 a fost propusă și pentru descoperirile din Slovacia și Moravia în care s-au semnalat mai multe descoperiri¹⁰⁵.

Monedele apărute în stațiunea de la "Hânsuri" întăresc și ele datarea târzie a depunerilor de aici:

a) Denar roman, ars

D=17,6 mm; d=15,8 mm; G=1,95 g
nedeterminabil; găsit în strat în sectorul C

b) Siliqua, Contantius II

D= mm; G= g
Cohen², 341, Sirmium a:353

c) Aes 3 Valens - hibrid

Ax: 6↓; D= 16,8 mm; d=15,4 mm; G=1,36 g
Av: Vn 1B
Rv: V 1B

LRBC, p 52, nr 338-341, Lungdunum a; 375-378; locuința nr 8.

În ansamblul său, materialul arheologic de la Archiud "Hânsuri" se încadrează în formele culturale specifice secolului IV. Cele câteva piese de factură romană provincială au un caracter de relicvă și care nu permit stabilirea unei continuități de locuire din vremea provinciei. Ceramica romană roșie a fost semnalată în

⁹⁸ S. Thomas, *AFDB* 8, 1960, p 91-92; G.F. Nichitina, *SA* 4, 1969, p 154; M. Kazanski, R. Legoux, *ArchMed* 18, 1988, p 18-19

⁹⁹ Z. Szekely, *Aluta* 1, 1969, p 82; B. Botton, *SympThrac* 8, 1990, p 205; I. Ioniță, *ArchMold* 10, 1985, p 44, fig. 12 / 1.

¹⁰⁰ N. Zielsing, *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, BAR international ser. 505, Oxford, 1989, p 121-122.

¹⁰¹ Gh. Diaconu, *Dacia NS* 7, 1963, p 301 sqq, fig. 3-4; I.I. Loboda, *SA* 4, 1977, p 245; M. Kazanski, *Travaux et mémoires* 11, 1991, p 495.

¹⁰² M. Kazanski, *Les eperons, les umbo, les manipules de boncliers et les haches de l'époque romaine tardive dans la région pontique: origine et diffusion*, p 440-441, fig. 2 / 19-22.

¹⁰³ Gh. Diaconu, *Târgșor*, 1965, p 89, pl 85 / 4; L. Bârză, *Continuitatea* 1973, pl 33 / 10.

¹⁰⁴ J. Szydlowski, *PrzegladArch* 25, 1977, p 103 sqq, fig. 3.

¹⁰⁵ R. Harhoiu, *Dacia NS* 34, 1990, p 180; J. Tejral, *Archeologia Baltica* 7, "Peregrinatio Gothica", Lodz 1986, p 200, pl 10 / 16-17: 11 / 11. idem, în *Probleme der relativen und absoluten chronologie...* 1992, p 230.

multe din așezările din secolul al IV-lea indicând dacă nu producerea cel puțin utilizarea ei o perioadă după desființarea provinciei¹⁰⁶. La o analiză mai de detaliu se poate susține, cu destule argumente, că locuirea de la Archiud “Hânsuri” nu începe înainte de mijlocul secolului al IV-lea și ea s-a produs ca urmare a evenimentelor care au avut loc la Dunărea de Jos și care împing anumite grupuri la nord de Carpați. Pentru fixarea datei la care încetează această așezare dispunem de o serie de elemente care împing evenimentul spre sfârșitul secolului al IV-lea sau chiar în primii ani ai secolului următor.

Spre o astfel de încheiere conduc atât descoperirile monetare, cât și celelalte materiale arheologice, atât din așezare cât și din gropi. Fără a mai reveni asupra lor, notăm numai că atât fibula cu semidisc cât și paharul conic decorat cu fațete se încadrează în categoria formelor târzii, datate în perioada D1. Materialul ceramic se încadrează și el, prin forme și decor, între categoriile târzii. Vasele borcan, străchinile, cana cu gura trilobată sau cele cu corpul fațetat sunt caracteristice acestei perioade. La acestea se adaugă aspectul amestecat al categoriilor de materiale și de manifestări rituale înregistrate, aspect care caracterizează etapa târzie, prehunică, a descoperirilor de la periferia ariei culturii Sântana de Mureș-Cerneahov¹⁰⁷.

Sub aspect etno-cultural descoperirile de la Archiud ocupă o poziție distinctă, care cu greu poate fi subsumată uneia din ariile culturale clar conturate. În segmentul cronologic la care ne referim, s-au constatat, în Transilvania, o serie de mici grupuri în care formele canonice ale ritualurilor și inventarului nu mai sunt respectate și în care și-au făcut apariția o serie de influențe sau elemente diverse, orientale sau nordice. Fără să prindă un contur teritorial exact, această grupă de descoperiri a fost semnalată și interpretată în moduri diferite. Pentru unii, aceste descoperiri nu reprezintă decât dovada supraviețuirii elementelor culturii Sântana de Mureș-Cerneahov în cadrul conglomeratului hunic și a persistenței acestei culturi în primele decenii ale secolului V. K. Horedt¹⁰⁸ a consemnat o grupă de descoperiri Sântana de Mureș cu influențe străine¹⁰⁹ care ar putea fi interpretate fie ca simple influențe străine în cadrul acestei culturi, fie ca o grupă cu o evoluție paralelă și independentă. O altă interpretare privește aceste mici grupuri ca pe un orizont “post-cerneahovian” care cuprinde o zonă aflată la periferia ariei de expansiune gotică și în care noile impulsuri venite dinspre est dau naștere unor arii culturale distincte¹¹⁰.

Din punctul de vedere al ritualurilor și manifestărilor cu caracter cultic grupul de la Archiud “Hânsuri” își găsește cele mai clare asemănări în lumea geto-dacică și cea a dacilor liberi: prezența “câmpurilor de gropi”, arderea rituală a gropilor, depunerea de cadavre și practica sacrificiilor de oameni și animale. Astfel de practici nu au fost constatate la nici una dintre populațiile pătrunse în regiune în această vreme, încât trebuie să admitem posibilitatea ca unele tradiții spirituale să fi supraviețuit și în fosta provincie, sau ca ele să reflecte pătrunderea unor grupuri de autohtoni din afara provinciei. Verigile care să dovedească persistența unor astfel de manifestări, atât în fosta provincie romană cât și în teritoriile ocupate de dacii liberi, lipsesc sau sunt prea puține și nesigure. Dificultatea în a le completa vine și din împrejurarea că asemenea practici au avut și înainte de cucerirea romană un caracter de excepție și nu au format reguli rituale permanente.

Cultura materială, atât din așezare cât și din “câmpul de gropi”, are numeroase repere în mediul gotic. Avem în vedere atât prezența fibulelor cu picior întors pe dedesubt și a fibulei de argint cu cap semicircular și picior romboidal cât și a unor forme ceramice caracteristice: vase fine cenușii cu suprafața lustruită, unele tipuri de străchini, cana cu gura trilobată, urciul cu pântecul fațetat. Prezența lor nu poate fi pusă doar pe seama unei influențe culturale sau a unei moșteniri comune ci printr-un aport etnic definit prin forme culturale proprii. Materialele de factură nordică - umbo de scut, găleata de lemn cu cercuri din fier, împungătorul cu mâner lățit - reprezintă una din caracteristicile descoperirilor din etapa târzie, de la sfârșitul secolului IV și începutul secolului V. Astfel de elemente au fost înregistrate în descoperirile funerare de la Fântânele “Rât”, Ocnița, Ciurbrud. În cimitirul 1 de la Bratei au apărut de asemenea obiecte de origine nordică - fibule cu piciorul întors pe dedesubt dintr-o bucată, un pinten și un împungător din fier de același tip¹¹¹ cu exemplarul de la Archiud - ceea ce dovedește pătrunderea lor în medii culturale diverse. Multe din formele ceramice de la “Hânsuri” au similitudini cu materialul ceramic de la Bratei și din alte stațiuni transilvănene, încât, sub acest raport, ceea ce desemna K. Horedt prin **grupul Sf. Gheorghe** își găsește corespondențe și în această stațiune. Avem în vedere tocmai acel mixaj de elemente și influențe daco-romane, carpice și cerneahovene care se regăsesc în proporții diferite, în așezările din secolul IV din Transilvania.

¹⁰⁶ D. Protase, *Problema continuității*, p. 137.

¹⁰⁷ R. Harhoiu, *AARMSI* 12, 1987, p. 140-141.

¹⁰⁸ M. Kazanski, *ArchMed* 22, 1992, p. 199-200; V. Bierbrauer, în *I Goti*, Milano, 1994, p. 46.

¹⁰⁹ K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 119-126.

¹¹⁰ J. Tejral, *Archeologia Baltica* 7, “Pergrinatio Gothica”, 1986, p. 194 sqq; idem, în *Probleme der relativen und absoluten chronologie*, Krakov, 1992, p. 237-238; V. Bierbrauer, *JRGZM*, 37, 1990 (1994), p. 549-550.

¹¹¹ L. Bărzău, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, pl. XXV / 1.3.4; XXIV / 11; XXXIII / 10.

HABITAT ET MANIFESTATION CULTIQUES au IV-e siècle p. Chr. à ARCHIUD (Résumé)

A l'occasion des fouilles archéologiques des années 1964-1965, 1977-1987, 1992, on a découvert au Nord-Ouest du village, ou lieu-dit "Hânsuri", un habitat, dont on a examiné huit habitations, autour desquelles des fosses à provisions avaient été creusées. Les habitations comprennent tant des groupes de surface que des huttes, en majorité dépourvues d'installations de chauffage. Il y avait aussi des cas où, au milieu, ou, sur un des côtés de l'habitation, des âtres ou des fours en grosses pierres ou dalles étaient aménagés. Les habitations en forme rectangulaire ou ovale, mesuraient entre 8 et 15 m².

A proximité de l'habitat, sur un plateau allongé, s'étend un "champs de fosses". On en a découvert 156 fosses, sauf deux fosses, en forme rectangulaires, en plan rond. Leur diamètre était autre 0,6 et 2 m, à profondeur entre 0,65 et 2,5 m. Les fosses sont en forme de seau, tonneau ou bouteille; la majorité (75%), ont le fond marqué par une couche de cendre provenant d'une purification rituelle.

Dans 18 des fosses, on a pratiqué des inhumations, en déposant des cadavres humains dans l'ouverture ou dans le remplissage de la fosse, et rarement au fond de la fosse. On avait déposé trois cadavres (dans 3 des fosses), deux; (dans trois fosses) ou un seul cadavre, soit sur l'axe de la fosse, soit en suivant le contour. L'association de squelettes d'homme et femme ou d'homme-femme-enfant, signale des rituels de sacrifice des membres de la famille à la mort du père. On n'en exclut pas des pratiques d'exposition-décomposition des cadavres, pratiques signalées aussi à d'autres âges et milieux culturels. Dans certaines fosses, on a trouvé, à côté des squelettes humains, des squelettes de chiens (dans une fosse où il y avait trois individus, respectivement une autre fosse, à un seul inhumé). On a constaté des sacrifices d'animaux, surtout des chiens, même dans des fosses sans squelettes ou os humains. Des animaux entiers ou seulement des parties du squelette ont été trouvés dans 20 fosses, où l'on a déposé des chiens (14 exemplaires), chat (1 exemplaire), lièvre (1 exemplaire) et des restes ostéologiques de bovins (7 fosses), porcins (3 fosses), volaille (4 fosses), cerf (2 fosses), ovicaprins (2 fosses).

L'inventaire des habitations et des fosses, quantitativement réduit, comprend: de la céramique, objets de parure et d'habit, armes. Du point de vue typologique, la céramique des fosses et de l'habitat comprend les mêmes formes: le pot, la tasse, la cruche, l'écuelle travaillés à la roue, en pâte grise fine à surface polie ou à facettes; vaisselle (marmites, pots), écuelles, vases à provisions en pâte grise groumeleuse, certains ornés de lignes droites ou en vagues incisées. La céramique rougeâtre fine ou aréneuse est assez rare; dans la première catégorie on en remarque une tasse à ouverture trilobée trouvée dans M3 avec un verre conique à facettes propres à la fin du IV-ème et au début du V-ème siècle. La céramique travaillée à la main apparaît en quantités un peu plus restreintes dans "le champ aux fosses" et plus grandes dans l'inventaire des habitations. Travaillée en pâte à tessons pilés ou pâte homogène, cette catégorie de céramique comprend des pots et des tasses tronconiques, certains ornés d'alvéoles à la base. Au fond d'une des fosses, on a déposé un seau en bois à cerceaux et anse en fer, et dans une autre un umbo de bouclier en fer, pièces véhiculées du Nord de l'Europe appartenant à la culture Przeworsk, tout comme le poignard à manche large, trouvé dans une des fosses rectangulaires. De telles pièces on les date, dans leur zone d'origine, dans la période C3 et D1.

Parmi les pièces vestimentaires d'importance chronologique, on peut relever les boucles en fer à chaînon ovale ou ronde et les fibules trouvées dans l'habitat et les tombeaux. On date les fibules en fer à portagrafe formé par élargissement latéral du pied et la fibule en bronze à pied tordu en dessous, au milieu et dans la seconde moitié du IV-ème siècle, et les pièces du M18 (la boucle à plaque rectangulaire et la fibule à tête demicirculaire et pied rhomboidal), travaillées en argent, appartiennent à l'horizon tardif D1, des dernières décennies du IV-ème siècle. Vers la même datation convergent aussi les monnaies de Constantius II (351-354) et Valens (375) trouvées dans cette couche de culture.

Si les manifestations rituelles, la présence du "champs des fosses" hors de l'habitat, les fosses à inhumations humaines, la pratique des sacrifices ont les meilleures analogies dans le monde géto-dace et aux daces libres du temps de la province, une continuité directe entre ces deux groupes ne peut pas être tout à fait prouvée. Les formes de culture matérielle ont des similitudes avec toute une série de découvertes de Transylvanie où des éléments daco-romains se mêlent aux éléments appartenant à Sântana de Mureș. Des éléments d'origine nordique saisis aussi dans d'autres découvertes de cette région de la Transylvanie (Fântânele "Rât", Ocnița) relèvent les liens qui s'établissent à la fin du IV-ème siècle entre cette région de la zone du Nord de l'Europe. Du point de vue ethno-culturel le groupe d'Archiud saisit justement le mélange des éléments culturels d'origines diverses, qui caractérisent le conglomérat de populations qui se manifestent dans cette région à la fin du IV-ème siècle.

CÂTEVA OBSERVAȚII ZOOARHEOLOGICE CU PRIVIRE LA GROPILE RITUALE DESCOPERITE LA ARCHIUD

DIANA BINDEA

Materialul osteologic ce face obiectul studiului de față provine din satul Archiud (comuna Teaca, județul Bistrița-Năsăud), localitate situată la zona de interferență între Câmpia Transilvaniei și Dealurile Șieului, de-a lungul văii Archiudului.

Ca urmare a unui sondaj efectuat (1964), când au fost descoperite două morminte de incinerare celtice (Protase, 1971, p. 15-16), D. Protase și Șt. Dănilă au început săpăturile arheologice în anii 1965-1966, în punctul Hînsuri. Săpăturile au fost reluate de către Corneliu Gaiu și Gheorghe Marinescu și derulate între anii 1977-1991, fiind descoperită așezarea ce se-ntinde pe o distanță de aproximativ 1 km. de-a lungul văii Archiudului, datată din perioada postromană (sec. IV e.n.). Din așezare au fost cercetate 8 locuințe și șapte gropi menajere; iar pe platoul situat deasupra așezării au fost descoperite, din aceeași perioadă, 156 de gropi, dintre care 18 cu depuneri de schelete umane (unele având depuse alături și schelete de animale). Aproximativ 70% din gropi au pe fund un strat de cenușă provenit din arderea unor materii ușoare*. Vom prezenta selectiv doar acele morminte și gropi în care au fost găsite și oase de animale (în ordinea descoperirii lor).

1. Mormântul nr.3

Lângă craniul uman au fost găsite, împreună cu un cuțit de fier, trei oase de oaie (*Ovis aries*): humerus radius și metacarp, toate stângi, cu epifizele rupte, aflate în conexiune anatomică. Se observă că metacarpul este neepifizat distal, deci animalul a fost sacrificat înainte de a atinge vârsta de 18 luni.

2. Mormântul nr. 9

În groapa de formă circulară, cu fundul acoperit cu un strat subțire de arsură și cenușă, au fost depuse la adâncimi diferite trei schelete umane (bărbat, femeie și copil). La picioarele scheletelor 1 și 2 se afla un schelet de câine, culcat pe partea stângă cu capul spre vest. Lipsește neurocraniul și dentiția maxilarelor superioare. Din mandibula dreaptă lipsește premolarul 4; deoarece alveola dentară este închisă, acest premolar a fost pierdut în timpul vieții. Din membrele posterioare ne-a parvenit doar femurul stâng. Credem că scheletul a fost depus în întregime în pământ. Apreciem că a fost ucis în jurul vârstei de 1,5-2 ani, limitele de osificare proximală și distală fiind vizibile. Dimensiunile și valoarea medie aproximativă (tabel 1) a taliei de 587,11 mm. (*Koudelka*) și de 599,56 mm. (*Harcourt*) și a indicelui diafizar, de 7,7 indică un animal de talie și robustețe medie.

3. Mormântul nr. 57

În axul gropii în formă de căldare era așezat un schelet de copil, iar în stânga lui era depus un câine culcat pe partea dreaptă, cu craniul lângă membrele scheletului uman. Neurocraniul animalului era puternic fragmentat, la fel și maxilarele superioare. Din pământ a fost recuperat aproape întreg scheletul, mai puțin câteva metapodii și falangele. Radiusurile și cocsalele sunt puternic fragmentate neoferind date metrice. Toate oasele fiind epifizate, câinele atinsese în momentul sacrificiului faza de adult. Media valorilor obținute pentru talie, de 614, 15 mm. (*Koudelka*) și 613,96 mm. (*Harcourt*) arată un animal de talie mare, iar media indicelui diafizar, de 7, 006 indică o robustețe medie (tabel 1).

Tabel nr. 1 Datele metrice (mm) ale câinelui descoperit în morminte (M9 și M57)

	M 9		M57	
	stâng	drept	stâng	drept
MANDIBULĂ	83,3	81,6	70	72
lg. P1-M3	39,3	39	40	39,8
lg. P1-P4	44	44	32	32
lg. M1-M3	24	23	19	18

* Informații de la Corneliu Gaiu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru materialul osteologic pus la dispoziție.

lg. M1	24	23	19	18
lț. M1	8,6	8,5	8,3	8,5
SCAPULĂ				
lg. proc. glenoid	-	-	30,5	-
lg. cav. glenoidă	-	-	25	-
lț. cav. glenoidă	-	-	19,5	-
lț. min. col	-	-	25,3	-
HUMERUS				
lg. max.	-	-	178	176,6
lț. ep. prox.	-	-	31,7	31,6
DAP prox.	-	-	40,3	42,7
lț. min. diaf.	14,8	14	14,2	13,9
DAP diaf.	15,6	14,6	14,6	14,4
lț. ep. dist.	37,7	-	31,6	31,1
DAP dist.	28,5	-	22	25,7
Talia (<i>Koudelka</i>)	-	-	599,86	595,14
Talia (<i>Harcourt</i>)	-	-	584	579,19
I diafizar	-	-	7,97	7,87
RADIUS				
lg. max.	180,8	-	-	-
lț. ep. prox.	20	21,2	-	-
DAP prox.	13,4	12,7	-	-
lț. min. diaf.	13,6	-	-	-
DAP diaf.	9	-	-	-
lț. ep. dist.	27,6	-	-	-
DAP dist.	19	-	-	-
Talia (<i>Koudelka</i>)	582,17	-	-	-
Talia (<i>Harcourt</i>)	594,45	-	-	-
I diafizar	7,52	-	-	-
CUBITUS				
lg. olecranon	30	31	32,8	31,3
lț. min. olecranon	23,6	23,6	23,2	22,8
adânc. peste proc. anconeu	27,5	29,2	26,7	25,7
lț. proc. coronoid	20,5	19,4	17,5	-

COXAL				
lg. cav. acetab	-	26	-	-
FEMUR				
lg. max.	196,7	-	191	-
lț. ep. prox.	43,2	-	-	40,8
Dap prox.	27	-	-	-
diam. cap femural	20,5	-	18,4	18
lț. min. diaf.	15,5	-	13,8	14,5
DAP diaf.	15,6	-	13,7	13,8
lț. ep. dist.	35	-	32,6	-
DAP dist.	39,2	-	35,2	-
Talia (<i>Koudelka</i>)	592,06	-	574,91	-
Talia (<i>Harcourt</i>)	604,67	-	586,78	-
I diafizar	7,88	-	7,22	-
TIBIA				
lg. max.	-	-	221,5	224
lț. ep. prox.	-	-	34,5	34,6
DAP prox.	-	-	37,5	35,5
lț. min. diaf.	-	-	13,4	13,3
DAP diaf.	-	-	12,3	12,3
lț. ep. dist.	-	-	22	23
DAP dist.	-	-	16,4	15,5
Talia (<i>Koudelka</i>)	-	-	646,78	654,08
Talia (<i>Harcourt</i>)	-	-	656,36	663,49
I diafizar	-	-	6,04	5,93
CALCANEU				
lg. max.	-	-	42,8	43
lț. max.	-	-	16	18
ASTRAGAL				
lg. max.	-	-	-	29
lț. max.	-	-	-	18

4. Groapa nr. 11

Groapă în formă de butoi, cu un strat subțire de cenușă și cărbune, conține un singur fragment diafizar de metacarp de la un individ de *Bos taurus* a cărui prezență este probabil accidentală și resturile unui schelet de *Felis domestica* (pisică). Cu siguranță este un schelet incomplet reprezentat în materialul studiat prin: humerus stâng, radius stâng și drept, cubitus drept, femur drept, tibia dreaptă, calcaneu drept și stâng și astragal stâng.

Nici un os lung nu este întreg. Alături de acestea s-au mai găsit 5 fragmente metapodale și câteva așchii neidentificate ca element scheletic.

5. Groapa nr. 24

Materialul descoperit este reprezentat de 3 specii. De la un individ de *Bos taurus* (bovideu) provine un fragment de corn drept, alături de 7 fragmente craniale și un fragment distal de humerus drept (tabel 2). Cornul, de tip brachyceros, provine aparent de la un mascul (diam. bază = 45 mm.; diam. la 5 cm. de la bază = 33 mm.). Cea de-a doua specie prezentă în această groapă este porcul (*Sus scrofa domesticus*). Acesta e reprezentat prin mandibule (dreaptă și stângă), maxilare (drept și stâng), dinți izolați, scapulă (dreaptă și stângă), radius (drept și stâng) și cubitus (stâng). Toate aceste oase sunt fragmentare și aparțin aceluiaș individ sacrificat în jurul vârstei de 1 an (premolar 4 în erupție; limita de osificare a scapulelor vizibilă; radiusurile neepifizate proximal). Cea de-a treia specie este *Canis familiaris* (câine), reprezentată de asemenea doar prin câteva resturi: humerus (drept și stâng), femur (stâng) și 2 metacarpe. Toate aceste oase sunt neepifizate distal, deci provin de la un animal mai mic de 8 luni.

Tabel nr. 2 Datele metrice ale bovinelor (mm)

	G 26		G 32		G 129		G 138	
	stâng	drept	stâng	drept	stâng	drept	stâng	drept
COARNE								
diam. mare bază	-	45	-	-	-	-	-	-
MANDIBULĂ								
lg. M1 - M3	-	-	-	-	-	85,5	-	-
lg. M3	-	-	-	-	-	36,4	-	-
HUMERUS								
lț. ep. dist.	-	85	-	-	-	-	-	-
lț. trohlee	-	78	-	-	-	-	-	-
DAP dist.	-	73	-	-	-	-	-	-
METACARP								
lț. ep. prox.	-	-	46	-	-	-	54,2	-
DAP prox.	-	-	29,6	-	-	-	31,8	-
lț. min. diaf.	-	-	-	-	-	-	27,2	-
DAP diaf.	-	-	-	-	-	-	20,4	-
lț. ep. dist.	-	-	51	-	-	-	-	-
DAP dist.	-	-	26,7	-	-	-	-	-
FALANGA I								
lg. max.	-	-	-	-	-	-	54,4	-
lț. ep. prox.	-	-	-	-	-	-	27,8	-
DAP prox.	-	-	-	-	-	-	31	-
lț. min. diaf.	-	-	-	-	-	-	24	-
DAP diaf.	-	-	-	-	-	-	18,2	-
lț. ep. dist.	-	-	-	-	-	-	27,7	-
DAP dist.	-	-	-	-	-	-	19,8	-
CALCANEU								
lț. max.	-	-	-	-	-	-	46	-

6. Groapa nr. 28

Groapă în formă de căldare, cu fundul acoperit cu un strat superficial de cenușă și arsuri. La 0,80 m. era așezat un fragment din membrul posterior stâng al unui câine (femur, tibie, calcaneu) și 4 fragmente costale. Aceste oase provin de la un animal de talie mică (tabel 3), de 380, 47 mm. (*Koudelka*) și 389, 88 mm. (*Harcourt*) și gracil (indicele diafizar $Idf = 5,83$). Vârsta animalului era la sacrificiu de aproximativ 1,5 ani (limitele proximală a tibiei și distală a femurului sunt vizibile).

7. Groapa nr. 32

A fost descoperit un singur metacarp stâng (fragment proximal și fragment distal) provenit de la un bovid mai mare de 2,5 ani.

8. Groapa nr. 34

Groapă rotundă, cu profil în formă de U și fundul marcat de urme de arsuri, conținea un schelet de câine culcat pe partea stângă, la adâncimea de 0,60 m. Din craniu s-au recuperat doar mandibulele și fragmente din maxilarele superioare. Din scheletul postcefalic lipsesc în totalitate oasele centurilor și falangele; din oasele membrelor numai radiusul, tibia și calcaneul sunt prezente ca perechi. Animalul era un adult de talie medie (tabel 3), de 535, 28 mm. (*Koudelka*) și 548,69 mm. (*Harcourt*), destul de gracil ($Idf = 6,35$).

9. Groapa nr. 36

În această groapă specia *Sus scrofa domesticus* (porc) este prezentă printr-un fragment distal de picior posterior drept. Oasele descoperite (tibie neepifizată distal, calcaneu fragmentat, metatars III neepifizat distal) permit aprecierea că în momentul morții animalul nu atinsese vârsta de 2 ani.

10. Groapa nr. 39

Groapă de formă circulară, cu fundul acoperit de un strat subțire de cenușă și arsură, conținea pe marginea estică, la adâncimea de 0,30 m. un schelet de câine culcat pe partea dreaptă, cu capul orientat spre sud. La 0,70 m. era culcat un al doilea schelet de câine, tot pe partea dreaptă, cu capul orientat spre nord. Considerăm că scheletul nr. 1 era întreg, elementele scheletice absente din materialul studiat trecând probabil neobservate în timpul colectării. Scheletul nr.2 credem că a fost depus parțial în groapă, deoarece cu excepția maxilarelor și a mandibulei nu există nici un element scheletic provenit din partea stângă (probabil au fost depuse intenționat numai membrele drepte anterior și posterior).

Ambele schelete aparțin unor animale adulte și ambele au suferit căderi ale dinților în timpul vieții, având alveolele dentare închise (la primul schelet lipsea P2 inferior drept și carnasiera superioară stângă, iar la al doilea schelet P2 inferior stâng).

Talia s-a putut aprecia doar pentru primul schelet. Valorile medii, de 564,27 mm. (*Koudelka*) și 569, 62 mm. (*Harcourt*) indică un individ de talie medie și moderat de robust ($Idf = 7, 05$). Puternica fragmentare a oaselor prezente pe de o parte și absența unor importante oase din cel de al doilea schelet pe de altă parte, face imposibil calculul taliei acestui individ. Acesta pare totuși să fi fost ceva mai masiv decât primul individ (tabel 3).

11. Groapa nr. 40

Groapă de formă circulară; pe fund s-a găsit un strat subțire de cenușă și cărbune. La 0,70 m. era depus un schelet întreg de câine culcat pe partea stângă, cu capul adus pe spinare. Câinele atinsese vârsta de adult în momentul sacrificării, era de talie (tabel 3) medie (spre limita superioară), de 581, 52 mm. (*Koudelka*) și 592, 45 mm. (*Harcourt*) și robustețe medie ($Idf = 7,33$).

12. Groapa nr. 53

În această groapă au fost găsite fragmente osoase de iepure (*Lepus europaeus*). Sunt prezente numai câteva oase lungi (humerus stâng, femur stâng și femur drept + 4 fragmente diafizare de os lung nedeterminate ca parte anatomică) și 2 fragmente de coxal stâng. Capul femurului drept este detașat și neosificat, prin urmare aceste oase provin de la un tânăr.

13. Groapa nr. 66

Au fost descoperite un fragment bazal de corn, nemăsurabil și neidentificabil ca tip morfologic și 4 molari superiori izolați.

14. Groapa nr. 67

La adâncimea de 0,80 m. pe marginea sudică a gropii de formă circulară, au fost găsite resturile scheletice ale unui câine adult. Singurele oase lungi și măsurabile (tabel 3) din cele care nouă ne-au parvenit, sunt femurele (drept și stâng).

15. Groapa nr. 73

Groapă de formă ovală, avea fundul acoperit de un strat superficial de arsuri și cenușă. peste stratul de arsură, pe marginea gropii erau așezate lespezi de piatră dispuse în cerc. La 0,30 m., pe marginea estică a gropii s-a găsit un schelet de câine culcat pe partea stângă. Craniul este puternic fragmentat, singura porțiune măsurabilă fiind mandibula stângă (tabel 3). Din scheletul centurilor singurul os prezent în materialul ajuns în posesia noastră este scapula dreaptă, iar din scheletul membrelor propriu-zise sunt prezente humerusul (stâng), radiusul (stâng și drept), cubitusul (stâng), femurul (stâng și drept), tibia (stângă și dreaptă), calcaneul (drept), 5 metapodii și o falangă proximală. Animalul era adult, de talie medie, 542,39 (*Koudelka*) și 552, 95 (*Harcourt*) și gracilizare redusă spre medie (media $Idf = 6,5$).

16. Groapa nr. 74

Groapă nesemnificativă din punct de vedere osteologic, din interiorul ei provenind un fragment diafizar de humerus ce aparținea unui bovid.

17. Groapa nr. 77

De asemenea este slab reprezentată, în groapă găsindu-se 2 dinți (un incisiv și un canin, ambii superiori) de suin (după mărime par să provină de la specia domestică).

18. Groapa nr. 93

Din această groapă provine un singur fragment distal dintr-un humerus de cerb (lț.ep.dist. = 72,3 mm.; DAP dist. = 70,5 mm.; lț.trohlee = 64,5 mm.).

19. Groapa nr. 95

Este reprezentată, de asemenea, printr-un singur fragment (de cavitate acetabulară) dintr-un coxal de cerb.

20. Groapa nr. 100

Și în această groapă este prezent cerbul printr-un fragment distal de femur stâng (DAP dist. = 96,3 mm.). Pe fundul gropii circulare era așezat un schelet de câine culcat pe partea dreaptă. Valorile dimensionale (tabel 3) și calculul taliei, de 532,6 mm. (*Koudelka*) și 542, 01 mm. (*Harcourt*) și a Idf de 6,49, posibile numai după cele două tibii (stângă și dreaptă), indică un animal adult de talie medie, destul de gracil.

21. Groapa nr. 129

De formă circulară; avea depus la adâncimea de 0,70 m. un schelet de câine culcat pe partea dreaptă, cu capul spre nord. Suntem de părere că scheletul era depus incomplet deoarece ne-au parvenit doar câteva oase: mandibula (dreaptă și stângă), maxilar (drept), humerus (stâng și drept) și tibie (stângă și dreaptă). Alături de acestea erau și fragmente craniale, vertebrale și fragmente diafizare de oase lungi neidentificate ca parte anatomică. Nici un os nu a oferit posibilitatea calculării taliei animalului, care atinsese la moarte faza de adult. Cele câteva valori dimensionale pe care le-am putut lua indică un individ ce se încadrează în limitele boimetrice ale câinilor din așezare.

Din aceeași groapă mai provin și 2 fragmente mandibulare (drept și stâng) și 1 molar superior de bovid (tabel 2).

22. Groapa nr. 138

Este bine reprezentată prin trei specii de mamifere. De la un individ de *Bos taurus* (bovid) s-au identificat un metacarp stâng (neepifizat distal), o falangă proximală (epifizată), un calcaneu (neosificat), o mandibulă dreaptă cu premolarii 2 și 3 definitiv neerupți, 2 molari maxilari și 2 molari mandibulari izolați. Vârsta aproximativă a animalului în momentul sacrificării lui era cuprinsă între 18 și 24 de luni.

Au fost găsiți și 3 molari superiori stângi (M1, M2, M3) și 2 molari inferori dreپți (M2, M3) de la un ovicaprin adult. (M3 uzați.)

Cea de-a treia specie, câinele, este reprezentată prin mai multe oase. Cu excepția mandibulelor, care sunt prezente pereche (partea dreaptă și partea stângă), scheletul postcefalic (cu excepția tibiei) este prezent doar prin părțile drepte (tabel 3), având loc, probabil, o depunere parțială și preferențial dreaptă intenționată. Gradul de osificare indică un animal de aproximativ 2 ani (limita de osificare proximală a tibiei este slab vizibilă).

Materialul osteologic de la Archiud este fără îndoială unul deosebit prin calitatea și cantitatea lui, care a ridicat unele probleme în ce privește interpretarea. Avem de-a face cu siguranță cu înhumarea rituală a câinelui. Acest lucru e dovedit în primul rând de contextul arheologic în care au fost descoperite scheletele de câini, în gropi amenajate, cu fundul acoperit de cenușă, cărbune și arsuri, dar și de faptul că în multe cazuri scheletele au fost depuse întregi. Deși materialul ce ne-a parvenit pentru studiu era cel mai adesea parțial, probabil că friabilitatea accentuată a împiedicat recoltarea sa completă.

Tabel nr. 3 Datele metrice ale câinelui (mm)

	G 28		G 34		G 39				G 40		G 67		G 73		G 100		G 129		G 138	
					Schelet 1		Schelet 2													
	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.	stg.	dr.
MANDIBULA											-	-								
lg. P1-M3	-	-	76,6	75,5	79	80,7	85	85	75	74,7	-	-	76	-	-	-	-	79	72,7	-
lg. P1-P4	-	-	40,5	41,5	42	41,8	45	46,5	39,5	40	-	-	40,5	-	-	-	-	43	39,3	-
lg. M1-M3	-	-	40	36,5	39,5	39	42,4	42	37,7	37,3	-	-	37	-	34,3	33,6	38	37	35	35
lg. M1	-	-	21,2	20,5	23,5	23,2	25	25,5	23,5	22,5	-	-	21	-	20,5	20,2	21,5	21,3	20,3	19,8
lț. M1	-	-	8,3	8	10	10,1	10,5	10,4	9,2	8,6	-	-	9	-	8,3	8,9	9,1	9,3	8,5	8
SCAPULĂ																				
lg. proc. glenoid	-	-	-	-	31,4	-	-	-	-	-	-	-	-	30,2	30,5	-	-	-	-	-
lg. cav. glenoidă	-	-	-	-	28	-	-	29,5	-	-	-	-	-	23	25,5	27,7	-	-	-	-
lț. cav. glenoidă	-	-	-	-	16	-	-	20,5	-	-	-	-	-	16	19	17,5	-	-	-	-
lț. min. col	-	-	-	-	-	-	-	32	-	-	-	-	-	-	26,2	26,5	-	-	-	-
HUMERUS																				
lg. max.	-	-	-	-	172,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lț. ep. prox.	-	-	-	-	31,4	-	-	-	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
DAP prox.	-	-	-	-	43,6	45	-	-	43,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lț. min. diaf.	-	-	12,5	-	13,6	13,6	-	14,5	13,6	-	-	-	12	-	-	13,2	12,8	13,5	-	-
DAP diaf.	-	-	12,3	-	15	14,3	-	14	15,3	-	-	-	12,7	-	-	12,6	12,5	14,2	-	-
lț. ep. dist.	-	-	-	-	32	-	-	-	-	33,4	-	-								
DAP dist.	-	-	-	-	25	-	-	-	-	26	-	-								
Talia (Koudelka)	-	-	-	-	581,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Talia (Harcourt)	-	-	-	-	565,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
l diafizar	-	-	-	-	7,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CUBITUS																				
lg. olecranon	-	-	-	-	30	28,8	-	33	28,6	28,5	-	-	29	-	-	28	-	-	-	-
lț. min. olecranon	-	-	-	-	22	21,3	-	24,2	22,8	23	-	-	21,5	-	-	21,5	-	-	-	19,8
adânc. peste proc. anconeu	-	-	-	-	26,7	26	-	28,5	27	27,5	-	-	24,6	-	25,6	26	-	-	-	23,8
lț. proc. coronoid	-	-	-	-			-	17,7	17	17,2	-	-	16,3	-	16,8	-	-	-	-	15,3
RADIUS																				
lg. max.	-	-	-	-	170	-	-	-	-	176,2	-	-	166	-	-	-	-	-	-	-

lț. ep. prox.	-	-	-	-	18	19,5	-	-	-	19	-	-	19	20,6	17	17,5	-	-	-	-
DAP prox.	-	-	-	-	13,3	12,8	-	-	-	13	-	-	12	12,4	12,6	11,3	-	-	-	-
lț. min. diaf.	-	-	12	11,5	12,4	-	-	-	-	14,2	-	-	12,2	11,6	-	-	-	-	-	11,8
DAP diaf.	-	-	8,2	8	8,5	-	-	-	-	8,6	-	-	7,2	7,5	-	-	-	-	-	-
lț. ep. dist.	-	-	22,4	19,5	23	23,5	-	-	-	25,5	-	-	23,2	-	23	22,4	-	-	-	-
DAP dist.	-	-	13	12,3	14	11,8	-	-	-	14	-	-	12,7	-	12,4	11,7	-	-	-	-
Talia (Koudelka)	-	-	-	-	547,4	-	-	-	-	567,3	-	-	534,5	-	-	-	-	-	-	-
Talia (Harcourt)	-	-	-	-	560,1	-	-	-	-	579,8	-	-	546,3	-	-	-	-	-	-	-
I diafizar	-	-	-	-	7,2	-	-	-	-	8,05	-	-	7,34	-	-	-	-	-	-	-
COXAL																				
lg. cav. acetab.	-	-	-	-	-	20,5	-	-	24	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
FEMUR																				
lg. max.	-	-	-	-	187,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lț. ep. prox.	-	-	-	-	41,5	-	-	-	40,8	-	37,7	39,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Dap prox.	-	-	-	-	20	-	-	-	27,5	-	30	27	-	-	-	-	-	-	-	-
diam. cap femural	-	-	-	-	19	-	-	-	19,5	-	19,4	20	19,6	-	-	-	-	-	-	-
lț. min. diaf.	10,1	-	11,6	-	13,8	14,2	-	-	14,5	14	13,6	14	12,6	12,4	-	12,8	-	-	-	-
DAP diaf.	9	-	13,4	-	13,5	13,4	-	-	14,2	14,8	14	14	12,8	13	-	11,8	-	-	-	-
lț. ep. dist.	30,2	-	30,5	-	32,5	30,2	-	30	-	32,3	-	-	34	-	31,8	-	-	-	-	30,2
DAP dist.	21	-	29,3	-	36,6	35,5	-	35,2	-	34	-	-	31,8	-	34,3	-	-	-	-	29,7
Talia (Koudelka)	-	-	-	-	564,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Talia (Harcourt)	-	-	-	-	575,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
I diafizar	-	-	-	-	7,36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TIBIA																				
lg. max.	130,3	-	-	184	193,7	192,8	-	-	204	-	-	-	187	187,2	182	182,8	-	-	-	-
lț. ep. prox.	22	-	-	25,5	34	34,6	-	-	37,8	-	-	-	30,8	32,7	31,6	33,2	-	33,8	-	31,2
DAP prox.	21	-	-	33	37	37	-	-	37	-	-	-	35	-	34	31,6	-	37,4	-	33,7
lț. min. diaf.	7,6	-	11,7	11,7	12,2	12,4	-	-	13,5	13,8	-	-	11,3	11,5	11,7	12	12,5	-	-	12,3
DAP diaf.	8,2	-	12,2	11,3	11,7	12,7	-	-	13	12,7	-	-	10,5	11	12,3	11,2	13,8	-	-	12
lț. ep. dist.	14,7	-	16,4	21,7	22,5	24,3	-	-	23,7	24,6	-	-	21,8	22	21,2	22	-	-	20,5	23,1
DAP dist.	9,7	-	-	15	16,9	16,4	-	-	17	17,2	-	-	16	16,2	16,4	16,7	-	-	17,2	17,4
Talia (Koudelka)	380,4	-	-	537,2	565,6	562,9	-	-	595,6	-	-	-	546,1	546,6	531,4	533,7	-	-	-	-
Talia (Harcourt)	389,8	-	-	546,6	575	572,3	-	-	605,1	-	-	-	555,4	556	549,8	543,8	-	-	-	-
I diafizar	5,83	-	-	6,35	6,29	6,43	-	-	6,61	-	-	-	6,04	6,14	6,42	5,65	-	-	-	-

Sacrificii de animale și ofrande de carne se practica din neolitic. Încă din cultura Criș, pe teritoriul Ungariei s-a descoperit un cerb înmormântat (*Ferenczi-Ferenczi 1964*, p. 54). Pe teritoriul țării noastre, din cultura Starčevo-Criș, este cunoscut mormântul 10 de la Gura Baciului care avea depusă ca ofradă de carne o porțiune din piciorul unui bovid (*Lazarovici-Maxim 1995*, p. 39). În cazul celui mai vechi mormânt neolitic din România, descoperit de N. Vlăsa, caracterul de ofrandă al resturilor scheletice descoperite aici este pus sub semnul întrebării (*Necrasov 1964*, p. 33). Pe tot parcursul neoliticului, în epoca bronzului, la daci și la romani sunt întâlnite înhumările intenționate de animale. Un loc important în cadrul acestor înhumări îl deținea câinele. La geto-daci calul și câinele reprezintă peste 55% din totalul speciilor înhumate (*Sîrbu 1993*, p. 49). Romanii sacrificau primăvara căței pentru stimularea coacerii și rumenirii recoltelor (*Frazer 1980*, 3, p. 309). Contemporană cu așezarea de la Archiud este cea din nivelul VI de la Stolniceni – Rîmnicu Vlcea, unde s-au descoperit 3 gropi rituale cu câini (*Udrescu 1992*, p. 267). Tot în secolul IV e.n. sunt atestate înhumări de câini în cadrul cultuii Sântana de Mureș – Cerneahov (*Bichir 1982*, p. 157).

Problema pe care ne-o punem este de ce și în așezarea de la Archiud, precum în multe alte așezări, animalul preferat sacrificiului este câinele. Să fie făcută această alegere după un criteriu economic sau din considerente de ordin sentimental? Pe de o parte câinele dă posibilitatea substituirii altor specii cu importanță economică (bovine, caprine, suine). Astfel “mentalitatea economică” prevalează asupra “mentalității spirituale” (*Udrescu-Dobre 1992*, p. 33). Această ipoteză însă, ar putea fi neacceptată, deoarece fiecare animal are atributele sale religioase, iar în cazul în care se dorea, se puteau depune numai părți din animale de talie mare (*Sîrbu 1993*, p. 52). Pe de altă parte câinele ar putea ilustra atașamentul față de stăpân, ar putea fi un însoțitor al defunctului dincolo de viața pământească. La geto-daci și dacii liberi din secolele II-IV e.n., câinelui I se acorda o atenție deosebită; era sacrificat în cinstea unei divinități sau pus în momânt pentru a servi de ghid pe “lumea cealaltă” (*Bichir 1982*, p. 158). Semnificația înhumărilor de câini ar putea fi mai bogată și diferită de la o perioadă la alta, de la o comunitate la alta.

Se observă heterogenitatea depunerilor în gropi. Astfel, majoritatea conțineau câini, fie ca specie singulară, fie în asociație cu alte specii (tabel 4). Două dintre gropile studiate conțineau depuneri ale unor alte animale. Astfel în groapa 11 s-au găsit resturile scheletice ale unei pisici, iar în groapa 53 fragmente osoase ale unui iepure. Multe gropi conțineau fragmente cu aspect de resturi menajere, provenite de la diverse specii. Numărul acestor fragmente este foarte redus, ele provin în majoritate de la bovine (gropile: 32, 36, 66, 74), dar și de la porc (gropile: 36, 77) și cerb (gropile: 93, 95). Observăm predominanța speciilor domestice în întreg materialul studiat. În tabelul 4 am notat cu A câinele prezent ca specie unică, cu B câinele prezent în asociație cu alte animale (bovin, porc, ovicaprine, cerb), cu C depunerea unor alte specii și cu D fragmentele cu aspect de resturi menajere.

Singurul mamifer sălbatic depus (parțial) este iepurele. Înhumarea animalelor sălbatice reprezenta probabil o manifestare rituală pentru înlăturarea pagubelor făcute turmelor sau semănăturilor. Depunerea acesui animal, alături de vulpi sau alte animale de talie mică (preferabile unui cerb) ar putea fi o ilustrare a “mentalității economice”.

Heterogenitatea caracteristică gropilor o regăsim și în ceea ce privește mormintele. În mormântul 3 prezența celor 3 oase de oaie lângă craniul uman, alături de cuțitul de fier, ne face să credem că este vorba despre o ofrandă. Această ipoteză este confirmată de faptul că cele trei oase ale piciorului anterior stâng sunt în conexiune anatomică, provenind din porțiunea carnată a membrului; în plus, ofranda de carne provine de la un animal tânăr (sub 18 luni).

Tabel nr. 4 Distribuția materialului (a speciilor și grupelor de specii) pe complexe

	A	B	C	D
G 11			+	
G 24		+		
G 28	+			
G 32				+
G 34	+			

G 36				+
G 39	+			
G 40	+			
G 53			+	
G 66				+
G 67	+			
G 73	+			
G 74				+
G 77				+
G 93				+
G 95				+
G 100		+		
G 129		+		
G 138		+		

Avem rezerve în legătură cu semnificația mandibulei de bovidu descoperită lângă craniul uman din mormântul 4. Deși mai există depuneri de mandibule ca ofrandă lângă craniu, spre exemplu, cele 2 mandibule de porc din groapa 9 de la Orlea (*Comșa 1972*, p. 72; *Sîrbu 1993*, p. 97), totuși starea fragmentară și lipsa dinților (care e posibil să-i fi căzut înaintea morții) ne fac să credem într-o apariție accidentală a acestui os, punând la îndoială caracterul de ofrandă.

Mormintele 9 și 57 se caracterizează prin depunerea câte unui schelet de câine în fiecare. În primul există o suprapunere de trei schelete umane (bărbat, femeie și copil), câinele fiind culcat la picioarelor primelor două schelete, iar în cel de-al doilea mormânt, animalul era depus lângă cadavrul unui copil. Ambele animale depășiseră la moarte 18 luni, iar depunerea lor este probabil rezultatul atașamentului față de familie (?) și respectiv față de copil.

Valorile medii ale taliilor (*Driesch-Boessneck 1974*, p. 343) câinilor descoperți în morminte și gropi (tabel 5) indică indivizi de mărimi medii în majoritate (după *Koudelka*, 1885), cuprinse între 532,6 mm. și 587, 11 mm. sau mărimi medii – supramedii (după *Harcourt*, 1974) cuprinse între 542, 01 mm. și 599, 56 mm. excepții fac câinele din groapa 28, de talie mică (spre limita superioară a valorilor pentru talie mică) și câinele din mormântul 57, de talie mare (spre limita inferioară a valorilor pentru talie mare).

Tabel nr. 5 Valorile medii (mm.) ale taliei câinilor (calculate după *Koudelka* și după *Harcourt*) descoperiți în morminte și gropi

	M 9	M 57	G 28	G 34	G 39	G 40	G 73	G 100
T (K)	587,1	614,1	380,4	535,2	564,2	581,5	542,3	532,6
T (H)	599,5	613,9	389,8	546,6	569,6	592,4	552,9	542

Nu se constată o preferință pentru modul de culcare a animalului (pe dreapta sau pe stânga), în schimb se observă o preferință pentru înhumarea animalelor adulte sau subadulte (*Silver 1963*, p. 252-253) – un singur individ nu atinsese vârsta de 8 luni în momentul sacrificării – și cu gracilitate medie sau redusă spre medie. Pe nici unul din oase nu se observă urme de ardere sau urme de intervenție antropică cu obiecte tăioase.

Manifestări de cult legate de animale s-au păstrat până în secolul al XIX-lea, în gospodăriile țărănești fiind folosite craniile de animale pentru apărarea turmelor domestice de prădători, pentru a opri bolile să atingă vitele, pentru apărarea recoltelor și pentru a împiedica moartea oamenilor bolnavi (*Udrescu 1992*, p. 268).

Și în prezent există manifestări primitive de cult cu sacrificii de animale: membrii unui trib din Africa Centrală ucid un miel în diverse ocazii, calmucii omoară un berbec pentru ispășire, unii indieni din America de Nord evită sfârâmarea oaselor animalelor pe care le-au consumat datorită credinței în reînvierea animalelor și din teama de a nu speria pe ceilalți indivizi din aceeași specie, altfel distrugerea oaselor ar micșora cantitatea de vânat în viitor (*Frazer 1980*, 4, p. 131-132, 141-143). Astfel, în mentalitatea primitivă a vânătorilor și crescătorilor de animale, animalul era și este tratat cu mult respect chiar și în prezent: “în mentalitatea primitivă a lor era important ca animalul omorât să poată re trăi sub aceeași formă, iar pe de altă parte să poată fi atras spre vânător prin valoarea magică a unei imagini fidele” (Gramatopol 1982, p. 35).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Bichir 1982 = Gh. Bichir, *Manifestări de caracter magic și de cult la geto-dacii din Muntenia din secolele II-IV e.n.*, în *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 153-159.

Comșa 1972 = E. Comșa, *Contribuție la riturile din secolele II-I î.e.n., din sud-estul Olteniei (mormintele de la Orlea)*, în *Apulum*, X, 1972, p. 65-78.

Driesch – Boessneck 1974 = Angela von den Driesch, J. Boessneck, *Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmaßen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen*, în *BLV – Verlagsgesellschaft München* 40, 22, 4, 1974, p. 325-348.

Ferenczi-Ferenczi 1974 = G. Ferenczi, Șt. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Doboșeni (1955-1956)*, în *ActaMN*, 1, 1964, p. 39-66.

Frazer 1980 = J. G. Frazer, *Creanga de aur*, 1-5, 1980, București.

Gramatopol 1982 = M. Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, 1982, București.

Lazarovici – Maxim 1995 = Gh. Laharovici, Zoia Maxim, *Gura Baciului. Monografie*

arheologică, 1995, Cluj-Napoca.

Necrasov 1964 = Olga Necrasov, *Studiul osemintelor umane și ale resturilor de paleofaună descoperite în mormântul neolitic de la Cluj – “Gura Baciului” datând din cultura Criș*, în *Apulum*, V, 1964, p. 19-34.

Protase 1971 = D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, 1971, București.

Silver 1963 = I. A. Silver, *The Ageing of Domestic Animals*, în *Science in Archaeologie*, 1963, p. 250-268.

Sârbu 1993 = V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, 1993, Galați.

Udrescu 1992 = M. Șt. Udrescu, *Unele date despre “mentalitatea rituală” în secolele III-IV e.n.; gropile rituale cu câini de la Stolniceni – Râmnicu-Vâlcea*, în *Istros*, VI, 1992, p. 267-270.

Udrescu – Dobre 1992 = M. Șt. Udrescu, Elena Dobre, *Gropile rituale cu animale de la Căscioarele (Jud. Călărași): date zooarheologice*, în *Istros*, VI, 1992, p. 31-36.

CÂTEVA ASPECTE CU PRIVIRE LA CETATEA MEDIEVALĂ DE LA CICEU (JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD)

VASILE MIZGAN

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul secolului următor, Transilvania cunoaște fenomenul de generalizare a fortificațiilor din piatră. Un rol important, dar nu hotărâtor în accelerarea acestui fenomen, l-a avut invazia tătară din anul 1241. Totodată, este perioada în care regatul maghiar a căzut pradă anarhiei feudale cauzată de luptele pentru tron, iar, în interiorul societății transilvănene, pe acest fundal, mai ales din punct de vedere social, au loc profunde transformări.

Această explozie de fortificații începe în jurul anului 1260 când se înmulțesc în documente atestările de cetăți și se încheie pe la 1320 când regele Carol Robert devine autoritatea incontestabilă din regat.¹ Faptul că, până la sfârșitul secolului al XIV-lea în Transilvania au existat circa 200 de fortificații, ne îndreptățește să afirmăm că în această perioadă am avut de a face cu un adevărat fenomen de “încastelare” a spațiului intracarpatic.² În linii mari, acesta ar fi contextul în care apare și fortificația de la Ciceu.

Luată cantitativ, bibliografia³ referitoare la Ciceu este relativ bogată. Din păcate, aproape tot ce s-a scris despre această fortificație rămâne, în continuare, tributary lucrării lui Joseph Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, apărută la Dej, în anul 1900. Monografia este o investigație documentară fundamentală asupra localităților din comitatele Solnok și Dăbâca, bazată mai ales pe arhiva Bistriței. Pentru perioada interbelică ar trebui menționate lucrările lui Victor Motogna, *Cetatea Ciceiului sub stăpânirea Moldovei*, și Eliseu Sighiartău, *Colinele și cetatea Ciceiului*, aceasta din urmă în special pentru prezentarea fizico-geografică a regiunii.

În aceste pagini ne-am propus prezentarea unui istoric al cetății de la atestarea documentară până la demantelarea sa, precum și limpezirea unei probleme mai puțin discutate până acum în istoriografia despre Ciceu, și anume, prezentarea fortificației însăși, cu tot ce ține de ea: clasificarea tipologică, sisteme de apărare etc. acest fapt se bazează pe două documentări efectuate la fața locului, în lunile noiembrie 1996 și februarie 1997.⁴

Cetatea Ciceu este situată în actualul județ Bistrița-Năsăud la circa 20 km. nord-est de municipiul Dej, pe teritoriul localității Ciceu-Corabia. Din evul mediu și până în pragul epocii moderne a făcut parte din fostul comitat al Solnocului interior. Originea numelui Ciceu ar proveni din limba maghiară de la cuvântul csucs = culme, vârf.⁵ De-a lungul timpului, Ciceul apare în documente sub diferite denumiri: Chicho (1283), Chycov (1290-1300), Chycoc (1387), Chichio (1544).⁶ Numele de Ciceu apare pentru prima dată în anul 1283, când Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, confirma împărțirea moșiilor din Ungaria și Transilvania ale membrilor familiei Ratold.⁷

La 1293, comitele Dionisie a solicitat lui Andrei al III-lea moșia Ciceiului, motiv pentru care regele a trimis oameni ai capitlului din Alba Iulia să cerceteze dacă aceasta avea sau nu stăpâni. Locul era “gol și lipsit de locuitori”, motiv pentru care regele “l-a pus în stăpânirea lui pe comitele Dionisie”⁸ Probabil că, în urma incursiunilor tătarăști din anul 1285, familia Ratold și-a pierdut într-un fel oarecare drepturile, motiv pentru care, nobilii din familia Bánffy, stăpânii Cuzdrioarei, au făcut presiuni pentru a-și lărgi domeniul. În legătură cu referința la lipsa populației, interpretările pot fi nuanțate. Și în alte cazuri se foloseau astfel de termeni, nu pentru că locuitorii n-ar fi existat, ci pentru a deprecia valoarea domeniului pe care regalitatea, moștenitoare a tuturor pământurilor rămase fără stăpâni, avea să-l piardă definitiv în favoarea noului solicitant.

Cetatea este atestată documentar, pentru prima dată, la 28 septembrie 1304, când se afla în mâinile voievodului Transilvaniei, Ladislau Kan, al cărui reprezentant era “comitele Nicolae Vas, castelanul nostru de

¹ Adrian A. Rusu, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI-XIV)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1987, p. 43.

² *Ibidem*, p. 45.

³ Un rol orientativ în realizarea acestei prezentări l-a avut consultarea *Bibliografiei fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*, Adrian A. Rusu, Reșița, 1996.

⁴ Mulțumiri pentru sprijinul acordat domnului A. A. Rusu și tatălui meu.

⁵ Joseph Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, Dej, 1903, II, p. 379.

⁶ *Ibidem*, p. 379.

⁷ *DIR*, C, XIII, II, p. 246.

⁸ *DIR*, C, XIII, II, p. 394.

Ciceu”⁹. Situația ne îndeamnă să presupunem că cetatea apăruse, în realitate, construită fiind de Dionisie sau rudele sale, Ladislau Kan uzurpând-o, așa cum făcuse, de altfel, și cu alte cetăți ori moșii transilvane. După înlăturarea și moartea numitului voievod al Transilvaniei, Nicolae Vas a continuat să păstreze cetatea pe seama fiilor aceluia. Amenințat de autoritatea regală și oamenii ei că își va pierde posesiunile din Țaga și Sucutard, și atras de promisiuni de iertare și înzestrare cu noi pământuri, a cedat presiunilor și, în 1321, a deschis porțile cetății pentru oștenii lui Doja de Debrețin, voievodul Transilvaniei.¹⁰

Statutul juridic al cetății rămâne neschimbat până în anul 1387, când regele Sigismund de Luxemburg a donat-o, împreună cu satele dependente, voievodului Ladislau Bánffy, și fratelui său, Nicolae.¹¹ În ultimul deceniu al sec. al XIV-lea, zona Ciceului, Ungurașului și a Bistriței, împreună cu alte ținuturi, este amintită sub jurisdicția stavropighiei din Peri¹², ceea ce ar constitui prima dovadă certă a prezenței românilor ortodocși în aceste zone. La 1405, același rege Sigismund confirma ca proprietari ai cetății pe fiii lui Nicolae Dezsöfi (Ștefan, Ioan și Sigismund)¹³, pentru ca, la 1427, cetatea să fie stăpânită de fiii lui Nicolae Bánffy (Ioan și Desideriu), și de nepotul său, Nicolae, fiul lui Ștefan Bánffy.¹⁴ Drept pedeapsă pentru participarea la răscoala din anul 1467 a fiilor lui Ștefan și Desideriu Bánffy, împotriva autorității tânărului rege Matia, în Transilvania, în anul următor, 1468, acesta din urmă a confiscat două treimi din moșiile familiei Bánffy din regiunea Ciceului.¹⁵ Acestea au fost dăruite, împreună cu toate vămile și impozitele, lui Mihail Szerdahelyi¹⁶, care le stăpânea și la 1483.¹⁷

Fără îndoială, problema cea mai controversată din istoriografia referitoare la Ciceu, este în legătură cu *momentul precis* al intrării sale în posesia domnilor moldoveni. Din lipsa unor dovezi documentare certe nu s-a putut ajunge, până la ora actuală, la un acord comun asupra datei la care Ștefan cel Mare a luat în stăpânire posesiunile transilvănene, Ciceul și Cetatea de Baltă. Este sigur că actul donării a avut loc o dată cu destinderea politică survenită între Ungaria și Moldova, și identificarea intereselor majore în fața pericolului otoman.

O serie de cronicari (Istvánffi¹⁸, Grigore Ureche¹⁹, *Letopisețul de la Putna*²⁰), plasează evenimentul în perioada cuprinsă între anii 1467-1470. Mărturiile acestor cronicari care au încercat să scurteze timpul dintre conflict și împăcarea lui Ștefan cu Matia, trebuie privite cu anumite rezerve. Chiar dacă a existat o apropiere între cei doi domni după conflictul de la Baia, situația politică nu s-a valorificat prin donarea unor posesiuni.

Istorici ca Augustin Bunea²¹ sau Vasile Pârvan²² se opresc la anul 1475 ca și dată a cedării posesiunilor transilvănene. Motivul pentru care cei doi au optat pentru această dată pare a fi alianța încheiată la Iași, în 15 iulie 1475, care prevedea acordarea de azil politic lui Ștefan, familiei sale și boierilor în “fortificațiile, cetățile și orașele noastre”, adică în Transilvania, în cazul în care ar fi fost siliți de “forța dușmanului” să părăsească țara.²³ Acordul însă are un conținut general și nu poate fi invocat ca un act de donație.

Dacă acceptăm faptul că Ciceul și Cetatea de Baltă au fost donate împreună, atunci acest act s-a produs cândva după anul 1479.²⁴ Aruncând o privire asupra situației cetății în perioada imediat următoare acestei date, aflăm menționat în anul 1482, ca și castelan al Ciceului, pe Dominic cel Mare²⁵, iar în anul următor pe Valentin diacul²⁶, omul lui Mihail Szerdahelyi, stăpânul cetății de la 1473.²⁷ Situația politică de după anul 1483 a cerut consolidarea alianței din 1475 cu măsuri care să asigure durabilitatea acesteia. Dovezile pentru intrarea posesiunilor transilvănene în stăpânirea lui Ștefan cel Mare după anul 1484, când a pierdut Chilia și Cetatea

⁹ DIR, C, XIV, II, p. 4.

¹⁰ DIR, C, XIV, II, p. 19.

¹¹ Eliseu Sighiarteu, *Colinele și cetatea Ciceului*, Dej, 1928, p. 16.

¹² N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, p. 193.

¹³ Kádár, J., *op. cit.*, p. 390.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*, p. 391

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Istvánffi, apud Kiss Francisc, *Posesiuni moldovenești în Transilvania*, în *Studii și articole de istorie*, XV, 1975, p. 14.

¹⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 41sq.

²⁰ Letopisețul de la Putna, în I. Bogdan, *Cronicile slavo-române*, București, 1959, p. 62.

²¹ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj, 1902, p. 15.

²² Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 71.

²³ Kiss Francisc, *op. cit.*, p. 15.

²⁴ Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei*, Dej, 1927, p. 16.

²⁵ Kádár, J., *op. cit.*, p. 396.

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*, p. 391.

Albă, par să corespundă realității, mai ales că, abia în 1495 avem menționat în documente primul pârcălab moldovean pentru Ciceu, în persoane lui Ioan Grumezea.²⁸

Ultimii ani de existență ai fortificației de la Ciceu au ca și figură centrală pe domnul Moldovei, Petru Rareș. Intervenția otomană din anul 1538 în Moldova, dublată de trădarea boierilor, a avut drept urmare refugiul domnului, mai sus amintit, la Ciceu, unde a sosit “sâmbătă în răsăritul soarelui, 28 septembrie [1538 – n.n.]”²⁹. Temându-se de un eventual atac din partea lui Soliman, Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, a cerut sprijinul lui Ferdinand de Habsburg, conform tratatului de la Oradea. Sultanul, aflând de aceste pregătiri și fiind toamna târziu, s-a mulțumit să poruncească voievodului ardelean prinderea lui Petru Rareș și trimiterea lui la Constantinopol. În acest sens, de la 7 octombrie 1538, Gheorghe Martinuzzi și Emerich Balassa se aflau la poalele Ciceului.³⁰ Pus să aleagă între Ștefan Lăcustă, noul domn al Moldovei instaurat de turci, și Martinuzzi, Petru Rareș a optat pentru ultimul care, la 19 octombrie 1538 a luat în stăpânire Ciceul fără nici un efort.³¹ Există însă și o altă opinie cu privire la asediul Ciceului. Potrivit cronicarului Grigore Ureche³², care preia informația de la Azarie, asediul cetății ar fi durat timp de patru luni de zile și, numai în momentul în care proviziile și muniția ar fi fost pe sfârșite, Petru Rareș s-ar fi decis să deschidă porțile.

Cele optsprezece luni petrecute de domnul moldovean la Ciceu și plecarea lui la Constantinopol sunt povestite cu amănunte romantice de către cronicari. După socotelile din Registrul Bistriței, se pare că Petru Rareș s-a bucurat de o deplină libertate de mișcare. La cererea sa, bistrițenii au trimis în cetate o ceată de meșteri zugrăvi în frunte cu pictorul Ieronim care au zugrăvit și înfrumusețat capela cetății.³³

O dată cu recuperarea tronului, una dintre primele măsuri ale lui Petru Rareș a fost recucerirea posesiunilor transilvănene, mai ales că ele se aflau acum în stăpânirea Isabelei, văduva lui Ioan Zápolya. Tergiversarea recunoașterii drepturilor sale de stăpânire a constituit și principala cauză a relațiilor încordate cu Transilvania din această perioadă. În toamna anului 1543, Petru Rareș a trimis o ceată din districtul Rodnei pentru luarea prin surprindere a Ciceului.³⁴ Atacul nereușit a fost reluat în vara anului 1544 când Gheorghe Martinuzzi își exprima temerea că zidurile cetății prea slăbite nu vor mai rezista mult.³⁵

Hotărârea demantelării Ciceului a aparținut Isabelei și lui Martinuzzi. Motivul ar fi insistențele repetate ale lui Petru Rareș de a recuceri posesiunile sale transilvănene din care, după părerea lor, ar fi putut deveni arbitru situației politice din Ardeal. Privitor la acest act, avem trei mărturii: 1) *Cronica secuilor* scria la 1544: “Țara a distrus cetatea Ciceului, iar dependențele le-a dat domnului Moldovei”³⁶; 2) Christian Baumgarthner, în *Registrul Bistriței* pe luna iunie 1544, prezintă următoarea notă: “Pietrarilor trimiși să dărâme Ciceul”³⁷; 3) Wolfgang Bethlen spune că Isabela a dispus, conform hotărârii Stărilor, dărâmarea cetății Ciceului din comitatul Solnocului interior³⁸. În ce măsură a fost distrusă cetatea, documentele nu ne precizează. Cert este faptul că la 12 iulie 1544 fortificația era dărâmată.³⁹

Când s-a pus problema reconstituirii vechii forme a Ciceului⁴⁰, s-a dovedit că sursele sunt aproape inexistente în această privință. Fără îndoială, faptul poate fi pus pe seama demantelării cetății la 1544 și a folosirii vechiului amplasament ca și carieră pentru extracția pietrelor de moară. Singura mărturie iconografică care ni se păstrează despre Ciceu este din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis de la 1866⁴¹ (vezi anexa II, fig. 4.). Acolo avem reprezentate două turnuri, dintre care unul prezintă o fereastră în stil gotic. Asupra acestei probleme vom reveni puțin mai jos.

O altă presupusă reprezentare a cetății, de data aceasta heraldică, se află pe stema comitatului Solnocului inferior, adoptată la 1746, în timpul împărătesei Maria Tereza. Jumătatea de jos a stemei reprezintă ruinele unei cetăți așezate pe vârful unui deal, la poalele căruia se afla o piatră de moară. Aceste indicii ne-ar duce la concluzia că ne-am

²⁸ *Ibidem*, p. 396.

²⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 107.

³⁰ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527-1546)*, București, 1978, p. 96.

³¹ *Ibidem*, p. 97.

³² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 105.

³³ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 239.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, I, București, 1911, p. 436.

³⁵ *Ibidem*, p. 438.

³⁶ Victor Motgna, *op. cit.*, p. 49.

³⁷ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 245.

³⁸ Victor Motgna, *op. cit.*, p. 39.

³⁹ Kádár, J., *op. cit.*, p. 393.

⁴⁰ Fortificația a fost ridicată pe promotoriul unei formațiuni vulcanice, desemnată cu toponimele de “Ciceul Mic” sau “Dealul Cetății”, cu înălțimea de 683 m.

⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 13, nr. 35, 1866.

afla în fața ruinelor Ciceului, cea mai importantă cetate din comitat și singurul loc de unde se exploatau pietre de moară. Pe imagine se disting ruinele a patru turnuri cu baza pătrată care, după părerea lui Francisc Kiss, ar confirma forma poligonală a cetății.⁴² Reprezentarea în sine păstrează caracterul relativ al raportului cu realitatea. Este cunoscut foarte bine faptul că heraldica utilizează simboluri foarte schematizate. Simboluri de cetăți apar adesea pe sigilii ori reprezentări heraldice, dar niciodată ele nu au fost utile, singure, în reconstituirea unor cetăți reale. În cazul Ciceului ne putem îndoi destul de mult de veridicitatea însemnului heraldic, care, după toate semnele, nu a fost moștenit din evul mediu, ci a fost creat târziu, în epoca apropiată anului 1746. Există încă contradicția dintre prezența a patru turnuri, față de doar două care figurează la 1866. Ne întrebăm, date fiind certitudinile în legătură cu dărâmarea Ciceului, dacă imaginea de la 1866 este într-adevăr reală sau o simplă ficțiune romantică.

Cea mai fantezistă propunere de reconstituire a fost făcută de către Constantin Șerban.⁴³ După părerea domniei sale, cetatea avea formă alungită (73,5 m. lungime, 18 m. lățime), ziduri groase pe laturile de nord și est, menite să reziste unui asediu îndelungat datorită subsolului ei săpat în stâncă, unde puteau fi depozitate provizii și muniție multă. Poarta de intrare era apărată de un bastion semicircular amplasat pe latura interioară a cetății. Singura scuză care poate fi atribuită domnului Constantin Șerban este necunoașterea geografiei istorice a Transilvaniei, confuzia cu cetatea Ciceu-Ciuc (jud. Harghita) fiind evidentă.

O a treia identificare a cetății este aceea a lui Radu Constantinescu care ne prezintă imaginea cetății cu aspectul ei inițial.⁴⁴ Fotografia pe care ne-o prezintă, înfățișează o cetate de formă regulată cu bastioane de colțuri, păstrată integral. Este, în mod cert, o cetate de secol XVI, dar, pe care, cel puțin deocamdată, nu o putem identifica. Oricum ea nu reprezintă Ciceul!

După prezentarea acestor ultime două erori de identificare atât de grosolane, să revenim la starea actuală a fortificației. Turnul din stânga imaginii, prezent în clișeu de la 1866, pare a fi situat pe latura de est a cetății. Latura de nord a acestuia prezintă un început de contrafort (vezi anexa III, fig. 5), în timp ce laturile de est, sud și vest sunt înglobate în colții stâncoși (vezi anexa V, fig. 9). În exterior, paramentul zidului este alcătuit din bucăți de piatră brută, de diferite dimensiuni, adusă de la cariera din apropiere sau de pe loc. În miezul acestuia întâlnim piatră de dimensiuni mici, aruncată în neorânduială și legată cu mult mortar. Acest fapt a putut fi sesizat pe baza unei spărturi existente la baza zidului de pe latura de nord. Datorită celor patru bucăți de bârne păstrate în partea de est a turnului, în interiorul zidului (vezi anexa III, fig. 5), putem constata și modalitatea de ridicare a acestuia. Astfel, s-a utilizat un sistem de bârne semiplantat în grosimea masei de zidărie, cu capetele la o distanță necesară formării unei schele care, după terminarea construcției, a fost distrusă.

O problemă puțin mai delicată este situația celui alt element arhitectonic, prezent în clișeu de la 1866 sub forma unui turn. Situația lui actuală pare a contrazice modul în care a fost prezentat la data mai sus menționată (vezi anexa IV, fig. 7). Elementul în cauză, al cărui rol în sistemul fortificației nu poate fi decât presupus, cel puțin deocamdată, se află suspendat deasupra prăpastiei, la o distanță de aproximativ 4 m. de celălalt turn. Aceasta pare să fie starea lui inițială, dacă ținem cont de următorii doi factori: 1) între aceste două elemente arhitectonice păstrate până astăzi, a existat o legătură organică subliniată de prezența unui tirant (vezi anexa IV, fig. 8); 2) panta accentuată din această parte a terenului nu a permis intervenția omului pentru extragerea pietrei de moară.

Concluziile care se desprind din prezentarea făcută până acum ar fi următoarele: reprezentarea iconografică de la 1866 nu corespunde decât într-o anumită măsură realității, fiind o realizare mai mult romantică; toată zidăria din partea de nord-est a cetății, dacă nu întreaga fortificație, a folosit stânca nativă în care-a fost înglobată, economisind opera elevațiilor, fără a facilita o posibilă escaladare exterioară.

Știm că, în general, grosimea zidurilor fortificațiilor din această perioadă alternează între 1,30 m. și aproape 4 m.⁴⁵ Între aceste limite trebuie să se fi înscris și grosimea zidurilor Ciceului, mai ales că, în partea de sud a fortificației, avem păstrate două mostre din vechiul zid. Ceea ce putem constata la acestea este doar prezența din abundență a mortarului. În zona de nord-est, la circa 400 m. în fața cetății, pe panta ce coboară spre localitățile Ciceu-Giurgești și Reteag, se mai păstrează încă urmele șanțului de apărare și a valului ridicat în fața acestuia, astăzi în cea mai mare parte împădurit. Baza șanțului este albiată și are o deschidere cuprinsă între 3-5 m. (vezi anexa VI, fig. 10,11). Un al doilea element de fortificație, trebuie să fi fost zidul amintit de Joseph Kádár, care pornea din partea de nord-est a cetății și se termina în partea de nord-vest a acesteia, în

⁴² Kiss Francisc, *Stăpâniri din Transilvania ale domnilor Țării Românești și Moldovei (sec. XIV-XVI)*, lucrare pentru obținerea gradului didactic I, p. 123.

⁴³ Constantin Șerban, *Principalele cetăți din Transilvania în sec. XIV-XVII*, în *Studii și articole de istorie*, XXVI, 1986, p. 246

⁴⁴ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁵ Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 61.

dealul Măgura.⁴⁶ În spațiul dintre acest zid și cetate se află grădina împreună cu fântâna descoperită în 1866 de către Pataki Ferenc și săpată parțial de Torma Károly. Într-o însemnare din anul 1891 fântâna măsoară 7-8 m. adâncime.⁴⁷ Partea de vest a cetății era apărată de dealul Măgura, legat de promontoriul pe care se afla fortificația printr-o șa îngustă.

După prezentarea acestor elemente referitoare la fortificația medievală de la Ciceu, vom propune o clasificare a acesteia, ținând cont de propunerea făcută în acest sens de către dr. Adrian Andrei Rusu în teza sa de doctorat.⁴⁸ Potrivit acestei tipologii, Ciceul este o cetate de coline, de mărime mică, cu planimetrie neregulată, având forme arhitectonice combinate și fiind construită din piatră. Din punct de vedere funcțional era o fortificație teritorială.

Din păcate, elementele arhitectonice conservate nu pot fi, în nici un fel, precis cronologizate. De asemenea, nu se disting etape sau faze de construcție. Singurele direcții viitoare ar fi: 1) efectuarea unor cercetări arheologice în incinta și la poalele cetății, cu speranța descoperirii unor urme de cultură materială; 2) realizarea unui relevu al zidurilor și un plan al ruinelor, ambele elemente neexistând în istoriografia despre Ciceu.

⁴⁶ Kádár, J., *op. cit.*, p. 380.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 380.

⁴⁸ Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 42.

E.

Fig. 1
Cetatea Ciceu văzută din partea de est

Fig. 2
Cetatea Ciceu văzută din partea de sud-est

Fig. 3
Cetatea Ciceu văzută din partea de est

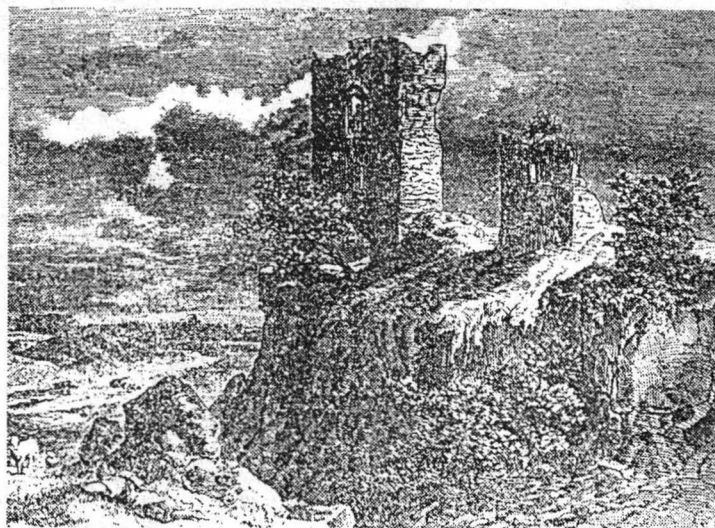

Fig. 4
Ruinele Ciceului în 1866

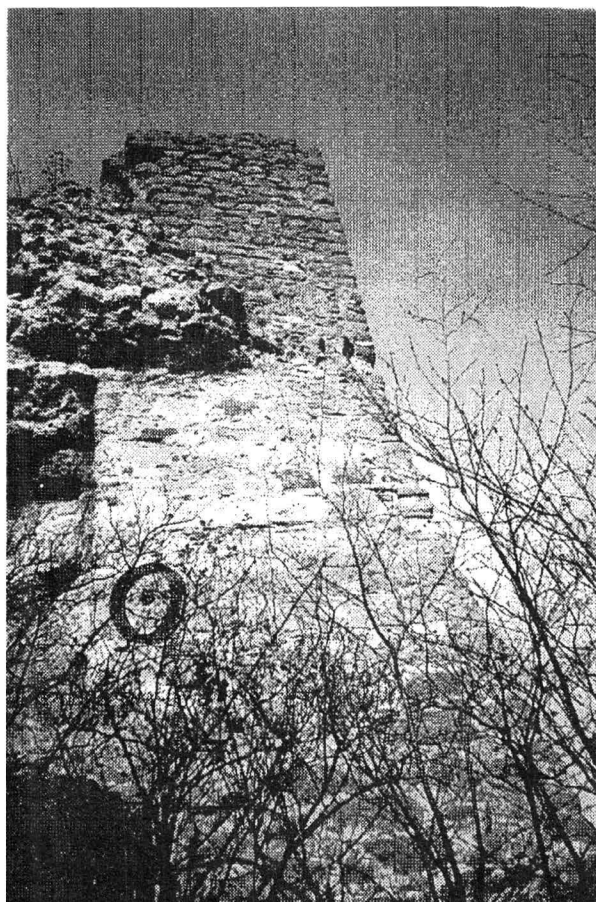

Fig. 5 Cetatea Ciceu. Detaliu cu latura de est a turnului prezent în clișeu de la 1866 în dreapta imaginii

Fig. 6 Cetatea Ciceu. Detaliu cu starea actuală a celor două elemente din clișeu de la 1866 (latura de nord)

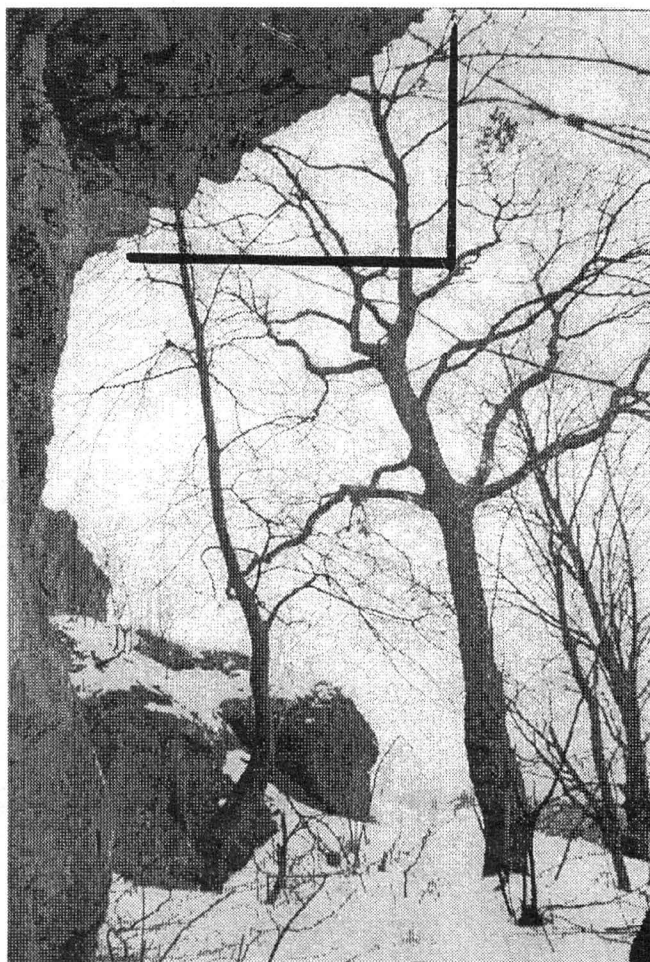

Fig. 7 Cetatea Ciceu. Detaliu cu turnul prezent în clișeu de la 1866 în stânga imaginii.

Fig. 8 Cetatea Ciceu. Urma de tirant care asigură legătura organică dintre cele două turnuri

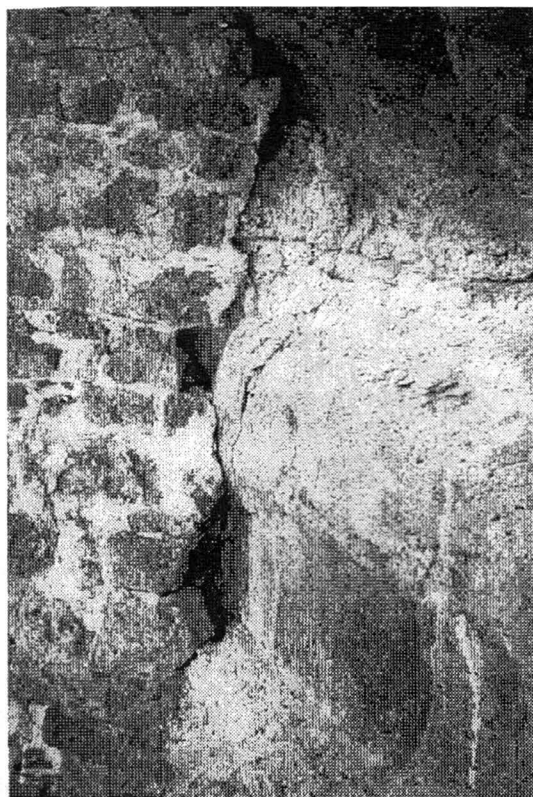

Fig. 9 Cetatea Ciceu. Detaliu cu modul în care zidul fortificației a înglobat stânca nativă

Fig. 10 Cetatea Ciceu. Urma șanțului de apărare

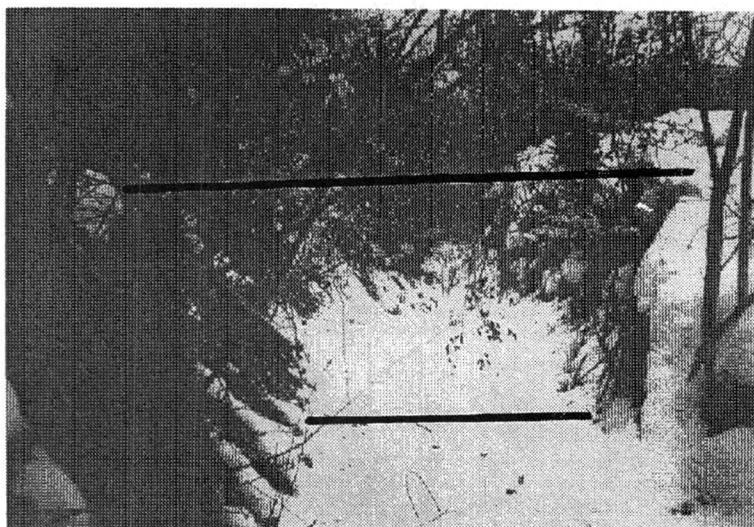

Fig. 11 Cetatea Ciceu. Aspect din interiorul șanțului de apărare

EVOLUȚIA MEȘTEȘUGURILOR DIN REGHIN

DORIN IOAN RUS

1. Apariția meșteșugurilor la Reghin

Reghinul, localitate situată pe cursul superior al văii Mureșului, atestat documentar pentru prima dată în anul 1228 n-a cunoscut de-a lungul timpului o dezvoltare economică multiplă, comparabilă cu a celorlalte orașe săsești din Transilvania. În timp ce la Brașov, Sibiu, Sighișoara, Cluj, Orăștie etc, ocupația principală a locuitorilor era meșteșugul sau comerțul, populația Reghinului, deloc numeroasă, nu se ocupa numai cu meșteșugurile, ci și cu agricultura. Aceasta datorită faptului că în localitățile mai mici, de seama Reghinului, nu exista o cerere mare de produse meșteșugărești, ca în centrele urbane mai sus menționate, astfel încât cei care practicau agricultura erau nevoiți să practice și meșteșuguri, în primul rând cele legate de agricultură sau de creșterea animalelor. Deci, în aceste comunități rurale, meșteșugurile se practicau în paralel cu agricultura, diversificându-se treptat și mai târziu. Nu este greu de concluzionat, că primele meșteșuguri care se practicau în mediul rural satisfăceau nevoile agriculturii și invers, agricultura sau creșterea animalelor, a dat posibilitatea apariției unor meșteșuguri care foloseau materia primă provenită din agricultură. Astfel, datorită interacțiunii acestor elemente, și în urma progresului rezultat din aceasta, a creșterii permanente a cererii pe piață, încep să apară treptat și asocierile meșteșugărești. Deci, nu vom găsi în localitățile mici o dezvoltare diversă a meșteșugurilor și un număr așa de mare al breslelor ca în Sibiu sau alte orașe importante ale evului mediu ardelean. La Reghin vom întâlni deci bresle care satisfăceau cu mărfuri piața vecină, având ca materii prime resursele din imediata vecinătate. De exemplu, era firească o dezvoltare a meșteșugurilor legate de prelucrarea lemnului, într-o localitate care se găsește într-o zonă puternic împădurită.

Josef Haltrich spunea despre aceasta: "În legătură cu agricultura, cu care se asocia creșterea cornutelor și a cailor, locuitorii Reghinului aveau preocupări meșteșugărești deja din timpurile străvechi: primarii și consilierii erau în același timp și oameni de afaceri; «chiar până în zilele noastre erau în bresle cei mai mulți funcționari și înșiși învățații juriști, chiar săpunarii și măcelarii erau încorporați, de care ei erau mândri într-o oarecare măsură. La sfârșitul secolului trecut, unii chiar până la 1825, primarul cu consilierii și cu nevestele lor se mai duceau încă la piață cu produsele firmelor lor: săpun, slănină, carne de porc.[...] Cele mai bune meșteșuguri, din care câteva, precum: blănăritul, măcelăritul, cizmăritul și îndeosebi pielăritul sau tăbăcăritul (prin prelucrarea masivă de piele de căptușeală), erau deja foarte însemnate până la 1800, au luat de-aici și până în al 30-lea an un nou avânt: numărul maiștrilor în breasla pielărilor a crescut până la 180, din breasla cizmarilor până la peste 100. Numai breasla olarilor a pășit înapoi și cea a cuțitarilor și țesătorilor se îndreptau spre sfârșit și s-au stins amândouă de câțiva ani»".¹

Pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei, meșteșugurile și comerțul sașilor transilvăneni erau de o importanță covârșitoare. Numeroși meșteșugari, constituiți în bresle, livrau mărfurile lor pentru interiorul și exteriorul țării.

Acordarea dreptului de târg Reghinului merge probabil în timpul lui Ludovic cel Mare (1352-1382), când acesta a stabilit statutele de breaslă în întreaga țară². Reghinului i s-a adevărit dreptul de târguri săptămânale în 1434 prin voievodul ardelean Ladislau Csaky³. În 1361 clujenilor li se confirmă drepturile lor, cu referire la drumurile și locurile de desfacere privind comerțul către Bistrița, Teaca, Reghin și Târgu-Mureș, din partea voievodului ardelean Dionisie Lackfi⁴, drept care i-a fost întărit la 1368 de către voievodul Nicolae Lackfi.⁵

La 1427 Reghinul este pomenit ca oppidum (târg)⁶. Se poate presupune, că la acel timp (1376) și meșteșugarii reghinezi se găseau într-o situație asemănătoare unei organizări de breaslă. Căci dreptul de târg nu

¹ Josef Haltrich: "Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit den letzten hundert Jahren", în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, vol. II, Hermannstadt, 1858.

² Ernst Philippi și Wigan Weltzer: "Sächsisch-Regen. Die Stadt am Berge. Lebensbilder aus der Vergangenheit einer kleinen Stadt in Siebenbürgen", p. 183, Bochum, 1991.

³ "Beiträge zur Kenntnis Sächsisch-Regens. Festgabe den Mitgliedern des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, dargeboten von den Stadt Sächsisch-Regen", p. 69.

⁴ Franz Zimmermann și Karl Werner: "Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen", doc. nr. 785, vol. II, Hermannstadt, 1897.

⁵ Ernst Philippi, *op. cit.*, p. 183.

⁶ Ioan Costea, "Meșteșugurile și sistemul de breaslă în Reghin", în *Marisia*, nr. XV-XXII, 1991, p. 137.

se putea acorda decât unei localități în care se găsea un număr ridicat de negustori și meseriași. De asemenea, legăturile economice între meșteșugarii reghinezi și bistrițeni, datorate târgurilor săptămânale, pot fi privite ca un semn al îmbucurătoarei dezvoltări a meșteșugurilor.⁷ Conferirea dreptului de bălci anual (*congregatio annualis, forum annuale*), a dreptului de târg săptămânal (*forum habdomanale*), ca și a dreptului de depozit (*Stappelrecht*) era un privilegiu regal sau princiar și urma stimularea comerțului, ridicarea importanței economice a localităților cărora li se acordau asemenea privilegii, și, implicit și sporirea potențialului lor fiscal. Numeroase localități rurale, de regulă nobiliare sau semirurale, printre care Beclean, Huedin, Biharea, Reghin, Biertan, Saschiz, Rupea, Vinț etc., au fost înzestrate, începând cu secolul al XIV-lea și în secolele următoare, cu drept de târg, deseori asociat cu cel de a percepe taxe vamale. Obținerea unui asemenea drept facilita, de regulă, concentrarea, în zilele de târg fixate prin privilegii, atât a cumpărătorilor, cât și a vânzătorilor din împrejurimi sau din zonă, în vederea unui schimb de produse, mai ales de produse agricole, alimentare sau materii prime, dar și produse meșteșugărești indigene sau de import.⁸

Despre o organizare în breaslă a meșteșugurilor, nu se poate vorbi totuși pentru acest timp. Numărul de meșteșugari ai uneia, sau chiar al mai multor meșteșuguri înrudite era prea mic încă, iar piața pentru o desfacere mare și regulată de mărfuri nu era suficient deschisă. Este deci de presupus că, inițial, în toate comunitățile germanice din ținutul Reghinului s-a ajuns la o anumită asemănare în privința activităților meșteșugărești. Dar apoi intervine dezvoltarea, care este favorabilă Reghinului. Se merge tot mai mult spre o limitare, o înlăturare a meșteșugarilor din celelalte comunități, și spre o concentrare a acestora în Reghinul-Săsesc. Totodată, Reghinul devine punctul de întâlnire al meșteșugarilor din zona sa, nu numai datorită așezării sale geografice și destoiniciei locuitorilor săi, ci și faptului că, în această perioadă ocupațiile țărănești agricole cedează teren în fața celor meșteșugărești, ultimele întrecând, dar fără ca primele să fie părăsite întru-totul. Așa se unifică organic diferitele ramuri meșteșugărești în bresle, îndată ce numărul corespunzător și necesitatea economică erau existente.⁹

Ridicarea Reghinului la rang de târg era numai expresia exterioară ca centru al meșteșugurilor. Pare a fi sigur că unele bresle au apărut înainte de 1400, iar constituirea celor mai importante meșteșuguri în bresle ar fi putut să urmeze chiar în secolul al XV-lea.

Când a apărut fiecare breaslă în parte, câte existau în același timp, cât de puternice erau, sunt toate acestea întrebări la care nu se poate răspunde pentru spațiul de timp mai sus menționat. Din păcate, nu dau rezultate, ca adesea pentru Reghin, izvoarele. Celor mai vechi bresle le aparțin în orice caz măcelarii, cizmarii, blănarii, tăbăcarii.¹⁰

Se pare că blănarii, tăbăcarii și măcelarii sunt cei mai vechi. Într-unul din documntele emise de primăria și Sfatul Bistriței, în anul 1460 apare un Valentinus Pellifex în Reghinul-Săsesc.¹¹

Szadeczky Lajos în lucrarea "A céhek történetéről Magyarországon", scrie că următorul număr de bresle pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu anul de înființare pentru fiecare dintre ele, era: cizmarii 1560, croitorii 1580, blănarii 1640, țesătorii 1669, olarii 1670, fierarii 1669, dogarii 1713, funarii 1725, tâmplarii 1728, pieptănarii 1730, lăcătușii 1731 și cuștarii 1769.¹²

În 1560 s-au unit cizmarii cu pielarii și curelarii, în 1570 măcelarii sunt confirmați din nou ca breaslă, iar pielarii primesc o nouă confirmare a statutului lor sub Gabriel Bethlen. Dar mereu se indică pentru aceasta, că este vorba de străvechile drepturi de breaslă.¹³

Nicidecum nu ne putem gândi la o variată stratificare a breslei, cum este cunoscut de exemplu la Sibiu. În Reghin, numărul practicanților unui meșteșug era așa de mic, chiar la ramurile de importanță vitală. Încât era dificilă o asociere independentă ca breaslă. Astfel, doar ramurile înrudite alcătuiau o breaslă. Acesta era cazul la cizmari, pielari, curelari, probabil la măcelari. Ei erau mult timp uniți într-o singură breaslă. Pentru început au fost măcelarii independenți, apoi au urmat pielarii, care la 1639 se separă de curelari și se constituie într-o breaslă independentă.¹⁴ Traugott Schwab spunea în lucrarea citată, că la "1725 se grupează meșteșugarii cizmarii în două bresle, așa numiții cizmari maghiari (Tschismenmacherzunft) și cizmarii germani (Schusterzunft)".

⁷ Traugott Schwab, "Zunftgeschichte der Stadt Sächsisch-Reen", p. 500, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, vol. 50/1944.

⁸ Samuel Goldenberg: "Despre târgurile și bălciurile din Transilvania în secolele XIV-XVI", în *Sub semnul lui Clio. Omagiu academicianului Ștefan Pascu*, Cluj 19, p. 207.

⁹ Traugott Schwab, *op. cit.*, p. 500-501.

¹⁰ *ibidem*, p. 501.

¹¹ Josef Haltrich, *op. cit.*, p. 302, nota 39.

¹² Szadeczky Lajos: "A céhek történetéről Magyarországon", p. 149, apud Traugott Schwab, *op. cit.*, p. 515, nota 12.

¹³ Traugott Schwab, *op. cit.*, p. 501.

¹⁴ *ibidem*, p. 502.

Lucrarea sa a fost scrisă în 1940 sub imboldul ideilor naționaliste, astfel făcând afirmația că existau două bresle ale cizmarilor, cea a cizmarilor germani și cea a cizmarilor maghiari. A existat de fapt o separare tehnologică în cadrul breslei cizmarilor, între cei care făceau cizme nemțești, și cei care făceau cizme ungurești; dovada pentru aceasta o aduce "Dicționarul limbii folosite de meșteșugarii din Bistrița și Reghin", în care apar explicații privind termenii folosiți în cadrul acestu meșteșug.¹⁵

Pe mai departe, o dată cu dezvoltarea fiecărui meșteșug, se separă breslele una de alta, organizându-se separat. Cum s-a întâmplat în cazul încălțăminte, așa s-a întâmplat și cu celelalte ramuri de activitate.

Astfel, blănarii, croitorii și țesătorii formau o singură breaslă. Ultimii devin în 1699 breaslă independentă.¹⁶

O astfel de dezvoltare este de presupus și în domeniul prelucrării lemnului. Tâmplarii, dulgherii, dogarii și strungarii în lemn fac parte împreună din această categorie. Toți au făcut mai târziu breaslă independentă.¹⁷

Relațiile cu centrele meșteșugărești săsești prin migrarea calfelor a dat un impuls și conștiință organizatorică în Reghin. De îndată ce au fost făcute simțite posibilitatea și necesitatea, s-au constituit bresle după exemplul cunoscut de acolo. La început interesele personale, interesele private ale calfelor au devenit, după organizarea breslelor, o obligație pentru călătorie.¹⁸ Totuși, găsim pentru anul 1484 în "Registrul Frățietății Sf. Johann al Calfelor de Cizmar din Sibiu" nu mai puțin de 9 nume de reghinezi înscrise.¹⁹

Din "Conscripția locuitorilor orașului Reghin" din anul 1749 (document aflat la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, fond 1749, nr. 1349) aflăm că în acel an erau la Reghin 17 asociații meșteșugărești de breaslă cu 142 de maiștri. Dintre cele mai numeroase sunt breasla tăbăcarilor cu 36 de maiștri, a cizmarilor cu 34, a dogarilor cu 30, a olarilor cu 15, a țesătorilor cu 12, a frânghierilor cu 9, a măcelarilor cu 8, a croitorilor cu 6, a săpunarilor cu 4 maiștri.

Tot în această conscripție sunt enumerate cele 17 bresle, pe specialități, cu numărul maiștrilor breslași și numele starostelui breslei, mai puțin breasla fierarilor.

Breasla	Staroste	Nr. maiștri
Tăbăcari	Suller Michael	36
Cizmari	Suller Johann	36
Măcelari	Eckhardt Simion	8
Olari	Artz Michael	5
Curelari	Hermann Johannes	5
Ciubărari	Draxler Johannes	3
Țesători	Kondert Laurentino	12
Croitori	Gros Johannes	6
Tâmplari	Tumes Johannes	4
Cuțitari	Klein Georgius	4
Pieptănari	Tiegel Johannes	5
Frânghieri	Gruis Leonardus	9
Săpunari	Greiset Andreas	4
Dogari	Kincsi Johannes	30 ²⁰

În anul 1857 existau 134 pielari, 118 cizmari și 89 (de) dogari în Reghinul-Săsesc. Ultimii se despart în cei care prelucrează numai lemn de stejar și cei care prelucrează numai lemn de brad (lemn moale). Mai existau

¹⁵ "Dicționarul limbii folosite de meșteșugarii din Bistrița și Reghin", la Arhivele Statului Sibiu, Fond Brukenthal, K 6-8, nr. 69.

¹⁶ Wilhelm Hellwig, "Nachträge zu Beiträge von Sächsisch-Regen", în *Sächsisch-Regener Wochenblatt*, nr. 20 din 15 mai 1916.

¹⁷ Josef Haltrich, *op. cit.*.

¹⁸ Schwab, *op. cit.*, p. 502.

¹⁹ O dovadă a înfloririi atinse pe atunci de meșteșugul cizmăriei este numărul mare de calfe maghiare și germane din Reghin și împrejurimi înscrise în registrul Frăției sibiene a calfelor de cizmari, în secolele XV-XVI:

- 1484: Caspar von Regen, Peter von Regen, Merten Polner von Regen, Sigmund von Regen, Vrban vom Regen, Miclos von Regen, Stefan von Regen, Hannis von Regen, Blas von Regen;

- 1501: Demeter Renner, Leonhard Megler von Regen, Mathys Renner;

- 1508: Michael von Regen, Velthel Citzgmaltel von Regen, Georgius Renner, Hans Goczman von Reynn, Peter Renner, Hanns Renert, Cristoff Renner, Loryncz Renner;

- 1557: Wolf Renner, Michel Renner, Hannes Renner. (Franz Zimmermann, "Das Register der Johannes Bruderschaft und die Artikel der Hermanstädter Schusterzunft aus dem 16. und 17. Jahrhundert", în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, N.F., vol. 16/1881, p. 335.)

²⁰ Ioan Costea, *op. cit.*, p. 139.

54 blănari, 37 tâmplari, 34 croitori, 5 pieptănari, 21 funari, 20 fierari, 9 rotari, 10 lăcătuși, 11 pălărieri, 17 olari, 10 zidari și dulgheri, 7 săpunari, iar dintre nebreslași, 1 mecanic, 2 ceasornicari, 2 franzelari, 2 țesători, 4 morari, 2 sticlari, 42 de fabricanți de rachiu.²¹

Chiar dacă nu din punct de vedere juridic, totuși, din punct de vedere bisericesc, prin Reformă s-a ajuns la o organizare unitară în credința evanghelică sub o conducere proprie care cerea nu numai o asociere a breslelor, ci și a influențat în mod hotărât și puterea de rezistență populară în părțile reghineze mai îndepărtate.²²

2. Zona de răspândire a produselor

Regiunea în care domina meșteșugul reghinez, precum și piața sa de desfacere erau în primul rând localitățile din jur cu populație săsească, care era aprovizionată cu produsele breslelor. Dar astfel de comunități erau în secolele trecute mai multe decât azi. La aceasta, se adaugă apoi comunitățile maghiare și românești. În Nord, până în sus pe valea Mureșului, piața era dominată de meșterii reghinezi exclusiv. Această zonă se completa la Vest pe Câmpie, iar spre Est în principal pe valea Gurghiului. În Sud, se împărțeau interesele meșteșugărești zonale între Târgu-Mureș și Reghinul-Săsesc, totuși cu deosebirea că în secolele dinainte această zonă era exploatată de meșterii sași din Reghin. Cu mult mai mare era întreaga piață de desfacere. Aceasta cuprindea întreaga Transilvanie. În Sibiu, Mediaș, și alte orașe săsești, meșterii reghinezi aveau propriul lor stand de desfacere. În acestea, produsele câtorva meșteșuguri erau foarte căutate. Meșteșugul dogăritului era în Reghin așa de dezvoltat, că încă la 1870 erau 93 de maiștri și oarecum dominau piața transilvăneană.²³ Cu încărcăturile lor înalte, cu căruțele lor mari, ei apăreau în Sibiu, Cluj, Alba-Iulia, și produsele lor găseau desfacere. La fel stătea situația cu funarii în timpul celei mai mari părți a secolului al XIX-lea.²⁴ Maiștrii pielari, cei mai apropiați de cizmari ca breaslă puternică, își desfăceau mărfurile până la Debrețin.²⁵ Un nou meșteșug, care va lua în secolul al XIX-lea un frumos avânt era rotăritul. De asemenea, trăsurile cu arcuri și caleștile confecționate în Reghin erau căutate în întreaga Transilvanie.²⁶

²¹ Josef Haltrich, *op. cit.*, p. 331, în anexă.

²² Traugott Schwab, *op. cit.*, p. 504.

²³ "Beiträge zur Kenntnis Sächsisch-Reens", p. 173.

²⁴ *ibidem*, p. 174.

²⁵ *ibidem*, p. 171.

²⁶ *ibidem*, p. 170.

ANEXĂ

STATUTUL DE LA 1837 AL BRESLEI CIZMARILOR

*NOI,
OCĂRMUIREA REGEASCĂ DIN MARELE PRINCIPAT AL TRANSILVANIEI APARTINÂND SANCTI-
SSIMEI AUTORITĂȚI CEZARO-CRĂIEȘTI ȘI APOS-
TOLICEȘTI AI ÎMPĂRATULUI AUSTRIEI, PRINCI-
PELUI TRANSILVANIEI, COMEȘILOR SECUIILOR*

Aducem la cunoștință cui se cuvine, cu însuflețirea Prezenților care semnează, împreună și în parte, că cu sprijinul Comitelui Suprem al renumitului comitat al Turdei, Marele liber Baron *LUDOVICUS* de *BRANITSKA*, a reprezentării Sale, cu data de 21, luna Iulie, anul curent 1837, ne-a parvenit cererea câtorva cetățeni ai orașului Rghinul-Săsesc, aparținând antenunitului Comitat al Turdei, predată de ei înșiși Magistratului local spre înaintare, care doresc să practice meseria de pantofar atât individual cât și în asociațiile pantofarilor înființate pretutindeni în alte orașe existente în acest Principat, spre mai mare folos al meșteșugului lor și spre folosul comun, susținând constant între ei buna rânduială: de aici decurgând pentru nenumărații care sunt nevoiți să renunțe la liniștea lor, fiind începători, supunându-se regulamentelor unei bresle străine, și în acestea ținându-se între limitele îngăduite ale obligațiilor, au luptat cu greutatea, suportând acestea spre binele comun, în sfârșit s-au străduit să se unească într-un corp de Breaslă: totodată, Magistratul precum și Comunitatea locală jurată consultând-o în cauză, împărtășind ei înșiși această posibilitate, și expunând direct Regulii sigure sau extrăgând sub autentificare Articolele Regulamentului Breslelor, în fața noastră doresc să urmeze drumul lor propriu; în același timp, pe baza prezentării de către petenți a Articolelor Proiectului cât și a recomandării făcute de către antenunitul Magistrat, și a arătării motivelor de către comunitatea locală jurată, acordându-li-se de către aceasta posibilitatea, și elaborând certe reguli diriguitoare sau extrăgând în fața noastră, cu respectarea autenticității, Nouă supunându-ne același acord, Noi, având datoria de a căuta cele din urmă cu deosebit respect, și drept urmare a antepusei Recomandări a magistratului și a Comunității jurate, totodată cu asentimentul în cauză a celei mai înalte reprezentări a Comitelui Suprem, demnă de atenție și considerație, încurajăm cererea Asociației Pantofarilor, introdusă de unsprezece persoane, care sunt:

JOSEPHUS KINDEL, primul Președinte al Breslei,
JOSEPHUS HARRACH, al doilea Președinte al Breslei,

JACOBUS KINDEL,
DANIEL BURGER,
STEPHANUS KLEIN,
DANIEL KÖNIG,
EFRAIM GROSZ,
GREGORIUS ZUZAN,
JOSEPHUS GALO,
JOSEPHUS WEISZ,
BERNHARDUS REITMANN,

Acum, la începutul unificării, împărtășim acordarea posibilității și primind spre folosința Noastră Articolele Breslei sau Regulile directoare, acceptate de la cel mai înalt nivel, lor și tuturor urmașilor acestora din Breaslă, eliberând în mod provizoriu cu autentificare. Proiectul supus de noi unei atente examinări, Proiectul în expresie germană l-am legalizat și l-am aprobat în cele ce urmează:

REGULI DE BREASLĂ

Care sunt date spre strictă observare breslei cizmarilor care se constituie în târgul Reghinul-Săsesc, de către Guberniumul regal din Marele Principat al Transilvaniei, până la o regularizare generală a breslelor din această țară.

PRIMA PARTE despre MAIȘTRII

-1-

În toți anii, în luna ianuarie, să se stabilească o anumită zi în care să se țină marile adunări generale ale breslei, unde are să se depună socoteală severă, în fața comisarului stabilit, la magistratul orașului, despre gestiunea celor doi staroști de până atunci.

-2-

Tot la sfârșitul a doi ani, cei doi staroști sunt demiși, de asemenea, în prezența comisarului stabilit, după ce și-au predat socotelile ținute până atunci în funcțiile de conducere, și lada de breaslă, împreună cu toate cele ce-i aparțin, o predau breslei; în locul acestora trebuie să fie aleși doi maiștrii destoinici, sau după împrejurări, cei doi maiștrii de până atunci să fie menținuți în funcție.

-3-

Cu acest prilej, pentru a perpetua menținerea bunei ordini se mai aleg încă două persoane, cu scopul că, dacă bătrânul sau mai tânărul staroste ar fi opriți să-și exercite funcțiile, prin boală, călătorie sau alte opreliști, în tot acest timp să negocieze și să rezolve aceste afaceri care nu suportă amânare, în locul primilor, ca înlocuitor de staroste. Nu mai puțin, trebuie ales un Părinte al calfelor, a cărui datorie obligatorie constă în a fi atent la conduita calfelor, va

avea grijă să dispună să se îngrijească de ei în toate cazurile limită, ananghii și cazuri de boală.

-4-

Lada de breaslă trebuie să stea mereu în locuința și sub supravegherea primului staroste, totuși cu condiția: că a doua cheie, să o țină starostele cel tânăr la sine; cu condiția că acestor două persoane nu le este permis niciodată să deschidă lada altcumva decât în prezența altor doi maiștrii cizmari.

-5-

Toți maiștrii se vor obliga să preîntâmpine pe staroștii aleși și pe alți conducători cu atenție și supunere respectuoasă; dar cu deosebirea că obligația maiștrilor tineri să fie: să execute toate ordonanțele legale și ordinele starostilor, fără amânare, sub pedeapsa amendării cu 15 kreutzeri; în afară de acestea, încă datoria lor ar fi: la ordinul celui mai bătrân staroste, să strige pentru casa breslei pe starostele tânăr, pe notar, pe Părintele calfelor, pe cei doi jurați bătrâni; maiștrii tineri vor fi convocați împreună prin recalificarea unui anumit maestru mai tânăr. Dacă un maestru nu apare la ordinul starostelui, va fi amendat cu 30 kr. din cauza acestei nesupuneri; dar nu dintre aceia, însă, care locuiesc în afară din oraș sau sunt bolnavi, care sunt înțeleși.

-6-

La fiecare sfârșit de trimestru, trebuie să se țină o adunare a breslei, pentru a nu se putea genera în timp pierderea cauzelor de breaslă; la care adunare, fiecare maestru să se înfățișeze cu câte un florin renan și unde trebuie să plătească datoria constând din 10 sau mai mulți kreutzeri.

-7-

Dacă un maestru, sau unul oarecare, din cauza anumitor ocazii trebuie să reclame o adunare a breslei, starostele poate să-i aranjeze o sedință, sub o amendă stabilită, contra vărsământului unei sume de un florin renan.

-8-

Acei maiștrii, care doresc să aducă plângeri sau alte observații sunt obligați să depună prima dată rapoarte starostelui; iar dacă ei trebuie să-și ducă mai departe cauza, atunci ei trebuie să remită plângerea întregii bresle; aici trebuie să se cerceteze conformația plângerii în căile necesare, și trebuie să se nimerească un echilibru între ambele părți, să se poată ordona contra plângerii o pedeapsă adecvată, și pentru înlăturarea certurilor dintre ele.

-9-

După cele mai mari ordonanțe, un maestru pasibil de pedeapsă poate fi amendat de către breaslă numai cu suma de 1 până la 6 florini renani, dar cele mai mari greșeli trebuie discutate în pre-

zența comisarului și vor fi cercetate cum se cade. Dimpotrivă, o astfel de învinuire, care atât într-un mod cât și în alte moduri, nu vor fi amintite niciodată, vor trebui să fie tăiate printr-o pedeapsă dată de către scaunul de judecată al orașului.

-10-

Maistrul să aibă în vedere ca cea mai severă obligație a sa să constea din conducerea evlavioasă și cu frică de D-zeu, să îndepărteze de sine toate înjurăturile, certurile, cu un cuvânt toate comportamentele necuviincioase; altfel, din contră sunt asigurate acele greșeli care au fost descrise într-un anumit mod în al 9-lea capitol.

-11-

Dacă un maestru își înjură colegii de breaslă în adunare sau pe străzi, în târg sau într-o gospodărie deschisă, cu cuvinte necuviincioase, sau ridică mâna împotriva cuiva, din propria inițiativă, atunci acesta va fi pedepsit de către breaslă, după ce acesta a reflectat cauza, spre uitarea sa.

-12-

Dacă o calfă dorește să fie înregistrată ca maestru, datoria sa este: să se anunțe mai întâi la breaslă, și împreună cu depunerea unei taxe de un florin renan, își cere permisiunea pentru finalizarea lucrării de maestru necesare, care, când însuși este capabil pentru aceasta, îi este permisă în măsura cuvenită, după ce a primit diploma și alte certificate.

-13-

Fiecare calfă are de făcut pentru capodopera de maestru: o pereche de cizme nemțești înzestrați cu limbă, bine cusuți în interior; în al 2-lea rând, o pereche de cizme de uniformă, cu cusătură dublă; în al 3-lea rând, o pereche de pantofi bărbățești care se cheamă împărățești, și care sunt foarte solicitate în acest timp; în al 4-lea rând, o pereche de pantofi bărbățești; în al 5-lea rând, o pereche de pantofi gris, din piele tare, care se vinde; în al 6-lea rând, o pereche de pantofi ușori.

-14-

După terminarea capodoperei, care a fost poruncită acelora, breasla se întrunește: astfel, este bine examinată, și când aceasta este foarte bună, perfectă, și când este găsită fără greșeli, atunci trebuie să plătească breslei, o calfă străină 30 de florini renani, un fiu de maestru jumătate, adică 15 florini renani și o calfă care ia de soție văduva sau fiica unui maestru două treimi, adică 20 de florini renani pentru o înregistrare. Dar dacă se întâmplă ca o capodoperă să fie înstrăinată, datorită nepriceperii sau greșelilor mari, pentru a fi apreciată, atunci o astfel de calfă nu va fi primită în nici un mod ca maestru, până ce nu-și învață meșteșugul bine și în întregime și a prezentat o capodoperă de preț, așa cum s-a prezentat mai sus.

-15-

Dacă un astfel de maestru, care a părăsit o localitate pentru alta, și își practică meșteșugul, dorește să se alieze cu această breaslă, ei se asociază astfel: cei care achită o anumită taxă de 15 florini renani, după înaltele decrete, sunt supuși spre breaslă cu întreaga ascultare, și cum se observa din severele reguli existente. Dacă un astfel de maestru nu poate să apară la toate adunările trimestriale ale breslei, ei sunt menționați să apară cel puțin la cele două mari adunări, și să depună la caseria breslei contribuția trimestrială, la fel ca maiștrii rămași.

-16-

Dacă se întâmplă ca un maestru breslaș să fugă și să părăsească breasla, dar după un anumit timp dorește să se întoarcă sigur, el este obligat să solicite aceasta din nou la breaslă, și să plătească din nou taxa anumită pentru dreptul de maestru.

-17-

Cu privire la cârpăceala celor care lucrează în afara breslei: aceia vor fi judecați de către breaslă după cele mai înalte ordine care au fost lăsate de către Curte la 2 ianuarie 1774, în baza cărora, dacă ei înșiși au fost trimiși aici, și ar trebui să țină locul cuiva în breaslă, pentru că lor înșile practicarea meșteșugului le este interzisă, ar putea fi expulzați, în afara faptului [dacă] ei obținuseră permisiunea de la guvernul național regal să-și practice meseria cu câteva mâini de lucru.

-18-

Pentru că în această breaslă sunt astfel de maiștrii, se îngrijește să se vândă lucrul lor atât în târgurile anuale de aici, cât și în cele străine, pentru înlăturarea tuturor certurilor se stabilește că în târg, maestrul mai în vârstă ocupă primul loc, și același trebuie să vândă; iar după el, maiștrii rămași, toți după călătorie sau după vechimea lor în breaslă.

-19-

În afara târgurilor anuale deschise, nu are voie nici un maestru cizmar să-și vândă aici lucrul, sub pedeapsa confiscării acestuia; din care amendă, o treime aparține magistrului și o treime lăzii breslei.

-20-

Se interzice, sub o severă amendă, ca un maestru să-l înșele pe altul pentru un loc, să-i sustragă lucrul care i-a fost cerut, să se antreneze în altercații verbale, sau să ia inițiativa sau să se amestece în certuri.

-21-

Dacă un maestru comite o greșală în lucrul său, așa poate cel care comandă sau cumpărătorul să se plângă la staroste; el însuși poate să oblige, așa este bine, dar dacă nu, el însuși trebuie s-o aducă la perfecțiune, împreună cu ceilalți membrii adunați și

rămași ai breslei; dar nu trebuie să fie bucuroasă vreuna din părți pentru aceasta; că trebuie amândouă să se elibereze și să-și expună cauza în fața Magistratului local spre o înțeleaptă apreciere.

-22-

Nu se poate permite ca cineva să se împiedice din cauza muncii executate, pentru că nu se dă nici o posibilitate de plângere; dar dacă un maestru acționează împotriva regulamentului, trebuie menținută ordinea plângerii existente, conform capitoului 21, lucru pentru care comisarii de breaslă se vor îngriji.

-23-

Dacă un maestru primește de lucru, și aceasta nu este gata la termen, atunci trebuie ca starostele să fixeze termenul, dacă cumpărătorul solicită pentru terminarea lucrului o timidă amânare. Dacă nici în acest caz munca nu este gata, atunci un astfel de maestru este obligat să plătească breslei 30 kreutzeri și să se împace cu clientul său; dar dacă această împăcare nu poate fi adusă la înțelegere în breaslă, din cauza pagubelor suferite, a oboselii și cheltuielilor, se cedează decidera cauzei la Magistrat. Dar, în cazul în care cumpărătorul nu poate răscumpăra lucrul în termen, maestrului I se eliberează lucrul, iar după ce el a făcut demersurile dinainte, lucrul se vinde.

-24-

Văduvele și orfanii maiștrilor pot face imprumuturi la breaslă, conform legilor și libertăților acordate, precum și a regulilor existente, la fel ca și maiștrii, și sunt datori cu toată supunerea în toate cazurile, pentru că toate acele plângeri și cauze asemănătoare pe care le solicită breasla, trebuie să fie supuse spre judecare la breaslă, la timpul lor.

-25-

Dacă un maestru moare, văduva sa, care-l moștenește, poate să conducă meșteșugul atâta timp cât poartă numele soțului său; pentru aceasta, trebuie ca un maestru de breaslă să-i prescrie văduvei o calfă bine pricepută la meșteșug, după ce i-a fost recomandată cu plăcere văduvei; și dacă după câțva timp o astfel de calfă nu-i place văduvei, ea va fi pusă în libertate, și sunt poftiți un al doilea și un al treilea din breaslă; dar dacă fără motive bine întemeiate, calfa recomandată nu vrea să meargă la văduvă, atunci nu-i este permis lucrul la nici un alt maestru, și nici nu poate să fie înregistrat ca maestru în această breaslă.

-26-

Este strict interzis, și sub pedeapsa dublării amenzii, să se facă cheltuieli din caseria breslei pentru mâncare, băutură și ospete, ci banii care se găsesc în caseria breslei trebuie întrebuințați pentru bolnavi, maiștrii nevoiași, văduve sărace, și acelor maiștrii care sunt fără vreun ajutor, calfelor și ucenicilor socotiți bolnavi și în sfârșit la cheltuielile

care apar inevitabil și staroștii, sub a căror îngrijire ea stă, din timp în timp o vor controla sever.

-27-

Pentru că starostele breslei, în a cărei casă se țin adunările de breaslă, suportă multe probleme și pe lângă acestea, trebuie create materialele de scris, i se dă anual la adunarea mare a breslei, un quantum global de 9 florini renani, pentru această problemă și pentru cheltuieli. Astfel, au de plătit mai tânărului maistru 3 florini renani, Părintelui calfelor 3 florini renani, Notarului 3 florini renani și în sfârșit ambilor jurați fiecare 2,2 florini, în special din caseria breslei. Numai puține sunt acele prilejuri sau alte împrejurări când se permite să se scoată din caseria breslei 20 kreutzeri pentru o masă moderată, sau la veniturile câștigate, pentru fiecare maistru.

-28-

Dacă se întâmplă ca un maistru breslaș să cadă într-o boală grea, maiștrii breslași să se unească împreună și la cererea breslei să viziteze adesea pe bolnav, și aceeași trebuie să facă toate ajutoarele posibile până la însănătoșirea acestuia.

-29-

În cazul în care se întâmplă ca femeia, copiii, o calfă, vreun ucenic sau vreo persoană din serviciul unui maistru să moară, breasla face, la fel ca în alte bresle, împăcare, comandă de catafalc, pune paznici și fiecare maistru, împreună cu soția, trebuie să apară la catafalc. Dacă, în afară de aceasta, moare cineva în casa unui maistru, care nu este breslaș, totuși breasla aliată merge acolo să-l îngroape. Dar dacă unul sau alt maistru nu apare la catafalc și nu poate să aducă nici un fel de motiv întemeiat pentru aceasta, este amendat cu un florin renan. Nu mai puțin este breasla aliată, când i se solicită să-i oblige pe străini la o ușoară tovarășie de 4 florini renani.

PARTEA A DOUA despre CALFE

-30-

Ucenicii, atât străini cât și fiii de maistru, se asociază, după ce au terminat ucenicia și după ce au fost recunoscuți calfe; trebuie să lucreze la aceeași breaslă un an întreg după ce au călătorit în alte orașe sau țări 3 ani, pentru a-și lărgi cunoștințele pentru a crea un meșteșug. Dar după ce calfa s-a întors acasă, acela care nu este fiu de maistru, trebuie să stea o jumătate de an la un maistru să lucreze pentru un salariu stabilit, pentru ca să poată învăța cu timpul datinile și îndemânarea aduse cu el din străinătate; și după ce este lăsat în libertate, localitatea și breasla poruncită este solicitată pentru înregistrarea sa.

-31-

Din cauza învățării meșteșugului, calfa străină care pribegește, trebuie, dacă ea se așează în

oraș, să poposească, nu la hanul orașului, ci la Părintele calfelor, căruia îi este îndatorat să-i dea un kreutzer quartier. Dar acea calfă, care poposește la han și se află tainic în acel loc, trebuie să fie amendată cu un florin renan.

-32-

Îndată ce calfa călătoare sosește în casa Părintelui calfelor, ar trebui să fie însoțit de cartea de călătorie și scrisoarea de clientelă, și astfel după ce sunt examinate, sunt depuse în lada de breaslă, unde sunt ținute mai mult timp după aceasta, până ce calfa pleacă din nou din oraș. Dar dacă, de asemenea, o calfă nu are cartea de călătorie și de clientelă, ea este obligată, ca între două și cel mult patru săptămâni, să facă rost de acestea din locul de unde a venit, și să le depună fără replică; altminteri, o astfel de calfă nu va primi la timpul stabilit nici un fel de muncă; ci el va fi denunțat la autorități ca un hoinar, ca un om care ocolește munca și este nesigur.

-33-

La Părintele calfelor trebuie să fie pusă o tăbliță pe care să fie înscrise numele maiștrilor care au nevoie de calfe; pentru aceasta, calfa se prezintă mai întâi la primul dintre maiștrii înscrși și apoi, după călătoria la cei rămași, se pot așeza în ordine.

-34-

Dar dacă vreunul nu poate găsi oarecare maistru sau vreo muncă, așa n-are voie calfa călătoare să poposească mai mult de trei zile în adăpost și în oraș și să lenevească, ci se cuvine ca, după ce i s-a dat din lada breslei 15 kreutzeri ca bani de călătorie, să-și continue mai departe călătoria sa. Dar, o astfel de calfă, care nu vrea ca să meargă la muncă, nu merită bani; trebuie deci, de se găsește o astfel de calfă, care să zăbovească peste anumite zile în oraș și să cârpăcească cu o singură mână, să fie amendată după greșeala sa.

-35-

Dacă o calfă străină și-a încheiat timpul de călătorie și dorește să fie înscris ca maistru, trebuie să lucreze evlavios și cinstit, un an după prezentarea sa, într-un anumit atelier în cadrul breslei, să termine capodopera de maistru care l-a fost repartizată în ultimul trimestru în locul respectiv și să-și arate certificatul Magistratului că și-a încheiat cetățenia.

-36-

Pentru că salariul calfelor este egal și nu se ține după libera voință a acelora, sau după o înțelegere secretă a maistrului cu calfele, astfel hotărârea salariului este lăsată în voia breslei, că același trebuie să fie hotărât mereu după conjunctura timpului și a prețului alimentelor, ca și după hârmicia și cunoștințele calfelor, și cu înștiințarea comisarului Magistratului.

-37-

Calfele care sunt tocmiți la maistru cu săptămâna sau cu piesa, trebuie să-și înceapă munca luna de dimineață și s-o continue cu hărnicie întreaga săptămână.

-38-

Așa numita "lune albastră", nu poate să fie permisă în nici un mod; dar dacă un maistru o ține, o permite calfelor sale, atunci va fi amendat acel maistru cu 30 kreutzeri, și dacă el și-o mai permite încă peste timp, trebuie să i se dubleze pedeapsa, atât de mult de câte ori aceasta s-a întâmplat; și dacă calfa nu apare la lucru la timpul stabilit, pentru că întârzie, astfel i se va trage din salariu corespunzător pentru o zi; dar dacă el merge așa mai departe, încât ține "lunea albastră" întreaga zi și vine la muncă numai marți, atunci trebuie să-i fie tăiat din această cauză salariul de pe săptămână. În schimb însă, dacă este lucru și maistrul nu i-l dă din cauza nepăsării sale, atunci calfa trebuie să-și aibă întreaga sa plată, împreună cu mâncarea de la maistrul respectiv.

-39-

Fiecare obicei prost, ca acela că o calfă doarme în afara casei maistrului său, nu este permis în nici un mod; deci, fiecare calfă care acționează împotriva ordinului trebuie pedepsită, pentru prima dată cu 12 kreutzeri; dacă o face de mai multe ori, atunci pedeapsa se va dubla de fiecare dată; altfel, ei sunt scuzați, dacă fac fapta din motive importante. Dar, acela care a fost pedepsit pentru faptele sale de mai multe ori, nu trebuie părăsit, ci trebuie să fie trimiși de către breaslă să fie audiat.

-40-

Fiecare maistru are latitudinea să-și procure prin scrisori calfe din localități străine, și să poată să-i aducă cu puține cheltuieli când este pregătit.

-41-

Dimpotrivă, este strict interzis ca vreun maistru să cuteze să-și înscrie în atelierul său una din acele calfe care au servit fără ocupație, fără înștiințarea prealabilă a breslei, sau, și mai mult, să atragă calfa spre sine prin promiterea unui mare salariu zilnic, cum a hotărât breasla la capitolul 36. Și un maistru n-are voie să inițieze, sub severă amendă, înstrăinarea calfei altui maistru, deschis sau pe ascuns.

-42-

Calfa n-are voie, în ziua de târg, până spre duminică, să-și părăsească maistrul, în afara cazurilor excepționale; dimpotrivă, calfele n-au voie să fie alungate de către maiștrii fără motive bine întemeiate; la fel, calfa nu poate să-și părăsească atelierul cu trei săptămâni înaintea Paștilor, Rusaliilor și Crăciunului și nici maistrul n-o poate alunga pe aceeași, pentru

acest răstimp; doar dacă numai o parte din aceste motive îl constrâng s-o facă.

-43-

Unei astfel de calfe, care merge la atelierul său din porunca unui maistru, i se menține un trimestru salariul la acesta, pentru a lucra la el; dar, după ce ei au epuizat un trimestru, pot să prelungească cheltuielile stabilite de călătorie, și dacă ea nu vrea să mai rămână acolo, sau merge liber la un alt maistru, sau se îndreaptă spre o altă localitate.

-44-

Dacă o calfă trebuie să ia o anumită sumă de bani de la maistrul său, aceea este datoare, așa cum ei contractează, fie să lucreze la piesă, fie să lucreze peste săptămână; și pe o astfel de calfă nu are voie nici un alt maistru să o primească în atelierul său, sub severă amendă, până nu-și corectează prin muncă vina de la fostul maistru.

-45-

Calfele care nu găsesc de lucru la maiștrii breslași, fie puțin, fie deloc, pot să intervină, fără amenzi, pentru unul din maiștrii din afara breslei, la care se oprește calfa, așa cum este permis de către Guvernul Național Regal. Dar la un astfel de cârpaci, existent în afara breslei, căruia nu-i este permis să țină calfe, este pedepsit nu numai cu o amendă adecvată, ci nu i se va socoti calfei anul petrecut în călătorie din perioada cât a stat la cârpaciul respectiv.

-46-

Se rânduieste completa libertate a breslei: spre înfrânarea tinereții, cu consimțământul Magistratului se prescriu legi și reguli adecvate și greșelile și excesele calfelor și ucenicilor se pedepsesc în baza acestora.

-47-

În toate trimestrele, calfele care se țin înfrățite trebuie să apară la maistrul stabilit din partea breslelor, cu Părintele ales al calfelor; și obligația lui va fi: să perceapă înfrățirea călfiei și întreaga lor atenție s-o îndrepte spre aceasta, ca să nu facă nici o cheltuială inutilă din lada breslei, în urma ordonanțelor ci banii se rânduiesc pentru ajutorarea bolnavilor și calfelor care sincer duc lipsă.

PARTEA A TREIA despre UCENICI

-48-

Dacă un tânăr, care nu este fiu de maistru, are plăcere pentru învățarea meșteșugului, își alege un maistru instructor, la care el îndură probe timp de patru săptămâni, apoi, cu certificatele sale de botez și de nașteri și cu doi cetățeni trebuie să se prezinte la breaslă, ca să (fie) înscris pentru ucenicie, unde va plăti un florin renan la adunarea breslei pentru

înscriere. Dar taxa de înscriere este fixată fără deosebire la trei florini renani, atât pentru fiii de maistru cât și pentru străini.

-49-

Timpul de învățătură trebuie să conștie în 4 ani, dacă maistrul dă tânărului pe cheltuiala sa diploma de calfă, îl îmbracă și-l angajează în serviciu; dacă acestea le fac părinții tânărului din partea lor sau însuși tânărul, atunci el va primi diploma de calfă după 3 ani. Dar în privința fiilor de maiștrii, nu este fixat un anumit număr de ani pentru învățătură, pentru că și aceștia pot primi diploma de calfă după trei sau patru ani. Dacă ei și-au exersat învățătura meșteșugului lor cu hărnicie, că și-au încheiat fără greșeli într-unul sau doi ani proba de ucenicie, conform celor mai înalte ordonanțe (ucenicului I se cere o muncă făcută cum se cade și făcută de el) și după ce a prezentat uneltele primite de la instructor pentru conduita și hărnicia sa, atunci ei sunt menționați să plătească un florin renan pentru adunarea de breaslă și șase florini pentru diploma de calfă, atât fiii de maiștrii cât și străinii. Breasla le ordonă celor rămași, fără considerare de religie și națiune să se înscrie și să se angajeze în serviciu.

-50-

Nici aici în oraș, și nici în localitățile din jur nu li se permite maiștrilor care țin de această breaslă, să înregistreze ucenici sau să le dea diploma de calfă fără preavizul și asentimentul breslei. În caz contrar, un astfel de ucenic, sau o astfel de calfă cu adeverință de absolvire, nu va putea fi primită în nici un atelier.

-51-

Dacă un ucenic evadează de la maistrul său și este prins și adus înapoi, atunci trebuie să I se dea o pedeapsă cuvenită și să fie dat înapoi maistrului său instructor, dacă n-are o plângere plictisitoare s-au nu poate să demonstreze acest lucru și dorește să învețe mai departe meșteșugul său. Dar dacă din plângerea depusă tânărul ar fi găsit senin și credincios, atunci își va face anul de învățătură la un alt maistru, iar fostul său maistru va fi aspru pedepsit.

-52-

Pentru a preîntâmpina toate parțialitățile și cheltuielile, le este permis acelor care pot și cred în

plângerea lor, contra unei sume în bani, să se adreseze magistratului pentru judecarea ei.

-53-

Aceste reguli de breaslă fixate precedent, sunt de observat cu punctualitate de către totalitatea celor care aparțin acestei bresle: maiștrii, calfe și ucenici, așa cum este fiecare privit cu întreaga considerare, că prin aceasta, unitatea și iubirea aproapelui se mențin mai bine și posibilele greșeli și vicii să poată fi evitate.

-54-

În sfârșit, este necesar, pentru ca aceste reguli de breaslă să fie mai bine înțelese și mai bine menținute, ca de fiecare an de cel puțin două ori să se facă adunare de breaslă, să se citească limpede și deschis în prezența maiștrilor, calfelor și ucenicilor, pentru ca dezertorii să nu poată fi dezvinovați cu necunoașterea lor.

Existentele înalte Normative legalizate, redactate și aprobate, fără întrerupere acum și în viitor în Breslele aparținătoare meșteșugului, în acest Mare Principat cu regularitate întărite, Noi, spre binele public și spre folosul comun, în același timp la intervenția făcută de antenumitul Magistrat și de comunitatea orașului Reghinul-Săsesc și prin reprezentarea Comitetului Suprem al Comitatului Turda, căruia îi aparțin Asociația Pantofarilor din același oraș Reghinul-Săsesc, cu tot mai marea Noastră bunăvoință, pentru fiecare membru în parte și împreună membrilor Asociației, în prezent și în viitor membrilor nou primiți potrivit obiceiului, spre respectarea și dreapta aliniere la acestea în viitor și spre apărarea și asigurarea drepturilor lor, cu obișnuita solemnitate și pe această cale a originalelor conforme cu legea, în mod povizoriu considerăm că cererea îndeplinește condițiile de aprobare și eliberare, drept care, o și aprobăm prin Prezenții...

Dată în Cetatea Regală Liberă Sibiu,
în luna august, ziua 7, anul 1837

Zusammenfassung

Die Entwicklung der Sächsisch-Regener Handwerke

Der Verfasser stellt die Entwicklung der Zünfte und Handwerke von Sächsisch-Regen ab XV-ten Jahrhundert beginnend, als die sächsisch-regener Zünfte erstmals in Urkunden erwähnt wurden bis in dem XIX-ten Jahrhundert, als sie, durch einer Keiserlichenordnung abgeschaffen wurden, dar. Man spricht auch über die Verbindungen der Handwerken und die Zünfte aus Sächsisch-Regen mit den Städte und Marckflächen aus Siebenbürgen, über die Schusterzunftregeln aus dem Jahre 1837.

IMAGINEA TRANSILVANIEI ÎN ISTORIOGRAFIA MOLDO-MUNTEANĂ (sec. XVII-1716)

AURA POPA

Imaginea Transilvaniei a suscitat un interes constant de-a lungul veacurilor atât printre români cât și printre străini. Pentru studiul de față privind imaginea Transilvaniei am ales sec. XVII și începutul secolului următor datorită motivațiilor ce încadrează sfera politicului intern și extern, sfera culturalului – această perioadă dovedindu-se a fi “epoca de aur” a scrisului medieval românesc care devine unul matur și prolific pentru Transilvania, scrierile devenind mult mai cuprinzătoare decât analele perioadei precedente, reușind să fie adevărate opere realizate de oameni politici participanți, nu doar de fețe bisericești; personalități cu conștiință etnică și socială bine conturată – , a socialului, mentalului și religiosului realităților ardelenene.

În vederea surprinderii unei imagini veridice a Ardealului, conformă cu cea din epocă m-am folosit de un set de două întrebări care să elucideze în același timp motivația mea și obiectivele lucrării de față. Prima problemă ce necesită a fi pusă este “-De ce există un interes pentru Transilvania?” După cum afirmă cronicarul moldovean Grigore Ureche, primul motiv în epocă ca cineva să privească și să scrie despre altcineva era ca acela să fie vecin cu subiectul vizat. În acest sens titlul de capitol “Pentru Țara Ungurească de Jos și Ardealul de Sus vrem să arătăm fiindu-ne vecini de aproape și cum au avut ei crăie mare ce și leșii...” din *Letopisețul Țării Moldovei*... până la Aron Vodă, nu mai necesită nici un comentariu.¹ Totuși interesul este construit deseori pe temelia unor legături politice dezvoltate conform mentalității și epocii respective unidirecțional, la nivel elitar sau pe baza apartenenței subiecților, a țărilor lor la un anumit sistem politic.

Interesul pentru Transilvania nu a fost constant, de aceea o a doua întrebare este necesară: “- Ce determină schimbările în imaginea Transilvaniei?” Analizând schimbările surprinse în percepția cronicarilor, se remarcă inconsecvențe datorate atât cursului evenimentelor: război-pace, schimbări de regim cât și percepției celui care scrie. Voind să urmăresc imaginea Transilvaniei în percepția cronicarilor munteni și moldoveni, am apelat atât la surse primare: cronici², letopisețe³, istorii⁴, cât și la surse “moderne”: scrieri istorice și ediții critice de literatură istorică⁵. Sursele primare de care dispunem nu ne permit realizarea unei imagini nuanțate a Transilvaniei din pricina unor carențe datorate limitelor: cronologico-informaționale, apartenenței la o anumită categorie socială sau la un “partid politic” a celui care scrie, a predilecției autorului pentru anumite probleme, a subiectivității celui care scrie, etc.

În ceea ce privește spațiul ardelean, cronicarii moldo-munteni nu urmăresc a realiza istorii dedicate Transilvaniei ci opere locale, regionale ce capătă o componentă globală în momentul în care aceștia ne furnizează informații asupra spațiului intracarpatic sau chiar îi dedică capitole acestuia.

Consistența imaginii care se desprinde din scrierile moldo-muntene este dată de ansamblul componentelor ce formează imaginea: aspecte politice, instituții, aspecte etnice, religie, portrete morale, numiri ale spațiului transilvan, geografia acestui spațiu, conștiința originii comune a românilor, port, tradiții, obiceiuri.

Prima și cea mai consistentă componentă a imaginii Transilvaniei se dovedește a fi cea politică. Sunt remarcate, detaliate, aprobate sau criticate toate momentele esențiale ale istoriei Ardealului, precum și acele puncte de intersecție în istoria politică transilvano-munteano-moldoveană. Trecând de confruntările daco-

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 123.

² *Cronica anonimă a lui Brâncoveanu*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. II.

³ Grigore Ureche, *op. cit.*; Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, București, 1964; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709-1711: Letopisețul cantacuzesc*, în *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961.

⁴ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961; *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, 1961.

⁵ Al. Piru, *Literatura română veche*, București, 1961; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, 1968; D. Martinescu, *Cronicari și cronici*, București, 1967; N. Iorga, *Despre cronici și cronicari*, București, 1988; N. A. Ursu, N. Costin, *autor al cronicii anonime a Moldovei de la 1611-1709* în AIIA, XXX, tom I, 1994; Dan Horia Mazilu, *Literatura română în epoca renașterii*, București, 1984; Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994; Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, Vol. II, București, 1989; Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București, 1995; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale*, Iași, 1986; D. Prodan, *Supplex Libellus Valahorum*, București, 1984.

romane, cronicarii consideră că adevărata istorie debutează o dată cu luptele împotriva tătarilor și întemeierea statelor românești la est și sud de Carpați.⁶

Inexactități sau greșeli de-a dreptul se găsesc nu numai în ceea ce privește datarea evenimentelor, ci și în identificarea unor populații – eroare datorată carențelor acelor izvoare care au servit drept surse cronicarilor. Din această pricină greșesc: M. Costin, N. Costin, Radu Popescu, Anonimul care a scris “Letopisețul Cantacuzinesc”, când susțin întemeierea “Țării Ungurești” (a Ungariei), adică descălecatul ei de către “Attila cu ungurii”⁷. Aceeași confuzie o întâlnim și pe plan european când istoricii vremii nu făceau nici o diferențiere între huni și unguri.

Cu atenție cronicarii munteni urmăresc firul evenimentelor politice, mai ales pe acelea ce au în obiectiv confruntările antiotomane din timpul lui Vladislav, rege al Ungariei⁸, a lui Ioan Corvin, voievod al Ardealului⁹, a lui Mathias, craiul unguresc¹⁰, al lui Ludovic al II-lea¹¹, căderea Budei în 1541 în mâinile turcilor¹² și luptele pentru stăpânirea Ardealului dintre Ferdinand de Habsburg și I. Zapolya, iar apoi I. Sigismund (ultimii doi fiind sprijiniți de Poartă în virtutea suzeranității turcești asupra Transilvaniei)¹³.

Nu sunt uitate nici conflictele dintre Ștefan cel Mare și Mathias, “craiul Ungariei” soldate prin înfrângerea regelui ungar în lupta de la Baia (1467), sau cele dintre Petru Rareș al Moldovei și Ioan Zapolya iar apoi Ferdinand de Habsburg, finalizate prin victorii sau înfrângeri urmate de restabilirea legăturilor între cei în cauză.

Lupta antiotomană generează în concepția cronicarilor cele mai puternice legături ce unesc interesele Țării Românești, ale Ardealului și ale Moldovei. Sub aceste auspicii este prezentată în special alianța dintre Mihai Viteazul și Sigismund Bathory împotriva turcilor¹⁴. Alianța între cei doi nu are doar valențe pozitive, așa cum vede Baltazar Walther, ci și părți negative care se referă la limitarea autorității domnului muntean, a libertății sale de acțiune, după cum afirmă autorii Istoriilor domnilor Țării Românești și cel al Letopisețului Cantacuzinesc.

După 1600 în Transilvania intervine o perioadă de lupte interne după cum afirmă Miron Costin: “În Țara Ungurească erau mari amestecături între Rakoți și Bethlen Iștevan, feciorul lui Bethlen Gabor pentru domnia Ardealului”¹⁵, dar și N. Costin, Radu Popescu și autorul Letopisețului Cantacuzinesc.

Astfel se poate constata o creștere a interesului față de punctele esențiale ale politicii principilor Ardealului, momente ce deseori converg cu cele ale Moldovei și Țării Românești. Un exemplu în acest sens îl aduce alianța dintre Gh. Rakoczi al II-lea “cneazul Ardealului și Matei Basarab, domnul Țării Românești”¹⁶, alianță îndreptată împotriva unor posibili dușmani dintre care se remarcă Vasile Lupu domnul Moldovei.

Din cele consemnate în cronici reiese clar o cunoaștere a realităților politice transilvane de către cronicarii moldoveni și munteni ce deseori erau și participanți la politică.

Tot în sfera politicului se situează și tratatele încheiate între Transilvania și Moldova sau Țara Românească, îndreptate împotriva acelor care erau considerați dușmani, sau sprijinul acordat unor domni de principii și viceversa, în baza sau în afara existenței unei alianțe. Dincolo de comunicarea domn-principe, principe-domn, s-au stabilit legături între conducătorii de state și stările feudale mai ales în perioada de prigoniri.

Cronicarii cunosc 4 alianțe încheiate între Moldova, Țara Românească și Transilvania: între Ștefan cel Mare și Matei Corvin¹⁷, între Petru Rareș și I. Zapolya¹⁸, Mihai Viteazul și Sigismund Bathory¹⁹, iar ultimul

⁶ *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. I, pp. 227, 237; Miron Costin, *Cronica polonă*, în *Opere*, București, 1964, p. 65; *Letopisețul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. I, p. 83; Stolnicul Constantin Cantacuzino în *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961, p. 51.

⁷ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 65; Miron Costin, *Cronica polonă*, în *Opere*, București, 1966, p. 227; Stolnicul Constantin Cantacuzino, *op. cit.*, p. 70.

⁸ Nicola Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 95; *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, p. 245.

⁹ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 95.

¹⁰ *Ibidem*, p. 108; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 85; *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, p. 245-251.

¹¹ *Ibidem*, p. 276; N. Costin, *op. cit.*, p. 156.

¹² *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. I, p. 276.

¹³ *Ibidem*, pp. 281, 284, N. Costin, *op. cit.*, pp. 169, 175, 176, 180, 182.

¹⁴ *Letopisețul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, pp. 121-123; *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, vol. I, 1961, p. 315.

¹⁵ *Ibidem*, p. 380; M. Costin, *op. cit.*, p. 40.

¹⁶ *Ibidem*, p. 117.

¹⁷ *Ibidem*, p. 110.

¹⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 87, pp. 138-139.

¹⁹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, vol. I, 1961, pp. 121-123; *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari...*, vol. I, București, 1961, p. 315.

între Gh. Racoczi al II-lea și Matei Basarab²⁰. Deși alianțele – pe baza tratatelor încheiate – nu sunt detaliate, consemnarea lor reflectă cunoașterea acestora într-o măsură mai mare sau mai mică.

Urmând tradiția sau interesele momentului, principii Ardealului și domnii români se ajutau reciproc împotriva altora.

Astfel, principele Transilvaniei îl sprijină pe Radu de la Afumați, domnul muntean în lupta împotriva turcilor, Alexandru Lăpușeanu (Moldova) și Pătrașcu cel Bun (Țara Românească) îl repun în scaun pe Ioan Sigismund, fiul defunctului principe Ioan Zapolya; Antioh Vodă și Mihai Racoviță primesc refugiați ardeleni „nemiși unguri”, iar principele Ardealului îi găzduiește pe boierii ce se opun politicii lui Leon-Vodă.

Oameni de stat, cronicarii acordă atenție instituției centrale dar nu sub forma drepturilor și obligațiilor, ci a titulaturii. Dieta ardeleană este văzută ca fiind sinonimul sfatului domnesc din Moldova și Țara Românească, fiind compus din „12 șfetnici” ce împreună cu craiul împărțeau dreptate.²¹

Neobișnuți cu suita de legi scrise ale Transilvaniei: *Approbatæ Constitutiones, Compillatæ Constitutiones...*, cronicarii menționează doar „o lege” ce vizează moștenirea în caz de felonie, „tot ce au avut el: sate, cetăți, avuție în trei părți le-au făcut, ci doao părți le-au dat feciorilor, că avea doi, iar a treia parte care au o socotit a Beldii Pal, o au luat țara și le-au dat cui au vrut.”²² (În aproape orice ipostază cronicarii munteni își manifestă solidaritatea de clasă față de nobilii ardeleni.)

Autorii cronicilor din Țara Românească și Moldova privesc cu atenție schimbările din Ardeal și modificările de statut ale conducătorilor lor. Astfel, cronologic, conducătorii Ardealului dinainte de 1541 sunt numiți voievozi sau crai subordonați regelui Ungariei, iar după 1541 crai și principii. Cu titlul de voievozi sunt numiți Matei Corvin, Mihai Viteazul, Gh. Racoczi în virtutea realității de fapt sau contrar acesteia. După cum se remarcă, nu întotdeauna titlul conducătorului folosit de cronicar este acela care corespunde realității. Radu Popescu, autorul *Istoriilor...*, remarcă acest lucru: „s-au obicinuit oamenii de zic tuturor domnilor Ardealului crai, iar nu sunt crai ci prințepi adică domni ca românul, ca moldoveanul”.²³ Această afirmație nu constituie o răbufnire a orgoliului muntean ci cunoașterea exactă a unei realități istorice.

În cronicile din Țara Românească și Moldova se găsește deseori precizată etnia transilvănenilor: români, maghiari, secui, germani, dintr-o grijă pentru exactitate, dar și dintr-o conștiință a unității de neam în momentul când este vorba de români, „de românii noștri”²⁴, cum îi numește M. Costin. Informațiile care ne parvin ne arată cum au privit muntenii și moldovenii etnia și cum au tratat-o. Din scrieri reiese clar încercarea cronicarilor de a stabili pe de o parte etnia conducătorilor și pe de alta cea a populației de rând.

Din rândul ardelenilor, numeric, se distanțează românii: „Mai multu-i țara lătită de români decât de unguri”²⁵ sau „românii sunt mult mai numeroși ca ungurii”²⁶. Astfel așezați pe Mureș, în Hațeg, la Bălgrad, în Țara Oltului și în Maramureș, românii întrec numeric pe maghiari, a doua populație a Transilvaniei. Găsiți și sub denumirea de unguri în izvoarele românești, maghiarii identificați uneori sub titlul generic de ardeleni²⁷ s-au stabilit și locuiesc în Ungaria și Ardeal întemeind apoi orașe în Moldova și Muntenia după cum afirmă tradiția.

Despre secui aflăm că sunt o etnie diferită de unguri, vorbind o limbă diferită. Puține informații dau personalitate sașilor ardeleni. Aceștia sunt prezenți în momentul întemeierii Moldovei, având în acea vreme ca profesiune olăritul.²⁸

Parcimoniozitatea informațiilor privitoare la etnicul secuiesc și german ne determină să emitem o ipoteză plauzibilă: cronicarii munteni și moldoveni au tratat doar „naționalitățile” cu care au intrat în contact, deși cunoșteau și altele la fel de bine.

Strâns legată de etnia populației s-a situat deseori religia acestora. Există o singură sursă, Grigore Ureche, care limpezește pe cât posibil statutul religios al populației din Ardeal. Acesta afirmă: „Ungurii, ... în 4 sau 5 legi sunt împărecheați... calvini... lotori... calandos (calaindos) ce se chiamă pre limba lor lege dreaptă, alții chiamă Veres Ianos, carei credu în Ioan Botezătorul, iar de Hristos nimica nu să atingu, alții chiamă papistași, carii la Ardeal, iar la Ungaria cea Mare prea puțini. Aceștia au și icoane în biserică și cruci pe

²⁰ *Letopisețul Cantacuzinesc*, în *Cronicari...*, p. 150.

²¹ *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Scrieri*, București, 1990, p. 182.

²² *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari...*, p. 165.

²³ *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari...*, pp. 284, 360.

²⁴ Miron Costin, *Cronica polonă*, în *Opere*, București, 1964, pp. 225-229.

²⁵ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 124.

²⁶ Miron Costin, *Poema Polonă*, în *Opere*, București, 1964, p. 229.

²⁷ N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*

²⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 65.

biserică, încă și pre la casele lor să află cruci.”²⁹ Deși cronicarul nu precizează exact numărul religiilor etniei maghiare, sunt precizate unele particularități ale religiilor pe cât era posibil, deoarece în ceea ce privește deosebirile dogmatice, acestea nu au granițe stabile și definitive în sânul religiilor reformatate. În înșiruirea sa întâlnim: calvini, lotori (luterani), calandos (calaisto), care sunt unitarienii ce în traducerea cronicarilor înseamnă “lege dreaptă”, anabapțiști numiți “Veres Ianos” și care cred în Ioan Botezătorul și în fine papistași, adică catolici în număr mic în Ardeal.

Ceea ce-l interesează pe cronicar sunt trăsăturile unei religii ce o fac diferită față de alta sau o apropiere de alta. Astfel, prezența crucilor în și pe biserici la catolici, îl face să se gândească la crucile bisericii ortodoxe de la sud și est de Carpați. Dar de ce nu menționează nimic despre religia românilor ardeleni?

Două opțiuni ce exclud necunoașterea realității, adică a religiei ortodoxe a românilor din Ardeal vin să lămurească această problemă. Cronicarul aparținător clasei boierești fie se solidariza cu cei de același rang trecând peste identitatea de neam, fie considera religia românilor ardeleni ca binecunoscută (adică ortodoxia), identică cu cea a muntenilor și a moldovenilor.

Într-o epocă puternic marcată de prejudecăți, cronicarii munteni și moldoveni fac dovada acestei afirmații prin sesizarea prejudecăților sociale, a prejudecăților morale ce-și aveau rădăcinile într-un substrat politic și care erau definitorii pentru munteni și moldoveni în atitudinea lor față de “ardeleni”.

Numeroase cronică afirmă moralitatea îndoielnică a ungarilor, dar puține sunt cele care marchează o laudă sau o caracterizare pozitivă la adresa acestora. O explicație ar putea fi felul schimbător al ungarilor și diferențele apărute în orientarea politică a Transilvaniei pe de o parte și a Moldovei și Țării Românești pe de altă parte. Astfel, ungurii pot fi considerați buni doar când servesc aceeași cauză cu moldovenii și muntenii sau când sunt neutri. Dacă nu, riscă să devină “oameni necredincioși, vicleni”³⁰, “invidioși și răi, asupritori”³¹.

Catalogarea ungarilor drept “vicleni” o găsim și în Istoriile Țării Românești a lui Radu Popescu: “ungurii den firea lor fiind vicleni, despre o parte jura lui Mihai Vodă, despre altă parte trimitea să vie Batăr Jicmond den Țara Leșească...au ieșit înaintea lui Basta Giurgiu ghinăriul de-l înșală și pe dânsul...”³²

Afirmația munteanului în legătură cu ungurii nu are nimic exagerat deoarece întruchipează simplu și direct adevărul istoric, adevăratul comportament al ungarilor, care după cucerirea Ardealului de către Mihai domnul Țării Românești, nu mult timp s-au supus acestuia și apoi imperialilor, voind în realitate numirea unui maghiar de-al lor în fruntea principatului.

După cum se remarcă, cronicarii munteni și moldoveni realizează doar portretul ungarilor, și nu și (pe) cel al românilor sau al sașilor ardeleni. Care este motivul? O lipsă de interes față de aceștia din urmă sau o abordare de tip șablon care viza doar elita și populația maghiară cu care se intra în contact prin canalul politic?

A doua opțiune oferă un răspuns mai aproape de adevăr, care motivează întreg scrisul cronicăresc muntean și moldovean din sec. XVII-XVIII.

Doar dacă am forța ușor nota am putea spune că există câteva trăsături ce ar portretiza sașii și românii. Astfel, în momentul în care orașele săsești: Bistrița, Brașov, Sibiu nu se supun lui Petru Rareș ci imperialilor, sașii ce nu urmează interesele moldovene ar putea fi considerați “răi”, iar românii “buni” în virtutea manifestărilor față de Mihai Viteazul.

Împărțirea în buni și răi, deși nu constituie un mijloc corect și suficient de catalogare a populației, deoarece fiecare etnie avea rațiunea sa în modalitatea de a acționa, totuși trebuie luate în considerație și prejudecățile etnice raportându-se neîncetat la valorile general umane ale epocii.

Urmărind istoria Ardealului, cronicarii de la est și sud de Carpați au remarcat și diferențele numiri ale acestui spațiu: Țară Ungurească, Ungaria, Ardeal și le-au folosit în funcție de preferințe sau pentru a motiva realități istorice.

Numirea Ardealului drept Țară Ungurească o întâlnim în două momente istorice ce par să justifice realitatea vremii și opțiunea cronicarilor: înainte de transformarea Ungariei în pașalâc (1541) și după această dată.

Pentru perioada dinainte de 1541 cronicarii munteni și moldoveni folosesc numirea de Țară Ungurească pentru Transilvania văzută ca o extensiune de la Ungaria deoarece știau că regiunea era subordonată regatului maghiar. După 1541, când regatul ungar dispăre, moldo-muntenii consideră Transilvania ca continuator al vechiului regat.

Numirea spațiului Transilvaniei drept Țară Ungurească nu reprezintă o opțiune unică nici în cazul aceleiași cronică, după cum remarcăm la Grigore Ureche și Miron Costin, ce uzitează și alte terminologii: Ardeal și Panonia.

²⁹ *Ibidem*, p. 124.

³⁰ *Ibidem*, p. 125.

³¹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. I, p. 138.

³² *Istoriile Domnilor Țării Românești*, în *Cronicari...*, p. 328.

Boieri și oameni politici ce au cutureierat Ardealul, cronicarii munteni și moldoveni ne oferă câteva date despre împărțirea administrativ-teritorială și geografia acestuia: regiuni, ape, munți, trecători. Parcimoniozitatea acestor informații contrastează cu cunoștințele și experiențele personale ale unor istorici cum ar fi: Gr. Ureche, Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino, etc.

Harta atât de impunătoare a Ardealului ne este schițată doar de Gr. Ureche, Miron Costin – astfel Transilvania “coprinde o parte din Dația și peste munte”, “fiind țara celor 7 orașă cum zic nemții”, ce are “pe margine: Maramureșul, Țara Oltului, Țara Secuiască, Țara Bârsei, Țara Hațegului și Oașului”³³. În această țară munții ce-o înconjoară constituie o adevărată fortăreață irigată de râuri cum ar fi Oltul “care trece prin munți, dar de la izvoarele sale coboară curgând din Gurghiu, un ținut al Țării Ardealului.”³⁴

Umaniștii știu că românii ardeleni se trag din romanii ce-au colonizat “Maramureșul, Gurghiul, Ciceul”, aceiași romani, strămoșii românilor de pretutindeni: “Rumânii câți se află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu de la un loc sântu cu moldovenii și toți de la Râm se trag.”³⁵

Deosebiți ca statut social de ceilalți români din Țara Românească și Moldova ce puteau fi boieri, țărani liberi sau țărani dependenți, românii din Ardeal sunt pomeniți doar ca rustici, cronicarii neștiind sau neținând seama de situația românilor din Făgăraș, Hațeg, Maramureș ci doar de cea a românilor din comitate și de pe pământul crăiesc.

Marele cărturar muntean Constantin Cantacuzino Stolnicul se oprește asupra statutului românilor ardeleni – iobagi – și asupra acelor care sunt răspunzători de această stare de lucruri, “nemișii unguri”. Stolnicul găsește rațiunea pentru care maghiarii au încercat să-i subordoneze pe români și astfel să-și justifice propria poziție privilegiată, deoarece pe români “în Ardeal i-au supus și au făcut iobagi”³⁶.

Observația Stolnicului este clară, logica cuprinzătoare marcând punctele de interes în problematica socială a românilor ardeleni.

Vis-a-vis de starea socială a sașilor se pomenesc doar trăsăturile profesionale ale “orașelor săsești”, trăsături ce demonstrează faptul că starea materială a populației germane nu era una inferioară, cum era cea a românilor.

Informații puține ne sunt oferite de cronicarii moldo-munteni referitor la portul și obiceiurile populației Ardealului. În ceea ce cuprind obiceiurile și limba, cronicarii din Țara Românească și Moldova au în vizor doar populația românească ce avea aceeași origine ca ei înșiși și le provoca paralele, similitudini. Românii ardeleni vorbesc o limbă romanică “mult mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană, mai ales maramureșenii”³⁷, după cum afirma Miron Costin, având un port simplu dar impunător, un port izvorât din tradiție, de unde li se înrădăcinau și obiceiurile.³⁸

Mai mult sau mai puțin bogate în informații despre diversele problematice ale Ardealului, suita de cronici moldo-muntene reușește să contureze o imagine a Transilvaniei apropiată de imaginea secolelor respective, printr-o percepție ce se vrea veridică și obiectivă a unor oameni ai statului și a culturii sec. XVII-XVIII.

³³ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 125.

³⁴ Miron Costin, *Cronica polonă*, p. 225.

³⁵ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 125.

³⁶ *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. I, p. 49.

³⁷ *Ibidem*, p. 52.

³⁸ Miron Costin, *Poema Polonă*, în *Opere*, București, 1964, p. 229; Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 56.

The Image of Transilvania in the Moldavian-Vallachian historical writing (Summary)

The image of Transilvania in the Moldavian-Vallachian historical writing can be reconstructed through the assembly of her political, institutional, religious, ethnical and social components. These are not constants during the 17th and 18th centuries. The aim of the study is to follow the variation way and the quantification of these parameters in the 17th and 18th centuries and how all these contributes to the building of the general image.

ȘCOALA ISTORICĂ DE LA GÖTTINGEN ȘI ÎNCEPUTUL CERCETĂRII ISTORICE A SUD-ESTULUI EUROPEI (1770-1810)

Marin POPAN

Unele considerații privitoare la influența istoricului german Johann Christian Engel asupra Școlii Ardelene

Lucrarea de față este orientată spre clarificarea unor aspecte ale relațiilor culturale dintre centrul și sud-estul Europei sub raport istoriografic acordând prioritate:

1. evidențierii contribuțiilor Școlii de la Göttingen în cercetarea problematicii trecutului românesc;
2. operării unei distincții - considerăm - necesare între intenționalitatea creatoare ale istoricilor valorificați istoriografic și impactul politic asupra scrierilor lor;
3. evidențierii aportului operelor istoricilor Johann Thunmann, Ludwig August Gebhardi, Johann Christian Engel în conturarea paradigmei creatoare a Școlii Ardelene și mediului intelectual transilvan postiluminist.

Secolul raționalist iluminist a adus pentru unele popoare sud-est europene libertatea, pentru altele speranța iminentei sale împliniri. Tumultul eliberator început de Liga Sfântă (1686) și continuat de țarii Rusiei a dat avânt eforturilor destinate redescoperirii identității creștine sud-est europene. În raport sincron față de aceste evenimente politico-militare secolul al XVIII-lea reprezintă un moment critic în evoluția ortodoxiei nu atât la nivel instituțional cât mai degrabă în domeniul gândirii teologale.¹ Paradigma creatoare bizantino-slavă începe să fie treptat abandonată de însăși intelectualitatea balcanică, influențată de succesul gândirii iluminist raționaliste și animată de dorința noutății și valorii. La acea vreme se credea că izolarea de Occident se datora îndărătniciei grecești și nu sentimentului autarhic național.² Acestei tranzitorii negări a propriei culturi, a înstrăinării de propria tradiție va urma momentul reevaluării critice.³ Necesității reintegrării acestui vechi spațiu de cultură europeană în Europa raționalistă a vremii îi răspunde intelectualitatea sud-est europeană cât și marile universități germane.⁴ Istoria politică a popoarelor europene precum și ambițiile europenist enciclopediste ale sintezelor iluministe de istorie obligau pe inițiatorii unor asemenea proiecte la integrarea spațiului sud-est european.

Spre sfârșitul secolului iluminist în cadrul Cercul de studii istorice de la Göttingen⁵ se lucra intens pentru încheierea sintezei istoriografice destinate Europei.⁶ Istoria popoarelor slave estice precum și cele sud-est europene erau considerate drept componente firești ale istoriei continentului.⁷ Ludwig August Schlözer extinde domeniul de cercetare incluzând în sfera preocupărilor sale popoarele orientale și turcice folosind în acest scop cronicile bizantine și documentele papale. La obiecțiile orientaliștilor – acuzatori de incompetență - Schlözer

¹ Hans Peter REILL, *History and Hermeneutics in the Aufklärung The Thought of Johann Cristoph Gatterer* in : "The Journal of Modern History", volume 45, Number 1, March 1973, passim

² Op.cit., passim

³ Op.cit., passim

⁴ Georges GUSDORF, *Histoire de la historiographie philosophique*, Paris, Payot, 1963, p.471

Investigațiile întreprinse de institutele de cercetări din Viena și München, ca și contribuțiile istoriografilor din sud-estul european au demonstrat rolul de pionerat al culturii germane în acest proces de reintegrare. Fritz Valjavec a pus în evidență faptul că germanii au fost întotdeauna mai aproape de spiritul acestor popoare comparativ cu lumea occidentală. Folosirea cu preponderență de către istoricii și lingviștii germani a termenului de "popoare sud-est europene" spre deosebire de istoricii occidentali care optau pentru forma de "popoare balcanice" nu este întâmplătoare ci pune în evidență gradul sporit de aderență al germanilor la realitățile acestei părți ale Europei.

⁵ Centru istoric de la Göttingen a beneficiat de aportul unor erudiți de renume. Alături de Johann Christoph Gatterer și Ludwig August Schlözer contribuții importante au adus J. Michaelis, C.G. Heyne, Christoph Meiners, A. Heeren, Friedrich Fürst și alții. În 1774 Gatterer pune bazele unui Institut istoric (Historisches Institut) în epocă o premieră europeană. Alături de "Allgemeine Historische Bibliothek", foaie destinată cu precădere disputelor teoretice istoriografice a mai fost oficializat și Jurnalul istoric (Historisches Journal) cadru destinat publicării diverselor contribuții practice ale cercetării istorice.

⁶ Domeniul istoric de cercetare devine obiectul unui travaliu colectiv. Sub direcția filologului HEYNE va apărea în 1765 o enciclopedie istorică în 30 de volume intitulată *Istoria generală a umanității de la crearea lumii până în zilele noastre* iar Gottfried Johann EICHORN elaborează o *Istorie generală a culturii și literaturii moderne*. Această contribuție istoric eseistă este preambulul unei vaste *Istории ale artelor și științelor de la Renaștere până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*.

⁷ Ludwig August Schlözer este unul din primii autori de istorie rusă.

răspunde că stadiul cercetărilor impune elaborarea de sinteze chiar nedesăvârșite și insuficient pregătite.⁸ Luând în considerare obiecțiile continue ale criticii acuzatoare de diletantism Schlözer încredințează dezvoltarea cercetărilor sud-est europene discipolilor săi Johann Thunmann, Ludwig Albrecht Gebhardi și Johann Christian Engel.

În anul 1774 apare la Leipzig lucrarea lui Johann Thunmann "Cercetări asupra istoriei popoarelor sud-est europene" (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*). Paginile cărții reflectă stadiul cercetărilor sud-est europene și imaginea pe care intelectualitatea iluministă germană și-o putuse forma față de această parte a Europei. Prefața este în fapt un rechizitoriu îndreptat împotriva istoricilor care din neglijență și nepăsare au lăsat aceste popoare în afara interesului științific. Evitarea temei nu este - în opinia autorului - întâmplătoare. Dificultățile cercetării, obstacolul lingvistic, lipsa corpus-urilor de documente explică indiferența. Autorul se vede un călător înaintea unei terra incognita de nestrăbătut cu instrumentele rațiunii. Dificultățile n-ar trebui să dezarmeze, să descurajeze.⁹ "Știința istorică a făcut, în acest secol al luminilor ca și celelalte științe, pași importanți pe drumul către perfecțiune. Între popoarele din vestul Europei nu există nici unul care să nu-și fi perfecționat propriul scris istoric. Științele auxiliare au progresat continuu, critica este pretutindeni folosită, documentele sunt strânse, clasate și ordonate. Istoria care se scria acum 60 de ani este astăzi inaplicabilă".¹⁰ În timp ce în vestul și centrul Europei revistele și periodicele științifice polemizau asupra căilor de perfecționare a cercetării istorice în Europa sud-estică nu numai că nu exista o istoriografie proprie scrisă în spiritul epocii dar nici măcar nu existau colecții de documente. După Thunmann ignoranța și barbaria - dominate asupra lumii Balcanilor - domină încă datorită tiraniei opresoare turcești care nu a permis o dezvoltare social-instituțională adecvată. Slavii sudici și românii sunt vechi popoare europene cu tradiții politice seculare obligatoriu de inclus în marea sinteză a istoriei europene comune. Istoricii germani ai vremii sale - considera Thunmann - s-au mulțumit să opereze cu simple ipoteze privind originea acestor popoare bazate aproape exclusiv pe etimologii, unele de-a dreptul fanteziste.

Opera de pionerat întreprinsă de Johann Thunmann este continuată de Ludwig Albrecht Gebhardi format și el la școala istorică de la Göttingen. În lucrarea sa de referință privitoare la istoria Ungariei¹¹ Gebhardi valorifică izvoarele latine într-o măsură mai mare decât predecesorul său legând pentru prima dată evenimentialul istoriei maghiare de cele ale popoarelor aparținătoare fostului regat apostolic. În sinteza de istorie maghiară întâim și primele istorii ale Țării Românești (*Geschichte der Walachey*) și ale Moldovei (*Geschichte der Moldau*) incluse în mari colecții de istorie europeană. Deși în trimiterile sale bibliografice se face referire la istoria "căpitanului" (Hauptmann) Sulzer (*Istoria Daciei Transalpine*) autorul se distanțează critic de sursa citată. După modul în care a analizat problematica etnogenezei românești Gebhardi este unul din primii istorici străini susținători ai tezei continuității romanice la nord de Dunăre. Ideea refugiului în munți a populației daco-romane în fața migratorilor nu este - în opinia autorului - o ipoteză nerealistă. Exemple numeroase ale istoriei universale ar veni să confirme teza. "Refugiindu-se în munți multe popoare au scăpat de sclavie și de dominația străină. Pe această cale s-au salvat Uzii și Cosacii, Karducii din monarhia persană, arabii petreeni de puterea lui Antigonos și Augustus, Bascii de Arabi și Alanii de Mongoli."¹² În pofida erudiției și pregătirii sale Gebhardi nu a putut desăvârși cercetarea sud-estului european. Nu s-a putut trece dincolo de limitele informaționale impuse de documentele latine și bizantine disponibile. O cercetare aprofundată în acest domeniu presupunea accesibilitate pentru surse documentare locale. Göttingen era prea departe și se simțea nevoia ca un nou centru să preia inițiativa lansată de universitatea "Georgia Augusta".

În istoria istoriografiei Johann Christian Engel reprezintă începutul¹³ cercetării științifice istorice a sud-estului Europei. Încercările istoriografice ale istoricilor din Cercul de la Göttingen s-au dovedit - în urma unei practici de câteva decenii - infructuoase în raport cu exigențele metodice prepozitiviste. Obstacolul limbii și inexistența unor colecții documentare făceau aproape imposibilă o cercetare de la distanță. În confruntarea cu aceste adversități pionierul Johann Thunmann avertiza că numai cunoașterea idiomurilor sud-slave, a limbilor

⁸ Fritz VALJAVEC, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa, III Aufklärung und Absolutismus* München, Verlag R. Oldenbourg, 1958, p.296

⁹ Johann THUNMANN, *Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, bei Siegfried Albrecht Kruseus, 1774, p.2 (Vorbericht)

¹⁰ Thunmann, op.cit., p.3

¹¹ Trimiterea face referire la cartea : Ludwig Albrecht GEBHARDI, *Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen und der Königreiche Gallizien, Lodomerien und Rothreusen*, Pesth, Im Verlag bei Joseph Leyrer, 1803

¹² Ludwig Albrecht GEBHARDI, *Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen und der Königreiche Gallizien, Lodomerien und Rothreusen*, Pesth, Im Verlag bei Joseph Leyrer, 1803 p.343

¹³ Fritz VALJAVEC, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa, III Aufklärung und Absolutismus* München, Verlag R. Oldenbourg, 1958, p.157

albaneză, română sau neolenă poate asigura succesul unor asemenea proiecte.¹⁴ Dacă un istoric german va reuși în cercetarea sud-est europeană acela se va naște în apropierea zonei pentru ca el să fie în stare să înțeleagă spiritul și tradițiile locului.¹⁵

În vremea reformismului iluminist austriac (sfârșitul secolului al XVIII-lea) cercetarea istorică inițiată de Johann Christian Engel¹⁶ prinde a fi recunoscută în mediile critice contemporane. Simțământul viu al respectului față de tradiție este susținută de erudiția dobândită în anii studenției göttingeneze. În aceeași ani sunt finalizate pregătirile în domeniul limbilor clasice și moderne. Cunoașterea temeinică a limbilor sud-slave și a celei maghiare ușurează accesul la manuscrisele pe care le redă orizontului cercetării și receptării.¹⁷ Dintre profesorii săi, Ludwig August Schlözer, autorul de istorie transilvană,¹⁸ a exercitat cea mai mare influență. Dispoziția și puterea de lucru, interesul pentru formația de polihistor, temeinicul fundament filologic și curajul critic reprezintă câteva din împrumuturile formativ intelectuale preluate de discipol. Cercetarea sistematică, prețuirea și folosința cuvenită a izvoarelor este deprinsă în perioada studiului în universitate.

Correspondență intensă întreținută cu Schlözer în perioada vieneză a creației sale pune în evidență influența viziunii universaliste aplicate orizonturilor locale de interes științific specific lucrărilor cu caracter monografic.¹⁹ În fața dificultăților inerente unei opere de pionerat vasta experiență științifică a maestrului de la Göttingen i-a fost de un mare ajutor.²⁰ În fața volumului intens de lucru propus Engel aplică principiul schlözerian al primatului conținutului asupra formei în scrisul istoric. Această strategie în înfăptuirea planurilor sale a asigurat o apariție rapidă a volumelor. Pe de altă parte autorul se confruntă cu slaba audiență la public și cu obiecțiile editorilor săi. Engel se apără susținând că cele patru volume sunt pregătitoare și deplânge gustului publicului.²¹

Privitor la relația conținut-formă²² în creația istorică Engel insistă asupra tezei potrivit căreia oglindirea adecvată a realității nu se face prin apelul la virtuți stilistice sau printr-o imagistică plină de înfloriri literare fără tangență cu realitatea.²³ Primatul revine conținutului în adevăr istoric. Erudiția academică a paginilor sale și neglijențele stilistice ar explica insuccesul de piață. "Elevul unui Heyne, Schlözer, Gatterer, Spittler scrie nu numai pentru aceia care găsesc în istorie o colecție de lucruri amuzante".²⁴

Reîntors în patrie, la Viena, Engel întâlnește un climat politic favorabil ofensivei balcanice antiotomane inițiată de împăratul Iosif al II-lea. În orizontul opus al confruntării habsburgice dar pe același teren constituțional, Imperiul german, eșecul politicii iosefine în succesiunea la tronul Bavariei reconfirmă scăderea puterii împăratului în viața politică intergermană. Reorientarea politicii imperiale spre sud-est s-a datorat marginalizării crescânde a Habsburgilor în influențarea politicii în interiorul Reich-ului. Interesul pentru cercetarea țărilor aparținătoare fostului regat apostolic maghiar a servit intereselor politice precise ale Habsburgilor. Sub conducerea lui van Swieten și a cancelarului Kaunitz se elaborează un program vast de cercetare a Bulgariei, Țărilor Române, Bosniei și Serbiei. Prin invocarea calității lor de continuatori ai dreptului istoric al coroanei apostolice maghiare, Habsburgii pregătesc un plan de documentare asupra teritoriilor destinate cuceririi. Activitatea desfășurată de istoricul maghiar George Pray se înscrie în directivele stabilite de Kaunitz.²⁵

¹⁴ Johann THUNMANN, *Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, bei Siegfried Albrecht Kruscius, 1774, p.177

¹⁵ Op.cit., p.178

¹⁶ Născut la Leutschau în ținutul Zips (Szčpes) într-o familie șvăbească luterană Engel învață la gimnaziul evanghelic din orașul natal și în cel din Bratislava. Personalitatea ponderată, austeră a scriitorului de istorie Engel poate fi lesne înțeleasă dacă facem apel la atmosfera familială în care a crescut prețuitoare a valorilor morale. În majoritatea familiilor șvăbești din Szčpes s-a menținut o aprigă pasiune luptătoare protestantă care va marca mai târziu orientarea și simpatia autorului pentru principatul Transilvaniei unde - foarte devreme - s-a putut legifera un mod de coexistență între confesiuni diferite. Apud Lajos LEKAY, *A Magyar történetírás 1790-1830*, Budapest, 1942, p.22

¹⁷ Fritz VALJAVEC, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu...* p.297

¹⁸ Ne referim la lucrarea lui LA Schlözer *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* în paginile căreia autorul își exprimă nedisimulata admirație pentru păstrarea aproape intactă - după secole de izolare de spațiul german - a limbii germane și a caracterului german al vieții comunitare și confesionale săsești din Transilvania.

¹⁹ Polemica dintre Justus MOSER, teoreticianul istoriei locale, și LA SCHLÖZER, adeptul sintezelor de tip iluminist, va avea totuși efect asupra discipolilor lui Schlözer în sensul tratării cu atenție sporită din partea acestora a specificității realităților locale.

²⁰ Lajos LEKAY, *A Magyar történetírás 1790-1830*, Budapest, 1942, p.17

²¹ Op.cit., p.20

²² Istoria Ragusei constituie un răspuns la adresa obiecțiilor criticii demonstrând că este capabil să scrie o naratiune istorică valoroasă din punct de vedere literar.

²³ Johann Christian ENGEL, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1797-1804, volumul I, p.10 (Einleitung)

²⁴ Johann Christian ENGEL, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1802, p.III apud Lekay, op.cit., p.20

²⁵ Fritz VALJAVEC, op.cit., 290

În același timp întâiul val de naționalism maghiar - configurat ca replică față de politica de centralizare și germanizare promovată de împăratul reformat și "revoluționar"²⁶ Iosif al II-lea - au pus comunitățile germane din Transleithania într-o situație dilematică, în special pe sașii din Transilvania, adversari ai reformelor iosefine dar și aparători ai caracterului german al imperiului. Colaborarea cu nobilimea maghiară - obținută de Maria Theresia cu atâta greutate - părea compromisă. Măsurile venind în întâmpinarea dorinței păstrării unității monarhiei vor avea ca fundament cunoașterea temeinică a tradițiilor țărilor ereditare ale Coroanei.²⁷

Cercetarea sistematică a istoriei sud-est europene tinde să îndeplinească acest deziderat bine precizat al strategiei imperiale: fundamentarea științifică, acoperirea informală a deciziei politice. Prin urmare în conturarea direcției de cercetare sud-est - așa-numita "Südostforschung" - a contribuit nu numai încadrarea geografică în planurile științifice ale Universității din Göttingen cât și interesul geopolitic al Vienei.

În acest sens nu ni se pare întâmplător faptul că o mare parte a lucrărilor despre sud-estul Europei apar - începând cu perioada post-Metternich - la Viena. Elaborarea acestor istorii veneau să împlinescă - în măsura în care tratau problema maghiară - dorințele unor cercuri nobiliare din Ungaria și Transilvania.²⁸

În Prefața cărții "Istoria regatului maghiar și a țărilor aparținătoare" ("Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer") Engel mărturisește faptul că, în activitatea de cercetare, a primit un ajutor substanțial din partea baronului Gheorghe Banffy și a contelui Teleki.²⁹ Sfârșitul secolului al XVIII-lea consemnează ultimele confruntări turco-austriece soldate cu modificări teritoriale. Expansiunea habsburgică trebuia precedată de buna cunoaștere a realităților regiunilor vizate. Fenomenul datează din vremea reformismului terezian când au fost redactate primele monografii regionale (Länderbeschreibungen).

Din 1791 J.C. Engel intră în serviciul statului austriac ocupând un post de funcționar la Cancelaria aulică transilvană care, în această perioadă, se afla sub conducerea cancelarului Samuel Teleki. În anul 1794 a fost promovat cenzor cezaro-crăiesc și din anul 1802 este acceptat în consistoriul protestanților din Imperiu. Dominat de pasiunea cercetării neîntrerupte, Engel folosește o mare parte a timpului său pentru cercetarea documentelor neinventariate sau necunoscute.³⁰

Interesul pentru trecutul etniilor și provinciilor austriece l-a moștenit încă din locurile natale. Istoria Haliciului, Lodomeriei și Ucrainei sunt editate separat în timp ce istoriile Bulgariei, Dalmației, Croației, Sloveniei și a teritoriilor românești apar ca volume ale marii istorii universale publicate la Halle. Dintre cele șase volume proiectate pentru "Istoria regatului ungar și a țărilor vecine" primele trei conțineau colecții de documente și priveau istoria țărilor odinioară aparținătoare regatului apostolic maghiar. Pe lângă documentele publicate în lucrările sale un loc important îl ocupă statistica care în practica cercetării, grație abnegației profesorilor de la Göttingen, devenea tot mai răspândită. În spiritul concepției gattereriene Engel recunoaște că scopul eforturilor istoricului este o cunoaștere cât mai largă a statalității, a particularităților sale de manifestare. "Știința statelor" (Staatenkunde) se află într-un raport de strânsă dependență cu economia și istoria economiei. Statistica este o istorie statică iar istoria adevărată este implicarea statisticii în devenirea universală".³¹

Chiar dacă majoritatea corespondenței științifice a întreținut-o cu un alt profesor de-al său - Heyne - concepția istorică a lui JC Engel este determinată de paradigma creatoare schlözeriană. Pe diversele nivele de istorie posibile istoria evenimentială ar ocupa un loc median în scara valoric gnoseologică și nu ar reprezenta un scop în sine. Surprinderea liniilor de evoluție ale instituțiilor statale ale popoarelor sud-est europene ar fi finalitatea creatoare superioară. Considerăm că teza poate fi susținută prin cercetarea atentă a datelor statistice și a tipurilor de documente publicate. Istoria evenimentială ar rămâne totuși treaptă necesară în drumul către o istorie de tip superior. Conștientizarea limitelor tipului de istorie configurat - impus de condițiile concrete de cercetare -³² dezvăluie viziunea teoretică cuprinzătoare al unui istoric smuls creației de o moarte timpurie. Realismul l-a îndemnat în perseverarea activității de publicare a textelor și documentelor medievale enumerate în scrierile publicate sau în curs de publicare, colecțiile de documente dimpreună cu indicarea locurilor

²⁶ Denominarea împăratului Iosif al II-lea drept "revoluționar" apare tot mai frecvent menționată în literatura despre deceniul iosefin atât în ceea ce privește reformele administrative cât și în cele confesional-religioase.

²⁷ Eduard WINTER, *Der Josephinismus*, Berlin, Rütten und Loening, 1962, p.37

²⁸ Acordarea libertăților fundamentale de exprimare culturală și confesionale a popoarelor monarhiei făcea parte din planul cancelarului Metternich de abatere a atenției asupra problemei reprezentativității democratice și ale idealurilor revoluției franceze. Apud Ladislav Gycmánt, *Mișcarea de eliberare a românilor din Transilvania*, Cluj - Napoca, Ed. Dacia, 1984 passim

²⁹ Lekay, op.cit., p.25

³⁰ Op.cit., passim

³¹ Johann Christian ENGEL, *Geschichte des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer*, IV, p.IX-XI, apud Lekay, op.cit., p.23

³² Lekay, op.cit.20

depozitare. Sunt astfel prefigurate direcții de cercetare destinate unor noi generații de istorici. Convingerea superiorității formației proprii îl obligă la eforturi suplimentare, activitatea de publicare înțelegând-o ca "mărturisire herodotiană de credință"³³

Confruntarea istoricului cu cenzorii săi și adresa redactată către împăratul Franz I depun mărturie asupra îngrădirilor libertății de expresie în capitala monarhiei austriece.³⁴ "Preavestitul și prea învățatul Engel - cum îl denumeste Gheorghe Șincai - se orientează potrivit rigorilor unui spirit pragmatic conștient de provocările viitoare.

Autorul caută depășirea obstacolelor pe diferite căi:

1. cercetând personal arhive și biblioteci din Bosnia, Slovenia, Serbia, Ungaria, Transilvania ;
2. inițiind contacte cu deținătorii de colecții, cu nobilii maghiari (Szűcheny, Teleki), cu diferite episcopii sau cu personalități culturale, cazul lui Gheorghe Șincai sau Samuil Micu;
3. valorificând aproape integral, (iar lectura cărților engeliene o poate confirma) literatura istorică a antichității clasice precum și medievistica germană preocupată de lumea slavo-bizantină;

Cercetarea imensei biblioteci a contelui Szűcheny - depozitara a numeroase manuscrise rare - completează cunoștințele sale privitoare la Ungaria, Transilvania și Principatele române.³⁵ Orașul Carloviț, cu arhiepiscopia sa ortodoxă, reprezintă un alt punct de popas. Arhiepiscopul Stratimirovici, corespondentul lui Schlözer, îi pune la dispoziție numeroase documente constituante în scrierea viitoarei Istorii a Serbiei. Intemeiat pe un fond documentar solid, Engel critică prima tentativă de sinteză a istoriei naționale sârbești aparținând arhimandritului Iovan Raitsch.³⁶

Istoricul noii redescoperiri de lume bizantino-slavă avea de luptat cu depășirea obstacolului lingvistic în condițiile în care multe idiomuri sud-slave n-aveau publicate gramatici descriptive. Până când Viena va deveni centrul studiilor sud-est europene vor mai trece câteva decenii. Crearea consulatelor austriece în Balcani a asigurat un fundal documentar auxiliar cercetării.³⁷

Engel continuă activitatea de publicare a izvoarelor din Bosnia, Croatia și Dalmația. Introducerea statistică privitoare la istoria Croatiei, Dalmației și Slavoniei se întemeiază pe o bogată colecție documentară, pe informațiile arhivelor papale privitoare la aceste regiuni. Totodată au fost incluse știri importante din arhiva comunității catolice din Zagreb, cronica lui Mihail Bucich, din care el a adunat date prețioase privitoare la pătrunderea Reformei în teritoriile sud-slave. "Annales Croatiae", "Epistolarum Metricarum" (1701), "Istoria Croației" de Balthasar, Adam Kerchelich vin să completeze fondul documentar. N-au fost omise nici operele istoricilor italieni referitoare la aceste regiuni vecine Italiei, nici arhivele regimentelor de graniță din Gradiska, Brod și Petrovaradin. Cercetând informațiile documentare și narative, statistice, indiciile de persoane și localități se poate constata documentația bine aleasă, punctul de plecare spre hermeneutică.³⁸ Chiar dacă a ajuns la un stadiu superior în raport de realizările contemporanilor săi Engel nu era mulțumit. "Literatura istorică și statistică a fost strânsă în volumele mele la întâmplare, fără a ține seama de ordinea reală a lucrurilor, ci numai de modul în care mi-au parvenit știrile".³⁹

Stadiul cercetărilor impunea, în opinia lui, ca maximă prioritate editarea și clasificarea documentelor. "Pe ogorul nedestelenit al literaturilor istorice ale acestor popoare (sud-est europene n.n.) practic nu am putut lucra altceva în afara editărilor de documente" scrie cu modestie autorul în prefața anterior menționată "Istoriei a regatului maghiar și a țărilor vecine"⁴⁰

În tentativa scrierii unei istorii pentru Țările Române, Engel întreprinde o călătorie în Transilvania, de unde spera să obțină documentele necesare unei lucrări științifice. În prefața "Istoriei Moldovei și a Țării Românești" (Geschichte der Moldau und Walachey) el expune modul în care a intrat în posesia unor mărturii de nepretuit proiectului său. La Oradea îl întâlnește pe viitorul susținător al mișcării Supplex-ului, episcopul Ignatie Darabant, de la care a primit ca donație traduceri latine din Miron Costin. La Blaj "harnicul filolog și istoric român" Samuil Micu îi pune la dispoziție știri "mai precise" privitoare la manuscrisele latine ale

³³ "Altherodotischesglaubensbekenntnis" Op.cit.22

³⁴ Op.cit., p.25

³⁵ Op.cit., p.26

³⁶ JC ENGEL, Geschichte des ungrischen Königreichsvolumul I, p.162

³⁷ Fritz VALJAVEC, *Der Werdegang der deutschen Südostforschung und ihr gegenwärtiger Stand* în "Zur Geschichte und Methodik", VI Jahrgang, Heft ½, 1941, Verlag von Hinzel, Leipzig, p.6 Spre exemplu activitatea diplomatică a cunoscutului orientalist german Joseph von Hammer-Purgstall s-a întemeiat pe cunoașterea directă a realităților Imperiului otoman.

³⁸ Johann Christian ENGEL, *Geschichte des ungrischen Königreichs*....passim

³⁹ Op.cit (Einleitung) p.XIII

⁴⁰ Ibidem

principelui Dimitrie Cantemir. Istoricul aulic i-a cunoscut personal pe o parte din corifeii Școlii Ardelene și este posibil ca discuțiile purtate să fi orientat activitatea sa spre domenii de maximă importanță și miză științifică legate de trecutul românilor. Directorul Școlii normale din Sibiu, “onoratul” său prieten Joseph Karl Eder îi va completa referințele documentare strânse în timpul călătoriei.⁴¹ Brașovul este punctul final al căutărilor sale în Transilvania. Ruinele fortificațiilor de centură ale orașului - încă vizibile la acea vreme - l-au impresionat pe istoric.⁴²

Engel nu a cunoscut realizările istorice ale Școlii Ardelene decât mai târziu- după 1800- și a întreținut doar o scurtă corespondență cu Samuil Micu și Gheorghe Șincai. El nu a vizitat niciodată “Principatele dunărene” spre deosebire de Sulzer. Cu toate acestea autorul a reușit să intre în posesia unui bogat fond documentar din care elaborează o istorie scrisă metodic, științific, net superioară stilului cronicăresc contemporan. Functionarul aulic a scris o istorie a românilor ca un istoric profesionist iar opera sa nu poate fi pusă pe același plan cu cele ale “căpitanului” Sulzer sau ale lui Eder, susținătorul “dreptului devenit istoric”.⁴³ Numărul mare de documente folosite în scrierea “Istoriei Moldovei și a Țării Românești”(Geschichte der Moldau und Walachey) - 104 după cum ne înștiințează George Barițiu.⁴⁴ - pot fi explicate prin aceea că autorul ei a folosit aproape în totalitate mărturiile literare antichității clasice, izvoarele bizantine sau papale. “Comentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et de origine Valachorum” este una din primele tentative de interpretare critică în problema etnogenezei românilor. Este posibil ca autorul să fi prevăzut faptul că susținerea originii exclusiv transdanubiene a românilor va stârni replici dure din partea intelectualilor români ardeleni. În mediile ecleziastice și românești ardeleni s-au interpretat aceste încercări drept tentative de justificare prin metode științifice a excluderii pe mai departe a românilor din cadrele constituționale ale Marelui Principat al Ardealului. Prevăzător, autorul titrează capitolul final al lucrării *De expeditionibus...* prin formula: “Cui nu-i place să argumenteze “(Cui non placit exponitur).⁴⁵ Chiar dacă în *De expeditionibus...* se susține originea sud-dunăreană lucrarea nu are un ton polemic, nu denigrează instituțiile și tradițiile politice ale românimii. Cea mai mare parte a spațiului consacrat este destinat descrierii scenelor de pe Columna lui Traian, istoriei Daciei romane câtorva scurte fragmente referitoare la împrejurările politico-militare ale pierderii Daciei. Mărturisirile de formație științifică - adesea expuse în prefețele altor titluri publicate - stau în contradicție cu respingerea caracterului obligatoriu tranzitoriu⁴⁶ al concluziilor formulate.⁴⁷

Considerațiunile referitoare la etnogeneza românilor vor fi continuate de Engel în *Istoria Moldovei și a Țării Românești* (Geschichte der Moldau und Walachey-1800). Esențial în acest context este menționarea faptului că el este unul dintre primii istorici străini care susține totuși că populația dacoromană a format nucleul de origine al poporului român admitând existența unor “centre de continuitate” pentru anumite zone din arealul ardelean, în special Munții Apuseni și Banat. Ideea originii exclusiv transdanubiene este abandonată, arealul de formarea al poporului român devine mai larg. Cultivarea teoriei originii exclusiv transdanubiane nu este produsul școlii istorice de la Göttingen. Pe de altă parte ideile “istoriei pragmatice” și ale “științei statului” - susținute de către magistrii săi de formare academică - învederează un raport pragmatic între mesajul istoric și mediul politic. Între scrierile gebhardiene din teritoriul extrahabsburgic și Engel vienezul se pot percepe nu numai diferențe de stil dar și de atmosferă internă în scrierile lor. Engel - spre deosebire de fostul său coleg de la Universitatea “Georgia Augusta” din Göttingen - în contra principiilor sale programatice, avea permanent nevoie de certitudini. Noile argumente cautate în cronicile bizantine - destinate să vină în sprijinul teoriei transdanubiene - pun în vedere o anume conformare cu așteptările cercurilor aulice vieneze sau grofești ungurești. Mențiunile bizantine privind o anumită transmutare de populație romană din Thracia și Adrianopol la nordul Dunării realizată de hanul bulgar Krum (811) este privită ca o confirmare a asertiunilor sale din *De expeditionibus...*⁴⁸ În pofida acestor aserțiuni contradictorii, a pendulării între teoria transdanubiană și acceptarea unui topos mai larg de formare a românității, inclusiv la nord de Dunăre logica internă a creației sale este severă, iar raportul dintre conținut și concluzii, dintre principii și practica cercetării este echilibrat. Așa

⁴¹ Johann Christian ENGEL, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1802, p.9 (Vorrede)

⁴² Op.cit., p.11

⁴³ “Dreptul devenit istoric” (“das historisch gewordene Recht”) folosit de autorii sași (Friedrich Teutsch de exemplu) se opune-fără referire explicită- atât politiciii de abolire a privilegiilor teritoriale duse de guvernele maghiare dualiste cât și dreptului democratic al reprezentativității ca număr la care românitatea ardeleană începea să facă referire la sfârșitul secolului trecut.

⁴⁴ Gheorghe BARIȚIU, *Ioan Cristian Engel* în “Foae pentru minte, inimă și literatură”, 7, 1844, Nr.3, p.2

⁴⁵ Johann Christian ENGEL, *De expeditionibus Traiani ad Danubium et de origine Valachorum*, Vindobonae, 1794, passim

⁴⁶ Teoria “falsificării” graduale ale diverselor teorii științifice va fi susținută - poate în mod independent- din perspectiva istoriei științelor naturale de logicianul și filosoful austriac Karl Raimund POPPER.

⁴⁷ Johann Christian ENGEL, *Geschichte des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer...* p. xiv

⁴⁸ Engel, *Geschichte der Moldau und* p.139

cum scria în 1844 George Barițiu, Engel nu poate fi pus printre “ceilalți băsnuitori ai numelui de român”, deoarece el a contribuit la valorificarea superioară a fondului documentar exercitând o influență recunoscută asupra istoriografiei române ardelen. ⁴⁹ Autorul conștientiza meritele activității sale în epocă: ”Nu mai mie îmi aparțin clarificările de popoarele menționate frecvent în Analele maghiare: Valahi, Bisseni, Ismaeliți, Neugare, Chalisier; numai prin mine au fost puse în evidență știrile privitoare la popularea Moldovei de către români”. ⁵⁰ Tabloul istoric al așezării sașilor și a Teutonilor în Țara Bârsei (Burzenland) i se pare lui Barițiu actual și de nedepășit. “Toate lucrările omenești – mărturisește istoricul aulic - sunt supuse și destinate unei perfecționări nelimitate. Fiecare /istoric n.n./ poate și trebuie să aibă pretenții de apreciere socială numai în măsura în care a depășit îngrădirile vremurilor în care a trăit”. ⁵¹ Aceasta recunoaștere explicită a condiționării politice în expresia istorica nu motivează atitudinea excesiv de critică față de perioada Vlad Țepeș. Posesor doar al documentelor latine și germane despre Țepeș iluministul Engel judecă justiționarismul domnitorului și măsurile sale controversate din perspectiva Cartei drepturilor omului și cetățeanului. ⁵² Pe de altă parte nu se face referire la partinitatea cronicilor săsești descriptoare ale epocii fără a intui cererea de fabulatoriu și senzațional prezentă în epocă. Momentul Mihai Viteazul îl găsește drept oglinda fidelă a măreției și tragismului destinului românesc. Lupta pentru credință și ființă națională purtată cu cavalerism de marele voievod este prezentată cu patos și vervă stilistică fiind una dintre cele mai reușite capitole scrise de istoric. Elogiul pe care romanticul Damaschin Bojincă îl face voievodului unificator Mihai Viteazul se întemeiază pe poemul istoric engelian.

În “Istoria Moldovei și Țării Românești” regimul fanariot este considerat nedemn a fi enumerat printre constituțiile europene deoarece a dus la exploatarea nemiloasă a Țărilor Române și a întronat dezordinea și corupția în administrație și viața statală. ⁵³ Realitatea politică fanariotă din “Principatele dunărene” o găsește inexplicabilă în raport de tradiția glorioasă a luptei antiotomane. Bogăția țării, sărăcia locuitorilor ei ridică alte mari semne de întrebare. Interogațiile retorice privitoare la viața grea și mizeră a țăranului român domină paginile Introducerii din “Istoria Moldovei și Țării Românești”. Incriminarea situației constituționale și a guvernării fanariote nu este răuvoitoare. Un ton critic similar se întâlnește - spre exemplu - în exegeza sa asupra dezvoltării instituțiilor statale ale fostului regat apostolic maghiar unde - de o manieră asemănătoare - autorul acuza starea de decadență a instituțiilor Ungariei secolului al XVIII-lea. ⁵⁴ Introducerea istorică și statistică reprezintă prima colecție de documente ale istoriei românilor publicate după criterii științifice. ⁵⁵ Meritul editorului Engel constă în faptul că a selectat cu grijă și a clasificat, potrivit rigorilor spiritului său critic, atât din punct de vedere cronologic cât și tematic o bogată colecție de izvoare pe care a întemeiat reconstituirea istorică. În receptarea contribuțiilor engeliene în istoriografia română ardelenă se pot distinge două perioade:

1. cea a Școlii Ardelene când prevalează spiritul polemic și atitudinea de respingere tezelor privind etnogeneza și teritoriul de formare al poporului român;
2. etapa istoriografiei preromantice și romantice (Gheorghe Barițiu, Damaschin Bojincă, Aaron Florian, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu) în care metoda engeliana de cercetare este receptată critic ca și viziunea sa privind sensul european al luptei antiotomane purtate de Principatele române.

Samuil Micu, unul dintre promotorii spiritului erudit în istoriografia română, a fost influențat de istoriografia barocă italo-austriacă și de filosofia wolffiană. ⁵⁶ Prima carte, *Brevis historia...* a fost scrisă înaintea contribuțiilor primilor “băsnuitori” Eder și Sulzer contestatoare ale autohtoniei românești la nord de Dunăre. Deși fervent oponent al teoriilor transdanubiene în problema etnogenezei românești Micu s-a aflat în afara polemicii cu adversarii autohtoniei românilor. Engel este citat însă de nenumărate ori de Gheorghe Șincai în “Hronicul românilor și a mai multor neamuri”. Afirmările și tezele engeliene vor reprezenta pentru Maior repere valoroase, stimulatoare în conturarea viziunii proprii asupra etnogenezei și a tradițiilor instituționale, politico-statale românești.

⁴⁹ Barițiu, Ioan Cristian....p.3

⁵⁰ Engel, *Geschichte des Königreichs Ungarns...*p XIII

⁵¹ Op.cit. p.XV

⁵² Engel, *Gesch. der Moldau...*p.174-178

⁵³ Op.cit. p.252

⁵⁴ Engel, *Gesch. des Königreichs Ungarn...*p.XVII

⁵⁵ Colecția de documente “*Rerum spectantium...*” strânsă de Gheorghe Șincai va rămâne pe mai departe în manuscris astfel că ea nu a putut fi integrată circuitului valorificării științifice.

⁵⁶ Pompiliu TEODOR, *Interferențe iluministe europene*, Cluj, Ed.Dacia, 1984, p.133

Semnalarea pregătirii erudite, polihistorice ale corifeilor Școlii Ardelene ar putea fi un contraargument privitor la influența exercitată de scrierile engeliene asupra Școlii Ardelene. Apelul iluminiștilor români la istoriografia barocă austriacă și italiană, la ideile janseniste și galicaniste, la filosofia wolffiană și herderiană nu au soluționat problemele concrete legate de scrierea unei istorii naționale superioare prin metodă stilului cronicăresc și conținutului ideatic amalgamant. Chiar dacă metodele engeliene de interpretare n-au fost preluate ad litteram scrierile sale au fost un permanent punct de reper și autoevaluare. Corifeii Școlii Ardelene vor fi conștientizat faptul că sarcina scrierii unei istorii naționale nu se reduce la umplerea unui gol în cultura noastră sau la educarea sentimentului național ci cere respectarea paradigmei hermeneutic interpretative ale izvoarelor epocii studiate. Dintr-o altă perspectivă asertiunile istoriei naționale trebuiau – și atunci – să reprezinte un adevărat act de legitimitate a românimii în fața Europei. În viziunea lui Maior opera engeliană nu a făcut altceva decât să îmbrace într-o haină științifică ideile și urzelile răuvoitoare ce urmăreau denigrarea și menținerea românilor într-o stare de inferioritate culpabilizatoare. În scopul susținerii unei polemici cu șanse de reușită patriotul Petru Maior a cercetat cu o maximă atenție documentele antichității clasice privitoare la istoria Daciei romane.⁵⁷ Gheorghe Șincai păstrează o perspectivă critică asupra operei engeliene folosind pe de altă parte numeroase citate din “Geschichte der Moldau und Walachey” Mentionarea frecventă ale “preavestitului și preaînvățatului Engel” în “Hronicul românilor și a mai multor neamuri” arată că opera engeliană era considerată valorificabilă într-o viitoare sinteză a istoriei românilor.

Noua generație de intelectuali de la începutul secolului al XIX-lea nu s-a ridicat la nivelul ilustrațiilor predecesori Samuil Micu, Petru Maior sau Gheorghe Șincai.⁵⁸ Studiile inițiate cu pasiune de primii erudiți români, care prin forța împrejurărilor au fost umaniști și polihistori prin metodă, raționaliști, iluminiști prin verva polemică și romantici prin vizionarismul paseist nu au fost continuate la același nivel. În acel moment de discontinuitate în progresul culturii românilor ardeleni Gheorghe Barițiu a luptat pentru reconsiderarea valorică a istoriei naționale, rescrierea ei - nu pe baze polemice - prin apelul la erudiție și știință.

Din această perspectivă suntem de părere că Barițiu a luptat pentru o reevaluare la nivelul opiniei intelectuale românești a travaliului istoricului Engel. “Istoria lui Engel o putem lua ca pe cel dintâi izvor istoric de unde scot europenii întâmplările nației române; această carte trebuie să o cunoaștem noi înaintea celorlalți”.⁵⁹ Activitatea “neobositului scrutaător al istoriei” care prin “întinsa și neadormita sa silință de a scoate tot felul de hrisoave”, a pătruns cu curaj în “pădurile nebătute ale trecutului nostru era de reevaluat. Exemplul engelian este invocat de Barițiu cu intenția bine precizată de a îndemna la o cercetare documentară serioasă. “Cu acest prilej rugăm totdeodată pe bărbații însuflețiți de Clio, însuflețiți de iubirea adevărului istoric că dacă oricare din noi are la mână vreo carte sau manuscris sau alt hrisov ce s-ar putea socoti ca material istoric să binevoiască a ni-l arăta”.⁶⁰

Nu se omite nici îndemnul pentru o sinteză istorică echivalabilă contribuțiilor istoriografice europene. “Aceasta se vede a fi pricina că puținii noștri bărbați care până în ceasul de acum își jertfesc esenția vieții lor numai cercetând și adunând materiale pentru istoria patriei și a nației, încă tot nu se apucă să scrie o istorie pe care să cuteze a o arunca fără sfială în foarfecele criticei europene”.⁶¹ Era necesară o nouă istorie pentru că marii istorici (de exemplul Ranke în Istoria Serbiei) tratau problema românească citându-l pe Engel. Din noile documente ce vor fi supuse efortului interpretativ se va afla cineva care să “țese o istorie, care să fie în stare de a scăpa numele românesc de periciune și acele țări (Moldova și Muntenia n.n.) de apunere politică”.⁶² Din luările de poziție ale ziaristului și istoricului Barițiu privitor la scrierile engeliene se evidențiază teza legată de necesitatea scrierii unui alt tip de istorie, diferit de cel al Corifeilor Școlii Ardelene care prin stil și metodă nu mai corespundea exigențelor criticii contemporane a scrierii istorice. Meritele lui Șincai și Maior în scrierea istorică sunt incontestabile și au valoare de prim ordin în cultura română a epocii dar vastitatea preocupărilor lor nu le-a permis să scrie pe baza aplicării metodelor criticii contemporane a izvoarelor. Patriotul Barițiu constata cu surprindere că trecerea anilor în loc să aducă o continuare la nivel superior în creația istorică - față de nivelul atins de Corifeii Școlii Ardelene - realitatea arăta contrariul.

⁵⁷ Petru MAIOR, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, București, Editura Minerva, 1974, passim

⁵⁸ Ladislau GYEMÁNT, *Mișcarea de eliberare a românilor din Transilvania*, Cluj – Napoca, Ed. Dacia, 1984 passim

⁵⁹ Barițiu, *Ioan Cristian Engel* în “Foae pentru minte, inimă și literatură”, 7, 1844, Nr.1, p.1

⁶⁰ Op.cit.p.2

⁶¹ Op.cit. p.3

⁶² Op.cit. nr.3, p.1

În rândul istoricilor europeni problematica românească era încă incomplet cercetată⁶³ în pofida existenței operelor erudiților Școlii Ardelene. Ca popor european românii au intrat în sfera interesului cercetării științifice ale istoricilor germani, francezi sau englezi. În raport de aceasta cei implicați în scrierea unei istorii naționale erau chemați să deosebească pe “băsnuitorii și pățătorii numelui de român” de istoricii străini onești credincioși maximei tacitiene. Au existat și există - considera Barițiu - istorici străini care s-au învrednicit prin studiu asiduu pentru a “nu lăsa pe români fără nici o istorie în ochii lumii, spre a șterge această părere pătătoare și nenorocitoare, ca și cum istoria românilor ar fi un tom de hârtie albă, adică nullă”.⁶⁴ Ideea lui Barițiu privitoare la necesitatea receptării critice a scrierilor engeliene va fi preluată de numeroși istorici preromantici și romantici (Damaschin Bojincă, Florian Aaron, Mihail Kogălniceanu) scriitorii unui tip de istorie militantă, pasională dar, în același timp, aspirant științifică.

Tipul de istorie scris de Corifeii Școlii Ardelene nu poate fi desprinsă de mediul intelectual european al sfârșitului de veac iluminist. Receptarea paradigmei de creație schlözeriene în Transilvania a determinat o schimbare fundamentală a metodelor de cercetare influențând istoriografia iluministă românească. Activitatea laborioasă desfășurată de JC Engel în domeniul editării de documente a stimulat activitatea istoricilor croați, sârbi și români nu numai în activitatea de organizare a primelor corpus-uri documentare dar și a stimulării disponibilităților creatoare. În polemica privitoare la originea și etnogeneza românilor Engel nu poate fi inclus în aceeași categorie cu Eder sau Sulzer deoarece el a denunțat scriitura pasională și răuvoitoare la adresa românilor (Sava Tököly, Benigni).

Apelul permanent la spiritul critic nu poate fi confundat cu accentele polemice și denigratoare străine obiectivității științifice. Critica pe care Engel o aduce lui Eder – cel pe care mai înainte îl elogiase - în “Allgemeine Literatur Zeitung” (Jena) pun în vedere preocuparea sa pentru menținerea cercetării istorice în limite științifice. Johann Christian Engel a recunoscut că - în ciuda situației grele a Principatelor - românii au resurse pentru deșteptarea la o viață cu adevărat națională. Rămas fidel maximei tacitiene Engel respinge prejudecățile denigratoare privitoare la popoarele slave. Popoarele sud-est europene - evită denumirea de “balcanice” - trebuie să fie eliberate de tirania turcească, condiție preliminară a dezvoltării lor viitoare. Optimismul engelian referitor la reintegrarea europeană și la recâștigarea identităților⁶⁵ specifice fiecărui popor din Europa sud-estică este o predicție științifică confirmată și un vizionarism surprinzător de repede minimalizat și uitat.

⁶³ Mihail KOGĂLNICEANU *Rumänische oder Walachische Sprache und Literatur*, Berlin, 1837, p.17 În acest sens Mihail Kogălniceanu scria: “Dintre toate țările Europei Orientale, Moldova și Muntenia sunt aproape cele mai puțîn cunoscute și totuși aceste principate nu merită în nici o privință o asemenea nepăsare”.

⁶⁴ Barițiu, op.cit.nr.3, p.3

⁶⁵ În unele exegeze cu caracter istoriografic autorul este încadrat în categoria “băsnuitorilor” sau alături de contribuții etnografice și relatări de călătorie de care, în epocă, autorul însuși a căutat să se delimiteze.

ZUSAMMENFASSUNG

In dem Beitrag wird der Versuch unternommen, den Beginn der Südostforschung in der deutschsprachigen Kultur aus historiographischem Standpunkt zur Darstellung zu bringen. Die vom Göttinger Geschichtskreis unternommenen Südostforschungsansätze galten in dieser Zeit als bahnbrechend wenn auch in diesem Bereich andere zeitgenössische Beiträge (Universität Jena, Halle) zu vermerken waren. Nur später, gegen Mitte des nächsten neunzehnten Jahrhunderts werden diese Forschungsarbeiten von den Wiener Gelehrten betrieben, obwohl es auch früher ähnliche Bestrebungen gegeben haben. Johann Christian ENGEL ist ein Beispiel in diesem Sinne (Ende des XVIII Jh). Er ist in Göttingen als Historiker ausgebildet worden und nachher war in Wien an der siebenbürgischen Hofkanzlei tätig. Die von Ludwig August Schlözer unterstützten, von Johann Thunmann und LA Gebhardi in Anlauf genommenen Südostforschungen galten in der Epoche als geistige Rückgewinnung eines unbekannten Gebietes. Die Autoren beklagten sich über die sprachlichen Hindernisse und über das Fehlen von Quellensammlungen. Der in Leutschau (Zips) geborene Johann Christian Engel war einer der ersten Südostforscher, der diese sprachlichen Hindernisse hat überwinden können. Zudem unternahm er Reisen, um sich Quellenmaterial für seine Projekte zu verschaffen. Der zweite Teil dieses Beitrags hat sich zum Ziel gesetzt das von Engel geschriebene Buch "Geschichte der Moldau und Walachey" historiographisch zu rezipieren. Der Rezeption der engelschen Beiträge im damaligen rumänisch-siebenbürgischen Kulturrahmen bis in die Metternich Zeit wird auch Rechnung getragen.

PICTURA BISERICII ORTODOXE DE LEMN “SF. ARHANGHEL MIHAIL” DIN TÂRGU MUREȘ*

Nicolae Sabău

După depozitarea abuzivă a românilor ortodocși de lăcașul lor de cult (1761)¹, problema construirii unei biserici pentru enoriașii siliți să parcurgă săptămânal drumul până la biserica ortodoxă din Cornățel, deveni o preocupare majoră. Ca și în cazul lăcașului ctitorit de Andrei Grecu, mistuit de incendiu în 1780² și înlocuit apoi de biserica lui Bob și de data aceasta, tot un negustor înstărit, Hagi Stoian Constandin, cumpără la 3 aprilie 1793, cu suma de 550 de forinți, de la Ilyés Maria terenul pe care urma să fie construită biserica³. Construcția odată începută, se întrerupe pentru o scurtă perioadă din pricina opoziției manifestate de câteva grupuri ostile ortodocșilor. Abia în urma repetatelor și insistențelor intervenției pe lângă Guvernul din Cluj, neuniții obțin aprobarea de a continua lucrările începute în aprilie, reușind performanța de a termina construcția chiar în iarna aceluiași an (1793). Lucrările generale la biserică au fost încheiate însă în anul 1814, dată la care interiorul a fost pictat⁴. Inscripția aflată la capătul din dreapta al arcului de racordare a bolții naosului cu semicalota altarului, dezvăluie atât numele ctitorilor, Hagi Stoian Constandin cu soția sa Siriana și o seamă de enoriași, cât și pe cel al zugravilor bisericii, Popa Nicolae și Bon Vasile (sic!), ce au isprăvit pictura bisericii în anul 1814.

Lăcașul construit din bârne de lemn a înregistrat de-a lungul anilor unele stricăciuni ce au fost remediate în timp. Cu ocazia acestor refaceri bârnele putrezite au fost înlocuite cu altele noi, iar vechea fundație-platformă, roasă de apa adunată în timpul ploilor, a fost consolidată prin cimentare. În anul 1970 au fost restaurate sau curățate picturile aflate pe bolta naosului și pe bolta altarului. Lucrările au fost executate de Traian Trestiorean⁵.

Aspectul actual al bisericii este rezultatul a două etape constructive: în prima etapă, începută și încheiată în același an (1793), s-a construit o clădire simplă, de plan rectangular împărțită în naos, pronaos și altar poligonal în partea de răsărit. În cea de a doua etapă, extinsă cronologic între anii 1810-1814, au fost executate picturile și s-a adăugat pridvorul la capătul de apus al monumentului, element constructiv ce precede pronaosul și pune în evidență intrarea în biserică.

Pictura din interiorul bisericii dezvăluie prin maniera stilistică și formală contribuția a trei zugravi. Primul – stângaci în desen și compoziție – a realizat cele câteva scene ce acoperă bolta semicilindrică a pronaosului și a naosului, ceilalți doi – Popa Nicolae și Bon (Ban?) Vasile -, autorii picturii iconostasului și din altar dovedesc temeinice cunoștințe de meșteșug și o iscusință plină de vervă.

Prima dintre imaginile zugrăvite în naos este legenda *Pomului cunoașterii binelui și răului*. Pictura în care Adam și Eva au fost imaginați semi-nuzi, cu câte o pânză petrecută în dreptul mijlocului, de o parte și de alta a pomului raiului; scena ocupă aproape întreaga suprafață a peretelui din bârne ce desparte pronaosul de pridvor. Gama cromatică săracă se reduce la o îmbinare de alb cu albastru și roz. Bolta semicilindrică a pronaosului și naosului, unică, este zugrăvită în albastru-gri și presărată cu stele, o reprezentare simbolică a bolții cerești. De o parte și de cealaltă a arcelor bolții, pe axa longitudinală se desfășoară câte un șir de șase heruvimi. Aripile ce încadrează capetele aureolate sunt colorate două câte două în verde, roșu și galben. Desenul a fost conturat în ocră. La mijlocul bolții, în capătul apusean, a fost zugăvită *Maica Domnului ca Orantă*. Figura este înscrisă într-un medalion circular purtat de doi îngeri, imaginați în zbor. Maria poartă o tunică roșie, brăzdată de linii albe, paralele și un maforion verde ce cade de la creștet de o parte și de cealaltă a

* Studiul a fost elaborat în anul 1975 și face parte din lucrarea-manuscris *Repertoriul monumentelor istorice din Transilvania*, vol. III (jud. Mureș), realizată de un colectiv de cercetători ai Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca.

¹ Benkő Károly, *Maros-Vásárhely, Sz. K. Várossa leirása* (mss.), 1862, p. 52.

² v. Anexa la Petru Maior, *Istoria bisericii românilor A lui Ioan Bob*, în Pompiliu Teodor, *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior – Contribuții la istoria cărții românești vechi*, în “Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, IX, Cluj, 1966, p. 280.

³ Benkő Károly, *Maros-Vásárhely*, p. 53; Grigore Ploieșteanu, Traian Dușa, *O pagină de istorie, biserica de lemn din Târgu Mureș*, Târgu Mureș, 1969, p. 10; o detaliată prezentare a arhitecturii lăcașului de lemn în Alexandru Bauer, *Două monumente de arhitectură religioasă românească din Târgu Mureș de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Marisia*, vol. III-IV, Târgu Mureș, 1972, pp. 233-234, 236-241, 244-247.

⁴ Un scurt istoric completat de descrierea bisericii de lemn și o prezentare mai detaliată – dar nu completă – a picturii a făcut-o I. D. Ștefănescu în *Biserica Sf. Arhanghel Mihail din Târgu Mureș* (Deviz și caiet de sarcini), mss., p. 1-5; Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania București*, 1998, p.410-411.

⁵ Alexandru Bauer, *Două monumente*, p. 237-238.

umerilor. Tot în jumătatea de apus a bolții se află și imaginea lui Isus binecuvântând, reprezentat în costum de arhiereu, cu stihar, saccos și omofor. În mâna stângă ține evanghelia, iar pe creștet poartă coroana cu cruce. Gama cromatică a costumului se reduce și în acest caz la culorile roșu, verde și galben auriu. De partea cealaltă a axei transversale a bolții a fost pictat *Dumnezeu Tatăl*, binecuvântând cu ambele mâini. Înveșmântat în tunică verde și mantie de culoare roșie, Tatăl Ceresc are un nimb circular la care se adaugă alte două nimburi triunghiulare suprapuse. Întreaga imagine a fost înscrisă într-un cerc cu raze, încadrat de șase heruvimi. Capătul răsăritean al bolții naosului a fost împodobit cu o scenă ce cuprinde mai multe personaje: jos, de o parte și de cealaltă a crucii pe care o susțin, au fost imaginate chipurile împăraților *Constantin și Elena*, înveșmântați cu tunici lungi peste care au îmbrăcat mantii bogate și cu coroanele pe cap. La dreapta mamei lui Constantin cel Mare au mai fost reprezentați doi împărați cu coroane pe creștet, *Solomon și Eraclie* (?). la stânga lui Constantin sunt zugrăviți doi sfinți, mai greu de identificat, probabil cel cu barbă ar reprezenta pe *Patriarhul Macarie*. Deasupra crucii apare *Isus binecuvântând* în glorie. Lateral sunt rânduite chipurile proorocilor mici, iar în partea de sus, încadrând coroana, imaginea *Maicii Domnului* și a lui *Ioan Evanghelistul*.

În punctul de îmbinare a bolții cu pereții bisericii, se desfășoară o friză decorativă alcătuită din motivul floral al lealei stilizat.

Iconostasul bisericii, bogat împodobit cu elemente sculpturale de factură barocă, prezintă în partea de jos un soclu compus din patru panouri curbe, ce delimitează tot atâtea axe ale iconostasului. Fețele panourilor sunt înviorate de pitorești motive decorative pictate sub forma unor buchete de flori de câmp, alăturate unor mănunchiuri de spice de grâu.

În general distribuția icoanelor în iconostas păstrează acea "regulă tipiconală", cerută de iconografia ortodoxă: la stânga se află icoana *Sf. Nicolae*, încadrată într-o ramă bogată, mărginită de două coloane încoronate cu capiteli compozite, înălțate pe socluri marcate cu butoni floralii. *Sf. Nicolae* înveșmântat în costum de arhiereu, alcătuit din stihar și omofor, ține în mâna stângă evanghelia, iar cu dreapta binecuvântează. Chipul său cu trăsături bărbătești este încadrat de o barbă scurtă, încărunită. Pe creștet poartă mitra episcopală. Nimbul și lăntșorul de care atârna crucea sunt realizate într-un relief plat, cu suportul de ipsos al picturii. Pe fondul auriu al icoanei, la stânga și la dreapta sfântului, au fost pictați *Iisus și Maica Domnului*. Segmentul de arc ce încorporează icoana este încadrat de inscripția cu majuscule chirilice: *SFÂNTUL NICOLAE*.

Canatul primei uși diaconești cuprinde pe toată suprafața sa, figura *proorocului Moise*. Zugravul l-a înfățișat în picioare într-un costum de modă antică, cu tunică lungă de culoare albastră, cu guler rotunjit, încinsă la mijloc cu un brâu lat, răsucit, de culoare brună. Umerii și spatele sunt acoperiți de o mantie roșie, bogată, cu faldurile rânduite în cute aproape paralele. Mâna dreaptă a proorocului ține atributul consacrat, în relație cu detaliile legendare din prezicerile lui. Tablele legii, deschise, cuprind următoarea inscripție, redactată cu caractere chirilice: *TABLELE/ CELOR ZECE/ LEGII PORUNCI/ A, E, V, G, D, E, Z, I, T, I*.

Chipul proorocului este încadrat de o barbă neagră, scurtă și despicată. Părul negru, împărțit în două pe creștet, cade până deasupra umerilor. Sub nasul lung, bărbătesc, muștășile au un contur fin. Fruntea dreaptă, sprâncenele bine desenate și privirea fermă întregesc chipul unui Moise reprezentat în puterea vârstei – imagine iconografică mai rar întâlnită în pictura contemporană. Fundalul simplificat este completat, doar în partea superioară, de o draperie ale cărei falduri sunt prinse, de o parte și de cealaltă, în panglici.

La dreapta ușii diaconești icoana *Mariei* prezintă o ramă identică cu aceea de la icoana *Sf. Nicolae*. *Maica Domnului* poartă tunică de culoare verde-închis și maforion roșu-vișiniu, îmbogățit cu o bordură presărată cu motive geometrice. Maforionul îi acoperă capul și umerii iar la spate cade până jos în falduri bogate. *Iisus Hristos* înveșmântat în tunică albă și mantie galbenă cu faldurile convențional interpretate, ține în mâna stângă un rotulus, iar cu mâna dreaptă binecuvântează. Chipul *Maicii Domnului*, încadrat în nimb și cu coroana pe creștet, dovedește preferința zugravului pentru un anume tip fizionomic, caracterizat printr-un oval rotunjit, nas lunguiet, puternic, gura mică și ochi mari sub sprâncenele bine conturate. Alături de fiecare figură apar monogramele *Maicii Domnului* (MP. OX) și ale lui *Iisus* (IC. XC) încadrate de chenare stilizate.

Ușile împărătești prezintă două canaturi traforate și sculptate cu multă dibăcie, într-o țesătură de palmete și semipalmete, apoi frunze de acant răsucite uneori în volute sau circumscrise unor medalioane ovale cu câmpul pictat. Motivele decorative sculptate la acestse uși nu sunt străine de repertoriul motivelor ornamentale proprii barocului transilvănean. Un șir de ciucuri suprapuși, sculptați în relief și zugrăviți în culori variate, completează decorul acestei uși a *milostivirii*. Scenele reprezentate în medalion sunt cele obișnuite în acest loc. Pe aripa dreaptă, sus, apare chipul *Maicii Domnului*, pe cea stângă *Arhanghelul Gavril* într-o scenă ce reprezintă *Buna Vestire*. Celelalte patru medalioane cuprind figurile evangheliștilor *Matei, Marcu, Luca și Ioan*, așezați pe tron, cu evanghelia în mână și alături simbolurile consacrate lor (vulturul, leul, boul și îngerul).

De pe fundalul bleumarin, figurile colorate în nuanțe de verde și roșu, cu toată micimea lor, datorită contururilor negre trasate cu vigoare, se deslușesc destul de clar.

În icoana din dreapta ușii împărătești *Iisus Hristos* este înfățișat în costum antic, cu o tunică ce are o bordură lată în locul gulerului, cu mâneci largi la tunică și încins la mijloc cu un brâu răsucit. Mantia largă de culoare verde este îmbogățită cu o bordură aurie. Chipul lui, cu părul și barba de culoare neagră, nasul lunguiet, ochii și sprâncenele clar conturate, exprimă o nobilă sobrietate. În mâna stângă ține cartea deschisă, pe ale cărei pagini se citește următorul text, cu majuscule chirilice: *VENIȚI/ BLAGOSLO/ VIȚII PĂ/ RINTELUI/ MIEU DE MO/ SCIE NIȚI/ ÎMPĂRĂȚIA/ CARE/ E GĂȚI/ TĂ VOUĂ MA/ NAINTE/ DE / ÎNCEPUTU/ LUMII*.

Cu mâna dreaptă, cu degetele încrucișate în formă de "chrismă" binecuvântează.

Ușa diaconească, din dreapta reprezintă un pandant, figura *proorocului Aron*, fratele mai mare al *proorocului Moise*. Înveșmântat în haine sacerdotale antice, cu tunia lungă cu mânecile strâmte și toga de modă orientală, Aron ține în mâna dreaptă o cădelniță, iar mâna stângă pare alipită de un simbol straniu plasat în dreptul pieptului, alcătuit dintr-un dreptunghi cu chenar împărțit pe axa longitudinală în două și cu câmpurile marcate prin câte 4 cercuri mărunte. Reprezentarea schematică, greu de deslușit ar putea fi pusă în legătură atât cu sanctuarul construit de Aron și Moise în care erau adăpostite *Tablele legii*, dar și cu însemnul patronajului *proorocului*, extins mai târziu și asupra celor care confecționau nasturi și pasmanterie⁶. Aron e imaginat vârstnic, cu barba bogată și mustățile alungite, albite. Pe cap poartă un fel de căciulă sacerdotală, mai puțin întâlnită în reprezentările figurative religioase. Fundalul simplu este încadrat în partea superioară de o draperie decorativă.

Latura dreaptă a iconostasului a fost împodobită cu icoana de hram, închinată *Sf. Arh. Mihail*. Cadrul icoanei este același, alcătuit din colonete gracile încoronate cu capiteli compozite. Arhanghelul Mihail a fost reprezentat ca figură întreagă, înveșmântat cu tunică de culoare verde ce coboară până în dreptul genunchilor, lorică și mantia de culoare roșie. În picioare poartă cisme de formă arhaică împodobite cu rozete decorative. În mâna dreaptă strânge spada, îndreptată cu vârful în sus, iar în stânga, adusă în dreptul pieptului, ține potirul. Nimbul în relief, compus din două șiruri de butoni, circumscrie un chip tânăr cu trăsături efeminate. Inscripția *Arhanghel Mihail*, cu caractere chirilice, încadrează segmentul de arc ce încorporează icoana.

Registrul al doilea debutează cu o scenă din ciclul legendar închinat Mariei: *Nașterea Preceștii*.

Într-un spațiu restrâns cu o perspectivă în fundal asupra unui campanil, a fost reprezentată, în partea dreaptă, *Ana* – lăuză, îngrijită de o slujnică, iar în partea stângă *Ana* purtând pe micuța *Maria* în brațe. A doua icoană imaginează *Prezentarea Mariei la templu* (VĂVĂDENIA), scenă desfășurată în fața unui peisaj arhitectural alcătuit dintr-un sanctuar cu portic sprijinit de coloane încoronate cu capiteli corintice. *Ioachim* întors cu fața spre privitor, puțin surprins și *Ana* cu mâinile așezate părintește pe umerii Mariei, o prezintă pe fiica lor *Marelui preot*. Costumele sunt cele antice, compuse din tunici lungi și mantii bogate. *Nașterea lui Iisus*, a treia icoană, adună într-o compoziție sintetică mai multe personaje. Maica Domnului a fost reprezentată în genunchi alături de pruncul *Iisus*, culcat în iesle pe o mantie întinsă pe un braț de fân; la dreapta apare *Iosif*, în picioare, cu palmele împreunate în rugăciune. În fundal se văd un bou și un asin cu capetele schematic desenate. De cealaltă parte un mag, înveșmântat ca un împărat, se apropie de copil cu daruri în mână. Deasupra un înger în zbor poartă o filacteră cu inscripția: *NASCEREA LUI IC. XC*.

Într-un peisaj compus din conglomerate de stânci realizate funcție de o schemă convențională ce se repetă, au fost plasate cele trei personaje din scena *Botezul lui Iisus*. Pe malul râului se vede *Înaintemergătorul* cu mâna lipită de creștetul lui *Iisus*. Îngerul din partea opusă, neatent la ceremonie, are privirea îndreptată undeva spre stânga. El ține în mâini tunica pe care o va îmbrăca *Hristos* după botez. Deasupra, dintr-o glorie de nori concentrice – decorativi, planează porumbelul *Sf. Duh*. Icoana cu scena *Tăierea împrejur* cuprinde de asemenea trei personaje, plasate într-un cadru arhitectural schematic. În dreapta apar *Iosif*, cu palmele încrucișate în rugă și *Maica Domnului* cu mâinile rămase întinse, după ce a lăsat copilul în brațele lui *Simion*. În prim plan se zărește colivia cu cele două turturele aduse la templu pentru a fi sacrificate potrivit legii Domnului. Scena *Bunei Vestiri*, din icoana următoare, se desfășoară la stânga unei clădiri de formă prismatică, cu o fereastră geminată în fațadă și încununată de un atic. Fecioara este așezată pe un scaun, fiind înfățișată cu capul ușor înclinat. Mâna stângă ține cartea deschisă pe genunchi, dreapta o ridică în dreptul pieptului, într-un gest ce exprimă emoție și devoțiune. Arhanghelul *Gavril* înveșmântat în tunică lungă și stihar înaintează cu pași mărunți spre *Maria*. Brațul stâng întins poartă un buchetel de flori de primăvară, iar brațul drept ridicat în sus a rămas cu arătătorul fixat într-un gest evocator. Deasupra, dintr-o glorie alcătuită din nori decorativi concentrice, planează porumbelul *Sf. Duh*. Panoul următor reprezintă *Intrarea lui Hristos în Ierusalim*. Scena se petrece în fața unei clădiri de formă prismatică, cu

⁶ *Lexicon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen* (Hrg. Wolfgang Braunsfels), V, Herder, Rom. Freiburg, Basel, Wien, 1973, p. 1.

mai multe nivele înzestrate cu ferestre rectangulare, la cele două fațade vizibile. În prim plan Iisus e așezat pe asinul alb. La dreapta se află apostolul Petru urmat de ceilalți învățăcei. La porțile orașului stau înghesuiri evreii bărboși, cu capetele acoperite. În fundalul scenei, pe cele două coline se zărește un palmier pe care s-a cocoțat un copil ce taie ramuri pentru a le arunca pe drumul din fața lui Iisus Hristos. În colțul drept de sus se citește inscripția: *DUMINECA FLORILOR*. Icoana ce reprezintă *Învierea lui Iisus*, într-o redare iconografică de tip occidental, cuprinde trei personaje. La mijloc, deasupra mormântului Iisus Hristos înaintază cu pași mărunți, ținând în mână dreaptă stindardul cu cruce. Zugravul l-a imaginat seminud, cu picioarele și bustul descoperite. Peste umei, acoperindu-l spatele până în dreptul gleznelor, cade o mantie cu faldurile drapate. Soldatul din partea stângă doarme, în timp ce tovarășul său din dreapta pare uluit și încearcă să priceapă ceea ce vede. Înălțarea lui Iisus în zbor este sugerată de zugrav prin norii dispuși în fundal de-a lungul a două diagonale piezișe. *Înălțarea lui Iisus* este o icoană ce cuprinde mai multe personaje. În registrul de jos Maica Domnului, cu fața spre privitor, e sprijinită de un apostol reprezentat în profil. Ceilalți apostoli își îndreaptă fețele fie spre privitor, fie către scena ce se petrece deasupra creștetului lor. În prim plan unul dintre discipolii lui Iisus a fost plasat cu spatele. Registrul superior cuprinde figura Domnului înscrisă într-un medalion pe care îl înalță doi îngeri în zbor. În icoana ce imaginează scena *Pogorării Sf. Duh* acțiunea se desfășoară într-o încăpăre cu bolți semicilindrice ala căror arcuri dublou se sprijină pe pilăstria încoronată cu capiteli cubice. Porumbelul Sf. Duh a fost zugrăvit sub arhivolta arcului din față. Maica Domnului înveșmântată în tunică lungă și maforion este pe tron și binecuvântează. De o parte și de cealaltă a tronului apostolii, câte trei, stau în picioare, înveșmântați în togă siriană, cu capetele încoronate de nimburi. Ei își îndreaptă fețele expresive către privitor. Icoana *Sfintei Treimi* prezintă pe Iisus Hristos cu crucea în mână dreaptă și nimb cruciger în jurul capului, alături de *Cel vechi de zile*, ce săvârșește gestul binecuvântării. Porumbelul, simbol al Sf. Duh, planează dintr-o glorie alcătuită din raze de lumină și nori decorativi dispuși concentric. În icoana *Schimbarea la față*, scena se desfășoară pe două registre: jos la poalele a trei coline, ce vor să simbolizeze muntele Tabor, au fost reprezentați trei dintre apostolii care l-au însoțit pe Iisus în ascensiunea lui: Petru, Iacov și Ioan. La stânga, Petru pare că privește spre *Lumina pe care nimeni și nimic n-o poate cuprinde*, lumină care-l înconjură pe Iisus; Iacov așezat, își întoarce capul și pare că-și acoperă ochii cu mâna, de lumina cea orbitoare. Ioan înfățișat tânăr pare adâncit în gânduri, neatent la scena ce se petrece în preajma sa. Gloria desfășurată în registrul superior cuprinde nu numai pe Hristos ce binecuvântează, ci și pe cei doi prooroci, Moise și Ilie, plutind deasupra norilor. În icoana cu *Adormirea Preceștii* scena se desfășoară tot pe două registre. În fața și la dreapta unui peisaj arhitectural, Maria este purtată, într-o mantie de ceremonie, de doi dintre apostoli. Cel din partea dreaptă, Petru, binecuvântează. La căpătâi Sf. Ioan Evanghelistul sprijină trupul neînsuflețit al Maicii Domnului. În fața aceluia a fost reprezentat Iehonias, căpetenia evreilor, care a tulburat ceremonia înmormântării, cu mâinile tăiate de sabia arhanghelului. În registrul din dreapta, sus, cu capul înconjurat de nimb cruciger Iisus, într-o glorie alcătuită din nori decorativi, primește sufletul Maicii Domnului. Inscripția din dreapta cu majuscule chirilice ne deslușește conținutul scenei: *ADORMIREA PRECEȘTII*.

Repertoriul cromatic folosit de zugrav la icoanele ce imaginează scene din viața lui Iisus sau a Maicii Domnului, se reduce la nuanțele de verde (la mantii), roșu, roșu aprins, albastru (la tunică) și ocră brun sau negru la peisajul arhitectural din fundal. Nimburile au fost colorate cu galben auriu.

Cel de al treilea registru al iconostasului cuprinde icoanele celor 12 apostoli, dispuse câte șase de o parte și de cealaltă a panoului cu figura lui Iisus Hristos. Imaginile discipolilor sunt încadrate în rame simple, rectangulare, încheiate în partea superioară în segment de arc. Toate personajele au fost pictate în costume tradiționale compuse din tunică lungă încinsă la mijloc cu un brâu lat, uneori împodobită la gât, cu gulere ascuțite. În locul atributelor care-i caracterizează cei mai mulți poartă în mâini câte un rotulus.

Începând cu latura stângă primul dintre apostolii reprezentați a fost *Toma*, un personaj tânăr, imberb, cu tunică albastră și mantie de culoare roșie. În mână poartă sulul legii. *Apostolul Andrei*, bătrân, cu părul și barba bogată, albit, încadrat de nimb, are trupul îmbrăcat în același costum străvechi, cu tunică de culoare vișinie și mantie verde cu falduri bogate, convențional interpretate. *Iacov cel tânăr* cu tunică albastră cu gulere ascuțit și mantie de culoare brun-deschis ce-i învăluia jumătatea de jos a trupului, are drept simbol tot un rotulus. *Luca*, bătrân, cu barba bogată și părul împărțit în două la creștet, este înveșmântat în tunică de culoare vișinie și mantie verde. Cu mâna dreaptă binecuvântează iar în stânga ține evanghelia. *Matei*, imaginat de asemenea bătrân, înveșmântat în tunică lungă de culoare roșie, cu gulere ascuțit și mantie largă, cu unul dintre capete petrecute peste brațul stâng, are drept atribut tot evanghelia. *Apostolul Petru*, bătrân cu barba rotundă albită, cu costumul colorat în ocră și albastru poartă cheile, simbolul consacrat cu precădere de iconografia apuseană. Tradiția bizantină și orientală reprezintă apostolii cu rotuli în mâini. În axa centrală a iconostasului, Iisus cu chipul cu trăsături frumoase este imaginat în costum episcopal de ierarh. Pe creștet poartă mitra episcopală, iar

veșmintele sale sunt alcătuite potrivit regulilor, din stihar, saccos și omofor împodobit cu cruci. Cu brațul stâng strânge la piept sfânta evanghelie, iar cu dreapta binecuvântează. După icoana lui Iisus se află panoul cu apostolul *Pavel*. Acesta este un personaj înveșmântat într-o tunică de culoare verde, cu guler și brâu răsucit la mijloc. Mantia de culoare roșie îi acoperă spatele iar capătul din dreapta este petrecut peste brațul stâng. Mâna stângă atârnată pe lângă corp poartă spada, simbolul său consacrat. Apostolul *Marcu*, bătrân cu barba rotundă și părul scurt, albite, ține cu amândouă mâinile evanghelia. Hainele sale sunt colorate în vișiniu și albastru. Apostolul *Ioan*, tânăr, lipsit de barbă, cu creștetul încununat de nimb pare să arate, cu arătătorul mâinii stângi, spre evanghelia ce o ține la dreapta sa. Tunica lui este de un roșu închis, iar mantia verde. *Vartolomeu* a fost reprezentat ca un bărbat în puterea vârstei. Părul mare a fost împărțit pe creștet în două iar barba mică este despicață la vârf. Veșmintele sunt colorate în brun și albastru. În cele două mâini poartă un rotulus. *Simion* este imaginat vârstnic, cu părul scurt și barba frumos rotunjită, albită. Mustățile alungite se unesc cu firele bărbii. Sprâncenele sunt negre. Veșmintele au fost colorate în verde și ocră deschis. Ultima dintre icoane reprezintă pe apostolul *Filip*, cu chipul tânăr încadrat de plete lungi și negre. Figura a fost imaginată într-o mișcare spre înainte, ce imprimă faldurilor costumului, colorat în vișiniu și albastru, o anumită neliniște. În ambele mâini ține un rotulus.

Câmpurile delimitate de segmentele de arc ce încoronează icoanele și cornișa din partea superioară a iconostasului, au fost împodobite cu 14 buchețele, compuse din flori de câmp, primăvăratice, modele pe care zugravul le-a putut lua din mediul înconjurător.

Coronamentul iconostasului este marcat de crucea cu molenii și de două icoane cu cadrul semicircular articular cu frunze de acant stilizate. Lateral se desfășoară rocaill-uri de factură barocă și vrejuri vegetale marcate de motive florale, desfășurate pe un traseu ce descrie mai multe volute.

Pe cruce a fost pictat Iisus răstignit iar pe extremitățile treflate, în câmpul delimitat de cele trei rocaill-uri, apar imaginile celor patru evangheliști: *Marcu*, *Matei*, *Luca* și *Ioan*, reprezentați în bust cu veșminte antice și cu nimb în jurul creștetului. La stânga *Răstignirii*, Maica Domnului poartă o tunică cu falduri bogate și un maforion împodobit cu o stea pe creștet și alta pe umărul drept. *Ioan*, tânăr, cu chipul frumos încadrat de pletele negre, își sprijină capul, gânditor, în palma mâinii drepte; cu stânga își adună poalele mantiei, care cade în falduri bogate dar convenționale de pe umăr.

Pe extradossalul arcului dublou ce desparte naosul de altar au fost imaginați, *Maria* și proorocii, între acești patru prooroci mari, *Daniil*, *Ezechil*, *Isaia* și *Eremia*, precum și nouă din cei 12 prooroci mici. Figurile proorocilor, imaginate în bust ținând în mâini rotuli desfăcuți, sunt înscrise în medalioane circulare. Câmpul cuprins între aceste medalioane și marginile arcului dublou au fost împodobite cu o friză decorativă alcătuită din motive vegetale și florale (boboci de trandafir, lalele și narcise). Iconografia este nemijlocit legată de pictura iconostasului.

În primul medalion din partea stângă a arcului dublou a fost zugrăvit proorocul *Sofonie* cu chipul tânăr, încadrat de plete negre. Costumul pe care-l poartă este cel antic cu tunică de culoare roșie și mantie verde. Medalionul următor încadrează figura proorocului *Iacob*, un personaj în puterea vârstei, cu chipul marcat de sprâncenele groase, arcuite deasupra ochilor mari, migdalați. Barba scurtă împărțită în două, nasul puternic și corioat întregesc aspectul bărbătesc al acestei figuri. Veșmintele sale sunt colorate în două nuanțe. Pe rotulul desfăcut este trecută inscripția: *IACO/V SC/ ARA/ CEA/ NEVĂ/ ZUTĂ*. *Zaharia* este un bătrân cu barba lungă și părul bogat, împărțit în două la creștet. Tunica lui are culoarea albastră, iar mantia un ocră deschis. Atributul ce-l însoțește este același, un rotulus. Proorocul *Ghedeon*, înveșmântat în același costum antic, poartă un sul cu inscripții chirilice. *Ezechil* e vârstnic, cu părul și barba albite. În mâna stângă ține sulul legii, iar dreapta a rămas fixată într-un gest de binecuvântare. Același atitudine o are și *Isaia* – proorocul, personaj mai tânăr, pe al cărui rotul se află o inscripție în limba română cu caractere chirilice, în relație cu vreun element mai important din prezicerile sale. *David*, rege și prooroc, este reprezentat în vârstă. Pe cap poartă coroană iar mantia de culoare verde este prinsă la piept cu o fibulă. Simbolul este neschimbat. La mijlocul arcului se află figura *Maicii Domnului*, în chip de *Orantă*, binecuvântând cu amândouă mâinile. La stânga *Mariei*, în pendant cu medalionul ce cuprinde imaginea lui *David*, este figura proorocului *Solomon*. Tânăr, imberb, cu coroana pe cap, *Solomon* poartă aceeași tunică strânsă la mijloc cu un brâu și mantia largă prinsă în dreptul pieptului cu o fibulă. Simbolul său este rotulul. Proorocul *Iona*, personaj în puterea vârstei, pare să indice cu arătătorul mâinii stângi spre textul înscris pe rotulul aflat la dreapta sa. Costumul său antic este colorat în albastru și roșu deschis. Pictura medalioanelor cu efigiile proorocilor *David*, *Solomon*, *Iona* și *Maica Domnului* este parțial deteriorată. *Daniil* a fost imaginat tânăr, imberb, cu o mantie largă de culoare verde, ce-i învăluie tot trupul, lăsând să se zărească, doar în dreptul pieptului, tunică roșie. Gestul său, cu același înțeles didactic, este cu strictă referință la textul înscris pe rotulul pe care îl ține

în mâna stângă. Proorocul *Eremia* a fost zugrăvit ca un personaj în vârstă, iar *Avacum*, tânăr imberb, cu veșmintele colorate în albastru și roșu. *Moise*, ultima dintre imaginile pictate pe arcul dublou, este un personaj matur, cu barbă neagră, înveșmântat în tunică de culoare vișinie și mantie verde. Rotulul îl poartă în mâna stângă, iar pe creștet are un corn, simbol al înțelepciunii și al puterii sale. Capătul arcului cuprinde și inscripția votivă a bisericii, redactată în limba română cu caractere chirilice.

În transcriere:

S-AU CUMPĂRAT ACEST LOC DE BISEARI/ CĂ DE DUMNEALOR JUPĂNU STOIAN HAGI/ CONSTANDIN CU SOȚIA SA SIRIANA. AU FĂCUT ȘI/ BISEARICĂ DIN TEMELIE AU ZUGRĂVITA OLTARIU/ ȘI FRUNTARIU CU ICOANELE. DE ÎMPREUNĂ SUNT/ CTITORI GHEROG LÁSLO. STOIAN IENACHIE, / SABO RADU, MOLDOVAN IANUS, BUCUR/ DEMETER, SABO DEMETER, CADAR DEMETE(R)/ FIIND PREOT PAROH ȘI PROTOPOP EPARHII VASILE/ PANTEA. ZUGRAV POPA NICOLAE, BAN VASILIE/ ANO 1814⁷.

Absida altarului a fost în întregime pictată de același zugrav care a realizat și chipurile proorocilor. Pe bolta absidei, acolo unde se unesc suprafețele trapezoidale arcuite cu bolta semicilindrică, a fost pictată *Sfânta Troiță*. Scena, încadrată într-un chenar ce imită motivul frânghiei răsucite, cuprinde imaginea *Celui vechi de zile* binecuvântând și imaginea lui Hristos cu crucea sprijinită pe genunchi și cu mâna stângă oprită într-un gest cu semnificație didactică. Figurile cu segmente alungite, sunt înveșmântate în costume compuse din tunici lungi și mantii bogat drapate. În picioare poartă crepide. Zugravul nu i-a așezat pe un tron, așa cum se obișnuiește, ci pe o laviță din lemn, cu textura materialului aparentă, împodobită cu incrustații romboidale pe latura dinspre privitor. Deasupra planează porumbelul Sf. Duh, iar jos la picioarele lui Iisus Hristos și ale lui Dumnezeu, se zărește globul cruciger – însemn al stăpânirii cerești. La mijloc, între cele două personaje, este trecut anul 1814. Rectangulul ce cuprinde *Sf. Troiță* a fost încadrat de o panglică colorată în verde, roșu și galben cu traseul în formă de meandru. Lateral apar heruvimi și serafimi redactați potrivit unor scheme iconografice insolite.

În registru al doilea, sus, în șapte panouri au fost reprezentate *Cetele îngeresti*. Din punct de vedere strict iconografic zugravul nu a făcut o delimitare precisă a acestei reprezentări așa cum se recomandă în Erminii. De fiecare dată, la fiecare dintre panouri, grupul numeros al îngerilor, sugerat prin dispunerea în adâncime a capetelor cu nimb, este precedat de cinci îngeri care vor să reprezinte câteva din “cercurile” îngerilor: astfel, în primul panou de pe latura de miazănoapte, sunt reprezentați *serafimi*, îngeri cu două aripi ce poartă ripide rotunde cu inscripția *Sfânt Domnul Savaot* și *Gospoda Savaot*. Alături de aceștia se văd îngerii din cercul *Domniilor* și al *Puterilor*, înveșmântați în tunici scurte, încinse la mijloc cu brâie. Peste umeri poartă mantii largi ce cad până în dreptul gleznelor. Domniile și Puterile, împreună cu arhanghelii ce aparțin grupului îngerilor “executori”, susțin un glob cu monogramul *IS. HS. (IC. XC)*.

Al doilea panou ce corespunde laturii nordice a bisericii cuprinde doar imaginile îngerilor “consilieri” și “guvernatori”. Veșmintele sunt aceleași, de modă antică, cu tunici scurte, mantii largi sau tunici lungi, stihar până la glezne, împodobite la gât și la poale cu motive decorative geometrice brodate. Unele stihare sunt înfrumusețate cu patru lobi sau mici flori de crin stilizate. Îngerii din fundal poartă aceleași bețe lungi, asemănătoare cu niște lănci și ripide rotunde cu inscripțiile, *Sfânt Domnul Savaot*. Cei de față susțin globul împărțit în patru și împodobit cu monogramul: *IC.XC/ /*.

Al treilea panou cuprinde aceleași categorii îngeresti. Este de remarcat și aici varietatea și bogăția tipologică și cromatică a veșmintelor. Personajele laterale sunt surprinse într-o mișcare lentă, de înaintare spre centru. Compoziția este aceea a unei piramide simple. Simbolurile îngerilor sunt identice cu cele din panourile precedente.

În scena a patra, alături de îngerii “consilieri” și “guvernatori” este imaginat și un arhanghel ce poartă peste tunica lungă o lorica adaptată la moda barocă, alcătuită din plăcuțe de metal asemănătoare unor solzi de pește. În picioare câteva dintre personaje au încălțări ce se mulează strâns pe pulpe și sunt împodobite cu butoni decorativi. Compoziția este tot piramidală, cu baza subliniată de șirul izomorf al celor cinci îngeri ce sprijină globul cu monograma lui Iisus Hristos. Fundalul este marcat de vârful lăncilor și de cele două ripide cu inscripția, *Sfânt Domnul Savaot*.

Scena a cincea din axul răsăritean al bisericii, cuprinde doar grupul îngerilor “consilieri” și “guvernatori”. Veșmintele sunt aceleași, de factură antică, unele simple, altele brodate cu motivele florale sau geometrice, stilizate.

Al șaselea panou înscrie în primul rând figurile a patru îngeri, între ei și un arhanghel, reprezentați în întregime. Alături de aceștia, în planul al doilea și al treilea, apar fragmentar și ceilalți îngeri, purtători de sulii și ripide.

⁷ Cu mici inadvertențe, inscripția votivă a fost transcrisă și de Alexandru Bauer, *Două monumente*, p. 237, nota 20.

Ultimul dintre panouri adună în rândul din față câte unul sau doi reprezentanți din fiecare “cerc” îngeresc: *Serafimii, Puterile, Domniile, Începuturile și Arhanghelii*. Veșmintele lor bogate sunt împodobite cu motive geometrice și flori stilizate.

Registrul al treilea, pe latura de miazănoapte a absidei, debutează cu scena *Când s-au pogorât Iisus la iad (Coborârea la limbi)*. În partea centrală apare imaginea lui Iisus Hristos în mandorlă, cu nimb cruciger și cu o cruce mică în mâna dreaptă. El zdrobește cu picioarele porțile iadului, ale cărei lanțuri și lacăte stau risipite pe pământ. Mâna dreaptă o întinde lui Adam, și-l ajută să se ridice din mormânt. Eva, pictată la stânga îndreaptă brațele acoperite de maforion către Iisus; de o parte și de cealaltă, în fața unui peisaj alcătuit din stânci decorative, cu colțurile piezișe, apar figurile lui Ioan Botezătorul și David prooroc, între alte personaje mai greu de identificat. Acest tip iconografic a fost probabil inspirat dintr-o Erminie ce avea ca izvor evanghelia apocrifă a lui Nicodim, al cărei text bogat în elemente dramatice și pitorești a fost îndrăgit de iconografi și artiști.

A doua scenă reprezintă *Dumineca Tomii*. În fața unui fundal arhitectonic, alcătuit dintr-o clădire de plan central – un hexagon cu două nivele, încoronat cu o cupolă și două turnulețe piramidale – cu laturile articulate de alte două corpuri longitudinale, marcate la capete prin turnuri prismatice, se află Iisus încadrat de apostoli. Din grupul aflat în partea stângă, se desprinde Toma care, cu arătătorul mâinii pipăie rana de pe trupul lui Iisus. Ceilalți apostoli sunt reprezentați din față și înveșmântați în haine antice, cu tunici lungi și mantii largi.

Al treilea panou reprezintă *Dumineca Mironosițelor*. Scena se desfășoară lângă un peisaj alcătuit din roci cu marginile ascuțite. Din dreapta înaintează cele trei mironosițe, *Sfintele femei – Maria Magdalena, Maria lui Iacov și Salomina* – purtând în mâini vasele cu miresme. La stânga scenei, în prim plan, îngerul așezat pe marginea sarcofagului arată celor trei femei mormântul gol. În fundal, între cele două dealuri, alcătuite din conglomerate de roci, îl vedem pe Iisus cu nimbul cruciger, în bust, întors spre privitor, cu mâna dreaptă binecuvântând iar cu stânga purtând crucea cu stindard.

Scena cu *Învierea lui Lazăr* se petrece în incinta unui oraș, potrivit legendei Vitania. Fundalul arhitectonic este alcătuit din două turnuri – unul poligonal mai înalt, celălalt prismatic – precedate de un portic cu pilaștri. Iisus Hristos este în fruntea grupului de apostoli din dreapta. Înveșmântat cu tunică lungă și mantie, cu creștetul încins de nimbul cruciger, el binecuvântează pe Lazăr, care este întins în sarcofagul aflat în prim plan. La dreapta mormântului au fost reprezentați evrei, în veșminte antice și cu capetele acoperite. Lipsesc din scenă Marta și Maria, surorile lui Lazăr, personaje obișnuite în acest loc.

Panoul următor cuprinde secvența: *Cum s-au înălțat Hristos la Tatăl*. În centru apare *Cel vechi de zile* pe tron. Înveșmântat în haine antice, cu creștetul înconjurat de nimb triunghiular și circular, el prinde mâna dreaptă a lui Iisus. La stânga, Fiul a fost reprezentat în picioare, orientat spre privitor; acesta poartă tunică lungă și mantie bogat drapată. Capul e încins cu nimbul cruciger. Fundalul a fost pictat cu nori schematici decorativi.

Scena *Bunevestiri* se desfășoară în fața aceluiași decor arhitectonic pe care l-am văzut la panoul ce reprezenta scena *Dumineca Tomii*. În panoul cu *Bunavestire*, Maica Domnului este reprezentată în picioare, cu fața întoarsă spre privitor, cu mâna stângă fixată într-un gest de surpriză. În dreapta, arhanghelul Gavril, pare că plutește. A fost reprezentat frontal, binecuvântând. De sus pogoară porumbelul Sf. Duh.

Cina din Emaus (Când au blagoslovit Iisus pâinile) se desfășoară în fața unui fundal arhitectonic imaginar, idealizat și plin de prețiozitate. Se zăresc turnuri poligonale încoronate de coifuri conice, clădiri de plan central sau rectangular, un edicul, un portic și crenelurile zidului de incintă a orașului. La masa semicirculară, Iisus Hristos binecuvântează pâinea din fața sa. La dreapta și la stânga lui sunt apostolii care l-au însoțit pe drumul către Emaus. Personajele au fost reprezentate frontal, cu mâinile oprite în gesturi de devoțiune sau de mirare. Iisus are creștetul încins cu nimbul cruciger.

Binecuvântarea apostolilor este o scenă ce cuprinde două grupuri de personaje. Iisus Hristos în fruntea grupului din stânga binecuvântează pe apostolii din colțul drept. Figurile întregi sunt reprezentate frontal. Ele poartă veșminte antice compuse din tunică lungă și togă de modă orientală. La spatele apostolilor se zăresc munții formați din conglomerate de roci dispuse precum dinții unui ferăstrău. Mijlocul fundalului se îmbogățește prin silueta unui copac (măslin) cu tulpina groasă, răsucită, încoronată de un bogat veșmânt de frunze.

În ultimul dintre panourile laturii de miazăzi scena concentrază un număr important de personaje, distribuite funcție de o schemă iconografică întâlnită mai rar în pictura religioasă a bisericilor de lemn din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În registrul de jos, la mijloc, încadrând crucea, apar chipurile *împăraților Constantin și Elena*. Ei au fost reprezentați în picioare, în costume imperiale și cu coroanele pe cap. Scena care se vrea o înfățișare a istoriei crucii, a legendei legate de aflarea și înălțarea crucii, mai cuprinde, la dreapta, figurile lui Solomon, a reginei din Saba și, probabil, pe împăratul Eraclius, învingătorul lui Maxențius și al

perșilor, care descoperind crucea o duce la Ierusalim. La stânga lui Constantin au fost imaginate figurile *Doctorilor fără de arginți*; registrul superior cuprinde în centru chipul lui Iisus Hristos, încins de nimb cruciger, binecuvântând cu amândouă mâinile. Întreaga figură este înconjurată de un nimb de foc. Deasupra se zărește tronul *Celui vechi de zile*, iar de o parte și de cealaltă Maica Domnului și *Înaintemergătorul*, Deisis-ul este flancat de două grupuri de sfinți mucenici ce arată cu mâinile spre imaginea din centru.

De interes deosebit s-a bucurat ciclul iconografic al episcopilor – *doctori, teologi, autori de scrieri, arhidiaconi*, etc. La biserica Sf. Mihail din Târgu Mureș, la fel ca în alte biserici de lemn românești, deși suprafața parietală limitată nu facilita înmulțirea figurilor, zugravul a reușit să reprezinte 15 personaje cu proporțiile mai alungite ce se desfășoară de-a lungul pereților absidei altarului; remarcăm pe *Vasile cel Mare*, *Ioan Gură de Aur* (ἰωNb 3JIATAω) și *Atanasie cel Mare*, zugrăviți în picioare, purtând veșminte de slujbă (stihar, epitrahil, omofor). Tot aici se vede figura *patriarhului Germano (Gherman)*, autorul prezumtiv al cunoscutei lucrări *Istoria eclesiastică*. Pe pereții absidei au fost reprezentați și “sfinții episcopi luptători pentru credință”, ca *Nicolae al Myreilor Lyciei*, participant la primul sinod ecumenic de la Niceea. Între autorii de liturghii, alături de *Ioan Gură de Aur* și *Vasile cel Mare*, a fost pictat și *Grigorie Iluminatorul*, imagine cu totul particulară în iconografia picturii bisericilor de lemn ortodoxe din Transilvania⁸.

În absida altarului au fost reprezentați și episcopii “mărturisitori”. Tot aici vedem “doctorii fără arginți” și doi diaconi, în stihare diaconești cu cădelnițe în mână. Ordinea reprezentării acestor personaje religioase, începând cu peretele de miazănoapte spre peretele de miazăzi, este următoarea: *Sf. Atanasie*, *Sf. Petru*, *Sf. Ioil*, *Iisus Emanuel*, *Sf. Germano (Gherman)*, *Sf. Epifanie*, *Sf. Vasile*, *Sf. Grigorie Iluminatorul*, *Sf. Silvestru*, *Sf. Eftimie*, *Sf. Nicolae*, *Sf. Eustatie*, *Sf. Ioan Zlateus (Ioan Gură de Aur)*, *Arhidiaconul Ștefan*, *Sf. Cosma* și *Arhidiaconul Laurențiu*. Personajele au fost redată în picioare, frontal, purtând veșminte de ceremonie. Stiharul, epitrahilul, saccosul și omoforul au fost variat colorate și împodobite cu diferite motive decorative stilizate. Episcopii poartă pe creștet mitra arhierilor iar arhidiaconii au capul descoperit. Toți au creștetul încins cu nimburi. În mâini poartă cruci, cărți închise sau cârji episcopale cu două coarne. *Grigorie Iluminatorul* este însoțit de simbolul său caracteristic, o torță aprinsă. Cei doi arhidiaconi, în stihare diaconești cu orar, poartă în mâini cădelnițe. Deosebit de pitoresc este veșmântul arhidiaconului Laurențiu, care are stofa împodobită cu broderii la margine și cu motive florale stilizate. Dacă schema arhitecturală și componenta spațială a bisericii de lemn – excepția o constituie coiful de formă bulbată al clopotniței – conservă aspectul și organizarea tradițională a lăcașurilor de cult ortodoxe, iconostasul și picturile parietale relevă o seamă de înrâuriri proprii barocului târziu transilvănean.

Pictorii Popa Nicolae și Bon (Ban?) Vasile s-au arătat în acest sens doar parțial receptivi la aceste influențe – în limitele decorului vegetal sau geometric pictat – deoarece atunci când au trebuit să imagineze și să compună figurile religioase, ei au făcut recurs la schemele formale și la “carapacea” stilistică ale secolului precedent.

Este aproape imposibil să se facă o delimitare precisă în privința contribuției fiecăruia dintre pictori în elaborarea ansamblului de pictură. Deși în literatura de specialitate pictura iconostasului a fost atribuită în exclusivitate zugravului Popa Nicolae, la o atentă examinare comparativă a acestuia cu pictura altarului nu deslușim nici o deosebire formală, stilistică sau iconografică. Dimpotrivă, identitățile sunt grăitoare. Astfel, în altar, pe pereții laterali sau pe cerimea bolții, se reiau tipurile iconografice și modelele fizionomice văzute la icoanele împărătești: Iisus Hristos care binecuvântează de la iconostas este același cu Iisus din *Pogorârea la iad*, sau Cel din *Dumineca Tomii*; Sf. Arhanghel Mihail al icoanei de hram reapare ca tip fizionomic identic în Cetele îngerești, etc.

Ansamblul de pictură menționat a fost elaborat și realizat în “echipă”, așa cum de altfel rezultă și din inscripția votivă, iar atribuirile făcute pe seama unuia sau a altuia dintre pictori sunt simple speculații de analiză stilistică-formală. În final, aceste picturi reprezintă o mărturie grăitoare a prezenței active în zonă a unor ateliere, sau a unui atelier ce ar putea să aparțină centrului de pictură de la Feisa (jud. Alba), cu o activitate stimulată de cererile tot mai mari ale românilor ortodocși porniți de acum pe calea emancipării sociale și culturale, ce va deveni programatică o dată cu programul revoluției de la 1848.

⁸ Figura acestui mare ierarh care a organizat viața religioasă a armenilor și a încreștinat pe regele lor Tiriadeș este prezentă aproape în exclusivitate în picturile de altar sau sculpturile în lemn și piatră ale bisericilor arm.-cat., din Transilvania (Gherla, Dumbrăveni, Gheorgheni și Frumoasa). Asocierea iconografică a Sf. Grigorie Iluminatorul cu Sf. Silvestru, mare pontif între 314-335, nu este întâmplătoare, aceștia fiind contemporani, acțiunea de prozelitism a episcopului făcându-se sub oblăduirea papei. Împreună îi vedem și în sculpturile monumentale din piatră din perioada barocului transilvănean aflate în fața bisericii “Solomon” și de pe fațada bisericii mari arm.-cat., din Gherla (v. *Lexicon der christlichen Ikonographie*, VI, 1974, p. 430-431; Nicolae Sabău, *Sculptura barocă în România*, București, 1992, p. 37, 61, 64, 117; idem, *Pictura barocă în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997 (mss.), p. 69, 83).

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 2. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Iisus Hristos arhiereu*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 3. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfântul Nicolae*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 4. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfântul Arhanghel Mihail*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 5. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocul Aron*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 6. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocul Moise*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 7. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Bunavestire și cei patru evangheliști*, detaliu, ușile împărătești, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 8. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Nașterea Preacestei*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 9. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Văvedenia (Prezentarea Mariei la templu) și Nașterea lui Iisus Hristos*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 10. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Botezul lui Iisus Hristos și Tăierea împrejuri*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 11. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Bunavestire și Dumineca florilor*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 12. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Învierea lui Iisus Hristos și Înălțarea lui Iisus Hristos*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 13. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Schimbarea la față și Adormirea Maicii Domnului*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 14. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolul Toma*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 15. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolii Andrei și Iacov*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 16. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolii Luca și Matei*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 17. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolul Petru și Iisus Hristos arhiereu*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 18. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolii Pavel și Marcu*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 19. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolii Ioan și Vartolomeu*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 20. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Apostolii Simeon și Filip*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 21. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Răstignirea*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 22. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocii Sofonie și Iacov*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 23. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocii Zaharia și Ghedeon*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 24. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocii Ezechiel și Isaia*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 25. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocii Daniil și Eremia*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 26. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Proorocii Avacum și Moise*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 27. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Inscripția votivă*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 28. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfânta Troiță*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 29. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfânta Troiță*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 30. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Cetele îngerești*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 31. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Cetele îngerești*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 32. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Cetele îngerești*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 33. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Cetele îngerești*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 34. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Când s-au pogorât Iisus la iad*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 35. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Dumineca Tomii*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 36. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Dumineca mironosițelor*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 37. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Învierea lui Lazăr*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 38. Popa Nicolae, Ban Vasile, *"Cel vechi de zile"*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 39. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfinții Constantin și Elena*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 40. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Bunavestire*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 41. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Cina din Emaus*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 42. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Binecuvântarea apostolilor*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 43. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfinții Ierarhi Germano, Epifanie și Vasile cel Mare*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 44. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfinții Ierarhi Eftimie și Nicolae*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 45. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfinții Ierarhi Eustatie, Ioan Gură de Aur și Arhidiaconul Ștefan*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 46. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfinții Ierarhi Silvestru și Grigore Iluminatorul*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

Fig. 47. Popa Nicolae, Ban Vasile, *Sfântul Ierarh Cosma și Arhidiaconul Laurențiu*, 1814, Biserica ort., "Sf. Arhanghel Mihail", Târgu Mureș.

LA PEINTURE DE L'ÉGLISE ORTODOXE EN BOIS "ST. ARCHANGE MICHEL" DE TÂRGU MUREȘ (Résumé)

En 1793 à Târgu Mureș les roumains construisent l'église en bois "St. Archange Michel" placée un vieux placement de culte. L'auteur de l'article présente la peinture pariétale de cette église achevée, après l'inscription votive, en 1814, par l'effort des peintres Popa Nicolae et Bon (Ban) Vasile. Le plus important, l'ensemble de la peinture de l'abside de l'autel et celui de l'iconostase de l'église, est dû aux peintres mentionnés ci-dessus. L'iconostase de l'église réalisé dans le styl du baroque tardif Transylvan enveloppe les icônes majestueux représentant le St. Nicolas, La Vierge à l'Enfant, Le Christ, L'Archange Michel, dans le même registre étant les portes royale (au du Paradis) avec des medallions renferment l'Annonciation et les Evangélistes, puis les portes des Diacres avec les figures des Prophètes Moïse et Arron. Le registre suivant renferme les icônes représentant les grandes fêtes de l'anne liturgique, La Nativité de N.S. Jésus-Christ, La Baptême de N.S. Jésus-Christ, La circoncision, l'Annonciation, La Dimanche des Rameaux, La Résurrection du Christ, l'Ascension, La Transfiguration de N.S. Jésus-Christ, La Sainte Trinité et La Dormition de Marie de la Mère de Dieu.

Les icônes des apôtres se déroulent dans les limites du troixième registre, ayant au centre l'icône de Jésus. La Crucifixion entourée des éléments chantournés et sculptés courennement l'iconostase. Sur la voûte double qui sépare le nef de l'abside de l'autel ont été peintes les images des prophètes en medallion ayant au milieu La Vierge du Signe. Dans la partiè sud de la voûte paraît l'inscription votive avec les noms des fondateurs et des deux peintres ci-dessus mentionnés. De la peinture pariétale de l'autel reconnaissons les scènes de la Sainte Trinité, entourée par les Anges, puis vers les registres inferieurs La Descension an enfer, Le Dimanche de Toma, La Resurrection de Lazar, La Cène d'Emaus, La Bénédiction des Apôtres, les Sts. Constantin et Hélène et les Saints Prélats.

Creation du début du XIX-ème siècle, la peinture conserve une série d'elements stylistiques propres à la peinture locale du siècle anterieur ainsi que quelques détails qui appartiennent au centre de peinture de Feisa (le district Alba).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

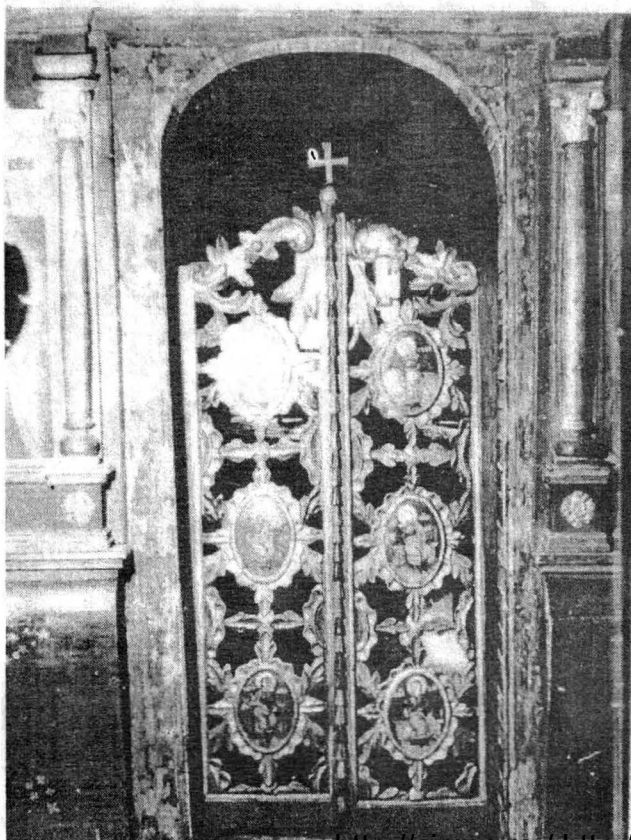

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 11

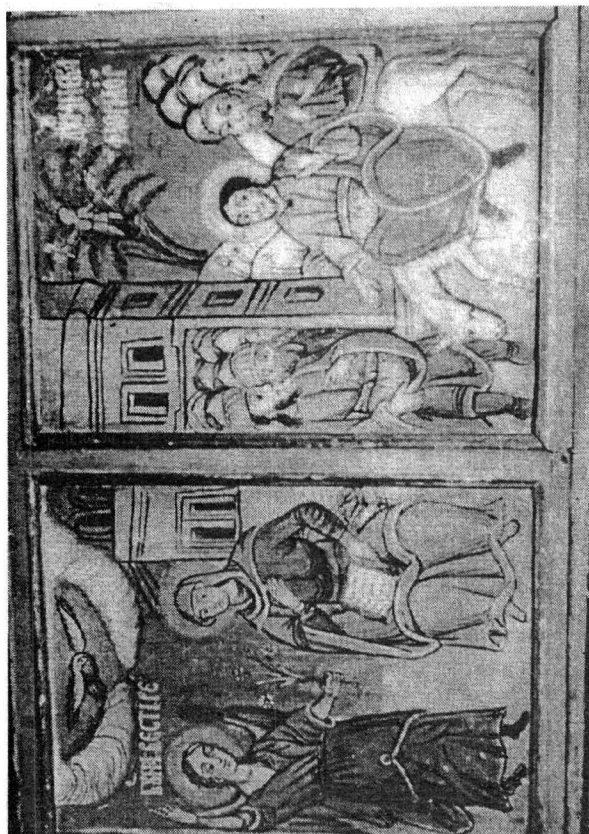

Fig. 10

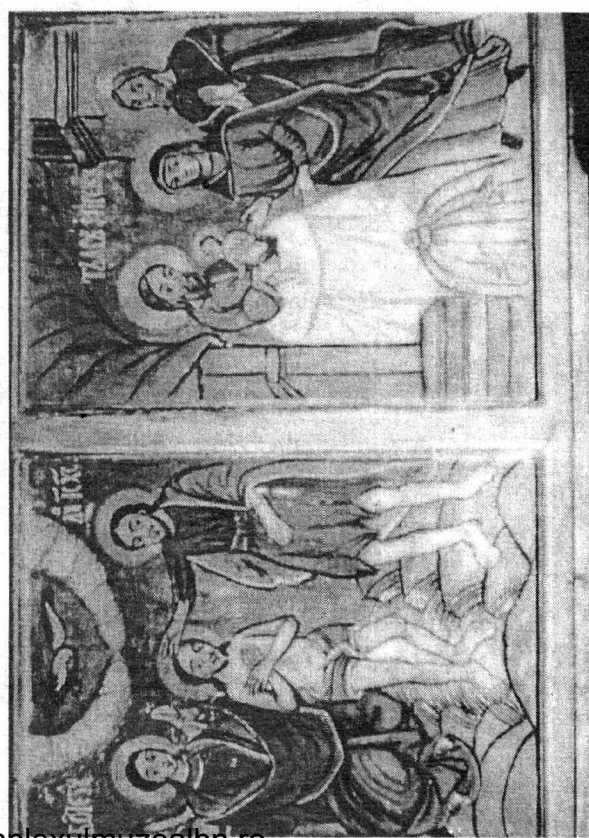

Fig. 12

Fig. 13

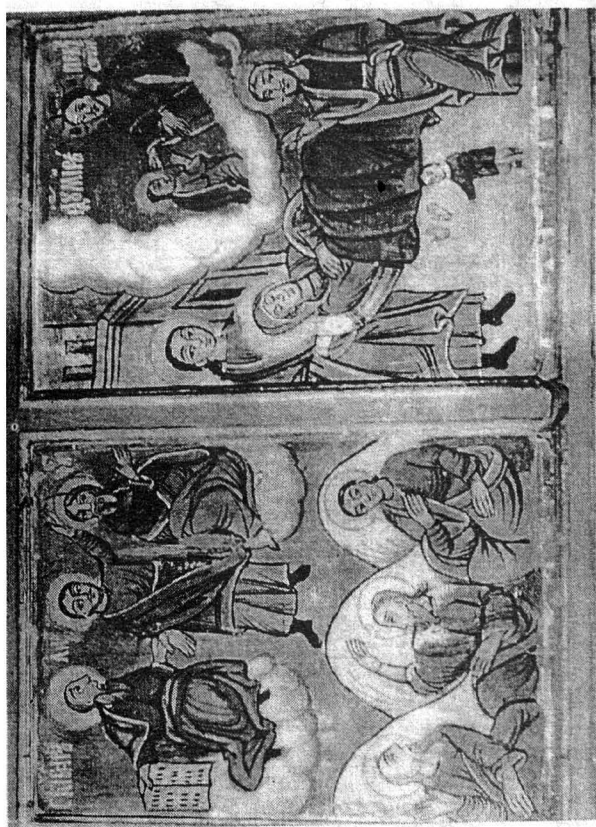

Fig. 15

Fig. 14

Fig. 16

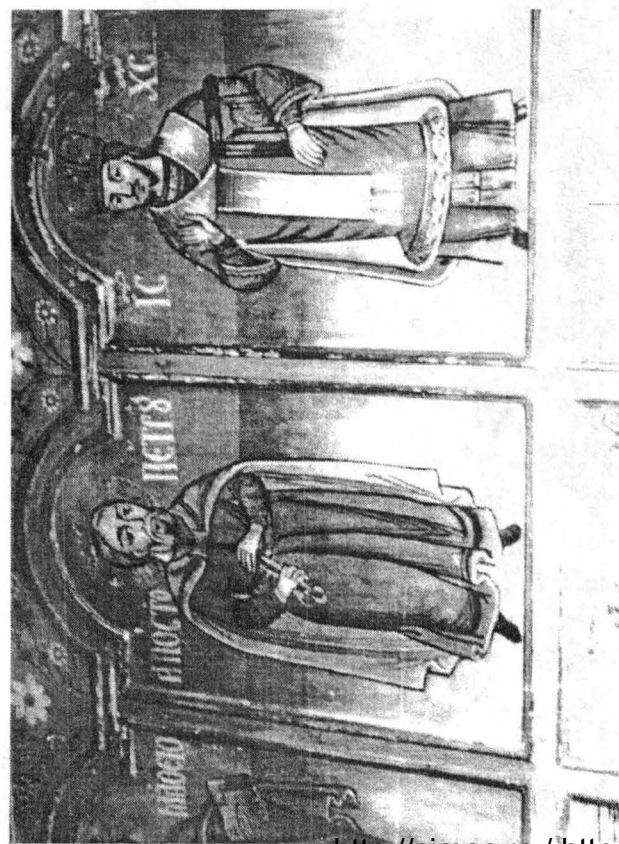

Fig. 17

Fig. 19

Fig. 18

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

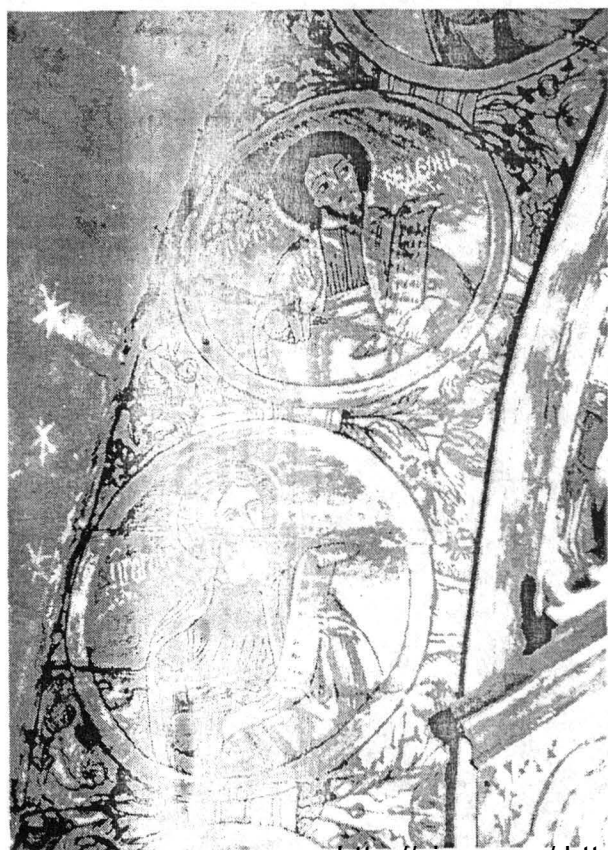

Fig. 24

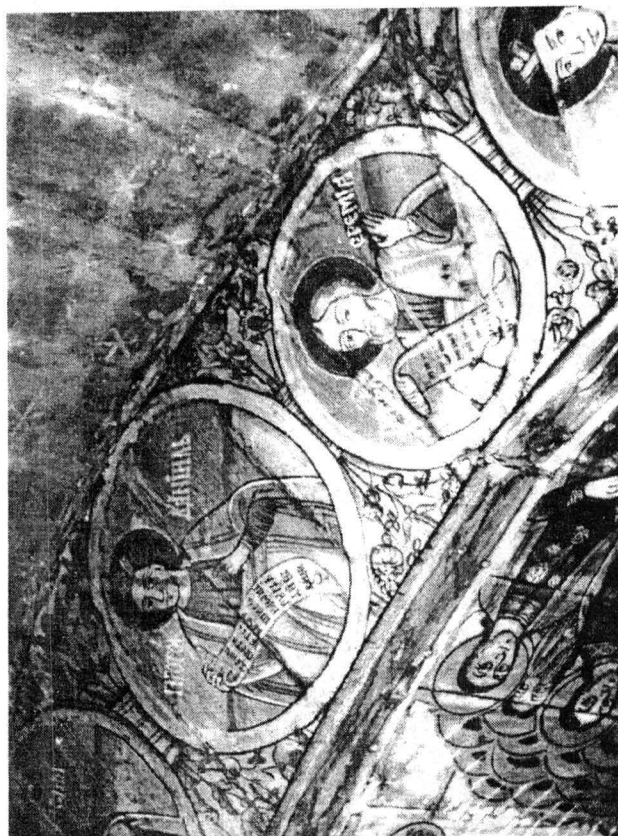

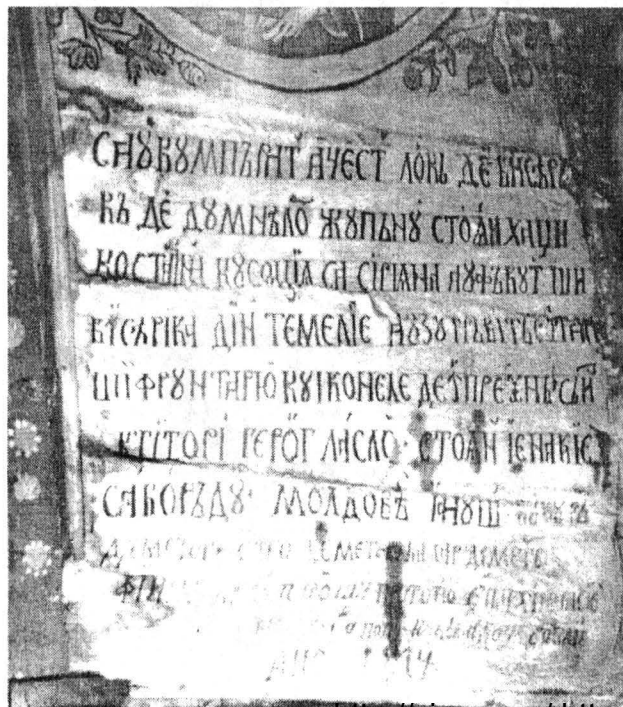
Fig. 25

Fig. 26

Fig. 28

Fig. 27

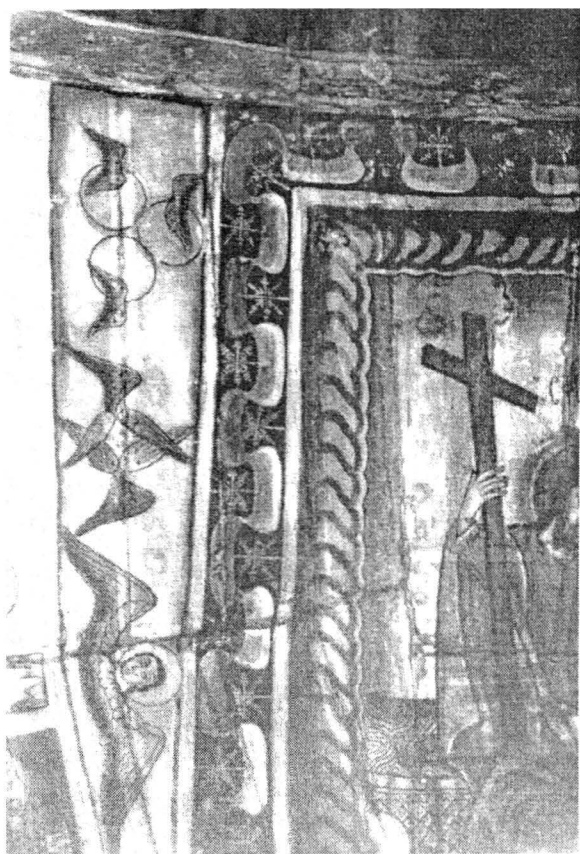

Fig. 29

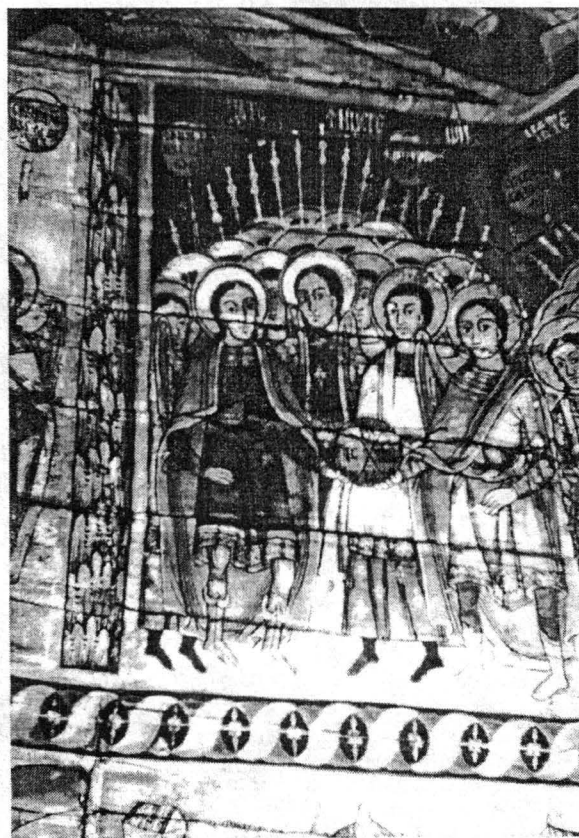

Fig. 32

Fig. 31

Fig. 32

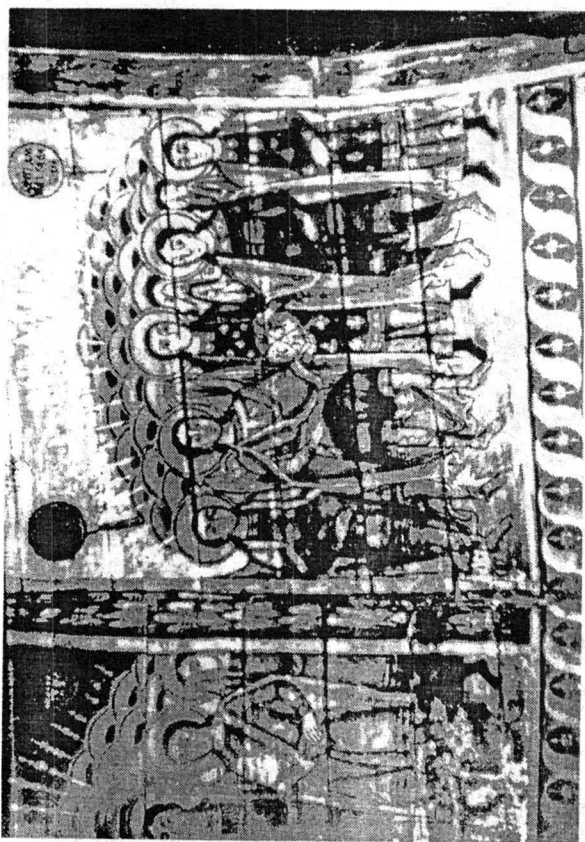

Fig. 33

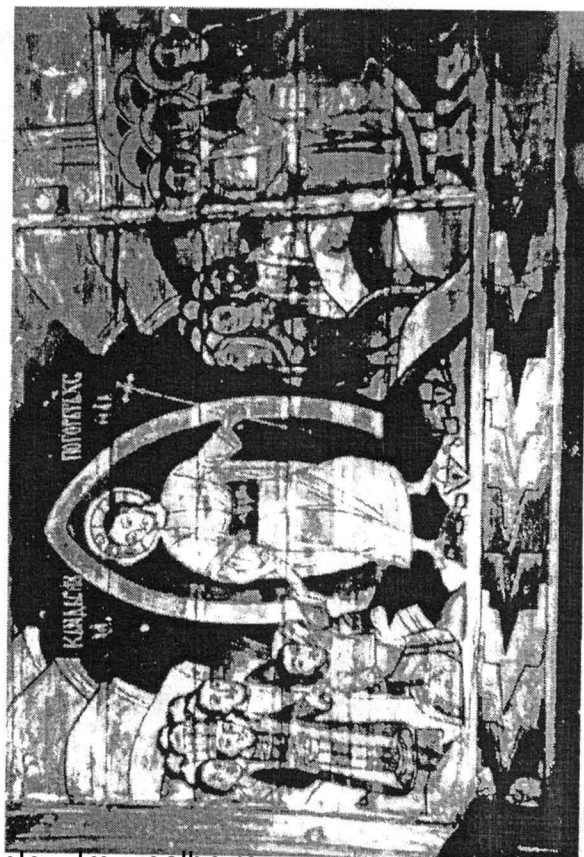

Fig. 34

Fig. 36

Fig. 35

Fig. 37

Fig. 40

Fig. 38

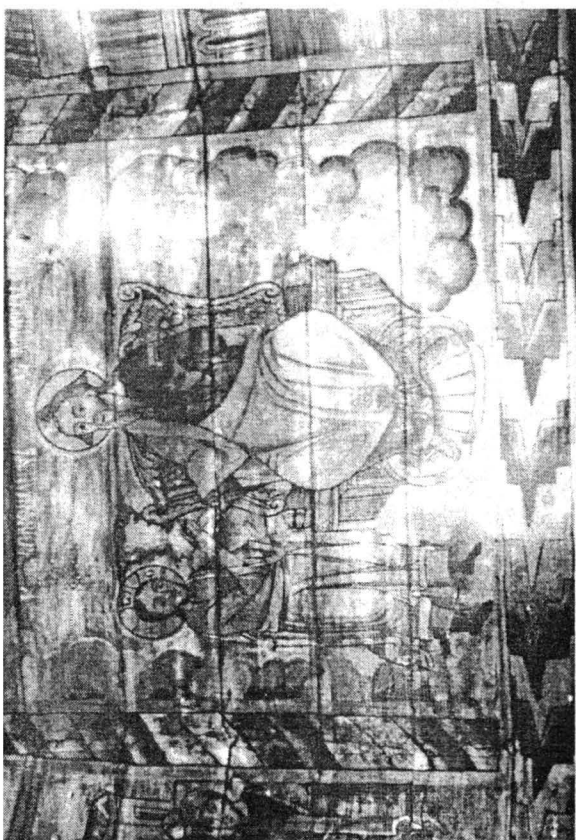

Fig. 39

Fig. 41

Fig. 44

Fig. 42

Fig. 43

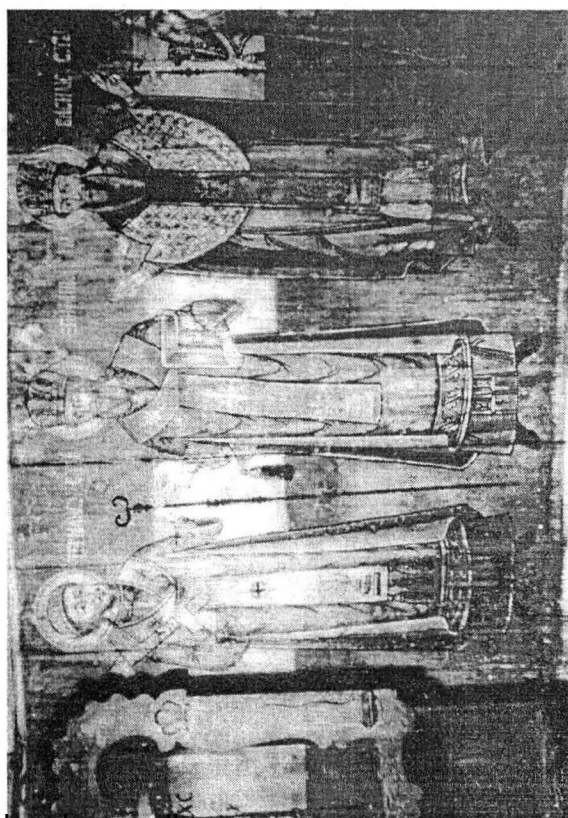

Fig. 45

Fig. 46

Fig. 47

DIONISIE P. DECEI, LUPTĂTOR PENTRU DESĂVÂRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE ȘI CONSOLIDAREA EI

TRAIAN BOSOANCĂ

O personalitate cu merite pe plan spiritual, cultural, politic, despre care prea puține articole¹ și (cărui) nici un studiu nu i s-a dedicat, deși a avut un rol important în pregătirea evenimentelor din toamna anului 1918, fiind conducătorul de drept al românilor din Câmpia Transilvaniei, zona Mureș, și unul dintre cei 1228 de delegați care a semnat actul Unirii Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918.

Preot în Orlat, Band și Teaca, protopop în Band și al districtului Teaca, membru în Consiliul Național Român județean Mureș-Turda, președintele C.N.R. cercul Secția Câmpia Transilvaniei, zona Mureș, delegat de drept la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, membru al Despărțămintelor Săliște, Mureș și Teaca al Astrei și apoi președintele despărțământului Teaca al Astrei (1925-1934), om politic (membru al Partidului Național Român și apoi al Partidului Național Liberal), participant la alegerile parlamentare din anii 1922 și 1932, membru în conducerea Comisiei administrative a județului Mureș-Turda (1919-1925), membru în conducerea unor societăți comerciale și instituții bancare, sunt câteva repere din activitatea celui care a fost Dionisie P. Decei.

S-a născut la 24 mai 1869 în satul Hamba, comuna Șura Mare din județul Sibiu, din părinții Anania Decei, paroh greco-catolic în Hamba, și Sofia Dopp.² La vârsta de șase ani a fost dat la școala confesională greco-catolică din Săcădate.³ În anul școlar 1876/77 a fost transferat la Școala primară confesională romano-catolică din Sibiu, cu limba de predare germană, pe care a absolvit-o în anul 1880 cu calificativul de "foarte bine".⁴ După absolvirea claselor primare, urmează cursurile Gimnaziului superior de stat din Sibiu pe care le absolvă în anul 1888, obținând Diploma de maturitate nr. 327 din 6 iunie 1888, în urma depunerii examenului de maturitate.⁵

În același an, 1888, a fost admis la Seminarul greco-catolic din Blaj, unde, pe lângă audierea cursurilor teologice, a fost membru activ, controlor și casier la Societatea literară teologică "Inochentie Micu Klein", iar în anul IV a fost ales președintele Societății literare "Furnica" din Blaj.⁶ Absolvă Seminarul în anul 1892⁷, iar în iulie 1893 s-a logodit cu fiica protopopului Ioan Moldovan din Mediaș – Aurelia Sofia Moldovan.⁸ A fost hirotonit ca preot la 19 iulie 1893 în localitatea Lugoj⁹, iar la 8 octombrie 1893 a avut loc cununia în biserica din Mediaș¹⁰.

La început a funcționat ca învățător, între anii 1892-1893, la Școala confesională greco-catolică din Sibiu, chemat fiind de protopopul Ioan Rusu¹¹. Din 1893 este numit cooperador la parohia din Orlat, prin decretul nr. 3291 dat la 8 decembrie 1893¹², iar din 9 aprilie 1905 este numit preot¹³. A înființat la Sibiu primul cor bisericesc, format din meseriași și studenți. Din memoriile sale rezultă că însuși marele maestru Gh. Dima ar fi venit să audieze acest cor¹⁴. În Orlat a înființat Reuniunea de Femei "Sf. Maria". A fost președintele

¹ Traian Bosoancă, *Doi protopopi români: Ștefan Rusu și Dionisie P. Decei, luptători pentru unitatea națională*, în "Cuvântul liber", an V, nr. 238, 2 decembrie 1993; idem, *1 Decembrie 1918 – Preoțimea mureșeană și idealul național*, în "Cuvântul liber", Tg. Mureș, an VI, nr. 226, 18 noiembrie 1994; idem, *Preoțimea mureșeană la Marea Unire*, în "Jurnalul de Mureș", an II, nr. 44, 29 ianuarie-4 februarie 1996.

² Arhivele Naționale Tg. Mureș, Direcția județeană Mureș (în continuare se va folosi Arh. Naț. Mureș), *Fond Colecția de manuscrise "Dionisie P. Decei"*, Dos. Nr. 158, f. 1; *Șematism*, Blaj, 1900, p.700; Primăria comunei Teaca, *Registru de stare civilă, Registru de decese*, Poz. 20/1949.

³ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, Dos. nr. 158, f. 1.

⁴ *ibidem*

⁵ *ibidem*; *Șematism*, Blaj, 1900, p.700.

⁶ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 1.

⁷ *Șematism*, Blaj, 1900, p.700.

⁸ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 3.

⁹ *Șematism*, Blaj, 1900, p. 700.

¹⁰ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 3.

¹¹ *idem*, f. 2; *Șematism*, Blaj, 1900, p. 700.

¹² *Șematism*, Blaj, 1900, p. 700.

¹³ Arh. Naț. Mureș, *Fond Protopiatul Gr. Cat. Târnăveni*, dos. nr. 37/1901-1905, f. 71; *Calendarul Unirii*, Blaj, 1906, p. 53.

¹⁴ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 2-4.

comitetului școlar, membru în Congregația Cottenza a sașilor din Orlat și membru în comitetul Despărțământului Săliște al Astreii¹⁵. În procesul Memorandumului, a dus cu el la Cluj 20 de orlăteni, stând alături de ei cinci zile¹⁶.

În anul 1908 își încheie activitatea ca preot în Orlat, fiind numit preot în localitatea Band din comitatul Mureș-Turda. A părăsit Orlatul la 5 septembrie 1908 și a luat postul în primire, în Band, la 8 septembrie 1908¹⁷. În Band a desfășurat o intensă activitate pe tărâm economic, cultural și mai ales național, implicându-se direct în evenimentele din toamna anului 1918, participând direct la schimbarea vechii administrații maghiare cu una nouă românească.

La venirea în Band a găsit parohia într-o stare jalnică. De aceea a trecut la măsuri urgente de redresare a ei. A reparat biserica, a construit o nouă casă parohială, cea veche fiind dărăpănată și acoperită cu trestie, a îngrădit curtea parohială. Pe plan cultural-spiritual a înființat un cor bisericesc, condus de învățătorul Ioan Tămaș, și Reuniunea de Femei "Sf. Maria", iar în calitate de membru al Despărțământului Mureș al Astreii¹⁸, a ținut numeroase conferințe în localitate și împrejurimi¹⁹.

Fiind considerat de autoritățile timpului ca preot "cu spirit prea național", la intrarea României în război (15 august 1916) și în momentul eliberării Transilvaniei, Dionisie P. Decei a fost arestat și înțemnițat, 15 zile, în cazarma honvezilor din Cluj, și după cum își amintește în însemnările sale "cu batjocuri și loviri cu patul armei, scuipat și huiduit pe străzi de trecători când era dus la interogatoriu de la cazarmă la procurorul militar". Dar negăsindu-se vinovat este eliberat și va reveni în Band²⁰. În această perioadă este avansat ca protopop onorar al Bandului. Deoarece protopopul greco-catolic al Districtului Mureș, Iuliu Nistor, a fost arestat și deportat la Fertőméggyes – Sopron (28 august 1916-1 iulie 1917) pentru susținerea cauzei românești, iar la eliberare nu s-a mai întors în orașul care i-a pricinuit atâtea necazuri și dureri²¹, Dionisie P. Decei va administra interimar Districtul Mureșului între anii 1916-1919²², când acest post va fi luat în primire, după un alt interimariat condus de protopopul Reghinului Ariton M. Popa (1919-1921), de către Elie Câmpianu la 27 august 1921²³.

În toamna anului 1918 se va implica direct în evenimentele ce vor culmina cu Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. La 14 noiembrie 1918 este cooptat ca membru în Consiliul Național Român județean Mureș-Turda cu sediul în Reghin²⁴, participând la ședințe ce aveau la ordinea zilei constituirea consiliilor și gărzilor naționale românești. La 25 noiembrie 1918, în cadrul unei adunări populare ținute la Râciu, s-a constituit C.N.R. – Secția Câmpie – cu sediul în Band. Această Secție cuprindea următoarele localități: Band, Țiptelnic, Mădăraș, Culpiu, Herghelia, Cuiejd, Oroiu, Hărtău, Pănet, Berghia, Șăușă²⁵. Este cel mai întreprinzător și mai dinamic președinte al C.N.R. cercual, el mobilizând prin activitatea sa neobosită întreg consiliul. A fost cel care a aplanat divergențele naționale dintre români și maghiari, și a păstrat ordinea în localitate după evenimentele dramatice din zilele de 3-8 noiembrie 1918, care s-au soldat cu morți, răniți și numeroși arestați²⁶. A participat la Alba Iulia ca delegat de drept în calitate de protopop greco-catolic al localității Band, dându-și semnătura, alături de cei 1228 de delegați, pe actul Marii Uniri²⁷.

După Unire intervine energic pentru numirea unui primpretor român în fruntea plasei (n.n. Band), impune algerea unui notar român în Band, subordonează consiliului cercual puterea administrativă locală, solicită ca limba română să fie limba protocolară a corespondenței între comune, iar notarii trebuind s-o cunoască²⁸. Solicită de la C.N.R. județean, pentru buna activitate a consiliului, fonduri bănești și mijloace de transport. A dispus recensământul populației românești de pe teritoriul Secției, stabilind pentru această acțiune

¹⁵ *idem*, f. 4.

¹⁶ *idem*, f. 5.

¹⁷ *idem*, f. 6-7; *Șematism*, Blaj, 1911, p. 159.

¹⁸ *Transilvania*, an LXII, nr. 4, iulie-august 1911, p. 518.

¹⁹ *idem*, an XLV, nr. 7-9, 1 septembrie 1914, p. 276-277.

²⁰ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 10.

²¹ Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 271; Traian Popa, *Monografia orașului Tg. Mureș*, Tg. Mureș, 1932, p. 234.

²² Arh. Naț. Mureș, *Fond Protopiatul gr. cat. Tg. Mureș*, dos. nr. 1200/1918, f. 24.

²³ Traian Popa, *op. cit.*, p. 234; Liviu Boar, *Protopopul Elie Câmpianu luptător pentru drepturile românilor din Secuime (1859-1937)*, în *Angustia*, nr. 2, 1997, p. 300-301.

²⁴ Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981, p. 42.

²⁵ Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 64-65.

²⁶ *idem*, p. 20-21.

²⁷ Consiliul Dirigent, *Gazeta Oficială* nr. 7, 19 ianuarie 1919, p. 36; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 54; Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 126.

²⁸ Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 65.

un termen de 14 zile, propunând ca măsura să fie extinsă în întreg județul²⁹. Ia măsuri ca învățătorii să învețe pe tineri cântece naționale și să formeze coruri, iar în interesul bunei organizări a învățământului românesc, propune pentru oficiul de inspector școlar pe protopopul Ariton M. Popa, iar dacă acesta nu primește propunerea, pe profesorul Petru Ungureanu de la preparandia din Blaj³⁰. Raportează că în Band de două săptămâni nu a mai intrat nici o foaie politică, iar populația este dezorientată, necunoscând evoluția evenimentelor. Cere să se intervină ca gazetele să poată ajunge la sediul plasei, afirmând că: “fără gazete suntem morți politicește”. Consideră în acest sens ca absolut necesare “Gazeta Oficială” (n.n., a Consiliului Dirigent) și dispozițiile forurilor superioare. Referitor la înrolarea sătenilor ca jandarmi rurali, aceasta să se facă pe baza unui certificat de moralitate eliberat de pretorul local³¹. Acestea au fost câteva din măsurile și inițiativele luate de protopop, măsuri care de cele mai multe ori au răspuns unor nevoi stringente și au adus bune servicii intereselor populației românești din zonă, fapt ce a situat C.N.R. din Band în fruntea evenimentelor în lupta pentru realizarea unității naționale.

Activitatea pe care o desfășoară după Unire se încadrează în acțiunea de instaurare a noilor autorități românești, atât la nivel județean cât și la nivel local. Ca membru al Partidului Național Român și participant la Alba Iulia, este prezent, la Târgu Mureș, la instalarea primului prefect român al județului Mureș-Turda, în persoana Dr. Ioan Vescan³². În localitatea Band contribuie la înființarea primei bănci populare românești “Izvorul”, la sfârșitul anului 1920, fiind ales președintele Consiliului de Administrație³³. De asemenea este numit de către prefectul Dr. Ioan Vescan, membru în comisia administrativă a județului Mureș-Turda, comisie constituită la 10 octombrie 1919³⁴, pentru perioada anilor 1919-1925, fiind membru și în Comisia Instrucțiunii Poporale a județului și membru supleant în comisia județeană pentru rezolvarea raportului de drept dintre patroni și muncitorii agricoli³⁵. La primele alegeri parlamentare desfășurate în cadrul României întregite, din noiembrie 1919 și mai 1920, a fost numit membru în Comisia Centrală electorală a județului Mureș-Turda, și președintele biroului electoral al circumscripției Bandul de Câmpie³⁶.

Se avântă și pe scena vieții politice. Participă la alegerile parlamentare din martie 1922, candidând pentru un loc în Parlamentul României, pentru un loc de deputat, reprezentând Partidul Național Român. Circumscripția în care a candidat era tocmai localitatea unde era preot – Band -, și unde cu trei ani în urmă luptase pentru realizarea Marii Uniri în calitate de președinte al C.N.R. cercual Secția Câmpie. Contracandidatul său pentru alegeri, din partea Partidului Național Liberal, era prietenul său, fostul vicepreședinte al C.N.R. cercual și comisar militar al Câmpiei, avocat Dr. Aurel Rusu³⁷. Spera să obțină victoria mizând pe sprijinul românilor din localitate și din împrejurimi. Dar la numărarea voturilor constată că este înfrânt. El a obținut 1504 de voturi, iar contracandidatul său 1912 voturi³⁸. Întrucât Partidul maghiar nu depusese candidatură în circumscripția Band, aproape toți maghiarii au votat cu Dr. Aurel Rusu, neiertându-i activitatea lui din toamna anului 1918 și faptul că participase la Alba Iulia³⁹. Din această cauză, decepționat de cele întâmplate și faptul că relațiile cu preotul ortodox, Octavian Albani, s-au înrăutățit, bănuindu-l pe acesta, ca membru în comisia electorală, că participase la “falsificarea alegerilor”⁴⁰, a cerut forurilor superioare să fie schimbat din Band.

Cu data de 28 noiembrie 1923 este numit preot în Teaca, precum și protopop al Districtului Fărăgău⁴¹, ulterior numit Districtul Teaca. Această funcție o va deține până în anul 1939. Pe plan politic va fi membru în continuare al Partidului Național Român, fiind ales chiar în conducerea organizației județene a partidului⁴². Totuși, la alegerile parlamentare din 24 iulie 1932, va candida pe lista Uniunii Naționale (o uniune formată din gruparea lui N. Iorga, gruparea lui C-tin Argetoianu, cu sprijinul vechilor liberali – I. G. Duca, al Ligii Vlad Tepeș și al Partidului German) pentru un loc de senator. Nici de data aceasta nu reușește să intre în parlament, Uniunea Națională a obținut în județul Mureș 739 de voturi, față de Partidul Național Țărănesc care obținuse

²⁹ *ibidem*

³⁰ *idem*, p. 66.

³¹ *ibidem*

³² Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 14.

³³ “Ogorul”, Tg. Mureș, an II, nr. 5, 2 februarie 1921.

³⁴ Arh. Naț. Mureș, *Fond Prefectura județului Mureș*, dos. 86/1920, f. 1.

³⁵ *Gazeta Oficială a județului Mureș-Turda*, Tg. Mureș, nr. 19, 10 martie 1923, p. 2.

³⁶ Arh. Naț. București, *Fond Consiliul Dirigent, Administrația generală*, dos. 13/1920, f. 28.

³⁷ Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 65.

³⁸ *Monitorul Oficial*, București, nr. 280, 14 martie 1922, p. 12.267.

³⁹ Pr. Ioan Stănculescu, *Din istoricul parohiei Band*, Band, 1981, p. 76.

⁴⁰ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, f. 16.

⁴¹ *idem*, p. 12; *Șematism*, Blaj, 1923, p. 40.

⁴² *Mureșul*, Tg. Mureș, 15 aprilie 1925.

9824 de voturi⁴³. În anul 1934 îl găsim înscris în Partidul Național Liberal, fiind chiar membru în Comitetul județean al organizației Mureș⁴⁴.

Pe plan cultural, la început, a activat ca membru al Despărțământului Teaca al Astrei, iar din anul 1925 este ales ca președinte al acestui despărțământ, cu ocazia adunării care a avut loc la 7 aprilie 1925 la Teaca. El îi succede lui Bazil Podoabă, protopop, care a avut merite deosebite în conducerea acestui despărțământ⁴⁵. Dionisie P. Decei a condus acest despărțământ până în anul 1934, când, ajungând la o vârstă relativ înaintată, 65 de ani, se retrage, și în locul lui este ales avocatul Augustin Caliani⁴⁶. Chiar dacă nu a strălucit în conducerea Despărțământului Teaca, neînființând noi agenturi, iar numărul membrilor fiind relativ mic – de 19 membri –, rămâne meritorie activitatea lui pentru ceea ce a făcut ca să existe entuziasmul și afirmarea românească pe aceste meleaguri și în acele vremuri de cumpănă.

De asemenea a fost numit de prefecții județului Mureș, consilier de drept în Consiliul comunal Teaca în perioada anilor 1926-1937⁴⁷. Tot în această perioadă a fost președintele Consiliului de administrație la "Tecana", Societate comercială pe acțiuni din Teaca (1927)⁴⁸, și președintele Comitetului de cenzori la "Ajutorul", Bancă de credit, comerț și economii din Teaca (1927-1929)⁴⁹.

În calitate de protopop între anii 1923-1939⁵⁰, pe lângă activitatea de coordonare a protopopiatului, a înființat Reuniunea de femei "Sf. Maria" și un cor mixt⁵¹. În mod special de numele lui se leagă ridicarea de 7 noi biserici (Filpișu Mic, Lunca, Teaca, Orosfaia, Delureni, Sântu, Frunzeni), a 3 case parohiale (Filpișu Mic, Milășel, Pinticu), și a unei școli confesionale la Crăiești. Tot în timpul mandatului său, a început construirea de biserici la Socolu de Câmpie și Gorenii. În anul 1933 a fost aniversat de preoții din protopopiat pentru 40 de ani în activitate ca preot, 20 de ani ca protopop și 10 ani ca preot în Teaca⁵².

În urma cedării unei părți a Ardealului Ungariei horthyiste, în urma Dictatului de la Viena, în care intra și județul Bistrița-Năsăud, Decei rămâne în teritoriul cedat. Nu a fost deportat, dar a fost supus unei stricte supravegheri din partea autorităților de atunci⁵³. Eliberarea Transilvaniei de sub ocupația horthyistă, în toamna anului 1944, aduce o bucurie nespuse de mare pe chipul îmbătrânit al protopopului Decei, fiindcă ceea ce votase el atunci, la Alba Iulia, de readucere a Ardealului în granițele firești ale României, se realizase din nou. A murit la venerabila vârstă de 80 de ani, la 24 mai 1949, în localitatea Teaca⁵⁴, fiind înmormântat în cimitirul comunei.

⁴³ *Monitorul Oficial*, București, nr. 176, 29 iulie 1932, p. 4671.

⁴⁴ *Glasul Mureșului*, Tg. Mureș, an I, nr. 5, 25 decembrie 1934.

⁴⁵ Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. V, Bistrița, 1984, p. 48.

⁴⁶ *idem*, p. 49.

⁴⁷ *Gazeta Oficială a județului Mureș*, Tg. Mureș, nr. 6, 29 februarie 1926, p. 15; nr. 20, 21 iunie 1934, p. 4.

⁴⁸ *Astra, Despărțământul Mureș*, Tg. Mureș, Tg. Mureș, an I, nr. 18, 31 martie 1927.

⁴⁹ *idem*, an I, nr. 13, 24 februarie 1927; an II, nr. 18, 31 martie 1927.

⁵⁰ *Sematism*, Blaj, 1929, p. 37; *idem*, 1932, p. 190; *idem*, 1938, p. 148.

⁵¹ Arh. Naț. Mureș, *Fond Dionisie P. Decei*, dos. nr. 158, p. 13.

⁵² *idem*, f. 16.

⁵³ *idem*, f. 18.

⁵⁴ Primăria comunei Teaca, *Registru de stare civilă, Registru de decese*, 1949, poz. 20/1949.

**Dionisie P. Decei, combattant pour la realisation complète
de l'Unité Nationale et sa consolidation**
(Résumé)

Prêtre et archiprêtre dans le Conseil National Roumain du département Mureș-Turda, le présidente C.N.R., cercle Câmpie, délégué de droit à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia, membre des filiales Săliște, Mureș et Teaca de l'Astra et puis le président de la filiale Teaca de l'Astra (1925-1934), homme politique (membre du Parti Nationale Roumain et Parti Nationale Libérale), Dionisie P. Decei a pris part aux élections parlementaires de l'annees 1922 et 1932, membre dans la direction de la Commission administrative du département Mureș-Turda (1919-1925), membre dans la direction des sociétés commerciales et bancaires, voila seulement quelques aspects de l'activité de celui qui a été Dionisie P. Decei.

IDEEA DE UNIFICARE EUROPEANĂ ÎN DOCTRINA ȘI ACȚIUNEA POLITICĂ A LUI IULIU MANIU (1924 - 1937)

Simion COSTEA

1. Pentru securitatea României Mari

Subiect al unui proces de reevaluare, Iuliu Maniu a intrat în istorie ca un simbol al democrației și ca unul dintre făuritorii României Mari (pentru apărarea căreia a luptat apoi o viață). Dar viziunea sa nu se oprea la idealul unificării naționale, ci tindea spre idealul unificării europene, spre crearea statului național unitar, Maniu dorind să parcurgă drumul spre crearea unei Europe unite. Este, aceasta, un aspect extrem de important al doctrinei și acțiunii sale politice, prea puțin cunoscut, și care ni-l relevă într-o altă ipostază, complementară, aceea de mare european. Schițarea unei astfel de imagini este finalitatea acestui demers, care nu se dorește totuși exhaustiv.

Problema a fost semnalată de istorici renumiți, ca G. Ciorănescu, Apostol Stan, Marin Nedelea și de personalități politice precum Corneliu Coposu și Gabriel Țepelea - care sunt deschizători de drumuri în acest sens.

Abordarea ideii de unificare europeană, promovată de Iuliu Maniu, impune de la început, anumite clarificări conceptuale. Arhitectura europeană proiectată de Maniu a fost descrisă de el, în plan structural, prin conceptele: “Confederație”, “Federație”, “federalizare”, “integrare”, “unirea popoarelor”, “Statele Unite ale Europei”, “unificare”.

În plan spațial, această arhitectură era de dimensiuni variabile, fiind descrisă de Maniu prin conceptele: “central - europeană”, “dunăreană”, “răsăritul Europei”, “Europa Centrală și de Est”, “europeană”, “paneuropeană” (excluzând întotdeauna Rusia Sovietică). Pentru a cuprinde formula lui Maniu în integralitatea sa (cu toate conceptele promovate de acesta atât în plan structural cât și spațial), propunem conceptul de «unificare europeană», într-un sens generic, dinamic și flexibil.

Naționalist democrat prin excelență, Maniu a făcut din ideea națională nucleul tare al gândirii sale politice, scopul său suprem, după 1918, fiind consolidarea și apărarea României Mari. Căile cele mai potrivite pentru atingerea acestui scop au fost considerate de marele om politic ca fiind, în plan intern, democrația de tip european, iar în plan extern, unificarea europeană. Apreciind unificarea europeană ca o modalitate eficace de servire a interesului național, Maniu subsuma ideea europeană - ideii naționale, armonizându-le perfect.

Prin unificarea europeană, el urmărea înfăptuirea unor obiective majore promovate de statul român în politica sa externă tradițională: păstrarea suveranității și integrității, a statu-quo-ului postbelic consacrat de sistemul Tratatelor de pace de la Paris, întărirea legăturilor cu puterile occidentale și a alianțelor cu unele state succesorale vecine (Polonia și cele din Mica Înțelegere), reconcilierea între națiunile zonei și asigurarea păcii, prosperitatea economică și securitatea, descurajarea expansionismului sovietic și a revizionismului ungar, protejarea în fața concurenței produselor agricole sovietice și americane, soluționarea crizei economice: totodată, dorea să propulseze România într-o poziție decizională în structurile integraționiste central-europene proiectate, evitând astfel ca Ungaria să ajungă într-o atare postură.

Ideea unificării europene a fost o constantă a gândirii a lui Iuliu Maniu în epoca interbelică, fiind exprimată deschis, în repetate rânduri într-un interval de cel puțin 13 ani, în perioada 1924-1937, încadrându-se astfel, cu o doctrină proprie, în curentul federalist al vremii, alături de Kalergi, Briand, Tardieu, Herriot etc. Marele om politic român a expus o concepție proprie, coerentă, elaborată, destul de vastă și de complexă, pe care a încercat să o aplice ca atare în calitate de prim-ministru, ceea ce ne îndreptățește să o considerăm că a promovat un veritabil “plan” (cum se exprima el) în acest sens, pe care îl vom numi «Planul Maniu de unificare europeană». Acesta s-a structurat treptat, în timp, dar ideile sale forță au fost exprimate de-a lungul celor 15 ani, ajungând chiar la formule stereotipe, devenite leit-motiv al discursului său politic.

2. Ideea de Confederație Central-Europeană, în 1924

Filonul Planului Maniu de unificare europeană a fost ideea unei “Confederații” regionale, pe care o numește fie “Central-Europeană”, fie “cel puțin dunăreană”, în fapt acoperind același spațiu, destul de vag

definit, câtă vreme organizația era deschisă unor noi aderări. Propunea, așadar, o integrare economică de nivel regional, crearea unei «mici Europe» ce ar fi acoperit o parte a continentului. Remarcăm, prin analogie, că integrarea europeană înfăptuită efectiv în epoca postbelică, exprimă o formulă similară, întrucât este una economică și a cuprins doar șase state (azi 15), extinzându-se doar asupra unei părți a continentului (cea vestică): o «mică Europă», cum o numește Andrei Marga (*«Filosofia unificării europene»*, Cluj 1995).

Cînd apare ideea lui Maniu de unificare europeană? «Din primul moment» după înfăptuirea României Mari, a declarat el în 1934 în Parlament. Nu cunoaștem însă luări de poziție publice în acest sens până în 1924, când s-a exprimat deschis. Insistența sa ulterioară asupra momentului 1924, când a «lansat» ideea, ne face să credem că, într-adevăr, acesta a fost anul în care și-a asumat-o public ca program politic. Firește însă că ideea l-a frământat și în perioada 1919-1924.

Ilustrul făuritor al României Mari și-a cristalizat ideea unei confederații economice central-europene pornind de la realitățile Imperiului Austro-Ungar, care dispunea, în opinia sa, de «un teritoriu care în bună parte se completa în ceea ce privește producțiunea și desfacerea bunurilor». Luptând pentru distrugerea acestui imperiu «cu alcătuire forțată» pe care îl considera un «adevărat conglomerat» neviabil, «artificial», Maniu a contribuit decisiv la formarea statelor naționale succesorale. Acest proces firesc a dezintegrat însă și spațiul economic unitar și complementar al dublei monarhii, ceea ce a generat «anumite stări de tranziție dificile», disfuncționalități economice generatoare de tensiuni social-politice, cu repercursiuni și în relațiile internaționale. Pentru a evita sau soluționa astfel de crize, omul politic român preconiza refacerea aceluși «teritoriu economic unitar» de către statele succesorale, în baza nou dobânditei lor suveranități naționale. În acest sens, el credea că, procesului «inevitabil» de dezintegrare a imperiului, «trebuia să-i urmeze la timp procesul de integrare». Își fundamenta teza cu argumente atât economice cât și filosofice. Toate aceste rațiuni l-au dus încă «din primul moment» al triumfului principiului naționalităților, la ideea «că realizându-se înființarea statelor naționale sud-est europene, ele vor trebui să înfăptuiască, în scurtă vreme, o puternică Confederațiune Sud-Est-Europeană, cu scopul de a forma o forță comună și de a crea un teritoriu economic unitar, păstrându-și fiecare stat suveranitatea sa, pentru a-și asigura desfacerea produselor lor în mod rațional».¹ Preconiza, în fond, o «Piață Comună» interstatală, ca bază a unei «mici Europe».

Ideea că spațiul austro-ungar a fost o unitate economică, ce trebuia refăcută după crearea statelor naționale, avea o largă răspândire în epocă, și chiar a dus la inițiative politice în acest sens. Astfel, în 1919 Franța a făcut demersuri pentru realizarea unei Confederații Danubiene cu profil economic, ce ar fi satisfăcut interesele unor trusturi occidentale și pe ale Ungariei (care a susținut activ ideea.) Apărându-și interesele, România Mare a luptat pentru eșuarea tentativei, căreia i-a servit contrapuz Mica Înțelegere.²

Maniu însă, convins că o confederație economică a statelor succesorale era o «inexorabilă necesitate», a adoptat ideea, deturnând-o de la sensul ei pro-ungar inițial și dându-i un sens pro-românesc. Pronunțându-se în favoarea unei astfel de confederații regionale, el urmărea plasarea României Mari în centrul acesteia, răpind astfel Ungariei rolul pivot din proiectele anterioare. Acesta este, credem sensul celebrei sale declarații din 11 mai 1924, făcută la Institutul Social Român condus de D. Gusti, pe care a reluat-o apoi cu o deosebită insistență.

Artizanul Marii Uniri își exprima atunci un crez profetic care transcede «idealul național»: «Cred nestrămutat, că idealul mare național, prin întregirea neamului între hotarele de azi, nu este încă împlinit. Vai de națiunea care nu este în stare să-și fixeze zi de zi, noi și noi ținte nobile, idealuri mărețe tot mai desăvârșite». El părea să creadă într-o lege sociologică obiectivă, când își exprima convingerea că «viitorul este al unităților mari sociale ori economice», care «în materie politică» sunt reprezentate de «confederațiuni», și prin urmare, «statul român, mai curând ori mai târziu, va trebui să facă parte dintr-o astfel de unitate». Integrarea României într-o atare arhitectură nu era o opțiune, după cum credea Maniu, ci o lege căreia nu i s-ar putea sustrage: «noi va trebui în mod fatal să ținem cu direcția de dezvoltare a lumii». Opțiunea românilor va deveni posibilă doar în problema rolului și locului pe care îl vor ocupa în viitoarea organizație internațională. În concepția sa, României i se deschideau două alternative: fie să-și asume rolul de motor al integrării europene, «factor hotărâtor», «un centru al formațiunii grandioase ce va veni», fie să aibă un rol marginal în acest proces, caz în care «va fi un obiect de târguială» și «își va târî viața umilită, dacă o va mai avea, de pe o zi pe alta, din grația altora și servind pe alții». Optând pentru prima alternativă, Maniu atribuia națiunii sale un rol mesianic într-o integrare de dimensiuni central-europene și de perspectivă «mondială»: «Cred, și trebuie să creadă întreg neamul românesc, în mărita chemare a poporului românesc: de a deveni în aceste părți ale lumii, de-a lungul

¹ *Dezbaterea Adunării Deputaților*, nr. 38, ședința din 4 aprilie 1934, p. 1607-1610 și *Dreptatea*, an IV, nr. 969 din 29 decembrie 1930.

² Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, 1993, p. 27-38.

Dunării și la Marea Neagră, centrul de gravitațiune al unei formațiuni puternice, mondiale, compuse din state și popoare libere, în stare să-și asigure existența lor națională, și având forța de a contribui la progresul culturii, ordinii și propășirii veșnic ascendente a civilizației omenești”.

În opinia liderului PNR, reușita unei astfel de opțiuni depindea nu atât de demersurile diplomatice, cât de factorul intern, de civilizația de tip european pe care România Mare o dezvoltă între frontierele sale, asigurând “în toate ramurile vieții de stat libertățile omenești, moralitatea, dreptatea socială și adevărata democrație”, incluzând aici și “drepturile minorităților”, care să fie în concordanță cu “aspirațiunile juste ale națiunii române”. În ultimă instanță, eforturile pentru dezvoltarea puterii sale economico-politice, inclusiv prin democrație, erau eforturi pentru promovarea statului român spre un statut superior în arhitectura europeană.³

J.B. Duroselle arată că naționalismele care au militat pentru formarea statelor naționale în sec. XIX și au triumfat deplin în 1918, după înfăptuirea acestui ideal, deschideau trei posibile perspective în viitor: fie șovinismul, fie o Europă a statelor naționale, armonioasă și echilibrată, fie Statele Unite ale Europei. Maniu a fost adeptul celei de-a treia alternative, preluând moștenirea ideologică a naționalismului romantic ilustrat de Mazzini, Buchez, Gioberti, Cattaneo, V. Hugo, Napoleon III, care credeau în mitul trecerii de la crearea statelor naționale la integrarea lor într-o federație a Statelor Unite ale Europei. Chiar cele două componente ale acestui mit romantic structurau concepția lui Maniu.⁴ Mai întâi, el credea că după Marea Unire, națiunea sa avea o «misiune» - “mărita chemare a poporului românesc” - în Europa, precum și un «primat» asupra celorlalte, devenind “un factor hotărâtor”, “centrul de gravitațiune” al «micii Europe» unite. Apoi, era convins că unificarea națională trebuia urmată de unificarea europeană, întrucât “viitorul este al formațiunilor mari”. Fără a fi romantic și nici francmason, Maniu continua peste decenii astfel de idei de tip pașoptist, profesate la noi de Bălcescu și Dimitrie Brătianu care, după ce a susținut că “avem o misie a împlini în omenire”, au proiectat împreună cu Mazzini o confederație dunăreană și Statele Unite ale Europei.⁵

O altă problemă este de neocolit: există oare o legătură între federalismul promovat în Austro-Ungaria și cel susținut de Maniu în epoca interbelică? Este astăzi cert că Maniu a fost, alături de A.C. Popovici și Al. Vaida Voevod, un militant pentru federalizarea imperiului, scop în care a conceput și un anteproiect de constituție în 1911, cerut de prințul moștenitor Franz Ferdinand pentru a-l pune imediat în aplicare.⁶ Era, aceasta, o modalitate practică, eficientă și legală de a asigura drepturile românilor supuși opresiunii austro-ungare, prin crearea unui stat român autonom în cadrul Imperiului Habsburgic. Acest federalism era, așadar, de tendință centrifugă, mergând mai degrabă spre dezintegrare. În perioada interbelică însă, susținând statul național unitar român, Maniu proiecta integrarea lui într-o confederație central-europeană a statelor suverane. Acest federalism era de tendință centripetă mergând spre integrarea europeană. Considerăm deci că doctrina promovată de Maniu în epoca interbelică a fost un federalism de sens invers față de cel din perioada antebelică, în context diferit și cu proceduri diferite. În ambele cazuri, aceste federalisme au servit interesele națiunii române.

Omul politic român a fost marcat însă de experiența spațiului imperial multi-etnic și unitar economic, ca și Kalergi. Din rațiuni pragmatice, pentru asigurarea funcționalității economice și a armoniei politice în acest spațiu, a preconizat “integrarea” statelor successorale. Era o modalitate de umplere a vidului de putere rezultat prin pulverizarea dublei monarhii, și de consolidare a Europei națiunilor creată prin sistemul tratatelor de pace, prin corectarea carențelor bine cunoscute ale acesteia.

Planul Maniu de unificare europeană era “lansat” în public în 1924, într-un moment în care proiectele de acest gen au început să prolifereze și erau în mare vogă. În special, Mișcarea Paneuropeană a contelui Richard Coudenhove Kalergi a atras mari personalități politice și culturale europene și a declanșat o amplă dezbateră publică. În acest context, liderul PNR propunea o doctrină proprie din perspectiva intereselor românești. I se alăturau și alți lideri politici români participând la dezbateră într-un cadru mai ales național: Madgearu (PT) proiecta o Uniune Paneuropeană, Corteanu (PT) - o Confederație Dunăreană, Tăslăuanu (averescian) - Statele Unite ale Orientului. Aflați în opoziție, toți acești oameni politici nu au influențat politica guvernamentală a statului.

De altfel mentalitatea vremii era prea tradiționalistă pentru a recepta Planul Maniu de unificare europeană, motiv pentru care el a constatat “cu durere” că “nu prea înțelegea lumea, nici a noastră, nici cea străină, importanța acestei mari probleme”, iar anumite state “erau foarte reci, chiar dușmănoase acestei idei”.

³ Iuliu Maniu, *Problema minorităților*, în *Politica externă a României*, București, 1924, p. 243 și *Dreptatea*, an IV, nr. 877, 11 septembrie 1930.

⁴ Jean- Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 212-219.

⁵ *Ibidem* și George Ciorănescu, *România și ideea federalistă*, București, 1996, p. 28-48.

⁶ Apostol Stan, *Iuliu Maniu*, București, 1997, p. 41.

“Dar, încet încet, ideea a început să se coacă”, observa marele om politic, astfel încât, ajuns la guvern în noiembrie 1928 el a putut face demersuri politice oficiale pentru înfăptuirea ei.⁷

3. Susținerea pentru Proiectul Briand de Uniune Europeană

Ca lider al partidului aflat la putere (PNȚ) în perioada 1928 - aprilie 1931 și 1932 - noiembrie 1933, el însuși fiind premier de trei ori în acești ani, Maniu a considerat că era “datoria” sa de a înfățișa planul său de unificare europeană în forma unui program politic complex, coerent și concret, pe care să îl aplice ca politică de stat. Totodată, el a trebuit să-și definească o atitudine clară față de Planul Briand de Uniune Europeană (1929 - 1932) și de Planul Tardieu de Confederație Danubiană (1932), demersuri importante de politică externă ale unei mari puteri, care priveau direct România. Dacă adăugăm și necesitatea soluționării crizei economice (1929 - 1933), vom înțelege rațiunile pentru care Planul Maniu a fost cel mai bine definit, încercându-se și înfăptuirea lui, în această perioadă.

Care este raportul dintre Planul Maniu, pe de o parte, și Planurile Briand și Tardieu, pe de alta? Mai întâi Planul Maniu a fost promovat ca un program politic de durată (1924 - 1937), atât înaintea celor două planuri franceze, cât și în timpul derulării lor și chiar după eșecul acestora, Planurile Briand și Tardieu nu au intrat în conflict cu Planul Maniu, nu l-au perturbat, dar nici nu l-au substituit sau asimilat prin aderarea liderului PNȚ la acestea. Maniu și-a însușit proiectele franceze integrându-le în propria concepție, într-un mod critic, creator și reflexiv, trecându-le prin filtrul propriei gândiri. Planul Maniu apărea astfel puternic influențat de Planurile Briand și Tardieu, dar armonizat și sincronizat cu acestea. Mai mult, Planul Maniu a adus o însemnată contribuție, teoretică și practică la promovarea ideii de unificare europeană, vizată de proiectele franceze. Totodată sub influența Planului Briand, Planul Maniu a căpătat o dimensiune pan-europeană, depășind viziunea central-europeană asupra căreia se concentrase până atunci. Această viziune, mai limitată, din motive pragmatice, continua însă să rămână filonul de bază al planului său.

“Declarația din 15 iunie 1930”, făcută presei în calitate de premier, dovedește o receptare extrem de favorabilă a Planului Briand “privind federalizarea Europei”, Maniu afirmând fără echivoc: “Sunt partizan al acestei idei și cred în succesul ei”. Era convins că ideea unificării europene pe care o percepea, pe moment, doar ca pe o “simplă forță morală”, avea toate șansele de a se înfăptui, “se va dezvolta în viitor ca o realitate vie”. El dădea asigurări ferme că Planul Briand “se va bucura de tot sprijinul” guvernului român. În fața unor interpretări care căutau în acest proiect șanse pentru revizionism, Maniu dădea curs propriei interpretări, care admitând că Uniunea Europeană preconizată “va putea realiza pentru statele învinse, o situație morală, politică și economică mai favorabilă decât cea de până acum”, aprecia că “aceasta nu înseamnă în nici un caz o posibilă schimbare de frontiere”. Plasându-se pe tradiționala poziție a apărării României Mari, liderul PNȚ avea o percepție corectă a scopurilor Planului Briand, arătând că revizionismul ar fi fost absurd pentru un proiect ce viza consolidarea păcii.⁸

La 10 septembrie 1930, în cadrul unei mari festivități organizate la Șimleul Silvaniei cu ocazia dezvelirii bustului lui Simion Bărnuțiu, premierul și-a reafirmat ideile din 1924: “să ne încopciem în aceste formațiuni mari”, “în această grandioasă unire a popoarelor” (preconizată de Briand - n.n.), dar în cadrul căreia România să aibă o poziție de superioritate, “în fruntea acestor state”, având “locul său de conducere de cinst, de încredere, de stimă a celorlalte neamuri și de hotărâtoare influență în mijlocul lor”.⁹

În 10 octombrie 1930, Maniu a cedat funcția de premier altui lider PNȚ, G.G. Mironescu (omul regelui Carol II), el însuși rămânând șeful necontestat al partidului și asigurând oficial noul guvern de sprijinul său. Cu această ocazie, la “întrunirea majorităților parlamenatre la Senar”, Maniu a cerut guvernului Mironescu să-i continue politica externă în sensul unificării europene, cu scopul de a plasa România “cu un rol activ în concertul statelor europene”. “În special în noile orientări spre care merg statele europene” (Uniunea Europeană preconizată de Briand - n.n.), era preocupat “să asigure țării locul potrivit”.¹⁰

4. Planul Maniu: de la integrarea central-europeană, la cea paneuropeană

În decembrie 1930, într-un faimos interviu publicat de ziarul vienez “Neue Freie Presse”, Maniu și-a prezentat în extenso planul de unificare europeană. Reafirmându-și sprijinul ferm pentru Planul Briand, liderul

⁷ Iuliu Maniu, *Testament moral-politic*, București, 1991, p. 168-169.

⁸ *Ibidem*, p. 147-148 și *Dreptatea*, an IV, nr. 807, 18 iunie 1930.

⁹ *Dreptatea*, an IV, nr. 877, 11 septembrie 1930.

¹⁰ *Ibidem*, an IV, nr. 903, 11 octombrie 1930.

PNȚ constata cu luciditate că acesta “întâmpină rezistențe care, cu oricâtă bunăvoință, nu pot fi înlăturate în grabă”, astfel încât nu era aplicabil într-un viitor imediat. Carența Planului Briand era însăși “măreția lui”, constând atât în extensiunea spațială paneuropeană, cât și în structura sa instituțională (organe comune într-o federație politică), după cum pare să sugereze omul politic român prin expunerea propriei alternative. Planul Maniu de unificare europeană propunea inițierea unui proces integraționist în etape, atât spațial (« de la mica la marea Europă») cât și structural (integrare economică progresivă până la unificarea politică). Viabilitatea unei astfel de proceduri se va dovedi în integrarea europeană postbelică.

Prima fază în înfăptuirea Planului Maniu de unificare europeană era crearea unei «mici Europe» în forma unei “Confederații Central-Europene” care, credea el, “nu poate întâmpina piedici prea serioase și grele”, spre deosebire de proiectul pan-european al lui Briand. Liderul PNȚ considera că existau mai mulți factori care să favorizeze crearea unei astfel de “confederații”: amenințarea Rusiei Sovietice și criza economică (ce împingeau la căutarea unei “soluții” de acest tip), spațiul economic unitar al Imperiului Austro-Ungar ce reclama un “proces” “logic” de “integrare” economică a statelor succesorale, precum și caracterul său destul de limitat spațial. Vechea sa convingere despre existența unei legi obiective ce determină tendința “spre unități mari”, se referea în decembrie 1930 “în special” la “viața economică”. Această tendință trebuia să se concretizeze, aprecia Maniu, în “procesul de integrare în direcția unei mari unificări economice”. În evoluția construcției pan-europene, “Confederația Central-Europeană” ar fi fost, în concepția sa, o etapă posibil de realizat într-un viitor apropiat și “o soluție rapidă cu efecte imediate” pentru problemele zonei.

Maniu preconiza să includă în “Confederația Central-Europeană” opt state: România, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Grecia, Bulgaria, Ungaria și Austria. După cum observa Gafencu, acest proiect depășea cercul statelor succesorale, luând o apreciabilă extensie spațială. Remarcăm că o parte dintre aceste state aveau relații strânse cu România (alianța cu Polonia, Mica Înțelegeră, viitoarea Înțelegeră Balcanică), dar Ungaria și Bulgaria erau revizioniste, iar Austria se îndrepta spre Anschluss. Maniu acorda o atenție specială atragerii Italiei în înfăptuirea proiectului său, dorind-o fie integrată “de la început” în “Confederație”, fie urmând a i se “alipi” ulterior. Vorbind de “conștiința misiunii ei” și de ideea imperială romană, omul politic român dorea să flateze Italia și să o atragă spre un statut privilegiat în “Confederație”.¹¹ Una din rațiunile acestei atitudini față de Italia, pe care Maniu nu a exprimat-o public ci doar într-un cadru confidențial lui Gafencu, era dorința de “a nu jigni ambițiile italiene și a nu provoca temeri și bănuieli la Roma”. Pentru a evita o politică ostilă din partea Italiei, care ar fi subminat inițiativa lui Maniu, acesta considera că “trebuie să prezentăm acest organism domnului Mussolini ca unul în care Italia poate juca un rol hotărâtor”. El i-a spus diplomatului că și Poloniei “i-ar recunoaște un rol de conducere”.¹² Adăugând și ideea exprimată anterior că România ar trebui să fie un “factor hotărâtor”, se pune problema dacă Maniu preconiza o conducere directorială sau democratică a Confederației preconizate, ceea ce acesta nu preciza.

În plan structural, proiectul lui Maniu prevedea o metodă pragmatică, funcțională, în patru etape succesive, pentru înfăptuirea “Confederației Central-Europene”. Prima etapă trebuia să fie “crearea unei alianțe economice încheiate contractual cu privire la schimbul de mărfuri pe baza unor anumite preferințe sau contingentări”. Plănuita “alianță economică” era precedată de încheierea unor “tratate regionale economice pe baze preferențiale sau de contingentare”, așa cum a încercat de altfel guvernul Maniu “la conferințele din Sinaia și Varșovia” (prin care Madgearu viza crearea “Blocului Țărilor Agrare”). Ideile fostului premier român, după cum el însuși afirma, se întâlneau în acest punct cu cele ale cancelarului austriac Schöber.¹³ Observăm însă că ideile celor două personalități vor intra în curând în conflict, în 1931, când Schöber va încerca concretizarea ideii “tratatelor regionale” prin Anschluss-ul economic, ce amenința zona cu transformarea într-o Mitteleuropa sub hegemonie germană.

A doua etapă prevăzută de Planul Maniu pentru construirea «micii Europe» urma să fie “o uniune vamală” între statele central-europene, care erau reunite astfel în ceea ce el numise anterior “un teritoriu economic unitar”. Era, practic, o «Piață Comună», care ne duce cu gândul la cea care se va realiza efectiv după 1950, în cadrul Comunităților Economice Europene (ce reprezintă în fond o uniune vamală).

A treia etapă viza “posibilități comune de apărare”, care să facă din “Confederație” “un zid de apărare în tendințe pur defensive împotriva sovietelor”. Maniu dorea deci o arhitectură de securitate solidă, cu o reală eficiență, care să fie nu doar o alianță regională cu scopuri limitate, ci o veritabilă umbrelă protectoare pentru întreaga Europă, de vreme ce apreciază că aceasta “ar oferi o posibilitate de protecție deosebit de efectivă nu

¹¹ *Ibidem.* an IV, nr. 969, 29 decembrie 1930.

¹² Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, București, 1991, p. 240.

¹³ *Dreptatea*, an IV, nr. 969, 29 decembrie 1930.

numai pentru statele central-europene, ci și pentru celelalte state”. Liderul PNȚ urmărea se pare, în acest mod, completarea sistemului de alianțe al României, de așa manieră încât să-i asigure securitatea împotriva amenințării URSS (alianța româno-polonă, tentativa de a da Micii Înțelegeri un caracter erga omnes) creând efectiv cordonul sanitar.

A patra (și ultima) etapă în structurarea «micii Europe», conform Planului Maniu, ar fi fost “o alianță mai strânsă cu anumite obiective și organe comune”, atentă însă la “păstrarea suveranității fiecărui stat”. Era, credem, o aprofundare a ceea ce el numea “procesul de integrare în direcția unei mari unificări economice”, ajungând la “unificarea politică” prin instituții comunitare.¹⁴ De altfel, Maniu i-a expus și lui Gafencu planul său de a crea într-o primă etapă un “Zollverein” al Europei Centrale, menit a soluționa problemele acute ale crizei economice, iar într-o etapă ulterioară să ajungă la “unificarea politică”.¹⁵

Însă, într-o epocă în care suveranitatea absolută a statelor naționale era un mit intangibil, Maniu s-a dovedit destul de realist, ca și Briand de altfel, pentru a susține “păstrarea suveranității fiecărui stat” în noile structuri europene care s-ar fi creat. Era în fond o formulă de Europă Unită a Statelor suverane care va fi susținută de Charles de Gaulle într-o formulă proprie în anii '60. Diferența este însă esențială: Maniu promova această formulă pentru a declanșa procesul unificării europene (făcând posibilă atragerea statelor suverane spre proiecte integratoare), iar de Gaulle o va concepe pentru a frâna procesul deja în derulare (apărând ideea tradițională a suveranității patriei sale). În plan teoretic și din perspectivă istorică (fără a neglija toate diferențele, inclusiv de epocă și de context), concepția lui Maniu prezintă anumite similitudini cu cea a lui de Gaulle: insistența asupra integrării economice lăsând-o pentru o etapă ulterioară pe cea politică, păstrarea suveranității naționale, instituții comune interstatuale dar nu supra naționale, promovarea propriei națiuni într-un statut de lider al organizației europene, viziunea unei «mici Europe» și cea a uneia mari (în cazul marelui președinte francez – “Europa celor șase” și cea “de la Atlantic la Urali”). Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că înșiși contemporanii lui Maniu, Titulescu și Gusti, susținând procesul de unificare europeană, arătau că aceasta ducea, în mod inevitabil, la limitarea suveranității statelor și la instituții supranaționale. Realitățile procesului comunitar postbelic vor valida mai curând această din urmă opinie. Remarcăm de asemenea faptul că Maniu promova ideea unei Europe Unite prin consimțământul reciproc și a unității în diversitate.

Faza a doua în înfăptuirea Planului Maniu de unificare europeană era «trecerea de la mica la marea Europă». Formula, lansată de Pierre Chaunu pentru a desemna extinderea civilizației occidentale în spațiul danubian și rusesc la sfârșitul sec. XVII, a fost preluată de teoria integrării europene actuale, conferindu-i-se sensul extinderii procesului integraționist spre estul continentului la sfârșitul sec. XX. Această din urmă versiune, mai precis filosofia unificării europene elaborate de Andrei Marga, conferă cadrul conceptual al interpretării pe care o dăm Planului Maniu. Astfel, înțelegem prin «mica Europă» o organizație internațională fundamentată pe un proces de integrare europeană care cuprinde doar o parte a continentului; trecerea la «marea Europă» semnifică extinderea sa la scara întregului continent, tinzând spre dimensiuni pan-europene. «Mica Europă» preconizată de Maniu cuprindea «Confederația Central-Europeană» negând astfel implicit occidento-centrismul (asimilat și azi eurocentrismului). «Marea Europă» pe care Maniu dorea să o înfăptuiască, numită de el “Federația Generală Europeană” sau “Confederația Generală Europeană”, era de dimensiunile pan-europene propuse de Briand, excluzând Rusia sovietică.

Pentru trecerea «de la mica la marea Europă», Planul Maniu oferea două metode alternative posibile: fie integrarea “Confederației Central Europene” în “Uniunea Europeană” preconizată de Briand, fie aderarea succesivă a statelor vest-europene (începând cu Italia) la “Confederația Central-Europeană” pentru a o extinde la nivel pan-european și a forma astfel “Confederația Generală Europeană”. Aplicând prima metodă Planul Maniu se încadra în Planul Briand cu o contribuție doctrinară proprie. Aplicând a doua metodă Planul Maniu devenea o alternativă la Planul Briand (pentru cazul în care acesta nu ar fi reușit), având însă același scop: unificarea pan-europeană. El preciza că privea “Confederația Central-Europeană” concepută de el, doar “ca o realizare parțială a Confederației Generale Europene propuse de dl. Briand”.¹⁶ Evoluția ulterioară a discursului său politic probează însă faptul că Maniu avea în vedere și o a treia alternativă: cristalizarea “Confederației Central-Europene” ca scop în sine, în această formulă limitată, pentru cazul în care unificarea pan-europeană nu ar fi fost posibilă.

Planul Maniu acorda prioritate integrării economice în procesul unificării europene lăsând politicul într-un plan secundar, ulterior. Adopta astfel opinia lui Briand exprimată în septembrie 1929 la Adunarea Societății

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Gr. Gafencu, *op. cit.* p. 240.

¹⁶ *Dreptatea*, an IV, nr. 969, 29 decembrie 1930.

Națiunilor, când a lansat planul său, și intra în contradicție cu concepția susținută de acesta la 1 mai 1930 în Memorandumul său “privind instituirea Uniunii Europene”, când, modificându-și opinia anterioară, a susținut prioritatea integrării politice în fața celei economice. În timp ce doctrina țărănistă a “porților deschise” și căutarea unor soluții pentru criza economică îl determinau pe Maniu să susțină prioritatea integrării economice, doctrina neoliberală a protecționismului îl determina pe I.G. Duca să promoveze ideea priorității integrării politice lăsând-o în plan secundar pe cea economică. Integrarea europeană declanșată de Planul Schuman (9 mai 1950) prioritar economică, validează opțiunea lui Maniu. Planul Maniu însă preconiza o unificare europeană pornind din estul continentului și extinzându-se spre vest, și din domeniul agrar spre cel industrial, având un sens invers față de cea vizată de Planul Schuman care se va înfăptui efectiv (inițiată în Occident și în industrie).

5. O convingere profundă și sinceră

Dincolo de declarațiile sale publice, în ce măsură Iuliu Maniu credea în mod sincer în ideea unificării europene? Răspunsul cel mai credibil îl găsim în “Însemnările politice” ale lui Grigore Gafencu (unul din colaboratorii săi de încredere), anume în câteva note zilnice, cu caracter de jurnal, care nu erau destinate publicității (vor fi tipărite abia în 1991). Cei doi oameni politici au avut lungi discuții timp de trei zile, la începutul lui septembrie 1931, la Sovata, unde Maniu își îngrijea sănătatea (deși era sănătos tun), fiind retras oficial din viața publică, într-un gest de protest tăcut și amenințător împotriva tendințelor autoritare ale regelui Carol II și ale camarilei sale; el demisionase temporar din funcția de președinte al PNT, partid aflat atunci în opoziție față de guvernul Iorga-Argetoianu. Chiar în această situație, problema unificării europene (de mare importanță în relațiile internaționale în acea perioadă) “interesează în cel mai înalt grad pe fostul prim-ministru”, fiind “grija sa de căpetenie”. Aceasta deoarece considera înfăptuirea unificării europene ca singura soluție a crizei economice ce afecta grav România. Constatarea lui Gafencu nu lasă nici un dubiu asupra convingerilor lui Maniu: “Formațiuni mari de state învecinate, care par celor mai mulți drept himere și fantezii, îi par lui nu numai cu puțință, dar potrivite să fie primul țel al politicii noastre externe”. Realizând amploarea crizei economice, Maniu ajungea la concluzia că “soluțiile strâmt naționale nu mai au nici un rost”, fiind inefficiente; le privea doar ca o alternativă de ultimă instanță, “de conservare proprie, în cazul în care soluțiile internaționale nu ajung la înfăptuire”. Maniu era convins că “trebuie să știm să privim cât mai departe și să tindem cu îndrăzneală spre acele himere care sunt, care trebuie să fie, pe cale de înfăptuire”. Dintre diversele formule de unificare europeană, el acorda cea mai mare atenție proiectului său de “Confederație Dunăreană”, care “îl preocupă neconștient”, discutându-l și cu Gafencu. Diplomatul aprecia proiectul drept “neprecis, tocmai pentru că e atât de vast” și promova un plan propriu cuprinzând un număr mai mic de state succesorale în “Confederație”. Concomitent însă, Maniu avea în vedere și “organisme economice noi și întinse” de dimensiuni pan-europene: “Europa”, după cum consemna memorialistul.¹⁷

De altfel, Maniu își expunea planul de unificare europeană cu cele mai diverse ocazii, căutând să creeze un curent de opinie cât mai amplu în favoarea acestuia. Astfel, tot în toamna lui 1931, el dădea însemnate sugestii reprezentanților tineretului PNT, veniți la locuința sa din Bădăcin (unde se retrăsese), pentru a-i cere să revină în fruntea partidului. În discursul său, alături de atacurile la adresa camarilei și a guvernului Iorga, Maniu a lansat și un apel către tineret de a milita pentru “ideea Condeferăției Europene”. Reiterându-și ideile din 1924, el considera că “generația tânără” avea “datoria” “să tindă” în acest sens spre “noi și nobile ținte”, care să transceadă idealul național, întrucât “problemele economice și sociale nu mai pot fi soluționate pe cărări vechi”. Era convins că în lipsa aspirațiilor spre unificare europeană, națiunea română ar intra “numai decât pe povârnișul declinului”, iar țările din “Europa Centrală și de Est” ar “sucumba din cauza calamităților economice”. Considerând că “trebuie realizată o Confederație în răsăritul Europei, în care noi, România, va trebui să jucăm un rol hotărâtor”, el o vedea doar ca o etapă, imediat realizabilă, în drumul spre o Confederație pan-europeană.

Maniu stabilea ideea unificării europene ca țel al României Mari, de pe pozițiile “celui mai categoric naționalism”, pe care aprecia că aceasta trebuia să și-l asume. Atingerea acestui țel era calea “pentru a ridica națiunea în respectul națiunilor străine” și pentru a apăra “patrimoniul său național”. Dacă interesul național îl conducea la ideea unificării europene, Maniu era atent și la păstrarea identității naționale în cadrul acesteia,

¹⁷ Gr. Gafencu, *op. cit.* p. 240.

pentru “a nu lăsa ca patrimoniul național să se dilueze în domeniul universalității, care chiar fiindcă este al tuturor nu este al nimănui”.

El avea o viziune de mare anvergură asupra devenirii istorice a națiunii sale în durată lungă. Atribuind lui Carol I meritul de a fi “făcut regalitatea” (statul modern independent, monarhia constituțională n.n.) și lui Ferdinand pe acela de a fi “făcut unitatea națională” (Marea Unire din 1918 n.n), oratorul îi conferea lui Carol II rolul istoric de a fi “desăvârșitorul unirii naționale” în plan intern prin “înfăptuirea dreptății sociale” iar în plan extern prin “introducerea Țării Românești în această grandioasă alcătuire a Confederației statelor din Europa de Est, care va da posibilitatea înfloririi economice și a siguranței noastre de stat”.¹⁸

6. Pentru Statele Unite ale Europei: susținerea Planului Tardieu

Asemenea Planului Briand de Uniune Europeană (politică), Planul Tardieu de Confederație Danubiană (economică), a fost receptat extrem de favorabil de către Maniu (oficial retras, practic foarte influent în opoziție). El își susținea în fond propriul plan de unificare europeană în aprilie 1931, când se declara “cu trup și suflet pentru Planul Tardieu”, interpretându-l “ca prima etapă a Uniunii Europene preconizată de Briand”. Viitorul premier român aprecia că “blocul regional” economic proiectat de Tardieu “este regional deocamdată, pentru că nu poate fi, dintr-o dată, european, dar intenția este vădită, și planul pe care se construiește este planul pan-european”. Maniu era, fără îndoială, satisfăcut să-și vadă astfel validat propriul plan de creare a unei «mici Europe» economice în Europa Centrală, care să se extindă apoi la nivel pan-european, devenind o «mare Europă» a integrării economice și politice. Era, aceasta, în fond alternativa pe care o propusese liderul PNȚ la Planul Briand, vizând tot unificarea pan-europeană, dar prin integrare economică (nu politică), într-o primă etapă, regională mai întâi (nu pan-europeană), extinzându-se dinspre Europa Centrală spre cea occidentală.

Păstrându-și țelurile pan-europene și după eșecul Planului Briand, Planul Maniu urmărea să înfăptuiască “Statele Unite ale Europei”, considerate drept “unica soluție de salvare a economiei europene și a păcii europene”, un obiectiv concret fiind de a “ține piept concurenței produselor americane și ruse”. Vizând “suprimarea vămilor inter-europene în calea circulației mărfurilor și raționalizarea în sistemul de producție”, care s-ar înfăptui “treptat”, Maniu preconiza o uniune vamală pan-europeană, o «Piață Comună» de nivel continental, beneficiind, în interior, de “suprimarea vămilor” dintre state, iar față de exterior, de o politică vamală protecționistă.

Obstacolele ce stăteau în calea atingerii acestui scop – “atmosfera sufletească” tensionată, “reminiscențele istorice și excesele șoviniste”, “ca și rivalitatea economică actuală dintre statele europene” – l-au determinat pe Maniu să conștientizeze faptul că unificarea pan-europeană “este grea și cere timp”. De aceea, o arhitectură economică mai limitată, de dimensiuni central-europene, axată “pe punctele” “Belgrad-București-Viena-Budapesta, neexcluzând adăugirea Poloniei și Bulgariei”, îi apărea ca o formulă optimă pentru început. Mai mult, credea că “înțelegerea economică” dunăreană putea obține sprijin de la “aproape toate celelalte mari state europene”, care ar fi fost interesate în reușita ei deoarece “centrul Europei, rămânând dezorganizat, poate fi un punct de discordie europeană; dar organizat, poate fi punct de cristalizare, de polarizare pentru economia europeană”. În concepția sa, “Confederației Economice Dunărene” “nu i se pot atribui intenții politice”, aceasta “nu are un caracter agresiv” și nu ar determina “prin ricoșeu, crearea de alte blocuri regionale, cu interese rivale”.

Maniu aprecia că în Europa Centrală existau o serie de factori favorizanți pentru un proces economic integraționist: “Solidaritatea de interese permanentă e mai strânsă, presiunea crizei mai violentă” (necesitând soluții urgente), “căi de comunicație ce se pot racorda” și “o tradiție în legăturile economice” (datorită includerii anterioare în Imperiul Austro-Ungar), “o atmosferă oarecum pregătită prin conferințele și tratativele ce s-au purtat între aceste țări agricole” (în care guvernele PNȚ avuseseră un rol decisiv, prin V. Madgearu, în 1930 n.n.). Mica Înțelegere “politică” ce încerca să-și construiască și o dimensiune “economică” prin tratative, ce “se completează cu ale celorlalte două țări vecine Ungaria și Austria”.¹⁹ Evoluțiile ulterioare au invalidat însă aceste argumente.

¹⁸ I. Maniu, *Testament moral-politic*, p. 82-84.

¹⁹ *Ibidem*, p. 135-137.

7. Marii oameni politici români – adepți ai ideii de unificare europeană

Oricum, în perioada 1930-1932, Maniu era convins că unificarea central-europeană și pan-europeană “se impune fatal”, având un rol decisiv în preluarea acestei idei de către partidul său, ca doctrină de politică externă. În 1930 toți fruntașii PNȚ susțineau, în linii generale, planul președintelui lor: Mihalache într-o formă aproape identică, Madgearu voia “Blocul Țărilor Agrare” în perspectiva Planului Briand rivalizând cu Manoilescu, ce avansa un plan propriu axat pe industrie, Mironescu îl prezenta ca atare la Societatea Națiunilor, Ștefan Cicio-Pop preconiza Înțelegerea Balcanică drept stâlp al Uniunii Europene, Gafencu făcea propagandă la radio în acest sens etc. În 1932, în susținerea Planului Tardieu, lui Maniu i se alăturau Mihalache, ce dorea de asemenea o uniune pan-europeană, Gafencu ce promova un proiect similar cu cel al lui Tardieu alături de Corteanu încă din 1924, în timp ce Vaida și Madgearu criticau această viziune pentru limitarea sa la statele successorale (sub motivul temerii de o posibilă refacere a Imperiului Austro-Ungar). În iunie 1932, PNȚ includea ideea “Confederației Economice Dunărene” în manifestul său către țară. Maniu a avut desigur un rol important în adoptarea de către Parlamentul român a unor declarații oficiale de susținere a ideii de unificare europeană, în 1930.

PNL prin I.G. Duca, susținea ideea pan-europeană sub forma unei integrări politice, dar a fost în opoziție în toată perioada (noiembrie 1928 – noiembrie 1933). Iorga, deși președinte al Uniunii Pan-europene românești (din 1929), când a ajuns la guvernare a fost șovăitor în fața Planului Tardieu. Regele Carol II, abia restaurat, își exprima sprijinul față de ideea unificării europene, dar ingerințele sale în politica internă, determinând instabilitate guvernamentală, au afectat negativ demersurile externe ale lui Maniu. Concomitent Nae Ionescu, “oficiosul Palatului”, exprima convingeri anti-europene de pe poziții autarhice, combătându-l dur pe Maniu. D. Gusti, considerând unificarea pan-europeană ca o lege sociologică obiectivă, a angajat Institutul Social Român în susținerea acestei idei, amplificând considerabil dezbaterile ei publice. Mai mult, presa vremii și manualele de istorie difuzau ideea în straturi tot mai largi ale societății românești.

Iată deci că în societatea românească interbelică Maniu nu a fost un caz singular de promovare a ideii de unificare europeană. O bună parte a elitei politice și culturale a României Mari a fost alături de el într-o amplă dezbateră, integrându-se în curente de idei de nivel european.

8. Unificarea europeană – scopul principal al politicii externe a statului român (1928-1931)

Ce impact a avut însă asupra relațiilor internaționale, Planul Maniu de unificare europeană? Departe de a se limita la nivelul declarativ și al dezbaterilor publice, acesta a devenit program de politică externă al PNȚ aflat la guvernare, cel puțin în perioada 1929-1931. Prin autoritatea sa politică și morală, ca președinte al Consiliului de Miniștri, Iuliu Maniu a ridicat ideea unificării europene la rang de politică de stat a României Mari. Alături de promovarea Concordatului cu Vaticanul, această orientare a lui Maniu a însemnat un moment de mare prestigiu și de remarcabilă deschidere europeană a României. Maniu declara că personal chiar, “am folosit toate ocaziunile să conving opinia publică românească și lumea diplomatică” europeană de necesitatea adoptării acestei soluții. Astfel, în 1928 în perspectiva preluării puterii, el a discutat proiectul său de “Confederație economică sud-est europeană” cu mareșalul Pilsudski (șeful statului polonez), obținând sprijinul acestuia. În februarie 1929, la numai trei luni după ce a ajuns la guvernare, liderul PNȚ a demarat acțiunea oficială în acest scop în numele statului român, alături de ministrul său de externe, G.G. Mironescu, inițiind consultări diplomatice cu marile puteri europene. Prin intermediul miniștrilor plenipotențieri ai Franței (Puaux) și Angliei (Greg) în România, Maniu a primit “răspunsuri destul de favorabile” de la Briand și Henderson, simțindu-se “încurajat” în demersurile sale. Prin urmare, Maniu a stabilit cu Zaleski (ministrul de externe al Poloniei), cu ocazia vizitei acestuia la București în 1929, un “plan de procedură” româno-polon pentru structurarea “Confederației Economice Sud-Est-Europene”. Planul prevedea, ca primă fază, o pregătire a spiritelor în acest sens, limitându-se “la acțiunea de informațiuni diplomatice și la o propagandă științifică, socială și economică în opinia publică a tuturor statelor interesate”. Criza economică și lansarea Planului Briand, “care a pus în discuția oficială a statelor” problema unificării pan-europene, au stimulat proiectele și demersurile integraționiste ale omului politic român, devenite astfel de o acută actualitate. Departe de a perturba Planul Maniu, conjunctura europeană, marcată de criza economică și de Planul Briand, a oferit ambianța propice promovării sale în cadrul dezbaterilor aflate în vogă la nivel continental.

Astfel, în sensul unei integrări economice central-europene, miniștrii guvernului Maniu, în special Mironescu și Madgearu, au încercat să dea și o dimensiune economică Miciei Înțelegeri (prin Conferința de la Strbske Pleso din iunie 1930), și să creeze un “bloc al Țărilor Agrare” (la conferințele din 1930 de la Sinaia, Belgrad, București și Varșovia). S-a reușit asocierea a opt state într-un “Front agrarian” comun care, la forurile internaționale, a adoptat o poziție unitară în probleme economice concrete, căutând să determine statele din Europa occidentală să le cumpere excedentul de cereale. Totodată, acest bloc a fost prezentat la Societatea Națiunilor ca o metodă pragmatică de realizare a Uniunii Europene propuse de Briand, ca “stâlp al marii construcții”. “Blocul Țărilor Agrare”, fervent susținut de Madgearu, s-a limitat doar “la precizarea unor puncte” privitoare la un “sistem preferențial și de contingentare”, o formulă mult mai modestă decât “Confederația Economică” promovată de Maniu. El i s-a alăturat lui Madgearu în susținerea acestei formule limitate, deși în 1934 declara că nu credea în eficacitatea ei. A privit-o însă doar ca pe un punct de plecare în înfăptuirea planului său.²⁰

Concomitent, răspunsul oficial al guvernului Maniu la “Memorandumul Briand privind instituirea unui regim de Uniune Federală Europeană” (1 mai 1930), a fost favorabil, insistând însă asupra primatului integrării economice, a integrității statelor și a evitării unui directorat pan-european. Alături de Mironescu, Titulescu a acționat în acest sens atât la Adunarea Generală a Societății Națiunilor, cât și la Comisia de Studii pentru Uniunea Europeană.²¹

În timp ce guvernul G.G. Mironescu (PNȚ), îi continua politica externă, Maniu, în cursul călătoriei sale în străinătate (când a făcut și declarațiile din “Neue Freie Presse”), constata “multă simpatie în multe cercuri din Austria și Cehoslovacia” pentru ideea integrării central-europene, precum și disponibilitatea opiniei publice de a adera la aceasta; chiar în Ungaria el a găsit personalități deschise unor astfel de proiecte, deși atitudinea oficială a statului le era ostilă.

În primăvara lui 1931, Maniu a discutat la Paris pe această temă cu personalități de talia lui Briand, Tardieu, Loucheur, Barthou, Chautemps, la care a găsit “apreciere și aprobare” pentru planul său. El le-a prezentat “ideea Confederației Economice Sud-Est-Europene sau deocamdată a statelor din bazinul Dunării” ca o alternativă la tentativa de Anschluss economic, întrucât ar salva Austria și celelalte state ale zonei de la un colaps economic și social.

Mai mult, urmând și sugestia lui Madgearu, Maniu a plecat la Roma pentru a se întâlni cu Mussolini și a-l determina să-i susțină proiectul. Întâlnirea nu a mai avut însă loc din cauza înlăturării PNȚ de la putere de către regele Carol II. Tentativa unei întâlniri la vârf între Maniu (revenit la putere) și Mussolini se va repeta spre sfârșitul anului 1932, având același scop și eșuând din motive similare tot de politică internă (Carol II numind guvernul Vaida în ianuarie 1933). Dorind să-l atragă pe dictatorul italian spre proiectele sale, șeful guvernului român îi ceruse lui Titulescu ca Mica Înțelegere să manifeste “cât mai bune sentimente față de Italia” la Conferința sa de la Belgrad din toamna lui 1932.²²

9. Reafirmarea consecvenței a ideii, în anii '30

Atât Planul Maniu de unificare europeană, cât și Planul Briand de Uniune Europeană și Planul Tardieu de Confederație Danubiană au eșuat, iar Hitler a imprimat alte evoluții pe continent începând din 1933. Acestei situații internaționale i se adăugau evoluțiile interne ale vieții politice românești: trecerea PNȚ în opoziție (definitiv), retragerea lui Maniu de la președinția acestuia în perioada 1933-1937 (fiind înlocuit cu Mihalache), promovând o linie fermă împotriva tendințelor autoritare ale lui Carol II. Chiar în aceste condiții, Iuliu Maniu continua să-și susțină planul de unificare europeană, renunțând însă la extensiunea sa pan-europeană pentru a-l limita la dimensiunile central-europene proiectate cu atâta consecvență.

Un exemplu semnificativ în acest sens este interpelarea adresată de Maniu lui Titulescu (ministrul de externe în guvernul Tătăreanu) la 4 aprilie 1934 în Parlamentul Țării. Ținând atunci și un celebru discurs antirevizionist, el și-a sintetizat în mare parte ideile de unificare europeană, relevând continuitatea lor timp de zece ani, a subliniat necesitatea înfăptuirii planului său precum și acțiunile diplomatice întreprinse de el în acest scop în perioadele în care s-a aflat la putere. În tradiția continuității politicii externe românești dincolo de guvernele care se succedau, deputatul PNȚ îi cerea lui Titulescu să continue demersurile pentru înfăptuirea

²⁰ D. A. D., Ședința din 4 aprilie 1934, p. 1607-1610.

²¹ E. Campus, *op. cit.*, p. 64-78.

²² D. A. D., Ședința din 4 aprilie 1934, p. 1607-1610.

Planului Maniu de unificare europeană, întrebându-l ce a făcut în acest sens. El a prezentat din nou “realizarea Confederațiunii Sud-Est-Europene sau cel puțin Dunărene” drept “singura cale posibilă” pentru soluționarea crizei economice și a tensiunilor politice, insistând asupra atingerii unor obiective specifice momentului: neutralizarea revizionismului Ungariei și salvarea Austriei de la Anschluss, reconcilierea statelor zonei și atragerea Italiei (care își accentua orientarea revizionistă). Privea consolidarea Micii Înțelegeri și constituirea Înțelegerii Balcanice ca “începuturi extrem de importante și prețioase în procesul evolutiv de realizare a acestei Confederațiuni”. Reiterându-și ideea de a se crea “o mare unitate economică” în Europa Centrală, Maniu dorea ca aceasta “să se completeze economicște” cu Occidentul. Schimburile economice intense între cele două zone complementare (una agricolă, cealaltă industrială) ar fi determinat, credea el, “concesiuni vamale importante” între acestea. Astfel de afirmații demonstrează că nu renunțase total la o anumită viziune pan-europeană.²³

Titulescu, răspunzând la interpelare, a expus o idee similară de unificare central-europeană prin Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, adăugând propria concepție a “spiritualizării frontierelor” și a “integrării” “de la național prin regional spre universal”. Satisfăcut de ansamblul acestui răspuns, Maniu a rămas nemulțumit de întârzierea realizărilor concrete vizând “Confederația” sa.²⁴

La 28 iunie 1936, într-un discurs anticarlist la Vințul de Jos, Maniu își reafirma aspirația spre “o mare Confederație a statelor din Europa Centrală, păstrându-și suveranitatea și hotarele lor cu drepturi stabilite, pentru a salva statele dunărene în situația lor economică atât de grea”. Această “Confederație” ar fi fost o “unitate culturală și economică” concordând cu tendințele progresiste ale umanității, astfel încât el o contrapunea ca o soluție superioară revizionismului ungar, considerat anacronic.²⁵

În noiembrie 1937, în chiar “discursul la reluarea funcției de președinte al partidului”, în care îi trasa linia politică, liderul PNȚ a declarat că va promova politica externă tradițională, reiterând, în acest context, ideea centrală a Planului Maniu de unificare europeană: “În special cred că îndeosebi țara noastră trebuie să facă tot posibilul să realizeze, cu păstrarea suveranității statelor, o organizare sistematică a statelor din bazinul dunărean. Aceasta este o necesitate primordială nu numai pentru noi ci și pentru pacea Europei”. Făcând un scurt istoric al planului său, Maniu îi sublinia continuitatea vreme de 15 ani în gândirea și acțiunea sa politică, și evidenția demersurile pe care le-a făcut în calitate de premier pentru înfăptuirea acestuia. El releva faptul că anumite state urmăreau într-adevăr realizarea “Confederației Dunărene”, dar “în felul cum cred ele că ar fi mai potrivit intereselor lor” iar România promovându-și propriile interese în această direcție, trebuie să dea dovadă de “spirit activ” și “să contribuie în prima linie la rezolvarea marilor probleme internaționale. Devenise însă conștient că în noul context internațional țara sa nu mai avea șanse de “a conduce, căci suntem prea mici”, renunțând așadar la rolul hotărâtor preconizat, în perioada anterioară.²⁶

Trebuie să constatăm însă că Planul Maniu de unificare europeană nu mai putea reprezenta o soluție realistă după 1933, neavând nici o șansă de aplicare. De altfel, autorul său nu a mai avut posibilitatea de a-l promova în relațiile internaționale și din cauză că nu a mai ajuns la putere. A rămas un proiect eșuat, ca atâtea altele din epoca sa, păstrându-se însă valoarea sa teoretică și istorică.

În concluzie, Iuliu Maniu s-a înscris, în plan sincron, în curentul federalist interbelic (alături de Kalergi, Briand, Tardieu, Herriot, Streseman, dar și de Titulescu, Gusti, Madgearu, Duca, Tăslăuanu etc.), iar, în plan diacronic, în galeria personalităților ce au preconizat unificarea europeană prin consimțământul reciproc (alături de Dante, Podiebrant, Sully, Penn, Saint-Pierre, Kant, Napoleon I și Napoleon III, Saint-Simon, Mazzini, Cattaneo, Hugo, Bălcescu și D. Brătianu, Valéry, Briand, Monnet, de Gaulle etc.). Înscriindu-se în seria precursorilor unificării europene, Maniu ilustrează istoria unei idei care este în curs de a deveni o realitate vie în a doua jumătate a secolului nostru. Firește că realitățile actuale nu se originează punctual în Planul Maniu, dar indubitabil, procesul unificării europene de azi reprezintă concretizarea unor idei-forță care au trebuit să apară în conștiințele unor precursori și să fie exprimate într-o perioadă anterioară. Așadar ideea europeană nu este nouă în România, iar mesajul transmis de Maniu poate să ofere anumite sugestii.

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*, p. 1611-1616, 1618.

²⁵ I. Maniu, *Testament moral-politic*, p. 164.

²⁶ *Ibidem*, p. 168-169

**The Issue of European Unification in the Doctrine
and Political Action of Iuliu Maniu (1924-1937)**
(Abstract)

The doctrine of foreign policy promoted by Iuliu Maniu had in its core the idea of European unification, with the aim of achieving the security of Greater Romania. During 13 years (1924-1937), Maniu consistently sustained his project of central-European and pan-European integration, which he raised at the rank of state policy as the main objective of Romania's foreign policy in the period when he and his party were governing (1928-1931). With the same aim, Maniu sustained, concomitently and in consonance with his own plan, the Briand Project of European Union and the Tardieu Plan of Danubian Confederation. Through this, alongside with the other Romanian great politicians' champions of the idea of European unification, Maniu belongs to the gallery of the forerunners of the actual European integration.

FACTORI DE INFLUENȚĂ POLITICĂ ÎN ACTIVITATEA PREFECTURII JUDEȚULUI NĂSĂUD (1944-1947)

ADRIAN ONOFREI

Situația administrativă, economică și social-politică a României după 23 august 1944, până la semnarea Tratatului de Pace de la Paris (1947), a fost reglementată, în principal, de Convenția de Armistițiu între guvernul României și Națiunile Unite.¹

O evoluție aparte, în acest context, a cunoscut teritoriul Transilvaniei cedat, în urma Dictatului de la Viena (30 august 1940), Ungariei horthyste. Între cele 11 județe cedate s-a numărat și județul Năsăud.²

Schimbarea produsă în situația militară a acestor teritorii, după 23 august 1944, s-a reflectat și în modul de organizare militară și politico-administrativă. Factorul politico-militar a influențat, în mod deosebit, rezultând o situație aparte.

Pentru teritoriile județului Năsăud³, evoluția instituțiilor politico-administrative a fost influențată, în principal, de desfășurarea operațiunilor militare. În perioada octombrie 1944-martie 1945, teritoriul nord-ardelen s-a administrat autonom. Alături de vechile forme administrative, cunoscute în perioada interbelică, și-au făcut loc treptat, noi forme de organizare, în care influența factorului politic (s.n.) va deveni predominantă.

Ne propunem în continuare să prezentăm câteva din aceste organisme, care au influențat activitatea Prefecturii, ca principală instituție a guvernului în teritoriu.⁴

CONSILIUL JUDEȚEAN

Acest organism a fost creat prin Legea pentru unificarea administrativă din 1925; atribuțiile sale au fost lărgite prin Legea administrației locale din 1929. Conform acestor reglementări, Consiliul Județean avea ca atribuții: inițiativa și dreptul de decizie în toate chestiunile de interes județean; prin delegație permanentă județeană, supravegherea, îndruma și controla administrația serviciilor județene, precum și a comunelor din județ. Activitatea sa se concretiza în următoarele domenii: învățământul, sănătatea publică și ocrotirea socială, căile de comunicații, agricultura, comerțul și industria. Prin legea din 1929, atribuțiile sale au fost extinse: administrația județului era încredințată Consiliului Județean, organ deliberativ, și Delegației Consiliului Județean și președintelui acesteia, ca organe executive.⁵

După 23 august 1944, teritoriul județului Năsăud a devenit zonă de operațiuni militare. Până la alungarea coteropitorilor de pe meleagurile nord-ardelene și până la trecerea acestui colț de țară sub suveranitatea Statului român, județele s-au administrat autonom. În ținutul năsăudean, strădaniile organizatorice s-au îndreptat în spiritul creator al democrației, pentru înălțarea neamului, prin întărirea vieții social-economice și morale.⁶

Primele forme de organizare în teritoriul județului, sunt redată astfel de un participant la evenimente: "La o răscruce reală a istoriei, în teritoriul sfâșiat de evenimente și eliberat din ghearele prigoanei, s-a înfiripat spontan, din instinctul de conservare al neamului, formația de apărare a vieții obștești. Populația unită în suflețe și în gânduri, s-a străduit să păstreze caracterul specific al ținutului. Legea nescrisă a firii și sufletul neamului, brodate pe tradiția seculară a grănicerilor, conștienți de drepturile intangibile ale poporului, a fost călăuză de salvare a intereselor superioare. În clipele de grea încercare, forțele active ale democrației, pătrunse de imperativul necesităților vitale, s-au pus fără șovăire în slujba colectivității și, prin așezarea drept ideal a

¹ Vezi textul original, în limbile: română, rusă și engleză, cf. – *Arhivele Naționale - Direcția jud. Bistrița-Năsăud*, fond: "Prefectura jud. Năsăud", dosar 180/1945; în continuare: *A.N.B.*, fond: "Prefectura...".

² *A.N.B.*, fond: "Dumitru Nacu", dos. 15.

³ Prin "Legea pentru unificarea administrativă" din 14 iunie 1925, teritoriile fostului județ Bistrița-Năsăud a fost reorganizat, primind denumirea de județ Năsăud, cu reședința la Bistrița; această denumire a purtat-o până în septembrie 1950, când prin "Legea nr. 5 privind raionarea administrativ-economică a teritoriului R.P.R." au fost create raioanele: Bistrița, Năsăud, Beclean, Vișeu, în cadrul Regiunii Rodna.

⁴ Pentru evoluția acestei instituții din punct de vedere legislativ, vezi: "Legea pentru unificarea administrativă" din 14 iunie 1925, în C. Hamangiu – *Codul general al României – legi noi de unificare*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 339-403; "Legea pentru organizarea administrației locale" din 3 august 1929, în: C. Hamangiu – *Codul...*, vol. XVIII, p. 920-1016; "Legea administrativă din 27 martie 1936", în: C. Hamangiu – *Codul...*, vol. XXIV, p. 342-408;

⁵ vezi nota 4; în cuprinsul legilor citate, se găsesc atribuțiile și organizarea Consiliului Județean.

⁶ Ștefan I. Pop – *O pagină de istorie - viața județului Năsăud de la 13 octombrie 1944 la 13 martie 1945*, Bistrița, 1947, p. 5.

axiomei străbunilor Romani: «Salve republicae suprema lex est» au consacrat ca normă de drept nescrisă, primatul intereselor locale, față de drepturile individuale, ideologie isvorâtă din vârtejul strădaniilor unei noi vieți publice sănătoase. Integrați instinctiv în această concepție de viață am depus cu elan neînfrânt eforturi și jertfe pentru îndeluinerea tuturor îndatoririlor obștești.⁷

Pentru teritoriul județelor cedate în 1940, prin Legea nr. 552, referitoare la împărțirea administrativă a unor județe din Transilvania, se stabilea că: “circumscripțiile teritoriale erau acelea de la data de 30 august 1940, având aceleași capitale de județ și orașe de reședință de județ”.⁸

Acest teritoriu era încadrat, din punct de vedere militar, sub autoritatea Comandamentului general al Etapelor, care avea ca misiune, în conformitate cu Decretul-regal nr. 888/1944, “referitor la Administrarea teritoriului României”, următoarele:

1. coordonarea activității Comandamentelor de Etapă nr. 1 și 2, ca organe subordonate direct Marelui Stat Major.

2. a lua sub ordine Comandamentele teritoriale, în tot ceea ce privește satisfacerea nevoilor militare.

3. în teritoriul fost cedat Ungariei, a exercita drepturile de organizare din punct de vedere militar a acestui teritoriu.⁹

Situația județului Năsăud a fost influențată de faptul că în luna octombrie 1944, teritoriul său a devenit zonă de operații militare. “Locuitorii ținutului neaoș românesc al Năsăudului au rămas în urma războiului în cea mai cumplită mizerie. Lipsesc obiectele de primă necesitate și, cu totul izolați de restul țării, populația trăiește clipe de grea încercare. În casele țăranilor lămpile nu se mai aprind. În sate cerealele încolțesc în stoguri, din lipsa benzinei și a petrolului. În lipsă de chirurși, medicamente și pansamente, copii și bătrâni mutilați de mine, cer zadarnic alinare. În ținuturile muntoase, unde locuitorii au fost evacuați, foamea bate la ușă. Cu căile ferate distruse la retragerea armatelor germano-maghiare, suntem cu totul izolați de restul țării.”¹⁰

Aceasta era situația județului, care cerea o grabnică reorganizare. Prima organizare de ansamblu a județului ca persoană juridică politico-teritorială, s-a înfiripat de către colonelul Teodor Sbârcea. Acesta a fost impus de Comandamentul Militar Sovietic, în ziua de 21 octombrie 1944, când a preluat funcția de prefect al județului Năsăud.¹¹

Primele măsuri luate de prefect au fost îndreptate în direcția reorganizării sectoarelor vitale de activitate. Astfel, la 21 octombrie 1944, adresa următorul apel către funcționari: “Având în vedere necesitatea de a începe activitatea la instituția nou încredințată, având în vedere că D-vs. ați ocupat o funcție în administrația centrală a acestui județ până în 1940, considerând apoi că nu avem personal versat în chestiuni administrative, avem onoarea a Vă invita cu data de 23 octombrie 1944 în serviciu la această prefectură, unde urmează a vi se încredința o funcție potrivită cu aptitudinile și specialitatea ce o posedați.

Prezenta chemare și mandatul ce Vi se încredințează este provizoriu până la sosirea autorităților românești, care vor dispune asupra D-vs. Neprezentarea va atrage sancțiuni”.¹²

Cu aceleași doleanțe se adresa prefectul și către Inspectoratul Școlar: “Trăim vremuri excepțional de grele, și, ca să ajungem la o viață socială normală, în timpul cel mai scurt, trebuie luate și măsuri excepționale. Nu așteptați decizii ministeriale, sau ordin de la prefectură, nu vă legați de formalități de birou, ci fiecare în sfera lui de activitate, va lua dispozițiuni ca serviciul încredințat lui să funcționeze.”¹³

Aceste prime încercări de organizare a județului au fost deturnate, în parte, de amestecul și presiunea factorilor politico-militari. Într-un raport al organizației Frontului Național Democrat din județ, se arată că: “După eliberarea județului de către armatele sovietice, între 10-15 octombrie 1944 de sub teroarea fascisto-hitleristă, viața publică a ajuns în primele zile de instabilitate pe mâinile unor pescuitori în ape tulburi și profitori. Instinctul de conservare și de restabilire cât mai repede a unui climat normal a vieții politice și economice a județului, a măturat repede pe acești profitori și, în ziua de 13 decembrie 1944, conducerea

⁷ *ibidem*

⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 253/1944; în continuare, M. O.

⁹ A.N.B., fond: “Legiunea de jandarmi a județului Năsăud”, dos. 2.

¹⁰ *idem*, fond “Prefectura...”, dos. 763/1944.

¹¹ *idem*, fond “Prefectura...”, dos. 77/1945; de menționat că guvernul central de la București a numit “de prefect al județului Năsăud pe D-l. av. Dumitru Nacu, începând cu data de 18 oct. 1944” (cf. M. O. nr. 241/1944); acesta nu a ajuns însă la post, rezultând în plan juridic o dualitate a puterii. Potrivit hotărârii Comisiei Aliate de Armistițiu, la 14 noiembrie 1944, au fost “retrase deocamdată din Ardeal autoritățile militare și civile instalate de Înalțul Comisar al Ardealului. Legiunea de jandarmi a jud. Năsăud a fost dislocată la Iacoveni, Cercul teritorial Năsăud la Blaj, Comenduirea de piață Bistrița la Aiud, Secția de pompieri militari la Alba-Iulia, Manutanța Bistrița la Sibiu” (cf. A.N.B., fond: “Legiunea...”, dos. 192).

¹² *idem*, dos. 2.

¹³ *idem*, dos. 12.

administrativă și politică a județului a fost luată, din voința poporului, și cu *asentimentul Comandamentului Militar Sovietic* (s.n.), de elemente democratice, reprezentante a diferite organizații politice democratice, care fac parte din Frontul Național Democrat. Această organizare pornită de elemente locale s-a făcut fără vre-un concurs din partea organizațiilor centrale, cu excepția delegatului central al Uniunii Patriotice și a Frontului Plugarilor, fără nici cel mai mic concurs material sau moral al conducerii centrale”.¹⁴

În același sens, într-un raport al Oficiului județean al Bunurilor Inamice, se arăta că: “Obligațiile statului român pe teritoriul județului Năsăud, de la 12 octombrie 1944, o dată cu sosirea la Bistrița a Împuternicitului Comisiei Aliate de Control, au fost îndeplinite atât în orașul de reședință, cât și în întregul județ, după *indicațiile verbale, arareori scrise, ale Împuternicitului Comisiei Aliate de Control* (s.n.). Până la extinderea legislației românești pe teritoriul Ardealului de Nord și, chiar și după această dată – 12 martie 1945 – până la primirea ordinelor și instrucțiunilor, întreaga activitate a căzut în sarcina administrației locale. O mare piedică a constituit imixtiunea Împuternicitului comisiei Aliate de Control, care *a funcționat ca piedică, deoarece singurul izvor de interpretare a fost Împuternicitul Comisiei Aliate de Control*, autoritățile superioare, sesizate *aproape zilnic, nerăspunzând categoric*.”¹⁵ (s.n.).

În acest context, la 9 decembrie 1944, prefectura județului adresa pretorilor următoarea comunicare: “Urmând a lua ființă și a se constitui Consiliul județean, a căror atribuții se vor stabili de către însăși consiliul întrunit în prima ședință – și cum, în principiu, s-a stabilit, că pe lângă membrii de drept, în compania lui să intre 10 membri aleși de delegații întruniți ai comunelor din fiecare plasă. Vă rugăm ca în cel mai scurt timp, să convocați la reședința plășii delegații tuturor comunelor din subordine, care, în mod liber vor alege și designa un număr de consilieri în Consiliul Județean. Este de dorit ca cei 10 consilieri să fie astfel aleși și designați, încât să reprezinte toate clasele sociale ale populației”.¹⁶

În ziua de 12 decembrie 1944, prefectul adresa comunicarea următoare: “având în vedere îndrumările Comandamentului Militar rus și hotărârile poporului (s.n.), reprezentat prin sindicate, am hotărât instalarea Consiliului Județean, pe ziua de 13 decembrie 1944, în sala festivă a Prefecturii. Toți domnii șefi de autorități sunt invitați a participa, împreună cu tot personalul, în mod obligatoriu. Consiliul orașenesc va participa împreună cu D-I. Președinte. În această zi de mare însemnătate în viața județului nostru, se vor suspenda toate cursurile învățământului secundar și primar. Membrii corpului didactic vor participa în corpore la instalarea solemnă a primului consiliu județean, ales după dezrobirea acestui teritoriu. Reprezentanții tuturor cultelor sunt invitați a participa la solemnitatea instalării”.¹⁷

Instalarea oficială a avut loc în data de 13 decembrie 1944. A fost instalat noul prefect, Ștefan I. Pop, care a depus următorul jurământ: “Eu, Dr. Ștefan I. Pop, ales prin voința poporului de prefect al județului Năsăud și întărit în această calitate de comandantul militar sovietic (s.n.), jur pe conștiința mea de om și pe onoarea mea să îndeplinesc toate doleanțele drepte și justificate ale poporului și garantez aceasta cu prețul vieții mele”.¹⁸

Au fost aleși 13 consilieri, iar 17 au primit statutul de consilieri de drept: prefectul, subprefectul, juristconsultul județean, primarul orașului Bistrița, primul medic județean, șeful poliției orașului, cei 4 pretori, inspectorii învățământului primar și secundar, directorul direcției silvice, vicarul Rodnei, protopopul greco-catolic, protopopul ortodox, preotul romano-catolic. Toți aceștia au depus următorul jurământ: “Eu... ales prin voința poporului de consilier al județului Năsăud și *întărit în această calitate de comandantul militar rus* (s.n.), jur pe conștiința mea de om și pe onoarea mea, să îndeplinesc toate doleanțele drepte și justificate ale poporului și garantez pentru aceasta cu prețul vieții mele.”¹⁹

Instalarea a avut loc în sala festivă a prefecturii, în prezența noului prefect, a comandantului militar sovietic din localitate, a șefilor de autorități, a reprezentanților diferitelor culte, sindicate muncitorești și a consilierilor orașului Bistrița. Au luat cuvântul: prefectul, subprefectul, reprezentantul sindicatelor, al maghiarilor. A urmat comandantul militar sovietic, care a subliniat că: “își exprimă dorința ca membrii noului

¹⁴ *idem.* fond: “Prefectura...”, dos. 9041/1945.

¹⁵ *idem.* fond: “Prefectura...”, dos. 181/1945. Amintim, cu titlu de informație, că în orașul Bistrița funcționau: - Comandamentul Sovietic în: Str. Piața Centrală, nr. 30

Str. Liviu Rebreanu, nr. 9

Str. Independenței, nr. 9

- Inspectoratul Sovietic, în: Piața Centrală, nr. 33

Str. Dornei, nr. 2

¹⁶ *idem.* dos. 394/1944

¹⁷ *ibidem*

¹⁸ Ștefan I. Pop, *op. cit.* p. 17.

¹⁹ A.N.B., fond: “Prefectura...”, dos. 294/1944.

consiliu județean ce au depus jurământul să lucreze conștienți, cu dreptate și dezinteres. Arată mai departe că Armata Roșie n-a intrat în acest teritoriu ca să facă nedreptăți, ci ca să facă dreptate. Armata Roșie a intrat în România nu ca să ocupe această țară, ci ca să alunge dușmanul mai departe. (s.n.). Astăzi, dușmanul a fost alungat și se găsește departe, în Ungaria. Țările ca: Rusia, America, Anglia s-au unit pentru a nimici dușmanul și nu este departe ziua când acesta va fi bătut. Când a intrat armata sovietică în Transilvania, a dus o luptă mare; pe teritoriul județului nostru însă urmele războiului nu s-au simțit așa de tare ca în alte părți. Declară că *după război, România va primi înapoi total sau în parte Transilvania Nordică. Ea se află în prezent sub stăpânirea rusească, și are un comandant suprem la Cluj.* (s.n.). Apelează la toți acei care au fost contrari armatei rusești, să fie reținuți. La fel cei care fac nedreptăți și sabotează munca și cinstea. D-sa a fost trimis în județul nostru ca să ajute populația și să facă dreptate. Nu se amestecă în treburile prefecturii și poliției, numai atunci când vede că acestea nu-și îndeplinesc cum trebuie misiunea lor. *Mai declară apoi că a intervenit pentru schimbări la prefectură și poliție pentru că a văzut că lucrurile nu merg cum trebuie.* (s.n.). Roagă să se refacă drumurile și podurile, telefoanele și poșta să lucreze într-un spirit de dreptate. Prefectura să mobilizeze muncitorii din județ să strângă recolta ce se mai află afară, pentru a evita foametea. Prefectura să controleze poliția și jandarmeria și să dea ordine pentru a împiedica pe viitor furturile și neînțelegerile. A constatat că pe comune se mai află primari care lucrează numai în interesul lor. Roagă prefectura să-i controleze și pe cei vinovați să-i sancționeze. Pe toți acei care sabotează ordinele și evită munca, să-i trimită în fața instanțelor judecătorești. Să lucreze într-un spirit de cinste și dreptate, împreună cu noul consiliu, pentru județ și populația lui.”²⁰

După încheierea festivității, s-a procedat la alegerea președintelui Consiliului Județean; a fost ales reprezentantul agricultorilor. S-a propus instalarea unui birou al muncii, pentru a se putea constata unde lucrează fiecare cetățean, iar cei fără ocupație să fie trimiși la muncă. Se stabilește ca plângerile cetățenilor să urmeze calea: primărie, pretură, prefectură, pentru a nu îngreuna lucrările administrative. Se propune alegerea de consilieri comunali, iar din rândul lor, să fie ales primarul. Prefectul “este e părere ca aceasta să fie lăsată la latitudinea pretorilor, Consiliul Județean să-și mențină *rolul numai de a dirija și a da directive*” (s.n.). sunt discutate probleme privind: înființarea serviciului poștal prin curieri și repararea căilor de comunicație. Toate problemele “au fost discutate principial, fără a se aduce hotărâri definitive.”²¹

În data de 16 decembrie 1944, în ședința Consiliului Județean, s-au discutat probleme referitoare la: înființarea serviciului poștal al județului și crearea seviceiului economic și de aprovizionare a județului. S-a subscris la apelul prefecturii, în care se arăta: “Înaintarea victorioasă a armatelor sovietice și române a dezrobit Ardealul de Nord de sub jugul dictaturii, care a lăsat totul în ruină. Datoria sfântă a tututror este de a se înregimenta sub faldurile drapelului muncii, recerută de refacerea întregii vieți sociale. Munca, cinstea și democrația să pătrundă în sufletele tuturor.

Uniți într-un singur mănunchi, să depunem toată puterea noastră pentru binele colectivității. Reorganizarea aparatului administrativ, refacerea vieții economice, stabilirea comunicațiilor, reclădirea uzinelor, instalarea și dotarea spitalelor, cer sacrificii din partea locuitorilor, dar interesele superioare impun acestea.”²²

Următoarele ședințe au avut loc la: 28 decembrie 1944 și 5 ianuarie 1945, în care s-au discutat: refacerea spitalelor, organizarea serviciului poștal, numirea de funcționari, administrarea bunurilor absenteiste.

În ședința din 19 ianuarie 1945, s-a hotărât aprobarea Ordonanței Prefecturii nr. 35, cu următorul conținut: “Art. 1. Atribuțiunile singuraticelor ministere ca autorități tutelare sau de control trec asupra Prefectului județului.

Toate legile pentru care anumite acte pretind aprobarea sau confirmarea ministerială, se modifică în sensul că această aprobare se dă de Prefectul județului.

Apelurile sau petițiunile adresate prefecturii, ca autoritate Ministerială, se vor timbra cu timbrul cerut de petițiuni sau apeluri adresate Ministerului.

Art. 2. Această ordonanță intră în aplicare pe data publicării ei.”²³

În aceeași ședință, s-a discutat raportul delegației condusă de prefect, care a efectuat în luna ianuarie 1945, o vizită la București. Memoriul acestei delegații preciza că: “Subsemnații, delegați ai grănicerilor nășăudeni și instituțiilor grănicerești, avem onoarea a Vă aduce la cunoștință că am sosit în capitală, în misiune oficială, în interesul populației și instituțiilor din județul Nășăud și Vă rugăm să binevoiți a ne da sprijinul D-

²⁰ *ibidem*

²¹ *idem*, proces-verbal nr. 1/13 decembrie 1944.

²² *idem*, p-v nr. 2/16 decembrie 1944.

²³ *idem*, dos. 809/1945.

vs. competent și binevoitor, pentru realizarea programului nostru de lucru, ale cărui puncte principale sunt următoarele:

1. realizarea fără întârziere a dorinței sufletului românesc de a veni **AUTORITĂȚI ROMÂNEȘTI** (s.a.) în toate județele Ardealului de Nord dezrobite, prin vitejia armatelor sovietice și române.”²⁴ Într-un alt memoriu, prezentat primului-ministru, Nicolae Rădescu, se arată: “O delegație a românilor din îndepărtatul județ Năsăud, un mănunchiu al urmașilor cătanelor negre, din istoricul și grănicerescul ținut al districtului năsăudean, un buchet de suflete din inexpugnabila fortăreață de gând, simțire și credință românească a bastionului graniței militare, Vă prezintă salutul românilor din Ardealul de Nord.

Pe drumul nostru trudit ne-a însoțit garda falnicului Ineu, Regele Munților Rodnei, ne-a călăuzit credința și mângâierea românească a meleagurilor ardelene, ne-a încălzit doina dulce a Năsăudului, vuietul codrilor grănicerești. Ne permitem a Vă ruga călduros și insistent, să binevoiți a depune toate eforturile, pentru ca în Transilvania eliberată, *să fie trimise imediat pe teren AUTORITĂȚILE ROMÂNE* (s.a.). rezolvarea acestei probleme este un imperativ național și prin ea se vor soluționa toate chestiunile vieții românești.

Frântura de neam dezlipită samavolnic prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940, *dorește și se vrea complet și integral realipită la matcă, dorește să fie reintegrată la viața națională a țării. Se vrea să fie salvată de umiliri, nedreptăți și îngrijorare. Este dorința noastră sfântă. Este dorința strămoșilor, șoptită din morminte. Este vrerea sufletului curat al neamului. Este porunca ceasului în care goarna a sunat eliberarea Ardealului. Este porunca testamentului marilor eroi: Horia, Cloșca, Crișan, Avram Iancu și glasul sângelui celor crucificați pe altarul mândriei românești din partea dușmanilor milenari ai neamului nostru. Rugăm și dorim fierbinte trimiterea autorităților românești în Ardealul de Nord.*”²⁵

Alături de aceste memorii, delegații au prezentat protestul contra noilor numiți la București, în funcția de prefect și subprefect, pentru județul Năsăud. Aceștia “de luni de zile iau salariu, fără să presteze efectiv munca pentru posturile ce le dețin; să ceară revenirea asupra numirii lor și restituirea sumelor ridicate, aceasta și din punct de vedere moral și material, pentru cei ce dețin aceste posturi de fapt aici (la nivelul județului, n.n.) și lucrează în condițiuni excepționale.”²⁶

S-au mai desfășurat ședințe la: 24 ianuarie, 2 februarie, 23 februarie 1945.

Autoritatea Consiliului Județean s-a încheiat la 2 aprilie 1945, prin extinderea legislației românești și în Transilvania eliberată.

“În cele 11 ședințe, consilierii au adus, prin hotărâri unanime, o reală contribuție la rezolvarea problemelor de vitalitate acută a vremii. Toate dezbaterile au fost consemnate de secretarul general al consiliului. Hotărârile consiliului au luminat calea de urmat a prefectului, pentru promovarea satisfacerii intereselor colective și, în același timp, au fost forul unei febrile activități a tuturor autorităților publice.”²⁷

Prin ordinul circular al Prefecturii județului Năsăud din 28 mai 1945, “toate ordonanțele Prefecturii, *date în epoca de tranziție de la 13 octombrie 1944 și până la 9 martie 1945, sunt abrogate, intrând în vigoare legile românești* (s.a.)”²⁸

Constituit în condiții deosebite, Consiliul Județean și-a desfășurat activitatea încercând să facă față problemelor presante din județ; cu toate eforturile, nu a reușit să evite amestecul factorilor politico-militari în activitatea sa, amestec care se va accentua în perioada imediat următoare.

CONSILIUL POLITIC JUDEȚEAN

Prin actul numirii Guvernului condus de Dr. Petru Groza (6 martie 1945), statul român și-a extins autoritatea și asupra teritoriilor din Transilvania aflate sub dominația maghiară. Amestecul factorului politic în toate domeniile vieții social-economice și politice se va face simțit tot mai acut. Într-o telegramă a Ministerului de Interne, Teohari Georgescu, titularul departamentului respectiv, preciza că: “Vă facem cunoscut că funcționarii Administrației de Stat și locale din Nordul Ardealului, refugiați cu armatele germane și maghiare, nu vor fi reprimiți în serviciu; dintre funcționarii fostului regim maghiar nu vor fi preluați decât aceia găsiți în funcțiune la data de 6 martie 1945, când a fost preluată Administrația românească, și care vor fi confirmați la minister.”²⁹

²⁴ A.N.B., fond: “Ioan Costan”, dos. 8.

²⁵ *ibidem*

²⁶ *idem*, fond: “Prefectura...”, dos. 394, p-v nr. 7/19 ianuarie 1945.

²⁷ Ștefan I. Pop, *op. cit.*, p. 18.

²⁸ A.N.B., fond: “Prefectura...”, dos. 6895/1945.

²⁹ *idem*, dos. 132/1945. Un aspect interesant al acestui ordin este ideea de a condiționa reinstaurarea administrației românești în Transilvania de accederea la putere a guvernului condus de Dr. Petru Groza, fapt puțin menționat în lucrările de specialitate.

În acest context, a fost creată și o nouă structură de control și îndrumare a prefecturii județului Năsăud, Consiliul Politic Județean. Acesta “a funcționat pe lângă Prefectura județului Năsăud cu începere de la data de 16 mai 1945 (s.n.), de când despre ședințele lui se dresază procese-verbale. Menționăm că acest consiliu a funcționat și înainte de această dată, fără ca activitatea lui să fie consemnată în procese-verbale.”³⁰

Modul de organizare și funcționare au fost stabilite prin Ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 111.741, din 15 iunie 1945, care preciza: “Ca urmare a îndrumărilor date anterior, privitor la constituirea, pe lângă prefectură, a unui Consiliu Politic Județean, se dau următoarele precizări:

1. Consiliul Politic Județean se compune din câte un reprezentant al tuturor grupărilor politice care colaborează în actualul guvern, și care sunt: a). P.N.L.-Gh. Tătărăscu; b). Partidul Comunist; c). Partidul Social-Democrat; d). Partidul Național-Țărănesc-Anton Alexandrescu; e). Sindicatele Unite; f). Uniunea Patrioților.

2. Consiliul Politic Județean va fi prezidat de prefectul județului, obligat de urgență a proceda la constituirea Consiliului Politic Județean acolo unde încă nu a fost înființat până acum. În lipsa prefectului, Consiliul Politic Județean va fi prezidat de cel mai în vârstă dintre membrii săi.

3. Scopul înființării Consiliului Politic Județean este: a). a pune la dispoziția prefectului un organism de consultanță, expresie a concentrării forțelor democratice din județ. b). a asigura prefectului o legătură cu întreaga populație a județului, organizată politic și a ușura, în acest fel, îndeplinirea operei de conducere.

4. Consiliul Politic Județean se va întruni în mod obligatoriu, în fiecare săptămână, cu o ordine de zi prestabilită, cuprinzând problemele de seamă ale județului, urmând ca la sfârșitul lunii, să înainteze raport de activitate către Ministerul Afacerilor Interne, prin Inspectoratul Administrativ de circumscripție, care va cuprinde aceste rapoarte în raportul general de activitate.

5. Față de acest organism nou, cu *funcție politică de reprezentare* (s.n.), consiliile de colaborare vor continua să funcționeze, limitându-se exclusiv la rolul tehnic, de coordonare a acțiunii diverselor servicii administrative exterioare și locale, cu sediul în capitala județului, și urmând, ca atare, a fi convocate fără reprezentanții populației, ci numai cu șefii serviciilor administrative.”³¹

Pentru impulsionearea activității acestui organism, prin Ordinul circular nr. 29.373, din 14 septembrie 1945, s-au adus noi precizări, care subliniau că: “În completarea dispozițiilor date cu ordinul de mai sus, Ministerul Afacerilor Interne ține să precizeze că *rostul Consiliului Politic Județean este să asigure, în cadrul județului, colaborarea tuturor elementelor locale democratice* (s.n.); sudura realizată în sânul guvernului de largă concentrare democratică trebuie să fie consolidată și în exterior, pe toată scara ierarhiei administrative, până la ultima celulă din administrația locală, pentru a se asigura astfel omogenitatea necesară unei acțiuni politice și constructive unitare, în cadrul actualului guvern.

Prefectul, în calitate de reprezentant al autorității centrale, trebuie să fie expresiunea guvernului în totalitatea lui și să aplice politica guvernului pe teren, indiferent de partidul căruia aparține.

Cu acest prilej, precizăm că, tot Consiliul Politic Județean are sarcina de a *desemna primarii dintre elementele democratice cele mai merituose, care s-au încadrat și în concepția politică a guvernului*. (s.n.)

Schimbarea primarilor nu trebuie să fie în funcție de schimbarea prefectilor. Cu începere de la primirea prezentului ordin, *nici o înlocuire de primar nu se mai face decât cu consensul prealabil al Consiliului Politic Județean, iar în cazul când nu se cade de acord, se va consulta obștea*. (s.n.) Pe baza indicațiilor Consiliului Politic, prefectul numește și înlocuiește pe primarii comunelor rurale.

Vă atragem atențiunea în mod deosebit, că această mobilizare a forțelor democratice trebuie să-și găsească expresiunea în desemnarea primarilor din toate grupările politice reprezentate în guvern; o strânsă colaborare politică în cadrul administrației locale nu se poate realiza decât prin desemnarea primarilor comunali dintre elementele democratice ale tuturor grupărilor politice, care colaborează în sânul guvernului de largă concentrare democratică.”³²

În prima ședință a Consiliului Politic, din 16 mai 1945, au participat reprezentanții partidelor politice din județ înglobate în F.N.D.: Frontul Plugarilor, Partidul Comunist, Apărarea Patriotică, Partidul Social-Democrat. S-a hotărât modul de funcționare și chestiunile principale asupra cărora își va îndrepta activitatea Consiliul Politic.³³

³⁰ *idem*, dos. 135/1945. În “regulamentul de organizare și funcționare a serviciilor centrale ale Prefecturii jud.-Năsăud”, din 25 noiembrie 1945, se preciza că: “Prefectul este ajutat în activitatea sa de Consiliul Politic Județean, a cărui componență și atribuții de funcționare vor fi reglementate de M.A.I.” (cf. A.N.B., fond: “Prefectura...”, dos. 10.162/1945).

³¹ *ibidem*

³² *ibidem*

³³ *ibidem*, p-v. nr. 1/16 mai 1945.

La ședința din 2 iunie 1945 s-a luat în dezbateri problema numirii și punerii în funcțiune a Sfatului Popular și Comunal, pe lângă fiecare primar. S-a constatat că prin Ordinul prefectului nr. 6028/1945, s-au dat instrucțiuni prin care puteau ajunge în aceste sfaturi și elemente care "necesită revizuire din punct de vedere democratic", iar pentru îndreptarea situației, Consiliul Politic a decis: "Se va reveni asupra ordinului în cauză și se vor da noi instrucțiuni, în sensul că la compunerea acestor sfaturi, să se aibă în vedere următoarele: a). La orașele Bistrița și Năsăud, vor face parte din aceste sfaturi reprezentanți ai partidelor politice și șefii de autorități, aceștia din urmă, numai cu vot consultativ, dacă fac parte din organizații democratice, inclusiv la Bistrița, a unui membru al sindicatelor;

b). La comunele rurale, sfaturile comunale vor fi formate din Comitetele Plugarilor, plus preotul și învățătorul, numai cu vot consultativ și, dacă fac parte din vreo organizație democratică."³⁴

Alte probleme aflate în atenție se refereau la: numirea funcționarilor publici, aplicarea Reformei Agrare (martie 1945 – n.a.), sașii reîntorși, refacerea căilor de comunicație, valorificarea produselor lemnoase exploatate de diferite firme absenteiste, înșămânțările, aprovizionarea cu carburanți, cotele predate în contul Convenției de Armistițiu.

O problemă importantă și aflată mereu în atenția Consiliului Politic a fost aceea a *epurării aparatului de stat* (s.n.). În ședința din 14 decembrie 1945, s-a dat citire "Ordinului M.A.I. nr. 45.932/1945, referitor la purificarea aparatului de stat de toate elementele fasciste și antidemocratice aparținătoare M.A.I. Consiliul Politic, luând cunoștință de prevederile acestui ordin, după ample dezbateri, de la caz la caz, asupra funcționarilor prefecturii, a funcționarilor comunelor rurale și funcționarilor preturilor din județ, decide:

Constată că nu se poate pronunța în deplină cunoștință de cauză asupra acelor funcționari care au fost transferați la prefectură și instituțiile în subordine, numai limitându-se la timpul de când sunt aici în funcțiune și nu asupra trecutului lor, cât au funcționat la instituții străine de județ. Asupra acestora, Consiliul Politic va cere detalii de la instituțiile la care au servit, din punct de vedere al comportamentului lor politic și democratic."³⁵

În ședința din 9 ianuarie 1946, au fost "purificați" (concediați – n.a.): notarii de la comunele: Jelna, Livezile, Șieu-Măgheruș. Motivele pentru care se cerea "purificarea" acestor funcționari erau: "atitudine și activitate potrivnică democratizării și legături cu cercurile reacționare."³⁶

Aria de control la numirea în funcții s-a extins și la magistratură; în ședința din 21 ianuarie 1946, Consiliul Politic a hotărât înlocuirea magistratului de la Tribunalul Bistrița, deoarece acesta a fost numit în funcție peste hotărârea Consiliului Politic și fără avizul acestuia; magistratul era acuzat că este bolnav de epilepsie, iar soția acestuia "se afla sub influența germană"; se cerea pensionarea imediată, deoarece "influențează bunul mers al serviciului".³⁷

Apropierea alegerilor generale din noiembrie 1946 a determinat schimbări în activitatea Consiliului Politic Județean. În ședința din 14 iunie 1946, s-a luat în discuție "problema alegerilor în toată complexitatea ei, precum și desemnarea delegaților și supleanților din cadrul fiecărei organizații județene F.N.D., în vederea constituirii Comisiunii Electorale județene. S-a decis amplificarea propagandei electorale din partea tuturor organizațiilor F.N.D., în toate comunele din județ. Până la 17 iunie 1946, dată până la care ne vor sosi eventualele instrucțiuni în legătură cu constituirea și modul de funcționare a Comisiunii județene Electorale, organizațiile F.N.D. își vor trimite în scris delegații și supleanții ce urmează a constitui acest birou electoral."³⁸

Pentru perioada campaniei electorale, activitatea Consiliului Politic Județean a fost anulată. Prefectura raporta Inspectoratului General Administrativ de la Cluj, la data de 2 septembrie 1946 că: "deodată cu intrarea în activitate a Comitetului Electoral Județean, Consiliul Politic s-a contopit cu acest comitet". În 5 septembrie 1946, sublinia că: "Președintele și secretarul Blocului Partidelor Democratice din județul Năsăud, în urma îndrumărilor primite la ultima conferință de la București, au cerut ca în locul Consiliului Politic, prefectul să supună problemele pentru avizare Comitetului Electoral Județean, și să nu mai convoace aparte Consiliul Politic."³⁹

Activitatea Consiliului Politic Județean a fost suspendată din 17 septembrie până la 9 decembrie 1946; la această din urmă dată, și-a reluat activitatea. Prefectul motiva întreruperea activității Consiliului Politic

³⁴ *ibidem*, p-v. nr. 3/2 iunie 1945.

³⁵ *ibidem*, p-v. nr. 23/14 decembrie 1945.

³⁶ *ibidem*, p-v. nr. 25/9 ianuarie 1946.

³⁷ *ibidem*, p-v. nr. 26/21 ianuarie 1946.

³⁸ *ibidem*, p-v. nr. 40/14 iunie 1946.

³⁹ A.N.B., fond: "Prefectura...", dos. 6149/1945.

Județean în perioada premergătoare alegerilor, prin faptul că a funcționat celălalt organ politic, adică Comitetul Electoral Județean, care a dezbătut problemele de competență Consiliului Politic.⁴⁰

După alegerile din 19 noiembrie 1946, atribuțiile Consiliului Politic Județean au fost reduse la acelea de organ consultativ al prefectului.⁴¹ Activitatea acestuia se va desfășura până la 20 iunie 1947, când va avea loc ultima ședință. Prin instaurarea Comisiilor Interimare, se va desființa Consiliul Politic Județean.⁴²

Se încheia activitatea unui organism care a controlat, în prima sa parte, deciziile prefectului. Rolul important al acesteia s-a materializat mai ales în *problema epurării funcționarilor de stat* (s.n.), și, în conlucrare cu alte organisme, în evoluția politică a societății românești după război.

COMITETUL ELECTORAL JUDEȚEAN

Situația politică din vara anului 1946, premergătoare alegerilor generale din noiembrie 1946, a făcut necesară pentru forțele aflate la putere, crearea unui alt organism de control și decizie. Comitetul Electoral al Județului Năsăud s-a constituit în ședința din 1 iulie 1946, în prezența reprezentanților: Partidului Social-Democrat, Partidul Comunist, Frontul Plugarilor, Partidul Național Liberal-Gh. Tătărăscu, Partidul Național popular, Confederația Generală a Muncii, Partidul Național Țărănesc-Anton Alexandrescu, toate membre ale Blocului Partidelor Democratice. S-au constituit comisiile de lucru: electorală, propagandă, economică, administrativă, transporturi, financiară. Comisia administrativă urma să întocmească un tablou al "tuturor funcționarilor de stat, pe instituții, coordonând informațiile culese de la toate partidele din B.P.D. și să întocmească liste cu toți cei care urmează să fi epurați sau transferați, *pentru a se numi în posturile cheie administrative, elemente de încredere ale regimului democrat* (s.n.). Va controla activitatea pretorilor, notarilor, primarilor, făcând propuneri pentru schimbarea lor. Va culege informații și va stabili regiunile unde partidele reacționare sunt mai puternice, *indicând în special vârfulurile reacționare de la sate* (s.n.), pentru a fi excluse din listele electorale. Va urmări de asemenea, activitatea celor scoși de pe liste."⁴³

Partidele componente ale B.P.D. la nivelul județului au conlucrat la realizarea acestor deziderate. Astfel, în ședința din 26 august 1946, partidele componente au votat pentru schimbarea prefectului județului, considerat "nepotrivit pentru lupta electorală".⁴⁴

Problema asigurării funcționarilor favorabili B.P.D., în vederea câștigării alegerilor, a fost permanent în atenția Comitetului Electoral. Într-un raport al acestuia se arăta că: "se pune problema ca în administrație să fie numite elemente de încredere. Acțiunea de epurare trebuie să înceapă în această perioadă urgent, foarte urgent. Dacă este nevoie, *se vor face epurări în masă*. (s.n.). în special notarii, pretorii, pot rămâne numai cei de încredere. Ministerul de Interne trimite oameni cu misiune specială, în centrele mai importante. *Ei se vor prezenta în primul rând la Partid (Partidul Comunist, n.n.), de unde trebuie să primească îndrumările*. Nu se cer prea multe date concrete. *Cel mai important criteriu este dacă reprezintă vre-un pericol să compromită alegerile*. Scoaterea lor și înlocuirea lor se va face imediat. *Chiar dacă nu avem cu cine să-i înlocuim, mai bine să rămână locul vacant, cineva va lucra acolo cu delegație*."⁴⁵

Comisia de propagandă avea ca instrucțiuni următoarele: "Întreaga campanie electorală să fie strâns legată cu problemele locale. Trebuie arătat ce au realizat forțele democratice, împreună cu masele, în perioada de la 23 august până la 6 martie și de la 6 martie până la zi... În toate discursurile, în toate manifestările publice, în agitația personală, prin scris, în ziare, trebuie să se evidențieze această linie, totul să meargă pe această linie, tocmai ca să scoatem în evidență diferența dintre alegerile de acum și între alegerile din trecut... Întocmirea listelor electorale capătă un aspect deosebit de important. Listele electorale vor fi întocmite de primării, de către primari împreună cu notarii, sub supravegherea magistraților. Cel care întocmește lista decide asupra persoanelor care urmează să fie trecute pe listă, nu magistrații. Se pune deci problema, ca din administrație să fie numai elemente de încredere.

Pentru campania electorală răspunde ministrul Internelor. De felul cum va reuși el să organizeze administrația și să pună în funcțiune notarii, pretorii și jandarmii, depinde reușita alegerilor. Se cere insistent ca nimeni să nu treacă peste ordinele date de el, să nu vină nimeni ca să se opună. Oamenii să nu ia măsuri în mod

⁴⁰ *ibidem*

⁴¹ *idem*, dos. 219/1946-1947.

⁴² *M.O.*, nr. 93/1947.

⁴³ *A.N.B.*, fond: "Blocul Partidelor Democratice", dos. 1/1946; în continuare: "Blocul..."

⁴⁴ *ibidem*; vezi și: *A.N.B.*, fond: "Prefectura...", dos. 219/1945-1946, p-v. nr. 7/3 septembrie 1946.

⁴⁵ *A.N.B.*, fond: "Blocul...", dos. 1/1946.

arbitrar, căci prin aceasta se compromit alegerile, s-ar putea spune că Ministerul de Interne a fost numai o mască și în fond, Partidul Comunist a condus alegerile(s.n.).⁴⁶

În ședințele din 3 septembrie și 4 septembrie 1946⁴⁷, au fost eliberate avize pentru numirea funcționarilor (primari, notari) la majoritatea localităților din județ.

Comisia de propagandă, în ședința din 6 septembrie 1946, a decis să fie “confectionate sigle cu «Soarele», care vor fi puse la dispoziția diferitelor instituții și, în special la poștă, pentru a fi aplicate pe corespondență.”⁴⁸

La 17 septembrie 1946 se stabilește proiectul-program pentru vizita membrilor guvernului, care urmau să împartă titluri de proprietate.⁴⁹

În 8 octombrie 1946, se stabilește lista propagandiștilor scoși din producție și “trimiterea lor cu caracter de permanență la alegeri pe teren, pentru a activa de la om la om și de la casă la casă (s.n.). Misiunea acestora va fi, pe lângă de a organiza cum trebuie casa alegătorului, și de a pregăti întrunirile cu caracter mai mare pe notariate și plăși, asigurând în acest fel reușita desfășurării programului B.P.D. tot în acest scop, funcționarii originari din comunele din județ să fie utilizați în scop propagandistic în comunele lor, iar la întrunirile ce se vor face în viitor, să ia parte obligatoriu și să vorbească, preotul, notarul și învățătorul. “Pentru instruirea propagandiștilor s-au stabilit echipe, pentru plasele: Lechința, Năsăud, Bârgău, Centrală, Șieu, Rodna.”⁵⁰

În vederea atragerii de partea B.P.D., în ședința din 15 octombrie 1946, s-a hotărât ca: Uniunea Populară Maghiară din România din județul nostru să meargă în alegeri cu B.P.D. Pentru aceasta:

- se vor da, de la caz la caz, posibilități de transport în acest scop;
- U.P.M. va prezenta lista propagandiștilor săi;
- în activitatea propagandistică, B.P.D., în comunele ungurești, vor fi însoțiți și de propagandiști unguri;
- se va ajuta U.P.M. de a anunța populația maghiară că în județul nostru, merge în alegeri cu Blocul.”⁵¹

În ședința din 16 octombrie 1946, s-au stabilit candidații pe lista B.P.D. pentru județul Năsăud: Stroe Gh., vicepreședinte în Confederația generală a Muncii; din partea P.S.D.; Nechiti Gh., din partea Frontului Plugarilor; Amedeu Bădescu, din partea P.N.L.-Gh. Tătăreșcu; Vermeșan Ioan, din partea P.S.D.⁵² Gh. Stroe, primul candidat pe lista B.P.D., a prezentat, în ședința din 21 octombrie 1946, principalele caracteristici ale votului din 19 noiembrie 1946: “În aceste alegeri trebuie să se scoată în evidență că tot ce s-a realizat de la 6 martie 1945 încoace se datorește acelor partide democratice, că soarta noastră depinde de politica pe care o vom face, că în aceste alegeri au candidat și oameni de suprafață cunoscuți prin activitatea lor de stânga *așa cum ne-a impus străinătatea* (s.n.), interesele mari ale țării au trebuit să primeze și la Comitetul Electoral Central și că prin aceste alegeri trebuie să garantăm politica față de U.R.S.S. de apropiere cu vecinii, politică pe care nu o putem schimba pentru a nu avea neajunsuri neplăcute. Scopul nostru este ca alegerile să triumfe și țării să-i asigurăm continuitatea politică prin aceste alegeri, *mai ales că pacea nu s-a încheiat încă; o lume întreagă se transformă în jurul nostru și trebuie să ne transformăm și noi* (s.n.).”⁵³

Întregul efort depus a dus la următoarele rezultate ale alegerilor pentru județul Năsăud: B.P.D. – 35.644 (50%), P.N.Ț. – 21.344 (30%), P.N.L. – 4319 (6%), P.T.D. – 2252 (3%), resturi – 7000 (11%), deci: 3 locuri B.P.D.; 1 loc: P.N.Ț. Iată ce se nota despre rezultatul real al alegerilor: “Numărul voturilor socotit pentru B.P.D. la stabilirea votanților nu s-a ridicat decât la 35.277 voturi în realitate, și, la rezultatele obținute la secțiile de vot mai bune, ulterior am adăugat în plus 2000 de voturi, majorând numărul votanților. Tot din rezultatele secțiunilor de votare, unde am avut posibilitatea, am socotit 35% pentru B.P.D. din votul maniștilor. Adică în realitate și aproximativ: B.P.D. – 23.000 (35,38%), P.N.Ț. – 33.600 (51,69%), diverși – 8400 (12,93%)”⁵⁴

După alegeri, activitatea Comitetului Electoral Județean s-a îndreptat spre transpunerea în practică a politicii B.P.D. de aceea, și denumirea va fi modificată, în Comitetul de Coordonare B.P.D.

⁴⁶ A.N.B., fond: “Prefectura...”, dos. 219/1945-1946, p-v. nr. 7/3 septembrie 1946.

⁴⁷ *ibidem*, p-v. nr. 8/4 septembrie 1946.

⁴⁸ *ibidem*, p-v. nr. 9/6 septembrie 1946.

⁴⁹ *ibidem*, p-v. nr. 11/17 septembrie 1946.

⁵⁰ *ibidem*, p-v. nr. 13/8 octombrie 1946.

⁵¹ *ibidem*, p-v. nr. 15/15 octombrie 1946.

⁵² *ibidem*, p-v. nr. 16/16 octombrie 1946.

⁵³ *ibidem*, p-v. nr. 18/21 octombrie 1946.

⁵⁴ A.N.B., fond: “Blocul...”, dos. 1/1946.

În ședința din 10 ianuarie 1947, s-au delimitat atribuțiile între acest organism și Consiliul Politic Județean. În sarcina Comitetului de Coordonare B.P.D. rămăneau chestiunile de epurări, de avize pentru numirea în funcții, precum și atribuțiile comisiilor: financiară, electorală, economică și de propagandă ale Comitetului Electoral Județean. Activitatea în viitor va fi îndreptată în sectorul economic. Judecat sub aspect politic, Comitetul “trebuie să susțină activitatea Parlamentului, având datoria de a veghea la respectarea și aplicarea legilor. Parlamentul nu face numai legi, ci le și pune în aplicare. Controlul aplicării lor incumbă B.P.D. Parlamentul actual se deosebește de cele anterioare prin faptul că nu numai legiferează, ci și execută, ori această executare se face în jos, prin Comitetul de Coordonare B.P.D. Ultima ședință a avut loc la 13 octombrie 1947.⁵⁵

Comitetul Electoral Județean, deși cu o perioadă scurtă de existență, a realizat obiectivul major pentru care a fost creat: asigurarea victoriei în alegerile parlamentare din noiembrie 1946 a B.P.D., prin metode de mână forte și ralierea întregului aparat administrativ la linia sa politică.

Considerațiile despre cele trei organisme analizate ne permit să concluzionăm că acestea au fost create pentru a controla și viza activitatea prefecturii.

Deși legal aveau atribuții limitate, activitatea lor s-a materializat prin transpunerea politicii forțelor aflate la guvernare în teritoriu. Ele pot fi privite și ca piloni în instaurarea ordinii sociale și politice în România, după al doilea război mondial, conform cu ideologia guvernanților din această perioadă.

DIE POLITISCHE EINFLUSSBEDINGUNGEN DER PREFECTURTÄTIGKEIT IM KREIS NASZOD ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Rückkehr der rumänischen Armee zusammen mit den sowjetischen truppen stand das 1940 Ungarn zugesprochene nord-östliche Gebiet Siebenbürgens unter Kontrolle der sowjetischen Verwaltungsbehörden, deren Befugnisse in der am 12. September 1944 in Moskau unterzeichneten Waffenstillstandkonvention vereinbart worden waren. Noch später, bis in das Jahr 1947 – als die Festlegungen des Pariser Friedensvertrags in Kraft gesetzt wurden – wurden die Ereignisse auf diesen Weg gelenkt. Auf der Bezirksebene wurden eine Reihe von Lokalbehörden in Amt gesetzt, die die von den Kreisbehörden erteilten Befehle zu befolgen hatten. Weiters wird der Versuch unternommen, die Befugnisse des Bezirksrats, des politischen Bezirksrats, die Struktur der Wahlbezirkskomitees zur Darstellung zu bringen. Während der Nachkriegsperiode haben diese Lokalbehörden – durch die von Ihnen getriebene Politik – entscheidend zum erfolgreichen Regierungsantritt der Kommunisten beigetragen.

⁵⁵ *idem*, fond: “Prefectura...”, dos. 219/1945-1946; p-v. nr. 32/13 octombrie 1947.

ELITA NOBILIARĂ MAGHIARĂ ÎN EPOCA COMUNISTĂ

Ottília BREZOVSKY

În procesul de subminare și abolire a vechilor instituții ale statului român, un obiectiv urmărit a fost organizarea maselor prin lichidarea claselor și cetățenilor care ar fi avut opinii și interese proprii în ce privește abordarea treburilor publice. În acest context elita nobiliară cu toate capacitățile ei de experiență, invenție și gândire a constituit o formă tradițională de existență, fiind ca urmare dislocată din rosturile ei seculare.

În contextul înaintării armatei roșii, marea majoritate a nobilimii maghiară fiind funcționară a unui stat încă existent, se îndreaptă în toamna anului 1944 spre vest. La trei zile după instaurarea guvernului Groza se anunță că Transilvania de Nord a fost retrocedată României; urmează o serie de dispoziții, procese politice, internări menite să anihileze rămășițele administrației ungare, nobilimea maghiară fiind percepută ca o componentă a inamicului de război. Astfel groful Teleki Béla, președintele partidului din Ardeal a fost condamnat la moarte, Bethlen Béla, ultimul reprezentant al guvernului maghiar a fost închis. Foarte mulți au fost deportați în lagărele din Bărăgan, alții fiind internați în taberele din orașele ardelene (Gall Mária, p. 14). Conform legii 187/1945 au fost naționalizate pământurile ce depășeau 50 ha. și s-au înstrăinat proprietățile "absenteiștilor", adică ale tuturor celor care au părăsit țara după 23 august 1944, ori s-au retras într-un stat ce se afla în stare de război cu România. Decretul nr. 1015 din 13 iunie 1946 a modificat într-o oarecare măsură dispozițiile punctului C. Astfel, nu erau considerați absenteiști cei plecați din Transilvania de Nord după cel de-al doilea Dictat de la Viena și nu au fost înstrăinate pământurile ce nu depășeau 10 ha., chiar dacă proprietarii s-au retras în Ungaria sau Germania. Aceste dispoziții au desființat simbolul tradițional al nobilimii maghiare și totodată sursă de venit, perioada fiind caracterizată de continua luptă pentru existență. Păstrarea valorilor materiale și spirituale devine obiectivul esențial al acestor ani. Majoritatea măsurilor descriu plastic "lupta" dusă pentru fiecare mobilă, bijuterie familială, simboluri ale unei lumi pe cale de dispariție.

Instaurarea "dictaturii proletariatului" nu a fost percepută la "adevărata ei valoare", fiind resimțite în primul rând măsurile noului sistem privind proprietatea privată. Reforma agrară din 23 martie 1945 de pildă, a fost considerată continuarea procesului de expropriere început în perioada interbelică și direcționat împotriva minorității maghiare. Lichidarea opoziției politice, abdicarea regelui, nu determină conștientizarea realităților, guvernul român, fie el de orice natură, putând fi doar unul dușma. În acest sens e relevantă perceperea la nivelul individului a "omului nou". În această imagine se suprapun numeroase concepte de dușman: nu este definit numai ca cel ce deservește noua ideologie, ci ca și țărăn, evreu sau chiar senator legionar.

Adevăratul impact cu realitățile are loc doar în martie 1949. Guvernul a adoptat noi măsuri referitoare la agricultură. Sunt fixate cinci "categorii agricole nesocialiste": "proletariatul agricol", țărani săraci, țărani mijlocași, chiaburi și rămășițele clasei moșierești (G. Ionescu, p. 219). În noaptea de 2/3 martie, această a cincea categorie a cărei proprietate fusese lichidată de către stat a fost ridicată de către miliție. Casele le-au fost imediat ocupate. Sunt transportați în municipiile județene, pot alege între câteva centre urbane, unde li se va fixa domiciliu obligatoriu. În Transilvania, astfel de centre urbane au existat la Târgu-Mureș, Sf. Gheorghe, Alba-Iulia, Deva, Cluj, Gherla. Au existat și cazuri specifice, astfel, în județul Mureș tuturor li s-a fixat domiciliul obligatoriu în municipiu, iar în județul Alba cei ce deținuseră proprietăți funciare la mai puțin de 25 km. de Alba-Iulia nu puteau alege orașul respectiv. Au fost afectate 3500 de familii pe tot cuprinsul țării, terenurile expropriate acoperind aproximativ 1 mil. ha. (Gall Mária, p. 25).

În anii domiciliului obligatoriu, majoritatea acestor oameni au trăit în condiții inumane. Deportăți cu un pachet de max. 25 kg., au fost nevoiți să-și procure singuri atât locuințe cât și mijloacele de asigurare a supraviețuirii. Fiind considerați "dușmanii de clasă", era aproape imposibil să se angajeze. "Am fost crescuți foarte sever și de mici am fost învățați cu munca. Deseori îmi spuneau părinții: Tu trebuie să fii capabilă să lucrezi într-o fabrică la fel de bine ca într-un birou. Numai acest lucru demonstrează că ești mai presus decât alții." (Bethlen Éva). "Noi trebuie să facem totul mai bine, să devenim exemplu pentru cei din jur, fiind purtătorii unui nume istoric. Nu putem să decădem. Noi nu cerem și nu ne plângem." (Bánffy Éva, p. 27). Nu exproprierea sau condițiile grele de viață au fost considerate adevărate persecuții, ci umiliința la care au fost supuși. Acomodarea la noile realități sociale s-a dovedit aproape imposibilă. Fiecare din ei a fost considerat un dușman și au fost tratați ca atare.

Copiii nobilimii au devenit și ei automat dușmani de clasă. Numele pe care îl purtau a făcut imposibil accesul în învățământul superior. "În clasa a șaptea, directorul mi-a promis că o contesă nu-și va termina

studiile în școala respectivă.” (Bethlen Anikó). Bánffy Éva a reușit să se furișeze în viața sportivă a României, devenind una dintre înotătoarele selecționatei naționale a anilor '50. În pragul succesului a fost îndepărtată datorită provenienței sale “nesănătoase”.

În contextul construirii socialismului, elita nobiliară maghiară a ajuns la periferia societății. Acest univers plin de vicisitudini nu a fost dublat de un sentiment al disperării. Relatările nu prezintă aproape în nici un caz nostalgie, în ceea ce privește statutul material de care se bucurau în trecut. Însă ravagiile lipsite de orice sens, a căror pradă au căzut castelele, sunt descrise cu indignare. Au fost sortite dispariției bibliotecii, opere de artă, mobilier. Armata Roșie a lăsat în urmă proprietăți devastate ale căror rămășițe au căzut populației din zonă. În multe cazuri însă clădirile au fost nimicite și folosite ca material prim în construcțiile ce au urmat războiului.

Regimurile totalitare, în tendința lor de a da naștere “omului nou”, se lovesc întotdeauna de formele milenare de agregare și solidaritate umană. Componenta umană se regrupează, se mișcă în sensul preservării propriei existențe. Creștinismul reprezentând o determinantă de bază a structurii mentale a omului european, o primă manifestare a rezistenței a devenit, inevitabil, biserica, expresie a supraviețuirii spirituale. Totodată, la nivelul individului, credința a constituit principala piedică în tendința regimului de asasinare a persoanei morale. Concomitent, adversitățile nu au determinat anihilarea conștiinței de elită. În toată această perioadă au trăit în funcție de responsabilitatea ce le-o conferea numele. În dimensiunea cotidiană a vieții au reprezentat pilonii comunităților mai restrânse.

Elita nobiliară maghiară, ca orice altă comunitate umană, este dublu determinată. În primul rând de dimensiunea socială, dar în aceeași măsură și de cea psihologică, de imaginea și conștientizarea identității. În secolul XX, habitudinile s-au uniformizat în așa măsură, încât doar o comunitate izolată este capabilă să-și păstreze structurile neafectate. Acest proces de uniformizare a fost într-o oarecare măsură blocat de regimurile comuniste. Stigmatizarea a determinat conservarea comunității. Ostilitățile și persecuțiile din această zonă a Europei a prezervat prima generație. Anii '60 au favorizat modificările și în acest domeniu, iar generația a doua și a treia au adoptat noi considerente de ordin social. Mărturiile înregistrează sentimentul de disociere ca o consecință a educației și totodată confirmă existența rupturii: “Am văzut forța părinților mei de a trăi, iar în ciuda oricărei ostilități și-au păstrat principiile. Am fost și noi educați în această direcție. Este foarte trist că noi n-am reușit să ducem mai departe experiența lor de viață. Copiii noștri s-au rupt de lumea aceea.” (Bánffy Éva)

O dată cu instaurarea regimurilor de “democrație populară”, atât în România cât și în celelalte state satelite Moscovei, elita nobiliară a abandonat orice încercare de a lua parte la viața politică. Oficialitățile au încercat însă, cu diferite ocazii, să evidențieze rolul conducător al “dușmanilor de clasă” în cadrul mișcărilor antirevoluționare, creând astfel un mit. În cadrul diferitelor tulburări, în comisiile revoluționare, pe baricade numai sporadic s-au aflat capitaliști sau aristocrați (Hollas Elvin – Lajtai Vera, p. 213). Conform raportului comisiei speciale a O.N.U. referitor la evenimentele din Ungaria din 1956, nu au avut loc propuneri de a retroceda domeniile expropriate sau a declara nulă naționalizarea industriei (Guenos János – Szentirmay László, p. 172).

În ceea ce privește elita nobiliară maghiară din România, arestări și condamnări au avut loc în 1957. În preajma evenimentelor din Polonia și Ungaria au luat naștere unele “conspirații”, fiind solicitați și foști aristocrați. Bethlen Anikó a relatat o astfel de încercare: “Un unchi de-al meu și un preot au inițiat o «conspirație», au vizitat toți cunoscuții, printre altele au fost și la noi. Toți cei vizitați au fost arestați. Tata a fost în vremea aceea în Dobrogea, dacă ar fi fost acasă probabil ar fi fost închis și el.”

Cea mai serioasă conspirație a fost cea cunoscută sub numele de “Vulturul de Oțel”, condusă de Hussár Janos, fost baron, și Szamoszlai Aladar, preot reformat. La sfârșitul anului 1957, începutul lui 1958 au fost arestați toți cei implicați. Procesul a avut loc în Teatrul Național din Timișoara. Au fost găsite vinovate de uneltire împotriva statului și regimului 57 de persoane. În contextul revoluției în Ungaria, acuzații ar fi plănuțit o revoltă armată cu scopul de a răsturna regimul democrației populare din Republica Populară Română și Republica Populară Maghiară și de a crea un nou stat cu ajutorul financiar al statelor imperialiste din vest. Conducătorii au fost condamnați la moarte și executați, iar 52 de persoane închise, printre care: Bánffy Istvan, fost baron, Kuun Zsigmond, fost conte, Csáki Oszkar, fost conte.

Domiciliul obligatoriu, persecuțiile, în contextul sovietizării, sunt consecințele nefaste ale revanșei. Evenimentele dramatice prin care au trecut sunt asumate din perspectiva mersului istoric. Descendența nobiliară reprezintă, în primul rând, obligații pentru acești oameni. În momentul în care mentalitatea egalitaristă pare a-i fi anihilat, conștiința responsabilității asumate, asigură supraviețuirea elitei.

Bibliografie:

1. Gáll Mária, D.O. *Az erdélyi fakl es faldbirtkosság a második világháborn*, Cluj, 1996, utan
2. Guenus János - Szentirmay László, *Összetart cimerek*, Budapest, 1989
3. Hollas Elvin - Lajtai Vera, *Drámai napok*, Budapest, 1984
4. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1991

CASA DE EDITURĂ CLUSIUM

ISBN: 973-555-235-3

ISBN: 973-555-236-1